Renata Nowaczewska

For the Well-being of Mankind

FUNDACJA ROCKEFELLERA

od filantropii naukowej do polityki wiedzy

For the Well-being of Mankind

Fundacja Rockefellera – od filantropii naukowej do polityki wiedzy

UNIWERSYTET SZCZECIŃSKI
ROZPRAWY I STUDIA T. (MCDVII) 1333

Renata Nowaczewska

For the Well-being of Mankind

Fundacja Rockefellera – od filantropii naukowej do polityki wiedzy

Szczecin 2025

Rada Wydawnicza
Barbara Braid, Anna Cedro, Urszula Chęcińska, Rafał Klóska
Maciej Kowalewski, Ewa Mazur-Wierzbicka, Jarosław Nadobnik
Grzegorz Wejman, Renata Ziemińska, Magdalena Zioło
Andrzej Skrendo – przewodniczący Rady Wydawniczej
Elżbieta Zarzycka – dyrektor Wydawnictwa Naukowego

Recenzenci
prof. zw. dr hab. Andrzej Mania
prof. zw. dr hab. Halina Parafianowicz

Redakcja językowa
Elżbieta Blicharska

Redakcja techniczna i skład
Wiesława Mazurkiewicz

Korekta
Michał Stachowski

Projekt okładki
Joanna Dubois-Mosora

Na zdjęciu John D. Rockefeller, Sr., John D. Rockefeller, Jr., Nelson A. Rockefeller oraz Rodman C. Rockefeller, ok. połowa lat 30. XX w., autor Ira L. Hill. Źródło: John D. Rockefeller, Jr. Papers, Series 1005, Box 16, Group Portraits – Family (with John D. Rockefeller), Rockefeller Archive Center, Sleepy Hollow, New York

Logo Fundacji Rockefellera, 1960. Źródło: Rockefeller Foundation records, series 100 E, box 33, folder 245, Rockefeller Archive Center, Sleepy Hollow, New York

Renata Nowaczewska ORCID 0000-0002-3766-8966

Wersja elektroniczna publikacji dostępna na licencji CC BY-SA 4.0
po 12 miesiącach od daty wprowadzenia do obrotu

© Copyright by Uniwersytet Szczeciński, Szczecin 2025

DOI 10.18276/978-83-7972-819-0
ISBN 978-83-7972-819-0 (online)
ISBN 978-83-7972-818-3 (print)
ISSN 0860-2751

WYDAWNICTWO NAUKOWE UNIWERSYTETU SZCZECIŃSKIEGO
Wydanie I | Ark. wyd. 39,0...? | Ark. druk. 33,9 | Format 170/240

Spis treści

Spis skrótów 9

Wstęp 11

1. Filantropia i fundacje w Stanach Zjednoczonych – źródła, wartości i motywacje 55
   1.1. Podstawy dobroczynności i filantropii w USA 55
      1.1.1. Religia 56
      1.1.2. Humanizm, etyka 58
      1.1.3. Zmiany społeczne a filantropia naukowa 62
      1.1.4. Wpływ różnorodności kulturowej na filantropię 67
   1.2. Rozwój filantropii w Stanach Zjednoczonych Ameryki 69
      1.2.1. Krótka historia 69
      1.2.2. Postawy społeczne a motywacje filantropów 74
      1.2.3. Rola filantropa 82
   1.3. Metody działania fundacji i ich rola 85
      1.3.1. Zarzuty stawiane fundacjom 97
   1.4. Fundacje w krzyżowym ogniu krytyki 101
      1.4.1. Fundacje a demaskatorzy 101
         Komisja Walsha 106
         Krytyka nie zawsze konstruktywna 109
      1.4.2. Fundacje wrogiem publicznym 116
         Komisja Coxa 121
         Komisja Reece'a 125
         Komisja Patmana 131
         Debata publiczna 136

2. Rockefellerowie – dynastia amerykańskich Medyceuszy 149
   2.1. John D. Rockefeller Senior. Karzeł czy gigant? 149
   2.2. John D. Rockefeller Junior. Mały syn wielkiego ojca? 158
      2.2.1. Abby Aldrich Rockefeller 174
   2.3. John D. Rockefeller III. „Ostatni" w rodzinie filantrop (1906–1978) 177

2.4. Pozostali Rockefellerowie trzeciego pokolenia 184
2.4.1. Nelson (1908–1979) 185
2.4.2. Laurance (1910–2004) 190
2.4.3. Winthrop (1912–1973) 193
2.4.4. David (1915–2017) 197
2.5. Czwarte pokolenie i co dalej? 205

3. W „sieci" Rockefellerów 211
3.1. Instytucje powołane przez rodzinę 211
3.1.1. Rockefeller Institute for Medical Research 212
3.1.2. Od Rockefeller Sanitary Commission do International Health Division 216
China Medical Board 223
3.1.3. General Education Board 229
3.1.4. International Education Board 237
3.1.5. Laura Spelman Rockefeller Memorial 242
3.1.6. Rockefeller Brothers Fund 250
3.2. Organizacje partnerskie 254
3.2.1. Social Science Research Council 255
3.2.2. American Council of Learned Societies 264
3.2.3. National Research Council 268
3.2.4. American Library Association 273
3.2.5. Institute of International Education 277

4. Fundacja Rockefellera – od nauki do wiedzy 283
4.1. Trudne początki działalności 283
4.2. Korporacyjne zarządzanie i ludzie z wizją 292
4.2.1. Przecieranie szlaków, czyli *principia*, struktura i metody, 1913–1928 293
4.2.2. Nadchodzi nowe, 1929–1938 306
4.2.3. Fundacja wychodzi naprzeciw wymagającym czasom, 1939–1945 319
Refugee scholars – program ratowania naukowców 324
Fundacja działa nadal, czyli *business as usual* 335

5. „Dokąd zmierzasz Dorotko?", czyli Fundacja Rockefellera podąża nowymi drogami 353
5.1. Nowe dziedziny 354
5.1.1. Nauki społeczne 359
5.1.2. Nauki humanistyczne 366
5.1.3. Stosunki międzynarodowe 378
5.1.4. Studia regionalne 391

5.2. Nowe sposoby funkcjonowania 400
5.2.1. *Fellowships* 401
Procedury i przeszkody 410
5.2.2. *Grant-in-aid* 416
5.2.3. Granty celowe – podsumowanie wartości darowizn 420
Odrzucone aplikacje 423
5.2.4. Kodeks pracowników Fundacji Rockefellera 425
5.3. Czas na zmiany 428

Zakończenie 437

Aneksy 447
Bibliografia 489
Indeks nazwisk 539
Spis ilustracji 551
Streszczenie 553
Summary 554

Spis skrótów

ACE – American Council on Education
ACLS – American Council of Learned Societies
ALA – American Library Association
ASCS – American School of Classical Studies
AUU – American University Union
BMRC – British Medical Research Council
BSH – Bureau of Social Hygiene
CCNY – Carnegie Corporation of New York
CFR – Council of Foreign Relations
CMB – China Medical Board
CSSRC – Canadian Social Science Research Council
DoS – Department of State
FF – Ford Foundation
FPA – Foreign Policy Association
GEB – General Education Board
HUAC – House Un-American Activities Committee
IEB – International Education Board
IHB – International Health Board
IHC – International Health Commission
IHD – International Health Division
IIE – Institute of International Education
IPR – Institute of Pacific Relations
IRS – Internal Revenue Service
IUPUI – Indiana University – Purdue University, Indianapolis
JDR III/John III – John. D. Rockefeller III
JDR Junior/Junior – John D. Rockefeller, Junior
JDR Senior/Senior – John. D. Rockefeller, Senior
LJAF – Laura and John Arnold Foundation
LSE – London School of Economics
LSRM – Laura Spelman Rockefeller Memorial
MoMA – Museum of Modern Art
NAE – National Academy of Engineering
NAR – Nelson Rockefeller

NAS – National Academy of Sciences
NGO – Nongovernmental Organization
NRC – National Research Council
OIAA – Office of Inter-American Affairs
PUMC – Peking Union Medical College
RAC – Rockefeller Archive Center
RBF – Rockefeller Brothers Fund
RF – Rockefeller Foundation
RIMR – Rockefeller Institute for Medical Research
RSC – Rockefeller Sanitary Commission for the Eradication of Hookworm Disease
SSRC – Social Science Research Council
VUMC – Vanderbilt University Medical Center
WHO – World Health Organization
YIIS – Yale Institute of International Studies
YMCA – Young Men's Christian Association
YWCA – Young Women's Christian Association

Spis skrótów nazw sekcji (*divisions*) RF

DA – Division of Agriculture (Sekcja Rolnictwa)
DAH – Division of Arts and Humanities (Sekcja Sztuki i Nauk Humanistycznych)
DoA – Division of Arts (Sekcja Sztuki)
DBMR – Division of Biological and Medical Research (Sekcja Badań Biologicznych i Medycznych)
DH – Division of Humanities (Sekcja Nauk Humanistycznych)
DHSS – Division of Humanities and Social Sciences (Sekcja Nauk Humanistycznych i Społecznych)
DME – Division of Medical Education (Sekcja Edukacji Medycznej)
DMEPH – Division of Medical Education and Public Health (Sekcja Edukacji Medycznej i Zdrowia Publicznego)
DMPH – Division of Medicine and Public Health (Sekcja Medycyny i Zdrowia Publicznego)
DMNS – Division of Medical and Natural Sciences (Sekcja Nauk Medycznych i Przyrodniczych)
DMS – Division of Medical Sciences (Sekcja Nauk Medycznych)
DNS – Division of Natural Sciences (Sekcja Nauk Przyrodniczych)
DNSA – Division of Natural Sciences and Agriculture (Sekcja Nauk Przyrodniczych i Rolnictwa)
DS – Division of Studies (Sekcja Badań)
DSS – Division of Social Sciences (Sekcja Nauk Społecznych)

Wstęp

Powołanie do życia Fundacji Rockefellera w 1913 roku było decyzją podjętą przez niezwykle pragmatycznego, skrupulatnego i skutecznego w każdym calu przemysłowca Johna Davisona Rockefellera. Miało być sposobem na usprawnienie procesu przekazywania pieniędzy na cele dobroczynne. Główny darczyńca – zalewany prośbami o wsparcie finansowe – ani w pojedynkę, ani z powiększającym się gronem doradców i pomocników nie był już w stanie na nie odpowiadać. Wrodzona drobiazgowość uniemożliwiała poświęcenie czasu na przedstawiane projekty, apele i zbiórki w zadowalający go sposób. Decyzja ta nie była, jak w przypadku Andrew Carnegiego (innego „kapitana biznesu" oddającego się filantropii), końcowym etapem tworzonej od lat koncepcji zorganizowanej filantropii. Fundacja Rockefellera, w początkowym kształcie i zgodnie z pierwotną koncepcją, nadaną przez syna Rockefellera – Johna D. Rockefellera Juniora i wieloletniego doradcy – pastora Fredericka T. Gatesa, miała zapewnić sprawczość perfekcyjnie działającego przedsiębiorstwa; fuzję wieloletniego doświadczenia biznesowego Johna D. Rockefellera i jego dobroczynności, którą jako baptysta gorliwie praktykował od najmłodszych lat. I chociaż Rockefeller nie był w stanie tak elokwentnie przedstawić swojej koncepcji filantropii, jak czynił to Andrew Carnegie w przez lata publikowanych artykułach i książkach swojego autorstwa, obaj podzielali przekonania dotyczące nie tyle źródła pochodzenia bogactwa, ile celu jego wykorzystania. Rockefeller w zdobywaniu majątku upatrywał boskiej interwencji[1], podczas gdy Carnegie widział się raczej jako „administratora powierzonych mu przez społeczność środków"[2]. Rockefeller sens życia pojmował jako wyniesiony z dzieciństwa etos „pracy, oszczędzania i dawania"[3], tymczasem Carnegie z przekonaniem twierdził, że skoro „pieniądze zgromadzone przez odnoszących sukces kapitalistów nie miały służyć ich celom osobistym, (…) ten kto umiera

---

[1] Zdanie „God gave me my money" [Bóg dał mi moje pieniądze] padły w wywiadzie udzielonym przez Johna D. Rockefellera dla *Women's Home Companion* w grudniu 1905 r., za: Jules Abels, *The Rockefeller Billions. The Story of the World's Most Stupendous Fortune* (New York: Macmillan, *ca* 1965), 279–280.

[2] Andrew Carnegie, „Wealth", *North American Review* 148 (June 1889), 391: 653–664, tutaj 661–662.

[3] Allan Nevins, *John D. Rockefeller: The Heroic Age of American Enterprise*, t. 1 (New York: Charles Scribner's Sons, 1940), 43.

bogaty, umiera zhańbiony”[4]. Obaj posiadane zasoby chcieli wykorzystywać w celu nie tyle łagodzenia bolesnych skutków wszechobecnych problemów trapiących społeczeństwa, za pomocą krótkoterminowych dobroczynnych akcji, ile w celu zwalczania przyczyn ich powstawania, czego upatrywali w zdobywaniu i upowszechnianiu wiedzy.

To, co odróżniało Fundację Rockefellera od organizacji stworzonych i z sukcesem osobiście zarządzanych przez Andrew Carnegiego, to pierwotne założenie, aby oddziaływać globalnie, aby główny darczyńca usunął się w cień, oddelegowując uprawnienia ekspertom. Eksperci bowiem, formułując rady, komisje czy zarządy, testowali sposoby naprawiania świata, zapoczątkowując reformy, które najpierw w formie *matching fund*[5], a w kolejnym etapie na podstawie podatków, miały być przejmowane i samodzielnie realizowane przez lokalne społeczności i rządy. Rockefeller chciał ponadto uniknąć sytuacji powielania czy nawet kontynuacji swojej drobnej dobroczynności. Początkowo dość rozproszona działalność filantropijna Rockefellerów, w chwili powstania Fundacji, została scentralizowana w ramach jednej organizacji. Kluczowa w tym procesie była wspomniana skrupulatność Johna D. Rockefellera, który prowadząc swoje biznesowe imperium, rozpracowywał każdy aspekt do najdrobniejszego detalu po to, aby raz wykonane zadanie nie zajmowało jego uwagi ponownie. Pragnął perfekcyjnie funkcjonującej organizacji, którą nikt nie będzie już go kłopotał, zezwalając na grę w golfa i oddawanie się innym przyjemnościom i pasjom. Ta wcale nieczęsta umiejętność, aby we właściwym momencie „odpuścić”, a właściwie wypuścić w świat swoje „dziecko”, połączona z wiedzą i doświadczeniem Fredericka Gatesa i stylem organizacyjnego zarządzania zespołem syna Juniora, dały najlepszy możliwy rezultat nowemu przedsięwzięciu, jakim była Fundacja Rockefellera. Junior umiejętnie motywował, inspirował, pozostając raczej w cieniu ojca. Jeśli Fundacja miała dorównywać sprawnością i skutecznością zarządzania korporacji, potrzebni byli ludzie – z wiedzą, doświadczeniem, umiejętnościami, determinacją, wręcz nabożnym poświęceniem dla celu – reprezentujący rozmaite dziedziny nauki. To właśnie Junior z mistrzostwem organizował pracę zespołu, werbując najlepszych współpracowników. Z podobną umiejętnością Junior przekonywał ojca do sfinansowania najbardziej „szalonych” pomysłów Gatesa, realizacją których przez pierwsze 50 lat działalności łącznie zajmowało się ponad 700 zatrudnionych osób.

Nie ma chyba osoby, u której nazwa/nazwisko „Rockefeller” nie wzbudzi natychmiastowych skojarzeń. Ja pierwszy raz zobaczyłam napis „Fundacja Rockefellera”, widniejący na szczycie jednego z budynków w Warszawie, w drodze do Ośrodka Studiów

---

[4] Carnegie, „Wealth”, 661, 664; więcej nt. A. Carnegiego jego publikacji i zawartej w nich wykładni „najlepszych dziedzin dla filantropii”, zob. Renata Nowaczewska, „Andrew Carnegie's New Concept of Philanthropy, Theory of Distribution”, *Annales Neophilologiarum* 1 (2003): 55–66; eadem, „Andrew Carnegie's New Concept of Philanthropy, Practice of Distribution, 1901–1911”, *Annales Neophilologiarum* 2 (2004): 267–277.

[5] Określenie wkładu własnego podmiotów partycypujących w projekcie.

Amerykańskich w drugiej połowie lat 90. XX wieku. Dla jednych będzie to po prostu najbogatszy człowiek/rodzina w Stanach Zjednoczonych, filantrop, wizjoner, dla innych pozbawiony skrupułów przemysłowiec, skąpiec, niewykształcony i ograniczony w swoich przekonaniach zaściankowy satrapa. Podobnie Fundacja przez część kojarzona będzie z wielkim postępem w dziedzinie medycyny i publicznej opieki zdrowotnej, z zieloną rewolucją, z pomocą dla krajów zniszczonych konfliktami, zacofanych, głodujących w Europie, Ameryce Łacińskiej i Azji, podczas gdy inni w programie świadomego planowania rodziny upatrywać będą eugeniki. Tyle ocen, ile poglądów.

Temat i zakres rozważań

Celem tej publikacji jest przybliżenie polskiemu odbiorcy nieznanej historii rozwoju instytucji przez pierwsze 50 lat jej funkcjonowania – od powołania jej do życia w roku 1913 do jubileuszu w 1963 roku, będącego przełomowym momentem otwarcia na kolejne wyzwania. W monografii przedstawiono historię kształtowania filantropijnych inicjatyw rodziny Rockefellerów. Przez pryzmat wielu pomniejszych organizacji, które Rockefellerowie powołali do życia, analizę nowatorskich działań programowych, podejmowanych rewolucyjnych wręcz decyzji, zaprezentowano okoliczności powołania Fundacji Rockefellera. Nakreślono szkic różnorodności dziedzin nauki, na których Fundacja i wszystkie jej poprzedniczki odcisnęły piętno. Opisano metodykę rozdziału środków finansowych, zasadność wprowadzanych restrukturyzacji i rezultaty pracy na polu badawczym. Najważniejszym kapitałem fundacji była jednak umiejętność doboru zespołu ludzi, werbowania osób o najwyższych kompetencjach, wiedzy i doświadczeniu, co również jest przedmiotem tej monografii. Rockefeller Foundation funkcjonuje w języku polskim jako Fundacja Rockefellera. A tak naprawdę jest to fundacja rodzinna Rockefellerów. To członkowie drugiego i trzeciego pokolenia najbardziej wpłynęli na jej kształt, dlatego im również poświęcono słowo (a nawet niejedno) w tej monografii.

Poza historią przekształceń programowych i testowania rozwiązań w sposobie działania, w monografii podjęto wątek relacji między rozmaitymi instytucjami prywatnymi i publicznymi, budującej sieć instytucji współpracujących i pośredniczących, sprawnie funkcjonujących do dziś. Wypracowane przez Fundację Rockefellera (dalej: RF) metody stały się wzorcem niebywałej skuteczności, powielanym przez inne powstałe później fundacje, przez rządy i instytucje ponadnarodowe.

Ta swoista synergia tak wielu czynników doprowadziła do stworzenia jednej z największych i najbardziej kluczowych dla nauki, postępu i ludzi prywatnych fundacji filantropijnych w historii USA i świata. W momencie powstania Fundacji Rockefellera w USA funkcjonowało zaledwie kilkanaście podobnych. Po pięciu dekadach było ich już

dużo ponad 1500[6]. Do czasu, kiedy Fundacja Forda (dalej: FF) nie otrzymała „zastrzyku" środków w postaci 95% udziałów w Ford Motor Company[7], RF była największą, a także najbardziej szczodrą, przyznając łącznie około 800 mln USD[8], czyli prawie równowartość całej fortuny zgromadzonej przez Johna D. Rockefellera[9].

For the Well-being of Mankind... traktuje o tym, jak z amerykańskiej tradycji dobroczynności, wykraczającej poza religijną powinność, wyrósł klan Rockefellerów, dla przedstawicieli którego służba na rzecz niezmienionego od 1913 roku celu promowania „dobra ludzkości na świecie"[10] stała się misją i wykładnią ich życiowego celu. Przyjęta w pracy szeroka i syntetyczna perspektywa, w której wzięto pod uwagę wielowymiarowość prywatnej filantropii, przekonań i działań rodziny oraz funkcjonowania powołanych przez Rockefellerów i sponsorowanych fundacji, organizacji i instytucji zarówno w Stanach Zjednoczonych Ameryki, jak i na całym świecie, umożliwia ukazanie idei kierującej tą Fundacją. W studium skoncentrowano się na zaprezentowaniu ewolucji myślenia, postaw i programowego działania fundacji wobec problemów otaczającego świata, zmieniających się relacji społecznych, wyzwań leżących w i poza granicami kraju. Osią przemiany filozofii Fundacji Rockefellera było przejście od praktykowanej przez większość organizacji dobroczynnych i fundacji tego okresu filantropii naukowej (*scientific philanthropy*) do polityki wiedzy (*politics of knowledge*). Celem autorki monografii jest także przybliżenie polskiemu czytelnikowi arkanów świata prywatnej filantropii w Stanach Zjednoczonych Ameryki, procesu samoorganizacji sektora pozarządowego

---

[6] W zależności od zastosowanej definicji prywatnej fundacji i spełnienia warunku określonego w późniejszych uregulowaniach prawnych liczba ta może się różnić. Jeśli za fundację zostanie uznany każdy fundusz (czyt. *endowment*) ustanowiony na rzecz „szkoły wyższej, szpitala czy towarzystwa naukowego", jak zeznawał jeden ze świadków komisji kongresowej w 1953 r., liczba ta powinna oscylować między 30 a 35 tys. organizacji, zob. Select (Cox) Committee to Investigate Tax-Exempt Foundations and Other Organizations. *Hearings.* U.S. House R. 561, 82nd Congress, 2nd Session (Washington: Government Printing Office, 1953), 13. Należy zwrócić uwagę na to, że wzrost nie był liniowy, a ich liczba okresowo spadała, np. podczas wielkiego kryzysu gospodarczego, zob. Aneks 1. Liczba prywatnych fundacji raportowanych w spisach fundacji. Por. również dane w Renata Nowaczewska, *Dobroczynna Ameryka. Walka ze skutkami Wielkiego Kryzysu w latach 1929–1937* (WUW: Warszawa, 2009), 120–121.

[7] Henry Ford II stanął na czele FF, która po śmierci jego ojca Edsela Forda w 1943 r. i dziadka Henry'ego w 1947 r. weszła w posiadanie niemożliwej wręcz do wyobrażenia fortuny. O początkach działalności FF zob. Francis X. Sutton, „The Ford Foundation: The Early Years", *Deadalus* 116 (Winter 1987), 1: 41–91.

[8] Stosując przelicznik CPI (*consumer price index*), to w 2024 r. byłaby to kwota około 11,5 mld USD.

[9] Posiadany za życia majątek rozmaite źródła szacują na 900 mln USD, z czego na filantropię przekazał osobiście 550 mln USD, a pozostałą kwotę przekazał synowi Juniorowi, który do swojej śmierci w 1960 r. rozdysponował 400 mln USD. Należy również pamiętać, że Fundację Rockefellera założono 16 lat po przejściu Seniora na emeryturę, co oznaczało, że nie pomnażał swojego majątku, a jedynie go rozdysponowywał. Szacunkowa łączna wartość netto jego majątku w 2024 r., w zależności od przyjętej metodologii, wynosiłaby od 320 do 410 mld USD.

[10] Rockefeller Foundation, *About US*, https://www.rockefellerfoundation.org/about-us [26.07.2024].

i globalnego zasięgu wielu inicjatyw propagujących otwarty dostęp do zdobyczy wiedzy i praktycznego jej zastosowania.

Amerykańskie instytucje filantropijne w Stanach Zjednoczonych funkcjonują w ściśle określonej przestrzeni publicznej. Ich rola definiowana jest za pomocą specjalistycznego żargonu, dzięki któremu wyjaśniane są pełnione role instytucji filantropijnych w społeczeństwie, zakładane cele oraz metody funkcjonowania. Instytucje te z dumą prezentują wkład, jaki wnoszą w rozwiązywanie ludzkich problemów, sprowadzając się nierzadko do skutecznego zastępowania apatycznych działań rządowej biurokracji. Stosując współczesną nomenklaturę, działania podejmowane przez pierwsze fundacje określić można by mianem start-upów[11], gdzie pieniądze wykorzystywano jak w funduszach *venture capital*[12]. Fundacje inwestowały środki w niezwykle ryzykowne, nie dające gwarancji czy pewnego zwrotu przedsięwzięcia. Wbijając się klinem w zamkniętą przestrzeń ustalonych reguł, norm, społecznych przekonań czy pozornej niemocy, przynoszą zwielokrotnione zyski[13]. Pytania, na które jednak z trudem odpowiadają, to właściwie, dlaczego to robią oraz jaką rolę tak naprawdę pełnią w społeczeństwie amerykańskim, a przede wszystkim, jaką rolę mają ambicję pełnić w innych społeczeństwach na świecie[14]. Kierunek, w jakim zmierzają, często pozostaje nieokreślony. Zmiany następujące w instytucjach filantropijnych dotyczą częściej metod i programów. Ich działania sprowadzają się do taktyki, rzadziej do strategii, całkowicie nie będąc w stanie zaprezentować

---

[11] Start-upem będzie organizacja utworzona dla uzyskania powtarzalnego i przynoszącego zyski modelu biznesowego, a działająca w „otoczeniu skrajnie wysokiej niepewności". *Start-up*, Encyklopedia Zarządzania, https://mfiles.pl/pl/index.php/Start-up [2.01.2023].

[12] Przy braku polskich odpowiedników można określić je mianem funduszy podwyższonego ryzyka. Jest to forma inwestowania środków na wczesnym etapie rozwoju firmy przez podmiot zewnętrzny. Należy ona do ryzykownych, choć bardzo atrakcyjnych metod inwestowania, zakładających potencjalny wzrost i duże prawdopodobieństwo zysków. *Venture capital*, Encyklopedia Zarządzania, https://mfiles.pl/pl/index.php/Venture_capital [2.01.2023].

[13] Hammack i Anheier nazywają te działania „strategicznymi inicjatywami", które najtrudniejsze ich zdaniem są m.in. w religii, sztuce, ruchach społecznych i każdym „wysiłku promującym określone wartości lub zachęcającym do wyjątkowych, nadzwyczajnych osiągnięć"; David C. Hammack, Helmut K. Anheier, *A Versatile American Institution: The Changing Ideals and Realities of Philanthropic Foundations* (Washington, D.C.: Brookings Institution Press, 2013), 139.

[14] Pytania te stały się elementem krytyki istnienia prywatnych fundacji, o czym traktują m.in.: Ferdinand Lundberg, *America's Sixty Families* (New York: Vanguard Press, 1937); Eduard C. Lindeman, *Wealth and Culture. A Study of One Hundred Foundations and Community Trusts and Their Operations during the Decade 1921–1930* (New Brunswick: Hartcourt, Brace and Company Inc., 1936); Horace Coon, *Money to Burn. Great American Foundations and Their Money* (London–New York: Longmans, Green, 1938). Jednocześnie pytania o motywacje, zasadność i intencje stały się podstawą systemu samokontroli i samoorganizacji sektora pozarządowego. Wśród pierwszych publikacji traktujących o ich celowości zob. Joseph Charles Kiger, *Operating Principles of the Larger Foundations* (New York: Russell Sage Foundation, 1954); Warren Weaver, *U.S. Philanthropic Foundations: Their History; Structure, Management and Record* (New York: Harper & Row, 1967).

szerszej filozofii. Z obawy przed podawaniem w wątpliwość dotychczasowych form funkcjonowania fundacje zdają się unikać koniecznej refleksji.

To jest jeden z kluczowych celów autorki tej publikacji, a mianowicie ocena, czy takiej refleksji poddawały się fundacje założone przez Rockefellerów. Co prawda, nie będzie to zadanie łatwe, ponieważ nie istnieje zbiór oczekiwań społecznych co do funkcjonowania fundacji, ani roli, jaką powinny one pełnić. Trudno zatem stwierdzić, czy fundacje są skuteczne, czy spełniają oczekiwania, czy wnoszą pożytek, a tym samym ciężko poddać je konstruktywnej krytyce, która wiodłaby do ich ulepszenia. Przy braku powyższych wykładni pozostaje analiza i ocena okresowych zmian i procesów restrukturyzacji obejmujących organizacje Rockefellerów.

Dużo prostsza z tej perspektywy jest odpowiedź na wiele pytań dotyczących problemów funkcjonowania fundacji w społeczeństwie i na tym tle dokonanie oceny Fundacji Rockefellera.

Po pierwsze, postawiono pytania o miejsce filantropi w relacji do tradycji dobroczynności, religii, trendów filozoficznych i postaw społecznej odpowiedzialności. Interesujące jawią się czynniki kształtujące te postawy, ewolucja poczucia obowiązku w grupie zamożnych Amerykanów oraz szerokie spektrum ich motywacji. Prezentacja historii rozwoju filantropii w USA i omówienie roli filantropa pozwoli przeanalizować popularne opinie na temat aktywizmu bogatych darczyńców, obecności prywatnych fundacji w przestrzeni publicznej, ich wpływu na rzeczywistość w systemie demokratycznym, w relacji do podmiotów publicznych i odbiorców indywidualnych oraz grupowych. Przedstawiono cały wachlarz funkcjonujących w przestrzeni publicznej niedopowiedzeń i uogólnień, adresowanych oskarżeń, na przykład o to, czy filantropia mogła być środkiem do ugruntowywania różnic klasowych lub wręcz przeciwnie – sposobem na zadośćuczynienie za lata eksploatacji klas niższych. Rozważano również kwestię, czy filantropia stanowiła ujście dla aktywnych i odnoszących sukces członków społeczeństwa, czy była społeczną formą wypełniania nakazów religii, misją ulepszania świata, czy może przekaźnikiem dla wyznawanych ideałów i przekonań? Poszukiwano odpowiedzi na pytania dotyczące narzędzi, jakimi dysponują fundacje, mierzalności ich efektywności, motywacji kierujących darczyńcami i źródeł kierowanych do nich krytyki.

Po drugie, pod dyskusję poddano motywacje samego Johna D. Rockefellera do zaangażowania się w działalność filantropijną oraz wyznawany przez niego system wartości. Postawiono pytania o źródła jego etosu filantropa, realny wpływ na kształtowanie Fundacji i kierowanie jej działalnością przez kolejne pokolenia. Czy jego syn i wnukowie, pełniąc swoją filantropijną służbę, czerpali moralne inspiracje z tego samego co on źródła, czy poddali się bardziej naukowym, społecznym, a może biznesowym argumentom? Na ile moralne zasady rodziny, ich wiara, osobiste przekonania, poglądy, skłonności i pasje kierowały rozwojem filantropijnych instytucji i obieranego modelu działalności?

Prezentacja dróg ewolucji organizacji filantropijnych powoływanych przez rodzinę stała się przyczynkiem do dyskusji o zasadności wnikania Fundacji Rockefellera w coraz to nowe dziedziny i obszary naukowych eksploracji i celowość tych działań – od niosącego postęp ogólnoludzkiego dobra po szersze kręgi, jakie zataczała, przejmując władzę nad procesem kreowania określonej rzeczywistości. Ocenie poddano funkcje i wagę, jaką pełniły poszczególne sekcje Fundacji Rockefellera, pomniejsze instytucje filantropijne fundowane przez rodzinę, instytucje pośredniczące, a korzystające z finansowania Fundacji.

Kolejnym aspektem wartym rozstrzygnięcia jest odpowiedź na pytanie, na ile zmiany organizacyjne i funkcyjne przekształcenia miały pomóc w ulepszeniu działalności Fundacji, a na ile były drogą do wykazania użyteczności dla społeczności lokalnie i globalnie? Może bardziej działania te motywowane były amerykańskim pragmatyzmem, napędzanym duchem racjonalizatorstwa, skierowanym na najwyższą efektywność w celu stworzenia kolejnego „miasta na wzgórzu", na którym wzorowałyby się inne narody[15].

Zamierzeniem autorki tej pracy jest sprawdzenie hipotez powstałych na podstawie wstępnych badań na temat źródeł funkcjonowania Fundacji Rockefellera, a opartych na trzech kluczowych filarach: systemie wartości, relacji ze środowiskiem zewnętrznym oraz samoorganizacji.

W monografii przyjęto następujące hipotezy – po pierwsze, Fundacja Rockefellera jest wypadkową środowiska stworzonego dla filantropii w Stanach Zjednoczonych, systemu wartości rodziny Rockefellerów i zachodzących okoliczności wewnętrznych i zewnętrznych dla tego kraju i świata. Tymczasem środowisko, lub też tradycja filantropii, na której gruncie wyrosła ta i inne wielkie prywatne fundacje filantropijne, to pochodne procesu tworzenia filantropii w Stanach Zjednoczonych na podstawie formującego się w republice systemu wartości. System ten jest pochodną religii, filozofii, tradycji i zwyczajów, zasad etycznych, oddolnych ruchów reformatorskich, kultury ukształtowanej przez różnorodność i potrzebę przetrwania, etos pracy i elementy budowania wspólnej tożsamości. Po drugie – Fundacja Rockefellera miała jednakowy wpływ na kształtowanie sektora pozarządowego, jego samoorganizację i reformowanie. Po trzecie – władze federalne Stanów Zjednoczonych (z przodującą rolą Kongresu), poddając się okresowym falom presji – mieszanki ideologicznej nagonki, nastrojów społecznych, atmosfery (jedynie czasowo sprzyjającej wielkim fortunom i wywodzącym się z nich

---

[15] Słowa te pochodzą z kazania *A Model of Christian Charity* [Wzór chrześcijańskiego miłosierdzia], wygłoszonego przez Johna Winthropa 21 marca 1630 r., zanim grupa purytanów wyruszyła do Ameryki, gdzie założyła osiedle w zatoce Massachusetts. Przez lata przedstawiane jako deklaracja amerykańskiej wyjątkowości (*exceptionalism*), zdaniem Dana T. Rogersa, było jedynie deklaracją przymierza zawartego z Bogiem. Por. Dan T. Rogers, *As a City on a Hill: The Story of America's Most Famous Lay Sermon* (Princeton: Princeton University Press, 2018).

fundacjom), pod wpływem reformatorskich nurtów, rosnącej roli regulacyjnej sektora publicznego wobec prywatnego i wielu innych czynników, doprowadziły do zmian w systemie podatkowym i raportowania organizacji zwolnionych z podatku. W konsekwencji zmiany te okazały się wskazówką do zwiększonej samokontroli przedmiotowych organizacji, zachęty do większej szczodrości wydatkowanych sum na granty, transparentności, budując zaufanie społeczne i zachęcając Amerykanów do hojności i wolontaryjnej aktywności. Po czwarte – to społeczna wrażliwość rodziny doprowadziła do stworzenia pakietu organizacji, które nie łagodziły, a przeciwdziałały przyczynom leżącym u podstaw problemów społecznych, jak choroby, ubóstwo, zacofanie, głód, oraz międzynarodowych konfliktów, jak niedostatek wiedzy poznawczej na temat innych kultur, wartości i dążeń. Po piąte – to kooperacja rodziny z wybitnym zespołem i umiejętność doboru utalentowanych doradców i współpracowników doprowadziła do stworzenia pierwszej na świecie fundacji o takim zasięgu pod względem obszaru prowadzonych działań, wspieranych badań, dziedzin, partnerów, podmiotów i krajów. Po szóste – największym wkładem Fundacji Rockefellera w usprawnienie procesu rozdawania środków dla uzyskania skuteczności i efektywności było budowanie i sukcesywne poszerzanie sieci powiązań z organizacjami pośredniczącymi. Zanim popularny stał się networking, Fundacja doprowadziła do powstania formalnej i nieformalnej sieci współpracy międzyludzkiej między ośrodkami naukowymi, instytutami, krajami. Po siódme – korzystając z zasad i budując na podwalinach filantropii naukowej, to Fundacja Rockefellera wypracowała nowe, skuteczniejsze metody filantropii, dając powszechny dostęp do zdobyczy wiedzy. Po ósme – tworząc warunki pracy badawczej, Fundacja Rockefellera odcisnęła bezprecedensowe piętno nie tylko na karierach jednostek, ale i na rozwoju instytucji i postępie całych krajów, a dokonując selekcji, determinowała sukces i kształtowała normy zachowań i relacji zgodnie z wyznawanym systemem wartości.

Fundacja Rockefellera formułowała zasady, według których zdobywana była wiedza, udostępniała kanały, jakimi była przekazywana, tworzyła zachętę do jej stosowania. Praktykując filantropię na podbudowanie wiedzy naukowej, dążąc do oświecenia, Fundacja uprawiała zatem politykę wiedzy, której celem nie był ani rząd dusz, ani zyskanie pozycji hegemona, ani wspieranie rządu Stanów Zjednoczonych w dążeniach supremacyjnych. Celem polityki wiedzy przed edukację miało być „dobro ludzkie na świecie".

Aby odpowiedzieć na postawione powyżej pytania i hipotezy, przybliżono ważne kwestie, dlatego w pierwszym rozdziale omówiono źródła filantropii, jej ewolucję od czasów starożytnej Grecji aż do współczesności. Pokazano historię rozwoju filantropii w USA oraz omówiono istotę działalności i funkcjonowania fundacji. Zaprezentowano najczęściej stawiane fundacjom i filantropom zarzuty, budzące wiele emocji, a nawet kontrowersji, oraz przykłady dochodzeń komisji specjalnych Kongresu Stanów Zjednoczonych Ameryki. Omówiono również dostępne fundacjom narzędzia, drzemiący

w nich potencjał, mierzalność skuteczności, motywacje kierujące fundatorami i generalnie rolę, jaką fundacje pełnią lub pełnić powinny w społeczeństwie. W omawianym okresie fundacje ani nie stanowiły zorganizowanej części sektora niezależnego od dwóch pozostałych – publicznego i prywatnego, ani nie doczekały się precyzyjnego nazewnictwa aż do Ustawy Podatkowej z 1969 roku. W związku z powyższym w publikacji zastosowano współczesną nomenklaturę.

W rozdziale drugim omówiono historię rodziny. Nie byłoby Fundacji ani wielkiej fortuny bez pierwotnego źródła finansowania, a mianowicie Standard Oil Corporation, której nie poświęcono jednak zbyt wiele miejsca. Ważniejsza w budowaniu fundamentów Fundacji była rodzinna tradycja odpowiedzialności społecznej, współodczuwania i niezwykle mocno zakorzenionego systemu wartości. Na pierwszy plan wysuwa się wolność, co w przypadku Fundacji Rockefellera oznaczało umożliwienie swobodnego dostępu do niczym niezaburzonych naukowych badań, ponad podziałami światopoglądowymi i różnicami finansowymi, związanymi z pochodzeniem i ideologią, dążąc do budowania międzynarodowej współpracy i porozumienia na każdym polu. Warunkiem brzegowym było poznanie odmiennych kultur. Rodzina, mocno zaangażowana w ruch abolicjonistyczny, specjalnymi względami nie tylko darzyła kwestię edukacji i równouprawnienia kolorowej mniejszości, ale z estymą odnosiła się do historii, tradycji i osiągnięć cywilizacyjnych innych narodów. Wspomniane wartości rzutowały na indywidualne kariery i wybór osobistych projektów filantropijnych oraz formację instytucji powoływanych przez rodzinę.

Rozdział trzeci poświęcono omówieniu organizacji powołanych i sfinansowanych przez Rockefellerów, tj. Rockefeller Institute for Medical Research, General Education Board, Laura Spelman Rockefeller Memorial, a w późniejszym czasie – International Education Board oraz Rockefeller Brothers Fund. Drugą grupę obejmują instytucje współpracujące, określane mianem pośredniczących (*intermediary organizations*), m.in.: Institute of International Education (IIE), American Library Association (ALA), National Research Council (NRC), American Council of Learned Societies (ACLS) i Social Science Research Council (SSRC). Jako organizacje niezależne realizowały własne projekty ze środków pozyskanych od rozmaitych podmiotów, były wykonawcami projektów zleconych przez fundacje oraz administrowały programy międzynarodowej współpracy, wymiany naukowej i akademickiej. Instytucje te odegrały wiodącą rolę w budowaniu dziedzin nauk społecznych i humanistycznych, stosunków międzynarodowych oraz studiów regionalnych, dopełniając obrazu Fundacji Rockefellera, bez czego ocena pracy tej ostatniej pozostałaby fragmentaryczna. Ponieważ pierwsze kontakty naukowe odbywały się za pośrednictwem jednej bądź wielu z nich, w tekście odnoszę się w dużej mierze właśnie do prowadzonych przez nie przedsięwzięć, ale tylko, jeśli były finansowane przez RF lub rodzinę Rockefellerów.

Rozdział czwarty i piaty stanowią *clou* rozważań w tej monografii. Całościowo jest to studium Fundacji Rockefellera jako organizacji, etapów przekształceń, jakim podlegała, identyfikacji wyzwań i opisem determinacji, z jaką pragnęła odpowiadać na społeczne potrzeby i zaniedbania. Jest to chronologiczno-problemowa analiza procesu ewolucji organizacyjnego myślenia Fundacji, przechodzącej od praktykowania wyłącznie filantropii naukowej do uprawiania polityki wiedzy. Proces ten podzielono na cztery części. W pierwszej części przybliżono pokrótce historię powstania Fundacji. Druga jest wiwisekcją zmian zachodzących w Fundacji reagującej na potrzeby odbiorców filantropii i zmiennych kształtujących rynek. Kolejne części ostatniego rozdziału są zapisem metod i dziedzin, jakich prekursorem stała się Fundacja Rockefellera. Nie pominięto piętna, jakie na Fundacji odcisnęli jej przedstawiciele. Ściągnięci perspektywą ulepszania świata i niemożliwych do realizacji gdzie indziej projektów, sami stawali się decydentami. To pracownicy Fundacji kształtowali tę instytucję, dzięki czemu wpływali na teraźniejszość i przyszłość Ameryki, a nawet świata, na długie dekady.

Ramy chronologiczne obejmują pierwsze 50 lat działalności Fundacji. Z oczywistych jednak względów w pierwszych trzech rozdziałach poczyniono swoistą retrospekcję zdarzeń prowadzących do jej powstania. Na potrzeby tej publikacji lata 1913–1963 podzielono na cztery podokresy. Poniżej omówione cezury ustaliła autorka i nie są one całkowicie spójne z występującymi w raportach dokumentujących historię fundacji.

Pierwszy okres to czas od powstania Fundacji Rockefellera w 1913 roku do 1928 roku, czyli do momentu „wielkiej rewolucji" programowej, która zmieniła oblicze Fundacji. Źródła historyczne samej Fundacji czas ten dzielą dodatkowo na dwa podokresy: 1913–1917 (czyli do momentu ustąpienia Johna D. Rockefellera Jr. i wyboru nowego prezydenta RF) i 1918–1928. Dolną cezurę stanowi moment zmian w strukturze Fundacji, metodach funkcjonowania, zakresie obowiązków zarządu, pracowników Fundacji zwanych „oficerami", dyrektorów poszczególnych sekcji oraz w zasadach przyznawania grantów. Restrukturyzacja, do której wówczas doszło, zaczęła obowiązywać od kolejnego roku rozliczeniowego ze względu na fundusze przyznane nowym sekcjom powstałym w strukturze RF.

Następny omawiany okres to lata 1929–1938, czyli czas względnego spokoju organizacyjnego, przy ogromnych wyzwaniach stawianych przez wielki kryzys gospodarczy, wydarzenia w Europie, program ratowania naukowców zagrożonych prześladowaniami ze względu na swoje etniczne i religijne pochodzenie. W ciągu tych kilku lat w Fundacji dokonały się fundamentalne zmiany świadomościowe, które nadały inny tor działania i otworzyły przed pracownikami Fundacji szersze horyzonty, ale – co dla tej publikacji najważniejsze – uzmysłowiły radzie RF, że nie samym „zdrowiem i medycyną człowiek żyje". Dotychczasowe „łatwe" osiągnięcia w likwidowaniu chorób musiały ustąpić miejsca trudnym aspektom relacji międzyludzkich, nieoczywistym rezultatom

badań, nowym metodom ich prowadzenia, przy użyciu całkowicie odmiennych technik. W miejsce dotychczas faworyzowanych nauk ścisłych i przyrodniczych „panoszyć" zaczęły się nauki społeczne i nauki humanistyczne, które suchym naukowym faktom i rozwiązaniom nadały bardziej ludzkiego wymiaru.

Kolejny omawiany w książce okres to lata 1939–1945, czyli czas II wojny światowej. Okres ten nie był szczególnie wyróżniany przez samą Fundację, ale na potrzeby tej książki autorka dokonała takiego podziału, co wynika z konieczności rozdzielenia czasu przed i po wojnie, obrazującego trudności w funkcjonowaniu w odmiennych ograniczonych realiach i borykanie się z poczuciem odpowiedzialności. Z jednej strony z trudem budowana przez Fundację infrastruktura w Europie wykorzystana została przez faszystowskie i nazistowskie władze, a z drugiej – poczucie lojalności wobec stypendystów uniemożliwiało zerwanie powiązań z tymi krajami. Podobnego dysonansu doświadczano w kwestii odpowiedzialności za rezultaty badań sponsorowanych przez Fundację, w efekcie których zbudowano bombę atomową.

Ostatni okres obejmuje lata 1946–1963 i naznaczony jest bardzo szerokim wachlarzem nowych przedsięwzięć, dużym rozproszeniem projektów na kilku kontynentach, odpowiadaniem na nowe wyzwania, jak np. kwestia zdrowia publicznego rozpatrywanego globalnie czy „zielona rewolucja", będąca efektem rozwinięcia nowej dziedziny w strukturze RF i współpracy z Fundacją Forda. Dolna cezura to moment bezpośrednio po zakończeniu działań wojennych, kiedy przedstawiciele Fundacji rozpoczęli podróże po świecie w celu odnowienia i zacieśnienia naukowej współpracy. Priorytetowo potraktowana odbudowa zaplecza naukowego i akademickiego Europy oraz trwająca do połowy lat 50. XX wieku rehabilitacja nauki i społeczeństw w duchu demokratycznych wartości, stały się naturalną odpowiedzią na zimnowojenne wyzwania. W kontekście nowych obszarów kontestowanych w tym konflikcie pozostały okres z 50-letniej historii to już zwrócenie się z pomocą do krajów rozwijających się na pozostałych kontynentach, dźwigających się z kolonialnej przeszłości. Datę końcową stanowią nie tylko obchody jubileuszu, ale i kolejna wielka reorganizacja, która nadać miała kształt Fundacji na kolejne pół wieku.

Dla pełnej jasności, w stosunku do członków rodziny Rockefellerów stosuję powszechnie używane imiona i określenia, czyli John D. Rockefeller, Sr., założyciel Standard Oil Corporation i twórca fortuny rodzinnej, to JDR, albo Senior. Jego jedyny syn i dziedzin, John D. Rockefeller, Jr., to najczęściej Junior. Jego najstarszy syn, z piątki braci i sześciorga dzieci – John D. Rockefeller III, czyli JDR III albo John III. Podobnie zamiennikiem dla nazwy Fundacja Rockefellera jest albo RF (od Rockefeller Foundation), albo po prostu Fundacja, podczas gdy określenie jakiejkolwiek organizacji tego typu to fundacja.

Podsumowując, celem tej książki nie jest rozstrzygnięcie moralnych dylematów, będących składową każdej organizacji o 110-letniej historii, czy prezentacji rozmaitych ocen na tle historii. Celem jest pokazanie pierwszych 50 lat tworzenia organizacji w mało sprzyjających warunkach, bez precedensu, bez gotowych szablonów do powielania, w niezwykle wymagających czasach. Okres ten obejmował dwa światowe konflikty przedzielone wielkim kryzysem gospodarczym lat 30. XX wieku, czas pandemii grypy hiszpanki w 1918 roku, epidemii gruźlicy, a w rozmaitych miejscach na całym globie – polio, żółtej febry, cholery i malarii. Był to okres w historii naznaczony -izmami: od komunizmu, przez faszyzm i nazizm, po lokalnie maccartyzm; czas głodu, rewolucji, konfliktów na tle rasowym, ruchów wyzwoleńczych, zamieszek, ludobójstwa, propagandy wiodącej do nagonki i czystek politycznych. To również czas wielkiego postępu w stanie wiedzy zdobywanej przez ludzi, w technologii, nauce, prowadzących do postępu społecznego pod warunkiem upowszechniania tejże wiedzy. Przez ten krótki, choć bardzo burzliwy czas Fundacja wspinała się na wiele gór swoich i ludzkich możliwości, zdobywając wiele nieosiągalnych szczytów, większość jako pierwsza, zatykając nie tylko flagę zwycięzcy, ale przede wszystkim torując drogę innym podążającym jej śladem, czyniąc z wyprawy na Mount Everest – spacerek na Gubałówkę.

Aparat pojęciowy

Dobroczynność a filantropia

Filantropia zaczyna wzbudzać coraz większe zainteresowanie naukowców badających istotę funkcjonowania trzeciego sektora, dostrzegających wagę tej dziedziny w historii, a w wypadku tej publikacji – historii Stanów Zjednoczonych. Zanim znaczenie to zaczniemy rozważać, należałoby wyjaśnić, czym zatem jest lub powinna być filantropia, która w powszechnej świadomości była i jest zjawiskiem niezrozumiałym i niedocenionym. Przez jednych krytykowana jako scena dla teatralnych gestów znudzonych bogaczy, żyjących w zbytku. Dla innych to wyższa forma zachowań istot ludzkich, będąca przejawem ich humanizmu, poczucia obowiązku, współodczuwania z cierpiącymi i potrzebującymi, pomimo braku łączących ich doświadczeń.

Dobroczynność z definicji powinna być „nieskomplikowanym i bezwarunkowym transferem pieniędzy lub pomocy osobom potrzebującym, z intencją pomocy”[16]. Ponieważ jednak w znacznej części oparta jest na pobudkach religijnych, w przeszłości nie

[16] Peter Frumkin, *Strategic Giving: The Art and Science of Philanthropy* (Chicago: University of Chicago Press, 2006), 5.

stroniono od oceny moralnej odbiorcy, dokonując selekcji „godnych" i „niegodnych" lub „niewinnych potrzebujących" i „grzesznych". Częstym warunkiem otrzymania pomocy był akt nawrócenia[17]. Tradycyjnie pośrednikiem w dobroczynności był kościół (lub meczet, synagoga czy inna świątynia), rodzina lub społeczność lokalna.

Mimo że dobroczynność zyskuje coraz bardziej świecki charakter, to nadal największe procentowo dary trafiają do organizacji powiązanych z jakimś wyznaniem[18]. Kluczowe znaczenie ma chrześcijaństwo, będące nadal religią dominującą[19], co nie pozostaje bez wpływu na dobroczynność[20]. Nadal charakteryzuje się tymczasowością, niewielką skalą efektywności, raczej odpowiada na skutki problemów niż na ich przyczyny. Dobroczynność w tym wypadku polega na przekazywaniu przedmiotów, czyli obdarowywaniu głównie „w naturze"– w formie darów rzeczowych, takich jak żywność, odzież, opał, leki i tym podobne. Jej główną cechą jest akcyjność, ograniczająca się do krótkotrwałej pomocy docierającej do indywidualnego odbiorcy. W Stanach Zjednoczonych nie dopuszczano do długotrwałego uzależnienia od dobroczynności, ponieważ zdaniem Benjamina Franklina jej permanentność leżała w sprzeczności z „amerykańskimi wartościami niezależności i samostanowienia"[21].

Dla odmiany, filantropia oparta jest na idei samopomocy i tworzenia rozmaitych szans[22]. Wykształciła się z postępu, rewolucji przemysłowej, zmian w strukturach społecznych, nowych umiejętności i dostępnej wiedzy. Wobec rosnących różnic społecznych filantropia stała się koniecznością, dzięki niej możliwy był dostęp do zdobyczy wiedzy,

---

[17] Podejście do traktowania ubogich było diametralnie różne w odniesieniu do katolików i protestantów. Podczas gdy pierwsi akceptowali stan ubóstwa i jego niezmienność, angielscy protestanci stan ubóstwa uważali za przejściowy, nieprzypisany do osoby potrzebującej, natomiast na pomoc mogli liczyć jedynie „wartościowi ubodzy". Taką interpretację prezentują: Max Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* (New York: Scribner, 1930); Mordechai Feingold, „Philanthropy, Pomp, and Patronage: Historical Reflections upon the Endowment of Culture", *Daedalus* 116 (Winter, 1987), 1: 155–178.

[18] Z łącznej kwoty 471,44 mld USD przekazanych przez Amerykanów na dobroczynność w 2021 r., aż 28%, czyli 131,08 mld, trafiło właśnie do instytucji religijnych. *Giving USA 2021*, https://givingusa.org/wp-content/uploads/2021/06/GUSA2021_Infographic_Digital.pdf [27.07.2023].

[19] Mimo że ogólna liczba osób definiujących się jako chrześcijanie ma tendencję spadkową (w 2007 r. było to 78,4%, w 2014 r. – 70,6%, a w 2020 r. to już 64%), to nadal religia ta kształtuje podejście do dobroczynności. Pew Research Center, *America's Changing Religious Landscape*, 12.05.2015, http://assets.pewresearch.org/wp-content/uploads/sites/11/2015/05/RLS-08-26-full-report.pdf [20.07.2024]; Pew Research Center, *Modeling the Future of Religion in America*, 13.09.2022, https://www.pewresearch.org/religion/2022/09/13/modeling-the-future-of-religion-in-america [20.07.2024].

[20] David P. King, „Religion, Charity, and Philanthropy in America", w: *Oxford Research Encyclopedia of Religion in America,* red. John Corrigan (Oxford: Oxford University Press February 2018).

[21] Cyt. za: Robert Gross, „Giving in America: From Charity to Philanthropy", w: *Charity, Philanthropy, and Civility in American History*, red. Lawrence J. Friedman, Mark D. McGarvie (New York, NY: Cambridge University Press, 2003; przedruk 2008), 39.

[22] Frumkin, *Strategic Giving*, 5.

ułatwiała także sprawiedliwszą dystrybucję dóbr, będących efektem postępu i skutkiem ubocznym kapitalizmu i rozwijającej się gospodarki rynkowej. U podstaw filantropii leżały bezpodmiotowe stowarzyszenia, nowe rozumienie moralności[23], grupy nacisku nawołujące do poprawy bytu całych sekcji społeczeństwa[24], a wreszcie reforma samej dobroczynności[25], w ramach której poszukiwano trwałych rozwiązań dla ubóstwa poza impulsywnymi podszeptami serca skłaniającymi do chwilowej hojności. Sporadyczne i nieskoordynowane działania rozproszonych organizacji dobroczynnych pod wpływem impulsu reform systemu opieki społecznej zaczęły nabierać całkowicie nowych form[26], co nie pozostało bez znaczenia dla kształtowania filantropii. Odwołując się do humanistycznych wartości, filantropia zmierza w kierunku eliminacji niesprawności systemu, braku dostępu do informacji, ograniczaniu dostępu do wiedzy czy zbytniej koncentracji władzy[27].

---

[23] Chodziło o równe traktowanie odbiorców, nie bacząc na to, czy potrzebujący jest pijakiem, osieroconym dzieckiem, samotną kobietą z nieślubnym dzieckiem czy niepiśmiennym imigrantem. Zmiana moralności dotykała również drugą stronę, a mianowicie bogatych Amerykanów, których „moralnym obowiązkiem" było powstrzymywanie się od ostentacyjnego pokazywania swej fortuny przy jednoczesnym oddawaniu się służbie na rzecz społeczeństwa, dzieląc się swoimi zasobami. Wszystko, zanim jeszcze wprowadzono podatek dochodowy czy podatek od darowizn i spadku. Zob. Dwight F. Burlingame, red., *The Responisiblity of Wealth* (Indianapolis, IN: Indiana University Press, 1992).

[24] Powstawały nie tylko grupy nacisku, ale całe ruchy społeczne na rzecz: trzeźwości, zniesienia niewolnictwa, praw wyborczych kobiet, poprawy warunków pracy robotników, polepszenia opieki nad dziećmi i ich praw, praw mniejszości, polepszenia warunków w więzieniach, szpitalach psychiatrycznych. Ich źródłem były częstokroć społecznie aktywne kobiety. Zob. Sylwia Kuźma-Markowska, *Zdrowe matki, chciane dzieci. Ruch kontroli urodzeń w stanie Illinois (1923–1941)* (Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2009); S. Kuźma-Markowska, *Dziecko, rodzina i płeć w amerykańskich inicjatywach humanitarnych i filantropijnych w II Rzeczypospolitej* (Warszawa: WUW, 2018); Renata Nowaczewska, „Migracje kobiet: od 'Lady Bountiful' do kobiecej filantropii – awans zawodowy i/czy społeczny? Rola kobiet w rozwoju dobroczynności w Stanach Zjednoczonych", w: *Kobiety i Procesy Migracyjne*, red. Agnieszka Chlebowska, Katarzyna Sierakowska (Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2010), 225–240.

[25] Milowym krokiem do reformy wewnętrznej organizacji dobroczynnych był ruch Charity Organization Societies. Więcej zob. Brent Ruswick, *Almost Worthy: The Poor, Paupers, and the Science of Charity in America, 1877–1917* (Indianapolis: Indiana University Press, 2013); Nowaczewska, *Dobroczynna*, rozdz. 1.

[26] Po wojnie secesyjnej nastąpił okres większej świadomości potrzeby ulepszania systemu opieki społecznej nie tylko dla potrzebujących, ale dla dobra wszystkich obywateli. Społeczności lokalne rozpoczęły konsolidację środków w tzw. trusty czy też fundusze lokalne, a bardziej świadomi, społecznie nastawieni przedstawiciele klasy średniej, chcąc zdobyć większą wiedzę i bezpośrednie doświadczenie z pracy z ubogimi, przy tym osobiście się angażując, skorzystali z nowej formy dobroczynności, jaką były domy-osiedla społeczne (*settlement houses*). Na temat np. reform opieki społecznej, funduszy lokalnych zob. R. Nowaczewska, „Starość w Stanach Zjednoczonych: droga do powszechnego zabezpieczenia obywateli amerykańskich 'na wypadek starości' – od wojny secesyjnej do 1940 roku", w: *Ludzie starzy i starość na ziemiach polskich od XVIII do XXI wieku (na tle porównawczym)*, red. Agnieszka Janiak-Jasińska, Katarzyna Sierakowska, Andrzej Szwarc (Warszawa: DiG, 2016); Marvin Olasky, *The Tragedy of American Compassion* (Wheaton, IL: Crossway Books, 1995).

[27] Bardziej szczegółowo nt. definicji dobroczynności i filantropii i różnic czyt. w: Nowaczewska, *Dobroczynna*, 20–22.

Chociaż współcześnie filantropia „wchłonęła" koncept dobroczynności, to obie łączy ta sama cecha misyjności – w dobroczynności ma ona charakter religijny – duchowego i moralnego nawracania, a w filantropii – charakter świecki, realizowany przez filantropów, którzy chcą urzeczywistniać swoją wizję świata, społeczeństwa i stosunków w nim panujących. To właśnie intencje, które kierują darczyńcą, mają być papierkiem lakmusowym determinującym, czy jest on już filantropem, czy zaledwie człowiekiem czyniącym dobro. Impulsy, motywacje, autorefleksja bądź ich brak, instytucjonalny charakter, a także pokłady energii, z jaką dobroczyńca czy filantrop realizował swoją wizję lepszego świata, stanowią granicę rozdzielającą te dwa żywe organizmy – dobroczynność i filantropię.

W filantropii, jak wskazuje ponadto kilku autorów, tak naprawdę zawsze chodziło o spożytkowanie energii w postaci zasobów finansowych, ideałów czy wartości. Celem miało być wymuszenie na innych swojej wizji świata. Energia ta napędzała i napędza filantropów, którzy chcą przekształcać „niedostatecznie cywilizowany świat" w świat, jakim mógłby być. Filantropem jest zatem każdy, kto „z energią, głęboko dbając o dobro innych [ludzi] i szeroko pojmowanego społeczeństwa, z pasją dąży do przeprowadzania doniosłych zmian"[28].

Cech, intencji czy motywacji charakteryzujących filantropię i dobroczynność jest więcej. Nie zawsze jednak można uznać je za różnorodne. Zdaniem Roberta Paytona człowiekiem kierują dwa rodzaje motywacji w czynieniu dobra – „współczucie", które łączone jest z dobroczynnością i „wspólnota" dyktująca naszą potrzebę ulepszania otoczenia oraz dokonywania gruntownych zmian systemowych – obie konotowane z filantropią. Jego zdaniem filantropia jest „dobrowolnym (wolontaryjnym) działaniem na rzecz publicznego dobra"[29]. Robert H. Bremner podkreśla pełnione przez filantropię funkcje w społeczeństwie amerykańskim, kiedy jej celem w najszerszym rozumieniu jest „ulepszanie jakości życia człowieka". Bremner ignoruje motywy kierujące filantropami, skupiając się na celu, jakim powinno być „promowanie dobra społecznego, szczęście i kultura człowieka"[30].

Inni autorzy piszą o „ewolucji" z dobroczynności skupionej na jednostce w zorientowaną na działalność społecznie korzystną[31]. Podczas gdy celem dobroczynności jest wyłącznie „łagodzenie [*skutków*] ubóstwa, głodu, chorób, analfabetyzmu i katastrof

---

[28] Siedem płaszczyzn rozpatrywania filantropii, dobroczynności i roli filantropów zob. Robert A. Gross, Amanda Porterfield, G.J. Barker-Benefield, Ruth Crocker i inni w: *Charity, Philanthropy*.

[29] Robert Payton, *Philanthropy: Voluntary Action for the Public Good* (New York: American Council on Education/Macmillan Publishing Company, 1988), 44.

[30] Robert H. Bremner, *American Philanthropy* (Chicago, London: The University of Chicago Press, 1960), 2–3.

[31] Mordechai Feingold, „Philanthropy, Pomp, and Patronage: Historical Reflections upon the Endowment of Culture", *Daedalus* 116 (Winter, 1987), 1: 155–178.

naturalnych", filantropia „dąży do likwidacji społecznych i ekonomicznych problemów" i *przyczyn* powstawania wymienionych powyżej problemów[32].

Ta zmiana z inspirowanej chrześcijaństwem dobroczynności w naukową filantropię nastąpiła na przełomie XIX i XX wieku. Nieprzypadkowo znalazła swoje praktyczne zastosowanie w działalności Andrew Carnegiego i Johna D. Rockefellera. Pierwszy zachęcał do budowania samodzielności jako jedynej drogi wyjścia z ubóstwa, w przeciwieństwie do dobroczynności zdającej się generować stałe uzależnienie od niej. Drugi, choć mocno wiedziony normami religijnymi, dążył do wykorzystania zdobyczy wiedzy, w tym z dziedziny medycyny, w celu uzdrowienia – uznawanych dotąd za nieuleczalne – bolączek społecznych[33].

Roger A. Lohmann za najważniejszą cechę filantropii uważa jej potencjał w „inwestowanie w cywilizację". Jego zdaniem pozytywne prospołeczne skutki filantropii niwelują mieszankę zachowań altruistycznych, przetykanych zachowaniami wynikającymi z samolubnych pobudek, dla dobra wspólnego czy dla dobra innych[34].

Lester Salamon definiuje filantropię jako „prywatny dar czasu i kosztowności (pieniędzy, papierów wartościowych, nieruchomości) na rzecz celów publicznych". Rozszerza tym samym pojęcie ukute przez Johna Gardnera (prezydenta Carnegie Corporation of New York – CCNY), dla którego filantropia była „prywatną inicjatywą na rzecz dobra wspólnego". Salamon porusza jednak czułą strunę braku niezależności prywatnych organizacji pozarządowych, dla których filantropia jest źródłem utrzymania[35].

George McCully ostatecznie definiuje rolę filantropii jako zbiór „prywatnych inicjatyw dla dobra publicznego, skupiających się na jakości życia"[36].

Praktycy filantropii, założyciele Laura and John Arnold Foundation (LJAF)[37], definiują filantropię nieco odmiennie. Wyjaśniając filozofię filantropii, podkreślają wiele niezmiennych cech charakteryzujących fundacje amerykańskie. Ich zdaniem filantropia

---

[32] Podkreślenie dodane przez autorkę. Joan E. Spero, *Charity and Philanthropy in Russia, China, India, and Brazil* (New York: Foundation Center, 2014), 1.

[33] Marty Sulek, „On the Modern Meaning of Philanthropy", *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly* 39 (April 2010), 2: 201.

[34] Roger A. Lohmann, „The Commons: A Multidisciplinary Approach to Nonprofit Organization, Voluntary Action, and Philanthropy", *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly* 21 (1991), 3: 309–324; Roger A. Lohmann, *The Commons. New Perspectives on Nonprofit Organizations, Voluntary Action and Philanthropy* (San Francisco: Jossey-Bass Publishers, 1992).

[35] Lester M. Salamon, *America's Nonprofit Sector: A Primer* (New York: Foundation Center, 1992), 10.

[36] George McCully, *Philanthropy Reconsidered: Private Initiatives – Public Good – Quality of Life* (Bloomington, Indiana, AuthorHouse, 2008), 13.

[37] Laura and John Arnold Foundation założona została przez menadżera funduszy hedgingowych i jego żonę w 2008 r., po tym jak John podpisał zobowiązanie „Giving Pledge". Oboje należą do grona filantropów, którzy oprócz typowej aktywności dobroczynnej, oddają się upowszechnianiu wiedzy nt. filantropii i roli fundacji.

powinna przyczyniać się do fundamentalnej transformacji, a nie być tylko elementem powolnych, stopniowych zmian. W swoich metodach działania powinna bardziej przypominać sprawne przedsiębiorstwo niż instytucję czy biurokratyczne struktury. Fundacja zawsze powinna być gotowa na podejmowanie ryzyka, na bycie agresywną i mocno zorientowaną na osiąganie celów, nawet niemożliwych, powinna dążyć do rozwiązywania problemów, a nie tylko ich studiowania i identyfikowania. Metody powinny być oparte na strategii, a nie działaniach taktycznych, chwilowych, epizodycznych. Innowacyjność i wymierność odnoszonych rezultatów to kolejne elementy wywodzące się z zarządzania bardziej przedsiębiorstwem niż fundacją, które świadczyć mają o nowej formule przyjmowanej przez fundacje. Same intencje pomagania ludziom już nie wystarczą. Teraz ważne są działania przynoszące namacalny wpływ[38].

Fundacje pełnią wiele ról w każdym społeczeństwie. Ich zadaniem jest przeciwdziałanie „brakowi transparentności [budowanie] odpowiedzialności i równowagi pomiędzy interesami"[39] rozmaitych grup. Uzupełniając nieadekwatności opieki publicznej i równoważąc nadużycia sektora prywatnego, filantropia wpływa na kwestie „społeczne, polityczne, religijne, moralne, gospodarcze, naukowe i technologiczne". Dzięki filantropii możliwe jest rozwiązywanie szerokiego spektrum problemów: „od czystości powietrza do praw dziecka, od umożliwiania artystom wystawiania ich prac po udostępnianie hospicjum śmiertelnie chorym pacjentom". Filantropi mogą dysponować narzędziami, które umożliwiają odnoszenie jednoczesnych sukcesów w „religii, edukacji, zdrowiu, opiece społecznej i usługach na rzecz grup ludzi (w tym rodzin, dzieci, młodzieży), sztuce i humanistyce, ochronie dziedzictwa kulturowego, usługach komunalnych, sporcie i rekreacji, relacjach międzynarodowych i ochronie środowiska"[40]. Należy jednak podkreślić, że filantropia, fundacje, stowarzyszenia i grupy wolontaryjno-samopomocowe nie są i nigdy nie powinny być „alternatywą dla sponsorowanych przez rząd agencji [dostarczających szeroko pojętych] usług [społecznych]", ponieważ nie są w posiadaniu takich zasobów, a ich wpływy pozostają ograniczone. Ich udział nie służyłby właściwej dla społeczeństwa obywatelskiego „budowie infrastruktury" z jednakowym pożytkiem dla wszystkich członków danej społeczności[41].

Fundacja Rockefellera wprowadzała działania według niepisanych zasad, na długo zanim zostały one ustawowo nakazane, m.in. od początku działalności publikując

---

[38] Laura and John Arnold Foundation, *Philosophy of Philanthropy*, http://www.lauraandjohnarnold.com/philosophy [2.01.2018].

[39] Laura and John Arnold Foundation, *About*, http://www.arnoldfoundation.org/about [30.12.2017].

[40] Robert L. Payton, Michael P. Moody, *Understanding Philanthropy: Its Meaning and Mission* (Bloomington, IN: Indiana University Press, 2008), 20.

[41] Steven Rathgeb Smith, „Civic Infrastructure in America. The Relationship between Government and the Voluntary Sector", w: *Civil Society, Democracy, and Civic Renewal*, red. Robert K. Fullinwider (Lanham, et.al.: Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 1999), 127–150, tutaj 145.

raporty roczne, w tym informacje na temat programów, posiadanych aktywów oraz poczynionych wydatków. Z tego powodu zrozumienie zarówno systematyki fundacji, jak i mechanizmów przekazywania środków przez rodzinę oraz metody ich wydatkowania przez Fundację stają się kluczowe do oceny przełomowości czy wręcz rewolucyjnego charakteru jej działalności na obszarze USA i poza nim.

Terminologia

W monografii użyto terminologii wymagającej pewnego doprecyzowania. Opisywane organizacje to nic innego jak prywatne fundacje założone przez osobę prywatną lub grupę osób. Organizacje tego typu nazywane są przez autorkę organizacjami pozarządowymi, organizacjami non-profit, chociaż terminy te zostały ukute dopiero na początku lat 80. XX wieku. Wcześniej używano raczej *tax-exempt foundations*, czyli organizacji korzystających ze zwolnień od płacenia stosownych podatków, nakładanych na wszystkie dochody zgodnie z 16. poprawką do Konstytucji USA, wprowadzoną w życie 3 lutego 1913 roku[42]. W publikacji zastosowano ponadto terminy – grant i stypendium, z czego stypendium przyjmuje dwie formy – *fellowship* i *scholarship.* Ze względu na różnicę znaczeń, wyjaśnioną poniżej, stosowane jest oryginalne nazewnictwo.

Grant

Biorąc pod uwagę formy działalności Fundacji Rockefellera, grant jest często wykorzystywanym terminem – to kwota finansowego daru Fundacji lub innej organizacji dla instytucji ze statusem zwolnionej z podatku (*tax-free/nonprofit*) na działalność statutową (w takim przypadku pokrywane są tzw. koszty administracyjne, w tym rachunki i wynagrodzenie pracowników), bądź jasno określony program będący celem funkcjonowania organizacji.

Scholarship

To forma stypendium przyznawanego studentom bądź uczniom na pokrycie czesnego lub innych kosztów nauki. Była to forma rzadziej stosowana przez RF. Wyjątkiem był specjalny program dla uciekających studentów z Węgier po wydarzeniach 1956 roku, dla

[42] *The Constitution of the United States*, XVI Amendment, https://www.gpo.gov/fdsys/pkg/CDOC-110hdoc50/pdf/CDOC-110hdoc50.pdf [18.01.2024].

których RF ufundowała wiele stypendiów na kontynuację nauki w technikach, szkołach wyższych i uniwersytetach[43].

Fellowship

To również rodzaj stypendium, ale przyznawanego dla *fellows*, czyli studentów studiów doktoranckich lub naukowców po doktoratach, samodzielnych pracowników nauki, badaczy, naukowców na indywidualnie sprecyzowane cele badawcze, poszukiwania, rozwój osobisty i szeroko pojętej dziedziny nauki, którą reprezentowali. Bycie *fellow* oznaczać mogło otrzymanie stanowiska wykładowcy w szkole wyższej na określony czas w celu prowadzenia zajęć przy jednoczesnym poszerzaniu swoich pasji badawczych. Czasem były to prace zlecone, badania wykonywane z inicjatywy RF, częściej były odpowiedzią na aplikacje, efektem wymiany akademickiej czy innego programu międzynarodowego. Z czasem bycie *RF fellow* stało się samo w sobie wyjątkowo nobilitującym przywilejem. Takie też określenie dla pełnej jasności będzie stosowane w tekście[44].

Endowment

To kwota zapisu czyniona zwykle przez członka rodziny, w tym wypadku Rockefellerów, na założenie instytucji czy organizacji, rodzaj kapitału założycielskiego, który w zależności od określonych w statucie zasad mógł być **bezterminowy** (*perpetual*). W takim przypadku działalność statutowa najczęściej realizowana była z odsetek pozyskiwanych od kapitału. W wyjątkowych sytuacjach, podyktowanych złymi warunkami ekonomicznymi lub częściej wyjątkową naturą programu, który należało sfinansować, statut fundacji dopuszczał czerpanie również z tego kapitału. Ten sposób ustanowienia przyszłości finansowej fundacji budził największy sprzeciw opinii publicznej jako potencjalny sposób omijania systemu podatkowego i wykorzystania środków na cele niezgodne z przeznaczeniem organizacji filantropijnej. Drugi sposób wykorzystania środków kapitału żelaznego był **czasowy**, co oznaczało, że w momencie, kiedy ustanowiony okres dla działalności funduszu kończył się, wydatkowane musiały być nie tylko procenty od zysków, ale i kapitał.

---

[43] Por. Rockefeller Archive Center (dalej: RAC), Records of the Rockefeller Foundation (dalej: RF), Record Group (RG) 1.2, series 750 – Hungary, box 1–3, folder 13–23 – Refugee Program (1956–66).

[44] RAC, RF records, projects, RG 1.1, subseries 200: United States, 1909–1974; RAC, RF records, fellowships, fellowships record cards, RG 10.1. i RG 10.2.

Fundacje – taksonomia

Fundacje filantropijne i organizacje dobroczynne mają stosowną systematykę, dzielącą je ze względu na źródło pochodzenia środków finansowych, sposób ich wykorzystywania, metody raportowania i ewentualną działalność bezpośrednią, bliską dobroczynności. Zarówno podziały na rodzaje, jak i zbiór terminów i zasad odnoszących się do funkcjonowania fundacji są efektem pracy kilku komisji Kongresu USA. Były rodzajem odpowiedzi na upowszechniane w pierwszych dekadach XX wieku przekonania, że środki przekazywane fundacjom służą jedynie ochronie przed nadmiernym opodatkowaniem najbogatszych Amerykanów. Celem komisji było także zbadanie działalności wszelkich organizacji korzystających ze zwolnień od płacenia podatku dochodowego, pod kątem wykorzystania tych zwolnień oraz dostępnych środków dla działalności w zgodzie z funkcjonującym prawem w USA czy/i na szkodę Stanów Zjednoczonych Ameryki[45]. Najbardziej wymiernymi efektami pracy mogli się pochwalić członkowie komisji pod przewodnictwem Wrighta Patmana, kładąc podwaliny pod Ustawę Podatkową z 1969 roku[46], w której stworzono m.in. systematykę podziału fundacji. Analiza kwestii funkcjonowania fundacji doprowadziła autorkę do przekonania, że ustawa ta była starannie przygotowanym aktem prawnym, likwidującym niespójności, a nawet chaos, i narzucającym fundacjom ramy do rzetelnego działania. Zgodnie z jej ustaleniami Fundacja Rockefellera należy do grupy fundacji prywatnych, założonych przez rodzinę lub grupę osób. Ten rodzaj fundacji odbiega od pozostałych stopniem samodzielności, unikaniem bezpośredniej pomocy dobroczynnej czy tym, że nie zajmuje się prowadzeniem klinik czy laboratoriów[47]. Ustawa ta zapoczątkowała również okres autorefleksji i świadomie tworzonych procedur transparentności, czyli tzw. *glass pockets*[48].

Współcześnie, działalność filantropijna zwykle przybiera dwie formy. Może być wykonywana osobiście przez fundatora, członków rodziny oraz przez osoby desygnowane do reprezentowania go. **Fundacje prywatne** (w przeciwieństwie do fundacji społeczności lokalnych) są niezależne (*independent foundations*), rodzinne (*family foundations*), tzw. operacyjne (*private operating foundations*)[49] oraz korporacyjne (*corporate*

---

[45] W grupie tych komisji były: Commission on Industrial Relations, powszechnie znana jako Komisja Walsha (1915), oraz Komisja Coxa i Reece'a (1952–1954).

[46] Tax Reform Act of 1969, P.L. 91–172, Dec. 30, 1969, H.R. 13270.

[47] Bardziej szczegółowo nt. obowiązujących podziałów zob. Nowaczewska, *Dobroczynna*, 23–24.

[48] Z inicjatywy Johna D. Rockefellera III powołane zostały specjalne komisje Petersona i Filera, które miały stworzyć podstawy pełnej odpowiedzialności, otwartości i wewnętrznego reformowania sektora pozarządowego.

[49] W rozumieniu Internal Revenue Service (IRS – Służby Skarbowej USA), na podstawie Tax Reform Act of 1969, ze wszystkimi późniejszymi nowelizacjami, prywatna fundacja operacyjna korzysta z tych samych ulg podatkowych co inne organizacje pozarządowe mieszczące się w klauzuli IRC 501(c)(3),

foundations)[50]. Dwie pierwsze formy bezpośrednio angażują darczyńców i zwykle są wyrazem ich osobistych zainteresowań i przekonań, a także umożliwiają stały kontakt z odbiorcami, którym służą. W tych przypadkach bardzo często pełnią rolę dźwigni finansowej, stanowiącej skuteczną „zachętę" dla innych, aby poparli misję tej fundacji[51].

Druga forma praktykowania filantropii odbywa się z pomocą organizacji pośredniczących, innych fundacji, stowarzyszeń czy podmiotów docelowych, którym udostępniane są środki finansowe. Z tej możliwości najczęściej korzystają fundacje niezależne, fundacje korporacyjne i fundacje społeczności lokalnych (*community funds*)[52], które udzielają w swoim imieniu niejako kredytu zaufania pośrednikom wykonującym „zakontraktowaną usługę", jaką jest realizacja programu społecznego[53]. Wspomniane formy praktykowania filantropii określanej mianem naukowej (*scientific philanthropy*) są składową procesu inwestycji społecznej[54].

---

z tą różnicą, że samodzielnie prowadzi działalność dobroczynną, edukacyjną czy inną. Do tego rodzaju fundacji możemy zaliczyć muzeum, zoo, bibliotekę, ośrodek badawczy; zob. IRS, *Private operating foundation*, https://www.irs.gov/pub/irs-tege/eotopicn84.pdf [20.02.2024]. Dla przykładu, w grupie fundacji „operujących" będą takie fundacje jak Open Society Institute, The Freedom Forum, Inc., Terra Foundation for American Art oraz The Abbvie Patient Assistance Foundation. W USA na rok 2021 było 8509 fundacji operujących (w 2014 r. było ich 3687), z kwotą ponad 84 mld USD posiadanych aktywów (w 2014 r. – 44 mld USD). Candid, *Key Facts on U.S. Nonprofits and Foundations*, June 2021, https://www.issuelab.org/resources/38265/38265.pdf [25.09.2024]. Dane za rok 2014 zob. Foundation Center, *Foundation Stats,* http://data.foundationcenter.org/#/foundations/all/nationwide/total/list/2014 [20.02.2018].

[50] Systematyka podziału może być różna w zależności od źródła. Candid, platforma publikująca dane statystyczne nt. sektora pozarządowego, podaje podział na niezależne (łącznie z prywatnymi rodzinnymi), operacyjne, korporacyjne i społeczności lokalnych.

[51] We wszystkich przypadkach fundator jest osobą o szerokich powiązaniach biznesowo-polityczno-towarzyskich i nie stroni od wykorzystywania każdej nadarzającej się sytuacji do zachęcania innych zamożnych darczyńców do wspierania swojej fundacji lub fundacji współpracujących bądź organizacji powiązanych.

[52] Na temat typologii fundacji prywatnych w odróżnieniu od publicznych patrz: Foundation Source, *What is a Private Foundation?*, https://www.foundationsource.com/learn-about-foundations/what-is-a-private-foundation/ [20.02.2024]; Council on Foundations, *Foundation Basics*, https://www.cof.org/content/foundation-basics [20.02.2024].

[53] Do najbardziej rozpoznawalnych w grupie fundacji rodzinnych/prywatnych/niezależnych należą: Rockefeller Foundation, Ford Foundation, Robert Wood Johnson, W.K. Kellogg Foundation, Carnegie Corporation of New York. Do czołowych fundacji rodzinnych pod względem dostępnych środków należą: Bill & Melinda Gates Foundation, Lilly Endowment Inc. oraz David and Lucile Packard Foundation. Z danych Council on Foundations wynika, że na około 73 764 fundacji, 40 456 to fundacje prywatne. Podobną liczbę podaje Foundation Center. Podczas gdy Candid z ogólnej liczby wszystkich fundacji (127 595) wyszczególnia 115 009 fundacji niezależnych; zob. Foundation Center, *Foundation Stats*; Candid, *Key Facts*; Council on Foundations, *Family Foundations*, https://cof.org/foundation-type/family-foundations [25.09.2024].

[54] Typologia fundacji zob. Weaver, *U.S. Philanthropic*, 39–56. Weaver dzieli je na: „community foundations; corporation (company–sponsored); family or personal foundations; special purpose; general foundation".

Czym zatem jest **fundacja**? Jest organizacją działającą poza rządem, nie dla zysku, posiada własny kapitał żelazny, zarządzana jest przez zespół dyrektorów i radę powierniczą, została założona w celu: „utrzymania lub wsparcia społecznego, edukacyjnego, dobroczynnego, religijnego lub innego celu swojej aktywności dla dobra ogólnego”[55].

Fundacje, jak zauważył Joel Fleishman, są „niewielką grupą organizacji odgrywających kluczową rolę w ulepszaniu społeczeństwa”[56]. Filantropia jest rodzajem przekładni czy też akceleratora (*passing gear*), a fundacje jeszcze przyspieszają procesy powstałe w wyniku zaangażowania się filantropów w kwestie społecznie ważne. Zdaniem Paula Ylvisakera fundacje pomagają zapoczątkować ruchy i trendy (przykładem może być ruch na rzecz równouprawnienia, reform zdrowotnych, ochrony środowiska); dają początek nowym instytucjom lub wspierają już istniejące; sprawiają, że dzięki programom chroniącym bezradne mniejszości, społeczeństwa stają się bardziej otwarte, akceptujące i niewykluczające; wspierając badania jednostek, przyczyniają się do budowania wiedzy naukowej prowadzącej do społecznych ulepszeń i tworzenia kapitału intelektualnego narodów; wzmacniają także strukturę społeczną i fizyczny kapitał społeczności, w których same działają[57].

Naukowa filantropia a polityka wiedzy

Filantropia naukowa to nic innego jak strategicznie inwestowane środki finansowe przyznawane z intencją naprawy społeczeństwa. Ta nowa forma filantropii, wywodząca się z tradycji misyjnej, przede wszystkim kalwinizmu i innych amerykańskich nurtów protestantyzmu, oparta była na wartościach humanitaryzmu, przyjmując wiedzę, cele i metody ruchu reformatorskiego początku XX wieku. Odchodząc od ściśle ewangelizacyjnych celów, pionierzy filantropii naukowej skupili się na ulepszaniu zastanej rzeczywistości, podnoszeniu jakości życia, reformowaniu niewydolnego systemu, czerpiąc z postępu nauki wiedzę i stosując ją w praktyce[58]. W przeciwieństwie do poprzedniego modelu zindywidualizowanej (opartej na bezpośrednich relacjach dawcy i biorcy)

---

[55] Taką definicję podaje Andrews, *Philanthropic*, za nim również Weaver, *U.S. Philanthropic*, 39.

[56] Joel L. Fleishman, *The Foundation: A Great American Secret: How Private Wealth is Changing the World* (New York: Public Affairs, 2009), 56.

[57] Paul N. Ylvisaker, „The Spirit of Philanthropy and the Soul of Those Who Manage It”, w: *Giving Well, Doing Good, Readings for Thoughtful Philanthropists*, red. Amy A. Kass (Bloomington, In.: Indiana Univ. Press, 2008), 459–465.

[58] Zdaniem Amandy Porterfield, ci świeccy misjonarze byli równie, jeśli nie bardziej agresywni w swojej wizji „rekonstruowania społeczeństwa podług własnego systemu wartości, w swoim dążeniu do zrównania własnych wartości z wolą Boga”. Amanda Porterfield, „Protestant Missionaries: Pioneers of American Philanthropy”, w: *Charity, Philanthropy*, 69.

dobroczynności filantropia naukowa miała charakter bardziej zbiurokratyzowany. Wywodząc się z nurtu reform ery progresywnej, filantropia naukowa, wykorzystująca zdobycze wiedzy w naukach społecznych oraz wypracowane metody biznesowe ery industrialnej, stawiała na skuteczność[59]. Centralnie zarządzane fundusze, sprowadzając do minimum osobisty kontakt między darczyńcą a obdarowanym, służyć miały osiąganiu jak największego rezultatu dla szerokiego grona odbiorców w społeczeństwie. Oparte na faktach, a nie wierze, na badaniach eksperckich, a nie przekonaniach, na skrupulatnie zbieranych i testowanych w praktyce danych, a nie działaniach *ad hoc* pod wpływem odruchu serca, stanowiły istotę tego kierunku filantropii[60]. Początkowo „wielkoformatowa" filantropia, czyli prowadzona w skali makro, uderzała w problemy życia w coraz bardziej zurbanizowanej przestrzeni publicznej miast. Celem takich fundacji jak Russell Sage Foundation, która jako jedna z pierwszych włączyła się w „leczenie zła u jego podstaw", było m.in. ulepszenie relacji między pracodawcami i pracownikami, rozwiązywanie kwestii zatrudnienia, bezpieczeństwa pracy, godnych płac, poprawy warunków bytowo-mieszkaniowych czy likwidacja bądź ograniczenie pracy dzieci[61]. Z czasem filantropi, wykorzystujący w swojej działalności zdobycze naukowej wiedzy, zaczęli poszukiwać przyczyn i lekarstwa na bolączki społeczne, na choroby, ubóstwo i zacofanie. Zachęcali do prowadzenia badań naukowych, standaryzacji procedur, profesjonalizacji wielu zawodów (poza pracownikiem społecznym również lekarzy, pielęgniarek, inżynierów, prawników, nauczycieli); fundowali szkoły zawodowe i uczelnie, wspierali powstawanie profesjonalnych stowarzyszeń grup zawodowych; przewodzili konferencjom, prowadzili analizy, raportowali. „Strategicznie" inwestowane środki nie tylko wyrażały przekonania filantropów, co odzwierciedlały ich preferencje co do odbiorców i naukowych dyscyplin[62]. Z perspektywy drugiej połowy XX wieku przekonanie, że całe zło w relacjach

---

[59] Zob. m.in. Renata Nowaczewska, „»Uczynić świat bezpiecznym dla demokracji«. Miejsce amerykańskich fundacji filantropijnych w kształtowaniu międzynarodowej pozycji USA w XX wieku", w: *Ameryka w zmiennych perspektywach historiograficznych i kulturowych. Studia dedykowane Profesor Halinie Parafianowicz*, red. Włodzimierz Batóg, Irmina Wawrzyczek (Białystok: Wydawnictwo UwB, 2023), 197–217.

[60] Co prawda, zarówno filantropia naukowa, jak i uprzednio dobroczynność, zdaniem Roya E. Finkenbine'a, „podejmowała próby zmuszania odbiorców do podporządkowania się dominującym społecznym wzorcom"; zob. „Law, Reconstruction, and African American Education in the Post–Emancipation South", w: *Charity, Philanthropy,* 172–173.

[61] To właśnie Russell Sage dała bodziec do profesjonalizacji pracy społecznej opartej na studium przypadku (*case work*), polegającej na badaniach empirycznych, ufundowała pierwsze czasopismo „Survey" poświęcone pracy społecznej, pomogła założyć pierwsze szkoły kształcące pracowników socjalnych w wielu miastach. Por. Ruth Crocker, „From Gift to Foundation: The Philanthropic Lives of Mrs. Russell Sage", w: *Charity, Philanthropy,* 199–215. Poza Sage w gronie tym znalazły sie Rosenwald Fund, Milbank Memorial Fund, the Commonwealth Fund i oczywiście fundacje A. Carnegiego i Rockefellerów.

[62] Pisze o tym m.in. Ellen Condliffe Lagemann, *The Politics of Knowledge. The Carnegie Corporation, Philanthropy, and Public Policy* (Chicago, London: University of Chicago Press, 1989). Autorka

międzyludzkich, podyktowane różnicami w sytuacji społecznej i ekonomicznej, wynika z braku wiedzy i wystarczy „systematycznie odkrywać i stosować wiedzę", zostało ocenione jako, jeśli nie pretensjonalne, to naiwne[63]. Nie zmienia to faktu, że filantropia naukowa stała się trampoliną postępu w każdej dziedzinie życia.

Czytelnik, nawet niezaznajomiony z tematyką filantropii, z pewnością spotkał się z określeniem filantropii naukowej. Odmiennie jest w przypadku polityki wiedzy. Określenie to jest literalnym tłumaczeniem angielskiego *politics of knowledge*, w filantropii jednak przybiera inny wymiar niż jako termin stosowany w ekonomii, politologii czy socjologii. We współczesnym zglobalizowanym świecie doświadczamy wszechogarniającego wpływu informacji na każdy aspekt życia. Gospodarka informacyjna (*information economy*), gospodarka wiedzy (*knowledge-based economy*) i społeczeństwa wiedzy (*knowledge society*) są wykładnią relacji politycznych, gospodarczych i społecznych[64]. Wiedza jest potęgą dyktującą postęp cywilizacyjny, technologiczny, militarny, a wreszcie polityczny, wiodąc społeczeństwa i mocarstwa do sukcesu lub spychając je w czeluści zapomnienia. Dostęp do wiedzy, rozumianej jako kontrolowany zasób, oznaczać może dysponowanie władzą, podczas gdy ograniczanie tego dostępu – jej utratę bądź całkowity brak. „Wiedza to [sposób na] egzekwowanie władzy". Wiedza jako taka jest wytworem władzy i tę „władzę kreuje"[65]. Tak rozumiana relacja jest odwołaniem do teorii Michela Foucaulta, który osobiście postrzegał stosowanie teorii do wyjaśnienia wszelkich zjawisk za błędne. W opinii Michela Foucaulta kluczowa jest „relacja przymusu", czyli czegokolwiek, co w relacjach międzyludzkich (czyt. społecznych) „popycha, nakłania, zmusza" jedną osobę do zrobienia czegoś. Przymus wynika z „nierównowagi, jaka istnieje w [szeroko pojmowanych] relacjach" między np. ludźmi, podmiotami, instytucjami. W egzekwowaniu tego przymusu strona będąca u władzy zawsze będzie miała jakiś cel, często wybiegający poza bezpośredni wpływ osoby czy grupy ludzi, osiągając „nieoczekiwane rezultaty"[66]. Władza zatem oparta będzie na „posiadaniu" wiedzy, dostępu do

---

ponadto podaje rozróżnienie pomiędzy filantropią naukową, filantropią kulturalną i strategiczną, które jej zdaniem składają się na kształtowanie polityki wiedzy.

[63] Taką negatywną ocenę, przy dostrzeżeniu wartości zmian, jakie przyniosła filantropia naukowa społeczeństwom lokalnie i globalnie, prezentuje m.in. Judith Sealander, „Curing Evils at their Sources: The Arrival of Scientific Giving", w: *Charity, Philanthropy,* 217–239. Patrz również: Judith Sealander, *Private Wealth and Public Life: Foundation Philanthropy and the Reshaping of American Social Policy from the Progressive Era to the New Deal* (Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 1997).

[64] Gerard Delanty, *Challenging Knowledge: The University in the Knowledge Society* (Philadelphia: The Society for Research into Higher and Open University Press, 2001).

[65] Saw Swee-Hock, Mustafa Izzuddin, „Understanding the Politics of Knowledge. The Asian Perspective", w: *The Politics of Knowledge*, red. Saw Swee-Hock, Danny Quah (Singapure: ISEAS, LSE, 2009), 12–33, tutaj, 12–13.

[66] Richard A. Lynch, „Foucault's Theory of Power", w: *Michel Foucault: Key Concepts*, red. Diana Taylor (Durham: Acumen Publishing Ltd. 2011) 13–26, tutaj 18–20; Judith Revel, „Power",

niej i możliwości jej „produkowania", dystrybuowania lub wykorzystywania jako formy kontrolowania społeczeństwa[67].

Polityka wiedzy może być analizowana na kilku płaszczyznach: jako wykorzystanie wiedzy do osiągnięcia prymatu (najczęściej w obszarze gospodarki), jako ochrona wiedzy, jako proces jej kontrolowania i wreszcie – z perspektywy taktyki i strategii jej udostępniania. Przez wiedzę rozumiemy m.in. „pewną prawdę", określony zasób informacji, danych, refleksji, spostrzeżeń. Na politykę wiedzy nie należy patrzeć z punktu widzenia teorii spiskowych, „wielkich narracji", „ukrytych politycznych schematów". Należy ją postrzegać raczej jako „manifestację równowagi [lub jej braku] władzy [pomiędzy] ludźmi, chociaż żadna osoba pojedynczo lub kolektywnie nie wykorzystała tej władzy albo nie może zostać uznana za odpowiedzialną"[68]. W tym kontekście politykę wiedzy „uprawianą" przez fundacje należy widzieć jako element równoważenia różnic w dostępie do wiedzy. Rolą fundacji było zatem udostępnianie ludziom władzy, przynajmniej w takim zakresie, aby członkom społeczeństw umożliwić podejmowanie inteligentnych, samodzielnych decyzji na podstawie wiedzy, gdzie „nauka jest nieskończonym kresem", dla której jedyną granicą poszukiwań i badań może być jedynie niebo[69].

Oczywiście należałoby odnieść się również do, dość mocno eksploatowanej, teorii Antonia Gramsciego, stosowanej do objaśnienia roli, jaką prywatne fundacje miały/mają odgrywać w kreowaniu hegemonii własnej, systemu amerykańskiego, rządu, gospodarki, wartości, kultury[70]. O hegemonii możemy mówić jednak wówczas, gdy zachodzą „warunki społeczne, w których wszelkie aspekty rzeczywistości społecznej są zdominowane przez lub [mają na celu] wsparcie dla jednej klasy [społecznej][71]". Zdaniem Gramsciego instytucje tworzące fundamenty społeczeństwa obywatelskiego, determinujące relacje społeczne przez edukację, prawo, religię czy mass media, stanowią „kulturową kolebkę wiedzy". W opinii krytyków wielkich fundacji to właśnie kwestia wpływu na

---

w: *The Cambridge Foucault Lexicon*, red. Leonard Lawlor, John Nale (Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2014), 377–385.

67 Michel Foucault, *Power/Knowledge* (New York: Pantheon, 1977); Mary Beth Madera „Knowledge", w: *The Cambridge Foucault Lexicon*, 226–236; Ellen Fader, „Power/Knowledge", w: *Michel Foucault: Key Concepts*, 55–58.

68 Mark Haugaard, *Power: A Reader* (Manchester: Manchester Univ. Press, 2002), 182, cyt. za: Joanne Coysh, *Human Rights Education and the Politics of Knowledge* (London, New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2017), 13–14.

69 Określenie „sky is the limit" pochodzi z raportu: *Science. The Endless Frontier.* Report to the President on a Program for Postwar Scientific Research by Vannevar Bush, Director of OSRD (Washington: US Gvt. Printing Office, 1945).

70 Zob. m.in. w artykule Nowaczewska, „Uczynić".

71 David W. Livingstone, „On Hegemony in Corporate Capitalist States: Materialist Structures, Ideological Forms, Class Consciousness and Hegemonic Acts", *Sociological Inquiry* 46 (1976), 3–4: 235–250, tutaj 235.

proces zdobywania i upowszechniania wiedzy ma znaczenie. Podpierają się przy tym poglądami Gramsciego na szczególnie ważną rolę, jaką odgrywa edukacja w społeczeństwach zachodnich, w których miejsca „produkujące i dystrybuujące" wiedzę nie są neutralne, bezstronne, a są powiązane z grupami interesu i władzą. Edukacja, podobnie jak wiedza, może być w jego mniemaniu elementem ograniczającym lub też wyzwalającym[72]. I tutaj właśnie teoria Gramsciego nie przystaje do końca do funkcji, jakie pełnią fundacje w systemie demokratycznym. Te same społeczeństwa Zachodu, w których elity mogą (w jego ocenie) wpływać na proces „produkcji" wiedzy (na proces jej dystrybucji i ugruntowywania), wypracowały mechanizmy obronne – systemowe rozwiązania kontroli i balansowania władzy, które mogą działać kontrproduktywnie do zaplanowanych przez wspomniane elity.

Polityka wiedzy realizowana przez fundacje rozumiana będzie jako proces „kreacji, organizacji, rozwoju i upowszechniania [szerzenia] wiedzy", która obok „ziemi i kapitału" stała się ważnym zasobem i źródłem postępu[73], kształtowania rzeczywistości, formułowania polityki publicznej, tworzenia systemu wartości i popularyzujących ją elit.

Materiał źródłowy

Archiwa fundacji filantropijnych są przebogatym źródłem wiedzy, choć mało poznanym i wykorzystywanym. Zawierają „materiał kluczowy dla zrozumienia społecznej historii narodu, rozwoju intelektualnego w rozmaitych dziedzinach akademickich, a także genezy powstania wielu ważnych inicjatyw polityki publicznej"[74]. Fundacje są łącznikiem lub pasem transmisyjnym pomiędzy sektorem publicznym i prywatnym, a ich działalność najczęściej dokumentuje powstawanie i rozwój wielu inicjatyw, których próżno szukać w materiałach będących w powszechnym obiegu. Przyczyną jest brak wiedzy na temat źródła, z którego nowe inicjatywy i ruchy wypłynęły. Podobnie archiwa fundacji kryją historię instytucji o tak krótkim żywocie, że nie zapisały się nigdzie indziej na kartach historii, a ich znaczenie, choć przemijające, było duże. W pracy omówiono wiele właśnie takich przykładów inicjatyw, organizacji i programów, których znaczenie było przełomowe dla dobra ogółu ludzkości.

---

[72] Peter Mayo, *Gramsci, Freire and Adult Education: Possibilities for Transformative Action* (London: Zed Books, 1999) 36, 4, cyt. za: Coysh, *Human Rights*, 15–16; por. Antonio Gramsci, *Selections form the Prison Notebooks* (New York: International Publishers, 1971).

[73] Lagemann, *The Politics of Knowledge*, 4–5.

[74] James Allen Smith, „Why Foundation Archives Matter", w: *Establishing Foundation Archives: A Reader and Guide to First Steps*, red. Kenneth W. Rose, Darwin H. Stapleton (Washington D.C.: Council on Foundations, 1991), 8.

Z pewnością ani monografia ta nie mogłaby powstać, ani nawet temat nie byłby możliwy do eksplorowania, gdyby nie bezprecedensowa decyzja otwarcia w 1974 roku archiwum Fundacji Rockefellera. Rockefeller Archive Center (RAC) mieści się w Sleepy Hollow w USA. Jest to repozytorium archiwum prywatnego rodziny[75], wszystkich fundacji i organizacji powołanych i sponsorowanych przez jej członków. Dzięki dwóm otrzymanym od RAC grantom, autorka miała okazję pracować w tym archiwum łącznie przez ponad trzy miesiące. Główne zespoły archiwalne z RAC wykorzystane w książce to: Fundacji Rockefellera, Rockefeller Brothers Fund, Rockefeller Family Fund, General Education Board, International Education Board, Laura Spelman Rockefeller Memorial, Rockefeller Sanitary Commission, China Medica Board of New York, Peking Union Medical College, Rockefeller Insitute for Medical Research i Population Council[76]. Z zespołów rodziny (Rockefeller Family Records) wykorzystano zaś zbiory dokumentów: Johna D. Rockefellera Seniora, Johna III oraz Nelsona Rockefellerów, oraz zespół dotyczący administrowania biura i spraw rodziny – Office of the Messrs. Rockefeller, zawierający również archiwa Johna D. Juniora.

W ostatnich latach RAC stało się kluczowym centrum badawczym prywatnych fundacji, już nie tylko związanych z rodziną. Dostrzegając pełne profesjonalizmu funkcjonowanie centrum, przekładające się nie tylko na efektywne zorganizowanie zasobów, co na wykorzystanie ich przez naukowców i pasjonatów z całego świata, skutkujące lawinowo rosnącą liczbą publikacji na tematy oscylujące wokół szeroko zakrojonych zainteresowań i działalności Rockefellerów na każdym kontynencie, wiele niezależnych instytucji i organizacji podejmuje decyzję oddania pod kuratelę RAC swoich własnych, do tej pory całkowicie zamkniętych archiwów. Wśród ostatnich nabytków jest, historyczne w swoim wymiarze, przekazanie archiwum Fundacji Forda, co wymusiło kolejną bardzo poważną rozbudowę centrum[77]. Repozytorium zasobów archiwalnych, oprócz już wspomnianych,

---

[75] Osobiste papiery Johna D. Rockefellera, jego brata Williama, jego jedynego syna Johna D. Rockefellera Jr. Są również dokumenty żony Juniora, Abby Aldrich Rockefeller, i ich dzieci: Abby R. Mauzé, Johna III (i jego żony Blanchette), Nelsona, Laurance, Winthropa i (z ograniczeniami) niedawno zmarłego Davida.

[76] W zasobach znajdują się również zbiory fundacji założonych przez Juniora – Davison Fund, mającej usystematyzować jego osobistą filantropię; JDR III – Agricultural Development Council, Asian Cultural Council, Asia Society, JDR III Fund; Nelsona Rockefellera – American International Association for Economic and Social Development, International Basic Economy Corporation oraz Winthrop Rockefeller Foundation. Inne pośrednio związane z rodziną to: Sealantic Fund Papers, Historic Hudson Valley Manuscript Collection, Arts, Education and Americans Panel, Downtown – Lower Manhattan Association, Inc., Gladstone & Hinz, Martha Baird Rockefeller Fund for Music, Memorial Sloan Kettering Cancer Center, Spelman Fund of New York, Trilateral Commission, Union Tank Car Company, Women's Club of Pocantico Hills.

[77] Michael Woyton, *Storage Being Built for Rockefeller Archives*, https://patch.com/new-york/tarrytown/storage-being-built-rockefeller-archives [9.08.2023].

zawiera archiwa wielu innych fundacji i organizacji[78], z których w niniejszej pracy wykorzystano zespoły: Council on Foundations, Commonwealth Fund, Foundation Center, Russel Sage Foundation, Social Science Research Council, Bureau of Social Hygiene, Institute of International Education, Reece & Cox Congressional Committees. Zbadanie zespołów pozwoliło autorce na pokazanie nie tylko rozwoju Fundacji Rockefellera, ale współpracę z nią z perspektywy innych organizacji, ich odbiór oraz wyrażane opinie. Centrum jest również w posiadaniu spuścizny działaczy i pracowników fundacji oraz organizacji pośredniczących, osób związanych z rodziną, fundacją lub uniwersytetem, członków rad nadzorczych, szeregowych pracowników, pracowników naukowych i osób afiliowanych z powyższymi instytucjami. Materiał źródłowy wykorzystany w pracy to zespoły: Warren Weaver Papers, John Marshall Papers, Frederick Gates Papers.

Każdy z wymienionych zespołów jest niezwykle obszerny, liczący setki pudeł i tysiące folderów zebranych dokumentów, od zespołów poświęconych konkretnym projektom, stypendiom, administracji, programowi i polityce wewnętrznej, po agendę spotkań zarządu. Zawierają one memoranda przygotowywane na potrzeby jednej z wymienionych fundacji czy organizacji, a także te sporządzone dla poszczególnych sekcji funkcjonujących w ramach administracyjnego podziału. Są tu raporty dyrektorów, sekretarzy, zlecone zewnętrznie opinie i ekspertyzy czy wreszcie raporty wielu komisji weryfikacyjnych, zajmujących się samoorganizacją i reformą funkcjonowania organizacji. Do tego należy włączyć przebogatą korespondencję wewnętrzną między pracownikami, z zarządem, z radą powierniczą, z osobami i instytucjami zewnętrznymi, oraz korespondencję prywatną członków rodziny Rockefellerów. Poza raportami wewnętrznymi jest jeszcze przebogaty materiał źródłowy dotyczący efektów działania każdej sponsorowanej przez fundacje instytucji. Wykorzystano również raporty wewnętrzne tych instytucji, sprawozdania, publikacje o rozmaitym charakterze – od publicystyki, przez rezultaty prowadzonych badań naukowych, broszury, pamflety, postery, statystyki i materiał propagandowy, wycinki prasowe, zbiór materiałów ikonograficznych, w tym kolekcję map i rycin, *oral history*, po materiał audiowizualny. Znaczącym zespołem są wreszcie diariusze pracowników Fundacji Rockefellera, czyli Officers' Diaries. Prowadzone przez kluczowych dla funkcjonowania Fundacji jako organizacji pracowników. Są to liczone w setkach tomów dwojakiego rodzaju pamiętniki – formalne raporty z podróży

[78] Wśród wartościowych zespołów dostępnych w repozytorium RAC warto wspomnieć: Bureau of Social Hygiene Archives, Charles E. Culpeper Foundation, Foundation for Child Development, Health Research Fund, John and Mary Markle Foundation, Lucille P. Markle Charitable Trust, Near East Foundation, William T. Grant Foundation, Markle Foundation oraz Woodrow Wilson National Fellowship Foundation.

(służące za podstawę do wszczęcia nowych projektów czy przyznania grantu) i codzienne diariusze[79].

Warto także przybliżyć więcej informacji na temat tego unikatowego dla badań w dziedzinie filantropii i prywatnych fundacji filantropijnych archiwum. RAC dysponuje 120 mln stron dokumentów (ponad 1700 m^3), 1,9 mln fotografii i 19 250 rolek mikrofilmów, 7 tys. kaset audio oraz 7 tys. filmów i taką samą liczbą map, plakatów i planów architektonicznych. Od otwarcia RAC odwiedziło ponad 10 tys. badaczy, naukowców, dziennikarzy, studentów[80], którzy wydali 10 tys. publikacji cytujących źródła zebrane w archiwum[81]. Tym samym RAC należy do bardzo nielicznych wyjątków instytucji archiwizujących i udostępniających zespoły dokumentów wszystkim zainteresowanym[82]. Nie jest to bynajmniej pewnik. W badaniu przeprowadzonym przez Commonwealth Fund w 2012 roku z 300 fundacji z aktywami powyżej 240 mln USD archiwami dysponowało nie więcej niż 20% z nich. Im większa fundacja, tym większe prawdopodobieństwo, że takie archiwum istnieje, chociaż nie jest to również regułą. Za najważniejszą przyczynę ich braku podawane są niedostatki kadrowe i czasu pracowników, chociaż ponad połowa archiwów deklaruje stworzenie takiego w przyszłości. Większość dużych fundacji ma archiwa zewnętrzne, prowadzone przez towarzystwa historyczne, uniwersytety czy biblioteki. Prawie połowa ogranicza dostęp, 22% stosuje zasadę całkowitego braku dostępu, a jedynie 11% udziela nieograniczonego dostępu do

---

[79] Kilka lat temu rozpoczęto projekt pełnego zdigitalizowania tego zbioru, co zająć ma jeszcze dwa lata. Jest to jak na razie jedyny zespół, który będzie dostępny online. Wyjątkiem są poszczególne dokumenty upowszechniane na oficjalnej stronie: https://resource.rockarch.org.

[80] Ze względu na dość ograniczone miejsce RAC osobiście może odwiedzić zaledwie około 250 badaczy rocznie. Jednocześnie RAC służy pomocą zdalnie, przygotowując i wysyłając materiały dla kolejnych dwóch tysięcy osób rocznie.

[81] RAC. *A Bibliography of Scholarship at the Rockefeller Archive Center, 1975–2014*. https://archive.org/details/ABibliographyOfScholarshipAtTheRockefellerArchiveCenter19752014/page/n3/mode/2up [30.08.2023]; RAC, *Bibliography of Scholarship*, https://www.zotero.org/groups/222650/rac [5.01.2025]. Uaktualnione dane pochodzą z maila nr 423828 od Boba Clarka, Dyrektora Archiwum RAC, z 14.08.2023 r.

[82] RAC podjęło inicjatywy stworzenia społeczności archiwistów, którzy w świetle obecnych i przeszłych wyzwań, związanych z archiwizacją dokumentacji fundacji filantropijnych, zwłaszcza w dobie powszechnej cyfryzacji, mogliby stworzyć forum do dzielenia się pomysłami, wypracowanymi praktykami i tworzonymi zasobami. Pierwsze sympozjum odbyło się w 1990 r. i jego efektem była cytowana już publikacja: *Establishing Foundation Archives: A Reader and Guide to First Steps*, red. Kenneth W. Rose, Darwin H. Stapleton (Washington D.C.: Council on Foundations, 1991). Prawie 30 lat później RAC w kooperacji z Fundacją Forda, fundacją Andrew W. Mellona i Hogg Foundation for Mental Health ponownie zebrało grupę historyków, archiwistów, prawników, członków zarządów fundacji i specjalistów od systemów informatycznych. Efektem była kolejna publikacja, która stanowi nową wytyczną do organizacji archiwów fundacji. Por. *Advancing Foundation Archives: Advocacy, Strategies, and Solutions*. Proceedings from the June 12, 2019, Meeting, red. Lori Eaton, Bob Clark, Jack Meyers (Sleepy Hollow, NY: RAC, 2019).

zbiorów[83]. Z powyższych względów RAC stanowi niezwykły wyjątek w dość ponurym niebycie zbiorów archiwalnych fundacji. Cytując słowa Jacka Meyersa, dyrektora RAC:

> żadna korporacja nie mogłaby utrzymać się w biznesie, gdyby nie myślała historycznie, gdyby ciągle popełniała te same błędy (...) żadna organizacja non-profit nie byłaby w stanie [przetrwać]. Darczyńcy przestaliby dawać pieniądze, a widownia nie pojawiałby się na eventach.

W przeciwieństwie do korporacji fundacje na popełnianie tych samych błędów pozwolić sobie mogą. Muszą jedynie mieć „dobre zarządzanie inwestycyjne". W fundacjach nie istnieje żaden „wewnętrzny imperatyw do myślenia historycznego", dlatego tak niebywale trudno było i jest przekonać fundacje do archiwizowania dokumentów, aby „uczyły się z przeszłości o swoich błędach i swoich sukcesach". Równie trudne okazało się, jak twierdzi Meyers, przekonanie historyków, że archiwa fundacji prezentują „bogaty materiał historyczny [poza fundacjami] o ludziach i organizacjach z całego świata"[84]. Z powyższych względów zamiarem autorki tej monografii jest również upowszechnienie wiedzy na temat zawartości chociaż części zbiorów RAC, bowiem wiele z nich wprowadzono po raz pierwszy do obiegu naukowego.

RAC jest jednym z dwóch ośrodków badawczych dysponujących zasobami w dziedzinie filantropii i fundacji prywatnych. Drugim jest Ruth Lilly Special Collections and Archives Center na IUPUI, z którego to zespołu wykorzystałam przede wszystkim źródła publikowane, jak *Recent Social Trends*, raporty fundacji czy periodyk „Survey" ery progresywnej, poświęcony tematyce filantropii, dobroczynności i reformom[85]. W mono-

---

[83] W 1998 r. RAC przeprowadził badania wśród 1000 największych fundacji amerykańskich. Na kwestionariusz odpowiedzi udzieliło zaledwie 39%, co już jest oznaką znikomego zainteresowania fundacji archiwizacją przebiegu swojej działalności, a tylko 14% z nich, czyli 225, przyznawało się do przekazywania zasobów do archiwum. Najczęściej było to przechowywanie dokumentów przez trzy lata, po których były one likwidowane, całkowicie uniemożliwiając nie tylko wgląd w historię samej organizacji, ale często niszcząc wyniki unikatowych wręcz badań, jak np. prowadzonych przez Twentieth Century Fund nt. Social Security w latach 80. XX w., w trakcie których odkryto bezpowrotne zniszczenie lub zagubienie sporej części badań specjalnej komisji zajmującej się tą samą kwestią w kluczowych dla systemu opieki latach 30., por.: James Allen Smith, „Why Foundation Archives Matter", w: *Establishing Foundation Archives*, 7–12; John E. Craig, Jr., *The Archives of U.S. Foundations. An Endangered Species*. Commonwealth Fund, 2012 Annual Report, Washington D.C. 2012, http://www.commonwealthfund.org/~/media/files/publications/annual-report-essay/2012/2012_evp_report_final2.pdf [25.07.2024].

[84] *Advancing Foundation Archives*, 43–44.

[85] Trzecim źródłem jest platforma Candid, zajmująca się zbieraniem i publikowaniem (w formie Foundation Directory) danych dotyczących działalności sektora pozarządowego. Ten NGO powstał po połączeniu się w 2019 r. GuideStar (największej platformy informacyjnej nt. amerykańskich NGOs) z Foundation Center (będącego głównym źródłem wiedzy nt. filantropii globalnie). Warto wspomnieć, że Foundation Center założono w Nowym Jorku z inicjatywy F. Emersona Andrewsa reprezentującego Russell Sage Foundation oraz Johna Gardnera z CCNY. Patrz: Candid, *About*, https://candid.org/about [8.08.2024].

grafii wykorzystano pochodzące z obu tych archiwów publikacje periodyczne, w tym raporty roczne Fundacji Rockefellera, Rockefeller Brothers Fund, biuletyny organizacji pośredniczących, jak Social Science Research Council, Institute of International Education[86]. Cennym świadectwem, poza wymienionymi wspomnieniami pracowników Fundacji, były ponadto pamiętniki, reminiscencje, wywiady, opublikowana korespondencja filantropów, członków rodziny Rockefellerów, pracowników różnych fundacji[87].

Znaczące dla tej książki okazały się również liczne źródła publicystyczne, informacyjne o charakterze statystycznym, publikowane przez fundacje amerykańskie i instytucje zajmujące się badaniem i raportowaniem stanu sektora pozarządowego.

Wprowadzenie nowych ustaleń i uzupełnienie luk w literaturze umożliwiły kwerendy archiwalne w bibliotekach w Wielkiej Brytanii, Niemczech i Holandii. Ważne dla podjętych w książce rozważań okazały się zespoły dostępne w: National British Archives, Kew London, John F. Kennedy Institute for North American Studies na Freie Universität w Berlinie i Roosevelt Institute for American Studies (wcześniej – Roosvelt Study Center) w Middelburgu. Badania przeprowadzone w tych ośrodkach, dzięki otrzymanym wielotygodniowym stypendiom, poza uzupełnieniem literatury pozwoliły na prześledzenie stanowiska administracji oraz Kongresu Stanów Zjednoczonych wobec prywatnej filantropii i fundacji filantropijnych, statusu organizacji korzystających ze zwolnienia podatkowego, ich roli w społeczeństwie oraz w relacji do podmiotów zagranicznych, a także całokształtu ich działalności, prowadzonych programów, doboru podmiotów, z którymi prowadziły współpracę. Wykorzystano przede wszystkim bogate zbiory Congressional Record, dokumenty komisji Senatu i Izby Reprezentantów, akty normatywne i decyzje Sądu Najwyższego USA oraz fragmentarycznie Foreign Relations of United States.

Należy zwrócić uwagę na to, że celem autorki tej monografii nie jest zbadanie współpracy między sektorem publicznym i pozarządowym ani w świetle prowadzonych projektów fundacji, ani z perspektywy rozwijających się programów pomocowych rządu USA i dyplomacji kulturalnej. Nie podejmuje również kwestii wpływu fundacji na kształtowanie polityki zagranicznej rządu i dyplomację publiczną, ani wątku prób wykorzystania

---

[86] Obecnie wiele z nich jest już również dostępnych online w formie pdf z ograniczoną zawartością, m.in. z usuniętym materiałem fotograficznym.

[87] M.in.: John D. Rockefeller, *Random Reminiscences of Men and Events* (New York: Doubleday, Page & Company, 1909); Raymond B. Fosdick, *Chronicle of a Generation: An Autobiography* (New York, 1958); Frederick T. Gates, *Chapters in My Life* (New York, 1977); David Freeman Hawke, red., *The William O. Inglis Interview with John D. Rockefeller, 1917–1920* (New York: Meckler Publishing; Rockefeller Archive Center- microfilm, 1984); Joseph W. Ernst, red., *„Dear Father" / „Dear Son". Correspondence of John D. Rockefeller and John D. Rockefeller, Jr.* (New York: Fordham University Press, 1994); David Rockefeller, *Memoirs* (New York, 2003); Andrew Carnegie, *The Gospel of Wealth. And Other Timely Essays* (New York, 1900) i inne jego autorstwa oraz H. Pritchetta, P. Kellogga, F. Suttona, F. Keppela, A. Flexnera, F.E. Andrewsa i innych, zob. bibliografia źródła publikowane.

przez rząd USA tychże do realizacji powyższych celów, mimo że pewne odniesienia do tych relacji pojawiają się (najczęściej w formie dygresji i dopowiedzeń) w odniesieniach do prób samoorganizacji sektora pozarządowego i starań sektora publicznego do nałożenia szczelniejszego systemu ich kontroli. Zbiór dokumentów brytyjskiego rządu jest reprezentatywnym materiałem pokazującym relacje prywatnych fundacji amerykańskich za granicą i ich recepcję przez obce rządy i społeczeństwo. Z powyższych względów konieczność badań w National Archives czy bibliotekach prezydenckich w USA nie uznano za zasadne.

Stan badań

Literatura przedmiotu na temat rodziny Rockefellerów w języku angielskim jest znacząca, chociaż w ostatnich latach nie powstają już monografie poświęcone jej członkom. Na temat Seniora jeszcze za jego życia powstało wiele publikacji o charakterze biograficznym i prasowym, w czasopismach społeczno-politycznych i przede wszystkim muckrakerskich[88]. Autor każdej, w zależności od perspektywy, z jakiej podjął temat, przekonywał, że pokazuje prawdziwy obraz przemysłowca, filantropa, głowy rodu, dobrodusznego dziadka czy pozbawionego skrupułów, utytłanego krwią robotników przemysłowca. Większość jednak nie była w stanie wyjść poza ocenę Seniora dokonywaną przez pryzmat Standard Oil Corporation. Przy niezwykłej dbałości o zachowanie prywatności, wycofanie ze sfery publicznej i brak komentarzy odpowiadających na liczne ataki prasy, Senior okazywał się być niezwykle „niewdzięcznym" bohaterem tych publikacji, stąd tak odbiegające od siebie wizerunki. Do najbardziej poczytnych w pokoleniu Seniora były książki Marcusa Browna, Johna Spargo, Johna McLaurina, Silasa Hubbarda, Johna Flynna czy, najbardziej zgryźliwa i prześmiewcza, Johna K. Winklera, który masowo pisał o ludziach biznesu epoki, w tym o Andrew Carnegiem, Johnie Pierponcie Morganie, Williamie Randolphie Hearście i rodzinie DuPontów[89].

---

[88] Termin ten wyjaśniam w podrozdziale 1.4.

[89] Marcus Brown, *A Study of John D. Rockefeller: The Wealthiest Man in the World* (Cleveland, Ohio: s.n., 1905); John Spargo, *Socialist View of Mr. Rockefeller* (Chicago: Charles H. Kerr & Company, 1905); John McLaurin, *Sketches in Crude Oil* (Harrisburg, Pa.: John J. McLaurin [1896] 1898); Silas Hubbard, *John D. Rockefeller and His Career* (New York: Silas Hubbard, 1904); John K. Winkler, *John D. A Portrait in Oils* (New York: Vanguard Press, 1929); William H. Allen, *Rockefeller: Giant, Dwarf, Symbol* (New York: Institute for Public Service, 1930); John T. Flynn, *God's Gold. The Story of Rockefeller and His Times* (London: George G. Harrap [1932]); Barnie F. Winkleman, *Rockefeller, The Authentic and Dramatic Story of the World's Greatest Money Maker and Money Giver* (Chicago: J.C. Winston Company, 1937); Josiah R. Young, *Satan's Reception of John D., a Satirical Poem* (New York: The Knapp Press, 1907); Oliver Allstorn, *Old Rocky: The World's First Billionaire Centenary,*

Pierwszą z serii „odbrązawiających" była dwutomowa biografia Seniora autorstwa historyka z Columbia University, Allana Nevinsa, wydana w 1940 roku. O ile jest niezwykle wnikliwa w prezentowaniu życia i dokonań Johna D., jako pierwsza oparta na szczegółowych studiach materiałów archiwalnych, z pełnym dostępem do prywatnej korespondencji i członków rodziny, z którymi autor mógł przeprowadzać swobodne rozmowy, o tyle powstała w wyjątkowym dla historii USA czasie. W trakcie II wojny światowej, na przednówku zimnej wojny, Ameryka prężyła muskuły, swoją siłę czerpiąc z potęgi budowanej od rewolucji przemysłowej przez takich „kapitanów biznesu" jak John D. Rockefeller. Tym samym po raz pierwszy Senior i jego imperium postrzegane były jako kwintesencja tego, czym stała silna gospodarka amerykańska – indywidualizmem, wolnym rynkiem, wielkimi międzynarodowymi korporacjami i prężnie rozwijającym się przemysłem. Właśnie na kanwie popularnego odbioru ludzi sukcesu książka Allana Nevinsa jest pierwszą w ogólnym wydźwięku pozytywną biografią Seniora, ukazującą go jako bohatera epoki[90]. Z oceną roli korporacji na miarę Standard Oil całkowicie zgodził się wnuk Johna D. – Nelson, który w swojej pracy magisterskiej, będąc pod „urokiem" obrazu odmalowanego przez Williama O. Inglisa i notatek z jego trwającego trzy lata wywiadu z Seniorem, doszedł do wniosku, że firma i dziadek są ponad wszelką wątpliwość uczciwi. Mniej subiektywny obraz funkcjonowania Standard Oil i jej skuteczności, a zatem bardziej racjonalną ocenę metod stosowanych przez podobne jej firmy przełomu wieku w swojej pracy doktorskiej zaprezentował najmłodszy brat Nelsona – David, o czym będzie jeszcze mowa. W 1953 roku Allan Nevins napisał kolejne dwutomowe, równie wyważone w prezentacji sylwetki Seniora dzieło, pomijające w dużej mierze jego młodzieńcze lata i historię rodziny, a skupiające się tym razem na jego działalności biznesowej i obszarze osobistej dobroczynności i filantropii[91].

Od tego czasu ukazały się zaledwie dwie inne, równie popularne biografie Seniora autorstwa Davida Hawke'a[92] i Rona Chernowa – *Titan. The Life of John D. Rockefeller, Sr.* Jak sam autor pisze, *Titan* rozczaruje czytelników spodziewających się znaleźć na jej stronach „obraz albo demona, albo świętego"[93]. Jest pierwszą biografią, która

---

1839–1939 (Chicago: M.A. Donohue & Company, 1939); Curt E. Engelbrecht, *Neighbor John: Intimate Glimpses of John D. Rockefeller* (New York: The Telegraphic Press, 1936).

[90] Allan Nevins, *John D. Rockefeller*, t. 1; 2.

[91] Allan Nevins, *The Study in Power. John D. Rockefeller. Industrialist and Philanthropist* (New York: Scribner's Sons, 1953). Cztery lata później, nakładem tego samego wydawnictwa, ukazało się jej jednotomowe streszczenie autorstwa Williama Greenleafa, które w obiegu naukowym funkcjonuje na równi z oryginałem.

[92] David Freeman Hawke, *John D. The Founding Father of the Rockefellers* (New York: Harper & Row, 1980).

[93] *Titan* ukazał się nakładem Random House w 1998 r. Na polskim rynku funkcjonuje jako *Tytan. Życie Johna D. Rockefellera*. Książka ukazała się w 2013 r. nakładem wydawnictwa Magnum w Warszawie, jest to jednak bardzo skrócona wersja oryginału. Z 35 rozdziałów pozostawiono zaledwie 8,

z powodzeniem pokazała człowieka w kontekście rodziny, jego wielobarwnej, a nie płaskiej i jednowymiarowej postaci, jaką odnajdujemy we wcześniejszych publikacjach. W *Titanie* odnajdziemy człowieka wycofanego i nieokazującego emocji, jakim był w relacji z synem. Zobaczymy też szalonego i radosnego towarzysza zabaw, z ogromnym poczuciem humoru, skłonnością do psikusów, który dzielił się swoimi przemyśleniami, ale nigdy „nie prawił kazań". To obraz Seniora takiego, jakim był jako dziadek. Zobaczymy go jako interesującego partnera do golfa, ciekawego współpasażerów towarzysza podróży, narratora – całkowicie pochłaniającego uwagę swojego rozmówcy, cierpliwego słuchacza, gdy chodziło o sprawy filantropii, wyważonego w osądach, ale i niepozbawionego „ustalonej" w pamięci wizji roli, jaką odegrała jego korporacja. Pamięci, z której wyrugowano wszelkie bolesne wspomnienia podziału firmy, tak jakby na zawsze pozostała ona wielkim monolitem, jakim była przed druzgocącą decyzją Sądu Najwyższego Stanów Zjednoczonych. *Titan* to biografia mocno osadzona na badaniach archiwalnych nie tylko rodziny Rockefellerów, ponieważ Chernow skorzystał z bogactwa materiałów i notatek zebranych przez wcześniejszych biografów.

Dużo bogatsza jawi się literatura oceniająca działalność Seniora w biznesie jako przemysłowca, w odniesieniu do relacji w rozwijającym się przemyśle i stosunkach pracy ery industrialnej. W zależności od perspektywy ponownie prezentująca go, często na tle innych liderów biznesu, dwojako – albo jako wizjonera systemu zarządzania współczesną korporacją o międzynarodowym zasięgu, albo krwiopijcę przyczyniającego się do rozwarstwienia społeczeństwa i wepchnięcia klasy pracującej w okowy ubóstwa[94].

Literatura dotycząca pozostałych członków rodziny Rockefellerów z oczywistych względów jest obszerniejsza, chociaż należy przyznać, że szczytowy czas zainteresowania nią przeminął. Poza biografiami przedstawicieli przede wszystkim drugiego i trzeciego pokolenia[95] jest kilka wydanych syntez, traktujących o dynastii niemającej sobie

---

ponadto nie zostały przetłumaczone przypisy źródłowe, stanowiące o ogromnej wartości tej książki, z naukowej i obiektywnej biografii czyniąc popularną, łatwą dla czytelnika, przeredagowaną wersję, nieodbiegającą w żaden sposób od poprzednich jednostronnych biografii, prezentujących Seniora w typowo stereotypowy sposób, z pewnością wbrew zamierzeniom samego autora.

[94] Ida M. Tarbell, *The History of the Standard Oil Company* (New York: McClure, Phillips and Co., 1904); Wallace T. Holliday, *John D. Rockefeller, 1839–1937: Industrial Pioneer and Man* (New York: Newcomen Society of England, American Branch, 1948); Earl Latham, red., *John D. Rockefeller. Robber Baron or Industrial Stateman?* (Boston: D.C. Heath and Company, 1949); Stephen R. Leccese, „John D. Rockefeller, Standard Oil, And The Rise Of Corporate Public Relations In Progressive America, 1902–1908", *The Journal Of The Gilded Age And Progressive Era* 16 (2017), 3: 245–263; Charles R. Morris, *The Tycoons: How Andrew Carnegie, John D. Rockefeller, Jay Gould, and J.P. Morgan Invented the American Supereconomy* (New York: Henry Holt and Company, 2005), polskie wyd. – idem, *Giganci. Jak Andrew Carnegie, John D. Rockefeller, Jay Gould i J.P. Morgan stworzyli amerykańską supergospodarkę*, tłum. Tomasz Misiorek (Gliwice: Wydawnictwo Helion, 2006).

[95] Raymond B. Fosdick, *John D. Rockefeller, Jr., A Portrait* (New York: Harper & Brothers, 1956); Albert F. Schenkel, *The Rich Man and the Kingdom: John D. Rockefeller, Jr. and the Protestant*

równych w amerykańskiej historii, o ciężarze odpowiedzialności, unikatowej tradycji filantropii, motywacjach i roli, jaką odegrali w historii kraju i świata[96]. Do najbardziej krytycznych i momentami obraźliwych należą teksty Ferdinanda Lundberga oparte na wtórnych materiałach[97]. Znaczący wkład poznawczy wnoszą natomiast dwie monografie Johna Ensora Harra i Petera J. Johnsona[98], w których autorzy skutecznie rozprawiają się z wieloma wypaczonymi opiniami funkcjonującymi w powszechnym publicznym obiegu. Najważniejszym jednak wkładem tych autorów w zrozumienie roli, jaką odegrała rodzina, było podważenie jakże tendencyjnego, nasyconego mocno uprzedzeniami obrazu rodziny przedstawionego w kolejnej publikacji autorstwa Petera Colliera i Davida Horowitza. Hasło reklamujące ich publikację, jako „pierwszy prawdziwie realistyczny i pełnokrwisty portret rodziny", jest dalekie od prawdy[99].

Establishment (Minneapolis: Fortress Press, 1995); Bernice Kert, *Abby Aldrich Rockefeller: The Woman in the Family* (New York: Random House, 1993). Z pięciorga rodzeństwa (a nawet całej rodziny) największe zainteresowanie badaczy budził Nelson Rockefeller, który (najprawdopodobniej z powodu swojej wszechstronności, ogromnego wkładu w tworzenie instytucji kultury oraz działalność publiczną i karierę polityczną) doczekał się kilkudziesięciu biografii; zob. m.in.: Joseph E. Persico, *The Imperial Rockefeller. A Biography of Nelson A. Rockefeller* (New York: Simon and Schuster, 1982); Cary Reich, *The Life of Nelson A. Rockefeller. Worlds to Conquer, 1908–1958* (New York: Doubleday, 1996); Richard Norton Smith, *On His Own Terms: A Life of Nelson Rockefeller* (New York: Random House, 2014). Z publikacji poświęconych braciom warto wspomnieć najnowszą – John A. Kirk, *Winthrop Rockefeller. From New Yorker to Arkansawyer, 1912–1956* (Fayetteville: The Univ. Of Arkansas Press, 2022). Warta uwagi jest pierwsza autobiografia przedstawicielki czwartego pokolenia, córki Davida – Eileen Rockefeller, *Being a Rockefeller, Becoming Myself: A Memoir* (New York: Plume, 2013).

[96] Warte uwagi są monografie poświęcone wkładowi rodziny w kulturę i szeroko rozumianą sztukę oraz ochronę zasobów naturalnych i dziedzictwa, a także powoływanie do życia i utrzymanie instytucji kultury, muzeów, zob. m.in.: Suzanne Loebl, *America's Medicis. The Rockefellers and Their Astonishing Cultural Legacy* (New York: Harper, 2010); David Loth, *The City within a City: The Romance of Rockefeller Center* (New York: Morro, 1986); Daniel Okrent, *Great Fortune: The Epic of Rockefeller Center* (New York: Penguin, 2003); James J. Rorimer, *The Cloisters: The Building and the Collection of Medieval Art* (New York: The Metropolitan Museum of Art, 1938); Marc Simpson, Patricia A. Junker, *The Rockefeller Collection of American Art at the Fine Arts Museum of San Francisco* (New York: The Museums, 1994) i wiele innych.

[97] Lundberg, *America's*; Ferdinand Lundberg, *The Rich and the Super-Rich: A Study in the Power of Money Today* (New York: Lyle Stuart, 1968); idem, *The Rockefeller Syndrome* (Secaucus, N.J.: Lyle Stuart, Inc., 1975).

[98] Obie oparte na materiałach źródłowych i wywiadach z członkami rodziny oraz współpracownikami. Pierwsza przybliża czytelnikowi historię działalności na polu filantropii rodziny od 1889 r. (i decyzji ufundowania college'u w Chicago) do 1952 r. (i przejęcia pałeczki przez JDR III w rodzinnym filantropijnym biznesie). John Ensor Harr, Peter J. Johnson, *The Rockefeller Century: Three Generations of America's Greatest Family* (New York: Charles Scriber's Sons, 1988). Druga, stanowiąca naturalną kontynuację, jest równie wyważona i wyczerpująca. Dokumentuje rozwój karier braci aż do lat 70. XX w., konkretnie do 1978 r. i śmierci JDR III. John Ensor Harr, Peter J. Johnson. *The Rockefeller Conscience: An American Family in Public and in Private* (New York: Charles Scribner's Sons, 1991).

[99] Peter Collier, David Horowitz, *The Rockefellers: An American Dynasty* (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1976).

Fundacja Rockefellera, poza publikacjami rocznicowymi o charakterze ogólnym i przeglądowym, będącymi raczej chronologiczną prezentacją podejmowanych przez nią aktywności, nie doczekała się tak bogatej historiografii[100]. Nadal jedynym źródłem wiedzy na temat rozwoju Fundacji jako instytucji, organizacji, zbiorowiska osób, osobowości i ich wpływu na otaczający świat jest opublikowana w 1952 roku książka Raymonda B. Fosdicka, który również jest autorem historii General Education Board[101]. Od tego czasu nikt nie pokusił się o przygotowanie wnikliwszej monografii, traktującej o historii i osiągnięciach Fundacji Rockefellera na miarę kilku opisujących inne fundacje czy organizacje[102]. Dużo więcej dostępnych jest prac traktujących o szeroko pojętej filantropii Rockefellerów[103], o innych fundacjach założonych przez rodzinę[104], o programach

---

[100] Robert Shaplen, *Toward the Well-Being of Mankind: Fifty Years of the Rockefeller Foundation* (Garden City, NY: Doubleday & Company, Inc., 1964); Eric Abrahamson, Sam Hurst, Barbara Shubinski, *Democracy and Philanthropy: The Rockefeller Foundation and the American Experiment* (New York: The Rockefeller Foundation, 2013); Eric John Abrahamson, *Beyond Charity: A Century of Philanthropic Innovation* (New York: The Rockefeller Foundation, 2013). Wyjątkiem jest mało znana publikacja Myer Kutz, *Rockefeller Power: America's Chosen Family* (New York: Simon and Schuster, 1974), która jest całkowicie wtórna i oparta na będących w powszechnym obiegu innych monografiach, m.in. Nevinsa czy Fosdicka.

[101] Raymond B. Fosdick, *The Story of the Rockefeller Foundation* (New York: Harper and Row, 1952); zob. też wydanie z 1989 r. z nowym wstępem autorstwa Stephena C. Wheatleya (New Brunswick: Transaction Publishers, 1989); idem, *Adventure in Giving: The Story of the General Education Board* (New York: Harper and Row, 1962).

[102] Ellen Condliffe Lagemann, *Private Power for the Public Good. A History of the Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching* (Middletown, Conn.: Wesleyan Univ. Press, 1983); eadem, *The Politics of Knowledge*. Prawdziwą perełką jest wybitna monografia Patricii L. Rosenfield, *A World of Giving: Carnegie Corporation of New York – A Century of International Philanthropy* (New York: PublicAffairs, 2014).

[103] Florence Mathilda Read, *The Story of Spelman College* (Princeton, New Jersey: Princeton Univ. Press, 1961); Edgar B. Young, *Lincoln Center: The Building of an Institution* (New York: New York University Press, 1980).

[104] Są to najczęściej historie powstania, rozwoju i rezultatów działalności takich instytucji jak GEB, IEB, RSC, CMB, IHD, zob.: George W. Gray, *Education on and International Scale: A History of the International Education Board, 1923–38* (New York: Harcourt Brace, 1941); George W. Corner, *A History of the Rockefeller Institute, 1901–1953: Origins and Growth* (New York: Rockefeller Institute Press, 1962); Mary E. Ferguson, *China Medical Board and Peking Union Medical College, A Chronicle of Fruitful Collaboration* (New York: China Medical Board of New York, Inc., 1970); Mary Brown Bullock, *An American Transplant: The Rockefeller Foundation and Peking Union Medical College* (Berkeley: University of California Press, 1980); nt. Rockefeller Sanitary Commission pisze John Ettling, *The Germ of Laziness: Rockefeller Philanthropy and Public Health in the New South* (Cambridge, Ma.: Harvard University Press, 1981); Elizabeth Hanson, *The Rockefeller University Achievements: A Century of Science for the Benefit of Humankind, 1901–2001* (New York: The Rockefeller University Press, 2000); John Farley, *To Cast Out Disease: A History of the International Health Division of Rockefeller Foundation (1913–1951)* (New York and Oxford: Oxford University Press, 2003) i wiele innych pozostających w tym nurcie.

i grantach przyznanych przez nie[105] oraz konkretnych obszarach i krajach, jakich one dotyczyły[106], a wreszcie podejmujące się krytycznej oceny wpływu, jaki wywierała Fundacja na dziedziny wiedzy, badania, odbiorców i społeczeństwa[107].

Obszerny zbiór tworzą artykuły naukowe, których autorzy analizują, z perspektywy studium przypadku, aktywność naukową, badawczą oraz kulturalną Fundacji Rockefellera, a także skupiają się na programach krótkoterminowych, regionalnych lub krajowych i na wąskich dziedzinach. Wybór jest tak duży, że nie sposób się do niego się odnieść, gdyż w kilkudziesięciu językach obejmuje dziesiątki tysięcy artykułów. O ile z perspektywy potrzeb tej książki stanowią intersujący zarys jednostkowy, pozwalający na opracowanie pewnego stałego mechanizmu działania Fundacji, brakuje im całościowego spojrzenia syntetycznego. Dość liczne są również prace doktorskie, rzadziej badające działalność jednej fundacji, bardziej traktujące o zmianach zachodzących w zorganizowanej filantropii zagranicznej, relacji fundacji do innych sektorów czy fundamentalnych

---

[105] Pisał o tym insider fundacji George Harrar, dyrektor programu rozwoju rolnictwa, a późniejszy wice-, a następnie prezydent Fundacji Rockefellera, zob. George Harrar, *The Agricultural Program of the Rockefeller Foundation* (New York: The Rockefeller Foundation, 1956); por. też Lily Kay, *The Molecular Vision of Life: Caltech, the Rockefeller Foundation, and the Rise of the New Biology* (New York: Oxford University Press, 1993) oraz Josep Lluis Barona Vilar, *The Rockefeller Foundation, Public Health and International diplomacy, 1920–1945* (London: Routledge, Taylor & Francis, 2016). Ten ostatni autor podejmuje temat roli, jaką odegrała RF w promowaniu zdrowia międzynarodowego we współpracy z Ligą Narodów.

[106] Mary Brown Bullock, *The Oil Prince's Legacy: Rockefeller Philanthropy in China* (Washington D.C.: Woodrow Wilson Center Press/Stanford: Stanford Univ. Press, 2011); Marcos Cueto, red., *Missionaries of Science: The Rockefeller Foundation and Latin America* (Bloomington: Indiana University Press, 1994); Marianne Fedunkiw, *Rockefeller Foundation Funding and Medical Education in Toronto, Montreal, and Halifax* (Montreal: McGill-Queen's Univ. Press, 2005); Steven Paul Palmer, *Launching Global Health: The Caribbean Odyssey of the Rockefeller Foundation* (Ann Arbor: Univ. of Michigan Press, 2010); Judith Syga-Dubois, *Wissenschaftliche Philanthropie und Transatlantischer Austausch in der Zwischenkriegszeit: Die Sozialwissenschaftlichen Förderprogramme der Rockefeller Stiftungen in Deutschland* (Wien: Böhlau Verlag, 2019).

[107] E. Richard Brown, *Rockefeller Medicine Men: Medicine and Capitalism in America* (Berkley: University of California Press, 1979) jest przykładem niezwykle krytycznej oceny wpływu filantropii Rockefellerów na edukację medyczną, inicjatywy podjętej pod wpływem raportu Abrahama Flexnera dla CCNY, o czym w dalszej części. O wpływie tego raportu na reformę kształcenia m.in. przyszłych lekarzy traktuje pozytywnie oceniająca tę inicjatywę publikacja autorstwa Stevena C. Wheatleya, *The Politics of Philanthropy: Abraham Flexner and Medical Education* (Madison: University of Wisconsin Press, 1988). O roli samego Flexnera traktuje poświęcona mu biografia: Thomas Neville Bonner, *Iconoclast: Abraham Flexner and a Life in Learning* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2002), a także Reinhard Siegmund-Schultze, *Rockefeller and the Internationalization of Mathematics Between the Two Wars: Documents and Studies for the Social History of Mathematics in the 20th Century* (Basel: Birkhäuser Verlag, 2001) w której to monografii autor traktuje o rewolucyjnej roli RF w kształtowaniu współczesnej matematyki we współpracy z fizykami.

zmianach w jednej dziedzinie wiedzy, np. w relacjach międzynarodowych czy naukach społecznych[108].

W odniesieniu zaś do historiografii polskiej należy zauważyć, że powstało zaledwie kilka publikacji analitycznie i syntetycznie ujmujących jakiś aspekt działalności Fundacji Rockefellera, która podobnie jak inne prywatne fundacje filantropijne pozostaje poza głównym nurtem zainteresowania historyków[109]. Z tego względu niniejsza publikacja jest dyskursem przede wszystkim z autorami amerykańskimi oraz anglojęzycznymi.

Najpoważniejszym brakiem w stanie badań jest całościowa ocena roli, jaką odegrały tradycje rodzinne w powołaniu instytucji filantropijnych i ukierunkowaniu ich działań na spełnianie obowiązku wobec społeczności ludzi, w realizacji systemu wartości ukształtowanego przez kulturę, tradycje i system amerykański. Brakuje również badań prowadzonych z perspektywy zmian programowych i organizacyjnych podejmowanych pod wpływem zmieniających się warunków wewnętrznych i zewnętrznych, w jakich działały fundacje za granicą i w kraju. Wszystkie te czynniki, ukierunkowujące Fundację Rockefellera na jak najskuteczniejsze praktykowanie filantropii naukowej, a w rezultacie rosnących wyzwań społecznych, politycznych i ekonomicznych, kurczącej się czasoprzestrzeni, kształtującej się świadomości współzależności narodów i społeczeństw również

---

[108] David Lee Seim, *„Perhaps we can hit upon some medium of course": Rockefeller Philanthropy, Economic Research, and the Structure of Social Science – 1911–1946*, niepublikowana praca doktorska, Iowa State University, 2007; Armando Solorzano, *The Rockefeller Foundation in Mexico: Nationalism, Public Health, and Yellow Fever 1911–1924*, niepublikowana praca doktorska, University of Wisconsin, Madison, 1990; Xiao-yang Jiang, *Cross-cultural Philanthropy as a Gift Relationship: The Rockefeller Foundation and Peking Union Medical College, 1913–1921*, niepublikowana praca doktorska, Bowling Green State University, 1993; Qiusha Ma, *The Rockefeller Foundation and modern medical education in China, 1915–1951*, niepublikowana praca doktorska, Case Western Reserve University, 1995.

[109] Na temat działalności Fundacji Rockefellera, inicjatyw innych organizacji filantropijnych i humanitarnych w Polsce pisała przede wszystkim Sylwia Kuźma-Markowska, zob. m.in. „Polska rodzina, amerykańska nowoczesność: Opieka nad matką i dzieckiem w działalności Fundacji Rockefellera w II Rzeczpospolitej", *Przegląd Historyczny* 103 (2012), 4: 813–835; eadem, *Dziecko, rodzina i płeć w amerykańskich inicjatywach humanitarnych i filantropijnych w II Rzeczypospolitej* (Warszawa: WUW, 2018); Marta A. Balińska, „The Rockefeller Foundation and the National Institute of Hygiene, Poland 1918–1939", *Social History of Medicine* 9 (1996), 3: 427–445; Ewa Smoleń, „Analiza wpływu Międzynarodowej Rady Pielęgniarek i Fundacji Rockefellera na początki pielęgniarstwa w Polsce", *Pielęgniarstwo XXI wieku: pismo nowoczesnych pielęgniarek* 2 (2013): 57–61. Na temat idei i rozwoju filantropii w USA pisała również: Halina Parafianowicz, „Amerykańska filantropia i jej 'Ojcowie założyciele'. Doświadczenia historyczne", w: *Wiara i poznanie: księga pamiątkowa dedykowana jego eminencji profesorowi Sawie (Hrycuniakowi) prawosławnemu metropolicie warszawskiemu i całej Polski*, red. Marian Brendza et al. (Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2008), 536–550. Na temat działalności samego sektora pozarządowego i pełnionej roli w społeczeństwie, historii rozwoju dobroczynności i filantropi w perspektywie Polski pisała m.in. Ewa Leś, *Od filantropii do pomocniczości. Studium porównawcze rozwoju i działalności organizacji społecznych* (Warszawa: Dom Wydawniczy ELIPSA, 2000); eadem, *Zarys historii i dobroczynności i filantropii w Polsce* (Warszawa: Prószyński i S-ka, 2001).

na politykę wiedzy, nie znajdują odzwierciedlenia w badaniach naukowych, czemu autorka tej publikacji ma ambicję zaradzić.

Prace poświęcone szeroko rozumianej tematyce fundacji działających na polu filantropii międzynarodowej, poza klasycznymi już opracowaniami[110], skupiają się wokół wątków amerykańskiej hegemonii, imperializmu, elitarności i klasowości, ukazując fundacje w świetle, jeśli nie radykalnym, to jednostronnym, budując wokół nich aurę tajemniczości i spisku[111].

Literatura traktująca o relacjach prywatnych fundacji i szeroko rozumianego sektora pozarządowego z sektorem publicznym, z rządem, z władzą ustawodawczą i społeczeństwem jest przebogata. Podejście do tych relacji dzieli się na kilka grup ze względu na czas, w jakim powstały: przed lub po Ustawie Podatkowej z 1969 r., przed lub po komisjach Kongresu Stanów Zjednoczonych (Walsha, Coxa, Reece'a, Putnama), mających zbadać ich szkodliwość dla kraju, niebezpieczne relacje z pomiotami zagranicznymi, a także uprzywilejowanie w postaci korzystania (lub jak wielu autorów twierdzi nadużywania) ze statusu organizacji zwolnionej od podatkowania, umożliwiającego darczyńcom szczodre odliczenia od należnego podatku[112].

---

[110] Bremner, *American*; Olivier Zunz, *Philanthropy in America. A History* (Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2012); Merle Curti, Roderick Nash, *Philanthropy in the Shaping of American Education* (New Brunswick: Rutgers University Press, 1963); Merle Curti, *American Philanthropy Abroad: A History* (New Brunswick: Rutgers University Press, 1963); Merrimon Cuninggim, *Private Money and Public Service. The Role of Foundations in American Society* (New York: McGraw-Hill Book Company, 1972); Waldemar A. Nielsen, *The Big Foundations* (New York, London: Columbia University Press, 1972).

[111] W grupie tej szczególnie wyróżnia się publikacja Edwarda H. Bermana, *The Ideology of Philanthropy: The Influence of the Carnegie, Ford, and Rockefeller Foundations on American Foreign Policy* (Albany: SUNY Press, 1983), twierdzącego, że fundacje (za pośrednictwem sponsorowanych przez siebie programów w dziedzinie edukacji i kultury) odegrały „przełomową rolę w tworzeniu i upowszechnianiu pewnych rodzajów wiedzy i idei". Ten rodzaj wpływu czy kontroli, zdaniem Bermana, był stale wykorzystywany do realizacji celów polityki zagranicznej Stanów Zjednoczonych. Według autora za pomocą „ideologicznej hegemonii" fundacje sprawowały „klasową kontrolę środków produkcji" oraz kontrolę nad „rozpowszechnianiem kultury i wiedzy" w taki sposób, aby wpływać na to, jak ludzie postrzegali świat, jak organizowali swoją wiedzę, a nawet jak żyli. Drugim autorem jest Inderjeet Parmar, który popularyzuje twierdzenie, że fundacje są „częścią historycznego bloku prywatnych i państwowych elit powiązanych długoterminowym (…) hegemonicznym projektem", wiodących Stany Zjednoczone Ameryki od izolacjonizmu do światowej potęgi i globalizmu; zob. Inderjeet Parmar, *Foundations of the American Century. The Ford, Carnegie, and Rockefeller Foundations in the Rise of American Power* (New York: Columbia University Press, 2012), 31; I. Parmar, „»To Relate Knowledge and Action«: The Impact of The Rockefeller Foundation on Foreign Policy Thinking During America's Rise To Globalism 1939–1945", *Minerva* 40 (2002), 3: 235–263; por. też: Martin Carnoy, *Education as Cultural Imperialism* (New York: D. McKay Co., 1974); Robert F. Arnove, red., *Philanthropy and Cultural Imperialism: The Foundation at Home and Abroad* (Boston: G.K. Hall, 1980); oraz wspomniana już praca Fleishman, *The Foundation.*

[112] Wśród najstarszych są m.in. dwie autorstwa osób bezpośrednio związanych z fundacjami, o których pisali: Leonard Porter Ayres, *Seven Great Foundations* (New York: Russel Sage Foundation, 1911); prezydent fundacji CCNY – Frederick P. Keppel, *The Foundation. Its Place in American Life* (New

Wielu autorów było tzw. insiderami, czyli osobami blisko współpracującymi z fundacjami lub uczestnikami opisywanych projektów, z organizacjami, o których pisali. Poza Fosdickiem należy wspomnieć Fredericka T. Gatesa, Abrahama Flexnera i Warrena Weavera, Deana Ruska, którzy poza zapisem osobistych wspomnień[113], podejmowali szerszą dyskusję na temat roli fundacji w społeczeństwie amerykańskim i na świecie[114]. Zaznaczone podokresy nie oznaczają, że autorzy prezentują wspólny front, krytykując lub, na odwrót, wskazując na korzyści płynące z istnienia takich organizacji w społeczeństwie demokratycznym. Wspomniane podziały rzutują jedynie na zwiększoną aktywizację osób i instytucji reprezentujących sektor pozarządowy, których celem jest edukacja odbiorcy prywatnej filantropii. Autorzy poddają ocenie – krytycznej i obiektywnej, przede wszystkim funkcje, sprawozdawczość, skuteczność i transparentność fundacji. W syntetyczny sposób pokazują również zakres programów, skalę wpływów i obszar, jaki projekty przez nie sponsorowane obejmują. Analizy są ogólnikowe, nie podejmują się oceny wpływu, jaki sponsorowane przez fundacje programy mogą mieć na proces tworzenia i propagowania wiedzy[115]. We współczesnych publikacjach autorzy skupiają się albo na bardzo szerokim ujęciu problemu obecności fundacji w przestrzeni publicznej w odniesieniu do roli, jaką pełnią w szkolnictwie wyższym jako partnerzy uniwersytetów, katalizatory zmian, reform i ruchów społecznych, ich wpływu na kulturę czy zdrowie[116], albo podejmują zawężoną perspektywę jednej dziedziny nauki. Literatura oceniająca rolę fundacji (zwłaszcza w rozwoju nauk społecznych), pozostaje w obszarach krytycznych analiz z daleko posuniętymi tezami na temat uzurpowanej hegemonii władzy, ideologii i polityki klasowej[117], chociaż nie brakuje publikacji, w których ich autorzy podkreślają

York: Macmillan, 1930); krytyczna wobec fundacji publikacja Lindemana, *Wealth*; Coon, *Money*; zob. też Shelby M. Harrison, F. Emerson Andrews, *American Foundations for Social Welfare* (New York: Russell Sage Foundation, 1946), gdzie zawarto spis 505 fundacji, było to też pierwsze studium przygotowane przez Russell Sage Foundation i prekursora współczesnych baz danych nt. fundacji sporządzanych na podstawie zeznań podatkowych – Foundation Directory i Candid. Zob. też późniejszą publikację F. Emerson Andrews, *Philanthropic Foundations* (New York: Russell Sage Foundation, 1956).

113 Gates, *Chapters*; Abraham Flexner, *I Remember: The Autobiography of Abraham Flexner* (New York: Simon and Schuster, 1940).

114 Abraham Flexner, *Funds and Foundations: Their Policies Past and Present* (New York: Harper & Brothers, 1952); Weaver, *U.S. Philanthropic*; Dean Rusk, *The Role of the Foundation in American Life* (Claremont: Claremont University College, 1961).

115 Fritz Heimann, red. *The Future of Foundations* (Englewood Cliffs, N.J.: Prentice–Hal, Inc. 1973); Hammack, Anheier, *A Versatile*.

116 Helmut K. Anheier, David C. Hammack, red. *American Foundation: Roles and Contributions* (Washington, D.C.: Brookings Institution Press, 2010).

117 Donald Fisher, „The Role of Philanthropic Foundations in the Reproduction and Production of Hegemony: Rockefeller Foundations and the Social Sciences", *Sociology* 17 (1983), 2: 206–233; idem, *Fundamental Development of the Social Sciences: Rockefeller Philanthropy and the United States Social Science Research Council* (Ann Arbor: Univ. of Michigan Press, 1993).

znaczenie grantów RF, przyczyniających się do znacznego rozwoju tej dziedziny jako niezależnej intelektualnej dyscypliny[118]. Tymczasem inni autorzy, chociaż dostrzegali pozytywne strony obopólnego wzbogacania intelektualnego, przede wszystkim między Europą a Stanami Zjednoczonymi, to granty przyznawane przez fundacje beneficjentom w Europie w ich ocenie były jedynie „produktem ubocznym". Ich głównym celem było zaś wprowadzenie metod i systematyki badań na wzór amerykański. Instrumentalnym narzędziem w osiąganiu tego były *fellowships*[119].

Ostatnią grupą publikacji traktujących o fundacjach są te będące na pograniczu teorii spiskowych, w których autorzy oceniają je jako element większego planu plutokracji – rząd dusz kształtujący myśli, poglądy, dyktujący czyny, mający degenerujący wpływ na demokratyczne ideały[120].

For the Well-being of Mankind… łączy prezentację szerokiej dziedziny wiedzy, jaką są studia nad filantropią, obecnością i funkcjonowaniem prywatnych fundacji filantropijnych w przestrzeni publicznej w USA i rolą pełnioną na świecie.

Podziękowania

W całym skomplikowanym systemie powiązań, jakie przez lata Fundacja Rockefellera zbudowała z przedstawicielami rządu, z innymi fundacjami, organizacjami pośredniczącymi, instytucjami w kraju i za granicą, niełatwo zyskać perspektywę z lotu ptaka. Samo zadanie ogarnięcia umysłem całego ogromu rozbieżnych dziedzin, pól działalności, pełnionych funkcji i ról, stosowanych metod i technik działania, jest niebywale trudne. A logiczne, klarowne, przejrzyste i obiektywne przedstawienie ich, już po zakończeniu pracy, wydaje się pomysłem szaleńca. Przedsięwzięcie badawcze, którego się podjęłam, ze względu na bezmiar relacji i wpływu Fundacji Rockefellera na otaczający świat przez wiele lat okazywało się być wspaniałą przygodą, podróżą do miejsc zapomnianych, nieodwiedzanych lub w ogóle nieznanych przeciętnemu ani też wytrawnemu podróżnikowi (czyt. odbiorcy). Chociaż z pewnością nigdy nie będę w stanie dojść do końca tej

---

[118] Emily Hauptmann, „From Opposition to Accommodation: How Rockefeller Foundation Grants Redefined Relations between Political Theory and Social Science in the 1950s", *The American Political Science Review* 100 (2006), 4: 643–649; Roger L. Geiger, „American Foundations and Academic Social Science, 1945–1960", *Minerva* 26 (1988), 3: 315–341; David J. Staley, „The Rockefeller Foundation and the Patronage of German Sociology, 1946-1955", *Minerva* 33 (1995), 3: 251–264.

[119] Christian Fleck, *A Transatlantic History of the Social Sciences: Robber Barons, the Third Reich and the Invention of Empirical Social Research* (London: Bloomsbury Academic, 2011), 1–2, 4.

[120] Mark Dowie, *American Foundations: An Investigative History* (Cambridge, MA: MIT Press, 2001); John Hawks, *For a Good Cause? How Charitable Institutions Become Powerful Economic Bullies* (Secaucus: Carol Publishing Group, 1997).

podróży, monografia ta stanowi pewien przystanek i spojrzenie za siebie – zatrzymanie w czymś, co stało się kwintesencją naukowego życia. Raz otwarte drzwi nie dają się w żaden sposób zamknąć.

Chciałabym wspomnieć więc przede wszystkim o osobie, która te drzwi mi pokazała. Wybitny amerykanista – Profesor Krzysztof Michałek – zainteresował mnie postacią Andrew Carnegiego, o którym przygotowałam pod jego opieką naukową pracę magisterską. Potem wspólnie postanowiliśmy pozostać przy temacie filantropii i dobroczynności i tak powstała praca doktorska na temat pomocy bezpośredniej, niesionej przez publiczne i prywatne podmioty bezrobotnym w okresie wielkiego kryzysu gospodarczego. Długo wspólnie poszukiwaliśmy tematu habilitacji. Niestety, Pan Profesor, tak przedwcześnie tragicznie zmarły, nie mógł towarzyszyć mi w tej ekscytującej podróży, jaką stało się spotkanie z Fundacją Rockefellera. Zapewne ucieszyłoby go, że pozostałam przy dziedzinie amerykańskiej filantropii. Zapewne poparłby moje kolejne, już rozpoczęte projekty badawcze, których ścieżki zawiodły mnie do Fundacji Forda. To, co zaczęło się od inspirującej sugestii Pana Profesora Michałka, jest kwintesencją mojego dotychczasowego i przyszłego życia badawczego. Za to i tysiące innych rzeczy pozostanę wdzięczna Panu Profesorowi, zachowując w pamięci jego cenne rady i krytyczne uwagi, mając nadzieję, że spełniam jego standardy jakościowe, i że, gdyby żył, pochwaliłby moje wybory i bez wstydu przyznał, że byłam jego doktorantką. Chociaż nigdy nie będę historykiem na Jego miarę, mam wielką nadzieję, że z powodzeniem uda mi się przekazać część pasjonującej wiedzy na temat amerykańskiej filantropii, Fundacji Rockefellera i tego, co dała światu i Europie w pierwszej połowie XX wieku.

Napisanie *For the Well-being of Mankind…* było możliwe dzięki wielu osobom i instytucjom. Liczne stypendia i granty zagraniczne umożliwiły mi przygotowanie tej monografii, w tym: grant badawczy od John F. Kennedy Institute for North American Studies, Freie Universitat; stypendium Fundacji Lanckorońskich na badania w British National Archives, Kew Garden; stypendium Roosevelt Study Center w Middelburgu i najważniejsze dwa granty od Rockefeller Archive Center, Sleepy Hollow w 2012 i 2013 roku. Podziękowania kieruję również do osób, które okazały niezwykłą pomoc w pracy badawczej, całemu zespołowi pracowników i archiwistów Rockefeller Archive Center. Szczególnie chciałabym tu wyróżnić – Bethany Antos, Mary Ann Quinn, Lee Hiltzika, Boba Clarka, Barbarę Shubinski, Hillela Arnolda, Jacka Meyersa, Michele Hiltzik Beckerman oraz będących już poza archiwum: Nancy Adgent i Jamesa Allena Smitha. Ciepłe wspomnienie przywołuje również zmarły w 2020 roku Tom Rosenbaum, który był bezcennym źródłem wiedzy i wsparciem dla pokoleń badaczy archiwum Fundacji. Podziękowania należą się pracownikom Ruth Lilly Archive Center i Payton Library, gdzie ponad 20 lat temu odbyłam pierwszą zaoceaniczną wyprawę, która ukształtowała mnie jako badaczkę filantropii amerykańskiej, oraz pracownikom biblioteki John

F. Kennedy Institute for North American Studies, gdzie powracam z wielką przyjemnością kilka razy w roku. Niezwykle mocno cenię sobie pracę i dyskusje z osobami związanymi i tworzącymi w przeszłości Roosevelt Study Center (obecnie Roosevelt Institute for American Studies): Hansem Krabbendamem, Gilesem Scott-Smithem, Cornelisem A. van Minnenem i Leontien Joosse.

Dziękuję również zmieniającej się „ekipie" Zaawansowanych Studiów nad Stanami Zjednoczonym Ameryki im. Profesora Andrzeja Bartnickiego, która przez lata mobilizowała mnie do naukowej pracy i ukończenia tej publikacji. Ogromne podziękowania kieruję do Pani Profesor Haliny Parafianowicz i Pana Profesora Andrzeja Mani, recenzentów mojej pracy doktorskiej, którzy po odejściu Profesora Michałka stali się mentorami i niedoścignionym wzorem dla moich naukowych poszukiwań. Dziękuję im również za niezwykle trafne i cenne uwagi recenzyjne niniejszej monografii.

Dziękuję koleżankom i kolegom z Instytut Historycznego Uniwersytetu Szczecińskiego za ostatnie 19 wspólnych lat.

Na koniec dziękuję moim bliskim, rodzinie i przyjaciołom, bez których pomocy, wsparcia, zachęty – nic z tej filantropijnej przygody nie mogłoby się wydarzyć.

1. Filantropia i fundacje w Stanach Zjednoczonych – źródła, wartości i motywacje

U podstaw aktywności dobroczynnej i filantropijnej Amerykanów leży tradycja wywodząca się z rozmaitych religii, filozofii i reguł tworzonych przez ewoluującą społeczność. Źródłem tych działań stał się również system gospodarki, skutkujący powstaniem wielu postaw obywatelskich i społecznych, wśród których można wyszczególnić trzy główne typy postępowania, znajdujące odzwierciedlenie w filantropii. Rzeczywistość zastana i budowana sprawiła ponadto, że Stany Zjednoczone wytworzyły szczególną formę aktywności społeczno-biznesowej z prostym przełożeniem na rodzaje, metody działania i pełnioną rolę fundacji filantropijnych w tym społeczeństwie. Model ten jest odmienny od europejskiego, dlatego warto przybliżyć nie tylko historię rozwoju fundacji w USA, ale źródła, z których wyrosła filantropia amerykańska. Mimo że w żadnym innym kraju filantropia nie rozwinęła się w takim zakresie jak w Stanach Zjednoczonych, to nie jest to bynajmniej fenomen amerykański. Jak pisał o niej Robert H. Bremner: „filantropia jest towarem bardziej importowanym niż produktem lokalnym”[1].

Warto również przedstawić proces kształtowania idei i wartości reprezentowanych i promowanych przez fundatorów, a także określić motywacje dobroczyńców. Równie ważne jest uwypuklenie aspektów etycznych działalności filantropów, ról pełnionych w społeczeństwie czy postrzegania odpowiedzialności społecznej. Aby tego dokonać, należy pokazać przykłady krytycznej oceny form, efektywności, dziedzin i obszarów, w jakie angażują się fundacje, wywierając poważny wpływ na społeczeństwo, które częściej poddawane są krytyce niż oceniane pozytywnie.

1.1. Podstawy dobroczynności i filantropii w USA

Korzeni działań filantropijnych należy poszukiwać w starożytnych: Egipcie, Grecji, Rzymie i na Bliskim Wchodzie. Założenie Biblioteki Aleksandryjskiej przez

[1] Robert H. Bremner, *American Philanthropy* (Chicago, London: The University of Chicago Press, 1960), 6.

Ptolemeusza I Sotera, zapisanie przez Platona ziemi na pokrycie kosztów funkcjonowania Akademii[2] czy tworzenie zrębów stowarzyszeń wspierających ubogich, szpitale, placówki edukacyjne czy ochronki były przejawami rodzącej się filantropii. W tradycji islamu pojawiły się zapisy o niezbywalnych formach darowizn zwanych *waqf*. W średniowieczu Kościół katolicki był głównym podmiotem[3] zajmującym się dobroczynnością, która rozwijała się niezależnie od siebie w wielu obszarach świata[4]. W każdej epoce dobroczynność wyglądała inaczej, jednak nie było religii, w której nie wskazywano by konieczności jej praktykowania.

1.1.1. Religia

Akty dobroczynne mają podłoże w kulturze i przykazach (żeby nie rzec nakazach) w wielu religiach. W konfucjanizmie istniały pojęcia: miłosierdzia, życzliwości, humanitaryzmu, miłości braterskiej w ramach rodziny i kraju. W hinduizmie zaś dobroczynność miała być nadrzędnym obowiązkiem, który obligował do składania ofiar. W obu tych religiach człowieka należy traktować z godnością, troskliwością, ale miłosierdzie okazywano wyłącznie członkom rodziny, klanu, kasty. „Niesienie pomocy potrzebującym" – członkom innych narodów, spoza kasty czy rodziny, zepchniętym do nizin społecznej drabiny, nie leżało w naturze tych religii – ingerowało bowiem w moralny ład świata. W hinduizmie każdy człowiek odpowiada za własną karmę, podczas gdy konfucjanizm zakładał „ustaloną hierarchię społeczną", obligującą do wypełniania obowiązków. Hierarchia warunkowała nie tylko formy dopuszczalnego zachowania, ale i określone miejsce[5].

W buddyzmie, którego celem jest osiągnięcie oświecenia, czyli trwałego szczęścia wykorzystującego cały potencjał umysłu w zgodzie z naturą, formą filantropii było uwalnianie od cierpienia istot żyjących. Praktykując dobroczynność, zwaną *dāna*, wyznawcy

---

[2] Ponieważ nie istniały takie możliwości prawne, Platon zapisał ziemię swojemu bratankowi, a zyski z niej czerpane miały pokryć potrzeby Akademii. Joseph Ch. Kiger, *Philanthropic Foundations in the Twentieth Century* (Westport, Conn.: Greenwood Press, 2000), 9.

[3] George McCully, *Philanthropy Reconsidered: Private Initiatives – Public Good – Quality of Life* (Bloomington, IN: AuthorHouse, 2008), 11–12; nt. *waqf* zob.: Said Amir Arjomand, „Philanthropy, the Law, and Public Policy in the Islamic World before the Modern Era", w: *Philanthropy in the World's Traditions*, red. Warren F. Ilchman, Stanley N. Katz, Edward L. Queen II (Bloomington, In.: Indiana University Press, 1998), 109–132, tutaj 110–115.

[4] Por.: Kiger, *Philanthropic*, 7–38; Marion R. Fremont-Smith, *Foundations and Government. State & Federal Law & Supervision* (Hartford, Conn.: Russell Sage Foundation, 1965), rozdz. I.

[5] *Konfucjanizm*, Encyklopedia PWN, https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/konfucjanizm;3924941.html [27.06.2023]; *Hinduizm*, Encyklopedia PWN, https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/hinduizm;3911771.html [27.06.2023].

okazują miłość, współczucie, dają otuchę i czynią dobro, bez dyskryminowania czy powodowania większego cierpienia lub poniżania. Czyniąc tak, wyznawcy buddyzmu mają szansę osiągnąć to szczęście[6].

W islamie filantropia jest jednym z pięciu filarów, obowiązków, które wyznawcy muszą wypełniać. Oprócz wyznania wiary, modlitwy, postu, pielgrzymki do Mekki jest również jałmużna, czyli *zakat* – oddawanie określonej części swojego majątku potrzebującym. Z zastrzeżeniem, że *zakat* jest formą „obowiązkowej" dobroczynności wobec współwyznawców, a *sadaqa* – „dobrowolną" formą, która może być skierowana do osób innych wyznań[7].

Podobnie jest w judaizmie, który nie tylko nakazuje czynienie aktów dobroczynnych, ale określa dokładnie, jak hojne powinny one być. Zwyczajowo jest to dziesiąta część dochodów przeznaczana na pomoc potrzebującym: wdowom, sierotom, chorym, podróżnym. Nieważny jest także status społeczny czy majątek drugiego człowieka, którego należy szanować bez względu na jego pochodzenie. Majmonides precyzyjnie określił osiem poziomów dobroczynnych czynów wobec współwyznawców[8], które współczesne społeczeństwo amerykańskie, wyznające judaizm, respektuje. Wspinając się po szczeblach „złotej drabiny dawania", wyznawca aktywnie włącza się w działalność filantropijną, a za jej pośrednictwem współtworzy społeczność lokalną.

Chrześcijaństwo również zakładało płacenie dziesięciny. W religii tej należy kierować się miłością bliźniego, która obliguje wyznawców do czynów miłosiernych, jak: opieka nad potrzebującymi, modlitwa, wsparcie ubogich. Religia katolicka zachęca nie tylko do aktów życzliwości, lecz także do starania się o osiągnięcie sprawiedliwości społecznej.

---

[6] Nguyen Thi Chot, „The Significance of Charity (Dāna) According to Buddhist View", *Imperial Journal of Interdisciplinary Research* 2 (2016), 8: 1722–1726; Nicholas Liusuwan, „Generosity in Buddhism", *Huffingtonpost*, 9.02.2018, https://www.huffingtonpost.com/nicholas-liusuwan/generosity-in-buddhism_b_14487312.html [17.07.2023].

[7] Islam rozróżnia aż cztery rodzaje dobroczynności, oprócz wspomnianego *zakatu* i *sadaqi* wśród sunnitów oraz *khums*, czyli 20% rocznych dochodów występujący wśród szyitów. Występuje ponadto *kaffara*, rodzaj kary penitencjarnej za złamanie przysięgi. Timur Kuran, „The Provision of Public Goods Under Islamic Law: Origins, Contributions and Limitations of the Waqf System", *Law and Society Review*, 35 (2001), 4: 841–897; zob. też: Mahmud Taha Żuk, „Miłosierdzie w Koranie", w: *Charitas. Miłosierdzie i opieka społeczna w ideologii, normach postępowania i praktyce społeczności wyznaniowych w Rzeczpospolitej XVI–XVIII wieku*, red. Urszula Augustyniak, Andrzej Karpiński (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, 1999), 87–96; USAID, *The Idea and Practice of Philanthropy in the Muslim World*, September 2005 https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/media/csis/pubs/the_idea_of_philanthropy_in_the_muslim_world.pdf [3.07.2023]; Sabith Khan, „New Styles of Community Building and Philanthropy by Arab-American Muslims", *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations* 26 (2015), 1: 941–957.

[8] *Mishneh Torah*, „Gifts to the Poor", 10: 7–14, https://www.sefaria.org/Mishneh_Torah,_Gifts_to_the_Poor.10.7-14?lang=bi [27.01.2024]; Chabad.org, „Maimonides' Eight Levels of Charity", *Mishneh Torah, Laws of Charity*, 10: 7–14, http://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/45907/jewish/Eight-Levels-of-Charity.htm [27.01.2024].

„Religijna filantropia", jak amerykańscy katolicy nazywali akty dobroczynne, odróżniała tę grupę od innych, ponieważ w większości przyjmowała formę instytucjonalną, zorganizowaną i stojącą w kontrze do postaw obywatelskich reprezentowanych przez większość społeczeństwa, w tym do takich wartości jak demokracja, indywidualizm czy postęp[9]. Protestanci swoją służbę i miłość do Boga wyrażają przez pomoc biednym i uciskanym w formie darów finansowych i świadczenia usług. Działania dobroczynne mają być świadectwem ich wiary i skutkować nawróceniem, zaś wsparcie, co należy mocno podkreślić, jest narzędziem utrzymania ładu społecznego[10].

Reasumując, w przeciwieństwie do konfucjanizmu, buddyzmu i hinduizmu, w religiach monoteistycznych, takich jak chrześcijaństwo, judaizm czy islam, opieka nad potrzebującymi, wspomaganie ubogich, podnoszenie z upadku słabych i grzesznych to kluczowe elementy tych religii. W chrześcijaństwie miłosierdzie było motorem napędowym dobroczynności. Wpływając na system wartości społeczeństwa amerykańskiego, chrześcijaństwo wyznaczało motywacje, którymi kierowali się wyznawcy – to ono kształtowało dobroczynność będącą konsekwencją praktykowania tej religii[11].

1.1.2. Humanizm, etyka

Źródłem filantropii nie są jedynie tradycje judeochrześcijańskie – została bowiem ukształtowana przez humanizm, najdojrzalszą formę stosunków międzyludzkich. Filantropia jest „starsza niż demokracja, starsza niż chrześcijaństwo, starsza niż formalna edukacja i starsza od najstarszego uniwersytetu o prawie 2 tysiące lat"[12].

Pierwszy raz określenia „filantrop" użyto wobec Prometeusza w sztuce Ajschylosa[13], w którego interpretacji czyn, jakim było przekazanie człowiekowi daru ognia, czynił go „miłośnikiem rodzaju ludzkiego". Ogień symbolizować miał kulturę (rozumianą jako naukę, sztukę i technologię) oraz „ślepą wiarę" bądź też optymizm. Dary te otwo-

---

[9] Mary J. Oates, *The Catholic Philanthropic Tradition in America* (Bloomington-Indiana: IUP, 1995), xi.

[10] John R. Belcher, Carolyn J. Tice. „Protestant Church Charity: History, Trends, and Implications", *Journal of Religion & Spirituality in Social Work: Social Thought* 30 (2011), 2: 164–177.

[11] Na temat związków dobroczynności z głównymi religiami zob.: David H. Smith, red., *Religious Giving for the Love of God* (Bloomington & Indianapolis: IUP, 2010). Więcej źródeł tradycji zachodniej filantropii w religiach zob.: Kevin C. Robbins, „The Nonprofit Sector in Historical Perspective: Traditions of Philanthropy in the West", w: *The Nonprofit Sector: A Research Handbook*, red. Walter W. Powell, Richard Steinberg, wyd. 2 (New Haven: Yale University Press, 2006), 13–31.

[12] Robert Payton, *Philanthropy: Voluntary Action for the Public Good* (New York: American Council on Education/Macmillan Publishing Company, 1988), 45.

[13] Ajschylos, *Prometeusz skowany*, tłum. Jan Kasprowicz, *Arcydzieła literatury światowej* (Kraków: Wydawnictwo Zielona Sowa, 2003).

rzyły ludziom możliwość wykorzystania drzemiącego w nich potencjału. Kluczowym elementem było poszukiwanie „dobra publicznego" w ulepszaniu i poprawie stanu, w jakim żyje ludzkość. Działanie to mogło być interpretowane jako akt buntu przeciw Zeusowi, stając się uosobieniem wolności i demokracji. Można stąd wysnuć wniosek, że „filantropijny" i „demokratyczny" w starożytnej Grecji uosabiały ten sam koncept. Jeśli zatem filantropijnie nastawionym przedstawicielom społeczeństwa powierzyć władzę, będą oni w stanie rządzić samodzielnie dla ogólnego dobra. Filantropia nie była wyłącznie darem czy aktem dawania. Raczej uosabiała cechy osoby się jej oddającej[14].

Greckie słowo *φιλανθρωπία* (filantropia) odnosiło się do aspektów etycznych i społecznych aktywności człowieka, zaś słowo *παιδεία* (paideia) odpowiadało za aspekt intelektualny tej aktywności, u podstaw której znajdowała się edukacja. Z obu słów wywodził się łaciński termin *humanitas*, czemu słownik przypisuje wiele znaczeń: naturę ludzką, człowieczeństwo; szlachetność obyczajów, kulturę, cywilizację; życzliwość, łaskawość, uprzejmość; wykształcenie, kulturę osobistą, ogładę, wytworność, smak estetyczny. W późniejszym czasie *humanitas* oznaczać miał już cały rodzaj ludzki, ale także hojność, poczęstunek i gościnę oraz słuszność i rację[15]. Tak wielki bagaż znaczeniowy słowa wydaje się wręcz niemożliwy do oddania.

Współczesne rozumienie słowa „humanizm", wywodzącego się od „humanitas", odnosi się do „sposobu życia skupionego na zainteresowaniu ludźmi i reprezentowanych przez nich wartościach", podkreśla „godność ludzką, wartość każdego człowieka jako jednostki oraz umożliwienie jej samorealizacji", stawia człowieka w centrum uwagi jako najwyższą wartość[16]. Od humanizmu krótka droga do humanitaryzmu, co wiedzie wprost do filantropii. Początkowo filantropia odnosiła się do działań bogów, potem była jedną z cnót władców. W raczkującej demokracji ateńskiej filantropia oznaczała „współczucie, liczenie się z innymi, uprzejmość czy też nacechowane życzliwością relacje międzyludzkie"[17]. Z upadkiem Imperium Rzymskiego pogrzebano również rozumie-

---

[14] Sokrates do własnego przekazywania myśli słuchaczom bez wynagrodzenia odnosił się w kategorii filantropii. McCully, *Philanthropy*, 2–3, 6.

[15] *Słownik łacińsko-polski*, red. Józef Korpanty, t. I (Warszawa, 2001), 844–855; *Słownik łacińsko-polski*, red. Maria Plezia, t. 2 (Warszawa: 2007), 737, za: Wiesław Pawlak, „Z dziejów pojęcia «humanitas» (do wieku XVII)", w: *Humanitas. Projekty antropologii humanistycznej. Paradygmaty – tradycje – profile historyczne*, red. Alina Nowicka-Jeżowa, t. 1 (Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2009–2010), 168 (całość 165–204); por. Marty Sulek, która w swoim artykule („On the Modern Meaning of Philanthropy", *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly* 39 (April 2010), 2: 193–212) dokonuje syntezy współczesnego rozumienia filantropii przez badaczy przedmiotu, natomiast w kolejnym artykule („On the Classical Meaning of «Philanthrôpía»", *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly* 39 (June 2010), 3: 385–408) dokonuje historycznej analizy klasycznego znaczenia słowa „filantropia".

[16] *Humanism*, Merriam-Webster Dictionary, https://www.merriam-webster.com/dictionary/humanism [1.01.2023]; *Humanizm*, Słownik Języka Polskiego PWN, https://sjp.pwn.pl/slowniki/humanizm.html [1.01.2023].

[17] Pawlak, „Z dziejów", 168–170.

nie filantropii jako aspektu kultury, humanistycznych ideałów, relacji międzyludzkich i należało odczekać kilka wieków, aby termin i jego znaczenie przywrócono do życia w renesansie.

Etyczne podstawy filantropii leżą również na granicy trzech, zdawać by się mogło, przeciwstawnych filozofii Arystotelesa, Kanta i utylitarystów. Według Arystotelesa człowiek z duszą dążącą do „integralności i doskonałości" może być dobry, postępować słusznie, jednocześnie czerpiąc z tego przyjemność i osiągając szczęście. Kant za moralne uznawał czyny dokonywane dzięki rozumowi, na podstawie racjonalnie podejmowanych decyzji. Za etyczne zaś uznawał działania czynione z obowiązku i poczucia powinności. Utylitaryści natomiast za dobre uznawali wszelkie czyny pożyteczne, bez względu na intencje do nich prowadzące. Użyteczność była tożsama ze szczęściem, a w celu osiągnięcia dobrobytu należało potrzeby duchowe postawić ponad innymi[18].

W przytaczanej już opinii prekursora badań – Roberta Paytona[19] – filantropia stanowi połączenie dwóch idei – współczucia i społeczności. Współczucie, czerpiąc z altruistycznej miłości, ma wymiar emocjonalny, pozbawiony wyrachowania i aktywności mającej przynieść konkretny rezultat. Tymczasem filantropia rozumiana jako społeczność podkreślać będzie „wzajemność" przekraczającą ograniczenia, jakie narzuca poczucie interesu własnego i naturalna skłonność do współzawodnictwa. Będąc wyrazicielem społeczności, filantropia będzie bardziej „racjonalna, refleksyjna, lepiej zorganizowana, planująca, roztropna, nawet kalkulująca, ale nie pozbawiona emocji"[20].

W klasycznych definicjach słownikowych pojawiają się te same elementy: umiłowanie rodzaju ludzkiego, działalność na rzecz ogólnego dobra, kierowanie się

---

[18] Zob.: Arystoteles, *Etyka nikomachejska*, tłum. Daniela Gromska, *Arytoteles: Dzieła wszystkie*, t. V (Warszawa: PWN, 1996); Tadeusz Biesaga, „Etyka obowiązku I. Kanta a etyka szczęścia Arytotelesa", w: *Philosophia vitam alere. Prace dedykowane ks. prof. R. Darowskiemu SJ z okazji 70-lecia urodzin*, red. Stanisław Ziemiański SJ (Kraków: Ignatianum–WAM, 2005), 141–149; Immanuel Kant, *Uzasadnienie metafizyki moralności*, tłum. Mścisław Wartenberg (przejrzał i poprawił Roman Ingarden) (Warszawa: PWN, 1971); John Sturart Mill, *Utylitarizm* (Warszawa: PWN, 1979).

[19] Warto przybliżyć sylwetkę Roberta L. Paytona (1926–2011). Nazywany „pionierem filantropii", Payton przyczynił się do powstania pierwszych specjalności i kierunków kształcenia w dziedzinie wiedzy o filantropii i fundacjach. Był jednym z założycieli Independent Sector, forum zrzeszającego większość fundacji i organizacji pozarządowych w USA. Był konsultantem i dyrektorem wykonawczym Center on Philanthropy (od 2013 r. formalnie Lilly Family School on Philanthropy) na Indiana University – Purdue University Indianapolis, IUPUI. Ośrodkowi temu i uczelni ufundował bibliotekę, na rzecz której przekazał własny zbiór książek. Bibliotekę poświęcono pamięci dwóch przedwcześnie zmarłych synów Paytona. Joseph and Matthew Payton Philanthropic Studies Library, gdzie autorka miała okazję poznać Paytona osobiście w 2002 r., mieści jeden z najlepszych zbiorów literatury w dziedzinie badań nad filantropią na świecie.

[20] Payton, *Philanthropy*, 39, 43–45; zob. Aneks 20.

humanitarnymi pobudkami, a nie chęcią zysku, poświęcenie czy wreszcie wolontariat[21]. Podkreśla się, że filantropia oparta jest na „dobrowolnych, zorganizowanych wysiłkach, zmierzających do osiągnięcia społecznie użytecznego celu" poprawy jakości życia i „równoważenia naukowo-społecznej sfery" życia ludzkiego[22]. Filantropia w sposób naturalny łączona jest z „altruizmem" i „hojnością" i, jak definiuje ją Robert Payton, powinna charakteryzować się „dobrowolną usługą, dobrowolnym stowarzyszeniem i dobrowolnym darem na rzecz celów [postrzeganych] jako publiczne"[23].

Altruistyczne gesty szczodrości wobec rodzaju ludzkiego, jakimi były filantropijne akty, oceniane były pod względem ich etyczności. „Złodziejscy baronowie", którym to mianem określano takich przemysłowców jak John D. Rockefeller czy Andrew Carnegie, krytykowani byli za to, że spełniali swoje filantropijne inicjatywy kosztem krwi, łez i potu robotników. Czy zatem ich filantropia miała znamiona etycznej? Można oczywiście oceniać ją z perspektywy ich motywacji jako przykład skalkulowanej kampanii ocieplania wizerunku, oczyszczenia imienia, kreowania nowej narracji dla potomnych czy wreszcie sposobu unikania wysokich podatków. Nie wystarczy podsumować tylko korzyści wynikających z ich działalności – wskazać liczbę osób, którym poprawiono byt, lub które uszczęśliwiono. Jak twierdził Seneka, powinniśmy na szali położyć „czas, miejsce i charakter odbiorcy, aby stwierdzić, czy nasz dar został dobrze, czy źle przyjęty"[24]. Każdy akt dawania zawiera w sobie pewną dwoistość i aby to ocenić, wystarczy zbadać, czy przyniósł więcej pożytku niż szkody, więcej radości niż smutku, więcej przyjemności niż cierpienia[25].

Podsumowując, filantropia jest mieszanką filozoficznego rozważania na temat powinności człowieka wobec innych, humanistycznego postrzegania naszej obecności na świecie, etycznie skalkulowanego, na pozytywne rezultaty aktu dawania i wreszcie – świadomości współodpowiedzialności za innych członków społeczności, o czym poniżej.

---

[21] *Philanthropy*, Merriam-Webster, https://www.merriam-webster.com/dictionary/philanthropy [12.01.2023]; „What is Philanthropy?", *Nonprofit Quarterly* (1.11.2015), https://nonprofitquarterly.org/2015/11/01/what-is-philanthropy [12.01.2023].

[22] *Philanthropy*, Encyclopedia Britannica, https://www.britannica.com/topic/philanthropy [29.01.2023]; *Philanthropy and Philanthropist; What do they Mean*? Nonprofit Information, http://nonprofitinformation.com/philanthropy-philanthropist-mean [29.01.2023].

[23] Payton, *Philanthropy*, xv.

[24] Lucius Annaeus Seneca, „On benefits", w: *Seneca Six Pack 2: Six More Essential Texts* (Los Angeles: Enhanced Media, 2017), 183.

[25] Na temat znaczenia etyki w filantropii, w tym kwestii tego, kto powinien dawać komu, kiedy i dlaczego, zob. Patricia Illingworth, Thomas Pogge, Leif Wenar, red., *Giving Well: The Ethics of Philanthropy* (Oxford: OUP, 2011).

1.1.3. Zmiany społeczne a filantropia naukowa

W średniowieczu ubóstwo podniesiono do rangi cnoty, a dobroczynne zapisy, w większości testamentowe, służyć miały potrzebom utrzymania szpitali, uczelni i wreszcie zakonów. I to właśnie te ostatnie, sprawując pieczę nad przytułkami, sierocińcami, szpitalami, rozwinęły coś na miarę zarządów, stojących na straży właściwego wykorzystania środków, zgodnie z wolą fundatora[26].

W Anglii zaś zbitek idei chrześcijańskich (w połączeniu z praktykami dobroczynności ery średniowiecza), rzymskich precedensów i prawa zwyczajowego posłużył jako podstawa do rozstrzygnięć prawnych w epoce elżbietańskiej. Postanowienia te były wyrazem zmian zachodzących w Anglii, w efekcie których dokonano reorganizacji publicznej i prywatnej odpowiedzialności za ubogich i potrzebujących[27].

W Nowym Świecie podstawa prawna tworzenia organizacji dobroczynnych czy fundacji była wypadkową tego angielskiego prawa, unikatowego doświadczenia, jakim było tworzenie rozmaitych związków i stowarzyszeń, ewoluujących społeczeństw lokalnych, odpowiedzialności społecznej i wreszcie decyzji Sądu Najwyższego USA[28].

---

[26] Na temat rozwoju idei miłosierdzia, dobroczynności, filantropii aż po pracę społeczną zob.: Bronisław Geremek, *Litość i szubienica: dzieje nędzy i miłosierdzia* (Warszawa: Czytelnik, 1989); Janusz Radwan-Pragłowski, Krzysztof Frysztacki, *Społeczne dzieje pomocy człowieka: Od filantropii greckiej do pracy socjalnej* (Katowice: Wydawnictwo Śląsk, 1998); Czesław Kępski, *Idea miłosierdzia a dobroczynność i opieka* (Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2003); Urszula Augustyniak, Andrzej Karpiński, red., *Charitas. Miłosierdzie i opieka społeczna w ideologii, normach postępowania i praktyce społeczności wyznaniowych w Rzeczpospolitej XVI–XVIII wieku* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, 1999).

[27] Pełna nazwa obu praw to: *The Poor Relief Act of 1601* (43 Elizabeth I c. 2); *The Statute of Charitable Uses Act of 1601* (43 Elizabeth I c.4). Więcej nt. rozwoju filantropii w Anglii zob. Wilbur K. Jordan, *Philanthropy in England, 1480–1660. A Study of the Changing Pattern of English Social Aspirations* (London, New York: Toutledge, 1959). Na temat historii rozwiązań prawnych leżących u podstaw filantropii por. Fremont-Smith, *Foundations*.

[28] Największe konsekwencje dla przyszłości fundacji i darów przekazywanych w dowolny sposób, na dowolny cel przez fundatora oraz wypełniania woli darczyńcy, miały dwie decyzje Sądu Najwyższego: *Vidal vs. Girard's Executors*, 43 U.S. 127 (1844) oraz *Trustees of Dartmouth Coll. vs. Woodward*, 17 U.S. 518 (1819). W pierwszej Sąd Najwyższy uznał prawo kontraktowe przyznane przez Koronę Brytyjską w 1769 r. za obowiązujące. Jednocześnie zadeklarował, że prywatne dary na rzecz uczelni są pod ochroną tego kontraktu i nie mogą zostać zawłaszczone przez władze publiczne, które chciały przeorganizować formę funkcjonowania college'u, czyniąc go publicznym. W drugiej zaś sprawie Sąd Najwyższy uznał prawo każdego obywatela do dokonywania zapisów testamentowych zgodnie z ich życzeniem i prawo miasta Filadelfia do otrzymania takiego daru, zarządzania nim i spożytkowania zgodnie z wolą darczyńcy. Obie dały początek legalnej drodze do współczesnej filantropii – „korporacyjnej w formie i prywatnej w charakterze". James Allen Smith, „The Evolving American Foundation", w: *Philanthropy and the Nonprofit Sector*, red. Charles T. Clotfelter, Thomas Ehrlich (Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press, 2001), 34–51, tutaj 36. Na temat prawnych podstaw sektora dobroczynnego w młodej Republice zob.: Mark D. McGravie, „The Dartmouth College Case and the Legal Design of Civil Society", w: *Charity, Philanthropy, and Civility in American History*, red. Lawrence Friedman, Mark D. McGarvie (New York: Cambridge University Press, 2003), 91–105; na

Jeszcze pod koniec XIX wieku reformatorzy wskazywali na kwestie społeczne, obok przyczyn naukowych, jako źródła szerzących się chorób. W przeciwieństwie do eugeników, którzy kategoryzowali pewne grupy społeczne jako niezdolne do jakiejkolwiek poprawy, zdaniem reformatorów brak higieny wynikał nie tyle z ignorancji, ile z ubóstwa. Działając zatem na dwóch polach równolegle – uświadamiając, lecząc i przeciwdziałając szerzeniu się chorób, przy jednoczesnym podnoszeniu poziomu życia (m.in. dostępu do czystej wody, właściwej kanalizacji, możliwości zakupu środków czystości, lepszych warunków lokalowych w domach czynszowniczych), istniała szansa na ograniczenie ubóstwa i powodowanej nim przestępczości. Efekt ten był do osiągnięcia dzięki szeroko zakrojonym kampaniom uświadamiającym opinii publicznej naturę przyczyn powstawania chorób i skutki braku właściwej higieny w gospodarstwach domowych[29].

Wiek XX dał początek społeczno-naukowemu podejściu do problemów będących m.in. konsekwencją rewolucji przemysłowej czy postępującej urbanizacji. Wielu niewątpliwie pozytywnym efektom przemian towarzyszyło wiele frustrujących problemów – do najważniejszych zaliczyć można przeludnienie miast i wynikające z tego kwestie infrastrukturalne, mocno zarysowujące się podziały społeczne, korupcję, wysoką zapadalność na choroby i śmiertelność pracowników, pracę dzieci i wiele innych. Społecznie wrażliwi reformatorzy ery nazywanej progresywną zapragnęli upowszechnić przekonanie, że upadek, ubóstwo i niedołęstwo nie są efektem grzechu, nie wymagają zatem potępienia[30].

Naukowe podejście do kwestii społecznych miało uświadomić prawdziwe podłoże tych problemów – raczej niesprawiedliwy podział dóbr i idący za tym brak dostępu do

---

temat wpływów angielskich na rozwój filantropii w USA zob. Graham Barker-Benfield, „The Origins of Anglo-American Sensibility", w: *Charity, Philanthropy, and Civility in American History*, red. Lawrence Friedman, Mark D. McGarvie (New York: Cambridge University Press, 2003), 71–89.

[29] Na temat przypisywania problemów społecznych i braku wiedzy jako przyczyny szerzenia się chorób zob.: Ann E. Fowler La Berge, *Mission and Method: The Early Nineteenth-Century French Public Health Movement* (Cambridge: CUP, 1992); Constance A. Nathanson, *Disease Prevention as Social Change the State, Society, and Public Health in the United States, France, Great Britain, and Canada* (New York: Russell Sage Foundation, 2007); nt. praktyk eugeników na amerykańskim Południu zob. Edward J. Larson, *Sex, Race, and Science: Eugenics in the Deep South* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996).

[30] Źródłem ruchu progresywnego było wiele publikacji eksponujących nadużycia systemu, np.: Jacob Riis, *How the Other Half Lives* (New York: C. Scribner's Sons, 1890); Thorstein Veblen, *The Theory of the Leisure Class* (New York: Macmillan Company, 1899); Henry George, *Progress and Poverty* (Monee, Il.: Vega Publishing, 1879); Upton Sinclaire, *The Jungle* (New York: Doubleday-Sage, 1906); nt. podstaw reform ery progresywnej zob.: Lewis L. Gould, *America in the Progressive Era, 1890–1914* (Harlow: Pearson Education, 2001), czy też należące już do klasyki monografie autorstwa Richarda Hofstadtera, *The Progressive Movement: 1900–1915* (New York: Simon and Schuster, 1963, 1986); idem, *Social Darwinism in American Thought* (New York: George Braziller, 1944, 1959). Istotne dla zmian świadomościowych w społeczeństwie były decyzje Sądu Najwyższego Stanów Zjednoczonych Ameryki: US Supreme Court, *Slaughterhouse Cases*, 1873; *Plessy v. Ferguson*, 1896; United States Strike Commission, *Report on the Chicago Pullman Strike* (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1894).

wielu korzyści, wynikających z rozwoju gospodarczego i kulturalnego społeczeństwa. Zapóźnienia lub całkowite wykluczenia wynikały jedynie z pochodzenia, różnic religijnych, rasowych, kulturowych lub statusu imigranta[31].

Równolegle z wiedzą na temat prawdziwych przyczyn społecznych problemów, tworzone były zręby zorganizowanej dobroczynności. Na terenie Stanów Zjednoczonych podejmowano wiele inicjatyw, m.in. Towarzystwa Organizacji Dobroczynnych (*Charity Organization Societies*), osiedla społeczne (*Social Settlements*), jak Hull House założone przez Jane Addams, oraz tworzące się fundusze lokalne (*community funds/trusts*). Wszystkie te projekty czerpały inspirację z idei społecznej ewangelii (*social gospel*). Głosząc inżynierię społeczną, promowano poprawę moralną, zapobiegliwość, czystość, równą dbałość o swój los co o otoczenie. Będąc blisko potrzebujących, rozumiejąc ich położenie i braki systemowe, organizacje dobroczynne dostrzegały rzeczywiste przyczyny problemów społecznych. Same niosąc pomoc *ad hoc*, domagały się reform społecznych, a ich głosy trafiały (choć wybiórczo) do uszu zarówno rządzących, jak i klasy posiadającej[32].

Z połączenia właśnie tych czynników: etyki, humanitaryzmu, społecznej potrzeby dogłębnej reformy (wynikającej ze współodczuwania), połączonej z wiedzą opartą na empirycznych badaniach, wykształciła się nowa forma filantropii zwana filantropią naukową (*scientific philanthropy*).

Filantropia naukowa była filantropią fundacji, natomiast, jak pisze Judith Sealander, „nie każda fundacja praktykowała filantropię naukową"[33], do czego konieczni byli nie tylko bogaci filantropi – musieli jeszcze charakteryzować się otwartym umysłem i chęcią diametralnego przemodelowania społeczeństwa, a nie tylko przynosić ulgę potrzebującym czy upiększać otaczającą rzeczywistość.

W Stanach Zjednoczonych na początku XX wieku pojawiła się spora grupa zamożnych Amerykanów, wielu z nich odziedziczyło swoje majątki. Większość jednak skorzystała z gospodarczych szans, które lawinowo zaczęły pojawiać się po wojnie secesyjnej i trwały nieprzerwanie aż do wielkiego kryzysu gospodarczego lat 30. XX wieku. W grupie tych zamożnych wyróżniała się jedynie ósemka, gotowa podjąć wyzwanie stworzenia instytucji, które realizowałyby w pełnym zakresie założenia filantropii naukowej. Byli nimi: Olivia Sage, Edward Harkness, Andrew Carnegie, John D. Rockefeller Sr. i jego syn John D. Rockefeller, Jr., Julius Rosenwald, Edward Filene oraz Elizabeth Milbank Anderson.

---

[31] Por. James T. Patterson, *America's Struggle against Poverty in the Twentieth Century* (Cambridge, Mass., London, Harvard University Press, 2003).

[32] Na temat rozwoju dobroczynności, wspomnianych organizacji, pomocy pośredniej i bezpośredniej, ruchu reformatorskiego w USA zob. Renata Nowaczewska, *Dobroczynna Ameryka. Walka ze skutkami Wielkiego Kryzysu w latach 1929–1937* (Warszawa: WUW, 2009).

[33] Judith Sealander, „Curing Evils at Their Source: The Arrival of Scientific Giving", w: *Charity, Philanthropy and Civility in American History*, red. Friedman McGarvie (New York: Cambridge University Press, 2003), 217–239.

Russell Sage Foundation (powstała w 1907 r.) celowała w opiekę nad dziećmi, urbanistykę i relacje w przemyśle. Poprawą stosunków między pracownikami i pracodawcami interesowała się również Fundacja Twentieth Century Fund (1919) Edwarda Filene'a. Rosenwald Fund (1917) zajmował się poprawą relacji międzyrasowych w USA. Commonwealth Fund (1918), a także Milbank Memorial Fund (1905) skupiały się na rozwoju publicznej opieki zdrowotnej i zwiększaniu świadomości i wiedzy na temat zdrowia publicznego. Chociaż fundacje te powstały w podobnym czasie, żadna z nich nie mogła równać się rozmachem, wielkością aktywów czy skomplikowaniem organizacyjnym z całą plejadą organizacji powołanych przez Andrew Carnegiego czy Johna D. Rockefellera i jego syna Juniora. Wszystkie jednak podjęły odważne wyzwanie zmierzenia się z najpoważniejszymi z problemów ludzkości w sposób metodyczny i naukowy oraz, jak ujął to Julius Rosenwald, hurtowo. „Majątek zdobyłem w biznesie detalicznym, kiedy jednak idzie o filantropię, jestem hurtownikiem" przyznał założyciel Sears-Roebuck[34].

Należy również odnotować, że wspomniani filantropi uczynili to, kiedy w świadomości nie było wyraźnej linii podziału między publicznymi a prywatnymi sferami odpowiedzialności. Co prawda, równolegle do rosnącej społecznej świadomości kształtował się pogląd, że rola państwa powinna pozostać ograniczona. Chciano zwiększać aktywność obywateli, instytucji i organizacji, uzyskując lepsze zarządzanie, ale bez rozbudowywania instytucji państwowych, czyli bez tworzenia nadmiernie biurokratycznego systemu kontroli i implementacji[35]. Wiedza naukowa miała przyczynić się do większej świadomości i wolontaryjnego działania obywateli, dumnie określających się społeczeństwem, w którym sektor prywatny jest zorientowany publicznie (*public-spiritedness of the public sector*). Organizacje filantropijne, z naciskiem na prywatne fundacje, miały pełnić funkcje liderów[36].

Ponieważ większość przedstawicieli rad nadzorczych fundacji, jak Carnegie Corporation czy Rockefeller Foundation, było republikanami, zdaniem Ellen Lagemann ich decyzje wynikały często z konserwatywnych przekonań. Poza dominacją anglosaskiej rasy protestantów, wierzyli oni, że najważniejsze są wolność i indywidualizm – wartości, których za wszelką cenę należało bronić. W przekonaniu tym bliscy byli działaniom

---

[34] Cyt. w: ibidem, 221.

[35] Robert Kelso na konferencji poświęconej pracy społecznej pytał: „Czy prywatne agencje powinny przekazać wszystkie zadania agencjom publicznym, aby przeprowadzone zostały na koszt podatnika? Czy może jest miejsce dla obu i może powinny one funkcjonować wspólnie?", Robert W. Kelso, „Is there a Dividing Line Between the Cases which the Public Agency Should Take over and those which Should be Handed by Private Social Agencies?", *Proceedings of the National Conference of Social Work*, 22–29.06.1921, 215; cyt. za: Nowaczewska, *Dobroczynna*, 30.

[36] Michael Novak, „The Essay on «Public» and «Private»", w: *Philanthropy. Four Views*, red. Robert Payton, Michael Novak, Brian O'Connell (New Brunswick: Social Philosophy & Policy Center, 1988), 14.

i ideom propagowanym przez Herberta Hoovera[37]. Mimo jednak swojego konserwatyzmu zdecydowani byli finansować naukową działalność, nawet jeśli w wybranych obszarach stała w kontrze do ich przekonań[38].

Poza finansowaniem działalności naukowej (stanowiącej *clou* filantropii naukowej, mającej rozwiązywać palące problemy społeczne) podjęto kwestię kształtowania postaw, przekonań i zachowań, co określić można jako „politykę wiedzy" (*politics of knowledge*). Novum polegało na tym, że celem nie miało być wyłącznie budowanie państwa, a tworzenie grup decydentów, tworzących i kontrolujących władzę, a tym samym wpływających na kształt państwa[39]. Narzędziem do osiągnięcia takiego stanu rzeczy była wiedza naukowa, przekładana na proces edukacji społeczeństwa, podczas gdy mechanizmem napędzającym – budowanie świadomości aktywizującej członków społeczeństwa do działania. Podmiotem były niewielkie grupy elit, których fundamentalny system przekonań miał stać się uniwersalny dla całego społeczeństwa. Polityka wiedzy miała być kluczem do funkcjonowania fundacji w państwie na najbliższe kilkadziesiąt lat[40].

---

[37] Herbert Hoover, pełniąc funkcję sekretarza handlu w administracjach Warrena G. Hardinga i Calvina Coolidge'a, wprowadził idee progresywne do biznesu. Stał się orędownikiem efektywności, standaryzacji i aktywnego udziału w handlu międzynarodowym. Był jednak przeciwnikiem liberalizmu, interwencjonizmu państwowego i zbytniego rozbudowywania funkcji rządu. W pamięci Amerykanów i Europejczyków zapisał się dzięki swojemu zaangażowaniu w okresie I wojny światowej. Odegrał kluczową rolę w ewakuacji ponad 120 tys. Amerykanów z objętej działaniami wojennymi Europy przy współudziale setek wolontariuszy. Pracował dla U.S. Food Administration i American Relief Administration, niosących pomoc dla zdewastowanych i głodujących miast W. Brytanii, Francji, Belgii, Polski, Rosji, Niemiec i wielu innych. Doświadczenia efektów, jakie może przynieść wolontaryjny wysiłek, sprawiły, że Hoover, a za nim wielu działaczy społecznych, filantropów i przedstawicieli władz lokalnych, było głęboko przekonanych, że siłą Stanów Zjednoczonych jest społeczność lokalna. Hoover z przekonaniem bronił ideałów leżących u podstaw „amerykańskiego eksperymentu" – indywidualizmu i równości szans, które były źródłem postępu. Tezy wyłożone przez Hoovera w *American Individualism* odcisnęły niezwykle mocne piętno nie tylko na przedstawicielach biznesu, ale były źródłem inspiracji dla wielu fundacji i funduszy lokalnych, dla organizacji dobroczynnych. Kierunek działań, jakie obrały w latach 20. XX w., w dużym stopniu były efektem podzielania przez nie tez Hoovera. Na temat przekonań Hoovera co do roli rządu, pomocy bezpośredniej, aktywności wolontaryjnej, indywidualizmu i roli fundacji w okresie wielkiego kryzysu gospodarczego, kiedy pełnił on funkcję prezydenta (1929–1933), zob.: Nowaczewska, *Dobroczynna*, rozdz. III; Herbert Hoover, *American Individualism* (Garden City, New York: Doubleday, Page & Company, 1922); o m.in. „czarodzieju gospodarczym" i „dyktatorze żywności" zob. Halina Parafianowicz, *Zapomniany Prezydent. Biografia polityczna Herberta Clarka Hoovera* (Białystok: Zakłady Wydawnicze „Versus", 1993).

[38] Na temat rozwoju naukowej filantropii zob. m.in. Ellen Condliffe Lagemann, *The Politics of Knowledge. The Carnegie Corporation, Philanthropy, and Public Policy* (Chicago, London: University of Chicago Press, 1989), 29–32.

[39] Zdaniem Stephena Skowronka budowanie nowych struktur państwowych nastąpiło po 1900 r. Zaznacza jednak, że kluczem do władzy była umiejętność dostrzeżenia, że ten, kto ma wpływ na aparat państwowy, będzie decydował o kształcie przyszłego państwa; zob. Stephen Skowronek, *Building a New American State. The Expansion of National Administrative Capacities, 1877–1920* (Cambridge: Cambridge University Press, 1982), 165.

[40] Szerzej nt. współczesnych wymiarów polityki wiedzy zob. Fernando Domínguez Rubio, Patrick Baert, red., *The Politics of Knowledge* (London, New York: Routledge, 2012); nt. wpływu na

1.1.4. Wpływ różnorodności kulturowej na filantropię

Jeśli przyjąć wyjaśnienie, że istotą filantropii są „ideały, wartości, działanie i dokonywanie czegoś"[41], to w Stanach Zjednoczonych trafiła ona na podatniejszy grunt, wydając po stokroć lepsze owoce niż gdziekolwiek indziej. Można powiedzieć, że przyczyną tej obfitości był „sprzyjający klimat, dobra gleba i wysokiej jakości ziarno". Oznacza to, że różnorodność kultur, tradycji, doświadczeń, języka musiała zaistnieć na jednym obszarze. To w tym kraju pozwolono zdolnym jednostkom na rozwinięcie swoich talentów, które mogły nigdy nie być odkryte czy docenione na starym kontynencie.

Filantropia jako ulepszona forma dobroczynności kształtowana była nie tylko przez mieszankę rozmaitych religii, wpływów idei humanistycznych czy zmian społecznych, ale także przez różnorodne kultury i tradycje, przenikające się na kontynencie amerykańskim, gdzie była zdroworozsądkową metodą na przetrwanie. W nowych, niesprzyjających okolicznościach osadnicy, następnie koloniści i wreszcie obywatele młodej republiki, budując nowe społeczeństwo, musieli brać pod uwagę nie więzy krwi, jak w Europie, ale budowanie więzi z sąsiadami, z członkami tej samej społeczności, jakkolwiek urozmaicona kulturowo i etnicznie ona by była[42]. Musieli wykształcić podstawy indywidualizmu, czyli polegania na własnych siłach, pomysłowości w obliczu zmieniających się realiów i nowych wyzwań, którymi były: nieprzychylna natura, trudy osadnictwa i wrogo nastawieni rdzenni mieszkańcy, czyli Indianie Ameryki Północnej. Musieli posiąść umiejętność przystosowywania i dopasowywania się do zmieniającego się otoczenia, tolerowania tego, co zaskakujące, nieprzewidziane, odmienne, różnorodne. Chcąc przetrwać, musieli również nauczyć się dzielić. Istotą społeczności lokalnej było poczucie współodpowiedzialności za innych jej członków[43].

---

nauki humanistyczne zob. Anders Ekström, Hampus Östh Gustafsson, „Politics of Knowledge and the Modern History of the Humanities", w: *The Humanities and the Modern Politics of Knowledge. The Impact and Organization of the Humanities in Sweden, 1850–2020*, red. Anders Ekström, Hampus Östh Gustafsson (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2022), 7–36.

[41] Robert L. Payton, Michael P. Moody, *Understanding Philanthropy: Its Meaning and Mission* (Bloomington, IN: Indiana University Press, 2008), 4.

[42] To oczywiste, że nie wszyscy mieszkańcy obszaru Ameryki Północnej byli traktowani na równych prawach. Oprócz rdzennych mieszkańców najliczniejszą grupą byli oczywiście niewolnicy, jednak nie tylko oni doświadczali uprzedzeń czy byli ofiarami dyskryminacji. W późniejszym okresie dołączyli do niech imigranci tzw. nowej fali, z Azji, Europy Wschodniej, Środkowej i Południowej, Żydzi czy Irlandczycy. Nie zmienia to jednak tego, że sama ich obecność na kontynencie wpływała na różnorodność kulturową i kształtowała postawy obywatelskie, dobroczynność i filantropię. Na temat różnorodności kulturowej w USA zob. Marek Gołębiowski, *Dzieje kultury Stanów Zjednoczonych* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2004).

[43] Więcej nt. znaczenia terminu „społeczność" (*community*), miejsca w historiografii amerykańskiej, rozwoju społeczności jako podstaw społeczeństwa obywatelskiego od okresu kolonialnego do początku XX w., zjawiska bifurkacji i tworzenia „networków" opartych na przynależności do klasy

Wydaje się, że przedstawiciele grupy anglosaksońskich białych chrześcijan wnosili najwięcej zarówno w tradycję filantropii amerykańskiej, jak i filantropii jako takiej. Chociaż *gros* środków fundacji pochodziła od tej właśnie grupy, to wpływy kulturowe Wschodu czy Południa[44] odbijały się echem na metodach funkcjonowania tych fundacji. Wielokulturowość przyczyniła się również do lepszego rozumienia odmienności potrzeb odbiorców i tego, jak rozmaicie przyjmowali oni ewentualną pomoc[45]. Z czasem ta różnorodność znalazła odzwierciedlenie w projektach celujących w konkretną grupę odbiorców, z zachowaniem szacunku do nich i ich podmiotowości[46]. Fundacje z większym zainteresowaniem patrzyły na z góry odmienne potrzeby kolorowej mniejszości z amerykańskiego Południa, imigrantów z Europy Wschodniej, zamieszkujących przeludnione mieszkania czynszowe wielkich miast, na ocalenie przed zniszczeniem dziedzictwa Indian Ameryki Północnej czy na kulturową tożsamość Żydów, muzułmanów i Latynosów[47].

Filantropia w Stanach Zjednoczonych stała się unikatowa na skalę światową dzięki różnorodności tradycji, zwyczajów i wartości mieszających się ze sobą przedstawicieli

---

zob. niezwykle interesujące studium: Thomas Bender, *Community and Social Change in America* (New Brunswick, N.J.: Rutgers Univ. Press, 1978). O roli, problemach i zagrożeniach dla współczesnego społeczeństwa obywatelskiego w USA, rosnącej roli „grup samopomocowych", miejsca w systemie demokratycznym zob. Robert K. Fullinwider, red., *Civil Society, Democracy, and Civic Renewal* (Lanham, et.al.: Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 1999).

[44] Przez Wschód rozumiemy tutaj wpływy kultur Dalekiego Wschodu, a przez Południe – kultur południa Europy, Bliskiego Wschodu i Afryki.

[45] Lawrence J. Friedman, Mark D. McGarvie, red., *Charity, Philanthropy and Civility in American History* (New York: Cambridge University Press, 2003).

[46] Przekonanie o konieczności równoważenia między odbiorcami pomocy fundacji narastało od pierwszych dekad XX w., zapewne w dużym stopniu pod wpływem reformatorskich idei progresywistów. Były na tyle światłe, że wyprzedzały formalny zakaz dyskryminacji narzucony przez ustawę Civil Rights Act z 1964 r., nakazującą równe traktowanie bez względu na rasę, kolor skóry, religię, płeć czy pochodzenie; zob. Civil Rights Act, Public Law 88–352, 78 Stat., 2.07.1964, 241–268. Na temat kulturowej różnorodności w filantropii, a raczej nt. jej odpowiedzialności społecznej i wprowadzania nowych standardów kwotowych i ilościowych oraz zasady respektowania różnic zaczęto otwarcie mówić dopiero w latach 70.–80. XX w. Od tego momentu wielokulturowość po stronie darczyńców i odbiorców filantropii zaczęła mieć znaczenie w społeczeństwie amerykańskim.

[47] Na temat relacji między potrzebą upodmiotawiania przedstawicieli różnych kultur, zachowania równowagi w wyporze beneficjentów programów i grantów fundacji, przy jednoczesnej dbałości o utrzymanie rdzenia tego, co stanowi kulturę, tożsamość i ideały Ameryki, zob.: Lilya Wagner, *Diversity and Philanthropy: Expanding the Circle of Giving* (Santa Barbara, Ca.: Praeger, 2016); Marybeth Gasman, Noah D. Drezner, Edward Epstein, Tyrone Freeman, and Vida L. Avery, *Race, Gender, and Leadership in Nonprofit Organizations* (New York: Polgrave Macmillan, 2011), natomiast nt. aktywności dobroczynnej i filantropijnej rozmaitych religii zob. m.in.: Jack Werthelmer, *Giving Jewish. How Big Founders Have Transformed American Jewish Philanthropy*. The Avi Chai Foundation, March 2018, https://avichai.org/knowledge_base/giving-jewish-how-big-funders-have-transformed-american-jewish-philanthropy [2.07.2023]; Sabith Khan, Shariq Siddiqui, *Islamic Education in the United States and the Evolution of Muslim Nonprofit Institutions* (Northampton, Mass.: Edward Elgar Publishing, 2017); Oates, *The Catholic*.

różnych ras i grup etnicznych, a także dzięki mnogości możliwości oferowanych przez ten kraj. Amerykańska filantropia, wywodząca się ze „średniowiecznego Bliskiego Wschodu i klasycznych cywilizacji [czerpie] z [kultury] plemiennej rdzennych mieszkańców Ameryki i z Dalekiego Wschodu". Według Paytona i Moody'ego „nauki Buddy i Konfucjusza mieszają się z folkową mądrością kultury niewolniczej", co czyni tę filantropię „mozaiką wpływów kulturowych". Ich zdaniem to w filantropii amerykańskiej dostrzeżemy ekumeniczne czy filozoficzne podstawy „złotej zasady" wzajemności. To tutaj praktykowana jest reguła przekazywania wiedzy ubogim i potrzebującym na temat tego, że lepiej jest samodzielnie złowić rybę, niż otrzymać ją w darze[48]. Co więcej, filantropia nie tylko czerpie ze źródeł wielokulturowości – ona stanowi gwarancję rozwoju cywilizacji. Aby spełnić tę rolę, musi być wyrazicielem kulturalnego pluralizmu, gwarantującego koegzystowanie członków lokalnej wspólnoty z zachowaniem wartości humanitaryzmu[49]. Nie oznacza to jednak, że filantropia praktykowana przez elity pozbawiona była elementu kulturowego uwarunkowania czy chęci kształtowania społeczeństwa według norm wyznawanego systemu wartości. Wiele działań fundacji ocenianych jest z perspektywy wpływu, jakie wywierają na społeczeństwa. Wykorzystują do tego „myślicieli, pisarzy, publikacje i akademie", a ich celem jest popularyzowanie takich wartości jak „bogactwo, rynek, korporacje". Działania te określane są mianem: „kulturowego imperializmu" i „ideologicznej hegemonii"[50].

1.2. Rozwój filantropii w Stanach Zjednoczonych Ameryki

1.2.1. Krótka historia

Ameryka okazała się obszarem nie tylko gościnnym dla osadników, ale także terenem, gdzie klasyczna koncepcja filantropii, przywieziona przez angielskich kolonistów, mogła rozwinąć się w pełnej krasie.

Okazywanie życzliwości i wzajemności, życie w harmonii, w równowadze z naturą, z respektowaniem współzależności członków społeczności to podstawy egzystencji,

---

[48] Payton, Moody, *Understanding*, 6, 151.

[49] Stephen J. Whitfield, „In Defense of Diversity: Jewish Thought from Assimilationism to Cultural Pluralism", w: *Charity, Philanthropy, and Civility in American History*, red. Lawrence Friedman, Mark D. McGarvie (New York: Cambridge University Press, 2003), 301–317.

[50] Patrz m.in. Edward H. Berman, *The Ideology of Philanthropy: The Influence of the Carnegie, Ford, and Rockefeller Foundations on American Foreign Policy* (Albany: SUNY Press, 1983); John Krige, *American Hegemony and the Postwar Reconstruction of Science in Europe* (Cambridge, Mass.–London, England: MIT Press, 2006).

wyznawane i praktykowane przez rdzennych mieszkańców Ameryki Północnej. Pomagając nowo przybyłym Europejczykom przetrwać trudy pierwszej zimy, tubylcy okazali im dobroć. Osadnicy, mając ziemi pod dostatkiem, doświadczali niedoboru rąk do pracy, dlatego jedynym sposobem na uczynienie tego obszaru przyjaznym była współpraca sąsiedzka. Tak powstawały drogi, wspólnymi siłami wznoszono szkoły, kościoły, budynki straży pożarnej i szpitale.

Mimo kilkuset lat przemian, jakim podlegało społeczeństwo amerykańskie, filozofia filantropii zachowała niemalże spójność. W zamiarze Johna Winthropa Nowy Świat stać się miał „modelem dla chrześcijańskiej dobroczynności"[51], w ramach którego, jak wyobrażał sobie Cotton Mather, czynienie dobra stałoby się „indywidualną praktyką"[52].

Kluczem do „demokracji w Ameryce", jak pisał Alexis de Tocqueville, były stowarzyszenia, wolontaryjne związki, „prywatne inicjatywy dla dobra publicznego, skupione na jakości życia", co stanowiło rozwiązanie dla każdej publicznej inicjatywy[53]. W koloniach brytyjskich w Ameryce właśnie bardziej chodziło o sam akt dobroczynny, działanie, wolontaryjny/dobrowolny udział w publicznym przedsięwzięciu dla dobra ogółu niż o dar finansowy.

Benjamin Franklin, za pośrednictwem swojej gazety, zebrał kilkutysięczną armię wolontariuszy i konieczne środki do obrony Pensylwanii. Paul Revere i jego jeźdźcy służyli jako kurierzy, ostrzegając o ruchach wojsk brytyjskich w czasie rewolucji amerykańskiej. Grupy Minutemenów[54] czy Synów Wolności[55] były tylko dwiema organizacjami (wolontaryjnymi) z kilkudziesięciu, które powstały w koloniach brytyjskich, aktywnie włączając się w rewolucję. Liczba wolontariuszy w krótkim czasie wzrosła nawet do kilku tysięcy[56]. Deklaracja Niepodległości była wyrazem obietnicy wzajemnego wsparcia oby-

---

[51] John Winthrop, *A Model of Christian Charity*, 1630, https://www.winthropsociety.com/doc_charity.php [28.07.2023]. Jak wspomniano we wstępie, współczesne interpretacje tego kazania są odmienne od powszechnego przekonania, że wyrażały wizję wyjątkowej społeczności chrześcijańskiej, która jak „miasto na wzgórzu" będzie budziła podziw i chęć kopiowania. Ze względu na powszechność tego przekonania na potrzeby tej publikacji pozostańmy przy nim.

[52] Cotton Mather, *Essays to Do Good Addressed to All Christians, Whether in Public or Private Capacities* (New York: American Tract Society, 1840).

[53] Alexis de Tocqueville, *Democracy in America* (Garden City, N.Y.: Doubleday, 1969), 129–134.

[54] Minutemenowie byli ochotnikami powoływanymi w minutę pod broń do walki z Indianami czy Francuzami. To oni stworzyli podstawy regimentów w wojnie o niepodległość.

[55] Synowie Wolności (*Sons of Liberty*) byli tajną organizacją funkcjonującą w 13 koloniach. Jej celem była ochrona praw mieszkańców kolonii przed nadmiernym opodatkowaniem przez brytyjską Koronę.

[56] Inne stowarzyszenia to *Loyal Nine* (Wierna Dziewiątka) czy *Daughters of Liberty* (Córy Wolności). Przykładem aktywności lokalnej w tworzeniu dobrowolnych stowarzyszeń może być stan Massachusetts (z częścią obszaru zajmowanego obecnie przez stan Maine). Przed rewolucją było ich kilkadziesiąt, natomiast w okresie od 1760 do 1820 r. powstało ich aż 1900. Były wśród nich grupy misyjne, dobroczynne, polityczne, związkowe, zrzeszające przedstawicieli tej samej profesji, reformatorskie i inne. Co prawda, formalne stowarzyszenia były liczniejsze i aktywniejsze w aglomeracjach miejskich

wateli w osiąganiu wspólnego dobra. Jej sygnatariusze potwierdzali tę przysięgę własnym życiem, majątkiem i honorem[57]. Alexander Hamilton już we wstępie do pierwszego z cyklu artykułów opublikowanych jako *Federalist Papers*, przekonując do ratyfikowania Konstytucji, wskazywał na otwierającą się nową kartę historii Stanów Zjednoczonych Ameryki. Dotychczasowe rządy wykazały się brakiem efektywności i oto obywatele mają prawo wybrać własny rząd który będzie darem dla ludzkości. Obok patriotyzmu rząd zachęcać będzie do aktów filantropijnych, jednak nie miały to być akty dobroczynne bogatych wobec biednych, a „prywatne inicjatywy" podnoszące jakość życia „w służbie dobra publicznego". Konstytucja przez wolność i demokrację miała stać się prometejskim „ogniem i ślepą nadzieją"[58].

Do najważniejszych aktów filantropijnych okresu kolonialnego zaliczyć należy ufundowanie Harvardu (w 1638 r.), powołanie przez Benjamina Franklina American Philosophical Society (1743), poprzedzone założeniem Library Company of Philadelphia (1731) – wspólnego przedsięwzięcia mieszkańców łączących siły w fundowaniu zbioru biblioteki i archiwizowaniu dokumentów kolonialnej Ameryki. Za pierwsze znaczące kampanie zbierania funduszy uznać należy te na rzecz Harvardu (1693) czy pierwszego szpitala głównego w Filadelfii (1751)[59].

Prekursorami fundacji kładących podwaliny pod nowoczesne formy organizacji filantropijnych były: Peabody Education Fund (założony w 1867 r.) i Russell Sage Foundation (1907), a pierwszym funduszem lokalnym był założony przez Fredericka H. Goffa w 1914 roku – Cleveland Community Fund w Ohio[60]. Jest to zaledwie kilka przykładów służby na rzecz dobra wspólnego, wolontaryjnych akcji samoorganizacji czy wyróżniających się darów[61].

---

i miastach portowych, takich jak Boston, Nowy Jork, Filadelfia czy Charleston. Na terenach wiejskich mieszkańcy wykorzystywali tradycyjne formy samoorganizacji, jak rodzina, kościół, miasteczko. Theda Skocpol, „How Americans Became Civic", w: *Civic Engagement in American Democracy*, red. Theda Skocpol, Morris P. Fiorina (Washington, D.C: Brookings Institution Press, 2004), 37–39.

[57] *Declaration of Independence: A Transcription*, National Archives, https://www.archives.gov/founding-docs/declaration-transcript [3.01.2023].

[58] Alexander Hamilton, *The Federalist Papers: No. 1*, The Avalon Project, Documents in Law, History and Diplomacy, http://avalon.law.yale.edu/18th_century/fed01.asp [3.01.2023].

[59] Na temat historii rozwoju filantropii w USA od czasów kolonialnych do współczesnych zob. Peter Dobkin Hall, *Inventing the Nonprofit Sector and Other Essays on Philanthropy, Voluntarism, and Nonprofit Organizations* (Baltimore and London: Johns Hopkins University Press, 1992).

[60] Bremner, *American*, 7–19. Na temat historii filantropii w USA zob. też National Philanthropic Trust, *A History of Modern Philanthropy*, http://www.historyofgiving.org [28.07.2023].

[61] O związkach między samoorganizacją, stowarzyszeniami a sektorem pozarządowym od czasów kolonialnych do współczesnych zob. Benjamin Soskin, „A History of Associational Life and the Nonprofit Sector in the United States", w: *The Nonprofit Sector: A Research Handbook*, red. Walter W. Powell, Patricia Bromley, wyd. 3 (Stanford, California: Stanford University Press, 2020), Kindle Edition, 23–80.

Nie należy zapominać jednak o roli, jaką odegrała Smithsonian Institution – założona w 1858 roku przez osobę prywatną ze środków własnych, która była w zamyśle prywatną fundacją filantropijną. Do lat 80. XIX wieku środki na utrzymanie pochodziły już wyłącznie z budżetu państwa. Wiele z pierwszych fundacji, w tym Peabody Education Fund, Carnegie Corporation of New York i inne, wzorowało swoje statuty właśnie na „federalnym charterze" Smithsonian oraz korzystało z wiedzy i rad jego pracowników[62].

Amerykańska filantropia podlegała wielu rewolucyjnym zmianom – były nimi takie bodźce jak wprowadzone przymusowe opodatkowanie (1913), przy jednoczesnym umożliwieniu odpisów podatkowych na cele charytatywne (1921). Sukcesywnie wprowadzano również restrykcje dotyczące funkcjonowania fundacji, co wynikało z narastającej krytyki najbogatszych Amerykanów, braku zaufania do działalności zakładanych przez nich fundacji, a wreszcie również zastrzeżeń do samych organizacji.

Pewną stałą tego procesu było postrzeganie roli, jaką najbogatsi powinni odgrywać w społeczeństwie. U schyłku XIX wieku to Andrew Carnegie uznawany był za najbogatszego człowieka Ameryki. Poświęcił się jednak całkowicie wydawaniu swojej niebotycznej jak na owe czasy fortuny, zgodnie z zasadą filantropii naukowej, która wymaga wręcz biznesowego podejścia, skrupulatnego planowania i osobistej uwagi[63]. Jako pierwszy filantrop czasów współczesnych Carnegie wyznaczył ścieżkę, którą powinni podążać inni, dając przykład „skromnego, nieostentacyjnego życia, pozbawionego ekstrawagancji". Ludzie bogaci dokonywali świadomego wyboru czasu poświęcania się filantropii i przekazywania wszelkich nadwyżek środków potrzebującym. Kolejnym krokiem miało być podjęcie decyzji, w jakim stopniu ich wkład miałby być osobisty i w jakiej formie

---

[62] Wielu historyków podaje Peabody Education Fund i Sage Foundation jako pierwowzory fundacji tzw. *general purpose*, m.in. Oliver Zunz (*Philanthropy in America. A History*. Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2012, 10) oraz Alice O'Connor (*Social Science for What?: Philanthropy and the Social Question in a World Turned the Right Side Up*. New York: Russell Sage Foundation, 2007, 25). Zdaniem Elizabeth Harmon przejęcie finansowania Smithsonian przez rząd federalny nie zmienia tego, że instytucja ta nadała kształt fundacjom i stworzyła formułę powoływania ich przez osoby prywatne. Elizabeth A. Harmon, *The Transformation of American Philanthropy: From Public Trust to Private Foundation, 1785–1917*, niepublikowana praca doktorska (University of Michigan, 2017), 21–26.

[63] Andrew Carnegie przekazał cały swój majątek kilku instytucjom i trustom założonym przez siebie. Każdy z nich dysponuje własnym kapitałem, który wykorzystywany jest zgodnie z bardzo ogólnie wyrażoną wolą założyciela, co pozwala na kontynuowanie działalności filantropijnej ponad 100 lat po jego śmierci, a są nimi: Carnegie Corporation of New York (ufundowane w 1911 r.), Carnegie Council on Ethics and International Affairs (1914), Carnegie Dunfermline Trust (1903), Carnegie Endowment for International Peace (1910), Carnegie Foundation (1903), będącego właścicielem Pałacu Pokoju w Hadze (nie należy mylić z Carnegie Corporation), Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching (1905), Carnegie Hero Fund Trust (1902), Carnegie Institution of Washington (1902), Carnegie Library of Pittsburgh and Carnegie Museums of Pittsburgh – dwie siostrzane organizacje, które powstały z Carnegie Institute założonego w 1895 r.

dokonywaliby aktów filantropii[64]. Lista „najlepszych obszarów dla filantropii"[65] Carnegiego posłużyła wielu innym adeptom filantropii jako punkt wyjściowy[66].

Nie ma dowodów na to, że John D. Rockefeller czy jego współpracownicy w jakimkolwiek stopniu wzorowali się na Carnegiem. Doświadczenia zdobywane przez Carnegiego mogły jednak posłużyć jako rodzaj poligonu doświadczalnego dla przyszłej filantropii Rockefellera i wielu innych[67]. Dla Carnegiego filantropia była wyrazem społecznych przekonań, podczas gdy dla Rockefellera raczej religijnych. Obaj, choć tak odmienni w swojej działalności filantropijnej, czerpali z zasobów doświadczenia prowadzenia swoich korporacji. Wykorzystywali luki systemowe, integrując, konsolidując, a nawet monopolizując rynek towarów i usług[68]. Gdy podjęli decyzję o „poświęceniu się" filantropii na pełen etat, ich działania skupiły się na odwróceniu kierunku przepływu środków finansowych. Pieniądze miały odtąd płynąć nie *od*, a *do* społeczeństwa – odbiorcy ich filantropii.

Reasumując, amerykańska filantropia została ukształtowana pod wpływem kilku wymienionych wyżej nurtów, którymi były: nakazy religii, humanistyczna tradycja czynienia dobra wobec bliźniego, poczucie obowiązku opieki nad ubogimi i potrzebującymi (*almsgiving*), rzeczywista konieczność przetrwania w niesprzyjających okolicznościach natury, tworzenie od podstaw systemu władzy i lokalnych struktur, budowanie

---

[64] Andrew Carnegie, *The Gospel of Wealth. And Other Timely Essays* (New York: The Century Co., 1900), 15. Esej pod tytułem „Wealth" został wcześniej opublikowany w *North American Review* 148 (June 1889), 391: 653–664.

[65] Listę najwłaściwszych celów, z listy których światły swojej roli bogaty Amerykanin powinien wybierać, zob. esej Andrew Carnegie, „The Best Fields for Philanthropy", *The North American Review* 149 (Dec., 1889), 397: 682–698. Na temat „ideologii" filantropii Carnegiego oraz jego działalności zob.: Joseph Frazier Wall, *Andrew Carnegie* (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1989); idem, red., *The Andrew Carnegie Reader* (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1992); David Nasaw, *Andrew Carnegie* (New York: Penguin, 2006).

[66] Więcej nt. roli i pozostawionego dziedzictwa zob. *Andrew Carnegie: Pioneer. Visionary. Innovator*, Carnegie Corporation of New York, https://www.carnegie.org/interactives/foundersstory/#! [9.08.2023].

[67] Różnica między Carnegiem a Rockefellerem polegała m.in. na tym, że pierwszy najpierw przez kilka lat formułował swoje poglądy w serii publikacji, równolegle dając upust nadmiarowi energii, fundując kolejne organizacje i przedsięwzięcia filantropijne. Czynił to, będąc już częściowo znudzonym działalnością biznesową. Tymczasem Rockefeller zaczynał od dobroczynności (od pierwszych zarobionych pieniędzy), która stopniowo z pomocą doradcy Fredericka T. Gatesa zaczęła przybierać kształty wymagające założenia fundacji o szerszym spektrum działania. A wspomnienia Johna D. Rockefellera, w przeciwieństwie do Carnegiego, napisane przy pomocy *ghostwritera*, były wykładnią jego filozofii, jak również rodzajem zabiegu public relations; zob. John D. Rockefeller, *Random Reminiscences of Men and Events* (New York: Doubleday, Page & Company, 1909).

[68] Matthew Josephson, *The Robber Barrons: The Great American Capitalists, 1861–1901* (New York: Harcourt, Brace and Company, 1934). Pośrednio o złym wpływie wielkich fortun na przyszłość społeczeństwa zob. też: Henry Demarest Lloyd, *Wealth Against Commonwealth* (New York: Harper & Brothers Publishers, 1894); Ida M. Tarbell, *The History of the Standard Oil Company* (New York: McClure, Phillips and Co., 1904).

infrastruktury przy deficycie środków i rąk do pracy, ulepszanie jakości życia, poprawianie tych elementów życia społecznego, które stały się pierwotnym powodem emigracji[69].

Nie bez znaczenia dla rozwoju filantropii w USA było również wiele ideologii politycznych i społecznych, wraz z którymi ewoluowało amerykańskie społeczeństwo. Od Objawionego Przeznaczenia (*Manifest Destiny*), społecznego darwinizmu, przez teorie pogranicza czy też religijne przebudzenie i potrzebę chrystianizacji, aż po rodzącą się świadomość współodpowiedzialności za innych członków społeczeństwa, którym można i należy pomagać, nie karząc ich za ubóstwo, a reformując system[70].

Model filantropii amerykańskiej, mający nieco odmienny charakter niż w Europie, jest wyrazem altruistycznej powinności wobec drugiego człowieka, zobowiązaniem wobec społeczności lokalnej, połączonym z koniecznością przetrwania przy maksymalizacji korzyści własnych.

Fundacje, które są szczytową formą działalności, wykształconą przez amerykańską filantropię, są tak nieprawdopodobnie sprzeczne z założeniami demokracji i kapitalizmu, że aż stanowią ich kwintesencję. Fundacje, jak pisał o nich Waldemar A. Nielsen, są „arystokratycznymi instytucjami żywiącymi się przywilejami i pobłażliwością egalitarnego społeczeństwa, są skupiskiem prywatnych fortun", które wbrew rozsądkowi i instynktom *homo oeconomicus* „przekazywane są na cele publiczne". Zdaniem Nielsena fundacje są jak żyrafy – nie powinny, a egzystują. Dodać należy, że w USA wręcz prosperują[71].

1.2.2. Postawy społeczne a motywacje filantropów

W dialektyce filantropii pojawia się wiele dwuznaczności, utrudniających zrozumienie natury, a także postaw skłaniających podmioty do aktywności w formie darowizn (środków, towarów i usług). Pierwsza rozbieżność dotyczy natury dawania, a mianowicie decyzji, kiedy dar przekazywany innym staje się jednocześnie korzyścią własną. Kolejną kwestią jest rozstrzygnięcie, czy akt filantropijny jest aktem łaski, czy raczej wyrazem sprawiedliwości czynionej potrzebującym. Filantropia powinna być aktem dobrowolnym, wolontaryjnym, ale często społeczne naciski na darczyńców czynią z tego akt obligatoryjny. Darczyńca jednak, przymuszany oczekiwaniami społeczeństwa, państwa,

---

[69] Więcej nt. początków amerykańskiej filantropii zob. Warren Weaver, *U.S. Philanthropic Foundations: Their History; Structure, Management and Record* (New York: Harper & Row, 1967), 19–38.

[70] Na temat znaczenia tych teorii dla rozwoju cywilizacji amerykańskiej zob. Krzysztof Michałek, *Na drodze ku potędze: historia Stanów Zjednoczonych Ameryki, 1861–1945* (Warszawa: Książka i Wiedza, 1993), 122–126, 161–164, 187.

[71] Waldemar A. Nielsen, *The Big Foundations* (New York, London: Columbia University Press, 1972), 3.

potrzebujących, czy chcący uniknąć obowiązkowego opodatkowania, przekazując dar, nie przestaje być filantropem, gdy zaś płaci regularnie podatki, w części przeznaczane na pomoc dla potrzebujących, nie powinien czuć, jakby już wypełnił swój obowiązek. Problematyczne w zrozumieniu istoty tradycji filantropii jest rozstrzygnięcie, co powinno być jej kwintesencją – pomoc czy rozwój? W idealnym świecie filantropi powinni myśleć dalekowzrocznie i skupiać się na rozwiązaniach przyszłych, na poprawie jakości życia, na likwidowaniu przyczyn powstałych nierówności i niesprawiedliwości, czyli na rozwoju. Nie mogą pozostawać nieczuli na wołanie o pomoc i powinni być gotowi nieść ulgę i ratować istnienia ludzkie tu i teraz. Oczywiście wielu darczyńców traktowało filantropię jako kolejne ujście dla ich niespożytej energii działania i nadwyżek finansowych. Inni upatrywali w niej sposobu na samospełnienie i pozostawienie po sobie czegoś trwalszego niż efemeryczne wspomnienie. Większość jednak powodowana była głębszymi pobudkami[72].

Dwa najczęstsze impulsy do ofiarowania daru to niezmiennie miłość lub strach. Miłość do rodzaju ludzkiego, do wartości przez niego reprezentowanych, do piękna reprezentują to, co w filantropii najlepsze. Tymczasem strach przed negatywnymi konsekwencjami problemów społecznych czy poczucie winy za przeszłe występki mogą wzbudzać zamiast podziwu jedynie pogardę[73]. Nie zmienia to jednak tego, że oba impulsy niezmiennie motywują filantropów do działania i na styku obu motywacji można wyróżnić trzy postawy społeczne.

Pierwszy rodzaj postępowania charakteryzował grupę przedstawicieli klasy posiadającej, odczuwającej potrzebę czysto ludzkiego czynienia dobra. Pragnęli oni podejmować działania motywowane zasadami praktykowanej religii, które mieszały się z humanitarnymi odruchami światłych, wyedukowanych jednostek. Odruchy te nie pojawiały się samoistnie, lecz wynikały z przekształcenia gospodarki feudalnej w kapitalistyczną. Proces ten pociągnął za sobą nieuchronne zmiany w relacjach społecznych i formach własności. Początkowo egalitarne społeczeństwo amerykańskie zaczęło doświadczać pogłębiających się różnic w poziomie życia, gdzie niewielka grupa posiadająca kontrolowała większość kapitału, a coraz liczniejsza grupa pracowników nie dysponowała żadnymi lub minimalnymi środkami. Różnice te rysowały coraz wyraźniejsze linie podziału w jakości życia, możliwościach, braku dostępu do wielu dóbr, w tym zaplecza socjalnego: szpitali, szkół, ośrodków pomocy dla rozmaitych grup potrzebujących. Skutkiem takiej sytuacji było rosnące niezadowolenie społeczne, konflikty na rozmaitym tle, nawet strajki. Wraz z rosnącą świadomością społeczną, przy jednocześnie coraz bardziej roszczeniowych grupach niezadowolonych pracowników, pojawiające się radykalne ruchy, których

---

[72] Payton, *Philanthropy*, 45–49; Nielsen, *The Big*, 111.

[73] Peter Grant, *The Business of Giving. The Theory and Practice of Philanthropy, Grantmaking and Social Investment* (London: Palgrave Macmillan, 2012), 10–13; Payton, *Philanthropy*, 39, 45–46.

przedstawiciele głosili hasła wprowadzania sprawiedliwszego podziału dóbr, znajdowały wielu zwolenników. Budząca się świadomość obowiązku klasy ludzi zamożnych wobec potrzebujących, podsycana strachem przed ewentualną krytyką, buntem czy zamieszkami, stały się przyczynkiem do przyjmowania bardziej uspołecznionych postaw. I chociaż w społeczeństwie amerykańskim szlachta nie występowała, to zasada *noblesse oblige*, czyli rodzaju „szczególnego zobowiązania" wobec mas, jak nazywał je prezydent Theodore Roosevelt, jak najbardziej miała zastosowanie[74].

Drugą grupę stanowiły osoby kierujące się w swojej aktywności szczególną formą interesowności, która nie była zorientowana wyłącznie na zwiększanie zysków, unikanie płacenia podatku lub zachowanie władzy nad grupami uboższymi. Postawę jej przedstawicieli można określić jako wyrachowane kalkulowanie minimalnego zaangażowania, mającego zrealizować ewentualne roszczenia przy zachowaniu kontroli nad własnością. Kalkulacja ta zawierała w sobie między innymi stworzenie takich warunków i standardów życia, aby zapewnić ciągłość dostępu do stosunkowo zdrowej, kompetentnej, gotowej do pracy rzeszy robotników, której zadowolenie miało zostać kupione przez wybudowanie parków, bibliotek, kościołów czy szpitali. Działalność przedstawicieli tej grupy można więc uzasadnić właśnie pragnieniem uzyskania konkretnych zwrotów, takich jak spokój społeczny, niwelowanie różnic społecznych czy zapobieganie wszelkim zagrożeniom wewnętrznym i zewnętrznym.

Trzeci typ zachowań był reprezentatywny dla przedstawicieli tzw. elit, których postawy ulegały zmianie pod wpływem wiedzy zbieranej w trakcie podróży, wskutek obserwacji i doświadczania innych kultur. Sami, obcując z literaturą, sztuką, dziedzictwem materialnym i niematerialnym, zapragnęli podnosić świadomość ogólnospołeczną czy wrażliwość na piękno. Z zapałem zajęli się promowaniem krótkiej historii kraju, tradycji, wartości, credo, wyjątkowości Ameryki. Podnosząc kulturę i znaczenie USA w kontekście innych kultur, w świadomości świata, budowali wiedzę o świecie w kraju, jednocześnie propagując wiedzę o kraju za granicą.

Z powyżej wymienionych postaw wypływały najczęściej spotykane motywacje reprezentowane przez filantropów, obrazujące prawdziwą „ambiwalencję ludzkiej natury", gdzie „szlachetny idealizm" miesza się z chęcią uzyskania jakiejś osobistej korzyści[75]. Do najszlachetniejszych, społecznie pożądanych motywów działania należała chęć odpłacenia za otrzymaną szansę, dar, możliwość zdobycia wykształcenia i osiągnię-

---

[74] *Noblesse oblige*, czyli szlachectwo zobowiązuje, oznaczało, że poza przyjemnościami i przywilejami istnieją również obowiązki. Na temat możliwych form realizowania zobowiązań przez najzamożniejszych Amerykanów zob. np. Abraham McLaughlin, „America has no nobles. How much noblesse oblige?", *The Christian Science Monitor*, 29.01.2003, https://www.csmonitor.com/2003/0129/p01s02-usec.html [2.08.2023].

[75] Na temat motywacji zob. Merrimon Cuninggim, *Private Money and Public Service. The Role of Foundations in American Society* (New York: McGraw-Hill Book Company, 1972), 15–16.

cia sukcesu czy rozpoczęcia nowego życia w nowym kraju. Najpowszechniejszą formą są dary dla swoich *Alma Mater*, na rozbudowę infrastruktury, ufundowanie nowego wydziału, biblioteki, nowego kampusu. Kolejną popularną grupą są dary dla szpitali lub klinik, w podziękowaniu za opiekę czy uratowanie życia. Mogą to również być dary na poprawę jakości życia w jakiejś społeczności, lokalizacji, mieście. Tych darów jest stosunkowo najwięcej, ponieważ wielu darczyńców dostrzega związek między miejscem, z którego się wywodzili, a osiągnięciem przez nich sukcesu[76].

Drugim bodźcem są oczywiście pobudki czysto religijne, o czym już wcześniej wspominano. Mogą to być dary wynikające z nakazu religii lub z poczucia strachu, jak wolą inni. Najczęściej środki przekazywane są na działalność statutową Kościołów, na ich działalność misyjną oraz charytatywną. Jedno jest pewne, od bardzo wielu lat datki na cele religijne stanowią największą część wszystkich darów dobroczynnych przekazywanych organizacjom[77].

Inną formą motywacji może być chęć unikania wysokich kwot podatku dochodowego. Istnieje pewna oczywista zależność, im wyższy próg podatkowy darczyńcy, tym większa tendencja do przekazywania dużych darów[78]. Dla niższych grup dochodowych na decyzje o wysokości darowizn wpływa wiele czynników, w tym przede wszystkim sytuacja gospodarcza (recesja, inflacja, bezrobocie, koszty opieki zdrowotnej i wysokość czesnego na uczelniach), polityczna (konflikty, polityka rządu, propozycje zmian w systemie opodatko-

---

[76] Dary te często administrowane są przez fundusze społeczności lokalnych (*community funds*), np. New York City Community Fund czy Pennsylvania Community Fund. Jednym z ostatnich przykładów takiego daru jest budowa przez fundację prezydenta Baracka Obamy centrum jego imienia w dzielnicy South Side w Chicago. Ma to być jego dowód wdzięczności dla tej społeczności. Mocno krytykowany przede wszystkim dlatego, że centrum nie będzie mieściło w sobie tradycyjnej biblioteki prezydenckiej Obamy, a będzie pierwszą całkowicie cyfrową biblioteką z jedynie wypożyczonymi artefaktami od National Archives and Records Administration (NARA), które są depozytariuszem całości zbioru; zob. Charles F. Falk, „The Obama Center is sure to disappoint", *Chicago Tribune*, 23.01.2018; Neil Vigdor, „Obama Breaks Ground on Presidential Center in Chicago After Lengthy Discord", *The New York Times*, 28.09.2021; Barack Obama Presidential Library, *About US*, https://www.obamalibrary.gov/about-us [9.08.2023].

[77] Z corocznego raportu *Giving USA* wynika, że z ogólnej kwoty 499,33 mld USD przekazanych w 2022 r. blisko 29% i 143,57 mld USD przeznaczono na cele religijne i była to kwota wyższa o 5,2% niż w roku poprzednim. Dla porównania, kolejne kategorie otrzymały: usługi dla ludzi – 71,98 mld USD (14,4%), edukacja – 70,07 mld USD (14%). W przeciwieństwie do religii większość kategorii odnotowuje wyraźnie spadki. *Giving USA: Total U.S. charitable giving declined in 2022*, News Release, 20.06.2023, Lilly Family School of Philanthropy, https://philanthropy.iupui.edu/news-events/news-item/giving-usa:-total-u.s.-charitable-giving-declined-in-2022-to-$499.33-billion-following-two-years-of-record-generosity.html?id=422 [09.08.2023]; Giving USA, *2022 Giving Overview*, https://givingusa.org/giving-usa-limited-data-tableau-visualization [9.08.2023].

[78] Przy progu podatkowym 28% „cena" daru w wysokości 1 USD to 0,72 centy, ponieważ otrzymuje się zwrot w wysokości 28% z wydanego dolara, natomiast przy progu podatkowym 40% każdy dolar przyniesie odpis i zwrot w wysokości 0,60 centów. Andrew Blackman, „The Surprising Relationship Between Taxes and Charitable Giving", *The Wall Street Journal*, 12.12.2015, https://www.wsj.com/articles/the-surprising-relationship-between-taxes-and-charitable-giving-1450062191 [14.03.2023].

wania) oraz społeczna (np. COVID). Dla przykładu, dyskutowana w 2009 roku propozycja zniesienia możliwości odliczania od podatku darów charytatywnych spowodowała, że 67% respondentów zadeklarowało zmniejszenie swoich ewentualnych darów na te cele[79]. Proponowane w 2017 roku zmiany podatkowe wznieciły falę niepokoju wśród organizacji non-profit, obawiających się, że filantropia stanie się zajęciem wyłącznie najbogatszych Amerykanów[80], którzy jednak nieco inaczej postrzegają tę sytuację. W przypadku zniesienia możliwości odliczania od podatku dochodowego darowizn na cele charytatywne 6,9% respondentów deklarowało znaczące zmniejszenie tych kwot, 15,4% – nieznaczne, a 72,1% z nich pozostawiłoby darowizny na niezmienionym poziomie. W przypadku całkowitego zniesienia podatku za nieruchomości (które spadkobiercy muszą zapłacić po śmierci benefaktora), nie wpłynęłoby to znacząco na wielkość ich darów[81].

Wśród rozmaitych powodów, dla których bogaci Amerykanie przekazują pieniądze, korzyści podatkowe są jednak najmniej istotne. Ważniejsze są wyznawane wartości, wiara w misję organizacji oraz przekonanie, że dar coś zmieni. Inne motywacje to osobista satysfakcja, pragnienie oddania społeczności zaciągniętego długu, jak również zainteresowanie tematyką, wolontariat lub bezpośrednie doświadczenie. Wcześniej ważna była pozycja i rozpoznawalność organizacji pozarządowej, w ostatnich latach natomiast wyraźnie zwiększa się zainteresowanie celami sprawiedliwości społecznej oraz odpowiedź na wyzwania globalne[82].

---

[79] Dla porównania w 2005 r. jedynie 46,6% respondentów deklarowało zmniejszenie darowizn, gdyby ulgi zostały zniesione. *The 2016 U.S. Trust® Study of High Net Worth Philanthropy*, October 2016, Lilly Family School of Philanthropy, IUPUI, http://www.ustrust.com/publish/content/application/pdf/GWMOL/USTp_ARMCGDN7_oct_2017.pdf [9.08.2023].

[80] Ustawa Podatkowa podpisana przez prezydenta D. Trumpa 22 grudnia 2017 r. ograniczała możliwości odliczeń, zwłaszcza dla klasy średniej. Przedstawiciele organizacji pozarządowych bili na alarm, że w kolejnym roku podatkowym odpisy na cele charytatywne mogły spaść z poziomu 30% zeznań do zaledwie 5%. Podczas gdy średnia kwota odliczenia w latach ubiegłych wynosiła 4400 USD, to właśnie środki od indywidualnych darczyńców stanowiły prawie trzy czwarte ogólnej zebranej kwoty 390 mld USD, co stanowiło więcej niż środki przyznane przez fundacje, korporacje czy zapisy testamentowe. Najboleśniej takie zmiany odczuwane mogą być przez takie organizacje jak United Way czy Salvation Army, wykorzystujące niewielkie kwoty 5–10 USD tygodniowo, przekazywane w ramach subskrypcji, czyli stałych deklarowanych odliczeń dopisywanych do tygodniowej listy płac w miejscu pracy. Przewidywany spadek w liczbie odpisów na cele dobroczynne miał sięgnąć nawet 4,5%, co przełożyć się miało na 13 mld USD mniej dla organizacji charytatywnych. Todd C. Frankel, „Charities fear tax bill could turn philanthropy into a pursuit only for the rich", *The Washington Post*, 23.12.2017.

[81] 73,3% deklarowało utrzymanie darowizn na tej samej wysokości, 15,2% – nawet niewielkie zwiększenie darów, a 7,4% – znaczące zwiększenie. *The 2021 Bank of America Study of Philanthropy: Charitable Giving by Affluent Households*, Full Report, Lilly Family School of Philanthropy, IUPUI, September 2021, https://scholarworks.iupui.edu/server/api/core/bitstreams/ff2ebcdc-fe48-41fe-baf9-6437b62f8bfa/content, 74–75 [9.08.2023].

[82] W 2016 r. aż 78,3% respondentów z grupy najbogatszych Amerykanów wskazało wyznawane wartości jako powód do przekazania daru pieniężnego. *The 2016 U.S.*, 38. W 2020 r. najważniejszym powodem, dla którego udzielają się jako wolontariusze, była potrzeba oraz wiara, że coś mogą zmienić. *The 2021 Bank*, 13–14.

Przykładem połączenia kilku motywacji jest działalność Alfreda P. Sloana, który całe życie, czerpiąc z przemysłu i dobrodziejstw systemu ekonomicznego USA, osiągnąwszy sukces, uznał za całkowicie naturalne „oddać część zysków". Nie uczynił tego wszakże całkowicie bezinteresownie. Chciał promować lepsze zrozumienie „principiów ekonomii i polityki, które charakteryzowały amerykańską przedsiębiorczość". W rzeczywistości chciał częściowo wykorzystać zasoby fundacji do realizacji własnego rozumienia metod funkcjonowania amerykańskiej gospodarki i roli rządu federalnego, sprzeciwiając się reformom Nowego Ładu[83].

Wśród wszystkich darczyńców znajdziemy oczywiście grupę, która choć tego nie przyzna, aktywność charytatywną uważa za sposób podsycenia zainteresowania mediów sobą, zdobycia uznania, popularności, pochwały, zapisania się na kartach historii. Dla parweniuszy może to być metoda na wkupienie się w łaski i dołączenie do elity społeczeństwa. Jak wyszczególnia Joel L. Fleishman, „dar opery, filharmonii, galerii sztuki czy muzeum może otworzyć wiele drzwi stylowych, artystycznych i elitarnych przyjęć, które w innym przypadku pozostałyby zamknięte przed nowobogackim biznesmenem"[84].

W przeszłości filantropi grzeszyli brakiem skromności i potrzebą epatowania nazwiskiem na każdej stworzonej przez siebie instytucji. Oczywistym przykładem jest Andrew Carnegie, którego nazwisko widniało nad wejściem do każdej ufundowanej przez siebie biblioteki publicznej, w efekcie czego „słońce nigdy nie zachodziło nad bibliotekami publicznymi Carnegiego"[85]. Umieszczenia własnego nazwiska w nazwie fundacji może sugerować chęć pozostawienia po sobie czegoś więcej i na dłużej niż testament. Fundacje takie jak: Ford Foundation, Lilly Endowment, W.K. Kellog Foundation Trust, J. Paul

---

[83] Nielsen, *The Big*, 193.

[84] Joel L. Fleishman, *The Foundation: A Great American Secret: How Private Wealth is Changing the World* (New York: Public Affairs, 2009), 94.

[85] Chociaż sam Carnegie wykazywał się często brakiem skromności w podkreślaniu efektów swojej działalności, to należy mu oddać, że skromnie szacując, minimum 35 mln czytelników korzystało codziennie z bibliotek Carnegiego. Wall, *Andrew*, 829. Obecnie z 67 bibliotek, które wzniesiono w samym Nowym Jorku, funkcjonuje 53 i wiele z nich boryka się z problemami finansowymi, wynikającymi z wysokich kosztów remontów i utrzymania. Rick Cohen, „The Challenge of Maintaining Andrew Carnegie's Library Legacy", *Nonprofit Quarterly*, 10.07.2013, https://nonprofitquarterly.org/2013/07/10/the-challenge-of-maintaining-andrew-carnegie-s-library-legacy [17.07.2023]. Kolejną kwestią jest spadek ich popularności. Trend ten dotyczy większości krajów rozwiniętych i jak wynika z badania przeprowadzonego przez Carnegie UK Trust, jedynie co druga osoba korzysta z usług i zasobów biblioteki. W związku z tym podjęto wiele inicjatyw mających na celu ożywienie aktywności bibliotek na rzecz społeczności lokalnych, których – jak wynika z raportu – są nadal ważną częścią. Jenny Peachey, *Shining a light. The future of public libraries across the UK and Ireland* (Carnegie UK Trust, April 2017), https://d1ssu070pg2v9i.cloudfront.net/pex/carnegie_uk_trust/2017/04/Policy-Report-Shining-a-Light.pdf [17.07.2023]. Badania przeprowadzone na przykładzie biblioteki w Pittsburghu potwierdzają kluczowe znaczenie bibliotek dla zachodzących zmian ekonomicznych i społecznych w regionie; zob. Sally Sleeper, Rena Rudavsky, *Assessing the Future of Carnegie Library of Pittsburgh. Pathways to Sustainability* (Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2009), https://www.rand.org/pubs/technical_reports/TR638.html [17.07.2023].

Getty Trust, Gordon and Betty Moore Foundation, Rockefeller Foundation czy bardziej współczesne Bill and Melinda Gates Foundation i Bloomberg Philanthropies, przede wszystkim upamiętniają założyciela, a dopiero w drugiej kolejności wskazują na efekty działalności. Uhonorowanie darczyńców przez nadanie instytucji ich nazwisk ma uczynić ich „nieśmiertelnymi". Z tego powodu wiele darowizn jest warunkowanych tzw. kontraktem na wieczność, gwarantującym, że nazwisko właśnie tego filantropa pozostanie w nazwie instytucji. Sława instytucji wielokrotnie jednak „przeżywa" osoby, których nazwiska noszą one w nazwie. Muzeum Fricka, Whitney, Guggenheima czy Carnegie Hall są znane prawie każdemu, chociaż wielu nie wie, kim były te osoby, co robiły, czy jakimi metodami zdobyły swój majątek. Są również bardziej skromni filantropi, którzy mimo propozycji umieszczenia ich nazwisk w nazwie odrzucają ją, argumentując to dobrem instytucji. Nadanie imienia instytucji zamyka możliwość starania się o fundusze od innych potencjalnych darczyńców. Jest to przykład najwyższej jakości filantropii, ponieważ zachęca kolejne osoby do przebicia dotychczasowej oferty. Dla przykładu, Julius Rosenwald „agresywnie walczył" o nieumieszczanie jakiejkolwiek wzmianki o jego roli w finansowaniu wielu publicznych projektów, ponieważ jego zdaniem tylko wtedy będą one „całkowicie należały do ludzi". David Koch przekazał dar 100 mln USD dla Lincoln Center, siedziby nowojorskiego City Ballet i City Opera, rekordowego w historii tej instytucji, „udostępniając" swoje nazwisko na 50 lat, tak aby po tym czasie umożliwić kolejną kampanię fundraisingową, która będzie miała szansę wyłonić kolejnego szczodrego darczyńcę. Leonard Lauder, przekazując swoją wartą 131 mln USD kolekcję sztuki dla Whitney Museum, a następnie wartą ponad 1 mld USD dla Metropolitan Museum of Art, nie chciał, aby dary te zostały upamiętnione jego nazwiskiem. Jego zdaniem, należało dać szansę innym, którzy może chcieliby za zaszczyt ten zapłacić kolejne miliony dolarów[86].

W grupie filantropów są też tacy, którym nie wystarczy umieszczenie nazwiska na tablicy pamiątkowej czy frontonie budynku. Dla takich miliarderów jak George Soros, Mark Zuckerberg, Michael Bloomberg, Robert Leroy Mercer, Charles Koch czy Bill Gates, sama służba dla ludzkości nie jest wystarczająco satysfakcjonująca. Oni pragną diametralnych zmian i to za ich życia. Chcą odcisnąć piętno nie na kamieniu węgielnym, a na żywym organizmie ludzkości. W swojej filantropii zdają się być bardzo metodyczni. Nie wahają się ani nie oszczędzają. Sprawność w przepływie środków doprowadzają do perfekcji. Zdaniem Zuckerberga: „Dawanie, jak cokolwiek innego, wymaga treningu".

---

[86] Kate Harvey, „What's in a Name? The delicate dance behind some of today's largest gifts", *Philanthropy Roundtable*, Spring 2017, https://www.philanthropyroundtable.org/magazine/spring-2017-whats-in-a-name [19.03.2023]; Fleishman, *The Foundation*, 96. Warto wspomnieć, że jego brat Ronald założył Neue Gallerie, gdzie m.in. można podziwiać odzyskane po wojnie przez prawowitą właścicielkę Marię Altmann dzieło Gustava Klimta, skonfiskowane przez nazistowskie władze, „Portret Adele Bloch-Bauer 1", przez lata znany pod nazwą „Kobieta w złocie".

A trenować muszą jak profesjonalni sportowcy, ponieważ ich fortuny są tak niebotycznie wielkie, że jak stwierdził Michael Bloomberg: „nie mogą ich ani wydać, ani zabrać ze sobą". Ich ambicją jest uzyskanie realnego wpływu w każdej dziedzinie życia – od badań naukowych po politykę, na „idee kształtujące debatę polityczną", edukację, zdrowie publiczne[87]. Ich motywacje są formą zysku w najlepszym przypadku, a formą społecznego sterowania – w najgorszym. Współcześni filantropi high-tech, nazywani też baronami high-tech, precyzyjnie dobierając cele, dopuszczają się takiej samej spekulacji jak finansiści i przemysłowcy wieku pozłacanego[88]. Ich postrzeganie rzeczywistości jest odmienne od przeciętnego. Jeśli przeanalizować ich poglądy, to w kwestiach „ekonomicznych są konserwatywni, w społecznych liberalni, a w pozostałych są kosmopolityczni"[89]. Ich motywacje mogą być wypaczone, tak jak praktykowana przez nich filantropia nie odzwierciedla pełnego spektrum poglądów amerykańskiego społeczeństwa. Wraz z ograniczaną rolą państwa w wielu dziedzinach życia społeczeństwo amerykańskie staje się ponadto zakładnikiem filantropii, przede wszystkim tych „superobywateli", jak nazywa ich David Callahan, który nie twierdzi jednak, że nastały rządy plutokratów. Dostrzega jedynie rozbieżność między wartościami wyznawanymi przez elity a pozostałą część społeczeństwa. Wnioskuje więc o konieczną reformę filantropii, tak aby stała się wyrazicielem „egalitarnego etosu – serca narodowej tożsamości"[90].

Tak zwani megadarczyńcy, do których z pewnością należeliby Rockefeller, Carnegie czy Ford, stają się „korporacyjnymi porywaczami demokracji", tworzą nowe pokolenie „racjonalnych, przedsiębiorczych, ilościowo zorientowanych dusz" na potrzeby własnych korporacyjnych molochów, firm konsultingowych i gigantów technologicznych[91]. Pod-

---

[87] Michael R. Bloomberg, „My Commitment to Giving", *The Giving Pledge*, https://givingpledge.org/Pledger.aspx?id=172 [21.03.2023]; Paul Sullivan, „How Top Philanthropists Wield Power Through Their Donations", *The New York Times*, 14.04.2017; David Gelles, „Giving Away Billions as Fast as They Can", *The New York Times*, 20.10.2017, https://www.nytimes.com/2017/10/20/business/soros-charity-zuckerberg-gates.html [17.03.2023]. Zuckerberg chce wykorzystać swój majątek do uzyskania znaczącej roli w polityce. Stosując właściwie umiejscowiony nacisk finansowy, doprowadzi do zmian w prawie i rozwiąże długotrwałe problemy. Paris Martineau, „How Should We Feel about Mark Zuckerberg's Philanthropic Ambitions?", *New York Magazine*, 25.10.2017, http://nymag.com/selectall/2017/10/how-should-we-feel-about-mark-zuckerbergs-philanthropy.html, 17–25 [19.03.2023].

[88] Nazwa pochodzi od „robber baron", czyli złodziejskich baronów wieku pozłacanego na przełomie XIX i XX w., kiedy tacy przedstawiciele biznesu jak Jay Gould, Cornelius Vanderbilt, J.P. Morgan czy John D. Rockefeller i wreszcie Andrew Carnegie dochodzili do ogromnych fortun.

[89] Sullivan, „How Top".

[90] David Callahan, *The Givers: Wealth, Power, and Philanthropy in a New Gilded Age* (New York: Knopf, 2017).

[91] Evgeny Morozov, „Rockefeller gave away money for no return. Can we say the same of today's tech barons?", *The Guardian*, 16.10.2016, https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/oct/15/mark-zuckerberg-philanthropy-rockefeller [18.03.2023]. Filantropom high-tech zarzuca się wkraczanie w sfery publiczne z zamiarem kształtowania tej przestrzeni pod dyktando prywatnych interesów korporacyjnych. Dowodem na tak stawianą tezę są m.in. projekty Summit Learning czy AltSchool.

pisanie przez nich zobowiązania Giving Pledge nie musi korespondować z czystością intencji ani nie jest automatycznym usprawiedliwieniem dla wyrachowania w wypełnianiu partykularnych ideałów[92]. Podobnie jak filantropi z przeszłości dążą do kreowania rzeczywistości pod dyktando własnych przekonań, a praktykując „naukową filantropię", realizują „politykę wiedzy".

1.2.3. Rola filantropa

W określeniu istoty filantropii ważne jest zrozumienie roli filantropa – to osoba, która okazjonalnie lub systematycznie przekazuje część lub całość swoich pieniędzy, majątku, nieruchomości lub czasu na wybrane cele. Środki te w zamiarze umożliwić powinny dostęp do lepszych szkół, bibliotek, szpitali, muzeów wszystkim członkom społeczeństwa bez względu na ich pochodzenie. Dzięki zaś finansowanym przez filantropa badaniom naukowym, stypendiom, usługom i projektom członkowie grup nieuprzywilejowanych powinni zyskać większe szanse wykorzystania swojego potencjału i wzięcia udziału w systemie ekonomicznym i społecznym kraju. Filantrop jest zatem generatorem zmian, jego pieniądze – nośnikiem, a jego przekonania są kierunkiem, do którego dąży przez swoją działalność.

Andrew Carnegie w swoim eseju *Ewangelia Bogactwa* (*Gospel of Wealth*) przedstawił obowiązki człowieka zamożnego, które są tożsame z definicją ideału filantropa. Jego zdaniem człowiek zamożny powinien żyć „skromnie, nieostentacyjnie, stroniąc od ekstrawagancji i wystawnego [trybu]; zaspakajając [własne] potrzeby i bliskich w sposób umiarkowany, a wszelkie nadwyżki środków rozporządzić". Carnegie uważał, że bogactwo dane jest ludziom tylko jako „fundusz powierniczy", dlatego powinni nim rozumnie zarządzać w taki sposób, aby przyniosło „najbardziej korzystne rezultaty dla społeczności". Bogaty człowiek jest zaledwie powiernikiem i pełnomocnikiem działającym na rzecz „biedniejszych braci". I to im służyć powinien swoją „wiedzą, doświadczeniem,

---

Podejmowane m.in. przez Zuckerberga, Gatesa czy żonę zmarłego Steve'a Jobsa, Laurene Powell Jobs, działania są ukierunkowane na sterowanie procesem edukacji w taki sposób, że stanie się prywatną inicjatywą finansowaną z publicznych środków, w efekcie znosząc całkowicie tradycyjną formę kształcenia. Rebecca Mead, *Learn Different. Silicon Valley disrupt education*, 7.03.2016, https://www.newyorker.com/magazine/2016/03/07/altschools-disrupted-education [19.03.2023].

[92] The Giving Pledge to zobowiązanie podejmowane przez najbogatszych ludzi świata, polegające na przekazaniu znaczącej części lub całości swojego osobistego majątku na cele filantropijne jeszcze podczas swojego życia. Do 2023 r. wśród około 241 osób sygnujących to zobowiązanie są przedstawiciele 29 krajów. Oprócz założycieli, Billa Gatesa i Warrena Buffeta, w grupie tej znaleźli się również Paul Allen, Richard Branson z żoną Joan, Michael R. Bloomberg, Ted Turner, David Rockefeller, Azim Premji czy Mark Zuckerberg. The Giving Pledge, *About the Giving Pledge*, https://givingpledge.org/about [2.08.2024].

umiejętnościami zarządzania, niosąc im dobro lepiej, niż oni mogliby kiedykolwiek uczynić sami dla siebie"[93].

John D. Rockefeller podziwiał „entuzjazm" Carnegiego do spożytkowania własnego bogactwa na rzecz członków społeczeństwa, którym los nie sprzyjał na równi z nim. Podziwiał również poświęcenie, jakie okazywał swojemu „adoptowanemu" krajowi. Stawiał go za przykład do naśladowania. Będąc przekonanym, że posiadanie pieniędzy w nadmiarze szczęścia nie daje, był jednak zdania, iż bogactwo mogło być źródłem wielkiej satysfakcji. Przyjemność jednak czerpać należało z robienia rzeczy niosących pożytek innym. Zdaniem Rockefellera najlepszą filantropią była taka, w której „pomoc czyni jak najwięcej dobra, a jak najmniej szkody, [kształtuje] cywilizację od podstaw, która szerzy zdrowie, praworządność i szczęście". Filantropem będzie zaś ten, który inwestuje swój czas, pieniądze i wysiłek we wdrażanie postępu wszędzie tam, gdzie brakowało go wcześniej[94].

Idealny filantrop powinien unikać (typowej w przeszłości) postawy „głęboko represyjnej", naznaczonej absolutną pewnością siebie lub wiarą w wyznawaną przez siebie religię czy system wartości. Częstokroć oferując wymuszoną asymilację i przystosowanie do wartości wyznawanych przez samych siebie i swoją grupę społeczną, filantropi skazują beneficjentów na „kulturową zagładę" i zepchnięcie w społeczny niebyt. Przykładem może być potraktowanie rdzennych Amerykanów przez wielu filantropów, którzy nie bacząc na ich wyjątkowe potrzeby, unikatowy status, etniczne pochodzenie, nie dostrzegali potrzeby ekonomicznej integracji i akomodacji przez małżeństwa międzyrasowe[95]. Podobne postawy we współczesnej filantropii nie należą do częstych, acz w dobroczynności pozostają regułą.

W definicji Laura and John Arnold Foundation (LJAF) filantrop powinien własnym życiem dawać przykład zmiany, wykorzystując wszelkie dostępne sobie zasoby, nie tylko finansowe. Filantropi powinni skłaniać się do współpracy i wymiany doświadczeń, „systematycznie dążąc do rozwiązania problemów, nie tłocząc się wokół popularnych i faworyzowanych beneficjentów"[96]. Ten argument z historycznego punktu widzenia

---

[93] Andrew Carnegie, „The Gospel of Wealth", w: idem, *The Autobiography of Andrew Carnegie and His Essay the Gospel of Wealth* (New York: Signet Classics, 2006), 333.

[94] Rockefeller, *Random*, 139–142, 165.

[95] Stephen Warren, „Rethinking Assimilation: American Indians and the Practice of Christianity, 1800–1861", w: *Charity, Philanthropy, and Civility in American History*, red. Lawrence Friedman, Mark D. McGarvie (New York: Cambridge University Press, 2003), 107–127.

[96] Laura and John Arnold Foundation, „Philosophy of Philanthropy", http://www.lauraandjohnarnold.com/philosophy [2.01.2018]. W 2019 r. LJAF została włączona do Arnold Ventures, LLC (należącej do Arnoldów korporacji z ograniczoną odpowiedzialnością), tracąc status organizacji pożytku publicznego korzystającej ze zwolnień podatkowych (w kodeksie podatkowym IRS ma ona status 501(c)3) na rzecz grupy społecznej (501(c)4), poszerzając spektrum możliwości o lobbying, ugrupowania podejmujące działania polityczne (*political action groups*), prawa reprodukcyjne i prawa

wart jest szczególnej uwagi, biorąc pod uwagę powtarzalność grantów dla tych samych instytucji badawczych, ośrodków naukowych czy szkół wyższych. Rolą aktywnej filantropii jest odpowiadanie na potrzeby nowych podmiotów indywidualnych i instytucjonalnych. Filantrop, będąc w posiadaniu nadwyżek środków finansowych, których nie wykorzystuje lub czyni to w minimalnym procencie, skazuje je na marnotrawstwo. To światły filantrop nakierowuje potencjalnych beneficjentów na właściwe tory. Zdaniem LJAF wreszcie, filantropi powinni podejmować się realizacji własnych projektów, a nie tylko swoich pracowników czy konsultantów[97].

Rola filantropa nie sprowadza się jedynie do mechanicznego wypisywania czeków. „Prawdziwy" filantrop powinien charakteryzować się pewnym zespołem cech, gwarantujących osiągnięcie sukcesu w praktyce filantropii, takich jak altruizm i empatia, pasja dawania i szczera dbałość o dobro świata na równi ze skromnością i pokorą. Bezinteresowność i zrozumienie bolączek potrzebujących powinny być odzwierciedleniem jego wysokiej świadomości społecznej. Filantrop powinien z pasją kierować się biznesowym podejściem do każdego przedsięwzięcia, kapitalizując zainwestowane środki, aktywnie dążąc do osiągnięcia wymiernych rezultatów, a nie ograniczać się do zainteresowania jedynie organizacją czy instytucją, jaką finansuje. Nie powinien stronić od osobistego zaangażowania, w tym politycznego, ponieważ rzecznictwo jest ważną częścią każdego procesu zmian. Ostatecznie oczekuje się, że filantrop będzie wizjonerem, dostrzegającym możliwości niezauważalne dla innych, inwestując w rozwiązania długoterminowe, zachowując jednak konieczną „dozę zdrowego sceptycyzmu"[98].

Podsumowując, współczesny filantrop powinien pełnić wszystkie funkcje typowe dla każdego przedsiębiorstwa – począwszy od dyrektora, planisty, logistyka, finansisty, specjalisty od marketingu, inżyniera konstruującego prototyp, przez pracownika działu jakości aż do komiwojażera. Wszechwiedza i superaktywność nie są domeną zwyczajnych ludzi, a z powyższego opisu wynika, że współcześni filantropi mają uosabiać superbohatera, reformatora, zbawcę i przywódcę w jednym, a dodatkowo powinni być osobami czystego serca i nieskalanego umysłu.

---

obywatelskie. Tego typu rozwiązanie daje filantropom i ich organizacjom dużo szersze pole działania, nieograniczone Ustawą Podatkową; zob. Joanne Florino, David Bass, *Protecting Your Legacy. A Wise Giver's Guide to Honoring and Preserving Donor Intent* (Washington, D.C.: Philanthropy Roundtable, 2020), https://www.philanthropyroundtable.org/wp-content/uploads/2022/02/protectingyourlegacy.pdf, 70, 72–74 [12.09.2023].

[97] Laura and John Arnold Foundation, „Philosophy".

[98] Arin Kerstein, *7 Traits of Philanthropic People Who See Success*, The Borgen Project, 7.07.2015, https://borgenproject.org/7-traits-philanthropic-people-see-success [9.08.2023]; *What Makes Someone a Good Philanthropist Characteristics to Follow*, Faster Capital, 10.06.2023, https://fastercapital.com/content/What-Makes-Someone-a-Good-Philanthropist--Characteristics-to-Follow.html [9.08.2023].

Pozostaje zadać pytanie, czy możliwe jest wskazanie filantropów bliskich temu ideałowi? W licznych spisach[99] i rankingach[100] największych – najlepszych – najszczodrzejszych filantropów powtarzają się te same osoby. Jakąś formą uznania wielkości filantropa jest przyznanie Medalu Filantropii Carnegiego (Andrew Carnegie Medal of Philanthropy), gdyż osoby nim uhonorowane realizują jego filozofię dawania, „personifikują [jego] ideały", dążąc do uczynienia świata „lepszym miejscem". Są „katalizatorami dobra" i „wzorcem dla przyszłych pokoleń filantropów"[101].

Najprościej, a zarazem najtrafniej rolę filantropa zdefiniował Will Keith Kellogg, założyciel W.K. Kellogg Foundation, który bardzo dystansował się od słów „filantropia" czy „filantrop". Stwierdził on, że „filantrop to ktoś, kto czyni dobro z miłości do człowieka. Ja kocham robić rzeczy dla dzieci, ponieważ mam z tego niezłą uciechę. Dlatego jestem człowiekiem samolubnym, a nie filantropem"[102].

1.3. Metody działania fundacji i ich rola

Ponieważ celem autorki tej publikacji jest przede wszystkim pokazanie całokształtu działalności Fundacji Rockefellera, należałoby zacząć od wyjaśnienia, w jakim środowisku funkcjonują fundacje amerykańskie i jakich narzędzi używają.

Fundacje, a także inne organizacje dobroczynne charakteryzują się swoistą dynamiką działań. W ramach tej aktywności uczestnicy mogą podejmować akty dobroczynne,

---

[99] „American History's Great Philanthropists", *Philanthropy Magazine*, Winter 2013, https://www.philanthropyroundtable.org/philanthropy-magazine/article/american-historys-great-philanthropists [10.02.2019]; Robert T. Grimm, Jr., red., *Notable American Philanthropists, Biographies of Giving and Volunteering* (Westport, Conn.: Greenwood Press, 2002).

[100] Emmie Martin, Tanza Loudenback, „The 20 most generous people in the world", *The Independent*, 2.12.2015, https://www.independent.co.uk/news/people/the-20-most-generous-people-in-the-world-a6757046.html; Daniel Bukszpan, „Meet today's mega-philanthropists: They're super rich and super generous", *Fortune*, 19.03.2015, http://fortune.com/2015/03/19/philanthropists-billionaires-charity [15.03.2023].

[101] Nagroda ustanowiona przez członków rodziny Carnegie w 2001 r., dotychczas przyznana kilkudziesięciu osobom i organizacjom 11 razy, wyróżniając m.in.: filantropijne klany Rockefellerów, Gatesów, Hewlettów, Packardów, Mellonów, Pew, George'a Sorosa, Michaela R. Bloomberga, a w ostatnim 2022 r. – Dolly Parton. *Carnegie Medal of Philanthropy*, https://www.medalofphilanthropy.org [9.08.2023].

[102] Cyt. za: Nielsen, *The Big*, 111. Niezwykle skromne to słowa w ustach człowieka, który założył fundację W.K. Kellogga. Chociaż mocno niedoceniania, miała przemożny wpływ na poprawę jakości opieki medycznej i edukacji dzieci, w tym pionierskie kształcenie dzieci niepełnosprawnych. Fundacja jego imienia nadal realizuje wizję budowania świata, w którym „wszystkie dzieci rozwijają się i kwitną". W.K. Kellogg Foundation, *History and Legacy*, https://www.wkkf.org/who-we-are/history-legacy [22.07.2023].

które od impulsywnych stają się zwyczajowymi, od prostych – skomplikowanymi, od samodzielnych – kolektywnymi, od dobrowolnych – obligatoryjnymi, od prywatnych stają się aktami publicznymi i od pomocy bezpośredniej stają się działaniami rozwojowymi. Uczestnicy tych działań mogą przyjmować dwa rodzaje funkcji. Będą albo wykonawcami filantropii, albo wnoszącymi w nią wkład uczestnikami. Ci pierwsi zajmą się stroną organizacyjną przedsięwzięć filantropijnych, poszukiwaniem właściwych współpracowników, wykonawców, rekrutowaniem partnerów i odbiorców filantropii. Podejmą się również trudu zbierania nieustannie potrzebnych środków, czyli *fundraisingiem*. Ci drudzy natomiast dostarczą specjalistycznych usług i wiedzy eksperckiej, podzielą się cennym doświadczeniem lub też udostępnią kluczowe środki finansowe w formie daru[103].

Najpowszechniejszą formą prowadzenia przez fundacje swojej działalności są granty (*grants*) i stypendia (*scholarships/fellowships*). Jest to także główna metoda ich oddziaływania na środowisko zewnętrze. Przekazując środki innym (odbiorcy zbiorowemu bądź indywidualnemu) na realizację zadania, fundacja staje się agentem dokonującym zmian społecznych. Grant może być również w naturze, np. w formie towaru lub usług. Z założenia powinien być całkowicie pozbawiony korzyści osobistych czy możliwego konfliktu interesu. Odbywa się na zasadzie wymiany towarów (udostępnienie budynku, przestrzeni użytkowej, narzędzi, sprzętu) i usług (czasu, profesjonalnej wiedzy, umiejętności). Nie może zatem być kwotą zasilającą funkcjonowanie partii politycznej, ale organizację społeczną zajmującą się rzecznictwem (*advocacy*) już tak. Czyli jest to dar jednokierunkowy, jednostronny przekaz dóbr ekonomicznych, pod warunkiem że ma służyć celom społecznym, czyli być dla ogólnie pojętego wspólnego dobra. Inwestycja społeczna, która jest rdzeniem filantropii naukowej, operuje w przestrzeni opłacalności. Jej celem jest osiągnięcie jak największych „zysków" społecznych z „zainwestowanych" środków.

Proces przyznawania grantów (*grantmaking*) bywa dość zawiły i kontrowersyjny. Program dotacyjny lub inaczej praktyka „grantodawcza" to świadomy wybór beneficjenta, któremu następnie zostają przyznane środki finansowe. Do czasu wejścia w życie Ustawy Podatkowej z 1969 roku i kolejnych nowelizacji praktyka wydawania pieniędzy była łatwiejsza. Ustawa narzuca obowiązek wydatkowania określonego procentu posiadanych aktywów, nawet pod karą utraty przywileju, jakim jest zwolnienie z podatku dochodowego[104]. Przed wprowadzeniem ustawy istniała pełna dowolność. Część fundacji wydatkowała minimalne kwoty, zatrzymując bezterminowo środki jako kapitał

---

[103] Patrz rozdz. „Philanthropy as a Vocation", w: Payton, *Philanthropy*, 71–88.

[104] Początkowo wielkość wypłat była na poziomie 4% podatku akcyzowego od dochodu z inwestycji netto. Obecnie jest to 5% średnich aktywów netto z roku poprzedzającego. Title 26 of the U.S. Code Section 501.

żelazny, a inne fundacje rozdawały pieniądze bez opamiętania[105]. Ustawa wyrównała sposób funkcjonowaniu obu modeli.

Nie bez znaczenia są trudności w realizowaniu powyższych zapisów ustawy, co może wynikać z kilku powodów. Może to być brak godnych grantobiorców lub racjonalnych programów, którym fundacje mogłyby grantu udzielić. Efektywne wydatkowanie środków jest jedną z największych bolączek fundacji. Normalny cykl wyłonienia właściwego podmiotu w niektórych przypadkach zająć może nawet lata. Planowanie właściwego projektu, przygotowywanie dokumentacji, spotkania z przedstawicielami fundacji, których należy przekonać do pomysłu, to proces niepozbawiony wad.

Obie strony muszą obdarzyć się wzajemnym zaufaniem, chociaż są świadome tego, że często zwodzą drugą, np. co do możliwych efektów proponowanego projektu. Podmiot aplikujący dopuszcza się przekłamania na temat tego, co może osiągnąć i w jakim czasie. Fundacja natomiast, stojąc pod presją czasu, udziela grantu zbyt wcześnie dla projektu, w zbyt dużej kwocie, dając się zwieść zbyt optymistycznymi założeniami co do formy i terminu realizacji tego projektu. W efekcie prowadzi to do rozczarowania obu stron. Fundacja najprawdopodobniej będzie niezadowolona z rezultatów. Odmawiając dalszego finansowania, zaprzepaści nadzieje beneficjenta będącego blisko osiągnięcia przełomu. Grantobiorca uczyni wszystko co w jego mocy, aby grant otrzymać i go utrzymać, łącznie z przygotowaniem projektu zgodnego z programem i kierunkiem działalności fundacji. Będzie zwodził na temat efektów swojej działalności w celu utrzymania płynności finansowej. W całym tym procesie fundacje są często świadome procederu uprawianego przez aplikanta lub partnera. Dzieje się tak dlatego, że fundacje są uzależnione od grantobiorcy. Potrzebują go, aby osiągnąć wysokość procentowych wydatków na granty narzuconą przez ustawę. Potrzebują go, bo rolą fundacji jest wprowadzanie zmian społecznych i za te zmiany chcą przypisać sobie zasługi. Bez zmian nie ma zasług. Bez odważnych projektów nie ma zmian. Bez naginających prawdę aplikantów nie ma odważnych projektów. Bez aplikantów większość fundacji traci rację bytu. Obie strony żyją i funkcjonują w symbiozie. Znając i godząc się na reguły gry, podejmują ryzyko. Ryzyko to często się opłaca i daje wielokrotnie większe efekty niż spodziewane.

Kolejną cechą grantów jest ryzyko. Wiele projektów „mierzy gwiazd". Odwaga, jaką wykazują się beneficjenci dotacji w poszukiwaniu odpowiedzi na wiele nurtujących pytań, graniczy z naukowym szaleństwem. Fundacje są idealnym partnerem weryfikowania teoretycznych rozwiązań oraz testowania różnych środków zaradczych. One mogą

---

[105] Sporadycznie zdarzało się, że wolą darczyńcy było wydatkowanie całego kapitału żelaznego z dodatkową klauzulą czasu, w jakim pieniądze te miały zostać rozdysponowane. Przykładem jest Julius Rosenwald, który stosownie do własnej wyznawanej zasady: „dawaj, póki żyjesz", nakazał rozdysponowanie całości kapitału fundacji przed upływem 25 lat od jego śmierci. Zmarł w 1932 r., a jego wola została spełniona w 1948 r., dziewięć lat przed wyznaczonym terminem. Florino, Bass, *Protecting*, 11.

i chcą takie ryzyko podjąć, chociaż wiele z tych projektów zakończy się porażką. Inni aplikanci po wstępnym sukcesie walczyć będą o płynność finansową.

Powodzenie wielu przedsięwzięć rozbija się właśnie o umiejętność zorganizowania środków pozwalających na kontynuację rozpoczętego procesu. Wiele fundacji nastawionych jest na pomoc na wstępnym etapie projektu, oczekując od aplikanta, że znajdzie inne możliwości zdobycia środków, poza pomocą fundacji. W zależności od rodzaju programu może to być konieczność włączenia władz lokalnych, np. w utrzymanie bibliotek publicznych[106].

W założeniu wielu grantobiorców jest przekonywanie innych podmiotów do współdzielenia odpowiedzialności i rozwijania projektu zapoczątkowanego w ramach danego grantu. Niestety, grantobiorcy mają trudności w zorganizowaniu środków zewnętrznych na kontynuację projektu, a fundacje borykają się z wyłonieniem właściwych podmiotów do współpracy[107].

Dobrą praktyką jest przekazywanie sobie informacji o utalentowanych potencjalnych stypendystach[108]. W przeszłości jedyną możliwością pozyskania nowych stypendystów było wysyłanie przedstawicieli fundacji na uczelnie czy do instytutów badawczych rozsianych po całym świecie[109]. Tym sposobem fundacje budowały kontakty i zdobywały wiedzę o ośrodkach naukowych i osobach, w które warto inwestować. Jeżeli jednostki te wyróżniały się, ale ich projekty pozostawały poza obszarem zainteresowania fundacji, można było aplikacje przekazać innej fundacji. Wszystkie te przypadki zaprezentowano podczas omawiania działalności Fundacji Rockefellera w dalszej części publikacji.

---

[106] Przykładem mogą być wspólne projekty CCNY i społeczności lokalnych. Carnegie, przyznając dar na wzniesienie budynku biblioteki, obligował władze lokalne i społeczność lokalną do określenia stałej kwoty środków na wyposażenie i utrzymanie zasobów biblioteki i pracowników oraz pokrycie kosztów mediów, czyniąc tym samym swój dar warunkowym.

[107] Przyczyną jest czasem niechęć do dzielenia się zasługami, a czasem współzawodniczenie o aplikantów, o bycie widocznym, dlatego największe fundacje w historii decydowały się na rozdzielanie obszarów, jakimi się zajmują, tak aby nie wchodzić sobie w drogę. Przykładem może być relacja J. Rockefellera z A. Carnegiem. W okresie ich aktywności biznesowej współzawodniczyli o dostęp do rudy żelaza i złóż węgla potrzebnych w produkcji stali, jednak racjonalnie oceniając rynek i własne możliwości, Rockefeller zrezygnował, pozostając przy wydobyciu ropy, a Carnegie rozwijał firmę produkującą stal. Podobnie uczynili, zakładając fundacje, starannie dobierali dziedziny i obszary w jakich fundacje były aktywne, tak aby nie ponowić błędu z przeszłości.

[108] Po wejściu z impetem na rynek filantropii Fundacji Forda, Fundacja Rockefellera zaczęła wycofywać się z nauk społecznych i humanistycznych; z czasem jej rolę w zielonej rewolucji na niektórych obszarach również przejęła FF. W okresie przejściowym obie fundacje komunikowały się, przekazując sobie wzajemnie potencjalnych, godnych kandydatów na stypendia.

[109] Na temat takich objazdów odbywanych przez przedstawicieli Fundacji Rockefellera i Forda zob. Renata Nowaczewska, „Penetrating the Iron Curtain – the Rockefeller and Ford Foundations' Exchange Programs Directed to «Friendly» Poles, 1948–1962/68", *Pamięć i Sprawiedliwość* 1 (2023), 41: 401–419, DOI: 10.48261/pis234119; eadem, „«Winning the Hearts and Minds»: The Intellectual Cold War and the Rockefeller and Ford Foundations' Exchange Programs in Eastern Europe", *Res Gestae. Czasopismo Historyczne* 15 (2022): 165–181, DOI: 10.24917/24504475.15.12.

Poza podstawą prawną i metodami warto omówić efektywność działalności fundacji, warunkującą ich rację bytu w społeczeństwie. Kluczowym determinantem jest oddziaływanie czy też „pozytywna zmiana społeczna" i transparentność. Fundacje powinny zachowywać najwyższe standardy wydajności na poziomie równym z prezentowanym i oczekiwanym od odbiorców ich filantropii, czyli grantobiorców. Zasady skuteczności obowiązujące biorcę powinny być jednakowe dla fundacji[110]. Skoro fundacje nie dopuszczają możliwości niewłaściwego wykorzystania środków przez beneficjentów, same powinny być zobowiązane do wykazania uzyskanych efektów. Brakuje jednak jasno określonych wskaźników, mogących bezsprzecznie dowieść, że środki efektywnie wykorzystano dla postępu, co powoduje, że określenie przemiany pozytywnej może być zadaniem trudnym bądź nawet niewykonalnym. W przypadku większości programów filantropijnych trudno mieć całkowitą pewność co do źródła zmian lub determinantów sukcesu. Dzieje się tak dlatego, że „społeczna odpowiedzialność jest równie niejasna jak efektywność"[111].

W wielu dziedzinach sam proces i rezultaty są łatwiejsze do zademonstrowania niż oczywiste zmiany pozytywne. Zaprezentowanie zmian pozytywnych w projektach z zakresu medycyny, opieki zdrowotnej czy nauk ścisłych jest stosunkowo proste. Dowiedzenie jednoznacznie pozytywnych rezultatów działań fundacji w naukach społecznych czy humanistycznych jest natomiast utrudnione. Wręcz arcytrudne jest to w przypadku programów grantowych prowadzonych za granicą, w dziedzinie relacji międzynarodowych czy skutków międzynarodowych wymian edukacyjnych i kulturalnych.

Przyczyn takiego stanu rzeczy jest dużo – są nimi liczne organizacje pośredniczące oraz wiele uwarunkowań leżących poza kontrolą czy wpływem fundacji. Uczciwe przypisanie zasług jednej czy innej fundacji może okazać się gargantuicznym wysiłkiem, którego efektem będzie wyłącznie iluzoryczne wrażenie osiągnięcia celu[112].

Aby skutecznie ocenić zmiany, fundacje muszą opracowywać nowe narzędzia wymiernej oceny postępów. Po pierwsze, należałoby określić dokładnie punkt wyjścia, który byłby bazą dla oszacowania poprawy obiecywanych usług, bazą jakości i przebiegu programów pilotażowych, bazą dla obszaru geograficznego, na którym program jest przeprowadzany, oraz bazą dla historycznie ujmowanego procesu. Oprócz umiejętności określenia punktu wyjściowego jakiegoś programu należy wytyczyć kierunek zmian, a na koniec wykształcić umiejętność uzyskania jednoznacznej odpowiedzi, czy

---

[110] Joel J. Orosz, Cynthia C. Phillips, Lisa Wyatt Knowlton, „Agile philanthropy: Understanding foundation effectiveness", *Philanthropic and Nonprofit Knowledge Management Series Monograph* 1 (February 2003), https://folio.iupui.edu/bitstream/handle/10244/41/AgilePhilanthropy.pdf?sequence=1 [4.12.2023].

[111] Peter Frumkin, *Strategic Giving. The Art and Science of Philanthropy* (Chicago: Chicago University Press, 2006), 55–89.

[112] Na temat efektów i odpowiedzialności zob. Fleishman, *The Foundation*; Frumkin, *Strategic*, rozdz. 2.

rezultaty są pomyślne przy racjonalnym wykorzystaniu dostępnego budżetu. Określenie tych wszystkich elementów np. dla społeczności lokalnej, w której zmiany mają zachodzić, może okazać się ekwilibrystycznym wyczynem. Przyczyną jest nieskończona liczba zmiennych wpływających na funkcjonowanie społeczności.

Dla zobrazowania stopnia skomplikowania procesu oceny pozytywnych zmian niech posłuży przykład. Fundacja przyznaje środki na zmniejszenie liczby osób zapadających na choroby związane z brakiem właściwej wiedzy czy higieny. Program zakłada dostarczenie informacji, edukację na temat higieny osobistej i ulepszenie infrastruktury sanitarnej. Jeśli jednak w społeczności tej zmniejszy się liczba osób cierpiących z powodu nawracających epidemii chorób pokarmowych, trudno będzie jednoznacznie wskazać czynniki poprawy. Czy sukces osiągnięto tylko i wyłącznie dzięki programowi sponsorowanemu przez fundację? A może nastąpiło kilka innych zmian, niezależnych od działalności fundacji, np. otwarcie nowej stołówki, która dostarcza lepszych jakościowo posiłków lub też stworzono nowe miejsca pracy, a dzięki stałym zarobkom podniesiono poziom życia mieszkańców? Może rząd federalny zainicjował zmiany ustawodawcze, mające na celu zwiększenie bezpieczeństwa produkcji i sprzedaży żywności oraz leków? Może w ramach programów poprawy infrastruktury przyznano środki na budowę nowego systemu wodociągowo-sanitarnego? Może też Kongres przyjął ustawę zobowiązującą właścicieli domów czynszowych do wprowadzenia ulepszeń w zarządzanych przez siebie budynkach, w tym obowiązkowych toalet na każdym piętrze, lepszej wentylacji i regularnego wywozu śmieci? Może też władze lokalne przeprowadziły kompleksową akcję deratyzacji? Takich przykładów kompleksowych reform społecznych w historii USA, angażujących wszystkie szczeble władzy oraz podmioty odpowiedzialne, jest wiele[113]. Przyczyn transformacji możliwych do wytypowania może być zatem tyle, ile chętnych do przypisania sobie zasług. Ciąg przyczynowo-skutkowy nie zawsze więc musi jednoznacznie wskazywać na kluczową rolę fundacji w tym procesie.

Oceniając efektywność, należy rozważyć aspekt ludzki, „nieformalnej, spontanicznej, interpersonalnej filantropii". Niemożliwe jest zignorowanie całej plejady zachowań i czynów, tradycji dobrych uczynków i życzliwości, umiłowania, tolerancji i grzeczności wobec bliźnich. Zdaniem Paytona i Moody'ego nie dysponujemy wystarczającymi środkami, aby zmierzyć wpływ wszystkich tych elementów na ludzi, na funkcjonowanie społeczności, na narody i świat. Ten ludzki aspekt sprawia jednak, że dzięki „spontanicznym, indywidualnym czynom dobroczynnym, zaplanowane, dobrze zorganizowane akty filantropii stają się efektywniejsze"[114].

---

[113] Począwszy od Pure Food and Drug Act of 1906, New York State Tenement House Act of 1901, aż po reformy i programy Nowego Ładu i wiele innych.

[114] Payton, Moody, *Understanding*, 20.

Szczęśliwie dla Fundacji Rockefellera szczyt jej działalności nie przypadał na okres, gdy efektywność stała się głównym wyznacznikiem tzw. nowej, lepszej filantropii. Przez niektórych nazywana jest ona również filantropią strategiczną (*strategic philanthropy*), przez innych misyjną (*mission-driven*), spekulacyjną (*venture*), wpływową (*leverage*) czy wreszcie efektywną (*effective*). Należy jednak podkreślić, że co do realnej efektywności filantropii strategicznej zdania są podzielone, jednak pozostaje ona wyznacznikiem nowego kierunku rozwoju filantropii jako takiej[115].

Przykładając współczesną miarę skuteczności działania fundacji do Fundacji Rockefellera, ta ostatnia nie spełniłaby wszystkich warunków stawianych tzw. strategicznej filantropii. Według tej teorii celem dobroczynnych aktów dawania jest przekazywanie znacznych grantów (obecnie nazywanych inwestycjami filantropijnymi), które skupiają się na umożliwieniu odbiorcy stworzenia programu o jak największym potencjale, trwającego przez najdłuższy możliwy czas, odpowiednio do wielkości grantu. Strategiczna filantropia odwołuje się do teorii zmian. W przeciwieństwie do filantropii tradycyjnej, w której granty służą realizacji zmian zdefiniowanych przez odbiorców, w strategicznej filantropii zakłada się, co ważne dla tego rozważania, realizację zmian wyznawanych przez darczyńcę[116]. W związku z powyższym filantropia strategiczna ma taką samą liczbę zwolenników co krytyków. Dla tych drugich największym niebezpieczeństwem jest udzielanie darczyńcom zbyt szerokich prerogatyw, identyfikowanie zbyt wąsko określonych celów dobroczynnych i, co najgorsze, często podejmowanie decyzji o rozpoczęciu nowego programu bez wiedzy o już funkcjonujących inicjatywach lokalnych[117].

---

[115] Por. Stanley N. Katz, „What Does It Mean to Say that Philanthropy is «Effective»? The Philanthropists' New Clothes", *Proceedings of the American Philosophical Society* 149 (June 2005), 2: 123–131. Zaprawdę są to jedynie nowe szaty cesarza. Na podstawie poradnika „Jak w ośmiu łatwych krokach stać się efektywnym filantropem?" można wprost stwierdzić, że jest ona niczym innym jak dostosowaną do nowej ulepszonej rzeczywistości 2.0 filantropią z kilkudziesięcioletnim doświadczeniem; zob. Larry Blumenthal, „How to Be an Effective Philanthropist in Eight Easy Steps", *Philanthropy News Digest*, 15.06.2010, https://philanthropynewsdigest.org/commentary-and-opinion/how-to-be-an-effective-philanthropist [15.07.2023]; por. Adam Milstein, „Three Secrets to Being an Effective Philanthropist", *Huffington Post*, 27.06.2017, https://www.huffingtonpost.com/entry/three-secrets-to-being-an-effective-philanthropist_us_5952968ee4b0c85b96c65d1d [15.07.2023].

[116] Sean Stannard-Stockton, „The Three Core Approaches to Effective Philanthropy", *Stanford Social Innovation Review*, 29.03.2011, https://ssir.org/articles/entry/the_three_core_approaches_to_effective_philanthropy [18.07.2023]; idem, „The evolution of the tactical philanthropist", w: *Mapping the new world of American philanthropy*, red. Susan U. Raymond, Mary Beth Martin (Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, 2007), 73–77.

[117] Rob Meiksins, „Strategic Philanthropy: The Good, the Bad, and the Ugly", *Nonprofit Quarterly*, 29.08.2013, https://nonprofitquarterly.org/2013/08/29/strategic-philanthropy-the-good-the-bad-and-the-ugly [18.07.2023]; Pablo Eisberg, „«Strategic Philanthropy» Shifts Too Much Power to Donors", *The Chronicle of Philanthropy*, 20.08.2013, https://www.philanthropy.com/article/Strategic-Philanthropy-/154451 [18.07.2023].

Jeśli filantropia ma być wyrazicielem postępu, fundacje powinny spełnić wiele warunków. Po pierwsze, muszą wykazać się „odpowiedzialnością przed społeczeństwem". Muszą ponadto wywiązać się z obowiązku tworzenia rzeczy i projektów wartościowych dla tego społeczeństwa. A finalnie – muszą zaakceptować, że funkcjonują w świecie, w którym zdarzają się niepowodzenia. Jeśli fundacje, jak dowodzą Porter i Kramer, nie dostrzegą, że miecz może być obosieczny, nigdy nie będą w stanie osiągnąć prawdziwego sukcesu[118]. Sukcesu na miarę Fundacji Rockefellera.

Każda fundacja powinna wypełniać kilka podstawowych ról. Wiele z obecnie funkcjonujących fundacji korzysta z metod działania wypracowywanych przez prekursorów, czyli fundacje powstałe w pierwszych dekadach XX wieku. Świadomość tych ról może okazać się pomocna dla potencjalnych fundatorów w procesie kształtowania przyszłych fundacji, a ich efektywność może być również mierzona skalą, w jakiej role te są wypełniane.

Rolą fundacji, co już wskazano, jest dokonywanie zmian. Celem fundacji winno być nakłanianie do współpracy wiele podmiotów, które pracując pod dyktando i z ich pomocą finansową, uczestniczą w transformacji. Wprowadzone ulepszenia w wymiernym zakresie skutkują poprawą jakości życia ludzkiego na różnych szczeblach, od lokalnego do międzynarodowego. Przekształcenia te dotyczyć powinny różnych grup odbiorców: dzieci, dorosłych, rodzin, kobiet, mniejszości, mieszkańców terenów wiejskich i tzw. *inner-cities*, czyli zubożałych centrów miast, lub też całych społeczności[119].

---

[118] Michael E. Porter, Mark R. Kramer, „Philanthropy's New Agenda: Creating Value", *Harvard Business Review* 77 (1999), 6: 121–130. Wychodząc poza ramy filantropii, Porter i Kramer rozwinęli koncept tworzenia wartości. Stali się autorami idei tzw. wspólnej wartości (*shared value*), która zakłada dopasowywanie strategii biznesowych przez korporacje z ich społeczną odpowiedzialnością (*corporate social responsibility*). W 2012 r. powołali do życia Shared Value Initiative. Jak sami wyjaśniają, „wspólna wartość" nie jest nową „formą społecznej odpowiedzialności, filantropii czy zrównoważonego rozwoju, ale nowym sposobem dla firm osiągnięcia sukcesu ekonomicznego". Shared Value Initiative, *About*, http://www.sharedvalue.org/about-shared-value [18.07.2023].

[119] Przykładem takiej inicjatywy może być wsparcie udzielone przez Fundację Pisces dla projektu KIPP – Knowledge is Power Program. Program alternatywnej formy edukacji dla dzieci i młodzieży z grup społecznych o niskich wynikach lub wysokim odsetku rezygnacji z edukacji. Na temat programu szkół społecznych (*charter schools*) zob. KIPP, *Knowledge is Power Program*, https://www.kipp.org [31.07.2023]. Innym przykładem jest projekt John D. and Catherine T. MacArthur Foundation, która we współpracy z Chicago Housing Authority podjęła się pod koniec lat 90. XX w. transformacji budownictwa komunalnego w tym mieście. Jeszcze bardziej spektakularnym programem była inicjatywa początkowo 7, z czasem 19 fundacji (w tym Rockefeller Foundation, Lilly Endowment, Pew Charitable Trust oraz fundacji MacArthura, Hewlett, Knight i Surdna Foundation), których staraniem powstał program National Community Development Initiative (NCDI). Wspólnymi siłami finansowymi i przy wykorzystaniu licznych lokalnych organizacji pozarządowych wybudowały niskokosztowe mieszkania oraz przeprowadziły skuteczną rewitalizację obszarów w dzielnicach charakteryzujących się trudnymi warunkami socjalnymi, często zamieszkiwanych przez mniejszości czy imigrantów. Program skierowany był do 20 miast USA; zob. np. MacArthur Foundation, *Living Cities: National Community Development Initiative* (NCDI), https://www.macfound.org/grantee/living-cities-national-community-development-initiative-36248 [11.08.2023]. W 2001 r. NCDI przekształcono w program

Usprawnienia te muszą być wprowadzane w systemie ciągłych modyfikacji i z należną autorefleksją.

Peter Frumkin postuluje aż pięć poziomów zmian, w ramach których funkcjonują fundacje – są nimi: zmiany wpływające na życie poszczególnych odbiorców, zmiany natury organizacyjnej, zmiany w postaci powołania do życia sieci powiązanych instytucji, zmiany natury politycznej (ustawodawczej) oraz zmiany w rozumieniu świata – w ideach i wartościach. Jego zdaniem nie jest ważne, aby darczyńca miał świadomość, w którym obszarze akurat dokonuje swoim darem zmian. Koniecznie musi natomiast zdawać sobie sprawę z wpływu, jaki mogą na społeczeństwo wywrzeć jego działania i jego darowizny[120].

Fundacje powinny ponadto pełnić rolę adwokata społecznego, który odnotowuje i upublicznia przypadki nadużyć, a następnie angażuje opinię publiczną i władze do reakcji, do podjęcia działania. Działaniem tym może być doprowadzenie do publicznych przesłuchań w Kongresie, których efektem może być zmiana w regulacji prawnej[121]. W roli tej fundacje mogą albo popierać już funkcjonujące organizacje, albo też samodzielnie rozpocząć i przeprowadzić kampanię, doprowadzając do zmiany prawa np. w dziedzinie ochrony pracy, równości w zatrudnieniu, praw obywatelskich i konsumenckich czy ochrony środowiska[122].

Najważniejszą rolą działalności darczyńców jest dostarczanie wiedzy. Fundacje podejmują inicjatywy, których celem jest zbieranie informacji, rzetelna i bezstronna ich analiza, aż w końcu przekazanie w sposób jak najbardziej przystępny szerokiemu gronu odbiorców. Analizy te oparte są na twardych danych, a nie na opiniach ekspertów. Chociaż często zamierzonymi odbiorcami mają być decydenci i media, to otwarty i bezpłatny dostęp daje możliwość swobodnego korzystania z wiedzy każdemu zainteresowanemu[123]. Badania i edukacja wymuszają sponsorowanie projektów mało realnych,

---

Living Cities, poszerzając spektrum działalności o postęp w dziedzinie sprawiedliwości rasowej i społecznej, który z sukcesem realizowany jest do dziś. *Living Cities*, https://livingcities.org [11.08.2023].

120 Na temat teorii zmiany zob. Frumkin, *Strategic*, 179–190.

121 Fleishman role te nazywa strategiami i dzieli na trzy osobne: pełnienie funkcji adwokata społecznego (*public policy advocacy*), podmiotu zmieniającego społeczne nastawienie i poglądy (*changing public attitudes*), podmiotu zmieniającego prawo (*changing the law*); zob. Fleishman, *The Foundation*, 135–138.

122 Przykładem fundacji słynącej z zaangażowania w ochronę środowiska jest Pew Charitable Trusts. Poza programami Global Warming and Climate Change Program, Protecting Ocean Life, fundacja z powodzeniem przekonała władze wielu stanów do wprowadzenia dobrowolnego ustawodawstwa w sprawie wykorzystania energii ze źródeł odnawialnych. Ma również wielu sojuszników wśród członków Kongresu USA. W przeszłości jej sprzymierzeńcami byli senatorowie Joseph Lieberman i John McCain. Pew Charitable Trust, *Projects*, https://www.pewtrusts.org/pl/projects?status=active&sortBy=relevance&sortOrder=asc&page=1 [11.08.2023].

123 Wśród takich inicjatyw jest założone w 1995 r. przez Pew Charitable Trusts centrum badawcze – Pew Research Center for the People and the Press. Innym przykładem pracy fundacji może być zbieranie danych przez Fundację Joyce nt. przypadków nagłej i gwałtownej śmierci w efekcie

pilotażowych, eksplorujących nowe obszary wiedzy i testujących nowe rozwiązania. Po dokonaniu oceny ich skuteczności i funkcjonowania fundacje powinny skupiać się na wprowadzaniu nowych usług urzeczywistniających te projekty.

Budowanie kapitału ludzkiego przez fundacje to ostatnia strategia[124]. Najpopularniejsze są oczywiście wspomniane już programy stypendialne (*scholarships*) dla młodych utalentowanych ludzi, dzięki którym mogą oni zdobyć pełne wykształcenie, czasem niedostępne ze względu na kraj pochodzenia lub brak możliwości kształcenia. Drugim programem są *fellowships*, których różnorodność sięga każdej dziedziny, każdego potencjalnego aplikanta, na każdym poziomie rozwoju naukowego. Poza czysto naukową rolą, ułatwiającą dostęp do najnowocześniejszych osiągnięć centrów badawczych, klinik, laboratoriów, *fellowships* pełnią również rolę poznawczą. Uczestnicy stają się naturalnymi przekazicielami i odbiorcami kultury swoich krajów i krajów gościnnych. Poszerzając horyzonty myślowe, pełnią rolę kluczy do otwartego świata, budując nowe płaszczyzny porozumienia międzykulturowego, artystycznego, naukowego[125].

Wszystkie powyższe obszary potencjalnych działań fundacji skłaniają do wyszczególnienia kolejnej roli – wspierania systemu edukacji publicznej, zbierania danych i ich analizy. Nie chodzi jednak o szkolnictwo, a o proces kształcenia świadomości społecznej, budowania zasobów wiedzy w każdej dziedzinie życia i w każdym obszarze funkcjonowania człowieka jako jednostki i elementu społeczności. Rolą fundacji jest również aktywne wyszukiwanie partnerów czy też pośredników, którzy mogliby w tym procesie uczestniczyć.

Niczym nieograniczony obszar funkcjonowania fundacji rozpościera się od tworzenia innowacyjnych, przełomowych badań, nowych technologii, przez unikatowe,

---

użycia broni palnej w USA. Efektem ponad dziesięciu lat pracy było powołanie przez prezydenta George'a W. Busha w 2002 r. National Violent Death Reporting System. Podobną inicjatywą był program Fundacji Roberta Wooda Johnsona dotyczący palenia tytoniu.

[124] Jednym z ważniejszych przykładów budowania zasobów ludzkich jest Central European University. Założony przez Open Society Institute George'a Sorosa w 1991 r. nazywany jest „regionalną intelektualną elektrownią". To przykład budowania akademickiej doskonałości, tolerancji i kształcenia przyszłych architektów politycznej rzeczywistości w wielu krajach, opartej na mocnych podstawach otwartych demokracji. Innym przykładem może być projekt Andrew W. Mellon Foundation zdigitalizowania zasobów czasopism naukowych, co miało ułatwić dostęp do starszych wydań badaczom na całym świecie i ograniczyć przestrzeń, jaką biblioteki musiały udostępniać do ich przechowywania, nie wspominając o wysokich kosztach subskrypcji. JSTOR (Journal STORage) umożliwia korzystanie z zasobów czasopism, które nadal pokryte kurzem zalegałyby magazyny bibliotek, tym samym rewolucjonizując stan wiedzy.

[125] Poza oczywistymi stypendiami Fundacji Rockefellera czy Forda warto wspomnieć o stypendiach Rhodesa czy Danfortha, umożliwiających odbycie studiów uzupełniających na poziomie magisterium, natomiast stypendia, dzięki którym nagradzane osoby mogą odbyć studia doktoranckie, finansowane są przez m.in. Robert Wood Johnson Foundation w dziedzinie badań klinicznych i zdrowia publicznego; Markle Foundation – badań medycznych; David and Lucile Packard Foundation – dla inżynierów; Alfred P. Sloan – w dziedzinie m.in. fizyki, chemii, matematyki.

funkcjonalne i efektywne rozwiązania, aż po przygotowywanie właściwej infrastruktury. Fundacje nie mają tego jednak czynić samodzielnie. Powinny one skupiać się na budowaniu rodzaju platformy, na której powstanie trwała struktura społecznej współpracy takich podmiotów z sektorów prywatnego i publicznego, przedstawicieli pracodawców i pracowników, władz lokalnych i społeczników. Fundacje powinny pełnić rolę katalizatora wspomagającego podejmowanie decyzji, budżetowanie, a następnie raportowanie osiągniętych efektów współpracy.

Wśród wielu funkcji, jakie pełnić powinny fundacje, Joel L. Fleishman wyszczególnia jedynie trzy: prowadzącego, partnera i wspomnianego katalizatora. W pierwszym przypadku fundacja pełni rolę sprawczą, jest decydentem, sterownikiem. Znajduje rozwiązanie problemu, przyznaje środki finansowe wybranej przez siebie organizacji, dokonuje wyboru strategii, która następnie jest wprowadzana w życie pod dyktando fundacji. W drugim, fundacja jako partner dzieli władzę i odpowiedzialność za dokonanie wyboru stosownej metody rozwiązania problemu, udzielając wsparcia finansowego, ale często nie mając pełnej kontroli nad przebiegiem akcji. W trzecim przypadku, gdy nie ma „wiarygodnej, właściwej i odpowiednio sprawdzonej metody", fundacja rozdziela środki rozmaitym organizacjom w nadziei, że jeśli trafią na podatny grunt, mogą przynieść pożytek i skutkować będą rozwiązaniem tegoż problemu. Fleishman zauważa jednak, podobnie jak w przypadku funkcji omówionych powyżej, że granice między nimi są płynne i przenikają się, co oznacza, że fundacja może pełnić kilka z nich jednocześnie[126].

Podsumowując, fundacje są źródłem, paliwem i mechanizmem zmian i podobnie jak w przypadku filantropów mogą, choć nie muszą, odgrywać jedną lub wszystkie role jednocześnie. Odwołując się do porównań z dziedziny budownictwa, fundacje są

---

[126] Za przykład tych trzech ról Fleishman podaje kampanię zielonej rewolucji przeprowadzonej w krajach trzeciego świata, walkę z żółtą febrą czy skutkami zakażeń tęgoryjcem dwunastnicy. Fundacja Rockefellera pełniła w nich funkcję prowadzącego (*driver*). Przykładem drugiej roli, czyli partnera (*partner*), są projekty zakładające wzmożenie działalności uniwersytetów, zachęcające do tworzenia nowych centrów badawczych, projektów, kierunków studiów, finansowania grantów badawczych. Tak działała Fundacja Rockefellera przy realizacji swoich celów w rozwoju biologii molekularnej, Fundacja Forda przy programach kursów z dziedziny relacji międzynarodowych, Hewlett Foundation przy opracowaniu rozwiązań sytuacji spornych czy Bill and Melinda Gates Foundation przy projektach zdrowotnych prowadzonych na obszarze całego świata. Trzecia rola, katalizatora (*catalyst*), jest najmniej ryzykowną, czasochłonną i niepewną formą w porównaniu z poprzednimi, daje największy margines na błędy, choć jest również najmniej spektakularną, ponieważ w razie powodzenia fundacja nie będzie mogła przypisać sobie zasług z osiągniętego sukcesu. W razie porażki natomiast ciężar odpowiedzialności spadnie na kilka podmiotów jednocześnie. Granty wydawane przez fundację jako katalizatory są kapitałem inwestycyjnym, który może zarówno zakończyć się porażką, jak i spektakularnym sukcesem, przynoszącym zwielokrotnione plony. Joel L. Fleishman, *The Foundation. The Great American Secret: How Private Wealth is Changing the World* (New York: Public Affairs, 2009), 59–66. Studium przypadków rozmaitych projektów fundacji, w ramach których pełniły one wspomniane role, zob. Joel L. Fleishman, J. Scott Kohler, Steven Schindler, *Casebook for the Foundation: A Great American Secret* (New York: Public Affairs, 2007).

inwestorem, projektantem, inżynierem, kierownikiem, murarzem, technologiem, inspektorem i kontrolerem powykonawczym, a jeśli potrzeba adwokatem i sędzią. Nie oznacza jednak, że są idealne. Wręcz przeciwnie, rosnący wpływ, jaki fundacje i tzw. megadarczyńcy mają na każdą sferę życia, powoduje, że coraz częściej słyszalne są propozycje napraw i uszczelnień systemu.

Po pierwsze, fundacje powinny być gotowe na mierzenie się z niełatwymi problemami, a nie tylko „rozwiązywalnymi". Dla przykładu, problemem w szkołach nie są programy nauczania i jakość pracy nauczycieli, a rasizm. O ile łatwo uporać się z pierwszymi dwoma, o tyle ostatni jest kwestią nie do pokonania. Po drugie, jeśli filantropom rzeczywiście leży na sercu rozwiązanie jakiegoś problemu, jak zmiany klimatyczne czy niedożywienie dzieci w krajach Trzeciego Świata, powinni rzucić na szalę więcej niż obecnie wymagane 5% dochodu od posiadanych aktywów fundacji[127]. Po trzecie, fundacje powinny dążyć do pełnej otwartości w kwestii finansowania, programów, beneficjentów i organizacji pośredniczących. Jednym z elementów jest upublicznienie przepływu środków w obrocie. Zgodnie z ustawą organizacje korzystające ze zwolnień podatkowych mają obowiązek corocznego złożenia zeznania na formularzu 990[128], wykazując wielkość przychodu, wydatków (zawierających koszty administracyjne oraz środki wydatkowane w formie grantów i stypendiów) oraz ewentualnych dochodów[129]. Proces obróbki zeznań i podania do publicznej wiadomości jest dość czasochłonny i obecnie oficjalnie ma zajmować od 12 do 18 miesięcy[130], natomiast cały proces – od przyznania grantu lub jego przyjęcia aż do opublikowania na stronie IRS może zająć od dwóch nawet do czterech lat[131]. Lepsza transparentność z pewnością wzbudziłaby większe zaufanie do fundacji, co

---

[127] O ile argument o minimalizowaniu wydatków przez fundacje jest słuszny, o tyle należy podkreślić, że rozwiązanie wspomnianych problemów społecznych nie leży w mocy jakiejkolwiek fundacji czy nawet wszystkich łącznie. Do tego potrzebna jest inicjatywa władz, organizacji ponadnarodowych i wielkich korporacji.

[128] Formularze rozliczeniowe organizacji, na rzecz których dokonano darowizny podlegającej odliczeniom podatkowym (*tax-exempt*), wprowadzono Ustawą Podatkową w 1943 r. Prywatne fundacje składają zeznania na formularzu 990–PF; zob. Paul Arnsberger, Melissa Ludlum, Margaret Riley, Mark Stanton, „A History of the Tax-Exempt Sector: An SOI Perspective", *Statistics of Income Bulletin* (Winter 2006), 106, 109, 124, https://www.irs.gov/pub/irs-soi/tehistory.pdf [12.08.2023].

[129] W ustawie precyzyjnie określono, które z organizacji 501(c)(3) mogą prowadzić działalność zarobkową, do jakich kwot oraz z czego mogą uzyskiwać przychód (np. z inwestycji w obligacje, papiery wartościowe, akcje, nieruchomości; granty zewnętrzne, w tym od rządu federalnego; opłaty za towary i usługi). Candid, *How are nonprofits funded*?, https://learning.candid.org/resources/knowledge-base/how-are-nonprofits-funded [12.08.2023].

[130] Zeznania udostępniane są m.in. przez Candid i IRS, natomiast zeznania archiwalne zob. Foundation Center Historical Foundation Collection, IUPUI oraz *Research Guides*, Library of Congress, https://guides.loc.gov/nonprofit-sector/form-990 [12.08.2023].

[131] Można założyć sytuację, w której grant został przekazany w grudniu danego roku, np. 2020, podczas gdy okres rozliczeniowy – rozmaity dla różnych organizacji – jest pod koniec listopada, stąd fundacja informację o tym przekaże dopiero w kolejnym roku na koniec swojego okresu rozliczeniowego,

znalazłoby przełożenie nie tylko w społecznej akceptacji, ale większym wykorzystaniu fundacji na rzecz tego społeczeństwa. Po czwarte, niepokojąca jest świadomość rosnącego znaczenia najbogatszych Amerykanów, sprawujących kontrolę nad polityką państwa (np. przez lobbing, finansowanie kampanii sprzyjających im kandydatów) i dyktujących warunki życia poza nią. Przy słabnącej roli państwa i ewentualnych rodzących się tendencjach populistycznych, alokowane przez nich środki finansowe mogą stać się czynnikiem niszczącym indywidualną inicjatywę, a także ograniczającym pomoc niesioną mniejszościom i grupom nieuprzywilejowanym[132]. Zachowanie właśnie tej delikatnej równowagi między darczyńcą a odbiorcą, między rządem, społeczeństwem a sektorem pozarządowym, między posiadaczami i decydentami a odbiorcami i podmiotami implementowanej polityki leży w sferze zadań, które spełniać powinny fundacje.

1.3.1. Zarzuty stawiane fundacjom

Warto także odnieść się do kilku powszechnie pojawiających się w przeszłości i obecnie zarzutów, co może pomóc przy analizowaniu działalności i programów Fundacji Rockefellera.

Działalność fundacji budzi zastrzeżenia, a czasem ostrą krytykę, w przeszłości wywoływała nawet nagonkę podobną do polowań na czarownice. Wśród miejsc zapalnych jest obiektywna ocena efektywności, są też obszary możliwych nadużyć (nie tylko ze strony fundacji, ale i beneficjentów), działania ze znamionami sterowania społecznego czy ingerowania w demokratyczny system państwa.

Pierwszy z najczęstszych zarzutów dotyczy wybiórczego wyboru projektów badawczych przez fundacje. Współcześnie jest to bezwzględna siła fundacji i gwarantuje

---

czyli w listopadzie 2021 r. Jak wynika z wielu zeznań, fundacje automatycznie proszą o odroczenie złożenia zeznania o dozwolone pół roku. Dane następnie są przetwarzane przez IRS, co może zająć kolejne dwa lata. Na stronie IRS widnieje informacja, że obecnie przetwarzane są zeznania z 2021 r.; por. IRS, *Search for Tax Exempt Organizations*, https://www.irs.gov/charities-non-profits/search-for-tax-exempt-organizations [12.08.2023]. Ciekawostką jest, że zeznanie podatkowe przeciętnej prywatnej fundacji liczyć może ponad 400 stron.

[132] Więcej nt. roli megadarczyńców w kształtowaniu rzeczywistości w USA i na świecie za pośrednictwem fundacji zob. Callahan, *The Givers*. Współcześni magnaci spotykają się z dużo ostrzejszą krytyką niż ci z epoki wieku pozłacanego. „Osłabiając zachodnie demokracje [a przy tym], dramatycznie obniżając dochody państw, osłabiają sektor usług publicznych [jednocześnie] twierdzą, że mają odpowiedzi na wszystkie palące problemy społeczne". To „groteskowa hipokryzja", która „koroduje demokracje", przy okazji „piorąc" ich publiczny wizerunek. Ian Birell, *The charitable giving of modern day robber barons like Jeff Bezos isn't philanthropy, it's hypocrisy*, 16.09.2018, https://inews.co.uk/opinion/comment/charitable-giving-robber-barons-jeff-bezos-philanthropy-198017; zob. też John Naughton, „New-tech moguls: the modern robber barons?", *The Guardian*, 1.07.2012, https://www.theguardian.com/technology/2012/jul/01/new-tech-moguls-robber-barons [12.08.2023].

projektom lepsze społeczne rezultaty w skali globalnej. Fundacje, pozbawione konieczności zadowalania szerokiego grona odbiorców czy wyborców (jak w przypadku wydawanych przez rząd środków federalnych), mają dowolność zarówno przyznawania, jak i „marnowania" środków. Wydatkowane środki finansowe nie są tak podatne na wahania rynku, na czasowe kryzysy, na cięcia budżetowe czy na zmianę strategii rozwoju państwa, ściśle powiązaną ze zmianami partii dzierżącej stery władzy.

Przyglądając się historii filantropii w USA, trudno nie dostrzec tej wybiórczości w powtarzających się darach przekazywanych uczelniom należącym do Ligi Bluszczowej czy przynajmniej plasujących się wśród najlepszych w kraju i na świecie. Podobnie rzecz się ma z ośrodkami badawczymi, klinikami, centrami szkoleniowymi, które określić można mianem „wylęgarni" talentów, naukowców, wynalazców, laureatów Nagrody Nobla. Obdarowane placówki przyciągają kolejnych darczyńców, sprawiając, że bogaci beneficjenci stają się jeszcze bogatsi[133]. Darczyńcy są krytykowani za tę kumulację kwot, które mogliby równie dobrze spożytkować na większą liczbę mniej zasobnych uczelni, które kształcą większy odsetek amerykańskiego społeczeństwa niż te elitarne, ze szczytu listy. Dla filantropów jednak nie jest to wyłącznie akt darowizny, a dobrze skalkulowana inwestycja. Ich zdaniem prestiżowe uczelnie, z wyższym współczynnikiem realnego wpływu na otaczającą rzeczywistość, zapewnić mogą większy „zysk" w przyszłości[134]. Ośrodki te bardzo konkurują między sobą. Współzawodnictwo pomiędzy członkami kadry naukowej jest dodatkowym impulsem do kreatywnego, nietuzinkowego myślenia, u podstaw którego leżą nowe naukowe przedsięwzięcia, wynalazki, odkrycia. Takie środowisko pociąga filantropów godzących się na wielomilionowe „straty" w niewielkiej nawet nadziei na „zyski" w postaci przełomowych odkryć. Kluczem sukcesu w świecie biznesu i filantropii jest dobieranie właściwych osób. Zdaniem Warrena Buffeta

---

[133] Uczelnie z największą kwotą posiadanych aktywów to Harvard, Yale, Stanford, Princeton, MIT (od 40 do 18 mld USD). Wartość aktywów przypadająca na jednego studenta przewyższa kwotę 1 mln USD, również te najbogatsze uniwersytety otrzymują największe darowizny lub też są najskuteczniejsze w zbieraniu funduszy. W 2015 r. Stanford po raz kolejny pobił rekord zebranych funduszy w jednym roku, osiągając pułap 1,63 mld USD. Zaraz potem był Harvard (1,05 mld USD); Kaitlin Mulhere, „These 20 Colleges Ranked in the Biggest Donations Last Year", *Money*, 27.01.2016. Indywidualne rekordowe dary dla uczelni sięgają ponad 1 mld USD, a takich w kwocie powyżej 100 mln USD jest nawet kilkaset. Najwyższym dotychczasowym darem w historii, w wysokości 1,8 mld USD, nadal pozostaje ten przekazany w 2018 r. przez Michaela R. Bloomberga dla jego *alma mater* Johns Hopkins University. Kwota ta ma zostać przeznaczona na pomoc finansową dla studentów. Almanac of Higher Education, *Major Private Gifts to Higher education*, 3.03.2020, https://www.chronicle.com/article/Major-Private-Gifts-to-Higher/128264 [24.07.2023].

[134] Mulhere, „These 20". W 2021 r. college'e i uniwersytety w USA otrzymały łączne dary na kwotę 52,9 mld USD, z czego fundacje przekazały 33,1% tej kwoty, a alumni 23,2%. Princeton jest w tej grupie prawdziwym rekordzistą, bo alumni stale przekazują prawie 60% wartości darów. Michael T. Nietzel, „Philanthropy for U.S. Colleges Up 6,9% In 2021; Tops $52 Billion", *Forbes*, 17.02.2022 https://www.forbes.com/sites/michaeltnietzel/2022/02/17/philanthropy-for-us-colleges-up-69-in-2021-tops-52-billion [17.08.2023].

w obliczu „największych wyzwań na świecie (...) z odpowiednimi osobami, wszystko jest możliwe”[135]. Przed Buffetem takie przekonanie miało wielu filantropów, z Johnem D. Rockefellerem i Juniorem włącznie.

Kolejnym powtarzanym zarzutem jest posądzanie filantropów o to, że finansowane przez nich projekty miały służyć ograniczonej grupie odbiorców lub jako element inżynierii społecznej doprowadzić do osiągnięcia określonego celu. Sponsorowane medyczne projekty badawcze celowane miały być w choroby trapiące w większości rasę białą[136], zapewnić miały stały dopływ zdrowej i krzepkiej klasy pracującej do fabryk, a przy okazji wygenerować poboczne zyski[137]. Niedorzeczność tych oskarżeń wynika z niedostatku wiedzy na temat ambicji fundacji. Zgodnie z wielokrotnie powtarzaną przez pracowników Fundacji Rockefellera maksymą, że choroby nie zatrzymują się na granicy, efektów wielu projektów oczekiwano w ujęciu globalnym i długofalowym. Racjonalność dążenia do pełnego wykorzenienia takich chorób jak malaria, żółta febra, gruźlica czy polio, przeciwdziałanie epidemiom, upowszechnianie wiedzy na temat higieny przeważały nad klasowymi czy rasowymi przekonaniami. Postęp medyczny zapewnić miał lepsze, zdrowsze i godniejsze życie każdemu członkowi społeczeństwa bez względu na rasę czy zasobność portfela.

Fundacjom wytyka się również angażowanie się w kampanie o wąskim zasięgu terytorialnym lub o wpływie na ograniczoną liczbę odbiorców, czy to mieszkańców jednego miasta, stanu, regionu czy kraju, przedstawicieli jednej rasy, jednej grupy wyznaniowej. Po pierwsze, zawężanie pomocy jest celowaną metodą aktywizacji małych ośrodków, co ma szansę przynieść większe efekty niż „rozwodnione” wielkoformatowe projekty. Po drugie, fundacje zapewniają długoterminowość finansowanych projektów, co w przeciwieństwie do rokrocznie zatwierdzanych planów budżetowych nie grozi nagłym zakończeniem projektu.

---

[135] Ian Wilhelm, „Warren Buffett Shares His Philanthropic Philosophy”, *The Chronicle of Philanthropy*, 8.03.2010, https://www.philanthropy.com/article/Warren-Buffett-Shares-His/225907 [26.08.2023].

[136] Wśród chorób, na które procentowo najczęściej zapadają przedstawiciele białej rasy, są: mukowiscydoza, czerniak, rak jajników, zaś przedstawiciele rasy czarnej z większym prawdopodobieństwem cierpieć będą z powodu cukrzycy, chorób serca i układu krążenia, niedoczynności nerek, sarkoidozy oraz chorób układu oddechowego. Podłożem nie są wyłącznie różnice kulturowe, trybu życia, diety, również różnice genetyczne.

[137] Walcząc z plagą zakażeń pasożytami na amerykańskim Południu, będącej rezultatem braku należytej higieny, RF prowadziła kampanię uświadamiającą. Jej elementem był nakaz budowania higienicznych latryn oraz noszenie obuwia, ponieważ w cyklu rozwoju pasożyta wnikał on przez skórę stóp do krwiobiegu. W efekcie zaczęto upowszechniać nieprawdziwą informację, że Fundacja chce zainwestować w fabrykę obuwia i dlatego zainteresowana jest wzrostem sprzedaży butów. Na temat tego i innych oskarżeń w związku z kampanią na Południu zob. Renata Nowaczewska, „From «Gospel of Wealth» to «Gospel of Health»: The Rockefellers in the South”, w: *The Scourges of the South? Essays on «The Sickly South» in History, Literature, and Popular Culture*, red. Thomas Ærvold Bjerre, Beata Zawadka (Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2014), 15–36.

Transparentność funkcjonowania w ramach bardziej rygorystycznych zasad, niż przewidywało prawo, stosowana od wielu lat przez RF, była niewspółmierna do świadomości pożytku społecznego fundacji, nie gwarantowała także pozytywnego publicznego odbioru. Zarzucano fundacjom zbytnią swobodę działania z jednej strony, a brak elastyczności i zbytnie przywiązanie do twardych procedur z drugiej. Niemożliwe do pogodzenia wymagania sprawiały, że fundacje musiały wypracować własny kompas postępowania i podążać raz obranym kursem, który zapewnić im miał pełną neutralność. Fundacje z reguły odmawiały więc pożyczek indywidualnym odbiorcom, nie inwestowały w papiery wartościowe ani nie przydzielały funduszy na cele propagandowe czy inne, wpływające na opinię publiczną. Ich intencją nie było zastępowanie funkcji rządu, a jedynie jej uzupełnianie, np. przy chronieniu społeczności lokalnej przed chorobami. RF, boleśnie świadoma oczekiwań i stawianych przeszkód oraz wymiaru odpowiedzialności, w programach zdrowia publicznego decydowała się rezygnować z neutralności i prowadzić je wyłącznie za pośrednictwem instytucji rządowych[138].

Argumenty potępiające metody działania wybierane przez fundacje można mnożyć. Krytyka fundacji zdaje się być wprost proporcjonalna do skali jej działalności. Rośnie wraz ze zwiększającą się aktywnością i obecnością w przestrzeni publicznej. Robert Bremner dostrzegł tę rozbieżność, stwierdzając: „oczekujemy po najbogatszych, że będą hojni, a krytykujemy, kiedy nie są; kiedy jednak czynią zapisy [testamentowe], kwestionujemy ich motywy, odrzucamy metody, jakimi osiągnęli swoje bogactwo, i zastanawiamy się, czy ich dar nie przyniesie więcej szkody niż pożytku?"[139].

Krytyka fundacji jako takich, z dużym naciskiem na największe, w tym RF i CCNY, wydaje się nie cichnąć przez cały okres omawiany w niniejszej publikacji. Oskarżenia przeczą same sobie, wykluczając się wzajemnie argumentacją. W momencie rejestrowania Fundacji Rockefeller krytykowany był za to, że pieniądze należne podatnikom będzie wydawał na deklarowaną „pomoc w wielkich tragediach, jakie z pewnością nawiedzą świat". W czasie, kiedy prasa amerykańska z przejęciem informowała o głodujących kobietach i dzieciach w krajach objętych działaniami w czasie I wojny światowej, Rockefeller dostawał baty za to, że przeznacza za małe środki w porównaniu z innymi

---

[138] Rockefeller Archive Center (dalej: RAC), Records of the Rockefeller Foundation (dalej: RF), Record Group (RG) 1.2, series 200, box 37, folder 302, George E. Vincent, *Freedom of Action and Limitations* (1917); George E. Vincent, *Private Aid in Public Tasks* (1925); Wickliffe Rose, *Working Arrangement with Governments* (1915); Wallace Buttrick, *Membership*. Por. RF, *Annual Report of 1917*; RF, *Annual Report of 1925*; International Health Commission (dalej: IHC), *Second Annual Report*, Jan. 1, 1915–Dec. 31, 1915; General Education Board (dalej: GEB), *The General Education Board: An Account of Its Activities*, *1902–1914*, 4–5; GEB, *Report of the Secretary, 1916–17*, 59–64.

[139] Bremner, *American*, 2.

programami[140]. Kiedy RF ruszyła z pomocą odbudowy zniszczonych krajów europejskich, na fundatora i Fundację spadła lawina krytyki, że jest „internacjonalistą", że „wraz z każdym darem filantropijnym ceny ropy idą w górę", że ciągnie „USA w otchłań konfliktów europejskich", chcąc zapewne jak Woodrow Wilson przystąpienia do Ligi Narodów, że „wykorzystuje prywatne fundusze do niedemokratycznej działalności szkodzącej obywatelom USA i bezpieczeństwu kraju"[141].

W prywatnych fundacjach widziano jedynie zagrożenie, a mnogość teorii spiskowych, a raczej wyobraźnia ich autorów, choć dzisiaj wywołują jedynie uśmiech, znajdowała wielu przychylnych słuchaczy. Miało to konsekwencje w podejmowanych inicjatywach: od odwołania formalnego aktu rejestracji Fundacji, przez wnioski o większą kontrolę społeczną oraz ograniczenia zwolnień podatkowych, po omawiane w rozdziale liczne komisje Kongresu, mające odkryć spisek fundacji, których celem było zniszczenie USA i zniweczenie dzieła demokratycznej republiki.

1.4. Fundacje w krzyżowym ogniu krytyki

1.4.1. Fundacje a demaskatorzy

W pierwszych dekadach XX wieku nastąpił prawdziwy urodzaj powstawania fundacji filantropijnych. Industrializacja i wzrost gospodarczy wieku pozłacanego (*Gilded Age*) przyniosły prosperity wąskiemu gronu najbogatszych. I chociaż trudno określić, kiedy dokładnie „pretorianie zmienili się w predatorów", to nie ulega wątpliwości, że wielkie fortuny, które umożliwiały finansowanie filantropii, powstały kosztem eksploatacji

---

[140] Merle Curti pisze m.in. o tym, z jaką podejrzliwością podchodzono do projektów RF realizowanych w tym czasie w Europie, zob. Merle Curti, *American Philanthropy Abroad: A History* (New Brunswick: Rutgers University Press, 1963), 227–228.

[141] Zob.: RAC, RF, RG 1.2, series 200, box 37, folder 302, dokumenty zebrane za lata 1942–1949; folder 303, lata 1950–1955; folder 304, rok 1956; folder 305, lata 1957–1959; folder 306, lata 1960–1961; folder 306 A, rok 1962; folder 307, lata 1963–1969; folder 308, zawierający same wycinki za lata 1916–1927. Całość zbioru liczy tysiące stron krytycznych publikacji, przede wszystkim prasowych, ale również merytorycznej dyskusji zwłaszcza przedstawicieli Fundacji i organizacji współpracujących, w tym uniwersytetów, nt. jak można ulepszyć funkcjonowanie organizacji pozarządowych. Swoją drogą RF bardzo aktywnie promowała udział i wspierała działania przynajmniej jednej agendy Ligii Narodów, a mianowicie Organizacji Zdrowia Ligi (LNHO). Promowała wizję ściślejszej współpracy ponadnarodowej i ponadinstytucjonalnej. Paul Wiendling, „Philanthropy and World Health: The Rockefeller Foundation and the League of Nations Helath Organization", *Minerva* 35 (1997), 3: 269–281; zob. też Joseph L. Barona, „The League of Nations and the Rockefeller Foundation: International Activism in Public Health", w: *The League of Nations' Work on Social Issues: Visions, Endeavours and Experiments*, red. Magaly Rodriguez Garcia, Davide Rodogno, Liat Kozma (Geneva: United Nations, 2016), 59–73.

i skrajnego ubóstwa klasy pracującej[142]. Wewnętrzne i zewnętrzne napięcia pierwszych dekad XX wieku, podsycane niepewnością i niezadowoleniem, przyczyniły się do kluczowych zmian politycznych i społecznych. Publiczna szarża, która nastąpiła w przededniu wybuchu I wojny światowej, stanowiła jedynie zapowiedź ciągnących się cały wiek dochodzeń i publicznych przesłuchań dotyczących funkcjonowania prywatnych fundacji filantropijnych. Jednym z głównych powodów była niechęć do założycieli i ich fortun, a czasem do ich stylu życia. Nie bez znaczenia były monopolistyczne praktyki „kapitanów biznesu", bez przeszkód stosowane w poprzedzającym okresie wieku pozłacanego. Sprzeciw budziły nie tylko metody pozyskiwania majątków, ale sposób, w jaki przedstawiciele wielkich fortun traktowali pracowników i strajkujących, oraz ich opór wobec powstających związków zawodowych[143]. Ograniczenia i ataki skierowane na fundacje[144] rozpoczęły się, zanim jeszcze, dysponując miliardowymi budżetami, na dobre rozwinęły skrzydła działalności. Potencjalnie mogły mieć bezpowrotnie niszczący wpływ na rozwój filantropii, jednak stało się dokładnie odwrotnie.

Fundacje utożsamiano z ich fundatorami, zarzucając im nieczułość na krzywdę ludzką i brak wrażliwości społecznej na różnice w poziomie życia zwykłych robotników. Środki finansowe w powszechnym mniemaniu zdobywane były kosztem krwi i potu robotników zatrudnionych w fabrykach bogatych przemysłowców. Zdaniem prezydenta Theodora Roosevelta „żadna forma dobroczynności nie [mogła] zadośćuczynić nieetycznemu procesowi akumulacji fortuny", z której byłaby finansowana[145].

W prywatnych fundacjach upatrywano kolejnego sposobu wymyślonego przez „złodziejskich baronów" w celu ukrycia bogactwa. Podnoszono prawdziwą wrzawę,

---

[142] Określenie „predator" funkcjonuje w rozumieniu potocznym i oznacza drapieżnika. Phillips, *Wealth*, 39.

[143] Więcej nt. rozwoju sytemu korporacyjnego, tworzenia trustów – wielkich monopolistycznych molochów, które fuzjami doprowadzały co całkowitego zdominowania rynku i wyparcia konkurencji, koncentracji kapitału przy jednoczesnych przeobrażeniach w świecie pracy itd. – zob. Michałek, *Na drodze*, 91–104.

[144] Szczególnie mocno restrykcyjnym wobec nowo powstających fundacji był stan Nowy Jork, skąd paradoksalnie wywodziło się stosunkowo najwięcej wielkich fortun. W ostatnich dekadach XIX w. dary były odrzucane przez legislaturę z przyczyn absolutnie trywialnych; zob. *Cornell University v. Fiske*, 136 U.S. 152 (1890) i *Tilden v. Green*, 130 N.Y. 29 (N.Y. 1891). Zmiany w celu zliberalizowania prawa stanowego wymagały sporych wysiłków nie tylko potencjalnych filantropów, co ich prawników, ale też reformatorów, którzy w tych środkach upatrywali pomocy w realizacji społecznie ważnych celów. Stanley N. Katz, Barry Sullivan, B., Capt. Paul Beach, „Legal Change and Legal Autonomy: Charitable Trusts in New York, 1777–1893", *Law and History Review* 3 (1985): 51–89; Peter Dobkin Hall, George E. Marcus, „Why Should Men Leave Great Fortunes to Their Children? Class, Dynasty, and Inheritance in America", w: *Inheritance and Wealth in America*, red. Robert K. Miller, Stephen J. McNamee (New York: Plenum Press, 1998), 139–171.

[145] Peter Dobkin Hall, „A Historical Overview of Philanthropy, Voluntary Associations, and Nonprofit Organizations in the United States, 1600–2000", w: *The Nonprofit Sector: A Research Handbook*, red. Walter W. Powell, Richard Steinberg, wyd. 2 (New Haven: Yale University Press, 2006), 47.

oskarżając elity o kumulowanie kapitału w rękach nielicznej grupy, pozbawiając innych obywateli dostępu do niego. Czasem krytyka była uzasadniona. Istota problemu leżała w odmiennym podejściu do filozofii filantropii między pierwszym a drugim pokoleniem przemysłowców.

Prekursorskie fundacje Carnegiego i Rockefellera zorganizowane były jako kontynuacja spuścizny ich założycieli, urzeczywistnienie ich „filozofii altruizmu i dobroczynności"[146]. Ogromne środki finansowe, dając świadectwo skuteczności, miały powstrzymywać powszechnie wyrażaną krytykę. Korzyści podatkowe, jakie mogli dzięki nim uzyskać, nadeszły dużo później i same w sobie nie stanowiły celu, dla którego powołali oni fundacje do życia.

Tymczasem na przykład, rodziny Fordów i Lillych założyły fundacje, aby właśnie tych wysokich podatków uniknąć[147]. Edsel Ford i Eli Lilly Jr., pod przykrywką reformatorskich dążeń, stworzyli fundacje, które umożliwiły im uniknięcie gigantycznych kosztów przy jednoczesnym zachowaniu kontroli nad aktywami rodzinnych korporacji[148]. Kiedy po śmierci Edsela i Henry'ego Fordów na własność Fundacji Forda przeszedł pakiet ponad 3 mln akcji w Ford Motor Company, okazało się, że majątek zamierzonej jako filantropijna organizacji przewyższa wartość wielu prywatnych korporacji. Komasacja takich środków wzbudziła koleje fale obaw o sposób wykorzystywania prywatnych pieniędzy do nieznanych celów. Zastrzeżenia dotyczyły tego, że decyzje finansowe nie byłyby podejmowane przez ekspertów, najchętniej przedstawicieli narodu w Kongresie, tylko przez ludzi, którzy pod przykrywką „narodowych priorytetów" uzurpowali sobie prawo do wyłącznego weryfikowania, na co miałaby być przeznaczane pieniądze[149].

---

[146] John David („Bo") Blew, *Laboratories of Government: Private Foundations in Modern American Political History*, niepublikowana praca doktorska, Uniwersytet Purdue, 2023, 41.

[147] Zmiany podatkowe miały zrównoważyć koszty udziału w I wojnie światowej. W 1917 r. Kongres podniósł najwyższy próg podatkowy dla dochodów ponad 2 mln USD z 15% do 67%, a rok później nawet do 77%, zezwalając jednocześnie na odliczenie w wysokości 15% od dochodu za wszystkie dary przekazane na „organizacje pomocowe, religijne, naukowe". W okresie prosperity lat 20. XX w., w okresie prezydentury Warrena Hardinga i Calvina Coolidge'a i dzięki staraniom Sekretarza Skarbu Andrew Mellona, próg podatkowy został obniżony aż do 25%. W rezultacie wielkiego kryzysu gospodarczego i prób ratowania gospodarki i społeczeństwa w 1932 r. próg został ponownie podniesiony do 63%, a w 1936 r. nawet do 79% (powyżej 5 mln USD dochodu), chociaż mało kto taki podatek zapłacił. *History of Federal Income Tax Rates: 1913–2023*, Bradford Tax Institute, https://bradfordtaxinstitute.com/free_resources/federal-income-tax-rates.aspx [18.08.2023]; Roy G. Blakey, „The War Revenue Act of 1917", *The American Economic Review* 7 (1917), 4: 791–815, tutaj: 804; por. *Historical U.S. Federal Individual Income Tax Rates and Brackets*, Tax Foundation, https://taxfoundation.org/data/all/federal/historical-income-tax-rates-brackets [18.08.2023].

[148] Walter Hayes, *Henry: A Life of Henry Ford II* (New York: Grove Press, 1990), 45–50; Blew, *Laboratories*, 37–42.

[149] William J. Broad, „Billionaires with Big Ideas Are Privatizing American Science", *The New York Times*, 15.03.2014, https://www.nytimes.com/2014/03/16/science/billionaires-with-big-ideas-are-privatizing-american-science.html [26.07.2023]; zob. też Thomas C. Reeves, *Foundations under Fire*

Analogicznie do przeobrażeń – konsekwencji rozwijającego się systemu korporacyjnego wieku pozłacanego, obawiano się ambicji prowadzących do realizacji nie tylko „imperialnej polityki wewnętrznej", ale kształtowania stosunków międzynarodowych, tworząc „imperialną politykę zagraniczną". Podobnie jak w systemie korporacyjnym nowy ukształtowany typ „człowieka korporacji" dążył do „dostosowania istniejącego systemu społeczno-politycznego do własnych wyobrażeń"[150] – w świecie filantropii projekty mogły odzwierciedlać partykularne interesy. Przy znikomej kontroli publicznej obawiano się wybiórczego traktowania odbiorców i preferowania jednej grupy. Dostrzegalnym problemem był sposób doboru rad nadzorczych, obejmujących nierzadko zaufane osoby wskazane przez samych darczyńców, reprezentujących podobne pochodzenie, co mogło prowadzić do powielania schematów myślenia i poglądów mniejszości. Niekontrolowane środki pozostawione do dyspozycji fundacji mogły służyć do rozciągnięcia kontroli nad wszystkimi obszarami życia codziennego obywateli, od edukacji, relacji społecznych, po politykę. Dostrzegano w tych środkach niebezpieczne elementy indoktrynacji ideami wrogimi wartościom amerykańskim. Zaangażowanie w szkolnictwo niosło potencjalnie najbardziej szkodliwe konsekwencje w kształtowaniu młodych umysłów, ich przekonań społeczno-politycznych, a nawet wyznania. Obawiano się, że brudne pieniądze „złodziejskich baronów", zasilające budżety wyselekcjonowanych organizacji, zniweczą osiągnięcia demokracji w republice[151].

Niedostatek rzetelnych informacji i brak zaufania do nowych podmiotów w amerykańskiej społecznej i politycznej rzeczywistości zapoczątkowały lawinę śledztw i przesłuchań w Kongresie, serię demaskatorskich publikacji oraz szkalujących, a zamierzonych jedynie na podniesienie sprzedaży artykułów prasy brukowej[152]. Warto więc przeanalizować przyczyny ataków na fundacje, a także czas i formę, jaką przybierały.

W omawianym w monografii okresie największe ataki na fundacje nadeszły dwiema falami. Pierwsza fala skoncentrowana była raczej na kwestiach podatkowych i niezbyt

---

(Ithaca, NY: Cornell University Press, 1970); John Lankford, *Congress and the Foundations in the the Twentieth Century* (River Falls: Wisconsin State University, 1964), 11–33.

[150] Michałek, *Na drodze*, 95–96.

[151] Lista dyskutowanych zarzutów w: Harold J. Laski, *The Dangers of Obedience and Other Essays* (New York: Harper and Brothers., 1930), rozdz. VI: „Foundations, Universities, and Research", 150–177; Barry D. Karl, Stanley N. Katz, „The American Private Foundation and the Public Sphere, 1890–1930", *Minerva* 19 (1981), 236–270; eidem, „Grantmaking and Research in the US, 1933–1983", w: *Proceedings of the American Philosophical Society* 129 (1985), 1: 1–19; eidem, „Foundations and Ruling Class Elites", *Daedalus* 116 (1987), 1: 1–40; Judith Sealander, *Private Wealth and Public Life: Foundation Philanthropy and the Reshaping of American Social Policy from the Progressive Era to the New Deal* (Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 1997); Mary A. Colwell, *Private Foundations and Public Policy: The Political Role of Philanthropy* (New York: Garland, 1993).

[152] Popularnie zwana „żółtą prasą", od koloru używanego na łamach czasopism, wprowadzonych przez Josepha Pulitzera i Williama Randolpha Hearsta – dwóch konkurujących ze sobą na rynku wydawców; por.: Michałek, *Na drodze*, 128–129.

jasnym wykorzystaniu środków finansowych. Dyktowana była ogólnospołeczną niechęcią czy nawet podejrzliwością wobec bogaczy zajmujących się filantropią, rosnących w siłę związków pracowniczych i radykalnej lewicy oraz pokłosiem reformatorskiej ery progresywistów wspieranych przez „muckrakerów", czyli dziennikarzy śledczych[153]. Czas jej trwania można w przybliżeniu określić na okres poprzedzający wprowadzenie podatku dochodowego w 1913 roku, aż do prezydentury Franklina D. Roosevelta[154] i schyłku wielkiego kryzysu gospodarczego w połowie 1938 roku, kiedy gospodarka amerykańska zaczęła ponownie nabierać tempa. Ważnym wydarzeniem tego okresu była, inspirowana serią demaskatorskich artykułów na temat działalności biznesowej Johna D. Rockefellera, decyzja Sądu Najwyższego o podziale Standard Oil Corporation, która rozpoczęła serię ataków przeciw niemu osobiście i założonej tuż po podziale firmy Rockefeller Foundation. Epicentrum wydarzeń skupiło się jednak wokół fali strajków w przemyśle, w tym w firmach należących do Rockefellerów, skutkujących powołaniem tzw. komisji Walsha (1912–1916)[155].

Drugą falę wzbudzało zimnowojenne poczucie niepewności, podsycane strachem i hasłami o „prawdziwych wartościach", a także idee leżące u podstaw wolnego świata, jak amerykanizm, demokracja, kapitalizm, którym fundacje swoją „niebezpieczną, wywrotową" działalnością zagrażały. W okresie maccartyzmu fundacje poddano jeszcze bardziej szczegółowej lustracji i publicznie oskarżano o defraudowanie środków, które powinny należeć się narodowi amerykańskiemu, a były wydawane na antyamerykańską, wywrotową działalność, wspierającą instytucje i poszczególnych odbiorców w krajach konkurencyjnego systemu[156]. Fala ataków była zbieżna z okresem tzw. polowania na czarownice, czyli od około 1950 do 1957 roku. Powołano wtedy dwie komisje w Izbie Reprezentantów Kongresu – komisję śledczą tzw. Coxa (1952–1954) i komisję specjalną

---

[153] Era progresywna (szeroko definiowany czas trwania to od lat 90. XIX w. do lat 20. XX w.) była rezultatem m.in. demaskatorskich publikacji dziennikarzy, opisujących nadużycia i jawne oszustwa, których dopuszczali się producenci żywności, pracodawcy, przemysłowcy. Upubliczniali w takich czasopismach jak „McClure's Magazine" przypadki korupcji w polityce czy biznesie czy monopolistycznych praktyk. Uczulali na problemy społeczne miast, nieakceptowalne warunki życia w domach czynszowniczych, niebezpieczne warunki pracy, pracę dzieci, nierząd, choroby i wiele innych. Nawiązując do tekstu Johna Bunyana *Pilgrim's Progress*, prezydent Theodore Roosevelt, twórca reform będących pokłosiem tego ruchu, odniósł się do demaskatorów podejmujących trudne zadanie „rozgrabiania gnoju" zepsutego systemu. Autorzy tekstów wyciągających na światło dzienne te nieprawości nazywani byli „muckrakerami"; zob. Theodore Roosevelt, „Address of President Roosevelt at the Laying of the Corner Stone of the Office Building of the House of Representatives Saturday, April 14, 1906 (The Man with the Muck-Rake)". Dziś nazywani byliby zapewne alarmistami (*whistleblower*).

[154] Zob. Nowaczewska, *Dobroczynna*.

[155] Commission on Industrial Relations, 1912–1915. U.S. House of Representatives, Res. 21094, 62nd Congress, 2nd.

[156] „Polowanie na czarownice" McCarthy'ego było tym skuteczniejsze, że spowodowało rozdźwięk pomiędzy liberalnymi a konserwatywnymi fundacjami amerykańskimi. Zunz, *Philanthropy*, 170–195.

tzw. Reece'a (1953–1954)[157]. Ostatnie przesłuchania z interesującego nas okresu przypadały na lata 1961–1964, kiedy pod przewodnictwem Wrighta Patmana powołano komisję do zbadania wpływu organizacji pozarządowych na inne podmioty i gospodarkę kraju[158].

Oczywiście oskarżenia wobec fundacji były wysuwane i później, jednak dotyczyły już bardziej kwestii proceduralnych, form rozliczeń z urzędem skarbowym, publicznych raportów z działalności, wymuszenia na fundacjach aktywności grantowej na ściśle określonych zasadach i poziomie. Wszystkie te postulaty znalazły rozwiązanie w Ustawie Podatkowej z 1969 roku i kolejnych, będących pokłosiem dalszych prac Kongresu. Wydarzenia te jednak leżą poza obszarem zainteresowania autorki tej publikacji.

Komisja Walsha

Omówienie komisji śledczych, zajmujących się działalnością fundacji, należy zacząć od Specjalnej Komisji Kongresu ds. Relacji w Przemyśle (United States Commission on Industrial Relations) pod przewodnictwem Franka P. Walsha[159]. Zadaniem komisji, powołanej z inicjatywy samego prezydenta Woodrowa Wilsona, było zbadanie przypadków strajków w przemyśle tekstylnym, na kolei czy w górnictwie, do których doszło między 1909 a 1915 rokiem. Wśród świadków powołanych przez „krzykliwego i ekstrawaganckiego prawnika z Kansas City" znaleźli się przedstawiciele wielu stron: pracowników, związków zawodowych, reformatorów oraz przemysłowców. Dobór świadków i metody przesłuchiwania zdradzały głębokie uprzedzenia Walsha[160]. Ponieważ w gronie tym byli również John D. Rockefeller Junior, Andrew Carnegie, Henry Ford czy

---

[157] Pełna nazwa pierwszej komisji śledczej to Select (Cox) Committee to Investigate Tax-Exempt Foundations and Comparable Organizations. U.S. House of Representatives, Res. 561, 82nd Congress, 2nd Session. Druga komisja specjalna to: Special (Reece) Committee to Investigate Tax-Exempt Foundations and Comparable Organizations, U.S. House of Representatives, Res. 217, 83rd Cong., 2nd Session.

[158] Select Committee on Small Business, Tax-Exempt Foundations and Charitable Trusts: Their Impact on Our Economy, 87th Congress. 2nd Sess. Na temat wymienionych komisji i ich wpływu na powstanie bardziej prawicowo zorientowanych fundacji zob. Alice O'Connor, „The Politics of Rich and Rich: Postwar Investigations of Foundations and the Rise of Philanthropic Right", w: *American Capitalism: Social Thought and Political Economy in the Twentieth Century*, red. Nelson Lichtenstein (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2006), 228–248.

[159] A. Nevins i R. Fosdick błędnie tytułują Walsha senatorem, którym nie był; został powołany do komisji senackiej, mającej uprawnienia do wzywania na przesłuchanie świadków w celu złożenia zeznań przed komisją, ale był jedynie działaczem związkowym i prawnikiem. Od jego nazwiska komisja ta często nosi nazwę Komisji Walsha.

[160] Wśród składających zeznania byli m.in. Ida Minerva Tarbell, autorka demaskatorskiej publikacji nt. Standard Oil Corporation, oraz Samuel Gompers, przewodniczący American Federation of Labor; zob. Lankford, *Congress*, 27.

przemysłowcy i filantropi, komisja podjęła również próbę analizy roli, jaką odgrywać miały wówczas prywatne fundacje[161].

W raporcie końcowym wybrzmiały wszystkie argumenty, którymi prasa karmiła opinię publiczną, powielane uprzednio i później[162]. Zdaniem Komisji Walsha fundacje stanowić miały przedłużenie władzy sprawowanej przez niewielką grupę decydentów. Wydając środki na „nieokreślone cele", decydenci mieli potencjalnie możliwość kontrolowania swoich interesów. Fundacje zakładane i utrzymywane były ze środków korporacji, których właścicielami byli filantropi. Zdaniem członków komisji pieniądze te pozyskiwane były znacznym kosztem robotników, bez skrupułów ich wykorzystujących. Fundacjom zarzucano, że były one inwestowane w sposób korzystny jedynie dla korporacji. Według danych komisji RF i CCNY of New York osiągnęły dochód dwukrotnie wyższy niż federalny budżet państwa przeznaczany na edukację i usługi społeczne. Komisja nie odpowiedziała jednak na pytanie, czy fundacje dysponowały tak ogromnymi środkami, czy może rząd wydawał tak małe sumy na te cele. Środki finansowe, o których dyskutowano, mogły być zagrożeniem dla dobrobytu kraju, ponieważ pozostawały poza kontrolą publiczną i zniechęcały do dokonywania indywidualnych darowizn. Bezterminowość zakładanych fundacji to kolejny zarzut, ponieważ fundacje dysponowały środkami finansowymi, które w innym przypadku trafiłyby do społeczeństwa za pośrednictwem podatków, więc uznawano je za w połowie publiczne. Status ten sprawiał, że opinia publiczna uzurpowała sobie prawo do kontrolowania, czy środki finansowe są dobrze zarządzane, co niestety nie należało do łatwych zadań, a ich bezterminowość czyniła ten proces jeszcze trudniejszym. Komisja Walsha rekomendowała, aby wszystkie fundacje uzyskiwały zgodę na rejestrację przez władze federalne, co miało ograniczyć ich wielkość, oczekiwany czas działalności i sposób funkcjonowania. Członkowie komisji wyrażali obawy, że efekty działalności fundacji wykazywały „brak spójności z koncepcją demokracji", podczas gdy wielkie dotacje mogły wywierać „subtelny wpływ" na instytucje je otrzymujące. Był to zarzut o tyle pozbawiony racjonalności, o ile wręcz komiczny, bo instytucje wykorzystujące do swojego funkcjonowania środki publiczne podlegały takim samym bądź nawet silniejszym naciskom. Z jednej strony chwalono ideały wyznawane przez Carnegiego i Rockefellera w kwestii „obowiązku wobec społeczności" i bycia wyłącznie „kustoszami" posiadanej fortuny, którą należało

---

[161] Zob. Commission on Industrial Relations, 1912–1915. *Final Report and Testimony Submitted to Congress by the U.S. Commission on Industrial Relations,* 64th Congress, 1st Sess. (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1916), doc. no. 415.

[162] Kluczową rolę odgrywali w tej kampanii progresywiści. Pod wodzą sekretarza Charity Organization Society of New York, Edwarda T. Devine'a, działacze społeczni na łamach czasopisma „Survey" domagali się konkretnych rozwiązań prawnych; zob. RAC, RF, RG 3.1, series 903, box 1, folder 2, John D. Rockefeller, Jr., Remarks of the Retiring Chairman Mr. John D. Rockefeller Jr. at the meeting of the Rockefeller Foundation, 3.04.1940, 3–4.

osobiście rozdać za życia. Z drugiej strony uznawano, że motywem do zakładania fundacji filantropijnych była albo próżność, albo konieczność unikania podatku dochodowego[163]. Raport Komisji Walsha wskazywał jedynie na powszechną obawę przed „władzą wielkiego biznesu i wielkich fortun", które pod koniec okresu progresywnego osiągnęły wręcz „histeryczne proporcje"[164].

Biorąc pod uwagę pozytywny wydźwięk działalności fundacji, w tym ich współpracę z uniwersytetami, komisja stwierdzała, że nie należało ich likwidować. Dostrzegając „wartość pracy fundacji", zalecano wręcz, aby rząd „podjął i rozszerzył funkcje, którym fundacje nie podołały". Członkowie komisji wnioskowali, że rząd nie powinien jednak ani udzielać subsydiów, ani ich pobierać od fundacji. W rekomendacji członkowie komisji jednoznacznie opowiedzieli się przeciw jakiemukolwiek związkowi rządu z fundacjami, wzywając rząd, aby traktował je nie jako sprzymierzeńców, a jedynie jako konkurentów[165]. Przewodniczący komisji Frank Walsh osobiście krytykował wszystkie fundacje, uważając je za „zagrożenie dla dobrobytu społecznego", między innymi dlatego, że jego zdaniem nierówności ekonomiczne są efektem funkcjonowania fundacji, które faworyzują właścicieli wielkiego kapitału[166]. Tymczasem jeden z członków komisji, chociaż opowiadał się za ograniczeniami w wielkości i „żywotności" oraz za koniecznością wprowadzenia przedstawicieli rządu do rad nadzorczych, to bardzo pochlebnie oceniał rolę fundacji w społeczeństwie. Zdaniem Samuela Untermyera fundacje powstały z:

> najwyższych ideałów patriotyzmu i bezinteresownego obywatelskiego ducha (...) geniuszu i zaradności fundatorów (...), które przyszłym pokoleniom przyniosą monumentalny pożytek. (...) szczęśliwie nie odzwierciedlają ani podstępnych metod, jakimi ich fundatorzy zdobyli fortuny, ani poglądów[167].

Cały raport zdaje się być pełny niespójności, a rekomendacje komisji nie skutkowały żadnymi bezpośrednimi działaniami podjętymi przez Kongres, a jak podkreśla Emerson Andrews, „większość z wyartykułowanych obaw okazała się być bezpodstawna"[168].

---

163 Commission on Industrial Relations, *Hearings and Reports* (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1915), vol. 1, 220–221, 269; vol. 8, 7852–7871.

164 Lankford, *Congress*, 31–32.

165 Commission on Industrial Relations, *Final Report* (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1915), 116–126.

166 Frank P. Walsh, „Perilous Philanthropy", *The Independent* 83 (1915), 262–264.

167 Commission on Industrial Relations, *Hearings and Reports*, vol. 8, 7430.

168 F. Emerson Andrews, *Philanthropic Foundations* (New York: Russell Sage Foundation, 1956), 342.

Krytyka nie zawsze konstruktywna

Pokłosiem okresu progresywnego, a także Komisji Walsha, był proces „ulepszania" fundacji. Ewidentny brak uznania opinii publicznej czy establishmentu dla działań podejmowanych przez fundacje budził troskę, ale także mobilizował do autoanalizy. Grupa światłych działaczy fundacji eksponowała liczne „ułomności" systemu, zachęcając zarządy rozmaitych organizacji dobroczynnych lub ogólnie pojętego pożytku publicznego do refleksji, restrukturyzacji i reformy. W okresie nasilonych ataków na fundacje, dla zachowania równowagi (choć nie zawsze jednak z pozytywnym skutkiem), pojawiały się publikacje osób pracujących w fundacjach, dzielących się wieloletnim doświadczeniem. Osoby te chciały uchylić rąbka tajemnicy, bez pokazywania jednak chorego i pokrzywionego ciała grzesznika, jakim miały być fundacje, a dobrze funkcjonujący organizm ze zdrowym umysłem, silny i prężny, dobry, szlachetny i optymistycznie patrzący w przyszłość.

Jednym z pierwszych sygnalistów[169] był Henry S. Pritchett, prezydent Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching[170], który w raporcie z 1922 roku ostrzegał przed zbytnim entuzjazmem i dobrym samopoczuciem w ocenie dokonań fundacji. Aby zapobiec deterioracji, każda organizacja powinna jego zdaniem przechodzić proces odnowy, restrukturyzacji, bacząc przy tym, aby nie rzucać się jak w ukropie na nowe, z pozoru atrakcyjniejsze wyzwania i pozostawiać niedokończone, długoterminowe projekty. W filantropii nie ma łatwych rozwiązań, dlatego aby czynić więcej dobra niż zła, należało rozdzielać ofiarowane pieniądze z wysiłkiem „wyciskającym krwawy pot". W jego przekonaniu przy przekazywaniu darów publicznych, a także prywatnych, indywidualnych lub zbiorowych, należało starać się jednakowo[171].

Kilka lat później prezydent CCNY – Frederick P. Keppel[172] – pokazywał, jakiego typu ulepszenia mogły czynić fundacje, aby stać się bardziej społecznie odpowiedzialnymi

---

[169] Jak dowodzi Patricia L. Rosenfield, w niezwykle ambitnym przedsięwzięciu, jakim jest jej prekursorska monografia prezentująca stuletnią historię Carnegie Corporation of New York, Andrew Carnegie opowiadał się za publiczną odpowiedzialnością fundacji. Zeznając jako pierwszy przed Komisją Walsha, przychylał się do „jakiejś formy kontroli rządu" nad fundacjami oraz wyraził poparcie dla „upubliczniania wszelkich działań fundacji"; zob. Patricia L. Rosenfield, *A World of Giving: Carnegie Corporation of New York – A Century of International Philanthropy* (New York: PublicAffairs, 2014), 38–39.

[170] Zasiadał również w zarządzie Carnegie Institution of Washington oraz Carnegie Endowment for International Peace.

[171] Wypowiedź Henry'ego S. Pritchetta pochodzi z: *Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching Annual Report*, 1922, cyt. w: RAC, RF, RG 1.2, series 200, box 37, folder 302, Thomas B. Appleget (for Rockefellers Brothers Fund–RBF), *Foundation Ethics* – a gist of critical publications about foundations, 12.02.1942, 55–57.

[172] Keppel został wybrany piątym prezydentem CCNY w 1922 r. Funkcję tę sprawował aż do 1941 r. Wcześniej pełnił funkcję dziekana na Uniwersytecie Columbia, służył w Departamencie

podmiotami. Tym sposobem Keppel starał się opinii publicznej umożliwić zrozumienie niuansów funkcjonowania różnych rodzajów fundacji – od tych prywatnych po fundusze społeczności lokalnych. Jego głos był niezwykle ważny, ponieważ całkowicie niezaznajomionym odbiorcom otwierał zamknięte drzwi do dotychczas nieznanej przestrzeni. Publicznie wyrażone przez Keppela zastrzeżenia wobec fundacji odegrały jeszcze inną rolę. Lata 20. i 30. XX wieku to czas samoorganizacji fundacji, które zaczęły dostrzegać dużo poważniejszą funkcję do wypełnienia w społeczeństwie[173], co pośrednio wynikało z działalności Komisji Walsha. Przy dotychczasowym braku podobnych autorefleksyjnych analiz[174], publikacja Keppela wywarła trwały ślad w samych fundacjach, w ich procesie restrukturyzacji, o czym mowa w dalszej części[175]. Z powyższych względów warto przyjrzeć się tej publikacji.

Zdaniem Keppela należało przede wszystkim zaznajomić amerykańską opinię publiczną z organizmem fundacji. Najlepiej można było to uczynić, pokazując „to, co nieznane na podstawie tego, co znane", czyli przyrównując fundacje filantropijne

---

Wojny, reprezentował Amerykański Czerwony Krzyż w Paryżu oraz pracował dla Russell Sage Foundation. Jednym z jego głównych osiągnięć było przekształcenie Carnegie Corporation z krajowej w międzynarodową fundację, przyznającą granty podmiotom na całym świecie w wielu dziedzinach.

[173] Należy zaznaczyć, że w latach 20. XX w. fundacje pozostawały pod mocnym wpływem idei progresywistów, reformowania bolączek systemu, oddając się praktykowaniu filantropii naukowej. Lata 30. XX w., czas wielkiego kryzysu, to wyjątek w działalności fundacji, które zwłaszcza w czasie prezydentury H. Hoovera, odpowiadając na propagowaną przez niego ideę samopomocy, wnosiły znaczący wkład w pomoc bezpośrednią najpilniej potrzebującym ofiarom kryzysu, bezrobotnym, bez środków do życia i dachu nad głową. Zob. więcej Nowaczewska, *Dobroczynna*.

[174] Oczywiście pojawiały się publikacje traktujące o działalności rozmaitych organizacji dobroczynnych, fundacji, stowarzyszeń, ale w większości miały one charakter raportów z funkcjonowania lub były historią rozwoju. Publikowane były przez same organizacje i była ich garstka. Zob.: China Medical Commission of the Rockefeller Foundation, *Medicine in China* ([New York]–Chicago: University of Chicago Press, 1914); Maurice F. Egan, John B. Kennedy, *The Knights of Columbus in Peace and War* (New Haven: Knights of Columbus, 1920); Paul U. Kellogg, *Ten Years of the Foreign Policy Association* (New York: Foreign Policy Association, 1929); Henry S. Pritchett, *The First Twenty Years of Carnegie Corporation* (New York: Carnegie Corporation of New York, 1931); Edward C. Elliot, M.S. Chambers, *Charters of Philanthropies: Studies of the Charters of Twenty-Nine American Philanthropic Foundations* (New York: Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching, 1939); Herman Hagedorn, *Brookings: A Biography* (New York: Macmillan, 1936). Z pełną odpowiedzialnością można stwierdzić, że kolejne komisje kongresowe z lat 50. XX w., omawiane w dalszej części, przyczyniły się wręcz do wysypu literatury analizującej działalność i skuteczność fundacji. Szczytowym momentem były lata 60. i 70. XX w., kiedy badania nad fundacjami i filantropią zyskały bardziej naukowy charakter.

[175] Kilka lat po książce Keppela ukazało się pierwsze studium nad funkcjonowaniem fundacji i funduszy lokalnych; zob. Eduard C. Lindeman, *Wealth and Culture. A Study of One Hundred Foundations and Community Trusts and Their Operations during the Decade 1921–1930* (New Brunswick: Hartcourt, Brace and Company Inc., 1936). W publikacji Lindeman traktuje o tym, jak nadwyżki bogactwa są wykorzystywane w działalności fundacji, oraz pokazuje w ujęciu statystycznym ich efektywność. W międzyczasie, w 1931 r., Twentieth Century Fund zaczął przygotowywać coroczne raporty z działalności fundacji w formie spisów dziedzin, środków. Zapoczątkowały one spisy kontynuowane od 1960 r. przez Foundation Directory, a obecnie Candid. Zob. Nowaczewska, *Dobroczynna*, Aneksy.

do uniwersytetów. W fundacjach zamiast studentów funkcjonowali naukowcy, którzy wydawali pieniądze, a w uniwersytetach można było zarabiać. Uczelnie obszar swojej działalności ograniczały raczej do wymiaru lokalnego, a przed fundacjami cały świat stał otworem. Więcej jednak było podobieństw. Obie instytucje dysponowały podobnymi zasobami środków finansowych, zarządy pełniły takie same funkcje finansowo-kontrolne, najważniejsze decyzje podejmowane były przez grupę, a nie poszczególne osoby. W obu kierownictwo miało wyższe wykształcenie, a w przypadku fundacji członkowie zarządu bardzo często w przeszłości służyli jako rektorzy uniwersytetów[176]. Bliskie relacje spowodowały, że fundacje uznały uniwersytety za naturalnych partnerów, wykonawców projektów badawczych i odbiorców środków finansowych w dziedzinie edukacji, kultury i badań naukowych.

Keppel przybliżył także historię prywatnych fundacji w USA, nie zapominając o pokazaniu ich lepszych i gorszych praktyk. Dostrzegał zbytnią zachowawczość w postępowaniu fundacji wybierających „bezpieczne" programy. Jego zdaniem fundacje, ograniczając się do wąskich dziedzin czy kilku wybranych programów, ignorowały możliwości niewielkich darów „testowych" w innych celach. Zastanawiał się również nad granicą zaangażowania fundacji, czy kończyła się na sumach przekazanych środków, czy może jej przedstawiciele powinni także udzielać wskazówek, rad, a nawet określać zalecenia. Z pewnością fundacje powinny zawsze podążać środkowym kursem, nie zbaczając zbyt na strony ani nie „nurkując" za głęboko w odmęty nierozwiązywalnych problemów. Podobna zasada powinna była, jego zdaniem, obowiązywać w odniesieniu do formalnych zasad funkcjonowania. Brak szczegółowych procedur, zbyt lekkie podejście były równie niebezpieczne i ograniczające fundacje co „luz" i improwizacja.

W przypadku doboru członków rady nadzorczej fundacje zmagały się z podobnymi problemami co uniwersytety. Kobiet do rad praktycznie nie wybierano. W większości w radach działały osoby w zbyt zaawansowanym wieku. Wyjątkiem była Fundacja Rockefellera, która „przenosiła" swoich członków zarządu na emeryturę w wieku 65 lat. W wielu fundacjach członkami były osoby bez jakiegokolwiek formalnego przygotowania czy wykształcenia, co mogło prowadzić do przejęcia całkowitej kontroli nad ich decyzjami przez głównego darczyńcę i założyciela. Ta sytuacja również nie dotyczyła RF. Rada musiała być najlepsza, a jej członkowie, podobnie jak pracownicy: „uczciwi, z umiejętnościami wykonawczymi, inteligentni, bezstronni, cierpliwi, z poczuciem humoru, odporni na pochlebstwa i praktykujący sztukę bycia dobrze

[176] Henry Smith Pritchett, zanim został prezesem Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching, był rektorem MIT. Do Fundacji Rockefellera George E. Vincent przyszedł z Uniwersytetu w Minnesocie, a Max Mason z Uniwersytetu Chicagowskiego. F. Keppel, *The Foundation. Its Place in American Life* (New York: Macmillan, 1930), 9–11.

poinformowanymi”[177]. Lepszym rozwiązaniem było dlatego zainwestowanie w stałą kompetentną kadrę (jak było w przypadku RF) niż przypadkowe często zatrudnianie „ekspertów” (jak czyniła to CCNY i wiele innych fundacji).

Zdaniem Keppela, który praktycznie wyrażał intencje wielu przeciwników fundacji, powinny one strzec się „iluzji wszechwiedzy i wszechmocy”. Fundacje muszą odważnie przyjmować inicjatywę w działaniu, zachowując konieczną roztropność, podążać wszędzie tam, gdzie potrzebne są innowacyjne rozwiązania. Jednocześnie powinny pozostawać na danym polu tak długo, aż wypracowane efekty ich działalności będą odczuwalne i trwałe. Keppel słusznie prorokował, że fundacje staną się centrum wymiany informacji, poszukiwaczami sposobności, które będzie można zaoferować krajom nierozwiniętym. Dostrzegając potrzebę konstruktywnej krytyki, Keppel domagał się publicznej odpowiedzialności fundacji, otwartości i transparentności. Nawet jeśli nie znajdowano podstaw do oskarżenia fundacji o nadużycia, nie zwalniało to ich z zachowania jak najwyższych standardów, gdyż jedynie dzięki spełnieniu tych warunków możliwe było „skrócenie” dystansu między opinią publiczną a fundacjami. Fundacje powinny charakteryzować się jak najróżnorodniejszymi programami, co jednak nie powinno było, zdaniem Keppela, dotyczyć sposobu ich rozliczania się z otrzymanych i wydatkowanych odpisów podatkowych. Pod tym względem należało je zuniformizować i zobowiązać do publikowania szczegółowych raportów opisujących działalność, w tym sprawozdań skarbników. Wymagało tego „zaufanie społeczne, którego wyrazem były ulgi podatkowe” dla fundacji. Nonszalanckie podejście do zaufania społecznego groziło jego utratą, do czego doszło kilka lat później. Keppel pokazał, jak pożyteczną, a nawet niezbędną rolę mogą pełnić fundacje w demokratycznym społeczeństwie, miał także nadzieję, że kiedyś nadejdzie czas, gdy funkcje pełnione przez fundacje zostaną przejęte przez społeczność[178].

W wielu wymiarach jego słowa i życzenia stały się prorocze. Niestety, przedstawiona w publikacji „zażyłość” między fundacjami a uczelniami w przyszłości miała stać się także podstawą oskarżeń o spisek, mający na celu wpojenie w umysły przyszłych pokoleń treści wygodnych dla elit finansowych oraz, nie wiedzieć czemu, treści wrogich liberalnemu systemowi kapitalistycznemu.

W okresie wielkiego kryzysu gospodarczego, pomimo deklarowanej zasady unikania praktykowanego przez organizacje dobroczynne rozdawnictwa w naturze (*outdoor relief*), fundacje filantropijne stanęły na wysokości zadania. W świetle narodowej tragedii, pociągającej za sobą serię bankructw, bezrobocie, bezdomność i głód, dostrzegając konieczność pomagania potrzebującym, fundacje „rozpogodziły nieboskłon” ponurej rzeczywistości, przekazując znaczne kwoty organizacjom zajmującym się pomocą

---

[177] Ibidem, 18–47.

[178] Ibidem, 45–98; zob. też RAC, RF, RG 1.2, series 200, box 37, folder 302, Appleget, *Foundation Ethics*, 35–45.

bezpośrednią[179]. Nie przedostało się to do powszechnej świadomości, ponieważ na fundacje wylała się kolejna fala krytycznych opinii dotyczących ich praworządności i podważających sens ich istnienia.

Horace Coon w wydanej w 1938 roku kolejnej krytycznej analizie fundacji przekonywał, że:

> milionerzy wykorzystywali ideę fundacji jako sposób ochrony własności, konserwowania swoich fortun w nieskończoność, tak aby za pośrednictwem rad nadzorczych (której członkowie należeli do rodziny lub byli partnerami w biznesie) utrzymać finansową i przemysłową oligarchię.

Fundacje miały gloryfikować imiona tych milionerów, a jednocześnie pomagać w unikaniu płacenia podatków, a dzięki wywieranym wpływom na edukację i opinię publiczną miały strzec interesów grupy posiadającej. Zarzucając brak transparentności fundacjom, Coon wnioskował o wprowadzenie rządowego nakazu wyzbycia się przez darczyńców całości posiadanego bogactwa i oddanie kontroli podmiotom zewnętrznym, podczas gdy sami usunęliby się całkowicie w cień[180]. Proponowane przez niego rozwiązania nie tylko nie miały poparcia w stanie faktycznym, ale przeczyły obowiązującym w kraju zasadom indywidualizmu, wolnej inicjatywy i nieograniczonych możliwości, gwarantowanym przez system kapitalistyczny. Publikacja Coona była typową kompilacją przeczących sobie, wielokrotnie powtarzanych argumentów. Z jednej strony doceniał on „ekonomiczną rolę w postępie nauki", która bez fundacji runęłaby z łoskotem, podkreślając przy tym, że w systemie kapitalistycznym każde przedsięwzięcie powinno nieść za sobą wymierny pożytek. Promowanie badań przez takie organizacje jak International Health Division, Rockefeller Institute for Medical Research, General Education Board czy Carnegie Corporation było jego zdaniem dostatecznym usprawiedliwieniem ich istnienia. Z drugiej strony – odmawiał prawa bogatym filantropom decydowania o tym, jak zgromadzone przez nich środki miały być wydawane.

Coon dowodził dalej, że w przestrzeni publicznej nie ma zbyt wielu przykładów krytyki działalności RF[181], a przyczyn tego doszukiwał się w powszechnej obawie przed

---

[179] Teza o braku aktywności fundacji w okresie kryzysu jest powszechnie stawiana. Mija się ona z prawdą, co bezspornie udowodniła autorka w publikacji: Nowaczewska, *Dobroczynna*.

[180] Horace Coon, *Money to Burn. Great American Foundations and Their Money* (pierwotnie wydana London–New York: Longmans, Green, and Co., 1938; tutaj: New Brunswick, London: Transaction Publishers, 1990), 36.

[181] Wyjątkiem miała być książka *Rockefeller: Giant, Dwarf, Symbol*, autorstwa Williama H. Allena (New York, 1930), która miała ukazać „grzechy i nikczemność" Rockefellera Seniora, ale jak czytamy w recenzji, stała się niczym oprócz „sieczki faktów i krytyki, bez nowości, roztartych wszędzie z rozgoryczeniem i żalem", czego widać nie dostrzegł autor, a zobaczyli recenzenci – mianowicie, że cokolwiek zrobił Rockefeller, nie różniło się od tego, co w owych czasach czynili inni, z jednym wyjątkiem,

„antagonizowaniem władzy pieniądza Rockefellerów". Było to, jak wiele innych oskarżeń, czynione na wyrost, dlatego nie spotkało się z żadną reakcją ze strony członków rodziny, którzy pozostawali obojętni na publikacje szkalujące ich czy Fundację[182]. Coon przyznawał co prawda, że fundacje robią to, czego rząd federalny, władze stanowe czy społeczności lokalne nie mogą lub nie chcą robić, jednak (w przeciwieństwie do tego, co jako pierwsza dowiodła RF) programy czasowe o charakterze demonstracyjnym uznawał za pozbawione sensu. Analiza każdej z ważniejszych fundacji w owym czasie (od Commonwealth Fund, Sage Foundation, Julius Rosenwald, Falk, Sloan, Spelman aż po Twentieth Century Fund) przeprowadzona przez Coona dobitnie dowodziła społecznego i ekonomicznego pożytku, ponieważ swoimi dokonaniami fundacje pokrywały prawie wszystkie obszary działalności i życia człowieka.

W przeciwieństwie do innych krytyków Coon upatrywał problem nie w braku kontroli nad wydatkami fundacji czy ich programami, lecz w tym, gdzie i jak inwestowały one środki z kapitału żelaznego. Fundacje mogły okazać się niezwykle niebezpiecznym rynkowo narzędziem dźwigni finansowej. Kolejny słaby punkt Coon widział w członkach zarządów – trybach wewnętrznego koła, tych, co „posiadają i rządzą Ameryką". Jego zdaniem, całkiem słusznie, wnosili oni do rad swoje poglądy, uprzedzenia, interesy, warunkując nimi rozwój amerykańskiej kultury. Krytykując sposób funkcjonowania fundacji, Coon z pewnością nie kwestionował potrzeby ich istnienia. Sam podawał w wątpliwość sens ich oceny moralnej, gdyż ich rolą jest czynienie dobra w wielu dziedzinach życia. Nikt o „zdrowych zmysłach nie będzie sugerował na serio ich likwidacji", pisał Coon, namawiał jednak do zweryfikowania ich natury i roli, jaką odgrywają w gospodarce, co powinno prowadzić do większej publicznej kontroli, czym zająć powinien się Kongres[183].

że wszystkie jego dobroczynne czyny wymazały złe uczynki, pozostawiając jeszcze spory zapas nadwyżki. William MacDonald, „A Dead Past (Review) W. H. Allen, *Rockefeller: Giant, Dwarf, Symbol*, New York, 1930", *The Saturday Review of Literature*, 17.01.1931, 536. Równie negatywnie oceniono książkę cytowanego tutaj Horace'a Coona, którą określono mianem przynoszącej więcej dymu niż ognia. Harold A. Larrabee, „Review of *Money to Burn: What the Great American Philanthropic Foundations Do with Their Money* by Horace Coon, New York, 1938", *Bulletin of the American Association of University Professors (1915–1955)* 25 (1939), 5: 604–606.

[182] Co należy jednak z mocą podkreślić, nie pozostawały one bez echa, nie były ignorowane, a w dokumentach RF nieustannie pojawiają się wewnętrzne dyskusje pracowników nt. tego, co można uczynić, aby ulepszać funkcjonowanie organizacji oraz aby te dobre praktyki trafiały do szerokiej opinii publicznej.

[183] Coon, *Money to Burn*; RAC, RF, RG 1.2, series 200, box 37, folder 302, Appleget, *Foundation Ethics*, 1–34.

Inny głos oceniający pracę fundacji pochodził z dość niespodziewanej strony – od Edwina Embree, byłego współpracownika Rockefeller Foundation[184], który w artykule dla „Harper's Magazine" z 1949 roku zadał bezpośrednie pytanie, czy aby „fundacje wykazują się taką samą wyobraźnią, zaradnością i przedsiębiorczością w kwestiach społecznych, jaką wykazali się ich założyciele w dziedzinie biznesu?" Realizując szerokie prerogatywy określone w statutach, fundacje miały, w jego opinii, niepowtarzalną możliwość pełnienia pionierskiej roli w wielu dziedzinach, co zresztą było zgodne z prawdą. Wiele z nich mogło także swobodnie czerpać środki z zysków i kapitału żelaznego, stymulując nie tylko długofalowe planowanie, ale i akcje *ad hoc*, eksperymentalne, demonstracyjne. W twierdzeniu, że mając nieograniczone możliwości finansowe, fundacje nie ponoszą kosztów operacyjnych czy administracyjnych, autor celowo pomijał powszechnie udostępniane i publikowane w raportach rocznych dane o wielkości takich kosztów. W przypadku Fundacji Rockefellera raporty przygotowywane były od początku istnienia. Embree przedstawiał pozytywną stronę funkcjonowania fundacji – margines błędu, jeśli bowiem eksperyment nie powiódłby się, konsekwencją nie byłaby „żadna społeczna katastrofa", zaś sukces, efekty pracy fundacji mogły zostać przejęte przez państwo, umożliwiając fundacjom podjęcie nowego wyzwania w nowej dziedzinie i obszarze. Jak zauważał jednak Embree, tylko nieliczne fundacje „dorastają do wielkich możliwości". Jako przykład podał RIMR, RSC oraz IHD. Z goryczą wynikającą z osobistej porażki[185] twierdził, że intelektualni liderzy narodu, pełniący swoją przewodnią rolę przez ponad dwa pokolenia, należeli do przeszłości. Wielce ubolewał nad tym, że po II wojnie światowej „młodym" fundacjom brakowało liderów, pracowników, takich celów, jakie stawiały sobie RF, CCNY, Laura Spelman Rockefeller Memorial, Russell Sage Foundation czy inne. Zdaniem Embree działania nowo powstających fundacji były „płochliwe i zdezorientowane", granty „konwencjonalne i stereotypowe"[186]. Oburzony na „zawodowe

---

[184] Przez dziesięć lat związany był z RF, pełniąc m.in. stanowisko wiceprezesa. W 1927 r. został prezesem Julius Rosenwald Fund, na rzecz którego pracował aż do 1948 r., kiedy to zgodnie z wolą założyciela fundusz został rozwiązany.

[185] Publikacja Embree była mocno dyskutowana przez pracowników RF. Po pierwsze doszukiwali się oni możliwych błędów, które należało w funkcjonowaniu Fundacji skorygować, jednak w większości tekst ten odbierany był jako głos rozczarowanego byłego pracownika, który „cierpko wypowiadał się o członkach zarządu Fundacji i własnej nieumiejętności zbudowania płaszczyzny współpracy pomiędzy reprezentowaną przez siebie Sekcją ds. Badań a innymi oddziałami i ich dyrektorami". RAC, RF, RG 1.2, series 200, box 37, folder 302, Memo TBA [Appleget] to CIB [Bernard], 3.03.1949; Memo Edward Robinson to Bernard, 8.03.1949.

[186] Embree miał przede wszystkim na myśli granty w dziedzinie medycyny, które pół wieku wcześniej były pionierskie, ale wchodząc w drugą połowę XX w., oczekiwać należało czegoś więcej, ponieważ medycyną zajmował się już rząd i wielu prywatnych darczyńców. Pomimo to ponad połowa fundacji dawała środki na ten cel. Kolejne przestarzałe decyzje, jego zdaniem, dotyczyły grantów dla uniwersytetów i instytucji edukacyjnych w kraju oraz wsparcia badań w dziedzinie nauk przyrodniczych i dla agencji społecznych, ale nawet w tych obszarach fundacje unikały inicjatywy i przedsiębiorczości.

schorzenia", jakim w przypadku fundacji były „tradycjonalizm i samozachowawczość" oraz przesadzone poczucie własnej ważności, krytykował zbytni elitaryzm zarządów, w których przeważali prawnicy, bankierzy, przyjaciele założyciela i dyrektorzy fabryk. W grupie tej bez powodzenia szukać można by przedstawicieli robotników czy nawet pracowników technicznych. Byli i są rektorzy uczelni, ale nie ma zwykłych aktywnych badaczy czy nauczycieli[187]. Ku wielkiemu rozczarowaniu Embree i innych pracowników, żadna z większych fundacji nie podążyła śladami Julius Rosenwald Fund, która do swojej rady wybrała Afroamerykanów, chociaż każdy z aprobatą na wybór ten kiwał głową. Chyba jeszcze większym przewinieniem było to, że wielu członków zarządu bardziej dbało o wypełnianie woli założyciela niż o społeczną odpowiedzialność[188]. O ile Embree krytycznie oceniał „młode", jak o nich pisał, fundacje, o tyle bronił „stare", odpierając zarzuty, że były strażnikami *status quo*, a przeciwnikami „zmiany".

Nowe programy pomocowe i rozwojowe zapoczątkowane po II wojnie światowej, skierowane do niedawnych wrogów (Niemiec, Austrii, Włoch i Japonii), a obecnych sprzymierzeńców i na odwrót (Związku Radzieckiego i krajów bloku wschodniego), wywołały zmasowany atak na fundacje je realizujące. Rozmaite publikacje, w tym zeznania świadków z przebiegu przesłuchań komisji śledczych Izby Reprezentantów, miały na celu rzucenie światła na okryty nimbem tajemnicy świat filantropii. Schowany za „kotarami klubów dla bogatych", w biurach prezesów wielkich korporacji, możnych tego świata, kierujących amerykańską sceną polityczną, jakby rozgrywali pionki na szachownicy[189]. Jedna z komisji posłużyła się powyższym artykułem jako materiałem mającym dowieść stawianym tezom.

1.4.2. Fundacje wrogiem publicznym

W nowej rzeczywistości drugiej połowy XX wieku determinantem pozycji fundacji w przestrzeni publicznej były relacje ze sprawującą władzę administracją oraz Kongresem. Pozytywne lub przynajmniej poprawne stosunki przedstawicieli rodziny i Fundacji Rockefellera z administracją Eisenhowera nie stanowiły wystarczającego parasola ochronnego i należały raczej do wyjątków. Dużo częściej RF poddawana była

---

[187] Wielu pracowników RF przychylało się do jego opinii, że w zarządach brakowało przedstawicieli innych grup pracowniczych. RAC, RF, RG 1.2, series 200, box 37, folder 302, Memo Edward Robinson to Bernard, 8.03.1949.

[188] Edwin R. Embree, „Timid Billions. Are the Foundations Doing Their Job?", *Harper's Magazine*, 4.03.1949, 28–34.

[189] William Fulton, „Let's Look at Our Foundations", *The American Legion Magazine* 53 (1952), 2: 22–23.

publicznemu napiętnowaniu, „obnażaniu, mazaniu w smole i pierzu”[190], jak proces ten opisywali sami pracownicy RF, doświadczając obelg, fałszywych oskarżeń oraz wydawanych niesprawiedliwych wyroków bez prawa do obrony. Wina Fundacji Rockefellera i jej podobnych polegać miała na kontaktach z podmiotami stanowiącymi zagrożenie dla tej samej demokracji, którą promowała, broniła i wzmacniała. Jej grzechem było wspieranie talentu, indywidualności, zdolności i umiejętności bez względu na kraj pochodzenia, miejsce zamieszkania czy przynależność partyjną, związkową albo religijną. Niedopuszczalnym uchybieniem ze strony RF była chęć wzbudzenia społecznego zainteresowania innymi kulturami, zdobycia wiedzy na temat odmiennych od zachodniej tradycji, promowania wiedzy na ich temat i zachęcania decydentów, aby poszerzali swoje horyzonty w tej kwestii, bo leżało to w szeroko pojmowanym interesie kraju. Jej wypaczeniem było promowanie amerykańskiej kultury w krajach, które jeszcze niedawno zaliczały się do wrogich lub nadal leżały w obszarze konkurencyjnego systemu. Najbardziej niebezpiecznym występkiem było sponsorowanie rozwoju nauki w tych krajach.

Nie są to opisy fabuły popularnych w tym okresie filmów gatunku *noir*, a zarzuty, które członkowie wielu komisji Kongresu stawiali fundacjom, pragnąc chyba najbardziej zdyskredytować skuteczność i pozytywne efekty działań podejmowanych przez te organizacje na korzyść, a nie szkodę USA.

Przedsmak tego, jaki stosunek amerykański Kongres miał do Fundacji Rockefellera, jej założyciele odczuli przy okazji rejestracji swojej organizacji, o czym będzie w dalszych rozdziałach.

Kongres, prezentując się jako wyraziciel nastrojów opinii publicznej, był przeciwny już nie samym wielkim fortunom, a nadużywaniu przywileju odliczenia od podatku dochodowego darów na rzecz fundacji i organizacji dobroczynnych[191]. Czasem, poddając się odmiennemu klimatowi politycznemu, stawał się orędownikiem inicjatywy i swobodnego rozwoju biznesu, którego elementem było funkcjonowanie fundacji[192]. Najczęściej jednak zdawał się pozostawać nieczuły na uroki roztaczane przez fundacje. Teoretycznie, stojąc na straży dobra społeczeństwa, przedstawicieli władzy cieszyć

---

[190] Jest to odniesienie do znanego od czasów kolonii brytyjskich zwyczaju karania grzeszników, lojalistów w czasie rewolucji amerykańskiej i wrogów, stosowanego w Ameryce do lat 30. XX w.

[191] Przedmiotem przesłuchań przed komisją senacką były nadużycia statusu *tax-exempt* dokonane przez dwie firmy: Royal Little i Textron. W efekcie działań Senate Subcommittee on Interstate and Foreign Commerce (80th Congress, 2nd Session 1948) wprowadzono wiele restrykcji dotyczących fundacji w Ustawie Podatkowej z 1950 r.; zob. Fremont-Smith, *Foundations*, 159–160, 357.

[192] Inicjatorem ograniczenia biznesowej działalności fundacji bywał Departament Skarbu, który zwracał się do Kongresu z konkretnymi rozwiązaniami. W 1942 r. kwestia ta była przedmiotem przesłuchania przed właściwą komisją Izby Reprezentantów, zakończonego brakiem jakichkolwiek rekomendacji. Committee on Ways and Means. House of Representatives. *Hearings on Revenue Revision of 1942*. 77th Congress, 2nd Session, 1942, vol. 1. Więcej nt. inicjatyw podejmowanych przez Kongres zob. Fremont-Smith, *Foundations*, 353–357.

powinny wszelkie przejawy aktywności obywatelskiej Amerykanów. Ci, którzy chcieli wypracowane zgodnie z najszczytniejszymi ideałami kapitalizmu fortuny przeznaczyć na poprawę bytu osób znajdujących się w mniej szczęśliwym położeniu, nie spotykali się ani z poklaskiem, ani z oznakami akceptacji. Wręcz przeciwnie – stawali się obiektem niechęci, zawiści i krytyki, bo nie dość, że pobłogosławieni bogactwem, to jeszcze wbrew logice poddawali się „fanaberii rozdawnictwa". I o to rozdawanie właśnie chodziło[193].

Rozdawnictwu sprzyjały pewne okoliczności zarówno zewnętrzne, jak i wewnętrze. Po zakończeniu II wojny światowej Stany Zjednoczone stanęły wobec do tej pory niespotykanej odpowiedzialności ustawicznego pozostawania w roli lidera wolnego świata. Konieczność odpowiadania na kolejne kryzysy wymagał od USA konkretnych rozwiązań w celu stworzenia militarnego i gospodarczego potencjału dla tego przywództwa, przy jednoczesnym zapewnieniu stabilnej sytuacji gospodarczej i społecznej w kraju[194]. Pomocne w sprostaniu tym wyzwaniom okazały się dwa rozwiązania. Pierwszym było wprowadzenie w roku 1943 mechanizmu wstrzymywania części miesięcznych dochodów na poczet przyszłych podatków[195], dzięki czemu rząd zyskał stałe, znaczące źródło środków do realizacji poszerzającej się roli USA. Umożliwiało mu to finansowanie wielu nowych funkcji, usług, inwestycji, m.in. w dziedzinach kultury, edukacji, zdrowia i opieki społecznej[196]. Dzięki drugiemu rozwiązaniu zaczęto aktywniej korzystać z systemów zbierania i interpretowania danych na temat kondycji gospodarki oraz społeczeństwa. Oba mechanizmy otworzyły całkowicie nowe możliwości prognozowania, długoterminowego planowania i budżetowania[197]. Wprowadzenie systemu podatków progresywnych zarówno od dochodu, jak i od nieruchomości od osób fizycznych, przy jednoczesnych wysokich podatkach od korporacji, doprowadziło do niezamierzonego efektu, jakim było poszukiwanie większych możliwości unikania ich płacenia. Konse-

---

193 Andrews, *Philanthropic Foundations*, 342.

194 Department of Commerce, Office of Business Economics, *National Income*, 1954 Edition. *A Supplement to the Survey of Current Business* (Washington, DC: U.S. Government Printing Office 1954), 27–29.

195 Pomimo wprowadzonego w 1913 r. powszechnego opodatkowania dochodów indywidualnych szacuje się, że w 1939 r. podatek odprowadzany był przez zaledwie 5% pracowników. W 1942 r. w związku z przystąpieniem do światowego konfliktu prezydent F.D. Roosevelt wprowadził podatek progresywny, powszechnie znany jako Victory Tax, który zwiększył odsetek płacących podatki do 75%. Rok później wprowadzono rozwiązanie, które zamiast obligować pracowników do wpłacania całości podatku na koniec roku rozliczeniowego, nakazywało pracodawcom wstrzymywanie części zarobków miesięcznie na poczet przyszłych podatków. Nie tylko spowodowało to wzrost liczby pracowników składających zeznania podatkowe do 90% pod koniec 1945 r., ale i odsetka osób płacących podatek do 60%. Current Tax Payment Act of 1943, P.L. 68, Ch. 120, 57 Stat. 126, 9.06.1943.

196 Carolyn Webber, Aaron B. Wildavsky, *A History of Taxation and Expenditure in the Western World* (New York: Simon and Schuster, 1986), 452–478.

197 John D. Donahue, *The Privatization Decision: Public Ends, Private Means* (New York: Basic Books, 1989).

kwencją tych zmian był lawinowy wzrost liczby nowo powstałych fundacji i organizacji pożytku publicznego, co umożliwiało przekazywanie aktywów, które następnie odpisywane były od należnego podatku[198].

Wbrew podejmowanym przez rząd federalny inicjatywom, mającym poszerzać zakres usług publicznych dla obywateli[199], Kongres nie mógł i nie chciał zaakceptować tego, że „wolne" środki finansowe są rozdysponowywane bez jego zgody i przewodnictwa. Demokratycznie wybrani przedstawiciele, w znacznej większości tkwiący w poczuciu swojej nieomylności, stali na stanowisku, że są najlepiej poinformowani w kwestii potrzeb społecznych, a zatem i środków, które zamiast zasilać kasy fundacji, powinny w formie podatków wpływać do budżetu. Podczas przesłuchań kolejnych komisji, odbywających się przy akompaniamencie medialnych bębnów, grających ponure, zwiastujące armagedon melodie, trudno było fundacjom przekonać szerszą opinię publiczną o czystości swoich intencji. Postanowiły zatem, przy znacznym udziale RF, nie zaprzeczać, a jedynie rzetelnie informować.

Nowe okoliczności wyzwoliły zwielokrotniony ideologiczny atak na fundacje. Zdaniem członków Kongresu fundacje, mimo że były raczej świadkami zachodzących w społeczeństwie zmian lub przypadkowymi uczestnikami wydarzeń na świecie, mogły być *spiritus movens* jakiejś rewolucji, do której mogłoby dojść[200]. Okoliczności te podsycane

---

[198] Z zaledwie 744 nowo powstałych fundacji w latach 1940–1949 ich liczba wzrosła do 1790 między 1950 a 1959 rokiem. Nowaczewska, *Dobroczynna*, tab. 9, 120. Liczba wszystkich organizacji *tax-exempt* między 1950 a 1968 r. z 12 500 wzrosła do ponad ćwierć miliona.

[199] Przykładem nowych usług publicznych może być tzw. ustawa G.I. Bill (Servicemen's Readjustment Act of 1944, P.L. 78–346, 58 Stat. 284, 78th US Congress) z 1944 r. Wprowadzony system voucherów na opłacenie czesnego za studia w sposób bezpośredni wpłynął na uzyskanie wykształcenia przez 7,8 mln weteranów i pośrednio na przekształcenia w systemie szkolnictwa wyższego; zob. Keith Olson, „The G.I. Bill and Higher Education: Success and Surprise", *American Quarterly* 25 (1973), 5: 596–610. Drugim przykładem może być ustawa Hospital Survey and Construction Act (powszechnie znana jako Hill–Burton Act, P.L. 79–725, 60 Stat. 1040, 79th US Congress), wprowadzona w 1946 r., której celem było zwiększenie liczby szpitali zwłaszcza w obszarach mniej zurbanizowanych, mniej uprzywilejowanych, zamieszkałych przez mniejszości i ludność o niskich dochodach. Udostępniając środki federalne, ustawa umożliwiała budowę szpitali, które następnie funkcjonowały na zasadzie organizacji non-profit. Więcej na ten temat zob. Karen Kruse Thomas, „The Hill-Burton Act and Civil Rights: Expanding Hospital Care for Black Southerners, 1939–1960", *The Journal of Southern History* 72 (2006), 4: 823–870.

[200] Nie wydarzyło się to nagle, a wynikało z wielu czynników, od doktryny Trumana począwszy, po plan Marshalla, które wiązały się z zaangażowaniem znaczących środków finansowych nie tylko za granicą. Biorąc pod uwagę, że obie izby Kongresu w owym czasie zostały niespodziewanie przejęte przez republikanów, wśród których był ambitny senator Joseph McCarthy oraz wielu izolacjonistów ze środkowego zachodu, przeciwnych jakiemukolwiek zaangażowaniu USA za granicą, sytuacja zdawała się patowa. Z jednej strony niechęć do kontynuowania obecności amerykańskiej na obszarach zamorskich zdobywała coraz szersze grono zwolenników. Z drugiej zaś dramatyczna sytuacja gospodarcza w wielu krajach Europy Zachodniej, otwierająca je na indoktrynację idei komunistycznych (partie komunistyczne zdobywały coraz większe poparcie na przełomie 1946 i 1947 r. w wielu krajach za oceanem), budziły strach przed ewentualnymi konsekwencjami rozprzestrzeniania się wrogiego systemu.

były oskarżeniami o sympatie komunistyczne, które z czasem za sprawą m.in. senatora Josepha McCarthy'ego[201] przerodziły się w prawdziwe masowe szaleństwo[202]. Kolejną przyczyną było niezadowolenie z udziału Stanów Zjednoczonych w wojnie w Korei, czego efektem było m.in. podwyższanie skali podatkowej[203]. A ostatnią motywacją dla tych ataków były typowe dla USA problemy polityki gospodarczej, co przy wręcz tradycyjnym braku zaufania do tzw. grupy posiadającej, pochodzącej ze Wschodniego Wybrzeża, mającej realny wpływ na politykę elity, dawało trudną do kontrolowania mieszankę wybuchową[204].

Preludium do serii kongresowych komisji było wprowadzenie tzw. ustawy McCarrana, która poważnie zaburzyła proces selekcji i przyjmowania na stypendia naukowców z zagranicy. Zgodnie z zapisami ustawy o bezpieczeństwie wewnętrznym (Internal

---

Strach ten podsycany był przemówieniami Winstona Churchilla, wygłoszonym w Fulton, Missouri, 5 marca 1946 r., czy prezydenta Harry'ego Trumana, który w kryzysie gospodarczym i bezładzie społecznym widział zagrożenie dla demokracji. W specjalnym przemówieniu w Kongresie 12 marca 1947 r. mówił: „ziarna totalitarnych systemów wyrastają na nędzy i pragnieniu. Rozpylają się i rosną na wrogiej ziemi ubóstwa i konfliktu. Osiągają pełną dojrzałość, kiedy nadzieja na lepsze życie umiera. Musimy utrzymać tę nadzieję". Zagrożenie to, z początku mocno przesadzone, świadomie demonizowane przez prezydenta Harry'ego Trumana, który w komunizmie znalazł odpowiedź na izolacjonistycznych i nacjonalistycznych republikanów w Kongresie, wzbudziło falę, która nie tylko dyrygowała publicznym dyskursem, ale i ukierunkowała politykę zagraniczną USA w kolejnych dwóch dekadach; zob. Winston Churchill, *The Sinews of Peace* („Iron Curtain Speech"), https://winstonchurchill.org/resources/speeches/1946-1963-elder-statesman/the-sinews-of-peace [29.07.2023]; Harry Truman, *Special Message to the Congress on Greece and Turkey: The Truman Doctrine*, 12.03.1947, https://www.trumanlibrary.gov/library/public-papers/56/special-message-congress-greece-and-turkey-truman-doctrine [29.07.2023]; John Lewis Gaddis, „Was the Truman Doctrine a Real Turning Point?", *Foreign Affairs* 52 (1974), 2: 386–402.

[201] Szczegółowo przedstawiona sylwetka McCarthy'ego zob. Włodzimierz Batóg, *Wywrotowcy? Komunistyczna Partia USA we wczesnym okresie zimnej wojny (1945–1954)* (Warszawa: Wydawnictwo TRIO, 2003), 195–235. Autor wiele miejsca poświęcił analizie kolejnych kroków podejmowanych przez Kongres w celu zbadania funkcjonowania i wpływów, jakie wywierać mogły organizacje i osoby o sympatiach komunistycznych w tym czasie.

[202] Na temat narastającej atmosfery zagrożenia – prawdziwego i potencjalnego – ze strony „radzieckich szpiegów lub komunistów amerykańskich", zagrażających bezpieczeństwu państwa, infiltracji i skorumpowaniu rządu, zob. Krzysztof Michałek, *Mocarstwo. Historia Stanów Zjednoczonych Ameryki, 1945–1992* (Warszawa: Książka i Wiedza, 1995), 35–39, 109–112, 122–125.

[203] Por. Tax Policy Center, Urban Institute & Brookings Institution, *Major Enacted Tax Legislation 1950–1959*, https://www.taxpolicycenter.org/laws-proposals/major-enacted-tax-legislation-1950-1959 [15.08.2023]. Był to okres, kiedy skala podatkowa była jedną z najwyższych w historii od wprowadzenia 16. poprawki do Konstytucji w 1913 r. – na poziomie 91%. Wyższa była tylko w 1944 r. i wynosiła 94%. Mark Luscombe, *Historical income tax rates*, Wolters Kluwer, 30.12.2022, https://www.wolterskluwer.com/en/expert-insights/whole-ball-of-tax-historical-income-tax-rates [15.08.2023].

[204] Więcej nt. wyzwań stojących przed Stanami Zjednoczonymi w obszarze polityki zagranicznej, w tym ataków McCarthy'ego na Departament Stanu, zob. Andrzej Mania, *Department of State i Foreign Service w polityce zagranicznej USA lat gorącej i zimnej wojny, 1939–1989* (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2019), 98–160.

Security Act)[205], przegłosowanej przez Kongres we wrześniu 1950 roku, stworzono radę (Subversive Activities Control Board), mającą zajmować się identyfikowaniem i rejestrowaniem osób oraz organizacji o komunistycznych przekonaniach. Akt ten uniemożliwiał wykazującym lewicowe sympatie obywatelom amerykańskim uzyskanie paszportu, a na Departament Stanu nakładał obowiązek sprawdzania i ewentualnego odmawiania wiz wjazdowych osobom będącym członkami organizacji komunistycznych. Był to bolesny cios zadany procesowi selekcji kandydatów na *fellowships*, stypendia i granty, prowadzonemu przez fundacje. Podkopywał ich wiarygodność i niweczył pieczołowicie odbudowywane relacje międzynarodowej współpracy naukowej, praktycznie wykluczając znaczną grupę naukowców, przede wszystkim z Francji[206].

Komisja Coxa

W ogólnie panującej atmosferze strachu, niepewności i podejrzliwości – konsekwencjach wspomnianych wydarzeń, powołano kolejną komisję Kongresu wymierzoną w fundacje. Od czasów Komisji Walsha minęło 37 lat. W okresie tym liczba prywatnych fundacji wzrosła z 27 w 1915 do 4162 w 1955 roku[207].

Motywowani interesem partyjnym demokraci z Południa sprzymierzyli się z konserwatywnym skrzydłem republikanów w celu nie tylko zbadania działalności fundacji, ale przy okazji zdyskredytowania Eisenhowera i jego otoczenia. Ich celem było przyklejenie łatki niebezpiecznych „internacjonalistów", do tego „miękkich wobec komunizmu"[208]. Bezpośredni atak na fundacje przeprowadził członek Izby Reprezentantów Kongresu

---

[205] Więcej nt. tej ustawy, która „była ukoronowaniem wieloletnich wysiłków zmierzających do opanowania uważanej za rozległą i zagrażającą bezpieczeństwu USA działalności partii komunistycznej", oraz kolejnych inicjatyw Kongresu zmierzających do likwidacji „zagrożenia przez komunizm" patrz: Batóg, *Wywrotowcy*, 187–194 i dalej.

[206] Efekty tej ustawy będą długo odczuwalne w procesach selekcji kandydatów na granty RF, o czym jeszcze będzie w dalszej części. Ustawa ta sponsorowana była przez senatora Pata McCarrana (demokratę z Nevady) i Johna Wooda, przewodniczącego Komisji Izby Reprezentantów ds. Badania Działalności Antyamerykańskiej (House Un-American Activities Committee – HUAC). *Internal Security Act*, P.L. 81–831, 64 Stat. 987, 81st Congress, 987–1031, zob. John Krige, *American*, 139–140. W serii decyzji wydanych przez Sąd Najwyższy, w latach 1964–1967, większość zapisów tego aktu uznanych zostało za niekonstytucyjne. Poważne reperkusje ustawa ta wywołała na uczelniach amerykańskich, ingerując w ich autonomię, w politykę kadrową, nabór oraz proces przyznawania grantów organizacjom i indywidualnym stypendystom. Por. Sigmund Diamond, *Compromised Campus. The Collaboration of Universities with the Intelligence Community, 1945–55* (New York, Oxford: OUP, 1992), 233–235.

[207] Zob. też Aneks 1.

[208] Więcej nt. motywacji stojących za powołaniem Komisji Coxa zob. Helen Hill Miller, „Investigating the Foundations", *Reporter* 9 (24.11.1953), 37–40.

Stanów Zjednoczonych Eugene E. Cox, demokrata i były sędzia z Georgii[209]. W płomiennym przemówieniu oskarżył fundacje o działalność zagrażającą bezpieczeństwu kraju. Fundacji Rockefellera zarzucał, że „finansowała osoby i organizacje, których celem było wprowadzenie ideologii komunistycznych do systemu szkolnictwa w kraju, dyskredytując Amerykę, a wywyższając Rosję". Nie poprzestał jednak na tym, odmalował, w budzących emocje obrazach, winę, jaką ponosi ta fundacja za to, że swoją aktywnością sprawiła, iż „niezdecydowani studenci i profesorowie chińskich uczelni przeszli na stronę komunistów jeszcze przed rewolucją (…) [a amerykańscy] chłopcy cierpieli i ginęli w Korei, bo [Rockefellerowie] zmienili trendy w szkołach i uczelniach chińskich", a ich pieniądze sprawiły, że „inteligencja przeszła na komunizm"[210].

Za cel komisji nadzwyczajnej czy też specjalnej[211] wyznaczono zbadanie organizacji podlegających jakimkolwiek zwolnieniom podatkowym i sposobów wykorzystywania przez nie środków finansowych (Select Committee to Investigate Tax-Exempt Foundations and Comparable Organizations)[212]. Już w trakcie debaty nad powołaniem komisji jasne stało się, że jej członkowie stawiali tezę, iż fundacje prywatne nadużywają udzielonych im prerogatyw, „wykorzystując je na antyamerykańskie i wywrotowe działania

---

[209] Sam Cox nie doczekał rezultatów śledztwa, ponieważ zmarł w grudniu 1952 r. i na stanowisku przewodniczącego zastąpił go Brooks Hays ze stanu Arkansas.

[210] RAC, RF, RG 3.2, series 900, box 14, folder 85, Investigation of Certain Educational and Philanthropic Foundations. Speech of Hon. E.E. Cox of Georgia in the House of Representatives, Wed. 1.08.1951.

[211] Tzw. *select committee*, czasem określane mianem *special committee*, to komisje powoływane w celu spełnienia wyznaczonej roli, pełniące funkcję raczej śledczą niż ustawodawczą, najczęściej w ramach funkcjonującej komisji stałej. Zwyczajowo powoływane są z określeniem obowiązków, prerogatyw, obowiązujących członków procedur, oraz czasu trwania, po upływie którego komisja najczęściej ulega rozwiązaniu. W przeciwieństwie do komisji stałych, nadzwyczajne kończą swoją działalność wraz z upływem kadencji Kongresu. Carol Hardy Vincent, Elizabeth Rybicki, CRS Report for Congress. *Committee Numbers, Sizes, Assignments, and Staff: Selected Historical Data* (Washington, D.C.: Congressional Research Service, 1.02.1996), 3.

[212] Rozpoczęcie dochodzenia wiązało się z decyzją, której stałej komisji Izby Reprezentantów należałoby je powierzyć. Jeśli kluczem miało być badanie wykorzystania środków pochodzących ze zwolnienia podatkowego, wówczas powinno stać się to udziałem, jak poprzednio, Komisji Finansów Izby Reprezentantów (Ways and Means Committee). Jeśli zaś centralnym punktem śledztwa miały być komunistyczne działania wywrotowe sponsorowane przez fundacje, wówczas zająć się nimi powinna Komisja ds. Badania Działalności Antyamerykańskiej. Nie chciano duplikować funkcji istniejących już komisji. Artykułowano również obawy o „wrogi język oraz postawę zbytniej ingerencji w działalność fundacji". Jak wynika z oficjalnego diariusza Kongresu, pomimo sprzeciwów, dzięki sojuszowi demokratów z Południa i konserwatywnych republikanów, wniosek o powołanie komisji specjalnej przeszedł większością 194 do 158 głosów. *Congressional Record*, 82 Congress, 2nd Session, Vol. 98, part 3 (25.03.1952–22.04.1952), 3491–3504. Komisja funkcjonowała również pod nazwą: U.S. House of Representatives. Select Committee to Investigate Foundations and Other Organizations.

i cele niezgodne z interesem i tradycjami Stanów Zjednoczonych"[213]. Za sprawą publikacji, takich jak artykuł w „Chicago Daily Tribune", oskarżający fundacje przyznające stypendia dla przedstawicieli nauki zza żelaznej kurtyny o promowanie komunizmu, zostały one posądzone o dążenie do „zniszczenia systemu kapitalistycznego"[214].

Ze względu na ograniczony czas, wynikający z kalendarza wyborczego, komisja miała niecałe pół roku na przeprowadzenie śledztwa, co nie pozostało obojętne dla jego skrupulatności. Podjęto decyzję o zbadaniu jedynie największych fundacji. Komisja rozesłała ankiety do 1500 organizacji i kilkuset indywidualnych osób oraz przeprowadziła wywiady z 200 osobami[215]. Pytano m.in. o związki z organizacjami frontowymi oraz metody zapobiegania wykorzystania środków pochodzących od fundacji na działalność wywrotową. Żądano potwierdzenia, że pieniądze nie zasilają kieszeni komunistów, a także że fundacje nie kształtują poglądów w rozmaitych dziedzinach, takich jak religia, polityka czy stosunki międzynarodowe.

W trwających 18 dni publicznych przesłuchaniach przed komisją stanęło 39 świadków[216]. Wśród składających zeznania z ramienia Rockefeller Foundation byli John D. Rockefeller III oraz prezydent Fundacji – Dean Rusk. Wezwano także Henry'ego Forda II i Paula G. Hoffmana, reprezentujących Fundację Forda, a także Charlesa Dollarda z CCNY oraz przedstawicieli Rosenwald Fund i Guggenheim Foundation. Podstawą opublikowanego w 1954 roku raportu były odpowiedzi udzielone m.in. przez 54 największe fundacje prywatne[217].

Fundacje w pełni współpracowały z członkami komisji, skrupulatnie wypełniając kwestionariusz, obejmujący informacje na temat każdego aspektu ich działalności, chociaż udzielenie jednoznacznych odpowiedzi czasami było wręcz niemożliwe[218]. Przedstawiciele fundacji bez wyjątku stawiali się na przesłuchania, których celem miało być

---

[213] RAC, RF, RG 3.2, series 900, box 14, folder 85, Investigation of Certain Educational and Philanthropic Foundations. Speech of Hon. E.E. Cox of Georgia in the House of Representatives, Wed. 1.08.1951.

[214] Willard Edwards, „Defense of Red Scholarships Jolts Probes", *Chicago Daily Tribune* 118 (18.05.1949), 4.

[215] Materiał dowodowy uzupełniony został szerokim badaniem literatury dotyczącej działalności fundacji. Dyrektorem ds. badań został Joseph Ch. Kiger, który po zakończeniu prac komisji przygotował publikację pod auspicjami Russell Sage Foundation. Lista pytań zawartych w kwestionariuszu, patrz: Kiger, *Operating Principles of the Larger Foundations* (New York: Russell Sage Foundation, 1954), Appendix B, 127–137.

[216] Cały proces publicznych przesłuchań trwał od 18 listopada do 30 grudnia 1952 r.

[217] Odpowiedź, którą przesłała RF, liczyła ponad 100 stron. Zawierała również szczegółową listę beneficjentów Fundacji od roku 1935. RAC, RF, RG 3.2, series 900, box 14, folder 89, Answers of the Rockefeller Foundation to Questionnaire Submitted by the Select Committee of the House of Representative of the Congress of the United States.

[218] W opinii fundacji najtrudniej było odpowiedzieć na pytania dotyczące efektów ich działalności, ponieważ były one „tak rozległe i niebezpośrednie". Jedynym aspektem możliwym do prezentacji

rozstrzygnięcie, czy fundacje były infiltrowane przez komunistów, czy nadużywały statusu organizacji zwolnionych z podatku oraz jakie miejsce zajmują one we współczesnym amerykańskim społeczeństwie i czy nie powinny podlegać większej kontroli państwa[219].

Wbrew oczekiwaniom Komisja Coxa nie doprowadziła do upadku fundacji. Co więcej, sama podkreślała paradoks leżący u podstaw jej działań. Poprzednie śledztwo Kongresu z 1915 roku, czyli Komisja Walsha, „wyrażała obawy, że fundacje okazać się mogą instrumentami powierzonego im bogactwa, uprzywilejowanymi i reakcyjnymi". Tymczasem poglądem, który doprowadził do powołania Komisji Coxa, było stanowisko, że te same fundacje „są wrogiem systemu kapitalistycznego". „Żadne z powyższych obaw", w opinii członków komisji, „nie znajduje potwierdzenia [w faktach]"[220].

W liczącym zaledwie 15 stron raporcie końcowym uznano fundacje za lojalne i z powodu braku dowodów na to, że pieniądze były przekazywane na cele wrogie demokratycznemu systemowi rządów, pracę komisji zakończono[221]. W pierwszej części raportu, opisując szybkość przyrostu liczby fundacji, rolę, jaką odgrywają we współczesnym społeczeństwie, oraz ich „obecne i przyszłe potrzeby", komisja uznała, że fundacje, które dotychczas były „dobrodziejstwem dla społeczeństwa", stały się „żywotnym i niezbędnym czynnikiem [amerykańskiego] postępu"[222]. W drugiej części raportu, będącego omówieniem odpowiedzi uzyskanych w kwestionariuszach, dostrzegano wartość fundacji, chociaż nie oczyszczano ich całkowicie z „winy", za którą uznawano „folgowanie

---

były wielkość dystrybuowanych środków oraz ich odbiorców, a także wzrost liczby personelu zaangażowanego raczej „naukowo niż dogmatycznie" w swoją pracę. Kiger, *Operating*, 94.

[219] Oddzielne formularze wysyłano do fundacji z aktywami przekraczającymi 10 mln USD, tych poniżej tego progu oraz do organizacji pośredniczących, takich jak Social Science Research Council. Te pierwsze składały się z 90 pytań podzielonych na dziewięć sekcji. W sekcji B pytano m.in. o powiązania pracowników fundacji z organizacjami frontowymi. W części C pytano o przekraczanie granic dopuszczonych przez statuty fundacji. W kolejnej chciano wiedzieć, jak fundacje przeciwdziałały wykorzystaniu funduszy na aktywność wywrotową. W kolejnych pytano o ograniczenia nakładane przez rząd na fundacje i metody stosowane przez te ostatnie w celu ich pomijania, w tym wpływanie na opinię publiczną. Ostatnie części poświęcone były aktywności fundacji za granicą oraz wpływowi na społeczeństwo. Mniejsze fundacje musiały odpowiedzieć już tylko na 22 pytania, a organizacje pośredniczące na 56. Select (Cox) Committee to Investigate Tax-Exempt Foundations and Comparable Organizations. *Hearings* (dalej: *Cox Committee Hearings*). U.S. House R. 561, 82nd Congress, 2nd Session (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1953), 747–758. Zob. też: Lankford, *Congress*, 40–42.

[220] Select (Cox) Committee to Investigate Tax-Exempt Foundations and Other Organizations. *Final Report*. U.S. (dalej: *Cox Committee Final Report*). U.S. House R. 561, 82nd Congress, 2nd Sess. (Washington, D.C.: Government Printing Office, 1953), 10.

[221] Komisja przekazała w raporcie końcowym rekomendacje dla dalszych działań Kongresu, jednak ten nie skorzystał z takiej możliwości m.in. dlatego, że reforma podatkowa z 1950 r. już nakazywała fundacjom i organizacjom zwolnionym z podatku publikowanie treści zeznań podatkowych na formularzu 990-A. Zob. *Cox Committee Hearings*; *Cox Committee Final Report*; Revenue Act of 1950, Internal Revenue Code, §6033 (b), Ch. 994; §341, 64 Stat. 906, 960.

[222] *Cox Committee Final Report*, 3–4.

sobie w łatwowierności, która zwiodła tak wielu lojalnych i patriotycznych obywateli". Fundacje, nieświadomie wspierając organizacje i osoby sympatyzujące z wrogą ideologią, co najwyżej stały się „zakładnikami partii komunistycznej"[223]. Promując wiedzę, nie osłabiły, nie podkopały ani nie zdyskredytowały jednak systemu wolnorynkowego i wartości demokratycznych w kraju[224]. Jednocześnie komisja ostrzegała przed dwoma obszarami zainteresowania fundacji, a mianowicie studiami regionalnymi i naukami społecznymi. Z wyraźnym naciskiem zwracano uwagę na projekty powoływania Instytutów Studiów Rosyjskich, prowadzonych przez, niewymienione w końcowym raporcie z nazwy, Uniwersytet Harvarda i Uniwersytet Columbia, które mogły okazać się potencjalnie niebezpieczne[225].

Należy podkreślić, że komisja charakteryzowała się stosownym umiarkowaniem, dzięki czemu jej działalność nie przekształciła się w kolejne „polowanie na czarownice"[226]. Największym problemem komisji był ograniczony czas, co utrudniło wypełnienie głównego celu, w jakim została powołana – zbadania, czy fundacje podlegające zwolnieniu podatkowemu nie nadużywają danego im statusu. Niedociągnięcie to miało zostać naprawione w przyszłości.

Komisja Reece'a

Brak „oczekiwanych" rezultatów nie zniechęcił kongresowych „psów myśliwskich" do zaprzestania pościgu, kontynuowanego w 1954 roku przez członka Izby Reprezentantów B. Carolla Reece'a, republikanina z Tennessee, który postanowił zagłębić się nie tylko w strukturę i sposoby działania fundacji, ale również w motywy ich powoływania oraz

---

[223] *Cox Committee Final Report*, 6–13. Zapalną kwestią była sprawa zarówno Algera Hissa, prezesa Carnegie Endowment for International Peace (która posłużyła jako paliwo kolejnej komisji), jak i Fredericka Vanderbilta Fielda, sekretarza American Council of the Institute of Pacific Relations, która to organizacja była przedmiotem badań Komisji McCarrana. Na temat tzw. sprawy Hissa i reperkusji z nią związanych dla administracji amerykańskich i Departamentu Stanu zob. Mania, *Department of State i Foreign*, 40, 100, 141, 159, 168.

[224] Kiger, oceniając wielkość problemu, jakim miało być sponsorowanie przez fundacje działalności wrogiej, powtarza za RF, że dwie osoby (wspomniane powyżej) zostały wymienione przez HUAC. Jedenaście innych, zidentyfikowanych przez HUAC, również skorzystało ze środków pochodzących od RF, przyznanych co prawda instytucjonalnie, a nie indywidualnie. Z 54 większych fundacji zaledwie dziewięć przyznało podobne granty organizacjom „wymienionym" przez HUAC lub Subcommitee on Internal Security w rozmaitych raportach jako stanowiące potencjalne zagrożenie infiltracją. Kiger, *Operating*, 96–97.

[225] RAC, RF, Cox and Reece Investigations, 1952–54, series 3, Washington, D.C. Files, box 60, folder 956, I-9B, Final Report, 1952–53, 2–15; *Cox Committee Final Report*, 9.

[226] Więcej nt. Komisji Coxa zob. Fremont-Smith, *Foundations*, 358–360; Andrews, *Philanthropic Foundations*, 343–344.

wpływ, jaki mogły one wywierać na społeczeństwo amerykańskie[227]. Zapragnął również bardziej „szczegółowo" przyjrzeć się metodom, celom i podmiotom, którym fundacje przydzielały granty. Zdaniem przewodniczącego Reece'a problemem poprzedniej komisji nie był tylko brak czasu, ale niedopatrzenia, jak to, że świadkowie nie zeznawali pod przysięgą[228]. Jego zastrzeżenia dotyczyły również tego, że Fundacja Forda nie została wezwana przed oblicze poprzedniej Komisji Coxa ani nie pytano o to, dlaczego fundacje **nie sponsorowały** działalności „proamerykańskiej"[229]. Większościowy republikański Kongres uznał zatem te „niedociągnięcia" za wystarczające do przyznania środków na powołanie kolejnej komisji śledczej[230].

Uwagę komisji wzbudziła zwłaszcza aktywność fundacji na polu „inżynierii społecznej". Chodziło o sponsorowanie badań kształtujących opinię bez uprzedniego sprawdzenia, czy leżały one w tzw. interesie publicznym. Kontrowersje budził przede wszystkim projekt Gunnara Myrdala badań relacji rasowych w Ameryce (sponsorowany przez CCNY) oraz badania Alfreda Kinseya nad seksualnością Amerykanów (finansowany przez RF). Oba projekty, zdaniem członków komisji, podważać miały wartości wyznawane przez społeczeństwo amerykańskie[231]. Krytykowano niechęć fundacji do sponso-

---

[227] Zamierzony rezultat, który osiągnęła komisja, to ugruntowanie przekonania, że fundacje zakładane są w celu zredukowania obciążenia podatkowego i utrzymania kontroli nad aktywami pozostającymi w posiadaniu rodzin. Leo Egan, „Foundations' Rise Laid to Tax Laws", *The New York Times*, 2.03.1954; Zunz, *Philanthropy*, 173–174. W szczególnie złym świetle przedstawiono inicjatywę założenia Fundacji Forda i przekazania pakietu kontrolnego udziałów w firmie Duke Energy – Duke Endowment. Special (Reece) Committee to Investigate Tax-Exempt Foundations and Comparable Organizations. *Final Report*. U.S. House R. 2681, 83rd Congress, 2nd Session, 16 Dec. 1953 (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1954) (dalej: *Reece Committee Final Report*), 5–12.

[228] W niezwykle sprytny sposób, nieobecny z powodów rodzinnych w czasie większości posiedzeń Komisji Coxa, której był członkiem, Reece w formie dopisku do końcowego raportu tejże komisji umieścił „pragnienie" kontynuacji śledztwa. Zob. *Cox Committee Final Report*, 14.

[229] Podkreślenie R.N.; Special (Reece) Committee to Investigate Tax-Exempt Foundations and Comparable Organizations. *Hearings*. U.S. House R. 217, 83rd Cong., 2nd Session, (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1954) (dalej: *Reece Committee Hearings*). Zarzutów na nieskuteczność pracy poprzedniej Komisji Coxa było wiele, a wszystkie zostały wyszczególnione w tzw. raporcie Dodda, dyrektora ds. badań w Komisji Reece'a; zob. Special (Reece) Committee to Investigate Tax-Exempt Foundations and Comparable Organizations. *The Report of Norman Dodd*, Director of Research (1.11.1953–30.04.1954); *The Dodd Report to the Reece Committee on Foundations* (New York: Long House, c1954), 4–8 (dalej: *Dodd Report*).

[230] W płomiennym wystąpieniu przed izbą niższą Kongresu Reece skupił się na działalności wywrotowej, swój atak kierując przede wszystkim przeciw Fundacji Forda i sponsorowanemu przez nią m.in. Fund for the Republic. Powołaniu kolejnej komisji sprzeciwił się m.in. Wayne Hays, który był członkiem poprzedniej Komisji Coxa, Eugene McCarthy i Jacob Javits, których zdaniem odpowiedniejsza byłaby HUAC lub House Ways and Means Committee. Rezolucja przeszła w stosunku 209 do 163 głosów. Wynik nie odzwierciedlał podziału między partiami. *Congressional Record*, 83rd Congress, 1st Sess., Vol. 99, Part 8, 27.07.1953, 10015–10031.

[231] Karl Gunnar Myrdal, nagrodzony Noblem socjolog szwedzki, opublikował w wyniku tych badań „konstrowersyjną" książkę; zob. Karl Gunnar Myrdal, *An American Dilemma: The Negro Problem and*

rowania badań mających na celu pokazanie działalności propagandowej ruchów komunistycznych czy socjalistycznych w USA[232].

Komisja Reece'a „zadowoliła" się przesłuchaniami pracowników niższej rangi i własnymi „ekspertami", którzy mieli bezspornie dowieść „wydatkowania środków [przez fundacje] na antyamerykańskie i wywrotowe działania, na cele polityczne, propagandę i próby wpływania na proces legislacyjny". Ujawnienie tej „diabolicznej konspiracji", promującej socjalizm w USA, o której w przemówieniu wstępnym mówił przewodniczący Reece, miało doprowadzić do nałożenia przez Kongres ograniczeń i systemu kontroli wydatków[233].

Między 10 maja a 17 czerwca 1954 roku komisja przeprowadziła 16 sesji, w trakcie których swoje zeznania złożyło zaledwie dwunastu świadków i trzech członków Kongresu, a większość z nich nie miała żadnej styczności czy eksperckiej wiedzy na temat fundacji. Znakomitą większość czasu pracy komisji poświęcono na odczytywanie przygotowanych uprzednio raportów z pozbawionych rzetelności dociekań zespołu badawczego przypisanego do komisji[234]. „Dowody" ewidentnej winy fundacji oparte były na pozbawionym właściwego kontekstu, swobodnym cytowaniu luźno powiązanych danych, zestawień, wykresów, a także wypowiedzi osób niekoniecznie obeznanych z działalnością fundacji, pochodzących z rozmaitych źródeł, ułożonych w taki sposób, aby posłużyły udowodnieniu stawianych tez. Spełniły się zatem obawy opisane wcześniej. Celem komisji było postawienie fundacji i współpracujących z nimi instytucji w złym świetle oraz zdyskredytowanie ich dotychczasowych osiągnięć[235].

Modern Democracy (New York: Harper & Row, 1944). Alfred C. Kinsey, amerykański biolog i seksuolog, wraz z Wardellem Baxterem Pomeroyem i Clyde'em E. Martinem, opublikował *Sexual Behavior in the Human Male* (Philadelphia: Saunders, 1948); zob. *Reece Committee Final Report*, 67–71, 89–91; *The Dodd Report to the Reece Committee*, 13.

232 RAC, RF, RG 1.2, series 200, box 37, folder 303, Speech by A. Sargent before the Reece Committee, *The State of Our Union,* 29.06.1955; *Congressional Record* 29.06.1955, A 4781–82; Aaron M. Sargent, „The State of Our Union". Address delivered at the Annual Meeting of the National Society, Sons of the American Revolution, 24.05.1955. Colorado Springs *Gazette-Telegraph*, 18.06.1955; „The State of Our Union", *Gazette-Telegraph,* 18.06.1955.

233 *Congressional Record*, 83rd Congress, 1st Sess., Vol. 99, Part 8, 27.07.1953, 10015–10031.

234 Poza samym Reecem troje świadków było jego własnymi opłacanymi pracownikami, a dwie osoby pracowały dla Departamentu Skarbu i odpowiadało na mało ważne pytania natury technicznej. W całej grupie świadków znalazł się zaledwie jeden przedstawiciel fundacji, natomiast dziwnym trafem wszyscy eksperci, z wyjątkiem dwóch w dziedzinie podatków, odegrali znaczącą rolę w przesłuchaniach Komisji ds. Badania Działalności Antyamerykańskiej. Każdy z nich wykazywał mocno zdecydowane uprzedzenia do funkcjonowania i samej istoty fundacji. *Reece Committee Hearings*, vol. 1, 523–868; *Dodd Report*, 9–14. Zob. też: Andrews, *Philanthropic Foundations*, 345; Lankford, *Congress*, 58, 71–83.

235 *Reece Committee Hearings*, vol. 1, 523–868; *Dodd Report*, 8–15.

W raporcie z prac komisji Norman Dodd przedstawiał druzgocące wnioski, z którymi wielu członków komisji się nie zgodziło[236]. Charakteryzował fundacje jako organizacje wywrotowe, dążące do zburzenia istniejącego systemu rządów i zbliżenia z wrogim obozem komunistycznym. Za wszelką cenę chciał ponadto udowodnić, że fundacje uciekały się do „wywierania nacisków politycznych i lobbowania". Jego zdaniem za pomocą grantów fundacje zmieniały rzeczywistość Ameryki przez ingerowanie w proces edukacyjny, współtworząc „internacjonalną klikę odpowiedzialną za zdradę amerykańskich interesów"[237].

W planie zakładano wykorzystanie organizacji pośredniczących o religijnym, edukacyjnym i naukowym profilu działalności. Pomocne w tym miały być American Council of Learned Societies (ACLS), National Research Council (NRC) oraz American Council on Education (ACE). Teoria spiskowa obejmowała czołowe uczelnie amerykańskie, które miały brać udział w tworzeniu oligarchicznego kolektywizmu w świecie globalnie zarządzanym przez fundacje i osoby za nimi się kryjące[238]. W procesie miano wykorzystywać propagandę i inżynierię społeczną oraz wpływać na zmianę istniejącego ustawodawstwa. Sterując polityczną rzeczywistością i wykorzystując nauki społeczne, fundacje wpływać miały nie tylko na system rządów w kraju, styl życia Amerykanów, system edukacji, ale i na stosunki międzynarodowe. Nauki społeczne, oparte na badaniach empirycznych, a nie teoretycznych, zdaniem komisji jawiły się jako wyjątkowo niebezpieczne, ponieważ kwestionowały fundamentalne zasady moralne, religijne i systemowe funkcjonowania państwa[239].

Ze względu na stronniczość większości świadków fundacje oskarżone o „promowanie socjalistycznych doktryn przez wprowadzenie nauk społecznych do badań i odpowiednio przygotowane programy nauczania do szkół, których celem było umniejszenie «prawdziwego amerykanizmu»", nie miały szans bronić się publicznie. Umożliwiono im jedynie przedstawienie swojego punktu widzenia w pisemnych oświadczeniach. Zdaniem Wayne'a Haysa z Ohio i Gracie Pfost, reprezentującej Idaho, „fundacje zostały

---

[236] Jedynie trzech z pięciu członków komisji podpisało się pod raportem końcowym, z czego jeden przedstawił oświadczenie, w którym potwierdził swoje stanowisko zaprezentowane we wnioskach poprzedniej Komisji Coxa. Pozostałych dwóch przygotowało raport mniejszości, w którym wyrażali oburzenie na sposób, w jaki potraktowane zostały fundacje. RAC, RF, RG 3.2, series 900, box 14, folder 86, Reece Committee Report; Representative Comment on the Reece Report, Office of Publications, Rockefeller Foundation, 17 January 1955. Por. Andrews, *Philanthropic Foundations*, 345–346.

[237] *Congressional Record*, 83rd Congress, 1st Sess., Vol. 99, part 8, 10025–7; part 12, A 4781–4782.

[238] W świetle tych oskarżeń interesująca jawi się lektura o sensacyjnie wręcz spiskowym wydźwięku nt. współpracy przedstawicieli czołowych uczelni amerykańskich z rządem USA, a przede wszystkim z FBI. Jak pisze autor, w czasie trwającej wielkiej nagonki antykomunistycznej, „ambitni młodzi mężczyźni" nawiązywali współpracę ze służbami wywiadowczymi w celu „popchnięcia raczkujących karier". Diamond, *Compromised*, 77–81, 243–244 i dalej.

[239] Por. *Reece Committee Final Report*, 16–18; *Dodd Report*, 9–14.

oskarżone i skazane według procedur, które jedynie można scharakteryzować jako barbarzyńskie". Raport z prowadzonych przesłuchań przez komisję w takiej formie nigdy ponadto nie powinien powstać[240].

Większość gazet opowiadała się za fundacjami, nazywając działania komisji „najgorszym przykładem ignorancji" w historii Kongresu, ukazującym „ideologiczne i wrogie pobudki". Fundacje przedstawiano jako otwarte na świat organizacje promujące pokój, a ich przekonania, zdaniem „New York Timesa", podzielane były przez „Amerykanów, nie obawiających się «globalizmu»". Komisję, która na tym etapie stała się farsą, widziano jako konserwatywną próbę ograniczenia zaangażowania „rządu w sprawy ogółu ludzkości". Ich największym grzechem – czytamy dalej – było to, że fundacje:

> nie finansują badań w naukach społecznych wspierających izolacjonistyczne, reakcyjne przekonania Wolcotta i Reece'a, dla których podatki na programy socjalne czy cokolwiek bardziej progresywne niż [dopuszcza] prawe skrzydło partii republikańskiej nosi znamiona lewackich tendencji[241].

Nieprzychylne komisji artykuły, publikowane przez „Washington Post", „Times Herald", „New York Herald Tribune" oraz wspomniany „New York Times", nie pozostawiono bez echa. W raporcie końcowym znalazła się również uwaga, że gazety są uprzedzone do Komisji Reece'a z powodu „koneksji biznesowych z fundacjami", oraz ostrzeżenie, aby „strzegły własnego interesu"[242].

Poza niedorzecznymi oskarżeniami, szafowanymi przede wszystkim przez przewodniczącego Reece'a, komisja wysunęła kilka merytorycznych uwag. Nie bez racji krytykowano „niewielką dywersyfikację" składu zarządów, zalecając wprowadzenie przedstawicieli rozmaitych grup. Nowe składy powinny stać się bardziej reprezentatywne pod względem płci, rasy, pochodzenia etnicznego czy relacji z darczyńcami. Należy dodać, że wnioski te składano w latach 50. XX wieku, a odnosiły się w znacznym stopniu do fundacji, które swoje centrale miały na Wschodnim Wybrzeżu. Naturalną zatem konsekwencją takiego stanu rzeczy było, że to właśnie przedstawiciele elit ze Wschodniego Wybrzeża stanowili większość kadry fundacji. Problemu niestety nie rozstrzygnięto i stał się on elementem innej niezależnej komisji, Commission on Private Philanthropy and Public Needs (1973–1977), popularnie zwanej Komisją Filera[243].

---

240 RAC, RF, RG 3.2, series 900, box 14, folder 86, Reece Committee Report.

241 „Reece Committee Report", *New York Times*, 21.12.1954, 26.

242 *Congressional Record*, 83rd Congress, 1st Sess., Vol. 99, Part 8, 10025–10027; part 12, A 4781–4782.

243 Więcej nt. braku różnorodności w składzie rad nadzorczych zob.: Lindeman, *Wealth* (1936); Andrews, *Philanthropic Foundations*, 67–76; Kiger, *Philanthropic*, 90–100.

Rezultaty dochodzenia Komisji Reece'a nie doprowadziły do konkretnych uregulowań prawnych. Stały się raczej częścią zespołu „chorobliwego strachu" (*fear-sickness*), który jak chmura nawiedził społeczeństwo amerykańskie po II wojnie światowej. Zdaniem Pfost i Haysa, członków komisji z ramienia Partii Demokratycznej, reprezentujących opinię mniejszościową, działania Reece'a służyć miały „pielęgnowaniu wątpliwości i obaw", bez pamiętania o „wierze w wolność". Podobnego zdania był Bernard DeVoto, historyk, eseista i zagorzały obrońca swobód obywatelskich, który ocenił, że Komisja Reece'a „rozpalała płomień gniewu wszystkich, którzy czuli strach i rozgoryczenie" przed tym, co wnosił XX wiek. „Potępiała wszystko, co przemieniało Stany Zjednoczone z prostego (...) w złożone społeczeństwo industrialne". Miał to być atak na „poszukiwanie i postęp wiedzy oraz na edukację jako taką"[244]. W opinii Ferdinanda Lundberga – zagorzałego krytyka ponad miarę bogatych Amerykanów i ich wpływów – raportu końcowego nie można nazwać inaczej niż „konfetti nonsensów" [245].

Potwierdzeniem krytycznych ocen rezultatów osiągniętych przez komisję był brak konstruktywnych działań, jakie miałby podjąć wobec fundacji Kongres[246]. Pomimo „wykazanego realnego zagrożenia", płynącego ze strony fundacji, komisja nie rekomendowała ani zdelegalizowania fundacji, ani pozbawienia ich uprzywilejowania w postaci odliczeń podatkowych. Dostrzeżono jedynie potrzebę stałego monitorowania fundacji, udzielenia większych prerogatyw służbie skarbowej, ograniczenia powszechnej bezterminowości funkcjonowania fundacji do 10–20 lat i nakaz wydatkowania dochodu od posiadanych aktywów w całości[247].

---

[244] *Reece Committee Final Report,* 431–432; Bernard DeVoto, *The Easy Chair* (Boston: Houghton Miffin, 1955), 226–227.

[245] Ferdinand Lundberg, *The Rich and the Super-Rich: A Study in the Power of Money Today* (New York: Lyle Stuart, 1968), 503. Jednocześnie uznaje się, że publikacja raportu Komisji Reece'a zapoczątkowała w literaturze trend poszukiwania teorii spiskowych i obnażania przypadków nadużywania władzy (również z udziałem fundacji), tzw. pornografii władzy, ujawniającej funkcjonujące, głęboko zakorzenione w systemie układy, korumpujące ideały społeczeństwa demokratycznego; zob. m.in.: Reeves, *Foundations*; Lionel Rubinoff, *The Pornography of Power* (Chicago: Quadrangle Books, 1968); Frances Stonor Saunders, *Who Paid the Piper? The CIA and the Cultural Cold War* (London: Granta Books, 2000).

[246] Toczące się niezależnie prace w Kongresie nad zmianą ustawy podatkowej, za rekomendacją House Committee on Ways and Means, wprowadziły zapis zakazujący organizacjom 501(c)(3), w tym oczywiście fundacjom, angażowania się w „działania propagandowe, próby wpływania na proces ustawodawczy czy udział w jakichkolwiek kampaniach politycznych lub ubieganie się o urząd". Mimo że obszar zainteresowania tej ustawy pokrywał się z pracami Komisji, Reece nie został zaproszony do współpracy ani do złożenia jakichkolwiek wyjaśnień czy prezentacji opinii. Świadczy to o zmęczeniu republikańskiego Kongresu całym dochodzeniem i przede wszystkim jego formą. Internal Revenue Code of 1954, P.L. 83-591, 68A Stat. 3, 83rd Congress, 1954, 163–165.

[247] Sugestię karania fundacji filantropijnych, dobroczynnych, edukacyjnych i religijnych instytucji, wykazujących „lewicowe inklinacje", wysunął senator McCarran, który chciał dodania zapisu do kodeksu służby skarbowej o karaniu zwolnionych z podatku ww. organizacji, jeśli nie udowodnią, że podmioty otrzymujące od nich środki wolne są od takich lewicowych przekonań. Szczęśliwie wniosek

Rewelacje Komisji Reece'a nie spotkały się ze zbyt entuzjastycznym przyjęciem przez większość opinii publicznej[248]. Jedną z przyczyn była nie tylko gasnąca gwiazda McCarthy'ego, ale i ogólnospołeczny sprzeciw wobec tego typu komisji śledczych[249]. Obie strony sceny politycznej zdawały się krytycznie oceniać mocno naciągane spekulacyjne wnioski z pracy komisji[250]. W przeciwieństwie do raportu Komisji Coxa wnioski raportu Komisji Reece'a były praktycznie pozbawione pozytywnych opinii, a krytyka miała „rozbrzmiewać szerokim echem przez dekady"[251]. Fundacje w znakomitej większości zdawały sobie sprawę, że raz napiętnowane szybko nie odzyskają dobrej opinii i tylko kwestią czasu było, kiedy ponownie staną się celem śledztwa. Niemożliwe było przewidzenie ani, w jakim momencie to nastąpi, ani co będzie celem badania. Oba czynniki zależne były, jak określił to Dean Rusk, ówczesny prezes RF, „od upodobań śledczego"[252].

Komisja Patmana

Ten czarny scenariusz ziścił się zaledwie kilka lat później, kiedy pod koniec roku 1961 powołano do życia czwartą z kolei komisję – Specjalną Komisję Izby Reprezentantów

---

został przegłosowany jeszcze na etapie rozważań komisji; zob. RAC, RF, Cox and Reece Investigations, 1952–54, series 3- Washington, D.C. Files, box 60, folder 956, I-9B- Final Report, 1952–53; *Reece Committee Final Report*, 212–222.

248 Wręcz przeciwnie, przyłączono się do głosów przedstawicieli fundacji przy poparciu m.in. American Civil Liberties Union, odrzucając krytykę komisji, jednocześnie wzywając demokratów i republikanów w Izbie Reprezentantów do zbadania nadużyć Komisji Reece'a. „Foundation Head Defies Criticism", *The New York Times*, 21.05.1955.

249 Niedługo przed zakończeniem pracy Komisji Reece'a Senat udzielił formalnej nagany senatorowi McCarthy'emu. United States Senate. *The Censure Case of Joseph McCarthy of Wisconsin* (30.07.1954), https://www.senate.gov/about/powers-procedures/censure/133Joseph_McCarthy.htm [15.08.2023]; zob. też Thomas Doherty, *Cold War, Cool Medium: Television, McCarthyism, and American Culture* (New York: Columbia University Press, 2003).

250 Wyjątkiem wśród organizacji był Institute of Pacific Relations, któremu udowodniono komunistyczne sympatie, które były raczej efektem naiwności, a nie zamierzonego złego działania. Pozostałe wnioski komisji zob. Special (Reece) Committee to Investigate Tax-Exempt Foundations and Comparable Organizations. *The Report of Norman Dodd*, Director of Research (1.11.1953–30.04.1954), 5–7; RAC, RF, Cox & Reece Committee, Series 2- Witness Files, box 35, folder 676–82, 692–3; Series 3 – Washington, D.C. Files, box 49, folder 811, 821–24; box 51, folder 851; Series 1- Digest Files, box 19, folder 412–454, box 60, folder 956, I-9B- Final Report, 1952–53. Interesujące jest również to, że wyniki dochodzenia komisji do dziś stanowią pożywkę dla podmiotów podsycających spiskowe teorie dziejów nt. wrogiej aktywności prywatnych fundacji filantropijnych. RAC, Rockefeller Special Collection (dalej: RockSC), Dean Rusk Papers, RG IV 2A49, series I – Subject Files, box 1, folder 1–paper clippings and articles on Reece Commission.

251 Blew, *Laboratories*, 46.

252 Dean Rusk, „Building a Professional Staff", w: *Proceedings of the New York University Second Biennial Conference on Charitable Foundations*, red. Henry Sellin (New York: Matthew Bender & Company, 1955), 178–179.

ds. Małego Biznesu (Select Committee on Small Business of the House of Representative). Przewodniczący komisji – Wright Patman z Teksasu nie był przeciwnikiem samych fundacji. Uważał wręcz, że Komisja Reece's była „najgorzej zarządzaną w okresie makkartyzmu" i przyniosła jeden miażdżący rezultat – fundacje stały się dużo bardziej wstrzemięźliwe w wyborze swoich programów. Konsekwencje działań Komisji Reece'a jego zdaniem były katastrofalne[253].

Patman skupił się przede wszystkich na wpływie, jaki wywierają fundacje na gospodarkę amerykańską, między innymi niszcząc możliwości rozwoju małego biznesu. Już w sprawozdaniu wstępnym, opublikowanym w 1962 roku[254], podał do publicznej wiadomości dane finansowe 534 fundacje, w tym szczegóły posiadanych aktywów, akcji oraz udziałów w rozmaitych firmach i korporacjach. W jego ocenie w okresie od 1951 do 1960 roku z tytułu odliczeń podatkowych na ich rzecz pozbawiły one budżet państwa 7 mld USD wpływów. Patman twierdził, błędnie zresztą, że łącznie zarejestrowanych było 45 124 fundacji, ale liczba ta miała być znacznie większa, ponieważ działać miały one poza wiedzą Departamentu Skarbu[255]. Zarzucał służbie skarbowej niedbałość i nieodpowiedzialność, natomiast fundacjom opieszałość i nieprzestrzeganie prawa. Rekomendował kilkanaście nowych ustaw, mających ograniczyć działalność gospodarczą fundacji, wysokość możliwych odliczeń podatkowych od darów oraz możliwość czerpania zysków przez prywatnych darczyńców. Żądał ponadto wprowadzenia ograniczenia na działalność fundacji do maksymalnie 25 lat (czyli po upływie tego czasu fundacje miałyby automatycznie ulec samorozwiązaniu) i nakazu wydatkowania zysków od posiadanych aktywów w stopniu gwarantującym wyzbycie się ich przed upływem tego czasu[256].

Patman prowadził trwającą prawie jedenaście lat prywatną krucjatę. Za cel obrał sobie ukazanie fundacji jako skorumpowanych, zajmujących się lobbingiem, działalnością polityczną, niszczących wolną konkurencję i gospodarkę USA. Jego zdaniem:

---

253 Cyt. za: Waldemar A. Nielsen, „How Solid Are the Foundations?", *New York Times Magazine*, 21.10.1962, 27.

254 Raport publikowany był sukcesywnie w miarę postępów prac komisji. Drugą część raportu podano do wiadomości 16.10.1963 r., a trzecią – 30.03.1964 r., zaś publiczne przesłuchania przed komisją przeprowadzono dopiero latem 1964 r., czyli już po opublikowaniu raportu końcowego. Fremont-Smith, *Foundations*, 365–373.

255 To była liczba złożonych zeznań podatkowych w formie formularza 990-A, natomiast w 1961 r. liczba fundacji opiewała na jedynie 15 tys.; zob. Select House Committee on Small Business, *Chairman's (Patman) Report*, Tax-Exempt Foundations and Charitable Trusts: Their Impact on Our Economy, 87th Congress, 2nd Sess., 31.12.1962, v (dalej: *Chairman's Patman Report*,); Michael McGreevy, „Review of Rulings and Forms for Reporting", w: *Proceedings of the New York University Sixth Biennial Conference on Charitable Foundations*, red. Henry Sellin (New York: Matthew Bender & Company, 1963), 175, 200.

256 *Chairman's Patman Report.*

> jeden z bardziej szczytnych instynktów rodzaju ludzkiego, jakim jest filantropia, został zdemoralizowany [i sprowadzony do] mechanizmu zinstytucjonalizowanego, świadomego unikania płacenia podatków i uchylania się od moralnej odpowiedzialności wobec narodu [amerykańskiego][257].

Patman w swoich raportach mijał się wielokrotnie z prawdą, podawał złe zestawienia danych, nadinterpretowywał pewne statystyki, a nawet popełniał liczne błędy w kalkulacjach[258]. Wnioskowane przez niego uregulowania prawne, mające ukrócić biznesową bonanzę fundacji, zostały dlatego uznane przez krytyków komisji, a nawet sam Kongres za potencjalnie niszczące dla funkcjonowania fundacji. Proponowane przez niego zmiany znajdowały jednak poparcie w kręgach polityków kolejnych administracji – Kennedy'ego i Johnsona. Były one wyrazicielem społecznego oburzenia z powodu istniejących nierówności w systemie podatkowym, dużo przychylniejszym dla bogatszych Amerykanów, mogących pozwolić sobie na korzystanie z odliczeń na rzecz organizacji dobroczynnych i fundacji[259].

Zmasowane ataki Patmana zakończyły się sukcesem, chociaż nie był on jego. W 1969 roku Kongres przegłosował, a prezydent Nixon podpisał, nową ustawę podatkową Tax Reform Act of 1969. Udało się to po niekończących się przesłuchaniach i obradach Ways and Means Committee, zmianie Ustawy o dochodach z 1964, niezliczonych raportach Departamentu Skarbu, Sprawiedliwości i IRS oraz batalii w Senacie[260]. W ustawie, w której znacząco regulowano działalność filantropijnych organizacji, po raz pierwszy użyto terminu „prywatne" fundacje. Prawnym skutkiem reformy było m.in. zdefiniowanie zakresu odpowiedzialności fundacji, rozdzielenie jej zależności od finansujących je korporacji i narzucenie obowiązkowego minimum środków, jakie miały być wydatkowane co roku[261]. Przyniosła im również więcej pożytku niż szkody, czyniąc je bardziej

---

[257] Mark Dowie, *American Foundations: An Investigative History* (Cambridge, MA: MIT Press, 2001), 15.

[258] Fremont-Smith, *Foundations*, 370–373; por. F. Emerson Andrews, *Patman and Foundations: Review and Assessment* (New York: The Foundation Center, 1968).

[259] Joseph Barr, Sekretarz Skarbu Johnsona, ostrzegał wręcz przed „rewoltą podatników", jeśli system umożliwiający milionerom, z pomocą prawników, księgowych i doradców podatkowych, wykorzystywanie luk prawnych nie zostanie zmieniony. Hall, „A Historical", 54; zob. też *The 1969 Private Foundation Law: Historical Perspective on its Origins and Underpinnings*, Caplin & Drysdale, 1.01.2000, https://www.caplindrysdale.com/publication-the-1969-private-foundation-law-historical-perspective-on-its-origins-and-underpinnings [18.08.2023].

[260] Konflikt w Senacie rozgorzał m.in. o zapis dotyczący ograniczenia „żywota" fundacji do początkowo 25, a potem 40 lat. Szczęśliwie osiągnięto kompromis, niewprowadzający limitu czasowego ich działalności; zob. *The 1969.*

[261] Początkowo było to 6% wartości posiadanych aktywów, potem 5%. Pierwotna wersja zakładała dodatkowo wprowadzenie limitu długości istnienia fundacji. Ograniczyć to miało ich funkcjonowanie jedynie do 40 lat. W odpowiedzi fundacje rzuciły wszelkie możliwe siły i przeprowadziły wspólną,

transparentnymi i odpowiedzialnymi. Przyczyniła się do mobilizacji wielu fundacji, które (w przeciwieństwie do RF) z własnej inicjatywy nie były skore do wykazywania się profesjonalizmem i standaryzacją pracy. Ostatecznie ustawa doprowadziła do legitymizacji roli, jaką fundacje pełniły w systemie polityki publicznej[262].

Reforma podatkowa, która w opinii Waldemara A. Nielsena „wstrząsnęła posadami samozadowolenia szefów fundacji", odniosła jeszcze jeden skutek, a mianowicie, że byli oni skłonni „spojrzeć uczciwie na samych siebie i coś zrobić z tym, co dostrzegli"[263]. Niestety, nie uśmierzyło to zapalczywości krytyków i sceptyków, którzy dążyli do nałożenia szczelniejszego kaptura na funkcjonowanie i publiczne raportowanie wydatków przez fundacje[264]. Jedyną możliwą formą obrony ze strony fundacji było przedstawienie projektu autoregulacji. Chodziło nie tylko o przekonanie krytycznej prasy i wyciszenie aktywności Kongresu. Na tym etapie fundacje musiały przeprowadzić dogłębną analizę nadużyć i zaprezentować racjonalny plan naprawy. Co najważniejsze, po raz pierwszy musiały nie tylko przekonać społeczeństwo o zasadności utrzymania przywileju zwolnienia z podatku, ale sensu istnienia fundacji jako takich.

Z inicjatywy Johna D. Rockefellera III (i z jego osobistym finansowaniem) stworzono tzw. Komisję Petersona (Commission on Foundations and Private Philanthropy – Komisja ds. Fundacji i Prywatnej Filantropii)[265]. Rezultatem działającej poza Kongresem w latach 1969–1970 niezależnej komisji był raport *Foundations, Private Giving, and Public Policy Report*, z którego płynęły rekomendacje dla fundacji i rządu, jak optymalnie

---

zakończoną sukcesem kampanię lobbującą przeciw takiemu zapisowi; zob. Barry D. Karl, Alice W. Karl, „Foundations and the Government. A Tale of Conflict and Consensus", w: *Philanthropy and the Nonprofit Sector*, red. Charles T. Clotfelter, Thomas Ehrlich (Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press, 2001), 52–72, tutaj 61.

[262] Tax Reform Act, Hearings on H.R. 13270, Senate Committee on Finance, 91 Cong. (1969). *Tax Reform Act of 1969*, P.L. 172, 91st Congress, 2nd Session, H.R. 13270, 30 Dec. 1969, Stat. 83. Więcej nt. przesłuchań Kongresu i konsekwencji, w tym kierunku zmian relacji między rządem a fundacjami i kierunku „samoodnowy"; zob. Nielsen, *The Big*, 3–20, 365–434. Natomiast monografia autorstwa Merrimona Cuninggima dostarcza prawdziwej uczty „oskarżeń" i „dowodów niewinności" bądź też aktów „przyznania się do winy" fundacji, w tym dogłębnej analizy znaczenia Ustawy Podatkowej z 1969 r. dla organizacji pozarządowych; zob. Cuninggim, *Private.*

[263] Nielsen, *The Big*, x.

[264] Na temat wpływu tych komisji na funkcjonowanie sektora pozarządowego współcześnie oraz relacji fundacji z rządem federalnym oraz ciągłej potrzeby reformy zob.: Bremner, *American Philanthropy*; Fleishman, *The Foundation*; Karl, Karl, „Foundations", 52–72; Joel L. Fleishman, „Public Trust in Not-for-Profit Organizations and the Need for Regulatory Reform", w: *Philanthropy and the Nonprofit Sector*, red. Charles T. Clotfelter, Thomas Ehrlich, 172–197.

[265] Jej przewodniczącym został bankier inwestycyjny Peter G. Peterson (1926–2018), który był wówczas przewodniczącym zarządu i prezesem Bell & Howell. W późniejszej karierze pracował jako Sekretarz Handlu w administracji Nixona. Założył również The Peter G. Peterson Foundation, zajmującą się upowszechnianiem wiedzy nt. wyzwań stojących przed budżetem publicznym oraz konieczności racjonalnego i oszczędnego zarządzania finansami; https://www.pgpf.org/about [20.08.2023].

wykorzystać dostępne środki finansowe w celu uzyskania najlepszego efektu dla społeczeństwa[266].

Kilka lat później JDR III doprowadził do powołania poza Kongresem kolejnej niezależnej Komisji ds. Prywatnej Filantropii i Potrzeb Sektora Publicznego (Commission on Private Philanthropy and Public Needs) z Johnem H. Filerem na czele[267]. Komisja działająca pod auspicjami m.in. Departamentu Skarbu funkcjonowała od 1973 do 1977 roku. Przedmiotem jej pracy było określenie wzorców aktów dobroczynnych (*voluntary giving*), czyli odpowiedź na pytania – dlaczego i jak dają Amerykanie. Celem komisji było zaś zachęcenie nie tylko instytucji, ale i indywidualnych darczyńców, m.in. przez korzystne ulgi podatkowe, do stanowczo większej hojności. Obie komisje zebrały reprezentatywną grupę wybitnych przedstawicieli swoich dziedzin od spraw publicznych, szkolnictwa wyższego, fundacji, grup religijnych i związkowych oraz nauki. Przez kilka lat przeprowadzono serię paneli debatujących nad kwestiami politycznymi, społecznymi i ekonomicznymi, trapiącymi społeczeństwo w owym czasie, stanowiąc wyzwanie dla działań organizacji filantropijnych. W rezultacie przygotowano 86 projektów badawczych, które doprowadziły do przełomowej samoorganizacji i powstania sektora pozarządowego (*Independent Sector*), zwanego też trzecim lub niezależnym, zrzeszającym podmioty z obu stron filantropijnego stołu, nie tylko darczyńców, ale i odbiorców[268].

Główna zmiana, jak pisze Hall, polegała na przejściu od dyskusji nad tym, „**co** wolontaryjne stowarzyszenia, dobroczynne trusty, korporacje pożytku publicznego, kooperatywy, organy religijne i inne jawne podmioty publiczne robiły", do tego, „**jak** instytucje te funkcjonowały w relacji do rządu i biznesu"[269]. Skupienie się na prawno-ekonomicznych

---

[266] Zob. Ruth Lilly Special Collections and Archives, IUPUI University Library, Indiana University Purdue University Indianapolis, *Commission on Foundations and Private Philanthropy Records, 1949–1970*; Commission on Foundations and Private Philanthropy, Peter G. Peterson, *Foundations, private giving and public policy: report and recommendations of the Commission on Foundations and Private Philanthropy* (Chicago: University of Chicago Press, 1970).

[267] Filer był przewodniczącym zarządu Aetna Life and Casualty oraz dyrektorem Hartford Institute of Criminal and Social Justice; zob. Ruth Lilly Special Collections and Archives, IUPUI University Library, Indiana University Purdue University Indianapolis, *Commission on Private Philanthropy and Public Needs, 1964–1980*; *Independent Sector Records, 1971–1996*.

[268] Na temat Komisji Filera oraz Komisji Petersona zob. Eleanor L. Brilliant, *Private Charity and Public Inquiry. A History of Filer and Peterson Commissions* (Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press, 2000). Pośrednio obie komisje doprowadziły również do powstania takich organizacji jak Giving USA (organizacja pożytku publicznego przygotowująca coroczne badanie filantropii w USA) oraz ukształtowania celu działań prowadzonych przez The Foundation Center, GuideStar i the Council on Foundations. Przyczyniły się również do otwarcia centrów badawczych nad filantropią (Center on Philanthropy, IUPUI) oraz utworzenia programu studiów. Pierwszym był Program on Non-Profit Organizations at Yale University, natomiast the Lilly Family School of Philanthropy at Indiana University jest pierwszą na świecie szkołą całkowicie dedykowaną badaniu i kształceniu w dziedzinie filantropii.

[269] Hall, „A Historical", 54–55 [pokreślenie R.N.].

aspektach definiowania zasadności obecności tych podmiotów w systemie nie rozwiązuje wielu problemów, a jedynie przysparza nowych – jak kwestia relacji między wykorzystaniem majątku osobistego do osiągnięcia władzy nie powinna spychać na margines dyskusji nad „intencjami i altruistycznymi motywacjami"[270].

Debata publiczna

Inicjatywa powołania obu niezależnych komisji, Petersona i Filera, była odpowiedzią na działania Kongresu, a także na zjadliwą batalię medialną toczoną poza nim. Zrozumienie środowiska, w jakim funkcjonowały fundacje, precyzyjniej określi inicjatywy podejmowane przez RF.

Powody, dla których fundacje określane były „wrogiem publicznym", były mnożone, zyskując siłę lawiny śnieżnej. Brak jednoznacznych wniosków zarówno Komisji Coxa, jak i Reece'a nie przeszkodził prawicowym mediom w wydaniu wyroku skazującego, kontynuując nagonkę na fundacje umożliwiające „stalinowcom i ich pachołkom czerpanie wiadrami z zasobów fundacji". Zasobów, które ich zdaniem były niczym innym jak „nadużywanym przywilejem zwolnionym z podatku dochodowego". Publikowano poruszające opisy, które miały doprowadzić do jednoznacznego rozprawienia się z podobną niesprawiedliwością. Jak można było przeczytać w prasie:

> rodziny żołnierzy walczących w Korei z trudem zbierały pieniądze na pokrycie podatku, który wesprzeć miał walkę z komunizmem za granicą. W tym samym czasie fundacje, wykorzystując swoją uprzywilejowaną sytuację, pakowały pieniądze na konta podmiotów promujących doktryny komunistyczne w kraju.

Środki, których miejsce było w budżecie, trafiały do „komunistów, socjalistów, naprawiaczy świata, ludzi wierzących w jeden wspólny świat, szalonookich utopistów i naiwniaków z dobrymi intencjami"[271].

Zarzucano fundacjom sponsorowanie osób mających kontakty ze zdrajcami, szpiegami i wichrzycielami, jak Alger Hiss. Stypendia dla Laurance'a H. Duggana czy profesora Owena Lattimore'a, związanych z Institute of International Education (IIE), Social Science Research Council (SSRC) czy instytucjami mającymi „kształtować opinię publiczną", jak Foreign Policy Association (FPA), Institute of Pacific Relations (IPR), nie zapewniały pluralizmu poglądów, a były sposobem na „napychanie przez fundacje

---

[270] Pokłosiem Komisji Filera była seria publikacji rozstrzygających zasadność istnienia organizacji pozarządowych właśnie z perspektywy „władzy", jaką mają, wywierają, kształtują; por. Hall, *Inventing*; Karl, Katz, „Foundations", 1–40.

[271] Fulton, „Let's Look", 22–23.

pieniędzy komunistom". Sugerowano, że środki, które miały być przeznaczane na działalność naukową i badawcza mogły trafiać do „wywrotowców". Zatrudnienie Hissa na stanowisku prezydenta Carnegie Endowment for International Peace było dowodem na lewicowe sympatie tej fundacji. Doszukiwano się powiązań między stypendystami fundacji a Hissem, oskarżonym o szpiegostwo na rzecz Sowietów[272]. Pozyskiwanie dofinansowania od Carnegie Corporation, Fundacji Rockefellera, Twentieth Century Fund, Commonwealth Fund, General Education Board i innych przez „podejrzanych" stypendystów świadczyć miało o „antyamerykańskich intencjach", a każdy grant stawał się kapitałem początkowym (*seed money*) projektów wspierających komunistów.

Trudno było fundacjom odpierać tego typu zarzuty, ponieważ ich „wina" pozostawała bezsporna. Fundacje miały kontakty z osobami, ogólnie rzecz ujmując, sympatyzującymi lub otwarcie głoszącymi poglądy prokomunistyczne. Co więcej, fundacje przyznawały im granty. Większość rozmaitego wsparcia finansowego została przyznana podmiotom uznanym za „wywrotowe", zanim ujawnione zostały w zeznaniach świadków Komisji HUAC, a nawet zanim ewentualne sympatie dały o sobie znać. Bezspornie udowodnił ten fakt raport Komisji Coxa.

Dowodem na te naciągane prokomunistyczne sympatie było oświadczenie złożone przez RF. Z ponad 14 tys. grantów przyznanych od 1935 roku wyszczególniono w nim zaledwie 20 osób „zidentyfikowanych" przez HUAC. W grupie naukowców znalazł się Frédéric Joliot-Curie, współpracownik i zięć Marie Skłodowskiej-Curie, laureat Nagrody Nobla w dziedzinie chemii, otrzymanej wspólnie z żoną Irène w 1935 roku. Drugą osobą był brytyjski genetyk i biolog John B.S. Haldane, któremu RF przekazała dofinansowanie na lata 1935–1947. Trzecią – Linus Pauling, którego program koordynujący badania w dziedzinie fizyki, chemii i biologii, prowadzone na California Institute of Technology, wspierany był przez RF w latach 1932–1952. W rezultacie tej współpracy Pauling otrzymał Nagrodę Nobla w dziedzinie chemii w 1954 roku. W 1962 roku został uhonorowany zaś Pokojową Nagrodą Nobla za wysiłki czynione przeciwko próbom jądrowym i aktywizm na rzecz rozbrojenia[273].

Innym przykładem świadomego działania, które otwierało fundacje na potencjalne ataki, jest grant w wysokości 130 tys. USD, przyznany również przez RF na badania

---

[272] W prasie bardziej podkreślano jego powiązania z fundacjami, niż to, że był wysoko postawionym urzędnikiem w DoS, który brał udział w konferencji jałtańskiej i konferencji założycielskiej ONZ. Więcej na jego temat i oskarżenia o szpiegostwo zob.: W. Batóg, *Wywrotowcy*, 124–30; Janny Scott, „Alger Hiss, Divisive Icon of the Cold War, Dies at 92", *The New York Times*, 16.11.1996; G. Edward White, *Alger Hiss's Looking-Glass Wars: The Covert Life of a Soviet Spy* (New York: Cambridge University Press, 2004).

[273] RAC, RF, RG 3.2, series 900, box 14, folder 89, Answers of the Rockefeller Foundation to Questionnaire Submitted by the Select (Cox) Committee of the House of Representative of the Congress of the United States; RAC, RF, RG 3.2, series 900, box 15, folder 90, list of grantees.

prowadzone na Uniwersytecie Cornell. Celem projektu było sprawdzenie związku między prawami obywatelskimi a metodami stosowanymi przez rząd amerykański, założeniem których było eksponowanie przypadków braku lojalności i działalności wywrotowej. Rezultatem pracy zespołu pod kierunkiem Roberta E. Cushmana była publikacja serii monografii, w tym *Security, Loyalty and Science* czy *The States and Subversion*[274], której autorem był wielce ceniony profesor prawa Walter F. Gellhorn z Uniwersytetu Columbia. Fundacja, przyznając środki na badanie „swobód obywatelskich w relacji do inicjatyw kontrolowania działalności wywrotowej", z odwagą przyczyniała się do „wkładania kija w mrowisko". RF mogła być atakowana z powodu przeszłości Gellhorna. W trakcie przesłuchań Komisji HCUA wypadł on niekorzystnie, gdyż „nieskutecznie" odpierał kuriozalne oskarżenia komisji, że kierowane przez niego National Lawyers Guild i International Juridical Association były „bastionem Partii Komunistycznej". Reprezentujące komunistów i członków Partii Komunistycznej fundacje uznano za „agentów obcego zwierzchnictwa wrogiego interesom Stanów Zjednoczonych"[275]. Mimo tych rewelacyjnych odkryć, stosując się do zasady niedyskryminowania oraz znając przekonania i wartość pracy całego zespołu, Fundacja Rockefellera postanowiła przekazać środki na wielotomową publikację[276]. Posunięcie to jednoznacznie zinterpretowano jako dostarczanie pocisków do dział „komunistycznych zdrajców"[277].

Warto podkreślić, że Fundacja Rockefellera sama zmagała się z koniecznością rozstrzygnięcia, jak w ramach wewnętrznych procedur traktować prokomunistycznych kandydatów, jak odnosić się do „różowych" i „czerwonych". Po przewrocie komunistycznym

---

[274] Powstała tzw. seria Cornell, która obejmowała publikację studiów przypadku tego, jakiego typu działania adresowane były przez wybrane amerykańskie stany w odniesieniu do „problemu działalności wywrotowej". RF, *Annual Report of 1950*, 200–201; RF, *Annual Report of 1951*, 373–374; Walter F. Gellhorn, *Security, Loyalty, and Science* (Ithaca: Cornell University Press, 1950); idem, red., *The States and Subversion* (Ithaca: Cornell University Press, 1952).

[275] *Congressional Record*, 82nd Congress, 1st Sess., Vol. 97, part 14 (12.07.1951–17.09.1951), Appendix, A4833 – E.E. Cox, *Investigation of Certain Educational and Philanthropic Foundations*, Remarks, August 1, 1951; *Cox Committee Hearings*.

[276] Fundacja Rockefellera stanęła w obronie nie tylko projektu, członków zespołu, ale przede wszystkim profesora Gellhorna. Zeznając przed Komisją Coxa, Dean Rusk, prezydent Fundacji, przypomniał nie tylko, że Gellhorn absolutnie zaprzeczył członkostwa w czy sympatii do Partii Komunistycznej, ale potwierdził wysoko naukowo oceniane, obiektywne efekty jego pracy w ramach projektu finansowanego przez RF. *Cox Committee Hearings*, Supplemental Statement on Behalf of the Rockefeller Foundation, by Dean Rusk, President, 1130–1132.

[277] Raz popartych i rozpoczętych projektów nie przerywano, nawet jeśli mogły być nie w smak członkom Kongresu czy opinii publicznej, np. projektów kontynuowanych przez RF w krajach legitymujących się wieloma zwolennikami komunizmu (np. we Francji) czy planowania i utrzymywania relacji ze środowiskiem naukowym w krajach zza żelaznej kurtyny; zob.: Nowaczewska, „Penetrating"; Igor Czernecki, „An intellectual offensive: the Ford Foundation and the destalinization of the Polish social sciences", *Cold War History* 13 (2013), 3: 289–310; Richard F. Kuisel, *Seducing the French: The Dilemma of Americanization* (Berkeley, Los Angeles, Oxford: University of California Press, 1993); Krige, *American*, 10, 18, 20–25,

w Czechosłowacji w 1948 roku, rozważając „napiętą sytuację w Europie", zarząd podjął kilka ważnych decyzji w kwestii współpracy z partnerami europejskimi, polityki grantowej i wyboru kandydatów. Dostosowując się do narastającego „antykomunistycznego" klimatu w kraju, pracownicy RF wypracowali własny model radzenia sobie z „problemem" już w 1948 roku[278]. Ewentualna weryfikacja oparta była na wywiadach w środowisku naukowym. Co niezwykle ważne, od początku RF odmawiała udostępniania kartotek stypendystów i kandydatów organom rządowym, w tym FBI i Departamentowi Stanu. Podobnie jak w przypadku współpracy z kandydatami pokroju Frédérica Joliot-Curie, zbyt bliskie związki z administracją mogły prowadzić do utraty reputacji, a także zniweczenia kilkudziesięciu lat wysiłków[279]. Jednym z elementów wspomnianej procedury było sprawdzanie list kandydatów z formalnymi listami opublikowanymi przez którąkolwiek ze wspomnianych komisji, w tym HCUA. Praktykę tę RF formalnie zarzuciła w 1958 roku[280].

Wbrew oczekiwaniom ataki i skarżenia wobec fundacji bynajmniej nie wzbudziły podziwu rosyjskiej opinii publicznej – wręcz przeciwnie, przedrukowywano krytyczne artykuły z prasy amerykańskiej, w których jedynie potwierdzano „zepsucie" amerykańskiego systemu. „Pozbawieni współczucia milionerzy-finansiści uprawiają [w nim] filantropię, chcąc uzyskać wyłączną kontrolę nad działalnością instytucji, które finansują". Chociaż autorzy artykułów cytują rodzaj i wielkość wydatków na programy badawcze i rozwojowe, to oceniają je nie jako próbę osiągnięcia „wolności, pokoju i dobrobytu człowieka, a jedynie chęć dokonania czegoś wręcz przeciwnego"[281].

Tymczasem w kraju krytycznie patrzono na finansowany przez RF projekt publikacji w języku angielskim dzieł rosyjskiej literatury, które następnie dystrybuowane były przez ACLS, czy sponsorowanie przez Fundację studiów rosyjskich na wybranych uczelniach amerykańskich. Na fali panujących nastrojów niektóre podmioty wykorzystywały okoliczności w celu „wymuszenia" konkretnego działania ze strony Fundacji. Przykładem może być akcja przeprowadzona przez słowackojęzyczny miesięcznik „Slovák v Amerike", który skierowany do imigrantów miał niewielką dystrybucję i z gruntu był antykomunistyczny, jednak jego wydźwięk teoretycznie mógł przynieść bolesne szkody Fundacji. Wyrażono w nim niezadowolenie wobec „nierównego podziału" środków przeznaczanych przez RF na studia slawistyczne. Autor jednej z publikacji atakował RF, twierdząc,

---

[278] RAC, RF, RG 3, series 900, box 25, folder 199, Officers Conference, 8 March 1948; Trustee's meeting–Policy re Program in Europe, 6–7.04.1948.

[279] Ibidem; RAC, RF, RG 3, series 900, box 25, folder 199, Memo from Weaver to Fosdick, 2.05.1948; Memo from Weaver to Fruton, 2.05.1948.

[280] RF, RG 3, series 900, box 25, folder 200, Memo from DR to LFK, „Security Check", 14.03.1947.

[281] RAC, RF, RG 1.2, series 200, box 37, folder 305, Letter from Henry Heald, Ford Foundation to D. Rusk, RF with an attachment: Yury Yudin, „About «Philanthropic» Foundations in the USA", *World Economics and International Relations* 2 (1957), 123–126.

że procentowo najwięcej wydawała na studia rosyjskie jedynie dla „zatarcia śladów". Jego zdaniem, przemianowując je na studia slawistyczne, chciano „złagodzić" rzeczywistość sponsorowania rozwoju nie tyle wiedzy na temat regionu i społeczeństwa rosyjskiego, ile „popularyzowania ideologii marksistowskiej". Takie postępowanie znieważało Polaków, Czechów, Serbów, Słowaków, Ukraińców, Chorwatów, Słoweńców i inne słowiańskie kultury i narody. Mimo że oficjalnie zarząd Fundacji nie miał zamiaru odpowiadać na te zarzuty, tak aby ich nie legitymizować, to jednak dokonano pewnego rodzaju „rachunku sumienia", w wyniku czego okazało się, że w istocie procentowo najwięcej przeznaczano na studia rosyjskie. Decyzja taka podyktowana była oczywistą potrzebą chwili. To Rosja sowiecka, a nie inne małe państewka Europy Wschodniej, była wrogiem numer 1, którego należało poznać. Akcja zakończona została sukcesem, kiedy „Slovák v Amerike" z satysfakcją doniósł, że Fundacja Rockefellera udzieliła grantu katolickiej organizacji spoza USA, do tego zajmującej się słowackim obszarem kulturowym[282].

Kolejnymi „źle" ulokowanymi pieniędzmi, co nie spotkało się z akceptacją opinii publicznej, były granty RF dla London School of Economics (LSE), będącej ponoć „wylęgarnią komunistów, kryptokomunistów, socjalistów" w Anglii, skąd następnie przyjeżdżali oni do USA, aby „nas edukować". Listy stypendystów, jeśli porównać je z osobnikami wyszczególnionymi przez Komisję Coxa, wypełnione byłby „radykałami, komunistami i mającymi powiązania z czerwonym frontem"[283].

Opinie te rozpowszechniane były m.in. przez czasopismo dystrybuowane przez stowarzyszenie, którego honorowymi członkami byli wszyscy prezydenci – od 33. (Trumana) do 41. (Busha). Stowarzyszenie zrzeszało weteranów[284] i promowało „amerykanizm", przypuszczało także frontowy atak nie tylko na fundację, a na wszystko, co w tytule miało nazwisko „Rockefeller". W publikacjach czasopisma „American Legion

---

[282] Czasopismo założone w 1889 r. jest najstarszym słowackojęzycznym miesięcznikiem w USA. http://slovakvamerike.com/index.php [16.02.2023]. RAC, RF, RG 1.2, series 200, box 38, folder 311, Arthur Coleman, „Why has the Rockefeller Foundation appropriated almost a million dollars for Russian culture in America?", *Slovák v Amerike*, 19.10.1949; A note from David H. Stevens, 25.10.1949; Note from Philip E. Mosely, 3.11.1949; Memo from Charles B. Fahs to David H. Stevens on Criticisms of the RF in „Slovak v Amerike", 10.11.1949, 1–2; A report on Slavic Studies Grants- Humanities in recent years (1943–52), 28.10.1949, 1–4; „Rockefeller Foundation Gave $25,000 to Canadian Catholic Slavic Studies", *Slovák v Amerike*, 22.11.1949; Memo from Wilbur G. Downs–Publicity for RF of Slavic Studies, 19.12.1949.

[283] Fulton, „Let's Look", 22–43; zob. też RAC, RF, RG 1.2, series 200, box 38, folder 313, „Rockefeller Fortune Backed British Socialism", *Headlines* III (15.02.1951), 2.

[284] American Legion, powołany w 1919 r., jest patriotyczną organizacją non-profit, reprezentującą interesy weteranów i czynnych w służbie żołnierzy, promującą patriotyzm, honor, bezpieczeństwo narodowe i pracującą na rzecz społeczności lokalnych. Działalność realizowana jest za pośrednictwem wyspecjalizowanych komisji, jak np. ds. amerykanizmu, bezpieczeństwa narodowego, administracji itd. Organizacja wydaje własne czasopismo, początkowo był to tygodnik, a od 1936 r. pod nazwą „American Legion Magazine", zob. *American Legion*, http://www.legion.org [15.02.2023].

Magazine" poza artykułami pojawiały się liczne reklamy książek o treściach niepozostawiających złudzeń co do ich wartości naukowej. Chodziło m.in. o publikację Emanuela M. Josephsona – *Rockefeller Internationalist*, wydanej przez autora własnym sumptem we własnym wydawnictwie. Autor stawiał zarzuty pod adresem RF, m.in. oskarżenie o zdradę Ameryki, bycie niewidzialnym rządem USA czy nawet kierowanie atakiem na Pearl Harbor[285]. Przypisywanie „imperium Rockefellerów" kluczowej roli w zaszczepieniu komunizmu w Rosji za pomocą „niemieckich agentów Rockefellerów" było równie niedorzeczne jak odgrywanie przez nich kluczowej roli w dojściu Hitlera do władzy i panoszeniu się nazizmu w świecie. Wśród całej serii nonsensownych, pozbawionych jakichkolwiek racjonalnych dowodów zarzutów było również obwinianie Rockefellerów o wywołanie II wojny światowej. Wprowadzenie Nowego Ładu przez Roosevelta, zdaniem magazynu, miało być zaś wypełnieniem obietnicy złożonej przez „imperium Rockefellera" Stalinowi, a przeprowadzonej za pomocą promowanych przez nich nauk społecznych[286].

O ile ataki na członków rodziny Rockefellerów spotykały się w większości z brakiem reakcji (o czym w kolejnym rozdziale), o tyle oskarżenia kierowane w stronę Fundacji nie pozostawały bez odpowiedzi. Mimo że publikowane oskarżenia były absurdem graniczącym z paranoją, za radą firmy PR Ivy Lee and T.J. Rose, z którą rodzina i Fundacja współpracowała od kilkudziesięciu lat, podejmowano próby sprostowań, wdając się często w długą wymianę korespondencji z czasopismami reklamującymi takie publikacje[287]. Chodziło o budowanie obiektywnego obrazu działań prowadzonych przez Fundację w oczach opinii publicznej.

Niestety, protesty wnoszone przez RF przynosiły raczej mierny skutek. „American Legion Magazine", kierując się „potrzebami" swoich czytelników, kontynuował publikowanie ataków na fundacje. Celem tych działań było utwierdzenie w przekonaniu niezdecydowanych, że „fundacje, stojąc ponad prawem, mają władzę zdolną wstrzymać kongresowe indagacje". Zadając pytanie, czy amerykańskie fundacje są nietykalne, autor jednego z artykułów nie starał się nawet na nie odpowiedzieć. W zamian powielał

---

[285] *The American Legion Magazine* 57 (1954), 5: 8. Publikacje w podobnym spekulacyjnym, sensacyjnym czy spiskowym charakterze, tj.: „The Truth about Milk"; „The Strange Death of Franklin Delano Roosevelt"; „Your Life is Their Toy – Merchants in Medicine"; „Roosevelt's Communist Manifesto", czy też „Breathe Deeply and Avoid Colds", reklamowane były przez „The American Legion Magazine" pod hasłami: „Kto sponsorował Algera Hissa?"; „Kto sprzeciwiał się nominacji Tafta czy kongresowym przesłuchaniom wywrotowców?", przyciągały uwagę. Reklamy umieszczane były w czasopiśmie, ale również rozdawane przez ulicznych sprzedawców kanapek.

[286] RAC, RF, RG 1.2, series 200, box 38, folder 309, Letter from T.J. Rose to L.F. Kimball, RF, 4.11.1954; RF letter to J.F. O'Neil Publisher of the *American Legion Magazine*, 4.11.1954.

[287] RAC, RF, RG 1.2, series 200, box 38, folder 312, Memo from Ivy Lee and T. J. Ross to Lindsley F. Kimball with an attached leaflet, 18.06.1952; Memo from JDC to WCC, Chedney Press Publications listed in the Publishers' Trade List Annual, 1954, 29.10.1954.

wielokrotnie powtarzane już ogólnikowe argumenty. Przekonywał o celowym „spisku fundacji, służącym praniu mózgów obywateli amerykańskich", oraz „wpływaniu na politykę zagraniczną" USA[288].

W obronie dobrego imienia Fundacji Rockefellera stanął ponownie jej prezydent – Dean Rusk, którego starania o weryfikację publikowanych przez magazyn informacji i objaśnienie sposobów działania Fundacji czy prośby o spotkanie z naczelnym „American Legion Magazine" pozostały jednak bez odpowiedzi. Będąc przekonanym, że dwie „patriotyczne i lojalne organizacje", jakimi była RF i American Legion, powinny wyjaśnić ten „brak komunikacji", Rusk zwrócił się do przewodniczącego Stałej Komisji ds. Amerykanizacji przy American Legion o możliwość zaprezentowania stanowiska RF wobec rozpowszechnianych zarzutów. Przewodniczący przychylił się do prośby zaprezentowania członkom komisji swego rodzaju sprostowania przez RF. W przygotowanym uzasadnieniu braku podstaw wysuwanym przez Komisję Reece'a oskarżeniom znalazło się m.in. szczegółowe sprawozdanie z listą organizacji i instytucji, którym RF i GEB przyznały granty oraz ich wysokość. Reakcja American Legion była niespodziewanie zapalczywa. Skrytykowano granty RF dla Fund for the Republic i UNESCO jako otwierające kraj na atak międzynarodowych wrogów. Bardziej jednak niedorzecznym argumentem wobec „antyamerykańskości" RF było twierdzenie, że grant dla m.in. Institute of Pacific Relations i China Aid Council umożliwił pokonanie rządu Chin przez komunistów[289].

W celu lepszego zapoznania opinii publicznej z wiedzą na temat funkcjonowania fundacji z inicjatywy m.in. Russell Sage Foundation opublikowano kilka monografii na ich temat. Były to prace badawcze, odsłaniające kulisy powstawania, zarządzania, finansowania, działania i raportowania fundacji – obszerne, chociaż dość ogólne. Opisywano w nich dziedziny, w jakich fundacje prowadziły badania i udzielały grantów, wychodząc z założenia, że wiele oskarżeń stawianych w trakcie przesłuchań Kongresu w ostatnich latach i w negatywnej prasie wynikało z niedostatecznej wiedzy, zwłaszcza

---

[288] Harold Lord Varney, „Are the Foundations Untouchable?", *American Legion Magazine* 58 (1955), 6: 18–19. Artykuł ten został również opublikowany w oficjalnym diariuszu Kongresu, czyli *Congressional Record*, 1.06.1955, A3834–A3838, a wybrane fragmenty bez komentarza czy weryfikacji przedrukowane były przez inne gazety, m.in. „Independent" (Ashland, Kentucky), „World-Herald" (Omaha, Nebraska). Z gruntu nieprzychylne dla fundacji artykuły ukazywały się w „American Mercury", „New York Daily News" i „Chicago Tribune" oraz „New York Journal-American". Oskarżały fundacje o finansowanie komunistów i propagandystów, donosiły o przebiegu przesłuchań Komisji Reece'a; zob m.in. Frank Hughes, „Red Gospel Advanced by Fund Grants. Exempt TrustsPay Writers", *Chicago Tribune*, 7.11.1948.

[289] RAC, RF, RG 1.2, series 200, box 38, folder 309, D. Rusk to J. F. O'Neill, 17.06.1955; D. Rusk to James F. Daniel, Jr., 6.07.1955; J. F. Daniel, Jr. to D. Rusk, 11.07.1955; Memo from Robert W. July to D. Rusk, 21.09.1955, American Legion's National Americanism Commission, 1–40; RF, RG 1.2, series 200, box 38, folder 310, Wayne Murphy to D. Rusk, 29.06.1956; D. Rusk to Murphy, 29.08.1956 with a copy of „Testimony by Mr. Rusk before the Select Committee to Investigate Tax-exempt Foundations and Comparable Organizations", HoR, 561, 9.12.1952, 1–18.

na temat efektów, jakie przynosi obecność fundacji w systemie polityki publicznej. Autorzy publikacji nie zagłębiali się jednak w tematykę szerokich społecznych, intelektualnych czy gospodarczych przemian, aby pokazać kontekst czasów, w jakich powstawały fundacje. Nie były to laurki, a wnikliwe, krytyczne analizy całego sektora[290]. Na tle tych opinii wyróżnia się historia Fundacji Rockefellera napisana przez Raymonda Fosdicka, osobę z wewnątrz. Autor uzupełniał obraz fundacji o informacje z gabinetów rad nadzorczych, sal konferencyjnych i laboratoriów, zarysowując kontury programów i pracy personelu fundacji[291]. W okresie poprzedzającym Komisję Patmana zaczęły się również pojawiać publikacje pokazujące szeroki kontekst znaczenia fundacji dla społeczeństwa, kraju i świata[292] oraz w relacji do pozostałych sektorów[293]. Autorom tych publikacji nie udało się jednak powstrzymać sceptycyzmu ani upowszechnianych teorii spiskowych.

Jednym z powodów fali krytyki fundacji i ich zarządów było wyjście fundacji poza ramy akceptowalnych dotychczas pól ich działania. Dopuszczalne było prowadzenie batalii z ubóstwem, inwestycje w postęp medycyny i nauki przyrodnicze, ewentualnie granty dla renomowanych instytucji szkolnictwa wyższego, najlepiej bez wskazywania celu czy przedmiotu badań, na które miałyby być przeznaczone środki finansowe. Fundacje zapragnęły jednak wspiąć się na wyższy poziom, jakim było zajęcie się naukami humanistycznymi i społecznymi. Dla usprawnienia działań fundacje ograniczały programy do współpracy z jedną organizacją parasolową. W przypadku nauk społecznych była to SSRC, a humanistycznych – ACLS, do których trafiały granty od wielu – nie tylko Fundacji Rockefellera, co zdaniem Raymonda Moleya było kluczowym błędem[294]. Koncentracja sporych środków w jednej organizacji i przekazywanie ich za jej pośrednictwem mogło być pretekstem do oskarżeń o ujednolicanie oraz zawężanie pola badawczego postrzegania problemów społecznych. Nie była to kwestia mogąca całkowicie przekreślić wszystkie dokonania fundacji, jednak otwierająca drzwi do nie do końca bezstronnego i czystego w intencjach sponsorowania naukowych poszukiwań,

---

[290] Kiger, *Operating*; F. Emerson Andrews, *Philanthropic Giving* (New York: Russell Sage Foundation, 1950); idem, *Corporation Giving* (New York: Russell Sage Foundation, 1952); idem, *Philanthropic Foundations*.

[291] Raymond B. Fosdick, *The Story of the Rockefeller Foundation*. Jego kolejna publikacja zgłębiała inną fundację Rockefellerów General Education Board; zob. Fosdick, *Adventure in Giving: The Story of the General Education Board* (New York: Harper & Row, 1962). Publikację w podobnym tonie wydał również inny prezes RF Dean Rusk; zob. Dean Rusk, *The Role of the Foundation in American Life* (Claremont: Claremont University College, 1961).

[292] Bremner, *American Philanthropy*; Merle Curti, Roderick Nash, *Philanthropy in the Shaping of American Education* (New Brunswick: Rutgers University Press, 1963); Curti, *American*; zob. też. publikacja innego pracownika RF: Weaver, *U.S. Philanthropic*.

[293] Fremont-Smith, *Foundations*; Marion Fremont-Smith, *Philanthropy and the Business* Corporation (New York: Russell Sage Foundation, 1965).

[294] Raymond Moley, „The Foundation Investigation", *Newsweek*, 20.12.1954, 88.

czyli zastąpienia „filantropii naukowej" „polityką wiedzy". Efektem tych działań stały się oskarżenia o stronniczość, ideologiczne przesłanki grantów, spisek mający na celu dokonanie przewrotu politycznego, a przynajmniej ustanowienie kontroli nad procesami zarządzania państwem, społeczeństwem i gospodarką. SSRC i ACLS, wykorzystując swoją „dominację" nad amerykańskimi instytucjami szkolnictwa wyższego, pełniły rolę przekaźników „wywrotowych idei (...) szczególnie internacjonalizmu i moralnego relatywizmu"[295], za których pośrednictwem i sponsorowanych przez nie przedstawicieli nauk społecznych i humanistycznych, „inwigilujących" armię amerykańską i kręgi władzy, fundacje wiodły kraj nad przepaść „globalnej i internacjonalnej polityki". Potwierdzać to miały wnioski płynące z raportu Komisji Reece'a na temat „rozmaitych form patronatu", sprawiających, że fundacje „cenzurują myśli" i sprawują realną władzę w państwie[296]. Podstawą systemu demokratycznego Stanów Zjednoczonych, jak pisał Raymond Moley w artykule na temat przesłuchań komisji Kongresu, jest konkurencja – czy to w biznesie, rządzie, czy w „kształtowaniu ludzkich umysłów przez edukację i rozpowszechnianie informacji i opinii". Tylko konkurencja, czytamy dalej, „w wolnej wymianie idei jest pewnym gwarantem wolności człowieka"[297]. Alians fundacji z powyższymi instytucjami mógł zatem zmonopolizować proces kształcenia, ośrodki władzy, gospodarki, niszcząc podstawy systemu amerykańskiego, a w konsekwencji działać na jego szkodę.

Zastrzeżenia wobec fundacji płynące z rozmaitych źródeł (m.in. z komisji) zdawały się nabierać na sile. Warto podkreślić irracjonalność wielu z nich. Najpierw fundacje oskarżane były o propagowanie konserwatywnych poglądów i chęć zdominowania systemu kapitalistycznego w sposób zapewniający utrzymanie przez elity absolutnej kontroli nad środkami produkcji i finansowymi. Następnie o pragnienie zniszczenia tego systemu wolnego rynku i propagowanie obcych ideologii, w tym komunistycznych. Ostatnim etapem miało być świadome działanie na szkodę demokracji i wartości wolnorynkowych przez kształtowanie nowego systemu wartości. Sposobem na to miało być wywieranie wpływu na zmiany w procesie kształcenia w szkołach i edukację na poziomie uniwersyteckim. Fundacje działać miały na zlecenie wielkich darczyńców, popularyzując poglądy, które, jeśli wprowadzone w życie, miały tworzyć świat według ściśle przez nich określonych reguł i zasad, w wąsko rozumianej rzeczywistości, co stanowi właśnie kwintesencję „polityki wiedzy".

Mimo czynionego obiektywnego dobra na rzecz społeczeństwa, fundacje były i są elementem gry politycznej, balansowania między liberalną czy konserwatywną wizją

---

[295] ACLS, *The First Century: Advancing the Humanities Since 1919*, 1.05.2019, https://www.acls.org/history/the-first-century [8.09.2023], 52–53.

[296] Varney, „Are the Foundations", 54–59.

[297] Moley, „The Foundation", 88.

gospodarki, izolacjonistyczną czy międzynarodową rolą Stanów Zjednoczonych w świecie. Po głębszej analizie przebiegu przesłuchań w Kongresie i negatywnych publikacji, należy uznać, że wiele z nich było małostkowymi zarzutami, teoriami spiskowymi uzupełnionymi zawiścią z odnoszonych sukcesów. Pozostały oczywiście wnioski racjonalizatorskie (z którymi całkowicie zgadzał się zarząd RF, co opisano w dalszej części publikacji), odnoszące się raczej do nowo powoływanych fundacji. Fundacje z długoletnim stażem i bardzo publicznym profilem, ogólnokrajowym i międzynarodowym obszarem działania, wieloma dziedzinami i płaszczyznami, na których prowadziły programy, nie miały zbyt wielkiego pola manewru na popełnianie ewentualnych błędów. Musiały nie tylko wyprzedzać ducha czasów, odczytując intencje opinii publicznej, odbiorców i partnerów. Dla własnej reputacji i dobra swoich beneficjentów musiały pozostawać bez skazy, przestrzegając zasad wyznaczonych przez agendy federalne, takie jak IRS czy resort Departamentu Stanu. Dobrze administrowanych fundacji było niewiele, wśród nich: RF, GEB, RBF, wszystkie fundacje Carnegiego, Twentieth Century Fund, Commonwealth Fund i kilka innych. Nie oznacza to jednak, że fundacjom tym udawało się unikać kłopotów czy błędów.

Błędne jest wszakże przekonanie, że cała opinia publiczna stanęła na barykadzie rewolucji wzniesionej przez Kongres przeciw fundacjom prywatnym, w których obronie stanęli przedstawiciele kół biznesowych, szkół wyższych, rozmaitych instytucji i mediów[298], którzy w działalności fundacji i filantropii widzieli jedynie pozytywne aspekty dla gospodarki i społeczeństwa amerykańskiego[299]. Nie wierzono, aby którakolwiek z fundacji „wielkiej trójki" skażona była komunizmem. I chociaż nie zgadzano się z wieloma realizowanymi przez fundacje projektami, to w całościowej ocenie czyniły one „wiele dobra"[300]. Szczególnie doceniany był wieloletni wkład RF w rozwój nauki, postęp, zmiany na lepsze, w kraju i poza granicami[301].

---

[298] „Time", „New York Times", „New York Herald Tribune", „Washington Post" i „Times-Herald" wyraźnie stały w „narożniku fundacji".

[299] Por.: RAC, RF, RG 1.2, Series 200, Box 37, folder 303, „Special Reports to Executives on Foundations, Investigating the Foundations", *Business Week*, 19.06.1952, 1–8; A Letter from C.D. Leake, University of Texas to D. Rusk, RF, on the Foundation and Public Policy, 13.01.1955; Letter from L.W. Hackett, „American Journal of Tropical Medicine and Hygiene" to A. Warren, RF on C. Reece's Speech titled „What's Wrong with the Foundations?" at the Commonwealth Club in California, 14.03.1955.

[300] RAC, RF, RG 1.2, series 200. box 37, folder 303, *Amarillo News report*, 11.10.1955.

[301] John Beaven, „The Rockefeller Foundation, New York", *Nature* 179 (1957), 174–177.

* * *

Podsumowując tę część, warto zawrócić uwagę na długofalowe konsekwencje debaty publicznej, przesłuchań przed komisjami Kongresu, krytyki artykułowanej z każdej możliwej strony. Otóż wydarzenia pierwszych 50 lat działalności Fundacji Rockefellera obfitowały w wielokrotne zwroty akcji, podczas których fundacje z bohaterów zmieniały się w podejrzanych, a następnie przestępców, aby znowu odzyskać szacunek i dobrą reputację czy nawet „niewinność"[302]. Atakowane były z rozmaitych powodów, które najczęściej leżały poza sferą ich bezpośredniej działalności. U podstaw tych ataków leżały wydarzenia natury gospodarczej i społecznej w kraju, na równi z wydarzeniami zachodzącymi poza granicami. Arena międzynarodowej polityki, ze zmieniającymi się aliansami, w ramach których niedawni wrogowie stawali się sprzymierzeńcami i na odwrót, zaskakiwały nie tylko opinię publiczną, ale przede wszystkim fundacje realizujące projekty na różnych obszarach i we współpracy z rozmaitymi podmiotami. Meritum ataków stawały się kwestie ideologiczne, podszyte sztucznie tworzonym strachem, co zmuszało do potwierdzania lojalności, uczciwości i szlachetnych zamiarów. Demokracja, wolność, kapitalizm, amerykanizm stały się wartościami wyznaczającymi granice patriotyzmu. Z jednej strony wierność zasadzie nieingerowania przez rząd w regulacje rynku przez zbytnie dławienie biznesu, wyznawane przez republikanów, z drugiej – idea państwa opiekuńczego, dbającego o każdego, kto w tym systemie nie potrafił być samodzielny. Pomiędzy tym znalazły się fundacje, sterujące swoimi poczynaniami, które – jak się okazywało – nie miały tylko służyć ogółowi ludzkości i dobru społeczeństwa amerykańskiego, ale musiały jeszcze spełniać normy wyznaczane przez bardzo ograniczone w swoim zakresie debaty polityczne. Można więc wysnuć wniosek, że nie tylko fundatorzy, zarządy i pracownicy kierowali polityką fundacji. Nie tylko potrzeby społeczne czy wydarzenia lokalne i ogólnoświatowe (wielki kryzys gospodarczy czy dwie wojny) wywarły przemożny wpływ na programy fundacji. Decydującego znaczenia nie miały odkrywcze pasje i dążenia naukowców. Niebagatelną rolę, jak wynika z powyższych rozważań, miała scena polityczna. Można zatem domniemywać, że odbudowa Europy po zakończeniu działań wojennych, wspierana przez organizacje Rockefellerów, oraz zwrócenie się w stronę amerykanizacji i demokratyzacji przez Fundację Rockefellera na początku zimnej wojny, były czymś więcej niż realizacją wartości wyznawanych przez członków rodziny oraz celów wyznaczanych przez status Fundacji i programy poszczególnych sekcji. Były próbą zadośćuczynienia interesowi publicznemu (reprezentowanemu przez Kongres), załagodzenia negatywnego odbioru, obciążonego uprzedzeniami

[302] O koncepcie „odzyskiwania niewinności" przez Amerykę zob. wywiad z Erikiem Fonerem zatytułowany „Ameryka nie jest niewinna", w: Artur Domosławski, *Ameryka Zbuntowana. Siedemnaście dialogów o ciemnych stronach imperium wolności* (Warszawa: Świat Książki, 2007).

wynikającymi z braku wiedzy, i odpowiedzią na ogólnokrajową debatę na temat tego, jakie postawy są amerykańskie, a jakie antyamerykańskie. Droga do postępu wiodła więc przez edukację. Pytanie tylko, na które nieustannie będziemy poszukiwali odpowiedzi, to, czy podobnie jak i inne fundacje Fundacja Rockefellera była zaledwie wykonawcą założeń „naukowej filantropii", czy raczej realizowała plan ukuty przez ściśle elitarne grono, które praktykując „politykę wiedzy" dążyło do realizacji ukartowanego planu przejęcia kontroli nad społeczeństwami. Aby czytelnik mógł samodzielnie podjąć decyzję, która opinia jest słuszna, w dalszej części przedstawiono historię rodziny oraz rozwoju Fundacji Rockefellera jako instytucji i organizacji.

Działalność rodziny Rockefellerów jest kwintesencją całej złożoności problemów przedstawionych w tym rozdziale. Każdy zarzut stawiany filantropii i fundacjom amerykańskim znajdzie odzwierciedlenie w historii aktywności biznesowej rodziny, jej dobroczynnych aktów czy wreszcie w funkcjonowaniu RF i wielu innych organizacji. W rodzinie tej znajdziemy wszystkie postawy wobec filantropii, ale dostrzeżemy też te same motywacje co obecne u innych filantropów. Okoliczności, w jakich powstała jedna z największych współczesnych fundacji filantropijnych na świecie, jawią się jako równie pasjonujące jak czasy, na jakie przypadł rozwój Fundacji Rockefellera. Źródłem powstania Fundacji była ogromna fortuna, lecz kluczem procesu jej formowania – system wartości i filozofia życiowa patriarchy rodu Johna D. Rockefellera oraz kolejnych członków rodziny. Rockefellerowie motywowani byli w równym stopniu tradycją religii, myślą filozoficzną, jak i społecznym obowiązkiem. Każde pokolenie co prawda inaczej rozumiało ten obowiązek, co pokazano w kolejnym rozdziale. Każde pokolenie inaczej też praktykowało filantropię, tak jak inaczej zaznaczyło swoją obecność w społeczeństwie amerykańskim poza światem filantropii. Inspirację Rockefellerowie czerpali z potrzeby czynienia dobra, ale swoją niszę w przestrzeni filantropii odnaleźli w szeroko pojętym postępie, edukacji i demokratyzacji.

2. Rockefellerowie – dynastia amerykańskich Medyceuszy

Nie sposób omawiać działalności jednej z największych prywatnych fundacji filantropijnych w USA bez przybliżenia czytelnikowi rodziny Rockefellerów, jej drogi do fortuny, do władzy, panujących w niej zasad i przekazywanej z pokolenia na pokolenie tradycji i obowiązku wobec społeczności lokalnej. W rozdziale drugim zaprezentowano dlatego historię Rockefellerów. Z pobieżnych biografii członków pierwszych trzech pokoleń wyłania się tradycja, zasady, metodyka praktykowania przez nich filantropii, co ukształtowało ich działania dobroczynne – kwintesencję rozwoju Fundacji Rockefellera.

2.1. John D. Rockefeller Senior. Karzeł czy gigant?

Rockefellerowie, podobnie jak wiele rodzin w tym okresie, wykorzystali dynamiczny rozwój Stanów Zjednoczonych, budując wielkie imperium przemysłowe. Firma Standard Oil Corporation nie różniła się od innych molochów zbudowanych na monopolistycznych praktykach, bezwzględnym traktowaniu konkurencji, kombinacji i konsolidacji, wykorzystywaniu nadarzających się okazji, kryzysów gospodarczych, bez skrupułów traktujących pracowników, którzy nieprzerwaną falą emigrowali zza oceanu. Determinacja, ale i surowe zasady przyczyniły się do stworzenia wielkiej fortuny, jakich pod koniec XIX wieku pojawiło się wiele. Przemysłowcy wieku pozłacanego i szalonych lat 20. XX wieku budowali swoje imperia, budząc tyle samo entuzjazmu, podziwu, zazdrości, ile krytyki. Do grupy „kapitanów biznesu", jak nazywali ich ci, którzy chcieli podążać ich śladami, czy „złodziejskich baronów", jak nazywali ich bardziej społecznie zorientowani działacze i dziennikarze śledczy, należała cała plejada twórców największych fortun Ameryki[1]: od Jacoba Astora, Corneliusa Vanderbilta, przez Andrew Car-

[1] Klasyczna ocena przemysłowców ery „bandyckiego kapitalizmu" zob.: Matthew Josephson, *The Robber Barrons: The Great American Capitalists, 1861–1901* (New York: Harcourt, Brace and Company, 1934); Henry Demarest Lloyd, *Wealth Against Commonwealth* (New York: Harper & Brothers Publishers, 1894); Charles R. Morris, *Giganci: Jak Andrew Carnegie, John D. Rockefeller,*

negiego, J.P. Morgana, Jaya Goulda, Andrew Mellona, Henry Claya Fricka, po Jamesa Fiska i wielu innych. Tylko jednak kilka z tych nazwisk utrwaliło się w ogólnej świadomości nie tylko Amerykanów, ale i ludzi na całym świecie. Wśród nich naczelne miejsce zajmuje właśnie rodzina Rockefellerów.

Fundacja Rockefellera swój rozmach i międzynarodowy obszar działalności zawdzięcza przede wszystkim pieniądzom „ojca założyciela"[2] i głównego benefaktora – Johna D. Rockefellera, określanego również mianem Seniora.

John D. Rockefeller, Senior, 1895,
©Rockefeller Archive Center (RAC)

John D. Rockefeller urodził się 8 lipca 1839 roku w Richford w stanie Nowy Jork jako drugie z sześciorga dzieci. Rodzice William A. i Eliza Davison Rockefellerowie przeprowadzali się wielokrotnie, wiodąc niezwykle skromne, mało stabilne życie. W końcu osiedlili się w Cleveland w Ohio w 1853 roku, gdzie John uczęszczał przez kolejne dwa lata do szkoły średniej, aby następnie ukończyć kilkumiesięczny kurs biznesu w Folsom Mercantile College i rozpocząć karierę zawodową[3].

Dożył prawie 100 lat, osiągając praktycznie wszystko, co było możliwe w czasach, w których przyszło mu żyć. Najbogatszy człowiek Ameryki, przez niektórych uznany nawet za bogacza wszech czasów[4], swoją filantropią zjednywał serca wdzięcznych beneficjentów, ale również poruszał wrażliwe struny uczuć: pogardy, zazdrości czy nienawiści, stając się podmiotem powszechnej krytyki. Oskarżany o pozbawione skrupułów metody walki z konkurencją i bezwzględne

---

Jay Gould i J.P. Morgan stworzyli amerykańską supergospodarkę, tłum. Tomasz Misiorek (Gliwice: Wydawnictwo Helion, 2006); Michael Hiltzik, *Iron Empires. Robber Barons, The Railroads, and the Making of Modern America* (Boston: Houghton Mufflin Harcourt, 2020). Rewizjonistyczne podejście do oceny przodowników biznesu prezentuje Burton W. Folsom, który dzieli ich na dwie grupy – przedsiębiorców działających na rynkach i na arenie politycznej. Pierwsi pomogli Stanom Zjednoczonym stać się światową potęgą, podczas gdy drudzy „drenowali" kieszenie podatników i stanowili jedynie obciążenie dla gospodarki; zob. Burton W. Folsom, *The Myth of the Robbert Barons: A New Look at the Rise of Big Business in America* (Herndon: Young America's Foundation, 2010).

[2] Takim mianem określił go m.in. jeden z wielu biografów Johna D. Rockefellera – David Freeman Hawke, *John D. The Founding Father of the Rockefellers* (New York: Harper & Row, 1980).

[3] Więcej zob.: RAC, *John D. Rockefeller, 1839–1937*, https://rockarch.org/resources/about-the-rockefellers/john-d-rockefeller-sr [22.08.2023].

[4] W 1911 r., kiedy Sąd Najwyższy nakazał rozwiązanie Standard Oil Company of New Jersey, uznając ją za niezgodny z prawem trust, wartość posiadanych aktywów w tym i innych przedsięwzięciach Johna D. sięgała około 1/3 mld USD. Gdyby jednak określić wartość rynkową posiadanych udziałów,

traktowanie robotników, zyskał sobie miano „złodziejskiego barona”[5]. Źródłem jego majątku był przemysł wydobywczy. Karierę zaczął w wieku 16 lat, jak sam twierdził, w „niezwykle ekscytującym” zawodzie księgowego w małej firmie handlowej Hewitt & Tuttle. Mimo niskich zarobków (otrzymywał 4 USD tygodniowo) pracę traktował jak pasję. I to pasja, a nie chęć bogacenia się, prowadziła go przez całe życie[6]. W wieku 20 lat był gotów otworzyć swoją własną firmę pośrednictwa handlu, aby już cztery lata później zainwestować w rozwijającą się dopiero dziedzinę przetwórstwa ropy. Z zakupionej w 1865 roku rafinerii po pięciu latach wyrósł monopolistyczny gigant – Standard Oil Company. Był to konglomerat wielu firm, jeden z pierwszych trustów w Stanach Zjednoczonych, skupiający ponad 90% rynku wydobycia i przetwórstwa ropy naftowej, sprzedający swoje produkty na całym świecie.

Sukces, który osiągnął wraz ze swoimi partnerami[7], możliwy był dzięki jego etyce pracy i niebywałemu przywiązywaniu wagi do efektywności. Zawsze jednak skromny Rockefeller nigdy nie przypisywał sobie zaszczytów[8]. Wykazywał się przedsiębiorczością,

---

to John D. z pewnością zostałby pierwszym w historii miliarderem na świecie. Jego fortuna powiększyła się od około 27 mln USD w 1887 r. do wspomnianych 324 mln USD w 1911 r. i nawet prawie 1 mld USD w 1913 r. Wyliczenia na podstawie Hawke, *John D.*, 193–224; John Ensor Harr, Peter J. Johnson, *The Rockefeller Century: Three Generations of America's Greatest Family* (New York: Charles Scriber's Sons, 1988), 22.

[5] Do najbardziej znanych krytycznych tekstów należy seria „muckrakerskich” artykułów autorstwa Idy M. Tarbell, które zaczęły ukazywać się nakładem „McClure's Magazine” w 1902 r. pod wspólnym tytułem *The History of the Standard Oil Company*, a wydane zostały w formie tomu przez Philips & Company w 1904 r. Była to nie tyle historia życia Johna D., co przedstawienie monopolistycznych praktyk firmy, zmowy cenowej z firmami kolejowymi. Nie był to pierwszy ani ostatni z wielu ataków na głowę rodu. Oprócz wymienionych już powyżej warto wspomnieć teksty ze zbioru: Earl Latham, red., *John D. Rockefeller. Robber Baron or Industrial Stateman?* (Boston: D.C. Heath and Company, 1949). Żaden ze wspomnianych autorów nie miał dostępu do bogatego archiwum rodziny Rockefellerów, otwartego wraz z archiwum Fundacji Rockefellera w 1971 r. W prasie bez trudu można również znaleźć karykatury Johna D., zagarniającego z nienasyconym apetytem pieniądze czy zwierzającego się, jak doszedł do fortuny przez pozbywanie się kolejnych konkurentów. Swego rodzaju bezcenną kolekcję wycinków prasowych z lat 1904–1937 reprezentuje prawie 300 wolumenów, po 200 stron każdy, skrupulatnie zbieranych artykułów przez Edith Rockefeller McCormick na temat swojego ojca. Z wielu z nich sączą się krytyczne uwagi i oskarżenia. Tomy zebrane po jego śmierci mają całkowicie odmienny wydźwięk; zob. RAC, RG 1. John D. Rockefeller Papers, Series M: Scrapbooks, 1904–1937. Szczegółowe omówienie serii ataków na Seniora zob. Allan Nevins, *The Study in Power. John D. Rockefeller. Industrialist and Philanthropist*, t. 2 (New York: Scribner's Sons, 1953) (rozdz. 35 – „Assailants and Defenders”), 328–355.

[6] Hawke, *John D.*, 18–20; Ron Chernow, *Titan: The Life of John D. Rockefeller, Sr.* (New York: Vintage Books, 2004), 32–35, 49, 52–53, 502.

[7] Pierwszą firmę rafineryjną utworzył ze swoim bratem Williamem oraz Samuelem Andrewsem w 1865 r. Dwa lata później dołączył do nich Henry Morrison Flagler, a od 1870 r. w skład zarządu Standard Oil Corporation wchodził jeszcze Jabez A. Bostwick i cichy partner – Stephen V. Harkness.

[8] W swoich wspomnieniach podkreślał wręcz talenty osób, z którymi przyszło mu pracować. Jego rolą miało być jedynie zebranie tej grupy „efektywnych i utalentowanych ludzi” do jednej organizacji. Czasem nazywa ich „business associates”, czasem „faithful and earnest friends”. Była to „przyjaźń

umiejętnością przewidywania trendów rynkowych oraz determinacją. Raz podjęty cel musiał być zrealizowany, nawet jeśli miałby zająć więcej czasu, niż początkowo zakładał. Drogą do sukcesu były także zastosowane przez niego nowoczesne metody zarządzania – pionowa i pozioma integracja oraz konsolidacja. Znajdował niewielkie, mało efektywne rafinerie, które po wykupieniu poddawał modernizacji, niemal natychmiast zwiększając zyski. Czasem przejmował je za sprawą kombinacji czy nieuczciwych praktyk. Określane jako agresywne działania, podejmowane przez rozrastający się gigant, polegały m.in. na uzyskiwaniu od przewoźników kolejowych preferencyjnych stawek za transport. Dzięki niskim kosztom Standard Oil mógł zaproponować lepsze ceny produktu, z czasem rozwijając własny system rurociągów czy flotę tankowców. Firma nie inwestowała w dość kapryśny przemysł wydobywczy, a koncentrowała się jedynie na rafinowaniu i sprzedaży, nie ograniczała się do mało chłonnego rynku wewnętrznego i wypłynęła na szerokie wody jako jedna z pierwszych korporacji ponadnarodowych ery globalnego handlu[9].

Swoją przyjaźń z filantropią rozpoczął wraz z podjęciem pierwszej stałej pracy. Senior prowadził tzw. *Ledger A*, czyli księgę główną, w której skrupulatnie rejestrował wszystkie swoje przychody oraz notował najdrobniejsze wydatki, w tym właśnie na cele charytatywne. Zwyczaj ten przekazał synowi Johnowi D. Juniorowi, a ten jako już tradycję rodzinną przekazał swoim pięciu synom[10]. Mimo niskich dochodów regularność, z jaką to czynił, potwierdzała jego hojność. John D. gotowy był do przekraczania granic, „pomijając bariery wiary, rasy czy narodowości [przekazywał pieniądze] na katolicki sierociniec, towarzystwo na rzecz głuchoniemych i niewidomych [Afroamerykanów], szkołę zawodową czy szwedzką misję w Illinois"[11]. Wkrótce jednak napływające zewsząd pieniądze zaczęły poważnie przerastać wyobrażenia zwyczajnego człowieka, tym bardziej

---

oparta na biznesie", jak mawiał jego partner H.M. Flagler, a nie „biznes oparty na przyjaźni". John D. Rockefeller, *Random Reminiscences of Men and Events* (New York: Doubleday, Page & Company, 1909), 5–6, 12. Szczegółowo karierę i sukces odniesiony przez Seniora opisuje Nevins, *The Study*, t. 1, rozdz. II–XXI.

[9] Według Hawke'a wydobycie w 1891 r. sięgało 25% całkowitych zasobów w USA, dzięki czemu udało się zdobyć rynki w Europie, Azji i Ameryce Łacińskiej. Hawke, *John D.*, 187; Allan Nevins, *John D. Rockefeller, The Heroic Age of American Enterprise*, t. 2 (New York: Scribner's Sons, 1940), 38. Nigdy jednak Standard Oil nie był monopolistą. Z danych wynikało, że w 1879 r. firma była w posiadaniu 90% rafinerii, w 1888 r. – około 80%, a w latach 1893–1899 dokładnie 82,3%. Firma nigdy nie pozwalała, aby konkurenci uzyskali więcej niż jedną piątą rafinerii. Nie chciano również pozbyć się całkowicie konkurencji, bo w jej miejscu pojawiłaby się kolejna współzawodnicząca firma. Zdaniem Allana Nevinsa wielkości te były przesadzone, a firma nigdy nie była prawdziwym monopolistą; Nevins, *John D.*, 188–189.

[10] *Ledger A*, znajdujący się w zasobach Rockefeller Archive Center, prowadzony był przez Seniora od 16. r.ż. W wieku 20 lat na cele dobroczynne przekazywał średnio 10% z cotygodniowych dochodów, a pod koniec wojny secesyjnej jego dary osiągnęły już pułap 1000 USD rocznie; zob. RAC, Rockefeller Family Archive, John D. Rockefeller, Sr. papers, Financial Materials, Series F, *Ledger A.*

[11] Nevins, *The Study*, t. 1, 18.

wyjątkowo skromnego i religijnego, jakim był Senior. Wydawanie pieniędzy bez przemyślenia i impulsywnie było, dla tego niezwykle „systematycznego i samoświadomego" człowieka, nie do pomyślenia.

Podążając śladem Andrew Carnegiego, Rockefeller podjął się trudnej sztuki strategicznego lokowania posiadanych środków. Pod koniec XIX wieku Rockefeller nie dorównywał majątkiem najbogatszemu wówczas Andrew Carnegiemu. Kiedy Carnegie metodycznie wydawał swój niebotyczny majątek na filantropię, fortuna Rockefellera dopiero zaczęła rosnąć. Interesujące jest, jak Rockefeller rozumiał swoje bogactwo. W jego głębokim przekonaniu był on zaledwie pośrednikiem, któremu je powierzono[12]. W 1896 roku, przy okazji świętowania piątej rocznicy szczodrze wspieranego przez niego Uniwersytetu w Chicago, miał powiedzieć: „Dobry Bóg dał mi pieniądze i jakże bym mógł zatrzymywać je przed Chicago". Pogląd ten powtórzył w wywiadzie dla „Woman's Home Companion" w 1905 roku, aby całkowicie go rozwinąć w rozmowie z reporterem Williamem Hosterem rok później. Senior porównał wtedy dar zarabiania pieniędzy do innych talentów w sztuce, muzyce czy literaturze. Dar ten, jak zaznaczył, wykorzystywany powinien być dla dobra ludzi, pod dyktando sumienia[13]. Z przytoczonych wyżej wypowiedzi widać ewoluujący proces kształtowania się świadomości filantropa, który musiał ulec modernizacji, poddając się tym samym rygorom efektywności stosowanej w biznesie.

Będąc niezwykle aktywnym członkiem Kościoła Baptystów, Seniora cechowało mocno rozwinięte poczucie społecznego obowiązku, wynikające z nakazów religii, co też czyniło go podatnym na nagabywania i potok błagalnych próśb od potrzebujących, ale i oszustów. Poważniejsze zaangażowanie się w filantropię utrudniała mu aktywność biznesowa. Chcąc sprawnie zarządzać wieloma firmami i jednocześnie metodycznie zajmować się filantropią, podjął decyzję o zatrudnieniu pomocy.

Wybór padł na pastora Fredericka T. Gatesa, ówczesnego sekretarza American Baptist Education Society, który został pierwszym doradcą, zarządcą i egzekutorem filantropijnych przedsięwzięć Rockefellera. W owym czasie kwoty przekazywane na cele dobroczynne przekraczały 1,5 mln USD[14]. Były to zwyczajowo drobne sumy, od 50 czy

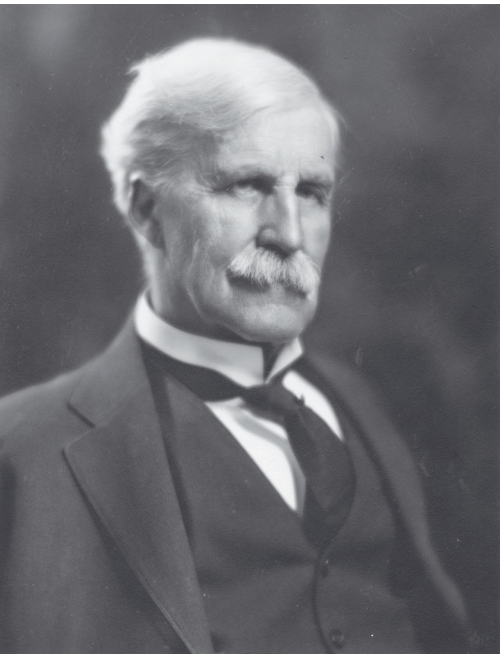
---

[12] Nevins, *The Study*, t. 1, 300–301.

[13] Cyt. przez: Jules Abels, *The Rockefeller Billions. The Story of the World's Most Stupendous Fortune* (New York: Macmillan, ca1965), 279–280, zapewne za: John T. Flynn, *God's Gold. The Story of Rockefeller and His Times* (London: George G. Harrap [1932]), 401, którego książkę Abels uznał za znakomitą i „wyczerpującą" biografię Seniora, m.in. z powodu rzekomej współpracy z Williamem O. Inglisem, autorem nieopublikowanej biografii Seniora (zob. przypis 24 dalej).

[14] Z kalkulacji Hawke'a wynika, że w latach 1887–1893 przekazał 4 216 493 USD; w latach 1893–1897 była to kwota 5 217 651 USD (brak danych za 1894 r.); 6 636 480 USD w latach 1898–1901; 26 990 739 USD w latach 1902–1905; 115 832 304 USD w latach 1906–1910; a w okresie od 1911 do 1913 r., czyli do momentu powołania do życia Fundacji Rockefellera, było to kwota 50 256 862 USD, czyli łącznie niewiele poniżej 210 mln USD, co praktycznie pokrywało się

500 USD do nawet kilku tysięcy, przekazywane w odpowiedzi na potok „całkowicie pozbawionych wartości" próśb pastorów i członków Kościoła Baptystów. Senior nie miał możliwości sprawdzenia prawdziwości tych apeli, co niezwykle go irytowało[15]. Wraz z wkroczeniem Fredericka T. Gatesa filantropia Seniora zyskała inny wymiar.

Frederick T. Gates, ©RAC

Był to początek formułowania metod działania dla przyszłej fundacji. Gates przekonał Seniora do zarzucenia rozdrobnionej dobroczynności na rzecz darów wielkoformatowych. Pierwszym celem stało się powołanie do życia Uniwersytetu w Chicago. Pomógł też zorganizować system obsługi idących w dziesiątki tysięcy próśb miesięcznie. Zamiast odpowiedzi z załączonym czekiem do każdego pastora czy potrzebującego, prośby te przekierowywano do właściwej organizacji pośredniczącej, np. wyższego szczebla Kościoła Baptystów. Rockefeller przekazywał zaś duże kwoty tym organizacjom, które miały przejąć odpowiedzialność za sprawdzenie prawdziwości potrzeb aplikantów.

Gates wprowadził Seniora na drogę „naukowej" filantropii, praktykowanej już przez wspomnianego Carnegiego. Była ona jednak bardziej dyskretna, pozbawiona ostentacji, takiej jak umieszczanie tabliczki z imieniem darczyńcy[16]. W odróżnieniu od dobroczynności ten rodzaj filantropii wymagał hurtowego podejścia do fundamentalnych problemów

---

z posiadaną przez niego w owym czasie fortuną; por. Hawke, *John D.*, 193, 198, 206, 212, 218, 224. Przeliczając wartość tej kwoty w 1913 r. na 2025 r., byłyby to dary w wysokości prawie 6,7 mld USD. Wszelkie kalkulacje obecnej wartości dolara na podstawie CPI, *Inflation Calculator*, https://www.officialdata.org/us/inflation/1913?amount=210000000 [5.01.2025].

[15] Manuskrypt autobiografii Fredericka Gatesa, *Chapters in My Life* (New York: The Free Press, 1977), 161, cyt. za: Harr, Johnson, *The Rockefeller Century*, 27. Szczegółowy spis wszystkich darów ofiarowanych przez Seniora w latach 1863–1903 można odnaleźć w archiwum RAC. John D. prowadził indeks kartkowy dla każdej oferowanej kwoty, wynika z niego, że Senior wspierał zarówno indywidualne osoby, jak i organizacje: ok. 220 kościołów i organizacji misyjnych, 80 instytucji innych wyznań, 100 szkół i uczelni oraz 160 organizacji zajmujących się pomocą bezpośrednią, jak i reformami społecznymi. Lista zawiera wiele wydarzeń losowych, rozmaitych instytucji kulturalnych, artystycznych, ochrony środowiska, naukowych, promujących różne cele społeczne, polityczne. Ich liczba mieści się w dziewięciu pudłach i 1513 folderach. RAC, John D. Rockefeller, SR. Papers, Series F: Financial materials, Subseries FV 14: Charities Index Cards.

[16] W zaciszu gabinetu Senior wraz z Gatesem zarzucali Carnegiemu taki właśnie brak skromności i autopromocję; por. przypis 45 w Chernow, *Titan*, 314.

społecznych, angażując ogromne zasoby finansowe w wielu dziedzinach życia (nie tylko w celu wspierania misji czy innej aktywności Kościoła Baptystów), nie tylko w Stanach Zjednoczonych, ale i poza granicami. Konieczna do tego była wizja na miarę jednej z największych korporacji świata, odpowiedzialnej, skutecznej w sposobie działania i dystrybucji rosnącej fortuny założyciela. Przy okazji obchodów 10-lecia powstania Uniwersytetu Chicagowskiego John D. Rockefeller przedstawił taki obraz zgromadzonym, zachęcając współczesnych mu przedstawicieli wielkiego biznesu do bycia hojnym: „Stwórzmy fundację, trust i zaangażujmy dyrektorów, którzy uczynią z tego dokonanie ich życia, aby z naszym osobistym wkładem, właściwie i efektywnie zarządzać biznesem dobroczynności”[17]. O ich wspólnym przedsięwzięciu, przy aktywnym udziale Johna D. Rockefellera Juniora, czyli o powołaniu do życia największego dzieła życia Seniora – Fundacji Rockefellera, bardziej szczegółowo będzie mowa w rozdziale 4.

Trudno ocenić osobowość, temperament, charakter czy rzeczywiste poglądy Seniora na temat filantropii. Taki stan rzeczy wynikał z wychowania i jego doświadczeń, nabytych przez lata wspinania się po szczeblach drabiny społecznej. Jego osobowość, działanie w biznesie czy nawet sposób podejmowania decyzji były wypadkową z pozoru różnych charakterów rodziców, hołdujących jednak podobnym zasadom.

John D. wychowywany był przez pobożną matkę, niezwykle oszczędną, ciężko pracującą, aby zapewnić byt rodzinie podczas długich okresów nieobecności męża. Dzieci trzymała w rygorze dyscypliny, wymagając od nich pracy oraz samodzielności i odpowiedzialności. Karała je za wykroczenia, ale zawsze sprawiedliwie i z opanowaniem, egzekwując posłuszeństwo bez podnoszenia głosu. Jej autorytet był niepodważalny. Cechy te przejął przedwcześnie dojrzały Senior. Ojciec był całkowitym przeciwieństwem matki. Rubaszny, skory do zabaw i wygłupów, zażywania przyjemności z łowienia ryb i polowania. Kiedy wracał po wielomiesięcznej nieobecności, szastał pieniędzmi i rozpieszczał dzieci prezentami. Podejmował się przeróżnych zajęć, które sprowadzały się najczęściej do wykorzystywania ludzkiej naiwności, uwodząc ich urokiem osobistym, drobnymi kłamstwami, sprzedając im m.in. specyfiki własnej produkcji, mające uleczyć ich z raka. Od niego John D. wyniósł szczególną formę etyki biznesu. Należało zawsze spłacać terminowo zobowiązania, ale również bez skrupułów rozprawiać się z konkurentami, ze stoickim spokojem wykorzystując ich słabe strony. William czerpał radość z możliwości oszukania własnych synów, co miało nauczyć ich większej ostrożności i przenikliwości w traktowaniu partnerów biznesowych. Szarlataneria Williama nie była jednak największym jego grzechem. Na początku małżeństwa z Elizą, matką Johna, spłodził dwie córki z gospodynią ich wspólnego domu, aby po kilkunastu latach opuścić rodzinę i założyć drugą, dopuszczając się tym samym poligamii.

---

[17] Rockefeller, *Random*, 90.

Matka Johna D. była prostolinijną kobietą, która przekazała synom wartość pracy, oszczędzania, ale również dzielenia się nawet niewielkimi zasobami. Senior twierdził, że to jej „altruizm dał początek mojej filantropii". Z poświęcenia matki i docenienia roli, jaką odgrywała walcząc o przetrwanie rodziny, wywodzi się szacunek, który Senior czuł i okazywał w dorosłym życiu kobietom[18].

Charakter Johna D. kształtował się również pod wpływem reform w Kościele i wyrósł on w przekonaniu, że pobożna osoba musi powstrzymywać się od wszelkich pokus. Należały do nich palenie, picie alkoholu, gra w karty, teatr, a nawet taniec. W domu Johna D. Rockefellera nigdy nie zaznawano tych przyjemności, mimo że Senior czerpał ogromną przyjemność z muzyki[19]. Mimo że Kościół w dużym stopniu ograniczył go społecznie, zamykając na towarzyskie przyjemności, to przyczynił się do poszerzenia jego horyzontów myślowych. Drugie wielkie przebudzenie[20] stało się źródłem wiedzy Seniora i większej społecznej świadomości. To z tego ruchu czerpał abolicjonistyczne przekonania czy wsparcie dla równouprawnienia kobiet.

Zdjęcia z dzieciństwa ukazują go jako nad wiek poważnego, pozbawionego emocji, wręcz ponurego, nieobecnego czy też melancholijnego. Była to jednak maska, za którą skrywało się poczucie humoru. W specyficznie trzeźwo-zabawny sposób zwykł był z kamienną twarzą opowiadać dowcipy. Doceniał zabawne momenty i riposty, nigdy jednak nie pozwalał sobie na niepohamowany, głośny śmiech[21].

W szkole nie należał do najbardziej błyskotliwych, wykazywał za to ogromny talent do matematyki. Znamienny jest opis jego gry w szachy. Ruch pionkiem czynił dopiero, gdy przewidział każdą możliwą konsekwencję, poddawał się tylko na własnych zasadach, a nie pod naporem przeciwnika[22].

Doświadczenia dzieciństwa, które nie należało do ubogich, a jedynie naznaczonych ciągłym niepokojem o pieniądze, ukształtowały jego charakter i ukierunkowały sposób, w jaki działał John D. Rodzaj dwuznaczności, jaką dostrzec można było w jego charakterze, powodował, że stawał się adresatem surowych, krytycznych i często niesprawiedliwych ocen jemu współczesnych, a później jego biografów. Dla jednej grupy Senior pozostał przemysłowym „karłem", dążącym jedynie do budowania finansowej fortuny i poszerzania władzy w każdej możliwej dziedzinie. Dla drugiej, nienegującej błędów czy godnych potępienia metod (wynikających bardziej z realiów, zwyczajów i innego

---

[18] Chernow, *Titan*, 19, 89.

[19] Ibidem, 6–13, 19–22, 23–26.

[20] Second Great Awakening – ruch przemian reformatorskich, będących pokłosiem procesu odmiany duchowej w amerykańskim protestantyzmie; zob. Robert William Fogel, *The Fourth Great Awakening & the Future of Egalitarianism* (Chicago, London: University of Chicago Press, 2000), rozdz. 1, 2.

[21] Chernow, *Titan*, 17–18.

[22] Ibidem, 18.

postrzegania roli biznesu, rządu i klasy pracującej niż współcześnie), Senior dźwignął się ponad przeciętność. Potrafił wyciągać wnioski z błędnych decyzji, zmieniając przekonania w stosunku chociażby do samoorganizacji robotników i większej świadomości odpowiedzialności społecznej. Autorefleksja czy wpływ otoczenia wyzwalały umiejętność adaptacji do płynnie kształtującej się rzeczywistości. Perfekcjonizm połączony z wpojonymi ideałami zobowiązania do pożytkowania pieniędzy dla dobra ogółu sprawiły, że Senior wyrósł na „giganta" czy – jak nazwał go Ron Chernow – na Tytana[23].

Proces ten nie przebiegał jednak ani łatwo, ani szybko. W dorosłym życiu Senior unikał podejmowania nagłych decyzji. Każda wymagała czasu, deliberacji, a nierzadko wysłuchania argumentacji doradców. Zawsze jednak ostateczną decyzję podejmował samodzielnie i bywało, że była to wyważona wersja wypracowanego konsensusu. Tak było z powołaniem do życia Fundacji Rockefellera.

W przeciwieństwie do Carnegiego Senior był raczej stoickiego usposobienia, a lata upokorzeń znoszonych w małej społeczności z powodu wyczynów ojca i wszechobecnej krytyki wykształciły w nim umiejętność nieuzewnętrzniania uczuć. Plotki wykształciły w nim daleko posuniętą nieufność do otoczenia, a brak reakcji na oskarżenia podsycały wyobraźnię opinii publicznej. Chorobliwa wręcz dbałość o zachowanie prywatności czy jego upór w nieupublicznianiu wielu z jego dobroczynnych darów wywoływało jeszcze bardziej kąśliwe uwagi o jego wyniosłości i beznamiętnym traktowaniu otoczenia. A opinie te były o tyle niesprawiedliwe, ile całkowicie odległe od wręcz dobrodusznej i pełnej poczucia humoru natury Seniora, którą nie każdy mógł poznać. Wielu biografów pisze o dwóch stronach osobowości Seniora – publicznej i biznesowej – pełnej surowości i stanowczości, pozbawionej emocjonalnych uniesień, i drugiej – prywatnej – pozwalającej na czerpanie radości z piękna natury, gry w golfa, spotkań z wnukami i pożytkowania zebranej fortuny dla dobra ogółu[24]. Brak reakcji na lżenie, którego był adresatem

---

[23] Ibidem; zob. też wydanie polskie, niestety bardzo okrojone, z oryginalnych 35 rozdziałów pozostawiono zaledwie osiem, ponadto usunięto wszystkie przypisy źródłowe i wyjaśniające. Ron Chernow, *Tytan. Życie Johna D. Rockefellera* (Warszawa: Wydawnictwo Magnum, 1998).

[24] Tę drugą stronę bardzo dobrze obrazuje nigdy niepublikowany manuskrypt autorstwa Willliama O. Inglisa, dziennikarza „World", wynikający z wywiadu-rzeki, trzyletnich prawie rozmów Seniora z Inglisem, do których z trudem namówił go Junior, aby potem zrezygnować z publikacji. Jego zdaniem autor poddany został takiemu czarowi staruszka, że żaden czytelnik nie uwierzyłby w prawdziwość oddanej natury Seniora. Natury kochającej życie lub też obsesyjnie obawiającej się śmierci, co skutkowało restrykcyjną dietą i stałym grafikiem zwyczajów. Natury niepozbawionej poczucia humoru, ciepła i uczuciowości wobec dziedzica, żony i wnuków. RAC, RG 1, Office of the Messrs. Rockefeller records, Friends and Services, series H, box 3, Biography – John D. Rockefeller – W.O. Inglis; box 4,5, Notes on Conversations with John D. Rockefeller; box 6–8, Narrative Biography; box 9, Notes on Interview; RAC, RG 1, John D. Rockefeller Papers, FA002, series I: William O. Inglis material, 1917–1926, boxes 1–6. Na sporządzonych przez Inglisa notatkach w dużej mierze oparte są biografie autorstwa Nevinsa i Chernowa.

np. w związku ze sprawą *Standard Oil of New Jersey v. United States*[25], nie oznaczał, że był pozbawiony uczuć czy gruboskórny. Ataki dotykały go nawet wiele lat później. Nie potrafił zrozumieć niechęci, jaka spotykała go w związku z działalnością Rockefeller Foundation. Senior cenił prywatność swoją i rodziny. Nie chcąc pokazywać publicznie uczuć, chronił rodzinę w jedyny znany mu sposób, czyli ignorując falę nienawiści.

Maska, jaką przyjmował Senior wobec otoczenia spoza rodziny i najbliższych współpracowników, była również efektem bolesnej świadomości swoich niedostatków. Zdaniem najsłynniejszego bodajże biografa Johna D. Rockefellera – Allana Nevinsa – Seniorowi brakowało „wykształcenia, obycia czy zainteresowań literaturą, nauką czy sztuką". Potrafił jednak otaczać się właściwymi osobami, które pomagały w planowaniu darowizn, w podejmowaniu „epokowych przedsięwzięć", niepozbawionych wyobraźni, kreatywności czy odwagi w wykorzystywaniu posiadanego bogactwa do nietuzinkowych, pionierskich celów, realizowanych w kraju i na całym świecie, co polegało na wspieraniu „nowych idei, metod działań i śmiałych liderów"[26]. Cele te pomógł Seniorowi realizować, obok Gatesa, jego dziedzic – John D. Rockefeller Junior, na kilkadziesiąt lat tworząc wyjątkowy zespół, który zmienił oblicze filantropii. Pierwszy, ale i nie ostatni wkład rodziny Rockefellerów.

2.2. John D. Rockefeller Junior. Mały syn wielkiego ojca?

John D. Rockefeller Junior (Jr.) był jedynym z pięciorga dzieci[27], synem Johna D. i Laury Celestii Spelman Rockefeller[28]. Wychowany został w głęboko religijnej rodzinie, dla

---

[25] W decyzji *Standard Oil of New Jersey v. United States,* 221 U.S. 1 (1911) firma została uznana winną praktyk monopolistycznych w przemyśle petrochemicznym, a w konsekwencji nakazem sądu zmuszona do podziału na 34 pomniejszych.

[26] Nevins, *The Study*, t. 2, 301.

[27] Pozostałe cztery córki to: Bessie, Alice (zmarła w niemowlęctwie), Alta i Edith. Chociaż najmłodszy syn został wyznaczony nie tylko na dziedzica, ale i zarządcę rodzinnego majątku, jego starsze siostry nie pozostały w ciszy saloników dla kobiet, wyszywając chusteczki, a domagały się kontroli nad własnymi zasobami; zob. Marsha Shapiro Rose, „The Legacy of Wealth: Primogeniture Among the Rockefellers", *Journal of Family History* 27 (2002), 2: 172–185, DOI: 10.1177/036319900202700206; Drzewo genealogiczne rodziny Rockefellerów zob. Aneks 2; zob. więcej *Rockefeller Family*, https://en.wikipedia.org/wiki/Rockefeller_family [22.05.2024].

[28] Podobnie jak babka Juniora, jego matka pochodziła z rodziny o ugruntowanej pozycji społecznej. Laura urodziła się w Wadsworth w stanie Ohio, dokąd z Massachusetts przeprowadził się jej ojciec Harvey Buell Spelman i matka Lucy Henry. Byli potomkami pierwszych przybyszów do Ameryki – purytanów, spokrewnionymi z rodziną Yale i wynalazczynią Caroline Ardelią Yale. Laura otrzymała gruntowne wykształcenie, była nauczycielką, w wieku zaledwie 22 lat zostając nawet zastępcą dyrektora szkoły, w której była zatrudniona. Podzielała przekonania rodziców, czynnych abolicjonistów, również w dziedzinie trzeźwości i religijności.

której jedyną dopuszczalną rozrywką w niedzielę było czytanie Pisma Świętego. Przez większość dzieciństwa otoczony był ludźmi związanymi z Kościołem lub działalnością dobroczynną na jego rzecz. W ewangelickiej społeczności niedopuszczalne były rozrywki, którym oddawali się z lubością inni Amerykanie tego okresu czy nawet rodzina brata Seniora[29]. Wszyscy członkowie rodziny byli też aktywnymi członkami towarzystw trzeźwości[30]. Studiując na Brown University, Junior początkowo, zgodnie z tradycją rodziny, stronił od teatru i występów na scenie[31]. Rodzina nie wyraziła zgody na jego występy w chórze[32]. Powoli pokonując swoją nieśmiałość, zaczynał jednak rozsmakowywać się w studenckich rozrywkach. Szczególną przyjemność czerpał z tańca, muzyki kameralnej (grając na różnych instrumentach) i sportu. Zjednał sobie sympatię wielu kolegów[33], a nawet miłość Abby Aldrich, córki wpływowego senatora Nelsona Aldricha z Rhode Island[34]. Lata studiów, jak sam wspominał, były najszczęśliwszymi w jego życiu, ponieważ tylko wtedy mógł być całkowicie sobą[35].

Po ukończeniu studiów rozpoczął karierę w biurze ojca przy ulicy Broadway pod numerem 26. W zaledwie kilka lat przejął zarządzanie rodzinnymi finansami i aktywnie wspierał ojca w jego filantropijnych przedsięwzięciach. Wkrótce został dyrektorem kilku firm, których pakiet większościowy był w posiadaniu Seniora. Nie wynikało to z protekcji, a z jego ciężkiej pracy, zaangażowania i poczucia wielkiej odpowiedzialności,

---

[29] Ponieważ do 10. r.ż. Junior nie uczęszczał do szkoły, a pobierał naukę w domu, zazdrościł swoim kuzynom zabaw, kolegów ze szkoły, rówieśników. W okresie tym jedynym jego towarzystwem był syn gospodyni, Harry Moore, oraz jego siostry i ich koleżanki, które przyjeżdżały z college'u z wizytami. Może z tego powodu Junior szczególnie upodobał sobie towarzystwo starszych dziewcząt. Raymond B. Fosdick, *John D. Rockefeller, Jr. A Portrait* (New York: Harper & Brothers, Publishers, 1956), 34–36.

[30] W szkolnym eseju o przyszłości Ameryki za sto lat Junior malował kraj, w którym nie będzie produkowany alkohol, a kobiety będą miały prawo głosu i będą prezydentkami. Fosdick, *John D.*, 29–30.

[31] Co ciekawe, w czasie wakacyjnej wycieczki rowerowej po Anglii, między drugim a trzecim rokiem studiów, podjął decyzję zasmakowania teatru. Będąc daleko od bliskich, czuł się usprawiedliwiony z tego występku. Jednakże po obejrzeniu kilku przedstawień w Londynie doszedł do wniosku, że ten rodzaj rozrywki nudził go. Fosdick, *John D.*, 62–63.

[32] Ibidem, 51.

[33] Wiele z przyjaźni zawartych w tym okresie przetrwało całe jego życie; ibidem, 45–61.

[34] Zdaniem Bernice Kert pierwsze pokolenia Rockefellerów „married upward", czyli żenili się „powyżej tego, co sami reprezentowali", zwłaszcza z kobietami „o ugruntowanej pozycji społecznej i silnych (...) lepiej wykształconych i obytych". Tak przynajmniej było w przypadku babki, matki i żony Seniora i z pewnością tak było w przypadku Juniora; Bernice Kert, *Abby Aldrich Rockefeller. The Woman in the Family* (New York: Random House, 1993), 47–48.

[35] Ibidem, 82.

jaka spoczywa na jego barkach. Zasiadł również w zarządzie Uniwersytetu Chicagowskiego[36], co było początkiem jego długiej drogi filantropa.

Junior był spokojnym, nieśmiałym, a towarzysko wręcz wycofanym człowiekiem. Jego wychowanie – pełne surowych zasad i fanatycznego wręcz przestrzegania praktyk Kościoła Baptystów przez jego matkę – powodowało, że w młodzieńczym wieku źle czuł się zwłaszcza w towarzystwie kobiet. Nie pomogło towarzystwo matki i czterech sióstr, z którymi się wychowywał. O ile jego matka twardą ręką zarządzała domem, o tyle ojciec nigdy nie karał dzieci, raczej był równoprawnym kompanem dziecięcych szaleństw, zabaw, sportowych rywalizacji. To Senior nauczył swoje dzieci jazdy na łyżwach, pływania, konnej jazdy i powożenia, wdając się wielokrotnie w pełne spontanicznej radości wyścigi powozem. On też był inicjatorem wypraw w Góry Skaliste czy na zachód Ameryki[37].

John D. Rockefeller Jr, 1933, ©RAC

Niezwyczajne wręcz poczucie obowiązkowości Juniora przyczyniło się do jego ponad wiek dojrzałości, posłuszeństwa i odpowiedzialności. Cechy te w późniejszym okresie życia skłaniały go do poszukiwania osób raczej mniej towarzyskich, a bardziej skupionych na pracy jak on. Jako jedyny dziedzic odczuwał ciężar, który skutkował wieloma psychosomatycznymi objawami, a w dorosłym wieku nawet wielomiesięcznym załamaniem nerwowym, które jednak nie wynikało z presji, jaką Senior mógłby wywierać na synu. To raczej młodszy z Rockefellerów, pełen niepodważalnego szacunku i szczerej admiracji dla ojca, zdawał się robić wszystko nie tyle z chęci przypodobania się, ile we własnym mniemaniu „dorównania" mu. Junior niezwykle poważnie podchodził do swoich obowiązków. Chcąc osiągać ponadprzeciętne wyniki, przekraczające możliwości zwyczajnego człowieka, nie potrafił zachować równowagi w życiu prywatnym. Zdawał się nie odziedziczyć po ojcu i dziadku umiejętności czerpania i okazywania radości z drobnych przyjemności, jakich doświadczał w towarzystwie najbliższej rodziny.

Wraz z żoną Abby John D. Rockefeller Jr. doczekał się kolejno córki i pięciu synów – Abby, Johna III, Nelsona, Laurance'a, Winthropa i Davida. Ich dzieciństwo, wbrew wszelkim stereotypom, nie upłynęło na błogim nieróbstwie i korzystaniu z bogactwa,

---

[36] George Washington Corner, „John Davison Rockefeller, Jr. 1874–1960", *Biographical Memoirs of Fellows of the Royal Society* 6 (1960), 247–257.

[37] Harr, Johnson, *The Rockefeller Century*, 36–41; Fosdick, *John D.*, 34–37, 51.

którym byli otoczeni. Oprócz cotygodniowego obowiązku rozliczania się ze skromnego kieszonkowego[38], podobnie jak ich ojciec brali aktywny udział w pracach w i wokół domu, łapiąc muchy (10 centów za każde 100 szt.), myszy (5 centów za szt.), czyszcząc buty, przynosząc drewno czy pieląc ogródek. Każde z nich uczone było również prac domowych, w tym nawet „nieprzystojących" chłopcom, jak szycie i gotowanie. Umiejętności te okazały się niezwykle przydatne Nelsonowi i Laurance'owi, kiedy zatrudnili się jako kucharze na pokładzie statku badawczego udającego się na Arktykę[39]. W czasie I wojny światowej wprowadzony został obowiązek racjonowania żywności, w tym cukru i mięsa, które szły na potrzeby wojska. Do konieczności tej zastosowała się również rodzina Rockefellerów. Co więcej, chłopcy zobowiązani zostali do utrzymywania *Victory garden*, gdzie własnoręcznie uprawiali warzywa na potrzeby własne i do sprzedaży.

Portret rodziny Rockefellerów – Junior i jego żona Abby oraz dzieci, ok. 1921, ©RAC

[38] Każde z osobna musiało przedstawić, jak wykorzystało skromne kieszonkowe. Jeśli zarządzanie środkami zostało zaakceptowane przez ojca, nagradzał je dodatkowymi pięcioma centami, jeśli nie, kieszonkowe było obcinane. Zwyczaj był regularnie praktykowany, nawet kiedy synowie udali się na studia czy w trwającą kilka miesięcy podróż poślubną, a zarzucany dopiero kiedy podejmowali samodzielną karierę zawodową.

[39] Znana jest anegdota na temat jednego z synów Juniora – Nelsona, który w trakcie trwającej kampanii na prezydenta Stanów Zjednoczonych rozpruł sobie spodnie. Z braku zamiennych bezceremonialnie zdjął je, po czym zaszył dziurę, czym wprawił w osłupienie swoich współpracowników. Takich przykładów samodzielności i zaradności w biografiach każdego z dzieci Juniora jest bardzo wiele.

Mimo że sześcioro rodzeństwa wychowanych zostało przez tego samego autorytarnego ojca i ciepłą, kochającą i akceptującą matkę, to nie mogli bardziej się od siebie różnić. Junior i Abby dokładali starań, aby dzielić uwagę i czułość po równo, ale odmienny stosunek do niektórych dzieci z czasem stawał się coraz bardziej zauważalny. Różnice te nie tylko pokierowały ich życiem, wyborami, ale miały niewątpliwy wpływ na funkcjonowanie w świecie biznesu, polityki i filantropii. Dzieciństwo ukształtowało w nich poczucie obowiązku, odpowiedzialności, nieprzeciętnej roli, jaką mają pełnić, jednak bez poczucia wyjątkowości czy elitarności. Wzorce rodziców pomogły również wypracować własną drogę do filantropii, o czym w dalszych częściach rozdziału.

Trudna, pełna surowości i pokładanych nadziei oraz niezwykle wysoko stawianych oczekiwań miłość ojcowska, szczególnie charakteryzowała relację Juniora z dwojgiem najstarszych dzieci – buntowniczą Babs[40] i poważnym oraz chorobliwie nieśmiałym Johnem III. Z czasem Babs nie tylko czuła ogromny strach, ale i nienawiść do zbyt wymagającego ojca, który nie podnosząc nawet głosu, boleśnie ranił ją i jej i tak niską samoocenę. Równie wymagająca i oceniająca była dla niej matka. John III natomiast był uosobieniem wszelkich cnót, zbyt poważny na swój wiek, z trudem niósł ciężar pokładanych w nim oczekiwań, podnosząc sobie poprzeczkę tak wysoko, że skutkowało to stresem, mającym swoje poważne efekty somatyczne[41]. Winthrop był najbardziej „kłopotliwy". Zbyt mały, aby zostać towarzyszem zabaw dla Nelsona i Laurance'a, tym bardziej dla Johna III czy Babs, nie mógł znieść nieustannego obowiązku opiekowania się najmłodszym Davidem, który był maskotką rodziny i ulubieńcem Seniora. Skazany na towarzystwo młodszego brata Davida, Winthrop zmuszony był rezygnować z wielu przyjemności, jak rodzinne wyprawy na Zachód czy do Azji. Przez lata był kozłem ofiarnym starszych braci, którzy płatali mu bolesne figle, sprawiając, że czuł się gorszy. Po latach niska samoocena przyczyniła się do jego alkoholizmu i ucieczki do „dzikiego" Arkansas. Do końca życia pragnął akceptacji ojca dla własnej drogi i niezaprzeczalnych osiągnięć, nigdy jej jednoznacznie nie uzyskał. Z takim poczuciem niespełnienia żyła również Babs. Poczucie braku możliwości zaspokojenia wysokich standardów ojca miał John III, który ze swoją powagą nie mógł być bardziej odmienny od młodszego Nelsona,

---

[40] Abby, przez wszystkich nazywana Babs, nie tylko była najstarszym dzieckiem, ale i jedyną dziewczynką. Wiele z eksperymentów jej niedoświadczonych rodziców nie powiodło się w jej przypadku, ale po ulepszeniu udały się z jej młodszymi braćmi. Babs z natury buntowała się przeciw obowiązkowi czytania Biblii, uczestniczenia w nabożeństwach, zarabiania na kieszonkowe. Mając własne zdanie, szybko dała się rodzicom we znaki. Nie respektowała życzeń czy nakazów rodziców, w tym zakazu palenia. Wolała ponosić bolesne konsekwencje kar. Przedkładała przyjemność nad obiecaną nagrodę 2,5 tys. USD dla każdego, kto powstrzyma się od nałogu do ukończenia 21. r.ż. Przysparzała powodów do zakłopotania swoim zachowaniem i pierwszym w rodzinie rozwodem. Alvin Moscow, *The Rockefeller Inheritance* (Garden City, New York: Doubleday& Company, Inc., 1977), 49.

[41] Cary Reich, *The Life of Nelson A. Rockefeller. Worlds to Conquer, 1908–1958* (New York: Doubleday, 1996), 16–17; Chernow, *Titan*, 654–656.

który jako łobuz, rozrabiaka, beztroski, pełen rozpierającej go energii i kipiącego nieposkromionego optymizmu, wydawał się zyskiwać najwięcej ciepłych uczuć ojca, a z pewnością był faworytem matki[42]. Laurance, chociaż wycofany i lubiący samotność jak John III, nie czuł się tym introwertyzmem onieśmielony, dla Johna jednak to była ułomność, z którą bezskutecznie walczył całe swoje życie.

John III uczęszczał do kilku prywatnych szkół, w tym Roger Ascham School, Browning School i Loomis Institute. Wbrew woli ojca jednak wybrał Princeton. Zarówno Nelson, jak i Laurance ze względu na dysleksję mieli poważne problemy w nauce. Zostali więc wysłani do eksperymentalnej i postępowej szkoły Lincoln, założonej dzięki osobistemu zainteresowaniu Juniora i grantowi General Education Board. Lincoln, koedukacyjna i niedyskryminująca ze względu na status finansowy czy pochodzenie szkoła, stawiał na rozwój osobowości i talentów, zezwalając na indywidualizm i niezależność w procesie kształcenia. Nelson ukończył Darmouth, Laurance – Princeton, a Winthrop, przebrnąwszy przez Lincoln, zdecydował się na Yale. Co prawda, bardziej zajęty był dobrą zabawą niż poważnym studiowaniem, a jak sam twierdził – przedmiotami, które najlepiej opanował, były „picie i palenie"[43]. Najmłodszy David uosabiał z kolei wszelkie cechy, o których każdy nauczyciel mógł tylko zamarzyć. Jako najmłodszy był oczkiem w głowie praktycznie wszystkich członków rodziny. Uczuciowy, łagodny, z wyraźną nadwagą, przedkładał książki, obserwację i kolekcjonowanie chrząszczy nad gry i uprawianie sportów. Spędził samotne dzieciństwo, ponieważ osiągnąwszy 12 lat pozostał jedynym dzieckiem w domu. Był też najlepiej wykształcony, bez trudu osiągając naukowe laury i uzyskując stopień doktora na Uniwersytecie Harvarda ze wszystkimi honorami[44].

Oboje rodzice – Junior i Abby – niezwykle poważnie podchodzili do swojej roli. Z niemałym wysiłkiem dążyli do wychowania dzieci na niezepsutych bogactwem czy sławą, ale samodzielnych, samowystarczalnych i skromnych. I ponad wszystko, świadomych swych korzeni, spoczywających na nich obowiązków i odpowiedzialności nałożonej przez majątek oraz zasady moralne i religijne. O każdym z dzieci można powiedzieć, że osiągnęło wszystko, tak jak ich ojciec i dziadek. Każde zapisało się na kartach historii USA, każde samodzielnie angażowało się w działalność filantropijną, chociaż nie wszyscy mieli równie poważne zadanie kontynuowania dzieła rozpoczętego przez Seniora.

Jakże odmienne były relacje Juniora z własnymi dziećmi od tych, które łączyły go z rodzicami. Od wczesnych lat doświadczał miłości od obojga rodziców. W licznej zachowanej korespondencji powtarzają się słowa wsparcia dla jego decyzji, dumy z jego osiągnięć, zachęty do podejmowania trudu bycia wartościowym człowiekiem, na

---

42 Reich, *The Life*, 247.

43 Chernow, *Titan*, 659–660.

44 Moscow, *The Rockefeller*, 46–59.

chwałę bożą[45]. Relacja łącząca obu Rockefellerów była jeszcze bardziej niezwykła. Patron rodziny z dystansu obserwował poczynania jedynego syna, pozwalając mu na podejmowanie najważniejszych decyzji, eksperymentowanie, a nawet popełnianie kosztownych błędów[46]. Syn i dziedzic pragnął jedynie nadziei tych nie zawieść. Senior, przekazując w ręce syna fortunę, nie bez dumy wypowiadał się o „błogosławieństwie posiadania syna, któremu może zaufać (…). Bądź ostrożny. Bądź zachowawczy. Bądź pewny swych decyzji – a potem nie obawiaj się rozdawać tak jak podpowiada ci serce, tak, jak inspiruje cię Bóg", radził Senior[47]. Na co syn odpowiadał: „mam tylko nadzieję, że będę równie jak ty świadomy swojej roli, będę ze wszystkich sił starał się być tak mądry i hojny [jak ty]"[48].

Będąc już w dość zaawansowanym wieku, Senior podjął decyzję przekazania całego majątku synowi. Poczynając od podarowania wartych 23 mln USD akcji Standard Oil of Indiana w 1916 roku, aż do 1922 roku Senior dokonał transferu fortuny wartej ponad 400 mln USD[49]. Kolejne pół miliarda przyznał na rzecz rozmaitych fundacji filantropijnych, w tym Fundacji Rockefellera, co wynikało m.in. z piętrzącej się fortuny Johna D. Rockefellera, która uległa podwojeniu w niezwykle krótkim okresie[50].

---

[45] Rodzina Rockefellerów wykształciła zwyczaj regularnej komunikacji listownej, która kontynuowana była między Seniorem a Juniorem nawet wtedy, gdy widywali się codziennie. Korespondencja z matką, licząca 186 listów, ukazuje prawdziwą admirację matki do syna i bliskość, bezpośredniość i szczerość relacji syna z matką. Natomiast korespondencja Seniora z synem prowadzona była przez kilkadziesiąt lat. RAC, Office of the Messrs. Rockefeller records, John D. Rockefeller, Sr., Series A, 1819–1968; John D. Rockefeller, Jr., Personal Papers- Correspondence, 1881–1961, Subseries 1, Personal Correspondence, box 2–4. Niezwykle rzadkim, acz pouczającym źródłem wiedzy na temat tej relacji jest, opublikowany przez byłego dyrektora Rockefeller Archive Center –Josepha W. Ernsta, zbiór prywatnych listów między Johnem D. Seniorem a jego synem, Jr. Pozbawione komentarza dają wyjątkowy wgląd w bliską relację, jaka łączyła tych dwóch mężczyzn, ale też w historię tworzenia wielkich przedsięwzięć filantropijnych, którym początek dawał John D. Rockefeller lub akceptował decyzje syna jako mądre i wyważone. Joseph W. Ernst, red., *„Dear Father" / „Dear Son". Correspondence of John D. Rockefeller and John D. Rockefeller, Jr.* (New York: Fordham University Press, 1994).

[46] Błędów tych nie było za wiele. Junior już od najmłodszych lat uczony był odpowiedzialności za własne finanse. Podobnie jak ojciec prowadził skrupulatne zapiski skromnych przychodów z drobnych prac, które miał obowiązek wykonywać. Należało do nich np. łapanie much, a w czasie pobytu w posiadłości wiejskiej w Forest Hill – rąbanie drewna, grabienie, palenie gałęzi i temu podobne prace. W wieku 16 lat samodzielnie zajmował się listą płac pracowników Forest Hill. Prowadził również listę wydatków na własne ubrania, na dobroczynne cele i nieliczne przyjemności w postaci słodkości. Fosdick, *John D.*, 31–34.

[47] Ernst, *„Dear Father" / „Dear Son",* 225.

[48] John D. Rockefeller, Jr. do Johna D. Rockefellera, Seal Harbor, Me. August 1, 1918, cyt: Ernst, *„Dear Father" / „Dear Son"*, 85.

[49] Harr, Johnson, *The Rockefeller Century*, 116. Obecnie wartość przekazanego majątku wyniosłaby 7,5 mld USD. CPI, *Inflation Calculator*, https://www.officialdata.org/us/inflation/1922?amount=400000000 [5.01.2025].

[50] 15 maja 1911 r., w związku z pogwałceniem dwóch ustępów tzw. ustawy antytrustowej Shermana, w decyzji *Standard Oil of New Jersey v. United States,* 221 U.S. 1 (1911) sąd nakazał podział Standard

Oczywiście należy się zastanowić, dlaczego w ogóle podjął decyzję „zrzucenia ciężaru posiadania" na syna oraz dlaczego tak późno, bo dopiero w wieku 77 lat. Jego „idealny dziedzic" miał wtedy 42 lata. Przez prawie 20 lat udowadniał swoją samodzielną pracą, że był godny roli nie tylko spadkobiercy, ale był też przygotowanym, kompetentnym i zaufanym następcą Seniora na czele rodziny, w biznesie, a finalnie – wyłącznie w filantropii. Zastanawiające jest jednak, dlaczego nastąpiło to dopiero w tym momencie.

Portret grupowy rodziny – Junior i Senior, ok. 1916, ©RAC

Po pierwsze Senior zapragnął czerpać jeszcze większą przyjemność z emerytury, którą spędzał na grze w golfa, planowaniu terenów okalających nowe posiadłości, rozmowach z sąsiadami, członkami Kościoła czy przypadkowo napotkanymi osobami, często autostopowiczami. Drugim powodem, jak przekonują Harr i Johnson, mogła być troska ojca o stan zdrowia syna. To, że Junior przeszedł załamanie i mimo wielomiesięcznej rekonwalescencji nadal cierpiał z powodu długotrwałych migren, problemów

Oil Company of New Jersey. W konsekwencji John D. Rockefeller, do tego momentu będący w posiadaniu 25% udziałów (czyli 244 500 z 983 383), podobnie jak i inni udziałowcy, stał się w jednym momencie właścicielem udziałów w 34 firmach powstałych w wyniku tego podziału. Na przestrzeni roku 26 z tych firm wypłaciło dywidendy w wysokości 53% wartości „firmy matki", czyli Standard Oil. W związku z korzystną koniunkturą i popytem na produkty przemysłu przetwórstwa ropy naftowej pewne było, że będą to czyniły nadal, a ich wartość rynkowa będzie dramatycznie rosła. I tak Rockefeller z jednego z wielu milionerów epoki stał się najbogatszym człowiekiem Ameryki. Nevins, *The Study*, t. 2, rozdz. 36; Harr, Johnson, *The Rockefeller Century*, 116.

oddechowych, melancholii, niezwykle martwił Seniora[51]. Można domniemywać, że czekał z przekazaniem fortuny, licząc na znaczącą poprawę zdrowia oraz na to, że jego wnukowie będą już w wieku umożliwiającym odciążenie ich ojca. Kolejnym powodem mogły być podatki[52]. Zważywszy na to, że Rockefeller Senior, podobnie jak Carnegie, był zwolennikiem płacenia przez najbogatszych „daniny" na rzecz społecznego ogółu, przekazanie fortuny za życia w celu uniknięcia podatków, o czym już wspomniano w poprzednim rozdziale, wydaje się być mało prawdopodobnym powodem[53]. Nie należy jednak go całkowicie wykluczać.

Portret rodzinny – Junior, Senior, Abby i wszystkie dzieci, ok. 1918, Koshiba, ©RAC

[51] Harr, Johnson, *The Rockefeller Century*, 119.

[52] W krótkim czasie Kongres USA wprowadził kilka podatków: dochodowy, od nieruchomości oraz od darowizn. Wprowadzony w 1913 r. podatek dochodowy dotykał praktycznie wyłącznie najbogatszych. Początkowo podatek dochodowy wynosił 1% dla dochodów powyżej 3 tys. USD oraz 6% dla tych przekraczających pół miliona. Stopniowo był podwyższany do 77% w czasie trwania I wojny światowej, a w 1944 r. do aż 94%. W tym samym czasie wprowadzono również podatek od wynagrodzenia, zaś podatek federalny od nieruchomości czy też wartości posiadanego majątku, wliczając w to nieruchomości, został wprowadzony w 1916 r. Nazywany popularnie podatkiem od spadku (*inheritance tax* lub *death tax*) zamiast szacować wartość odziedziczonego majątku (jak w przypadku podatku stanowego), opodatkowywał majątek darczyńcy w momencie przekazania go przyszłym spadkobiercom. Dopiero w 1924 r. Kongres wprowadził podatek od darowizn.

[53] Po śmierci Seniora rodzina musiała pokryć zobowiązania w wysokości 70% podatku od wartości pozostawionych nieruchomości, a Junior był jedynym człowiekiem w Stanach Zjednoczonych, który dwa lata wcześniej przekroczył próg podatkowy 63%. Shamus Khan, „The Rich Haven't Always Hated Taxes", *Time*, 18.09.2012, http://ideas.time.com/2012/09/18/the-rich-havent-always-hated-taxes [5.03.2023].

Najprawdopodobniej podjęta przez Seniora decyzja późnego, acz szybkiego, przekazania połowy wartości posiadanego majątku Juniorowi, a także skrupulatnie wybrane cele filantropijne były wypadkową powyższych przyczyn. To jednak, że dokładnie w tym okresie ufundowane przez Seniora fundacje zyskiwały autonomię w funkcjonowaniu, wykazywały się sprawnością organizacyjną, wchodziły w nowe obszary aktywności i mogły pochwalić się pierwszymi sukcesami, zbiegło się z procesem przekazywania środków przez Johna D., nie może pozostać niezauważone[54]. Decyzja Juniora, aby porzucić jednoczesne zarządzanie firmami rodziny Rockefellerów i oddać się wyłącznie filantropii, jest najbardziej racjonalnym wytłumaczeniem zbieżności tych zdarzeń.

Forma przekazywania dziedzicowi zgromadzonej przez Seniora fortuny jest również przykładem dość „osobliwej" relacji łączącej ojca i syna. Niespiesznie, w lakonicznych wręcz listach Senior informował swojego dziedzica o przekazaniu kolejnego 0,5 mln USD w gotówce do dyspozycji syna „w najbliższy wtorek", w formie m.in. dywidend, udziałów, własności nieruchomości. Bezceremonialnie, bezwarunkowo, z całkowitym zaufaniem pokładanym w integralności i rozsądku syna, czyniąc to tak, jakby właśnie przesyłał synowi pudełko szwajcarskich czekoladek[55]. Tymi dowodami ojcowskiej szczodrości syn zdawał się być nieustannie zaskakiwany, co rusz dziwiąc się hojności i nieprzerwanemu potokowi darów, które jeszcze bardziej onieśmielały Juniora, obarczając go rosnącą odpowiedzialnością. Listy, które pisał w odpowiedzi i podziękowaniu, są pełne wyrazów szacunku, miłości i ciepła. Uczuć, które obu trudno byłoby okazać w bezpośrednim kontakcie[56].

Tym bardziej dziwią dość surowe zasady wprowadzone przez Juniora w jego domu, które wpłynęły na sposób wychowania dzieci, oczekiwania wobec nich i odczuwane niezadowolenie, jeśli nie były w stanie ich w pełni zrealizować. Należy raczej domniemywać, że dystans, który tworzył Junior, był bardziej efektem jego własnych starań, niż wynikał z surowego wychowania. O ile typowy dla czasów zwyczaj konsultowania najważniejszych decyzji w postaci codziennie pisanych listów między Seniorem i Juniorem nie dziwił, o tyle nakaz komunikowania próśb przez jego własnych synów na piśmie

---

[54] Na temat kluczowych decyzji podjętych w Rockefeller Foundation właśnie w okresie od 1916 do 1920 r., m.in. rozdziału zarządu Fundacji od rodziny i innych, będzie mowa w rozdz. 4.

[55] Wbrew panującej tradycji nie przekazał majątku wyłącznie dziedzicowi, ale ustanowił także dwa hojne fundusze dla żyjących jeszcze córek i ich rodzin – Edith Rockefeller McCormick i Alty Rockefeller Prentice. Starsze siostry Juniora uprzednio zmarły: Alice jako niemowlę w 1870 r., a Elizabeth „Bessie" Rockefeller Strong w 1906 r.

[56] Szerzej nt. łączącej ich relacji zob. Ernst, *„Dear Father" / „Dear Son"*.

i umawiania „konferencji", w czasie których sprawy ważne mogłyby być omówione osobiście, tworzyły barierę trudną do pokonania dla członków jego własnej rodziny[57].

John D. Rockefeller Jr. nie tylko odziedziczył po ojcu praktykę szczegółowego notowania najdrobniejszych wydatków, co miało nauczyć go oszczędności i rozsądnego zarządzania pieniędzmi, ale i zasad ich wydawania. Senior wierzył, że to Bóg obdarzył go fortuną. Junior zaś głęboko wierzył, że Bóg wyznaczył mu rolę polegającą na konieczności dzielenia się bogactwem. Między 1917 a 1960 rokiem wydał łącznie około 1 mld USD osobistej fortuny ojca, własnej i środków fundacji. Chociaż słowo „wydał" nie jest do końca na miejscu, właściwsze byłoby „spożytkował". Siłą napędową i motywacją dla poczynań Juniora, a pośrednio również dla działalności Fundacji Rockefellera, mogła być jego głęboka wiara i pragnienie utworzenia „chrześcijańskiej Ameryki" i „królestwa Bożego w Ameryce", w której religia protestancka powstrzyma niepokoje społeczne i konflikty[58].

Zdaniem Harra i Johnsona John D. był uosobieniem czy wręcz „żyjącym prototypem" weberowskiej teorii na temat etyki protestanckiej, która była przynajmniej częściowo odpowiedzialna za powstanie współczesnego kapitalizmu, w pełnej krasie realizowanego w Nowym Świecie. „Idealnym typem odnoszącego sukcesy przedsiębiorcy" według Webera miał być trzeźwy w osądach, rozsądny w podejmowanych decyzjach i pracowity protestant, którego życie jest wypełnione dobrymi uczynkami, jako widomym znakiem łaski i drogi do zbawienia. Amerykański protestant, stroniący od alkoholu, hazardu, tańca, teatru i innych rozrywek, realizował przykazania swojej religii, angażując się w aktywność społeczną i polityczną. Zainspirowany do walki ze złem w postaci niewolnictwa, produkcji i sprzedaży alkoholu, wspierał walkę kobiet o pełne prawa, jednocześnie dążąc do ograniczania wszelkiego luksusu i osobistych przyjemności[59]. Harr i Johnson przykładów realizacji etosu amerykańskiego protestantyzmu doszukują się w poczynaniach innych filantropów, w tym w działaniach Andrew Carnegiego, który stronił od wszelkich religijnych praktyk i powiązań. Postępujący proces sekularyzacji tego etosu natomiast uwidocznił się w postawie Johna D. Rockefellera Jr. Stopniowo odchodząc od czysto religijnej doktryny, Junior podporządkowywał swoje filantropijne przedsięwzięcia doktrynom obowiązku społecznego. Taki system wartości przekazywał swoim pięciu synom i następnemu pokoleniu filantropów. Filozofia rodziny wynikała nie z poczucia winy czy chęci pozyskania przyjaznego odbioru opinii

---

[57] Nawet jego żona Abby wybierała tę drogę przekonywania męża do podjęcia takiej czy innej decyzji. Sama budowała ciepłą i pełną matczynej troski relację z dziećmi. Jako rodzice reprezentowali role dokładnie odwrócone do tych, których Junior doświadczył w swoim własnym dzieciństwie.

[58] Albert F. Schenkel, *The Rich Man and the Kingdom: John D. Rockefeller, Jr. and the Protestant Establishment* (Minneapolis: Fortress Press, 1995).

[59] Max Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* (New York: Scribner, 1930).

publicznej, ale – jak ujmują to Harr i Johnson – była motywowana „przekonaniami religijnymi" i kształtowana „staromodnym konceptem zarządzania". Swoją rolę postrzegali jako „szafarzy" powierzonej im fortuny[60].

To zaufanie, świadomość powagi reprezentowanej instytucji i szczere pragnienie dokonania zmian w rzeczywistości, jaką zastali, ukształtowała filantropię kilku pokoleń Rockefellerów. Ukształtowała również Fundację Rockefellera i wiele innych instytucji zapoczątkowanych przez rodzinę czy wspieranych przez nią finansowo.

Przez wiele lat Junior, we współpracy z Gatesem, pomagał ojcu usystematyzować strumień środków, jaki Senior „wpompowywał" w rozmaite cele dobroczynne. Jednocześnie sam dojrzewał jako niezależny darczyńca, eksplorujący własne obszary filantropijnych zainteresowań. Junior był współautorem, wykonawcą i mentorem, czyli *spiritus movens* wielu filantropijnych przedsięwzięć, z których przytoczono zaledwie kilka dla zobrazowania szerokiego zakresu jego pasji. Kilka projektów było odzwierciedleniem zamiłowania Juniora do historii, tradycji i sztuki, połączonego z bezinteresownym pragnieniem zachowania jak największej liczby dóbr materialnych i niematerialnych dla przyszłych pokoleń. Jego zainteresowania nie miały granic, od ochrony środowiska i konserwację[61], poprawę warunków pracy robotników i badania w dziedzinie etyki w biznesie, aż po sztukę i edukację Afroamerykanów[62]. Obszar problemów, który go zajmował, nie kończył się na kwestiach przeszłych i teraźniejszych. Junior bardzo mocno zaangażowany był w relacje międzynarodowe, głęboko wierzył w potęgę pokoju oraz dostrzegał wagę ponadnarodowych porozumień. Był również czynnym propagatorem silnej pozycji międzynarodowej USA, stąd dokonał zakupu parceli pod budowę siedziby ONZ w Nowym Jorku[63].

Jednym z pierwszych, całkowicie autonomicznych pod względem finansowym i organizacyjnym projektów Juniora było powołanie w 1911 roku Bureau of Social

---

[60] Harr, Johnson, *The Rockefeller Century*, 24–26, 116; Nevins, *The Study*, t. 1, 301. Warto dopowiedzieć, że o ile etykę protestancką można uznać za koło napędowe zbierania i rozdawania fortuny przez Rockefellerów, o tyle nie miała ona wpływu na propagowanie jakiejkolwiek ideologii, na ukierunkowywanie badań czy kształcenia w instytucjach szkolnictwa wyższego. Patrz: Soma Hewa, „The Protestant Ethic and Rockefeller Benevolence: The Religious Impulse in American Philanthropy", *Journal for the Theory of Social Behaviour* 27 (Dec. 2001), 4: 419–452.

[61] Zakup ziemi i środki finansowe pozwoliły na odbudowę, utrzymanie i powiększenie obszaru takich parków narodowych jak: Acadia National Park w Maine, Grand Teton, Jackson Hole i Great Smoky Mountains, Yosemite czy Redwood Forest w Kaliforni. Sfinansował również odrestaurowanie trzech historycznych miejsc w hrabstwie Westchester, New York, Philipsburg Manor, Washington Irving's Sunnyside i Van Cortlandt Manor. Wszystkie, podobnie jak Kykuit, zarządzane są obecnie przez Historic Hudson Valley. Więcej nt. projektów Johna D. Rockefellera na: RAC, *John D. Rockefeller, Jr., 1874–1960*, https://rockarch.org/resources/about-the-rockefellers/john-d-rockefeller-jr [22.08.2023].

[62] Junior zasiadał w zarządzie United Negro College Fund, któremu przekazał 5,25 mln USD na poprawę jakości i podnoszenie szans zdobywania wykształcenia kolorowej mniejszości w USA.

[63] Więcej szczegółów: Corner, „John", 247–257; Fosdick, *John D.*, 262–387.

Hygiene (BSH – Biuro Higieny Społecznej)[64]. Praca biura, zajmującego się poszukiwaniem społecznych przyczyn prostytucji, przestępczości młodocianych, korupcji i stosowania używek, doprowadziła do prekursorskich badań nad seksualnością[65]. Inicjatywa ta jest przykładem na międzypokoleniowe przekazywanie pewnych projektów między członkami rodziny Rockefellerów, ukierunkowujące programy RF. BSH było prekursorem badań populacyjnych. Szczególne upodobanie w nich odnalazł najstarszy syn Juniora – John III, w przyszłości nazywany *Mr. Population*.

Projektem o nieco odmiennej naturze była wieloletnia inicjatywa przywrócenia świetności Williamsburgowi, dawnej stolicy stanu Virginia. W okresie kolonialnym miasto dorównywało Bostonowi, Nowemu Jorkowi czy Filadelfii. Proces rewitalizacji miał przywrócić ten stan rzeczy, jednak projekt spotykał się z krytyką za celowość, odbieganie od prawdy historycznej i konsekwencje kulturalne[66].

Pasja Juniora do średniowiecznej sztuki znalazła upust w kolejnym projekcie. Rozpoczęty od kolekcjonowania kamiennych i drewnianych artefaktów sztuki gotyckiej, swój finał projekt miał w ufundowaniu największego zbioru rzeźby romańskiej i gotyckiej. Wystawiana w specjalnie w tym celu wzniesionym zespole klasztornym *Cloisters*, w Fort Tryon nad rzeką Hudson, stała się perłą nowojorskich muzeów

---

[64] Pomysł powstał jako skutek doświadczenia Juniora jako członka wielkiej ławy przysięgłych, badających w 1910 r. przypadki „białego niewolnictwa" w Nowym Jorku. Formalnie zarejestrowane w 1913 r., stąd częsta w literaturze rozbieżność dat.

[65] Po zakończeniu działalności BSH w 1934 r. (chociaż formalnie nie zostało ono rozwiązane aż do 1940 r.) pracę w dziedzinie seksualności kontynuowano pod kierunkiem Alfreda Kinseya, ale pod egidą RF. Więcej zob.: RAC, Office of the Messrs. Rockefeller records, series O, box 9, folder 67, Rockefeller, John D., „The origin, work, and plans of the Bureau of Social Hygiene," 18.01.1913; series O, box 9, folder 76, Bureau of Social Hygiene, „Commercialized prostitution in New York City", 1.11.1916; RAC, Bureau of Social Hygiene records, series 3.2, box 9, folder 200, Dunham, Lawrence B., „Sex Committee – National Research Council – Hamilton Project", 12.03.1928; Bureau of Social Hygiene, series 1, box 3, folder 49, New York State, „Certificate of dissolution of the Bureau of Social Hygiene, Inc.".

[66] Projekt przywrócenia miasta do jego świetności z okresu kolonialnego zajął kilkadziesiąt lat. Na temat tego przedsięwzięcia zob.: John D. Rockefeller, Jr., „The Genesis of the Williamsburg Restoration", *The National Geographic Magazine* 71 (1937), 4: 401; W.A.R. Goodwin, „The Restoration of Colonial Williamsburg", *The National Geographic Magazine* 71 (1937), 4: 402–444. W trakcie jego trwania i wiele lat później oskarżano Juniora o budowanie pozytywnego wizerunku „skompromitowanej rodziny"; o odtwarzanie rzeczywistości ery kolonialnej nie w zgodzie ze stanem faktycznym, ale z wizją Rockefellerów; o indoktrynowanie wartości demokracji, republikanizmu i indywidualizmu – przymiotów typowych dla ojców założycieli, których zdaniem Juniora brakowało współczesnym mu Amerykanom, a które miały uodpornić ich na złe wpływy ideologii bolszewickich drugiej dekady XX w. Zdaniem Greenspana Rockefellerowie, niepomni ról społecznych ówczesnych mieszkańców, dalecy od edukacyjnego charakteru miejsca, szczodrą filantropią subtelnie budowali własną alternatywną wizję amerykańskiej przeszłości. Wizję, która miała być typowym elementem „indoktrynacji elit biznesowych" tego okresu, do których rodzina Rockefellerów należała; zob. Anders Greenspan, „How philanthropy can alter our view of the past: a look at Colonial Williamsburg", *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations* 5 (1994), 2: 193–203.

i „ukoronowaniem osiągnięć amerykańskiego muzealnictwa". Sfinansowanie budowy *Cloisters* za 15 mln USD i środki na jego utrzymanie nie są w stanie oddać wagi tego daru dla *Museum of Metropolitan Art* (The Met) w Nowym Jorku, miasta i potomnych[67].

Junior miał otwarty umysł i zasobną kieszeń, które pozwoliły zachować dla potomności wiele dzieł przeszłych cywilizacji. Dzięki niemu możemy obecnie podziwiać asyryjskie rzeźby w The Met, miejscu szczególnie mu drogim, do którego trafiło wiele innych pereł z jego osobistej kolekcji sztuki. On też założył Muzeum Archeologiczne w Jerozolimie (*Rockefeller Archeological Museum*), które łączyło jego osobistą fascynację archeologią z religią. Zachwycające bogatymi zbiorami, uzupełniającymi wiedzę na temat świata antycznego, muzeum jest tym ważniejsze, że znajduje się w mieście – kolebce trzech religii.

Przykładem radzenia sobie Juniora i pozostałych Rockefellerów z przeciwnościami, niechęcią czy odmowami współpracy jest niezrealizowany projekt budowy podobnego muzeum w Kairze. Na propozycję Juniora ufundowania nowej siedziby dla Muzeum Archeologicznego zdecydowanie odmówił ówczesny król Egiptu – sułtan Fuad I, co jednak zupełnie nie zraziło Juniora i pośrednio przyczyniło się do rozwoju i wzbogacenia zbiorów Muzeum Instytutu Orientalnego na Uniwersytecie Chicagowskim (*Oriental Institute Museum*). Junior przeznaczył dla muzeum pieniądze, a życie i pasję poświęcił James H. Breasted, uznany archeolog i egiptolog, związany z dwoma poprzednimi przedsięwzięciami Juniora[68]. Taką postawę Rockefellerowie przekazali pracownikom RF, dla których nie było rzeczy niemożliwych.

Ślady szerokich horyzontów i życzliwości (*benevolence*) Juniora można znaleźć w innych miejscach dziedzictwa kultury w Europie i poza nią. Junior ufundował odnowienie poważnie uszkodzonych w trakcie I wojny światowej Wersalu i Fontainebleau oraz katedry Notre-Dame w Reims. Szczodrze wspierał American Academy w Rzymie, Lingnan University w Chinach, St. Luke's International Hospital i bibliotekę Imperial University w Tokio. Junior tym samym stał się prekursorem zasady praktykowanej w RF, zgodnie z którą okazywano szacunek dla osiągnięć kultury oraz nauki innych krajów i obszarów, wspomagając je w rozwoju.

---

[67] Germain Bazin, dyrektor paryskiego Luwru, cyt. w: Suzanne Loebl, *America's Medicis. The Rockefellers and Their Astonishing Cultural Legacy* (New York: Harper, 2010), 186. Obecnie jest to jeden z najświetniejszych zbiorów Stanów Zjednoczonych, dorównuje mu może jedynie Fenway Court w Bostonie. Junior dokonał zakupu zbiorów oraz przekazał część prywatnej kolekcji, do której należała seria unikatowych dywanów, orientalnych arrasów czy perskich jedwabnych gobelinów ze złotych i srebrnych nici, które powstały na zamówienie króla Zygmunta III Wazy, stąd ich nazwa *Polonaise rugs*. James J. Rorimer, *The Cloisters: The Building and the Collection of Mediaeval Art in Fort Tryon Park* (New York: Metropolitan Museum of Art, 1946); Harr, Johnson, *The Rockefeller Century*, 221–222.

[68] Szczegółowo nt. fascynacji Juniora archeologią i Bliskim Wschodem oraz wspomnianymi darami w: Loebl, *America's*, rozdz. 4, 61–86.

Przykładem determinacji, pracowitości i wytrwałości Juniora w pokonywaniu wszelkich przeciwności i krytyki była budowa Rockefeller Center. Miejsce to, zaplanowane jako nowa siedziba Metropolitan Opera of New York, miało stać się wizytówką miasta. Junior podjął się tego zadania pomimo szalejącego wielkiego kryzysu gospodarczego, wycofania się Metropolitan Opera i innych inwestorów, mnożących się problemów i brakujących funduszy. Inicjatywa ta była także przykładem innych cech charakteru Juniora, a mianowicie odpowiedzialności, dumy, uporu i odwagi. Kiedy Raymond Fosdick, biograf Juniora, zapytał go o tę odwagę, ten odrzekł:

> Nie wiem, czy to odwaga, czy nie. Czasami mężczyzna wplątuje się w sytuację, w której jest tylko jedna rzecz do zrobienia. Nie ma innej alternatywy. Chciałby uciec, ale nie ma dokąd. Tak więc idzie naprzód w jedynym możliwym kierunku, a ludzie nazywają to odwagą[69].

Zewsząd napotykał miażdżącą krytykę. Podobnie jak ojciec Junior nauczył się z nią żyć, wiedząc, że czasem „niezdecydowana" prasa doceniała te wysiłki. Tak było i tym razem, kiedy ukoronowaniem jego zabiegów i ciężkiej pracy było m.in. przekształcenie zaniedbanego i mało atrakcyjnego zakątka Manhattanu w tętniące życiem, kulturą i rozrywką serce miasta. Mimo piętrzących się trudności projekt przerodził się w inwestycję stanowiącą główne źródło dochodów kolejnych pokoleń rodziny Rockefellerów[70]. Wkrótce biura rodziny przeniesiono z ulicy Broadway nr 26 do pomieszczeń na 56. piętrze Rockefeller Center, zwanych *Room 5600*[71]. W 1939 roku ukończono 14 budynków w stylu art déco, którego olbrzymie przestrzenie wypełniała wyjątkowa sztuka. Był to osobisty wkład jednego z jego synów – Nelsona. To przedsięwzięcie, które w zamiarze było filantropijne, a przekształciło się również w sukces komercyjny, naznaczyło kolejne pokolenie Rockefellerów, ponieważ każdy z jego synów nie tylko pozostawił swój ślad w Rockefeller Center, ale w przyszłości zapragnął stworzyć podobny pomnik kultury i sztuki[72].

---

[69] Fosdick, *John D.*, 266; por. Chernow, *Titan*, 667–670.

[70] Harr, Johnson, *The Rockefeller Century*, 317–334.

[71] Początkowo dzielono go z Rockefeller Foundation, a po wojnie biura rodziny zostały powiększone do 54. i 55. piętra. W 1949 r. RF przeniosła się do *Time-Life Building* (w Rockefeller Center), a obecnie zajmuje biura przy 5th Avenue. Alan Balfour, *Rockefeller Center: Architecture as Theater* (New York: McGraw-Hill, 1978); Carol Herselle Krinsky, *Rockefeller Center* (New York: Oxford University Press, 1978); Nelson Rockefeller, *The Story of Rockefeller Center: An Address* (New York, 1937); David Loth, *The City within a City: The Romance of Rockefeller Center* (New York: Morro, 1986). W 2000 r. rodzina postanowiła sprzedać cały kompleks budynków Rockefeller Center, a w 2015 r. przeniosła biura do skromniejszego budynku po drugiej stronie ulicy przy 49th Street. Sam Roberts, „Why Are Rockefellers Moving From 30 Rock? 'We Got a Deal'", *New York Times*, 24.11.2014, Sec. A, 1.

[72] Każdy z synów w jakimś stopniu zaangażowany był w pracę dla lub na rzecz Rockefeller Center. Nelson postawił sobie wręcz za punkt honoru zostanie prezydentem Rockefeller Center. Cel wymagający nie tylko ciężkiej i efektywnej pracy, która przysporzyć miała nowych najemców, ale

Każdy z Rockefellerów, mimo mocno wpojonych religijnych wartości, skromności, unikania ostentacyjności czy przywiązania do ziemskich przyjemności, grzeszył słabościami. Senior miał słabość do rasowych koni. Będąc pod ogromnym wpływem sztuki azjatyckiej[73], słabością Juniora okazało się kolekcjonowanie chińskiej porcelany. Jego kolekcję, która w ciągu kolejnych 50 lat rozrosła się do wartych ponad 10 mln USD eksponatów, zapoczątkował zakup należących poprzednio do J.P. Morgana zbiorów[74]. Słabość do porcelany podzielał również syn Juniora – Nelson[75], którego kolekcja uświetniła zbiory Juniora. Żaden z nich nie zachował przyjemności podziwiania tych dzieł sztuki wyłącznie dla siebie. Z czasem kolekcję przekazano i wystawiano w The Met oraz w dawnej posiadłości Rockefellerów – Kykuit w Sleepy Hollow[76]. Zbiory, które można tam podziwiać, są przykładem kolekcjonerskiego zacięcia członków rodziny. Oddają nie tylko charakter poszczególnych pokoleń i ich zainteresowań, ale również wyjątkowy smak oraz „oko" do docenienia sztuki, zanim ktokolwiek za taką ją uznał. Warto

---

i przebiegłości. Musiał w tym „wyścigu" wyprzedzić starszego brata – dziedzica Johna D. Rockefellera III. Dyrektorem w późniejszym czasie był również Laurance i najmłodszy David, który podjął się odnowienia centrum.

[73] To jego żona Abby rozbudziła w nim pasję do sztuki jako takiej, pomagając mu zdobyć wiedzę i rozwinąć gust. Z nią kolekcjonował sztukę buddyjską, japońskie ryciny i porcelanę. Asian Society, *A Passion for Asia. The Rockefeller Legacy* (New York–Manchester: Hudson Hills Press, 2006), 35, 54–68.

[74] Kolekcję wystawiono za 1,5 mln USD, a ponieważ Junior nie posiadał takiej kwoty, zwrócił się o pożyczkę do ojca, który początkowo odmówił, na co Junior, stosując jedyny znany mu sposób komunikowania swoich potrzeb, w liście do Seniora przekonywał go, że wymarzony zakup nie wynikał z rozrzutności, a był jedynie hobby, drobną przyjemnością, na którą skromnie żyjący i oszczędny syn chciał sobie pozwolić. Zakup miał nie tylko cieszyć swym widokiem jego, rodzinę i przyjaciół, ale z pewnością stanowić wartościową inwestycję, która w razie „koniecznej, acz wymuszonej sprzedaży" przyniosłaby wielokrotne zyski. Poruszony listem Senior, widząc jak wielką wagę zakup ten miał dla jego ukochanego syna, nie tylko udostępnił potrzebne środki, ale ofiarował je synowi jako prezent. JDR Jr. to his father, 1.02.1915, cyt. w: Fosdick, *John D.*, 334–336. Na temat tej ciekawej historii zob. Harr, Johnson, *The Rockefeller Century*, 219–220.

[75] Na temat pasji Juniora do kolekcjonowania porcelany zob. Karl E. Meyer, Shareen Blair Brysac, *The China Collectors: America's Century-Long Hunt for Asian Art Treasure* (New York: Palgrave Macmillan, 2015), 157–174. A poza kolekcjonowaniem również o umiejętności komponowania odpowiednich zestawów i eksponowania na godnym ich tła dywanach, arrasach i meblach zob. Loebl, *America's*, 6–12.

[76] Posiadłość zamieszkiwana była przez Seniora, Juniora, a wreszcie i Nelsona. Dom leży na terenie należącej do rodziny posiadłości Pocantico Hills (o pow. ponad 1400 ha), zarządzanej przez Rockefeller Brothers Fund. Kykuit został przekazany National Trust for Historic Preservation i jest otwarty dla zwiedzających. Stowarzyszenie Historic Hudson Valley organizuje wycieczki, podobnie jak w kilku innych historycznie ważnych miejscach hrabstwa Westchester, których renowację współfinansowali członkowie rodziny Rockefellerów. Na terenie Kykuit mieści się nadal używany przez rodzinę dom – miejsce spotkań – Playhouse, niedostępny dla zwiedzających, oraz centrum konferencyjne RBF. Do posiadłości należy także Hillcrest, dom zbudowany dla drugiej żony Johna D. Rockefellera Jr., Marthy Baird Rockefeller, w którym mieści się obecnie Rockefeller Archive Center. Henry Joyce, *Tour of Kykuit: The House and Gardens of the Rockefeller Family* (Tarrytown, N.Y.: Historic Hudson Valley Press, 1994); Mary Louise Pierson, Ann Rockefeller Roberts, Cynthia Altman, *The Rockefeller Family Home: Kykuit* (New York: Abbeville Press, 1998).

zauważyć szczególny talent w tym względzie wykazywany przez Abby Aldrich Rockefeller (pierwsza żona Juniora), ich synową Blanchette (żona Johna D. Rockefellera III) oraz syna Nelsona, ostatniego mieszkańca Kykuit.

2.2.1. Abby Aldrich Rockefeller

Opisując miejsce, jakie rodzina Rockefellerów zajmowała w obszarze kultury i sztuki, nie sposób pominąć roli kobiet – jedną z najważniejszych była Abby Aldrich Rockefeller. Wychowana w pełnym radości i uczuciowości domu, otwartym na sztukę, często podróżowała wraz z rodziną do Europy, chłonąc atmosferę i dzieła malarzy wystawianych w najlepszych galeriach. To wtedy rozpoczęła się jej kolekcjonerska pasja. I chociaż Abby była tak różna od Juniora, małomównego i wymagającego samotnika, zachowującego dystans i formalny stosunek do otoczenia, to połączyła ich, oprócz prawdziwego i głębokiego uczucia, pasja do filantropii i społecznego zaangażowania. Abby była osobą wielce życzliwą i spontaniczną, tryskającą energią, uwielbiała towarzystwo ludzi, przyjęcia, poznawanie nowych osób, całkowicie zdając się na intuicję. Cechy te nie tylko równoważyły niedostatki jej męża w wychowaniu dzieci, ale okazały się być kluczowe dla jej osobistych dokonań w dziedzinie mecenatu sztuki.

Abby Aldrich Rockefeller, 1922, H.T. Koshiba, ©RAC

Pierwsze dwie dekady ich wspólnego małżeństwa Abby poświęcała rozrastającej się rodzinie[77], urządzaniu kolejnych siedzib oraz wypełnianiu społecznych i filantropijnych zobowiązań. Wymagała tego od niej nie tylko pozycja męża i jego zwiększające się zaangażowanie w wielorakie programy, ale także ich wspólne liberalne poglądy na rolę kobiet. Junior zapraszał ją do uczestnictwa w spotkaniach powołujących nowe instytucje (np. General Education Board) czy zwracał się o radę przy rozmaitych przedsięwzięciach (Kolonialny Williamsburg czy *Cloisters*). Abby była też najważniejszym towarzyszem jego podróży do Azji. Te chętnie wypełniane przez nią zadania nie zawsze jednak ułatwiały Juniorowi akceptację jej samodzielnie podejmowanych przedsięwzięć w dziedzinie sztuki, w tym jej rosnącego zbioru sztuki nowoczesnej, który zaczęła gromadzić na ostatnim piętrze ich domu przy West 54th Street nr 10. Na sztukę współczesną Abby najprawdopodobniej zwróciła uwagę po Armory Show i burzy, jaką wystawa wywołała w Stanach Zjednoczonych w 1913 roku. Od tego momentu jej przewodnikami po zakamarkach niedocenianej wówczas sztuki zostali Wilhelm R. Valentiner, historyk sztuki zatrudniony przez ówczesnego dyrektora The Met – J.P. Morgana, Duncac Candler, jej architekt, oraz Edith Halpert, właścicielka Dowtown Gallery, gdzie Abby była częstym klientem[78].

W 1928 roku Abby wraz z dwiema przyjaciółkami i wielbicielkami sztuki, Lillie P. Bliss i Mary Quinn Sullivan, wpadły na pomysł zorganizowania muzeum sztuki nowoczesnej – *Museum of Modern Art* (MoMA). Realizując to przedsięwzięcie, dołączyły do nielicznego grona kobiet-filantropek, które samodzielnie eksplorowały dotychczas zdominowany przez mężczyzn świat filantropii[79]. W realizacji tego projektu pomógł Alfred H. Barr, późniejszy wieloletni dyrektor MoMA oraz współtwórca sukcesu, jakim stało się zgromadzenie najlepszej na świecie kolekcji sztuki nowoczesnej. Od otwarcia muzeum w 1929 roku aż do swojej śmierci w 1948 roku Abby przekazywała hojne kwoty

---

[77] W zaledwie 12 lat urodziła sześcioro dzieci, co nie pozostawiało wiele czasu na inne zajęcia. Reich, *The Life*, 6–7.

[78] O kluczowej roli, jaką odegrała Abby Rockefeller w świecie sztuki, o jej relacji z mężem Juniorem, o wpływie na kolejne pokolenia Rockefellerów i wiele innych zob. Renata Nowaczewska, „Out of the Spotlight: Abby Aldrich Rockefeller and Women's Philanthropy in the World of Art", w: *For the Vote and More. Stories of Women Changing America*, red. Halina Parafianowicz, Łukasz Niewiński (Wydawnictwo UwB: Białystok, 2021), 189–214.

[79] Na temat rozwoju kobiecej filantropii w USA zob.: Teresa Jean Odendahl, Michael O'Neill, red., *Women and Power in the Nonprofit Sector* (San Francisco: Jossey-Bass, 1994); Kathleen D. McCarthy, *Lady Bountiful Revisited: Women, Philanthropy, and Power* (New Brunswick: Rutgers University Press, 1990); eadem, *Women, Philanthropy and Civil Society* (Bloomington: Indiana University Press, 2001); Renata Nowaczewska, „Migracje kobiet: od »Lady Bountiful« do kobiecej filantropii – awans zawodowy i/czy społeczny? Rola kobiet w rozwoju dobroczynności w Stanach Zjednoczonych", w: *Kobiety i Procesy Migracyjne*, red. Agnieszka Chlebowska, Katarzyna Sierakowska (Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2010), 225–240.

na utrzymanie i rozwój kolekcji MoMA, a także na budowę nowej siedziby[80]. Przekazała MoMA również większość swojej osobistej kolekcji[81].

Obcując ze sztuką, Abby poznawała wielu twórców. Kiedy w Europie rozgorzała pożoga nazizmu, aktywnie włączyła się w starania Emergency Rescue Committee, wspieranej finansowo przez RF. Organizacja ta, o której więcej w dalszej części książki, na wszelkie sposoby starała się wydostać artystów pochodzenia żydowskiego z nazistowskich Niemiec. Było wśród nich wielu przedstawicieli nurtu awangardowego i zakazanego Bauhausu – jednym z nich był Marc Chagall, który kilkadziesiąt lat później wykonał serię mało znanych witraży o wyjątkowej artystycznej i estetycznej wartości w Union Church w Pocantico Hill[82].

Wkład Abby w promowanie sztuki współczesnej nie może pozostać niezauważony, bo to dzięki jej poczuciu estetyki docenieni zostali artyści spoza głównego nurtu, którzy reprezentowali twórczość, jaka nie znajdowała łatwo odbiorców czy mecenasów i się nie sprzedawała[83]. Tę umiejętność wyszukiwania „diamentów" w wielu dziedzinach życia artystycznego i naukowego Abby również przekazała w formie metody pracy Fundacji Rockefellera.

Chyba jednak największą zasługą Abby było przekazanie pasji do sztuki jako takiej, a współczesnej w szczególności, swoim dzieciom. Syn Nelson dość wcześnie „zaraził"

---

[80] MoMA do nowych budynków, które powstały na posesji należącej do rodzinny Rockefellerów przy West 54 nr 11, przeniosła się w 1939 r. Do kolejnej wielkiej przebudowy doszło w 2006 r., kiedy podwojono powierzchnię muzeum, dodając m.in. skrzydło ufundowane przez Peggy i Davida Rockefellerów.

[81] Część trafiła m.in. do Williamsburga do Abby Aldrich Folk Art Center, Met i Rhode Island School of Design. MoMA łącznie otrzymała ponad 4 tys. dzieł sztuki, które wypełniły m.in. otwarty rok po jej śmierci *Abby Aldrich Rockefeller Print Room*. Z większości dzieł sztuki, na jej wyraźną prośbę, usunięto informację o pochodzeniu daru. W testamencie zapisała 850 tys. USD funduszu na kontynuację zakupów. Już po jej śmierci, zapewne odczuwając wyrzut za niedzielenie jej pasji do tej formy sztuki, Junior przekazał muzeum 1,25 mln USD, a kilka lat później 4 miliony dolarów. Był to wówczas największy jednorazowy dar dla muzeum. W MoMA można również podziwiać *Abby Aldrich Rockefeller Sculpture Garden.* Więcej zob. Kert, *Abby Aldrich*; RAC, *Abby Aldrich Rockefeller, 1874–1948*, https://rockarch.org/resources/about-the-rockefellers/abby-aldrich-rockefeller [10.08.2023].

[82] Marc Chagall jest autorem ośmiu z dziewięciu witraży. Pierwszy witraż w nawie głównej, ostatnia praca Henriego Matisse'a – jednego z ulubieńców Abby, którego często gościła w swoim domu – poświęcony został właśnie jej pamięci. Mocno schorowanego artystę namówił do tego Alfred Barr, jej przyjaciel i współtwórca sukcesu MoMA. Matisse zakończył prace nad projektem rozety zaledwie dwa dni przed swoją śmiercią. Kert, *Abby Aldrich*, 476–477. W 1963 r. David Rockefeller zamówił witraż „Dobry Samarytanin" u Marca Chagalla dla upamiętnienia swojego ojca – Juniora. Projekt rozrósł się do kolejnych siedmiu witraży na cześć m.in. Michaela Clarka, Nelsona, Peggy i Davida Rockefellerów. Wszystkie witraże przedstawiają przemyślnie dobrane sceny biblijne. Historic Hudson Valley, *Union Church of Pocantico Hills*, http://www.hudsonvalley.org/historic-sites/union-church-pocantico-hills [20.08.2023].

[83] Na temat roli kobiet w promowaniu sztuki, tworzeniu instytucji i trudności. jakie napotykały ze strony mężczyzn-mecenasów i mężczyzn-członków zarządów zob.: Kathleen D. McCarthy, *Women's Culture: American Philanthropy and Art, 1830–1930* (Chicago: University of Chicago Press, 1991).

się miłością do MoMA. Pełnił funkcję jej dyrektora oraz, podobnie jak matka, odcisnął piętno na rozwoju tej instytucji[84]. Najmłodszy syn David w swoim testamencie obiecał największą sumę, jaką MoMA kiedykolwiek otrzymała – 100 mln USD[85]. Cała trójka na zawsze wpisana została nie tylko w historię muzeum i miasta, ale również w historię mecenatu sztuki nowoczesnej[86]. Warto to podkreślić, ponieważ ukierunkowanie na ten rodzaj sztuki odróżniało ich od innych dobroczyńców czy zamożnych Amerykanów. To kolejny dowód potwierdzający wyjątkową formułę uprawianej przez rodzinę filantropii, charakteryzującej się odwagą, umiejętnością podejmowania ryzyka, wyczuciem smaku, chwili i postępowych poglądów.

2.3. John D. Rockefeller III. „Ostatni" w rodzinie filantrop (1906–1978)

Ostatnim z rodu Rockefellerów, dla którego prowadzenie „filantropijnego biznesu" rodziny stanowiło wyłączne zajęcie, był John D. Rockefeller III (dalej JDR III lub John III) – był również ostatnim, którego czynna praca w zarządzie Fundacji Rockefellera odcisnęła znaczące piętno na procesie jej kształtowania, zanim uzyskała pełną autonomię[87].

John III studiował ekonomię i stosunki międzynarodowe na Uniwersytecie Princeton, który ukończył z wyróżnieniem. Przed podjęciem pracy w RF w grudniu 1929 roku spędził kilka miesięcy, pracując na rzecz konferencji organizowanej przez IPR[88]

---

[84] Nelson był powiernikiem MoMA w latach 1932–1979, w międzyczasie jako skarbnik przeprowadził skuteczną kampanię *fundraisingową*, która doprowadziła go do stanowiska prezydenta MoMA w 1939 r. Stanowisko to, z przerwą na II wojnę światową, piastował aż do 1953 r.

[85] Do czasu realizacji testamentu David rocznie przekazywał 5 mln USD; Carol Vogel, „MoMA to Receive Its Largest Cash Gift", *The New York Times*, 13.04.2005; „MoMA to Receive $100 Million From David Rockefeller", *The Washington Post*, 14.04.2005, C05. Dar ogłoszony w 2005 r. został niedawno powielony przez pochodzącego z Los Angeles producenta Davida Geffena, który w kwietniu ogłosił przekazanie 100 mln USD na rozbudowę MoMA o nowe skrzydło jego imienia. Rok wcześniej taką samą kwotą wsparł nowojorski Lincoln Center. Dary tej wielkości, mające swój początek w działalności Rockefellerów, stają się bardziej zwyczajem niż wyjątkiem.

[86] Abby swoją pasję współdzieliła nie tylko z synami, ale i synowymi. O roli, jaką odegrały w kształtowaniu instytucji, jaką była MoMA, zob. Nowaczewska, „Out of the Spotlight", 206–209.

[87] Po dwóch latach został członkiem zarządu, a w latach 1952–1971 pełnił funkcję przewodniczącego. Przechodząc na emeryturę, pozostawiono go honorowym przewodniczącym RF aż do jego śmierci w 1978 r.

[88] Jedna z kilku instytucji, pierwowzorów *think tanku*, w których zaangażowany był najpierw jego ojciec – Junior, a potem inni członkowie rodziny. Do grupy tej należeć miały jeszcze Council on Foreign Relations, Foreign Policy Association.

w Japonii i w biurze Ligi Narodów w Genewie. Miał zaledwie 23 lata, kiedy u boku ojca rozpoczął trwającą blisko 47 lat karierę w Fundacji. Był już wtedy świadomy pokładanych w nim nadziei, a także ciążącego na nim obowiązku. Nigdy się nie sprzeciwił, nie buntował, raczej szukał poparcia i przyzwolenia rodziny na decyzje, które sam podejmował. W przeciwieństwie do swoich braci, zwłaszcza Nelsona, unikał prasy, fleszy, popularności. Chciał żyć spokojnie, bez ekstrawagancji i luksusów, acz komfortowo. Prasa długo nie miała nawet jego zdjęcia lub też mylnie umieszczała fotografię jego młodszego brata pod notatkami odnoszącymi się do jego życia. Można go było spotkać na ulicy, w autobusie – zwykłego przechodnia jak wielu na Manhattanie. Najlepiej czuł się w otoczeniu rodziny, ukochanej wspierającej go żony i dzieci. Poza rodziną jego krąg przyjaciół był niezwykle ograniczony. John wyrastał i przez 31 lat ze swojej 49-letniej kariery zawodowej pracował w cieniu wielkiego ojca. Nie dane było mu uczyć się samodzielności i odpowiedzialności, tak jak doświadczył tego jego ojciec – Junior, który kiedy wkroczył do skromnego, zatrudniającego niewiele osób biura Seniora, ten praktycznie wycofał się na emeryturę. Po dwóch latach „terminowania" w zatrudniającym ponad 100 osób biurze przy Broadway nr 26, John zaczął być obsadzany w zarządach i radach powierniczych wielu instytucji Rockefellerów. Nie był to jednak początek procesu przekazywania władzy, a raczej wyraz ograniczonego zaufania[89].

Zwyczaj przysposabiania do obowiązków w rodzinnym „biznesie" filantropijnym stał się rodzajem obligatoryjnej tradycji. Inni Rockefellerowie podobnie „praktykowali" w rodzinnych organizacjach. Każde kolejne pokolenie, za zgodą lub czasem wbrew woli, tę formę publicznej aktywności miało niejako „wpisaną" w obowiązki rodzinne wynikające z nazwiska[90]. W 1954 roku lista instytucji, w których JDR III był dyrektorem, prezesem albo członkiem rady powierniczej, liczyła 20, w kolejnych pięciu był członkiem[91].

Po dziadku i ojcu John odziedziczył metodykę pracy. Każda decyzja, którą podejmował, była niezwyczajnie wręcz przestudiowana i przemyślana, raz podjęta nie mogła być zmieniona. Jego zacięcie do wgłębiania się w każdy aspekt problemu przyczyniło się do tego, że to właśnie on wraz z dziekanem Szkoły Rolniczej Uniwersytetu Cornell – Williamem I. Myersem, odbyli podróż po zniszczonej wojną Europie. Raport, który wspólnie przygotowali dla RF, praktycznie przesądził o roli, jaką fundacja podjęła po wojnie w Europie i innych obszarach na świecie. John przekonywał w raporcie, że przyszłość

---

[89] Proces „przyuczania" do roli dziedzica Rockefellerów przeszedł zarówno Junior, jak i JDR III, ale jak przekonują biografowie w diametralnie odmiennych warunkach, por. Harr, Johnson, *The Rockefeller Century*, 555–559.

[90] Szczególnie wiele nt. rzekomej niechęci podejmowania roli filantropijnej „rodziny nr 1. w USA" przez kolejne pokolenie tzw. kuzynów zob. Peter Collier, David Horowitz, *The Rockefellers: An American Dynasty* (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1976), 505–626.

[91] RAC, RF, RG 3.1, series 903, box 2, folder 26, John D. Rockefeller 3rd's principal associations, 11.03.1954.

i bezpieczeństwo świata wymaga nie tylko fizycznej odbudowy krajów europejskich, ale konieczne jest wzmocnienie ideałów demokracji przez reformę szkolnictwa i kultury (w Niemczech) oraz unowocześnienie rolnictwa i opieki zdrowotnej (w Austrii)[92].

Skutkiem jego kolejnej podróży w 1947 roku, tym razem po Azji, było dostrzeżenie problemów obszarów zamorskich. Centrum uwagi rządu amerykańskiego skierowane na świat zachodni sprawiało, że wiele innych regionów, jego zdaniem, pozostawiono samym sobie, podczas gdy przeludnienie, erozja gleby i niska produktywność obniżała poziom życia, ułatwiając penetrację pozademokratycznych sił. Kluczową rolę JDR III widział w prywatnych organizacjach i fundacjach, w tym przede wszystkim Fundacji Rockefellera[93]. Od tego momentu widać jego osobiste zainteresowanie problemami populacyjnymi świata, które skutkowały powołaniem przez niego w 1952 roku Population Council.

Oprócz zwrócenia uwagi na szerszy kontekst globalnej odpowiedzialności Stanów Zjednoczonych, amerykańskiego rządu i amerykańskich fundacji prywatnych, JDR III poświęcił się równie ważnemu zadaniu, jakim było budowanie lepszego społecznego odbioru fundacji filantropijnych, których wizerunek został poważnie nadszarpnięty przez przesłuchania przed komisjami Kongresu USA, co opisano w poprzednim rozdziale[94]. JDR III chciał również poprawy relacji między sektorem publicznym a pozarządowym. W odróżnieniu od sektora prywatnego (opartego na zysku w biznesie) i sektora publicznego (czyli rządu opartego na podatkach) sektor trzeci[95] był niezbędną „trzecią

---

[92] RAC, RF, RG 1.2, series 700, box 11, folder 95, 96, Robert J. Havinghurst, *Report*, November 1947; Recommendations for Program in Germany and Austria, November 1948; zob. też William H. Schneider, *Rockefeller Philanthropy and Modern Biomedicine: International Initiatives from World War I to the Cold War* (Bloomington, Ind.: IUP, 2002), 213; John Krige, *American Hegemony and the Postwar Reconstruction of Science in Europe* (Cambridge, Mass.–London, England: MIT Press, 2006), 54.

[93] Konieczność zwiększonego zainteresowania obszarem krajów nierozwiniętych wyłuszczył w liście skierowanym do ówczesnego prezydenta RF, Deana Ruska. RAC, RF, RG 3.2, series 900, box 60, folder 332, John D. Rockefeller 3rd, *The Rockefeller Foundation program – underdeveloped areas*, 7.12.1954.

[94] Mowa tu o Komisjach Petersona i Filera. Życiowym sukcesem Johna D. Rockefellera III było zrzeszenie kilku tysięcy organizacji pozarządowych, które stały się niezwykle mocno słyszalnym głosem w społeczeństwie amerykańskim. JDR III był nie tylko pomysłodawcą Council on Foundation, Foundation Center i Independent Sector, ale także ich głównym motorem napędowym; zob. Commission on Foundations and Private Philanthropy; Commission on Private Philanthropy and Public Needs, *Giving in America: Toward a Stronger Voluntary Sector: Report* (Washington, D.C.: The Commission, 1975); Department of Treasury, *Commission on Private Philanthropy and Public Needs: Research Papers*, vol. I–V (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1977).

[95] Osobiście odczuwał rodzaj dyskomfortu w używaniu terminu „filantropia". Wolał w odniesieniu do działalności fundacji i wolontaryjnych stowarzyszeń (*voluntary associations*) stosować określenie „trzeci sektor". Można spokojnie uznać, że to on spopularyzował ten termin. Harr, Johnson, *The Rockefeller Century*, 384.

nogą stołka”[96], na którym powinno się wznosić demokratyczne i dobrze funkcjonujące państwo. Zdaniem JDR III filantropia pełnić powinna jedynie funkcję „mechanizmu pozwalającego na funkcjonowanie trzeciego sektora”, takim jak go znamy obecnie[97]. Jego celem było lepsze wykorzystanie potencjału fundacji, co miało być siłą napędową nieustannego dążenia Ameryki do ulepszania systemu demokracji.

JDR III charakteryzował się uporem, pracowitością, umiejętnością niezłomnego dążenia do celu, pomimo piętrzących się przeciwności i pozornej beznadziejności starań. Cechy te pomogły mu w działaniu na wielu płaszczyznach. Podejmując starania reformowania administracji publicznej, jednocześnie walczył o zażegnanie problemu przeludnienia. Zdołał przekonać zarząd RF do zajęcia się problemami krajów Trzeciego Świata, w tym niedożywienia i niskiego standardu życia.

Najważniejszym jego celem było jednak umacnianie demokracji w Stanach Zjednoczonych i poza granicami. Czynił starania zwrócenia uwagi Fundacji Rockefellera na konieczność wspomagania procesu popularyzowania „eksperymentu”, jakim była skuteczna i silna demokracja. W każdym z wymienionych dążeń osiągnął sukces. O wiele trudniejsze było przekonanie rady powierniczej do wybrania kolejnego Rockefellera na przewodniczącego rady nadzorczej Fundacji. Udało się to osiągnąć w 1952 roku, po 23 latach pracy na jej rzecz. Nie była to jednak nagroda, a jedynie etap w osiągnięciu kolejnego wyznaczonego samemu sobie celu – wskazania RF zupełnie nowych wyzwań i wyprowadzenia Fundacji na szerokie wody międzynarodowych celów i zobowiązań.

Życie Johna D. Rockefellera III obfitowało w wiele innych, uznanych za niemożliwe do realizacji projektów. Jego pracowitość i determinację najlepiej obrazuje podjęcie się w 1956 roku obowiązku pokierowania Lincoln Square Exploratory Committee. Celem komisji miało być zrealizowanie wspólnego centrum sztuk performatywnych, jakiego brakowało w Nowym Jorku. Podobnie jak inni członkowie rodziny Rockefellerów JDR III odczuwał moralny obowiązek oddania części siebie rodzinnemu miastu i jego społeczności. Przedsięwzięcie, którego się podjął, było równie karkołomne i wymagające odwagi, na granicy szaleństwa, jak decyzja jego ojca o kontynuowaniu budowy Rockefeller Center. I ojciec, i syn działali wbrew wszelkim przesłankom przewidującym całkowitą porażkę. Chociaż zajęło to 14 lat, przedsięwzięcie to w pełni się powiodło, a John odniósł historyczny sukces tam, gdzie porażkę poniósł wcześniej jego brat Nelson[98].

---

[96] Tu odniesienie do Andrew Carnegiego i jego eseju „The Three-Legged Stool of Capital, Labor and Management”, który oryginalnie ukazał się w „The New York Journal” w 1900 r., a następnie przedrukowany został w *The Empire of Business* (New York: Doubleday, Page & Co., 1902), 285–290.

[97] Harr, Johnson, *The Rockefeller Century*, 384.

[98] W latach 1935–1939 Nelson zaangażowany był w Municipal Art Committee pod przewodnictwem mera Nowego Jorku – Fiorello La Guardii. Komisja bez powodzenia próbowała stworzyć wspólne centrum sztuki: sale koncertowe, teatry, salę opery, bibliotekę i muzea; zob. Murielle Vautrin, „Nelson Rockefeller and the Promotion of Culture in New York City”, *RAC Research Reports*, Spring 1997,

Całe przedsięwzięcie przerosło nie tylko samych organizatorów, architektów, władze miasta, ale i inwestorów. Budowę Lincoln Center zakończono w 1970 roku, łączny koszt inwestycji wyniósł 186 mln USD, z czego 11,5 mln USD było darem JDR III, a 10 mln USD – Juniora. Inni członkowie rodziny, m.in. Martha Baird Rockefeller, druga żona Juniora, oraz Rockefeller Brothers Fund okazali również szczodrość[99]. Głównym architektem był blisko współpracujący z rodziną Rockefellerów – Wallace K. Harrison. W Centrum miały mieć swoje siedziby: Metropolitan Opera, New York Philharmonic, Fordham University[100], New York City Ballet, Juliard School of Music, oddział New York Public Library oraz teatr[101]. Nieustający w wysiłkach JDR III dokonał niemożliwego, zbierając brakującą kwotę, przekonując wielu hojnych darczyńców do przekazywania nie tylko pieniędzy, ale i dzieł sztuki, czy fundowania terenów pod budowę tego, co obecnie nazywane jest miastem w mieście[102]. Otwierając swoje podwoje, Lincoln Center przerósł również oczekiwania mieszkańców miasta, widzów i wszystkich tych, którzy z centrum korzystają. Podobnie jak Rockefeller Center i to przedsięwzięcie budziło i nadal budzi wiele kontrowersji, krytyki, jako przesadzone, zbyt kosztowne w utrzymaniu, o artystycznie wątpliwej wartości. Jedno jest pewne, żadne miejsce na świecie nie ma równie wyjątkowego centrum sztuki, mieszczącego obecnie 11 instytucji, jak Nowy Jork, gdzie doznania widza dorównują wielkości wystawianych przedstawień czy występujących tam artystów[103].

JDR III podzielał ukształtowane przez matkę zainteresowanie sztuką. Wspólnie z żoną Blanchette zgromadzili niezwykłą kolekcję sztuki amerykańskiej i azjatyckiej, której oboje byli wielkimi admiratorami. W trakcie swojej pierwszej *grand tour*, zaraz

---

https://rockarch.org/publications/resrep/rr1997.pdf [25.05.2019]; idem, *Government and Culture: New York and Its Cultural Institutions, 1870–1965*, niepublikowana praca doktorska, Brandeis University, 1997, rozdz. 4. Należy jednak wspomnieć, że realizację projektu wspomogła dotacja przyznana przez Nelsona Rockefellera w czasie, kiedy sprawował funkcję gubernatora stanu Nowy Jork; Rockefeller Brothers Fund, *Lincoln Center for the Performing Arts*, https://www.rbf.org/75/lincoln-center [25.05.2023].

[99] Howard Taubman, „Mrs. Rockefeller Leaves Lincoln Center $10 Million", *The New York Times*, 4.02.1971.

[100] Pierwsza, po nieudanej próbie stworzenia nowej sali operowej w Rockefeller Center, nadal cisnęła się w obskurnej siedzibie; drugiej, w związku z planami zburzenia Carnegie Hall, wypowiedziano umowę; Uniwersytet Fordham od dawna szukał miejsca na oddział w centrum miasta. RAC, RF, RG 1.2, series 200.R, box 364, folder 3290, Report regarding Lincoln Center, 1956.

[101] Na temat historii powstania Lincoln Center oraz udziału w nim JDR III zob. Daniel Boulos, *Fortresses of Culture: Cold War Mobilization, Urban Renewal, and Institutional Identity in the Repertory Theatre of Lincoln Center and Center Theatre Group*, niepublikowana praca doktorska, University of California, Santa Barbara, 2018,

[102] O roli JDR III w tym projekcie zob. John Ensor Harr, Peter J. Johnson, *The Rockefeller Conscience: An American Family in Public and in Private* (New York: Charles Scribner's Sons, 1991), 122–140.

[103] Szczegółowo nt. powstawania Lincoln Center zob. Loebl, *America's*, 242–257; Edgar B. Young, *Lincoln Center: The Building of an Institution* (New York: New York University Press, 1980).

Bracia Rockefellerowie – od lewej John III, Nelson, Laurance, Winthrop i David, ©RAC

po studiach, John odwiedził m.in. Chiny i Japonię. Była to wyprawa, która naznaczyła pod wieloma względami jego przyszłe decyzje i aktywność filantropijną, działalność polityczną i społeczną. Wielokrotnie wracał do Japonii, który to kraj stał się jego drugim domem. Zaangażowany był m.in. w przygotowaniu warunków pokojowych z Japonią jako konsultant ds. kultury Johna Fostera Dullesa. Rewitalizował Towarzystwo Japońskie, ufundował Asian Society, zainicjował serię wymian edukacyjnych i kulturalnych, co pomogło zbliżyć się obu krajom, pokonując przepaść powstałą po Pearl Harbor[104]. Podobnie jak ojciec i bracia, robiąc rzeczy znaczące, realizując szczytne cele oraz kierując jedną z największych fundacji na świecie, jednocześnie oddawał się przyjemności gromadzenia wyjątkowych zbiorów sztuki[105]. Obecnie można je podziwiać w Asia Society w Nowym Jorku i w Muzeum Sztuk Pięknych (*Fine Arts Museums*) w San Francisco[106].

To interesujące, że mimo postępowych poglądów w wielu dziedzinach, podobnie jak ojciec, JDR III pozostał tradycjonalistą w kwestii autonomicznej działalności filantropijnej żony. Blanchette odcisnęła niezwykle ważne piętno na historii MoMA. Swoją wieloletnią pracą na rzecz muzeum wprowadziła je na drogę otwartego na nowe pokolenie i samowystarczającego muzeum[107]. Mimo że muzeum to było oczkiem w głowie jego

---

[104] Asian Society, „John D. Rockefeller 3rd on the Need for »Mutual Understanding and Respect« Between East and West", *Excerpts from a speech by Asia Society's founder on May 16, 1967, in New York City*, https://asiasociety.org/john-d-rockefeller-3rd-need-mutual-understanding-and-respect-between-east-and-west [24.08.2023]; zob. też Sherman E. Lee, *Treasures of Asian Art: The Asia Society's Mr. and Mrs. John D. Rockefeller 3rd Collection* (New York: Asia Society Galleries, Abbeville Press, 1994).

[105] Evan R. Ward, „The Worlds of John D. Rockefeller 3rd, Asia, Aesthetics, and Ambiguity", *RAC Research Reports*, 2010, https://rockarch.issuelab.org/resources/28080/28080.pdf [23.08.2023].

[106] Marc Simpson, Patricia A. Junker, *The Rockefeller Collection of American Art at the Fine Arts Museum of San Francisco* (New York: The Museums, 1994).

[107] W 1949 r. została współzałożycielem Museum's Junior Council (obecnie Contemporary Arts Council), trzy lata później zasiadła w radzie powierniczej, aby zostać prezydentem muzeum w latach 1959–1962 i 1972–1985. Szczególnie ważna okazała się druga kadencja, kiedy pomogła muzeum

matki – Abby Aldrich, JDR III pozostawał niechętny zaangażowaniu żony w jego funkcjonowanie. Stanowczo wolał, aby poświęciła się bardziej rodzinie i wspólnym filantropijnym i kolekcjonerskim celom. Blanchette zrezygnowała ze sprawowania funkcji prezydenta MoMA na prawie dekadę, powracając dopiero w momencie, kiedy JDR III ustąpił ze stanowiska prezesa zarządu Fundacji Rockefellera[108].

JDR III całe życie zmagał się z cechami, które we własnym mniemaniu stanowiły niedostatki jego osobowości, a wielu uznawało je za jego kluczowe przymioty. Jego nieśmiałość powodowała, że był świetnym słuchaczem. Jego brak pewności przyczyniał się do dogłębnego analizowania problemów, a to prowadziło do wyjątkowo trafnych i słusznych decyzji. We wspomnieniu o JDR III Bernard Berelson, prezydent Population Council, nazwał go „przewodniczącym Rady ds. Piękna, Dobroci i Prawdy: Piękna Lincoln Center, Dobroci w Fundacji Rockefellera i Prawdy w Population Council"[109]. Siłą Johna była cierpliwość oraz niezłomność w dążeniu do realizacji stawianych sobie celów. Celów, które nie były oczywiste i proste. Cichy i niepozorny człowiek był wizjonerem, wręcz rewolucjonistą, o nieograniczonych perspektywach, prekursorem w wielu dziedzinach filantropii, jakiego rodzina Rockefellerów nie miała ani przedtem, ani potem, a którego świat tak mało poznał – nie mógł go zatem w pełni docenić.

Przedwczesna śmierć JDR III w wypadku samochodowym w 1978 roku pogłębiła wieloletnie rozłamy w rodzinie, wynikające z odmiennej wizji drogi, którą powinna podążać filantropia Rockefellerów. Niedokończone sprawy, dotyczące m.in. przyszłości rodzinnej posiadłości Kykuit w Pocantico Hill czy Rockefeller Center, i odseparowanie się czwartego pokolenia zachwiały poważnie nie tylko majątkiem, co fundamentem, jakim była jedność rodziny. Potrzebne było wiele lat starań, przede wszystkim najmłodszego z braci Davida, aby ocalić to, co budował ojciec i dziadek[110].

---

w typowo prywatnej inicjatywie – przejść bez większych problemów proces stawania się instytucją całkowicie publiczną. MoMA, „In Memoriam: Blanchette Hooker Rockefeller, 1909–1992", *MoMA* 13 (1993), 1; zob. też Nowaczewska, „Out of the Spotlight", 206–208.

[108] Na temat braku zainteresowania JDR III zarówno kolekcją sztuki nowoczesnej, jak i niechęci wobec aktywności żony, podobną do tej prezentowanej przez jego ojca, oraz jak trudno było być „żoną Rockefellera", zob. Kert, *Abby Aldrich*, 331–333.

[109] Bernard Berelson, „In Memoriam: John D. Rockefeller 3rd, 1906–1978", *Studies in Family Planning* 9 (1978), 7: 178–179.

[110] Więcej nt. skutków nagłej śmierci Johna D. Rockefellera III i problemów, z jakimi musiał zmierzyć się Nelson, Laurance, a potem David, oraz o próbach jednoczenia rodziny, zob. David Rockefeller, *Memoirs* (New York: Random House, 2003), 351–352 (rozdz. 23. „Brotherly Conflicts").

2.4. Pozostali Rockefellerowie trzeciego pokolenia

Mimo że z czasem JDR III zaczął przekazywać młodszym braciom pałeczkę w wielu rodzinnych przedsięwzięciach filantropijnych, to właśnie on pozostał „tym Rockefellerem-filantropem". Kolejni bracia wpisywali się w karty historii Stanów Zjednoczonych w odmiennych dziedzinach, każdy miał jakiś wpływ na pewną sferę funkcjonowania państwa. Każdy z nich pozostawił także po sobie wyjątkowe dziedzictwo filantropijne. Ich osobiste pasje i zainteresowania odcisnęły piętno na programach Fundacji Rockefellera, chociaż może nie tak znaczne jak w przypadku Johna III.

Rodzeństwo Rockefellerów – od lewej Laurance, David, Nelson, Abby „Babs", John III, Winthrop, Boże Narodzenie 1964/1965, ©RAC

To filantropijne dziedzictwo braci oparte zostało na zasadach wpajanych przez ich ojca. Jednym z elementów wychowania były wspomniane cotygodniowe spotkania Juniora z synami, podczas których ojciec analizował czynione przez nich wydatki. Inną formą komunikacji były listy, w których wszelkie prośby miały być przedkładane przed ewentualnym spotkaniem. Zwyczaj, przeciwko któremu szybko zbuntowali się wszyscy, z wyjątkiem Johna. Junior i Abby starali się wyrobić w swoich dzieciach umiejętność rozsądnego gospodarowania posiadanymi środkami. Była to metoda budowania odpowiedzialności. Przy okazji zachęcali dzieci do praktykowania dobroczynności, będącej zaledwie wprawką przed wielkimi przedsięwzięciami filantropijnymi dorosłego życia. Pochodzenie z niebotycznie bogatej rodziny było nie tylko obciążeniem, ale też źródłem

wielu pokus. Nie każdy z synów Juniora pokus tych uniknął, nie każdego życie było do końca pochwalane przez ojca.

Nie tylko jednak Junior pokładał w swoich synach wielkie nadzieje, również Abby dawała wyraz wielkim wobec nich oczekiwaniom. W liście do Nelsona, zmagającego się z wyborem właściwej kariery, pisała:

> oczekuję, że wysokie standardy obywatelstwa ustanowione przez waszego ojca zostaną przez was podtrzymane. Wydaje się, że każdy z was będzie musiał stoczyć bitwę o prawość w każdej dziedzinie życia, biznesie, kościele, [wybranych] profesjach i życiu prywatnym, niemałe czy łatwe zadanie. To zawsze było moim marzeniem, ale oczywiście każdy z was będzie musiał sam wypracować swoją drogę do zbawienia[111].

Abby nie żyła wystarczająco długo, aby być świadkiem osiągnięć swoich synów, które zapewne uradowałyby serce dumnej matki.

2.4.1. Nelson (1908–1979)

Nelson Aldrich Rockefeller[112] (dalej Nelson) jak każdy z braci poza prowadzeniem części rodzinnego biznesu wybrał własną drogę realizacji ambicji, którymi były – służba publiczna i polityka na szczeblu stanowym i federalnym. Czterokrotnie wybierany na gubernatora stanu Nowy Jork, pełnił tę funkcję od 1959 do 1973 roku, a od 1974 do 1977 roku był wiceprezydentem w administracji Geralda Forda.

Nie został przyjęty do Princeton, ale ukończył z honorami Dartmouth College, uzyskując stopień licencjata w dziedzinie ekonomii. W tym czasie poznał swoją pierwszą żonę Mary Todhunter Clark, z którą doczekał się pięciorga dzieci[113]. Po studiach przez około osiem lat pracował w powiązanych z rodziną firmach, w tym w Chase National Bank czy w Rockefeller Center, gdzie zasiadał w zarządzie i był wieloletnim prezydentem[114], zarządzał także wenezuelską filią Standard Oil of New Jersey[115].

---

111 Joe Alex Morris, *Nelson Rockefeller. A Biography* (New York: Harper, 1960), 74–75; Kert, *Abby Aldrich*, 292.

112 Imię nadane mu na cześć dziadka od strony matki, senatora Nelsona Aldricha.

113 Małżeństwem byli od 1930 do 1962 r. Dzieci to: Rodman, Ann, Steven i bliźnięta Mary i Michael. Mary pochodziła z socjety, była wnuczką prezydenta Pennsylvania Railroad. W 1963 r. Nelson ożenił się z Margarettą Large „Happy", z którą doczekał się dwóch synów, i to ona była drugą damą Ameryki w trakcie jego kadencji na stanowisku wiceprezydenta.

114 Jako członek zarządu służył od 1931 r., w latach 1945–1953 i 1956–1958 był jego przewodniczącym, a w latach 1938–1945 i 1948–1951 pełnił funkcję prezydenta Rockefeller Center.

115 Jednej z córek Standard Oil Corporation – Creole Petroleum Company.

Pierwsze stanowiska, które objął w Waszyngtonie – Koordynatora ds. Handlowej i Kulturalnej Współpracy z krajami Ameryki Łacińskiej, a następnie Podsekretarza Stanu ds. Republik Amerykańskich, w demokratycznym rządzie Franklina D. Roosevelta[116], zapoczątkowały jego trwającą całe życie fascynację tym regionem. Nelson zainicjował quasi-rządową agendę Institute for Inter-American Affairs, której celem było m.in. podniesienie poziomu opieki zdrowotnej i medycznej w 18 krajach Ameryki Łacińskiej. Program ten od początku zakładał zaangażowanie Fundacji Rockefellera, a jego efektem były szkolenia dla pielęgniarek i lekarzy, budowa szkół medycznych i klinik[117]. Nelson pragnął nie tylko zbudować przyjazne i partnerskie relacje między USA a południowymi sąsiadami[118], był też jednym z pierwszych, który dostrzegał potrzebę rozwoju regionu jako bezpiecznego zaplecza zachodniej półkuli[119].

Odurzony doświadczeniem pracy dla rządu federalnego, Nelson zapragnął być w centrum nie tyle publicznej uwagi, ale w miejscu, gdzie podejmowano ważne decyzje dotyczące Stanów Zjednoczonych. Zachłysnął się świadomością, że nie ustępuje w niczym innym członkom rządu. Swoją kompetencją i całkowitym poświęceniem dla zadań, które mu w przyszłości powierzano, wielokrotnie udowodnił swoją wartość merytoryczną w administracjach pięciu prezydentów. Był albo „ojcem", albo przynajmniej „ojcem chrzestnym" wielu sukcesów ich administracji.

Za Trumana, jako przewodniczący International Development Advisory Board, Nelson współtworzył „Point Four Program"[120]. Przewodnicząc Komisji ds. Organizacji

---

[116] Stanowisko *Coordinator of Commerical and Cultural Relations*, powszechnie znane jako CIAA – *Coordinator of Inter-American Affairs*, Nelson otrzymał, przekonując Roosevelta o wielkim niebezpieczeństwie, jakie niesie za sobą penetracja Ameryki Łacińskiej przez nazistów. Po odejściu przeciwnego mu Cordella Hulla i nominowaniu Edwarda R. Stettiniusa nowym Sekretarzem Stanu, Nelson objął stanowisko asystenta Sekretarza Stanu (*Assistant Secretary for American Republic Affairs*). Funkcję tę sprawował do 1945 r., kiedy został zwolniony przez kolejnego prezydenta Trumana.

[117] Harvey I. Sloane, Edward J. Burger, Jr., Richard G. Farmer, „Making Friends and Saving Lives", *World Policy Journal* 18 (2001/2002), 4: 46.

[118] Więcej nt. jego aktywności w tym regionie zob. Darlene Rivas, *Missionary Capitalist. Nelson Rockefeller in Venezuela* (Chapel Hill: Univ. of North Carolina Press, 2002); Elizabeth Cobbs, *The Rich Neighbor Policy: Rockefeller and Kaiser in Brazil* (New Haven: Yale University Press, 1992).

[119] W 1945 r. Nelson był inicjatorem Międzyamerykańskiej Konferencji na temat Problemów Wojny i Pokoju (*Inter-American Conference on Problems of War and Peace*) w Chapultepec, której deklaracja końcowa stała się podstawą regionalnego bezpieczeństwa (z czasem podstawą paktu z Rio 1947 r. oraz wzajemnych gwarancji NATO), współpracy gospodarczej i społecznej w regionie. Jego stanowczy upór utrzymania w mocy postanowień tego aktu w trakcie negocjacji Deklaracji ONZ doprowadził do zatwierdzenia 51. artykułu, na mocy którego zaledwie kilka lat później możliwe stało się zawiązanie koalicji bezpieczeństwa przeciwko zimnowojennemu przeciwnikowi – Związkowi Radzieckiemu.

[120] Nazwę nadano programowi za punktem czwartym przemówienia inaugurującego prezydenturę Harry'ego Trumana. Był to międzynarodowy program pomocy technicznej, likwidujący „zacofanie gospodarcze i polityczny brak stabilności", kończący z imperialistyczną przeszłością eksploatującą obszary mniej rozwinięte; Harry S. Truman, *Inaugural Address* (Harry S. Truman Library & Museum, 20.01.1949), https://www.trumanlibrary.org/publicpapers/index.php?pid=1030 [11.09.2023];

Rządu (President's Advisory Committee on Government Organization)[121], doprowadził do powstania Departamentu Zdrowia, Edukacji i Opieki Społecznej, którego sam został podsekretarzem. Komisja dokonała także skutecznej reorganizacji m.in. Departamentów Obrony i Rolnictwa.

Kwintesencją ówczesnej działalności publicznej i pozarządowej Nelsona było powołanie go w 1954 roku na stanowisko specjalnego asystenta prezydenta ds. spraw zagranicznych, dzięki czemu na stałe wpisał się w karty historii i międzynarodowych relacji Stanów Zjednoczonych w niezwykle wymagających czasach zimnej wojny. Za osobisty sukces Nelsona należy uznać przekonanie prezydenta Eisenhowera do przedstawienia koncepcji *open skies* na szczycie w Genewie, a efektem specjalnej misji, z jaką w czasach administracji Richarda Nixona udał się do Ameryki Łacińskiej, był raport rekomendujący poważne zmiany w polityce Stanów Zjednoczonych wobec krajów regionu[122].

Nelson planował i działał długofalowo. Przykładem może być wieloletnia praca nad *Special Studies Project*, zapoczątkowana 15 lat wcześniej z Rockefeller Brothers Fund. Inicjatywa ta była przykładem jego umiejętnego łączenia działalności publicznej z aktywnością filantropijną czy pozarządową i na odwrót. Swój finał miała w Komisji Ważkich Wyborów dla Amerykanów (Commission on Critical Choices for Americans). Zbiór wypracowanych rekomendacji i projekcji na przyszłość miał pomóc w lepszym planowaniu odpowiedzialnej przyszłości i spójnej polityki wewnętrznej i zagranicznej[123].

W przeciwieństwie do JDR III, Nelson uwielbiał błyszczeć w świetle jupiterów. Od starszego brata różniła go również nieposkromiona ambicja i nieuznające kompromisów dążenie do sukcesu. Jego postawę dobrze obrazują słowa przypisywane samemu Nelsonowi: „I didn't want to be the vice-president of anything", które posłużyły za tytuł poświęconej mu biografii[124]. Jak każdy z członków rodziny Rockefellerów z wielkim

---

Committee on Foreign Affairs, Point Four. Background and Program. International Technical Cooperation Act of 1949 (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, July 1949); *Foreign Economic Assistance Act of 1950*, P.L. 535, 64 Stat. 198, U.S. House R. 7797, 81st Congress, 2nd Session, appr. 5.06.1950. Title IV: *Act for International Development*; 64 Stat. 204.

[121] Por. Mania, *Department of State i Foreign Service*, 207. Autor omyłkowo jako przewodniczącego tego komitetu podaje J.D. (Davida?) Rockefellera. Chodziło oczywiście o Nelsona Rockefellera.

[122] Nelson A. Rockefeller, *The Rockefeller Report on the Americas: the official report of a United States presidential mission for the Western Hemisphere* (Chicago: Quadrangle Books, 1969). Niestety, rekomendacje nie zostały wprowadzone przez administrację Nixona, w dużej mierze z powodu sprzeciwu Henry'ego Kissingera, który mimo wieloletniej bliskiej współpracy z Nelsonem nigdy nie podzielał jego pasji do południowych sąsiadów; zob. Joseph E. Persico, *The Imperial Rockefeller. A Biography of Nelson A. Rockefeller* (New York: Simon and Schuster, 1982), 99–109.

[123] Nelson A. Rockefeller, *Commission on Critical Choices for Americans, Vital resources: Reports on energy, food, and raw materials* (Lexington, Mass.: Lexington Books, 1977).

[124] Słowa „Nigdy nie chciałem być wiceprezydentem czegokolwiek" stanowią kwintesencję jego charakteru i ambicji; cyt. w Nick Thimmesch, *The Condition of Republicanism* (New York: W.W. Norton,

zaangażowaniem poświęcał się stawianym sobie celom na wielu płaszczyznach, realizowanym jednak nie zawsze z zamierzonym skutkiem.

Nelson planował długofalowo, pieczołowicie przygotowywał i nieugięcie parł do realizacji przedsięwzięcia. Dążąc do najwyższego stanowiska w kraju, wygrał wybory na gubernatora stanu Nowy Jork. Miał to być ostatni etap przed prezydenturą. Przed nim aż czterech gubernatorów tego stanu osiągnęło ten cel. Nelson został czterokrotnie wybrany na to stanowisko, co samo w sobie stanowiło prawdziwie historyczny rekord[125]. Tymczasem służba w administracji Geralda Forda niestety okazała się jedną z najboleśniejszych osobistych porażek Nelsona[126].

Trzykrotnie, bez powodzenia, starał się o nominację Partii Republikańskiej w wyborach prezydenckich. Urodził się jako drugi, zawsze pragnął być pierwszy. We współzawodnictwie ze starszym bratem prawie zawsze był górą[127], z innymi nie zawsze mu się to udawało. Lista jego przedsięwzięć i sukcesów na polu politycznym, społecznym i filantropijnym jest zbyt długa, by ją tu umieścić, podobnie jak lista książek i raportów, których był autorem[128].

W relacjach z braćmi potrafił być trudny, lubił wygrywać. Tak też było w jego życiu zawodowym. Lubił sukces, ciężko na niego pracował i odczuwał radość, gdy na niego zasłużył. Jeśli wierzył, że po jego stronie jest racja, gotów był walczyć o nią, stawiając wszystko na jedną szalę, nawet stanowisko. Przez jednych oceniany był jako arogancki,

---

1968), 117; zob. też Michael Kramer, Sam Roberts, *I Never Wanted to Be the Vice-President of Anything* (New York: Basic Books Inc., 1976).

125 Przed nim jedynie pierwszy gubernator stanu George Clinton służył dłużej niż on, żaden po nim. Na temat stylu sprawowania władzy jako gubernatora NY, procesu decyzyjnego, efektywności programów jako kwintesencji pragmatycznego liberalizmu zob. James E. Underwood, William J. Daniels, *Governor Rockefeller in New York: The Apex of Pragmatic Liberalism in the United States* (Westport, Conn.: Greenwood Press, 1982).

126 G. Ford, pod naciskiem doradców i oczekiwań konserwatywnych republikanów, nie wybrał go na tzw. *running mate* w kolejnych wyborach – bezprecedensowy przypadek, który ponoć kosztował go prezydenturę. Gerald R. Ford, *A Time to Heal. The Autobiography* (London: W.H. Allen, 1979), 328. Zdaniem Michaela Turnera „nakłonienie" Nelsona do rezygnacji było jednym z serii podobnych błędnych decyzji Forda, który za namową D. Rumsfelda zwolnił również Schlesingera i Kissingera. Michael Turner, *The Vice President as Policy Maker: Rockefeller in the Ford White House* (Westport, Conn.: Greenwood Press, 1982).

127 Co prawda Moscow przytacza wyjątki, jak przegrana w licytacji wyjątkowej urody porcelanowego konia z dynastii T'ang, o którego walczyli (całkowicie nieświadomi tego faktu) Nelson i JDR III za pośrednictwem swoich przedstawicieli na licytacji w Christie's w Londynie. Jakież było niezadowolenie Nelsona, kiedy odkrył, że koń zdobi półkę przed biurem brata w Rockefeller Center. Moscow, *The Rockefeller*, 334.

128 Jest też obok Seniora najczęściej opisywanym członkiem rodziny Rockefellerów; zob. RAC, *A Bibliography of Scholarship at the Rockefeller Archive Center, 1975–2014*, https://archive.org/details/ABibliographyOfScholarshipAtTheRockefellerArchiveCenter19752014/page/n3/mode/2up [30.08.2023]; RAC, *Bibliography of Scholarship*, https://www.zotero.org/groups/222650/rac/search/nelson%20Rockefeller/titleCreatorYear [30.08.2023].

zadufany, przez innych jako człowiek z pasją, wizją, uczciwy, niestrudzenie dążący do celu, w który wierzył, który uważał za jedynie słuszny[129]. W swojej „niespożytej energii", „absolutnej wierze w potęgę ideałów", „pragmatycznym geniuszu i nienasyconym optymizmie", zdaniem Henry'ego Kissingera, był „kwintesencją Amerykanina", dla którego jedyną granicą była „intensywność, z jaką angażował się w [realizację] utopijnych [nawet] zamierzeń"[130].

Nelson nie wstydził się, jak bracia, ani swojego pochodzenia, ani bogactwa. Nie charakteryzowała go, typowa dla nich, ostrożność w podejmowaniu decyzji, które jeśli błędne – mogły zniesławić nazwisko. Nigdy nie zastanawiał się, czy ktoś nie chce wykorzystać jego nazwiska, pozycji i sławy, nie martwiły go podejrzenia, że sympatia ludzi może być interesowna. Podejmował decyzje szybko, bez zbędnych deliberacji, robił, co uważał za stosowne, nie licząc się z innymi. Wyznawał zasadę, że „patrzenie w przeszłość jest stratą czasu", a on chciał zawsze patrzeć w przyszłość[131].

Zdaniem Colliera i Horowitza Nelson, podobnie jak Junior, głęboko wierzył, że rodzina Rockefellerów została naznaczona przez Boga do spełnienia wyższych celów (*manifest destiny*) i on podjął zobowiązanie, aby tego dokonać[132]. Nic bardziej mylnego. O ile z pewnością jego wzorcem do naśladowania był dziadek Senior i chciał przynajmniej w jakiejś części dokonać czegoś równie spektakularnego, o tyle opinia Colliera i Horowitza jest mocno przesadzona. Nelson nie należał już do grona członków rodziny doktrynalnie wypełniających misję Kościoła Baptystów. Jego ideały leżały bliżej sekularnego obowiązku społecznego każdego Amerykanina, tym bardziej urodzonego w bogactwie.

W trakcie przesłuchań kongresowej komisji, zatwierdzającej jego kandydaturę na stanowisko wiceprezydenta, Nelson stwierdził:

> jako dzieci wyrośliśmy w mocno związanej, religijnej rodzinie, zaangażowanej w troski ludzi, (…) inspirowani przez credo ojca, że „każde prawo pociąga za sobą odpowiedzialność; każda szansa powinność; każda własność obowiązek". To są [wartości], które inspirowały moje życie w trosce o efektywne funkcjonowanie społeczeństwa i dobrobyt innych[133].

---

[129] Moscow, *The Rockefeller*, 161–162.

[130] Henry Kissinger, *White House Years* (Boston: Little, Brown and Company, 1979), 4–5. W swojej autobiografii Kissinger poświęca wiele miejsca Nelsonowi. Jemu też ją dedykuje. Nelson był mentorem Kissingera, który po raz pierwszy zaprosił go do współpracy w administracji Eisenhowera; to również dzięki jego rekomendacji Kissinger został wybrany na National Security Advisor w administracji R. Nixona; ibidem, 4–15.

[131] Moscow, *The Rockefeller*, 152–153.

[132] Collier, Horowitz, *The Rockefellers*, 203.

[133] „And so we as children grew up in a closely-knit religious family, involved in human concerns, influenced by cultural forces and inspired by father's credo that »Every right implies a responsibility; every opportunity an obligation; every possession a duty«. Here are the influences that inspired my

Bracia Rockefellerowie z ojcem Juniorem, ok. 1940, ©RAC

Nelson był człowiekiem o wielkiej pasji do sztuki, ogromnej aktywności publicznej i niespożytej energii w działalności filantropijnej. Jako Rockefeller był głęboko przekonany do propagowania wiedzy za pośrednictwem naukowej filantropii i dostrzegał cel w propagowaniu wartości społeczeństwa amerykańskiego, stąd wynikał jego osobisty wkład w proces demokratyzacji rozmaitych regionów świata, realizowany przez RF i RBF, który stał się częścią polityki wiedzy.

2.4.2. Laurance (1910–2004)

Jakże inny był młodszy brat Nelsona – Laurance Spelman[134]. Ukończył Uniwersytet Princeton z licencjatem z filozofii, a następnie kontynuował edukację na Harvardzie.

---

life of concern for the effective functioning of society and the well-being of others". Committee on the Judiciary, House of Representatives, *Hearings on the Nomination of Nelson A. Rockefeller to be Vice President of the United States*, 93rd Cong., 2nd sess. (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1974), 16.

[134] Chociaż o wiele bardziej w dorosłym życiu przypomniał dziadka pod względem wyglądu i charakteru, to imię otrzymał po babce. Kiedy się urodził, Laura Celestia Spelman Rockefeller niedomagała. Odmienna pisownia imienia sprawiała mu sporo problemów; Chernow, *Titan*, 658.

Podjął jednak decyzję, że nie widzi się w roli prawnika. Swoją żonę Mary French poznał przez Nelsona, który dzielił na studiach pokój z jej bratem. Pochodziła, podobnie jak żona Nelsona, z dobrze sytuowanej rodziny powiązanej z Northern Pacific Railroad. Wspólnie doczekali się trzech córek i syna[135].

Trzeci z braci Rockefellerów jako obszar swojej głównej aktywności społecznej wybrał bliską sercu ojca ochronę środowiska. Jego wkład na tym polu obejmuje utworzenie lub powiększenie terenów obejmujących parki narodowe, m.in.: *Grand Teton*, *Virgin Island*, *Redwoods National Park* w Kalifornii czy *Rockefeller National Historical Park* w Vermoncie[136]. Jego osobiste zaangażowanie zostało dostrzeżone i docenione przez pięciu prezydentów, od Eisenhowera po Forda. Każdy z nich wyznaczał go do powoływanych przez siebie specjalnych komisji ochrony zasobów naturalnych, reorganizacji terenów rekreacyjnych czy organizacji nowych parków narodowych. Lady Bird Johnson, żona prezydenta Lyndona B. Johnsona, nazwała go „czołowym amerykańskim działaczem na rzecz ochrony środowiska"[137]. Za swoją pracę został nagrodzony najwyższymi cywilnymi odznaczeniami w USA, Złotym Medalem Kongresu i Prezydenckim Medalem Wolności[138].

Nie był to jedyny obszar jego aktywności filantropijnej. W 1947 roku Laurance związał się z *Memorial Sloan-Kettering Cancer Center*, aktywnie działając na rzecz badań nad rakiem. Służąc przez ponad 20 lat jako przewodniczący rady powierniczej centrum, przyczynił się do jego rozwoju i unowocześnienia. Po powołaniu Rockefeller Brothers Fund w 1940 roku był prezydentem oraz przewodniczącym rady powierniczej fundacji i to on stał za jednym z kluczowych projektów, jakim był *Special Studies Project*. Zajmowały go również poprawa statusu kobiet, szkolnictwo wyższe, w tradycyjnie

---

[135] Są to: Laura Spelman, Marion French, Lucy i Laurance „Larry" Spelman Jr.

[136] Na temat tego, jak zrodziła się rodzinna pasja Rockefellerów do ochrony dziewiczych terenów przed urbanizacją i cywilizacją, czytaj w artykule córki Horace'a M. Albrighta (jednego ze współtwórców National Park Service, pierwszego superintendenta Yellowstone w 1916 r. i drugiego w historii dyrektora NPS), który pomógł Rockefellerowi Jr. i kolejnym pokoleniom takie marzenie zrealizować. Marian Albright Schenck, „One Day on Timbered Island: How the Rockefellers' Visits to Yellowstone Led to Grand Teton National Park", *Montana: The Magazine of Western History* 57 (2007), 2: 22–39, 93–94.

[137] Adam Bernstein, „Laurance Rockefeller Dies at 94", *Washington Post*, 12.07.2004, B04.

[138] Medal Wolności otrzymał z rąk prezydenta Lyndona B. Johnsona w 1969 r., a Złoty Medal odebrał z rąk prezydenta George'a Busha w 1991 r. Był jednym z niewielu, którzy otrzymali to najwyższe odznaczenie, jedynym z rodziny i pierwszym w historii w dziedzinie ochrony środowiska naturalnego. *An Act to Award a Congressional Gold Medal to Laurance Spelman Rockefeller.* Public Law 101–296, 104 Stat. 197–199, U.S. Senate 1853, 101st Congress, 17.05.1990. Wśród innych wyróżnień, które otrzymał, była Nagroda im. Alfreda P. Sloana Jr. od American Cancer Society (1969), tytuł Komandora Orderu Imperium Brytyjskiego (1971), Nagroda im. Woodrowa Wilsona od Uniwersytetu Princeton (1991), nagroda Towarzystwa National Geographic (1995), Honorowy Medal Parku Narodowego Theodore'a Roosevelta (1995) i inne. W 2003 r. jako pierwsza osoba w historii otrzymał honorowe obywatelstwo Brytyjskich Wysp Dziewiczych.

afroamerykańskich college'ach, i dziesiątki pomniejszych projektów, wpływających na ogólną poprawę standardów życia, bezpieczeństwa i sprawiedliwości[139].

W biznesie Laurance chciał odejść jak najdalej od dziedziny uprawianej przez dziadka. Nie chciał też przeżyć „pozbawionego sensu życia opartego o odziedziczoną fortunę". Nie chciał jedynie patrzeć, jak ta fortuna rośnie, nie miał też zamiaru zająć się jedną firmą, budując jej potęgę. Chciał dokonać czegoś niemożliwego. Został więc pionierem w nowej dziedzinie tzw. *venture capital*. Inwestował kapitał w przedsięwzięcia oparte na rozwoju najnowocześniejszych technologii, obciążone jednak wysokim ryzykiem. Nie różniło się ono jednak od ryzyka podejmowanego przez braci w innych dziedzinach. Kolejny Rockefeller chciał przetestować własną wartość. Inwestował w takie dziedziny jak awiacja, aeronautyka, elektronika, kompozyty, budowa domów z prefabrykatów, optyka, lasery, systemy przetwarzania danych i wiele innych[140]. Wiele z nich zakończyło się całkowitą porażką, utratą zainwestowanych środków, swoich i rodzeństwa. W porażkach tych tkwiła jednak siła. Motto, które bardziej przyświecało jego bratu Winthropowi, „dostrzec zwycięstwo nawet w przegranej", dodawało i jemu sił.

Laurance był również kolejnym Rockefellerem, który dostrzegł konieczność współpracy trzech niezbędnych podmiotów (tzw. *three-legged stool* z teorii Andrew Carnegiego), które mogły zapewnić równowagę każdemu przedsięwzięciu. Ojciec widział ją w kooperacji właścicieli fabryk – pracowników – rządu. Pozostali bracia Laurance'a upatrywali ją w trzech sektorach: publicznym, prywatnym i pozarządowym. Laurance dostrzegał ją w podziale własności, zarządu i odpowiedzialności sprawowanej w 1/3 przez Laurance'a i reprezentowanych przez niego inwestorów, w 1/3 przez przedstawicieli/pomysłodawców firmy wysokiego ryzyka, w którą inwestował, oraz w 1/3 przez innych inwestorów, których zachęcił do tego projektu. Miało to kilka pozytywnych rezultatów. Zmniejszało ryzyko finansowe, zapobiegało przejęciu kontroli przez jedną ze stron oraz stanowiło przeciwwagę dla czasem „marzycielskich" posunięć pomysłodawców przedsięwzięcia[141]. Metoda ta wykorzystywana była w wielu projektach filantropijnych Laurance'a, doceniona została również przez rodzinę i wprowadzona do projektów Fundacji Rockefellera[142].

Laurance był z natury niezwykle praktyczny, dlatego stan swojego posiadania ograniczał do zaspokajania potrzeb, a nie zbytku czy na pokaz. W rezultacie jego mieszkanie i dom letni wyposażone były w meble „odziedziczone" po innych członkach rodziny,

---

[139] Więcej w: Robin Winks, *Laurance S. Rockefeller: Catalyst for Conservation* (Washington, D.C.: Island Press, 1997); RAC, *Laurance S. Rockefeller, 1910–2004*, https://rockarch.org/resources/about-the-rockefellers/laurance-s-rockefeller [30.08.2023].

[140] Laurance był jednym z pierwszych inwestorów Eastern Airlines, Apple i Intel.

[141] Moscow, *The Rockefeller*, 178–189; Harr, Johnson, *The Rockefeller Century*, 541–542.

[142] Harr, Johnson, *The Rockefeller Century*, 542–544.

czasem stylowe i wartościowe, czasem jedynie praktyczne. Jego konie, samochody czy łódź motorowa, którą w sezonie „dojeżdżał" z Pocantico do biura na Manhattanie, były dobrej jakości, ale przede wszystkim miały mu służyć, a nie cieszyć samym faktem ich posiadania. Tym różnił się m.in. od Nelsona i Davida. Był zdania, że „prostota życia daje dużo więcej satysfakcji niż niepohamowana pogoń za materializmem"[143] – motto życiowe co najmniej dziwnie brzmiące w ustach jednego z najbogatszych Amerykanów owych czasów.

Radowała go prostota, ale jak każdemu z rodziny nie dane mu było do końca z niej się cieszyć. Pełnił przewidziane mu funkcje w Chase National Bank, Rockefeller Center, czy w RBF. Czynił to często wbrew sobie, podejmując się obowiązków cedowanych na niego przez braci zajętych innymi sprawami. Nie znosił tego, bo ponad obowiązek przedkładał sposobność, okazję, przypadek, które przyniosły mu tak wiele spełnienia w inwestowaniu kapitału w firmy wysokiego ryzyka. Tak było do czasu spotkania z Alfredem P. Sloanem i wejścia do zarządu Sloan-Kettering.

W życiu prywatnym, a także publicznym często pełnił funkcję mediatora – w kłótniach między Davidem i Nelsonem o przywództwo w rodzinnych projektach lub między naturalistami z Sierra Club a stanem Kalifornia o utworzenie parku Redwood Forest[144].

Był człowiekiem wielkiej miary, ale przez wielu niezauważanym, ignorowanym. Jak pisze jego biograf Robin W. Winks, „w 200 książkach opisujących rodzinę Rockefellerów", niektórych „przyjaznych, innych rozgniewanych", w dużej mierze poświęconych trzeciemu pokoleniu, jest jeden Rockefeller, który na stronach tych publikacji jest praktycznie pomijany. Laurance pojawia się raz czy dwa, potem znika, „zaniedbany przez autora poszukującego skandalu lub tematu na nagłówki, lub którego interesuje polityka, wielkie przedsięwzięcia finansowe lub sprawy międzynarodowe". Laurance wybrał „spokojniejszą drogę życia"[145].

2.4.3. Winthrop (1912–1973)

Winthrop[146], często uważany za „czarną owcę" rodziny, zmagał się z wieloma własnymi upiorami. Porzucił studia na Yale, aby zatrudnić się na trzy lata w rafinerii w Teksasie

---

[143] L.S. Rockefeller, „Case for a Simpler Lifestyle", *The Reader's Digest* (February 1976), 61–65, cyt. w: Winks, *Laurance*, 38.

[144] Michael T. Kaufman, „Laurance S. Rockefeller, Passionate Conservationist and Investor, Is Dead at 94", *New York Times*, 12 July 2004.

[145] Winks, *Laurance*, 5; zob. też Chernow, *Titan*, 658–659.

[146] Imię otrzymał na cześć wujka Winthropa W. Aldricha, brata Abby Aldrich Rockefeller, późniejszego prezydenta Chase National Bank, oraz po kuzynie, który zmarł w dzieciństwie na niewydolność nerek w wieku zaledwie trzech lat. Fakt ten częstokroć był w okrutny sposób wykorzystywany przez

w roli zwykłego robotnika na platformie wiertniczej, zarabiając 75 centów za godzinę. Następnie przyjął posadę w Chase National Bank, aby po czterech latach zamienić ją na mundur, zaciągając się w styczniu 1941 roku do wojska w stopniu szeregowca. Ukończywszy szkołę oficerską, wsławił się bohaterstwem w trakcie inwazji na Okinawę, za co otrzymał m.in. Purpurowe Serce. Opuścił armię w stopniu podpułkownika. Po wojnie poszukiwania swojego miejsca ponownie zawiodły go na pole naftowe do firmy Socony-Vacuum Oil Company.

W 1952 roku, chcąc „zmienić klimat", przeniósł się do Arkansas. Znajdując tam „nowy dom", odnalazł również „nowy cel". Założył farmę WinRock, dumę stanu, która okazała się jednak niewystarczającym powodem do zyskania aprobaty ojca, Juniora.

Winthrop dźwignął stan Arkansas z rozwojowego niebytu. Przekazując ponad 35 mln USD na rozmaite cele społeczne, przyczynił się do poprawy systemu edukacji i opieki zdrowotnej. Następnie jako przewodniczący Arkansas Industrial Development Commission (AIDC) uratował stan, tworząc „pięćdziesiąt tysięcy nowych miejsc pracy, przynoszących 270 mln dolarów rocznie". Sprowadził również ponad 600 nowych fabryk, co podniosło średnie dochody na osobę o 600 USD rocznie[147].

W stanie całkowicie zdominowanym przez Partię Demokratyczną podjął decyzję o kandydowaniu na stanowisko gubernatora z ramienia Partii Republikańskiej. W świetle toczącej się debaty i dzielącej Amerykanów kwestii desegregacji w szkołach i innych miejscach publicznych oraz dopiero co wprowadzonej Civil Rights Act 1964, nikt nie sądził, że taka kampania miała szansę na sukces. Wbrew stereotypowej ocenie Winthrop jako republikanin popierał nakaz sądu wprowadzenia desegregacji w szkole w Little Rock, stając w opozycji do gubernatora – demokraty, który procesowi temu się przeciwstawiał[148]. Jako przewodniczący rady powierniczej Winthrop wprowadził desegregację w miejscach użyteczności publicznej w Kolonialnym Williamsburgu, a jego działalność w stanowym oddziale National Urban League „promowała międzyrasowe porozumienie", podczas gdy Orval Faubus (jego przeciwnik w wyborach) ostro bronił segregacyjnego prawa, co poważnie szkodziło wizerunkowi stanu[149].

---

braci, Nelsona i Laurance'a, którzy wmawiali mu, że również chorujący na nerki „Win" podzieli jego smutny los. Moscow, *The Rockefeller*, 53. Zdaniem bliskiego współpracownika i biografa Nelsona, w dorosłym życiu ten obwiniał się za „brak pewności Winthropa i jego skłonność do samodestrukcyjnych ekscesów"; zob. Persico, *The Imperial*, 161.

147 Foy Lisenby, „Winthrop Rockefeller and the Arkansas Image", *The Arkansas Historical Quarterly* 43 (1984), 2: 143–152; Cathy Kunzinger Urwin, *Agenda for Reform: Winthrop Rockefeller as Governor of Arkansas, 1967–71* (Fayetteville: University of Arkansas Press, 1991), 28.

148 Kwestia rasy okazała się mieć decydujące znaczenie w wyborach gubernatorskich 1966 r., o czym w: John Kirk, *Winthrop Rockefeller: Arkansas Politics*, https://rockarch.issuelab.org/resource/winthrop-rockefeller-arkansas-politics.html [30.08.2023].

149 Urwin, *Agenda*, 20. Poglądy Winthropa nie były bynajmniej politycznym chwytem, a jedynie mocno wbudowanymi abolicjonistycznymi tradycjami rodzinnymi i działalnością Rockefellerów na

Nikt też nie wierzył w szczerość i bezinteresowność jego intencji[150]. Z natury nieśmiały Winthrop stanowczo wolał pozostawać w tyle, „za tronem", skąd mógł „kierować i pomagać w reformach". Naciski na niego były jednak tak wielkie, że podjął się tego wyzwania[151].

Jak widać, wszyscy Rockefellerowie lubili realizować niemożliwe cele i marzenia. Mimo że Winthrop zmarł jako pierwszy z piątki braci w wieku zaledwie 61 lat, osiągnął maksimum swoich możliwości. Jako pierwszy republikanin od 94 lat, od czasów rekonstrukcji, wygrał wybory na gubernatora stanu w 1966 i 1968 roku[152]. Jego osobista filantropia (fundacja założona w 1956 r. Rockwin Fund po jego śmierci przemianowana została na Winthrop Rockefeller Foundation)[153] stała się kolejnym, nowym polem działalności całej rodziny.

Projekty, którym przewodził Winthrop jako gubernator, dźwignęły Arkansas z pozycji drugiego najbiedniejszego stanu w USA w „ekonomicznie, społecznie i politycznie lepszą przyszłość". Winthrop z powodzeniem zreformował administrację stanową i system penitencjarny, przyczynił się do rozwoju nieistniejącej w wielu obszarach

---

polu „dawania równych szans" kolorowej mniejszości. Na temat poparcia Winthropa dla ruchu od lat 30. XX w. w: Cathy Kunzinger Urwin, „»Noblesse Oblige« and Practical Politics: Winthrop Rockefeller and the Civil Rights Movement", *The Arkansas Historical Quarterly* 54 (1995), 1: 30–52. Autorka opisuje m.in. to, że Winthrop jako jedyny gubernator południowego stanu „opiewał" działalność Martina Luthera Kinga Jr.

150 Jak twierdzi Moscow, Winthropa oskarżano o to, że prowadząc kampanię na rzecz założenia aparatu Partii Republikańskiej w Arkansas, tak naprawdę chciał prowadzić kampanię prezydencką brata Nelsona. Nic bardziej mylnego. Trwające całe życie współzawodnictwo między braćmi, którego nie mógł upublicznić, z pewnością wykluczało taką możliwość. Moscow, *The Rockefeller*, 287.

151 Ibidem. Winthrop kandydował przeciwko Orvalowi Faubusowi, z którym wcześniej blisko współpracował przy AIDC. Faubus prowadził kampanię, podkreślając różnice klasowe pod hasłami: „Czy biedny chłopak może wygrać z milionerem?" i „za pieniądze biednych ludzi [Winthrop] prowadzi gubernatorską kampanię", wypominając również m.in. liczne rozwody w rodzinie Rockefellerów. Billy B. Hathorn, „Friendly Rivalry: Winthrop Rockefeller Challenges Orval Faubus in 1964", *The Arkansas Historical Quarterly* 53 (1994), 4: 457–458. Winthrop również miał za sobą rozwód z pierwszą żoną Jievute „Bobo" Paulekiute, z którą miał jedynego syna Winthropa Paula. Małżeństwo z drugą żoną również zakończyło się rozwodem.

152 Na temat jego aktywności jako przewodniczącego AIDC, początkach służby publicznej i kampanii gubernatorskiej patrz: Hathorn, *Friendly*, 446–473.

153 Fundacja jego imienia wraz z dwoma innymi programami Rockefellerów: Agricultural Development Council (założonej przez JDR III) i International Agricultural Development Service (program Fundacji Rockefellera), jest kontynuatorem jego zainteresowań. Ich celem jest m.in. rozwój nowych metod uprawy roli, chroniącej zasoby naturalne i środowisko oraz stwarzającej nowe możliwości rozwoju. We współpracy z Winthrop Rockefeller University, mieszczącym się na dawnej farmie Winthropa „Petit Jean Mountain", rozwijają tzw. *rural America*, czyli wiejską Amerykę, zachęcając młodych i wykształconych do pozostania na wsi, ale również podnoszą jakość rolnictwa w krajach Trzeciego Świata. Zob. więcej John L. Ward, *Winthrop Rockefeller, Philanthropist: A Life of Change* (Fayetteville: University of Arkansas Press, 2004); RAC, *Winthrop Rockefeller, 1912–1973*, https://rockarch.org/resources/about-the-rockefellers/winthrop-rockefeller [30.08.2023].

opieki zdrowotnej oraz doprowadził do pełnej integracji Afroamerykanów w systemie szkolnictwa i w administracji publicznej.

Z natury spokojny, nieśmiały i wycofany Winthrop stawiał czoła wyzwaniom, które nie zawsze były jego pomysłem. Uciekając z Nowego Jorku, przez chwilę znalazł wytchnienie od ciężaru, jakim było nazwisko Rockefeller, i od współzawodnictwa z braćmi. Zdaniem Winthropa w rodzinie byli czterej bracia i on. Od braci różniło go wszystko – nie skończył Yale, jako jedyny był na liście płac firmy, która przyniosła rodzinie fortunę, doświadczył ciężkiej fizycznej pracy na polach naftowych w Teksasie[154]. Nawet jego wojenne doświadczenia były tak różne od pozostałych – służył w piechocie na Pacyfiku i bezpośrednio brał udział w walkach na Filipinach, podczas gdy Nelson „służył" za biurkiem w Waszyngtonie, David w służbach wywiadowczych w Afryce Północnej, a John III i Laurance, chociaż w marynarce, nie spędzili tyle czasu na polu bitwy, w błocie, ile Winthrop, który cudem uniknął śmierci po ataku kamikadze na jego okręt[155].

Wybierając Arkansas, Winthrop chciał uniknąć przyszłości, jaką dla niego przewidziano, czyli kariery w biznesie dziadka – w przemyśle wydobywczym. Liczył też, że może na niezależnym polu jego starania, aby zadowolić rodziców, zostaną dostrzeżone[156].

Jako jedyny z braci zasmakował ciężkiej fizycznej pracy, która dawała mu wiele satysfakcji, także na farmie. Odczuwał zadowolenie z tego, co sam wyprodukował, co stworzył. Odmienność i zdobyte doświadczenie zaprocentowały w Arkansas. To tam podjął decyzję, że chce zrobić coś więcej dla Arkansas, niż tylko założyć wzorcową farmę, którą przyjeżdżało oglądać ponad 150 tys. osób rocznie, a w aukcjach wyhodowanej czystej krwi bydła rasy Santa Gertrudis brało udział tysiące kupujących z całego kraju[157].

Winthrop miał tę samą umiejętność co jego ojciec Junior – otaczania się kompetentnymi ludźmi, z których rad potrafił korzystać. Dochodził do celu nie najlepszą czy najprostszą drogą – ale własną. Realizował wizje i marzenia, nawet jeśli wydawały się

---

154 Pracując fizycznie na polach naftowych, czuł się bardziej na miejscu niż w salach wykładowych Yale. Tak wspominał ten czas: „That was what I had been looking for! (...) men working with their hands, producing something real. (...) I was fascinated by everything I saw– I wanted to become part of it, to do what they were doing, to prove to myself that I was as good a man as any of them". Kert, *Abby Aldrich*, 366; por. John Kirk, *Winthrop Rockefeller: From New Yorker to Arkansawyer, 1912–1956* (Fayetteville: The University of Arkansas Press, 2022), rozdz. 5–6.

155 Moscow, *The Rockefeller*, 196–212, 292.

156 Nigdy nie zdołał uzyskać jednoznacznego potwierdzenia wartości swojego sukcesu na farmie Winrock w postaci pochwały od ojca. Junior, już w zaawansowanym wieku, nie będąc skorym do podróży, nigdy nie odwiedził farmy syna. Winthrop przywiózł farmę do ojca w postaci kosztownego filmu-pokazu na temat funkcjonowania farmy. Film ten wielokrotnie był później wykorzystywany jako materiał szkoleniowy. Chernow, *Titan*, 659–661.

157 Harr, Johnson, *The Rockefeller Century*, 544–545.

nierealne czy kosztowne, zgodnie z wielokrotnie powtarzaną rodzinną zasadą: „jeśli masz coś zrobić, zrób to dobrze”[158].

2.4.4. David (1915–2017)

Najmłodszy z rodzeństwa David wybrał karierę w bankowości. Tak jak starszy brat Winthrop, również David chciał się „sprawdzić”. Pierwszym życiowym testem były studia doktoranckie. Ukończywszy Harvard, kontynuował studia na LSE, aby w końcu napisać na Uniwersytecie Chicagowskim pracę doktorską na temat *Unused Resources and Economic Waste*. Analiza marnotrawienia zasobów w biznesie, przemyśle, bankowości, monopolach, instytucjach politycznych i złożach naturalnych, zdaniem Moscowa, była wątkiem dyktującym jego postępowanie w całym dorosłym życiu[159].

Pierwszym doświadczeniem zawodowym była praca za symbolicznego „dolara rocznie” w roli sekretarza wieloletniego mera miasta Nowy Jork Fiorello La Guardii. Następnie pracował w biurze obrony, zdrowia i usług społecznych. W międzyczasie poślubił Margaret „Peggy” McGrath, z którą doczekali dwóch synów i pięciu córek[160].

David poddawał się próbie, czy jest w nim coś więcej niż tylko znane nazwisko. Sprawdzał się, zgłaszając na ochotnika jako szeregowy do armii USA w 1942 roku, mimo że dzięki stosownym koneksjom mógł przynajmniej przez dłuższy czas uniknąć powołania. Przez lata związany był z Chase Manhattan[161], zdobywając międzynarodową

Bracia Rockefellerowie z ojcem Juniorem, 1949, ©RAC

[158] Więcej nt. wyjątkowej, choć zagmatwanej w dręczącej go niepewności, osobowości Winthropa czyt.: Moscow, *The Rockefeller*, 197–212, 267–298; Kirk, *Winthrop Rockefeller*.

[159] Moscow, *The Rockefeller*, 214.

[160] David Jr., Abigail Aldrich, Neva, Margaret Dulany, Richard Gilder (tragicznie zmarły w 2014 r.) i Eileen.

[161] Przede wszystkim jemu należy przypisać umiędzynarodowienie działalności Chase Manhattan (w 1955 r. Chase National Bank dokonał fuzji z Bank of Manhattan), nie tylko przekształcając w dużej mierze lokalny bank inwestycyjny w światowy konglomerat z kilkoma tysiącami oddziałów w ponad 70 krajach (w tym pierwszy oddział amerykańskiego banku w ZSRR i Chinach), ale i zmieniając konserwatywnego giganta w bank stosujący najnowsze metody zarządzania, strukturę organizacyjną

reputację czołowego bankiera i rzecznika społeczności biznesu. Podobnie jak jego brat JDR III, dążący do osiągnięcia większego porozumienia pomiędzy rządem a sektorem pozarządowym, David chciał lepszej współpracy między rządem a sektorem prywatnym. Był też inicjatorem programu społecznej odpowiedzialności korporacyjnej, którego istota polegała na mobilizowaniu pracowników do zaangażowania się w działalność wolontaryjną, podczas gdy część zysków osiąganych przez jego bank była pożytkowana na ekonomiczny rozwój społeczności lokalnych, w miejscach gdzie oddziały banku były zlokalizowane[162]. Był to przykład wprowadzania w życie filozofii filantropii trzech pokoleń Rockefellerów.

David lubił ludzi. Podobnie jak Nelson umiał i chciał ich słuchać, i potrafił być szczerze zainteresowany tym, co mogą mieć mu do powiedzenia. Nigdy nie ferował wyroków czy własnych opinii, zanim nie zyskał stosownych danych i nie wysłuchał poglądów innych. Należał do grupy wolącej słuchać, niż mówić, co często skutkowało krzywdzącą oceną jego osoby jako zarozumiałego, stawiającego się ponad innych czy przeciwnie – wycofanego. Jego umiejętność pracy nad kilkoma wielkimi projektami jednocześnie można przypisać łatwości, z jaką przechodził z jednego tematu do drugiego, całkowicie skupiając na nim uwagę. Jakby otwierał kolejne szufladki umysłu, wkładając w nie coraz to nowe informacje. Wielorakość zobowiązań sprawiała, że dla wielu był niezwyczajnie wręcz interesującym człowiekiem, ale dla tych, którzy mogli poznać go wyłącznie na jednym poziomie jego skomplikowanej natury, był „jednorodny, mdły [choć] szczery, uśmiechnięty i ponad miarę grzeczny"[163].

Jak każdy z Rockefellerów David chciał odcisnąć piętno na mapie rodzinnego miasta – Nowego Jorku, dokonać rzeczy wielkich. Jak starsze rodzeństwo chciał być godnym kontynuatorem tradycji rodzinnych, marzeń i pasji ojca oraz matki. Jednocześnie pragnął potwierdzenia własnej wartości i unikatowości dla świata, otoczenia, rodziny, samego siebie. Wśród wielu dokonań należy mu przypisać rewitalizację dolnego Manhattanu, który dzięki jego osobistym staraniom (budowie nowej siedziby Chase Manhattan oraz World Trade Center) stał się finansowym centrum miasta i świata. On też miał swój wkład w Rockefeller Center. Był głównym pomysłodawcą rewitalizacji

---

oraz marketing i długoterminowe planowanie, stając się dzięki Davidowi również jedną z pierwszych wielonarodowych korporacji. On też namówił zarząd do stworzenia pierwszej korporacyjnej kolekcji sztuki nowoczesnej. Rockefeller, *Memoirs*, rozdz. 12, 13, 25; *The History of J. P. Morgan Chase & Co. 200 Years of Leadership in Banking*, https://www.calameo.com/read/000046992b7e1be4117b9 [12.08.2023].

[162] David Rockefeller, „The Changing Role of Business in Our Society", *Proceedings of the American Philosophical Society* 107 (15.04.1963), 2: 112–116; David Rockefeller, „Corporate Capacity for Public Responsibility", *The Business Lawyer* 28 (1973), 53–59.

[163] Moscow, *The Rockefeller*, 223.

centrum, a następnie jego sprzedaży w 2000 roku. Wraz z żoną był również mocno związany z MoMA[164].

Z perspektywy czasu można powiedzieć, że wyprzedził Nelsona w roli, jaką ten odegrał w polityce międzynarodowej. David działał na wielu polach. Przez lata był aktywnym członkiem *think tanku* – Council on Foreign Relations (CFR)[165]. Wraz ze Zbigniewem Brzezińskim przedsięwziął pomysł powołania Komisji Trójstronnej, która miała umacniać porozumienie między narodami Ameryki Północnej, Japonii i Europy Zachodniej[166]. Te działania, wzmocnione dodatkowo jego udziałem w corocznych spotkaniach Bilderberg Group, wzbudzały wiele kontrowersji. Łączenie tych funkcji ze stanowiskiem dyrektora Chase Manhattan mogło skłaniać do wniosku, że David miał bezpośredni dostęp do decydentów w Stanach Zjednoczonych, a także na świecie. Jego liczne koneksje prowadziły do kolejnych oskarżeń o przemożny wpływ Rockefellerów na *establishment* amerykański, a nawet międzynarodową społeczność[167].

Znaczenie osobistej filantropii Davida przyjdzie jeszcze czas ocenić, zwłaszcza że w przeciwieństwie do dziadka i ojca wcale nie zamierzał pozbyć się wszystkich aktywów za swojego życia, co sprowadzało na niego nieskończone fale krytyki. Podobne ogromne emocje budziły kwoty, jakie planował rozdysponować po swojej śmierci. W 2019 roku – rok po jego śmierci – zaczęto ogłaszać wiele z tych darów. Szacowana wartość wszystkich jego darów do 2016 roku według jednych szacunków sięgała 900 mln USD, według innych nawet 2 mld USD[168]. Nie było to bynajmniej jego ostatnie słowo, ponieważ osobisty majątek szacowany był na ponad 3 mld USD[169].

---

164 Nowaczewska, „Out of the Spotlight", 208–209.

165 Związany z CFR od 1941 r., pełnił funkcję członka rady, dyrektora, a wreszcie prezesa rady nadzorczej. Ku jego czci utworzono David Rockefeller Studies Program. Peter Grose, *Continuing the Inquiry. The Council on Foreign Relations from 1921 to 1996* (New York: CFR, 1996), https://cdn.cfr.org/sites/default/files/book_pdf/Continuing_The_Inquiry.pdf [1.06.2023], 50, 55–58, 62.

166 W opinii wielu łączyła ich podobna relacja jak Nelsona i Henry'ego Kissingera, gdzie drugi miał być protegowanym pierwszego. Z pewnością na znajomości tej skorzystał Brzeziński, chociaż skrajnie prawicowe grupy, poza oskarżaniem ich o spisek mający na celu przejęcie kontroli nad USA, dowodziły, że za „wszystkim, co robi [David] Rockefeller, stoi dwóch złotoustych złych czarowników z Europy – Zbigniew Brzeziński i Henry Kissinger – którzy działają w ramach tajemniczej [CFR]". Patrick Vaughan, *Zbigniew Brzeziński* (Warszawa: Świat Książki, 2010), 135–136; zob. też wypowiedź Kissingera nt. Komisji Trójstronnej, ibidem, przyp. 28, 322. O znaczeniu komisji m.in. w administracji Cartera zob. Mania, *Department of State i Foreign Service*, 454.

167 David Rockefeller znał się blisko z Johnem Fosterem Dullesem i Alanem Dullesem, spotykał się m.in. z Fidelem Castro, Saddamem Husajnem, Nikitą Chruszczowem, Michaiłem Gorbaczowem. Rockefeller, *Memoirs*, 194: por. Jay Peterzell, „The Trilateral Commission and the Carter Administration", *Economic and Political Weekly* 12 (17.12.1977), 51: 2097–2099, 2101–2104.

168 Reuters, „Billionaire Philanthropist David Rockefeller Dies at Age 101 in New York", 20.03.2017, https://www.reuters.com/article/us-people-rockefeller-idUSKBN16R1T5 [30.08.2023].

169 *Forbes* szacował jego majątek na 3,3 mld USD. „David Rockefeller, Sr.", *Forbes*, 20.03.2017, https://www.forbes.com/profile/david-rockefeller-sr [30.08.2023].

Do największych filantropijnych zapisów Davida w ostatnich latach zalicza się 25 mln USD na utworzenie w jego *Alma Mater* Harvardzie – David Rockefeller Center for Latin American Studies, oraz ogłoszony w 2008 roku największy w historii tej instytucji dar w wysokości 100 mln USD. Oba odzwierciedlały zainteresowania Rockefellera kwestiami międzynarodowymi, porozumieniem międzykulturowym i budowaniem relacji z krajami Ameryki Łacińskiej oraz ulepszaniem programu edukacji wizualnej[170]. W 2005 roku Rockefeller University otrzymał od Davida Rockefellera największy dar w swojej historii, który przeznaczono na rozbudowę programu kształcenia i modernizację laboratoriów oraz wsparcie prowadzonych tam innowacyjnych badań z dziedziny medycy. Założona przez Seniora uczelnia miała przynosić pożytek ludzkości[171]. David przekazał również 7,5 mln USD na potrzeby renowacji Kolonialnego Williamsburga, kluczowego projektu filantropijnego swojego ojca.

Wiele z podjętych przez niego zobowiązań ogłoszono dopiero po jego śmierci, m.in. Rockefeller Brothers Fund (fundacja, którą David założył wraz z braćmi) otrzymała 250 mln USD. Powiększyło to aktywa fundacji do 1,2 mld USD. Jednym z głównych celów, na jakie miały zostać przeznaczone te pieniądze, jest David Rockefeller Global Development Fund. Priorytetem funduszu jest osiągnięcie zrównoważonego rozwoju i likwidacja ubóstwa. Środki mają także posłużyć zwiększeniu dotychczasowego zaangażowania RBF w umacnianie demokracji na świecie i walkę ze skutkami zmian klimatycznych[172].

Nawet pośmiertnie David zdołał poruszyć światem filantropii. W swoim testamencie przekazał na rzecz MoMA, klejnotu w koronie artystycznego mecenatu jego matki, brata i żony, majątek warty ponad 200 mln USD. Po ofiarowanych już 100 mln USD w 2005 roku był to drugi tak niebotyczny dar Davida dla tego muzeum i jeden z kolejnych historycznych rekordów[173]. Oprócz papierów wartościowych przekazano wyjątkową kolekcję sztuki Davida, zawierającą dzieła takich artystów jak Georges Braque,

---

[170] „A Giant's Gift: David Rockefeller gives $100 million for undergraduate education", *Harvard Magazine*, 25.04.2008, http://harvardmagazine.com/breaking-news/a-giants-gift [10.08.2023].

[171] Więcej nt. działalności Rockefeller University w dalszych rozdziałach. Rockefeller University, *David Rockefeller pledges $100 million to Rockefeller University*, 6.06.2005, https://www.rockefeller.edu/news/3441-david-rockefeller-pledges-100-million-to-rockefeller-university [5.06.2023].

[172] Stephanie Strom, „Manhattan: A Rockefeller Plans a Huge Bequest", *New York Times*, 21.11.2006; RBF, *David Rockefeller Gift Raises Rockefeller Brothers Fund Endowment to $1.2 Billion*, 25.10.2018, https://www.rbf.org/news/david-rockefeller-gift-raises-rockefeller-brothers-fund-endowment-12-billion [1.06.2023]. Wartość obecna to około 1,4 mld USD. RBF, *Monthly Report*, 31.10.2024, https://www.rbf.org/sites/default/files/2024-12/RBF%20Factsheet%2010.31.24_0.pdf [10.01.2025].

[173] MoMA, „The Museum of Modern Art Announces More Than $200 Million Bequest from the Estate of David Rockefeller", *Museum of Modern Art Press Release*, 5.05.2019; Michael Watts, „The Art of Giving: Remembering David Rockefeller", 20.03.2018, https://www.christies.com/features/David-Rockefeller-and-the-art-of-giving-8963-3.aspx [30.08.2023].

Paul Cezanne, André Derain, Paul Gauguin, Henri Matisse, Pablo Picasso, co z pewnością uraduje wielu bywalców muzeum[174]. Wspólna kolekcja Davida i jego żony Peggy liczyła prawie 15 tys. dzieł sztuki, w tym kilkaset obrazów, przedmiotów ze szkła, porcelany i ze skrzemieniałego drewna oraz wyjątkowy zbiór mebli. W maju 2018 roku przeprowadzona przez Christie's aukcja przyniosła szokującą wręcz sumę 835 mln USD, a uzyskana kwota przerosła najśmielsze szacunki. Stało się tak zapewne nie ze względu na wartość jednostkową licytowanych przedmiotów, a na nazwisko ich właściciela. Kwota ta zasili konta kolejnych fundacji filantropijnych i instytucji[175]. Nie należy się zatem dziwić pojawiającym się opiniom, że „wielu ludzi czekało na śmierć Davida Rockefellera", ponieważ zapisy testamentowe, których nikt się nie spodziewał, mogą spowodować spore zawirowania w świecie filantropii, uszczęśliwić wielu ludzi i zmienić oblicze wielu fundacji[176].

David Rockefeller pozostawił po sobie jeszcze jedną ważną spuściznę, a mianowicie był gospodarzem pierwszej gali *Giving Pledge* i jednym z pierwszych multimiliarderów, który złożył obietnicę przekazania przynajmniej połowy swojego majątku osobistego na cele filantropijne[177]. Nie pieniądze były jednak najważniejsze w tzw. wysokoefektywnej filantropii. Zdaniem Davida Rockefellera były ważne, ale to dobre pomysły okazywały się kluczowe. Aby filantropia odniosła swój rezultat, wymagała przede wszystkim cierpliwości. „Cierpliwości do pokonywania niespodziewanych przeciwności; cierpliwości do wyczekiwania najmniejszych oznak zmiany i [wreszcie] cierpliwości do słuchania innych"[178].

---

[174] W ostatniej kampanii zbierania funduszy na rozbudowę dał 77 mln USD. Carol Vogel, „MoMA"; Karen W. Arenson, „Turning 90, a Rockefeller Gives the Presents: Millions to University and the Museum of Modern Art", *New York Times*, 9.06.2005; Maria Di Mento, „David Rockefeller's Gift to Museum of Modern Art Top $228 Million", *The Chronicle of Philanthropy*, 8.02.2019, https://www.philanthropy.com/article/David-Rockefeller-s-Gift-to/245653 [3.06.2023]; MoMA, *Press Release*, https://press.moma.org/wp-content/uploads/2019/02/7_MoMA_DavidRockefeller_February-2019PressRelease_FINAL.pdf [5.06.2023].

[175] Oczekiwano kwoty 700 mln USD. Marion Maneker, „Christie's Announces Rockefeller Sale for Spring 2018", *Art Market Monitor*, 7.06.2017, http://www.artmarketmonitor.com/2017/06/07/christies-announces-rockefeller-sale-for-spring-2018 [11.08.2023]. Aukcja ta dwukrotnie przebiła dotychczas rekordową, uzyskaną ze sprzedaży dzieł należących do Pierre'a Bergé, współzałożyciela domu mody Yves Saint Laurent. Christie's, *Rockefeller sales total $832.6 million – highest ever for a single collection*, https://www.christies.com/features/Rockefeller-sales-final-report-9206-3.aspx [5.06.2023].

[176] Michael Gentilucci, „Why So Many People Are Waiting for David Rockefeller to Die", *Inside Philanthropy*, 10.09.2014, http://www.insidephilanthropy.com/home/2014/9/10/why-so-many-people-are-waiting-for-david-rockefeller-to-die.html [10.02.2023].

[177] Od początku inicjatywy powstałej dzięki staraniom Warrena Buffetta oraz Melindy i Billa Gatesów do 2024 r. 244 najbogatszych ludzi z całego świata złożyło i realizuje podobną obietnicę. The Giving Pledge, *About the Giving Pledge*, https://givingpledge.org/about [11.08.2024]. Bill Gates w swoim pomyśle założenia i prowadzenia prywatnej fundacji czerpał inspiracje z rozmów i porad Davida Rockefellera.

[178] David Callahan, „He Played the Long Game: David Rockefeller's Philanthropy and Legacy", *Inside Philanthropy*, 21.08.2017.

* * *

Każdy z braci dokonał niemożliwie wiele w filantropii indywidualnej. Jeszcze więcej udało im się zdziałać razem. Stworzyli wyjątkową fundację Rockefeller Brothers Fund, która tak jak wcześniej GEB, IHD, LSRM znalazła dla swojej działalności przestrzeń jeszcze nieodkrytą. Ich różne osobowości, zainteresowania i sposoby realizacji stawianych sobie celów spowodowały, że piętno, jakie RBF odcisnęła na społeczności międzynarodowej, m.in. w promocji demokracji, pokojowego rozwiązywania konfliktów i współpracy, dorównuje w wielu wymiarach Fundacji Rockefellera. RBF – „wspólne filantropijne przedsięwzięcie [pokolenia braci] o największym wymiarze", stało się główną siłą napędową i narzędziem dla grup działających w dziedzinie „badań populacyjnych, ochrony środowiska, rozwoju gospodarczego, urbanizacji i podstawowych badaniach naukowych"[179].

Indywidualne i wspólne przedsięwzięcia filantropijne tego pokolenia braci znajdowały uznanie opinii publicznej. Wyrazem tego było wiele nagród, z ofertami których występowały rozmaite instytucje i organizacje. Bracia nie chcieli ich przyjmować, od lat hołdując zasadzie unikania wydarzeń, w tym przyjmowania nagród, wyróżnień i tytułów od instytucji niezwiązanych bezpośrednio z ich zainteresowaniami czy pasjami filantropijnymi. Działo się tak z dwóch powodów – po pierwsze, ze względu na bardzo napięte grafiki braci, którzy wspólnie rzadko mogli występować razem – z wyjątkiem uroczystości prywatnych. Po drugie, ponieważ tego typu eventy służyły często przyciągnięciu uwagi mediów czy poszukiwaniu sponsorów, nie chcieli być elementem PR-owej kampanii. Kiedy więc w 1967 roku National Institute for Social Sciences (NISS) zwrócił się z propozycją wyróżnienia całej piątki doroczną nagrodą – Złotym Medalem – decyzja o jej przyjęciu nie była łatwa[180]. NISS była organizacją całkowicie honorową, zrzeszającą śmietankę nowojorczyków, liderów życia publicznego i społecznego, ludzi określanych mianem establishmentu[181]. Członkowie, oprócz przynależności do wąskiego elitarnego grona, swoją działalnością dowodzili wielkiej wartości, jaką stanowili dla społeczeństwa. Rockefellerowie wypełniali zasadę NISS poświęcenia wyższym ideałom, pracy społecznej i charytatywnej, niosących wartość dla wszystkich ludzi. Pasją rodziny Rockefellerów było „podtrzymywanie kulturalnych i duchowych wartości amerykańskiego życia", a wbrew powszechnym

---

[179] Rockefeller, *Memoirs*, s. 142.

[180] Decyzja ta ucieszyła przynajmniej JDR III, który w swoim przemówieniu stwierdził, że dzięki obowiązkowej obecności nagrodzonych ma okazję zobaczyć wszystkich braci jednocześnie, częściej niż raz w roku na święta Bożego Narodzenia. RAC, JDR 3rd Personal Papers, series 2, box 9, folder 85.

[181] W 1912 r. NISS została powołana do życia przez American Social Science Association i na mocy ustawy Kongresu z 1926 r. została formalnie zarejestrowana. Jednym z celów tej nagrody było inspirowanie młodych ludzi w czasach, kiedy nie tylko nauki ścisłe, ale i sztuka oraz nauki humanistyczne okazują się być kluczowe dla procesu edukacji. Wśród członków znajdowało się kilku byłych prezydentów oraz czołowych polityków i działaczy amerykańskich; zob. NISS, *The Gold Medal*, https://www.socialsciencesinstitute.org/the-gold-medal [31.08.2023].

tendencjom, kultywując wartości rodzinne, zdaniem NISS, podwójnie zasługiwali na tę nagrodę[182]. W przeszłości członkowie rodziny byli już nagradzani tym wyróżnieniem. W 1923 roku NISS przyznał Złoty Medal Johnowi D. Rockefellerowi Seniorowi za jego niezwykłą hojność, wartą wówczas ponad pół miliarda. W 1929 roku medal ten przyznano Juniorowi, dla którego filantropia stała się kwintesencją życia. W roku 1959, za „kreatywną organizację nowatorskich przedsięwzięć w przełomowych obszarach życia (…) liderowi w dziedzinie ochrony naturalnych zasobów i rozwoju nauk ścisłych i medycznych dla dobra ludzkości", nagrodę tę przyznano Laurance'owi. Po raz pierwszy w historii NISS przedstawicieli trzech pokoleń uhonorowano tą wyjątkową nagrodą. W 1967 roku, za wybitną indywidualną i kolektywną „służbę na rzecz ludzkości", nagrodzono wszystkich braci – Johna III, Nelsona, Laurance'a, Winthropa i Davida[183]. John III w swoim błyskotliwym, acz krótkim, przemówieniu stwierdził, że filantropia w ich wypadku nie ograniczała się do przekazania środków finansowych i firmowania nazwiskiem, ale, tak jak uczyli ich rodzice, do „poświęcenia się osobiście, swojego czasu, myśli i energii". Tylko w takiej formie filantropia mogła być efektywna[184]. Każdy z nich kierował się zasadami i sumieniem jak kompasem, starając się w jak najlepszy sposób wykorzystać fortunę i władzę do ulepszania i naprawiania społecznych bolączek i niedostatków, do pomagania potrzebującym[185].

Każde z trzech pierwszych pokoleń wniosło coś wyjątkowego w codzienność amerykańskiego i międzynarodowego społeczeństwa. Każdy z pięciu braci, wybierając, bardziej lub mniej świadomie, swoją karierę, przysłużył się tej społeczności. Trzech z nich odcisnęło szczególne piętno na relacjach międzynarodowych – Zachodu ze Wschodem, Południem lub innymi regionami świata. Nelson z Ameryką Łacińską, JDR III z Azją, David największy „internacjonalista" z Bliskim Wschodem i krajami arabskimi oraz Związkiem Radzieckim. Rola, jaką przyszło mu odegrać, wynikała w znacznym stopniu z funkcji, jaką sprawował w Chase Manhattan, ale już jego zaangażowanie w Komisji Trójstronnej, Council for Foreign Relations, Bilderberg Group to świadomie podjęte działania, stymulujące międzynarodowe porozumienie.

Każdy z braci z powagą traktował zobowiązania wynikające z długoletnich projektów filantropijnych rodziny i każdy wynosił je na wyższy poziom organizacyjny,

---

182 RAC, JDR 3rd Personal Papers, series 2, box 9, folder 85.

183 Należy zwrócić uwagę, że w liście prezydenta NISS Franka Pace'a, Jr. do JDR III zapowiada on nagrodę dla szóstki rodzeństwa, w tym najstarszej siostry Abby, natomiast w programie uroczystości widnieją jedynie bracia. Zapewne Abby odmówiła, choć są to jedynie domysły; przez większość swojego dorosłego życia izolowała się i unikała publicznego angażowania się w filantropię, z własnej woli pozostając w cieniu braci. RAC, JDR 3rd Personal Papers, series 2, box 9, folder 85. Letter from Pace to JDR 3rd, 28.06.1967; RAC, JDR 3rd Personal Papers, series 3.6, box 94, folder 762, NISS Program of Gold Medal Annual Dinner, 1967.

184 Cyt. za: Harr, Johnson, *The Rockefeller Century*, 7.

185 Na temat przyznanej nagrody zob. ibidem, 3–8.

finansowy programowy. Każdy z nich dokonał czegoś mniej lub bardziej „wielkiego", ale ważnego dla społeczności lokalnej, z której się wywodził lub której poświęcił sporą część swojego dorosłego życia. Ze względu na miejsce zamieszkania najczęstszym beneficjentem było miasto Nowy Jork, dla którego wiele uwagi, pomysłowości, przedsiębiorczości poświęcili JDR III, Nelson, David i Laurance. Ale były też Arkansas i miasto Little Rock, Atlanta, Kolonialny Williamsburg, San Francisco, Chicago, Terrytown i wiele innych miejsc. Dla społeczności międzynarodowej zobowiązania tej rodziny będą przede wszystkim wiązały się z Fundacją Rockefellera, która „przekazała" stery władzy nad nią poza wpływy rodziny, cytując Davida.

A przecież oprócz tych wielkich darów były jeszcze dziesiątki pomniejszych. Te, które były efektem szerokich zainteresowań i podróży członków rodziny Rockefellerów, ich otwartości na sztukę i pasji kolekcjonerskiej, trafiały do rozmaitych muzeów w Stanach Zjednoczonych i poza granicami. Cieszyły oko samych właścicieli, aby po ich śmierci lub czasem za ich życia znaleźć się w działających już galeriach i muzeach lub stawać się „tętniącym sercem" nowo tworzonych kolekcji. Zbiory rodziny przekazano do *Frick Museum* w Nowym Jorku, *Museum of Indian Arts and Culture*, *Arkansas Art Center*, *Harvard University Art Museum*, *Hood Museum of Art at Dartmouth College* (w Hanowerze w stanie New Hampshire), *Frances Lehman Loeb Art Center* w College'u Vassar (gdzie uczęszczała Bessie – córka Seniora oraz Blanchette – żona Johna III), *Nelson Rockefeller Center for Latin American Art* (poprzednio San Antonio Museum of Art) czy też w końcu skrzydło The Met – *In Memoriam: Michael C. Rockefeller Wing* – upamiętniające śmierć Michaela, który zaginął w trakcie wyprawy po zbiory plemion w rejonach Nowej Gwinei[186], oraz wielu innych[187].

---

[186] O ile okoliczności jego zaginięcia są dobrze znane, o tyle to, że nigdy nie odnaleziono ciała Michaela, syna Nelsona Rockefellera, jednego z dwójki bliźniąt i piątki dzieci, które miał ze swoją pierwszą żoną Mary T. Clark, na zawsze położył się cieniem na rodzinie. Szczególnie, że ten świetnie zapowiadający się młody człowiek, z ogromną pasją kolekcjonerską, wydawał się być naturalnym dziedzicem i kontynuatorem działalności filantropijnej rodziny. W 53. rocznicę tego wydarzenia ukazała się książka autorstwa Carla Hoffmana, podróżnika i korespondenta *National Geographic*, który wyruszył śladami Michaela do plemienia Asmat. Poszukiwał tam odpowiedzi na kontrowersje związane z tajemnicą jego zaginięcia. Książka (Carl Hoffman, *Savage Harvest: A Tale of Cannibals, Colonialism, and Michael Rockefeller's Tragic Quest for Primitive Art* [New York: William Morrow, 2014]), zaczynająca się cytatem z Ryszarda Kapuścińskiego: „każde spotkanie z Innym jest zagadką, jest niewiadomą, jest – powiem więcej – tajemnicą", chociaż wnosi wiele, ostatecznie nie rozwiązuje zagadki. W tym samym roku ukazała się też książka autorstwa Mary Rockefeller, siostry bliźniaczki Michaela. Mary Rockefeller Morgan, *When Grief Calls Forth the Healing: A Memoir of Losing a Twin* (New York: Open Road, 2014).

[187] Więcej nt. kolekcjonerskich pasji członków rodziny, wielkich i pomniejszych kulturalnych przedsięwzięć; otwartości na nowe kierunki w sztuce, architekturze; doceniania przed innymi sztuki współczesnej, folkowej czy prymitywnej oraz bezprecedensowej odwagi i uporu w realizowaniu niemożliwych przedsięwzięć, takich jak Rockefeller Center, Lincoln Center czy Empire State Mall w Albany, czyt. w: Loebl, *America's*; Alisa LaGamma, Joanne Pillsbury, Eric Kjellgren, Yaëlle Biro, *The Nelson A. Rockefeller Vision. Arts of Africa, Oceania, and the Americas* (New York: The Metropolitan Museum of Art, 2014); Carlos Espejel, *The Nelson A. Rockefeller Collection of Mexican Folk Art* (San Francisco:

Senior utworzył Fundację Rockefellera z pomocą syna Juniora. Ten przeznaczył 57,7 mln USD na fundację swoich synów – RBF. Synowie dzięki temu przekazali pałeczkę swoim dzieciom, aby mogły utworzyć Rockefeller Family Fund, instytucję mającą stawić czoła wyzwaniom czasów czwartego pokolenia. Pytanie, jakie należy postawić, to, czy mając na względzie ogromne osiągnięcia trzech pokoleń, jest jeszcze cokolwiek, co pozostało do zrobienia dla czwartego i kolejnych pokoleń.

2.5. Czwarte pokolenie i co dalej?

David zmarł w wieku prawie 102 lat, był ostatnim z trzeciego pokolenia, łącząc jednocześnie przyszłe pokolenia rodziny[188]. Był jedynym z trzeciego pokolenia Rockefellerów, który samodzielnie napisał swoją autobiografię. Napisał ją, bo jak sam twierdził, wiódł „raczej interesujące życie"[189]. Prawdziwym powodem nie było jednak dostarczenie wyjaśnień ciekawej opinii publicznej, a raczej ukojenie zwaśnionych członków rodziny. Autobiografia miała stanowić bazę, na której kolejne pokolenia zbudują coś własnego. Każdy z przedstawicieli tych trzech pierwszych pokoleń doświadczył rewolucyjnych zmian zachodzących w Stanach Zjednoczonych. Przez to „stulecie Rockefellerów", jak nazwali je bardziej zjadliwi biografowie, pod względem społecznym, politycznym i ekonomicznym Ameryka zmieniła się nie do poznania. Przez to stulecie, od otwarcia firmy przez Seniora w 1865 roku do lat 70. i 80. XX wieku, kiedy zaczęli odchodzić pierwsi „bracia", zmieniło się społeczne oczekiwanie wobec bogatych Amerykanów, wobec filantropii, biznesu, relacji w przemyśle, zmieniła się rola Stanów Zjednoczonych w świecie, zmieniła się Fundacja Rockefellera, aż w końcu zmieniła się rodzina. Chociaż bez jednego lidera, bo nie stał się nim w sposób naturalny kolejny John D., bez wielkiej fortuny, rozdanej lub podzielonej między licznych już członków rodziny oraz pomniejszoną

The Mexican Museum, 1987); William S. Lieberman, *Twentieth Century Art from the Nelson Aldrich Rockefeller Collection* (New York: The Museum of Modern Art, 1969); William S. Lieberman, Lee Boltin, Dorothy Canning Miller, *The Nelson A. Rockefeller Collection: Masterpieces of Modern Art* (New York: Hudson Hills Press, 1981); Young, *Lincoln*; Rorimer, *The Cloisters* i wielu innych.

188 Jonathan Kandell, „David Rockefeller, Banker on a Global Mission, Dies at 101", *The New York Times*, 21.03.2017, A1. David Rockefeller zmarł 20 marca 2017 r. w rodzinnej posiadłości w Pocantico Hill, zaledwie kilkaset metrów od zbudowanego dla drugiej żony jego ojca Johna D. Rockefellera, Jr. domu, gdzie obecnie mieści się Rockefeller Archive Center. Przeżył siedem przeszczepów serca i śmierć swojego syna Richarda.

189 Todd S. Purdum, „A Toast to David Rockefeller", *The New York Times*, 21.03.2017.

przez skarb państwa oraz okresowe recesje, rodzina nadal trwa w swoich filantropijnych przedsięwzięciach[190].

Rodzina, mająca za sobą taką historię i takie dziedzictwo, ma szansę kontynuować tradycję zapoczątkowaną przez Juniora i Abby, tradycję osobistego zaangażowania w wypełnianiu powinności społecznej, wynikającej z pozycji, fortuny i światopoglądu. Senior interpretował amerykański indywidualizm nieco odmiennie niż jemu współcześni. Zdaniem Davida istotą indywidualizmu dziadka nie była „samolubność i samouwielbienie", a „wolność w osiąganiu", w dążeniu do m.in. fortuny oraz „obowiązek zwrotu czegoś wartościowego społeczności, która pielęgnowała go i utrzymywała"[191]. I to trzecie pokolenie braci Rockefellerów wydawało się spełnić nie tylko ideały dziadka, ale i pokładane w nich nadzieje rodziców, swego czasu wyrażone przez zatroskaną matkę. Bez mocnego kręgosłupa moralnego, wzmocnionego surowymi regułami wychowawczymi, kolejnym młodym Rockefellerom z pewnością droga ta nie będzie wydawała się tak oczywista.

Wątpliwości mogą wynikać z najbardziej nawet neutralnych darów rodziny dla społeczeństwa i stawać się obiektem krytyki czy nawet ataków. O ile działalność biznesowa Rockefellerów, obciążona piętnem „splamionych krwią pieniędzy"[192], mogła budzić niezwykle mocne (choć po części zapewne uzasadnione) kontrowersje, o tyle zadziwia nieustająca wręcz nagonka na akty dobroczynne rodziny i dopatrywanie się w źródłach aktywności dobroczynnej niecnych pobudek. Popularnymi czy też mocno powielanymi sądami na temat motywacji Rockefellerów są posądzenia o czysto egoistyczne przyczyny – dążenie do władzy, zdobywanie popularności, dawanie upustu swojemu niepohamowanemu ego, poczucie winy, chęć uniknięcia wysokich podatków od dochodu czy nieruchomości.

Dokonania Juniora sprowadzano do wyłącznych starań oczyszczenia złego imienia rodziny. Jego synów natomiast oskarżano o manipulowanie imieniem i pieniędzmi dla

---

[190] W rankingu „Forbsa" rodzina Rockefellerów znajduje się na dalekim 43. miejscu, po Waltonach, Kochach czy Marsach, których majątki zwyżkują. „Billion-Dollar Dynasties: These Are the Richest Families in America", *Forbes*, 17.12.2020, https://www.forbes.com/sites/kerryadolan/2020/12/17/billion-dollar-dynasties-these-are-the-richest-families-in-america [31.08.2023]. W 2020 r. majątek rodziny szacowany był łącznie na kwotę 8,4 mld USD i było to mniej o 2,6 mld w stosunku do 2016 r.; por. „Rockefeller family", *Forbes*, 16.12.2020, https://www.forbes.com/profile/rockefeller [31.08.2023].

[191] Rockefeller, *Memoirs*, 13.

[192] Określenie *blood tainted money* użyte zostało przez znamienitego pastora kongregacjonalistów, dr. Washingtona Gladdena. Publicznie skrytykował on dar Seniora dla Congregational Board of Foreign Ministers w wysokości 100 tys. USD, ofiarowany w 1905 r. Był to atak z najmniej spodziewanego źródła i to całkowicie niezasłużony, ponieważ pieniądze były wynikiem usilnych próśb rady o dofinansowanie przez Rockefellera. Łatka przypięta rodzinie, podchwycona przez prasę, nie tylko pozostała na długo, ale wpisana została na stałe do leksykonu politycznych pojęć; zob. „Tainted Money", *The New York Times*, 26.04.1905; por. Chernow, *Titan*, 499–500.

osobistych korzyści zdobycia władzy w każdej możliwej dziedzinie – od gospodarki, przez politykę, po szeroko rozumiane wpływy w społeczeństwie amerykańskim. Całkowicie niedorzeczne teorie o dążeniu rodziny do kontrolowania wszelkich aspektów życia we współczesnej Ameryce, wyłącznie dla własnego kaprysu, swoje źródło mają w wielu publikacjach nie tylko lewicowych autorów[193], ale i konserwatywnych[194]. Niestety, ta teoria spiskowa o dążeniu rodziny do przejęcia władzy nad USA, a może i nawet całym światem, w dużej mierze została zbudowana na podstawie „interpretacji" materiałów wtórnych wykorzystywanych do ich publikacji[195]. W dążeniu do z góry określonego celu – zaprezentowania rodziny jako „gasnącej gwiazdy", której świetność jest już za nią – autorów gubią wątki poboczne, drobne rodzinne plotki i mało istotne fakty. O ile pierwsza część dotycząca Seniora jest jasno zarysowaną prezentacją dążącego do celu Johna D., o tyle ukierunkowana na „zdobycie" władzy droga trzeciego pokolenia jest raczej oparta na domysłach i drobnych manipulacjach. Zdaniem Colliera i Horowitza czwarte pokolenie „kuzynów" ucieka zarówno od pieniędzy, nazwiska, jak i ponoć idącej za nimi władzy, chcąc żyć własnym życiem, bez dźwigania ciężaru filantropijnego obowiązku. 48 lat, jakie minęło od publikacji tej książki, pokazuje jedynie, w jakim błędzie byli jej autorzy.

---

[193] Należą do nich: Ferdinand Lundberg (autor *The Rich and the Super-Rich: A Study in the Power of Money Today* oraz *The Rockefeller Syndrome*) czy E. Richard Brown (autor *Rockefeller Medicine Men: Medicine and Capitalism in America*). Pomimo stwierdzenia, że „naukowa medycyna", podobnie jak naukowa filantropia, „służyła interesom zarówno środowiska medycznego, jak i korporacyjnej klasie Stanów Zjednoczonych", Brown nie wpisuje się w narrację popularyzatorów teorii spiskowych. Brown jedynie skupia się na klasowym charakterze zmian zachodzących w medycynie i edukacji medycznej, ulegających logice kapitalistycznych relacji społecznych. E. Richard Brown, *Rockefeller Medicine Men: Medicine and Capitalism in America* (Berkeley: University of California Press, 1979), 11, 22, 58–59.

[194] Peter Collier i David Horowitz, znani biografowie amerykańskich dynastii (pisali o Fordach, Kennedych i Rooseveltach), kiedy pisali *The Rockefellers: An American Dynasty*, deklarowali się jako liberałowie (w takim duchu publikowali m.in. dla radykalnego magazynu „Ramparts"), prezentując rodzinę przez „pryzmat teorii marksistowskich i politycznej kontrkultury" (Rockefeller, *Memoirs*, 320). Zyskawszy sławę jako krytycy amerykańskiego kapitalizmu i establishmentu, o ironio w późniejszym okresie swoich karier przeszli jednak na prawą stronę sceny politycznej, nie tylko stając się czołowym głosem konserwatystów, ale i chętnie przyjmując fundusze od prawicowych fundacji; por. Neil Genzlinger, „Peter Collier, Author and Leading Conservative Voice, Dies at 80", *The New York Times*, 8.11.2019.

[195] Collier i Horowitz mocno wykorzystują biografię Johna D. Rockefellera autorstwa Allana Nevinsa w wydaniu z 1953 r. lub jej skróconej jednotomowej wersji autorstwa Williama Greenleafa z 1959 r. oraz książkę Raymonda B. Fosdicka *John D. Rockefeller Jr.* W przeciwieństwie do autorów wspomnianych publikacji, którzy nie tylko osobiście znali podmioty swojej analizy, ale mieli wyłączny dostęp do pełnego archiwum rodziny, w tym do prywatnej korespondencji, Collier i Horowitz, mając dostęp do archiwum rodziny (ale nie listów), wtedy mieszczącego się jeszcze w podziemiach Rockefeller Sanitary Commission, nie do końca z tej okazji byli skłonni skorzystać. W zamian w książce wykorzystali liczne wywiady przeprowadzone z członkami dalszej, niezaangażowanej i rozczarowanej rodziny, obiecując anonimowość i zachęcając do wynurzeń.

W bardziej postępowych opiniach, czy raczej opartych na obiektywnej ocenie materiałów źródłowych i efektów długotrwałych działalności rodziny w przestrzeni publicznej USA i poza nią, słychać głosy wspomnianych już zasad moralnych i religijnych, poczucia obywatelskiego obowiązku. Są też inne przyczyny, jak pragnienie wypełnienia życia aktami filantropii, a nie pozbawionym sensu dążeniem do fortuny, władzy i przyjemności. Coraz bardziej powszechna, popularyzowana przez osoby w przeszłości związane bądź z członkami rodziny, bądź z Fundacją Rockefellera, czy też niezależnych historyków głęboko penetrujących zasoby archiwum rodzinnego, jest opinia, że „dzieło" filantropijne Rockefellerów wynika z wychowania i tradycji.

Przemijająca fortuna w dużym stopniu została rozdana przez poprzedników. Ciągłość tradycji osobistej filantropii, przerwana nagłą śmiercią JDR III, nie została w pełni przekazana ostatniemu w linii synowi, noszącemu imię Johna D. Wydarzenia te zamykają długi rozdział w historii USA, w historii międzynarodowej filantropii, w historii funkcjonowania trzeciego sektora. Wchodząca w siódme pokolenie, licząca 250 członków (w tym 174 spadkobierców)[196], rodzina zmagała się z atakami (jak publikacja Colliera i Horowitza, która stała się źródłem konfliktu między członkami rodziny[197]), z wewnętrznymi kryzysami (jak problemy po śmierci Johna i Nelsona, które podzieliły rodzinę[198]), tragediami (jak wspomniane zaginięcie Michaela czy śmierć w katastrofie awionetki Richarda Rockefellera, syna Davida, wracającego z 99. urodzin ojca[199]). Wielu z członków rodziny szukało własnej drogi.

---

196 Robert Frank, „4 Secrets to raising Wealthy Kids, according to the Billionaire Rockefeller Family", CNBS, 26.05.2018, https://www.cnbc.com/2018/03/26/david-rockefeller-jr-shares-4-secrets-to-wealth-and-family.html [31.01.2023].

197 Rozmowy autorów z członkami rodziny, prowadzone pod przykrywką publikacji na temat filantropii odbywały się w wyjątkowym czasie. Płynąc na fali ideologicznych podziałów trawiących Stany Zjednoczone u schyłku wojny w Wietnamie i walki o sprawiedliwość społeczną, które nie ominęły rodziny Rockefellerów, prowadziły do konfrontacji na linii rodzice–dzieci. Szczególnie krytycznie oceniano zachowanie „nielojalnych" kuzynów. Szerzej o konflikcie, który był rezultatem nieautoryzowanych wywiadów udzielonych Collierowi i Horowitzowi, można przeczytać w: Rockefeller, *Memoirs*, 322–323, 342, 346.

198 Chodziło o kwoty, które miały zostać przekazane w testamentach na utrzymanie m.in. nieruchomości Kykuit. Do kilku kryzysów dochodziło wcześniej przede wszystkim z powodu różnicy zdań, m.in. pomiędzy JDR III a Nelsonem, dotyczącej przekazania kierownictwa nad RBF osobom spoza rodziny. Podobna sytuacja w przeszłości doprowadziła do „zmniejszenia, a w konsekwencji do wygaśnięcia" wpływu rodziny na Fundację Rockefellera; zob. Rockefeller, *Memoirs*, 336–355.

199 Marc Santora, „Son of David Rockefeller Dies in Small-Plane Crash", *The New York Times*, 13.06.2014.

John Davison Rockefeller IV, syn JDR III, chociaż sam wybrał swoje środkowe imię[200], wybrał jak wielu w rodzinie karierę polityczną[201]. Takiej rodziny zapewne już nie będzie. Podobnie jak nie będzie już takiej tradycji, ale swoiste dziedzictwo w postaci pozostawionych instytucji, efektów ich pracy, nieprzemijającego wpływu na niezliczone rzesze bezpośrednich czy pośrednich odbiorców programów (często nieświadomych pochodzenia darów, przynoszących postęp nauki i praktycznego zastosowania tej wiedzy), realizowanych przez te instytucje, pozostanie.

* * *

Osiągnięcia rodziny są obiektywnie tak ogromne, że wszelkie starania zaprezentowania efektów ich działań zabrzmią niewiarygodnie, górnolotnie czy wręcz egzaltowanie. Świadomość tego jest wręcz oczywista, jednak przedstawienie historii fundacji bez historii rodziny byłoby nie tylko niepełne, co historycznie wręcz podważalne, bo bez tej pełnej konfliktów, słabych charakterów, występków czy kardynalnych błędów rodziny, nie byłoby Fundacji Rockefellera. A bez Fundacji Rockefellera ta rodzina nie odczuwałaby tak ogromnego zobowiązania uczynienia więcej. Tę samą paralelę można odnieść do pieniędzy, które zgromadził Senior. Nie były jego celem, a skutkiem prowadzonego biznesu. Bez pieniędzy nie byłoby Fundacji Rockefellera, a bez sukcesów RF nie byłoby kolejnych małych, średnich i wielkich przedsięwzięć filantropijnych.

---

[200] Jego ojciec nazwał go Jay, pozwalając dokonać wyboru, czy jako pierworodny chce kontynuować rodzinną tradycję inicjałów JDR, co też ten uczynił. Syn John „Jaya" IV, również przybrał to imię – John „Jamie" D. Rockefeller V i nadał je swojemu synowi. JDR VI urodził się w 2007 r. Tradycja trwa więc nadal, budując wręcz królewską dynastię.

[201] Jako jedyny demokrata z dotychczasowych sześciu pokoleń rodziny uznawanej za tradycyjnie republikańską. Był gubernatorem stanu Wirginia Zachodnia i senatorem do 2014 r.

3. W „sieci" Rockefellerów

3.1. Instytucje powołane przez rodzinę

John D. Rockefeller Senior, „nauczony pracy, oszczędzania i dawania"[1], od początku swojego dorosłego życia oddawał się działalności dobroczynnej. Jego dary finansowe zwiększały się wprost proporcjonalnie do rosnącej fortuny. W procesie tym z wielkim poświęceniem pomagał mu Frederick Gates, który „stopniowo do wszystkich aktów dobroczynnych Seniora wprowadził zasady naukowego dawania. [T]en zaś natychmiast odłożył wszystkie detaliczne akty dobroczynności, wchodząc bezpiecznie i z wielką przyjemnością do świata wielkiej hurtowej filantropii"[2].

O prawdziwej filantropii można jednak mówić dopiero od momentu, kiedy w biurze przy Broadway 26 dołączył do nich John D. Rockefeller Junior[3], który, jak w przyszłości również jego synowie, zadziałał jak katalizator dla ludzi i pomysłów.

Prawdziwą filantropię należy rozumieć jako działalność zorganizowaną w strukturach powoływanych instytucji, planową, metodycznie odpowiadającą na pojawiające się wyzwania, wynikające ze zmieniających się stosunków społecznych, naukowych odkryć i wielu innych uwarunkowań, decydujących o całokształcie realizującej tę filantropię fundacji. Junior, przy wielkiej pomocy Fredericka Gatesa, podjął starania utworzenia pierwszych wielkich fundacji – były to Rockefeller Institute for Medical Research (1901), General Education Board (1902), Rockefeller Sanitary Commission (1909), a w 1906 roku rozpoczął, zakończone sukcesem w 1913 roku, starania utworzenia Fundacji Rockefellera. Nie licząc instytucji powołanych przez Andrew Carnegiego – Carnegie Institute of Washington (1904), Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching (1905)

---

[1] Allan Nevins, *John D. Rockefeller, The Heroic Age of American Enterprise*, t. 1 (New York: Scribner's Sons, 1940), 43.

[2] Frederick T. Gates, *Chapters in My Life* (New York: The Free Press, 1977), 161.

[3] Harr i Johnson podają trzy przyczyny, dla których Senior nie rozpoczął swojej przygody z filantropią na większą skalę, kiedy osiągnął już sukces w 1890 r., były nimi: poważne zaangażowanie Seniora i Gatesa w rozwój i fundowanie Uniwersytetu Chicagowskiego oraz zmaganie się ze skutkami kryzysu w 1893 r., ale przede wszystkim ani on, ani Gates nie byli gotowi na odkrywanie nowych możliwości w filantropii. Potrzebowali do tego właśnie Juniora. John Ensor Harr, Peter J. Johnson, *The Rockefeller Century: Three Generations of America's Greatest Family* (New York: Charles Scribner's Sons, 1988), 28–31.

i Carnegie Corporation of New York (1911), jedynie dwie inne fundacje mogły dorównać tym tworzonym przez Rockefellerów – Milbank Memorial Fund (1905) i Russell Sage Foundation (1907)[4].

Większość instytucji powołanych w pierwszych dwóch dekadach XX wieku finansowana była z majątku osobistego Seniora. To jednak dzięki pomysłowości Gatesa oraz przedsiębiorczości i niezwykłemu talentowi organizacyjnemu Juniora, instytucje te miały szansę rozwinąć się w jedne z największych w USA i najpoważniejszych fundacji działających na arenie międzynarodowej. Istotą talentu Juniora była rzadka umiejętność korzystania z rady ekspertów i otaczania się ludźmi kompetentnymi, a nie tylko lojalnymi[5].

Wielorakość i odmienność tych instytucji jest tak ogromna, że aby ją przedstawić, konieczna byłaby osobna publikacja. Warto jednak, chociaż pobieżnie, przyjrzeć się instytucjom, organizacjom i fundacjom powołanym przez Rockefellerów, które działały przed lub równolegle z Fundacją Rockefellera[6]. Umożliwi to zrozumienie ewoluującej funkcji, zainteresowań i struktury Fundacji, do której przy okazji reorganizacji w latach 20., 30. i 40. XX wieku wcielane były samodzielnie funkcjonujące instytucje, których lista jest niezwykle długa, współmiernie do złożoności form i zakresu prowadzonej przez nie działalności. Wpływ organizacji, pomimo działalności kończącej się w ciągu zaledwie kilku dekad, na praktycznie każdą dziedzinę życia współczesnego człowieka był przemożny.

3.1.1. Rockefeller Institute for Medical Research

Jednym z pierwszych wspólnych przedsięwzięć była budowa Rockefeller Institute for Medical Research (RIMR) w 1901 roku. Pomysł narodził się w głowie Gatesa, który

---

[4] Archiwa obu fundacji dostępne są w Rockefeller Archive Center, Sleepy Hollow, New York.

[5] Takiej umiejętności nie miał natomiast Andrew Carnegie. W pierwszych latach działalności Carnegie Corporation of New York jego wpływ był bardzo odczuwalny, chociaż, jak sam twierdził, „nie chciał związywać rąk" członkom rady powierniczej, to wypełniał je lojalnymi, ale mającymi wiedzę jedynie w dziedzinie biznesu współpracownikami. Nie potrafił zawierzyć ekspertom, co oczywiście przynosiło sporą szkodę działalności CCNY i innych jego fundacji. Po jego śmierci rada powoli, choć respektując jego życzenia, zaczęła wypracowywać nowy kierunek dla CCNY; zob. więcej Patricia L. Rosenfield, *A World of Giving: Carnegie Corporation of New York – A Century of International Philanthropy* (New York: PublicAffairs, 2014), 18–28. Za przyczynę słabszego sukcesu fundacji Carnegiego można uznać to, że nie miał on męskiego dziedzica, kogoś kto, jak Junior po swoim ojcu, przejąłby zarówno zarządzanie rodzinnymi interesami, jak i rosnącym „biznesem" filantropii. A w owym czasie publiczna działalność kobiet była bardziej wyjątkiem niż regułą; Harr, Johnson, *The Rockefeller Century*, 64.

[6] Zob. Aneks 3A i 3C.

po lekturze *Principles and Practice of Medicine*, autorstwa Williama Oslera, doszedł do smutnego wniosku, że chociaż lekarzom znane są przyczyny powstawania chorób, to niestety nie potrafią ich leczyć. Z lektury wydanej po raz pierwszy w 1892 roku książki Gates dowiedział się, że medycyna, choć świadoma istnienia drobnoustrojów, wielu nie była w stanie zidentyfikować, ponadto jako dziedzina wiedzy była w USA bardzo zapóźniona[7]. Nie działał żaden instytut badawczy na wzór Instytutu Pasteura we Francji czy Kocha w Niemczech. Powszechna była szarlataneria i homeopatia, sprzęt jak mikroskop nie był jeszcze w powszechnym użyciu, a instytuty badawcze, podobnie jak uniwersytety medyczne, z powodu – jak nazwał to Gates – „szczególnej komercyjnej organizacji", poważnie niedoinwestowane. Gates dostrzegł „tragiczny stan i ogromny drzemiący potencjał" w dziedzinie badań medycznych i razem z Juniorem przez prawie dwa lata przygotowywali grunt pod to przedsięwzięcie[8]. Jednym z decydujących momentów była śmierć zaledwie trzyletniego wnuka Seniora – Johna Rockefellera McCormicka na szkarlatynę w pierwszych dniach 1901 roku, któremu żaden znamienity lekarz z Nowego Jorku nie potrafił pomóc[9].

Skromny początkowy dar w wysokości 20 tys. USD rocznie przez dziesięć lat miał zachęcić „wyjątkowo kompetentnych" naukowców do podjęcia pracy nad poszukiwaniem metod leczenia najpowszechniejszych chorób. Miało się to odbywać bez pośpiechu i wielkiego rozgłosu. Sama zaś nadzieja miała być wystarczającym stymulatorem do osiągnięcia najlepszych wyników. Posłużyć też miała zachęceniu innych darczyńców do „inwestowania" w badania medyczne[10].

Nie trzeba było czekać zbyt długo, aby RIMR okazał się wart zainwestowanych pieniędzy. Senior dołożył 1 mln USD, a kiedy instytut potrzebował nowych laboratoriów, po prostu je wybudował. Zaraz potem, dzięki 2,5 mln USD, Senior utworzył kapitał żelazny, aby jeszcze tego samego roku zacząć budowę szpitala klinicznego[11]. Wkrótce

---

[7] Frederick Gates, *Manuscript Autobiography*, cyt. za: Raymond B. Fosdick, *John D. Rockefeller Jr.: A Portrait* (New York: Harper & Brothers Publishers, 1956), 110–111.

[8] Obawiano się „konkurencji" ze strony innych instytutów. Rywalizacja w filantropii była zupełnie czymś innym niż w biznesie. Chodziło o niepowielanie darów. W tym czasie Henry Phipps fundował instytut mający zajmować się badaniami nad gruźlicą w Filadelfii, a Andrew Carnegie był w trakcie planowania Carnegie Institution of Washington. Z tym drugim uzgodniono, że instytut nie będzie zajmować się badaniami medycznymi. E. Richard Brown, *Rockefeller Medicine Men: Medicine and Capitalism in America* (Berkeley: University of California Press, 1979), 108. Na temat zadania, jakie otrzymał Junior, aby „szczegółowo i systematycznie" zbadał praktyczność powołania takiej instytucji, zob. Fosdick, *John D.*, 112–113.

[9] Brown, *Rockefeller*, 105–107; zob. też George W. Corner, *A History of the Rockefeller Institute, 1901–1953. Origins and Growth* (New York: Rockefeller Institute Press, 1964), 30–31.

[10] W celu upamiętnienia zmarłego syna i wnuka Seniora jego rodzice Edith i Harold F. McCormick ufundowali memorial Institute for Infectious Diseases w Chicago. Corner, *A History*, 51–52.

[11] Rockefeller Archive Center (RAC), Records of the Rockefeller Foundation (RF), RG 3.1, series 902, box 1, folder 5, Thomas B. Appleget, *The Charter of the Rockefeller Foundation*, 26.02.1940,

RIMR stał się jednym z czołowych centrów badawczych na świecie i miejscem, gdzie dokonywano epokowych odkryć medycznych[12]. W trakcie tej realizacji Junior blisko współpracował z Board of Scientific Directors (Radą Dyrektorów Naukowych) Instytutu Rockefellera, którego członkowie – William H. Welch, Simon Flexner czy Theophil Mitchell Prudden, nie tylko ukształtowali jego podejście do późniejszych naukowych i edukacyjnych przedsięwzięć, ale blisko związali swoje losy z Fundacją Rockefellera[13].

Niepozorne początki RIMR, przemianowanego w 1965 roku na Rockefeller University, stały się źródłem inspiracji dla trzech zasad, na których oparto każdą kolejną powoływaną instytucję, a *grand finale* tego procesu było powstanie Rockefeller Foundation. Wspomniane zasady zakładały całkowitą otwartość badań naukowych, elastyczne podejście do rezultatów, nieokreślających z góry ani kierunku, ani wniosków naukowych dociekań, nawet jeśli nie leżały one w zgodzie z zasadami czy etyką wyznawaną przez głównego darczyńcę. Kolejną zasadą było utożsamianie wartości naukowych z wartościami uniwersalnymi. W praktyce znaczyło to, że każde badanie, jakkolwiek teoretyczne i odległe od codzienności czy rzeczywistości, prędzej czy później miało znaleźć zastosowanie w życiu ludzi. Kierowano się więc głębokim przekonaniem, że każdy problem może znaleźć rozwiązanie w odpowiednio kierunkowanych badaniach naukowych. Nie podejmowano zatem żadnych prób pokonania jakiegoś problemu bez uprzednich szeroko zakrojonych i dogłębnych badań naukowych. Sprawdzano przyczyny pojawienia się problemu, możliwe sposoby i metody rozwiązania go, następnie testowano te rozwiązania na małym obszarze, aby uzyskawszy pewność, móc zaaplikować właściwe „lekarstwo". Nie miało zupełnie znaczeni, czy problem był natury społecznej, medycznej, edukacyjnej czy ekonomicznej. Trzecią zasadą było przekonanie co do przyczyny powstawania wszelkich bolączek i niedostatków współczesnego społeczeństwa. To choroba leżała u podstaw niedomagania fizycznego i mentalnego, ekonomicznej, społecznej i w końcu moralnej degeneracji. Z takiego przekonania wychodził Frederick Gates, który w memorandum na temat znaczenia filantropii pisał tak:

8–9. Senior, który sam stosował wyłącznie homeopatię, do 1928 r. łącznie przekazał 65 mln USD na RIMR. Corner, *A History*, 68.

[12] Do dziś aż 26 pracowników Instytutu otrzymało Nagrody Nobla w dziedzinie „fizjologii lub medycyny", 20 – National Medal of Science, 26 – Lasker Award i wiele innych wyróżnień i nagród; zob. Rockefeller University, *Awards & Honors*, https://www.rockefeller.edu/about/awards [6.01.2025]. Więcej nt. historii tej instytucji zob. też: Elizabeth Hanson, *The Rockefeller University Achievements: A Century of Science for the Benefit of Humankind, 1901–2001* (New York: The Rockefeller University Press, 2000); Rockefeller University, *History*, https://www.rockefeller.edu/about/history [6.01.2025].

[13] Więcej o bliskich relacjach i wpływie, jaki wywarli na Juniora, na jego światopogląd, osobowość, styl pracy, umiejętności zagłębiania się w kwestie i szerokiego spojrzenia na problemy zob. Fosdick, *John D.*, 114, 122–124, 382.

> Jeśli nauka i edukacja są mózgiem i systemem nerwowym cywilizacji, to zdrowie jest jej sercem. Jest organem, który popycha witalny płyn do każdej części społecznego organizmu, umożliwiając każdemu organowi jego funkcjonowanie, odmierzając i ograniczając jego efektywne życie. (…) Choroba jest największą bolączką ludzkiego życia, jest najważniejszym źródłem wszystkich pozostałych ludzkich schorzeń – ubóstwa, przestępczości, ignorancji, nałogów, braku efektywności, dziedzicznego obciążenia i innego zła[14].

Naukowe podejście do poszukiwania przyczyn niedomagania społeczeństwa amerykańskiego swoje źródło miało w progresywizmie, podobnie jak naukowa oraz wielkoformatowa filantropia. Paradoksem jest, że progresywizm był odpowiedzią na zmiany zachodzące w efekcie rewolucji przemysłowej i nierówności oraz kwestii społecznych powstałych wskutek działalności wielkich korporacji, m.in. takich jak Standard Oil Corporation. Tworząca się w tym czasie klasa średnia przedefiniowywała swoje zobowiązania wobec klas niższych, wobec roli, jak pełnić powinna w i dla społeczeństwa. Nie negując kapitalizmu leżącego u podstaw amerykańskiego sukcesu, przedstawiciele klasy średniej akceptowali konieczność ograniczania jego bolesnych skutków. Zarówno progresywizm, jak i nowoczesna filantropia skłaniały się do profesjonalizacji wielu zawodów, w tym pracownika społecznego, lekarza, pielęgniarki, kuratora, do stosowania nowatorskich systemów organizacyjnych oraz rozwiązań opartych na naukowych metodach badawczych[15].

W zamyśle, m.in. Gatesa, RIMR miał docierać do „epicentrum zła" w społeczeństwie, „oczyszczając źródło ludzkiej niedoli". Szczególnie jednak w pierwszych latach RIMR nie skupiał się na badaniu zależności pomiędzy „czynnikami społecznymi a zdrowiem i chorobą". Wszystkie środki przeznaczane były na „chemię, biologię, patologię, farmakologię i eksperymentalną chirurgię", podczas gdy zdaniem Browna ignorowano wpływ czynników ekonomicznych, społecznych i środowiskowych na stan zdrowia[16].

Z okazji otwarcia laboratoriów RIMR w 1906 roku Nicholas Murray Butler, prezydent Uniwersytetu Columbia, stwierdził, że przyczynią się one do poszerzenia wiedzy w dziedzinie medycyny, umożliwią kształcenie naukowców oraz „pomogą upowszechniać

---

[14] RAC, Frederick Gates Papers, box 4, folder 79, vol. 2, Memorandum *Philanthropy and Civilization*, 1923; zob. też Raymond B. Fosdick, *The Story of the Rockefeller Foundation* (New York: Harper and Brothers, 1952), 23–24.

[15] Więcej nt. wpływów idei progresywnej na rozmaite dziedziny życia codziennego w USA zob. Renata Nowaczewska, „Demaskatorzy i naprawiacze", w: *Pomocnik Historyczny POLITYKI* 10 (2013): „Stany Zjednoczone Ameryki. Jak rodziła się potęga", 123–127.

[16] Frederick Gates, *Manuscript Autobiography*, 395, cyt. za: Brown, *Rockefeller*, 129. Odmienne zdanie prezentuje George Corner, który wymienia wiele badań prowadzonych przez RIMR, wiążących np. złe odżywianie z większą skłonnością do zapadania na niektóre choroby; zob. Corner, *A History*, lista badań za lata 1901–1953.

szacunek do nauki i naukowych metod" jako takich[17]. Działalność RIMR była zatem zarówno źródłem powstawania wielu z tych metod, miejscem ich pierwotnej aplikacji, poletkiem doświadczalnym nie tylko w dziedzinie nowych rozwiązań opieki medycznej, jak i próbą sił dla Rockefellerów przed kolejnymi wyzwaniami wielkiej i małej filantropii.

3.1.2. Od Rockefeller Sanitary Commission do International Health Division

W 1909 roku, pod kierownictwem Wickliffe'a Rose'a, powstała Rockefeller Sanitary Commission for the Eradication of Hookworm Disease (RSC), która działała do 1914 roku. Jej projekty kontynuowane były przez założoną w 1913 roku International Health Commission (IHC). Początkowo IHC nazywana była „komisją", wkrótce została przemianowana na „radę" (*board*), aby w końcu, w celu usystematyzowania nazewnictwa funkcjonującego w Fundacji Rockefellera, stać się „sekcją" (*division*)[18]. Rolą tego zmieniającego nazwę podmiotu było „promowanie [zasad] sanitarnych [i] dzielenie się wiedzą medyczną ze światem"[19].

IHD kontynuowała rozpoczętą lokalnie przez Rockefeller Sanitary Commission kampanię przeciwko tęgoryjcowi dwunastnicy, pasożytowi z typu nicieni, którym zakażonych było około 2 mln mieszkańców amerykańskiego Południa. W najbiedniejszych i najbardziej zacofanych obszarach ubóstwo, brak właściwej higieny i całkowita ignorancja na temat podstaw sanitarnych skutkowały prawie 90% zarażonej populacji dzieci szkolnych[20]. Zakażenie powodowało wiele symptomów, w efekcie których u pacjentów obserwowano obniżenie ogólnego stan zdrowia, anemię, apatię, niedorozwoje, zatrzymanie procesu dojrzewania u dzieci i wiele innych, które uniemożliwiały pracę i normalne funkcjonowanie. Z powodu przypisywanego lenistwa biedota Południa zyskała

---

[17] Nicholas Murray Butler, „Scientific Research and Material Progress", w: *Addresses Delivered at the Opening of the Laboratories in New York City, 11.05.1906* (New York: Rockefeller Institute for Medical Research, 1906), 39–40.

[18] W 1916 r. IHC przemianowano na International Health Board (IHB), a w 1927 r. na International Health Division (IHD), przechodząc proces restrukturyzacji, jaki objął całą RF w 1928 r., aby wreszcie zostać „wchłonięta" przez RF w ramach kolejnych zmian w 1951 r. RAC, RF, RG 1.1, series 100, box 11, folder 91, Memorandum concerning future developments in the International Health Division of the Rockefeller Foundation, 1928. Zob. Aneks 3B.

[19] RAC, RF, RG 3.1, series 900, box 18, folder 129, Resolutions Establishing the International health Commission, 27.06.1913.

[20] „Two Million Have Hookworm", *New York Times*, 13.10.1909; Robert Shaplen, *Toward the Well-Being of Mankind: Fifty Years of the Rockefeller Foundation* (Garden City, NY: Doubleday & Company, Inc., 1964), 20.

„Centrum testowania i badania tęgoryjca, Tennessee", ©RAC

reputację „zjadaczy ziemi" i „białych śmieci"[21]. Dzięki prowadzonej na bardzo szeroką skalę kampanii uświadamiającej, przy współpracy z General Education Board, w dziewięciu stanach i kilku tysiącach hrabstw, problem tęgoryjca okazał się możliwy do całkowitej likwidacji. Wystarczyły proste zabiegi podnoszące warunki sanitarne, nieskomplikowane leczenie i ponad wszystko zapobieganie kolejnym zakażeniom[22]. Sukces zachęcił Rockefellerów do wyjścia poza granice kraju, do innych obszarów równie dotkliwie

[21] Problem powszechny, stąd w historiografii szeroko dyskutowany przez m.in.: Matt Wtay, *Not Quite White. White Trash and the Boundaries of Whiteness* (Durham and London: Duke University Press, 2006), rozdz. 4; John Ettling, *The Germ of Laziness: Rockefeller Philanthropy and Public Health in the New South* (Cambridge: Harvard University Press, 1981), 35–38; James O. Breeden, „Disease as a Factor in Southern Distinctiveness", w: *Disease and Distinctiveness in the American South*, red. Todd L. Savitt, James Harvey (Knoxville: The University of Tennessee Press, 1988), 10–13.

[22] Więcej nt. kampanii RSC i IHC przeciw tęgoryjcowi dwunastnicy, reformy zdrowia publicznego i zmian społecznych, których na jej skutek dokonano na amerykańskim Południu, zob.: Nowaczewska, „From »Gospel of Wealth« to »Gospel of Health«: The Rockefellers in the South", w: *The Scourges*

cierpiących z powodu tego zakażenia. RSC ruszyła do Ameryki Łacińskiej, Orientu, Imperium Brytyjskiego, Francji i Holandii, Dalekiego Wschodu i Indii Zachodnich[23]. Finalnie program walki z tęgoryjcem, prowadzony pod przewodnictwem IHD, dotarł do 53 krajów i 29 wysp, nie tylko w obszarach z ciepłym wilgotnym klimatem, ale także do krajów europejskich, gdzie choroba dokuczała przede wszystkim górnikom[24].

Od początku „skazana na sukces" kampania wzmocniła apetyt Rockefellerów na zmierzenie się z kolejnymi problemami zdrowotnymi, trapiącymi populację USA i świata[25]. Kampanie były potwierdzeniem przekonań, m.in. Gatesa, że aby podnosić jakość życia, należy zacząć od poprawy warunków zdrowotnych. Te zaś nierozerwalnie związane były nie tylko z medycznymi powodami powstawania chorób, ale i z problemami społecznymi, których były przyczyną i skutkiem.

W pierwszym okresie działalności, w latach 1913–1922, IHB podjęła walkę z najbardziej uciążliwymi bolączkami ówczesnego świata – malarią, żółtą febrą, gruźlicą i grypą, czyli chorobami, które nie „respektując granic", stały się problemem międzynarodowym. Zaangażowanie RF w badania i programy demonstracyjne było czterokrotnie większe za granicą niż w kraju. Odbywało się we współpracy z lokalnymi rządami czy Amerykańskim Czerwonym Krzyżem, tworząc sieć tzw. stanowych i lokalnych placówek usług zdrowia publicznego. Tak było w przypadku m.in. programu likwidacji gruźlicy we Francji[26].

Dr Wickliffe Rose, pierwszy dyrektor IHB, wykazując się nieograniczoną wyobraźnią i wielką skutecznością, określił podstawowe zasady i politykę IHD, które obowiązywały w późniejszych latach. Niezwykle skromny, ale jednak skuteczny, nie poprzestawał na pierwszych zakończonych sukcesem programach. Wznosząc się ponad granice i bariery, dostrzegał więcej, m.in. to, że największym problemem nie był brak środków

---

of the South? Essays on »The Sickly South« in History, Literature, and Popular Culture, red. Thomas Ærvold Bjerre, Beata Zawadka (Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2014).

[23] John Farley, *To Cast Out Disease: A History of the International Health Division of the Rockefeller Foundation, 1913–1951* (Oxford: Oxford University Press, 2004), 4.

[24] IHD wspierał lokalne rządy Hiszpanii, Niemiec, Belgii, Węgier i Włoch. Rockefeller Foundation, *Annual Report of 1917*, 150; *Annual Report of 1918*, 35; *Annual Report of 1920*, 139, 141, 143.

[25] Na temat kampanii organizacji Rockefellerów przeciwko tęgoryjcowi, malarii i żółtej febrze zob. William Greer, *The Plague Killers* (New York: Scribner's, 1969).

[26] Program trwał od 1917 do 1925 r. Klaus Dittrich, „Embracing Allied Approaches to Public Health: Luxembourg's Industrial Elites and the Rockefeller Mission against Tuberculosis in France after the First World War", *Bulletin of the History of Medicine* 95 (2021), 3: 379–407. DOI:10.1353/bhm.2021.0034; De Luca Barrusse V, „Health education in France during the interwar period: an example of the fight against tuberculosis", *Population and Economics* 6 (2022), 2: 35–54. DOI: 10.3897/popecon.6.e82304. Więcej nt. programu zob. też RAC, RE: SOURCE: *Philanthropy Fight Against Tuberculosis in World War I France*, https://resource.rockarch.org/story/philanthropys-fight-against-tuberculosis-in-world-war-i-france [1.09.2023].

czy słabość organizacyjna, a niedostatek właściwie wykształconego personelu[27]. Zapoczątkował programy edukacyjne, program stypendialny i granty na pokrycie kosztów podróży badawczych, w wysokości 4% całych kosztów operacyjnych, podczas gdy granty kapitałowe przekazywane były na budynki, sprzęt czy dotacje celowe. Największe granty w owym czasie przyznano dla Johns Hopkins School of Hygiene and Public Health oraz Harvard School of Public Health. W zaledwie kilka lat grupa lekarzy pracujących dla IHB zwiększyła się z 17 do 63, a cały program zyskał ostateczny kształt i formę[28]. Przy współpracy z International Education Board IHD przedsięwzięła kampanię tworzenia i dofinansowywania szkół medycznych na świecie od Strasburga i Lyonu, przez Sao Paulo po Bejrut, Singapur i Pekin. Celem kampanii było „ulepszanie poziomu nauczania i badań w strategicznie umiejscowionych szkołach medycznych"[29].

W latach 1923–1935, pod kierunkiem dr. Fredericka F. Russella, przeprowadzono kolejne zmiany w funkcjonowaniu IHD. Poza sprawnym przejściem procesu integracji organizacyjnej pod parasolem Fundacji Rockefellera w 1928 roku, zakończono część programów prewencyjnych – na rzecz rozwoju badań nad przyczynami, drogami zakażeń i produkcją szczepionek przeciw m.in. malarii i żółtej febrze. Program przeciw gruźlicy pochłaniał ponad 0,5 mln USD rocznie, a badania i walka z żółtą febrą prawie 5 mln. Dzięki Russellowi uruchomiono laboratoria medyczne w Nowym Jorku oraz podjęto badania nad wieloma nowymi schorzeniami, jak: anemia, dyzenteria, choroby układu oddechowego, syfilis, frambezja (inaczej malinica), bruceloza[30]. Laboratoria nie tylko „nadały ton pracy badawczej na całym świecie", ale wraz z Instytutem Rockefellera (RIMR) stały się „mekką dla wizytujących naukowców" z całego świata, formułując koncepcję i kształtując metody pracy związane ze zdrowiem dla całej Fundacji Rockefellera[31]. IHD bardzo mocno wspierała organizację zdrowia działającą przy Lidze Narodów, popularyzując rozwój zespołu ds. zwalczania epidemii (*Epidemiological Intelligence Service*). Granty na sprzęt i działania doraźne wyniosły ponad 12 mln USD, a granty kapitałowe – prawie 23 mln USD[32].

---

[27] Fosdick, *John D.*, 369–370; o roli Rose's w IHD zob. Fosdick, *The Story*, 30–43, tutaj 41.

[28] RAC, RF, RG 3.1, series 908, box 14, folder 145, The Rockefeller Foundation Commission on Review of the International Health Division, Expenditures of the IHD, 1913–1949, 1–2.

[29] George E. Vincent, *The Rockefeller Foundation: Review for 1920. Public Health and Medical Education in Many Lands* (New York: Rockefeller Foundation, 1920), 6. Więcej: Fosdick, *The Story*, 105–122.

[30] Fosdick, *The Story*, 44–47.

[31] Ibidem, 46.

[32] RAC, RF, RG 3.1, series 908, box 14, folder 145, Expenditures of the IHD, 1913–1949, 3–5; por. Paul Weindling, „Public Health and Political Stabilisation: The Rockefeller Foundation in Central and Eastern Europe between the Two World Wars", *Minerva* 31 (1993), 3: 253–267.

W trzecim okresie funkcjonowania IHD, od 1936 do 1944 roku, na stanowisku dyrektora Russella zastąpił go jego dotychczasowy współpracownik dr Wilbur A. Sawyer. Największe osiągnięcia i zmiany tego okresu to całkowicie zakończony program walki z tęgoryjcem, poszerzenie badań nad malarią, programy prewencyjne przeciw zachorowaniu nad żółtą febrę, podjęcie nowych badań nad WZW typu A, wścieklizną, szkarlatyną, a także w kwestii właściwego żywienia i zdrowia psychicznego[33].

Druga wojna światowa wymagała zupełnie nowego podejścia do kwestii zdrowia, dlatego RF powołała do życia w 1940 roku Komisję Zdrowia (RF Health Commission), która miała możliwości podejmowania natychmiastowej reakcji w sytuacjach alarmowych. Komisja miała działać w regionach szczególnie dotkniętych problemem licznych uchodźców, dezorganizacją systemu opieki zdrowotnej, przypadkami epidemii czy braków żywieniowych. Pomoc RF była najbardziej konstruktywna i długotrwała, prowadzona na całym obszarze Europy, długo po zakończeniu działań wojennych, jej celem nie było jednak dostarczanie pomocy bezpośredniej, w naturze, takiej, jakiej oczekiwano od organizacji dobroczynnych jak Czerwony Krzyż. RF pragnęła udostępniać wiedzę, w miarę możliwości lekarstwa czy szczepionki, ale przede wszystkim chodziło o tworzenie pewnych standardów, procedur, o szkolenie personelu i szeroką współpracę z organizacjami reprezentującymi rządy danych krajów[34]. Ze względu na działania wojenne RF musiała wycofać się z obszaru Europy, przerzucając większość sił i środków na południe Afryki. Największe osiągnięcia IHD tego okresu, pod dyrekcją Sawyera, to odkrycie szczepionki przeciw żółtej febrze, upowszechnianie pełnej wiedzy na temat epidemiologii febry i malarii, całkowita likwidacja populacji *Anopheles gambiae* z obszarów Brazylii i Egiptu, gatunku moskitów pełniących funkcję wektorów choroby, przenoszących pierwotniaka wywołującego malarię[35].

Ostatni omawiany okres (1945–1949) to czas kontynuowania rozpoczętych projektów badawczych, upowszechniania wiedzy, poszerzania obszarów, gdzie stosowano programy prewencyjne i szkoleniowe dla służb medycznych. Zmniejszyła się liczba pracowników oraz koszty operacyjne. Warto zauważyć powiązanie kwestii zdrowotnych ze społeczno-ekonomicznymi czynnikami, czemu poświęcono znaczną część badań w terenie[36]. Dzięki dr. George'owi K. Strode'owi IHD jeszcze bardziej otworzyła się na współpracę z międzynarodowymi agencjami zdrowia, takimi jak Światowa Organizacja Zdrowia, Instytut Spraw Interamerykańskich, rozszerzając m.in. działania Panamerykańskiego Biura ds. Sanitarnych (*Pan American Sanitary Bureau*). Znaczne wydatki tego

---

[33] Fosdick, *The Story*, 47, 67.

[34] RF, *Annual Report of 1940*, 18–20.

[35] RAC, RF, RG 3.1, series 908, box 14, folder 145, Expenditures of the IHD, 5–7; RF, RF, *Annual Report of 1942*, 18, 61–65; RF, *Annual Report of 1943*, 54–60; zob. też Fosdick, *The Story*, 71–79.

[36] Fosdick, *The Story*, 56.

okresu, sięgające średnio 2,2 mln USD, po rewizji budżetu IHD, zostały ograniczone o prawie pół miliona, co pociągnęło za sobą cięcia programowe[37].

IHD została wchłonięta w struktury RF w 1951 roku, stając się częścią sekcji ds. medycyny i zdrowia publicznego (Division of Medicine and Public Health), od tego momentu bardziej skupiającej się na elemencie edukacyjnym niż badawczym, ustępując całkowicie pola Rockefeller University.

W ciągu 37 lat funkcjonowania IHD, obecna w ponad 80 krajach, wydatkowała łącznie 91,4 mln USD, z czego na walkę z żółtą febrę wydano – 8,2 mln USD, z malarią – 4,3 mln USD, z pasożytami układu pokarmowego – 3,8 mln USD, z gruźlicą – 3,1 mln USD, z chorobami układu oddechowego – 548 tys. USD[38]. Program medyczny RF wraz ze wszystkimi podległymi instytucjami oraz wydatkami Division of Medical Education (DME) sumował się do nieco poniżej 410 mln USD[39].

Aby skutecznie leczyć, wprowadzając nowe metody i leki opracowane w laboratoriach IHD, należało zacząć od przeprowadzania pokazów demonstrujących metody zapobiegania i leczenia chorób, zasady higieny, podstawy systemu publicznej opieki zdrowotnej. W tym celu IHD musiała wykształcić całą armię specjalistów. Nie chodziło o zastępowanie rządu w podstawowej funkcji promowania zdrowia publicznego, a jedynie o uzupełnienie i wspieranie przez dostarczanie wiedzy, radę ekspertów, finansowanie tworzącej się bazy szkoleniowej dla lekarzy, pielęgniarek, pracowników publicznego systemu opieki zdrowotnej[40]. Działania te prowadzono dwutorowo. IHD dokładała wszelkich starań, aby aktywizować stanowe i lokalne usługi medyczne. W ciągu 13 lat pod rządami Russella IHD wydała prawie 6 mln USD na wsparcie stanowych usług medycznych, administrację zdrowia publicznego, tworzenie statystyk, epidemiologię, laboratoria, rozwój usług pielęgniarskich. Można śmiało pokusić się o stwierdzenie, że to dzięki IHD rozwinięto system publicznej opieki medycznej w USA i w wielu miejscach

---

[37] RAC, RF, RG 3.1, series 908, box 14, folder 145, Expenditures of the IHD, 7–9.

[38] Ibidem, 10.

[39] Na powstałą w 1919 r. Division of Medical Education (DME), a 10 lat później Division of Medical Sciences (DMS – w ramach której przekazywane były wszystkie środki dla China Medical Board i PUMC) Fundacja Rockefellera wydała 120,8 mln USD; na nauki przyrodnicze – 36,6; nauki społeczne – 53,9; nauki humanistyczne – 22,9; cele ogólne (programy pomocowe w czasie I wojny światowej, GEB i inne wskazane osobiście przez głównego darczyńcę cele medyczne) – 54,2; koszty administracyjne – 24,5; zdrowie publiczne, w tym IHD – 91,4 i inne cele w dziedzinie zdrowia publicznego, jak kształcenie pielęgniarek, instytuty zdrowia publicznego czy Ligę Narodów – 5,5 mln USD. Razem to 409 800 800 USD. RAC, RF, RG 3.1, series 908, box 14, folder 145, Expenditures of the IHD, 11.

[40] RAC, RF, RG 3, series 908, box 5, folder 28, Lewis Hackett, *Manuscript*, Chapter 1: *Introduction*; RAC, RF, RG 3.1, series 900, box 18, folder 129, Rockefeller Foundation, Resolutions Establishing the International Health Commission, 27.06.1913.

za granicą. Od 1913 do 1949 roku łącznie powstało 3069 oddziałów terytorialnych ds. zdrowia publicznego[41].

Drugim elementem tej strategii były granty kapitałowe RF na program medyczny dla czołowych instytucji badawczych i szkoleniowych. IHB umożliwił powstanie wydzielonych departamentów zdrowia i higieny w 42 krajach, utworzenie 18 szkół i instytutów higieny i zdrowia publicznego w rozmaitych częściach świata. Jedną z nich była powstała w 1916 roku Szkoła Higieny i Zdrowia Publicznego na Johns Hopkins University. Była to modelowa uczelnia nazywana „West Point zdrowia publicznego", oferująca pełny program studiów, studia doktoranckie czy kilkutygodniowe szkolenia dla lekarzy i pracowników agencji zdrowia publicznego[42]. W grupie instytucji, które otrzymały granty kapitałowe czy też założycielskie, były również: Harvard School of Public Health, Szkoły Higieny w Londynie i Toronto, Instytuty Zdrowia Publicznego w Pradze, na Uniwersytecie Yale, Centrum Medyczne Uniwersytetu Vanderbilta (Vanderbilt University Medical Center – VUMC), St. Lukes School of Nursing w Tokio[43] oraz Warszawski Instytut Zdrowia Publicznego i Szkoła Pielęgniarska (Warsaw Institute of Public Heath and School of Nursing)[44].

---

[41] Więcej zob. RAC, RF, RG 1.1., series 100, International Health Division–History, 1924–1950.

[42] RF, *Annual Report of 1919*, 34–36; RAC, RF, RG 1.1, series 100, box 11, folder 91, Memorandum to Raymond B. Fosdick regarding the International Health Division, 9.07.1931; Fosdick, *The Story*, 42.

[43] Uczelnie te otrzymywały od kilkuset tys. do kilku mln USD. „Rockefeller Gifts Total $530,853,632", *The New York Times*, 24.05.1937. Ćwierć mln USD od RF dla VUMC przyznane w 1932 r. zaowocowało badaniami w dziedzinie operacji na otwartym sercu u niemowląt oraz odkryciu metody hodowania kultur bakterii w białku kurzych embrionów, co umożliwiło masową produkcję szczepionek przeciw tyfusowi, żółtej febrze i ospie. Vanderbilt University Medical Center, *History*, https://medschool.vanderbilt.edu/history [2.09.2023]; Jordan M. Prutkin, „Abraham Flexner and the development of the Yale School of Medicine", *Yale Journal of Biology and Medicine* 83 (2010), 3: 151–159; zob. też Yale University, „200 Years of Medicine at Yale", https://medicine.yale.edu/news/medicineatyale/article/200-years-of-medicine-at-yale-110106 [23.08.2023].

[44] RAC, RF, RG 2, series 789, box 467, folder 3135, Report on the State of Health in Poland; Memo on Polish Fellows and Nurses. Na temat profesjonalizacji opieki, roli pielęgniarek i pracownic społecznych w okresie międzywojennym w Polsce zob.: Sylwia Kuźma-Markowska, *Dziecko, rodzina i płeć w amerykańskich inicjatywach humanitarnych i filantropijnych w II Rzeczypospolitej*, rozdz. 4; eadem, „Polska rodzina, amerykańska nowoczesność: Opieka nad matką i dzieckiem w działalności Fundacji Rockefellera w II Rzeczpospolitej", *Przegląd Historyczny* 103 (2012), 4: 813–835.

China Medical Board

Zainteresowania Juniora Orientem[45] i/lub Dalekim Wschodem skutkowały powołaniem w 1914 roku China Medical Board (CMB)[46]. Nieoczywisty projekt nie był jednak kaprysem filantropa[47]. Zasadność powołania przez Rockefellerów instytucji tego typu w Chinach potwierdzono dogłębną analizą problemu. Aż trzy specjalnie w tym celu powołane komisje, przez sześć lat przygotowywały ten projekt[48]. W ich składzie znalazły się takie osobistości jak: Harry Pratt Judson, prezydent Uniwersytetu Chicagowskiego, Francis W. Peabody[49], reprezentujący Harvard, William H. Welch[50] z Johns Hopkins University Medical School oraz Simon Flexner z RIMR i Wallace Buttrick, prezydent GEB[51]. W 1921 roku wzniesiono więc Peking Union Medical College (PUMC)[52], który stał się wiodącą instytucją medyczną i szpitalem oferującym usługi w porównywalnym

---

[45] Orient rozumiany był jako obszar obejmujący nie tylko Bliski Wschód, ale także Azję Wschodnią, Południowo-Wschodnią i Centralną, ponadto Afrykę Północną, a czasem Chiny, Koreę, Japonię i Wietnam.

[46] W 2014 r. CMB obchodziła, na wzór RF, 100-lecie swojej działalności. Z tej okazji wydano kilka publikacji podsumowujących dokonania tego okresu; zob.: Jennifer Ryan, Lincoln C. Chen, Tony Saich, red., *Philanthropy for Health in China.* China Medical Board Centennial Series (Bloomington: Indiana Univ. Press, 2014); Birdie Andrews, Mary Brow Bullock, *Medical Transition in Twentieth-Century China* (Bloomington: Indiana Univ. Press, 2014); Tim Harper, Sunil S. Amrith, *Histories of Health in Southeast Asia: Perspectives on the Long Twentieth Century* (Bloomington: Indiana Univ. Press, 2014); China Medical Board, *Centennial Timeline*, https://centennial.chinamedicalboard.org [22.08.2023].

[47] Zainteresowanie RF Chinami prezentowane jest w dwojaki sposób, jako inspirowane działalnością misyjną na tym obszarze, a jednocześnie decyzja wynikająca z reformy szkolnictwa medycznego w Chinach, podyktowanej podobnymi działaniami w USA oraz wpływem grupy zawodowej medyków; zob. Qiusha Ma, *The Rockefeller Foundation and modern medical education in China, 1915–1951*, niepublikowana praca doktorska, Case Western Reserve University, 1995.

[48] Rezultaty badań tych komisji opublikowano w raporcie: China Medical Commission of the Rockefeller Foundation, *Medicine in China* ([New York]–Chicago: Chicago University Press, 1914). Przygotowania kosztowały ponad 36 tys. USD, a pierwszy grant przyznano w wysokości 509 118 USD, jeszcze w tym samym roku wydatkując 2619 USD. Na temat prac komisji zob. też RF, *Annual Report of 1913–1914*, 31–33, 87–92, tutaj 75, 111.

[49] Czasem mylony z ojcem Francisem Greenwoodem Peabodym, prof. teologii również na Harvardzie. Błąd ten popełnił w kilku miejscach Junior, który znał obu; zob. „Mr. Rockefeller's Address – Dedication of the Peking Union Medical College", *China Medical Journal* 36 (1922), 1: 35–43, tutaj 36. Nie mylić również z George'em Peabodym, filantropem i założycielem Peabody Education Fund, którego celem była edukacja ubogich dzieci z amerykańskiego Południa (na jego pracy wzorował się m.in. GEB). Żadnego związku z nim nie miał również George Foster Peabody, czynnie działający na polu edukacji Afroamerykanów na Południu, fundator Southern Education Board oraz współzałożyciel i dyrektor GEB. Harr, Johnson, *The Rockefeller Century*, 73, 75–76.

[50] Welch nie tylko był pierwszym dziekanem, ale wraz z m.in. wspominanym już Williamem Oslerem założycielem School of Medicine.

[51] „Mr. Rockefeller's Address", 36–37.

[52] W 1917 r. RF zakupiła i rozbudowała istniejący Union Medical College, początkowo otwierając program „przedlekarski", aby w 1919 r. otworzyć podwoje dla pierwszego rocznika przyszłych lekarzy.

do zachodniego standardzie[53]. PUMC kształcił przyszłych lekarzy i służbę medyczną niższego szczebla, pracujących na rzecz społeczności w całym kraju. Organizował kursy dla misjonarzy oraz szkolił chińskich lekarzy w nowoczesnych metodach i technikach medycznych[54].

Dzięki China Medical Board udało się złagodzić, zwłaszcza dotkliwie odczuwalny na obszarach wiejskich, deficyt pielęgniarek. Na całym terytorium Chin, w większości w punktach medycznych zorganizowanych przy misjach, pracowało około 300 wykwalifikowanych pielęgniarzy i byli to w większości mężczyźni. W PUMC School of Nursing zorganizowano program kształcenia personelu medycznego na poziomie najlepszych szkół pielęgniarskich w świecie zachodnim[55].

Należy podkreślić, że PUMC odegrał bardzo ważną społeczną rolę w rozwoju tej profesji. Niewątpliwie podniósł jej prestiż oraz przyczynił się do zmiany postrzegania zawodu jako właściwego do wykonywania również przez kobiety[56]. Fundacja Rockefellera wyszła poza ramy elitarnego kształcenia medycznego. Promując programy szkoleniowe dla pracowników służb medycznych, zmieniała obraz wiejskich obszarów Chin, a w konsekwencji współtworzyła sieć prowincjonalnych instytucji opieki medycznej[57].

---

[53] Wzorowany był na Johns Hopkins University School of Medicine i spełniający rekomendacje zawarte w tzw. raporcie Flexnera (Abrahama, prywatnie brata Simona) dla The Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching. Na temat otwarcia, organizacji klinik, standardów oferowanego kształcenia i szkolenia przyszłych lekarzy i lekarek (kobiety były przyjmowane, chociaż w pierwszym roczniku zgłosiła się zaledwie jedna), pielęgniarek i personelu pomocniczego, laboratoriów, zob. RF, *Annual Report of 1921*, 39–46, 247–281.

[54] RAC, RF, China Medical Board Records, RG 4, series 1048, box 59, folder 418; box 118, folder 854; PUMC History, series 29, box 5, folder 47; zob. więcej John Z. Bowers, „The Founding of Peking Union Medical College: Policies and Personalities", *Bulletin of the History of Medicine* 45 (1971), 4: 305–321.

[55] Kaiyi Chen, „Quality Versus Quantity: The Rockefeller Foundation and Nurses' Training in China", *The Journal of American-East Asian Relations* 5 (1996), 1: 77–104; Jiang Yuhong, „Shaping modern nursing development in China before 1949", *International Journal of Nursing Sciences* 4 (2017), 19–23.

[56] Pierwszym dziekanem i twórczynią programu szkolenia była Ann Wolf z Johns Hopkins University. Nie tylko stworzyła model kształcenia pielęgniarek na poziomie studiów wyższych, co było trudniejsze niż wprowadzanie metod pracy medycyny zachodniej, ale zmieniła społeczną akceptację wyboru tego zawodu dla dziewcząt, nawet z dobrych domów. Otwarta w 1920 r. szkoła dla pielęgniarek, z roku na rok mając większą liczbę kandydatów i absolwentów, przyjmowała więcej dziewcząt, aż w 1923 r. przestała całkowicie przyjmować mężczyzn. Dyplom pielęgniarki można było uzyskać po kilku miesiącach nauki, podczas gdy tytuł licencjata po ponad sześciu latach. RAC, RF, CMB, PUMC, box 29, folder 47, Mary Ferguson, „The School of Nursing"; Sarah E. Allison, „Ann Wolf's Dream: Establishment of a Collegiate Nursing Education Program", *Journal of Nursing Scholarship* 25 (1993), 2: 127–132; Chen, „Quality", 77–104.

[57] Mame Warren, red., *Our Shared Legacy: Nursing Education at Johns Hopkins, 1889–2006* (Baltimore: Johns Hopkins Univ. Press., 2006); John Z. Bowers, *Western Medicine in a Chinese Palace: Peking Union Medical College, 1917–1951* (Philadelphia, Penn.: William F. Fell for the Josiah Macy Jr. Foundation, 1972).

Między 1915 a 1928 rokiem Fundacja Rockefellera przekazała China Medical Board ponad 17 mln USD, z czego 9,5 mln na zakup ziemi, wzniesienie budynków i zakup sprzętu, a 7,5 mln na budżet operacyjny. W trakcie restrukturyzacji RF w 1928 roku China Medical Board została wyłączona spod zarządu Fundacji i formalnie zarejestrowana, stając się autonomiczną instytucją z kapitałem żelaznym w wysokości 12 mln USD, który był darem od Fundacji. Przez kolejne dziesięć lat otrzymywała również 5,2 mln USD na wydatki doraźne[58].

Uniezależnienie China Medical Board, Inc. miało posłużyć podobnym instytucjom jako zachęta do zdobywania własnych środków, angażując władze i społeczność lokalną. Strategia ta stała się regułą obowiązującą w wielu przedsięwzięciach RF. Duża pomoc finansowa i merytoryczna na początku, z czasem miała prowadzić do usamodzielnienia się organizacji od grantów Fundacji, przerzucając odpowiedzialność na bezpośrednich odbiorców, czyli społeczność. Był to początek promowania funduszy lokalnych na skalę światową.

W 1946 roku rozpatrywano kolejny duży dar kapitałowy dla China Medical Board, która stała się instytucją grantową, rozdzielającą środki dla mniejszych odbiorców na cele związane z rozwojem służby medycznej na skalę lokalną. W 1947 roku, pomimo niezbyt optymistycznych przesłanek co do przyszłości PUMC, RF przekazała środki w wysokości 10 mln USD, tym samym osiągając pułap łącznej pomocy w wysokości prawie 45 mln USD. Problem, czy dofinansowywać nieustannie potrzebującą instytucję, czy całkowicie wycofać się z przedsięwzięcia niejako sam się rozwiązał po rewolucji, gdy rząd Chińskiej Republiki Ludowej znacjonalizował PUMC w 1951 roku. Rola, jaką CMB i PUMC spełniały do tego czasu za sprawą RF, była nieprzeciętnej wagi dla postępu cywilizacyjnego Chin[59]. W opinii chińskich komunistów jednak PUMC był jedynie narzędziem „kulturalnego ucisku", szkolono tam liderów mających zajmować kluczowe miejsca w społeczeństwie, co ułatwić miało popularyzowanie „imperialistycznych doktryn"[60]. Można więc stwierdzić, że programy realizowane w Chinach, chociaż czerpiące z metod „filantropii naukowej", zmierzały w kierunku warunkowania rzeczywistości społeczeństwa chińskiego zgodnie z koncepcją „polityki wiedzy".

---

[58] Przychód od tej inwestycji miał rocznie wynosić ok. 600 tys. USD, stanowczo za mało, aby pokryć roczne wydatki CMB, stąd RF przez kolejne kilka lat przyznawała granty celowe, dostarczając kolejnych 300–400 tys. USD. RAC, RF, Office of the Messrs. Rockefeller records, series O, box 12, folder 110, Memorandum regarding the organization and program of the Peking Union Medical College, November 1935, 45–46; RAC, RF, RG 3.1, series 903, box 1, folder 2, Remarks of the retiring chairman Mr. John D. Rockefeller, Jr., 3.04.1940, 20–21.

[59] RAC, RF, RG 1.1, series 601, box 2, folder 16, Alan Gregg, C. Sidney Burwell, Harold H. Loucks, *Report of the Commission Sent by the Rockefeller Foundation to China to Study the Problem of the Development of Medicine and Public Health*, 15.11.1946.

[60] Chin-pu Jih-pao, *Survey of China Mainland Press* 354 (27.05.1952), 31, za: Mary Brown Bullock, *An American Transplant: The Rockefeller Foundation and Peking Union Medical College* (Berkley and Los Angeles: Univ. of California Press, 1980), 211–212.

„Peking Union Medical College, biblioteka i studenci" China Medical Board, ©RAC

Powody, dla których Fundacja Rockefellera zainteresowana była akurat tym obszarem, były wielorakie. Oczywista był osobista fascynacja Orientem członków rodziny, długoletnie kontakty biznesowe Standard Oil Corporation oraz osobista działalność charytatywna Seniora, który od lat dotował grupy misyjne w Azji. Duże znaczenie odgrywały powody bardziej polityczne. Zwrócenie się Stanów Zjednoczonych na Chiny w ramach polityki „otwartych drzwi"[61] przyczyniło się do większego zainteresowania Fundacji Rockefellera możliwościami drzemiącymi w tym regionie, spotęgowanego boomem demograficznym na tym obszarze i nieporównywalnym brakiem jakiejkolwiek opieki medycznej[62]. Programy medyczne wprowadzane w Chinach były o tyle ważne, że stanowiły materiał testowy dla późniejszych podobnych przedsięwzięć na innych

[61] „Open Door Policy" to inicjatywa Sekretarza Stanu USA Johna Haya, który w serii not w latach 1899–1900 chciał zapewnić równe szanse USA i wybranym krajom europejskim w podziale wpływów handlowych, przy jednoczesnym respektowaniu integralności terytorialnej i administracyjnej Chin. Idea ta dobrze wpisywała się w „proces budowania pozycji USA jako mocarstwa posiadającego własne interesy na wielu kontynentach". Andrzej Mania, *Department of State 1789–1939. Pierwsze 150 lat udziału w polityce zagranicznej USA* (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2011), 160–161.

[62] Wydarzenia, jak Powstanie Bokserów 1899–1901, ruchu przeciw szerzącym się obcym wpływom, czy zaostrzana polityka imigracyjna wobec przybyszów z Chin w kolejnych dekadach ograniczyły wiele niewykorzystanych możliwości współpracy między partnerami handlowymi w Chinach i USA. Wszystkie te powody jedynie wzmocniły niczym niepotwierdzone, wyidealizowane dążenia misjonarskie Amerykanów na tym obszarze, przekładające się na wszystkie dziedziny życia. Bullock, *An American*, 30–31.

obszarach, były początkiem serii dokonań w oczywisty sposób wspierających internacjonalistyczne zapędy amerykańskiej polityki zagranicznej, żeby nie rzec imperialne[63]. Fundacja Rockefellera, stojąc na straży wyznawanych przez głównych darczyńców konserwatywnych wartości, popierała wszelkie dążenia wpisujące się w teorie pogranicza Fredericka Jacksona Turnera[64].

„Misjonarze nauki", jak nazywano Rockefellerów, swoją działalność na tym terenie rozpoczęli od rozwoju nauk przyrodniczych i medycznych, przez rozwój szkolnictwa i zdrowia publicznego, reformę obszarów wiejskich i nauki społeczne. W efekcie współtworzyli „transpacyficzną sieć powiązań między naukowcami, która była jednym z ważniejszych elementów akceptowalnej intelektualnej kultury USA i Chin, świadczącej o postępującej internacjonalizacji kultury tego okresu"[65]. Sytuacja w Chinach zaczęła komplikować się w latach 30. i 40. XX wieku. Wojna chińsko-japońska, wojna domowa i dojście komunistów do władzy doprowadziły do całkowitego zawieszenia programów i pomocy Fundacji Rockefellera na tym obszarze, trwającego aż do „odwilży" w stosunkach dyplomatycznych między USA a Chinami pod koniec lat 70. XX wieku. China Medical Board powróciła do Chin w 1981 roku[66].

* * *

RF obierała strategię opracowywania metod, które jeśli sprawdzały się pod względem funkcjonalności i skuteczności, były przekazywane godnym następcom, którzy w najbardziej pożądany przez RF sposób nie mieli sprawdzać alternatywnych rozwiązań, a jedynie praktykować te ustalone przez RF, podczas gdy sama Fundacja przechodziła do rozwiazywania kolejnego problemu. W tej roli znalazło się wiele organizacji typu *spin-off* na małą skalę, rozsianych po całej kuli ziemskiej.

---

[63] Możliwościami drzemiącymi na tym obszarze zainteresowane były również inne fundacje; zob. Charles W. Eliot, *Some Roads Toward Peace: A Report to the Trustees of the Carnegie Endowment on Observations Made in China and Japan in 1912* (Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, 1913).

[64] Zob. Krzysztof Michałek, *Poza granice kontynentu: teoria pogranicza Fredericka Jacksona Turnera a idea ekspansji dalekowschodniej w amerykańskiej polityce zagranicznej, 1893–1922* (Warszawa: WUW, 1992).

[65] Mary Brown Bullock, *The Oil Prince's Legacy: Rockefeller Philanthropy in China* (Washington, D.C.: Woodrow Wilson Center Press/Stanford: Stanford Univ. Press, 2011), 77.

[66] Na temat roli rodziny i Fundacji Rockefellerów odegranej w Chinach, zwłaszcza w rozwoju edukacji i opieki medycznej, zob. Bullock, *An American*; eadem, *The Oil*. Autorka, pełniąc funkcję dyrektora programu wymiany naukowej pomiędzy USA a Chinami oraz piastując pozycję członkini rady nadzorczej China Medical Board Fundacji Rockefellera od 1981 r., odegrała znaczącą rolę w krzewieniu współpracy kulturalno-naukowej pomiędzy krajami.

IHD, za pośrednictwem tych odnóg, docierała ze swoimi kampaniami do ponad 80 krajów na wszystkich kontynentach – od Ameryki Północnej i Południowej począwszy, przez 15 krajów na Karaibach, 19 krajów na Dalekim Wschodzie, 25 w Europie i kilku w Afryce i na Bliskim Wschodzie[67].

International Health Board Fundacji Rockefellera przestała istnieć w 1951 roku. Stało się to w momencie, kiedy upewniono się, że powołana do życia w 1948 roku Światowa Organizacja Zdrowia (World Health Organization – WHO), mogła pełnić funkcję parasola, zastępując IHD. Do czasu kiedy WHO z powodzeniem zaczęła kontynuować rozpoczętą przez IHD „krucjatę", to ta agenda RF pełniła niewątpliwie rolę „najważniejszej na świecie agencji zdrowia publicznego"[68].

Od początku istnienia IHD ścierały się w niej dwie konkurencyjne koncepcje realizacji głównej idei Fundacji Rockefellera – filantropii naukowej. Obie forsowane przez pierwszych równie charyzmatycznych dyrektorów. Wickliffe Rose chciał, aby IHD skupiła się na edukacji i zdrowiu publicznym, podczas gdy Frederick Russell dokładał wszelkich starań, aby IHD poświęciła się badaniom nad metodami ograniczania chorób i ich całkowitą likwidacją[69]. Przed takim właśnie dylematem Fundacja Rockefellera stanęła w 1951 roku. Oddając całkowicie prym badań naukowych Instytutowi Rockefellera, Fundacja tym samym wycofała się z dotychczasowej działalności bezpośredniej. W zamian oddała się bez reszty programom podnoszenia poziomu kształcenia medycznego[70]. Służyła do tego kolejna instytucja.

---

[67] Farley, *To Cast*, 2

[68] Ibidem, przyp. 2, 2.

[69] Odmiennych wizji funkcjonowania programów RF było w ramach organizacji więcej, w tym w ramach CMB zarządzającej PUMC. Przykładem były starania Selskara Gunna poszerzenia obecności RF w Chinach poza element „medyczny". S. Gunn, piastował wiele stanowisk w RF, był m.in. wiceprezesem Fundacji, a z ramienia IHD oddelegowany został do pracy we Francji i Czechosłowacji przy projektach tworzenia systemów zdrowia publicznego (1917–1920). Dwukrotnie był przewodniczącym regionalnego biura w Paryżu (w latach 1922–1932 i 1938–1940) oraz wiceprezesem operacji na Europę, w tym zastępcą dyrektora programu nauk społecznych w Europie. Jego wizyty w Chinach skutkowały tzw. China Program, mającym skupić się na szkoleniu korpusu lokalnych profesjonalistów, którzy w sposób skoordynowany pracowaliby nad rozwojem rolnictwa, higieny i medycyny. Program przerwano po inwazji Japonii na Chiny w 1937 r. Przeciwny Gunnowi był John Black Grant, którego ambicją było połączenie dwóch „zbrojnych ramion" Fundacji – Division of Medical Education (DME) i IHD, zajmujących się odpowiednio edukacją medyczną i zdrowiem publicznym, przynajmniej na obszarze Chin, rozwijając tzw. medycynę prewencyjną, z pominięciem rolnictwa faworyzowanego przez Gunna. Więcej Socrates Litsios, „The Rockefeller Foundation's Struggle to Correlate Its Existing Medical Program with Public Health Work in China", w: *Uneasy Encounters: The Politics of Medicine and Health in China, 1900–1937*, red. Iris Borowy (Frankfurt am Main: Peter Lang, 2009), 177–203.

[70] Z początkiem XXI w. Fundacja Rockefellera ponownie podjęła starania ulepszania systemów opieki zdrowotnej, tak aby nadążał za postępem technologicznym i zmieniającymi się potrzebami oraz możliwościami. Jednym z głównych programów stał się „Transforming Health Systems". W ramach „Disease Surveillance Networks" RF prowadziła walkę z chorobami trapiącymi współczesne społeczności, takimi jak HIV/AIDS oraz choroby wieku dziecięcego, przede wszystkim na obszarze Afryki.

3.1.3. General Education Board

W 1902 roku, zaledwie rok po powstaniu RIMR, Senior ufundował, a 12 stycznia 1903 roku Kongres Stanów Zjednoczonych dokonał rejestracji, General Education Board (GEB). Była to jedyna fundacja założona przez Rockefellerów, która uzyskała *federal charter* (rejestr rządu federalnego)[71]. Celem jej działalności miała być „promocja edukacji bez rozgraniczenia ze względu na rasę, płeć czy wyznanie"[72].

Senior swój finansowy wkład zaczął od ustanowienia bardzo skromnego kapitału założycielskiego w wysokości 1 mln USD[73]. Warunkiem miało być całkowite „spożytkowanie" tej kwoty (nie tylko odsetek, ale również kapitału) na podniesienie poziomu kształcenia na Południu[74]. Miało się to dokonać w ciągu dziesięciu lat. W 1905 roku Senior przekazał kolejne 10 mln USD, z których dochody miały służyć pokryciu kosztów „ulepszania kształcenia w szkołach wyższych w USA"[75]. Okazało się, że środki były niewspółmierne do potrzeb, a te wymagały dłuższego niż dekadę programu naprawczego. W 1907 roku Senior ofiarował dar w wysokości 32 mln USD, a w 1909 roku

---

Pokłosiem pandemii Covid-19 są dwa główne programy: „Global Vaccination Initiative" oraz „Pandemic Preventive Initiative"; zob. Rockefeller Foundation, *Health*, https://www.rockefellerfoundation.org/commitment/health [2.09.2023].

[71] Statut wzorowany był na tym zarejestrowanym przez Smithsonian Institution (zob. rozdz. 1). Na początku XX w. formalna rejestracja (*an act of incorporation*) przez Kongres USA stawała się stosowaną formą dla nowych podmiotów korporacyjnych, jakimi były fundacje. Korzyści wynikające z tej rejestracji były wielorakie. Poza prestiżem i usankcjonowaniem nowej formy instytucji działającej na obszarze całego kraju, unikały ograniczeń, jakie mogły nakładać na nie kongresy stanowe, chcąc „przejmować" środki, np. na utrzymanie stanowych instytucji opieki zdrowotnej czy edukacji. Z doświadczeń Fundacji Rockefellera, o czym w kolejnym rozdziale, taka rejestracja wcale nie była sprawą ani łatwą, ani oczywistą; zob. więcej Elizabeth A. Harmon, *The Transformation of American Philanthropy: From Public Trust to Private Foundation, 1785–1917* (niepublikowana praca doktorska, University of Michigan, 2017), 87–94.

[72] RAC, Office of the Messrs. Rockefeller records, series O, box 15, folder 145, General Education Board purpose and program; An Act to Incorporate the General Education Board, 12.01.1903, 57th Congress, 2nd Sess., Chapter 90, 91. W zarządzie znalazły się takie osoby jak: William H. Baldwin, Jr., Jabez L.M. Curry, Frederick Gates, Daniel C. Gilman, Morris K. Jesup, Robert C. Ogden, Walter H. Page, George Foster Peabody, Albert Shaw, Rev. Wallace Buttrick oraz Edward M. Shepard. RAC, Office of the Messrs. Rockefeller records, series O, box 18, folder 184, Letter from the General Education Board to John D. Rockefeller, Jr., 8.03.1902.

[73] W 2025 r. byłoby to ok. 36 mln USD.

[74] Osobą, która wywarła przemożny wpływ na GEB i RF w ukierunkowaniu na potrzeby niedofinansowanego szkolnictwa, zwłaszcza na Południu USA, był George Peabody, a wzorem aktywności założona przez niego fundacja Peabody Education Fund. To z tej fundacji wywodził się Wickliffe Rose, który kierując programami RSC, GEB i IEB stworzył lepsze szanse do życia i wykształcenia na Południu; zob. Franklin Parker, „George Peabody, 1795–1869: His Influence on Educational Philanthropy", *Peabody Journal of Education* 49 (1972), 2: 138–145.

[75] RAC, Office of the Messrs. Rockefeller records, series O, box 18, folder 183, Gates, Frederick Taylor, Letter from Frederick Taylor Gates to the officers of the General Education Board, 30.06.1905.

kolejne 10 mln USD, co łącznie stanowiło sumę 53 mln USD – największy w owym czasie dar filantropijny[76]. W późniejszym czasie GEB otrzymywała podobne dary od innych członków rodziny i z innych źródeł, w tym od RF. Wszystkie środki zostały praktycznie wydane do 1953 roku, a do czasu całkowitego rozwiązania GEB w 1964 roku stanowiło to kwotę ponad 325 mln USD, z czego 60 mln USD wydatkowano wyłącznie na kształcenie Afroamerykanów[77].

Jak w przypadku poprzednich organizacji również GEB wprowadziła nowe innowacyjne metody, które z czasem stały się podstawą działania Fundacji Rockefellera. Należało do nich tworzenie programów demonstracyjnych i ulepszanie infrastruktury. Poza wybudowaniem ponad 400 szkół w jedenastu stanach, GEB dofinansowywała zatrudnienie nauczycieli i pracowników administracji oraz wspierała ich samorozwój. Wprowadziła subwencję dla stanowych inspektorów, których rolą było raportowanie na temat stanu szkół dla kolorowej mniejszości[78].

Podstawowe zadanie stawiane GEB skutkowało mniej lub bardziej zamierzonemu działaniu na rzecz samoorganizacji mniejszości kolorowej na Południu i współtworzeniu grupy liderów korzystających z udostępnianych im coraz większych możliwości. Nie działo się to bynajmniej bez pomocy światłych i postępowych białych przedstawicieli Południa[79].

General Education Board musiała przy tym nawigować w środowisku, gdzie obowiązywało segregacyjne prawo Jima Crowa. Chcąc zyskać poparcie dla projektów mających wspomóc mniejszość kolorową, GEB nie mogła pominąć narzucanych przez lokalną kulturę i zwyczaje oczekiwań. Musiano działać z niezwykłą ostrożnością, gdyż jak wyjaśniał to Raymond Fosdick: „problem był zbyt rozległy", skomplikowany i złożony, a „uprzedzenia Południa zbyt głęboko zakorzenione"[80]. Chcąc uzyskać społeczne

---

[76] Wkrótce oczywiście przebiły go dary przekazane na powstanie CCNY i RF, odpowiednio 135 mln i 182 mln USD.

[77] GEB, *The General Education Board: An Account of Its Activities, 1902–1914*, 15–16, 212–223; RAC, Office of the Messrs. Rockefeller records, series O, box 17, folder 169, Fosdick, *The Future of the General Education Board*". Na temat historii GEB zob. też Raymond Fosdick, *Adventure in Giving: The Story of the General Education Board* (New York: Harper and Row, 1962).

[78] Thomas Jesse Jones, „Recent Progress in Negro Education", *Bulletin of the Department of the Interior, Bureau takof Education* 27 (1919): 3–4, 6–7, 13–14; James D. Anderson, „Northern Foundations and the Shaping of Southern Black Rural Education, 1902–1935", *History of Education Quarterly* 18 (1978), 4: 371–396.

[79] Krytyczna opinia nt. realnego wpływu GEB na relacje rasowe oraz wspieranie kolorowej mniejszości na Południu zob. Sarah Caroline Thuesen, „The General Education Board and the Racial Leadership of Black Education in the South, 1920–1960", *RAC Research Reports*, 2001, https://rockarch.issuelab.org/resources/27844/27844.pdf [3.09.2023]; por. eadem, *Greater than Equal: African American Struggles for Schools and Citizenship in North Carolina, 1919–1965* (Chapel Hill: The Univ. of North Carolina Press, 2013).

[80] Fosdick, *Adventure*, 81.

przyzwolenie na jakiekolwiek zmiany adresowane do mniejszości, GEB musiała najpierw zrobić to samo dla dzieci biednych białych, a jeśli efekty miałyby być zauważalne w krótkim czasie, poziom życia najniższych warstw, przede wszystkim drobnych farmerów, również musiałby ulec poprawie[81]. Tak szeroko zakrojone zmiany wymagały dużo więcej poza darowiznami prywatnych instytucji. Niezbędne były środki publiczne, a uzyskanie tych wymuszało na GEB kompromisy[82]. Wykorzystując kolejną nowatorską metodę działania, GEB wywierała presję na władzach lokalnych, stanowych i samych instytucjach, do których środki miały trafić, aby podjęły się współfinansowania przedsięwzięcia[83]. Metoda „warunkowego daru" lub też zastosowania *matching fund* wykorzystywana była z podobnym sukcesem przez Carnegiego przy budowie bibliotek. We współpracy z rządem GEB zaczęła wysyłać szkoleniowców na farmy amerykańskiego Południa, którzy demonstrowali nowe metody uprawy roli, co miało pomóc zwiększyć uzyskiwane plony[84].

Ta inicjatywa, podobnie jak szkolnictwo zawodowe, spotykała się z negatywnym odbiorem jako dążenie do „przywiązania [Afroamerykanów] do ziemi", co miało powstrzymać ich ucieczkę na Północ lub do miast. Jednocześnie krytykowano mniej aktywne sponsorowanie rozwoju szkół średnich dla kolorowej mniejszości niż dla białych. W opinii Bookera T. Washingtona było to równoznaczne ze stwierdzeniem, że ta forma edukacji jest dla tych pierwszych zbędna[85], poważnie ograniczając możliwości ich awansu społecznego[86]. Tymczasem GEB, implementując nowe zasady naukowej filantropii, opartej na założeniach reform ery progresywnej, dążyła do zastosowania modelu edukacji na potrzeby przemysłu, odchodząc od klasycznego kształcenia opartego na

---

[81] Wyczerpująco piszą o tym: James D. Anderson, *The Education of Blacks in the South, 1860–1935* (Chapel Hill: Univ. of North Caroline Press, 1988); Eric Anderson, Alfred A. Moss, Jr., *Dangerous Donations: Northern Philanthropy and Southern Black Education, 1902–1930* (Columbia, Mo.: Univ. of Missouri Press, 1999).

[82] RAC, General Education Board Archives, series 1.1., box 33, folder 303, Wallace Buttrick to Frank Chapman, 5.03.1920. Na temat „filozofii dawania" przez GEB na rzecz edukacji Afroamerykanów zob. niezwykle wnikliwy tekst Elizabeth A. Lundeen, „The General Education Board's Involvement in Higher Education for African Americans: The Case of North Carolina College for Negroes, 1909–1930", *RAC Research Reports*, 2014, https://rockarch.issuelab.org/resource/the-general-education-board-s-involvement-in-higher-education-for-african-americans-the-case-of-north-carolina-college-for-negroes-1909-1930.html [4.09.2023].

[83] Fosdick, *Adventure*, 14–15, 19–23.

[84] James H. Madison, „John D. Rockefeller's General Education Board and the Rural School Problem in the Midwest, 1900–1930", *History of Education Quarterly* 24 (1984), 2: 181–199.

[85] Fosdick, *Adventure*, 99–100.

[86] Zdaniem W.E.B. Dubois, GEB wydawał „więcej pieniędzy na naukę [Afroamerykanów] jak hodować warzywa niż na pomoc w ukończeniu college'u"; cyt. za: Diane Ravitch, „A Different Kind of Education for Black Children", *The Journal of Blacks in Higher Education* 30 (2000/2001): 99–106, tutaj 100.

nauce na pamięć na rzecz zdobywania doświadczenia i praktycznych umiejętności[87]. Pomimo ostrej krytyki i protestów wobec zbyt niskiego poziomu akademickiego w szkołach dla kolorowej mniejszości, obawiając się ostrego sprzeciwu ze strony białej większości w stanach Południa, GEB przez jakiś czas „ociągała się" z odejściem od modelu Hampton-Tuskagee, czyli „przemysłowego" systemu kształcenia, który dotychczas okazywał się „łatwiejszy do przełknięcia" dla białych południowców[88]. Kiedy jednak kampania GEB, nakłaniająca stany południowe do wsparcia systemu publicznej edukacji, odniosła zamierzony rezultat, model Hampton-Tuskagee odszedł w niebyt, a GEB zaczęła aktywniej wspierać programy akademickie dla Afroamerykanów[89].

Realizując programy demonstracyjne, przedstawiciele GEB stanęli także oko w oko z bezpośrednią przyczyną zacofania Południa, pasożytem powodującym wiele objawów opisywanych jako „lenistwo, ospałość, opóźnienie rozwoju", a mianowicie z tęgoryjcem dwunastnicy (*hookworm disease*). To ich obserwacje przyczyniły się do powstania Rockefeller Sanitary Commission, o której mowa była w poprzedniej sekcji.

Wychodząc od początkowo podjętego zadania ulepszenia szkolnictwa dla kolorowej mniejszości zamieszkującej amerykańskie Południe, GEB na tym celu nie poprzestała. Ambitnie, z odwagą podjęła się reformy szkolnictwa wyższego w całych Stanach Zjednoczonych.

Ponieważ w USA nie funkcjonował jednolity system edukacji, a decydowały (i jest tak nadal) o nim legislatury stanowe, Kongres przerzucał ciężar na nie oraz prywatne podmioty, w tym organizacje filantropijne[90]. Podjęto zatem decyzję, że wszelkie formy przyznawania przez GEB funduszy muszą zostać poparte wcześniejszymi badaniami

---

[87] Fosdick, *Adventure*, 86–87. Niestety, we współczesnej ocenie historyków działania te spotykają się raczej z krytyką. Zyskują rodzaj monopolistycznej władzy nad „educational philanthropy for the South and the Negro". Oceniane jako paternalistyczne, unikające konfrontacji z ówczesnym systemem segregacji, deprymujące raczej niż wspierające Afroamerykanów w ich społecznym awansie, a nawet rasistowskie, pozostawiające trwałe piętno na ich walce o pełne równouprawnienie. Anderson, „Northern", 378–380.

[88] Uczelnie, wzorowane na tym modelu, które sponsorowane były przez GEB, to m.in.: the Snow Hill School w Alabamie, Americus Institute w Georgii oraz Penn School na Wyspie Świętej Heleny w Karolinie Południowej, Fosdick, *Adventure*, 84–85; GEB, *Annual Report of the General Education Board, 1927–1928* (New York: The General Education Board, 1929).

[89] Anderson, *The Education*, 273; Anderson, Moss, *Dangerous*, 95.

[90] Gates szacował, że na początku XX w. z 450 szkół wyższych, 90% było całkowicie utrzymywanych i kontrolowanych przez organizacje religijne. I to właśnie z grup religijnych prowadzących te instytucje rekrutowani byli studenci, bezwiednie wykluczając wszystkich poza nimi. Gates jako jedyny wyjątek podaje jeszcze Żydów, którzy jako społeczność zwyczajowo wspierali ambicje edukacyjne swojej młodzieży, nie ograniczając przy tym dostępu innym. RAC, Frederick T. Gates papers, box 2, folder 28, Gates, Frederick T., „The purpose of the Rockefeller Foundation with suggestions as to the policy of administration", 4–5. Zasady niedyskryminowania ze względu na wyznawaną religię zostały zastosowane w stosunku do daru w wysokości 10 mln USD dla General Education Board.

naukowymi, które służyły zasadności przyznania środków na konkretny cel oraz określeniu potencjalnego wpływu na system edukacji w całym stanie.

Wypracowując właściwe dla filantropii naukowej metodologiczne podejście, nie przestano traktować systemu edukacji jako żywego organizmu, gdyż zdaniem GEB, każda część systemu pozostawała w zależności od kolejnej. Żaden element „nie mógł być wyeliminowany bez katastrofalnego wpływu na pozostałe". Zanim jakiekolwiek decyzje byłyby podjęte, GEB musiała przestudiować cały system edukacji w danym stanie, od szkół powszechnych, przez średnie, college'e, uniwersytety, szkoły zawodowe i wszystkie znajdujące się na peryferiach systemu, zwracając szczególną uwagę na terytorialność, aby nie powielać i nie marnować funduszy. I tak stan za stanem[91].

Z wiedzy wyniesionej z tych badań i doświadczeń zdobytych przy programach ulepszania jakości zdrowia publicznego wynikało, że jedną z najpoważniejszych bolączek systemu edukacji jest brak właściwego personelu, sprawnych liderów, którzy mogliby stać się mentorami w swoich dziedzinach. Inspiracją dla GEB do zajęcia się podnoszeniem jakości kształcenia medycznego był raport przygotowany w 1916 roku przez ówczesnego dyrektora IHC – Wickliffe'a Rose'a, który dostrzegał ważną funkcję, jaką GEB mogłaby pełnić. Do współpracy przy opracowaniu właściwego planu zaprosił Richarda Pearce'a[92], który początkowo miał zbadać stan edukacji medycznej w Brazylii dla projektu walki z tęgoryjcem dwunastnicy, ale ich korespondencja przyniosła długotrwałe efekty dla całego systemu organizacji Rockefellerów.

W 1910 roku Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching zleciła Abrahamowi Flexnerowi[93] przygotowanie raportu na temat stanu edukacji medycznej w USA

---

[91] RAC, Frederick T. Gates papers, box 2, folder 28, *Suggestions Regarding Methods of Procedure*, prepared by F. Gates and signed by John D. Rockefeller, Jr., June 12, 1903, 1–7.

[92] Richard Pearce, patolog na Uniwersytecie Pensylwanii, był dyrektorem Division of Medical Education – DME (1920–1928), przekształconej w Division of Medical Science (DMS) RF, którą kierował od 1929 do 1930 r. Zarówno on, jak i jego następca Alan Gregg (1930–1951) nie do końca byli dostrzeżeni przez im współczesnych ani przez historyków przedmiotu. Pozostawali w cieniu Abrahama Flexnera, a w ostatnim okresie ustąpili „odkrytemu" Warrenowi Weaverowi, dyrektorowi Division of Natural Science RF, któremu przypisuje się „zrewolucjonizowanie" badań biomedycznych w ośrodkach w USA i Europie; zob. przyp. 4, s. 8 w: William H. Schneider, „The Men who Followed Flexner: Richard Pearce, Alan Gregg, and the Rockefeller Foundation Medical Divisions, 1919–1951", w: *Rockefeller Philanthropy and Modern Biomedicine: International Initiatives from World War I to the Cold War*, red., William H. Schneider (Bloomington, Ind.: Indiana University Press, 2003), 7–60.

[93] Abraham Flexner, *The American College: A Criticism* (New York: Arno Press, 1969), w latach 1912–1925 służył jako członek rady GEB, od 1917 r. był jej sekretarzem, a następnie przeszedł do RF. Projektem wartym uwagi jest stworzenie przez niego z pomocą GEB eksperymentalnej szkoły Lincolna, w którym edukację zdobywali synowie Juniora (zob. rozdz. 2). Jego praca umożliwiła sfinansowanie bratu Simonowi studiów medycznych na Johns Hopkins School of Medicine. Simon, oprócz kariery medycznej jako patolog i bakteriolog, pełnił też funkcję pierwszego dyrektora RIMR (1901–1935) oraz członka zarządu RF.

i Kanadzie[94]. Zarówno Pearce, jak i Rockefellerowie byli pod wielkim wrażeniem tego raportu[95]. Na tyle wielkim, że przyczynił się do ściągnięcia Flexnera do GEB, jednak dyrektor IHC Wickliffe Rose, chociaż uznawał słuszność tez prezentowanych przez Pearce'a i Flexnera, przyczyny problemów edukacyjnych instytucji medycznych i innych widział nie w ich słabej jakości, a w braku odpowiednich szans rozwoju i szkolenia „wykwalifikowanej kadry w naukach medycznych". Pearce przychylił się do tego stanowiska, jednocześnie podnosząc kolejne dwie kwestie, a mianowicie pracę czołowych badaczy w izolowanym środowisku i ograniczone budżety. W rezultacie tych konsultacji raport Rose'a – *A Plan for Increasing Productivity in Medical Science*, wytyczył ścieżki, którymi podążyła GEB[96].

Chcąc urzeczywistnić stawiane w raporcie tezy, GEB podjęła starania podniesienia możliwości edukacyjnych uniwersytetów i ośrodków badawczych. Aby tego dokonać, należało stworzyć korzystne ku temu warunki. Wystarczyło wyselekcjonować tych niewielu, których można było uznać za zdolnych i wyposażonych w niezbędne umiejętności szkoleniowe. Następnie wyposażyć ich w sprzęt i zaplecze oraz otoczyć odpowiednio dobranymi uczniami, którym mogliby przekazać swą wiedzę. Za pomocą stypendiów i *fellowships* możliwa była realizacja szkolenia w odpowiednim czasie. Największą zachętą jednak miało być stworzenie szerokiej gamy możliwości kontynuowania kariery w wybranej dziedzinie[97].

I tak GEB stała się zalążkiem całej sieci nowych przedsięwzięć filantropijnych, które jedno po drugim, jak dzieła sztuki, kolekcjonowały doświadczenia; jedno po drugim odkrywały luki systemu; odkrywały przestrzenie, jak puste ściany, które należało wypełnić odpowiednim obrazem. Szeroko zdefiniowany statut fundacji pozwalał na znaczną

---

[94] Poddał on analizie 155 wyższych szkół medycznych z tego obszaru oraz 12 uczelni oferujących studia podyplomowe, dochodząc do niezwykle zasmucających wniosków na temat niskiego poziomu kształcenia, braku właściwych laboratoriów, jakichkolwiek standardów kształcenia, procedur czy praktyk. Jego publikacja miała kluczowy wpływ na rewolucyjne zmiany dokonane w kształceniu medycznym w USA, które wsparli przede wszystkim John D. Rockefeller Senior i RF; zob. Abraham Flexner, *Medical Education in the United States and Canada. A Report to the Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching*, „Bulletin No. Four" (New York: The Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching, 1910); więcej w: Mark D. Hiatt, Christopher G. Stockton, „The Impact of the Flexner Report on the Fate of Medical Schools in North America after 1909", *AAPS, Journal of American Physicians and Surgeons* 8 (2003), 2: 37–40.

[95] Na temat samego raportu i wpływu, jaki wywarł na m.in. organizacje Rockefellerów i edukację, w tym medyczną, w USA zob. Brown, *Rockefeller*, 145–156.

[96] RAC, RF, RG 3.1, series 906, box 1, folder 3, Letter from Pierce to Rose, 24.05.1916; Letter from Rose to Embree, 13.01.1919.

[97] RAC, RF, RG 3.1, series 906, box 1, folder 3, Rose, *A Plan for Increasing Productivity in Medical Science*, 24.05.1916; zob. też w: Robert E. Kohler, *Partners in Science: Foundations and Natural Scientists, 1900–1945* (Chicago: Chicago University Press, 1991), 136.

elastyczność. Jedynym ograniczeniem GEB był obszar, na którym fundacja mogła prowadzić działalność, a mianowicie Stany Zjednoczone.

Kiedy założyciele GEB okrzepli już w formacie dalekosiężnych programów, atakujących przyczyny, a nie skutki edukacyjnego zacofania kraju, zaczęli myśleć o podzieleniu się tymi doświadczeniami z innymi krajami. Zaczęli również zauważać ograniczenia, które sami postawili GEB pod względem obszaru, funkcji i zakresu programów świadczonych przez fundację[98], dlatego Rockefellerowie postanowili w 1923 roku założyć kolejną fundację, prowadzącą działalność edukacyjną poza granicami kraju, a mianowicie International Education Board.

W 1924 roku dyrektorem obu organizacji (GEB i IEB) został skromny, wręcz pozostający w cieniu nawet jemu współczesnych – dr Wickliffe Rose – profesor filozofii i szkolnictwa, uprzednio dziekan George Peabody College, który był człowiekiem o ogromnym talencie organizacyjnym, przejrzystości myślenia i klarowności wypowiedzi, co nie pozostawiało słuchaczom żadnych wątpliwości co do jakości czy słuszności prezentowanych przez niego wizji. Jego argumentacja z tak wielką skutecznością trafiała do członków zarządu, że nie miał żadnych problemów w uzyskiwaniu ich poparcia dla najbardziej odważnych projektów. Poświęcił się szkolnictwu na Południu i jego edukacyjne zacięcie dało o sobie natychmiast znać, kiedy zaczął planować program działania dla obu organizacji[99].

Wkrótce po objęciu tych stanowisk Rose na własny użytek przygotował raport *A Scheme for the Promotion of Education on an International Scale*. Chociaż wielu uznawało go za zaledwie „odświeżoną" wersję raportu z 1916 roku, Rose w raporcie bynajmniej nie wyrażał chęci reformowania systemu szkolnictwa w czysto pedagogicznym znaczeniu. To zadanie pozostawiał rządowi i drobniejszym fundacjom. On widział dwojaką rolę dla obu instytucji Rockefellerów – odkrywanie wiedzy i jej upowszechnianie. W dobie panowania nauki, jego zdaniem, każde przedsięwzięcie wymagało zrozumienia jej ducha. Narody, które nie będą jej „kultywowały, zajmą podrzędne miejsca, staną się ciężarem dla postępu, a w konsekwencji zostaną zdominowane przez bardziej postępowe nacje". W miarę możliwości należało poszerzać płaszczyzny do uprawiania nauki i powiększać dostarczane przez nią usługi[100].

---

[98] RAC, Office of the Messrs. Rockefeller records, series O, box 16, folder 157, Memorandum regarding the three major activities of the General Education Board.

[99] Plany, które Rose wprowadził w życie dzięki GEB, czynione były jeszcze, kiedy pracował dla Peabody Education Fund. To tam m.in. utwierdził się w przekonaniu, że „prywatna dobroczynność nie stanowiła najlepszej drogi rozwoju dla szkół". Jego zdaniem szkoły powinny być „biznesem publicznym", powinny być utrzymywane przez obywateli z podatków i jako publiczne instytucje przez właściwie zarządzane agencje. Wickliffe Rose, *Outline Report of the General Agent to the Trustees of the Peabody Education Fund*, 1908, cyt. za: Harmon, *The Transformation*, 74.

[100] RAC, RG 2B 05, International Education Board Records (dalej: IEB), series 1, box 5, folder 72, Memo from Wickliffe Rose to Trustees of the IEB: *A Scheme for Promotion of Education on an International Scale*, 6–7.

Jedną z zasług Rose'a było rozwinięcie skrzydeł GEB. Znacznie poważniejszy wkład wniósł w budowę formuły, według której funkcjonować miała cała Fundacja Rockefellera począwszy od połowy lat 20. XX wieku. Największą rolę odegrał jednak na polu badań w dziedzinie nauk przyrodniczych i międzynarodowej współpracy naukowej. Praktycznie w każdym programie międzynarodowym, prowadzonym przez RF po II wojnie światowej, bez trudu można odnaleźć odbicie tez wyrażonych w tym raporcie przez Rose'a. Pewne uniwersalne zasady, stworzone jeszcze na etapie jego pracy dla IHC, okazały się ponadczasowe[101].

Fundacja Rockefellera i jej sekcje naukowe swoimi niezwykle wąsko sprecyzowanymi grantami wywierały ogromny nacisk na rozwój badań w dziedzinie medycyny i nauk przyrodniczych. Edwin R. Embree, dyrektor Division of Studies RF, zwrócił się do zarządu RF z dramatycznym apelem, aby nie tworzyć kulawego kolosa, bo na cóż „utrzymywać ludzi żywych i zdrowych, jeśli ich życie pozbawione będzie kontaktu z rzeczami pięknymi"[102].

W 1924 roku, chcąc zachęcić amerykańskie uczelnie do rozwijania programów nauk humanistycznych, GEB zapoczątkowała system grantów celowych, które miały pomóc w „zachowaniu równowagi pomiędzy [rozmaitymi formami] działalności edukacyjnej" praktykowanej na uniwersytetach[103]. Wielomilionowe dotacje trafiły do uczelni i rozmaitych instytucji, kształcących w dziedzinie nauk humanistycznych, w tym sztuk pięknych. Oriental Institute of the University of Chicago dostał prawie milion dolarów na kształcenie archeologów. Wybudowano ponadto laboratorium dla studentów sztuk pięknych w Fogg Art Museum, na Harvardzie. Uniwersytety w Wirginii, Chicago i Michigan oraz Yale, Princeton, Columbia, Vanderbilt i Harvard otrzymały łącznie 2,25 mln USD. Środki te miały wzmocnić kapitał żelazny uczelni oraz pomóc w realizacji celów badawczych w naukach humanistycznych. GEB zainicjowała też granty dla American Council of Learned Societies, stowarzyszenia realizującego projekty w tej dziedzinie. Począwszy od restrukturyzacji w 1928 roku, obie praktyki kontynuowane były przez RF, jednak aż do 1950 roku akcent kładziono na archeologię, starożytną historię i języki klasyczne.

W efekcie swoich kilkudziesięciu lat istnienia General Education Board dokonała niezwykłych czy też rewolucyjnych zmian społecznych w kraju, otwierając podwoje dla kolejnej organizacji Rockefellerów do praktykowania naukowej filantropii za granicą.

---

[101] O jego pracy więcej w rozdziałach poświęconych IEB i RF w latach 20. XX w.

[102] RF, Memorandum on the Conference at Gedney Farms, 18–19.01.1924, za: Fosdick, *The Story*, 238.

[103] RF, Memorandum on the Conference at Gedney Farms, 18–19.01.1924; Minutes of the GEB, 10–11.10.1924, za: Fosdick, *The Story*, 238.

3.1.4. International Education Board

Dostrzegając pożytek, jaki dla podnoszenia poziomu kształcenia i eksploracji wiedzy naukowej miała w Stanach Zjednoczonych General Education Board, Junior postanowił osobistym darem w wysokości 28 mln USD ufundować International Education Board – IEB (Radę ds. Edukacji Międzynarodowej). W 1923 roku powstał więc „międzynarodowy" odpowiednik GEB, funkcjonowanie którego poza obszarem USA było ograniczone zapisami w akcie inkorporacyjnym. Na czele obu stanął Wickliffe Rose, mający za sobą wyjątkowe osiągnięcia w International Health Division. Głęboko przekonany o wielkiej wartości, jaką stanowi edukacja, oraz jej nadrzędnym znaczeniu w procesie ugruntowywania ideałów demokracji, Rose dążył do utworzenia zinstytucjonalizowanej, a jednocześnie pozainstytucjonalnej organizacji o międzynarodowym zasięgu w zakresie promowania edukacji i współpracy na tym polu[104].

IEB miała być jak wędrowny ptak, bez stałych zobowiązań, bez powoływania i utrzymywania instytucji. Rolą IEB miało być zachęcanie do tworzenia instytucji niezbędnych do rozwoju edukacji we wszelkich dziedzinach, chociaż początkowo, ze względu na osobiste pasje Rose'a, szczególną uwagą cieszyć się mogły projekty w rolnictwie i naukach przyrodniczych[105].

Powołanie IEB było odpowiedzią na rosnące zainteresowanie rozbudową sieci naukowych powiązań, zwiększaniem liczby naukowych asystentów z różnych krajów, reprezentujących odmienne, acz pokrewne dziedziny nauk, którzy w nowej formule interdyscyplinarności pracowaliby u boku znamienitych badaczy w wiodących ośrodkach europejskich. Rose był przekonany, że IEB pomagać będzie w „promowaniu rozwoju nauki, będącej zarodkiem, z którego wykiełkuje nowy system edukacji i odnowi cywilizację". Należało jedynie „umieścić światłych i produktywnych ludzi w każdej z tych dziedzin, upewniając się jednak, że będą skłonni szkolić studentów z innych krajów". Rolą IEB miało być stworzenie właściwych warunków, jak zapewnienie „sprzętu adekwatnego do skali prowadzonych badań"[106]. Marzeniem Rose'a był rozwój centrów nauki na świecie. Miejsca te „inspirowałyby, szkoliły i [przyciągały] międzynarodową migrację precyzyjnie wyselekcjonowanych studentów", którzy zaszczepieni wiedzą

[104] RAC, IEB, RG 2B 05, series 1.1, box 5, folder 72, Memo from Wickliffe Rose to the Trustees of the IEB, *Scheme for the Promotion of Education on an International Scale*.

[105] RAC, IEB, RG 2B 05, series 1.1, box 5, folder 72, Minutes of IEB, Mr. Rockefeller Jr.'s pledge to the International Education Board, 28.02.1923.

[106] Przyp. 3, 140 w: Bodil Schmidt-Nielse, *August and Marie Krogh: Lives in Science* (New York: Oxford Univ. Press, 1995); Fosdick, *The Story*, 147–148.

naukową, powracaliby do krajów pochodzenia, gdzie kontynuowaliby rozprzestrzenianie się „bakterii wiedzy"[107].

Inspiracją do stworzenia takiego systemu „zakażania" wiedzą były obserwacje poczynione przez Rose'a podczas pobytu w Europie w 1923 roku. W trakcie trwającej pięć miesięcy podróży odwiedził 19 krajów. Rose odbył spotkania w 50 uniwersytetach i instytutach badawczych. Długie rozmowy prowadzone z wiodącymi naukowcami i obserwowanie ich w miejscach pracy dostarczyły mu bezcennych informacji na temat funkcjonowania nauk przyrodniczych. Mógł także dowiedzieć się o dotkliwych brakach, będących skutkiem wojny w Europie. Zyskał również przekonanie na temat wielkich możliwości międzynarodowej współpracy naukowej, drzemiących w tych ludziach i instytucjach. Rose widział Europę jako „ziemię zabronowaną przez wojnę [i] gotową na nowy siew"[108].

Po powrocie do kraju zaprosił do współpracy Augustusa Trowbridge'a, profesora fizyki z Princeton, i Alberta R. Manna, dziekana Kolegium Rolnictwa na Cornell. Pierwszy objął stanowisko dyrektora ds. nauk przyrodniczych, dla lepszego kontaktu z odbiorcami w Europie natychmiast otwierając biuro w Paryżu. Drugi został dyrektorem ds. rolnictwa. Były to dwie dziedziny, w których Rose upatrywał największych możliwości rozwoju wiedzy i najważniejszej roli dla IEB. To ich przyszły rozwój był warunkiem, jaki Rose postawił Juniorowi, zanim przyjął jego propozycję objęcia zarządu w obu instytucjach jednocześnie[109].

Wkrótce IEB zaczął szczodrze przyznawać granty dla wydziałów matematyki uniwersytetów w Paryżu i Getyndze, na laboratoria biologii, fizjologii, rolnictwa i zoologii w Cambridge i Edynburgu, na projekty z dziedziny fizyki na uniwersytetach w Danii, Norwegii i Szwajcarii[110], zaś w Madrycie oraz na uniwersytetach w Uppsali i Sztokholmie IEB sponsorowała projekty w dziedzinie chemii[111].

W ocenie Rose'a niezwykle obiecująco prezentował się Uniwersytet w Kopenhadze. Oprócz renomowanego Instytutu Fizyki Teoretycznej, który otrzymał od RF grant na badania prowadzone przez Nielsa Bohra[112], uczelnia mogła pochwalić się uznanymi

---

[107] RAC, IEB, RG 2B 05, series 1.1, box 5, folder 72, Memo from Wickliffe Rose to the Trustees of the IEB, *Scheme for the Promotion of Education on an International Scale*.

[108] Fosdick, *The Story*, 149.

[109] Harr, Johnson, *The Rockefeller Century*, 169.

[110] Reinhard Siegmund-Schultze, „Support by Rockefeller's International Education Board for the Cooperation of Physics and Mathematics at Göttingen and Paris in the 1920s and 1930s", w: *American Foundations and Large-Scale Research: Construction and Transfer of Knowledge*, red. Giuliana Gemelli (Bologna, Italy: CLUEB, 2001), 51–67.

[111] Harr, Johnson, *The Rockefeller Century*, 169; Fosdick, *The Story*, 149.

[112] Interesujące jest podejście Bohra do środków otrzymanych od RF. Aplikując o pierwszy grant w 1923 r., przekonywał, że jego celem jest rozbudowanie zaplecza naukowego, które mogłoby przyjąć

na całym świecie naukowcami – Johannesem Nicolausem Brønstedem oraz Augustem Kroghem[113]. Ze spotkania Krogha z Rosem, Richardem M. Pearcem, pełniącym wówczas funkcję dyrektora DME, i Simonem Flexnerem – dyrektorem Rockefeller Institute, wynikł niebagatelny projekt, którego efekty przeszły wszelkie oczekiwania, zmieniając karty historii nauki i determinując przyszłe programy Fundacji Rockefellera w Danii i Europie. Chcąc poprawić jakość kształcenia w dziedzinie chemii, fizyki i fizjologii, Rose zdołał we współpracy z władzami Uniwersytetu Kopenhaskiego i zarządem Fundacji Rockefellera doprowadzić do powstania tzw. kompleksu Rockefellera, czyli pięciu niezależnych instytutów. W ramach Instytutu Fizjologii powstały instytuty: fizjologii medycznej, biochemii, zoofizjologii, fizjologii doświadczalnej i biofizyki. W 1924 roku Fundacja Rockefellera przekazała 300 tys. USD na wzniesienie infrastruktury, w tym zaplecza laboratoryjnego i mieszkalnego dla kadry oraz sal wykładowych. Pozostałe środki pochodziły od IEB, rządu i indywidualnych darczyńców duńskich, w tym Fundacji Carlsberga i Rask-Ørsted[114].

---

większą liczbę fizyków atomowych z zagranicy, co przyczyniłoby się do rozwoju edukacji i popularyzacji prac fizyków i chemików. RAC, IEB records, Box 28, Folder 403, Letter form Niels Bohr to the IEB, 27.06.1923. Podczas gdy w kolejnym grancie w latach 1933–1934, widząc zwiększone zainteresowanie Fundacji Rockefellera eksperymentalną biologią, tak sformułował aplikację, wybierając do wspólnego projektu zarówno Augusta Krogha, jak i Györgya von Hevesy'ego, aby pracownicy Fundacji, zadowoleni z ponownego pozyskania znamienitego uczonego, nie dostrzegli prawdziwej natury zainteresowań naukowych Bohra. Jednocześnie Bohr aplikował do Carlsberg Foundation, przed którą jego prawdziwe cele badawcze, ze względu na rodzaj zażyłości i bliskości, nie mogły być ukryte; tym samym Bohr z naukowca zmienił się w niezwykle skutecznego specjalistę od *fundraisingu,* zdobywającego fundusze dla swojego instytutu, wykorzystując prostą zasadę, sprzedaj swój projekt w taki sposób, aby dopasować go do celów i zasad, których trzyma się sponsorująca instytucja. Projekt ten jest również przykładem tego, jakie skutki miały programy wymian naukowych. Szczegółowo na ten temat: Finn Aaserund, *Redirecting Science: Niels Bohr, Philanthropy and the Rise of Nuclear Physics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), 175–212. Według autora Bohr zwrócił się w stronę wykorzystania biologii eksperymentalnej i aparatury zakupionej do badań w tej dziedzinie, aby prowadzić własne badania nad jądrem atomu, pod wpływem przebywających w owym czasie w Instytucie Jamesa Francka i G. Hevesy'ego – laureatów Nagrody Nobla. Pierwszy był specjalistą z zakresu fizyki eksperymentalnej Uniwersytetu w Getyndze, gdzie pracował nad fizyką kwantową, korzystając z grantu RF. Po objęciu władzy przez nazistów został objęty programem Fundacji Rockefellera – *Special Research Aid for Desposed Scholars, 1933–1939* i wyjechał do USA. RAC, RF, „Refugee Scholars Aided, 1933–45"; RF, *Annual Report of 1945*, 30–33. Co ważne, Bohr ubiegał się o podobne wsparcie finansowe m.in. od Fundacji Forda; zob. John Krige, *American Hegemony and the Postwar Reconstruction of Science in Europe* (Cambridge, Mass.–London, England: MIT Press, 2006), 169–172, 177–181.

[113] Johannes Nicolaus Brønsted prowadził badania w dziedzinie chemii nieorganicznej i fizycznej, sformułował teorie kwasów i zasad. August Krogh, właściwie Schack August Steenberg Krogh, zoofizjolog, który otrzymał w 1920 r. Nagrodę Nobla z medycyny za badania nad naczyniami włosowatymi, rozpoczął produkcję insuliny w Danii i wprowadził do badań nowe metody badań, a także przyrządy, np. spirometr. W badaniach współpracował z żoną Marie Krogh, również uznanym naukowcem.

[114] Łącznie RF przekazała Instytutowi 800 tys. USD w trzech grantach. Wyjątkowy opis powstania tego kompleksu, a zwłaszcza części przeznaczonej dla Krogha, jego żony, dwóch asystentów i ograniczonej do 10 liczby gości, zob. w książce autorstwa córki Marie i Augusta Kroghów, Bodil Schmidt-Nielsen, znamienitej naukowczyni i członkini Amerykańskiego Towarzystwa Fizjologicznego; Bodil

W ciągu 15 lat działalności IEB sponsorował 57 instytucji na całym świecie. Za namową Abrahama Flexnera, sekretarza GEB i dyrektora IEB ds. edukacyjnych, Rose przychylił się do rozszerzenia programu równoważenia procesu kształcenia na uniwersytetach przez dotowanie nauk humanistycznych, tym razem jednak za granicą.

IEB przekazała 1 mln USD dla American Academy w Rzymie, a także 0,5 mln USD dla American School of Classical Studies w Atenach. Widząc szansę na rozwój naukowej współpracy z ośrodkami za granicą, IEB przyznał 8 mln USD dla Oriental Institute na Uniwersytecie Chicagowskim na ich badania archeologiczne prowadzone w Egipcie i na Bliskim Wschodzie[115]. California Institute of Technology otrzymał 6 mln USD na wręcz niewiarygodne przedsięwzięcie, czyli budowę 200-calowego teleskopu na górze Palomar w Kalifornii. Za jedno z największych osiągnięć IEB należy chyba jednak uznać program stypendialny, dzięki któremu przyznano 603 *fellowships* naukowcom z ponad 35 krajów, co skutkowało ponadprzeciętnymi wynikami badań, a nawet Nagrodami Nobla[116].

Stworzony przez Rose'a modelowy system wyszukiwania utalentowanych, ambitnych naukowców, którym dzięki systemowi *fellowships* umożliwiano rozwój naukowy, eksplorowanie niedostępnych zakamarków natury, ciała ludzkiego i otaczającego świata, stał się pierwowzorem dla podjętej przez RF po wojnie współpracy z naukowymi instytucjami Europy. Był to początek wielkiego programu RF finansowania badań naukowych za oceanem, ale i osobistych kontaktów czy nawet bliskich przyjaźni, co przyniosło efekty w trakcie i po zakończeniu II wojny światowej.

Rose był nieprzejednanym promotorem nauk przyrodniczych. Będąc głęboko przekonanym, że u podstaw współczesnej cywilizacji leży matematyka, fizyka i chemia, stał na stanowisku, że to wyłącznie dzięki nim i pracy badawczej w laboratoriach społeczne problemy świata mogą zostać rozwiązane. Uznając wyższość jedynie nauk ścisłych, nie widział najmniejszego sensu w promowaniu nauk społecznych, które według niego niczego nie wyjaśniały. Z pewnym niesmakiem oceniał starania Beardsleya Rumla, który przez Laura Spelman Rockefeller Memorial dążył do rozwoju tych nauk i jako jedyny

---

Schmidt-Nielsen, *August and Marie Krogh: Lives in Science* (New York: Oxford Univ. Press, 1995), 139–142.

115 RAC, IEB, series 1.1, box 18, folder 269, Agreement between the International Education Board and the University of Chicago, 23.11.1928. Była to kontynuacja wcześniejszego grantu przyznanego przez GEB.

116 Ze znamienitych nazwisk naukowców, którzy skorzystali z tego programu IEB, wystarczy wspomnieć: Roberta Oppenheimera, Isidora Rabi czy wyróżnionych Nagrodą Nobla Enrico Fermiego i Wernera Heisenberga. Harr, Johnson, *The Rockefeller Century*, 169–170. Na temat działalności IEB zob. George W. Gray, *Education on an International Scale* (New York: Harcourt, Brace and Company, 1941), w której m.in. o idealistycznym podejściu Rose'a do rozwoju nauk przyrodniczych, które dzięki jego energii miały nadać „impetu pozostającym w tyle naukom społecznym".

z członków rady nadzorczej był przeciwny planowanym zmianom w RF[117]. Dążąc do umocnienia pozycji nauk przyrodniczych w formule filantropijnych działań Fundacji, poczynił w 1926 roku pewną sugestię – otóż zaproponował, aby RF utworzyła kolejną sekcję w swoich strukturach. Obok nauk medycznych i zdrowia publicznego miano zająć się naukami podstawowymi. Jego plan się powiódł. W wyniku reorganizacji Fundacji w 1928 roku powstała Division of Natural Sciences (DNS)[118]. Korzyść miała być wielostronna. IEB stała się narzędziem promującym szeroko pojętą edukację na arenie międzynarodowej[119], a sekcja RF zająć się miała badaniami podstawowymi. Nie przewidział jednak, że funkcje IEB będą stopniowo przejmowane przez RF, co doprowadziło do całkowitego zamknięcia IEB w 1938 roku[120].

Kolejnym niewątpliwym rozczarowaniem dla Rose'a były różnice w podejściu do systemu przyznawania grantów na nauki przyrodnicze, które były bardzo zauważalne. DNS Fundacji Rockefellera nie zmniejszyła ogólnej kwoty przyznanych środków, jednak w przeciwieństwie do IEB była mniej skłonna przychylać się do indywidualnych potrzeb badawczych instytucji i ich projektów rozbudowy zaplecza i zakupu sprzętu, czego przykłady opisano wyżej.

RF stanowczo chętniej przyznawała granty w ramach kapitału żelaznego na mniej sprecyzowane cele. Granty projektowe i indywidualne stanowiły niższy odsetek ogólnej kwoty i dotyczyły większej liczby dziedzin naukowych. W okresie od 1928 do 1932 roku wyraźnie zauważalny był brak jasno określonego kierunku przyznawania grantów w naukach ścisłych. Nie tylko były pozbawione typowego dla Rose'a zapału, ale i brakowało jego dogłębnej wiedzy o potrzebach europejskich naukowców i laboratoriów. RF najzwyczajniej nie umiała sprostać standardom stworzonym przez Rose'a, ponadto, wbrew całkowitej niechęci okazywanej przez Rose'a wobec nauk społecznych, Fundacja

---

[117] Rose sprzeciwiał się również propozycjom konsolidacji wybranych programów pod parasolem Fundacji Rockefellera, w czym różnił się od Fosdicka. Finalnie wygrał ten drugi po przejściu na emeryturę Rose'a. Harr, Johnsons, *The Rockefeller Century*, 193–194.

[118] Sekcja Nauk Przyrodniczych (Division of Natural Sciences – DNS) powstała w związku z restrukturyzacją RF w 1928 r. i funkcjonowała do 1951 r., kiedy w ramach kolejnych zmian, w połączeniu z częścią funkcji IHD, utworzono Sekcję Medycyny i Zdrowia Publicznego (Division of Medicine and Public Health – DMPH).

[119] RAC, IEB, box 5, folder 73, Letter from John D. Rockefeller, Jr. to Wickliffe Rose, November 18, 1926; Fosdick, *The Story*, 141.

[120] Więcej nt. roli, jaką odegrała IEB w rozwoju nauk ścisłych, w tym eksperymentalnej biologii, badań nad promieniotwórczością i wpływem na indywidualne dokonania wybitnych naukowców europejskich, zob.: Robert E. Kohler, „A Policy for the Advancement of Science: The Rockefeller Foundation 1924–29", *Minerva* 16 (1978), 4: 480–515; idem, „Science and Philanthropy: Wickliffe Rose and the International Education Board", *Minerva* 13 (1985), 1: 75–95; idem, „The Management of Science: The Experience of Warren Weaver: and the Rockefeller Foundation Program in Molecular Biology", *Minerva* 14 (1976), 3: 279–306; idem, *Partners*; Roger L. Geiger, *To Advance Knowledge: The Growth of American Research Universities, 1900–1940* (New York: Oxford Univ. Press, 1986); Aaserund, *Redirecting*.

Rockefellera zaczęła jednoznacznie zwracać się pod koniec lat 30. XX wieku właśnie w ich stronę. Na stanowisku dyrektora sekcji DNS Rose'a zastąpił Warren Weaver, który z jeszcze większą energią podjął się pracy na rzecz rozwoju nauk przyrodniczych w RF, w tym dalszego sponsorowania badań prowadzonych przez Nielsa Bohra[121]. Rose zmian tych nie doczekał, ponieważ odszedł na zasłużoną emeryturę w 1928 roku. Miał również to szczęście, że nie dożył i nie ujrzał, jak wyidealizowany świat nauki, który współtworzył, niezachwianie wierząc w potęgę wiedzy, jaką nauki przyrodnicze niosą cywilizacji, ginie w autodestrukcyjnej pożodze wojennej[122].

3.1.5. Laura Spelman Rockefeller Memorial

W 1918 roku dla upamiętnienia matki i jej działalności dobroczynnej John D. Rockefeller, Jr. założył Laura Spelman Rockefeller Memorial (LSRM lub Memorial), z kapitałem początkowym 75 mln USD osobistego daru Seniora. Mimo że żywot tej instytucji był krótki, to przyczynił się do weryfikacji większości funkcji pełnionych przez rząd Stanów Zjednoczonych. Zakwestionował dotychczasowe układy społeczne i zakres odpowiedzialności rządu za losy poszczególnych obywateli, a dla rozwoju nauk społecznych w Stanach Zjednoczonych okazał się fundamentalny.

Laura Spelman Rockefeller, ©RAC

Początkowo LSRM finansował działalność ściśle dobroczynną kościołów baptystów, a także takich organizacji jak: Armia Zbawienia, Boys Scouts, Girls Scouts, YMCA i YWCA. Był to niezwykły wyjątek w wielu organizacjach Rockefellerów, realizujących zasadę pracy u podstaw. Jednocześnie fundusz wypełniał przesłanie, któremu hołdowali członkowie rodziny, a mianowicie, że „każde pokolenie powinno pozostawić swój wkład w dobroczynność", nawet jeśli nie przynosi spodziewanych efektów likwidacji przyczyn leżących u źródła problemu.

Cele wybierane przez LSRM odzwierciedlały zainteresowania Juniora i jego matki oraz niosły pożytek miejscom, z którymi związana była rodzina. Na organizacje w stanach Cleveland, Ohio i Nowy Jork przeznaczanych było około 15% rocznego dochodu tej fundacji. Od 1922 roku Memorial ograniczył się wyłącznie do miasta Nowy

[121] Aaserund, *Redirecting*, 170–174.

[122] Mimo różnicy zdań Fosdick przygotował wręcz laurkę na temat wkładu Rose'a w rozwój i potęgę nauki. Patrz: Fosdick, *The Story*, *passim*, zwłaszcza 152–154.

Jork, choć dopuszczano sporadyczne wyjątki, jakimi były darowizny w nagłych, kryzysowych przypadkach, takich jak powodzie czy epidemie w Rosji i Chinach. Głównymi odbiorcami, odmiennie od pozostałych organizacji Rockefellerów, miały być kobiety i dzieci. Pomimo braku akceptacji rozdawnictwa jako formy praktykowanej przez dobroczynność, Memorial robił wyjątki – udzielał pomocy w formie darów na działalność bezpośrednią, na fundowanie kapitału żelaznego organizacji czy na rozbudowę zaplecza. Dopuszczano również pewną pomoc w dziedzinie zdrowia publicznego. Biorąc jednak pod uwagę skalę problemów i obszar, na jakim działała Fundacja Rockefellera, oraz brak odpowiednio wyszkolonego personelu, Memorial miał jednak unikać badań naukowych czy programów demonstracyjnych w dziedzinie zdrowia publicznego[123], tak aby nie powielać obszaru działalności i nie marnować środków.

Wraz z kolejnymi darowiznami od Seniora LSRM musiał podążyć za ambitniejszymi celami „naukowej filantropii". Wybór padł na całkowicie nowe dla Rockefellerów dziedziny, jak nauki społeczne, obejmujące m.in. socjologię (co było absolutnym novum), nauki polityczne, ekonomię, psychologię, historię. Wszystkie o wręcz bezprecedensowym znaczeniu nie były przypadkowym wyborem, ponieważ każdy, kto dokładał starań w celu osiągnięcia stanu społecznego dobrobytu, „powinien się czuć zawstydzony brakiem wiedzy, którą dostarczyć muszą nauki społeczne"[124]. Z inicjatywy tej nowej fundacji miał powstać „znaczący zbiór popartych dowodami [badań], szeroko akceptowanych uogólnień traktujących o ludzkim potencjale, motywacjach oraz o osobniczych i grupowych zachowaniach rodzaju ludzkiego"[125]. Badania te rozpoczęto wraz z nastaniem nowej ery dla LSRM pod kierownictwem młodego, zaledwie 27-letniego, ambitnego psychologa Beardsleya Rumla. Absolwent Uniwersytetu Chicagowskiego, z doktoratem z psychologii i edukacji, był biegłym statystykiem i ekonomistą, który swój ślad pozostawił zarówno na sektorze pozarządowym, jak i publicznym. W biznesie również odnosił spore sukcesy. Jego osiągnięciami i stanowiskami, jakie piastował, z powodzeniem można by obdzielić nie jedną, a kilka osób[126]. Był nie tylko pracowity

---

[123] RAC, Laura Spelman Rockefeller Memorial records (dalej: LSRM), series 2, box 2, folder 31, Beardsley Ruml, *Memorandum regarding Memorial policy*; Attached letter from Beardsley Ruml to Raymond B. Fosdick, 5.09.1922, 1–15; RAC, LSRM, series 2, box 2, folder 31, Letter from M. M. Jones to Beardsley Ruml, 19.02.1925.

[124] Ruml, *Memorandum*, May 1922, cyt. za: Fosdick, *The Story*, 136, 194.

[125] RAC, LSRM, series 2, box 2, folder 31, Ruml, *General Memorandum by the Director*, September 1922.

[126] Był jednym z współautorów testów na inteligencję stworzonych na potrzeby wojska. Jego kariera obejmowała stanowisko prezesa Macy's i Banku Rezerw Federalnych w Nowym Jorku, dyrektora Encyklopedii Britannica, Inc., profesora i dziekana wydziału nauk społecznych Uniwersytetu Chicagowskiego. Odegrał aktywną rolę w stworzeniu systemu z Bretton Woods. To on jest twórcą systemu podatkowego opartego na zasadzie *pay-as-you-go*. Był doradcą Herberta Hoovera w kwestiach

i pomysłowy, ale miał także umiejętność otaczania się dobrymi współpracownikami[127] – jednym z nich został w 1923 roku Lawrence Frank, późniejszy współpracownik LSRM.

Chcąc uzyskać lepszy obraz, w typowej dla ery progresywnej skali makro, implementując zasady filantropii naukowej, Ruml postanowił przeprowadzić szczegółowe badanie stanu nauk społecznych w Stanach Zjednoczonych. Widząc wielki pożytek, jaki przyniosły wspomniane wcześniej badania stanu edukacji medycznej, przeprowadzone przez Abrahama Flexnera dla Carnegie Foundation, Ruml zlecił Lawrence'owi Frankowi podobne w dziedzinie nauk społecznych. Tak jak poprzednio, tak i w tym przypadku wyniki były mniej niż mierne – pokazywały słabość szkolenia praktycznego, deficyt prac naukowych opartych na badaniach empirycznych, brak możliwości publikowania i niewielką liczbę *fellowships*, czyli stypendiów naukowych dla bardziej zaawansowanych badaczy.

Dotychczas dostępne badania były przykładem purytańsko wręcz teoretycznych, całkowicie oderwanych od smutnej rzeczywistości źródeł społecznych problemów[128], zbyt blisko powiązanych z pracą społeczną, ograniczającą się często do pomocy udzielanej na zewnątrz (tzw. *outdoor relief*), czyli dobroczynności. Na tej podstawie Ruml przygotował serię protokołów, które zmieniły oblicze LSRM, z peryferyjnej małej fundacji na prekursora zmian społecznych, pośrednio przyczyniając się do zrewolucjonizowania nauk społecznych w USA. Biorąc pod uwagę bliskie związki rad nadzorczych innych fundacji Rockefellerów, propozycje Rumla wpłynęły znacząco na ich funkcjonowanie, doprowadzając do wielkiej reformy w 1928 roku, przekształcającej Fundację Rockefellera.

Jedna ze zmian, w opinii dyrektora LSRM, dotyczyła formy badań, które miały być prowadzone przede wszystkim na uniwersytetach (zamiast dotychczas faworyzowanych niezależnych ośrodków badawczych), jedynych instytucjach mogących zapewnić „stabilność, szeroki zakres profesjonalnej opinii, obecność naukowych standardów pracy, (…) efektywne kanały międzyuczelnianej komunikacji, wszystko dla korzystnego

---

rolnictwa oraz pomysłodawcą wielu rozwiązań agencji Nowego Ładu. „Beardsley Ruml, 65, Tax Planner, Dead", *New York Times*, 19.04.1960, 1, 37. Harr, Johnson, *The Rockefeller Century*, 1867.

[127] Ruml otoczony był wieloma wybitnymi przedstawicielami nowego reformatorskiego nurtu progresywnego, którzy w późniejszym czasie kontynuowali swoją karierę na kluczowych stanowiskach w RF oraz w sektorze publicznym, na szczeblu federalnym, w rozmaitych agendach Nowego Ładu w latach 30. i 40. XX w.; zob. Patrick D. Reagan, *Designing a New America: The Origins of New Deal Planning, 1890–1943* (Amherst, MA: Univ. Massachusetts Press, 2000), 149.

[128] RAC, LSRM, series 3.06, box 63, folder 679, Lawrence K. Frank, *The Status of Social Science in the United States*, 1923, 4–6; por. omówienie roli L.K. Franka w i główne założenia przygotowanego raportu w: Donald Fisher, *Fundamental development of the Social Sciences: Rockefeller Philanthropy and the United States Social Science Research Council* (Ann Arbor: Univ. of Michigan Press, 1993), 34–35.

środowiska badawczego"[129]. Uniwersytety miały poszukiwać rozwiązań w trzech dziedzinach: naukach społecznych, opiece nad dziećmi i edukacji rodziców oraz relacjach międzyrasowych. Niezbędnym katalizatorem były badania nad funkcjonowaniem, efektywnością i reformą administracji rządowej. Uniwersytety takie jak Harvard, Yale, Columbia, Stanford, Cornell, Vanderbilt, Pensylwania i inne otrzymywały od LSRM granty na projekty badawcze, „szkolenie personelu, rozbudowę zaplecza i koszty administracyjne[130]. W efekcie współpracy pomiędzy Howardem Odumem z Uniwersytetu Karoliny Północnej a LSRM założono Institute for Research in Social Science, którego wielkim osiągnięciem było przeprowadzenie przełomowych badań w dziedzinie stosunków rasowych[131]. W tym czasie Ruml odświeżył znajomość z Charlesem Merriamem z Uniwersytetu w Chicago[132], która przerodziła się w długoletnią przyjaźń i partnerstwo, w rezultacie czego powstało wiele brzemiennych w skutkach inicjatyw, m.in. przekształcenie tego uniwersytetu w wiodącą uczelnię, prowadzącą badania z dziedziny nauk społecznych[133].

---

[129] Zob. RAC, LSRM, series 2, box 2, folder 31, Memorandum regarding conditions affecting the Memorial's participation in projects in social science, 1924; LSRM, series 3.06, box 63, folder 679, Frank, *The Status of Social Science in the United States*, 17–18, 26; Ruml, *Memorandum*, May 1922, 13, cyt. za: Martin Bulmer, „Support for Sociology in the 1920s: The Laura Spelman Rockefeller Memorial and the Beginnings of Modern, Large-Scale, Sociological Research in the University", *The American Sociologist* 17 (1982), 4: 185–192, tutaj 186–187.

[130] W odniesieniu do opieki na dziećmi, oprócz wspomnianych, LSRM przekazywała granty dla uniwersytetów stanowych w Iowa, Minnesocie oraz Toronto. Badania w dziedzinie ekonomii prowadziły Brookings Insitute, National Bureau of Economic Research, LSE i Uniwersytet Columbia. W dziedzinie stosunków międzynarodowych były to: Columbia, Harvard, LSE. Ta ostatnia uczelnia otrzymała granty na badania prowadzone pod kierunkiem Sir Williama Beveridge'a i ulepszenie infrastruktury. Praca społeczna i pomoc społeczna badane były za pieniądze LSRM na Uniwersytecie Chicagowskim. Zob. RAC, LSRM, series 3, subseries 1–10, boxes 1–112.

[131] Zob. P. Reagan, *Designing*, 152.

[132] Charles Edward Merriam, absolwent Uniwersytetu Columbia, był założycielem Chicago School of Political Science (Wydziału Nauki o Polityce), autorem m.in. *A History of American Political Theories* (New York: Kelly, 1969) i twórcą nowego behawioralnego podejścia do nauk politycznych, które dało początek nowej „szkole chicagowskiej"; zob. Barry Dean Karl, *Charles E. Merriam and the Study of Politics* (Chicago: Chicago Univ. Press, 1974).

[133] Ruml i Merriam osiągnęli to dzięki współpracy takich naukowców jak: Robert Park, Leon Marshall, Leonard D. White, Harold Gosnell, Harold Lasswell i Thomas Vernon Smith; Reagan, *Designing*, 152. „Szkoła chicagowska" zmieniła oblicze socjologii i nauk politycznych opartych na nowych metodach analizy ilościowej danych statystycznych i demograficznych, umożliwiając nie tylko opisywanie stanu obecnego, ale i prognozy. Opisywane przez nich procesy odnosiły się do przewidywania spadku i wzrostu liczby mieszkańców, konfliktów międzyrasowych, asymilacji. Stosując nowe metody, umożliwiono analizowanie i interpretację zachowań wyborczych, ruchów politycznych, zmian w opinii publicznej. W wiedzy zdobywanej przez badaczy nauk politycznych Merriam upatrywał możliwości praktycznego wykorzystania jej do współpracy z przedstawicielami władzy, przyczyniając się do promowania „efektywnego i skutecznego rządu służącego pluralistycznemu demokratycznemu społeczeństwu". Eric Abrahamson, Sam Hurst, Barbara Shubinski, *Democracy and Philanthropy:*

Rozwój nauk społecznych na uniwersytetach miał zatem w konsekwencji przynieść wynalezienie „lekarstwa" na wszelkie bolączki społeczne. Zdaniem Rumla „wiedza społeczna nie [była] substytutem dla społecznej sprawiedliwości, ale wiedza [stanowiła] dużo większą wartość dla sprawiedliwości niż ignorancja"[134].

Na teorii jednak LSRM nie chciał poprzestać. Uczelnie były gwarantem, że prowadzone badania zostaną powiązane z kształceniem na poziomie studiów licencjackich i magisterskich. LSRM nie sponsorowałby badań jako takich, a jedynie przydzielał granty prowadzącym je instytucjom[135]. Dawało to rodzaj swobody i niezależności od środków przyznawanych przez szkoły wyższe, co skutkowało bardzo wyraźnym wzrostem liczby i jakości tych badań. Te założenia zapoczątkowały również bliską współpracę między uniwersytetami a LSRM, a następnie RF. Był to solidny fundament, na którym zbudowano powojenne programy wymiany z uczelniami europejskimi oraz tzw. *area studies*.

Pomysł zintegrowania szkół wyższych w sieć powiązanych instytucji, ściśle kooperujących w rozmaitych inicjatywach naukowych, wyszedł od Rumla. Inspiracją była seria konferencji naukowych organizowanych w ramach wolontaryjnego systemu międzysektorowej współpracy, zapoczątkowanych przez prezydenta Herberta Hoovera[136]. Pod parasolem National Research Council powoływano grupy robocze, podkomisje i organizowano różne tematycznie konferencje. Wszystkie te inicjatywy sponsorowane były oczywiście przez LSRM. Doświadczenia te oraz potrzeba koordynacji powstającej sieci współpracujących instytucji stały się motorem napędowym realizacji idei Rumla i Merriama powołania centralnej organizacji zajmującej się naukami społecznymi. Rolę tę od 1923 roku zaczęła pełnić rada naukowa Social Science Research Council. Rada ta, podobnie jak pomniejsze komisje i komitety, dzięki poparciu Rumla tworzone na

---

The Rockefeller Foundation and the American Experiment (New York: The Rockefeller Foundation, 2013), 65–66.

134 Ruml, *Memorandum*, May 1922, cyt. za: Reagan, *Designing*, 150–151.

135 System przyznawania „blokowych grantów" instytucjom, bez jasno określonych oczekiwań czy warunków (*with no strings attached*), obowiązywał w całej RF aż do restrukturyzacji jej działów w 1934 r., kiedy zdecydowano przerzucić się na tzw. granty projektowe o klarowniej określonych celach. Te granty projektowe w przyszłości prowadziły często do rozłamów, otwartej krytyki polityki fundacji, a nawet bezpośrednich ataków. Tak było np. w przypadku, sponsorowanych w latach 1941–1954 przez RF, a uznanych przez opinię publiczną za niezwykle kontrowersyjne, badań Alfreda C. Kinseya na temat ludzkiej seksualności. Finansowanie przez RF, za pośrednictwem National Research Foundation, pracy Kinseya w dobie antykomunistycznej histerii zostało wykorzystane do oskarżeń RF o niszczenie moralności społeczeństwa amerykańskiego, czyli działanie na rzecz konkurencyjnego reżimu; zob. RAC, RE: SOURCE, *Funding a Sexual Revolution: The Kinsey Reports*, https://resource.rockarch.org/story/funding-a-sexual-revolution-the-kinsey-reports [12.08.2023]. Więcej na ten temat w dalszej części książki.

136 Chodzi przede wszystkim o komisję Recent Social Trends in the United States, w której prace zaangażowany był m.in. Howard W. Odum; zob. Renata Nowaczewska, *Dobroczynna Ameryka. Walka ze skutkami Wielkiego Kryzysu w latach 1929–1937* (Warszawa: WUW, 2009), passim, zwłaszcza, 66, 72–73, 210–226.

uniwersytetach, miała pobudzać do powstawania i służyć koordynacji badań interdyscyplinarnych, opiniować i administrować granty płynące na nie, wskazywać nowe kierunki rozwoju dla nauk społecznych, a także „wyłuskiwać" ukryte talenty. A poza granicami kraju organy te miały promować przepływ wiedzy między ośrodkami badawczymi, uczelniami i naukowcami, dążąc do *cross-fertilization of ideas*[137]. Wspólnym wysiłkiem Rumla, LSRM, SSRC i pozostałych podmiotów doprowadzono do rozwoju trzech dziedzin – stosunków międzynarodowych, stabilizacji gospodarki[138] i administracji publicznej[139].

Przez siedem lat działalności LSRM przekazała 40 mln USD rozmaitym instytucjom oraz uczelniom, jak Uniwersytet Columbia, London School of Economics czy Harvard[140]. W ciągu pięciu lat największej aktywności LSRM jej beneficjentami były dominujące w dziedzinie socjologii: Uniwersytet Chicagowski, Brookings Insitution[141] i SSRC. Pieniądze przeznaczone były na promowanie empirycznych badań i szkolenie w nowych, poznawczych metodach badawczych. Dopuszczano także przeznaczenie środków na infrastrukturę, w tym rozwój kadry, rozbudowę i wyposażenie nowych siedzib oraz bibliotek. W tym ostatnim przypadku najlepszym przykładem jest największa w Europie biblioteka LSE, praktycznie jedynego centrum socjologii w Anglii do lat 50. XX wieku. LSRM wspierał również indywidualnych badaczy w ich macierzystych instytucjach, np. Eltona Mayo. LSRM był też polem doświadczalnym dla Rumla, Merriama,

---

137 Fosdick, *The Story*, 198–199.

138 „Economic stability" początkowo było hasłem wytrychem dla Fundacji, mającym określać badania nad cyklem koniunktury gospodarczej, zatrudnieniem, dochodem narodowym, rozdziałem bogactwa w społeczeństwie itp. Po 1935 r. badania w tym zakresie zyskały nową nazwę „social security", podobnie jak Ustawa o powszechnym ubezpieczeniu (Social Security Act) podpisana przez prezydenta F.D. Roosevelta w tym samym roku.

139 Uznając wagę wspomnianych osób, projektów, stworzonych zasad i kierunków rozwoju nauk społecznych jako dziedziny oraz obszaru zainteresowań LSRM i RF, Raymond Fosdick poświęcił im aż trzy rozdziały; zob. Fosdick, *The Story*, rozdz. XVI–XVIII

140 W 2025 r. kwota ta byłaby warta ponad 738 mln USD; zob. CPI, Inflation Calculator, https://www.officialdata.org/us/inflation/1929?amount=40000000 [5.01.2025].

141 Dzięki kluczowemu grantowi od LSRM, mającemu ułatwić proces konsolidacji i centralizacji, z trzech instytucji: Robert Brookings Institute for Government Research, Institute of Economics oraz Graduate School of Economics and Government, powstał Brookings Institution. Reagan, *Designing*, 152–153. Brookings w późniejszym czasie był również wspierany przez RF. Mimo że jego dyrektorem w 1951 r. został Robert Calkins, dyrektor GEB, nie była to jednak relacja łatwa. Ruml w przeszłości przewidywał, że Brookings nie przetrwa kilku lat, a poprzedni dyrektor Brookings ostrzegał przed zmiennością fundacji, do czego doszło w 1952 r., kiedy RF odmówiła „odciążania" budżetu Brookings, zatrudniającego jej zdaniem nieodpowiednich „słabych" pracowników, którzy powinni być *weeded out*. Donald T. Critchlow, *The Brookings Institution, 1916–1953. Expertise and the Public Interest in a Democratic Society* (DeKalb, Ill.: Northern Illinois Univ. Press.,1985), 166–167.

Wesleya Clair Mitchella, Henry'ego Dennisona oraz kolebką wielu idei, wprowadzonych w życie przez reformy Nowego Ładu w administracji Franklina D. Roosevelta[142].

Dotkliwie odczuwane przez fundacje skutki przesłuchań przed Komisją Walsha spowodowały, że organizacje Rockefellerów zaczęły poszukiwać metod zabezpieczania się przed wszelkimi powiązaniami politycznymi, przed angażowaniem się w jakiekolwiek działania lobbystyczne, ustawodawcze czy nawet reformatorskie. Sposobem na uniknięcie oskarżeń o stronniczość, mogących wywołać kolejną falę krytyki, miała być lista kardynalnych zasad przestrzeganych przez Memorial. Listę tych zasad stworzył Ruml na potrzeby LSRM, ale wkrótce zaczęła obowiązywać również w innych organizacjach Rockefellerów[143]. Pierwszych sześć zasad, oprócz zachowania całkowitej politycznej neutralności[144], gwarantowało absolutną niezależność badań, bez jakiejkolwiek ingerencji w ich wyniki, politykę personalną, metody czy cele[145]. Pozostałe sześć reguł opisywało, jakiego typu ośrodki wspierać miał Memorial oraz jakiego typu projekty w naukach społecznych. Sztandarowym elementem było jednak określenie form oferowanego wsparcia, czyli: *fellowships* dla „kompetentnych i dojrzałych" adeptów nauki, konferencje naukowe, publikacje oraz projekty demonstracyjne[146].

Deklarowane zachowanie neutralności nie było równe z unikaniem „kwestii kontrowersyjnych" we wszystkich dziedzinach i obszarach naukowych poszukiwań. Wręcz przeciwnie. Unikanie kontrowersji, podobnie jak i spornych opinii, leżałoby w sprzeczności z istotą powołanych przez Rockefellerów organizacji i ich programów, ponieważ różnice zdań – jako takie – „nie stanowią przeszkody do promocji badań"[147]. Wszystkie powyższe pryncypia, po konsolidacji z Fundacją Rockefellera, nie tylko uznano za kardynalne, ale wykreowały one nowy system pracy dla fundacji filantropijnych jako takich.

---

[142] Bulmer wylicza te kwoty na odpowiednio 2,718 mln USD dla SSRC, 3,398 mln USD dla Uniwersytetu w Chicago i 2,771 mln USD dla Brookings. Bulmer, „Support", 188. Podobne wartości podają inne źródła: 3,4 mln dla Uniwersytetu w Chicago, 2,8 mln dla Brookings Institution, 2,7 mln dla SSRC, 1,4 mln dla Columbii, 1,25 mln dla LSE i 1,2 mln dla Harvardu. Reagan, *Designing*, 166–167; por. też RAC, RE: SOURCE, *Legitimizing the Social Sciences: The Laura Spelman Rockefeller memorial in the 1920s*., https://resource.rockarch.org/story/history-of-laura-spelman-rockefeller-memorial-legitimizing-social-sciences-1920s [12.08.2023].

[143] RAC, LSRM, series 2, box 2, folder 31, Ruml, *General Memorandum by the Director*, September 1922.

[144] Unikanie wspierania jakichkolwiek grup, których celem był lobbing i zmiana ustawodawstwa, jak również reformy o charakterze społecznym, gospodarczym, politycznym.

[145] RAC, LSRM, series 2, box 1, folder 52, Ruml, *Final Report of the Laura Spelman Rockefeller Memorial, 1918–29* (New York: s.n., 1933), 14.

[146] Ibidem.

[147] RAC, LSRM, series 3, box 63, folder 678, *Principles Governing the Laura Spelman Rockefeller Memorial Program in the Social Sciences*, Report of the Memorial's Trustee Committee of Review, 12.12.1928.

Uzupełnieniem powyższych zasad funkcjonowania takich organizacji jak Memorial była 14-punktowa wykładnia dla ich filantropii. Fundacje miały pozostawać poza zasięgiem rządu, a ich obecność powinna była być podyktowana najwyższą koniecznością i przydatnością dla społeczności lokalnej. Demonstrując potencjał drzemiący w pewnych usługach, fundacje miały przekonywać rząd i społeczeństwo do stopniowego przejmowania nowych funkcji i usług. Dary miały służyć usuwaniu przyczyn zepsucia, a nie jego skutków. Ich wielkość powinna być adekwatna do potrzeb, ale nie wygórowana, dokonywana na podstawie decyzji osób ku temu właściwie przygotowanych, zachęcając innych darczyńców do kontynuacji dzieła. Dary miały być zawsze dokonywane pod nadzorem finansowym i prawnym, w uznaniu już osiągniętych rezultatów działalności organizacji, przy ścisłym trzymaniu się zasady indywidualnej i korporacyjnej odpowiedzialności[148]. Tych 14 ogólnikowych zasad miało stać się wykładnią dla całej działalności organizacji Rockefellerów od lat 30. XX wieku począwszy.

W 1929 roku LSRM została formalnie wcielona do RF, a jej programy stały się częścią powołanej rok wcześniej sekcji RF ds. nauk społecznych (Division of Social Sciences – DSS). Następcą Rumla, który odszedł na emeryturę, został Edmund E. Day, który nie tylko kontynuował pracę swojego poprzednika, ale i wprowadził nauki społeczne na całkowicie nowy poziom, tworząc m.in. fundament dla zainteresowań RF w dziedzinie antropologii, gospodarki, porozumienia międzynarodowego i polityki zagranicznej, urbanistyki i wielu innych. Chociaż „kariera" LSRM był przejściowa, to należy ją uznać za wybitną. „Zrobiła więcej dla promocji nauk społecznych w Stanach Zjednoczonych niż jakakolwiek inna instytucja"[149]. Pozostałe 17 mln USD kapitału zasiliło Spelman Fund of New York, który działał przez kolejne 20 lat[150].

---

148 RAC, LSRM, series 2, box 2, folder 31, Memo from Thwing, Charles Franklin to Ruml, *Fourteen Points of Philanthropy*, 15.02.1925.

149 Słowa wypowiedziane przez ówczesnego prezydenta Uniwersytetu Chicagowskiego przy okazji uroczystości otwarcia nowego budynku Social Science Research Building w 1929 r., do czego w dużej mierze przyczyniła się LSRM. Robert M. Hutchins, „Address of Dedication", 17.12.1929, za: Leonard D. White, red. *The New Social Science*, (Chicago: Chicago Univ. Press, 1930), 1.

150 RAC, LSRM, series 2, box 2, folder 31, Memorandum Regarding Conditions Affecting the Memorial's Participation in Projects in Social Science. Więcej nt. wkładu LSRM w promocję nauk społecznych zob.: Elizabeth Lomax, „The Laura Spelman Rockefeller Memorial: Some of Its Contributions to Early Research in Child Development", *Journal of the History of the Behavioral Sciences* 13 (1977), 283–293; Bulmer, „Support", 51–54; Martin Bulmer, Joan Bulmer. „Philanthropy and Social Science in the 1920s: Beardsley Ruml and The Laura Spelman Rockefeller Memorial, 1922–29", *Minerva* 19 (1981), 3: 347–407.

3.1.6. Rockefeller Brothers Fund

Fundusz zarejestrowano w legislaturze stanu Nowy Jork w 1940 roku i rozpoczął działalność w kolejnym roku. Na kapitał Rockefeller Brothers Fund (RBF) składały się coroczne składki od pięciu braci Rockefellerów, którzy do tej pory, kontynuując tradycję rodzinną, aktywnie działali na polu dobroczynności i filantropii, często przekazując środki dla tych samych organizacji[151]. Oni też stanowili skład rady nadzorczej. Pierwszym prezydentem był JDR III, a następnie Nelson i Laurance[152].

Fundusz został pomyślany jako instrument wspierający działalność filantropijną braci[153]. Miał ułatwić zarządzanie środkami w obszarach ich wspólnych zainteresowań, poprzez konsolidację zasobów finansowych. Chcieli również stworzyć instytucję odrębną i symboliczną – spuściznę trzeciego pokolenia. Celem Funduszu nie było konkurowanie z istniejącymi organizacjami, lecz zapewnienie alternatywnego kanału realizacji ich poczucia odpowiedzialności jako mieszkańców Nowego Jorku, obywateli Stanów Zjednoczonych i członków społeczności świata.

To, co odróżniało RBF od pozostałych fundacji rodziny, był brak zainteresowania programami badawczymi czy mocno wyspecjalizowanymi dyscyplinami naukowymi. Zamiarem braci było realizowanie programu o mocno „obywatelskim podejściu do dawania" (*citizenship giving*), czyli takim, jakiego spodziewano się po „prominentnej

---

[151] Po kilku latach (w 1954 r.) dołączyła również ich najstarsza siostra Abby „Babs" Rockefeller Mauzé. Początkowo każde z rodzeństwa przeznaczało po 50 tys. USD rocznie, najczęściej w formie papierów wartościowych. Z czasem kwoty uległy zwiększeniu. Harr, Johnson, *The Rockefeller Century*, 428–429. W 1959 r. łączna suma przekazana funduszowi przez rodzeństwo przekroczyła 52 mln USD; zob. RBF, *Annual Review of 1959*, 21–23.

[152] Od 1952 r. do zarządu oprócz braci zaczęto przyjmować inne osoby: wspomnianą Abby „Babs" (związaną z RBF do swojej śmierci w 1976 r.), Detleva W. Bronka, wybitnego naukowca, prezydenta Johns Hopkins University, następnie Rockefeller University oraz National Academy of Sciences. Wieloletnim dyrektorem, a w latach 1968–1975 również prezydentem, był Dana S. Creel. Innym długoletnim członkiem zarządu był Wallace K. Harrison, architekt, dyrektor biura ds. planowania ONZ oraz prezydent American International Association for Economic and Social Development. W 1958 r. członkiem rady została Abby M. O'Neill, córka Abby „Babs" Rockefeller. W 1960 r. do zarządu dołączyła Martha B. Rockefeller, druga żona Juniora. RBF, *Rockefeller Brothers Fund Timeline*, https://www.rbf.org/about/about-us/timeline [6.01.2025]; RBF, *Annual Review of 1951–53*; RBF, *Annual Review of 1958*; *Annual Review of 1960*.

[153] Podobnie jak w przypadku ich dziadka Seniora ogrom obowiązków spoczywających na barkach braci wymagał nie tylko sprawnego zespołu, ale i dobrej organizacji. *The Family Office*, początkowo zajmujące 56. piętro, na potrzeby RF zostało poszerzone do 55., na które przeniósł się RBF, a wraz z powiększającym się personelem także do 54. piętra. W *Room 5600* z zatrudnionych prawie 400 osób bezpośrednio sprawami braci zajmowało się około 20, odpowiedzialnych za aktywność filantropijną, bibliotekę, analizy i badania. Ich rolą była ochrona członków rodziny przed nadmiernymi apelami o wsparcie, służenie radą co do celów, jakim mogliby przyznać środki w ramach tzw. *citizenship giving*, i współpracowanie z każdym z Rockefellerów z osobna nad ich osobistymi *pet projects*. Harr, Johnson, *The Rockefeller Century*, 426, 428; Daniel Okrent, *Great Fortune: The Epic of Rockefeller Center* (New York: Penguin, 2003), 259, 386.

i bogatej osobie"[154]. Podobnie jak inne fundacje RBF także kierował się zasadą przyznawania środków jedynie organizacjom filantropijnym, w większości funkcjonującym na obszarze metropolitalnym miasta, skupiającym się na problemach doskwierających społeczności obywateli, tj. kultury, edukacji, zdrowia, religii, opieki społecznej i postępu, z wykluczeniem darów celowych na rzecz szpitali, kościołów, szkół i centrów społecznych[155]. Po pierwszych dziesięciu latach zarząd podjął jednak decyzję o poszerzeniu formuły o działania bezpośrednie, na które składać się miały projekty eksperymentalne, powoływanie komisji doradczych i eksperckich, badanie alternatywnych rozwiązań dotyczących relacji międzyludzkich, stosunków międzynarodowych, rozwoju dóbr naturalnych i ogólnoludzkich. Wypracowane rozwiązania miały być następnie propagowane i prezentowane właściwym sektorom, podmiotom publicznym i prywatnym[156].

Jeszcze w trakcie trwania wojny pieniądze przyznawane były na pomoc bezpośrednią, rehabilitację, łagodzenie problemów społecznych czy zdrowotnych. W latach 1941–1955 RBF wydatkował prawie 8 mln USD. Od 1956 do 1961 roku fundusz przeznaczał na realizację programów od 3,6 mln do nawet 6 mln USD rocznie. Łączna wartość środków udostępniona w pierwszych 20 latach działalności wyniosła ponad 31 mln USD[157]. Pierwsze granty przeznaczono na badania prowadzone w Wenezueli i Brazylii. Miały one przynieść zwiększoną produkcję żywności, wypracować nowe metody nawożenia i ochrony roślin. Drugi grant przekazano American University w Bejrucie na zbadanie możliwości edukacyjnych na Bliskim i Środkowym Wschodzie. Trzeci, we współpracy z MoMA, zainicjował 5-letni projekt wymiennych wystaw sztuki z krajami w Europie, Australii, Azji i Ameryce Południowej. Kolejne dotyczyły zdrowia psychicznego, odnowy Wersalu, programu stypendialnego w dziedzinie teologii, rozwoju geriatrii, opieki społecznej, rehabilitacji, podnoszenia usług pielęgniarek, ochrony parków narodowych, badań populacyjnych. Każdy

---

154 Harr, Johnson, *The Rockefeller Century*, 428.

155 RBF, *Annual Review Report of 1941–50*.

156 RBF, *Annual Review of 1951–53*. Na początku 1950 r. RBF przeszedł rodzaj reorganizacji. Początkowo założony z myślą o realizacji „obywatelskiego obowiązku", wkrótce został przyćmiony przez indywidualne zainteresowania każdego z braci, aby w końcu zostać zdominowanym przez aspekty działalności typowej już nie dla funduszu (jedynie przyznającego środki), a niezależnej fundacji z własnym programem; Harr, Johnson, *The Rockefeller Century*, 536–537.

157 W 1951 r. Junior, ojciec sześciorga rodzeństwa założycieli RBF, przekazał osobisty dar na rzecz ich funduszu w wysokości 58 mln USD, a po jego śmierci, fundusz został jeszcze wzmocniony o zapisany przez niego majątek, warty 65 mln USD. RBF, *Annual Review of 1951–53*; RBF, *Annual Review of 1954–55*; RBF, *Annual Review of 1956*; RBF, *Annual Review of 1960*. Wartość przekazanej kwoty w okresie 1941–1961 na dziś przekroczyłaby 300 mln USD. Obecna wartość aktywów RBF sięga 1,4 mld USD. RBF, *Endowment Summary*, https://www.rbf.org/sites/default/files/2024-12/RBF%20Factsheet%2010.31.24_0.pdf [9.01.2025]. W 2023 roku RBF przeznaczył 56 mln USD (w 2022 r. – 67,8 mln) na pokrycie kosztów 356 grantów instytucjonalnych (w 2022 r. były to 433 granty); zob. RBF, *Grants Search*, https://www.rbf.org/grants-search [6.01.2025].

z powyższych programów wynikał z osobistych zainteresowań każdego z rodzeństwa, a wiele z instytucji wspieranych było przez ponad 30 lat przez Juniora[158].

Grant dla Institute for International Social Research miał okazać się momentem zwrotnym. Był bowiem pierwszym precyzującym kierunek międzynarodowych zainteresowań RBF. Instytut prowadził badania czynników społeczno-psychologicznych, które rzutowały na relacje między krajami Europy Zachodniej. Od tego zaczęło się pogłębiające ukierunkowanie RBF na dwa obszary – wzmacniania relacji międzynarodowych oraz poprawy jakości życia i stosunków w kraju. To okazał się być również czas odejścia od filantropii naukowej, skupionej na bezpośredniej działalności badawczo-rozwojowej, na rzecz polityki wiedzy, czyli kształtowania opinii, systemu wartości i zmiany postaw.

W 1956 roku RBF przyznał grant dla Foreign Policy Association na budowę World Affairs Center for the U.S. Przedsięwzięcie finansowane wspólnie z Carnegie Endowment for International Peace miało służyć jako centrum wymiany myśli oraz przygotowania publikacji, mających na celu podnoszenie poziomu powszechnej wiedzy i zainteresowania sprawami międzynarodowymi. Za pośrednictwem Czerwonego Krzyża oraz IIE fundusz dołożył swoją cegiełkę do pomocy studentom-uchodźcom z Węgier[159]. W kolejnym roku RBF przyznał środki dla American Council for Émigrés in the Professions na poszukiwania pracy zgodnej z umiejętnościami wykształconych i wykwalifikowanych uciekinierów zza żelaznej kurtyny[160]. RBF finansowała też działalność International Rescue Committee, pomagającej uciekinierom z Wietnamu, Kambodży, Laosu, Kuby, Haiti czy Węgier i innych krajów Europy Wschodniej. Do 1961 roku RBF był obecny m.in. w Nigerii i Ghanie, w Chile, na Filipinach, Tajwanie, w Indiach, Indonezji, Japonii, Korei, Malezji, Pakistanie, Tajlandii i Wietnamie Południowym. Kilka dużych programów w systemie ciągłym realizowano na terenie Afryki Zachodniej i Południowej, Bałkanów (Czarnogóry, Kosowa i Serbii), południowych Chin oraz nieprzerwanie w Nowym Jorku[161].

Najważniejsze jednak przedsięwzięcie tego okresu – *Special Studies Project*, miało przynieść rozwiązanie najbardziej palących problemów współczesnej Ameryki. Celem

---

158 Harr, Johnson, *The Rockefeller Century*, 537.

159 RBF, *Annual Review of 1956*. Pomoc dla tej grupy uchodźców została zapoczątkowana przez Fundację Rockefellera, aktywnie włączyła się również Fundacja Forda. RF, *Annual Report of 1956*, 16–18, 251–252. Więcej zob. Nowaczewska, „Fundacja Forda a problem uchodźców w Europie, 1950–56. Od wymiany akademickiej i programów pilotażowych do pomocy bezpośredniej", w: *Czas wojny. Czas pokoju: Stany Zjednoczone Ameryki w XX i XXI wieku*. T. II, red. Łukasz Niewiński (Białystok: Wyd. UwB, 2015), 105–118; Tamás Scheibner, „American Philanthropy and Post – 1956 Hungarian Refugee Aid", *RAC, Research Reports*, 2021, https://rockarch.issuelab.org/resources/38712/38712.pdf [10.09.2023].

160 RBF, *Annual Review of 1957*.

161 RBF, *Program Impact and Learning*, https://www.rbf.org/programs/program-impact-and-learning [11.08.2023].

tego trwającego ponad cztery lata programu było zdefiniowanie problemów i szans, które Stany Zjednoczone mogłyby napotkać w ciągu kolejnych 15 lat[162]. Odnosząc je do priorytetów ustanowionych dla kraju, RBF chciał przygotować bazę rozmaitych scenariuszy, rozwiązań i koncepcji, na których możliwe byłoby tworzenie ewentualnych przyszłych rozstrzygnięć, będących kwintesencją wychodzenia poza ramy dyktowanej dążeniem do wiedzy *scientific philanthropy* na rzecz kształtowania rzeczywistości, czyli *politics of knowledge*.

* * *

Omówione organizacje pełniły rolę „odnóg i czułków" Fundacji Rockefellera. Sprawdzały grunt, testowały rozwiązania, zanim podjęła je sama Fundacja i zanim zdecydowała się kontynuować pracę w danej dziedzinie w ramach sekcji będącej organizacyjnie spójną częścią RF. Realizowały również ważną rolę działalności pobocznej, wspierającej, uzupełniającej, doradczej, której RF nie miała zamiaru podejmować, a która dostarczała wiedzę, doświadczenie i dawała wymierne wyniki. Organizacje te wypracowywały niejako filozofię Fundacji, bez narażania jej na kolejne zarzuty czy oskarżenia. Zanim RF podjęła decyzję wejścia w obszar bardziej upolitycznionych dziedzin, jak nauki społeczne, relacje międzynarodowe, wymiany naukowe, propagowanie idei amerykanizmu, demokracji czy współpracy dla pokoju, to właśnie organizacje badały odbiór zewnętrzny i akceptację opinii publicznej na przyszłe zaangażowanie się prywatnej fundacji.

Wszystkie z wymienionych jednostek po pewnym czasie odkrywały swoje braki, a także kolejne możliwości. Działalność każdej z tych organizacji w konsekwencji prowadziła do tego, z czego narodziła się Fundacja Rockefellera, z ogromnej potrzeby naprawiania, ulepszania, dzielenia się i niesienia pomocy. Nikt nie oczekiwał, że będą to rzeczy wielkie, chociaż wielu miało takie ambicje. Tak jak skromny był John D. Senior, tak skromne były jego oczekiwania. Wraz z jedzeniem apetyt rósł. Było to zasługą Juniora, JDR III, pozostałych braci, a może i nawet kolejnych pokoleń filantropów z rodziny Rockefellerów. Zachęcani wizjami pracowników niższego szczebla i członków zarządu oraz efektami pracy instytucji i fundacji, chcieli docierać dalej i osiągać więcej. Z czasem

[162] Praca odbywała się w siedmiu panelach, podzielonych według obszarów obejmujących problematykę: ogólnych celów międzynarodowych, strategii bezpieczeństwa międzynarodowego, polityki gospodarczej i społecznej w relacjach międzynarodowych, amerykańskiej polityki społecznej i gospodarczej, wykorzystania zasobów ludzkich, procesu kształtowania demokracji, postaw moralnych leżących u podstaw polityki narodowej. RAC, RBF, RG 4, *Special Studies Project*, 1956–1960, series A–J. Wyniki publikowanych w latach 1957–1960 raportów wewnętrznych, zawierających rekomendacje dla administracji USA, zostały upowszechnione w formie publikacji: RBF, *Prospects for America: The Rockefeller Panel* (Garden City, N.Y.: Doubleday & Co., 1961). Więcej nt. *Special Studies Project*, zob. John Andrew III, „Cracks in the Consensus: The Rockefeller Brothers Fund Special Studies Project and Eisenhower's America", *Presidential Studies Quarterly* 28 (1998), 3: 535–552.

dochodzono do wniosku, że niemożliwe jest spełnienie wszystkich oczekiwań, że nie leży to w mocy najzasobniejszej Fundacji. W innych przypadkach najbardziej naturalnym wyborem było zdać się na innych. Oznaczało to większe wykorzystywanie wielu organizacji i instytucji niezależnych, z długoletnim doświadczeniem, prowadzących wąsko wyspecjalizowaną działalność.

3.2. Organizacje partnerskie

Podobną rolę bufora, jak wspomniane powyżej instytucje powołane przez RF, pełniły organizacje niezależne. Wiele z nich powstało oraz funkcjonowało przy finansowym wsparciu tej czy innych fundacji. Najczęściej były wykorzystywane przez RF do projektów za granicą. Przyczyny tego były oczywiste: ograniczenia w prawie, efektywność, skuteczność, jedynie okazjonalny grant o charakterze testowym lub tzw. *emergency*, w nagłej potrzebie wynikającej z sytuacji czy wydarzeń na arenie międzynarodowej.

Z wielu organizacji, z jakimi współpracowała RF, do omówienia wybrano pięć kluczowych dla realizacji programów RF. Każda w innej dziedzinie, obszarze czy metodach działania. Wszystkie pełniły rolę bezpośredniego odbiorcy grantów celowych RF, przekazicieli grantów programowych, wykonawców projektów, których RF nie chciała się podjąć. Zwykle powodem były ograniczenia administracyjne, zasobów ludzkich, zaplecza, ale częściej wynikały z profilu samej organizacji, która nie była *operating foundation*. To za ich sprawą Fundacja miała szansę odcisnąć piętno na praktycznie każdej kluczowej dziedzinie życia ludzkiego, naukowych poszukiwaniach i upowszechnianiu wiedzy. O ile poprzednie miały charakter „czułków", o tyle te pełniły wręcz funkcję już „macek", rozpościerających wpływy na rozmaitych płaszczyznach i obszarach geograficznych, promując wartości wyznawane i realizując cele Fundacji.

Poniżej przybliżono krótkie historie powstania organizacji partnerskich oraz scharakteryzowano specyfikę ich działalności. Przedstawiono także kilka kluczowych realizowanych projektów, a także przyczyn, dla których Fundacja Rockefellera nawiązała z nimi współpracę. Wszystkie charakteryzowały się nieodzownym elementem naukowego podejścia do filantropii, budując zaplecze badawcze, tworząc sieci naukowych powiązań i współpracy międzyinstytutowej i międzyludzkiej. Chcąc ukierunkować grupę badawczą na określoną formę współpracy naukowej i sposobu funkcjonowania, RF wykorzystywała do tego celu organizacje pośredniczące. Nierzadko te organizacje inspirowały Fundację do rozwinięcia istniejącego już programu. Mając lepszy bezpośredni ogląd na najpilniejsze potrzeby świata nauki, dostrzegały dużo szybciej niż fundacje jego potrzeby. Organizacje pośredniczące szybciej też reagowały, alarmując o pojawiających się nowych wyzwaniach, będących efektem zmieniającej się społecznej,

politycznej i naukowej rzeczywistości. Po zakończeniu II wojny światowej organizacje pośredniczące zaczęły pełnić pierwszoplanową rolę w programach, w kierunku których zwróciła się Fundacja Rockefellera w Europie – w procesie odbudowy, rehabilitacji, demokratyzacji, opartej na naukowej i edukacyjnej współpracy, co w tym wypadku należy zidentyfikować jako składową *politics of knowledge*.

3.2.1. Social Science Research Council

Zaledwie kilka lat od swojej inauguracji, w burzliwym okresie zmian społecznych, obyczajowych, kulturowych i gospodarczych, przypadających na lata 20. XX wieku, Fundacja Rockefellera dokonała zauważalnego zwrotu. Odchodząc od wyłączności praktykowanych do tej pory programów w dziedzinie medycyny i opieki zdrowotnej, zwróciła się w stronę zwiększonego zainteresowania ekonomią, stosunkami międzynarodowymi i naukami humanistycznymi. Przełomowym krokiem było jednak zwrócenie się w stronę nauk społecznych, dających nadzieję na zbadanie zawiłych relacji międzyludzkich, wynikających z nich reakcji i oczekiwań wobec otaczającej rzeczywistości, polityki państwa oraz ról podejmowanych przez rozmaite podmioty. Stało się to przy udziale prężnie rozwijającej się instytucji, a mianowicie Social Science Research Council.

Reforma niewielkiej, przestarzałej w swojej ofercie, ściśle dobroczynnej fundacji, jaką była LSRM, przeprowadzona przez Rumla, przyniosła w rezultacie rewolucyjne zmiany w dziedzinie nauk społecznych[163]. Patrick Reagan dowiódł ponadto, dostarczając właściwych narzędzi i wiedzy, że zmiany te stanowiły zalążek przeprowadzenia w okresie Nowego Ładu gruntownej reformy systemu opieki społecznej[164], czemu służyło powołanie SSRC, Rady ds. Badań Naukowych w dziedzinie Nauk Społecznych. Instytucję tę utworzono z inicjatywy dyrektora LSRM – Beardsleya Rumla i prezydenta American Political Science Association – Charlesa Merriama[165].

---

[163] Początkowo nauki społeczne zostały zdefiniowane jako: socjologia, etnologia, antropologia, psychologia, „pewne aspekty" ekonomii, historii, nauk politycznych i biologii. Wraz z rozwojem współpracy między SSRC a RF nauki społeczne zawężono nie tyle do dyscyplin (ekonomii, nauk politycznych i socjologii), ile do dziedzin i projektów. I tak na przełomie 1933–1934 rozpoczęto wspólne działania w obszarze: stosunków międzynarodowych, historii gospodarczej, administracji publicznej, pomocy gospodarczej (w czasach recesji i kryzysu), a następnie społecznych skutków energii atomowej, nowoczesnych metod badań społecznych i badań opinii publicznej. Wraz z profesjonalizacją SSRC, od lat 60. XX w., zbliżyła się ona również do celów obranych przez RF: rolnictwa, badań populacyjnych, rozwoju szkolnictwa wyższego i sprawniejszego wykorzystania *fellowships*.

[164] Reagan, *Designing*, 148, 154–155.

[165] Duży wkład w budowaniu tej instytucji miał również John C. Merriam (prywatnie brat Charlesa), wówczas prezes Carnegie Institution of Washington, D.C., Robert Yerkers, dyrektor komisji ds. Scientific Aspects of Human Migration, działającej w ramach National Research Council, modelowej dla

Celem SSRC miała być profesjonalizacja i podniesie rangi nauk społecznych do poziomu innych dziedzin badawczych. SSRC miała pełnić rolę podobną do American Council of Learned Societies (ACLS) w naukach humanistycznych i National Research Council (NRC) w naukach przyrodniczych[166], czyli tzw. *clearing house*[167].

SSRC, początkowo z pomocą LSRM, zaczęła tworzyć sieć powiązanych i kooperujących centrów badawczych w dziedzinie nauk społecznych. Pomagała kształcić naukowców, a potem od podstaw budować instytucje i centra badawcze. Istotą działalności SSRC było korelowanie zainteresowań badawczych i projektów rozmaitych instytutów, ośrodków, wydziałów i poszczególnych naukowców. Rolą SSRC było pełnienie funkcji oficera łącznikowego, informowanie o nowych projektach ułatwiających kontakt i dostęp do środków finansowych. Kolejnym krokiem było przekazywanie rezultatów koordynowanych projektów środowisku naukowemu, szerszej opinii publicznej i decydentom, mogącym je wdrażać w reformach[168].

SSRC promowała również nowe podejście do metodologii prowadzenia badań, skupiając się na planowaniu dziedzin przynoszących największe społeczne korzyści, przygotowując granty i stypendia dla chętnych instytucji i osób, a następnie dbając o powiązanie ich w sieć współpracujących podmiotów[169]. Rada wyróżniała się również dość

SSRC organizacji. Współpracę z rządem federalnym umożliwił Edward Eyre Hunt, sekretarz komisji powołanej przez prezydenta Herberta Hoovera na temat zmian społecznych (Research Committee on Recent Social Trends). LSRM, kierowana przez Rumla, sponsorowała pierwsze ogólnonarodowe badania na temat kondycji oraz problemów społecznych i gospodarczych Stanów Zjednoczonych za czasów prezydenta Hoovera. Ich efektem były dwie publikacje: *Recent Social Trends* i *Recent Economic Trends*. Więcej nt. temat zob. Nowaczewska, *Dobroczynna*, rozdz. III.

166 Karl, *Charles E.*, 118–139.

167 W języku polskim słowo zwykle tłumaczone jako „izba rozrachunkowa", rzadziej „agencja informacyjna". Chodzi jednak o drugie znaczenie, a mianowicie: „organizacja zbierająca, dokonująca selekcji i rozprowadzająca informacje" (*Collins Dictionary*), a także „mediator pomiędzy dwoma podmiotami czy stronami zaangażowanymi w transakcję", tu finansową (https://corporatefinanceinstitute.com/resources/valuation/clearing-house/). Jest to zatem centrala z oglądem całości przedsięwzięcia, szerszą wiedzą i większym dostępem do środków finansowych, która wykorzystuje swoje położenie i walory do pośredniczenia między pomniejszymi podmiotami mającymi liczne ograniczenia, z korzyścią dla nich i dla finalnej transakcji, kooperacji oraz wymiany.

168 RAC, RF, RG 1.1, series 200.S, box 403, folder 4766, Minutes of Meeting of the Directors of University Councils and Research Institutes, under the auspices of the International Relations section of the SSRC, 8.11.1931, 1.

169 Jednym z bardziej spektakularnych i wczesnych przykładów pomocy SSRC w projektach badawczych było przekonanie prezydenta CCNY Fredericka P. Keppela, aby zatrudnił wówczas młodego socjologa i ekonomistę Gunnara Myrdala jako dyrektora ds. badań. Myrdal był Rockefeller Foundation Fellow, kiedy jego ścieżki skrzyżowały się Rumlem. Efektem tego projektu była publikacja *An American Dilemma: The Negro Problem and Modern Democracy*, która stała się kamieniem milowym późniejszej integracji i reform rasowych, w tym decyzji Sądu Najwyższego USA w sprawie *Brown v. Board of Education of Topeka*. Zob. m.in. Reagan, *Designing*, 154; Joel L. Fleishman, J. Scott Kohler, Steven Schindler, *Casebook for the Foundation: A Great American Secret* (New York: Public Affairs, 2007), case 17, 44–46.

swobodnym stylem pracy, polegającym na skupianiu się wokół komitetów badawczych. Wśród znamienitych członków byli m.in.: Adolf Berle, Gardiner Means, Bronisław Malinowski, William Fielding Ogburn[170]. Komisje czy też komitety, o których powołanie wnioskowała SSRC (na podstawie rekomendacji płynących z raportu *Recent Social Trends*), miały na wzór British Royal Commissions pełnić funkcję organów doradczych publicznej polityki społecznej państwa. Wyniki ich badań, w formie publicznie publikowanych raportów, miały zapewnić praktyczne ich wykorzystanie przez administrację publiczną[171].

Pracownicy SSRC nigdy samodzielnie takich badań nie prowadzili, byli zaledwie rodzajem przekaźnika, katalizatorem i jednocześnie siłą napędową naukowych przedsięwzięć. Do finansowania badań nakłonili najpierw Fundację Rockefellera[172]. Naturalną konsekwencją pozyskania tego poparcia była legitymizacja nowej organizacji, co zachęcało inne fundacje do przekazania środków finansowych[173]. Wśród pozyskanych sponsorów SSRC były: General Education Board, Carnegie Corporation of New York, Russell Sage Foundation i Commonwealth Fund[174]. Korzyść była obopólna. W zamian za przekazane środki finansowe fundacje świadomie dążyły, by ich granty w naukach społecznych odnosiły wielorakie efekty, w tym pozanaukowe. Kierując je do szkół

---

170 Kenton Worcester, *Social Science Research Council, 1929–1998* (New York: SSRC, 2001), 6, 17.

171 Pełna lista komisji działających pod auspicjami SSRC w latach 1923–1940 zob. Fisher, *Fundamental*, Aneks 2, tab. 2. Wśród komisji o najdłuższym stażu można wymienić Economic Research, International Relations, Public Administration.

172 Jeden z pierwszych grantów, jaki SSRC otrzymała od RF, w wysokości 31 250 USD, miał posłużyć do stworzenia programu działania Fundacji w dziedzinie relacji międzynarodowych (nie z perspektywy rozmaitych dyscyplin naukowych, a z perspektywy palących problemów). RAC, RF records, projects, RG 1.1., Series 200 S, Box 403, Folder 4766, Minutes of the Rockefeller Foundation regarding the SSRC and their research planning into the field of international relations, April 15, 1931; RF, *Annual Report of 1931*, 246–248, 259–262. Grant przewidziany był na siedem i pół roku, a lata 1931–1938 uznawane są za moment przełomowy i początek zaangażowania RF w problemy relacji międzynarodowych; por. Fisher, *Fundamental*, 120–121.

173 Zadanie nie należało do łatwych, ponieważ – jak prezentował to Frederick Paul Keppel, prezydent CCNY – „dziedzina nauk społecznych nie ma możliwości [osiągania] szybkich i spektakularnych rezultatów, które zainteresowałyby i zachęciły [do działania] radę powierniczą (…). Po tym, jak niewielki grant od CCNY dla Uniwersytetu w Toronto skutkował odkryciem insuliny, każdy powiernik gotów był przyjąć cokolwiek, co przedstawiliby ludzie od badań medycznych". SSRC, *Hanover Conference*, 29.08.1930, F. Keppel, cyt. za: Ellen Condliffe Lagemann, *The Politics of Knowledge. The Carnegie Corporation, Philanthropy, and Public Policy* (Chicago, London: University of Chicago Press, 1989), 160.

174 Do 1933 r. powodzenie całej organizacji prawie w całości oparte było na funduszach od LSRM; zob. Reagan, *Designing*, 155; więcej w: Fisher, *Fundamental*; Worcester, *Social*, 24–25.

wyższych[175] czy organizacji mających szeroką sieć współpracujących naukowców, jak SSRC, mogły oddziaływać na inne fundacje i agencje rządowe[176].

Okazją do poszukiwań nowych form współpracy była Konferencja Hanowerska, która „wyznaczyła nowy etap w dystrybucji środków na badania nauk o społeczeństwie"[177]. Zorganizowana z inicjatywy SSRC, ufundowana została przez Memorial. Konferencja, odbywająca się w latach 1925–1930 w New Hampshire, na terenie Dartmouth College, przez sześć kolejnych edycji zgromadziła grono wybitnych przedstawicieli rozmaitych dziedzin, od antropologów, ekonomistów, po psychologów, psychiatrów i pracowników społecznych ze Stanów Zjednoczonych i Europy.

Rezultatem konferencji było wyznaczenie nowych kierunków w badaniach. Powstał także pomysł przeprowadzenia rozległego „badania Czarnych Amerykanów" oraz „analizy relacji rasowych"[178]. Badanie to w swym zamiarze miało nie ograniczać się do jednej dziedziny, a być przeprowadzone „interdyscyplinarnie".

W trakcie drugiej konferencji zaczęto dyskutować nad stworzeniem konstruktywnego programu dla SSRC. Dostrzegano poważne problemy, wynikające z tego, że potencjalni członkowie reprezentowali rozmaite obszary i dziedziny. Jedynym możliwym i wskazanym rozwiązaniem była „skoordynowana interdyscyplinarna praca"[179]. Od tego czasu rozmaite głosy i fora „żonglowały" znaczeniami – od Margaret Mead, nawołującej do „co-operation for cross-fertilization in the social sciences", po Harolda Laskiego, ubolewającego nad niekończącymi się komisjami, które „co-ordinate or correlate or integrate"[180]. Roberta Frank, która przeprowadziła poszukiwania źródeł ukucia terminu „interdyscyplinarny", jednoznacznie przypisała go SSRC[181]. Na ostatniej z cyklu

---

[175] Przykładem takiej współpracy był projekt badający odbiór mniejszości niemieckiej na terenie Śląska przez mieszkańców wsi, prowadzony przez Floriana Znanieckiego i Józefa Chałasińskiego na Uniwersytecie Chicagowskim i uniwersytecie w Poznaniu przy finansowaniu Fundacji Rockefellera. RAC, RF, RG 1.1, series 200.S, box 403, folder 4767, Letter from James T. Shotwell to Edmund E. Day, 9.07.1932, 2–4.

[176] Lagemann, *The Politics*, 154. Autorka wskazuje Harvard jako czołowego *trendsettera* w tej dziedzinie.

[177] Karl, *Charles E.*, 135.

[178] Maribel Morey, „Rockefeller, Carnegie, and the SSRC's Focus on Race in the 1920s and 1930s", SSRC, *Items* (8.01.2019), https://items.ssrc.org/insights/rockefeller-carnegie-and-the-ssrcs-focus-on-race-in-the-1920s-and-1930s [7.09.2023]. Więcej o konferencjach hanowerskich zob. Lagemann, *The Politics*, 156–157, 159–160.

[179] RAC, NonRock Files – Social Science Research Council Records (dalej SSRC), Accession 1, series 6.9, box 329, folder 1892, SSRC, *Hanover Conference*, vol. II (Dartmouth College, 23.08–2.09.1926), 445. Lektura stenogramów z konferencji, dostępnych w archiwum RAC, obrazuje aspiracje badaczy nauk społecznych tego okresu.

[180] [Współpracy na rzecz wymiany i wzajemnego inspirowania się w naukach społecznych]; [koordynują, korelują lub integrują].

[181] Jak podaje Roberta Frank, przez kilka lat co chwilę pojawiały się w literaturze odniesienia do konceptu „interdyscyplinarności" badań, podkreślając „interrelation", „mutual interdependence",

konferencji hanowerskich, w deklaracji programowej SSRC padło stwierdzenie: „It is probable that the Council's interest will continue to run strongly in the direction of these *interdiscipline* inquiries"[182]. Deklaracja, która otworzyła drzwi do nowej formy prowadzonych badań.

Konferencje te oprócz czysto naukowych miały również bardziej praktyczne znaczenie. Swobodna forma wymiany poglądów i doświadczeń służyła komisji doradczej SSRC, która wraz z pracownikami m.in. LSRM dokonywała wyboru organizacji lub projektów wartych wsparcia finansowego w kolejnym roku, wychodzących poza dotychczas akceptowane granice dziedzin[183]. Forum to organizowało *ad hoc* grupy robocze, badawcze, wykorzystywane w pracach komisji rządowych administracji Hoovera i Roosevelta[184], a rezultaty opublikowanych dwutomowych badań pt. *Recent Social Trends in the United States* posłużyły jako podstawa Nowego Ładu i reformy ubezpieczeń społecznych[185].

Pokłosiem konferencji hanowerskich było zobowiązanie przez SSRC krajowych komisji badawczych do poddania się „korygującej" kontroli nadrzędnych organizacji ponadnarodowych. Był to krok poczyniony w stronę otwarcia na zewnętrzy świat nauki i jednocześnie warunek do wzięcia udziału w wymianie międzynarodowej. System ten miał służyć wyrugowaniu tendencji „reakcyjnych i czułych na lokalne wahania polityczne". Korzyścią poboczną była zmiana formuły wielu konferencji naukowych. Mobilizowano amerykańskich badaczy do odejścia od nudnych czytanych referatów przed śpiącą widownią na rzecz pełnej fascynujących spostrzeżeń wymiany myśli[186].

„interpretation", „intercommunication", „cross-relationships", „interfiliation", tuż obok dość bliskich znaczeniowo „twilight zones", „border areas" i innych. Żadne jednak nie stało się badaniami „interdyscyplinarnymi"; zob. Roberta Frank, „Interdisciplinary: The First Half Century", SSRC, *Items* 42 (1988), 3: 73–78, tutaj 74.

[182] [Jest prawdopodobne, że zainteresowanie Rady nadal silnie będzie zmierzać w kierunku interdyscyplinarności]. Akcent dodany przez R.N. SSRC, *Six Annual Report 1929–1930 with Officers and Committees for 1930–31* (New York, 1930), 18.

[183] Mimo oporów, jakie SSRC napotykała ze strony fundacji, czasem skromne propozycje przeradzały się w długoletnie programy stypendialne promujące interdyscyplinarność. Tak było w przypadku grantu CCNY, który pozwolił trzem antropologom: Clyde'owi Kluckhohnowi, Johnowi Gillinowi, Davidowi Mandelbaumowi, „zanurzyć się w psychologii", a trzem psychologom – Harry'emu Harlowe'owi, Robertowi Harrisowi i Lloydowi Humphreyowi – „zanurzyć się w antropologii". Lagemann, *The Politics*, 161.

[184] Reagan, *Designing*, 155.

[185] Worcester, *Social*, 28–30. Znaczenie konferencji dobrze opisane w: Karl, *Charles E.*

[186] RAC, RF records, projects, RG 1.1., Series 200 S, Box 403, Folder 4766, Lindsay Rogers, Minutes of meeting of the directors of university councils and research institutes, under the auspices of the international relations section of the Social Sciences Research Council, 3–4.

Analizy przygotowywane przez komitety SSRC odzwierciedlały najbardziej palące kwestie społeczne i wewnętrznej polityki publicznej[187]. Jeden z komitetów odbiegał swoim składem od pozostałych, co polegało na tym, że naukowcy zostali zdominowani przez ludzi biznesu i intelektualistów, dzięki czemu podkreślono wagę obszaru, jakim się zajmowano[188]. Komitet ds. Relacji Międzynarodowych, bo o nim mowa, działający w latach 1926–1938 i 1940–1941, zajął się amerykańską polityką międzynarodową. Poddał ocenie teorie internacjonalizmu i nacjonalizmu, współpracy regionalnej, taryf, handlu zagranicznego, planowania narodowego i międzynarodowego. Rozpatrywał międzynarodowe implikacje, wynikające z relacji między władzami publicznymi a podmiotami prywatnymi z perspektywy form zarządzania, nadzoru, motywacji i polityki państw. Przewodniczącym komitetu został James T. Shotwell, uprzednio związany z Carnegie Endowment for International Peace. To jemu należy przypisać głębsze zainteresowanie SSRC badaniami relacji międzynarodowych, za którym podążyły prywatne fundacje[189]. Za sprawą Shotwella przedstawiciele SSRC wzięli udział w jednym z najważniejszych forum dyskusji, współpracy badawczej i edukacyjnej między ośrodkami w Stanach Zjednoczonych i Europie, a mianowicie International Studies Conference, która odbyła się w Mediolanie w 1932 roku[190]. Organizowana w latach 1928–1940 pod auspicjami Ligi Narodów konferencja, stała się nieoczekiwanie katalizatorem zainteresowań Fundacji Rockefellera oraz SSRC[191].

---

[187] Wśród nich była Komisja ds. Rolnictwa (działająca w latach 1925–1942), Przestępczości (1925–1932), Relacji w Przemyśle (1926–1930), Grup Nacisku i Propagandy (1931–1934), Ubezpieczeń Społecznych (1935–1943) czy Prohibicji (1925–1928). Worcester, *Social*, 27.

[188] W gronie tym znalazł się J.P. Morgan, Owen D. Young (z General Electric), Raymond B. Fosdick (reprezentujący wówczas firmę prawniczą) i Jerome Greene (bankier). Dla dwóch ostatnich był to początek kariery w RF i GEB. Pełny skład zob. SSRC, *Annual Report, 1931–32* (New York: Social Science Research Council, 1932), 21.

[189] We wstępie do pierwszej syntetycznej analizy nt. relacji miedzynarodowych Shotwell stwierdza, że SSRC po raz pierwszy „uznała relacje miedzynarodowe za osobny obszar badawczy" w 1927 r. James T. Shotwell, introduction to Edith E. Ware, *The Study of International Relations in the United States: Survey for 1934* (New York: Columbia University Press, 1934), 18; por. Jo-Anne Pemberton, *The Story of International Relations, Part Two: Cold-Blooded Idealists* (Cham: Springer Intl. Publishing, 2020). Kindle Edition.

[190] Początkowo konferencja miała odbyć się w Warszawie, ale ze względu na brak funduszy została przeniesiona do Mediolanu. Krok ten oceniany był negatywnie, ponieważ stosując tzw. miękką siłę i przenikając do środowiska naukowego, dawał możliwość faszystowskim Włochom na promocję własnych interesów. Pemberton, *The Story*, 75–77; por. International Institute of Intellectual Cooperation, *A Record of a First International Study Conference on the State and Economic Life: With Special Reference to International Economic and Political Relations*, Milan, 23–27.05.1932.

[191] Przy okazji tej konferencji uczestniczący w niej Selskar Gunn ze zdziwieniem odkrył, że RF od kilku już lat wspiera uczestników tej konferencji; zob. Katharina Elisabeth Rietzler, *American Foundations and the „Scientific Study" of International Relations in Europe, 1910–1940*, niepublikowana praca doktorska (University College London, 2009), 213–214.

Od połowy lat 30. XX wieku w relacji między SSRC a Rockefeller Foundation zauważalne było wyraźne zacieśnienie więzi i wzajemne wręcz uzależnienie. SSRC była mocno zależna finansowo od RF, podczas gdy praktycznie żaden projekt RF z dziedziny nauk społecznych, tym bardziej jeśli angażował ośrodki za granicą, nie mógł dojść do skutku bez ścisłej współpracy fundacji z SSRC. W 1934 roku SSRC otrzymała jeden z pierwszych dużych grantów na zbadanie palących problemów społecznych, którymi mogłaby poważniej zająć się Fundacja. W niosącym wiele nowych wyzwań okresie kryzysu gospodarczego chciano przyjrzeć się wpływowi, jaki mogła odegrać kontrolowana gospodarka ery Nowego Ładu w międzynarodowym systemie ekonomicznym oraz temu, jak najefektywniej przygotować profesjonalny personel do służby publicznej, jaką była opieka socjalna[192].

Inna z komisji SSRC podjęła się zbadania problemów populacyjnych, co odzwierciedlało rosnącą uwagę, jaką Fundacja Rockefellera zaczęła przywiązywać do kwestii przeludnienia i nierównego rozmieszczenia ludności, planowania urbanistycznego oraz rozwoju regionów przemysłowych. Trzecia komisja przyjrzeć miała się problemom braków w przygotowaniu personelu do służby publicznej. RF już zajmowała się podnoszeniem jakości kształcenia służby medycznej i publicznej opieki zdrowotnej, a od tego czasu zaczęła angażować się w szeroko rozumianą opiekę socjalną, administrację i usługi dla ludności, opracowując właściwe programy szkoleniowe i motywacyjne oraz określając warunki pracy czy dyscyplinę[193].

Po II wojnie światowej we wspólnych projektach SSRC i Fundacji Rockefellera nastąpiło jeszcze większe wyspecjalizowanie. Projekty te uległy powolnemu zawężaniu do spraw dotyczących administracji publicznej, stosunków międzynarodowych, gospodarki i pomocy zagranicznej, przy zastosowaniu przesiewowych badań społecznych do medycyny prewencyjnej i zdrowia publicznego. Z czasem projekty SSRC zaczęły praktycznie całkowicie odzwierciedlać zainteresowania RF. W latach 60. XX wieku SSRC, podobnie jak Fundacja, skupiła się na opracowywaniu bardziej efektywnych metod uprawy ziemi, badaniach populacyjnych i rozwoju kadry uczelni. W kolejnych dekadach XX wieku SSRC towarzyszyła RF w opracowywaniu sposobów zapewnienia bezpieczeństwa nuklearnego, podnoszenia poziomu edukacji w krajach afrykańskich, wspierania rozwoju sztuki rdzennych mieszkańców tego kontynentu, badań nad seksualnością

---

[192] RF, *Annual Report of 1931*, 15–17, 246–248, 259–262; *Annual Report of 1932,* 16–19, 264–267; *Annual Report of 1933*, 9–1, 248–249, 268–271; *Annual Report of 1934*, 8–11, 187–188, 195–196.

[193] RAC, RG 1.1. series 200 S, box 396, folder 4694, Minutes of the RF regarding the SSRC, 1934; Memo regarding inquiry into urgent public questions; A letter from Robert T. Carne to Edmund E. Day, 26.09.1933; Letter from John D. Rockefeller, Jr. to Edmund E. Day, 7.10.1933. RF, *Annual Report of 1932*, 16–19, 264–267; *Annual Report of 1933*, 9–10, 248–249, 268–271; *Annual Report of 1934*, 8–11, 187–188, 195–196.

i rozmnażaniem człowieka, badania przyczyn ubóstwa i problemów cywilizacyjnych wielkich miast. Wiele z tych projektów kontynuowanych jest do dzisiaj[194].

Pośrednictwo SSRC zezwalało Fundacji Rockefellera na większą swobodę działań, na aktywność wykraczającą poza ramy określone ustawami regulującymi funkcjonowanie fundacji prywatnych. Dzięki SSRC RF mogła swobodnie współtworzyć komisje *ad hoc*, przekazywać granty celowe organizacjom prowadzącym działalność poza granicami, takim jak Federal Council of Churches, Institute of Pacific Relations czy Foreign Policy Association. SSRC umożliwiała ponadto zatrudnianie organizacji i rekrutowanie specjalistów z uczelni do przeprowadzenia pilnych badań celowych. Mogła także przyznawać granty bezpośrednio college'om i uniwersytetom na działalność statutową i programy badawcze. SSRC zdejmowała z Fundacji konieczność planowania programów rozwojowych, projektów badawczych, testowania pomysłów i wybierania najbardziej adekwatnych do wykorzystania przez Fundację i gwarantujących najlepsze spożytkowanie środków finansowych. W skład platformy badawczej SSRC wchodziło 87 członków komisji, rekrutowanych na 30 uniwersytetach i 18 college'ach, z rozmaitych agencji rządowych, organizacji przemysłowych, fundacji, agencji społecznych, instytutów badawczych, kancelarii prawnych, co było jedną z bardziej skutecznych metod podnoszenia wartości nauk społecznych. Przy braku federalnej agencji, jak ministerstwo szkolnictwa wyższego, SSRC umożliwiała utrzymanie standardów i wysokiej jakości badań bez obawy o ograniczanie różnorodności, elastyczności i swobody eksperymentowania[195].

W latach 1926–1941 środki, którymi dysponowała SSRC, pochodziły w ponad 90% od LSRM i General Education Board, a następnie od Fundacji Rockefellera[196] – łącznie ponad 2 mln USD, co pokrywało koszty stypendiów i grantów, programów specjalnych, a w najmniejszym stopniu funkcje statutowe SSRC[197]. Od 1941 do 1949 roku procentowy

---

[194] RAC, RF, RG 1.1, series 200 S, box 395, folder 4688, Interview with Raymond B. Fosdick and Winifield Reifler regarding the SSRC and atomic energy, 25.10.1945; RAC, RF, RG 3.1, series 910, box 4, folder 28, Joseph H. Willits, *Social Implications of Atomic Energy to the RF*, 5.12.1945; box 395, folder 4688, Minutes of the RF regarding the SSRC's investigation into the social implications of atomic energy, 30.11.1948–1.12.1948. O wadze tych relacji czyt. w: Roger L. Geiger, „American Foundations and Academic Social Science, 1945–1960", *Minerva*, 26 (1988), 3: 315–341; Tim B. Mueller, „The Rockefeller Foundation, the Social Sciences, and the Humanities in the Cold War", *Journal of Cold War Studies* 15 (2013), 3: 108–135; Emily Hauptmann, „From Opposition to Accommodation: How Rockefeller Foundation Grants Redefined Relations between Political Theory and Social Science in the 1950s." *American Political Science Review* 100 (2006), 4, 643–649; Morey, „Rockefeller".

[195] RAC, RF, RG 1.1, series 200 S, box 395, folder 4680, The Social Science Research Council and Foundation Operations, 6.04.1951, 1–10.

[196] Na temat roli B. Rumla i LSRM w powołaniu do życia SSRC i tego, jak „wlewał środki Rockefellerów" na konto SSRC, zob. Worcester, *Social*, 18–20, 24, 36, 66.

[197] Koszty roczne oscylowały wokół sumy 90 tys. USD, pokrywane były również z grantów kapitałowych przez RF, początkowo rokrocznie, a w 1952 r. w formie dużego zapisu w wysokości 1,5 mln USD

udział RF w utrzymaniu SSRC zmniejszył się odpowiednio od 88% do 61%, ale kwota ogólna wynosiła prawie 3 mln USD. Nauki społeczne, „odzwierciedlające wyzwania ery powojennej", poza niezwykle przychylnymi i hojnymi fundacjami zyskały nowego sprzymierzeńca w postaci rządu federalnego, który zaczął przeznaczać ogromne środki na szkolnictwo wyższe, zwłaszcza na uniwersytety prowadzące badania[198]. Największe procentowo projekty specjalne nadal obejmowały badania nad funkcjonowaniem programów administracji publicznej dotyczących opieki socjalnej, ponadto opracowania dla przyszłego zarządzania gospodarką kraju czy zarządzania bibliotekami publicznymi, którymi szczególnie zainteresowana była CCNY[199].

SSRC, przy początkowym kluczowym poparciu LSRM, odegrała ogromną rolę w przewartościowaniu nauk społecznych jako pożytecznej dziedziny badawczej, na równi z naukami przyrodniczymi. SSRC miała również pośredni wpływ na samą Fundację Rockefellera i jej rozwój. Działalność SSRC zwróciła uwagę RF na potrzebę utworzenia specjalnej sekcji ds. nauk społecznych (DSS) oraz większe zainteresowanie m.in. ekonomią, administracją publiczną, urbanizacją, problemami populacyjnymi i opieką społeczną. Dzięki staraniom SSRC i środkom RF z sukcesem udało się powiązać naukowców reprezentujących różne dziedziny we wspólnych badaniach tematycznych i metodologicznych, które z kolei przyniosły kilka pobocznych efektów, takich jak rozwój badań „interdyscyplinarnych" na uczelniach, a w konsekwencji – kolejną restrukturyzację RF. Jednocześnie RF zaangażowała się w tzw. *area studies*, czyli studia regionalne, na których miały być oparte programy porozumienia międzynarodowego, współpracy z ośrodkami badawczymi w Europie, a z czasem również z krajami rozwijającymi się na wszystkich kontynentach. Wychodząc z założenia, że „żaden kraj nie jest w stanie zadbać o swoją przyszłość, jeśli nie zrozumie swojej przeszłości", RF budowała wiedzę amerykańskiego społeczeństwa o świecie, dbając, aby nie zaniedbywało znajomości własnego kraju. Zdaniem Francisa Suttona była to „racjonalna filantropia", wymagająca „wyspecjalizowanej wiedzy", którą dostarczają nauki społeczne. Fundacje potrzebowały „uporządkowanych analiz" wymagających środków finansowych,

---

na działalność statutową. RAC, RF, RG 1.1, series 200 S, box 395, folder 4681, Letter from Pendelton Herring to Joseph H. Willits, 19.10.1951, 13, Annex.

198 Między 1946 a 1958 r. środki pochodzące od Fundacji przekroczyły 85 mln USD, a od 1959 do 1964 r. tylko trzy największe fundacje: Forda, Rockefellera i Carnegiego przekazały na wydziały nauk politycznych 100 mln USD. Thomas Bender, „Politics, Intellect, and the American University, 1945–1995", w: *American Academic Culture in Transformation: Fifty Years, Four Disciplines*, red., Thomas Bender, Carl E. Schorske (Princeton: Princeton University Press, 1997), 21–24, 31.

199 RAC, RF, RG 1.1, series 200 S, box 395, folder 4680, The Social Science Research Council and Foundation Operations, 6.04.1951, 1–10, Appendix A, B, C. Projekt przesyłania książek dla europejskich bibliotek rozpoczęty został w 1945 r. i kontynuowany był przez ponad dekadę.

intelektualnych i kadrowych[200], aby móc płynnie przejść od „filantropii strategicznej" do tego, co nazywamy „polityką wiedzy". W tym dziele SSRC okazała się wielkim sprzymierzeńcem Fundacji Rockefellera.

Na temat reformy w strukturach RF, studiach regionalnych, międzynarodowej współpracy jako podstaw stabilnej demokracji międzynarodowej oraz wzajemnej zależności SSRC i RF będzie jeszcze mowa w dalszej części książki.

3.2.2. American Council of Learned Societies

W obliczu wyzwań, jakie pojawiły się w związku z lokalnymi i globalnymi konfliktami czy pojawianiem się kolejnych zagrożeń totalitaryzmem i autorytaryzmem, edukacja „liberalna" mogła okazać się jedyną skuteczną bronią.

> Ktokolwiek wierzy w demokrację, musi wierzyć w wartość i godność człowieka, a ktokolwiek wierzy w to, musi wierzyć, że dyscypliny [humanistyczne] pogłębiające i personalizujące indywidualność człowieka powinny zyskać wiodącą rolę w programach [kształcenia][201].

Na takim stanowisku od początku swojego istnienia stanęła Amerykańska Rada Towarzystw Naukowych (ACLS), „promująca demokratyczne ideały" i dostrzegająca jedyną bezpieczną i pewną przyszłość w naukach humanistycznych. Odnalazła ona solidnego partnera najpierw w General Education Board, a po reorganizacji w 1928 roku również w Fundacji Rockefellera[202].

Ta luźna federacja (początkowo 13, a obecnie 80) towarzystw naukowych została powołana do życia w 1919 roku. Jak podobne jej organizacje za cel stawiała sobie osiąganie najwyższych jakościowo efektów pracy naukowej. U podstaw istnienia federacji leżało przekonanie, że „wiedza jest dobrem publicznym" i staraniem ACLS stało się umożliwienie jak największego upowszechniania zdobytej wiedzy w obszarze nauk humanistycznych w połączeniu z naukami społecznymi[203].

ACLS zapoczątkowała stosowanie *peer review*, czyli praktyki tzw. wzajemnej weryfikacji badań prowadzonych przez osoby reprezentujące te same dziedziny lub region już

---

[200] Francis X. Sutton, „American Foundations and the Social Sciences", SSRC, *Items* 39 (1985), 4: 57–64, tutaj 57.

[201] Theodore M. Greene, Charles C. Fries, Henry M. Winston, red. *Liberal Education Re-Examined: Its Role in a Democracy* (New York: Harper & Brothers, 1943), xiii.

[202] GEB przez cztery lata była kluczowym źródłem finansowania ACLS. Fosdick, *The Story*, 238–239.

[203] ACLS, *Our History*, https://www.acls.org/our-history [8.09.2023]; ACLS, *The First Century: Advancing the Humanities Since 1919*, 1.05.2019, https://www.acls.org/history/the-first-century [8.09.2023]; ACLS, *Bulletin No. 1* (New York: ACLS, 1920), 14.

w latach 20. XX wieku. Kolejnym etapem było wprowadzanie i upowszechnianie interdyscyplinarności i tzw. *area studies*. Była to wspólna inicjatywa rozmaitych środowisk naukowych i organizacji, jak SSRC, aby zacząć tworzyć studia przeznaczone dla jednego obszaru kulturowego. I tak ACLS zaczęła propagować tworzenie kursów obejmujących studia słowiańskie, wschodnio- i zachodnioeuropejskie, a następnie afrykańskie, azjatyckie, latynoamerykańskie i bliskowschodnie[204]. Inicjatywie tej z ochotą dopingowała RF, a od lat 50. XX wieku inne fundacje, jak Bolingen Foundation, Carnegie Corporation oraz Ford Foundation[205].

Działania prowadzone w trakcie II wojny światowej i nowy, powojenny porządek świata, który zaczął być tworzony w całej swojej ubogiej nagości ukazały ogromne braki, jakie miała armia Stanów Zjednoczonych, rząd federalny i tworzące się służby wywiadu. Brakowało słowników, książek do gramatyki, o literaturze w oryginale i tłumaczonej czy językoznawcach i tłumaczach nie wspominając. W jak najkrótszym czasie należało te braki uzupełnić. Kluczowe były kwalifikacje osób władających sprawnie językami, przede wszystkim nowożytnymi, a nie o tylko zajmujących się ich badaniem, zwłaszcza z krajów poza kręgiem kulturowym zachodniej cywilizacji. Należało otworzyć większą liczbę instytutów z pełnym programem kształcenia oraz rozpocząć organizowanie kursów dla studentów amerykańskich oraz zagranicznych. Zajęła się tym ACLS, która odpowiadając na powyższe potrzeby, przy okazji przyczyniła się do rozwoju lingwistyki jako osobnej gałęzi naukowej, opartej na kompletnych akademickich programach. ACLS z sukcesem pomogła przygotować instruktorów nadzorujących program nauki języków obcych, ale także języka angielskiego, tworząc całkowicie nową metodykę i pedagogikę nauczania ich, upraszczając i intensyfikując kursy[206]. ACLS pośredniczyła w lepszym wykorzystaniu amerykańskich lingwistów w wymianach w ramach Programu Fulbrighta

---

[204] ACLS, *The First Century: Advancing the Humanities Since 1919*, 1.05.2019, https://www.acls.org/history/the-first-century [8.09.2023], 8–10, 27.

[205] W 1957 r. FF przyznał pięcioletni grant w wysokości 2,6 mln USD, a Carnegie kolejne 600 tys. na stypendia, *fellowships* i nagrody dla szczególnie wyróżniających się badaczy. Frederick Burkhardt, „Remarks on the 75th Anniversary of the ACLS", *ACLS Newsletter* 4.2 (1994): 2–3, https://www.acls.org/wp-content/uploads/2021/10/FHBurkhardt_ACLS_Newsletter_4-2_1994.pdf [13.09.2024]. Inne organizacje i fundacje, które w latach 1942–1967 w największym stopniu wspierały finansowo działalność ACLS, to: American Philosophical Society, Carnegie Endowment for International Peace, Columbia Foundation, Fund for the Advancement of Education, GEB, Whitney Foundation, Markle Foundation, National Endowment for the Humanities, National Science Foundation, Departamenty Zdrowia, Edukacji i Opieki Społecznej, Department Stanu, Marynarki i Wojny; ACLS, *A Summary Statement of its Work and its Plans for a Fiftieth Anniversary Capital Development Program*, https://www.acls.org/uploadedFiles/Programs_and_Publications/Historical_Materials/50thAnniversary.pdf, 25 [12.05.2023].

[206] Fosdick, *The Story*, 249–251; ACLS, *The First Century*, 26, 29, 35, 36. Kluczową rolę odegrał sekretarz i późniejszy prezydent ACLS – Mortimer Graves.

czy w rozmaitych programach badawczych, jak choćby autorski program ACLS nauki języków orientalnych[207].

Lingwiści dostrzegali wielkie możliwości drzemiące w tej dziedzinie. Dzielili jednak trudny los przedstawicieli nauk społecznych – odpowiadania na zgoła sprzeczne dyspozycje. Poszukiwali złotego środka na kontynuację ważnych badań, przy jednoczesnej gotowości do reagowania na „nagłe praktyczne potrzeby aplikacji rezultatów ich badań"[208]. Aby zaspokoić to rosnące zapotrzebowanie i lepiej wykorzystywać potencjał lingwistów, ACLS rozpoczęła od 1948 roku program przyznawania grantów celowych, które były dostępne nie tylko dla badaczy z ugruntowaną pozycją naukową, ale i dla młodych adeptów tej dziedziny. Przy współpracy z Linguistic Society of America ACLS zorganizowała letnie instytuty lingwistyczne, gdzie amerykańscy akademicy mogli spotkać się w trakcie ośmiotygodniowych sesji z naukowcami z zagranicy, dyskutując nad rozwojem tej dziedziny nauki. Uczestnicy reprezentowali różne specjalizacje. Byli wśród nich językoznawcy języka angielskiego, języków zachodniej Europy, arabskiego, rosyjskiego, psycholodzy i antropolodzy kultury. Przez wiele lat żadna z czołowych fundacji nie podjęła zobowiązania do ciągłego finansowego wsparcia tego programu. Ponieważ wielu ze stypendystów Fundacji Rockefellera brało udział w tych szkołach letnich, w momencie wycofania się dotychczasowego okazjonalnego benefaktora – Carnegie Corporation, w naturalny sposób go zastąpiła[209].

Po 1957 roku zaczęły pojawiać się pierwsze oznaki zwiększonego zainteresowania rolą nauk humanistycznych w budowaniu międzynarodowego porozumienia. Pobudzona szokiem sputnikowym wyobraźnia na temat konsekwencji braku podstawowej wiedzy o „wrogich", a także sojuszniczych krajach, przyczyniła się do ogólnonarodowej rewolucji edukacyjnej[210]. Zaczęto dostrzegać nie tylko konieczność zbierania zasobów

---

[207] RAC, RF, RG 1.2, series 200.R, box 268, folder 2574, Albert H. Marckwardt, *Report on the Summer Study Aid in Linguistics Program of the ACLS*. Program Oriental Languages był finansowany przez Fundację Rockefellera; RAC, RF, RG 1.1, series 200.R, box 197, folder 2365, David Harrison Stevens, *Memorandum Regarding a School of Modern Oriental Languages and Civilizations in Washington*, 5.06.1941; RF, Minutes of the Rockefeller Foundation regarding the American Council of Learned Societies and the Development of Personnel and Resources for Teaching Modern Oriental Languages, 20.06.1941.

[208] RAC, RF, RG 1.2, series 200.R, box 268, folder 2574, American Council of Learned Societies, *Grants for Summer Study in Linguistics*, 29.01.1957.

[209] CCNY wycofała się w okresie restrukturyzacji i przewartościowania dotychczasowych programów, a zastępca dyrektora sekcji nauk humanistycznych RF, John Marshall, rekomendował stały grant w wysokości 10 tys. USD. RAC, RF, RG 1.2, series 200.R, box 268, folder 2574, Grant-in-aid to the American Council of Learned Societies, 27.02.1956; American Council of Learned Societies, *Grants for Summer Study in Linguistics*, 2.03.1956.

[210] Mowa tu o National Defense Education Act (NDEA). Była to inicjatywa ustawodawcza prezydenta D.D. Eisenhowera, mająca na celu poprawę poziomu kształcenia w amerykańskich szkołach, wzmocnienie procesu kształcenia w dziedzinie nauk ścisłych, matematyki i języków obcych. Kierując się względami bezpieczeństwa narodowego, miała pośrednio przyczynić się do rozwoju nauki

wiedzy na temat regionów strategicznie ważnych, podjęto również kroki w kierunku kształcenia specjalistów w znajomości kultury, realiów i języka krajów pozostających do tej pory na marginesie zainteresowań naukowych. ACLS, uzyskawszy granty od fundacji i rządu federalnego, przeprowadziła 68 projektów szkoleniowych w 25 językach. Wspólnie z SSRC uczestniczyła w ponad dziesięciu komisjach na temat interdyscyplinarnych badań regionalnych. A w chwili podpisania umowy dwustronnej między USA a ZSRR natychmiast zaangażowała się w program wymiany akademickiej[211].

Za sprawą RF ACLS została orędownikiem międzynarodowej współpracy naukowej między członkami akademii nauk rozmaitych krajów, administrowała programy wymiany naukowej, a także przyznawała fundusze na badania indywidualnych naukowców. W mniejszym zakresie patronowała programom w dziedzinie szkolnictwa i edukacji, zwłaszcza w okresie, kiedy nauki humanistyczne, pominięte w pierwotnym National Defence Education Act[212], cierpiały na niedostatek funduszy i brak zainteresowania.

W międzyczasie ACLS czynnie niosła pomoc naukowcom, umożliwiając im publikacje. Wydawała swoje własne publikacje o charakterze referencyjnym oraz periodyki naukowe, sponsorowała konferencje naukowe i międzynarodowe kongresy, stymulowała powstawanie i działalność programów stypendialnych oraz często reprezentowała humanistyczne środowisko naukowe w przesłuchaniach publicznych przed komisjami Kongresu USA.

Jedną z inicjatyw ACLS był również rozwój *American Studies* za granicą. Rada stopniowo powiększała liczbę krajów naukowo zajmujących się Stanami Zjednoczonymi. W 1964 roku ACLS przygotowała raport na temat kondycji nauk humanistycznych w USA, który doprowadził do powołania m.in. specjalnej fundacji na rzecz rozwoju nauk humanistycznych – National Foundation on the Arts and the Humanities[213].

---

i zwiększenia jej wydajności, a co za tym idzie – umożliwić skuteczne współzawodnictwo z ZSRR w dziedzinie nauki i technologii. National Defense Education Act (NDEA), Public Law 85-864, 2.09.1958, HR, 72 Stat., 1580–1605.

211 Burkhard, „Remarks", 2.

212 Niedociągnięcie, polegające na zbyt wąskim skupieniu się na naukach ścisłych i technologii oraz dużym uzależnieniu od National Science Foundation, która wykorzystywała społeczność uczelnianą z pominięciem szerszego aspektu edukacyjnego, gwarantowanego przez U.S. Department of Education, zostało skorygowane w poprawkach do NDEA w 1964 r. (P.L. 88–665, Oct. 16, 1964, U.S. Stat Vol. 78, 1100–1109) oraz dzięki wprowadzeniu Ustawy Elementary and Secondary Education Act (ESEA), P.L. 89–10, 11 Apr. 1965, U.S. Stat Vol. 79, 27–58. Dodano wówczas historię, geografię, naukę języków obcych, wiedzę o społeczeństwie, naukę języka angielskiego, szkolne biblioteki, edukację na poziomie szkoły podstawowej i średniej oraz finansowanie letnich instytutów. Zob. też Institute for Defense Analyses, Science & Technology Policy Institute, *The National Defense Education Act of 1958: Selected Outcomes*, March 2006, https://www.ida.org/-/media/feature/publications/t/th/the-national-defense-education-act-of-1958-selected-outcomes/d-3306.ashx [13.05.2023].

213 National Foundation on the Arts and the Humanities Act of 1965, P.L. 89–209, 29.09.1965, Stat. 79, 845–855. Obecnie funkcjonuje pod nazwą National Endowment fot the Humanities. http://www.neh.gov/about/history [18.08.2023].

Wśród innych przedsięwzięć, leżących również w obszarze zainteresowań Fundacji Rockefellera, były badania komparatywne systemów komunistycznych czy stypendia dla naukowców z zagranicy. Innym wspólnym przedsięwzięciem było budowanie płaszczyzny współpracy między humanistami a naukowcami reprezentującymi nauki przyrodnicze w dziedzinach wyjątkowo ważnych dla RF, jak genetyka czy nauki „niosące obietnicę zmian w [dotychczasowych praktykach]". Ich celem miało być korygowanie negatywnych zjawisk życia kulturowego i społecznego[214].

Podsumowując, działalność ACLS stanowiła ważne uzupełnienie dla tej prowadzonej przez SSRC. Fundacja Rockefellera znajdowała w obu doświadczonych, skutecznych i godnych pełnego zaufania partnerów dla swojej działalności grantowej za granicą. Trzecim partnerem Fundacji w dziedzinie nauk przyrodniczych okazała się National Research Council.

3.2.3. National Research Council

Rozwijające się społeczeństwo amerykańskie połowy XIX wieku stanęło wobec nowych wyzwań, którym sprostać mógł postęp naukowy i technologiczny. W 1863 roku prezydent Abraham Lincoln, pragnąc stworzyć właściwy mechanizm dostarczania „niezależnych, obiektywnych porad narodowi" w tych kwestiach, aktem Kongresu Stanów Zjednoczonych powołał The National Academy of Sciences (Krajowa Akademia Nauk – NAS), która skupiała w jedną organizację akademie naukowe z całego kraju. Na wezwanie jakiegokolwiek departamentu rządu USA NAS miała przeprowadzić „badania, dochodzenie, eksperymenty i raportować na każdy temat nauki bądź sztuki"[215].

W 1916 roku, na prośbę prezydenta Woodrowa Wilsona, NAS powołała Krajową Radę Naukową (National Research Council – NRC), „zbrojne ramię", które miało zająć się rekrutowaniem specjalistów na potrzeby rządu. Znaczącą rolę w procesie kształtowania funkcji NRC odegrał astrofizyk George Ellery Hale, pierwszy przewodniczący zarządu, oraz William Henry Welch – prezydent NAS w latach 1913–1917, wybitny patolog pracujący dla Johns Hopkins oraz współtwórca sukcesu RIMR[216].

---

214 ACLS, *A Summary Statement*, 10–17, 19.

215 NAS, *An Act to Incorporate the National Academy of Sciences*, Senate and HR of the U.S. Congress, 3.03.1863 wraz z nowelizacjami z 14.07.1870 i 20.06.1884, udzielającymi zgody na status organizacji nie dla zysku, otrzymującej fundusze w formie trustów oraz z 27.05.1914 powołującą National Research Council. http://www.nasonline.org/about-nas/leadership/governing-documents/act-of-incorporation.html [12.07.2023].

216 Rexmond C. Cochrane, *The National Academy of Sciences: The First 100 Years, 1863–1963* (Washington, D.C.: NAS, 1978), 203–204. Patrz również: NAS, *History*, https://www.nasonline.org/about-nas/history/archives/milestones-in-NAS-history/organization-of-the-nrc.html [09.09.2023].

Oprócz podstawowej funkcji, dla której NRC powołano, jej dążeniem było jak najefektywniejsze zwiększenie wydolności zasobów naukowych. Sprawdzając możliwości rozwoju zaplecza naukowego i współpracy badawczej w kraju i za granicą, NRC wypracowywała metody ograniczające marnowanie sił i środków czy duplikowanie projektów. W efekcie NRC stała się rodzajem centrum wymiany informacji dla prowadzących badania, dla korzystających z wyników, dla ewentualnych kontrahentów i sponsorujących[217], czyli wspomnianym *clearing house*, przy okazji z niezrównaną werwą popularyzując naukę.

Staraniem Hale'a do NRC zaczęły przystępować różnorakie stowarzyszenia naukowe, a udostępnione środki zaczęto przeznaczać na badania szczególnie uzdolnionych i obiecujących młodych naukowców, których wyniki publikowano następnie w wydawnictwie ciągłym – *The Proceedings of the National Academy of Sciences* (PNAS)[218]. Kolejnym krokiem w rozwoju było pozyskanie stałej siedziby, miejsca spotkań, wykładów i wystaw dla szerszego grona odbiorców. Zadaniem rady było zapewnienie większego publicznego uznania i zdobycie sponsorów na badania wśród przemysłowców i filantropów. Hale był świadomy, że do osiągnięcia bardziej spektakularnych naukowo rezultatów należało zdobyć przede wszystkim wsparcie na najwyższych szczeblach władzy.

Pomocne okazały się doświadczenia I wojny światowej. Po zatopieniu „Lusitanii" i użyciu gazów trujących na polach bitewnych administracja Woodrowa Wilsona doszła do wniosku, że należy uczynić wszystko w celu połączenia sił i wykorzystania wiedzy, pomysłowości i umiejętności naukowców. Na mocy dekretu prezydenta Wilsona z 11 maja 1918 roku NRC uzyskała zgodę na pogłębione kontakty z wojskowymi i cywilnymi agencjami we wspólnym wysiłku, zmierzającym do jak najlepszego przygotowania do działań wojennych. Wszelkie badania w dziedzinie matematyki, fizyki, biologii i stosowanie ich w praktyce w inżynierii, medycynie, rolnictwie miały służyć dobru publicznemu, poszerzaniu wiedzy, wzmacniać siłę armii i zwiększać możliwości obronne kraju[219]. Współpraca ta miała pomóc w opracowaniu nowych metod obrony, ofensywnych i defensywnych środków prowadzenia walki, tj. zwiększania sygnałów telefonicznych, opracowania sposobów wykrywania łodzi podwodnych[220].

Jednym z najbardziej efektywnych propagatorów tej kolaboracji między naukowcami, armią i rządem, przy jednoczesnym skutecznym pozyskiwaniu środków od

---

[217] Executive Order No. 2859, *Defining the Duties and Functions of the National Research Council*, 11.05.1918. http://www.archives.gov/federal-register/codification/executive-order/02859.html [17.07.2023]; Cochrane, *The National*, 234.

[218] Edwin Bidwell Wilson, *History of the Proceedings of the National Academy of Sciences, 1914–1963* (Washington, D.C.: NAS, 1966), 3–40.

[219] Executive Order No. 2859; Cochrane, *The National*, 235–238.

[220] Daniel J. Kevles, „George Ellery Hale, the First World War, and the Advancement of Science in America", *Isis* 59 (1968), 4: 427–437.

przedstawicieli przemysłu, a z czasem fundacji[221], był noblista Robert A. Millikan[222]. W rezultacie niestrudzonych wspólnych wysiłków Hale'a, Angella i Millikana stowarzyszenie z 50 członków rozrosło się do 2500 członków krajowych i partnerów zagranicznych.

Początkowo stowarzyszenie miało iście honorowy charakter – pełniło doradczą rolę i utrzymywało pasywne stanowisko wobec polityki publicznej. NAS nie włączała się w proces ustawodawczy ani nie podejmowała zadań, które mogłyby być uznane za „kontrowersyjne"[223]. Z końcem II wojny światowej zupełnie jednak inaczej zaczęto postrzegać rolę stowarzyszenia. Stało się jasne, że badania naukowe i technologiczne muszą być wykorzystywane przede wszystkim do „rozwiązywania palących problemów narodowych i międzynarodowych, z którymi zmagali się rządzący". Zaczęto odmiennie postrzegać odpowiedzialność pokładaną w nauce i naukowcach. W prowadzonych badaniach i czynionych rekomendacjach zaczęto dostrzegać wagę dla ludzkości, gdzie „wiedza, prawda, zrozumienie i odwaga, a jednocześnie ostrożność w ich stosowaniu" ma kluczowe znaczenie[224]. NAS zaczęła zwoływać doraźne komisje specjalne, panele i grupy robocze. przygotowujące wiążące rekomendacje dla ustawodawców. Siłą wykonawczą niezmiennie pozostawała NRC[225].

---

[221] Jedną z pierwszych fundacji, które udzieliły relatywnie znaczącego wsparcia, była CCNY. W 1919 r. przyznała NRC fundusze na bieżącą działalność, a w końcu kwotę 5 mln USD na pokrycie znaczącej części kosztów budowy nowej siedziby NRC i NAS. W 2024 r. byłoby to ponad 90 mln USD, a szczególną rolę w jej przyznaniu odegrał Elihu Root, członek rady powierniczej CCNY, a przez krótki okres prezydent CCNY, oraz James Angell, przewodniczący NRC, a od 1920–1921 również prezydent CCNY. Rosenfield, *A World*, 48–49; por. również Cochrane, *The National*, 237.

[222] Laureat Nagrody Nobla w dziedzinie fizyki w 1923 r. aktywnie mobilizował amerykańskich naukowców do samoorganizacji i współpracy. Był wiceprzewodniczącym National Research Council. Odpowiadał za rozwój fizyki jako gałęzi nauki. Przez ponad dwadzieścia lat pracował na rzecz California Institute of Technology, początkowo jako dyrektor instytutu fizyki, a potem jako przewodniczący rady nadzorczej i w praktyce prezydent. Robert A. Kargon, *The Rise of Robert Millikan: Portrait of a Life in American Science* (Ithaca, N.Y.: Cornell Univ. Press, 1982); Judith R. Goodstein, *Millikan's School: A History of the California Institute of Technology* (New York: W.W. Norton & Company, 1991); Paul S. Boyer, *Oxford Companion to United States History* (New York: Oxford Univ. Press, 2001), 504.

[223] Interesujące jest, że przy okazji celebrowania 150 lat NAS z estymą podkreślano wsparcie, jakiego akademia za pośrednictwem NRC udzielała w badaniach nad „kontrowersyjnymi kwestiami ewolucji, zmian klimatycznych (...) zachodzących w nauce, technologii, inżynierii i edukacji matematycznej". Eugenie Scott, „Defending Science at the Local Level", w: Steve Olson, „The National Academy of Sciences at 150", *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* (PNAS) 111 (24.06.2014), Suppl. 2: 9364, http://www.pnas.org/content/111/Supplement_2/9327.full.pdf [13.07.2023]

[224] Natonal Academy of Sciences, *Constitution and ByLaws*, 28 April 1992. https://www.nap.edu/catalog/21331/national-academy-of-sciences-constitution-and-bylaws-april-28-1992 [14.09.2023]; Daniel Kevles, „The National Academy in the American Democracy 1863–1963", w: Olson, „The National", 9327–9331.

[225] Ich liczba i różnorodność uniemożliwiają przytoczenie ich w tym miejscu, ale było ich ponad 100, od komisji ds. biofizyki, matematyki stosowanej i psychologii po żywienie zwierząt, ochronę zasobów

W 1956 roku, stając wobec zimnowojennych wyzwań wyścigu kosmicznego, prezydent D.D. Eisenhower uzupełnił pierwotny dekret prezydencki kolejnym, umożliwiając członkostwo w radzie (oprócz przedstawicieli kół i stowarzyszeń naukowych oraz instytucji badawczych) również stronie rządowej. Rząd mógł umieścić w radzie swoich przedstawicieli, w tym z Departamentu Obrony, i cywilnych reprezentantów establishmentu. Zmieniło to wagę NRC na jeszcze bliżej związaną z establishmentem, ze strategią obronną kraju oraz budową potencjału militarnego Stanów Zjednoczonych[226]. W procesie tym akademia nie tylko udostępniała rządowi wiedzę na temat nauki i technologii, ale uzyskiwała wsparcie sektora publicznego w promowaniu naukowych dziedzin i nowych instytucji, jak President's Office of Science and Technology (OST)[227]. OST powołała do życia National Science Foundation, zajmującą się przyznawaniem środków finansowych w postaci grantów celowych dla uniwersytetów oraz prywatnych agencji na ich działalność badawczo-naukową. W 1964 roku powstała National Academy of Engineering, a w 1970 roku – Insitute of Medicine[228], co sprawiło, że NAS stała się „wielopostaciową instytucją, badającą kwestie od nauki i technologii po medycynę"[229].

Fundacja Rockefellera była jedną z instytucji, która pełniła funkcję wspierającą – dostarczała zarówno środków, jak i celów. Łączyła w grupy badawcze zdolnych naukowców oraz umożliwiała przeprowadzenie „kontrowersyjnych" projektów badawczych. Rolą NRC było pośredniczenie w wyborze podmiotów do tych badań, czyli właściwych instytucji, gwarantujących pomyślne zakończenie projektu, oraz zdolnych badaczy z lokalnego środowiska naukowego oraz z zagranicy. NRC zajmowała się rekrutowaniem kompetentnych osób do współpracy w NAS, do bycia w jej zarządzie i grupach roboczych.

Od 1919 roku Rockefeller Foundation wprowadziła program przyznawania stypendiów po doktoracie. Z ramienia fundacji zajmował się nim Wickliffe Rose, a od 1923

---

naturalnych, problemy medyczne weteranów, ofiary bomby atomowej, przez migracje ludzkie, system wyboru pilotów, po psychologię autostrad i relacje pomiędzy człowiekiem a atmosferą; zob. Cochrane, *The National*, passim.

[226] Executive Order No. 10668, Amendment of the Executive Order No. 2859 Relating to the National Research Council, 10.05.1956. Kolejne poprawki wprowadził prezydent G.H. Bush w 1993 r., a prezydent Bill Clinton powołał Federal Advisory Committee w 1997 r.

[227] OST powołana została aktem Kongresu USA w 1976 r. Wcześniej jednak prezydenci, od F.D. Roosevelta począwszy, poszukiwali rozmaitych form doradztwa w dziedzinie nauki i technologii. Dopiero prezydent Gerald Ford usankcjonował istnienie stałego ciała doradczego w Białym Domu. The National Science and Technology, Organization, and Priorities Act of 1976, H.R. 10230, 94th Congress, P.L. 94–282, 94–1046.

[228] Od 2015 r. jest to National Academy of Medicine.

[229] NAE, *National Academy of Engineering: The First Ten Years* (Washington, D.C.: NAE, 1976), 1–3; Olson, „The National", 9327–9364; NAS, *The National Academy of Sciences: The First Hundred Years 1863–1963* (Washington, D.C.: NAS, 1978).

roku *fellowships* przyznawane były bezpośrednio przez International Education Board. W celu dokonania właściwego wyboru z masy kandydatów Rose musiał stworzyć sieć potencjalnych mentorów, doradców i ekspertów, którzy rekomendowaliby stypendystów. Zwrócił się do Vernona Kellogga[230] i Roberta Millikana o listę najbardziej eminentnych amerykańskich naukowców w dziedzinie nauk ścisłych. Zaczęto bardzo nieformalnie, bez zbytniego nagłaśniania i organizowania wielkich konkursów. Najważniejsza była dyskrecja. Istotą było uruchomienie machiny i wypracowanie procedur. Cały proces selekcji miał być administrowany przez NRC, ale poza wewnętrznym systemem komisji, dokonujących selekcji na potrzeby stypendiów fundowanych przez NRC. Rose pragnął, aby wybór dokonywany dla IEB przysporzył szans amerykańskim naukowcom do wizyt w europejskich ośrodkach i ponownego nawiązania kontaktów międzynarodowych. Była to idealna okazja poznania potencjalnych partnerów instytucjonalnych, którzy w przyszłości mogliby zostać przekształceni w centra badań i szkoleń. Finansowanie przez RF stypendiów można uznać za mające kluczową rolę w rozwoju nauk ścisłych w okresie międzywojennym[231]. Okazjonalne granty RF dla wydawnictw naukowych za granicą otwierały kolejne możliwości[232].

Kellogg, Millikan i T.H. Morgan[233] pełnili dodatkową funkcję przewodników dla pracowników RF po świecie nauki. Rose był wyjątkowo pojętnym i dociekliwym uczniem. Przy okazji podróży po Europie dokonał wnikliwych badań nad stanem nauki, potrzeb i możliwości dla RF, dzięki czemu dokonywał preselekcji badaczy europejskich do stypendiów IEB, a potem do stworzenia centrów badawczych i szkoleniowych, o czym

---

230 Entomolog i biolog, uznany administrator, który pomógł zorganizować pracę naukowców na rzecz rządu amerykańskiego w czasie I wojny światowej. Od początku aktywnie działający dla NRC, gdzie pełnił początkowo funkcję przewodniczącego sekcji rolnictwa, botaniki i zoologii, a z czasem permanentnego sekretarza i przewodniczącego Division of Educational Relations, członek wielu komisji NRC. C.E. McClung, „Biographical Memoir of Vernon Lyman Kellogg, 1867–1937", *NAS Biographical Memoirs* 20 (1938), 9: 243–257, http://www.nasonline.org/publications/biographical-memoirs/memoir-pdfs/kellogg-vernon.pdf [14.07.2023].

231 RAC, IEB, series 1.1, box 10, folder 144, Rose, *Diary*, 17.11.1923; Rose to Millikan, 9.10.1923; Kohler, *Partners*, 142–43. Na temat roli odegranej przez Fundację Rockefellera w rozwoju matematyki zob. Reinhard Siegmund-Schultze, *Rockefeller and the Internationalization of Mathematics Between the Two Wars: Documents and Studies for the Social History of Mathematics in the 20th Century* (Basel: Birkhäuser Verlag, 2001).

232 Grant RF i IEB dla „Journal of the London Mathematical Society" z 1926 r. przybliżył współpracę amerykańskich i brytyjskich matematyków. RF, *Annual Report of 1926*, 55, 72, 364. Patrz też: Siegmund-Schultze, *Rockefeller*, part II, rozdz. 4: „Emergency Help Following Rose's Trip to Europe: Support for Mathematical Publications and the Exceptional Founding of a New Journal: The Journal of the London Mathematical Society". To był ewenement w praktykach RF, gdyż jedynie w okresie po I wojnie światowej, a potem w latach największego kryzysu lat 30., Fundacja sfinansowała powstanie nowego periodyku naukowego, dopiero wchodzącego na rynek wydawnictw naukowych.

233 Biolog, genetyk, embriolog, laureat Nagrody Nobla za odkrycia w dziedzinie chromosomów i dziedziczenia; utworzył sekcję biologii na California Institute of Technology, z którego wyszło aż siedmiu noblistów. W latach 1927–1931 był prezydentem NAS.

jeszcze będzie mowa. Początkowo więc mające charakter ściśle lokalny, *fellowships* NRC zaczęto również przyznawać badaczom europejskim. Wszystkie te działania odbywały się przy bliskiej współpracy RF, IEB i National Research Council[234].

Wśród innych wspólnych projektów NRC i RF znalazły się również badania nad seksualnością ludzi[235], uzależnieniami od narkotyków[236] czy biologicznymi efektami promieniowania atomowego[237]. Fundacja przyznawała także środki na badania w dziedzinie fizyki, astronomii i matematyki, w tym dla Division of Physical Sciences NRC, której przewodniczącym był Millikan[238], i na wiele innych pobocznych inicjatyw naukowych.

3.2.4. American Library Association

Przy okazji wystawy światowej w Filadelfii w 1876 roku, która odbyła się w setną rocznicę uchwalenia Deklaracji Niepodległości, jedną z form upamiętnienia tego wydarzenia było powołanie do życia nowej organizacji – Stowarzyszenia Amerykańskich Bibliotek (American Library Association – ALA). Formalnej rejestracji dokonano w 1879 roku, a celem stowarzyszenia miało stać się „stymulowanie zainteresowania opinii publicznej promowaniem, fundowaniem i ulepszaniem bibliotek (...), wymiana poglądów

---

234 Robert E. Kohler, *Partners*, 142–143. Stypendia IEB–NRC nie były jedynymi. W tym czasie naukowcy mogli ubiegać się także o stypendia Guggenheim Foundation, jednak były one przeznaczone wyłącznie dla Amerykanów. Siegmund-Schultze, *Rockefeller*, przyp. 65, 29.

235 Komisja ds. Badań nad Problemami Seksu powstała w 1922 r. pod auspicjami NRC Division of Medical Sciences we współpracy z BSH i wsparciem finansowym RF. Badania obejmowały takie dziedziny jak morfologia, psychologia, fizjologia i socjologia. W ich efekcie dokonano odkryć estrogenów, hormonów oraz, pod kierunkiem Alfreda C. Kinseya, zebrano dane o zachowaniach seksualnych (1948–1953). Komisję rozwiązano w 1963 r. Zob. RAC, RF, Bureau of Social Hygiene records, series 3, box 9, folder 200, Lawrence B. Dunham, *Sex Committee – National Research Council – Hamilton Project*, 13.12.1928; Bureau of Social Hygiene records, series 3.2, box 8, folder 185, National Research Council Committee for Research in Problems of Sex, *Program and Estimated Budget for a Five-year Period*, 1.07.1928; NAS, Archives, *Committee for Research in Problems of Sex, 1920–1965*, http://www.nasonline.org/about-nas/history/archives/collections/crps-1920-1965.html [14.07.2023].

236 BSH wraz z NRC ustanowiło w 1921 r. Komisję ds. Uzależnienia od Leków i Narkotyków, wspieraną finansowo przez RF. Prace zakończono w 1969 r. Zob. NAS, Archives, *Committees on Drug Addiction, Drug Addiction (Advisory), and Drug Addiction & Narcotics, 1928–1965*, http://www.nasonline.org/about-nas/history/archives/collections/cda-1928-1965.html [14.07.2023].

237 Powołany w 1954 r. zespół komisji, działający pod wspólnym szyldem Committees on the Biological Effects of Atomic Radiation (BEAR), pracował do 1964 r. W 1962 r. RF przyznała grant celowy. NAS Archives, *Committees on Biological Effects of Atomic Radiation, 1954–1964*, http://www.nasonline.org/about-nas/history/archives/collections/cbear-1954-1964.html [14.07.2023].

238 „The National Research Council and the Rockefeller Foundation", *Science* 50 (1919), 1284: 134–135; RAC, RF, RG 1.1, series 200, box 36, folder 415, *The Rockefeller Foundation, Physics and Chemistry, 1917–1919*; RF, RG 1.1, series 200, box 36, folder 416, Augustus Trowbridge, *Report of the Status of Projects of the Research Committees in Physics, Astronomy, and Mathematics*, 15.11.1920.

i kształcenie"[239]. Statut zmodyfikowano w 1942 roku, tak aby ująć „promowanie interesów bibliotek na całym świecie", a nie tylko w USA[240].

Początkowo główne działania oscylowały wokół organizowania konferencji podnoszących kwalifikacje, a w efekcie prowadzących do profesjonalizacji zawodu bibliotekarza. Drugim rezultatem było stowarzyszanie tej grupy zawodowej w związki. Kolejną aktywnością było prowadzenie serii biuletynów popularyzujących problematykę czytelnictwa, bibliotek i wielu programów o charakterze edukacyjnym i kulturalnym, które ułatwiałyby docieranie do jak najszerszej grupy odbiorców. W pierwszej dekadzie XX wieku ALA wybrała dzieci, ludzi reprezentujących klasę pracującą oraz obcokrajowców jako swoją grupę docelową. Niestety, na tym postępowość się kończyła, ponieważ równouprawnienie kolorowej mniejszości i kobiet, promowanie ich dobrobytu czy nawet adekwatna reprezentacja w zawodzie bibliotekarza były pomijane, jeśli nie ignorowane. Reformy ery progresywnej i I wojna światowa przyczyniły się do tego, że kładziono nacisk na kwestie społeczne, których rozwiązanie powinno stać się częścią działań ALA. Zachęcano do większej otwartości wobec takich kontrowersyjnych tematów jak: „wiwisekcja, szczepienia, katolicyzm, scjentologia, socjalizm, podatki, ograniczenie imigracji, prohibicja czy emancypacja kobiet"[241].

Lata wielkiego kryzysu gospodarczego i kolejny globalny konflikt dodały odwagi wielu bibliotekarzom. Aktywniej podnosili żądania, aby ich stowarzyszenie, niosąc kaganek oświaty, samo w sobie stało się kolebką postępu. Ich reformatorskie dążenia obejmowały brak ograniczeń w zatrudnianiu Żydów i katolików czy zniesienie segregacji rasowej. Z czasem ALA stało się mocnym orędownikiem nie tylko pokoju i sprawiedliwości w USA i na świecie, ale większej społecznej „otwartości i odpowiedzialności". Postulowano poszanowanie i akceptację mniejszości seksualnych, indywidualne prawa człowieka, wolność od cenzury, swobodny dostęp do literatury bez ograniczeń rynku wydawniczego czy prawo do prywatności[242].

---

[239] Peggy Sullivan, *Carl H. Milam and the American Library Association* (New York: H.W. Wilson, 1976), 7.

[240] Próby powołania stowarzyszenia były podejmowane wcześniej, ale bez trwałych rezultatów; zob. ALA International Relations Committee, „Ala's New International Relations Office", *ALA Bulletin* 51 (1957), 6: 445–446; ALA, *History. Preliminary Beginnings,* http://www.ala.org/aboutala/history [22.08.2023].

[241] Sullivan, *Carl H.*, 21.

[242] ALA aktywnie zajmuje się rzecznictwem i polityką publiczną. Stowarzyszenie wprowadziło m.in. takie regulacje prawne jak „Kodeks Etyczny dla Bibliotekarzy", „Biblioteczna Karta Praw" czy „Wolność do Czytania". W czasach maccartyzmu, protestów przeciwko wojnie w Wietnamie czy po wprowadzeniu USA Patriot Act, ALA broniła służbom, jak CIA, FBI czy NSA, dostępu do danych osób korzystających z zasobów bibliotek; zob. ALA, *Code of Ethics of the ALA*, https://www.ala.org/tools/ethics; *Library Bill of Rights*, https://www.ala.org/advocacy/intfreedom/librarybill; ALA, *Freedom to Read*, http://www.ala.org/advocacy/intfreedom/freedomreadstatement [17.08.2023]; zob. też Deirdre McDonald, „The Spooks in the Stacks: Academic Libraries and the National Security State

Dla ALA szczególnie ważne było umiędzynarodowienie dążeń stowarzyszenia do promowania bibliotek i swobodnego dostępu do książek, do czego mogły się przyczynić doświadczenia zdobyte w czasie obu wojen, w tym program Library War Service oraz założenie Amerykańskiej Biblioteki w Paryżu[243], czyli projekty, które na stałe zapisały ALA na kartach historii.

American Library Association, zachęcone przez rząd amerykański (Departament Wojny) i fundacje filantropijne, włączyło się w działalność grupy organizacji wolontaryjnych, popularnie nazywanych „siedmioma siostrami"[244]. Poza ALA były to: YMCA, YWCA, Armia Zbawienia, Jewish Welfare Board, Rycerze Kolumba oraz War Camp Community Service. Celem tych organizacji było poprowadzenie wielkiej kampanii wsparcia dla amerykańskich żołnierzy i marynarzy podczas ich szkolenia, w służbie i na froncie w Europie. Pod auspicjami Commission on Training Camp Activities (Komisji ds. Aktywności w Obozach Treningowych), wraz z Amerykańskim Czerwonym Krzyżem, ALA budowało „zaplecze rekreacyjne" dla żołnierzy. Rolą tych podmiotów było stworzenie jak najbliższych „normalności" warunków życia i zapewnienie czystego i zdrowego środowiska w obozach szkoleniowych[245]. ALA odpowiedzialne było za stworzenie kilkudziesięciu bibliotek i dystrybucję prawie 10 mln książek i periodyków do setek lokalizacji, jak wspomniane obozy, szpitale polowe czy na okręty. ALA na pokrycie kosztów tej operacji zebrało rekordową sumę 5 mln USD[246]. Przewodniczącym tej komisji został Raymond B. Fosdick, który w latach 1936–1948 pełnił funkcję prezydenta

---

Since 9/11", w: *The CIA on Campus. Essays on Academic Freedom and the National Security State*, red. Philip Zwerling (Jefferson, N.C.: McFarland & Company, 2011), 88–112. ALA od lat 30. XX w. zaczęła organizować tzw. *round tables*, fora do dyskusji nad społecznie palącymi kwestiami i metodami ich rozwiązywania. Pierwszym był Junior Members Round Table (1931), kolejne to np. Social Responsibilities Round Table, Library Research, Intellectual Freedom Round Table. Lista obecnie funkcjonujących zob. ALA, *Round Tables*, http://www.ala.org/aboutala/rts [17.08.2023].

[243] Na temat historii biblioteki i jej znaczenia nie tylko dla popularyzacji kultury amerykańskiej w Europie, ale dla Francji i międzynarodowej społeczności korzystającej z jej zasobów oraz ruchu na rzecz rozwoju bibliotek jako takich, zob. American Library in Paris, *History of the Library*, https://americanlibraryinparis.org/history [17.08.2023]; Susan Otis Thompson, „The American Library in Paris: An International Development in the American Library Movement", *The Library Quarterly* 34 (1964), 2: 179–190.

[244] Nie należy mylić z określeniem stosowanym w relacji do zrzeszenia siedmiu szkół wyższych w zamiarze oferujących wykształcenie kobietom – alternatywy dla Ligi Bluszczowej. Wśród nich były m.in. Vassar College (obecnie koedukacyjna), Wellesley College i Smith.

[245] *The War Department Commission on Training Camp Activities* (Washington, D.C.: The War Department, ca. 1917].

[246] Na temat ALA Library War Service zob. Theodore Wesley Koch, Herbert Putnam, *War Service of the American Library Association* (Washington, D.C.: ALA War Service, Library of Congress, 1918); ALA, *About ALA – 1917*, https://www.ala.org/aboutala/1917 [17.08.2023]. ALA otrzymała również grant od CCNY w wysokości 320 tys. dolarów. Za tę kwotę ALA wybudowała 36 bibliotek we wszystkich kwaterach głównych armii amerykańskiej. Rosenfield, *A World*, 32.

Fundacji Rockefellera. Doświadczenia bliskiej współpracy w trakcie I wojny światowej z pewnością przesądziły o wyborze ALA jako kluczowego wykonawcy programów RF w Europie po zakończeniu działań w tej i kolejnej wojnie[247].

Zarówno za sukcesem Library War Service, jak i za przyjęciem bardziej postępowej formuły działania tej organizacji stali Herbert Putnam, główny bibliotekarz Biblioteki Kongresu Stanów Zjednoczonych, i wieloletni sekretarz ALA – Carl H. Milam. To oni również nadali kształt tej organizacji po 1920 roku. Podróżując po Europie, doświadczali mieszanych uczuć na temat stanu bibliotek w USA. Ich zdaniem „Europa znacząco wyprzedzała USA w kwestii międzynarodowego wypożyczania międzybibliotecznego, natomiast pozostawała znacząco w tyle pod względem centralnego katalogowania". System ten należało zawdzięczać Bibliotece Kongresu[248]. Putnam i Milam poświęcili się dlatego budowaniu zaplecza dla przyszłych pokoleń bibliotekarzy, przygotowując serię badań i publikacji na temat roli bibliotek w kształceniu odbiorców z rozmaitych grup wiekowych i społecznych, czy opracowując plany ulepszania technik katalogowania, klasyfikacji czy administracji, a z czasem również wykorzystania nowych technologii i mediów w bibliotekach[249].

Niebagatelną rolę w kształtowaniu struktury ALA, jej programów, a nawet zarządzania finansami miała Carnegie Corporation of New York, której wielomilionowe dary na utworzenie kapitału żelaznego, a później pomniejsze projekty, zachęciły kolejne fundacje do obdarzenia ALA zaufaniem. Milam, przy znaczącej pomocy Sarah Bogle[250] (odpowiedzialnej za stworzenie systemu kształcenia bibliotekarzy), wykazali się ogromnym talentem „odkrywania zainteresowań fundacji, prezentowania programów, które by je zaciekawiły, a które były kluczowe dla rozwoju" ALA i bibliotek. W krótkim czasie do grona licznych darczyńców stowarzyszenia dołączyły dlatego: LSRM, GEB, RF, Carnegie Endowment for International Peace, Julius Rosenwald Fund i inne[251].

W chwili wybuchu II wojny światowej ALA zdecydowanie unikała zaangażowania w kolejny projekt dostarczania wolumenów dla amerykańskich żołnierzy służących na frontach, jak ten wspomniany powyżej, z powodu ogromnego kosztu finansowego

---

247 Raymond B. Fosdick, „The Commission on Training Camp Activities", *Proceedings of the Academy of Political Science* 7 (1918), 4: 163–170.

248 Sullivan, *Carl H.*, 22–25.

249 Do kluczowych publikacji ALA należały: „ALA Newsletter", „Booklist", „American Libraries", „ALA Editions". Obecnie stowarzyszenie publikuje około kilkudziesięciu newsletterów, periodyków, czasopism i innych wydawnictw cyklicznych. Wiele z nich ukazuje się wyłącznie w wersji elektronicznej; zob. ALA, Periodicals*: Index of Titles*, http://libguides.ala.org/ala-periodicals [19.08.2023].

250 Pełne: Sarah Comly Norris Bogle. W uznaniu jej zasług powołany został fundusz jej imienia, a obecnie nagroda; zob. *The Bogle Pratt Award*, https://www.ala.org/aboutala/offices/iro/awardsactivities/boglepratthistory [11.09.2023].

251 Sullivan, *Carl H.*, 135–142, 147–163, 189–193, 195–137.

i ludzkiego, jaki poniosła Library War Service. Po zakończeniu działań wojennych ALA stała się jednak ponownie jednym z aktywniejszych podmiotów odbudowy zniszczonych zasobów bibliotek w Europie. Tym razem z pomocą finansową podążyła Fundacja Rockefellera. Wspólnie zainicjowano wiele projektów wymiany doświadczeń, kształcenia, tworzenia nowych kanałów dystrybucji i wymiany książek oraz periodyków naukowych, w tym popularyzujących wiedzę o Stanach Zjednoczonych oraz osiągnięciach amerykańskich naukowców, o czym bardziej szczegółowo w ostatnim rozdziale.

3.2.5. Institute of International Education

Ostatnią organizacją, która okazała się niezwykle pomocna w realizacji wielu projektów Fundacji Rockefellera za granicą, zwłaszcza w zniszczonej II wojną światową Europie, był Instytut Edukacji Międzynarodowej (Institute of International Education – IIE). Instytut był odpowiedzią na niedociągnięcia i braki w systemie kształcenia wyższego, bariery w międzynarodowej współpracy i biurokratyczne procedury uniemożliwiające wymianę akademicką[252] oraz realizowaną w pełnym zakresie „politykę wiedzy".

Pod koniec lat 20. XX wieku opracowano zbiór dostępnych form edukacyjnej i naukowej współpracy międzynarodowej. Autor opracowania – John Eugene Harley, rozpoczął publikację spisów proponowanych wykładów, konferencji, kursów, kierunków studiów czy projektów badawczych. Osoba zainteresowana podjęciem studiów za granicą bądź przyjazdem do USA odnalazłaby w nim informacje o możliwościach zdobycia stypendium oraz instytucjach je przyznających. Informator okazywał się także cennym źródłem dla ewentualnych potencjalnych fundatorów czy organizatorów takich wymian. Harley dokonał ważnego podziału na instytucje specjalizujące się w jednej dziedzinie wiedzy (jak np. Academie Internationale w Hadze), w jednej grupie studiowanych problemów (Institute of Pacific Relations) lub w całym szeregu zagadnień nauk politycznych (École Libre Sciences Politiques, London School of Economics czy Deutsche Hochschule für Politik). Opisywał także centra badawcze podejmujące debaty międzynarodowe, jak Royal Institute of International Affairs, Council on Foreign Relations, SSRC, American Academy of Political Science.

W negatywnej ocenie Harleya wiele z analizowanych instytucji nie wychodziła poza stałe ramy oferty edukacyjnej w formie kursów, wykładów i seminariów dla zaawansowanych studentów. W grupie tak postrzegającej swoją rolę, Harley umieścił m.in. Institut des hautes études internationales, Department of International Relations of London

[252] Były to problemy, którym z niewielkim efektem próbowały zaradzić GEB czy Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching.

School of Economics, Hamburg Institute of Foreign Politics, Graduate School of International Studies w Genewie. Lepiej w jego ocenie wypadały instytucje udostępniające różnorodnemu, szeroko definiowanemu gronu odbiorców, letnie szkoły czy warsztaty. W grupie tej wymienił m.in. Riverside Institute of International Relations. Na wyróżnienie zasłużył Institute of Politics w Williamstown, który podejmował się zupełnie nowej metody – zapraszał specjalistów, ekspertów, decydentów i działaczy spoza grona akademickiego, którzy mogliby wysłuchać wykładów tematycznych i brać udział w kilkutygodniowych debatach okrągłego stołu[253].

Przy takiej różnorodności oferty i braku ujednoliconego systemu zaistniała potrzeba powołania instytucji mogącej porównać metody i zakres kształcenia każdej z placówek, która mogła ocenić mocne i słabe strony każdego z uczestników wymiany, ich możliwości rozwoju, ewentualnie wskazać drogi zdobywania partnerów do współpracy.

Funkcjonowały co prawda takie organizacje jak American University Union in Europe (AUU) i American Council on Education (ACE)[254] oraz World Federation of Education Associations i International Bureau of Education[255], jednak każda z nich obejmowała zaledwie ułamek obszaru, którym należało się zająć. W momencie powstania instytutu, chcąc uniknąć powielania aktywności i marnotrawienia środków, dzięki

---

[253] John Eugene Harley, *International Understanding: Agencies Educating for a New World* (Stanford: Stanford Univ. Press, 1931). Tą właśnie nowatorską drogą w późniejszym czasie podążała Bilderberg Group i Bellagio Rockefeller Center.

[254] Obie zajmowały się promowaniem rozmaitych możliwości edukacyjnych i ułatwiały nawiązywanie kontaktów między uniwersytetami europejskimi a amerykańskimi. Centrale AUU znajdowały się w Londynie, Paryżu i Rzymie. Dzięki nim po wybuchu I wojny światowej AUU bez większego trudu mogła zorganizować pomoc przebywającym w Europie amerykańskim studentom w powrocie do domu. Pomogła w ewakuacji 35 tys. studentów przebywających za granicą oraz przebywających w 530 amerykańskich instytucjach. W przedsięwzięciu wzięło udział ponad 140 szkół wyższych. O ile AUU działała przede wszystkim za granicą, o tyle ACE skupiała się raczej na rynku lokalnym i wewnętrznych problemach edukacyjnych. Ta ostatnia stworzyła m.in. grupę ponad 100 absolwentów w służbie dla kraju i wspólnych celów wojennych w Europie. *American University Union in Europe* December 1917 – June 1919 (1.06.1919), 3–32; *The American University Union in Europe. An Account of Its Present and Past. A Statement of Its Plans for the Future* (New York: AUU in Europe, 1921), 1–16; zob. też John Cameron Mills, *College Men Go to War: The American University Union in Europe during World War I*, niepublikowana praca doktorska (North Carolina State University, 2017).

[255] Obie organizacje, powołane odpowiednio w 1923 i 1925 r., były częścią postępowego ruchu na rzecz zreformowania edukacji i szeroko pojętej współpracy międzynarodowej. Zachęcone grantami Fundacji Rockefellera, obie organizacje służyć miały stymulowaniu badań nad problemami kształcenia. Miały być również pomostem między różnorodnymi organizacjami i instytucjami działającymi na tym obszarze. Charles H. Williams, „The World Federation of Education Associations", *Childhood Education* 5 (1929), 7, 375; Henry L. Smith, „The World Federation of Education Associations", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 235 (1944), 107–112; Rita Hofstetter, Bernard Schneuwly, „The International Bureau of Education (1925–1968): a platform for designing a »chart of world aspirations for education«", *European Educational Research Journal* 12 (2013), 2: 215–230.

kompromisowi część konkurujących funkcji przeniesiono do IIE wraz z aktywami, a pozostałe „umarły śmiercią naturalną”[256].

Niemałą rolę w powołaniu instytutu w 1917 roku odegrały elity amerykańskie, do tej pory pozostające w izolacji i na marginesie wydarzeń trawiących Europę i świat. Podjęły się one próby stworzenia nadrzędnej organizacji, która czerpiąc z zasobów wiedzy i doświadczeń obcowania z odmiennymi kulturami, zasypałaby przepaść oraz zapobiegła rozdźwiękowi prowadzącemu do sporów i konfliktów.

Inicjatorami powstania IIE był Stephen Duggan Sr. (profesor nauk politycznych w College of the City of NY) oraz Nicholas Murray Butler (prezydent Uniwersytetu Columbia) i Elihu Root (były Sekretarz Stanu USA)[257]. W tak małym, acz zacnym gronie chcieli dokonać niemożliwego. Stali się wyrazicielami nadziei, że za pomocą programów wymiany studenckiej i akademickiej otwarte zostaną drzwi do lepszego porozumienia między narodami. Podstawą tego porozumienia miało być udostępnianie wiedzy na temat mieszkańców, instytucji i kultury Stanów Zjednoczonych odbiorcom za Oceanem Atlantyckim. Przedsięwzięciu temu patronował Carnegie Endowment for International Peace, a pierwszym prezydentem IIE został Stephen Duggan. Plany te urzeczywistniono 1 lutego 1919 roku. Główną funkcją instytucji promującej „międzynarodową dobrą wolę” miało być stworzenie systemu wymiany informacji na temat możliwości studiowania w USA i za granicą[258].

IIE zaczął od organizacji letnich kursów i wymiany grup studentów między europejskimi i amerykańskimi uczelniami, połączonymi ze zwiedzaniem kraju goszczącego. Organizował także gościnne wykłady dla profesorów przebywających na rocznych płatnych urlopach z rodzimych uczelni (*sabbatical*)[259]. IIE stworzył też bazę danych, umożliwiających dopasowanie właściwej instytucji przyjmującej do kompetencji i planów naukowych studentów i badaczy. Instytut wypracowywał spójne programy edukacyjne i ujednolicony system kredytowy, który ułatwiał przeliczanie osiągniętych wyników na studiach. Dwie ostatnie inicjatywy były bogato reklamowane w serii publikacji, które IIE regularnie wydawał dzięki pomocy finansowej Carnegie Endowment i Rockefeller Foundation. Na liście książek znaleźć można było przewodniki dla obcokrajowców przyjeżdżających do USA oraz dla Amerykanów jadących do Europy. Przygotowano

---

256 *American University Union in Europe*; *The American University Union in Europe. An Account* , 1–16.

257 Root i Butler byli prezydentami Carnegie Endowment for International Peace, obaj zasłynęli m.in. na polu budowania porozumienia między narodami na drodze pokojowych porozumień, arbitrażu i wszechstronnej współpracy, za co Root został nagrodzony Pokojową Nagrodą Nobla w 1912 r., a Butler (razem z Jane Addams) w 1931 r.

258 The Institute of International Education, *First Annual Report of the Director* (New York: IIE, 1920).

259 Pomocne w organizacji tych kursów objazdowych okazały się Italy-American Society, American Scandinavian Foundation i Alliance Française.

przystępne przewodniki po systemie edukacji, systemie politycznym czy poradniki służące pomocą w „przetrwaniu" pierwszego okresu adaptacyjnego w nowym, nieznanym kraju. Wiele z nich cieszy się popularnością do dzisiaj, a licząca 104 lata organizacja odcisnęła piętno w upowszechnianiu wymian edukacyjnych i szkoleniowych. W całej swojej historii instytut wielokrotnie korzystał z pomocy finansowej RF oraz użyczał swoich usług, pośrednicząc między Fundacją a odbiorcami jej środków i wykonawcami ambitnych projektów[260].

Warto zaznaczyć, że instytut odegrał niebywale ważną rolę w niesieniu pomocy Europie po I i II wojnie światowej. Gdyby nie rozległe kontakty IIE, praca RF i innych fundacji byłaby niezwykle utrudniona. Na liście organizacji, na rzecz których pracował IIE, znajdowały się: American Committee for Devastated France, American Library Association, Carnegie Endowment for International Peace, American Council of Learned Societies, Council on International Relations i inne. IIE administrował również programami wymiany American Council on Education, Office National des Universités et Écoles Françaises, Junta para Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas[261].

To IIE, przy współpracy z ALA, pomagał w zorganizowaniu zbiórek książek dla zniszczonych bibliotek uniwersyteckich w Europie Wschodniej i Środkowej oraz Niemczech[262]. To IIE umożliwiał wyjazdy na szkolenia i kontynuowanie edukacji utalentowanym adeptom nauki z tych rejonów. To dzięki IIE chętni do pracy u podstaw profesorowie amerykańscy znajdowali ośrodki, gdzie ich usługi mogły być najbardziej potrzebne. To IIE jako pierwszy organizował kluby debat międzynarodowych oraz konkursy na eseje o takiej właśnie tematyce.

Inicjatywą, która jeszcze mocniej służyć miała budowaniu relacji opartych na poznaniu, zrozumieniu i zaakceptowaniu, było stworzenie International Houses. Pomysł kulturowego zbliżania studentów pochodzących z rozmaitych krajów niezwykle mocno przypadł do gustu Johnowi D. Rockefellerowi Jr. Całkowicie nowatorska metoda

---

260 Dwie z nich: *A Bibliography of the United States* i *A Guide Book for Foreign Students in the US*, były wielokrotnie wznawiane. Bibliografia zawierała listę książek wartych przeczytania przed przyjazdem do USA z zakresu geografii, społeczeństwa, kultury, historii, literatury, systemu rządów i systemu edukacji. Druga publikacja to rodzaj przewodnika i niezbędnika dla osoby przybywającej do USA. *Notes and News on International Educational Affairs* zapowiadały m.in. konferencje odbywające się w najbliższym czasie za granicą. IIE publikował przewodniki w rodzimym języku dla rosyjskich czy francuskich studentów; katalogi *fellowships* i stypendiów dostępnych dla amerykańskich studentów chcących wyjechać na studia do innego kraju oraz tych, którzy chcieli studia te odbywać w USA. IIE, *Fourth Annual Report of the Director* (New York, 10.02.1923), 12–13; IIE, *The Problem of Fellowships for Foreign students in American Universities and Fellowships for American Students in Foreign Universities* (New York, 1.03.1924), 12–17.

261 IIE, *Third Annual Report of the Director* (New York, 15.02.1922), 9–11; IIE, *Fourth Annual Report of the Director*, 16; IIE, *Twenty Seventh Annual Report of the Director* (New York, 1.10.1946), 11–17.

262 Na ten temat zob. Marek Sroka, „The American Library Association and the post-World War II rebuilding of Eastern European libraries", *IFLA Journal* 45 (2019), 1: 26–33.

mieszania studentów miała przyspieszyć proces akomodacji i akulturacji w kraju pobytu, zmniejszając puste przestrzenie ignorancji, redukując możliwości ewentualnego konfliktu, u których podstaw leżały często nacjonalistyczne pobudki. „Eksperyment" ten miał zebrać „potencjalnych liderów [swoich krajów] pod jednym dachem", a codzienne ich kontakty miały sprawić, że do domów zabraliby dozę „tolerancji i zrozumienia", które mogły kształtować „przyszłość świata"[263].

Celem International Houses była poprawa „socjalnych, intelektualnych, duchowych, fizycznych warunków", w jakich studiowali przybywający z rozmaitych krajów, „bez dyskryminacji ze względu na religię, narodowość, rasę, kolor skóry i płeć". Były to miejsca służące jako mieszkanie i ośrodek życia towarzyskiego studentom, dla których zamknięte były podwoje bractw studenckich. Ich samotności próbowały zapobiegać organizacje charytatywne, np. YMCA. To zainspirowało Juniora do budowy kilku International Houses, zwanych „I Houses", w Nowym Jorku, na Uniwersytecie California w Berkley, Uniwersytetach Chicagowskim i Columbii, a z czasem w Paryżu i Genewie[264].

Wizja, którą Junior dzielił z IIE, przedstawiała świat, w którym „ludzie staną obok siebie na szczycie góry, podziwiając nie »swój kraj«, a »nasz świat«"[265]. Jak ta wspólna wizja była realizowana przez Fundację Rockefellera na świecie i w Europie dowiemy się z dalszej części książki.

* * *

Przełomowość pierwszych fundacji Rockefellerów bez wątpienia leżała w „śmiałości przedsięwzięcia". Jak pisze o nich historyk filantropii Robert Bremner:

> większość wcześniejszych dobroczynnych funduszy została utworzona dla wąsko zdefiniowanego celu. Mniejsze trusty Carnegiego wpisywały się w tę tradycję, ponieważ realizowały szczególne zainteresowania filantropijne darczyńcy. Kluczowe fundacje założone przez

---

263 Fosdick, *John D.*, 392.

264 W zarządzie „I House" w Nowym Jorku zasiadł JDR III, potem David. Były one też miejscem – źródłem procesu „internacjonalizacji" kolejnych pokoleń Rockefellerów, którzy przyjmowali grupy studentów zagranicznych na herbatkach. Z czasem idea rozkwitała, ponieważ zdarzało się, że byli mieszkańcy „I Houses" wznosili podobne w swoich krajach. Tak było w przypadku „I House" w Tokio. Rockefeller Brothers Fund wspierał finansowo renowację i utrzymanie „I House" w Nowym Jorku. Harr, Johnson, *The Rockefeller Century*, 166–167, 304, 380, 483, 516–517, 540; David Rockefeller, *Memoirs* (New York: Random House, 2003), 145, 152, 385–386.

265 Harr, Johnson, *The Rockefeller Century*, 166; zob. też: International House at the University of Chicago, *90th Anniversary: Explore Our History*, https://ihouse.uchicago.edu/90th-anniversary/90th-anniversary-explore-our-history [15.08.2023]; International Houses Worldwide, *A Brief History*, http://ihouseworldwide.org/about/a-brief-history [15.08.2023].

> Carnegiego i Rockefellera ograniczał jedynie postęp wiedzy i dobrobyt ludzi. Pomoc ubogim nie była ich celem. Oni atakowali nędzę u jej źródła, a ich orężem były badania naukowe. (…) Największym wkładem Rockefellera i Carnegiego w filantropię było utworzenie instytucji zdolnych rozprowadzić prywatne bogactwo z większą mądrością i wizją, niż sami darczyńcy byliby kiedykolwiek skłonni posiadać. Wielkie filantropijne trusty, które powołali, były kulminacyjnym punktem wieloletniego wysiłku i starań, aby wznieść się na wyżyny dawania na wielką skalę i z zastosowaniem nowoczesnych metod zarządzania[266].

Rockefellerowi i Carnegiemu, podobnie jak zarządom stworzonych przez nich fundacji, czasem brakowało odwagi, a przede wszystkim wyobraźni do tego, aby „siać" granty szerokim gestem, oczekując obfitych plonów. Odwaga konieczna była nie po to, aby dotować wznoszenie nowych budynków szkół, uczelni czy bibliotek oraz ich zaplecza technicznego. Odwagi, zdecydowania i postępowego myślenia, wyprzedzającego o dekady współczesnych, potrzeba było do złożenia podpisu pod grantami finansującymi działalność badawczą.

Taką odwagą wykazali się Ruml i Rose, przyznając środki na niepewne inwestycje, jakimi były centra badawczo-szkoleniowe, podczas gdy GEB, IEB i LSRM stały się polem doświadczalnym dla systemu naukowego mecenatu. To filantropi, wywodzący się z nauk przyrodniczych i społecznych, zbudowali podstawy, na których zaczęła się rozwijać od początku lat 30. XX wieku Fundacja Rockefellera. To z doświadczeń pracowników Fundacji i organizacji pośredniczących, czyli tzw. *operating foundations*, czerpano, pomagając przy odbudowie Europy po II wojnie światowej. To one wykuły, a następnie misternie szlifowały bloki, z których budowano amerykańskie relacje za granicą. Z ich pomocą tworzono zręby demokratycznych systemów. Dzięki nim z powodzeniem kopiowano najlepsze wypracowane metody badawcze i styl kształcenia. W końcu to z ich pomocą tworzono przyszłą pokoleniowo grupę „przyjaźnie" nastawionych do Stanów Zjednoczonych stypendystów, którzy z czasem wyrastali na liderów we własnych krajach w każdej możliwej dziedzinie życia.

Wiele z tych darów było zapewne niepożądanych, gdyż odbiorcy upatrywali w nich prób sterowania i imperializmu kulturalnego. Bez tych środków finansowych rozwój naukowy nie tylko w Europie, ale i w Stanach Zjednoczonych czy na innych obszarach, uległby jednak stagnacji, a relacje międzynarodowe – deterioracji. Tego przede wszystkim rodzina i Fundacja Rockefellerów pragnęła uniknąć.

---

[266] Robert H. Bremner, *American Philanthropy* (Chicago: The University of Chicago Press, 1960), 117, 121.

4. Fundacja Rockefellera – od nauki do wiedzy

4.1. Trudne początki działalności

„Twoja fortuna kumuluje się jak lawina! Musisz stawić jej czoła! Musisz rozdawać ją szybciej, niż się tworzy! Jeśli tego nie uczynisz, zgniecie ciebie, twoje dzieci i dzieci twoich dzieci!”[1]. Tak na początku XX wieku ostrzegał Seniora jego doradca Frederick Gates, którego zdaniem wszystkie przesłanki świadczyły o tym, że w zestawieniu z wyznawanymi zasadami skromności i wstrzemięźliwości, tak wielka fortuna Seniora, mimo jego usilnych starań, mogła prowadzić do moralnego upadku. Wyjściem awaryjnym, jakie wskazał Gates, było powoływanie do życia jednej lub nawet kilku fundacji, które spożytkowałyby to niewyobrażalne bogactwo dla „dobra ludzkości”. Jedną z nich była Fundacja Rockefellera.

Pomysł jej powstania zrodził się w 1905 roku. Gates w liście do Seniora zasugerował powołanie kilku „wspaniałych przedsiębiorstw filantropijnych, których zadaniem byłaby promocja naukowych metod uprawy roli, ulepszenie życia na obszarach wiejskich, rozwój sztuk pięknych, promocja etyki chrześcijańskiej i cywilizacji chrześcijańskiej na całym świecie”, a ponadto rozwój wiedzy i umiejętności obywatelskich oraz społecznego obowiązku[2]. Alternatywą do powstania jednej wielkiej organizacji była propozycja Juniora – utworzenia kilku trustów, realizujących filantropijne cele „edukacyjne, naukowe i religijne”. Każdy trust funkcjonować miał jako jawnie zarejestrowana organizacja z kompetentną radą powierniczą[3].

Senior nie lubił jednak podejmować pochopnych decyzji – każda musiała przejść proces dojrzewania, doczekawszy się właściwego miejsca, czasu, a przede wszystkim wykonawcy. Po trwających prawie cztery lata deliberacjach ustanowił fundusz powierniczy w formie kilku tysięcy udziałów Standard Oil Corporation, wartych 50 mln USD.

---

[1] Cyt. w: Ron Chernow, *Titan: The Life of John D. Rockefeller, Sr.* (New York: Vintage Books, 2004), 563.

[2] Frederick Gates, *Manuscript Autobiography*, letter dated June 3, 1905, cyt. za: Raymond B. Fosdick, *The Story of the Rockefeller Foundation* (New York: Harper & Brothers, 1952), 14.

[3] RAC, Office of the Messrs. Rockefeller records, series O, box 24, folder 241, Letter from John D. Rockefeller, Jr. to John D. Rockefeller, 31.12.1906, 1–5.

Wykonawcami czyniąc syna – Johna D. Juniora, zięcia – Harolda McCormicka i Fredericka Gatesa, Senior dał początek temu, co miało stać się Fundacją Rockefellera[4]. Na wyraźną prośbę Seniora[5], podobnie jak wszystkie fundacje Andrew Carnegiego prowadzące działalność na polu międzynarodowym, RF miała być formalnie zarejestrowana nie przez legislaturę stanową, ale przez Kongres Stanów Zjednoczonych[6]. I ta decyzja nie była przypadkowa – przyczyną nie była ani pycha, ani zazdrość wobec Carnegiego, lecz typowy dla Seniora pragmatyzm. Wiele legislatur stanowych ograniczało bowiem bardzo autonomię filantropijnych darów pod względem wielkości i zakresu działalności. Proces rejestracji, biorąc pod uwagę wiele przeciwności, zajął dłużej, niż się spodziewano, bo aż kolejne trzy lata. Był efektem niechęci wobec „pieniędzy" Rockefellera oraz przykładem funkcjonowania demokracji w USA.

John D. Rockefeller Senior i Junior, 1921, ©RAC

Wszystkie poprzednie filantropijne przedsięwzięcia rodziny Rockefellerów miały charakter raczej lokalny, ograniczony do Ameryki. Nowa organizacja miałaby szersze pole działalności i nieograniczone perspektywy, bardzo ogólnie określone prerogatywy i „luźną" relację z fundatorem. Nowa fundacja miała mieć zapewnioną „swobodę działania na każdym polu i gdziekolwiek na świecie", ale nie miała wypierać żadnej z już funkcjonujących organizacji. Zakładano raczej współpracę, a nie konkurencję. W przeciwieństwie np. do GEB chciano korzystać z usług instytucji

[4] RAC, Office of the Messrs. Rockefeller records, series O, box 24, folder 242, Deed of Trust, 1909. W obawie, że taka wielka kwota może zaważyć na niepewnym losie procesu rejestracji w Kongresie, zniechęcając swoją wielkością niedowiarków wrogich pieniądzom Rockefellera, Senior wycofał ją, przekazując do całkowitej dyspozycji rady papiery warte 3,2 mln USD. RAC, Office of the Messrs. Rockefeller records, series O, box 24, folder 249, John D. Rockefeller, Deed of Trust, Jan. 6, 1913; Fosdick, *The Story*, 20–21.

[5] Tutaj opinie różnią się: Nevins, a także Harr i Johnson podają, że był to pomysł Seniora, podczas gdy Chernow sugeruje raczej Juniora i Gatesa; zob. Allan Nevins, *The Study in Power. John D. Rockefeller. Industrialist and Philanthropist*, t. 1 (New York: Scribner's Sons, 1953), 388; John Ensor Harr, Peter J. Johnson, *The Rockefeller Century: Three Generations of America's Greatest Family* (New York: Charles Scriber's Sons, 1988), 64–65; Chernow, *Titan*, 564.

[6] RAC, Office of the Messrs. Rockefeller records, series O, box 24, folder 245, Bill S. 6888, A Bill to Incorporate the Rockefeller Foundation, 61st Congress, 2nd Session, March 2, 1910.

lokalnych, regionalnych, małych i dużych, publicznych i prywatnych. Wszystko to umożliwiał statut, bardzo szeroko określający prerogatywy nowej fundacji. Zezwalano w nim na „ustanawianie, utrzymanie, dotowanie i wspomaganie innych podmiotów, czy to indywidualnych osób, czy stowarzyszeń, czy korporacji, które będą mogły z przyznanych środków wspierać inne agencje i instytucje w realizowaniu stawianych przed nimi zadań". Statut zezwalał także na swobodę w kwestii zakupu nieruchomości, wznoszenia budynków, publikowania książek oraz „wykonywania wszelkich funkcji koniecznych lub zasadnych dla promocji celów ustanowionych dla korporacji", jaką była Fundacja Rockefellera. Prawa udzielone Fundacji w statucie miały być interpretowane elastycznie, „wzmacniając, a nie ograniczając jej funkcjonowanie"[7].

W celu ułatwienia procesu rejestracji przez Kongres Stanów Zjednoczonych nowy statut fundacji oparto na precedensie GEB, zarejestrowanej kilka lat wcześniej[8]. Niewielka różnica polegała na udzieleniu szerszych prerogatyw co do wyboru dziedzin, nie jednej, a wielu. Proponowano w zamian mniejszą liczbę osób w zarządzie, powoływanych na ten sam okres – trzech lat. Pozostałe zapisy dotyczyły:

> (1) braku ograniczenia wielkości przekazywanych i będących w posiadaniu fundacji środków; (2) zwolnienia od podatku wszelkiej własności prywatnej i środków przekazanych fundacji; (3) braku jakichkolwiek specjalnych benefitów dla pracowników, zarządu, członków czy urzędników, wynikających z funkcjonowania korporacji, z wyjątkiem rozsądnego wynagrodzenia za świadczone usługi; (4) obowiązku dorocznego składania pełnego raportu z funkcjonowania korporacji Sekretarzowi Spraw Wewnętrznych; (5) możliwości zmian, poprawek czy odwołania zapisów statutu dokonywanych na życzenie Kongresu Stanów Zjednoczonych[9].

I to właśnie punkt 1 i 2 stały się powodem długotrwałej batalii, którą stoczyć miała RF.

Formalny akt inkorporacji podyktowany był wieloma względami. Chodziło o uzyskanie możliwości prowadzenia działalności nie tylko na obszarze jednego stanu, ale na terenie całego kraju i poza nim. Jako prywatny obywatel Senior miał prawo do przekazania w formie daru dowolnej sumy pieniędzy organizacji wybranej przez siebie. Akt ten nie podlegałby żadnej władzy oprócz oczywistej – Prokuratora Generalnego, kontrolującego

---

[7] Zob. raport przygotowany dla Juniora na temat procesu rejestracji Fundacji Rockefellera. RAC, RF records, RG 3.1, series 902, box 1, folder 5, Thomas B. Appleget, *The Charter of the Rockefeller Foundation*, 26.02.1940.

[8] Wzorowanej na Smithsonian Institution, o czym już było w poprzednich rozdziałach.

[9] RAC, RF records, RG 3.1, series 902, box 1, folder 5, Appleget, *The Charter*, 4.

czy środki nie służyły do niezgodnych z prawem praktyk[10]. Senior wcale jednak nie miał zamiaru unikać kontroli rządu. On jej się domagał. W przeszłości był już precedens zarejestrowania organizacji filantropijnej przez rząd federalny, stan lub Dystrykt Kolumbii. Carnegie Institution of Washington oraz American University zarejestrowane były przez Kongres USA, podczas gdy American Historical Association, Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching, GEB oraz National Education Association of the United States funkcjonowały jako organizacje zarejestrowane w Dystrykcie Kolumbii. Obie grupy czerpały z tego tytułu wiele przywilejów. Z takiej możliwości również chciał skorzystać Rockefeller. Ważniejsza była jednak idea transparentności, otwartości i pożytku publicznego.

Rockefeller chciał stworzyć fundację na miarę przyszłych wyzwań, unikając zarządzania nią tzw. martwą ręką, czyli zgodnie z zasadami ustanowionymi przez darczyńcę, a obowiązującymi nadal nawet po jego śmierci. Miało to zapobiegać przypadkom, gdy skostniałe zapisy określające fundację ograniczały ją. Działo się to, gdy oczekiwania społeczne ulegały zmianie, a realia stawiały nowe wyzwania. Rejestracja miała umożliwić demokratycznie wybranym przedstawicielom narodu amerykańskiego sprawowanie kontroli nad fundacją. Gwarantowałoby to ochronę środków i interesów obywateli, a to przede wszystkim z myślą o nich taka organizacja miała zostać powołana. Powierzone środki byłyby chronione przed nadużyciami i wykorzystaniem funduszy nie w zgodzie z intencją darczyńcy, dobrem publicznym i ogólnoludzkim[11].

Wniosek o rejestrację GEB, zgłoszony w 1903 roku przez wpływowego senatora Nelsona Aldricha z Rhode Island (teścia Juniora), nie napotkał sprzeciwu czy oporu. Korzystając z doświadczeń wcześniej wspomnianych instytucji, postanowiono ponownie skorzystać z podobnej drogi i poparcia senatora. Niestety, wielokrotne próby wprowadzenia czy głosowania nad aktem inkorporacji spotkały się z falą sprzeciwu i serią ataków, które m.in. sprowadzały się do wystosowania przez Senat listy niedorzecznych żądań, pod warunkiem spełnienia których wniosek może zostałby rozpatrzony[12]. W związku z toczącą się w tym czasie sprawą przeciwko Standard Oil Corporation[13]

---

[10] Należy przypomnieć, że akt inkorporacji przygotowywany był w czasie, kiedy nie obowiązywał jeszcze podatek dochodowy, dlatego darowizny nie mogły być przedmiotem zainteresowania np. Departamentu Skarbu.

[11] RAC, RF records, RG 3.1, series 902, box 1, folder 5, Appleget, *The Charter*, 5–6.

[12] RAC, Office of the Messrs. Rockefeller records, series O, box 24, folder 245, Bill S. 6888 – A Bill to Incorporate the Rockefeller Foundation.

[13] Decyzją Sądu Najwyższego USA uznano firmę Standard Oil winną złamania tzw. ustawy antytrustowej (*Sherman Antitrust Act*, 26 Stat. 209, 15 U.S.C., July 2, 1890) i dopuszczającą się monopolistycznych praktyk w przemyśle przetwórczym, niszczących konkurencję. Sąd nakazał podział firmy z uwzględnieniem lokalizacji, co w konsekwencji doprowadziło do utworzenia 34 niezależnych, konkurujących ze sobą na rynku rafinerii. *Standard Oil Co. of New Jersey v. United States*, 221 U.S. 1, May 15, 1911. Wiele z nich połączyło się, tworząc obecnie znaną firmę ExxonMobil.

należało spodziewać się problemów, ale oskarżenia, które posypały się na głowy Rockefellerów, przerosły najśmielsze oczekiwania.

Rozważania nad rejestracją takiej organizacji dały początek, trwającej do dzisiaj, debacie nad rolą prywatnych fundacji i filantropii jako takiej w wolnym, demokratycznym społeczeństwie. Główne obawy wobec powołania fundacji o tak dużym zasięgu działania dotyczyły możliwości manipulowania społeczeństwem w celu akceptacji funkcjonowania wielkich monopoli. Tak wielki dar ponadto miałby rzekomo zniechęcić drobnych benefaktorów do aktów dobroczynności na małą, lokalną skalę. Fundacja działająca z takim rozmachem i dysponująca takimi środkami z pewnością kontrolowałaby organizacje i instytucje, którym przyznawałaby fundusze. Im głębiej fundacja sięgałaby do własnej kieszeni, tym głębiej penetrowałaby różnorodne instytucje pluralistycznego społeczeństwa[14]. Sądzono również, że mogła to być próba utrzymania Standard Oil przy życiu po nakazanym przez sąd podziale firmy. Paradoksalnie pojawiły się również głosy oskarżające Rockefellerów o próbę zniszczenia podstaw demokracji amerykańskiej. Inicjatywa założenia fundacji, która miałaby „naprawiać" społeczne bolączki, przy pominięciu organu ustawodawczego, reprezentującego to społeczeństwo, z pewnością wzbudzała podejrzenie o zamach na ideały demokracji Hamiltona i Tocqueville'a[15].

Debatowano na temat roli, jaką wielkie bogactwo, rzucone na szalę społecznych problemów, może mieć na równowagę w tym społeczeństwie i podstawy demokratycznego systemu. W dyskusji inicjatywa nie tyle powołania, ile formalnej rejestracji na poziomie federalnym przy wykorzystaniu „splamionych [krwią] pieniędzy" określana była mianem „konia trojańskiego" i „pocałunkiem Judasza"[16]. Prezydent Taft wzywał Kongres Stanów Zjednoczonych do odrzucenia oferty, której przyjęcie byłoby oficjalną akceptacją wszystkiego, co reprezentował Rockefeller[17]. Samuel Gompers, przewodniczący Amerykańskiej Federacji Pracy (American Federation of Labor), posunął się o krok dalej, stwierdzając, że stosowne jest powołanie jedynie instytucji badawczo-edukacyjnej,

---

[14] Bill S. 6888, 61st Cong., 2nd sess., Hearing before Committee on the District of Columbia on the Bill to Incorporate the Rockefeller Foundation, 2 March 1910, 2.

[15] Peter Dobkin Hall, „Philanthropy, the Nonprofit Sector, and the Democratic Dilemma", *Daedalus* 2 (2013), 139–158.

[16] Fosdick, *The Story*, 18; Harr, Johnson, *The Rockefeller Century*, 120–121.

[17] Taft podjął tę decyzję pod wpływem opinii wyrażonej przez Prokuratora Generalnego Wickershama, który w pełnym pasji liście tak pisał: „There is no doubt (…) that the vast wealth of Mr. Rockefeller was achieved largely by methods which the law has denounced, which the courts of the United States have condemned, and which the judgement of all thoughtful men (…) were immoral, when measured by recognized ethical standards". Wickersham to Taft, 7 Feb. 1911, cyt. za: Henry F. Pringle, *The Life and Times of William Howard Taft* (New York: Farrar and Reinhart, 1939), 663. Na temat opinii Tafta zob. też Chernow, *Titan*, 565. Interesujące jest, że w opublikowanej w 1939 r. książce autor powiela nadal mocno rezonujące negatywne opinie o staraniach Rockefellera powołania Fundacji, opisując je takimi słowami: „stupendous largess (…) from the exhaustless Rockefeller cornucopia". Pringle, *The Life*, 661.

która przekazałaby „wiedzę ludzkości na temat sposobu uniknięcia bycia takim jak Rockefeller”[18].

Słowa krytyki na temat rzekomej chęci „odświeżenia” przez Rockefellerów nazwiska przetoczyły się przez prasę, dając wyraz politycznym sympatiom, uprzedzeniom i ignorancji. Wszystkie były w dużej mierze efektem braku zaufania dla wielkich pieniędzy. „Los Angeles Record” potępiał „gigantyczną filantropię, za pomocą której stary Rockefeller [zamierzał] przecisnąć siebie, swojego syna, upasionych akademików i ich wielbłądy objuczone brudnymi pieniędzmi przez «ucho igielne»”[19]. „Chicago Inter-Ocean” pisał, że w tym:

> okresie rozgorączkowanego patriotyzmu głupotą byłoby ze strony Pana Rockefellera zwracać się do Kongresu nawet z prośbą wydania zgody na darowanie całej swojej fortuny rządowi [amerykańskiemu], do spożytkowania przez Kongres, jak uzna to za stosowne, w celu całkowitej likwidacji wszystkich społecznych wypaczeń tego kraju. (…) Pewnikiem jest, że jeśli Panu Rockefellerowi przyjdzie do głowy pomysł proszenia Kongresu o usankcjonowanie swojego wycofania się [z życia publicznego] i wstąpienia do zakonu, czy też podróży do Ziemi Świętej, lub daru kilku milionów dla cierpiących zarazę w Chinach, lub rezolucji poświęcenia reszty życia na rzecz ludzkości, lub czegokolwiek więcej (…), marnowałby tylko i wyłącznie oddech.

Sama propozycja wydawała się czymś niesłychanie oburzającym, co miało zjednoczyć wszystkich patriotów, aby powstali i „jednym głosem zażądali, aby podstępna, niedemokratyczna i niepatriotyczna propozycja została wyrzucona do kosza, a Pan Rockefeller został należycie ostrzeżony, że próby obalenia podstaw republikańskiego rządu nigdy nie zwiodą amerykańskich mężów stanu”[20].

Mimo całej serii niepochlebnych artykułów Rockefeller, zdający się pozostawać głuchym na krytykę opinii publicznej, nie poddał się i uparcie dążył do realizacji celu, jakim była rejestracja fundacji. Sprzyjała mu bardziej postępowa prasa, reprezentująca nowoczesne poglądy społeczne i promująca progresywne reformy oparte na naukowych metodach. Fakt, że do głosu dochodziły pozytywne opinie oraz te jawnie krytykujące niemoc i niechęć członków Kongresu, ponownie potwierdzał mocno ugruntowaną demokrację,

---

[18] Samuel Gompers Statement za: Commission on Industrial Relations, *Hearings and Reports*, vol. 9 (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1915), 8814; Peter Collier, David Horowitz, *The Rockefellers: An American Dynasty* (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1976), 64.

[19] E. Richard Brown, *Rockefeller Medicine Men: Medicine and Capitalism in America* (Berkeley: University of California Press, 1979), 169. Było to bezpośrednie odniesienie do Biblii, zgodnie z przypowieścią: „Łatwiej jest wielbłądowi przejść przez ucho igielne niż bogatemu wejść do królestwa niebieskiego”. Mt 19, 24. Była to również kontynuacja filozofii A. Carnegiego, głoszącego zasadę, że „umrzeć bogatym, to umrzeć zhańbionym”.

[20] *Chicago Inter-Ocean*, Editorial, 17.04.1912.

czemu, poza postępem w nauce i wiedzy i promowaniu tych wartości, już wkrótce miała poświęcić się fundacja. Publikacje te nie były apologetyczne, raczej konstruktywnie krytyczne. Dostrzegano w nich wielki potencjał w organizacji, która miałaby wykorzystać wyjątkowy talent organizacyjny twórcy Standard Oil Corporation, intelekt członków rady i spożytkować pieniądze na pokonanie „ignorancji, choroby i cierpienia". „Independent" widział konieczność zezwolenia „temu szlachetnemu funduszowi na czynienie dobra bez podejrzanych ograniczeń" stawianych przez Kongres[21]. Waszyngtoński „The Times" dostrzegał nieprzeciętność tej fundacji. Przepowiadano, że korzyści czerpać z niej będą przyszłe pokolenia, a „możliwości dostarczanych usług nikt, najbardziej nawet światły, nie jest w stanie przewidzieć"[22]. Przyczyn zacietrzewionej krytyki filadelfijski „Inquirer" upatrywał w czystej ludzkiej zawiści o sukces Rockefellera, odniesiony dzięki nowoczesnej etyce biznesu. Cokolwiek dobrego jego pieniądze miałyby przynieść, zdaniem redakcji, społeczeństwo z wdzięcznością przyjąć powinno[23]. Najbardziej metodycznie i naukowo do proponowanych zmian w ustawie rejestrującej fundację podszedł zespół socjologów zrzeszonych w Charity Organizations Association i czasopismo „Survey"[24]. W nowej fundacji dostrzegano możliwości zastosowania bardziej spójnych „teorii ekonomicznych i bardziej progresywnej polityki społecznej". Główne ostrze krytyki wbito jednak w serce poprawkom komisji kongresowych, proponujących nadanie szerokich uprawnień rządowi[25].

Jedna z kluczowych zmian dotyczyć miała członków zarządu fundacji, którym zarzucano brak społecznej odpowiedzialności. Nie w smak był również dotychczasowy sposób wybierania członków zarządu innych fundacji, raczej na podstawie kontaktów towarzyskich i zaufania fundatora, jakim się cieszyli, niż kompetencji i bezstronności. Decyzja o wyborze członków rady powierniczej fundacji podejmowana miała być przez Kongres lub z nominacji prezydenta. Zaproponowano również utworzenie częściowo publicznego zarządu, którego skład mógłby być zawetowany przez ustanowioną przez Kongres radę nadzorczą[26]. Kolejne poprawki, które nie spotkały się z aprobatą działaczy dobroczynnych (a odnosiły się do wspomnianych wcześniej pkt 1 i 2 proponowanego

---

[21] *The Independent*, 8.02.1912.

[22] *The Washington Times*, 11.04.1912.

[23] *Philadelphia Inquirer*, 18.01.1913.

[24] Na temat „Survey" i organizacji zob. Renata Nowaczewska, *Dobroczynna Ameryka. Walka ze skutkami Wielkiego Kryzysu w latach 1929–1937* (Warszawa: WUW, 2009).

[25] Edward Thomas Devine, „Social Forces", *The Survey* XXVII (24.02.1912), 21: 1789–1790.

[26] Rada składać się miała z Prezydenta Stanów Zjednoczonych, Przewodniczącego Senatu, Spikera Izby Reprezentantów, Prezesa Sądu Najwyższego, rektorów Harvardu, Yale, Columbii, Johns Hopkins i Uniwersytu Chicagowskiego. Eric Abrahamson, Sam Hurst, Barbara Shubinski, *Democracy and Philanthropy: The Rockefeller Foundation and the American Experime.* (New York: The Rockefeller Foundation, 2013), 34–44.

statutu), ograniczyć miały wielkość kapitału żelaznego do 100 mln USD. Proponowano zakazać akumulowania dochodów z odsetek, a wszystkie środki, będące przychodem od kapitału, miały być wydawane w okresie jednego roku. Rozwiązanie to miało zapobiec przetrzymywaniu środków[27]. Chciano także narzucić datę rozwiązania fundacji, która miałaby zakończyć działalność po 50 latach. Warunkowo, po uzyskaniu zgody większości zarządu fundacji oraz Kongresu, okres ten mógł zostać przedłużony o kolejne 50 lat[28]. Ten „teatr działań" w Kongresie, zmierzający do odmowy usankcjonowania tego przedsięwzięcia, „Survey" uznał za „wielką narodową gafę". „Im większe zaufanie pokładane w inteligencję i wydolność demokracji, z tym większym zapałem [Amerykanie] powinni powitać takie dobrowolne uspołecznienie bogactwa"[29].

Niezrażony rzucanymi kłodami i kalumniami Rockefeller dopiął swego. Po trzech latach utarczek, wycofywania i ponownego prezentowania poprawionego statutu do przegłosowania, odrzucania go a to przez Senat, a to przez Izbę Reprezentantów, po serii przesłuchań w komisjach, Junior podjął decyzję o rejestracji Fundacji przez administrację stanu Nowy Jork, co odbyło się bez jakiegokolwiek protestu, a sam fakt przeszedł w prasie bez echa[30].

Kiedy rejestracja Fundacji Rockefellera została sformalizowana, Senior przekazał papiery wartościowe kilkudziesięciu firm na łączną kwotę około 100 mln USD (dziś wartych ponad 3,1 mld USD). Ustanowił ponadto stałą kwotę 2 mln USD, które byłyby wypłacane rocznie aż do jego śmierci[31]. Miało to zapewnić płynność, bez konieczności zmuszania do zbyt pochopnego wyzbywania się wcześniej otrzymanego kapitału żelaznego. Nie był to oczywiście koniec hojności Rockefellera, ponieważ w kolejnych latach

---

[27] Kumulacja środków była raczej niemożliwa. Wykorzystując doświadczenie GEB, wiadomo było, że również RF nie będzie w stanie odpowiedzieć na społeczne oczekiwania i zaspokoić zapotrzebowania, jakie spływało tysiącami listów dziennie z prośbami o wsparcie finansowe. Proponowane przez Kongres rozwiązanie miało swoje racjonalne podstawy, ale metoda zapobieżenia ewentualnej kumulacji kapitału nie była dopracowana. Udało się to osiągnąć dopiero wraz z Ustawą Podatkową z 1969 r., która rozdzielała prywatne fundacje od pozostałych organizacji dobroczynnych, wprowadzała nowe uregulowania i sankcje (w tym zakaz udzielania grantów indywidualnym odbiorcom), a najważniejsze – zobowiązywała je do płacenia podatku w wysokości 5% od dochodu od inwestycji (np. od posiadanych papierów wartościowych) i ograniczała możliwości odliczania darów w formie nieruchomości. *Tax Reform Act of 1969*, P.L. 91–172, 83 Stat. 487, 30.12.1969.

[28] RAC, RF records, RG 3.1, series 902, box 1, folder 5, Appleget, *The Charter of the Rockefeller Foundation*, 12–15.

[29] Devine, „Social Forces", 1789.

[30] RAC, Office of the Messrs. Rockefeller records, series O, box 24, folder 249, An Act to Incorporate the Rockefeller Foundation, 23.01.1917. Bardziej szczegółowy opis problemów wynikających z rejestracji Fundacji Rockefellera zob. Chernow, *Titan*, 563–567; Fosdick, *The Story of the Rockefeller Foundation*, 15–20.

[31] RAC, Office of the Messrs. Rockefeller records, series O, box 31, folder 317, Letter from John D. Rockefeller, Sr. to John D. Rockefeller, Jr., 14.04.1914; Letter from John D. Rockefeller, Sr. to the Rockefeller Foundation, 14.04.1914.

przekazał do „całkowitej dyspozycji rady" spore sumy pieniędzy powiększające kapitał, które przeznaczone były na szczególny program Fundacji bądź konkretną organizację, jeśli zaistniała taka potrzeba[32].

Marzenie stało się rzeczywistością, bo jak pisano w „Survey": „strach przed wielkimi darami jak ten byłby równy z przyznaniem się do obywatelskiej niekompetencji". Strach ten mógłby być wyjaśniony:

> brakiem zaufania w szczerą uczciwość i zasady sędziów i ustawodawców, które tłumaczyłyby uparty sprzeciw wobec idei powołania wielkiej instytucji naukowej i reformatorskiej; ponieważ takie instytucje wymagają wielkich środków finansowych, a posiadanie takich środków zawsze implikuje możliwość zwrócenia ich przeciw interesowi publicznemu[33].

Gdyby zaś Amerykanie mieli pełne zaufanie do politycznych instytucji i byliby przekonani, że jeśli pojawią się nowe potrzeby i nowe warunki, to mają narzędzia:

> pokojowego i prawego modyfikowania zwyczajów, jakie odziedziczyli; wierząc w rozsądek i skuteczność rządu, któremu powierzono ochronę interesu publicznego, wtedy [i tylko wtedy], będą gotowi docenić nowy rodzaj instytucji jawnie poświęconych edukacji, filantropii i reformie społecznej[34].

Nie jest zamiarem autorki tej publikacji tworzenie alternatywnej historii, lecz warto zastanowić się, gdzie znajdowałaby się obecnie Fundacja Rockefellera i inne filantropijne fundacje w systemie amerykańskim. Po pierwsze, gdyby żądania dodatkowych zmian (klauzul) zostały jednak przyjęte do aktu rejestracji, Fundacja przestałaby istnieć w 1963 roku lub dokładnie w 2013 roku, kiedy z dumą hucznie fetowała 100-lecie swojej działalności[35]. Zatwierdzenie aktu rejestracji przypieczętowałoby kształt i sposób

---

[32] W 1913 r. Rockefeller przekazał 35 mln USD, a zaraz potem 65 mln, w kolejnych latach: 41,2 mln (1917), 1 mln (1918), 50 mln (1919), 37 tys. (1926), 110 tys. (1927). W 1929 r. RF otrzymała prawie 59 mln USD od LSRM, która to fundacja uległa rozwiązaniu, a jej aktywa przekazano właśnie RF. Fosdick, *The Story*, 21; RAC, Office of the Messrs. Rockefeller records, series O, box 31, folder 317, Letter from John D. Rockefeller, Sr. to the Rockefeller Foundation, 6.03.1914.

[33] Devine, „Social Forces", 1789.

[34] Ibidem, 1790; zob. RAC, RF records, RG 3.1, series 902, box 1, folder 5, Appleget, *The Charter*, 22.

[35] Z tej okazji Fundacja Rockefellera wraz z Rockefeller Archive Center opracowała wiele publikacji, w których dokonano podsumowania działalności organizacji i efektów prowadzonych programów. Wielkim przedsięwzięciem było przygotowanie specjalnej platformy – cyfrowego zapisu tej historii z udostępnionymi publicznie tysiącami stron danych, materiałów źródłowych, fotografii, wideo, a nawet całych raportów dokumentujących ten czas. Niestety, w styczniu 2022 r. została ona zastąpiona podobną platformą, która co prawda wychodzi naprzeciw odmiennym potrzebom odbiorców (m.in. propozycja prowadzenia zajęć na bazie źródeł czy publikowanie raportów z badań prowadzonych w RAC), to ma raczej formułę esejów uzupełnianych materiałem poglądowym; zob. Rockefeller

funkcjonowania podobnych fundacji na wiele lat. Ograniczyłoby ich obszar działania pod względem terenu, czasu i wielkości zaangażowanych środków. Nałożenie mechanizmu kontroli publicznej bardziej niż obecnie naraziłoby fundacje na ich upolitycznienie, a demokracja uginałaby się pod rządami plutokracji poszukujących innych możliwości – poza dobroczynnymi – wykorzystania bogactwa.

Założona w celu „promowania dobrobytu rodzaju ludzkiego" w Stanach Zjednoczonych i na świecie Fundacja Rockefellera wprowadzona została na drogę naukowej filantropii. Z czasem „zdobywanie i upowszechnianie wiedzy, przeciwdziałanie i ulżenie cierpieniu oraz promowanie postępu ludzkości"[36] stało się źródłem implementowanej polityki wiedzy. *Politics of knowledge*, popularyzowana przez największe fundacje i kopiowana przez pomniejsze, wpłynęła na relacje między sektorami w kraju, nadając zupełnie nowy wymiar amerykańskiej demokracji. Redefiniując role pełnione przez rozmaite podmioty, zaangażowane w naukowe badania, edukację i upowszechnianie wiedzy, współtworzące nowe dziedziny, Fundacja Rockefellera ukształtowała relacje pomiędzy uczestnikami tych procesów, czego efektem było przypisanie nowego miejsca i roli Stanów Zjednoczonych w świecie.

4.2. Korporacyjne zarządzanie i ludzie z wizją

Swoją działalność Fundacja Rockefellera zaczynała niezwykle skromnie, w biurze przy ulicy Broadway pod numerem 26. W fundacji pracował jedynie sekretarz, a całe wyposażenie stanowiły cztery szuflady na dokumenty[37]. Rada powiernicza Fundacji składała się początkowo z dziewięciu członków. Oprócz Seniora, który nigdy nie wziął udziału w obradach, Juniora i Gatesa był również Jerome D. Greene, wybrany pierwszym sekretarzem Fundacji. W radzie zasiadali ponadto Harry Pratt Judson – prezydent Uniwersytetu

---

Foundation, *100 Years: The Rockefeller Foundation*, https://web.archive.org/web/20130414173915/http://rockefeller100.org/; RAC, *Rockefeller Foundation Centennial Project*, https://resource.rockarch.org/rockefeller-foundation-centennial-project/; RAC, RE: SOURCE, https://resource.rockarch.org; Jay Geneske, *A World Changed: 100 Years of Philanthropy*, The Rockefeller Foundation, 14 Nov. 2013, https://www.rockefellerfoundation.org/blog/world-changed-100-years-philanthropy [25.08.2024]. Fundacja również wystartowała z nową inicjatywą na kolejne 100 lat działalności. RF, Press Releases: *The Rockefeller Foundation Launches Global Centennial Initiative to Identify and Pursue Innovative Solutions for the Next 100 Years*, 19 April 2012, https://www.rockefellerfoundation.org/about-us/news-media/the-rockefeller-foundation-launches-global-centennial-initiative-to-identify-and-pursue-innovative-solutions-for-the-next-100-years [25.08.2024].

[36] RAC, Office of the Messrs. Rockefeller records, series O, box 24, folder 242, Rockefeller Foundation Deed of Trust, 1909.

[37] Jerome Greene, cyt. za: Nevins, *The Study*, t. 2, 389; Fosdick, *The Story*, 22.

Chicagowskiego, Simon Flexner, Starr J. Murphy, Charles O. Heydt i Wickliffe Rose. Do tych pełnych poświęcenia członków zarządu wkrótce dołączyli również Charles W. Eliot – prezydent Harvardu i A. Barton Hepburn z Chase National Bank[38].

4.2.1. Przecieranie szlaków, czyli *principia*, struktura i metody, 1913–1928

Zasady funkcjonowania i politykę Fundacji nakreślił Jerome Greene[39]. Doprecyzowano je dzięki zbiorowi uniwersalnych zasad obowiązujących w filantropii, opracowanych dla LSRM przez Rumla[40]. Co pewien czas zasady te podlegały pewnej weryfikacji i ulepszeniom, lecz bardziej odnosiło się to wyboru nowych dziedzin i kierunków, a nie principiów.

Fundacja, stając się instytucją badawczą, miała inspirować i kierować, pokazywać nowe drogi rozwiązania starych problemów, pomagać, ale nie zastępować rządu. Zakładano, że Fundacja nie będzie podlegać sztywnym regułom, podobnym do tych ograniczających swobodę ruchu „rządowej machinie". Miało to zapewnić wolność inicjatywy, większą kreatywność w stosowanych metodach i respektowanie odmienności beneficjentów[41].

Co ważne, dopuszczano ryzyko niepowodzenia przedsięwzięć. W celu zminimalizowania ewentualnych porażek i strat Fundacja miała unikać małych organizacji dobroczynnych o ściśle lokalnym zasięgu działania. Wyjątkiem mogły być krótkotrwałe programy pilotażowe. Każdy grant miał jednak prowokować hojność i współpracę społeczności lokalnej, do której trafiały. Chcąc zapobiegać zbytniemu rozproszeniu

---

[38] RAC, Office of the Messrs. Rockefeller records, series O, box 24, folder 249, An Act to Incorporate the Rockefeller Foundation, 23.01.1917; RAC, RF, RG 3.1, series 903, box 1, folder 1, Letter from Jerome D. Greene to Charles W. Eliot, 4.03.1914; por. Fosdick, *The Story*, 15; Barbara Howe, „The Origins of the Rockefeller Foundation", w: *Philanthropy and Cultural Imperialism: The Foundation at Home and Abroad*, ed. Robert F. Arnove (Boston: G.K. Hall, 1980), 1–25.

[39] Jerome Greene, wówczas 39-letni absolwent Uniwersytetu Harvarda z doświadczeniem pełnionej funkcji sekretarza prezydenta tej uczelni – Charlesa Eliota, uwagę Juniora zwrócił, kiedy jeszcze pracował jako dyrektor zarządzający RIMR. Wnikliwy, utalentowany, poza sformułowaniem ram, według których działać miała nowo powołana fundacja, odegrał ważną rolę w otwarciu RF na nauki społeczne, utworzeniu sekcji ds. nauk społecznych oraz zainicjowaniu badań w dziedzinie ekonomii; zob. David Lee Seim, *"Perhaps we can hit upon some medium of course": Rockefeller Philanthropy, Economic Research, and the Structure of Social Science –1911–1946*, niepublikowana praca doktorska, Iowa State University, 2007.

[40] Mowa tutaj o stworzonym na potrzeby LSRM zbiorze zasad obowiązujących w filantropii.

[41] RAC, RF, RG 3, series 900, Org–6, DR 21: Secretary's Annual Report– First Report, 22.05.1913–21.01.1914, including *Principles and Policies of Giving*, 22.10.1913 by Jerome D. Greene, 7–10, https://iiif.rockarch.org/pdfs/E92r8LXaSKoWiCH9mrDsKz [15.09.2023].

i rozdrobnieniu, podjęto bardzo dobrą decyzję o finansowaniu jedynie „konstruktywnych i spójnych programów, koncentrujących się na zaledwie kilku rzeczach". Fundacja miała nie przyjmować permanentnych zobowiązań finansowych wobec instytucji czy organizacji z obawy utraty kontroli. Chciano mieć pewność, że finansowe projekty będą „mądrze i z powodzeniem" przeprowadzane[42].

Zdecydowano również, że RF będzie unikała zbyt rozległych programów, darów zawężonych obostrzeniami czy długoterminowych, zawsze dążąc do wspierania przedsięwzięć zwalczających źródła społecznej nędzy, niedostatku i chorób. Oprócz oczywistego nieangażowania się w kampanie propagandowe w „kontrowersyjnych, politycznych i społecznych kwestiach", założeniem było unikanie wszelkich oskarżeń o chęć kontrolowania sfery opinii publicznej. George E. Vincent, prezydent RF, stał na stanowisku, że wobec „niepodważalnych naukowych racji, dowodzących czystości motywacji" dyktujących postępowanie Fundacji, nietrudno będzie uśmierzyć podejrzliwość ludzi, m.in. w dziedzinie publicznej opieki zdrowotnej[43].

Wyjątkowość i szczególna wartość Fundacji Rockefellera miała być oparta na jej „uniwersalności i nieśmiertelności". W przeciwieństwie do agencji dobroczynnych i religijnych, których przydatność ulega dewaluacji wraz z upływem czasu i nieuchronnymi zmianami cywilizacyjnymi, RF zaplanowano tak, aby z łatwością adaptować się do tych zmian. Fundacja miała stać się „żywym organizmem, a nie ostatnią posługą dla umierających [darczyńców]". Uwolniona od wszelkich ograniczeń, otrzymała przywilej „dostosowywania się do czasu, zasług i efektywności, dopasowując swoje działania do faktów, łącznie z wycofaniem wsparcia, jeśli tak podpowiadać będzie rozsądek"[44]. Mocno zakreślone zasady działania nie uchroniły jednak RF przed błędami, które były raczej okraszonym dozą naiwności „występkiem" debiutanta, w którego rolę wcielił się Junior.

Fundacje dużego formatu jak RF były całkowitym novum, fenomenem nieznanym przeciętnemu odbiorcy, a zatem obserwowanym z dużą dozą podejrzliwości. Nie do końca rozumiejąc miejsce, jakie RF miała zająć w społeczeństwie, a jednocześnie bagaż ocen, jaki będzie dźwigała, Junior porwał się na dość kontrowersyjny projekt. Biorąc pod uwagę niedawne wydarzenia, jak sądowy podział Standard Oil Company czy dochodzenie związane z tragicznym w skutkach strajkiem pracowników w należącej do rodziny Colorado Fuel and Iron Company, powszechnie znanym pod nazwą „masakry

---

[42] RAC, RF, RG 3, series 910, box 10, folders 10–11; RF Draft Report, Jerome D. Greene, *Principles and Policies of Giving*: *Memorandum*, 22.10.1913, 15–16; dostępne również w: RAC, RF, series 900, box 21, folder 163.

[43] Greene, *Principles and Policies of Giving*, 8–9; RAC, RF, RG 3.1, series 903, box 2, folder 20, Letter from George E. Vincent to Frederick T. Gates, 25.03.1918; por. Fosdick, *The Story*, 22–23.

[44] RAC, RF, RG 3.1, series 900, box 1C, folder 14, Notes by F.T. Gates on J.D. Greene's memo of October 22, 1913.

w Ludlow"[45], trudno się dziwić niechęci, z jaką spotykały się działania fundacji dotyczące relacji w przemyśle i prawa pracy. Badanie prowadzone pod kierunkiem W.L. Mackenzie Kinga (przyszłego premiera Kanady)[46] miało doprowadzić do wypracowania praktycznych rozwiązań dla relacji między pracodawcą a pracownikiem. W sporze tym kluczową rolę upatrywano w transparentnym i efektywnym rządzie federalnym, co mocno wykraczało poza dotychczasowy zakres jego kompetencji. Jakkolwiek szczere intencje kierowały Juniorem i Fundacją Rockefellera, niewielu było gotowych w nie uwierzyć, dlatego oburzona opinia publiczna przypuściła pełen nienawiści szturm na Fundację. Najostrzejszym narzędziem atakujących okazała się być United States Commission on Industrial Relations pod przewodnictwem Franka P. Walsha, która przeprowadziła dochodzenie badające działalność m.in. Fundacji Rockefellera[47].

Doświadczenie to skłoniło Juniora do ostatecznego rozdzielenia własnych zainteresowań filantropijnych i wszelkich problemów rodziny od działalności Fundacji. Dużo trudniej przyjdzie mu w przyszłości rozdzielić wpływy rodziny od funkcjonowania Fundacji, co, jak twierdził i próbował zmienić Jerome Greene, mocno ją ograniczało[48]. Dzięki środkom darowanym przez Seniora RF mogła cieszyć się niezależnością finansową, a Junior, dysponujący własnym majątkiem, mógł z powodzeniem realizować własne dobroczynne przedsięwzięcia, nie narażając RF na kolejne ataki i oskarżenia. Nie oznaczało to jednak odsunięcia się Juniora od spraw Fundacji. Można nawet powiedzieć, że wraz ze stopniowym odchodzeniem w cień Fredericka Gatesa, który podobnie jak wielu innych pierwotnych członków rady programowej RF ze względu na zaawansowany

---

[45] Nazwa odnosi się do wydarzeń, jakie zaszły w Ludlow 19–20 kwietnia 1914 r. Strajkujący od września poprzedniego roku o lepsze płace i warunki pracy górnicy, pozbawieni dachu nad głową, ponieważ zostali wraz z rodzinami wyrzuceni z należących do firmy osiedli robotniczych, zmuszeni byli koczować w tymczasowych obozowiskach. Złożone z namiotów, pod którymi wykopano rodzaj piwnic, służyły jako schronienie przede wszystkim dla kobiet i dzieci przed kulami. Między strajkującymi a łamistrajkami dochodziło do aktów przemocy. W celu ich zaprzestania wezwana została Gwardia Narodowa, która najpierw otworzyła do strajkujących ogień, a następnie podpaliła namioty. W wyniku uduszenia i spalenia śmierć poniosło 11 dzieci i 2 kobiety. W trakcie zajść owej nocy zginęło łącznie 25 osób. Na wieść o tym strajk rozprzestrzenił się do pozostałych kilkunastu kopalni należących do firm zlokalizowanych w stanie Colorado. W „dziesięciodniowej wojnie" życie straciło nawet 200 osób. Zob. więcej: Rosemary Laughlin, *The Ludlow Massacre of 1913–14* (Greensboro, N.C.: Morgan Reynolds Pub., 2006); Scott Martelle, *Blood Passion: The Ludlow Massacre and Class War in the American West* (New Brunswick, New Jersey, London: Rutgers University Press, 2007); Howard M. Gitelman, *Legacy of the Ludlow Massacre: A Chapter in American Industrial Relations* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1988).

[46] Na temat relacji Mackenzie Kinga z Juniorem i jego pracy dla Rockefeller Foundation oraz szczególnie „liberalizującym wpływie", jaki King odcisnął na Juniorze, prowadząc m.in. do rozstania z Gatesem, zob. Harr, Johnson, *The Rockefeller Century*, 131–145, 159; F.A. McGregor, *The Fall and Rise of Mackenzie King* (Toronto: Macmillan, 1962).

[47] Więcej nt. komisji i jej rekomendacji końcowych oraz wydźwięku zob. rozdz. 2.

[48] Eric John Abrahamson, *Beyond Charity: A Century of Philanthropic Innovation* (New York: The Rockefeller Foundation, 2013), 107–113.

wiek nie mógł podołać rosnącym obowiązkom i odpowiedzialności, wystąpiła konieczność większego bezpośredniego zaangażowania się Juniora w funkcjonowanie Fundacji[49]. To, że Senior rozpoczął sukcesywne, bezwarunkowe przekazywanie majątku do całkowitej dyspozycji syna, oznaczało powolne ustępowanie z pola działalności filantropijnej, biznesowej, a nawet zarządzania majątkiem rodziny.

Drugim krokiem w kierunku odseparowania Rockefeller Foundation od rodziny Rockefellerów była decyzja Juniora o przekazaniu sterów Fundacji osobom nienależącym do niej, niezwiązanych z nią koligacjami czy relacjami z czasów Standard Oil Corporation, czy jakikolwiek inny sposób zależnych. Idąc za radą Charlesa Eliota, skład rady miał stać się bardziej różnorodny, zyskiwać „większe zaufanie" w oczach opinii publicznej (zwłaszcza po Komisji Walsha), dopuszczając do głosu odmienne przekonania od tych prezentowanych przez Rockefellerów. Ten zarzut szczególnie mocno wybrzmiewał w krytyce socjalistów i liderów związków zawodowych. Nowi członkowie powinni również zasiadać w jednej, a nie kilku radach, czyli być raczej *outsiderami* niż *insiderami* Rockefellerów[50]. Junior nie był w stanie wymienić składu całej rady nadzorczej Fundacji, ale w oczekiwaniu na przejście na emeryturę dotychczasowych członków, dokooptował kilka osób. Obok Seniora i Juniora w radzie zasiadali również: Frederick Gates, Jerome Greene, Starr J. Murphy, Wickliffe Rose, Simon Flexner, A. Barton Hepburn. Byli w niej także: John G. Agar (który w 1918 r. zastąpił Charlesa W. Eliota, byłego prezydenta Harvardu) i Harry Pratt Judson, jedyni członkowie uznawani za w miarę niezależnych, oraz Harry Emerson Fosdick[51], Frederick Strauss z Nowego Jorku, znany filantrop i biznesman Julius Rosenwald (z firmy Sears i Roebuck), Martin A. Ryerson oraz Wallace Buttrick i George E. Vincent, były prezydent Uniwersytetu Minnesoty. Ten ostatni został również wybrany pełnoetatowym prezydentem, zastępując w 1917 roku na tym stanowisku Juniora, który przyjął stanowisko przewodniczącego rady powierniczej. Nowym sekretarzem, w miejsce dotychczasowego Jerome'a Greene'a, został Edwin R. Embree[52].

---

[49] Harr, Johnson, *The Rockefeller Century*, 148.

[50] Ibidem, 99–100.

[51] Harry E. Fosdick był jednym z głównych przedstawicieli liberalnego nurtu pastorów amerykańskiego Kościoła protestanckiego w czasie wielkiego rozłamu, jaki nastąpił w latach 20. i 30. XX w. W przeciwieństwie do fundamentalistów moderniści postulowali dostosowywanie nauki Kościoła do zmian zachodzących w życiu codziennym, odkryć naukowych i wyzwań moralnych. Został pierwszym pastorem zreformowanego Kościoła ekumenicznego Riverside Church, którego jednym z głównych darczyńców był John D. Rockefeller, Jr. Prywatnie brat Raymonda Fosdicka, późniejszego prezydenta Fundacji Rockefellera. Harry Fosdick, podobnie jak Mackenzie King i wreszcie Raymond Fosdick, mieli największy wpływ na Juniora, eksponując go na bardziej liberalne poglądy i kierunki niż te, które wyniósł z wychowania.

[52] RF, *Annual Report of 1915*, 3–6; RF, *Annual Report of 1916*, 3–5; RF, *Annual Report of 1917*, 8–9; RF, *Annual Report of 1918*, 12–13; zob. Aneks 6. Lista członków rady powierniczej RF.

Pod przewodnictwem Vincenta Fundacja zmieniła się. Przenikliwy w osądach, z wyobraźnią i uwagą podchodzący do pomysłów przedkładanych przez innych, Vincent dużą wagę przykładał do pracy zespołowej, nie znosił bylejakości. Był jednym z najlepszych oratorów swoich czasów, zrobił więcej dla „objaśnienia Ameryce zainteresowań i celów Fundacji Rockefellera niż ktokolwiek inny"[53]. Taki człowiek miał szansę wprowadzić RF w nowy etap, chociaż też rolę Fundacji pojmował w dość ograniczonym zakresie.

Trzecim, ostatecznym rozwiązaniem, służącym pełnemu rozdziałowi rodziny od Fundacji, było wybranie bezpieczniejszych obszarów, metod i technik dla funkcjonowania Fundacji, kwestie bardziej kontrowersyjne oddając pozostającej nieco w cieniu LSRM. Spokojnymi wodami dla RF miała być medycyna, edukacja medyczna, zdrowie publiczne i rolnictwo. Niezatapialną łódź Fundacji zbudowano bowiem na zasadzie nieangażowania się bezpośredniego w działalność, a jedynie przyznawania grantów organizacjom i fundacjom aktywnym (*operating foundations*) oraz oferowania możliwości szkoleniowych za pośrednictwem *fellowships*[54].

Reorganizacja RF utrzymywała ją w kręgu problemów społecznie palących, a zmiana funkcji oznaczała jedynie wykorzystywanie agencji powoływanych przez Fundację albo organizacji zewnętrznych (pośredniczących). W pierwszej grupie znalazły się: IHB, CMB, IEB czy War Relief Commission, podczas gdy w drugiej: NRC, SSRC czy Food Administration for Europe. Obie grupy agencji miały pozostać niezależne od jakiejkolwiek kontroli Fundacji, mogącej wpływać na wyniki prowadzonych badań[55].

Przekształceniom tym poddawana była Fundacja od jej założenia do 1928 roku. W okresie tym Fundacja włączała się w wiele aktywności, o których warto chociaż pobieżnie wspomnieć. Przykładem działań pomocowych, w naturze i na zewnątrz (*outdoor relief*), podjętych podczas I wojny światowej, była utworzona przez RF w 1914 roku War Relief Commission pod kierownictwem Warwicka Greene'a. Instytucja ta zajęła się dostawami żywności i innych niezbędnych środków, przekazywanymi do Belgii[56] oraz Polski, Serbii, Czarnogóry, Albanii, Armenii i Syrii, Turcji. We Francji Fundacja zapoczątkowała wieloletnią kampanię zwalczania skutków szalejącej epidemii gruźlicy[57].

---

[53] Fosdick, *The Story*, 29–30; Harr, Johnson, *The Rockefeller Century*, 147–148.

[54] O nowych metodach zastosowanych przez RF będzie mowa w kolejnym rozdziale.

[55] RAC, RF, RG 3.1, series 900, box 22, folder 170, Raymond B. Fosdick, James Rowland Angell, Walter W. Stewart, *Report of the Committee on Appraisal and Plan*, 13; RF, *Annual Report of 1917*, 60.

[56] Pomoc RF przekazywana była w formie dostaw żywności dla głodujących na obszarach objętych działaniami wojennymi. Ponadto zorganizowano ewakuację belgijskich dzieci do Szwajcarii, pomoc w formie stypendiów dla profesorów czasowo przebywających na wygnaniu w Anglii oraz pomoc dla uciekinierów na terenie Holandii. RF, *Annual Report of 1915*, 305, 308–347.

[57] RAC, RF, RG 1.1, series 500.T, box 28, folder 266, Commission for the Prevention of Tuberculosis in France, 1917; RF, RG 1.1, series 500.T, box 25, folder 249, Wickliffe Rose, No. 7255, tentative

Po zakończeniu działań wojennych RF również aktywnie włączyła się w odbudowę zniszczonych krajów, jednak zgodnie z maksymą, aby „podejmować się małych rzeczy, czyniąc małe rzeczy", z wyjątkiem Francji i Grecji, RF unikała dużych i wymagających projektów[58]. Korzystała przy tym z pośrednictwa Amerykańskiego Czerwonego Krzyża, Międzynarodowego Czerwonego Krzyża, YMCA, YWCA, Training Camps Commission, American Relief Administration, American Red Cross, League of National Red Cross Societies, Near East Relief, Jewish Joint Distribution i wielu innych[59].

Ważną rolę w trakcie trwającego konfliktu odegrał Rockefeller Institute for Medical Research, który oferował szeroki zakres pomocy medycznej, bakteriologicznej, badawczej i prewencyjnej, w laboratoriach i na obszarze, gdzie prowadzone były działania wojenne. RIMR upowszechniał nowe techniki zapobiegania zakażeniom ran (gangrena czy ropień) w trakcie zabiegów w warunkach polowych. Tworzono szpitale demonstracyjne, szkolono personel medyczny, jednocześnie prowadząc w warunkach polowych badania podstawowe. Pracownicy RIMR organizowali laboratoria dla wojska i marynarki, kursy z bakteriologii, poszukiwali serum służącego leczeniu zapalenia opon mózgowych, zapalenia płuc, zgorzeli gazowej, przeprowadzano szczepienia ochronne, leczono choroby weneryczne, testowano metody powstrzymania krwotoku[60]. Nie licząc osobistych darów i zaangażowania zarówno Seniora, jak i Juniora, przez pięć lat RF przeznaczyła na ten cel ponad 22 mln USD[61].

---

working plan for control of tuberculosis in France.

[58] RAC, RF History Source Material, series 900, Hist-1, vol. 4, 935, cyt. za: Illana Löwy, Patrick Zylberman, „Medicine as a Social Instrument: Rockefeller Foundation, 1913–1945", *Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences* 31 (2000), 3: 370. Przy okazji tych projektów pod dyskusję poddawane były motywy RF. Zdaniem Löwy i Zylbermana projekty pomocy służyć miały jako pole badawcze do testowania rozmaitych rozwiązań, które następnie w razie potrzeby mogłyby być wykorzystane w USA oraz do budowania systemów opieki zdrowotnej wzorowanych na tych wypracowanych przez Amerykanów. Była to również forma społecznego nacisku, którego efektem byłaby ulepszona gospodarka i zmiany w strukturach politycznych; ibidem, 365–379; zob. też Lion Murard, Patrick Zylberman, „Seeds for French Health Care: Did the Rockefeller Foundation Plant the Seeds between the Two World Wars?", *Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences* 31 (2000), 3: 463–475; John Farley, *To Cast Out Disease: A History of the International Health Division of the Rockefeller Foundation, 1913–1951* (Oxford: Oxford University Press, 2004), rozdz. 3, *Tuberculosis in France, 1917–1924*.

[59] Agencje i fundusze pośredniczące dbały również o „dobry stan ducha i ciała" amerykańskich żołnierzy, marynarzy oraz więźniów wojennych. Zajmowały się tym, ze znaczącym finansowaniem RF, organizacje takie jak: American Social Hygiene Association, Knights of Columbus, Playground and Recreation Association of America, Training Camp Auxiliary Fund Committee, United War Work Fund, War Camp Community. O Commission on Training Camp Activities była mowa przy okazji omawiania American Library Association.

[60] RF, *Annual Report of 1917*, 252–280.

[61] W 1915 r. RF wydała kwotę 583 tys. USD; RF, *Annual Report of 1915*, 365. W 1916 r. przyznano łączną pomoc o wartości 2,6 mln USD; RF, *Annual Report of 1916*, 313–332, 373–375. W 1917 r. Senior przekazał RF z przeznaczeniem dla Amerykańskiego Czerwonego Krzyża i YMCA kwotę

Sukcesy odnoszone w obszarze prowadzonych badań w trakcie wojny znalazły w fundacjach bardzo wdzięczne audytorium[62]. Nauka zyskała na znaczeniu w kraju i na arenie międzynarodowej, a nowe naukowe teorie pierwszych dwóch dekad XX wieku, trafiając na podatny grunt urobiony już przez idee progresywne, rozbudziły wyobraźnię amerykańskich obywateli[63]. Jedyną nierozwiązaną kwestią było nakłonienie wielkich filantropów i ich fundacji do mniej zachowawczego rozporządzania środkami, które powinny być wydawane na cele odważne, ważne, obiektywnie konieczne, ale też szalone, nierzeczywiste czy wręcz niebezpieczne projekty naukowe[64]. Nie wszystkie propozycje wzbudzały jednak entuzjazm zarządu RF.

Rozszerzenie działalności w okresie I wojny światowej wzbudzało pewne opory wśród członków pierwotnej, powołanej jeszcze przez Seniora, rady nadzorczej Fundacji. Członkowie rady tkwili w przekonaniu, że Fundacja powinna zajmować się jedynie działalnością z zakresu medycyny i zdrowia publicznego, a nie uprawiać „politykę rozproszenia". Gates z zapalczywością bronił dotychczasowego zintegrowanego programu, pisał m.in., że jedyną rzeczą, jakiej mógłby żałować, to brak zapisu w statucie Fundacji Rockefellera o ograniczeniu pracy wyłącznie do „narodowej i międzynarodowej medycyny, zdrowia i ich zastosowania", jak było dotąd. Jego zdaniem, gdy linia demarkacyjna wyznaczona przez te programy została przekroczona, to Fundacja była „powszechnie i niezasłużenie potępiana"[65]. Opór Gatesa i innych konserwatywnych członków zarządu spowodował, że przez kolejne dziesięć lat od zakończenia wojny Fundacja skupiała się prawie wyłącznie na medycynie i zdrowiu publicznym w kraju, ale i na całym świecie.

5,5 mln USD, a w 1917 r., wydatkowano prawie 6 mln USD, a przyznano kolejne 9,5 mln USD; RF, *Annual Report of 1917*, 26–35, 57–58, 63, 293–298. W 1918 r. wydano 2,6 mln USD; RF, *Annual Report of 1919*, 60.

[62] Merle Curti, *American Philanthropy Abroad: A History* (New Brunswick: Rutgers University Press, 1963), rozdz. 9–10.

[63] Michael Bliss, *The Discovery of Insulin* (Chicago: Univ. of Chicago Press, 1982); Steven Schindler, „The Development of insulin to Treat Diabetes, Carnegie Corporation of New York, 1916" w: Joel L. Fleishman, J. Scott Kohler, Steven Schindler, *Casebook for the Foundation: A Great American Secret* (New York: Public Affairs, 2007), 20–23; Judith Sealander, „Curing Evils at Their Source: The Arrival of Scientific Giving", w: *Charity, Philanthropy and Civility in American History*, red. Friedman McGarvie (New York: Cambridge University Press, 2003); Emily S. Rosenberg, „Missions to the World: Philanthropy Abroad", w: *Charity, Philanthropy, and Civility*, 241–257.

[64] O relacjach pomiędzy reformatorami, „naprawiaczami", naukowcami a fundacjami oraz roli tych ostatnich w stworzeniu „krajowej struktury do naukowych badań w szkolnictwie wyższym, która docelowo pomogła przekształcić Stany Zjednoczone w globalne mocarstwo", zob. Oliver Zunz, *Philanthropy in America. A History* (Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2012), *passim*, tutaj: 9–10.

[65] *The Gates Papers*, „A Memo: Principles of Philanthropy as a Science and Art," 1923, za: Fosdick, *The Story*, 29; por. John S. Baick, „Cracks in the Foundation: Frederick T. Gates, the Rockefeller Foundation, and the China Medical Board", *The Journal of the Gilded Age and Progressive Era* 3 (2004), 1: 59–89.

Pierwsze promyki nadziei na zmiany, które mogły pozytywnie zaważyć na przyszłości Fundacji Rockefellera, zaczęły pojawiać się, kiedy na początku lat 20. XX wieku doszło do kolejnych, poważniejszych przetasowań w składzie zarządu. Z rady ustąpili: Senior, Frederick Gates, Starr J. Murphy, Wallace Buttrick, Charles E. Hughes, Harry E. Fosdick i A. Barton Hepburn[66]. Pozwoliło to na dokończenie rewolucyjnej przemiany w Fundacji, czyniąc ją pionierem, a nie zaledwie jedną z wielu podobnych. Stanowiska członków zarządu obsadzono osobami bardziej samodzielnymi, prestiżowymi, reprezentującymi wysokie kompetencje merytoryczne, trochę bardziej postępowymi, co mogło jedynie ugruntować pozycję Fundacji Rockefellera jako instytucji bezstronnej i niezależnej od bliskich powiązań z rodziną w procesie podejmowania decyzji. Do grupy już nowo obsadzonych dołączyli dlatego John W. Davis – pokonany kandydat z ramienia Partii Demokratycznej w wyborach prezydenckich w 1924 roku, Vernon L. Kellogg – zoolog i uznany autor prac z dziedziny ewolucji, William Allen White – wydawca „Emporia Gazette", Ray Lyman Wilbur – prezydent Uniwersytetu Stanforda oraz Raymond B. Fosdick[67] – prywatnie brat Harry'ego Fosdicka, który okazał się w przyszłości niezwykle cennym „nabytkiem" dla Fundacji.

Nowy skład zarządu Fundacji stanął przed wieloma nowymi wyzwaniami. Oczekiwania były ogromne, poprzeczka trudności podniesiona wysoko, a dystans w wyścigu historii odległy. W głowach zaś dźwięczały ostrzegawcze słowa Gatesa, który w pożegnalnym przemówieniu dał wytyczne ich roli w Fundacji:

> Kiedy umrzecie i spotkacie się w dniu sądu z Bogiem wszechmocnym, jak myślicie, o co was zapyta? Czy sądzicie, że będzie chciał poznać wasze piękne porażki czy wasze trywialne przymioty? Nie! On zada wam jedno pytanie: „Co zrobiliście jako członkowie zarządu Fundacji Rockefellera?"[68].

Okres wojny przyczynił się do zbliżenia kilku światów, do tej pory funkcjonujących dość niezależnie. Był to świat nauki, reprezentowany przez takich ludzi jak fizyk – Robert A. Millikan czy astronom – George Ellery Hale, i świat filantropii – Wickliffe'a Rose'a.

---

[66] Senior zrezygnował ze stanowiska członka rady nadzorczej RF 4.12.1923 r., Gates zrezygnował 2.07.1923 r., Murphy zmarł 4.04.1921 r., Buttrick zmarł 27.05.1926 r., Hughes zrezygnował 18.02.1921 r., H.E. Fosdick zrezygnował 23.02.1923 r., a Hepburn zmarł 25.01.1922 r. Fosdick, *The Story*, 309–310, por. Aneks 6.

[67] RF, *Annual Report of 1916*; RF, *Annual Report of 1917*, 8–9, 55–57. Podjęte zmiany wymusiły radykalne decyzje, takie jak usunięcie z rady Charlesa Heydta, osobistego sekretarza Juniora, czy brak awansu dla dotychczasowego sekretarza fundacji Jerome'a Greene'a na stanowisko prezydenta. Ten ostatni stał się ofiarą własnych dążeń „odmłodzenia i odświeżenia" składu rady, ustąpił rozczarowany, pozostając w zarządzie GEB, aby powrócić po ponad 10 latach do Fundacji Rockefellera. Abrahamson, *Beyond*, 103–104.

[68] Fosdick, *The Story*, 1.

Miejscem tego *rendez-vous* było wspominana już w poprzednim rozdziale National Research Council, rada powołana dla wsparcia wysiłku wojennego Stanów Zjednoczonych. Pomimo zbliżenia, jakie z powodu doświadczeń wojennych nastąpiło również we współpracy RF, IHB, RIMR a organizacjami pośredniczącymi, zarząd Fundacji zdawał się pozostawać nieprzekonany do kontynuowania programów pomocy bezpośredniej dla Europy. Prezydent Vincent był nieprzejednany, upatrując roli Fundacji w innych obszarach[69]. Nie mogły go przekonać ani raporty Vernona Kellogga z Food Administration in Europe, ani Rose'a z IHB, który po podróży po zdewastowanej Europie powrócił z przygnębiającymi wnioskami o sytuacji tam panującej[70]. W trakcie tych podróży nawiązał współpracę z przedstawicielami nauki. Z pomocą Kellogga, Jamesa Angella z NRC i Simona Flexnera z RIMR, Rose wybierał godne osoby na *fellowships*, przyznawane przez IHB, przygotowując jednocześnie plany stworzenia regionalnych centrów nauki oraz społecznej i ekonomicznej odbudowy Europy. Abraham Flexner i Raymond Fosdick nakłaniali Vincenta, aby dał zielone światło programom edukacyjnym w Europie Centralnej. Richard Pearce, po zbadaniu jakości opieki publicznej w Austrii, Niemczech i Polsce, w tych krajach chciał najprężniej działać. Sekretarz Embree chciał programów pomocy w odbudowie nowo powstałych krajów na Bałkanach[71]. Każdy ciągnął kołdrę w swoją stronę, ale niestety była ona zbyt krótka, albo też Vincent trzymał ją zbyt kurczowo. Mało doświadczony we współpracy z Europą nie wykazywał zbytniego entuzjazmu dla wielkich planów swoich współpracowników. Bardziej bliskie były mu Chiny i rozwój edukacji medycznej w tym regionie[72]. Należał do „starej gwardii", przekonanej, że tzw. *outdoor relief*, czyli pomoc w naturze, lub też pomoc bezpośrednia przy odbudowie wspomnianego obszaru Europy leży poza zasięgiem filantropii prywatnej[73]. Wielu badaczy dlatego uznaje lata 1916–1921 za okres straconych szans i straconych nadziei. Nie do końca można się z tym zgodzić. Po pierwsze, zdaniem Vincenta i rady powierniczej tworzenie programów odbudowy szkolnictwa czy instytucji kultury oraz

---

[69] Robert E. Kohler, *Partners in Science: Foundations and Natural Scientists, 1900–1945* (Chicago: Chicago University Press, 1991), 54–57.

[70] „Tells Food Plight of Central Europe; Dr. Kellogg, Who Studied Conditions for Administration, Back with Report. Distribution in Germany – Sees One Remote Danger of Military menace Reviving. Food Countering Bolshevism. Transportation Difficult Problem. Present Food Conditions Bad", *The New York Times*, 3.05.1919, 11.

[71] RAC, RF, RG 700, series 16, Officers' Diaries – Embree Diary, Dec. 1919, 1920, June–Oct. 1921 Rose Diary, Nov. 1919; tam też: Rose, *Conditions in Eastern European countries*, 14.03.1920, 3–4; Edwin R. Embree, *Medical Education and Nurse Training in Central Europe* [Oct. 1920]; zob. też: Robert E. Kohler, „Science and philanthropy: Wickliffe Rose and the International Education Board". *Minerva* 13 (1985), 1: 75–95; Kohler, *Partners*, 136–138, 140–141.

[72] Harr, Johnson, *The Rockefeller Century*, 350–351.

[73] Abrahamson, Hurst, Shubinski, *Democracy*, 90–91.

poprawy zdrowia pozbawione były sensu[74]. Najpierw należało upewnić się co do stabilności sytuacji ekonomicznej i politycznej w danym kraju. Po drugie, należało przyznać, że szansa powiązania programów pomocowych ze wzmocnieniem współpracy naukowej, zwłaszcza w naukach przyrodniczych, nie powiodła się. Nawiązane przez Rose'a, Embree czy Pearce'a kontakty z elitami intelektualnymi i ośrodkami badawczymi oraz uniwersytetami, które wizytowali, i zdobyta tam wiedza na temat sposobu myślenia i funkcjonowania nauki w Europie doprowadziły do tego, że Rose, już poza Fundacją Rockefellera jako dyrektor IHB, a potem IEB, zdołał zainicjować przyznawanie stypendiów dla utalentowanych liderów w swoich dziedzinach, o czym już wspomniano. Wyboru właściwych osób Rose dokonywał za pośrednictwem NRC. Dzięki temu mógł sprawdzić ośrodki z ewentualnym potencjałem, który mógłby być zaspokojony późniejszymi grantami celowymi RF[75].

Od 1924 roku Rose powoli zmieniał podejście RF do programów w Europie. Czynił to wspólnie z Simonem Flexnerem, Edwinem Embree, Richardem Pearcem, Vernonem Kelloggiem czy Robertem Millikanem. Z powodzeniem zaczęli oni konwertować atencję Fundacji na programy nauk przyrodniczych, poza medycyną i zdrowiem publicznym[76].

Robert Millikan nieskutecznie przekonywał Vincenta i radę powierniczą RF do wprowadzenia pewnych zmian, które wspomogłyby rozwój nauk ścisłych, regionalnych centrów badawczych i ośrodków kształcących naukowców na wyższe stopnie naukowe. Millikan w artykule do „Science" rzucał RF i innym fundacjom wyzwanie, pytając, jak można doprowadzić do utworzenia takich ośrodków. W jego przekonaniu, graniczącym z pewnością, nie odbyłoby się to dzięki działaniom rządu. Jedyną opcją, jego zdaniem, byli „ludzie posiadający bogactwo i możliwości poświęcenia się i swoich fortun dla wielkich publicznych przedsięwzięć". Najwłaściwsze wykorzystanie ich zasobów, które przyniosłoby najlepsze rezultaty dla nauki, Millikan widział w fundowaniu katedr przy instytutach badawczych w instytucjach edukacyjnych o najwyższych standardach. Gdyby taką metodę wykorzystywania środków zastosowano w Stanach Zjednoczonych, to, jak przewidywał, w ciągu zaledwie kilku lat do kraju zaczęliby ściągać naukowcy „ze wszystkich krańców ziemi, poszukując inspiracji i chcąc czerpać z rezultatów badań" amerykańskich naukowców. Jeśli jednak nie znajdzie się nikt, kto wykorzystałby nadarzające się okazje, to w powstałą próżnię wejdą inni godni i lepiej kwalifikowani oraz gotowi nieść „berło przewodnictwa w świecie nauki"[77]. W pewnym stopniu Rose'owi udało się zainicjować to, o czym pisał Millikan i wielu innych. Kolejna wojna światowa

---

[74] Ibidem; Fosdick, *The Story*, 147.

[75] Kohler, *Partners*, 142–147; RAC, IEB records, RG 1, series 1, box 3, folders 49–50, Rose Diary, Dec. 1923 – April 1924.

[76] Kohler, „Science"; Kohler, *Partners*, 135–142; Curti, *American Philanthropy*, 259–263, 268–278.

[77] Robert A. Millikan, „The new opportunity in science", *Science* 50 (26.09.1919), 1291: 285–297.

i podział świata, który nastąpił po niej, okazały się chyba najmocniejszym bodźcem dla Rockefeller Foundation.

Nie bez znaczenia dla przyszłej obecności Fundacji Rockefellera w Europie było otwarcie w 1925 roku regionalnego biura w Paryżu, które najpierw wykorzystywało IEB, a od 1928 roku Fundacja Rockefellera. Wybór Paryża właśnie, a nie Londynu, nie był przypadkowy. Oczywiste, że biuro musiało być zlokalizowane w kraju, który był w niedawnej wojnie sojusznikiem. Chodziło także o wykorzystanie tradycji i wpływów, jakie miała Francja na wschodnio- i południowoeuropejski świat nauki. Francja mogła odegrać ważną rolę w odtwarzaniu relacji tego świata i rozwoju współpracy opartej na nowych zasadach. Biorąc pod uwagę ogromną niechęć do Niemiec i ich sojuszników, w tym bojkot Le Conseil International de la Recherche Scientifique (odpowiednik amerykańskiej Międzynarodowej Rady ds. Badań – International Research Council)[78] wszelkich prób nawiązania z tymi krajami współpracy naukowej, to decyzja miała charakter polityczny. Dokładając do tego dość romantyczne wyobrażenie Amerykanów o Francji i inklinacje proeuropejskie Augustusa Trowbridge'a, pierwszego przedstawiciela IEB w paryskim biurze, jedynie utwierdziły Fundację w przekonaniu o słuszności podjętej decyzji.

Trowbridge, kształcony w Europie fizyk z Uniwersytetu Princeton, władał trzema językami, co czyniło go idealnym kandydatem na to stanowisko. Jego znajomość europejskich realiów, pogłębiona podróżami i spotkaniami z przedstawicielami nauki, przy dużej pomocy Wilbura Earle Tisdale'a (który w paryskim biurze pracował aż do 1934 r.), dostarczała Rose'owi i innym przedstawicielom Fundacji szczerych, obiektywnych, szczegółowych raportów i listów, odzwierciedlających nie tylko warunki, ale i nastroje panujące w ośrodkach badawczych i uczelniach[79]. To za sprawą Trowbridge'a urzeczywistniło się wiele projektów w Getyndze, Berlinie czy Paryżu[80]. Za jego sprawą możliwe

---

[78] Z połączenia IRC (1919–1931) i jej poprzedniczki l'Association Internationale des Académies (International Association of Academies – IAA, 1899–1914) powstała w 1931 r. International Council for Science (Le Conseil international des unions scientifiques), zajmująca się organizowaniem międzynarodowej współpracy dla postępu nauki. Obecnie reprezentuje kilkaset narodowych związków i towarzystw regionalnych z wielu dziedzin i 140 krajów.

[79] RAC, IEB records, box 50, folder 778, Augustus Trowbridge, Letter from Augustus Trowbridge to Wickliffe Rose, 18.01.1926; IEB records, series 1.3, box 48, folder 723, Augustus Trowbridge, Letter from Augustus Trowbridge to Wickliffe Rose, 14.03.1925.

[80] Pierwsze dekady funkcjonowania Fundacji to okres nie tylko rozrostu, ale i racjonalizacji podejścia do filantropii, wymagającej wyboru jednego kierunku. W przypadku Fundacji Rockefellera była to nauka i badania. Zdaniem Paula Weindlinga w latach 1913–1930 „filantropów i edukatorów w decyzjach RF zdominowali naukowcy". Paul Weindling, „The Rockefeller Foundation and German Biomedical Sciences, 1920–1940: From Educational Philanthropy to International Science Policy", w: *Science, Politics and the Public Good: Essays in Honour of Margaret Gowing*, red. Nicolaas A. Rupke (Basinstoke: Macmillan, 1988), 119–140. Na temat oceny skali zaangażowania RF w promocję nauki zob. też: Kohler, „A Policy for the Advancement of Science: The Rockefeller Foundation 1924–29". *Minerva* 16 (1978), 4, 480–515; Stanley Cohen, „Foundation Officials and Fellowships: Innovation in the Patronage of Science", *Minerva* 14 (1976), 2: 225–240.

było dokonanie właściwego wyboru kandydatów zaproponowanych przez NRC na stypendia fundowane przez IEB. Z jednej strony otwierało to drzwi Europejczykom, z drugiej – oczy Amerykanom, Trowbridge postępował zgodnie z zamierzeniami RF unikania „nacjonalistycznych pobudek i internacjonalistycznych uprzedzeń", stojących na przeszkodzie otwartej wymiany myśli i wiedzy[81]. Pomimo jednak dobrej znajomości realiów europejskich, Trowbridge nie uniknął zapędzania się w ślepą uliczkę stereotypowego myślenia w z góry przyjętych opiniach[82].

Rosnąca złożoność problemów, jakimi zaczęła zajmować się Fundacja Rockefellera, wymusiła wypracowanie bardziej jasnych reguł, a przede wszystkim procedur komunikacji między radami nadzorczymi rozmaitych organizacji filantropijnych Rockefellerów, sekcjami i zarządem Fundacji. Proponowano powstanie ciała doradczego, które mogłoby koordynować przede wszystkim proces przyznawania środków przez RIMR, GEB, IHB, LSRM, a wreszcie i RF. Do grupy tej dołączyli doradcy biura Rockefellera Juniora. Początkowo do wypracowania wielu rozwiązań wystarczała „osobista kurtuazja i dobra wola". Przy rosnącym skomplikowaniu problematyki wzajemne zrozumienie i mediacje okazywały się jednak niewystarczające.

Widząc konieczność wprowadzenia „jasnego podziału obowiązków, bardziej kompetentnego personelu, lepszych form przekazywania wiedzy i bliższej pracy grupowej w trakcie realizacji projektów", prezydent George Vincent podjął decyzję o ustanowieniu nowych statutów, zawierających pakiety zasad, zakres władzy i obowiązków[83]. Fundacja potrzebowała również „umysłów" świeżych i młodych.

---

[81] Reinhard Siegmund-Schultze, *Rockefeller and the Internationalization of Mathematics Between the Two Wars: Documents and Studies for the Social History of Mathematics in the 20th Century* (Basel: Birkhäuser Verlag, 2001), 57–61.

[82] Dokonał on podziału na kraje naukowo i kulturowo rozwinięte oraz zacofane, z linią podziału przebiegającą od Bałtyku po Adriatyk (wyjątkiem od reguły była Hiszpania i Portugalia, które mimo położenia na zachód od linii należały do zacofanych, a Austria leżąca dokładnie pośrodku – do postępowych). Kolejnym krokiem w szufladkowaniu było stworzenie tzw. złotego standardu, do którego należeć miały kraje protestanckie, sprzymierzone, kultywujące obowiązkowe kształcenie, będące „strażnikami cywilizacji", do tego „posiadające chwalebną tradycję i eksponujące klasyczną kulturę". Nie pozostawało to bez wpływu na szanse w zdobyciu stypendium, ponieważ kandydaci z „zacofanych krajów", mając mniejszą konkurencję i preferencyjne traktowanie przez Fundację, mieli większą szansę wyjazdu niż naukowcy z czołowych ośrodków w Europie Zachodniej czy USA. System szufladkowania krajów europejskich został stworzony dla potrzeb IEB i RF na podstawie raportu profesora George'a Birkhoffa. RAC, IEB, series 1.1, box 12, folder 171, George D. Birkhoff, Final General Memorandum for Dr. A. Trowbridge, 8.09.1926; RAC, IEB, series 1.1, box 24, folder 345, Trowbridge to Rose, 8.06.1926; zob. też: Siegmund-Schultze, *Rockefeller*, 62, 265; Kohler, „Science", 76–77, 84–85, 94–95.

[83] RAC, RF, RG 3.1, series 900, box 19, folder 138, George E. Vincent, Memorandum on Policies and Organization of Rockefeller Boards, 29.01.1927, 1; RAC, RF, RG 3.1, series 900, box 17, folder 121; G.E. Vincent, A Statement by the President Regarding the Policy of the Rockefeller Foundation, 24.02.1926; por. Kohler, „A Policy".

W 1927 roku Russell Sage Foundation informowała o 150 fundacjach działających w USA (poza funduszami społeczności lokalnych), co stanowiło nie lada konkurencję dla RF w kwestii zasobów ludzkich. Przyciągnięcie osób „pierwszej kategorii", mogących podnieść prestiż, funkcjonalność, a przy okazji odmłodzić zespół, było arcytrudnym przedsięwzięciem, któremu należało szybko zaradzić. Prezydent Vincent odważnie pisał o konieczności wprowadzenia „nowej krwi" ze świeżymi pomysłami. „Banki, szkoły prawnicze, sądy mogą kwitnąć pod kierunkiem starszych osób, ale jeśli te fundacje mają uniknąć losu stania się replikami rządowej biurokracji, konieczny będzie stały dopływ [młodych] ludzi z wyobraźnią i innowacyjnymi [pomysłami]". Przy bardzo ograniczonym liczebnie zarządzie jedynym sposobem na to, aby ściągnąć młodych, było niestety pozbycie się „starych"[84].

Z gruntu prawdziwe twierdzenie nie było łatwym zadaniem do realizacji. Należało przeprowadzić to z taktem, nie raniąc niczyich uczuć, z wyczuciem właściwej chwili, nie zapominając o stopniowym procesie wymiany członków zarządu, gwarantującym ciągłość sprawowanych obowiązków. Zmiany, które miały nastąpić, miały być oparte na zasadzie centralizacji odpowiedzialności za decyzje, podejmowane jako ostateczne przez radę nadzorczą, przy jednoczesnym przekształceniu sposobu funkcjonowania naznaczonego bezwzględną decentralizacją[85]. Przełom nastąpił wraz z rozpoczętą przez George'a E. Vincenta restrukturyzacją w 1928 roku. W tym samym czasie na emeryturę odszedł również Wickliffe Rose, który był symbolem pewnego wąskiego spojrzenia na rolę, jaką powinna pełnić Fundacja Rockefellera. Rok później, po 12 latach prezydentury, odszedł Vincent, a jego miejsce i stery procesu „reinkarnacji" RF miał przejąć nowy prezydent – Max Mason[86].

---

[84] Raymond B. Fosdick podaje wiele przykładów osób, które albo odmówiły współpracy, albo zrezygnowały, wybierając lepiej płatną pracę na uniwersytetach, w lepszych warunkach lokalowych i dających możliwości rozwoju. Podaje średnią wieku członków rad nadzorczych, która dla RF wynosiła 59 lat i 6 miesięcy, dla GEB – 60 lat i 2 miesiące, IHB – 56 lat i 6 miesięcy, LSRM – 53 lata i 10 miesięcy. RAC, RF, RG 3.1, series 903, box 1, folder 1, Raymond B. Fosdick, Letter from Raymond B. Fosdick to John D. Rockefeller, Jr., 6.10.1927; George E. Vincent, Letter from George E. Vincent to Roger S. Greene, 13.09.1928.

[85] Fosdick, *The Story*, 138–139.

[86] Właśc. Charles Max Mason – prof. matematyki i fizyki na MIT, Yale i Uniwersytecie Wisconsin-Madison. W trakcie I wojny światowej pracował dla NRC w sekcji zajmującej się rozwojem technologii na potrzeby łodzi podwodnych, konstruując hydrofon, który stał się pierwowzorem systemu sonaru. Przez trzy lata pełnił funkcję prezydenta Uniwersytetu w Chicago, z której zrezygnował na rzecz objęcia stanowiska dyrektora Natural Science Division Fundacji Rockefellera, jednak zaledwie po roku wybrany został prezydentem całej Fundacji. W 1936 r. podjął się nowego wyzwania, jakim była budowa Obserwatorium Palomar w Kalifornii. Projekt finansowany przez RF zezwolił mu na powrót do ukochanej fizyki i matematyki. Był autorem wielu prac z dziedziny, a wraz z Warrenem Weaverem napisał *The Electromagnetic Field* (Chicago: Univ. of Chicago Press, 1929); zob. Warren Weaver, *Max Mason, 1877–1961. A Biographical Memoir by Warren Weaver* (Washington, D.C:

4.2.2. Nadchodzi nowe, 1929–1938

Fundacja Rockefellera stanęła przed wyzwaniem bez dobrego wyjścia – czy skupić się wyłącznie na budowaniu wiedzy, czy również na jej praktycznej aplikacji. Obawiano się, że ludzie nie będą w stanie poradzić sobie z nadmiarem wiedzy produkowanej w laboratoriach i instytutach badawczych. Wiedza teoretyczna, niepowiązana z potrzebami i możliwościami wyznaczanymi przez realia codzienności, mogła przekraczać możliwości ich percepcji. Bez zwiększenia jednak adekwatnych środków na badania naukowe i na naukę eksperymentalną w czystej postaci, nie zaistniałyby możliwości aplikowania tej wiedzy w praktyce dla pożytku ogółu ludzkości. Należało dokonać niemożliwego. Fundacja postawiła sobie za zadanie znalezienie złotego środka. Postanowiono nadal pogłębiać wiedzę dzięki badaniom, przekazywać ją w procesie edukacyjnym, a jednocześnie sprawdzać jej oddziaływanie przez eksperymenty[87]. Ten moment zwrotny w ewolucji Fundacji stał się symbolem przejścia od wyłącznie naukowej filantropii do kształtowania, wytwarzania i odbioru wiedzy.

Okres I wojny światowej dostarczył bezcennej wiedzy na temat kierunków rozwoju Fundacji. Badania naukowe przerwane kataklizmem, jakim bez wątpienia dla każdej ze stron była wojna, pozostawiły wyrwy równe lejom po bombach. Powstałe zapóźnienia trudne byłyby do nadrobienia, gdyby w krótkim czasie nie przeznaczono na nie zwiększonych środków finansowych. O ile w latach 20. XX wieku członkowie rady RF jeszcze dyskutowali nad wyższością badań naukowych nad ich praktycznym zastosowaniem, bądź też na odwrót, to restrukturyzacja w 1928 roku miała za zadanie stworzyć klarowne zasady funkcjonowania programów i rozdzielania grantów[88].

W tym samym czasie członkowie zarządu Fundacji Rockefellera podjęli rewolucyjną decyzję. Nie zadowalało ich już inicjowanie, finansowanie i upowszechnianie badań naukowych na temat społecznych, politycznych czy gospodarczych aspektów życia. Nie zadowalało dotychczasowe osiąganie rezultatów w formie łatwo aplikowanych teorii. Fundację przestało interesować „promowanie badań jako zwieńczenie dzieła samego w sobie". Członkowie zarządu zaczęli interesować się „promocją badań jako środkiem do finału wieńczącego dzieło, a miał nim być postęp dobrobytu ludzkiego". Ich zdaniem

---

National Academy of Sciences, 1964), http://www.nasonline.org/publications/biographical-memoirs/memoir-pdfs/mason-max.pdf [21.08.2023].

[87] Trustees Meeting 1929 cyt. za: RAC, RF, RG 3.2., series 900, box 22, folder 170, *Report of the Committee on Appraisal and Plan*, 11.12.1934, 22.

[88] Abrahamson, *Beyond*, 142.

sama „kumulacja faktów, niesprawdzonych praktycznym zastosowaniem, stanowiła groźbę stania się substytutem raczej niż podstawą do kolektywnego działania”[89].

Bezpośrednia aplikacja wiedzy, przekazywanie jej w najbardziej przystępny i praktyczny sposób do użytku odbiorców na długo wcześniej znajdowały swoich zwolenników oraz przeciwników w Fundacji Rockefellera. Richard M. Pearce, dyrektor Division of Medical Education, dowodził, że badania naukowe są integralną częścią postępu medycznego, a nie jego wyłącznym warunkiem[90]. Podczas gdy Frederick F. Russell[91] uważał, że przyszłość IHD powinna być oparta na większej liczbie prowadzonych badań naukowych nie tylko w kraju, ale przede wszystkim za granicą. Nigdy nie chciał, aby programom zdrowia publicznego realizowanym w polu w najmniejszym stopniu ustępowały badania laboratoryjne[92]. Wickliffe Rose, który na początku swojej kariery w IHD popierał czysto naukowe eksploracje medycznych problemów, po latach spędzonych w GEB i IEB doszedł do wniosku, że „postęp rasy ludzkiej zależny jest od przekazywania wiedzy”. Oczywiste dla niego było to, że uprzednio wiedzę należy zdobywać.

> Wszystkie ważne dziedziny życia (…) wymagają zrozumienia ducha i techniki nowoczesnej nauki. (…) Nauka jest metodą wiedzy. Jest kluczem do takiego dominium, jakie człowiek zbuduje nad swoim fizycznym środowiskiem. Docenienie tego ducha i techniki determinuje mentalne podejście ludzi, wpływa na cały system edukacji, niesie za sobą proces kształtowania całej cywilizacji[93].

Od Fundacji zależało, czy zachowa delikatną równowagę między tymi dwiema opcjami, reagując wrażliwie i z należytą refleksją na sytuację społeczną oraz geopolityczną w kraju i na świecie.

Problemem samym w sobie byli między innymi członkowie rady nadzorczej. Poszukiwano takich z już ugruntowaną pozycją, zapewniającą prestiż i szacunek społeczny

---

[89] RAC, RF, RG 3.2., series 900, box 22, folder 170, Raymond B. Fosdick, *Report of the Committee on Appraisal and Plan*, 11.12.1934, 23–24.

[90] RAC, RF, RG 3.1, series 900, box 17, folder 121, Letter from R.M. Pearce to Raymond B. Fosdick, 16.04.1926; Report by R.M. Pearce, *The Rockefeller Foundation Policy Outline*, 5–6.

[91] Zanim Russell został ściągnięty przez Wickliffe'a Rose'a do IHB, aby rozwinąć program usług laboratoryjnych dla zdrowia publicznego, pracował nad opracowaniem szczepionek przeciw tyfusowi. W trakcie I wojny światowej kierował wojskowymi laboratoriami medycznymi. Dla IHB pracował od 1919 r., aby następnie zastąpić Rose'a na stanowisku dyrektora IHB w 1923 r. Po przekształceniu jej w IHD w 1927 r., pozostał na stanowisku dyrektora aż do 1935 r. RF, *Frederick F. Russell*, https://web.archive.org/web/20130929092940/http://rockefeller100.org/biography/show/frederick-f--russell [21.08.2023].

[92] RAC, RF, RG 1.1, series 100, box 11, folder 91, Frederick F. Russell, Memorandum to Raymond B. Fosdick regarding the International Health Division, 9.07.1931, 3.

[93] RAC, RF, RG 2B 05, IEB, series 1, box 5, folder 72, Memo by W. Rose, *Scheme for the Promotion of Education on an International Scale*, 1923; zob. też Fosdick, *The Story*, 141.

oraz zaufanie do podejmowanych decyzji. Takie jednak osoby mogły nie dysponować konieczną ilością czasu, aby zagłębiać się w projekty przedstawiane przez administrację. Mniej szacowni i młodsi członkowie amerykańskiego społeczeństwa mogli pozwolić sobie na poświęcenie czasu na dogłębną analizę programów RF, ale nie gwarantowali uzyskania akceptacji opinii publicznej. Najgorszym rozwiązaniem mogło być obsadzenie stanowisk członków zarządu specjalistami, którzy mogliby być nieobiektywni i nieelastyczni oraz nie mieć wystarczająco otwartych na inne dziedziny umysłów[94]. Z czasem coraz bardziej pożądane były osoby charakteryzujące się szeroką wiedzą ogólną i intelektualnymi sympatiami, zdystansowaniem i trzeźwością umysłu[95].

Skala problemów, w które angażowały się instytucje filantropijne Rockefellerów, zaczęła przekraczać ich możliwości organizacyjne. Powodowało to pewien chaos nie tylko w relacjach między zarządami i pracownikami, ale przyczyniało się także do nieporozumień i braku przejrzystości dla zewnętrznych aplikantów. Konieczne okazało się przeprowadzenie gruntownej restrukturyzacji Fundacji i podległych jej jednostek.

Przykładów skomplikowanej struktury organizacyjnej było wiele. Programy w ramach tych samych dziedzin realizowane były przez dwie lub więcej fundacji jednocześnie. Nauki przyrodnicze administrowane były po części przez GEB, IEB, a po części przez RF. Nauki medyczne podzielone były geograficzne pomiędzy GEB i RF. Naukami humanistycznymi i sztuką zajmowały się GEB i LSRM. Programy w naukach społecznych administrowane były przez LSRM, co jednak rzutowało na współpracę między GEB a uczelniami. Rolnictwo i leśnictwo podlegało GEB i IEB jednocześnie. RF zajmowała się zdrowiem publicznym, jeśli wymagało to współpracy z agencjami rządowymi, podczas gdy LSRM odpowiadała za współpracę z prywatnymi agencjami zdrowia publicznego. Takich przykładów dublowania wysiłków, nakładania się kompetencji, a co za tym idzie, marnowania środków, choćby na personel, było więcej[96].

Pierwszym krokiem naprawczym była pełna unifikacja organizacyjna poszczególnych sekcji pod jednym zarządem, jednym zespołem dyrektorów, odpowiedzialnych wyłącznie przed prezydentem i zarządem Fundacji. Wejście organizacji, np. IHB, pod wspólny szyld miało ułatwić operacje prowadzone za granicą. Jako sekcje Fundacji

---

[94] Przykładem na to byli dr Simon Flexner, dr David L. Edsall, dziekan Szkoły Medycznej na Harvardzie, dr Alfred N. Richards z Uniwersytetu Pensylwanii, czy dr George H. Whipple z Rochester, którzy jako członkowie zarządu wdawali się w dyskusje z pracownikami Fundacji. Jakkolwiek cenne, merytoryczne, wręcz wąsko wyspecjalizowane były ich spostrzeżenia, powodowało to jednak pewne problemy. Zamazywały ogólny obraz, utrudniały podejmowanie najprostszych decyzji. Fosdick, *The Story*, 139.

[95] Na temat zmieniających się oczekiwań wobec członków rady powierniczej w historii RF zob. Abrahamson, *Beyond*, 92–124.

[96] Zob. raporty RF za lata 1913–1927: RF, *Annual Report of 1913–1927*. Więcej na ten temat zob. też Fosdick, *The Story*, 137.

Rockefellera unikałyby podejrzeń o związki z rządem Stanów Zjednoczonych. Jak się okazywało w praktyce, nazwa Rockefeller otwierała więcej drzwi do uczelni, organizacji i rozmaitych instytucji za granicą. Przez lata budowane zaufanie między pracownikami Fundacji a naukowcami w przyszłości, kiedy Europę i świat podzielić miała żelazna kurtyna zimnej wojny, okazać się miało kluczowym determinantem podejmowanej współpracy.

W celu ułatwienia pracy prezydenta, sekretarza i członków rady rozbudowano aparat administracji o asystentów, zajmujących się bieżącą korespondencją, czytaniem i oceną wpływających raportów. Co najważniejsze, przygotowywali oni wstępne rekomendacje, które były bardzo poważnie brane pod uwagę przez decydentów. Bogate archiwum Fundacji Rockefellera oparte jest przede wszystkim właśnie na tej korespondencji, stanowiącej dowód intelektualnej wymiany.

Korzystając z wypracowanego przez IHB modelu, zatrudniono dobrze wykwalifikowany i wyspecjalizowany personel, podróżujący po wszystkich zakątkach świata. Członkowie rady nadzorczej w pełni ufali ich osądom, kompetencjom i wyspecjalizowanej wiedzy. Na czele każdej sekcji stał dyrektor naukowy, reprezentujący daną dziedzinę. Dla usprawnienia funkcjonowania powoływano rady w ramach każdej dziedziny i każdego programu. Działania podejmowane przez sekcje były prowadzone przez RF, a nie jak dotychczas za pomocą instytucji pośrednich. Przykładem na to jest praca w dziedzinie zdrowia publicznego czy w późniejszym okresie przy programie zwiększania wydajność produkcji rolnej, czyli tzw. zielonej rewolucji w Ameryce Łacińskiej. Okresowo zwoływane były rady dyrektorów naukowych, którzy podlegali kontroli rady nadzorczej. Do utrzymania stałego kontaktu między personelem pracującym w terenie i zarządem zatrudniono zespół stałego personelu administratorów i pracowników szczebla technicznego.

Oczywiście w procesie wprowadzanych zmian nie chodziło o stworzenie wielkiej administracyjnej machiny, a jedynie o lepszą pracę zespołową, niepozbawioną kreatywności, inicjatywy i samodzielnych odważnych decyzji. Przewidywano oczywistą reakcję oporu ze strony poszczególnych pracowników, reprezentowanych przez nich sekcji czy organizacji, którym patronowała RF. Korzyści płynące z tych procesów miały jednak zadośćuczynić zmianom postrzeganym jako ograniczenie ich samodzielności[97].

Zmiany dokonane w 1928 roku wprowadziły Fundację Rockefellera na zupełnie inny poziom organizacyjny. Osiągnięto perfekcję, dorównującą systemowi zarządzania wielką korporacją, jaką była Standard Oil Corporation. Dodatkowe środki pozyskane od LSRM przyczyniły się do tego, że skutki wielkiego kryzysu RF zaczęła odczuwać dopiero w 1933 roku, kiedy to spadkowi uległa wartość aktywów, ale i dochód roczny.

---

[97] RAC, RF, RG 3.1, series 900, box 19, folder 138, George E. Vincent, Memorandum for the Special Committee of Trustees Regarding the Organization of the Rockefeller Foundation, 19.05.1926; George E. Vincent, Memorandum on policies and organization of Rockefeller Boards, 29.01.1927, 2.

RF zwiększyła jednak wielkość przyznawanych środków finansowych ponad uzyskiwane dochody, dowodząc skuteczności wprowadzonych nowych zasad działania[98].

Część organizacji filantropijnych Rockefellerów, z dotychczas niezależnymi radami zarządu, włączono na stałe w struktury Fundacji – tak było w przypadku Laura Spelman Rockefeller Memorial. Inne, jak GEB, otrzymały całkowicie niezależne finansowanie, separując się tym samym organizacyjnie. Chcąc unikać dalszej duplikacji, podjęto również decyzję o ścisłym podziale zadań między RF a GEB. Miały temu pomóc częstsze konsultacje obu zarządów. Zdecydowano ponadto o uniezależnieniu China Medical Board – przeprowadzono formalny proces jej rejestracji jako niezależnej organizacji oraz przekazano jej dotychczas zajmowany teren, budynki, aktywa i kapitał żelazny[99].

Oficjalnie poszerzono spektrum działalności prowadzonej przez RF, przekazując jej wszystkie programy zajmujące się szeroko pojmowaną „promocją wiedzy [dostępnej] ludziom", podczas gdy „postęp wiedzy" oparty miał być na prowadzeniu podstawowych badań naukowych. Poza zdrowiem publicznym Fundacja miała zajmować się postępem edukacji w dziedzinie nauk medycznych i naukach przyrodniczych, naukami społecznymi, sztuką i naukami humanistycznymi oraz innymi pobocznymi, które przejmowane były od GEB, IEB i LSRM[100]. Proces ten miał przebiegać w pięciu obszarach, które wzorowano na podziale organizacyjnym wydziałów na uczelniach. Każda z dziedzin reprezentowana była przez osobny dział. Sekcja Nauk Społecznych (DSS) przejęła program LSRM; Sekcja Nauk Humanistycznych (DH) powstała z połączenia programów Sekcji ds. Badań (DS) i programów GEB; Sekcja Nauk Przyrodniczych (DNS) poprowadziła programy IEB i własne projekty badawcze; Sekcja Nauk Medycznych (DMS), przemianowana z Sekcji Edukacji Medycznej (DME), skupiała się na kontynuowaniu badań medycznych i szkoleniu personelu. Ostatni – piąty element – dopełniała IHB, funkcjonująca jako na wpół niezależna instytucja, zajmująca się programami w dziedzinie podnoszenia poziomu opieki i zdrowia publicznego. Część z programów edukacyjnych IHB miała przejść pod administrację dyrektorów naukowych RF[101]. Ta unifikacja po

---

[98] Zob. Aneksy 13 i 14. Wszystkie dane umieszczane w Aneksach są samodzielną kompilacją z raportów RF (*Annual Reports*) i innych źródeł. Ze względu na liczne błędy kalkulacyjne występujące w źródłach, brak jednolitej metodologii, różnice w okresach rozliczeniowych, przygotowane zestawienia stanowią najlepszą możliwą próbę rzetelnie zebranych danych.

[99] Por. Abrahamson, *Beyond*, 134–153; Abrahamson, Hurst, Shubinski, *Democracy*, 52–83, 91, 115; nt. roli, jaką w kontaktach z zarządem i powiernikami odgrywali pracownicy, zob. m.in.: William H. Schneider, „The Model American Foundation Officer: Alan Gregg and the Rockefeller Foundation Medical Divisions", *Minerva* 41 (2003), 2: 155–166.

[100] Do końca nie jest jasne, dlaczego funkcje LSRM i IEB zostały przejęte przez RF, podczas gdy akurat CMB zyskała odrębność organizacyjną i finansową. RF, *Annual Report of 1929*, 213; Fosdick, *The Story*, 137–138. Por. Kohler, „A Policy".

[101] Dyrektorem IHD został Frederick F. Russell, dyrektorem sekcji nauk medycznych (DMS) – Richard M. Pearce, dyrektorem sekcji nauk społecznych (DSS) – Edmund E. Day, dyrektorem nauk

raz kolejny usprawnić miała organizacyjnie Fundację Rockefellera. Uprościła przepływ informacji, ograniczyła zakres obowiązków pracowników, zapobiegła duplikowaniu podobnych programów i marnotrawieniu środków, ułatwiła nadzór, ocenę skuteczności i koordynację pracy różnych sekcji[102].

Raymond Fosdick[103], główny autor reorganizacji Fundacji Rockefellera, był zwolennikiem rozszerzenia programów poza dziedziny medycyny i zdrowia publicznego. Podkreślał, że nie było to „pięć osobnych programów, każdy reprezentowany przez [oddzielną] sekcję Fundacji Rockefellera [a] był to w gruncie rzeczy jeden program, skierowany na ogólne problemy natury ludzkiej, mający za zadanie ich kontrolowanie poprzez poznanie ich [przyczyn i metod likwidacji]"[104].

Kamieniem milowym w procesie restrukturyzacji było spotkanie pracowników 11 kwietnia 1933 roku. Celem spotkania było przygotowanie gotowej strategii przed zwołaną radą zarządu Fundacji. Przedstawiono obszerny raport, umiejscawiający cele i zamierzenia Fundacji w szerokim kontekście dokonań i ewentualnych przyszłych projektów oraz zrewidowanej polityki przyznawania grantów w „nowej" Fundacji po reorganizacji. Wypowiedź prezydenta RF, Maxa Masona, pokazywała, jak trudnemu i delikatnemu procesowi należało poddać Fundację Rockefellera i zależne od niej instytucje. Fundacja nie mogła „zrzec się wspierania [celów] fundamentalnych, na których w dalszej perspektywie oparty jest los człowieka, ani też nie mogła pozostać bierna wobec palących problemów codzienności"[105]. Kolejne kroki Fundacji musiały być bardziej ostrożne, a decyzje bardziej wyważone. Swoboda, a w pewnym stopniu również szaleństwo, na które mógł pozwolić sobie Rose jako dyrektor IEB, nie mogły być udziałem Masona ani żadnego innego późniejszego prezesa czy rady nadzorczej Fundacji Rockefellera[106].

---

humanistycznych – Edward Capps, a dyrektorem sekcji nauk przyrodniczych – Max Mason. Ten ostatni w kolejnym roku zastąpił George'a E. Vincenta na stanowisku prezydenta Fundacji Rockefellera, gdy ten przeszedł na emeryturę. RF, *Annual Report of 1928*, 1–2; zob. Aneksy 3B i 3C, obrazujące zmiany organizacyjne RF, oraz Aneksy 4 i 5.

[102] Na temat reorganizacji RF zob. Harr, Johnson, *The Rockefeller Century*, 194–196.

[103] Doradca i bliski współpracownik Rockefellera Juniora w Bureau of Social Hygiene. Społeczne szlify zdobywał w Henry Street Settlement. Zaangażowany w reformę systemu sprawowania rządu w Nowym Jorku i systemu penitencjarnego, reprezentował reformatorski nurt ery progresywnej. Adwokat Ligi Narodów. Od 1921 r. członek rady nadzorczej RF, a od 1936 r. prezydent Fundacji. Więcej nt. pracy na rzecz RF zob. Raymond B. Fosdick, *Chronicle of a Generation: An Autobiography* (New York: Harper, 1958), 251–297.

[104] Fosdick, *The Story*, 142.

[105] RAC, RF, RG 3.2., series 900, box 22, folder 170, Fosdick, *Report of the Committee on Appraisal and Plan*, 11.12.1934, 23–25.

[106] Odmienną od innych fundacji była praktyka, że nowo wybierani prezydenci RF w większości mieli za sobą kilkuletnie doświadczenie jako personel Fundacji bądź kadra kierownicza. Max Mason był prezydentem Uniwersytetu Chicagowskiego, potem dyrektorem Natural Sciences Division of RF, zanim został wybrany na prezydenta Fundacji. Rozumiał więc świetnie stanowisko poszczególnych

Mason podał trzy ważne powody, dla których należało okazywać powściągliwość wobec programów Fundacji. Po pierwsze, ograniczone w stosunku do potrzeb zasoby finansowe mogły przynieść oczekiwane rezultaty wyłącznie, jeśli byłyby wykorzystywane „na wąskim froncie". Po drugie, oczekiwana wysoka wydajność pracowników mogła być osiągnięta wyłącznie w sytuacji, gdy uzyskiwaliby oni wysokie kompetencje w ograniczonym zakresie dziedzin, które finansowałaby Fundacja. Po trzecie, fundacje powinny były być wręcz zobligowane do tego, aby być niezależne w dokonywaniu wolnego „wyboru wyłącznie tych trudnych i krytycznie ważnych dziedzin, które inne agencje zaniedbują". Poczynione stwierdzenia stały się podstawą dla pełnej koncentracji zasobów i wysiłków oraz specjalizacji w ramach wybranych dziedzin[107].

Jak już wskazano, istotę sukcesu Fundacji stanowili właściwie dobierani ludzie. Interesujący jest proces decyzyjny, który miał wyłonić nowych członków rady powierniczej po przejściu na emeryturę lub ustąpieniu kilku poprzednich. W 1936 roku rozpatrywano takie kandydatury na aż pięć miejsc. Nowo wybrany prezydent RF Raymond Fosdick przedstawił pewne założenia dotyczące tego wyboru, które zaczęły obowiązywać od tej pory. Jego zdaniem należało dokładać wszelkich starań, aby równowaga między dziedzinami reprezentowanymi przez *trustees* była zachowana, a w 1936 roku szala przechyliła się zbyt znacząco w stronę przedstawicieli finansów i biznesu[108]. Z perspektywy czasu decyzja utrzymania kruchej równowagi z pewnością była rozważna. Pozwoliła RF uniknąć błędu popełnionego przez fundatora Carnegie Corporation, który sprowadził ją do drugiej ligi fundacji, niepodejmujących nowych wyzwań podyktowanych zmieniającymi się realiami i potrzebami. Drugą propozycją Fosdicka było ograniczenie liczby prezydentów uniwersytetów w składzie rady powierniczej, ponieważ nie byli oni ani bezstronni, ani bezinteresowni. „Siedzą z nogami w korytach, zawstydzając oficerów swoim natręctwem", jak opisywał ich Fosdick. Proponowali programy dla RF, które nigdy nie ujrzałyby światła dziennego, gdyby nie były „popychane" przez członków rady[109]. Fosdick zdawał sobie sprawę, że fundacja stawiała ich w kłopotliwej, a nawet kompromitującej sytuacji, prosząc o obiektywizm i neutralność. Sukces fundacji można było osiągnąć, wyszukując równie „wielkie umysły" bez sięgania do władz uczelni, których głównym zadaniem było zapewnienie „sukcesu finansowego swoich własnych instytucji". Wybór takiej osoby do rady fundacji w mniemaniu wielu pozwalał na dostęp do

---

dyrektorów, którym zabierano swobodę działania i ograniczano zakres kompetencji na rzecz poszerzania platformy programowej RF.

[107] Finn Aaserund, *Redirecting Science: Niels Bohr, Philanthropy and the Rise of Nuclear Physics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), przyp. 21, 175.

[108] Zob. Aneksy 5 i 6.

[109] RAC, RF, RG 3.1, series 903, box 1, folder 2, Letter from Raymond B. Fosdick to John D. Rockefeller 3rd, 20.10.1936.

funduszy „bocznymi drzwiami". Bezpośredni Fosdick nazwał tę drogę dość „oślizgłym" rozwiązaniem, które otwierało RF na krytykę ze strony uczelni niemających swoich przedstawicieli w radzie. W podobny sposób przestrzegał przed wyborem osób o zbyt wąskiej specjalizacji. Fundacja potrzebowała osób o szerokich horyzontach, zaznajomionych z programami RF, którzy byliby w stanie ocenić wartość proponowanych programów dla interesu publicznego, patrząc ponad granicami własnej dziedziny, dostrzegając pojawiającą się „szansę i konieczność". Ta wytyczna spowodowała między innymi większe odwoływanie się do opinii i korzystanie z rad zewnętrznych ekspertów, którzy powoływani byli przez sekcje RF. Wielu proponowanym wówczas kandydatom można było zarzucić widoczne braki. Fosdick doradzał cierpliwość, aż godni kandydaci pojawią się na scenie. Jego ideałem był Newton Baker z Carnegie Corporation, którego Frederick P. Keppel, ówczesny prezydent tej fundacji, uważał za najbardziej predysponowanego do roli *trustee* ze względu na jego „szerokie humanistyczne zainteresowania, niebywałą siłę umysłu i całkowitą bezstronność"[110].

Relacje między członkami rady powierniczej a personelem Fundacji określono mniej więcej w czasie prezydentury Fosdicka. Dotyczyły zakresu kompetencji i były bardziej niepisaną regułą niż jasno określonymi zasadami. Junior jako pierwszy miał okazję wielokrotnie spotkać się z odmową przyjęcia jego propozycji przez *trustees*, właśnie ze względu na, ich zdaniem, wkraczanie w kompetencje urzędników i dyrektorów poszczególnych sekcji, które zaczęły cieszyć się względną autonomią[111]. Rozdział ten również niezwykle mocno dał się we znaki JDR III, który po powrocie z Azji chciał, aby Fundacja zaangażowała się w badania populacyjne i ograniczenie niekontrolowanej eksplozji demograficznej, którą należało obarczać winą za niski poziom życia w wielu zakątkach świata. Proponowany przez niego program spotkał się z wieloma zastrzeżeniami natury politycznej i moralnej. Nie zniechęcił się jednak i cierpliwie kontynuował

Raymond B. Fosdick, ©RAC

[110] Fosdick na „swojej" liście kandydatów widział Douglasa S. Freemana, Herberta S. Gassera, A.N. Richardsa, Williama L. Chenery'ego i Philipa La Follette'a. Z podanych przez siebie względów z listy musiał skreślić cenionych wysoce prezydentów Harvardu i Uniwersytetu w Chicago, odpowiednio Jamesa Bryanta Conanta i Roberta M. Hutchinsa, Karla Comptona z MIT czy Harolda Doddsa z Princeton. RAC, RF, RG 3.1, series 903, box 1, folder 2, Letter from Raymond B. Fosdick to John D. Rockefeller 3rd, 20.10.1936; por. Abrahamson, *Beyond*, 104–107.

[111] Nevins, *The Study*, t. 2, 399–400; Harr, Johnson, *The Rockefeller Century*, 164.

lobbowanie zarządu. Jako członek rady powierniczej mógł jej przedstawić propozycję bezpośrednio, ale tu właśnie wchodziły wspomniane zasady[112].

Chociaż rada podejmowała ostateczną decyzję, co Fundacja powinna, a czego nie powinna robić, w którym kierunku jej programy miały się rozwijać, to podejmowane one były na podstawie szczegółowo dopracowanych planów i projektów, przygotowanych, dyskutowanych, konsultowanych z kompetentnymi ekspertami w danej dziedzinie, czym zajmowali się przede wszystkim pracownicy niższego szczebla. To do nich należało przedłożenie właściwego, spójnego raportu, rozważającego rozmaite scenariusze, w tym argumentację „za" i „przeciw". Następnie byłby on poddany do rozważenia radzie powierniczej. I chociaż członkowie tej rady mogli sugerować tematy czy kierunki rozwoju fundacji, to do pracowników i ekspertów należało opracowanie szczegółów. Praktyka dość czasochłonna, jednak skuteczna. Decyzja raz podjęta była pozbawiona stronniczości czy partykularnych interesów[113].

Warto zauważyć, że proces decyzyjny przyczyniał się do rozwinięcia niezwykle barwnego systemu korespondencji między pracownikami w formie raportów, memorandów i listów. Nie tylko klarownie objaśniają przebieg tego procesu, ale mają też wyjątkową wartość historyczną. Odróżniają się od stylu korespondencji prowadzonej przez pracowników innych fundacji, np. Fundacji Forda – odzwierciedlającej bardziej „biznesowy", surowy, pozbawiony elementów osobistej refleksji, a nawet ludzkiego spojrzenia na otaczający świat. Dyskusje prowadzone między pracownikami RF były bardziej interesujące, „humanistyczne" w formie, ale niepozbawione konkretów. Na szczególną uwagę zasługują raporty z podróży urzędników Fundacji Rockefellera. To pasjonująca i pełna erudycji lektura podróżnicza, w której urzędnicy niebywale trafnie i szczegółowo opisują realia polityczne i społeczne życia w odwiedzanych krajach, analizują charakter napotykanych osób, definiują najbardziej palące potrzeby. Raporty charakteryzują się więc cechami, które ukształtowały wyjątkowość tej Fundacji i zbudowały silne zaplecze, które po wojnie zmieniło nauki humanistyczne i społeczne w Stanach Zjednoczonych oraz Europie[114].

---

[112] O niełatwych relacjach JDR III z zarządem Fundacji zob.: Harr, Johnson, *The Rockefeller Century*, 305–306, 350, 435–443.

[113] Nie była to procedura ściśle określona jakąś instrukcją, a jedynie wypracowaną praktyką na podstawie wieloletnich doświadczeń tego, co się sprawdzało, a co nie. Badając archiwa RF i innych organizacji, których dokumenty znajdują się w RAC, takie spostrzeżenia nasuwają się same.

[114] Przykłady wrażeń ze spotkań z kandydatami na stypendia i raportów z podróży zob.: Renata Nowaczewska, „Penetrating the Iron Curtain – the Rockefeller and Ford Foundations' Exchange Programs Directed to »Friendly« Poles, 1948–1962/68". *Pamięć i Sprawiedliwość* 1 (2023), 41; Renata Nowaczewska, „»Winning the Hearts and Minds«: The Intellectual Cold War and the Rockefeller and Ford Foundations' Exchange Programs in Eastern Europe". Res Gestae. Czasopismo Historyczne 15 (2022).

Podobne zasady obowiązywały w odniesieniu do wyboru tematyki sponsorowanych badań. Stanowisko przyjmowane przez Fundację Rockefellera było niezmienne. Środki mogły być przyznane na prośbę instytucji edukacyjnej czy naukowej prowadzącej te badania i inicjatywa leżała wyłącznie po ich stronie. To one były odpowiedzialne za zdobycie funduszy, a Fundacja mogła jedynie je dodatkowo uzupełnić, wzmacniając szanse powodzenia podjętego przedsięwzięcia. To również te ośrodki przyjmowały „odpowiedzialność za wybór i kompetencje pracowników, w takiej samej mierze jak za naukowego ducha badań"[115].

Nie oznaczało to jednak zamknięcia innych możliwości zdobycia finansowania przez RF. Niezwykle często inicjatywa wsparcia jakiegoś przedsięwzięcia wychodziła od samych pracowników Fundacji, którzy podczas licznych podróży czynili cenne obserwacje, spotykając się z ludźmi reprezentującymi różne kręgi nauki i życia codziennego. Zapoznając się z wynikami ekspertyz, przeprowadzanych przez właściwe danej dziedzinie sekcje Fundacji, personel Fundacji przedkładał zarządowi swoje propozycje programów. W takich przypadkach rolą Fundacji było znalezienie właściwego partnera do realizacji zamierzenia, które *trustees* uznawali za zgodne z celami RF – niesienia ludzkości postępu i poszerzania zakresu dostępnej wiedzy[116].

Wybór dziedziny, w którą zaangażowałaby się Fundacja, nie należał już do łatwych. A im bardziej przyciągała zainteresowanie opinii publicznej, im bardziej była „postępowa" (co często oznaczało kontrowersyjna), im więcej miała potencjalnych przeciwników czy wrogów, tym trudniej przychodziło podjęcie takiej decyzji. W świetle następujących czasowo ataków na istotę funkcjonowania fundacji jako takich i ich obecności w politycznie nieufnej i społecznie skonfliktowanej rzeczywistości amerykańskiej, wiele, jeśli nie większość wybranych dziedzin traktowanych było jako rewolucyjne, jako jawna potwarz dla ogólnie przyjętych norm wartości, a nawet szaleństwo. Wybierane dziedziny niedoinformowani odbiorcy tłumaczyli jako niebezpieczne, zadufane czy podyktowane wyłącznie interesem partykularnym czy klasowym głównych darczyńców. W taki sposób objaśniane było zainteresowanie Rockefeller Sanitary Commission eliminacją tęgoryjca dwunastnicy. Sugerowano, że Senior i Gates, chcąc likwidować przyczyny szerzenia się tej choroby, mieli tego dokonywać jedynie z obawy o bezpieczeństwo własnej klasy. Inni w pobudkach widzieli chęć zarobku czy dyktat religii[117]. O ile we wczesnej filantropii tego typu przesłanki mogły stanowić podłoże wybieranych programów, o tyle już od

---

[115] Fosdick, *The Story*, 201.

[116] Procedury i praktyki kształtowane były w RF przez wiele dekad; o ich ewolucji zob. ibidem, 289–298.

[117] Na temat rozmaitych interpretacji pobudek, dla których dokonywano takich wyborów, zob. Brown, *Rockefeller*; John Ettling, *The Germ of Laziness: Rockefeller Philanthropy and Public Health in the New South* (Cambridge: Harvard University Press, 1981).

przełomu lat 20. i 30. XX wieku, przy sponsorowaniu na przykład nauk społecznych, kwestie takie należało całkowicie odrzucić. Nie oznacza to, że po II wojnie światowej dziedziny, programy i regiony, w które angażowała się Fundacja Rockefellera, spotykały się wyłącznie z pełną akceptacją i poklaskiem. Nic bardziej mylnego. W żadnym z tych okresów RF nie miała na celu interesu klasowego. Chodziło o „popychanie" badań prowadzonych na uczelniach i o postęp naukowy jako taki[118].

Raport komisji weryfikującej dotychczasowe funkcjonowanie RF, opublikowany w 1934 roku, był kolejnym krokiem milowym. Celem komisji było określenie, które praktyki stosowane przez RF powinny stać się permanentnymi zasadami, które z nich spełniały swoją rolę, a które należało jeszcze ulepszyć. Celem było jasne postawienie kropki nad i. Po pierwsze, ponowiono zasadę ustanowioną już w 1913 roku przez Greene'a, wprowadzającą ograniczenia na środki przeznaczane na pomoc bezpośrednią i cele dobroczynne. Jedynym wyjątkiem od tej reguły było zabezpieczanie potrzeb mieszkańców stanu Nowy Jork i miasta Nowy Jork. Powracano tym samym do decyzji rady nadzorczej Fundacji, podjętej w 1918 roku, uznającej miejsce rejestracji RF za wystarczający powód do stworzenia takiego precedensu. W Nowym Jorku rezydowała rodzina i korzystano ze zwolnienia podatkowego. W taki sposób chciano odwdzięczyć się społeczności lokalnej[119].

Kolejną zasadą określoną dla RF było przyjmowanie „długoterminowych programów, które atakowałyby raczej przyczyny ludzkich bolączek i braku przystosowania niż wywoływanych przez nie efektów". Fundacja miał dwie możliwe drogi do wyboru. Pierwsza, z pozoru łatwiejsza, z perspektywy czasu okazywała się mieć jedynie „czasowe znaczenie" i druga trudniejsza – prowadziła przez wyboje „ludzkich problemów" i niedoskonałości, wymagała cierpliwości, uporu, badań, szczegółowego planowania i przywództwa oraz adekwatnych i stałych środków finansowych. Cele są trudniejsze do określenia, dlatego wiele fundacji wybiera tę łatwą i prostą ścieżkę rozwoju. Różnica między drogami rozwoju polegać miała na wyborze między podejściem „powierzchownym i fundamentalnym" a „polityką działań rozproszonych i polityką koncentracji sił i środków"[120].

Dowodów na to, że RF wybierała w ciągu swoich pierwszych kilkudziesięciu lat funkcjonowania właśnie tę drugą drogę rozwoju, jest nazbyt wiele. Reguła nieuczestniczenia w bezpośrednich działaniach pomocowych i ograniczania roli Fundacji do pomocy finansowej była już omawiana. Podobnie jak reguła zdecydowanie powstrzymująca pracowników Fundacji od działalności propagandowej, od opowiadania się po

---

[118] Na temat nowych dziedzin w kolejnym rozdziale.

[119] RF, RG 3.2, series 900, box 22, folder 170, *Report of the Committee on Appraisal and Plan*, 11.12.1934, 35–36.

[120] Ibidem, 37.

którejś ze stron. W kwestiach kontrowersyjnych RF musiała zachować bezsporny obiektywizm, niepodzielność, skrupulatność i uczciwość, bez względu na osobiste przekonania darczyńców czy rady nadzorczej. Reguła ta, wprowadzona w 1928 roku, powielona została z listy zasad obowiązujących w LSRM. Fundacja miała możliwość wykorzystywania środków dostępnych nie tylko z dochodu od posiadanego kapitału żelaznego, ale i z samego kapitału[121].

Komisja rewizyjna podtrzymywała zobowiązanie podjęte w 1913 roku o prowadzeniu działalności dla dobra ludzkości „na całym świecie", bez względu na flagi i granice. Najwyższą regułą, podkreślaną przy każdej okazji przez zarząd, miała być możliwość łatwej i szybkiej adaptacji RF do zmieniających się warunków. Aby nie zardzewieć, nie poddawać się stagnacji, programy RF musiały być „elastyczne, świeże, żywotne i wolne od uprzedzeń". Utrzymaniu takich wymagających standardów miała pomóc czujność i surowa samoocena pracowników i członków zarządu. Programy musiały zachowywać ponadto równowagę, balansując na cienkiej linii między zbyt wąsko określonymi projektami a zbyt szeroko rozpostartymi, skupiającymi się wyłącznie na „sterylnie naukowych badaniach" i podejmujących zaledwie programy poglądowe i edukacyjne, nie korelujące np. z definicją „czystej nauki" (*pure science*). Autorzy raportu rekomendowali omijanie „zbyt wąskich i zbyt ekskluzywnych", czyli wykluczających projektów. Raport potwierdził tym samym nie tylko już zachodzącą zmianę wobec faworyzowania badań empirycznych nad teoretycznymi, ale badań, których efekty mogą mieć zastosowanie w praktyce[122].

Trudno jednoznacznie ocenić, które decyzje dotyczące funkcji pełnionych przez tę fundację czy inną należy uznać za najważniejsze. Czy są nimi dziedziny, wybierane tematy badawcze, opracowywane i realizowane programy, wielkość grantów i metody ich rozdzielania? Czy ważniejsi są światli ludzie podejmujący te decyzje, czy wykonawcy i proces ich selekcji, a może ostateczni beneficjenci, czerpiący bezpośrednie korzyści z efektów prowadzonej przez fundację i jej „podwykonawców" działalności? Robert Arnove, badacz funkcji, jaką pełni lokalnie i globalnie amerykański trzeci sektor, wybór dziedzin uznawał jedynie za drugorzędny pod względem pożytku, jaki może nieść tym społecznościom. Arnove pisał: „Siłą fundacji nie jest dyktowanie, co będzie badane. Jej siłą jest wyznaczenie **profesjonalnych i intelektualnych** parametrów, które zdecydują o tym, kto otrzyma wsparcie do studiowania jakich dziedzin, w jakich warunkach"[123]. W omawianym okresie Fundacja Rockefellera zaczęła parametry te doprecyzowywać.

---

[121] W ciągu 20 pierwszych lat RF przeznaczyła prawie 84,5 mln USD z kapitału żelaznego, a GEB niewiele ponad 127 mln; ibidem, 38; zob. Aneks 14.

[122] Ibidem, 37–40; por. Fosdick, *The Story*, 207–208.

[123] Podkreślenie R.N. Robert F. Arnove, red. *Philanthropy and Cultural Imperialism: The Foundation at Home and Abroad* (Boston: G.K. Hall, 1980), 319.

Z pewnością okres ten należał do najważniejszych pod względem kształtowania funkcji, jakie Fundacja miała pełnić w amerykańskim społeczeństwie, budowania relacji ze światem zewnętrznym, zdobywania przestrzeni dla tej formy działalności dla siebie i innych organizacji. Przewidywano, że RF będzie działała około pół wieku. W połowie tego okresu John D. Rockefeller Junior, ustępujący ze stanowiska przewodniczący zarządu Fundacji, pokusił się o pierwsze podsumowanie tego okresu: „przyszłość Fundacji należy Panowie do was i waszych następców", i wyznaczył kierunek na kolejne „pół życia" Fundacji.

> Stopień, w jakim [działalność] Fundacji jest elastyczna, tak aby mogła odejść od dziedziny, w której jej użyteczność słabnie lub zwiększa się zainteresowanie innych [podmiotów], wchodząc na nowe pola, gdzie (…) wymagana jest pionierska praca; stopień, w jakim [Fundacja] wrażliwa na zmieniające się potrzeby ludzkości, gotowa jest jej służyć, w dużej mierze determinować będzie pożytek i głębię świadczonych usług[124].

Stopień tego zaangażowania Junior podsumował, przywołując wielkość środków wydatkowanych przez Fundację. Od 1913 do 1939 roku jedynie Fundacja Rockefellera przyznała środki o łącznej wartości 305 974 854 USD[125]. Pierwszy zapis Seniora opiewał na 3,2 mln USD. Do 1927 roku przekazał jeszcze 11 darów w wysokości 182 851 480 USD. W 1929 roku do środków, jakimi dysponowała RF, dopisano ponad 53 mln USD z funduszu konsolidowanego z fundacją Laura Spelman Rockefeller Memorial. Pytanie najważniejsze jednak to, nie jakimi środkami dysponowano, ale jak je wydawano. Przez pierwszych 20 lat, uwzględniając łączne środki wydatkowane przez RF, IEB, LSRM oraz GEB, przeznaczono 509 316 399 USD[126]. Blisko połowa środków RF trafiła do odbiorców za granicą[127].

---

[124] RAC, RF, RG 3.1, series 903, box 1, folder 2, Remarks of the retiring chairman Mr. John D. Rockefeller, Jr., 3.04.1940, 25–27.

[125] Zob. Aneks 14. Suma ta stanowiłaby wartość **6 315 591 362** USD w 2024 r.; zob. Aneks 16.

[126] RF, LSRM i IEB przyznały łącznie 298 468 987 USD, a GEB – 210 847 412 USD; zob. Aneks 18. W 2024 r. łączna wartość opiewa na 12 284 241 405 USD.

[127] Fundacja Rockefellera wydawała 52% w USA, a w innych krajach 48%. Licząc wszystkie organizacje łącznie (RF, LSRM, GEB i IEB), do odbiorców w USA trafiało 75,6% (385 042 663 USD), a 24,4% (124 273 736 USD) poza granicami, ponadto w latach kryzysu (1931–1933) RF zwiększyła swoje wydatki na pomoc bezpośrednią w USA w relacji 64% do 36%. Wytrącało to argument przeciwnikom fundacji o „wyprowadzaniu środków" poza granice kraju, podczas gdy tylu Amerykanów cierpiało w kraju. Wśród największych beneficjentów były kraje europejskie: Anglia, Belgia, Francja, Niemcy, kraje dopiero co powstałe, jak Polska, oraz kraje mające strategiczne bądź sentymentalne znaczenie dla rodziny, dla kraju, takie jak Chiny, Kanada, Brazylia i Japonia. Chiny otrzymały łącznie 37,5 mln USD, Anglia – 14,3 mln USD, Kanada –7,4 mln USD, Belgia –5,7 mln USD, Brazylia – 5,5 mln USD, Francja – 5,2 mln USD, Niemcy – 2,7 mln USD, Włochy, Syria, Polska, Czechosłowacja, Turcja, Japonia i Dania – jednostkowo od 1 do 1,5 mln USD. W połowie lat 30. XX w. wyraźnie zauważalne było „przechylenie" zainteresowania w stronę nauk społecznych, które otrzymały 22,5%

Do 1939 roku, jak można przeczytać w podsumowaniu Juniora, z kapitału żelaznego Fundacja wydała ponad 94 mln USD, z przychodu od środków własnych prawie 229 mln USD, z czego na zdrowie publiczne (w tym IHD) prawie 71 mln USD, na PUMC – ponad 34 mln USD, na nauki medyczne prawie 64 mln USD, na nauki przyrodnicze – 28,5 mln USD, na nauki społeczne – 43 mln USD, a na nauki humanistyczne – 14 mln USD. Granty celowe wskazane przez głównego darczyńcę w latach 1913–1917 to suma opiewająca na 5,7 mln USD. W ramach tzw. wysiłku wojennego w latach 1914–1922 wydatkowano kwotę 22,3 mln USD. Pozostałe niesprecyzowane cele pochłonęły nieco ponad 41 mln USD. W ciągu 26 lat 59% środków (191,2 mln USD) wydatkowano w Stanach Zjednoczonych, a 41% (131,8 mln USD) trafiło do odbiorców za granicą[128].

Przekazując kierownicę wehikułu czasu, jakim podążała Fundacja, Junior ostrzegał, że „próba trzymania ręki przeszłości na pulsie przyszłości, mającym rozwiązać problemy jutra z zastosowaniem mechanizmów z wczoraj", w najlepszym przypadku będzie miała obojętny rezultat, a w najgorszym będzie to porażka – wtedy lepiej byłoby zakończyć działalność Fundacji. Junior głęboko jednak wierzył, że mając za sobą tak ekscytującą i dramatyczną historię, Fundacja ma przed sobą jedynie świetlaną przyszłość „służby na rzecz promowania dobrobytu ludzkości"[129].

4.2.3. Fundacja wychodzi naprzeciw wymagającym czasom, 1939–1945

Fundacji Rockefellera nie zaskoczyła ani wojna, ani jej skutki. Możliwe scenariusze działań na terenie totalitarnych państw i krajów objętych działaniami wojennymi analizowano dużo wcześniej. Obserwując wydarzenia w Europie i Azji, Fundacja rozważała możliwy rozwój wypadków i konsekwencje, jakie mogą one mieć dla jej programów regionalnych. Zastanawiano się, czy należy kontynuować rozpoczęte projekty, przydzielać obiecane granty celowe, czy rozpatrywać kandydatury na *fellowships*. Pod znakiem zapytania stało kontynuowanie obecności przedstawicieli Fundacji w krajach, gdzie do

środków, w porównaniu z naukami medycznymi (12,12%). Nauki przyrodnicze i humanistyczne prawie po równo (7,91% i 8,57%), a najwięcej zdrowie publiczne (23,76%). W ramach każdej z dziedzin program *fellowships* miał zarezerwowane 2–3% środków, co dowodzi, jak ważnym elementem strategii programowej były programy wymiany i wspierania indywidualnych projektów badawczych. RAC, RF, RG 3.2., series 900, box 22, folder 170, *Report of the Committee on Appraisal and Plan*, 11.12.1934, 27–28, 30–31, 107; zob. Aneksy 15, 16, 18.

[128] RAC, RF, RG 3.1, series 903, box 1, folder 2, Remarks of the retiring chairman Mr. John D. Rockefeller, Jr., 3.04.1940, 25–27; por. wielkości dla RF, Aneksy 13–15.

[129] RAC, RF, RG 3.1, series 903, box 1, folder 2, Remarks of the retiring chairman Mr. John D. Rockefeller, Jr., 3.04.1940, 25–27.

głosu dochodziła polityka antysemicka, a propaganda nazistowska, nacjonalizm, szowinizm i militaryzm prowadziły do ograniczenia swobód obywatelskich, ograniczały wolność bezstronnych badań naukowych i stanowiły poważne zagrożenie dla autonomii krajów ościennych. Proces kształtowania ostatecznych rozwiązań trwał długo, bo od 1933 roku do wybuchu II wojny światowej w 1939 roku. W tym czasie Fundacja zdawała się stąpać po kruchym lodzie, starając się „poszerzać wiedzę, stosując najwyższe naukowe standardy ponad hałasem i sporami"[130].

Wygrane przez NSDAP wybory w 1932 roku, a następnie objęcie urzędu kanclerza przez Adolfa Hitlera 30 stycznia 1933 roku postawiły Fundację przed trudnym do rozstrzygnięcia dylematem co dalej. Przez kilka kolejnych lat zarząd jednak zdawał się pozostawać w decyzyjnej niemocy, nie chcąc, czy też nie mogąc odciąć się od łączących Fundację z tym krajem związków. Tego swoistego wahania czy wręcz marazmu nie należy raczej interpretować jako formę pobłażania czy akceptacji dla reżimu. Zarządem Fundacji targały poważne dylematy. Obawiano się, że w przypadku nagłych i nieprzemyślanych decyzji wycofania się z programów dla Niemiec ofiarą byłoby wyłącznie społeczeństwo i środowisko naukowe. RF i IEB zainwestowały w Niemczech ponad 4 mln USD. Za kwotę prawie 400 tys. USD na Uniwersytecie w Getyndze stworzono najwyższej jakości na świecie ośrodek matematyki. Kolejne 380 tys. USD przeznaczono na budowę laboratorium psychologii w Monachium. Z powodu prowadzonej polityki reżimu oba ośrodki zostały poddane nazistowskiej propagandzie, co doprowadziło do ich całkowitego zniszczenia. Fundacja nie mogła mieć pewności, czy pozostałe kwoty nie zostały wykorzystywane z pogwałceniem wyznawanych przez nią wartości i ideałów[131].

Fundacja niezwykle długo starała się zachować równowagę między pragnieniem pozostania w absolutnie neutralnej politycznie roli a coraz bardziej niepokojącymi doniesieniami napływającymi z Europy i świata. Jeszcze w 1937 roku nowy prezydent RF, Raymond Fosdick, wypowiadał się w tej kwestii, stojąc na stanowisku, że nie reżimy

---

[130] RAC, RF, RG 3, box 23, folder 172, RF, *The Foundation versus Japan*, Confidential Report for Trustees, October 1937, 8.

[131] RF, *Annual Report of 1933*, 188–189. W okresie 1924–1934 Niemcy były na drugim miejscu przyznanych stypendiów (po Wielkiej Brytanii) w dziedzinie nauk społecznych, łącznie 68. RF, *Annual Report of 1934*, 8–12, 108, 115–117, 162–163, tutaj 182. W 1935 r. płatności nadal nieprzerwanie płynęły; *Annual Report of 1935*, 7–11, 101. W 1936 r. obok informacji o pomocy dla uciekających, wysiedlonych naukowców podawane są dane o przyznanych grantach, stypendiach i kolejnych czekach na już rozpoczęte projekty. RF, *Annual Report of 1936*, 57–59, 164–167, 218–220. W raportach za lata 1937 i 1938 – *business as usual*. Chociaż pojawia się refleksja, że „świat z wdzięcznością powinien pamiętać światłe podejście do badań medycznych kwitnących dzięki wsparciu państwa", kiedy u władzy był kto inny. RF, *Annual Report of 1938*, 25. Na temat współpracy naukowej zob. Malcolm Richardson, „Philanthropy and the Internationality of Learning: The Rockefeller Foundation and Nationali Socialist Germany", *Minerva* 28 (1990), 1: 21–58. Na temat starań ze strony RF zachowania politycznej neutralności zob. Benjamin B. Page, „The Rockefeller Foundation and Central Europe: A Reconsideration", *Minerva* 40 (2002), 3: 283–286.

będące u władzy, a wyłącznie „względy naukowe" dyktują politykę Fundacji oraz „pragnienie promowania pracy naukowej"[132].

Celowe zniszczenie w 1937 roku przez japońskie siły powietrzne Uniwersytetu Nankai w Tiencin (Chiny)[133], który przez ponad 15 lat był stale dotowany przez RF, również postawiło pod znakiem zapytania dalszą współpracę Fundacji z japońskimi instytucjami. Przypadek sprawił, że tego samego dnia skarbnik RF podpisał czek z ogólnej sumy miliona dolarów, które Fundacja obiecała przekazać nowemu Instytutowi Zdrowia Publicznego w Tokio. I w tym przypadku decyzja nie należała do łatwych. Zobowiązania wobec projektu poprawy zdrowia publicznego w Japonii, przynajmniej początkowo, stawiano ponad podszytą politycznym kontekstem decyzję o ewentualnym zerwaniu współpracy[134].

Podobne wątpliwości co do możliwości prowadzenia obiektywnych badań miała Fundacja w stosunku do Włoch i Rosji. Zabarwiony polityczną kontrolą proces wyłaniania kandydatów na stypendia, najpierw w Rosji, a potem w Niemczech i Japonii, powodował, że ta forma aktywności również powoli była wygaszana[135].

Z czasem pojawiało się zbyt wiele przeszkód do pokonania. Nasilające się działania rządów tych państw, wprowadzające „zuniformizowaną ideologię, niszczyły możliwości bezstronnych badań". W takich warunkach Fundacja nie mogła już mieć pewności co do tego, że wszelkie stawiane przez nią warunki zostaną spełnione, tym samym zmuszona była ograniczać swoją pomoc. To nie „RF wykluczała [ośrodki naukowe] w tych krajach". To te ośrodki „same się wykluczały". Decyzje Fundacji o nieprzyznawaniu środków finansowych nie były zatem „formą potępienia dla totalitarnej filozofii", jednak totalitaryzm właśnie sprawiał, że prowadzone badania naukowe nie miały jakości, jaką RF chciałaby wspierać[136].

---

[132] RAC, RF, RG 3.1, *Confidential Monthly Report*, 1.10.1937, cyt. za: Richardson, „Philanthropy", 56.

[133] Nie należy mylić z Uniwersytetem Nankińskim (Nanjing) w Nankinie w Chinach.

[134] RF, *Annual Report of 1937*, 57–58, 122, 362–363; RAC, RF, RG 3, box 23, folder 172, RF, *The Foundation versus Japan*, 1–7.

[135] Od 1921 r. RF przyznawała środki na zakup niezbędnej literatury dla ośrodków naukowych w Rosji, na stypendia w dziedzinie nauk medycznych, na odbywanie studiów za granicą. We Włoszech, pomimo faszystowskiego reżimu, RF bez przeszkód wspierała rozwój zdrowia publicznego. W 1933 r. przekazała prawie 1 mln USD na budowę Instytut Higieny i Zdrowia Publicznego w Rzymie. W Niemczech przyznawano granty i stypendia w dziedzinie nauk przyrodniczych, nauk społecznych i nauk medycznych, jednak w latach 1934–1937 liczba stypendiów spadła do jedynie dwóch w dziedzinie psychiatrii, natomiast liczba stypendiów przyznawanych naukowcom z innych krajów, chcących studiować w Niemczech, pozostawała na tym samym poziomie. RAC, RF, RG 3, box 23, folder 172, RF, *The Foundation versus Japan*, 3–4; zob. też *Confidential Monthly Report*, 1.10.1937.

[136] RAC, RF, RG 3, box 23, folder 172, RF, *The Foundation versus Japan*, 1–7.

Lata 30. XX wieku należy uznać za moment zwrotny i definiujący dalszą postawę RF wobec reżimów totalitarnych, a w przyszłości przede wszystkim wobec komunizmu, ponieważ stypendia i granty ulegały mimowolnemu upolitycznieniu.

W 1939 roku „wznoszenie" się ponad konflikty nie było już możliwe. Fundacja musiała jasno opowiedzieć się, po której stronie stoi. Jednym z pierwszych zadań była ewakuacja pracowników Fundacji, przebywających w centrali w Paryżu i wielu innych miejscach Europy. Drugim była ochrona archiwum, ale najpoważniejszym zadaniem było zapewnienie bezpiecznego powrotu stypendystom do swoich krajów pochodzenia. W marcu 1939 roku w Europie było ich łącznie 58, z czego 19 było mieszkańcami krajów europejskich, a pozostałych 39 pochodziło z innych krajów. W większości przebywali oni na terenie Wielkiej Brytanii, dwie osoby w Niemczech, a kilkanaście rozrzuconych było po całym kontynencie. Pozostawiono im decyzję, czy chcą przerwać stypendium i wrócić do domów, czy wolą zostać. W każdym przypadku otrzymywali pokrycie kosztów podróży i dwumiesięczne stypendium na utrzymanie, relokację i nową adaptację. Całkowicie zakończono program *fellowships* dla obywateli innych krajów studiujących w Stanach Zjednoczonych. Udzielano wszelkiej pomocy, aby zorganizować powrót w wybranym przez nich czasie. Wszystkie inne planowane stypendia zostały wstrzymane do odwołania. W tym samym czasie trwała ewakuacja pracowników RF. Sześć osób z Albanii po inwazji Włoch na ten kraj, inne wraz z rodzinami opuszczały Włochy, Portugalię, Rumunię, Turcję i Egipt. Część podejmowała decyzję o pozostaniu we Francji, a część wracała do USA. Kilkoro nadal przebywało w Holandii, Norwegii, Grecji i Anglii[137].

Ważną zmianą było odejście RF od praktyki „rozdawnictwa", która mocno obciążała budżet RF w okresie I wojny światowej, po jej zakończeniu i w okresie wielkiego kryzysu gospodarczego lat 30. XX wieku. Nowy prezydent RF i GEB, Raymond Fosdick, pełniący tę funkcję od 1936 roku, wraz z innymi członkami zarządu wyrażał nadzieję, że Fundacja nie będzie zmuszona do rozdawania pomocy bezpośredniej i w naturze. Mogąc jedynie wyobrazić sobie rozmiar możliwych zniszczeń i potrzeb w Europie, a może i w innych krajach, RF wolała zachować środki na czas ewentualnej odbudowy. Starano się również przewidzieć ewentualność przystąpienia USA do wojny. Pod znakiem zapytania stała przyszłość pracowników Fundacji, jej programów i pracy naukowej w dziedzinie nauk humanistycznych, społecznych czy przyrodniczych. Każda z nich w równym stopniu mogła okazać się pożyteczna dla wysiłku wojennego kraju co nauki ścisłe. W związku z prawdopodobnym wybuchem epidemii tyfusu czy pandemii zapalenia płuc antycypowano zwiększone obciążenie obowiązkami dla pracowników IHD i sekcji nauk medycznych RF.

---

[137] RAC, RF, RG 1.1, series 700, box 14, folder 106, Thomas Baird Appleget, *The Foundation and the War*, 9.10.1939, 1–5.

Z tych przyczyn w ciemnościach, które powiły świat, większy pożytek widziano w staraniach „utrzymania płomienia życia intelektualnego i kulturalnego" i prowadzenia najlepszych możliwych badań naukowych dla „ulżenia ludzkiemu cierpieniu" niż w staraniach „nakarmienia Belgii czy Polski". Podjęto racjonalną decyzję o przesunięciu wszelkich programów na teren Stanów Zjednoczonych i Ameryki Łacińskiej, gdzie otwarto kolejne biuro regionalne w Buenos Aires[138].

Pod koniec 1939 roku Fundacja Rockefellera miała już bardziej klarowny zarys sytuacji i była w stanie opracować plan działań na bliżej niezdefiniowany okres. W tym czasie Fundacja Rockefellera prowadziła 110 projektów w 22 krajach na łączną kwotę 4 mln USD, z czego prawie połowa realizowana była w Wielkiej Brytanii, 750 tys. USD przeznaczono dla Szwajcarii, 330 tys. USD dla Francji i Szwecji oraz kilkanaście pomniejszych grantów dla innych krajów. W wielu krajach praca mogła być kontynuowana, ale w znacznej większości uniwersytety zamykano, a studenci i wykładowcy albo trafiali na front, albo czekały ich obozy koncentracyjne i śmierć[139].

Raymond Fosdick w artykule *Noc ponad Europą*, opublikowanym na łamach „Scientific Monthly", zdał relację z sytuacji i płynących do Fundacji raportów od jej partnerów z biur lokalnych i zaprzyjaźnionych naukowców. Ku pokrzepieniu donosił, że praca nad chemią organiczną kontynuowana była w Imperial College w Londynie, a badania Nielsa Bohra w Kopenhadze były jedynie nieznacznie zaburzone. Uniwersytety w Brukseli, Leiden, Lund, Oslo i Oksfordzie pracowały normalnie, chociaż nie można było tego powiedzieć o Uniwersytecie Warszawskim, który przestał istnieć, czy Uniwersytecie Jagiellońskim, którego – jak pisał Fosdick – „cała kadra [znalazła się] w obozach koncentracyjnych"[140]. Podobny los spotykał uniwersytety w Wilnie, Madrycie, Pradze, Strasburgu oraz w większości niemieckich miast. Z boleścią Fosdick wspomina ofiary niedawnej Wielkiej Wojny, w której życie stracili wybitni naukowcy, m.in. fizyk – Henry G.J. Moseley, matematyk – Samuel B. McLaren, Stanislaus Josef von Prowazek – zoolog i parazytolog czy Karl Schwarzschild – astrofizyk. Podobny los spotkał 120 z 240 studentów prestiżowej uczelni École Normale Supérieure w Paryżu, podczas gdy z 560 zmobilizowanych profesorów 119 straciło życie. Kolejny konflikt, który rozgorzał na tym terenie i jak przewidywał Fosdick mógł potrwać nawet pół dekady, zaburzał naturalny

---

138 RAC, RF, RG 1.1, series 700, box 14, folder 105, Minutes from Staff conference, 5.09.1939, 1–5; RF, RG 1.1, series 700, box 14, folder 105, Letter from Raymond B. Fosdick to Selskar M. Gunn, 7.09.1939, 1–2.

139 RF, *Annual Report of 1940*, 7–14, 16.

140 Twierdzenie to było z oczywistych względów przesadzone, chodziło o uzyskanie pewnego obrazu sytuacji. Aresztowanie 184 osób, w tym 144 pracowników UJ (75 profesorów), było niewyobrażalne i nie do zaakceptowania. Po protestach światowej opinii publicznej, w tym Watykanu i Benito Mussoliniego, wielu z nich zostało zwolnionych. W wyniku chorób, wycieńczenia lub zamordowania życie straciło 20 naukowców.

przepływ wiedzy, wzajemną inspirację i intelektualne stymulowanie Europy i Stanów Zjednoczonych. Fundacja szybko dostrzegła ogrom potencjalnych zniszczeń intelektualnych, które mogła wyrządzić kolejna wojna. Zdaniem Fosdicka „idee powstają w oparciu o twórczą wymianę myśli (…) a za murami granic umierają". Widząc kataklizm po drugiej stronie Atlantyku, który „zmroził Europę w arktyczną noc", Fosdick ze smutkiem wyrażał obawę, że amerykańskim uniwersytetom i laboratoriom trudno będzie „utrzymać rozpalony ogień" intelektualnego życia i współczesnej cywilizacji[141]. Racjonalne szacowanie sił na zamiary nie oznaczało, że Fundacja nie poczuwała się do wzięcia odpowiedzialności za członków międzynarodowej społeczności naukowej.

Refugee scholars – program ratowania naukowców

Częściowo w obawie przed konsekwencjami tej „arktycznej nocy", ale przede wszystkim z czysto ludzkiego humanitaryzmu, powstał program ratowania zagrożonych naukowców. Objęci nim badacze, ze względu na swoje etniczne pochodzenie czy wyznawaną religię, stali się obiektami bezwzględnej polityki represyjnej, a następnie eksterminacyjnej w objętych nazistowską ideologią Niemczech. Konsekwencją dojścia Hitlera do władzy była m.in. czystka na uczelniach, w niezależnych instytutach i laboratoriach. Naukowcy zwalniani z pracy musieli opuszczać miejsca zamieszkania. Proces ten w szybkim tempie rozszerzył się na Hiszpanię, Włochy, Austrię i Czechosłowację, a potem kraj za krajem „maszerował wraz z postępującą armią". Tysiące wygnanych pracowników naukowych, wykładowców, badaczy, bez środków i szans na życie, udawało się do jeszcze wolnych krajów Europy, do Austrii i Francji, a kiedy tych zabrakło lub nie istniały tam żadne dla nich możliwości, udawali się dalej do Wielkiej Brytanii, szukali pomocy w USA i Kanadzie. Wielu z tych wyjątkowych, utalentowanych, uzdolnionych, reprezentujących wysokie kwalifikacje, moralnie bez zarzutu naukowców straciło życie, zanim nadeszła jakakolwiek pomoc.

Na początku szacowano, że obiektem kampanii poniżeń, prześladowań i zwolnień było około 418 akademików. W 1940 roku ich liczba wynosiła od 1000 do 1500 niemieckich i austriackich profesorów, a doliczając pracowników naukowych niższych rangą, było ich około 2000. Wszyscy byli albo Żydami, albo mieli mieszane pochodzenie. Wielu również prześladowano za same przekonania[142].

---

[141] Raymond B. Fosdick, „Night over Europe", *The Scientific Monthly* 51 (1940), 4: 365–368; RAC, RF, RG 1.1, series 700, box 15, folder 107, RF, *A War Time Program for the Foundation in Europe*, 5.12.1939, 13–14; zob. też RF, *Annual Report of 1940*, *President's Review: Into the Night*, 8–12.

[142] Marjorie Lamberti, „The Reception of Refugee Scholars from Nazi Germany in America: Philanthropy and Social Change in Higher Education", *Jewish Social Studies: History, Culture, Society* (New Series) 12 (2006), 3: 157–192, tutaj 159.

Fundacja Rockefellera rozważała wszelkie ewentualności wynikające z sytuacji w Europie. W najgorszym scenariuszu spodziewano się egzekucji bądź stracenia w obozach koncentracyjnych osób o cechach „intelektualnych liderów", w najlepszym – ograniczenie wszelkiej niezależnej twórczości i działalności naukowej, „krytycznej wobec ideologii nazistowskich" oraz masowej emigracji. Chociaż najdotkliwszych skutków można było spodziewać się w Wielkiej Brytanii i Francji, to Holandia, Belgia, Dania, Norwegia, Szwecja i Szwajcaria zapewne przestałyby funkcjonować jako kolebki myśli i rozwoju nauk społecznych. Proponowano więc „umiarkowaną" pomoc dla wybranych przedstawicieli elit intelektualnych ze wspomnianych krajów, którzy poddani szczegółowej „selekcji" pod względem ich potencjału i przydatności ich badań, z pomocą RF mogli liczyć na nowe miejsca życia i pracy w Kanadzie, krajach Ameryki Łacińskiej oraz RPA[143].

Przedstawiciele Fundacji spodziewali się niechętnego przyjęcia w większości kampusów w USA. „Zalewane" potokiem naukowców z Europy, o różnym potencjale, przygotowaniu i umiejętnościach adaptacyjnych, nie chciały stawiać jeszcze wyższych murów dla rodzimych profesorów, konkurujących o tak nieliczne stanowiska i katedry. Gdyby jednak okazało się, że naziści przegrają, to wyzwania stojące przed RF nie okazywałyby się mniejsze, a jedynie byłyby odmienne w swojej formie[144].

Robert Lambert nadsyłał alarmujące raporty z paryskiego biura RF. Znalazł on aktywnego sprzymierzeńca w Nowym Jorku w osobie Alana Gregga z sekcji nauk medycznych. Obaj, mając dobre rozeznanie w europejskim środowisku naukowym, połączyli siły, przekonując zarząd Fundacji do zajęcia zdecydowanego stanowiska[145]. Decyzje, jakie należało podjąć, były wyjątkowo delikatnej natury. Pomimo deklarowanej bezstronności Fundacja Rockefellera z pewnością nie mogła pozostać obojętna.

Po pierwsze, z wieloma przedstawicielami tej zagrożonej grupy łączyła Fundację długa współpraca, a nawet osobiste znajomości. Wielu z nich było stypendystami RF czy też wykonawcami grantów instytucjonalnych. Tym bardziej bolesne były doniesienia o tragicznym losie, który ich spotykał. Hynek Pelc, dyrektor Instytutu Zdrowia w Pradze, został skazany na śmierć przez Niemców z powodu jego „sympatii do Ameryki"[146], Adam Heydel, profesor ekonomii politycznej na Uniwersytecie Jagiellońskim, zginął

---

143 Na temat rozmaitych inicjatyw pomocowych oraz stosunku Amerykanów do antysemityzmu por. Herbert Solow, „Refugee Scholars in the United States", *The American Scholar* 11 (1942), 3: 374–378; Curti, *American Philanthropy*, 378–384.

144 RAC, RF, RG 1.1, series 200, box 46, folder 530, Memo from Joseph H. Willits, *If Hitler wins*, 3.06.1940.

145 RAC, RF, RG 12.1, box 34, Lambert's Diary, wpisy z dnia: 28.04, 2.05, 8.05, 24.05, 25.05, 21.07.1933; RG 2, series 717, box 91, folder 725, Letter from Siegfried Thannhauser to R. Lambert and O'Brien, 10.04.1933, Letter from R. Lambert to A. Gregg, 12.04.1933.

146 Był w pierwszej grupie czeskich stypendystów RF wyróżnionych w 1919 r. Po uzyskaniu doktoratu z dziedziny zdrowia publicznego na Johns Hopkins University i po powrocie do kraju, współtworzył Instytut Zdrowia Publicznego. Umożliwił to grant pozyskany od RF w 1924 r. Budził on sprzeciw

w obozie koncentracyjnym w Auschwitz, a Stefan Kopeć, profesor embriologii z Uniwersytetu Warszawskiego został rozstrzelany w Palmirach[147].

Po drugie, od początku lat 20. XX wieku Fundacja wydała bardzo znaczące sumy na rozwój uniwersytetów, laboratoriów czy centrów badawczych, takich jak Uniwersytet w Getyndze (w tym Instytut Chemii Nieorganicznej), Towarzystwo Postępu Naukowego imienia Cesarza Wilhelma (obecnie Towarzystwo Maxa Plancka), Instytut Higieny w Warszawie, Instytut Zdrowia Publicznego w Pradze, Instytut Psychiatrii w Monachium i inne. Zdaniem RF były to instytucje reprezentujące najwyższą naukową jakość, a pomaganie im było prawdziwym „zaszczytem". Fundacja nie chciała bezczynnie przyglądać się, jak instytucje te „znikają i ulegają dekadencji"[148]. Traktując te środki jako rodzaj inwestycji, należało się spodziewać, że RF nie byłaby skłonna, aby zostały zmarnowane.

Nie bez trudu Fundacja, z pomocą IIE oraz Emergency Committee in Aid of Displaced Foreign Scholars (Komitet Kryzysowy ds. Pomocy Przesiedlonym Uczonym z Zagranicy)[149], wypracowała program współpracy z uniwersytetami amerykańskimi[150]. W trzech odsłonach program był realizowany w latach 1933–1945.

---

czeskich konserwatywnych kręgów naukowych za przyjmowanie amerykańskich dolarów i za wprowadzanie amerykańskiego modelu opieki zdrowotnej.

147 RF, *Annual Report of 1945*, 34. Profesor Heydel był jednym z grona osób aresztowanych 6 listopada 1939 r. w ramach akcji *Sonderaktion Krakau*, wywieziony do Sachsenhausen, zwolniony, kontynuował działalność podziemną. Aresztowany przez Gestapo został wywieziony do Auschwitz, gdzie 14 marca 1941 r. został rozstrzelany wraz z bratem Wojciechem Heydelem. Heydel był stypendystą RF w 1933 r., Kopeć w 1927 r.

148 RF, *Annual Report of 1940*, 6.

149 W 1933 r. Alfred E. Cohn (kardiolog zatrudniony w RIMR), Bernard Flexner (prawnik, prywatnie brat Simona Flexnera, dyrektora RIMR, oraz Abrahama Flexnera, współpracownika CCNY, autora osławionego raportu *American College: A Criticism*) i Fred M. Stein (bankier, zaangażowany w projekty poprawy zdrowia publicznego) we współpracy z dyrektorem IIE, Stephenem Dugganem, powołali Emergency Committee in Aid of Displaced German Scholars. Doradcami byli Felix Warburg (partner w Kuhn, Loeb & Co.) i Alan Gregg (związany z IHD, potem sekcją nauk medycznych RF). Kiedy w 1938 r. nazistowska armia, panosząc się w Europie zaczęła zagrażać naukowcom innych narodowości, komitet zmienił nazwę na „Foreign Scholars". Został rozwiązany w 1945 r. Przez 12 lat działalności do komitetu trafiło około 6 tys. apeli o pomoc, z których granty otrzymało 335 osób. W komitecie w roli sekretarza zaangażowany był również Ed Murrow, wówczas zastępca dyrektora IIE, późniejszy dziennikarz i korespondent wojenny CBS, a w latach 1961–1964 dyrektor United States Information Agency. Współpraca takich osób jak Duggan, Gregg czy Murrow miała dowieść, że komitet nie jest odpowiedzią na wyłącznie „żydowski" problem, co również pośrednio topiło zatwardziałe antysemickie sentymenty w środowiskach intelektualnych Wschodniego Wybrzeża. Więcej o historii Emergency Committe zob.: Stephen Duggan, Betty Drury, *The Rescue of Science and Learning: The Story of the Emergency Committee in Aid of Displaced Foreign Scholars* (New York: The Macmillan Company, 1948); Sarah Samuels, „An Outstanding and Unusual Contribution: The Emergency Committee in Aid of Displaced Foreign Scholars", *Penn History Review* 24 (2019), 2: 71–99.

150 Na temat wielu własnych wątpliwości co do formy ewentualnej pomocy, niechęci wielu środowisk czy wręcz oporów, które RF musiała pokonać na amerykańskich uczelniach, zob.: Lamberti, „The Reception", 157–192; Giuliana Gemelli, red., *The „Unacceptables": American Foundations and Refugee Scholars between the Two Wars and After* (Brussels: Peter Lang, 2000); Claus-Dieter Krohn,

Pomoc badawcza dla naukowców

Special Research Aid Fund for Deposed Scholars (specjalny fundusz pomocy badawczej dla usuniętych ze stanowisk i uczelni badaczy) był pierwszym z wprowadzonych przez Fundację Rockefellera programów, funkcjonującym od 1933 do 1939 roku. Początkowo sądzono, że dwa lata okażą się wystarczające, aby załagodzić skutki przynajmniej najdrastyczniejszego etapu wojny. Złudność tych nadziei sprawiła, że zarząd RF wyraził zgodę na przyznanie funduszy na dalsze cztery lata. Program prowadzony był z bliską współpracą z innymi organizacjami i instytucjami, które testowały możliwości zyskania jakiegokolwiek wsparcia w znajdowaniu bezpiecznych przystani dla uciekających naukowców.

Nie zawsze było to proste zadanie, ponieważ antysemityzm był problemem bardziej ogólnym i powszechnym i nie ograniczał się wyłącznie do Niemiec. Towarzystwo na rzecz Ochrony Nauki i Kształcenia (Society for the Protection of Science and Learning)[151] starało się znaleźć bezpieczne schronienia na amerykańskich uczelniach dla czasowo przebywających w Wielkiej Brytanii naukowców. Nie było to łatwe zadanie, ponieważ „antysemityzm mocno zainfekował uczelnie" w USA, a tę „ostrą niechęć" szczególnie mocno odczuwano w Nowym Jorku. Jedynym sensownym usprawiedliwieniem mogło być przekonanie, zwłaszcza młodego pokolenia, że „drabiny kariery naukowej są zagracone przez obcokrajowców". Ponieważ większość umieszczanych na uczelniach uciekinierów było Żydami, do jawnej ksenofobii dołączył antysemityzm[152]. Członkowie zarządu dzielili się spostrzeżeniami, że gdyby „naukowcy nie byli Żydami, nie byłoby żadnych obiekcji"[153].

Pomimo tej niechęci odsetek naukowców, którzy otrzymywali szansę na stały etat, w tym profesorski, był znacząco wyższy niż na uczelniach europejskich. Częściowo działo się tak za sprawą bardziej skostniałego systemu europejskiego, w którym warunkiem otrzymania stałego etatu na uczelni mógł być 10-letni okres pobytu w danym kraju. Drugim oczywistym powodem była większa chłonność systemu szkolnictwa wyższego w USA niż w Europie. Do końca 1939 roku RF przyznała 305 grantów na łączną kwotę 743 257 USD.

Intellectuals in Exile: Refugee Scholars and the New School for Social Research (Amherst: Univ. of Massachusetts Press, 1994).

[151] Powołane w 1933 r. pod nazwą Academic Assistance Council towarzystwo miało na celu pomoc akademikom żydowskiego pochodzenia. Od 1936 r. towarzystwo działało już pod zmienioną nazwą. Ta londyńska organizacja dobroczynna zbierała dobrowolne datki wśród brytyjskich profesorów na rzecz potrzebujących uchodźców. W 1999 r. nazwę zmieniono na Council for Assisting Refugee Academics (Cara), a następnie w 2014 r. na Council for At-Risk Academics (Cara). Przez ponad 80 lat nieprzerwanie niesie pomoc członkom akademii, cierpiącym z powodu dyskryminacji, prześladowań, będących w bezpośrednim zagrożeniu życia, pozbawionych miejsca pracy czy środków do życia. Cara, *Our History*, https://www.cara.ngo/who-we-are/our-history [17.09.2023].

[152] RAC, RF, RG 2, series 717, box 185, folder 1325, Letter from Stephen Duggan to Frederick Keppel, 15.04.1939.

[153] RAC, RF, RG 1.1, series 200, box 46, folder 530, Letter from Douglas S. Freeman to Raymond B. Fosdick, 18.07.1940.

Z pomocy tej skorzystało 197 naukowców. Około 0,5 mln USD wydatkowano w USA, a pozostałe 235 500 USD w Europie. Granty te posłużyły dla 122 naukowców, z czego 99, czyli 82%, znalazło stałe miejsca zatrudnienia w 65 instytucjach. Pozostali trafili do uczelni europejskich, niestety dla większości z nich przygotowano jedynie tymczasowe zajęcie[154].

Pomoc dla usuniętych ze stanowisk naukowców

W 1939 roku decyzją rady powierniczej RF zamknięto specjalny fundusz pomocowy dla zagrożonych naukowców. W jego zastępstwie powołano kolejny program zwany **Aid for Deposed Scholars**, nakazując przekazanie ewentualnych indywidualnych przypadków poszczególnym sekcjom Fundacji. Było to rozwiązanie praktyczne, jednak wysoce nieskuteczne. Rozpoczęty w 1940 roku program zakończył się wraz z kapitulacją Niemiec. Tym razem jednak, obawiając się rosnących lawinowo próśb o pomoc, Fundacja nie zatwierdziła osobnego budżetu. Każdy przypadek rozstrzygany był indywidualnie, a ewentualne środki przyznawane były z budżetu grantów pomocowych (*grant-in-aid*), przyznawanych dla każdej dziedziny osobno.

Beneficjentami byli zawsze naukowcy, których historia współpracy z daną sekcją RF potwierdzała ich przydatność i wysoką jakość pracy. Aplikacje nie były jednak przyjmowane od indywidualnych osób, a jedynie od instytucji. Były to uczelnie europejskie lub amerykańskie, w których uchodźca mógł znaleźć ostateczne miejsce pobytu lub też zatrudnienia w przyszłości. Ze względu na problemy finansowe, z jakimi borykały się uniwersytety w USA, których aktywa zostały poważnie uszczuplone po wielkim kryzysie gospodarczym, potrzebne były dodatkowe środki. Zdobycie finansowania zewnętrznego, takiego jak grant od RF, umożliwić mogło zapewnienie wysiedlonym naukowcom kilku lat względnej stabilizacji, zanim „sytuacja w Europie nie uległaby normalizacji". Z grantem związane były pewne warunki, Fundacja oczekiwała mianowicie od uczelni czy goszczącej instytucji pokrycia połowy kosztów oraz zatrudnienia naukowca na stałym etacie lub na „okres niezbędny". W żadnym z przypadków RF nie przyjmowała odpowiedzialności za naukowca poza warunkami grantu.

W ciągu pięciu lat trwania tego projektu Fundacja Rockefellera przyznała granty 59 osobom. W grupie tej było: 23 Niemców, 8 Francuzów, 7 Austriaków, 6 Polaków[155],

---

[154] RAC, RF, RG 1.1, series 200, box 47, folder 545a, Thomas B. Appleget, *The Foundation's Experience with Refugee Scholars*, 5.03.1946, 2–3. W raporcie podsumowującym ten program łączna kwota jest nieco odmienna i wynosić miała 775 tys. USD. RF, *Annual Report of 1940*, 12–13.

[155] Byli to: Stanisław Mrozowski (fizyka), Wiktor W. Nowiński (embriologia), Bronisław M. Śliżyński (genetyka), Alfred Tarski (matematyka), Ignacy Złotowski (chemia), Antoni Zygmund (matematyka). RF dopłacała również do pensji naukowców pozostających w instytucjach goszczących w okresie 1933–1940, np. Antoniego Zygmunda czy Alfreda Tarskiego. Thomas B. Appleget, *The Foundation's Experience with Refugee Scholars*, 11–38.

5 Włochów, 3 Duńczyków, 2 Hiszpanów, 2 Węgrów oraz po jednej osobie z Belgii, Finlandii i Holandii. Reprezentowali oni 35 dziedzin naukowych. W naukach przyrodniczych było: sześciu matematyków, czterech fizyków, dwóch chemików i dwóch genetyków oraz jeden zoolog i inżynier. Nauki medyczne reprezentowało dwóch specjalistów fizjologii, po jednym przedstawicielu chorób organicznych, medycyny społecznej, psychiatrii, neurologii, neuropatologii, embriologii, parazytologii, farmacji i medycyny sądowej. Nauki społeczne reprezentowało pięciu ekonomistów, czterech specjalistów stosunków międzynarodowych, po dwóch z nauk politycznych i społecznych, teorii militarnej, pracy oraz po jednym przedstawicielu prawa handlowego, religii, demografii, prawa międzynarodowego, dyplomacji, edukacji, finansów publicznych. W naukach humanistycznych było czterech filozofów i po jednym historyku, psychologu społecznym, muzyku, historyku antycznym, specjaliście od sztuki celtyckiej i sztuk pięknych[156].

Wybrani naukowcy reprezentowali wyłącznie dziedziny, którymi od początku interesowała się Fundacja. Nawet w świetle toczącego się kryzysu, RF trzymała się ustalonych od kilkunastu lat reguł, nie poddając się sentymentalnym pobudkom, które skłoniłyby do szczodrego, acz nierozważnego rozdawnictwa. Sumienie nie było najlepszym doradcą, dlatego tak mocno trzymano się racjonalnych zasad. Jednocześnie wybrani naukowcy mieli stanowić reprezentatywną grupę, która po zakończeniu działań wojennych i ustabilizowaniu sytuacji mogłaby powrócić do rodzinnych krajów, gdzie staliby się liderami odnowy społecznej i politycznej, współtworząc nową rzeczywistość naukową i nowe oblicze kraju tworzonego według najwyższych zasad demokratycznych. Większość, bo 40 z 59 osób, trafiła do USA, pozostali do Wielkiej Brytanii – 6, Szwecji – 4, Argentyny – 4, Kanady – 2, Szwajcarii – 2, Brazylii – 1. Łącznie, trwający sześć lat program kosztował 229 862 USD. Najwięcej przyznano w dziedzinie nauk społecznych (82 tys. USD) i przyrodniczych (60 tys. USD), a najmniej – humanistycznych (35 tys. USD)[157].

Nadzwyczajny program ratowania naukowców

Ostatnim projektem pomocy uchodźcom był **Emergency Program for European Scholars**, który funkcjonował w latach 1940–1945. Gdy przeprowadzano inwazję na Skandynawię, Francję i kraje Beneluksu, a nad Anglią trwała bitwa powietrzna, problem któremu starała się sprostać Fundacja Rockefellera nabrał nowego wymiaru. Nie chodziło już tylko o utratę miejsca pracy czy wysiedlenie, teraz warunki panujące w Europie

---

[156] RAC, RG 1.1, series 200, box 47, folder 545a, Thomas B. Appleget, *The Foundation's Experience with Refugee Scholars*, 3–4.

[157] Ibidem, 4.

stanowiły bezpośrednie zagrożenie życia dla wielu naukowców[158]. Wcześniej przyznawano granty osobom już przebywającym bezpiecznie w uczelniach amerykańskich. Nowe okoliczności wymagały pomocy w wydostaniu się z obszaru objętego działaniami wojennymi. Nie chodziło tylko o zorganizowanie transportu. Stojąc w obliczu bezpośredniego zagrożenia życia, musieli być poddani wielu czasochłonnym procedurom, np. weryfikacji Departamentu Stanu, czyli tzw. *clearance procedure*, w celu zdobycia wizy. Całą biurokrację, łącznie z ewentualnymi negocjacjami związanymi z przyjęciem naukowca na tę czy inną uczelnię, należało ograniczyć do minimum. Trzeba było działać natychmiast, bez zastanowienia i do tego skutecznie.

Fosdick, bardziej realistycznie oceniając sytuację w Europie, proponował grant na rzecz New School for Social Research w Nowym Jorku na sprowadzenie maksymalnie 100 najwartościowszych naukowców. Argument, że „ratując ich mózgi", program przyczyniłby się do wzbogacenia intelektualnego Ameryki, przekonywał zarząd[159]. Podobnego zdania był Willits, który wprost mówił o wyrachowanym „kupowaniu najlepszych"[160]. Rozumiejąc, że żaden czołowy naukowiec nie zechciałby pozostać w kraju zdominowanym przez nazizm, liczył na korzyści wynikające dla amerykańskich uniwersytetów z „takiej imigracji"[161].

Na propozycję Fosdicka i Willitsa wyrażono zgodę. Chociaż nie obyło się to bez oporu. Zdaniem rady RF „poziom nasycenia" amerykańskich uczelni naukowcami żydowskiego pochodzenia z Europy został już osiągnięty[162]. W konsekwencji Fundacja określiła warunki progowe: „nie chciała stawiać czoła całości problemu zaistniałego w Europie; jedynie próbowała uratować niewielką część tego, co uznawano za najbardziej produktywną i potencjalnie najbardziej pożyteczną część populacji"[163]. Z tego względu wybór potencjalnych osób podlegał jeszcze ostrzejszej weryfikacji, prowadzonej jednocześnie przez New School i reprezentującego Fundację Thomasa Applegeta[164] oraz

---

[158] Jeszcze chwilę wcześniej dyrektor sekcji nauk społecznych RF Joseph Willits powątpiewał w sens udziału Fundacji w tym przedsięwzięciu, uznając zasoby dostępne RF za nieadekwatne do potrzeb. Sugerował wybranie „najlepszych" naukowców i badaczy. RAC, RF, RG 1.1, series 200, box 46, folder 530. Memo from Joseph H. Willits, *If Hitler Wins*, 3.06.1940.

[159] RAC, RF, RG 1.1, series 200, box 46, folder 530, Letter from Raymond B. Fosdick to John D. Rockefeller 3rd, 17.07.1940, 2.

[160] Uniwersytet Wisconsin w Madison mocno zabiegał o Witolda Doroszewskiego, który przebywał tam już na stypendium w latach 1936–1937, w trakcie którego zorganizował katedrę języka polskiego.

[161] RAC, RF, RG 1.1., series 200, box 46, folder 530, Joseph H. Willits to RF Officers, 3.06.1940.

[162] RAC, RF, RG 1.1, series 200, box 46, folder 530, Letter from Douglas S. Freeman to Raymond B. Fosdick, 18.07.1940.

[163] RAC, RF, RG 1.1, series 200, box 46, folder 530, Thomas B. Appleget to RF Officers, 9.07.1940; Raymond B. Fosdick, Memorandum Regarding Refugee Scholars, 23.07.1940, 1–3.

[164] Thomas Baird Appleget swoją karierę w RF zaczął od stanowiska sekretarza wykonawczego Juniora. Obaj byli absolwentami Uniwersytetu Browna. Appleget wykonywał rozmaite zadania

poszczególne sekcje Fundacji, które miały udostępniać środki. Warunkiem uzyskania wizy było zapewnienie finansowania na minimalny okres dwóch lat. Fundacja miała pozostać anonimowa, a wszelka korespondencja z naukowcem czy nawet Departamentem Stanu miała odbywać się za pośrednictwem New School[165]. New School miała już w swojej kadrze około 50 naukowców, dlatego bez przeszkód zdecydowała się na zwiększenie tej liczby. Do grupy instytucji chętnych pomóc w przyjęciu kolejnych uchodźców dołączyły IIE i Emergency Committee in Aid of Displaced Foreign Scholars.

W programie Fundacja wyszukała około 100 naukowców, do których wysłano propozycje pomocy. 32 granty wstrzymano, ponieważ próby wydostania naukowca spełzły na niczym bądź sam zainteresowany rezygnował[166]. Zwykle przyczyną była niemożność uzyskania wizy dla członków rodzin. Sześciu naukowców zaakceptowało granty, jednak odbywszy część podróży, napotkane trudności uniemożliwiły im opuszczenie Europy. 52 naukowców, którzy przedostali się do USA, podjęło pracę na uczelniach. W grupie tej było 24 Francuzów, 14 Niemców, 4 Polaków[167], 4 Austriaków, 2 Hiszpanów, po jednym Włochu, Węgrze, Belgu i Holendrze. Naukowcy ci reprezentowali wszystkie dziedziny – najwięcej (20) nauki przyrodnicze (m.in. fizykę, genetykę, chemię, biofizykę, geografię, antropologię, matematykę, fizjologię). Oni też najszybciej znajdowali zatrudnienie, dlatego granty w tych dziedzinach trwały najkrócej, podobnie jak w naukach medycznych, gdzie przyznano je dziewięciu badaczom specjalizującym się w neurologii, psychiatrii, fizjologii, patologii i biochemii. 17 przedstawicieli nauk społecznych, od ekonomii, socjologii, nauk politycznych, filozofii i prawa, po relacje międzynarodowe, historię gospodarczą i prawo, otrzymało granty na średnio trzy lata. W naukach humanistycznych 14 beneficjentów mogło kontynuować swoją pracę w dziedzinie dyplomacji, historii, sztuki antycznej, architektury, scenografii, filologii i filmów dokumentalnych. Najkrótszy grant trwał rok, a najdłuższy pięć lat. Na program grantowy przeznaczono 437 659 USD. Fundacja zapewniała utrzymanie naukowcom

---

specjalne na rzecz Juniora i fundacji rodziny. Był odpowiedzialny za przygotowanie listu założycielskiego RF. Odbył też wyjątkową podróż wraz z Charles Lindberghiem w zawieruchę 1926 r., przewożąc nowo wyprodukowaną szczepionkę dla umierającego na zapalenie płuc Floyda Bennetta. W 1929 r. przyjął stanowisko zastępcy prezydenta RF. W latach 1940–1945 był główną osobą odpowiedzialną za Refugee Scholars Program. RF, *Thomas Appleget*, https://web.archive.org/web/20140504161822/http://rockefeller100.org/biography/show/thomas-appleget [8.09.2023].

[165] Wstępne informacje, jakich żądano od naukowca, to: wiek, stan cywilny, liczba dzieci, narodowość, afiliacja polityczna, adres, znajomość języków, poprzednie stanowiska, pola i osiągnięcia naukowe oraz publikacje, związki łączące z RF (*fellow* czy beneficjent grantów pomocowych), skąd nadsyłana była prośba, czy aplikant miał przyjaciół lub zwolenników w Europie, jakie były możliwe miejsca pobytu w USA, plany na przyszłość itp. RAC, RF, RG 1.1, series 200, box 46, folder 530, Raymond B. Fosdick, Memorandum Regarding Refugee Scholars, 23.07.1940, 1–3.

[166] Wśród polskich stypendystów byli Wacław Borowy i Tadeusz Kotarbiński. Widnieją na listach osób, którym granty przyznano, natomiast nic nie świadczy o tym, aby opuścili kraj.

[167] Byli to: Michał Laskowski (chemia), Michał Mościcki (stosunki międzynarodowe), Rafał Taubenschlag (prawo), Aleksander Turyn (filologia).

przez średnio dwa lata i dziewięć miesięcy. Naukowcy trafili w większości do New School, Columbii, Yale i dziesięciu innych amerykańskich uniwersytetów, jeden do Brazylii, a kilka osób rozpoczęło współpracę z ACLS, Instytutem Psychiatrii Stanu Nowy Jork, Brookings Institution oraz National Bureau for Economic Research[168].

Pomoc dla uchodźców kosztowała Fundację 1 410 778 USD i ocaliła 303 naukowców. Do 1940 roku byli to prawie bez wyjątku Niemcy. Łącznie w czasie trwania całego programu skorzystało z niego: 191 obywateli Niemiec, 36 Francuzów, 30 Austriaków, 12 Włochów, 11 Polaków[169], 6 Węgrów, 5 Hiszpanów, 5 Czechów/Słowaków, 2 Belgów, 2 Duńczyków, 2 Holendrów i jeden Fin. 113 z nich reprezentowało nauki społeczne (35% ogółu), 73 – nauki przyrodnicze, 59 – nauki humanistyczne, a 58 – nauki medyczne. Siedmiu z nich było już laureatami Nagrody Nobla, dwóch przyczyniło się do stworzenia bomby atomowej, a wielu stanęło na czele wydziałów amerykańskich uczelni, rozwijając dziedziny dotychczas zaniedbywane w USA. Można więc uznać, że to Ameryka skorzystała na intelektualnej „pauperyzacji Europy"[170], ale zyski należy liczyć inną miarą.

Do 1947 roku około 77% uciekających naukowców miało stałe etaty w USA[171]. Zaakceptowanie przez amerykański system edukacji tak dużego odsetka naukowców żydowskiego pochodzenia można zawdzięczać wielu czynnikom. Po pierwsze, własnym umiejętnościom naukowym i ich ciężkiej pracy, determinacji, aby się w pełni zasymilować, szybkiej decyzji podjęcia starań o pełną naturalizację. Po drugie, wyraźnie zmieniającym się sentymentom wśród władz uczelni, które ponad uprzedzeniami doceniły merytoryczne znaczenie ich obecności. Swoją rolę odegrały również fundacje filantropijne, ułatwiając im integrację, a także żydowskie organizacje charytatywne, które czynnie uczestniczyły w pomocy uchodźcom[172].

---

168 RAC, RG 1.1, series 200, box 47, folder 545a, Thomas B. Appleget, *The Foundation's Experience with Refugee Scholars*, 5.03.1946, 5–9.

169 Ich nazwiska zostały już wymienione wyżej. Warto wspomnieć, że rozmaite instytucje zapraszające wskazywały innych potencjalnych naukowców. Wśród nich rozważani byli m.in. Ludwik Ehrlich, Józef Chałasiński, Włodzimierz Hagemejer, Antoni Deryng, Julian Krzyżanowski, Jerzy Kuryłowicz, Roman Dyboski, Wacław Lednicki oraz Adam Heydel, który niestety nie dożył tej szansy. RAC, RG 1.1, series 200, box 47, folder 545a, Thomas B. Appleget, *The Foundation's Experience with Refugee Scholars*, 11–38.

170 RF, *Annual Report of 1945*, 31–33. Lista naukowców, którzy uzyskali pomoc w ramach jednego z trzech programów, wraz z miejscem pochodzenia, macierzystą uczelnią oraz docelowym miejscem pobytu wraz z zajmowanym stanowiskiem, dostępna w: RAC, *The Rockefeller Foundation's Refugee Scholar Program*: „Refugee Scholars Aided, 1933–45", oraz „Emergency Program, 1940–45"; zob. RF, RG 1, subgroup 1.1, series 200.GEN, Refugee Scholars, 1936–1940, https://iiif.rockarch.org/pdfs/FttzmCizWtisEwUKzDZyoa; RF, RG 1, subgroup 1.1, series 200.GEN, Refugee Scholars, Dec. 1940–1963, https://iiif.rockarch.org/pdfs/fHCCw6VFvdEsbpdf6QWUYZ [17.09.2023].

171 Donald P. Kent, *The Refugee Intellectual: The Americanization of the Immigrants of 1933–1941* (New York: Columbia Univ. Press, 1953), 124; również w: Lamberti, „The Reception", 158.

172 Jedną z fundacji pomagających żydowskiej mniejszości etnicznej była New York Foundation. Dar Alfreda Heinsheimera umożliwił jej powstanie, a zarząd stanowili znamienici członkowie społeczności żydowskiej: Jacob Schiff, Herbert Lehman, Felix i Paul Warburg. Aktywność dobroczynna

Program można uznać za spory sukces, pomimo mało entuzjastycznych, acz trzeźwo oceniających sytuację reakcji zarządu Fundacji Rockefellera, którego przedstawiciele studzili zapały pracowników i przedstawicieli instytucji zewnętrznych, jak IIE, ale tylko po to, aby nikogo nie zwieść, nie rozczarować, nie pozostawić z niczym po rozbudzeniu nadziei. Podróż okupiona strachem, poniżeniem, traumatycznymi doświadczeniami bycia szmuglowanym przez granicę francusko-hiszpańską, niepewnością, aż do utraty wszelkiej nadziei włącznie, mogła trwać nawet dwa lata. Na przeszkodzie stał zakaz wyjazdu, brak paszportu, brak wiz wjazdowych, kwoty imigracyjne nałożone przez USA, brak środków na podróż, brak miejsca docelowego i wiele innych[173]. Wszystkie przeciwności pokonywano dzięki niezliczonym dowodom sympatii wielu postronnych osób, dzięki alarmującej aktywności pracowników Fundacji i całej rzeszy pośredników czy kooperantów[174]. Nagrodą było nie tylko uratowane ludzkie życie, ocalony potencjał intelektualny, ale i praca, dokonania, odkrycia i osiągnięcia, jakimi naukowcy ci spłacali dług. Zdaniem Alvina Saundersa Johnsona, założyciela i dyrektora New School

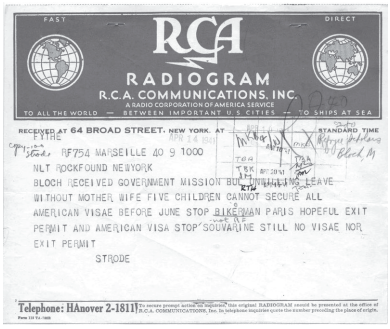
---

i filantropijna tej grupy etnicznej, chociaż koncentrowała się przede wszystkim na Wschodnim Wybrzeżu, wychodziła poza ramy geograficzne i mury podziałów etnicznych. New York Foundation zapewniała pokrycie ponad 60% kosztów Emergency Committee. Pozostałe środki płynęły od Nathan Hofheimer Foundation, American Jewish Joint Distribution Committee oraz prywatnie od Felixa Warburga, Juliusa Rosenwalda oraz Henry'ego Ittlesona. Lamberti, „The Reception", 167; zob. też: New York Foundation, *Forty Year Report, 1909–1949* (New York, 1952), 35–37, 58; Merle Curti, Roderick Nash, *Philanthropy in Shaping of American Higher Education* (New Brunswick: Rutgers University Press, 1963), 213–225; Curti, *American Philanthropy*, 379–384.

[173] Niezwykle poruszającym dowodem są opisy doświadczeń z „podróży" uciekających naukowców; zob. RAC, RF, RF 1.1, series 200.A, box 113, folder 1389, Letter from Otto Meyerhof to Robert A. Lambert, 5.07.1940; folder 1392, Speech recounting Otto Meyerhof's escape from Germany, read by A.N. Richards at the Memorial Meeting, 6.12.1951. Najtrudniejszą lekturą jest list Marca Blocha, który odmówił pomocy, ponieważ nie chciał pozostawiać rodziny. Chodziło o dorosłych synów, którzy zgodnie z zakazem rządu francuskiego opuszczania Francji przez mężczyzn w wieku 18–40 lat, nie mogli otrzymać zgody na wyjazd. Bloch dołączył do francuskiego ruchu oporu i zginął w 1944 r., aresztowany i rozstrzelany przez Gestapo. RG 1.1, series 200, box 48, folder 550, Letter from Marc Bloch to A. Johnson, 31.07.1941; zob. też RF, RG 1, subgroup 1.1, series 200, GEN, Refugee Scholars–Bloch, Marc (Economic and Social History), 1940–1942, https://iiif.rockarch.org/pdfs/gWXsAdvX-W8ZSpdZWH856kZ [17.09.2023].

[174] Wymiana korespondencji nt. procesu organizowania „przerzutu" naukowców z obszaru zagrożenia, zorganizowania mu miejsca pracy i pobytu oraz środków, które umożliwiłyby mu funkcjonowanie przez dwa kolejne lata, pokazuje złożoność całego procesu, tempo, dramatyzm, a czasem niemoc i bezsilność; zob.: RAC, RF, RG 1.1, series 200.A, box 113, folder 1389, Memo regarding Otto Meyerhof, 17.07.1940; RG 1.1, series 200, box 48, folder 550, Letter from John U. Nef to Joseph H. Willits, 30.09.1940; RG 1.1, series 200, box 50, folder 590, Letter from Hedwig Hintze to Alvin Johnson, 8.08.1941; Letter from A. Johnson to Thomas B. Appleget on H. Hintze, 14.08.1941; Letter from T. B. Appleget to A. Johnson on H. Hinzte, 25.08.1941; Letter from Appleget to Johnson on Hintze, 2.09.1941; RG 1.1, series 200, box 52, folder 609, Detail of Information: Claude Levi-Strauss, 22.04.1941; Letter from Alfred Metraux to A. Johnson on Levi Strauss, 2.10.1940; Letter from A. Johnson to T.B. Appleget on Levi-Strauss, 11.03.1941; RG 1.1, series 200, box 55, folder 665, Grant-in-aid authorization to the New School for Social Research for Dr. Jean Wahl, 1.04.1942.

for Social Research, nazywanego „Uniwersytetem na wygnaniu", aktywnie zaangażowanego w programy ratowania naukowców, Fundacja Rockefellera uratowała „wiele wartościowych istnień, ale co chyba ważniejsze [dostarczyła] wiele nadziei, którą żyją ludzie"[175]. Na „procederze" tym skorzystały Stany Zjednoczone, ale skorzystała też ludzkość. Wkład wniesiony przez uratowanych naukowców w rozwój nauki przyczynił się do skrócenia wojny, przyspieszenia postępu wiedzy i zmobilizowania Fundacji Rockefellera do podjęcia kolejnych, jeszcze poważniejszych przedsięwzięć. Prawdziwa próba sił nastąpić miała dopiero po zakończeniu działań wojennych przy odbudowie Europy. Zniszczenia fizyczne, intelektualne i duchowe stanowiły równie poważną próbę sił podmiotów publicznych i prywatnych. Fundacja Rockefellera nie zamierzała uchylać się od tego zobowiązania, swoją rolę upatrując przede wszystkim w odbudowie podstaw demokratycznego współistnienia w nowych społeczeństwach i odbudowie potencjału naukowego, którego najcenniejszy kapitał stanowili ocaleni naukowcy[176].

FAST DIRECT
RCA
RADIOGRAM
R.C.A. COMMUNICATIONS, INC.
A RADIO CORPORATION OF AMERICA SERVICE
TO ALL THE WORLD — BETWEEN IMPORTANT U.S. CITIES — TO SHIPS AT SEA
RECEIVED AT 64 BROAD STREET, NEW YORK, AT STANDARD TIME
NLT ROCKFOUND NEWYORK
BLOCH RECEIVED GOVERNMENT MISSION BUT UNWILLING LEAVE
WITHOUT MOTHER WIFE FIVE CHILDREN CANNOT SECURE ALL
AMERICAN VISAE BEFORE JUNE STOP BIKEMAN PARUS HOPEFUL EXIT
PERMIT AND AMERICAN VISA STOP SOUVARINE STILL NO VISAE NOR
EXIT PERMIT
STRODE
Telephone: HAnover 2-1811

Telegram George K. Strode'a w sprawie Marca Blocha, ©RAC

Mogłoby się wydawać, że wraz z zakończeniem programu pomocy uchodźcom, problem został całkowicie rozwiązany. Niestety, czas miał dopiero pokazać, że był to zaledwie chrzest bojowy, ponieważ na świecie nadal były miejsca, gdzie zabraniano swobodnego dostępu do wiedzy, „wolności stawiania pytań i argumentacji zgodnej z sumieniem". „Prawo do myślenia i nauczania nie jest starą wolnością, ani wolnością, która bywa bezpieczna gdziekolwiek na długo. Prawo to ma wielu subtelnych wrogów", nawet w Stanach Zjednoczonych. Kolejne grupy zagrożonych intelektualistów, które falami płynęły z Europy w 1956, 1968 i 1980 roku, pokazują, że „bitwa o wolność intelektualną nie zakończyła się wraz z umilknięciem dział". Przez kolejne dekady wymagała jedynie większego wysiłku, a także większej grupy instytucji i organizacji wspierających te działania[177].

---

175 RAC, RG 1.1, series 200, box 47, folder 545a, Thomas B. Appleget, *The Foundation's Experience with Refugee Scholars,* 9.

176 Więcej zob.: Nathan Reingold, „Refugee Mathematicians in the United States, 1933–1941", w: *The Muses Flee Hitler: Cultural Transfer and Adaptation, 1930–45*, Jarrell C. Jackman, Carla M. Borden, red. (Washington, D.C.: Smithsonian Institution Press, 1983), 203–232; Jean Medawar, David Pyke, *Hitler's Gift: Scientists Who Fled Nazi Germany* (London: Piatkus, 2000).

177 RF, *Annual Report of 1945*, 33. Do RF dołączyła CCNY i FF. Nieprzerwanie od lat aktywny jest Institute of International Education, który niósł pomoc tysiącom zagrożonych naukowców i studentów na każdym kontynencie, formalizując te wysiłki w formie założonego w 2002 r. Scholar Rescue

Fundacja działa nadal, czyli *business as usual*

Chociaż zarząd i oficerowie Fundacji żywo interesowali się wydarzeniami w Europie i na świecie, to nie można w żaden sposób stwierdzić, że mieli jakieś wątpliwości co do roli, jaką RF powinna pełnić w czasie trwających zmagań wojennych.

Szaleństwo, jakie ogarnęło świat, nie mogło być, przy największych chęciach, zażegnane przez jakąkolwiek prywatną organizację czy nawet jeden rząd. Świadomość, choć bolesna, powodowała, że wbrew twierdzeniom Raymonda Fosdicka Fundacja Rockefellera prowadziła *business as usual*[178]. Chcąc dodać otuchy środowisku naukowemu na całym świecie, RF czyniła to słowami Alvina Johnsona, dyrektora New School for Social Research:

> Reguły cywilizacji ukute na Synaju i wzgórzu Aresa (…) są ponad bombowce i trujący gaz [dlatego] przetrwają. *Bill of Rights* przezwycięży *Mein Kampf*, tak jak cel naukowca poszukiwania prawdy przeżyje wszystkie ściśle kontrolowane rozważania o totalitaryzmie. Czasowo przyćmione dumne nazwy Paryża, Strasburga, Pragi, Lwowa, Warszawy, Lejdy, Heidelbergu, Lipska i Berlina, raz jeszcze staną do poszukiwania prawdy, jeszcze raz będę centrami szczerego i nieustraszonego myślenia – domem dla nieskrępowanych i nieznających strachu, gdzie gości swoboda nauki, szansa nauczania i moc zrozumienia[179].

RF wyraziła przekonanie, że zadaniem instytucji publicznych powinno być nie tylko „podsycanie wiary, ale też zyskanie pewności, że potoki kultury i wiedzy, jakkolwiek słabe, powinny płynąć i nie powinny być zablokowane"[180].

Na ile było to możliwe, RF kontynuowała więc rozpoczęte programy – podsycanie płomienia nauki stawiając ponad wszystko inne. Utrudniony lub zerwany całkowicie kontakt z instytucjami współpracującymi czy naukowcami w Europie martwił, ale nie mogąc wiele w tym względzie poradzić, przedstawiciele Fundacji zawieszali rozpoczęte inicjatywy i zwracali się w stronę innych przedsięwzięć i innych regionów oraz rozszerzali program grantowy dla instytucji w USA.

Fund. Inne organizacje podejmujące to trudne wyzwanie to International Rescue Committee, Scholars at Risk i wspomniana Cara. Zob. IIE, *Rescuing Scholars. Historical Perspectives, Contemporary Challanges*, https://www.iie.org/publications/rescuing-scholars [12.08.2023]; Renata Nowaczewska, „Fundacja Ford a problem uchodźców w Europie, 1950–56. Od wymiany akademickiej i programów pilotażowych do pomocy bezpośredniej", w: *Czas wojny. Czas pokoju: Stany Zjednoczone Ameryki w XX i XXI wieku*, t. II, red. Łukasz Niewiński (Białystok: Wyd. UwB, 2015), 105–118.

[178] Prezydent Fosdick pisał, że „wszyscy jesteśmy w stanie wojny i bezcelowe jest udawanie, że biznes może być kontynuowany jak zwykle". RAC, RF, RG 3, Box 26, folder 217, Raymond B. Fosdick, *The War Work of the Rockefeller Foundation: Making the Present Serve the Future* (New York: The Rockefeller Foundation,1943), 3.

[179] RF, *Annual Report of 1941*, 6–7.

[180] Ibidem, 7.

Formuła wybrana na czas wojny przez Fundację Rockefellera celowała w system grantów nadzwyczajnych (*emergency grants*), których zadaniem miała być pomoc z trudem funkcjonującym instytucjom, takim jak London School of Economics. Po drugie, ich celem było, na ile to możliwe, podtrzymywanie kontaktów z europejskimi naukowcami, uniwersytetami i laboratoriami. Służyć miały jeszcze lepszemu wykorzystaniu personelu i wiedzy laboratoriów International Health Division w walce z epidemiami wybuchającymi podczas wojny. Finansowano także badania bezpośrednio związane z kwestią pokoju, w tym powojennych rozstrzygnięć, nad którymi już pracowano w USA i poza nimi[181]. W czasie gdy dostawy wykraczające poza bezpośrednie potrzeby wojenne były ograniczone do minimum, granty miały ułatwić zdobywanie i dostarczanie materiałów badawczych instytucjom naukowym oraz niesienie wszelkiej pomocy młodej kadrze, podtrzymując nadzieję zachowania dorobku intelektualnego Europy. RF nigdy nie była skłonna do rozdawania znacznych sum pieniędzy, zwłaszcza jeśli nie wiadomo było, do czyich rąk tak naprawdę trafią. Drobne, precyzyjnie dozowane środki, strategicznie przyznawane wybranym instytucjom, mogły okazać się czynnikiem decydującym o tym, czy „wartości stanowiące wielkie nadzieje na przyszłość przetrwają czy przeminą"[182].

Postawa ta w widoczny sposób obrazuje stosunek Fundacji do filantropii, która poza aspekt czysto technicznej współpracy z odbiorcami grantów, aby utrzymać ich przy życiu, swój wkład widziała w idei, w wartościach, w wyższym celu cywilizacyjnym, co składało się na „politykę wiedzy".

Należy się nie zgodzić z nadal pokutującym przekonaniem, że jak twierdzi m.in. David C. Hammack, „amerykańska filantropia nie odpowiedziała efektywnie na wielki kryzys gospodarczy [lat 30. XX wieku] i odegrała pomniejszą rolę w trakcie II wojny światowej"[183]. Filantropia nie tylko przetrwała, ale wprowadzając wiele procedur, wzmocniła sektor pozarządowy. Projekty, które zaczęły zaś powstawać w tym czasie, łączyły nie tylko reformatorski duch ery progresywnej, ale wprowadzały świat nauki na nieznany dotąd poziom przy aktywnej współpracy pozostałych sektorów[184].

---

[181] RAC, RF, RG 1.1, series 700, box 15, folder 107, RF, *A War Time Program for the Foundation in Europe*, 5 December 1939, 7–15.

[182] Ibidem, 15–20.

[183] David C. Hammack, „Failure and Resistance: Pushing the Limits in Depression and Wartime", w: *Charity, Philanthropy, and Civility*, 263–280, tutaj 280. Twierdzenie to zostało obalone; zob. Nowaczewska, *Dobroczynna*.

[184] Profesor Paul Light wskazuje rolę sektora pozarządowego jako kluczową dla zmiany polityki państwa w wielu kwestiach, tj. praw wyborczych, równouprawnienia w miejscu pracy, pokonania polio i gruźlicy (wśród innych naukowych osiągnięć), kampanii o lepszy standard wody, żywności i leków, ale za najważniejszą uznaje „intelektualną energię, która pomogła stworzyć [front] do walki o odbudowę Europy po II wonie światowej". Paul C. Light, *Sustaining Nonprofit Performance: The Case for Capacity Building and the Evidence to Support It* (Washington, DC: Brookings Institution Press, 2004), 13. Twierdzenie to popierają fakty zaprezentowane m.in. przez: Fleishman, et.al., *Casebook*;

Do niewątpliwych sukcesów tego i poprzedzającego okresu należały te osiągane za sprawą Fundacji Rockefellera w eksperymentalnej biologii[185], nowych technikach i metodach badawczych z użyciem innowatorskich narzędzi i urządzeń laboratoryjnych[186], w rolnictwie[187] oraz naukach społecznych i humanistycznych. Wybuch wojny w Europie zmienił postrzeganie badań naukowych w Stanach Zjednoczonych. Przed wojną program Fundacji Rockefellera w dziedzinie nauk przyrodniczych, prowadzony przez Warrena Weavera[188], był najważniejszym programem naukowym finansowanym ze źródeł prywatnych. Przełomowe okazały się lata 1944–1946, kiedy ciężar finansowania, ale i sprawowanej kontroli został przejęty przez rząd federalny, czemu RF nie tylko się przyglądała, ale w czym czynnie uczestniczyła. Przychylała się do opinii Vannevara Busha, dyrektora Office of Scientific Research and Development – agencji rządowej powołanej przez prezydenta Franklina Delano Roosevelta w celu koordynowania badań naukowych na potrzeby wojska w czasie II wojny światowej, że najważniejszym „sposobem, w jaki rząd może promować badania przemysłowe, jest wsparcie badań podstawowych, które zwiększą obieg nowej naukowej wiedzy", a także „wspomaganie rozwoju naukowych talentów". Stworzony przez Busha raport, przy czynnym wsparciu m.in. Warrena Weavera, dał początek powołanej pięć lat później przez Kongres – National Science Foundation. Wyrażone przez Roosevelta życzenie, aby „nauka stała się jednakowo decydującym czynnikiem, kształtującym pomyślność narodu w okresie wojny i pokoju", ustanawiało nowe ambitne granice dla naukowych poszukiwań. Pałeczka przejęta przez

---

Krige, *American Hegemony and the Postwar Reconstruction of Science in Europe* (Cambridge, Mass.–London, England: MIT Press, 2006).

185 Ponad 30 mln USD wydanych na nauki przyrodnicze, z czego ponad 80% na eksperymentalną biologię, przyniosło spektakularne sukcesy w badaniach nad hormonami, krwią, witaminami, ludzką genetyką. RAC, RF, RG 3.1, series 915, box 1, folder 6, Natural sciences – program and policy, 11.04.1933; RG 3.1, series 915, box 2, folder 14, Warren Weaver, *The Program of the Natural Sciences*, March 1950; zob. też Fosdick, *The Story*, 156–166.

186 Były wśród nich akceleratory, cyklotrony, aparaty do dzielenia i mierzenia molekuł, spektrografy, teleskopy. Fosdick, *The Story*, 167–180.

187 Eksperymentalne programy RF, z powodzeniem prowadzone w Stanach Zjednoczonych, Europie, Azji i Ameryce Łacińskiej, umożliwiły wyprodukowanie bardziej odpornych nasion, przy zastosowaniu nowych metod ochrony roślin, nawożenia i nawadniania, przynosiły lepsze plony, zapewniające więcej żywności. Zielona rewolucja w Meksyku i Kolumbii zapoczątkowała powolny proces dźwigania tych krajów znad głodowej i ekonomicznej przepaści. RAC, RF, RG 3.1, series 908, box 14, folder 144, The world food problem, agriculture, and the Rockefeller Foundation, 21.06.1951; zob. też: Fosdick, *The Story*, 181–191; Abrahamson, *Beyond*, 142–153.

188 Warren Weaver pełnił funkcję dyrektora sekcji nauk przyrodniczych (Natural Science Division), a w trakcie wojny również funkcję szefa Applied Mathematics Panel of the Office of Scientific Research and Development. W 1951 r. został wybrany na prezesa American Association for the Advancement of Science. Sylwetkę tego znakomitego naukowca i wybitnego administratora, któremu nauka amerykańska i światowa tak wiele zawdzięcza, przybliża prezes RF w latach 1948–1952 Chester Irwing Barnard w artykule: „Warren Weaver, AAAS President-Elect", *Science* (New Series) 117 (1953), 3034: 174–176.

rząd ułatwiła RF podjęcie decyzji o oddaniu pola w dziedzinie fizyki i zmianie podejścia do sponsorowanych badań z czysto teoretycznych na praktyczne. Nauki stosowane miały stać się bliższe człowiekowi i spożytkowane dla dobra ogólnoludzkiego. W raporcie zatytułowanym *Science. The Endless Frontier* kierowana przez Busha komisja doradcza zawarła wizję, jaką od kilkudziesięciu lat propagowała RF, że nie istnieją bariery dla naukowych ambicji, a jedyną „granicą dla intelektualnych ambicji mogło być wyłącznie niebo"[189].

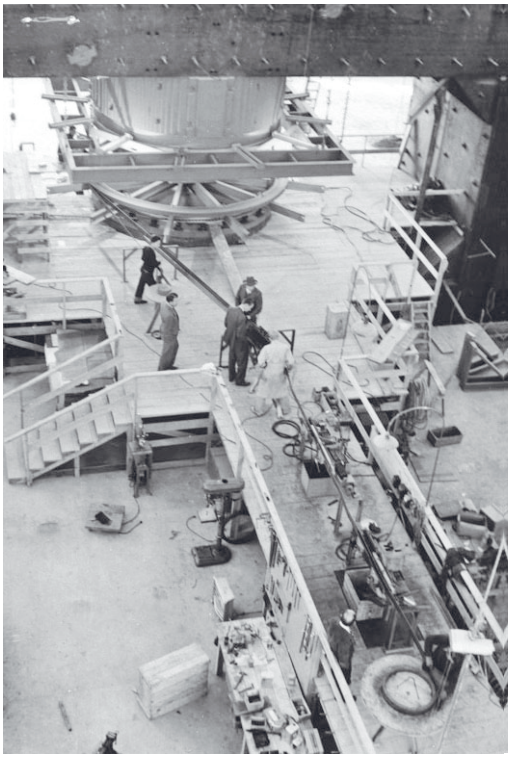
Nie ze wszystkich rezultatów swojej działalności Fundacja była na równi dumna. Jednym z takich przypadków była rola, jaką Fundacja odegrała w rozwoju energii atomowej[190]. Nie unikała jednak odpowiedzialności. Przewidując prawdopodobnie destrukcyjne dla ludzkości konsekwencje nadużycia energii atomowej, Fundacja Rockefellera czynnie uczestniczyła we wszystkich inicjatywach mogących zahamować niebezpieczne ukierunkowanie prowadzonych badań, co z oczywistych względów często stało poza jej bezpośrednim wpływem[191].

---

[189] W raporcie można przeczytać: „We think it very important that every boy and girls shall know that, if he shows that he «has what it takes,» the sky is the limit. Even if it be shown subsequently that he has not what it takes to go to the top, he will go further than we would otherwise go it there had been a ceiling beyond which he always knew he could not aspire". *Science. The Endless Frontier.* Report to the President on a Program for Postwar Scientific Research by Vannevar Bush, Director of OSRD, July 1945 (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1945), xviii–ix, 20, 141; zob. też *Science. The Endless Frontier*. Reprint in celebration of the National Science Foundation's 70th anniversary, 1950–2020. Foreword by France A. Córdova, 14the Director of NSF. https://www.nsf.gov/about/history/EndlessFrontier_w.pdf [25.09.2023]. Zmiany zachodzące w tym czasie w RF oraz wnioski płynące dla nauki z raportu Vannevara Busha, roli Wydziału Fizyki na Uniwersytecie Stanforda, roli Executive Office of the President czy Kongresu w rozwoju nauki opisuje: Nathan Reingold, „Choosing the Future: The U.S. Research Community, 1944–1946", *Historical Studies in the Physical and Biological Sciences* 25 (1995), 2: 301–328.

[190] W 1940 r., kierując się „nieopanowanym apetytem na wiedzę", RF przyznała 1,15 mln USD na budowę 184-calowego cyklotronu na Uniwersytecie Kalifornijskim w Berkley. Już pięć lat później, krótko po użyciu bomby atomowej w Hiroszimie i Nagasaki, prezydent Raymond Fosdick stwierdził, że „Fundacja nie może uciekać od odpowiedzialności za konsekwencje, jakiekolwiek by były. (…) Bomba atomowa jest rezultatem wpływów, które niezamierzenie pomogliśmy uruchomić". RF, *Annual Report of 1956*, 8–9.

[191] Warren Weaver, jak typowy naukowiec, z entuzjazmem wypowiadał się o wykorzystaniu energii atomowej, twierdząc, że „moralizowanie na temat bomby atomowej z punktu widzenia przeszłego wieku" było jego zdaniem „głupie i pozbawione sensu". Szczęśliwie większość członków zarządu RF z niepokojem patrzyła na przyszłość swojego kraju, któremu tak łatwo przyszło użycie bomby atomowej wobec innego, niebędącego w posiadaniu takiej broni. „Nasza moralność ucierpiała", czytamy w liście Davida H. Stevensa do prezydenta RF Raymonda Fosdicka. Fosdick w liście do Weavera pisał: „Powinniśmy być dumni z tego, że wyścig o to, kto pierwszy zbuduje bombę atomową, został wygrany przez naszych naukowców. (…) Dwie bomby oszczędziły tysiące istnień amerykańskich i może nawet japońskich. Ale ten krok będzie w przyszłości kosztował miliony amerykańskich istnień. To my legitymizowaliśmy użycie bomby atomowej jako broni wojennej. My przypieczętowaliśmy zgodę na tak niedyskryminującą rzeź. My ją moralnie usankcjonowaliśmy. Co więcej, usankcjonowaliśmy użycie jakiejkolwiek broni, bez względu na to jak niszczycielskiej, jaka w przyszłości będzie zdolna wygrać wojnę, bez względu, ile tysięcy istnień wymaże z pamięci". To Ameryka otworzyła tę puszkę Pandory,

Cyclotron, the Lawrence Radiation Laboratory, University of California Berkeley, 1942, ©RAC

Fundacja Rockefellera dostrzegała przewrotność wojny, w wyniku której doszło do zniweczenia wieloletniego dorobku największego centrum badawczego w dziedzinie matematyki i fizyki na Uniwersytecie w Getyndze. Tym samym jednak wojna przyczyniła się znacząco do wzmocnienia kadry naukowej w USA i Anglii. Granty Fundacji dla Getyngi przez lata pozwalały jej rosnąć w siłę, przyciągając coraz to nowe rzesze światłych umysłów i zdolnych studentów z całego świata. Reżim nazistowski, pozbywając się naukowców żydowskiego pochodzenia, sprawił, że wielu pozostałych składało dobrowolne rezygnacje. I o ironio, znaleźli oni schronienie właśnie w USA. „Gdyby Hitler powziął dobroczynną decyzję o stworzeniu w Ameryce największego matematycznego centrum na świecie, nie mógłby osiągnąć większego sukcesu niż swoją bezwzględnością", czytamy w raporcie Fundacji[192]. Z grupy 131 czołowych europejskich matematyków, którzy w ciągu kilku lat wyemigrowali do USA, aż 16 wywodziło się z Uniwersytetu w Getyndze. Swoją wiedzą przyczynili się do rozbudowy potencjału militarnego Ameryki, która z czasem pokonała wrogie armie. Kluczowe znaczenie w tym procesie miała Fundacja Rockefellera, właściwie przeznaczając środki finansowe, tym samym stając się decydentem w ukierunkowywaniu wiedzy. Za pośrednictwem NRC Fundacja przyznała 28 grantów dla nowo przybyłych oraz sumę 135 tys. USD na stypendia badawcze, a także kilkanaście tysięcy na publikacje czasopism naukowych w dziedzinie matematyki. Uniwersytet Browna otrzymał 50 tys. USD na materiały pomocnicze i książki. Jedynie w roku akademickim 1942–1943 na stypendia w matematyce stosowanej przyznano 30 tys. USD, a kolejne 30 tys. USD na zwiększenie liczby studentów

„nie zaprotestowała, nie zakazała, nie wprowadziła sankcji wobec kraju, który choćby groził jej użyciem. Straciliśmy wszelkie szanse moralnego przywództwa. Nasze ręce nie są czyste. Zajęliśmy miejsce pośród zwycięzców historii, którzy wygrywali dzięki całkowitej bezwzględności. Moje sumienie jest poruszone, tak jak sumienie wielu Amerykanów. (…) Posialiśmy huragan, którego plony jeszcze nadejdą". RAC, RF, RG 3.2, series 900, box 31, folder 167, Letter from Warren Weaver to Raymond B. Fosdick, 10.09.1945; Letter from David H. Stevens to Raymond B. Fosdick, 30.08.1945; Letter from Raymond Fosdick to Warren Weaver, 29.08.1945.

192 RF, *Annual Report of 1942*, 27.

o 110 osób. W tym czasie Massachusetts Institute of Technology (MIT) dostał ponad 130 tys. USD na nowe projekty badawcze[193].

Każda z sekcji RF, reprezentująca jedną z pięciu dziedzin, miała swój bezpośredni udział w wysiłku wojennym, mając przekonanie, że wykonana praca będzie pożyteczna również po zakończeniu światowego konfliktu. W dziedzinie zdrowia publicznego, dzięki wyprodukowanej w 1936 roku w laboratoriach Fundacji szczepionce przeciw żółtej febrze, RF mogła przyczynić się do ochrony amerykańskich żołnierzy i jednostek sprzymierzonych, wysyłając ponad 14,5 mln dawek na front. Powołana w tym celu specjalna Komisja ds. Zdrowia RF (RF Health Commission to Europe) prowadziła zintensyfikowane badania nad tyfusem, malarią, grypą, chorobami układu oddechowego, szkarlatyną, a także blisko współpracowała z Amerykańskim Czerwonym Krzyżem[194].

W dziedzinie nauk medycznych RF ufundowała projekt kształcenia brytyjskich studentów medycyny[195]. Finansowała także badania nad rozwojem techniki operowania na otwartym mózgu na Uniwersytecie w Edynburgu. RF wspomagała rozwój psychiatrii. W ciągu dekady wydatkowano 14 mln USD w kraju i za granicą. W trakcie wojny przyznano kolejne pół miliona dla dziewięciu centrów, m.in. na badania psychologicznych aspektów wojny, jak strach i odwaga, których wyniki były niezwykle oczekiwane przez Departament Wojny[196]. Inne podobne przedsięwzięcia dotyczyły higieny psychicznej i przygotowania kadry socjalnych pracowników psychiatrycznych. Zdaniem Williama H. Schneidera ktokolwiek osiągnął naukowy sukces i sławę w tej dziedzinie między 1920

---

193 RF, *Annual Report of 1942*, 29–30.

194 RAC, RF, RG 3, box 26, folder 217, Fosdick, *The War Work of The Rockefeller Foundation*, 4–5; RF, *Annual Report of 1939*, 25–32, 33–35; *Annual Report of 1940*, 18–24, 28–32; *Annual Report of 1941*, 13–25; *Annual Report of 1942*, 14–18.

195 50 studentów z Anglii, Walii, Szkocji i Ulsteru przybyło do USA w 1941 i 1942 r. Mieli dokończyć przerwane lub niemożliwe do kontynuowania studia medyczne na amerykańskich i kanadyjskich uczelniach: Yale, Cornell, Johns Hopkins, Duke, Harvard, w Chicago, Montrealu, Toronto itd. Brytyjski „Lancet" opublikował relację 13 studentów, opisujących swoje wrażenia z pobytu i wdzięczność za okazaną przychylność. Tym sposobem wyrażane opinie ugruntowywały Fundację Rockefellera w przekonaniu o słuszności planu budowania międzynarodowego porozumienia przez wymiany naukowe nawet w tak trudnych czasach. „W ciągu ostatnich miesięcy słuchałem Toscaniniego, Heifetza, Rachmaninowa i Horowitza, oglądałem przedstawienie «Makbeta», któremu niczego nie można było zarzucić; przejechałem do Chicago i z powrotem, nie zdając sobie sprawy, że pokonałem odległość z Londynu do Warszawy w dwa dni (…); przytyłem od jedzenia batoników czekoladowych i hot dogów; odkryłem, że angielski krój spodni jest mało wygodny; krzyczałem na meczach footballu, chociaż nadal nie mam pojęcia dlaczego; zawarłem wiele przyjaźni ze studentami i profesorami; zaręczyłem się. Lubię Amerykę". RF, *Annual Report of 1942*, 19–21; zob. też Fosdick, *The Story*, 270.

196 Głównie były to Yale, Harvard, Uniwersytet Medyczny w Tennessee, Uniwersytet Johnsa Hopkinsa oraz uniwersytety w Edynburgu, Chicago, Montrealu i Bostonie oraz Amerykańskie Stowarzyszenie Psychiatryczne. Na wielu z nich z pomocą RF utworzono wydziały psychiatrii, wspomagając je przyuczelnianymi klinikami. Rozwijano nowe kierunki badawcze, które blisko współpracowały z wydziałami psychiatrii, od neurologii i neurochirurgii, przez chemię mózgu, neuroanatomię, neurofizjologię. RF, *Annual Report of 1942*, 23–24; *Annual Report of 1944*, 31–34.

a 1950 rokiem, z pewnością był stypendystą Fundacji Rockefellera, która mogła przypisać sobie część zaszczytów[197].

W dziedzinie nauk przyrodniczych wiele z finansowanych przez RF projektów z oczywistych względów było objętych tajemnicą. Ze środków RF kontynuowano jednak produkcję radioaktywnych izotopów oraz z sukcesem odseparowano plazmę z krwi. W międzyczasie sponsorowano publikacje brytyjskich periodyków naukowych. MIT badało metody przechowywania żywności, a NRC z Kanady sprowadzał kanadyjskich naukowców do współpracy z amerykańskimi[198]. W obu dziedzinach – naukach medycznych i zdrowiu publicznym oraz naukach przyrodniczych, wiodąca rola Fundacji z okresu przed i w trakcie wojny uległa zminimalizowaniu po 1945 roku. Pierwszym powodem był podjęty wielki wysiłek w odbudowie Europy po zniszczeniach a drugim – włączenie się w te obszary rządu federalnego[199]. Plan Marshalla i powiązana z nim „rekonstrukcja" nauki, edukacji, badań w krajach Europy, skupiły sporą część uwagi Fundacji, podczas gdy rząd z większą odpowiedzialnością przejął ciężar finansowania tych w kraju, o czym już wspomniano[200]. Warto jednak zauważyć, że w 1945 roku w dokumentach i publicznie udostępnianych raportach Fundacja otwarcie wypowiada się o przedefiniowaniu roli rządu i prywatnych organizacji w wielu dziedzinach, takich jak zdrowie czy badania w naukach przyrodniczych i innych[201].

Trzecim powodem była kolejna restrukturyzacja w samej Fundacji, w której połączono dotychczas autonomicznie działające niezależne IHD i sekcję Nauk Medycznych

---

[197] William H. Schneider, „The Men Who Followed Flexner: Richard Pearce, Alan Gregg, and the Rockefeller Foundation Medical Divisions, 1919–1951", w: *Rockefeller Philanthropy and Modern Biomedicine: International Initiatives from World War I to the Cold War*, red. William H. Schneider (Bloomington, Ind.: Indiana University Press, 2003), 46.

[198] RF, *Annual Report of 1942*, 139–169; RF, *Annual Report of 1943*, 143–171; RF, *Annual Report of 1944*, 149–175.

[199] Zdaniem wielu ani fundacje, ani tym bardziej plan Marshalla nie były niezbędne do odbudowy Europy, która sama podniosłaby się ze zniszczeń; por. Alan S. Milward, *The Reconstruction of Western Europe, 1946–1951* (Berkley: Univ. Of California Press, 1984), *passim*, zwłaszcza, 463–464, 476, 480, 491–498; odmienną opinię zob. David Ellwood, *Rebuilding Europe: Western Europe, America, and Postwar Reconstruction* (London: Longman's, 1992), rozdz. 8. Należy się zgodzić, że odbudowa miała większe znaczenie polityczne, ideologiczne i psychologiczne, a w przypadku roli fundacji filantropijnych – naukowe, a europejscy partnerzy nie byli „gliną w rękach amerykańskich garncarzy"; zob. Michael Hogan, *The Marshall Plan: America, Britain, and the Reconstruction of Western Europe, 1947–1952* (Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1987), 428–445.

[200] Krige, *American*, rozdz. 2: Science and the Marshall Plan.

[201] RF, *Annual Report of 1945*, 120, 147–148, 188–189, 204. Fundacja podaje setki projektów wykonywanych we współpracy z rządami innych krajów, lokalnymi i federalnymi, jako przykład relacji, jakie mogą tworzyć organizacje prywatne i sektor publiczny właśnie, oraz pozytywnych efektów, jakie przynoszą, prowadząc często do przejęcia przez nie programów; zob. RF, *Annual Reports of 1940, 1941, 1942, 1943, 1944, 1945*.

(DMS) w jedną – Sekcję Medycyny i Zdrowia Publicznego (DMPH)[202]. Przy jednoczesnej konsolidacji działalności nastąpiło spore rozproszenie projektowe, kiedy zaczęto przyznawać więcej krótkoterminowych, pomniejszych grantów pomocowych (*grants-in--aid*), a nie projektowych[203].

W konsekwencji, dostrzeżonej już wcześniej, lawinowo rosnącej populacji świata, Fundacja Rockefellera sponsorowała nie tylko projekt dotyczący powiązań między rozwojem a liczbą ludności w krajach Trzeciego Świata, prowadzony przez Biuro ds. Badań nad Populacją w Princeton[204], ale poszukiwała coraz skuteczniejszego sposobu na wykarmienie cierpiących z powodu głodu i niedożywienia mas ludzi na tym obszarze. Zielona rewolucja, zapoczątkowana w Meksyku, rozprzestrzeniała się na inne kraje Ameryki Łacińskiej i Azji[205].

W dziedzinie nauk społecznych Fundacja Rockefellera przyznawała granty badawcze dla Council on Foreign Relations, Foreign Policy Association, Institute of Pacific Relations, New School for Social Research, Royal Institute of International Affairs, Uniwersytetu Oksfordzkiego i Uniwersytetu Yale, Canadian Institute of International Affairs, Swedish Institute of International Affairs i innym organizacjom i grupom zajmującym się studiowaniem problematyki wojny i pokoju. Z większym zainteresowaniem wspierano nowe dziedziny, m.in. relacje międzynarodowe, stabilizację gospodarczą i administrację publiczną. Celem miała być powojenna odbudowa społeczeństw, międzynarodowego życia ekonomicznego i politycznego, załagodzenie nacjonalizmów, odbudowa tolerancji i wiary w świecie „zindoktrynowanym przez nienawiść i strach", tworzenie efektywnej organizacji rządów, „mitygowanie społecznego i psychologicznego braku pewności oraz edukowanie ludzi do większej ekonomicznej, politycznej i społecznej świadomości"[206].

W szaleństwie wojny Fundacja starała się wspierać istotę człowieczeństwa, „zachowując przeszłość dla przyszłości" przez rozwój humanistyki i m.in. pomoc dla inicjatyw

---

[202] Zob. Aneksy 3B i 3C.

[203] Krytycznie wypowiadał się w kwestii nowej polityki następca Fosdicka prezydent RF w latach 1948–1952 Chester Barnard. Wilder Penfield, *The Difficult Art of Giving: The Epic of Alan Gregg* (Boston: Little, Brown, 1967), 299–300.

[204] Office of Population Research, kierowane przez Franka W. Notesteina, zajmowało się analizą i interpretacją globalnych trendów demograficznych, publikując tzw. *Population Index*. Drugi projekt realizowała Scripps Foundation for Research in Population Problems, działająca przy Miami University w Oxfordzie w stanie Ohio. Jego celem było zbadanie skutków zmian demograficznych na świecie, w tym struktur grup poszukujących zatrudnienia. RF przyznała obu instytucjom granty o łącznej wartości ponad 300 tys. USD. RF, *Annual Report of 1944*, 36–38, 187–189.

[205] RAC, RF, RG 3, box 26, folder 217, Fosdick, *The War Work of The Rockefeller Foundation*, 6–9; RF, *Annual Report of 1939*, 40–43, 155–202; *Annual Report of 1940*, 15–18, 34–37; *Annual Report of 1941*, 13–27, 37–40; *Annual Report of 1943*, 10–13.

[206] RAC, RF, RG 3, box 26, folder 217, Fosdick, *The War Work of The Rockefeller Foundation*, 9–10; RF, *Annual Report of 1939*, 54–57, 255–290; RF, *Annual Report of 1941*, 40.

w dziedzinie kultury. Wśród wielu projektów warto wspomnieć o grancie dla Boston Symphony Orchestra, ufundowaniu procesu kopiowania pełnego katalogu zbiorów Biblioteki Kongresu USA, który rozesłany został do 50 największych bibliotek na świecie, czy też o grancie dla Dumasa Malone'a na przygotowanie monumentalnej biografii Thomasa Jeffersona. Fundacja zaangażowała się w pierwsze fundamentalne badanie nad wymuszoną relokacją Amerykanów japońskiego pochodzenia pierwszego i drugiego pokolenia (Issei i Nisei oraz Kibei[207]), mieszkających na zachodzie Stanów Zjednoczonych[208].

Fundacja Rockefellera w znacznym stopniu sfinansowała zorganizowane przez ACLS kursy nauki języka japońskiego, chińskiego i rosyjskiego, a z czasem również tureckiego, arabskiego, perskiego, hinduskiego, malezyjskiego, tybetańskiego i syjamskiego. Fundowała akademickie programy języka chińskiego dla personelu administracji państwowej oraz publikację japońskiego słownika terminów technicznych dla armii amerykańskiej. Prowadzony przez ponad dziesięć lat pod kierunkiem ACLS program języków obcych, stał się ważnym przyczynkiem do rozwoju metodyki nauczania języków obcych w amerykańskiej armii[209]. RF dotowała publikacje, jak słowniki, książki do gramatyki, tłumaczenia i bibliografie[210]. Wszystkie te inicjatywy miały znaczenie nie

---

[207] Issei to „pierwsze" pokolenie, które emigrowało do USA między 1880 a 1924 r., kiedy Kongres zakazał emigracji z Azji. Nisei, to dzieci Issei, urodzone już w USA; według standardów amerykańskich to oni właśnie stanowią pierwsze pokolenie. Mimo że mieli obywatelstwo, na Zachodnim Wybrzeżu wyjątkowo mocno doświadczali dyskryminacji na każdym polu, z segregacją w szkołach i miejscach publicznych włącznie. Kibei – „powracający do Ameryki", to również dzieci Issei, urodzone w USA, ale kształcone w Japonii. Oni doświadczali szczególnie złego traktowania, nawet ze strony własnych rówieśników Nisei. Harlan D. Unrau, *The Evacuation and Relocation of Persons of Japanese Ancestry during World War II: A Historical Study of the Manzanar War Relocation Center*, National Park Service, 1996, https://www.nps.gov/parkhistory/online_books/manz/hrs.htm [12.05.2024].

[208] RF przekazała 32,5 tys. USD na potrzeby przygotowania i publikacji badań, których efektem była książka autorstwa Dorothy Swaine Thomas i Richarda S. Nishimoto, *The Spoilage: Japanese American Evacuation and Resettlement* (Berkeley: Univ. Of California Press, 1946), którzy opisywali los 127 tys. Japończyków, siłą przesiedlanych, umieszczanych w obozach i poniżanych jako wrogów, ponieważ „Japoniec jest Japońcem – raz Japońcem zawsze Japońcem [pozostaniesz]". RAC, RF, RG 1.2, series 205.S, box 12, folder 83, Trustees Bulletin: *What happened in an American concentration camp*, December 1946; RF, RG 1.1, series 200.R, box 198, folder 2369, Mortimer Graves, *Dossier on certain developments in the study of the Orient in the United States during the war* (Washington, D.C.: ACLS, 1945), 1–8.

[209] Przyczynkiem do tego była współpraca z Mortimerem Gravesem, późniejszym prezydentem ACLS. Jeszcze jako sekretarz tej organizacji zapewnił grant od RF na stworzenie pierwszego samouczka do nauki języków obcych, w którym kładziono nacisk na zrozumienie mowy, a nie umiejętności pisania. Jeszcze w latach 30. XX w. był też zwolennikiem utworzenia studiów dalekowschodnich, przygotowujących m.in. specjalistów w tych językach, co okazało się zbawiennym w skutkach ruchem, ponieważ okazali się oni bezcennym nabytkiem w czasie II wojny światowej; zob. m.in. Matthew D. Linton, „Any Enlighted Government: Mortimer Graves' Plan for a National Center for Far Eastern Studies, 1935–46", *The Journal of American –East Asian Relations* 24 (2017), 1: 7–26.

[210] RAC, RF, RG 1.1, series 200.R, box 197, folder 2365, Minutes of the RF regarding the ACLS and the completion of the linguistic atlas of New England, 15.10.1937; RF, RG 1.1, series 200.R, box

tylko strategiczne dla bezpieczeństwa kraju i rozwoju zrozumienia świata zewnętrznego, ale dotyczyły też nawiązania współpracy na każdym szczeblu działalności człowieka. Doświadczenia zdobyte przez ten czas okazały się zaś niezwykle pomocne, kiedy już po wojnie Fundacja Rockefellera zaangażowała się w naukę języka angielskiego i *American Studies* w Europie.

Pod koniec wojny Fundacja Rockefellera rozpoczęła nowy projekt, którego dalekosiężnym efektem miało być budowanie międzynarodowego porozumienia, opartego na wymianie wiedzy na temat języka, kultury, społeczeństwa, realiów politycznych i innych uwarunkowań. Program ten dotyczył jednego projektu – *area studies*, czyli studiów regionalnych. Do już rozwijanych badań nad kulturą islamu w 1943 roku dodano *Slavic studies*, czyli studia nad językami i kulturą krajów słowiańskich. Fundacja przyznała granty celowe dla Biblioteki Kongresu na zakup literatury, a dzięki ACLS zintensyfikowano kursy języka rosyjskiego i innych języków słowiańskich. Całkowicie eksperymentalnym projektem był, fundowany z grantu RF, program kursów na poziomie licencjatu w dziedzinie historii, literatury, realiów życia codziennego i relacji międzynarodowych ze Związkiem Radzieckim. Pierwszy instytut z pełnym programem studiów powstał tuż po wojnie, kiedy jeden konflikt zaczął przekształcać się w kolejny. To, co rozpoczęto z potrzeby poznawczej, wkrótce okazać się mogło kluczem do pokonania ewentualnego wroga. I tak RF uruchomiła Russian Institute na Columbia University, ale o tym w kolejnym podrozdziale[211].

ACLS ze środków RF zajęła się utrwaleniem na mikrofilmach bezcennych dzieł literatury i dokumentów przechowywanych w brytyjskich bibliotekach, bowiem realne było zagrożenie bezpowrotnego ich zniszczenia w wyniku nasilonych nalotów bombowych. Tym sposobem utrwalono zbiory Muzeum Brytyjskiego, bibliotek w Oksfordzie i Cambridge, archiwum narodowego oraz wiele ze zbiorów Biblioteki Królewskiej w zamku Windsor, takich jak pamiętniki królowej Wiktorii i Jerzego V. Granty celowe

---

228, folder 2717, Minutes of the RF regarding Cornell University and the development of Russian studies, 17.05.1940; RF, RG 1.1, series 200.R, box 2365, David H. Stevens, Memo regarding a school of modern Oriental languages and civilizations in Washington, 5.06.1941; RF, RG 3.1, series 911, box 3, folder 18, William Freeman Twaddell, Charles B. Fahs, *Rockefeller Foundation Program in Linguistics and Language Study*, 1934–1959; nt. rezultatów tych projektów zob.: Harry Kurz, „The Future of Modern Language Teaching", *The Modern Language Journal* 27 (1943), 7: 460–469; Earl H. Pritchard, „The Foundations of the Association for Asian Studies, 1928–48", *The Journal of Asian Studies* 22 (1963), 4: 513–525; Pauline Yu, „ACLS and the Promotion of Chinese Studies in the United States, 1928–1958", *Journal of the American Oriental Society* 141(2021), 4: 895–910.

211 RAC, RF, Geroid Tanquary Robinson, „The Russian Institute, 27.11.1944", http://rockefeller100.org/items/show/5195 [19.09.2023]. RF, *Annual Report of 1939*, 68–70, 295–350; *Annual Report of 1941*, 48–52; *Report of 1942*, 35–39; *Report of 1943*, 30–33; zob. też Fosdick, *The Story*, 249–251. Na temat powstania Instytutu Rosyjskiego i początkach studiów rosyjskich zob. David Engerman, „The Ironies of the Iron Curtain. The Cold War and the Rise of Russian Studies in the United States", *Cahiers du monde russe* 45 (2004), 3–4: 465–495.

przeznaczono także na zebranie dokumentacji dotyczącej brytyjskiej architektury, budynków zagrożonych zniszczeniem, w formie rysunków, zdjęć, pomiarów katedr, kościołów, kolegiów, a nawet cennych budynków mieszkalnych, które składały się na dziedzictwo brytyjskiej cywilizacji. Podobną ochroną otoczono zbiory dziedzictwa kulturowego pozostałych krajów europejskich. Z pomocą finansową Fundacji ACLS utworzyła specjalną komisję ochrony zabytków na obszarze objętym wojną. Jej członkowie zostali w 1943 roku powołani przez Departament Stanu do składu Komisji dla Ochrony i Ratowania Artystycznych i Historycznych Zabytków. Jednym ze wspólnych zadań komisji i ACLS było stworzenie na potrzeby wojska (przed ewentualnymi nalotami) kilkuset map włoskich, greckich, francuskich i bałkańskich miast oraz obszarów, gdzie występowały cenne zabytki. W późniejszym czasie kontynuowano projekt również w Holandii, Danii, Belgii, Czechach, Austrii i na Węgrzech[212].

Fundacja Rockefellera nie ignorowała własnego dziedzictwa kultur, regionów i mniejszości. Wręcz przeciwnie, pragnęła je docenić i zachować dla potomnych. Badania regionalne, zapoczątkowane przez Texas State Historical Association, University of Wisconsin czy Huntington Library w Pasadenie, zostały sfinansowane przez RF. Badania objęły kultury od stanów Południa, przez południowy zachód Stanów Zjednoczonych, aż po Pacyfik[213] i na stałe zostały wpisane w program badawczy praktycznie każdego uniwersytetu w USA.

Trudno oszacować w wartościach bezwzględnych, jakie kwoty RF wydatkowała na konkretne potrzeby wojenne, ponieważ wiele z nich przyznawanych było przez poszczególne sekcje – nauk medycznych, zdrowia publicznego, nauk przyrodniczych czy humanistycznych. Precyzyjnie można jedynie określić, że ze względu na trudną ogólnoświatową

---

[212] RAC, RF, RG 1.1, series 401.R, box 57, folder 750, Waldo G. Leland, Proposals for microcopying materials in the King's Library at Windsor Castle, 19.08.1941; Daniel Patrick O'Brien, Memorandum regarding aid to the King's Library, Windsor Castle, England, 3.12.1941; Letter from John Marshall to David H. Stevens, 1941; RF, *The War Work of The Rockefeller Foundation*, 10–11; RF, *Annual Report of 1939*, 58–61; *Annual Report of 1941*, 44–48; *Annual Report of 1943*, 33–35; zob. też Fosdick, *The Story*, 242–245. Początkowy wysiłek utworzonej przez ACLS sekcji zwanej *Monuments, Fine Arts and Archives* (MFAA) został pod koniec wojny przejęty przez rząd Stanów Zjednoczonych, który stworzył na podstawie zebranych materiałów wspomnianą komisję – American Commission for the Protection and Salvage of the Artistic and Cultural Monuments in Europe. Fundacja Rockefellera miała w tym swój kluczowy udział finansowy, przyznając ponad 300 tys. USD (wartość obecna) na ten cel. Historia pracy tzw. muzealników (*Monuments Men*) została przedstawiona w filmie pod takim tytułem. Rockefeller Foundation, Barbara Shubinski, *Behind the Curtain: Founding the Real Life Monuments Men,* https://www.rockefellerfoundation.org/blog/behind-curtain-funding-real-life [16.08.2024]; Lynn Nicholas, *The Rape of Europa: The Fate of Europe's Treasures in the Third Reich and the Second World War* (New York: Vintage Books, 1994); Robert M. Edsel, Bret Witter, *The Monuments Men: Allied Heroes, Nazi Thieves and the Greatest Treasure Hunt in History* (New York: Little, Brown and Company, 2009); *The Monuments Men*, reż. George Clooney, Columbia Pictures, Babelsberg Studio, 2014. Pełna lista muzealników zob. *Monuments Men and Women*, https://www.monumentsmenandwomenfnd.org/monuments-men-and-women [6.09.2024].

[213] Zob. Fosdick, *The Story*, 257–258.

sytuację ekonomiczną, wartość posiadanych przez RF aktywów spadała, podobnie jak podczas trwania wielkiego kryzysu gospodarczego lat 30. XX wieku. Rzutowało to na wysokość odsetek, z których finansowane były programy poszczególnych sekcji. Wiadomo, że w 1942 roku środki wydane na programy za granicą wynosiły 33% ogółu, czyli były największe od rekordowego 1937 roku. Wzrost o 30%, w porównaniu z okresem od 1938 do 1941 roku, wynikał ze zwiększonych potrzeb RF Health Commission w związku z aktywnością wojenną za granicą oraz wzmożonymi działaniami Fundacji w Ameryce Łacińskiej[214].

RF, doświadczając rodzaju zawieszenia wobec programów w Europie, które z oczywistych względów nie mogły być realizowane, zwróciła się w stronę bezpieczniejszego, ale bardziej wymagającego i chłonnego obszaru, czyli Ameryki Łacińskiej. Działania wojenne zaburzały handel międzynarodowy i przepływ kapitału, a wynikające z tego problemy aprowizacyjne, czyniły kraje w tym regionie bardziej podatne na polityczne, kulturalne i gospodarcze wpływy państw Osi[215]. Utrzymanie tego obszaru w kręgu wpływów USA stało się kluczowym punktem strategii bezpieczeństwa USA[216]. Oczywiście 8 mln USD, o których mowa, wydawało się kroplą w bezmiernym morzu potrzeb

---

[214] RF, *Annual Report of 1942*, 5.

[215] Rzeczywiste zagrożenie, niewspółmierne do odczuć czy propagandy, jest poddawane dyskusji. Na temat tego zagrożenia i niemieckiej penetracji regionu zob. Max Paul Friedman, *Nazis and Good Neighbors: The United States Campaign against the Germans of Latin America in World War II* (Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2003), 59, 64–65, 73. Szczególnie wart polecenia jest rozdział 2, obrazujący, jak mieszanka różnych czynników przygotowała „dezorientacyjny koktajl, łatwo połknięty przez Waszyngton"; por. Philip B. Taylor Jr., „Hemispheric Defense in World War II", *Current History* 56 (1969), 334: 333–339.

[216] W celu zmniejszania rosnących w regionie napięć, zbliżenia krajów Ameryki Łacińskiej nawzajem i do USA, w 1940 r. powołano Biuro ds. Koordynacji Relacji Handlowych i Kulturalnych Republik Amerykańskich. Rok później zostało przemianowane na Urząd ds. Relacji Międzyamerykańskich (*Office of Inter-American Affairs* – OIAA). Przewodniczył mu Nelson Rockefeller. OIAA stało się głównym koordynatorem działań prowadzonych przez rozmaite jednostki agend rządowych, sektor prywatny i pozarządowy. Niektóre z jego projektów, m.in. w dziedzinie zdrowia publicznego, były wzorowane na programach RF. Fundacja postanowiła włączyć się w pomoc rozwojową dla Ameryki Łacińskiej z powodów czysto humanitarnych, ale także ze względów bezpieczeństwa. Więcej nt. roli OIAA zob. RAC, RockFam, NAR Personal Papers, RG 4, series O: Washington, D.C., subseries 1, OIAA. W temacie strategicznej obecności USA w regionie i rzeczywistego jej wymiaru zob. Irwin F. Gellman, *Good Neighbor Diplomacy: United States Policies in Latin America, 1933–1945* (Baltimore: Johns Hopkins Univ. Press, 1979), rozdz. 11 i 12 oraz zwłaszcza 143, 166. W opinii Davida Greena to nie „relacje z Europą czy zagrożenia na linii Wschód–Zachód stanowiły problem dla pozycji USA w Ameryce Łacińskiej. Jego źródłem były wewnętrzne relacje i stosunek krajów regionu do Stanów Zjednoczonych". Politykę dobrego sąsiedztwa ocenia jako porażkę, ponieważ w „otwartym świecie" promowała „zamkniętą hemisferę", w konsekwencji prowadząc do wykształcenia „polityki powstrzymywania Ameryki Łacińskiej". Zdaniem autora najpewniejszą drogą zbliżenia ze Stanami Zjednoczonymi i ograniczenia „niebezpiecznie antyamerykańskiego nacjonalizmu" była ta wskazana przez Nelsona Rockefellera, czyli oparta na solidnej podbudowie bliskich relacji biznesowych. David Green, *The Containment of Latin America: A History of the Myths and Realities of the Good Neighbor Policy* (Chicago: Quadrangle Books, 1971), 142, 251, 291.

wojennych[217]. Zarząd Fundacji był boleśnie świadom znikomości proponowanych środków. Jak oceniano, „rządowi amerykańskiemu [środki te] wystarczyłyby na zaledwie czterdzieści pięć minut" działalności. Widząc toczącą się walkę, kiedy intelektualne i kulturalne życie człowieka podporządkowane jest przetrwaniu, nawet tak nieznaczące kwoty wydawały się pomagać w budowie mostu „pomiędzy tym, co człowiek cenił w przeszłości, a tym, co miał nadzieję zachować w przyszłości"[218].

Fundacja Rockefellera musiała przewidzieć ewentualne konsekwencje wojny dla swoich programów, podobnie jak musiała antycypować swoje przyszłe działania w powojennej Europie. Wiedziano, że prędzej czy później wojna się skończy i przyjdzie czas na odbudowę infrastruktury, naprawę zaplecza naukowego, rehabilitację relacji międzyludzkich, odnowę życia społecznego i kontaktów ze światem zewnętrznym. Dla dobra intelektualnego życia, dla dobra rozwoju nauki, dla dobra społeczeństw Fundacja Rockefellera powinna była zachować niezbędny obiektywizm i znaleźć wspólny język z władzami, które miały sprawować władzę w tych krajach. Reputację „bezstronności", którą Fundacja przez lata wypracowywała, zbudowano na regule pracy bez „narodowych czy religijnych" podziałów. Działalność RF miała „spajający i stabilizujący wpływ" na uczestników programów. W okresie „konfliktu i chaosu" aktywność Fundacji nabierała nowej formy. Pozostając w zgodzie z regułą „jedności w świecie", deklarowała jedynie „odkrywanie prawdy w nauce, poszukiwanie wspólnego języka badań dla dobra ludzkości"[219].

RF nie zerwała więc w wojennej pożodze kontaktów ze światem nauki, a jedynie ograniczyła je tam, gdzie pozbawiona pewnych norm, etyki i właściwych wartości działalność rządów krajów, takich jak Niemcy, Japonia, Włochy czy Rosja, czyniła obecność Fundacji niemożliwą. Tym samym, pozostawienie niespalonych mostów czyniło odtworzenie relacji sprzed wojny łatwiejszym. Choć czasem nie mogły one być takie same jak przed kilku laty, bo zabrakło wielu komponentów, jak choćby ludzi, którzy kiedyś stali na czele laboratoriów czy instytutów badawczych. Drogi transferu informacji i płaszczyzny, na jakich chciano zbudować nową międzynarodową współpracę naukową, nie stanowiły zaś poważniejszego wyzwania.

Z nową energią i typową dla przedstawicieli Fundacji werwą przystąpiono do planowanego od wielu lat przedsięwzięcia, a mianowicie odbudowy relacji międzynarodowych, budowy nowych społeczeństw opartych na demokratycznych zasadach i odtwarzania zniszczonego świata nauki, otwartego na możliwość wzajemnego inspirowania, przenikania i swobodnej wymiany myśli. „Świat spragniony wolności nie może permanentnie

---

[217] Szczegółowe dane nt. wielkości przyznanych środków w okresie II wojny światowej, ogółem i na poszczególne dziedziny, zob. Aneks 13.

[218] RF, *Annual Report of 1942*, 5–6.

[219] RAC, RF, RG 3, box 23, folder 172, RF, *The Foundation versus Japan*, 8.

pozostać w łańcuchach. Uniwersytety na wygnaniu, obozy koncentracyjne, stosy palonych książek" były, zdaniem RF, „przemijającym fenomenem". Niezachwianie wierzono, że „ludzie, którzy zasmakowali wolności, nigdy tego smaku nie zapomną" i znać go będą również kolejne pokolenia. Wierzono także, że tyrania kiedyś się skończy, pokonana przez ducha wolności, przez „rozum i prawdę"[220]. Deklaracja składana jeszcze w trakcie trwania działań wojennych już pokazywała kontynuację obranego kierunku – opartego na naukowych podstawach wiedzy – kształtowania opinii, relacji i wartości.

Powyżej sformułowana prawda była pobocznym skutkiem jeszcze poprzedniej wojny. Na Fundację, rząd i inne organizacje oraz instytucje wylano otrzeźwiający kubeł zimnej wody, bowiem z niejakim zaskoczeniem dostrzegły one konieczność zdobywania wiedzy w innych dziedzinach, poza medycyną i zdrowiem publicznym. To nauki społeczne, zmobilizowane do wysiłku kolejnej wojny, mogły dać odpowiedź na pytanie o statystyki, wydajność, przychód, opłacalność, odbiór społeczny czy też poparcie. To nauki społeczne, a nie ścisłe, umożliwiały poznanie istoty ludzkiej, skąd przyszła, dokąd zmierza, jak czuje, co i dlaczego myśli.

Podjęto zatem decyzję o obraniu dwóch dróg – ulepszania jakości zaplecza badawczego oraz podwyższania umiejętności i wiedzy naukowców, przy jednoczesnym zwiększaniu ich liczby. Z pomocą ponownie przyszły instytucje pośredniczące: Brookings Institution, Institute of Pacific Relations, National Bureau of Economic Research, Social Science Research Council, National Research Council i inne. A za pośrednictwem uniwersytetów na całym świecie Fundacja Rockefellera budowała zaplecze poznawcze rodzaju ludzkiego.

Po zakończeniu wojny Fundacja Rockefellera przygotowywała się również do zaprowadzenia porządków w kraju. Pamiętając sytuację po I wojnie światowej, Fundacja postanowiła wesprzeć starania ponownej mobilizacji społeczeństwa, tym razem już na potrzeby pokoju. Należało w krótkim czasie „wyprodukować" zastępy naukowców, kadry uniwersyteckiej, specjalistów w wielu dziedzinach. Nie zapominano również o artystach, którzy mieli uzupełnić miejsca po tych, którzy polegli podczas wojny. Mieli nadrobić stracone lata oraz zostać przygotowani do nowej roli, jaką Stany Zjednoczone przyjęły w jej trakcie, stając się kluczowym podmiotem w międzynarodowych relacjach na każdym poziomie i w każdej dziedzinie.

Projekt Fundacji Rockefellera zakładał uzupełnienie klauzul wynikających z G.I. Bill of Rights[221] w czterech najbardziej interesujących dla Fundacji dziedzinach. Po pierwsze,

---

[220] RF, *Annual Report of 1944*, 6.

[221] Ustawa *Servicemen's Readjustment Act of 1944* (P.L. 78–346, 58 Stat. 284m), podpisana 22.06.1944 r. przez prezydenta F.D. Roosevelta, zapewniała wiele benefitów weteranom powracającym z wojny. Pod warunkiem odbytej służby w wymiarze 120 dni w trakcie działań wojennych weteran miał prawo do nisko oprocentowanej pożyczki na zakup domu, założenie własnego biznesu, opłatę czesnego i pokrycie kosztów utrzymania w szkole wyższej lub jednorocznego zasiłku dla bezrobotnych. Zamiarem było

w 1943 roku RF ogłosiła projekt szkoleń, kursów uzupełniających dla absolwentów wydziałów medycznych wracających z wojny na łączną kwotę ponad 0,5 mln USD. Zakładano, że proces kształcenia, skrócony ze względu na wojnę, oraz ograniczone do minimum staże i rezydentury wymagały pewnej normalizacji i powrotu do wysokich standardów[222].

Po drugie, w naukach przyrodniczych wojna przerwała kariery wielu naukowców, podporządkowując je całkowicie wysoce wyspecjalizowanym potrzebom wojennych laboratoriów. Kilka tysięcy specjalistów w dziedzinie chemii i biologii, a także matematycy, fizycy i inżynierowie – dzięki pomocy RF mogło kontynuować swoje projekty badawcze, prace naukowe, studia podyplomowe czy doktoraty. Grupa ta miała za zadanie stworzyć przyszłe zaplecze wykładowców, nauczycieli i kierowników laboratoriów. Na ten cel RF przeznaczyła ponad 300 tys. USD, z których za pośrednictwem NRC ufundowano kilkaset stypendiów, co zadośćuczynić miało 8-procentowemu deficytowi ludzkiemu powstałemu w latach 1942–1945[223].

Po trzecie, w dziedzinie nauk społecznych Fundacja przyznała grant w wysokości 100 tys. USD dla SSRC. Od 1942 roku organizacja ta, z pomocą RF, funkcjonowała jako pośrednik w wyłuskiwaniu naukowców reprezentujących tę dziedzinę na potrzeby wojenne kraju. Agencje rządowe potrzebowały antropologów, ekonomistów, socjologów, statystyków, urzędników, którzy wykonywaliby ściśle określone zadania. Problem stanowił powrót do normalnej rzeczywistości, zajęć i kontynuowania niedokończonego procesu edukacji młodych i obiecujących przyszłych liderów w tej dziedzinie[224].

Po czwarte, RF podobną kwotą postanowiła wesprzeć na czas pokoju rekonwersję przedstawicieli humanistyki, od lingwistów i historyków po pisarzy. Program ten, w przeciwieństwie do trzech poprzednich, miał być administrowany bezpośrednio przez sekcję RF. Skierowany był przede wszystkim do dawnych stypendystów, miał także poszukiwać nowych talentów do rozwijających się badań regionalnych, czyli studiów bliskowschodnich, latynoamerykańskich i słowiańskich oraz amerykanistycznych[225]. Inicjatywa ta w całości wychodziła naprzeciw antycypowanym potrzebom w kraju, ale dostrzegała perspektywicznie konieczność zastąpienia w krótkim czasie „starej kadry", częściowo odchodzącej, ale którą chciano skierować do planowanych już przedsięwzięć

---

zapobieżenie ewentualnemu wzrostowi niekontrolowanego bezrobocia w chwili powrotu na rynek pracy sporej liczby młodych mężczyzn w czasie, kiedy gospodarka nie zdoła jeszcze efektywnie przestawić się na produkcję po wojnie. W bezpośrednim następstwie tej ustawy tylko z edukacji wyższej skorzystało około 2,2 mln weteranów. Ustawa była kilkakrotnie modyfikowana, m.in. w 1952, 1966, 1972 i 2008 r. Keith W. Olsen, „The G.I. Bill and Higher Education: Success and Surprise", 596–610.

222 RF, *Annual Report of 1944*, 19–21.

223 Ibidem, 21–22.

224 Ibidem, 22–23.

225 Ibidem, 23–24.

naukowo-badawczych w odbudowującej się Europie. Dotyczyć to miało przede wszystkim specjalistów *American Studies* oraz nauk społecznych, ze szczególnym uwzględnieniem stosunków międzynarodowych. O rozwoju obu dziedzin więcej w kolejnym podrozdziale.

Międzynarodowy konflikt zachęcił także do głębszego rozważenia, jak zbudować podstawy trwałego pokoju, którego „żywot" byłby dłuższy i trwalszy niż tego zawartego po I wojnie światowej. Fundacja Rockefellera pragnęła, aby rola nauki i postęp wiedzy nie zostały przeoczone, ponieważ odgrywają one rolę „umiędzynarodawiającą, wplatając aspekt jedności w społeczeństwo rodzaju ludzkiego". To przeplatanie się treści, wiedzy i umiejętności, zdobywanych dzięki wymianom naukowym, RF wizualizowała odbiorcom za pomocą obrazów pochodzących z pól toczącej się wojny:

> Amerykański żołnierz raniony w bitwie na Dalekim Wschodzie zawdzięcza swoje życie japońskiemu naukowcowi, Kitasato, który wyizolował bakterię tężca. Rosyjskiego żołnierza uratowała transfuzja krwi, którą można zawdzięczać Austriakowi, Landsteinerowi. Niemieckiego żołnierza przed tyfusem osłoniło odkrycie Rosjanina Miecznikowa. Duńskiego marynarza na Oceanie Indyjskim przed malarią chronią eksperymenty Włocha Grassiego, podczas gdy brytyjskiemu pilotowi w Afryce Północnej udaje się uniknąć pooperacyjnej infekcji dzięki naukowym odkryciom Francuza Pasteura i Niemca Kocha. W pokoju i w stanie wojny, wszyscy jednakowo korzystamy z wkładu w stan wiedzy wnoszonego przez każdy naród na świecie. (…) Nasze dzieci, (…) od urodzenia aż do śmierci otoczone są przez niewidzialny zastęp ludzi, którzy nigdy nie myśleli w kategoriach flag i granic, i którzy lojalnie nie służyli niczemu poza dobrobytem rodzaju ludzkiego[226].

* * *

Przyszedł czas na upowszechnianie wiedzy, która leżała u podstaw dokonującego się postępu – od idei powstania, przez serię reform wewnętrznych, budowanie sieci powiązań partnerskich, stworzenie platformy do testowania granic możliwości dla naukowych eksploracji prowadzących do bezprecedensowych przeobrażeń społecznych. Dzięki między innymi zmianie pokoleniowej i przejęciu kierownictwa przez kolejnego członka rodziny – Johna III, Fundacja Rockefellera wkraczała w nowy etap. Przy wielu

---

[226] RF, *Annual Report of 1941*, 9–10. Shibasaburō Kitasato, japoński lekarz i bakteriolog, opracował też antytoksyny dla dyfterii i wąglika. Karl Landsteiner, austriacki patolog i immunolog, pracował na Uniwersytecie w Wiedniu i Rockefeller Institute for Medical Research, w 1930 r. wyróżniony Nagrodą Nobla. Ilja Miecznikow, rosyjski zoologii i mikrobiolog, wyróżniony Nagrodą Nobla za badania w dziedzinie medycy za odkrycia w dziedzinie immunologii. Giovanni Battista Grassi, włoski zoolog i parazytolog, odkrył cykl rozwoju malarii, określił drogę przenoszenia pasożyta wywołującego malarię i gatunek komara, który był wektorem pasożyta.

zachodzących zmianach jednej regule pozostała wierna – konieczności niesienia pożytku ponad narodowymi podziałami, bez uprzedzeń i osądzania. „Myśl nie może być unarodowiona. Fundamentem jedności cywilizacji jest jedność życia intelektualnego”[227]. Wychodząc z tego założenia, Fundacja jeszcze w trakcie trwania działań wojennych już przewidywała odbudowę jedności naukowej i przekazywania sobie nawzajem bakcyla wiedzy, czyli przez *cross-fertilization*, jak proces ten nazywał Wickliffe Rose, tworzenia nowych fundamentów dla światowej współpracy. Aby spełnić te postulaty, należało najpierw stworzyć minimalne standardy życia, żywienia, zdrowia publicznego, podstaw ekonomicznych i politycznych. Fundacja Rockefellera zamierzała dokonać tego dzięki nowym metodom, nowym dziedzinom, dając nowy początek staremu światu. Całość jawiła się jako kwintesencja przejścia od filantropii naukowej do polityki wiedzy.

[227] RF, *Annual Report of 1941*, 11.

5. „Dokąd zmierzasz Dorotko?", czyli Fundacja Rockefellera podąża nowymi drogami

Od restrukturyzacji lat 20. i 30. XX wieku Fundacja Rockefellera zaczęła nabierać, jak wiatru w żagle, większego rozpędu, rozmachu, odwagi, emocjonowała się także wyzwaniami stojącymi przed organizacją w nowej rzeczywistości powojennego świata. Rozrywana i przez wszystkich pożądana, miała wszelkie podstawy puszyć się z powodu dotychczasowych osiągnięć. Chcąc więcej, mocniej i bardziej, musiała zachować przynajmniej pozory rozsądku, tak aby nie zniszczyła jej pycha i brak serca, nie pokonał strach, a głupota nie zniweczyła szans na odnalezienie właściwej drogi do celu. Zupełnie tak jak w opowieści o Dorotce, która w towarzystwie Tchórzliwego Lwa, pozbawionego rozumu Stracha na Wróble i Blaszanego Drwala bez serca, podążała wybrukowaną żółtymi kamieniami drogą do Szmaragdowego Grodu, gdzie Czarnoksiężnik z Oz miał pomóc im odnaleźć brakujące atrybuty i rozwiązać wszystkie ich problemy[1].

Fundacja Rockefellera również rozpoczęła podróż bez jasno określonego celu, bez pewności powodzenia, czasem w przypadkowym towarzystwie rozmaitych organizacji i instytucji, pragnąc zdobyć to, co nieosiągalne. Tak jak podróż Dorotki zakończyła się odnalezieniem drogi do domu, tak Fundacja zdołała obrać właściwy kurs, którym miała podążać przez kolejne kilkadziesiąt lat. O tym, jakich przygód doświadczyła po drodze, traktuje poniższy rozdział.

---

[1] Odwołanie do powieści *The Wonderful Wizard of Oz*, autorstwa L. Franka Bauma z 1900 r., nie jest przypadkowe. Opowieść dla dzieci pełna jest alegorii i metafor do współczesnego życia, co szczególnie wyeksponowano w musicalowej wersji, wystawionej na Broadwayu w 1902 r. Baum, adaptując opowieść dla dorosłej widowni, podkreślił wiele elementów odnoszących się do współczesnej polityki, przede wszystkim problemów wieku pozłacanego (Gilded Age). Pojawiły się odniesienia do polityki monetarnej, do takich polityków jak William Jennings Bryan czy prezydent Theodore Roosevelt. Musical cieszył się ogromną popularnością, miał prawie 300 przedstawień i trwającą kilka lat trasę. Ważne były żarty odnoszące się do Johna D. Rockefellera Seniora. W wielu interpretacjach dostrzeżono również odniesienia do jego naftowego biznesu, widząc w nim złą czarownicę z zachodu. Założona przez Seniora Fundacja Rockefellera miała być Dorotką, ratującą jego i świat. Pracownicy RF w korespondencji odwołują się ponadto do określeń „short of miracle", „magic", „journey", „path", stąd literackie połączenie wykorzystane w książce.

5.1. Nowe dziedziny

W latach 30. XX wieku prężnie rozwijające się dziedziny nauk społecznych i humanistycznych przyciągnęły uwagę Fundacji Rockefellera, która z coraz większą zapalczywością dążyła do zachowania równowagi między badaniami wyłącznie teoretycznymi i niosącymi za sobą praktyczną aplikację. Rozstrzygnięcie dylematu, jak sprawić, aby badania i proces badawczy nie stały się celem samym w sobie, nie należało do najłatwiejszych. „Wydarzenia zachodzące na świecie w ciągu ostatnich dwudziestu lat podają w wątpliwość twierdzenie, że cywilizacja jest w stanie poradzić sobie z posiadaną już wiedzą", czytamy w raporcie specjalnej komisji weryfikacyjnej z 1934 roku:

> Wzrost propagandy jako instrumentu edukacji, powiększanie się [wpływów] dyktatur, stanowią arbitralne wyzwanie dla demokracji jako metody społecznej kontroli. Fenomen ten budzi zastanowienie u tych, którzy sądzili, iż więcej wiedzy stanowi odpowiedź na wszelkie potrzeby współczesnych czasów[2].

Fundacja, chcąc mieć swój wkład w rozwój tych dziedzin, pragnęła zachować kontrolę nad stopniem ich przydatności dla ludzkości. Badania zwyczajowo prowadzą do publikacji, a te z założenia mają ograniczony zakres możliwości. Podobnie jak kumulowanie faktów niekoniecznie wiedzie do ich praktycznego zastosowania. Wielkie kwoty wydawane były przez inne fundacje na „nierealistyczne, nieproduktywne i często niepowiązane z ludzkimi aspiracjami" badania. Nowym celem RF stało się promowanie „spojrzenia totalnego", całościowego, umiejętności syntezy i integracji, zdolności nie tylko do wyliczania i opisywania, ale i do oceny[3]. Stypendia, granty, środki na rozwój czy organizację konferencji, budowę instytutów badawczych mogły zachęcać uczelnie i ośrodki naukowe do podążania w kierunku, gdzie były one łatwo dostępne. Samo ogłaszanie, że Fundacja pragnie „zainwestować" w antropologię, astronomię czy reakcje fizyczno-chemiczne przyczyniło się do lawinowych zgłoszeń od instytutów, które wyrażały chęć podjęcia badań właśnie w tych kierunkach. Należało bezwzględnie zmienić to podejście, ograniczając finansowanie badań będących z założenia celem samym w sobie, a w zamian raczej odpowiadać na potrzeby rynku i społeczności, niż je sztucznie tworzyć[4].

---

[2] RF, RG 3.2, series 900, box 22, folder 170, Raymond B. Fosdick, James Rowland Angell, Walter W. Stewart, *Report of the Committee on Appraisal and Plan*, 11.12.1934, 42.

[3] Ibidem, 43–45.

[4] Na temat dyskutowanych zmian w procedurach, programach i podejściu do badań zob.: RF, *Annual Report of 1948*, 8–11; RAC, RF, RG 3.1, series 900, box 23–24, folder 175–176, *Report of the Special*

Fundacja Rockefellera podjęła decyzję o daniu uniwersytetom wolnej ręki w prowadzonych przez siebie projektach badawczych, bez względu na ich tematykę. Wiele z projektów ufundowanych przez RF, ze względu na swoją unikatowość, niszowość bądź też rozmach, miało nikłe szanse uzyskania jakiegokolwiek finansowania z innych źródeł. Z czasem negocjacje prowadzone przez RF z uniwersytetami spowodowały, że te ostatnie zaczęły bardziej realistycznie oceniać swoją rolę w szkoleniu i badaniach, które bliższe byłyby społecznym oczekiwaniom, a nie własnym elitarnym wizjom pełnionych funkcji[5].

Takie wytyczne otrzymali też pracownicy Fundacji. Mieli oni poddawać szczegółowej analizie wszystkie propozycje, odrzucając te, które „wiodły do jałowych rezultatów, poparte jedynie wielkimi nadziejami"[6]. Skromność projektów gwarantowała większą szansę powodzenia, podobnie jak sprawdzanie nowych ścieżek zamiast podążanie wytartymi już szlakami. Sekcja Nauk Społecznych (DSS) RF w dokonywanych wyborach miała skupiać się na „odkrywaniu prawdy, a nie ogłaszaniu odpowiedzi; na rozumieniu sił [rządzących społeczeństwem], a nie na ich manipulowaniu; na oświetlaniu nowych dróg społeczeństwu, a nie na dokonywaniu za nie wyboru"[7]. Uniwersytety miały zapewnić bezstronność celów i wniosków badawczych. W świecie mocno targanym partykularnymi interesami to uczelnie miały być ostoją niezależności i obiektywizmu[8]. RF wybrała je i dawała szansę na eksperymentowanie w nowych kursach i badaniach, zachowując realizm i pragmatyzm, co polegało na tym, że nie wydawano środków na rozwój nauk społecznych w kraju pozbawionym możliwości swobodnego wyrażania sądów i opinii. Podobnie nie przyznawano grantów na rozwój nauk przyrodniczych w krajach zacofanych, bo brakowało „płodnej ziemi na taki siew". Nie tłoczono również pieniędzy na programy rozwoju humanistyki w krajach Europy Zachodniej, bo nie przyniosłyby one nic nowego. W każdym z tych przypadków środki finansowe narażone były na

---

Committee on Program and Policy, 3–4.12.1946; Special Committee on Program and Policy–*Reports, 1946–1947*.

[5] RF, *Annual Report of 1935*, 193.

[6] J.H. Willits, *Notes on a Trip to Europe*, 1939, cyt. za: Raymond B. Fosdick, *The Story of the Rockefeller Foundation* (New York: Harper & Brothers, 1952), 211.

[7] Plans for the Future Work of the Rockefeller Foundation in the Social Sciences, November 1944, cyt. za: Fosdick, *The Story*, 211–212.

[8] W okresie zimnej wojny ta bezstronność zaczęła być mocno dyskutowana, a nawet podważana. Na temat debaty nad zachowaniem wolności akademickiej wobec antykomunistycznej nagonki ery maccartyzmu czy utrzymania niezależności organizacyjnej i programowej w świetle relacji z rządem i finansowaniem publicznym zob.: Sigmund Diamond, *Compromised Campus: The Collaboration of Universities with the Intelligence Community, 1945–55* (New York, Oxford: OUP, 1992); Ellen Schrecker, *No Ivory Tower: McCarthyism and the Universities* (New York: Oxford Univ. Press, 1986); Jessica Wang, *American Science in an Age of Anxiety: Scientists, Anticommunism, and the Cold War* (Chapel Hill: Univ. of North Carolina Press, 1999).

lekkomyślne marnotrawstwo[9], a efektywność stała się jednym z głównych wytycznych zmieniającego się obrazu filantropii, do której coraz intensywniej zaczęto wprowadzać elementy korporacyjnego zarządzania.

Oprócz nauk społecznych i humanistycznych, nowe dziedziny, jak relacje międzynarodowe i studia regionalne, służyć miały budowaniu szeroko pojmowanego porozumienia międzynarodowego i międzykulturowego oraz poszerzaniu horyzontów kulturowych w samych Stanach Zjednoczonych. W opinii pracowników Fundacji takie porozumienie rozwijało się wprost proporcjonalnie do doświadczania innej kultury i poznawania członków tej kultury. Pojawiające się różnice kulturowe zwykle powodują, że doświadczenia te zawsze pozostaną jedynie częściowe. Aby były pełne, należało je zidentyfikować i oszacować. Zdaniem przedstawicieli RF różnice pojawiały się na styku trzech płaszczyzn: „tradycji, poglądów i perspektyw, które reprezentują przeszłość, teraźniejszość i przyszłość, lub też pamięć, mentalność i oczekiwania co do przyszłości"[10]. Płaszczyzny te tworzyły współzależną całość z ówczesną teraźniejszością pozostającą w centrum, podczas gdy „tradycja" nie odzwierciedlała historii, a jedynie pozostawała subiektywną wersją pamięci, wpływającą na poglądy i zachowanie poszczególnych osób.

Taką kluczową rolę, zdaniem Johna Marshalla[11], odgrywało porozumienie międzykulturowe w kształtowaniu perspektyw determinujących sposób myślenia i podejmowania decyzji przez człowieka w teraźniejszości. Jeśli na przedstawiciela jednej kultury oddziaływać będzie inna, a on z powodzeniem „przebrnie" przez różnice mieszczące się pod tymi trzema kategoriami, jest na bardzo dobrej drodze do osiągnięcia porozumienia międzykulturowego na wyższym niż pobieżny kontakt poziomie. Na tym etapie powinno zacząć się „objaśnianie" obcej kultury. I to właśnie miał być punkt, do którego

---

[9] RAC, RF, RG 3.2, series 900, box 22, folder 170, *CCNY*, 45–46; Memo Joseph H. Willits to David H. Stevens, Area Studies, 26.07.1944, 1–11.

[10] RAC, RF, RG 3.2, series 900, box 31, folder 165, John Marshall, *Intercultural Understanding*, 5.01.1951, 1; Memorandum: Science Consideration in the Planning of Regional Specialization in Higher Education and Research, 10.03.1944, 1–15.

[11] John Marshall zaczynał swoją karierę w RF na stanowisku zastępcy dyrektora sekcji nauk humanistycznych, jako jej dyrektor promował bardziej czynną wymianę akademicką i naukową z Europą. Był pierwszym dyrektorem Bellagio Center nad jeziorem Como we Włoszech, posiadłości darowanej Fundacji przez Ellę Walker – księżną della Torre e Tasso. Marshall wraz z żoną napisał historię Villi Serbelloni, gdzie od 1959 r. mieści się centrum konferencyjne Fundacji Rockefellera. Bellagio pozwoliło RF na stałe powrócić do Europy, zajmując ważne miejsce w promowaniu współpracy międzynarodowej nauki i wspieraniu pracy indywidualnych naukowców pochodzących z różnych krajów. Na temat historii Villi Serbelloni, Bellagio Center i ich znaczenia w działalności RF zob.: RAC, RF, RG 3.2, series 900, Villa Serbelloni; RAC, John Marshall Papers, series 2, box 4, folders 50–52, J. Marshall, *The Castle's Keep, Bellagio*; RF, *Bellagio Center – Villa Serbelloni. A Brief History*, https://www.rockefellerfoundation.org/wp-content/uploads/Bellagio-Center-History-Consolidated.pdf [16.09.2023]. Na temat Johna Marshalla i jego wpływu na rozwój nauk humanistycznych w Europie zob. William J. Buxton, „John Marshall and the Humanities in Europe: Shifting Patters of the Rockefeller Foundation Support", *Minerva* 41 (2003), 2: 133–153.

zdaniem RF dążyć miały ośrodki akademickie, realizując studia międzynarodowe i studia regionalne[12].

Kurczący się świat drugiej połowy XX wieku wymagał od Stanów Zjednoczonych zwiększonych nakładów na tworzenie polityki zagranicznej. Obok finansowanych przez rząd USA programów szkoleniowych i badań prowadzonych przez agendy federalne, było jednak miejsce na niezależne ekspertyzy instytucji pozarządowych oraz uniwersytetów, pozostających poza kontrolą establishmentu. Taką niezależność zapewnić mogły fundacje, m.in. Fundacja Rockefellera[13]. Po powołaniu United States Information Agency (Agencja Informacyjna Stanów Zjednoczonych – USIA)[14] oczywiste stało się, że jej działania, choć bardzo potrzebne, nie naprawią wszystkich relacji i nie zbudują, pełnej zaufania i szczerej ciekawości, współpracy między ośrodkami amerykańskimi a światem[15].

Amerykański system demokracji, zbudowany na podwalinach kultury zachodniej, ignorował to dziedzictwo. Społeczeństwo pozostawało głęboko nieświadome tożsamości i dziedzictwa kultur Bliskiego i Dalekiego Wschodu, Ameryki Łacińskiej i Europy

---

[12] RAC, RF, RG 3.2, series 900, box 31, folder 165, Marshall, Intercultural understanding, 1–2.

[13] Gdy opadł kurz po Komisjach Coxa i Reece'a oraz odejściu w niepamięć McCarthy'ego, amerykański establishment zaczął doceniać rolę, jaką szczególnie na arenie międzynarodowej odgrywają prywatne fundacje, zwracając się coraz aktywniej do fundacji po ekspertyzy, wsparcie i działania w tych obszarach, które pozostawały zastrzeżone lub niedostępne dla rządu USA; zob.: *The Use of Private Contractors in Foreign Aid Programs*, Special Committee to Study the Foreign Aid Program US Senate, 85th Cong., 1st Session (Washington, D.C.: US Government Printing Office, 1957); *Administrative Aspects of United States Foreign Assistance Programs*. US Senate, 85th Congress, 1st Sess., Study by the Brookings Institution (Washington, D.C.: US Gov. Print. Off., 1957); Henry J. Kellermann, *Cultural Relations as an Instrument of US Foreign Policy: The Educational Exchange Program between the United States and Germany, 1945–1954* (Washington, D.C.: US Gov. Print. Off., 1978).

[14] Nelson Rockefeller cieszył się sporym zaufaniem prezydenta Dwighta Eisenhowera. Potwierdzić to może bogata korespondencja i wyrażana w nich wdzięczność oraz admiracja; zob.: Roosevelt Institute for American Studies (do 2016 r. Roosevelt Study Center), Dwight D. Eisenhower Papers, Part 1: Office Files 1953–61 Eisenhower Administration Series, Reel 24-0902-0942 Nelson Rockefeller – 1952–55 (1): Eisenhower to N. Rockefeller, 20.12.1955; Eisenhower to N. Rockefeller, 23.12.1955; Reel 25 – 0152 – Nelson Rockefeller, 1956–57 (1): Eisenhower to N. Rockefeller, 23.12.1957. Warto jednak podkreślić jego kluczową rolą w powołaniu USIA; por. Andrzej Mania, *Department of State i Foreign Service w polityce zagranicznej USA lat gorącej i zimnej wojny, 1939–1989* (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2019), 207–208. O potrzebie powołania takiej agencji Nelson mówił już w 1945 r. Niezwykle aktywnie włączył się w kampanię zwiększenia budżetu USIA w 1957 r., co miało skutkować zwiększonym obszarem nadawania materiałów informacyjnych do aż 200 stacji. Nicholas John Cull, *The Cold War and United States Information Agency: American Propaganda and Public Diplomacy, 1945–1989* (Cambridge, U.K.: Cambridge Univ. Press, 2010), 48, 81–82, 129; Cary Reich, *The Life of Nelson A. Rockefeller. Worlds to Conquer, 1908–1958* (New York: Doubleday, 1996), 631–634.

[15] Na temat roli, jaką odegrać po wojnie miała agenda USIA, zob. Renata Nowaczewska, „USIA – Creating a positive image of 'hated Americans' during the early Cold War period", w: *Polish Perspectives on American History. Insights, Interpretations, Revisions*, red. Halina Parafianowicz (Białystok: Wydawnictwo UwB, 2013).

Wschodniej. Dotyczyło to zarówno przeciętnych obywateli, jak i elit, które np. nie dopuszczały języka chińskiego czy japońskiego jako dziedzin naukowych na uczelniach. Chcąc utrzymać nową pozycję mocarstwa i zbudować bliskie relacje ze światem zewnętrznym, w celu stworzenia „kultury przyszłości, zamiast podziwiać własny pępek, należało kulturę świata uczynić własną"[16]. Postępy poczynione w latach 30. XX wieku zdaniem RF napawały optymizmem, natomiast doświadczenia II wojny światowej odzierały rzeczywistość ze złudzeń, pokazując, że niestety „król jest nagi". Nowa kadra, nowe kursy, nowe instytucje, to było to, czego w mniemaniu Fundacji potrzeba było Ameryce, aby okryła swe obnażone ciało. Zdjęcie bielma z oczu amerykańskiego społeczeństwa Fundacja poczytywała za swój obowiązek. Chciała sprawić, by dostrzegło ono naturę prawdy o swojej ignorancji i zapatrzeniu. Metodą na to miały być programy badań i kształcenia na wyższych poziomach studiów, bardziej wyspecjalizowane i celujące w kultury pozaeuropejskie.

Ożywienie nauk humanistycznych miało nastąpić przez wprowadzenie nowych metod i technik oraz zintegrowanie ich z naukami społecznymi. Należało zerwać z tradycją kładzenia nacisku na trio „język – literatura – historia", co nie pozwalało na zrozumienie współczesnych społeczeństw, nawet tych europejskich. Należało bezwzględnie dołączyć nauki polityczne, ekonomię, z czasem filozofię, ponadto należało zintegrować sylabusy tak, aby jak najlepiej wykorzystać zasoby ludzkie na wydziałach. Zbyt mała liczba ekspertów nie pozwalała na otwarcie kierunku studiów regionalnych, ale umożliwiała naukę przedmiotów pozaprogramowych czy dodatowe specjalizacje. Współpraca między instytutami i departamentami miała szansę wzbogacić kulturowo absolwentów różnych kierunków, bardziej otwierając ich na świat.

Przy całym uniwersalistycznym podejściu do problemu podnoszenia świadomości kulturowej Fundacja Rockefellera przestrzegała przed zbytnią „uniwersalnością uniwersytetów". Uczenie wszystkiego sprowadzało się do uczenia niczego. W opinii RF nie było możliwe osiągnięcie doskonałości przy zbytnim rozdrobnieniu i rozproszeniu. Jednocześnie Fundacja zamierzała na równi wspierać rozwój nowych dziedzin stymulujących porozumienie międzykulturowe w kraju i zagranicą[17]. Interdyscyplinarność i rozwój czterech dziedzin: nauk społecznych, humanistycznych, studiów międzynarodowych i regionalnych, wzmocnić miały szansę Stanów Zjednoczonych na nie tylko utrzymanie, ale i rozwijanie politycznej, militarnej, gospodarczej i naukowej pozycji światowego giganta. Zanim to jednak nastąpiło, Fundacja sama musiała uporać się z wewnętrznymi sporami o nowe dziedziny, współzawodnictwem między sekcjami, finansowymi

---

[16] RAC, RF, RG 3.2, series 900, box 31, folder 166, Charles B. Fahs, *Widening our cultural horizons*, 12.11.1954, 2.

[17] RAC, RF, RG 3.2, series 900, box 31, folder 166, Charles B. Fahs, *Widening our cultural horizons*, 1–18.

konsekwencjami kryzysu gospodarczego, zmianą mentalności członków zarządu, kadry zarządzającej i pracowników niższego szczebla oraz z decyzją, jak daleko w świat jest gotowa wyruszyć.

5.1.1. Nauki społeczne

Fundacja Rockefellera dość późno zainteresowała się nową dziedziną nauk społecznych, bo dopiero w chwili połączenia się z Laura Spelman Rockefeller Memorial (LSRM) w 1928 roku. Pierwszym powodem była zgoła otwarta niechęć Fredericka T. Gatesa do jakichkolwiek innych dziedzin poza zdrowiem, zwłaszcza do nauk społecznych i humanistycznych. Gates uważał działania w tych obszarach za „rozrzutność", podczas gdy misja Fundacji „poprawy dobrobytu ludzkości na świecie" jego zdaniem powinna była być rozumiana jedynie w aspekcie fizycznym[18].

Drugą przyczyną był dość niefortunny romans RF z tą dziedziną na początku swojego funkcjonowania. Dla przypomnienia, projekt, któremu przewodniczył Mackenzie King, zbadania i ulepszenia relacji w przemyśle nie tylko zakończył się porażką, ale wywołał też sporą burzę medialną – efekt działań komisji powołanej do zbadania powiązań między Fundacją Rockefellera a pozostającą pod zarządem rodziny Colorado Fuel and Iron Company, gdzie doszło do strajku. Nadwątliło to jeszcze bardziej delikatną strukturę wizerunkową Fundacji. W konsekwencji podjęto decyzję o przeniesieniu sekcji nauk społecznych do LSRM, gdzie rozwijała się prężnie przez kilkanaście lat. W dużym stopniu było to zasługą utworzonej w 1923 roku Social Science Research Council, której celem, podobnie jak w naukach przyrodniczych National Research Council, było stymulowanie badań w tej dziedzinie przez granty celowe i stypendia indywidualne. Niemałą rolę w utworzeniu SSRC miał dyrektor sekcji nauk społecznych – Beardsley Ruml[19].

Dołączenie nauk społecznych do listy obszarów aktywności Fundacji Rockefellera nie było oczywistą decyzją. Zarząd był świadomy trudności z eksplorowanym polem badawczym. Największym wyzwaniem była rozległość tej dziedziny, obejmująca tak wiele rozmaitych obszarów, że trudno było określić jasne granice podziału. Beardsley Ruml jednak, dostrzegając w naukach społecznych ogromny potencjał, tak z pasją przekonywał o słuszności takiej decyzji: „Wiedza społeczna nie jest substytutem dla społecznej sprawiedliwości; ale jeśli nie jesteśmy gotowi, aby przyznać, iż sytuacja jest całkowicie

---

[18] RF, Memorandum, 7.10.1949, cyt. za: Joel Colton, Malcolm Richardson, *The Humanities and „The Well-Being of Mankind". The Humanities and the Rockefeller Foundation Since 1928*, unpublished manuscript (New York, 1982), RAC, 361.706 COL. Library Collection, rozdz. I, 1–2.

[19] RAC, RF, RG 3.2, series 900, box 30, folder 163, RF, *Final Report. Trustee Program Review Committee, The Rockefeller Foundation*, 3.12.1973, 20–21.

beznadziejna, musimy wierzyć, że wiedza jest dużo większym wsparciem dla prawości niż ignorancja"[20].

W wyniku restrukturyzacji i przejęcia funkcji LSRM Fundacja Rockefellera w dziedzinie nauk społecznych jeszcze mocniej wykorzystała instytucje pośredniczące, jak SSRC. Do grupy tej dołączyły: National Bureau of Economic Research, Brookings Institution, Netherlands Economic Institute, London School of Economics, Royal Institute of International Affairs, Institute for Advanced Study, Foreign Policy Association, Public Administration Clearing House i inne. Wszystkie korzystały z grantów RF, a ich pierwsze projekty dotyczyły badań nad administracją publiczną i ulepszeniem funkcjonowania rządu w nowej rzeczywistości na świecie. Ruml dokładał wszelkich starań, aby nauki społeczne podniesione zostały do rangi akademickiej, jednocześnie zachęcając do poszerzenia ich zakresu przede wszystkim o badania empiryczne. Aż do okresu powojennego nacisk kładziono zwłaszcza na zbieranie faktów, a jedynie w znikomym procencie na badanie możliwości praktycznego zastosowania wypracowanych rozwiązań do problemów współcześnie trapiących społeczeństwa[21].

W okresie międzywojennym w Europie Fundacja, nie chcąc wywołać podobnej co w USA fali sprzeciwu i niechęci wobec pieniędzy „złodziejskich baronów", pragnęła unikać niepotrzebnego rozgłosu[22]. Chętnie dlatego korzystała z lokalnych doradców. Do tej roli rekrutowani byli wybitni przedstawiciele nauki, cenieni w swoich dziedzinach i krajach, których pozycja mogła gwarantować bezstronność w wyborze potencjalnych kandydatów do stypendiów[23]. Ostateczne decyzje co do wyboru stypendystów podejmowało jednak dwóch pracowników Fundacji – John V. Van Sickle, zastępca dyrektora sekcji nauk społecznych, oraz Tracy Kittredge, jego asystent. Po kilku latach dołączył do nich Selskar M. Gunn, zastępca dyrektora Programu Nauk Społecznych na Europę oraz jednocześnie wiceprezydent ds. operacji w Europie. Zmiana w procedurach, dokonana przez RF, wzbudziła znaczny sprzeciw ze strony europejskich partnerów, podających w wątpliwość rzetelność, bezstronność, a nawet kompetencję pracowników Fundacji[24].

---

[20] Cyt. za: Christian Fleck, *A Transatlantic History of the Social Sciences: Robber Barons, the Third Reich and the Invention of Empirical Social Research* (London: Bloomsbury Academic, 2011), 44.

[21] RAC, LSRM Collection, series 1, box 1, folder 9, Beardsley Ruml, Memorandum, *Conditions Affecting the Memorial's Participation in Projects in Social Science*, 10.07.1924; RAC, RF, RG 3.2, series 900, box 30, folder 163, RF, *Final Report*, 1973, 21; RAC, RF, RG 3.2, series 900, box 22, folder 170, *Report of the Committee on Appraisal and Plan*, 1934, 64–65.

[22] Co prawda, w Europie niechęć bardziej budziło to, że pieniądze były darem Amerykanów niż źródło ich pochodzenia.

[23] RF, idąc za doświadczeniem amerykańskich szkół wyższych, wolała procesu selekcji dokonywać poza władzami uczelni czy wydziałów. Na temat składu i pracy komisji tychże doradców zob. Fleck, *A Transatlatic*, 44–48.

[24] Więcej nt. procedur wyboru kandydatów na stypendia (*fellowships*), w tym sprzeciwu wobec zastosowanych procedur, w dalszej części rozdziału.

Instytucje reprezentujące nauki społeczne chętne były przyjmować pieniądze fundacji amerykańskich, ale na własnych warunkach.

Sprawa poszukiwania stypendystów w dziedzinie nauk społecznych ujawniła głęboko zakorzeniony problem poczucia wartości i wyższości. Amerykanie odczuwali wyższość wobec Europejczyków pod względem postępu, jaki dokonał się w wielu dziedzinach nauki. O ile z politycznego, a nawet kulturalnego punktu widzenia postawa ta nie powinna budzić zdziwienia, o tyle podszyta była wyraźnym brakiem pewności i samoakceptacji. Europejscy partnerzy jednak, trzymając się mocno dokonań przeszłości i zhierarchizowanych struktur akademickich, odczuwali rodzaj wyższości, wynikającej bardziej z historii niż współczesnych osiągnięć. Europejczycy z wigorem przyjmowali środki finansowe, ale na każdą zmianę w kierunku wprowadzenia procedur i standardów obowiązujących w amerykańskim świecie nauki reagowali żachnięciem. Tymczasem Amerykanie nieustannie pozostawali w niepewności, czy „pielgrzymki do mekki zachodniej cywilizacji, odbywane za pieniądze i na zaproszenie [fundacji], były dobrowolnym aktem admiracji", czy wynikały z braku jakiegokolwiek wyboru[25].

Początkowo RF skłonna była finansować „mniej konfliktowe" projekty w dziedzinie nauk społecznych, których zakres obejmował: bezpieczeństwo społeczne, historię gospodarczą, badania populacyjne, badania opinii publicznej, badania w dziedzinie nacjonalizmu i wiele innych. Począwszy od roku 1933, wpisując się w ogólny trend funkcjonowania Fundacji, czyli większej koncentracji programów, znaczną uwagę zaczęto przywiązywać do relacji międzynarodowych, planowania i kontroli ekonomicznej, planowania i organizacji społeczności lokalnych. RF chętnie przyznawała granty na projekty usprawniające funkcjonowanie rządu, relacje między rządami i rozwój „minimalnych standardów bezpieczeństwa i przyzwoitości w warunkach życia mas". Odchodzono natomiast od antropologii kulturowej i finansowania szkół pracy społecznej. Prawdziwy okres rozkwitu dla nauk społecznych nadszedł jednak dopiero po II wojnie światowej[26].

Czas wojny wymusił podjęcie poszukiwania rozwiązań dla wielu nowych kwestii, wśród których znalazły się: odbudowa fizycznych zniszczeń, odbudowa międzynarodowej współpracy gospodarczej, organizacja życia politycznego według nowych pokojowych zasad, odnalezienie sposobów na pogodzenie politycznego nacjonalizmu z kulturalnym i gospodarczym internacjonalizmem, „odbudowa tolerancji i wiary w świecie rozdartym nienawiścią i strachem", łagodzenie braku poczucia bezpieczeństwa w sferze społecznej i psychologicznej oraz kształcenie ludzi, aby nabywali większą wiedzę

---

[25] Fleck, *A Transatlatic*, 42. Na temat tej niechęci i metod jej pokonywania zob. też John Krige, *American Hegemony and the Postwar Reconstruction of Science in Europe* (Cambridge, Mass.–London, England: MIT Press, 2006).

[26] RAC, RF, RG 3.2, series 900, box 22, folder 170, *Report of the Committee on Appraisal and Plan*, 1934, 62–70; RAC, RF, RG 3.2, series 900, box 30, folder 163, RF, *Final Report of 1973*, 20–21.

ekonomiczną, polityczną i społeczną, ułatwiając tym samym umacnianie demokratycznych form rządu[27]. Badania prowadzono w Oksfordzie, Cambridge, Manchesterze, Paryżu, Glasgow, Londynie, Oslo, a w USA na uniwersytetach: Columbii, Yale, Chicago, Filadelfii, Iowa i Harvardzie[28]. Bez względu na miejsce, zasady przyznawania grantów były jednakowe dla uniwersytetów amerykańskich i zagranicznych, które były głównymi aplikantami RF.

W 1946 roku specjalne granty od RF zasiliły m.in. sekcję ekonomiczną w Institute for Advanced Study na Uniwersytecie Princeton, umożliwiły utworzenie Instytutu Rosyjskiego na Columbia University, a Council for Foreign Relations rozpoczął projekt „War and Peace Studies". Princeton zyskało też środki na badania demograficzne i metody pokojowego wykorzystania energii atomowej. Inne badania, ilustrujące szerokie horyzonty i swobodne pole manewru, jakim dysponowała Fundacja, dotyczyły przesiedlania Japończyków w Kalifornii w trakcie ostatniej wojny, problemów ograniczania swobód obywatelskich czy etycznych determinant zachowań człowieka. SSRC za pieniądze RF mogła włączyć się w badania społeczne na rzecz federalnego programu ubezpieczeń społecznych, komisji ds. statystyk rządowych i usług informacyjnych, komisji statystyk gospodarczych na potrzeby spisów powszechnych czy programu zatrudnienia oraz badań zachowań politycznych[29].

Potrzebę zastosowania nauk społecznych dostrzegano wszędzie, a liczba instytucji i firm zewnętrznych prowadzących badania w takim zakresie rosła. Pogłębianiem wiedzy i praktycznym zastosowaniem nauk społecznych żywo zainteresowani byli przedstawiciele biznesu, agencje rządowe oraz organizacje pozarządowe, parające się naukami społecznymi[30]. To właśnie praktyczność stała się dyktatem upowszechnienia tej dziedziny, a rosnąca popularność oraz nieograniczone możliwości rozwiązywania problemów współczesnego świata – imperatywem działań Fundacji.

---

[27] RF, *Annual Report of 1941*, 40.

[28] Przykładowe organizacje, które otrzymały w tym czasie środki, to: Instytut Etnologii w Paryżu, Amerykańskie Towarzystwo Geograficzne, Instytut Nauk Społecznych w Heidelbergu, Holenderski Instytut Ekonomiczny w Rotterdamie, Rumuński Instytut Nauk Społecznych, Uniwersytet Amerykański w Bejrucie.

[29] RAC, RF, RG 1.1, series 200.S, box 395, folder 4681, Memorandum regarding the SSRC, 19.03.1951.

[30] Wśród firm żywo zainteresowanych naukami społecznymi były: AT&T, Chase National Bank, Western Electric, Bank Rezerw Federalnych, National Electric Light Association czy General Motors. W grupie agend rządowych należy wymienić: Federal Reserve Board, Census Bureau, Bureau of Foreign and Domestic Commerce, Tariff Commission, Federal Trade Commission oraz Bureau of Labor Statistics, natomiast wśród organizacji pozarządowych działających na tym polu: Russell Sage Foundation, Commonwealth Fund, Harvard Committee on Economic Research, National Bureau of Economic Research, Labor Bureau, Inc., Bureau of Industrial Research, Workers Health Bureau, Bureau of Social Hygiene i wiele innych.

Przyczyną, dla której RF zwróciła uwagę na nauki społeczne, była również rosnąca liczba czasopism, publikacji naukowych, towarzystw i związków naukowych[31]. Niebagatelny wkład mieli indywidualni naukowcy i pracownicy LSRM i GEB. Taką właśnie rolę odegrał autor powyższego raportu, pracownik LSRM i GEB – Lawrence K. Frank, który sformułował pogląd na wiodącą rolę, jaką we współczesnych społeczeństwach odgrywają wiedza i kompetencje czy też doświadczenie. Jego zdaniem m.in. nauki społeczne nie powinny się ograniczać wyłącznie do „opisywania życia społecznego oraz procesów" z nim związanych, a „aktywnie produkować i kierować sektorem społecznym (…) wychowując społecznie przystosowane i kooperatywne jednostki"[32]. Jest to przykład jednego z wielu poglądów będących elementem – kwintesencją wręcz polityki wiedzy, który ukierunkował postępowanie RF.

Biorąc pod uwagę efekty osiągane w tej dziedzinie, to z punktu widzenia polityki Fundacji największe rezultaty przynosiły nie granty instytucjonalne, a indywidualne stypendia w formie *fellowships*. W grupie naukowców wyróżnionych takim stypendium przez RF byli m.in.: John Jewkes, Gunnar Myrdal, Philip E. Mosley i Hugh Gaitskell[33]. Wszyscy oni z czasem okazali się wybitnymi przedstawicielami swoich dziedzin i prawdziwymi liderami, zajmując kluczowe pozycje w strukturach politycznych, społecznych i kulturalnych krajów pochodzenia oraz ważne stanowiska w międzynarodowych organizacjach, m.in. w ONZ[34]. Wśród czterech pierwszych osób wyróżnionych Nagrodą Nobla w dziedzinie ekonomii trzech było stypendystami RF (Ragnar Frisch, Jan Tinbergen, Simon Kuznets), a czwarty (Paul A. Samuelson) był bliskim współpracownikiem i konsultantem Fundacji. Od 1925 (kiedy RF udzieliła pierwszego grantu SSRC na ten cel) do 1945 roku ze środków pochodzących wyłącznie od Fundacji Rockefellera SSRC administrowała 719 *fellowships*, co stanowiło prawie 19% wszystkich stypendiów przyznanych za pośrednictwem organizacji

---

[31] RAC, LSRM, series 3.06, box 63, folder 679, Lawrence K. Frank, *The Status of Social Science in the United States*, 1923, 10–16, Appendix D, E.

[32] Dennis Bryson, „Lawrence K. Frank, Knowledge, and the Production of the «Social»", *Poetics Today* 19 (1998), 3: 401–421.

[33] John Jewkes – ekonomista brytyjski, który częściowo negując teorię J.M. Keynesa, krytykował projekt wprowadzenia państwa opiekuńczego w Wielkiej Brytanii po II wojnie światowej, twierdził, że to prywatny przedsiębiorca, a nie rząd, jest głównym twórcą popytu. Gunnar Myrdal, o którym jeszcze będzie mowa w dalszej części książki, był szwedzkim socjologiem i ekonomistą, nagrodzonym Noblem w dziedzinie ekonomii. Philip E. Mosley – historyk i profesor stosunków międzynarodowych, był m.in. dyrektorem Instytutu Rosyjskiego na Columbii. Od 1947 do 1951 r. pracował dla RF i był jednym z współtwórców Council on Foreign Relations. Hugh Gaitskell – brytyjski polityk, członek Partii Pracy, był kanclerzem skarbu w rządzie Clementa Attlee, a po jego rezygnacji stał się liderem partii. Ostro sprzeciwiał się rozbrojeniu Wielkiej Brytanii i przystąpieniu jej do wspólnego rynku europejskiego. Przedwczesna i nagła śmierć stanęła na drodze do stanowiska kolejnego premiera po wygranych wyborach.

[34] Oprócz już wymienionych warto wspomnieć Ralpha J. Bunche, Petera Lieftincka, Alvę Myrdal, Erica Rolla czy Arne Skauga. Zapewne osoby te osiągnęłyby sukces i bez stypendium RF, ale wybór tych osób jeszcze na wczesnych etapach ich karier okazał się być dla Fundacji niezwykle satysfakcjonujący; Fosdick, *The Story*, 230–231.

współpracujących. Do 1963 roku SSRC udzieliła aż 1871 stypendiów. Od 1924 roku, kiedy RF bezpośrednio przyznała pierwsze środki na *fellowships*, do 1945 roku w dziedzinie nauk społecznych stypendia uzyskało 1123 osób, a do 1963 roku było ich łącznie 2138[35]. Przy mocno ograniczonych możliwościach wyjazdu w trakcie i tuż po zakończeniu II wojny światowej, stypendium Rockefellera była jedyną dostępną opcją „utrzymania intelektualnych kontaktów przez Atlantyk"[36].

W trakcie II wojny światowej Stany Zjednoczone zaangażowały się militarnie i w formie pomocy humanitarnej w konflikty w Europie. Ostatecznie przyjęły na siebie rolę rozjemcy. Postawa ta oceniana była jako czysty paternalizm wobec starego kontynentu[37] i jako taka budziła więcej niechęci niż wdzięczności. Lata powojenne z większą jeszcze mocą podsyciły antyamerykańskie sentymenty za oceanem. Metodą na załagodzenie tych negatywnych sentymentów miały być reaktywowane przez Fundację Rockefellera nauki społeczne, które potraktowano jako element odbudowy gospodarczej regionu, przy jednoczesnym wzmocnieniu relacji transatlantyckich. Niewątpliwą zasługą RF, łączącej się w wysiłkach z Fundacją Forda i Carnegie Corporation of New York, było wprowadzenie nauk społecznych na uczelnie i, tak jak w Stanach Zjednoczonych, zrównanie z innymi dziedzinami. Sponsorując wiele międzynarodowych projektów badawczych, zatrudniających naukowców po obu stronach Atlantyku, oraz stypendia i wymiany akademickie, RF upowszechniała amerykańskie podejście do nauk społecznych. I chociaż amerykańskie motywacje były często kwestionowane, to jednak RF umożliwiała też europejskim uczonym poznanie nowych metod i wprowadzenie ich we własnych instytutach, wzmacniając pozycję tej dziedziny wśród innych[38].

---

[35] Zob. Aneksy 10–12 oraz 15.

[36] W wymianie pomiędzy 1941 a 1951 r. z Wielkiej Brytanii do USA i w drugą stronę również wzięło udział kilkunastu ekonomistów, politologów. Zdaniem Vogel i Shipmana Fundacja Rockefellera – przez dobór naukowców i miejsc, do których trafiali, oraz instytucji, jakie wspierała przez granty – popularyzowała „zastosowanie teorii i danych" na uniwersytetach i instytucjach rządowych po II wojnie światowej. Autorzy wnioskują, że tym samym Fundacja ukształtowała kierunek, w jakim podążyła brytyjska gospodarka po wojnie, wpływając na tworzony porządek światowy, wymianę handlową, hołdując liberalnym zasadom, okazując „sceptycyzm wobec rozwiązań makroekonomicznych już stosowanych, zniechęcając do keynesowskiej filozofii" regulacji gospodarki. Tym ciekawszy jest to aspekt działań RF, ponieważ John Maynard Keynes był głównym doradcą Fundacji w kwestii wyboru kandydatów do tych stypendiów. Zob. Ann Vogel, Alan Shipman, „Elite Philanthropy and Applied Economics: The Rockefeller Foundation's Role in Post-war Research Direction", *Cambridge Journal of Economics* 47 (2023): 1–19, tutaj: 2, 11–13, 16. Por. Ealene Craver, „Patronage and the Directions of Research in Economics: the Rockefeller Foundation in Europe, 1924–1938", *Minerva* 24 (1986), 2–3, tutaj: 205–222; RAC, RE: SOURCE, *Understanding the Business Cycle: Funding Economics Research*, https://resource.rockarch.org/story/understanding-the-business-cycle-funding-economics-research-rockefeller-foundation [20.09.2023].

[37] Fleck, *A Transatlantic*, 42.

[38] Rola, jaką RF odgrywała w rozwoju nauk społecznych, zwłaszcza w krajach zachodnich, nie zawsze była pozytywnie oceniana. Częściej przypisywano jej chęć utrzymania dotychczasowego porządku

W efekcie przez pierwsze 20 lat (1930–1950) nauki społeczne uzyskały ponad 100 mln USD od Fundacji Rockefellera na całym świecie, przyczyniając się do rozwoju dziedziny, a pośrednio również do rozwoju społeczeństw[39].

Po II wojnie światowej to przede wszystkim czas zimnej wojny jest powszechnie uznawany za przełomowy w wielu obszarach badań nauk społecznych. W przeciwieństwie do medycyny czy zdrowia publicznego, nie jest możliwe jednoznaczne „odtrąbienie" spektakularnego sukcesu w naukach społecznych. Badania w tym zakresie ukierunkowały jednak zmiany w postrzeganiu rzeczywistości przez ludzkość. Fosdick pisał: „Ludzkie emocje i uprzedzenia w przeciwieństwie do ludzkich chorób nie poddają się łatwo racjonalnym rozwiązaniom. (...) Potrzebny jest czas, aby inteligencja przejęła ster". Przekonany był, że dobrostan społeczny może zostać osiągnięty dzięki „cierpliwości, wytrwałości, badaniom i adekwatnemu i ciągłemu wsparciu [finansowemu]"[40]. Na takie „poświęcenia" naukowcy, opinia publiczna, a także fundacje powinni być nieustannie przygotowani.

---

społecznego oraz dominacji amerykańskich wzorców. Autorzy krytycznych artykułów, opisując rolę filantropii w kapitalistycznych społeczeństwach Zachodu, najczęściej określają fundacje za pomocą terminów takich jak „hegemonia, ideologia i klasa społeczna", pomijając ich wkład w rozwój nauki i postęp; zob. m.in. Donald Fisher, „The Role of Philanthropic Foundations in the Reproduction and Production of Hegemony: Rockefeller Foundations and the Social Sciences", *Sociology* 17 (1983), 2. Inni autorzy podkreślali znaczenie grantów RF w dziedzinie nauk społecznych, przyczyniając się do znacznego jej rozwoju jako niezależnej intelektualnej dyscypliny; zob.: Hauptmann, „From Opposition to Accommodation"; Staley, „The Rockefeller Foundation and the Patronage of German Sociology". Jeszcze inni, chociaż dostrzegali pozytywne strony obopólnego wzbogacania intelektualnego pomiędzy Europą a Stanami Zjednoczonymi, to granty przyznawane przez fundacje beneficjentom w Europie w ich ocenie były jedynie „produktem ubocznym". Ich głównym celem było zaś wprowadzenie metod i systematyki badań na wzór amerykański. Instrumentalnym narzędziem w osiąganiu tego były *fellowships*. Patrz: Fleck, *A Transatlatic*, 1–2. Debata, która rozpaliła na długie lata fora dyskusji akademickiej pomiędzy Donaldem Fisherem („The Role" oraz „Philanthropic Foundations and the Social Sciences: A Response to Martin Bulmer", *Sociology* 18 (1984), 4: 580–587) a Martinem Bulmerem („Philanthropic Foundations and the Development of the Social Sciences in the Early 20th Century: A Reply to Donald Fisher". *Sociology* 18 (1984), 4: 572–579) co do roli prywatnych fundacji w kształtowaniu nauk społecznych w Europie, pozostaje nadal nierozstrzygnięta. Zob. Salma Ahmad, „American Foundations and the Development of the Social Sciences between the Wars: Comment on the Debate between Martin Bulmer and Donald Fisher", *Sociology* 25 (1991), 3: 511–520.

[39] RAC, LSRM, series 3.06, box 63, folder 679, Frank, *The Status of Social Science in the United States*, 22. Była to kwota łączna, natomiast na sekcję nauk społecznych, funkcjonującą w ramach struktur RF, w latach 1930–1963 przeznaczono ponad 70 mln USD; zob. Aneks 13. Po wojnie roczna subwencja dla SSRC wynosiła około 115 tys. USD. RAC, RF, RG 1.1, series 200.S, box 395, folder 4681, L.C. DeVinney, Memorandum regarding Rockefeller Foundation support of the Social Science Research Council basic operating costs, 1951. Inne źródła podają, że SSRC, główny partner Fundacji w promowaniu nauk społecznych, w latach 1923–1950 otrzymała 10 mln USD. W 1951 r. RF przyznała grant w wysokości 270 tys. USD oraz zasiliła kapitał żelazny kwotą 1,5 mln USD. RF, *Annual Report of 1951*, 73, 330; por. Tim B. Mueller, „The Rockefeller Foundation, the Social Sciences, and the Humanities in the Cold War", *Journal of Cold War Studies* 15 (2013), 3, 112.

[40] Fosdick, *The Story*, 235–236.

Okres zimnej wojny przyniósł liczne projekty w dziedzinie nauk społecznych w Europie, rozwijane dzięki Fundacji Rockefellera. Ich założeniem było budowanie płaszczyzn porozumienia naukowego, cywilizacyjnego, kulturowego, zasad wyznawanych przez RF i inne fundacje prywatne[41]. Zarówno nauki społeczne, jak i nauki humanistyczne, omówione w dalszej części, wpisywały się w „najszlachetniejszy" z celów Fundacji, czyli „dla dobra ogółu ludzkości" (*for the well-being of humanity*). Świadomość tego celu oraz kosztów ewentualnej porażki nie tylko działała mobilizująco na pracowników i zarząd Fundacji, lecz także utwierdzała ich w przekonaniu, że czas jedynie na pracę u podstaw (naukową filantropię) minął, nadszedł bowiem moment „krystalizowania poglądów" i wpływania na proces udostępniania wiedzy, „formułowania i implementacji polityki"[42], co obrazuje poniższy cytat:

> The might imperative of our time, therefore, is not to curb science but to stop war – or, to put it in another way, to create the conditions which will foster peace. That is a job in which everybody must participate, including scientists. But the bomb on Hiroshima suddenly woke us to the fact that perhaps we have very little time. (…) We face this urgent question: Can education and tolerance and understanding and creative intelligence run fast enough to keep us abreast with our own mounting capacity to destroy?[43]

5.1.2. Nauki humanistyczne

Fundacja Rockefellera, co już wielokrotnie wskazywano, w wielu obszarach była prekursorem. Nie dotyczyło to jednak nauk humanistycznych. Jedną z przyczyn mógł być, podobnie jak w przypadku nauk społecznych, sprzeciw Fredericka Gatesa. Nauki społeczne i humanistyczne nie wypełniały misji Fundacji, prowadząc wyłącznie do

---

[41] Więcej nt. rozwoju nauk społecznych w Europie i odegranej roli przez fundacje – CCNY, FF, RF, poza już wymienionymi, zob. Giuliana Gemelli, Roy M. MacLeod, red., *American Foundations in Europe: Grant-Giving Policies, Cultural Diplomacy and Trans-Atlantic Relations, 1920–1980* (Brussels: Peter Land, 2003).

[42] Ellen Condliffe Lagemann, *The Politics of Knowledge. The Carnegie Corporation, Philanthropy, and Public Policy* (Chicago, London: University of Chicago Press, 1989), 4.

[43] [„Potężnym nakazem naszych czasów nie jest więc powstrzymywanie nauki, lecz zatrzymanie wojny – lub ujmując to inaczej, stworzenie warunków sprzyjających pokojowi. Jest to zadanie, w które każdy musi się zaangażować, włącznie z naukowcami. Ale bomba w Hiroszimie nagle uświadomiła nam, że być może mamy bardzo mało czasu. (…) Stoimy w obliczu pilnego pytania: czy edukacja, tolerancja, zrozumienie i twórcza inteligencja mogą działać wystarczająco szybko, aby dorównać naszej rosnącej zdolności do niszczenia?"], RF, *Annual Report of 1945,* 10.

zbytniego rozdrobnienia Fundacji. Błędem zatem było odciąganie środków finansowych „od ważniejszych [rozwiązywalnych] problemów ludzkości"[44].

Przeciwnego zdania był Anson Phelps Stokes, Jr., jeden z członków rady powierniczej[45]. W rozwijaniu jedynie nauk ścisłych dostrzegał liczne zagrożenia. Dla przeciwwagi lub też zabezpieczenia ludzkości przed samounicestwieniem należało, jego zdaniem, praktykować humanistykę[46]. Nie chodziło o humanistykę ograniczającą się do „historii, języków antycznych i archeologii", czyli taką, jaka była praktykowana za pierwszego dyrektora sekcji humanistycznej Edwarda Cappsa. Przeciwnie, Stokes był niezwykle aktywnym propagatorem humanistyki, ponieważ stanowiła remedium na „stosunkowe zacofanie i zapaść" na uczelniach, właśnie z powodu „drugorzędnej i podległej roli", jaką na nich pełniła[47].

Dyskusja na temat celowości stworzenia programu humanistyki prowadzona była przez lata. Na forum rady powierniczej czy spotkaniach zarządu RF, ale i w zwykłej korespondencji między pracownikami rozmaitego szczebla, reprezentującymi różne dziedziny, debatowano na temat wad i korzyści nowej dziedziny. Nie chodziło wyłącznie o wartość, jaką program humanistyki może przynieść ludzkości, ale o wpływ na ewentualną skuteczność prowadzonej przez Fundację działalności.

Jednym z uczestników tej wymiany był Jerome Greene, wieloletni sekretarz i członek zarządu RF, a następnie rady powierniczej, który uważał, że nie jest możliwe budowanie dobrobytu ludzkości bez znajomości jej historii i kultury. W przeciwieństwie do Gatesa, funkcji organizacji Rockefellerów upatrywał owszem w „badaniu podstawowych potrzeb społeczeństw", jednak ich „źródeł" należało poszukiwać nie tylko „w zdrowiu, ale i szczęściu". Za podstawę szczęścia Greene uznawał zaś „religię, zdrowie, edukację, ekonomiczną wydajność, rodzinę i życie społeczne". Nie zapominał również o „estetycznej wrażliwości, która kultywowana byłaby za pomocą literatury, muzyki" i innych form sztuk pięknych[48].

Inni przekonywali, że uprzedzenia, dyskryminacja, nieporozumienia i konflikty między narodami wynikały z braków poznawczych. Napięcia, jakie te luki w wiedzy

---

[44] R.N. Colton, Richardson, *The Humanities*, rozdz. I, 1–2.

[45] Prywatnie był synem bankiera, filantropa i multimilionera Ansona Phelpsa Stokesa. Przez lata pełnił funkcję prezydenta rodzinnej fundacji Phelps-Stokes Fund, zaangażowanej w edukację Afroamerykanów na Południu. Stanowił też wartościowy aktyw w zarządach GEB, IEB, RF, IIE, American Academy in Rome czy wreszcie American Council on Education. Był adwokatem rozszerzenia pola zainteresowań RF m.in. o humanistykę. Niestety, pewna opieszałość, z jaką RF rozwijała tę sekcję, spowodowała, że Stokes zrezygnował z pełnionej funkcji.

[46] RAC, RF, RG 3.2, series 900, box 30, folder 163, RF, *Final Report: Trustee Program Review Committee*, 1973, 22; zob. też Fosdick, *The Story*, 240.

[47] RAC, RF, RG 3.2, series 900, box 22, folder 167, Verbatim Notes, officers and trustees' meeting, 29–30.10.1930, 165–166.

[48] Memorandum 13.10.1949, cyt. za: Colton, Richardson, *The Humanities*, rozdz. I, 2.

i doświadczeniu wywoływały, można było przyrównać jedynie do nieporozumień będących udziałem różnic politycznych i gospodarczych. Jeśli uznać, że „źródłem wszystkich międzynarodowych konfliktów była [przede wszystkim] ignorancja", należało jej wszystkimi możliwymi siłami zapobiegać. Można było również ją stopniowo likwidować przez wymianę „wartości kultury, przez odkrywanie wspólnoty pomiędzy różnorodnymi narodowymi ideałami i ideami, poprzez interpretację jednej grupy kulturowej drugiej"[49]. Chcąc uczynić człowieka „obywatelem świata", należało uwolnić go pod względem „mentalnym, emocjonalnym i duchowym". Droga ku temu wieść miała przez zrozumienie „duszy ludzkiej, przeszłości, teraźniejszości", zagłębienie się i docenienie samego siebie oraz zdobycie umiejętności doceniania kultury jako takiej. Nie chodziło wyłącznie o poznawanie historii i jej odtwarzanie, ale interpretowanie i krytykowanie[50].

Szczęśliwie zmiana pokoleniowa w kierownictwie Fundacji oraz zyskana całkiem nowa perspektywa przyniosły oczywiste ulepszenia. Przygotowując się do restrukturyzacji, przedstawiciele zarządu, rada nadzorcza i pracownicy poszczególnych sekcji spotkali się w styczniu 1924 roku w celu omówienia dotychczas obowiązującego programu i rozważenia ewentualnego „poszerzenia obecnych praktyk", a może nawet „możliwych nowych dziedzin" aktywności dla Fundacji. Efektem pełnej emocji dyskusji, której najaktywniejszymi uczestnikami byli m.in. Embree, Flexner i Fosdick, była decyzja, aby do wachlarza programów GEB włączyć te z dziedziny humanistyki i sztuki[51].

Dwa kolejne lata przyniosły dość znikome efekty tej działalności pod egidą GEB[52]. Humanistyka niezmiennie odzwierciedlała jedynie niszowe postrzeganie tej dziedziny przez pryzmat historii, języków klasycznych i archeologii. Aby odzwierciedlić ducha czasu, zdaniem Ansona Phelpsa Stokesa, humanistyka powinna inkorporować „sztukę, muzykę, edukację, literaturę, socjologię" i wiele innych[53]. Dopiero reorganizacja przepro-

---

[49] RAC, RF, RG 3.2, series 900, box 30, folder 163, RF, *Final Report: Trustee Program Review Committee*, 1973, 22–23; RF, RG 3, series 900, box 22, folder 168, Agenda for the Special Meeting of the Trustees of the Rockefeller Foundation, 11.04.1933.

[50] RF, RG 3.1, series 911, box 2, folder 10, David H. Stevens, *The Humanities in Theory and Policy*, 31.03.1937, 1–2.

[51] Inne wnioski dotyczyły podnoszenia kwalifikacji pracowników, wypracowując sposoby ich naukowego rozwoju, również poza reprezentowanymi przez nich dziedzinami. Colton, Richardson, *The Humanities*, rozdz. I, 6–11.

[52] Szeroko konsultowane rozwiązania, mające mieć zastosowanie w dziedzinie humanistyki przez GEB, ograniczyły się raczej do „zainteresowania i [okazania] entuzjazmu" i ewentualnych indywidualnych projektów badawczych kadry naukowej wybranych uczelni. Oddanie, z jakim ci nieliczni nadal starali się promować ten kierunek, nie spotykało się ze zrozumieniem ani władz uczelni, ani szerokiej bazy odbiorców. Przy powszechnie panującym trendzie koncentrowania się wyłącznie na naukach ścisłych, na inżynierii, na medycynie, co było konsekwencją I wojny światowej i ery progresywnej, nauki humanistyczne pozostawały mocno zapomnianą i zaniedbaną dziedziną. RAC, GEB Records, series 1.2, box 314, folder 3278, *The Humanities*, January 1928, 1–11.

[53] RAC, GEB, series 1.2, box 314, folder 3278, Stokes to Flexner, 9.04.1927.

wadzona w 1928 roku i włączenie humanistyki pod bezpośredni parasol organizacyjny Fundacji Rockefellera dawały jakąkolwiek szansę na zmianę tego stanu rzeczy.

Niestety, propagatorzy nauk humanistycznych osiągnęli jedynie częściowy sukces, ponieważ RF potraktowała je zaledwie marginesowo. Ograniczyła je do zachowania dorobku cywilizacji antycznych, Orientu czy kultury klasycznej – obszarów hołubionych przez członków rodziny Rockefellerów[54]. O ile nauki humanistyczne uznawane były za wartościowe i potrzebne, o tyle, zdaniem Raymonda B. Fosdicka, głównego architekta reorganizacji z 1928 roku, kultywowały one jedynie „arystokratyczną tradycję humanistycznych badań"[55]. Jako takie nie udzielały odpowiedzi na wiele nurtujących pytań na temat istoty ludzkiego współistnienia. Postęp natomiast, którego sprawcą była RF, w wielu dziedzinach pomijał aspekty duchowe i kulturowe. Nadal głównymi obszarami pozostawała archeologia, literatura, muzealnictwo oraz rozbudowa bibliotek. Sfinansowano m.in. wprowadzanie nowszego systemu katalogowania, uzupełnianie zbiorów periodyków, tworzenie systemu bibliograficznego. Nie były to projekty zmarnowane, gdyż stanowiły idealny punkt startowy dla programów odbudowy bibliotek w Europie po II wojnie światowej[56]. Przy niewielkim zainteresowaniu uniwersytetów, które również manifestowały dość tradycyjny, jeśli nie konserwatywny czy wręcz staromodny pogląd na to, jakie obszary powinny być reprezentowane przez nauki humanistyczne, RF nie miała wielkiego pola do popisu.

Przeszkodą w rozwinięciu tej sfery aktywności było także współzawodnictwo pomiędzy sekcjami, które stało się agresywniejsze wraz z postępującymi konsekwencjami wielkiego kryzysu gospodarczego. Znamiennym przykładem tego współzawodnictwa było stanowisko Alana Gregga, dyrektora „konkurencyjnej" sekcji nauk medycznych, który wypowiadał się przeciwko naukom humanistycznym jako zbyt „rozcieńczającym" ogólnoludzki wpływ RF. W wewnętrznym memorandum Gregg przedstawił wiele argumentów. Jego zdaniem Fundacja „źle interpretowała przyszłość", ponieważ „świat potrzebował wiedzy naukowej i pomocy bardziej niż wsparcia jej funkcji kulturalnych". Programy nobilitujące kulturę nie mogły przeważać, gdy poza granicami USA setki tysięcy ludzi było „ignorantami w kwestii swoich ciał, umysłów i [otaczającego ich] środowiska fizycznego". I to tym złym warunkom fizycznym i materialnym Fundacja

---

[54] J.D. Rockefeller, Jr. wyjątkowym zainteresowaniem darzył archeologię. RAC, RF, RG 3.2, series 900, box 22, folder 167, Verbatim Notes, officers and trustees' meeting, 29–30.10.1930, 165–166.

[55] Fosdick, *The Story*, 241.

[56] Zob. m.in.: RAC, John Marshall Papers – Special Collection Series – IV 2 A 37, General Files, series 1, box 3, folder 37, *Books Across Frontiers* – International Library Service, 1950; RAC, RF, RG 1.2, Projects, series 717 – Germany, box 2, folder 16, International Youth Library; box 3, folder 27–28; RAC, RF, RG 1.1, series 650 R–Netherlands, box 5, folder 35, Libraries; RF, RG 1.1, series 609 R–Japan, box 9, folder 66, Law Libraries; RF, RG 1.2, series 717– Germany, box 4, folder 31, Notgemeinschaft Der Deutschen Wissenschaft, Book Exchange Center, 1948–1954.

mogła zapobiegać, to one dawały wymierne skutki, podczas gdy postęp w humanistyce zawsze pozostać miał niewymierny. Co więcej, zdaniem Gregga, Fundacja nie powinna angażować się w dziedziny zależne od „gustu, smaku i subiektywnych uczuć". Nie powinna także stawiać się w roli sędziego. Wydaje się, że największym zmartwieniem Gregga był potencjalny subiektywizm stosowany w ocenie projektów, co do których nie można było zastosować podobnego kryterium naukowej przydatności jak w naukach przyrodniczych i medycznych. W jednym miał jednak rację. Podobnie jak w naukach społecznych, humanistyka, praktykowana zwłaszcza na polu międzynarodowym, nie byłaby wolna od „naiwnego etnocentryzmu" lub, stosując współczesną nomenklaturę, kulturowego imperializmu[57].

Do licznej opozycji wobec nowej dziedziny należeli także prezydent RF Max Mason oraz wiceprezydent Thomas B. Appleget, którzy wypowiadali się za „czasowym wstrzymaniem" projektów w naukach humanistycznych oraz niespiesznym poszukiwaniem nowego dyrektora. Kroki te, ich zdaniem, dawałyby czas na „dogłębną analizę" możliwości drzemiących w naukach humanistycznych. Przychylając się niejako do opinii Gregga, obaj uważali, że Fundacja „nie powinna włączać interpretacji do swoich programów, chyba że będą one elementem ochrony"[58].

Jerome Greene i Anson Phelps Stokes, Jr., członkowie rady powierniczej GEB i RF i jednocześnie najwięksi stronnicy nauk humanistycznych, przez kilka kolejnych lat nie dawali za wygraną. Z uporem dowodzili, że brak równowagi w traktowaniu rozmaitych dziedzin, zarówno pod względem środków, jak i ich wagi, zachwiałby delikatną strukturą wykształcenia ogólnego, a w rezultacie przyniósłby poważne konsekwencje społeczne. Opór zarządu przed wyznaczeniem nowego dyrektora nauk humanistycznych trwał ponad trzy lata i przyczynił się do rezygnacji Stokesa z funkcji członka rady powierniczej[59]. Czynione naciski ostatecznie doprowadziły jednak do powołania na to stanowisko w 1933 roku Davida H. Stevensa[60]. Okazało się to momentem zwrotnym

---

[57] RAC, RF, RG 3.1, series 911, box 1, folder 1, Alan Gregg, Memorandum, 27.10.1930; Colton, Richardson, *The Humanities*, rozdz. I, 24–25.

[58] Wiceprezydent RF Thomas B. Appleget miał tu na myśli *preservation*, czyli zachowanie materialnych i niematerialnych produktów dziedzictwa kulturowego człowieka. RAC, RF, RG 3.1, series 911, box 1, folder 1, Alan Gregg, Memorandum, 27.10.1930; Colton, Richardson, *The Humanities*, rozdz. I, 24–25.

[59] Fosdick, *The Story*, 240; RAC, RF, RG 3.1, series 911, box 1, folder 1, Letter from Stokes to Mason, 26.10.1931; zob. David Harrison Stevens, *A Time of Humanities: An Oral History. Recollections of David H. Stevens as Director in the Division of the Humanities, Rockefeller Foundation, 1930–1950. Narrated to Robert E. Gard by David H. Stevens,* red. Robert E. Yahnke (Madison: Wisconsin House Publishers, 1976).

[60] Stevens w momencie objęcia stanowiska dyrektora sekcji nauk humanistycznych był w kwiecie wieku, miał 48 lat, dopiero co pozostawił pracę na Uniwersytecie Chicagowskim, gdzie przez 18 lat wykładał język angielski. Przez dwa lata sprawował funkcję wiceprezydenta GEB. Sam, będąc autorem prac naukowych z dziedziny XVIII-wiecznych angielskich relacji partyjnych, dziennikarstwa,

i zainicjowało zmiany na lepsze. Stevens z Johnem Marshallem u boku w roli zastępcy wprowadzili sekcję humanistyki w nową epokę. Zarzucili postrzeganie jako tradycyjnych projekty wyłącznie w dziedzinie archeologii i historii, skierowali swoje działania do szerszej grupy odbiorców, wykorzystując nowe technologie i rozwijające się media[61].

Nauki humanistyczne, podobnie jak społeczne, poddano „przewalutowaniu". Trwające kolejne 20 lat przeobrażenie było procesem przechodzenia od wyłącznie „ochrony przed zniszczeniem i zapomnieniem" do interpretacji wyników badań i ponad wszystko ich praktycznego zastosowania[62]. Zrealizowano również cel, aby Fundacja nie ograniczała się jedynie do wielkich ośrodków uniwersyteckich, a finansowała projekty mniejszych instytucji, dających nadzieję na osiągnięcie pierwszoligowych rezultatów swoich badań[63].

Doświadczenie wielkiego kryzysu gospodarczego, poważne przesunięcia dotyczące roli rządu federalnego, a także programy Nowego Ładu odcisnęły nie tylko ekonomiczne, polityczne, ale przede wszystkim społeczne piętno na Stanach Zjednoczonych. Musiały nastąpić przewartościowania każdego obszaru życia, w tym ponad wszystko – aktywności organizacji pozarządowych, społecznie aktywnych, edukujących obywateli i kształtujących przyszłe pokolenia do nowych wyzwań[64]. Powodowani tymi pobudkami członkowie powołanej w 1934 roku komisji rewizyjnej, przedstawili miażdżący raport na temat kosmetycznych, ich zdaniem, zmian wprowadzonych przy okazji restrukturyzacji Fundacji w 1928 roku. W odniesieniu do humanistyki autorzy raportu wytykali „snobizm klasycznej tradycji", kształcący niewielką liczbę bardzo wąsko wyspecjalizowanych absolwentów, których wiedza i umiejętności oceniane były jako niemające wielkiego pożytku. Autorzy raportu nie negowali konieczności utrzymania badań powstających w atmosferze „klasztornej izolacji", pragnęli jedynie, aby podążały z duchem czasu. „Kultura z arystokratycznej i wykluczającej, stała się demokratyczna i integrująca", czytamy w raporcie. Klasie nieuprzywilejowanej udostępniono rozrywki dotychczas

---

dramatu, Miltona czy retoryki, dysponował idealną bazą pod budowanie programu humanistyki RF. Miał również doświadczenie administracyjne z czasów Uniwersytetu Chicagowskiego, gdzie współpracował jako dziekan i asystent z Maxem Masonem, ówczesnym prezydentem tej uczelni. Tym samym do nowego zadania w RF przystępował z bogatym doświadczeniem naukowca, administratora i nauczyciela. Funkcję tę sprawował aż do emerytury w 1949 r. Colton, Richardson, *The Humanities*, rozdz. I, 31–33.

[61] RAC, RE: SOURCE, *Rockefeller Foundation Support for Communications Media in the 1930s and 1940s*, https://resource.rockarch.org/story/rockefeller-foundation-support-for-communications-media-in-the-1930s-and-1940s [21.09.2023].

[62] RAC, RF, RG 3.2, series 900, box 30, folder 163, RF, Agenda for the Special Meeting of the Trustees of the Rockefeller Foundation, 11.04.1933; *The Humanities in Theory and Policy*, 31.03.1937.

[63] RAC, RF, RG 3.1, series 911, box 1, folder 1, Minutes of Staff conference, 16.01.1930.

[64] Zob. Renata Nowaczewska, *Dobroczynna Ameryka. Walka ze skutkami Wielkiego Kryzysu w latach 1929–1937* (Warszawa: WUW, 2009).

zarezerwowane dla innych. Dokonano „podboju analfabetyzmu, rozwinięto szkolne zaplecza, wzrosła liczby bibliotek i muzeów [nastąpiła] powódź książek". Te rewolucyjne zmiany, wraz z wynalezieniem radia i kina oraz „nagłym przypływem nowych idei", były tym, co „dostarczać miało kulturze szerszą niż kiedykolwiek wcześniej platformę odbiorców". Nauki humanistyczne miały być przystosowane do tego „nowego renesansu duszy ludzkiej"[65]. Odbiorcami „produktów" nauk humanistycznych miało być rozleglejsze i bardziej urozmaicone grono odbiorców, w tym laików i zwykłych ludzi, którym, zdaniem RF, należało udostępnić artystyczne i estetyczne doznania, aby mogli je podziwiać i docenić. Czerpiąc z bogatego wachlarza dorobku cywilizacyjnego, zwykli ludzie właśnie mieliby szansę stać się podmiotami postępu. Wydźwięk całego raportu, zwłaszcza biorąc pod uwagę wymagający czas, w jakim został opublikowany, był alarmujący. Świat oszalał, dlatego autorzy domagali się z pełną mocą swych argumentów, aby Fundacja ratowała resztki rozsądku i ocaliła cywilizację od samounicestwienia. Czas naglił, nie było miejsca na teoretyzowanie, sama wiedza nie była wystarczająca, należało stawiać na praktyczność, tu i teraz, bez czekania na to, co może przynieść przyszłość, bo może nikomu tej przyszłości nie przyjdzie doczekać[66].

Raymond Fosdick, James R. Angell i Walter W. Stewart, pisząc o konieczności uaktualnienia programu humanistyki, mieli przede wszystkim na względzie zwiększenie „społecznej akceptacji" tej dziedziny, co wnioskował wcześniej jeszcze Jerome Greene. Wychodząc naprzeciw tym oczekiwaniom, RF podjęła decyzję mocnego wsparcia dla sztuk performatywnych. Sfinansowano m.in. badania teatrologiczne, które rozwijały się na uniwersytetach Yale, Iowa i Western Reserve. Dzięki grantom Fundacji dla National Theater Conference i Authors League of America młodzi i obiecujący dramaturdzy i reżyserzy mogli liczyć na stypendia – jedno z nich otrzymał Tennessee Williams. Sporo uwagi zyskały lokalne, społeczne teatry. Do lat 40. XX wieku Fundacja Rockefellera zbudowała ugruntowaną pozycję fundatora programów w dziedzinie sztuk dramatycznych[67].

Komisja rewizyjna chwaliła rozpoczęty w połowie lat 30. XX wieku intensywny program grantów dla bibliotek w Stanach Zjednoczonych i za granicą. Przekazywane przez Fundację kwoty miały pokrywać koszty nie tylko doposażania czytelni i zbiorów, ale

---

[65] RF, *Annual Report 1937*; Raymond B. Fosdick, *President's Review*, 50–52; RF, RG 3.2, series 900, box 22, folder 170, *Report of the Committee on Appraisal and Plan*, 70–73; Fosdick, *The Story*, 240–241.

[66] Nie tylko komisja rewizyjna chciała wstrząsnąć dyrekcją RF, również członkowie rodziny, w tym John D. Rockefeller, Jr., który z niepokojem pytał Fosdicka, czy Fundacja nie wydaje przypadkiem zbyt dużo środków na badania akademickie, zamiast zajmować się poszukiwaniem bardziej aktualnych, palących spraw. RAC, RF, RG 3, series 910, box 1, folder 1, J. D. Rockefeller, Jr. to Raymond B. Fosdick, 21.04.1933; Colton, Richardson, *The Humanities*, rozdz. II, 1–3.

[67] *Report of the Committee on Appraisal and Plan*, 1934; RF, *Final Report: Trustee Program Review Committee*, 1973; RAC, RF, RG 1.1, series 236, box 7, folder 80, John Marshall, *Diary*, 10.10.1933; RG 1.1, series 200.R, box 255, folder 3042, Minutes of the RF on the National Theatre Conference, 3–4.12.1940.

szkolenia obsługi i administracji. Stypendia pozwalały bibliotekarzom z całego świata na odbywanie praktyk i nauki nowych technik udostępniania zbiorów i archiwizacji. Przykładowy grant dla Museum of Modern Art pomagał kształcić wrażliwość odbiorców na sztukę w nowych programach edukacyjnych dla odwiedzających. Dzięki grantowi sfinansowano budowę filmoteki i przeprowadzono badania nad użytecznością radia i filmu. Zdarzały się oczywiście granty nietrafione, np. dla American Film Center[68]. Programy te, prowadzone z inicjatywy Stevensa, stanowiły pierwszy etap odejścia od „tradycyjnego [modelu], zdominowanego przez europejską kulturę". Zdaniem RF należało wyrugować postawę ignorującą kulturowe dziedzictwo Ameryki, a dającą „monopol na kulturę" innym krajom. Nauki humanistyczne w USA powinny były zacząć od eksplorowania własnych dokonań. Chcąc przekonać innych do wartości amerykańskiej kultury, należało zacząć od odbiorców w kraju[69].

Z innych osiągnięć Fundacji w dziedzinie humanistyki należy wspomnieć współpracę z American Council of Learned Societies i Biblioteką Kongresu. Owocem tej współpracy było stworzenie podwalin pod program nauczania języków obcych. W ramach letnich instytutów na uniwersytetach Harvarda, Columbii, Berkley czy Cornell zaczęto uczyć chińskiego, japońskiego i rosyjskiego, a pod koniec lat 30. XX wieku również tureckiego i arabskiego. Projekt ten zaadaptowała armia amerykańska już na początku II wojny światowej. Był to jeden ze sposobów, poza naukami ścisłymi i medycyną, jakimi Fundacja wnosiła swój wkład w ogólnonarodowy wysiłek wojenny[70].

Zdaniem Stevensa, dyrektora sekcji nauk humanistycznych, stosunek naukowców i uniwersytetów amerykańskich do badań nad kulturami leżącymi poza obszarem zachodniej cywilizacji był poważnym zaniechaniem. Stevens z dużym wyprzedzeniem przewidział potrzebę zdobywania wiedzy na temat kultur i cywilizacji innych krajów. Rozległy teatr działań wojennych oraz nowa rola globalnej potęgi przypisana Stanom

---

[68] Z pomocą RF chciano zdobyć inne źródła finansowania bardzo drogiego procesu produkcyjnego filmów edukacyjnych. Przy znikomym poparciu społecznym dla tej inicjatywy starania te zakończyły się fiaskiem, a w konsekwencji również zakończeniem finansowania przez Fundację. RAC, RF, RG 3.2, series 900, box 30, folder 163, RF, *Final Report: Trustee Program Review Committee*, 1973, 24. Bardziej udany był projekt współfinansowania programów rozrywkowych, informacyjnych i edukacyjnych nadawanych przez lokalne rozgłośnie. John Marshall zwerbował do współpracy grupę pod kierownictwem Paula Lazarsfelda z Princeton. Doświadczenia zebrane na tej uczelni, a następnie kontynuowany również na Columbii projekt zostały w pełni wykorzystane przez Office of War Information. Colton, Richardson, *The Humanities*, rozdz. II, 29–31.

[69] RAC, RF, RG 3.1, series 911, box 2, folder 11, The Humanities Program of the Rockefeller Foundation: A Review of the Period 1934 to 1939.

[70] W ramach United States Army Language Training Program do listy języków dodano języki birmański, perski, malezyjski i tybetański. RF sponsorowała dostarczanie podręczników, słowników i personelu. RAC, RF, RG 1.1, series 200.R, box 197, folder 2365, David H. Stevens, *Memorandum regarding a school of modern Oriental languages and civilizations in Washington*, 5.06.1941; RF, Minutes of the RF, 20.06.1941; RF, *Final Report: Trustee Program Review Committee*, 1973, 24.

Zjednoczonym uzmysłowiły rządowi amerykańskiemu, że musi dysponować wysoce wykwalifikowaną kadrą specjalistów. Znajomość nawet kilku zachodnich języków obcych nie wystarczała. Nie chodziło już tylko o dzielenie się zdobyczami i osiągnięciami amerykańskiej nauki, kultury i sztuki, ale o zrozumienie i docenienie osiągnięć innych krajów i kultur. Niezbędna wiedza i doświadczenie na temat każdego prawie kraju na świecie nie były wymogiem dyktowanym jedynie przez obecność militarną czy kontakty handlowe. Na szali leżało zdobycie władzy nad ludźmi w bitwie dwóch systemów, gdzie nakreślone granice (jak w rozprzestrzenianiu się chorób) nie stanowiły bariery dla przenikania „zdradliwych i niebezpiecznych" ideologii. Uwaga całej Ameryki musiała zostać skierowana na inne obszary, które stały się strategicznie ważne. Nie była to już tylko Europa. Szczęśliwie Stevens jeszcze w latach 30. XX wieku zapoczątkował pracę nad, jak to nazywał, „międzynarodowymi relacjami kulturalnymi" z krajami Azji, Afryki i Ameryki Łacińskiej[71].

Pragnąc edukować amerykańską opinię publiczną na temat kultur innych krajów, Stevens chciał jednocześnie, aby przede wszystkim poznali i docenili własną. Sekcja Nauk Humanistycznych (DH) RF zajęła się zachowaniem przed zapomnieniem dorobku kultur rdzennych, subkultur, lokalnych tradycji i zwyczajów. Ośrodki na uniwersytetach w Utah i Oklahomie, we współpracy z towarzystwami historycznymi, zbierały pozostałości lokalnego folkloru i badały ich wpływ na inne kultury, poddając historycznej interpretacji[72]. Z czasem projekt ten ulegał stopniowemu poszerzeniu o studia regionów rozumianych jako obszar leżący poza granicami USA. Pierwszym naturalnym kierunkiem były studia nad Ameryką Łacińską[73]. W niedalekiej więc przyszłości, dzięki finansowanemu przez RF programowi, w większości uczelni amerykańskich kształcono specjalistów z prawie każdego obszaru. Pobocznym rezultatem tych projektów stało się wypracowanie nowego, interdyscyplinarnego podejścia do badań. Łączenie nauki języków obcych ze studiami nad kulturami innych obszarów przebiegało na spojeniu dwóch

---

[71] RAC, RF, RG 3.1, series 911, box 1, folder 8, Charles B. Fachs, Memorandum: „The Humanities", 4.03.1959; RF, RG 3.1, series 911, box 2, folder 10, David H. Stevens, *The Humanities in Theory and Policy*, 31.03.1937.

[72] RF, *Final Report: Trustee Program Review Committee*, 1973, 24–25. Granty te pozwalały sfinansować rozmaite badania, od przygotowywanych biografii, analiz na temat folkloru aż po interpretacje historyczne. Colton, Richardson, *The Humanities*, rozdz. II, 31–32.

[73] Działania Fundacji, inicjowane przez osobiste pasje rodziny Rockefellerów i zwiększoną aktywność rządu amerykańskiego, pobudzał dodatkowo rozwój wydarzeń związanych z sytuacją geopolityczną oraz interesy gospodarcze USA. Granty sponsorowały zarówno instytucje prowadzące badania latynoskie w kraju, jak i te lokalne z tego regionu. Największe granty przekazano w tym czasie instytucjom z Meksyku, takim jak National Institute of Archaeology and History, National University, College of Mexico. Stały się one centrami badawczymi w dziedzinie archeologii i antropologii, miejscami umożliwiającymi rozwój międzynarodowej kadry specjalistów w dziedzinie historii, literatury, języków obcych, ekonomii i innych.

dziedzin – nauk humanistycznych i społecznych. Oprócz czysto teoretycznych badań wypracowywano metody praktycznego zastosowania ich efektów[74].

W ramach programu RF dla humanistyki zaczęto przeznaczać wzmożone środki na projekty kolekcjonowania, indeksowania i katalogowania przez Bibliotekę Kongresu materiałów źródłowych z historii USA czy amerykańskich gazet. Umożliwiono dojrzałym naukowcom dokończenie swojej pracy naukowej w obszarach do tej pory niedostępnych poza granicami kraju. Był to dobry czas, jak nazwał to Fosdick, dla „historyków, lingwistów, edytorów tekstów i manuskryptów"[75]. Odstępując od finansowania przez RF dotychczas praktykowanej wąskiej specjalizacji, Stevens wprowadził studia humanistyczne w nową erę. Wymagano przede wszystkim, aby zaczęły oferować rozleglejszą perspektywę, umożliwiającą wysuwanie interpretacji bardziej współczesnych, trafiających do szerokiej publiczności. Epoka wspierania wyłącznie „scholastycyzmu i antykwarstwa" na uczelniach amerykańskich odchodziła do lamusa[76].

Przez 35 lat trwania programu w dziedzinie humanistyki (od powstania sekcji w 1928 do 1963 r., stanowiącego datę graniczą półwiecza RF) Fundacja ufundowała stypendia dla 1324 osób, a za pośrednictwem ACLS – dla kolejnych 475[77]. Program stypendialny wart 2,5 mln USD nie tylko wzmocnił zainteresowania Fundacji tą dziedziną, ale stanowił kamień milowy w indywidualnym i instytucjonalnym rozwoju humanistyki, od filozofii, literatury, przez sztukę, historię i archeologię[78]. Liczby te jednak nie przedstawiały się wcale imponująco. Kuriozum sytuacji polegało na tym, że RF odziedziczyła wiele rozpoczętych już programów od GEB i IEB. Raz zadeklarowane sumy na zaakceptowane projekty musiały płynąć zgodnie z harmonogramem i niezwykle trudno było się z tego wycofać. Kryzys finansowy dotknął wszystkie fundacje prywatne, stawiając RF, będącą w nieco lepszej kondycji niż np. fundacje Carnegiego czy Rosenwalda, w niekomfortowej sytuacji. Dyrekcji sekcji nauk humanistycznych pozostawał niewielki margines finansowy na nowe projekty czy granty. Pomimo tego RF pełniła wiodącą funkcję w naukach humanistycznych, przy okazji wykazując się niezwykłymi umiejętnościami manewrowania między ambitnymi projektami i niewielkimi dostępnymi środkami. Najwyższym osiągnięciem Fundacji w tym okresie było wypełnienie podjętego zobowiązania wobec ludzkości. Organizując i w większości finansując akcje ratowania

---

[74] RAC, RF, RG 3.1, series 911, box 1, folder 8, Charles B. Fachs, Memorandum: „The Humanities", 4.03.1959.

[75] RAC, RF, RG 3.1, series 200.R, box 197, folder 2365, Mortimer Graves to David H. Stevens, 30.07.1941; Fosdick, *The Story*, 240.

[76] Colton, Richardson, *The Humanities*, rozdz. II, 40.

[77] Por. Aneksy 10 i 11. Z raportu komisji rewizyjnej z 1973 r. wynika zaś, że w latach 1930–1950 RF przyznała na humanistykę 500 stypendiów, a za pośrednictwem ACLS aż 735. RAC, RF, RG 3.2, series 900, box 30, folder 163, RF, *Final Report: Trustee Program Review Committee*, 1973, 26.

[78] Ibidem, 23–26.

naukowców pochodzenia żydowskiego z obszaru III Rzeszy, Fundacja udowodniła, że jej działaniami kieruje nie tylko chęć rozwoju nauki, ale też wyższe wartości[79].

II wojna światowa kładła się cieniem na całej ludzkości. Była szokiem dla pokolenia, które przeżyło poprzednią i miało nadzieję, że nic podobnego więcej się nie wydarzy – ich błąd polegał na nieumiejętnym przekazaniu systemu wyższych wartości. Źródłem tego błędu był niedoskonały system kształcenia, brak prawdziwych liderów i zdaniem wielu zaniedbanie nauk humanistycznych w pierwszych dekadach XX wieku[80].

Fundacja Rockefellera była krytykowana za swoją opieszałość, za zbyt rozproszony system grantów, za podążanie za nowymi projektami, podczas gdy starsze, bardziej tradycyjne przedmioty nauczania pozostawiane były w gestii finansowej samych uczelni. Krytykowane były uczelnie za poczucie wielkiej misji do spełnienia, elitarność, przestarzałe programy nauczania, oderwanie od potrzeb odbiorców, wymagań nowych czasów, odmiennych relacji międzynarodowych, innej roli Stanów Zjednoczonych w świecie. Fundacje i uczelnie wspólnie skorumpowały nauki humanistyczne, zmuszając je do osiągania wymiernych rezultatów, do skupienia się na badaniu faktów, podczas gdy istotą humanistyki są raczej kwestie „ewaluacji, osądu, smaku", czyli całkowicie pozbawione obiektywizmu formy naukowej aktywności. Ponad wszystko jednak wspólnie doprowadziły do zaniedbania podstawowych funkcji college'ów i uniwersytetów – rozwoju nauki i kształcenia[81]. W opinii Jacquesa Barzuna nauki humanistyczne zmieniły się w Kopciuszka. Podejmowane były i są wysiłki, aby „znaleźć pieniądze" i dać naukom humanistycznym szansę na „tradycyjny jednonocny romans". Problem polega jednak na tym, że Kopciuszek „pracuje samodzielnie, nie jest zorientowany na projekty i nie wpisuje się" w oczekiwania stawiane innym dziedzinom nauk[82].

Wbrew jednak negatywnym opiniom sceptyków, Sekcja Nauk Humanistycznych (DH) RF dowiodła swojej wartości. Praktyczne umiejętności i wiedza zdobywane przez lata nie były zbędnym luksusem, ale najbardziej użytecznym aktywem,

---

[79] Colton, Richardson, *The Humanities*, rozdz. II, 41–43; rozdz. III, 2–40.

[80] Teza stawiana przez Fosdicka, że gdyby RF z równym zapałem i finansowym zaangażowaniem ruszyła programy nauk humanistycznych i społecznych zaraz od swojego powstania, pozwoliłoby to uniknąć kolejnego konfliktu, jest nie do udowodnienia. Wiele z czołowych szkół wyższych dysponowało podobnym rocznym budżetem co RF i kształciło w obu dziedzinach. Jak widać, nie było to w stanie powstrzymać cywilizacyjnej katastrofy. W rozdziale zatytułowanym „The Neglect of the Humanities" Flexner pisze właśnie o naukach humanistycznych jako marginalizowanych, a stanowiących podstawę i wykładnię każdej innej dziedziny wiedzy. Zob. Abraham Flexner, *Funds and Foundations: Their Policies Past and Present*, Współpr. Esther S. Bailey (New York: Harper and Brothers Publishers, 1952), rozdz. VIII, tutaj s. 134, 140.

[81] Por. ibidem, 132, 134–135, 140; Jacques Barzun, *The House of Intellect* (New York: Harper & Row, 1959), 189.

[82] Jacques Barzun, *The American University: How it Runs, Where it is Going*, 2nd ed. (Chicago: Univ. of Chicago Press, 1968), 61.

wykorzystywanym w każdy możliwy sposób przez machinę wojenną rządu amerykańskiego. Między 1939 a 1944 rokiem w naukach humanistycznych dopatrywano się wielkiego potencjału i misji do spełnienia – początkowo miały one zapewnić „równowagę wartości", „poszerzać kanały komunikacji", „strzec źródeł [dziedzictwa cywilizacyjnego] zapewniających moralną, duchową i intelektualną witalność" dorobku ludzkości. Z mocą podkreślano konieczność zachowania przed zniszczeniem wszystkich elementów kultury, zwłaszcza tam, gdzie całe społeczeństwa traciły wolność. Wraz z postępującym konfliktem ważną rolę odgrywały amerykańskie biblioteki, które miały się stać „główną skarbnicą wiedzy na świecie". Dostrzeżono również szansę dla tzw. amerykańskiej tradycji, która „odświeżona", mogłaby zyskać na znaczeniu, przyczyniając się do zrozumienia i docenienia przez szerszą grupę odbiorców. Czas wojny był też bodźcem stymulującym rozwój humanistyki w kraju, dając nowe możliwości rodzimym naukowcom, na których spoczęła dodatkowa odpowiedzialność za losy świata. Ta sama wojna przyspieszyła planowane czy ledwie zapoczątkowane projekty RF w różnych regionach świata. To dzięki sekcji nauk humanistycznych Fundacji Rockefellera uratowano przed zniszczeniem wiele obiektów dziedzictwa kulturowego na świecie. Dzięki grantom RF zrewidowano programy kształcenia przede wszystkim w dziedzinie nauk humanistycznych. Fundacja tchnęła ducha w skostniałą dziedzinę tradycji i przeszłości, budując solidy most do pewnej przyszłości rodzaju ludzkiego[83].

Od zakończenia II wojny światowej Fundacja Rockefellera zyskała na znaczeniu jako kluczowy podmiot finansujący rozwój humanistyki w kraju i wszędzie tam, gdzie dziedzina ta była zaniedbywana. Pod koniec lat 40. XX wieku, realizując stawiane cele w tej dziedzinie, John Marshall rozpoczął cykl regularnych (trwających do 1960 r.) podróży po Bliskim Wschodzie, gdzie w Egipcie, Syrii, Libanie i Turcji rozpoczął żmudną pracę nad „rozwinięciem sieci wiedzy", jak nazywał to Parmar[84]. Założeniem Marshalla była zmiana w islamie, dokonana „od wewnątrz", w celu upowszechnienia systemu wartości, który pozwoliłby na zbliżenie społeczeństwa tego kraju ze Stanami Zjednoczonymi, dokonywane przez promocję sztuki, literaturę, sztuki piękne, teatr i muzykę. Rezultaty tego projektu, trwającego do 1961 roku, były dalekie od spodziewanego i krytykowanego przez Parmara „kulturowego imperializmu". Zdaniem Kalkan przyniosły ograniczone

---

[83] RF, *Annual Report of 1939*, 66–70, 300–349; RF, *Annual Report of 1940*, 284–358; *Annual Report of 1941*, 260–298; *Annual Report of 1942*, 201–233; *Annual Report of 1943*, 202–233; *Annual Report of 1944*, 219–249.

[84] Parmar definiuje je jako „skonsolidowane systemy instytucji edukacyjnych i badawczych, koordynujące badania, wpływające na ich wyniki i metody publikacji, zbliżające badaczy przez konferencje, seminaria i fundowane stypendia". Inderjeet Parmar, „American Foundations and the Development of International Knowledge Networks", *Global Networks* 2 (2002), 1: 13–30. Jego zdaniem służyć to ma „budowaniu hegemonii USA", a w pojęciu prywatnych fundacji, w tym RF, system ten miał być elementem postępu i ułatwienia dostępu do wiedzy.

efekty, raczej kończące się na kontynuowaniu wymian, otwarciu zorientowanych na wiedzę zachodnią uczelni, ale poza zwiększonym zainteresowaniem amerykańską kulturą i wymiernym postępem w świecie teatru nie wniosły rewolucyjnych zmian. Z pewnością nie skutkowały „amerykanizacją społeczeństwa", częściowo dlatego, że jak pisze autor, Fundacja Rockefellera „straciła zainteresowanie naukami humanistycznymi, zwracając się w stronę rolnictwa"[85]. Oczywiście zakres wpływu programu Fundacji Rockefellera był znacznie szerszy, a ocena wymiernych skutków jest trudna do określenia (i pozostaje poza obszarem zainteresowania autorki tej monografii)[86].

Naglące potrzeby wywoływane przez światowe kryzysy, konflikty globalne, zmiany w układzie sił, ideologie zagrażające wyznawanym przez społeczeństwo amerykańskie wartościom miały wkrótce sprawić, że nauki humanistyczne, społeczne, a także nowe kierunki studiów regionalnych i międzynarodowych miały być kluczem do realizacji programu RF. Wraz z wejściem na „rynek filantropii" giganta – Fundacji Forda, zainteresowano się natomiast nowymi wyzwaniami[87].

5.1.3. Stosunki międzynarodowe

Społeczne sentymenty lat 20. XX wieku odzwierciedlały konserwatywne rządy trzech republikańskich administracji, które skupiały się na wewnętrznych sprawach gospodarki, utrzymując złoty standard wymiany dolara, wspierały prywatne inwestycje za granicą i wymianę handlową, ale jednocześnie dążyły do ograniczenia imigracji. Raz zdobyta rola światowej potęgi zobowiązywała, dlatego USA zabiegały o doprowadzenie do pokojowych rozstrzygnięć rozbrojeniowych konferencji waszyngtońskich czy

---

[85] Hasibe Kalkan, „On the Role of the Rockefeller Foundation in Establishing Theatre Education Programmes and Transnational Theatrical Spaces in Turkey during the Cold War", *Journal of Global Theatre History* 4 (2020), 2: 40–54, tutaj: 43, 52; por. Ali Erken, „The Rockefeller Foundation, John Marshall and the Development of the Humanities in Modern Turkey: 1950–1965", *Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*. *Journal of Interdisciplinary Studies* 1(2015): 113–144; zob. też RAC, Kenneth W. Rose, *The Rockefeller Foundation's Fellowship Program in Turkey, 1925–1983,* RAC Research Report, 2008, https://www.issuelab.org/resources/27981/27981.pdf [20.09.2023].

[86] Badania nt. relacji programu wspierania nauk humanistycznych przez RF w latach 1930–1960 są dość liczne i opisują rozmaite terytoria, dziedziny i skalę. Jeffrey Brison, „The Political Economy of Rockefeller Support for the Humanities in Canada, 1941– 1957", w: *American Philanthropic Support for Communication, Culture, and the Humanities in the Twentieth Century*, red. William Buxton (Lanham, Maryland: Lexington Books, a division of Rowman and Littlefield Publishers, Inc., 2009), 195–225; Buxton, „John Marshall", 133–153; zob. też RAC, RE: SOURCE, *An Overview of Rockefeller Foundation Support for the Performing Arts in the 20th Century*, https://resource.rockarch.org/story/an-overview-of-rockefeller-foundation-support-for-the-performing-arts-in-the-20th-century [20.09.2023].

[87] Eric John Abrahamson, *Beyond Charity: A Century of Philanthropic Innovation* (New York: The Rockefeller Foundation, 2013), 143–146.

późniejsze postanowienia genewskie oraz Pakt Brianda-Kellogga[88]. Szalone lata ery jazzu wcale nie napawały spokojem ani wewnątrz, ani poza granicami kraju. Po obu stronach sceny politycznej na świecie rodziły się napięcia i niechęć, wynikające z „dyplomacji dolara" i amerykańskiego imperializmu. Rosnący sprzeciw wobec dyktatu amerykańskiego kapitału, towarów i kultury, przy jednoczesnym zamykaniu granic dla imigracji i podnoszeniu taryf celnych, podsycały antyamerykańskie nastroje. Zaczęto obawiać się, że brak dostatecznej wiedzy[89], przy ogólnej niechęci i podejrzliwości, jak również współzawodnictwo towarzyszące wszelkim relacjom międzynarodowym, prowadzić mogły do kolejnych napięć i konfliktów[90].

Przyczyny zaangażowania się Fundacji Rockefellera w stosunki międzynarodowe, podobnie jak wynikające z tego konsekwencje, były wielorakie. Począwszy od Juniora, problematyka międzynarodowa była bliska członkom rodziny Rockefellerów[91]. Z typową dla siebie ostrożnością, pragnąc unikać wszelkich kontrowersji, Fundacja niespiesznie angażowała się w tę dziedzinę. Ostrożność wynikała ze starej zasady niewłączania się w obszary mogące budzić kontrowersje, a za takie uznawano relacje międzynarodowe[92].

---

[88] Na temat aktywności USA w dziedzinie rozbrojenia zob.: FRUS, 1922, vol. I; 1923, vol. I; 1924, vol. I; 1925, vol. I; 1927, vol. I; 1928, vol. I; 1929, vol. I. Na temat podstaw amerykańskiego „niezależnego internacjonalizmu" zob. Krzysztof Michałek, *Amerykańskie Stulecie. Historia Stanów Zjednoczonych Ameryki 1900–2001* (Warszawa: MADA, 2004), 183–188.

[89] Brak dostatecznego wykształcenia odczuwalny był w agencjach i instytucjach rządowych, zwłaszcza mocno w Departamencie Stanu. Dopiero wprowadzenie Rogers Act w 1924 r. prowadziło do reformy i profesjonalizacji służby dyplomatycznej i konsularnej; nt. samej ustawy i jej konsekwencji zob. Andrzej Mania, *Department of State 1789–1939. Pierwsze 150 lat udziału w polityce zagranicznej USA* (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2011), 199–211 i nast.

[90] Warto podkreślić, że Stany Zjednoczone, pomimo odmowy ratyfikowania przez Senat umowy przystąpienia do Ligi Narodów, wcale nie popadły w okres izolacjonizmu. Aktywny udział w utrzymaniu pokoju, zwłaszcza w Europie, świadczyć może niezbicie, że USA nigdy nie prowadziły tak „umiędzynarodowionej" polityki zagranicznej jak w latach 20. XX w. Jedyną konkurencją mógł być jedynie okres zimnej wojny. Akira Iriye, *The Globalizing America*, *1913–1945*, vol. III: *The Cambridge History of American Foreign Relations* (Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1993), 78. Więcej nt. tego okresu i przemian zachodzących w USA zob. Michałek, *Amerykańskie Stulecie*, 90–140.

[91] W kształtowaniu tych poglądów za kluczową należy uznać rolę Raymonda Fosdicka, który był żarliwym internacjonalistą, propagatorem nie tylko powołania Ligi Narodów (w czym miał swój osobisty udział), ale i przyłączenia się do niej Stanów Zjednoczonych Ameryki. Długoletnia współpraca z Juniorem zaowocowała m.in. zliberalizowaniem poglądów tego drugiego na wiele kwestii dotyczących polityki społecznej w kraju, ale także na relacje międzynarodowe, w tym na odejście USA od polityki izolacjonizmu; por. Raymond B. Fosdick, „The League of Nations as an Instrument of Liberalism", *The Atlantic Monthly* (1920); Theodore M. Brown, Elizabeth Fee, „Raymond B. Fosdick (1883–1972): Ardent Advocate of Internationalism", *American Journal of Public Health* 102 (2012), 7: 1285.

[92] Za czasów Seniora Fundacja Rockefellera unikała wszystkiego, „co trącało kontrowersją", unikając nauk humanistycznych, społecznych, sztuki jako „dziedzin zbyt subiektywnych lub obarczonych ryzykiem politycznym"; Ron Chernow, *Titan: The Life of John D. Rockefeller, Sr.* (New York: Vintage Books, 2004), 568.

Otwarci na świat pracownicy RF z mozołem sterowali działalnością organizacji, wybiegając poza nauki ścisłe czy opiekę medyczną. Zaczęto budować instytucjonalną świadomość dbania o sferę duchową (czym zajęła się humanistyka, w tym sztuka, dramat, radio) i o sferę świadomości społecznej i obywatelskiej – lokalnie i globalnie. Poszczególnym sekcjom naukowym Fundacji uzmysławiano, że bez porozumienia i pokoju inicjatywy przez nie podejmowane czy próby współpracy międzynarodowej nie będą możliwe[93].

Zainteresowanie RF stosunkami międzynarodowymi zbiegło się w czasie z rozwojem tej dziedziny badań na uczelniach amerykańskich i europejskich[94], co niezwykle ułatwiło pracę RF. W przeciwieństwie do humanistyki i nauk społecznych, Fundacja nie musiała rozstrzygać zbyt wielu dylematów. Nie musiała także pokonywać ani oporów wewnętrznych, ani dokonywać rewolucyjnych zmian w programach kształcenia uczelni, wywracając dotychczas obowiązujący porządek[95].

Wpływ wywierany przez Fundację Rockefellera na stosunki międzynarodowe można analizować na wielu poziomach. Pierwszą płaszczyzną było ideologiczne przekonanie (osób tworzących Fundację) o wyższości zasad obowiązujących w amerykańskim systemie politycznym. Stojąc na straży reprezentowanych wartości, gotowi byli bronić ideałów wolności i demokracji, ale i je popularyzować. Drugi poziom oparty był na niezachwianej wierze w siłę kapitału, nieograniczone możliwości biznesu i wymiany handlowej, powszechny dostęp do rynków zbytu, a w konsekwencji – potęgę amerykańskiej gospodarki, którą należało promować. Trzecim obszarem wpływu RF na rozwój dziedziny stosunków międzynarodowych był proces powoływania instytutów badawczych na uniwersytetach oraz inicjowanie badań teoretycznych, mogących znaleźć

---

[93] RAC, RF, RG 1.1, series 200.S, box 403, folder 4766, Minutes regarding the SSRC and their planning into the fields of international relations, 15 April 1934; Lindsay Rogers, Minutes of meeting of the directors of university councils and research institutes, under the auspices of the international relations section of the SSRC, 23.11.1931.

[94] Pierwszymi uczelniami otwierającymi studia na tych kierunkach były uczelnie brytyjskie: Wydział Polityki Międzynarodowej im. W. Wilsona na Uniwersytecie Walijskim (obecnie Aberystwyth) oraz London School of Economics. W Stanach Zjednoczonych pierwszy był Uniwersytet w Georgetown, gdzie w 1919 r. powstała szkoła kształcąca w dziedzinie służby zagranicznej, odwołująca się do tradycji jezuickich. „Wszedłszy na scenę polityki światowej i światowego handlu, musimy przyjąć światowe zobowiązania. Nasz punkt widzenia nigdy nie będzie taki sam", pisał Edmund A. Walsh, dziekan i późniejszy patron szkoły; http://sfs.georgetown.edu/about/history-2 [2.09.2023]. Później zaczęły powstawać kolejne instytuty na wiodących amerykańskich uczelniach. Pierwszą uczelnią skupiającą się na studiowaniu i kształceniu w dziedzinie relacji międzynarodowych był Graduate Institute of International Studies w Genewie, założony w 1927 r.

[95] Odmiennego zdania jest m.in. Parmar, postrzegający rolę Fundacji, jak RF, jedynie z perspektywy uzurpatora, cichego uczestnika negocjacji, który z tylnych ław kieruje polityką zagraniczną USA, współtworząc imperialną pozycję hegemona; zob. m.in. Inderjeet Parmar, „American hegemony, the Rockefeller Foundation, and the Rise of Academic International Relations in the US", w: *The Invention of International Relations Theory: Realism, the Rockefeller Foundation, and the 1954 Conference on Theory*, red. Nicolas Guilhot (New York: Columbia University Press, 2011), 182–209.

zastosowanie w polityce zagranicznej państwa, pracy agend i jednostek ją realizujących. Kolejnym obszarem było inspirowanie innych fundacji prywatnych i tzw. aktorów pozapaństwowych (*non-state actors*) własnym przykładem zainteresowania się stosunkami międzynarodowymi[96]. Następnym było wspieranie ugruntowywania pozycji *think tanków* w amerykańskiej przestrzeni polityki publicznej. Kolejne dwa rezultaty były raczej niezamierzone. Pierwszy wiązał się z naturalną konsekwencją współdziałania z rozmaitymi organizacjami i instytutami, które zaczynały konkurować ze sobą o prymat w badaniach, a w dalszym etapie także o szansę na zwiększone środki otrzymywane od fundacji filantropijnych. Początkowo były to wyścigi między ośrodkami uniwersyteckimi, prowadzącymi batalię o granty, projekty, pomysły czy nawet naukowców. Z czasem współzawodnictwo przeniesiono na szersze pole organizacji pozauczelnianych[97]. Finalnie konsekwencją wejścia RF w strategicznie ważną dziedzinę, tak bliską działań establishmentu, operującą na wszystkich poziomach władzy i w każdej przestrzeni (od politycznej, przez gospodarczą, społeczną, po kulturalną i medialną), było tworzenie rodzaju elity. Członkowie tej elity w swoim życiu zawodowym, bezsprzecznie za sprawą wiedzy i doświadczenia, w dość swobodny sposób przemieszczali się między filarami władzy i sektorami aktywności społecznej i gospodarczej, pomiędzy instytucjami i organizacjami, często na zmianę piastując stanowiska na uczelniach, w administracji rządowej czy w prywatnych fundacjach[98].

---

[96] Sytuacja geopolityczna tego okresu zaczęła wzmagać zainteresowanie tzw. aktorów pozapaństwowych (*non-state actors*) wnikaniem w obszar relacji międzynarodowych. Prywatne fundacje (poza RF były to CCNY, Carnegie Endowment for International Peace, FF i inne), reprezentując USA za granicą, działały ze świadomością jej rosnącej potęgi. Kierując się zasadami filantropii naukowej, zaczęły dążyć do budowania jedności w kształtowaniu polityki zagranicznej. Istotą ich roli było wspieranie powstawania sieci naukowej współpracy. Efektem ich działalności miała być praca koncepcyjna oparta na zebranych zasobach wiedzy empirycznej, które prowadzić miały do wypracowywania konkretnych rozwiązań. RF była katalizatorem tych starań. Na temat roli fundacji w budowaniu powojennego porządku światowego, ich „finansowej, ludzkiej, intelektualnej inwestycji w podstawy, które doprowadziły do integracji USA" w ramach międzynarodowego systemu, zob. Ludovic Tournès, *Philanthropic foundations at the League of Nations: an Americanized league?* (Abigndon, Oxon: Routledge, Taylor & Francis Group, 2022); zob. też idem, „The Rockefeller Foundation and the Transition from the League of Nations to the UN (1939–1946)", *Journal of Modern European History*, 12 (2014), 3: 323–341.

[97] RAC, RF, RG 1.1, series 200.S, box 417, folder 4947, Frederick S. Dunn, The place of university research agencies in international relations, 23.12.1943; Revised Report of the Committee on a School of International Affairs and Regional Studies, 14.02.1945. Zdaniem Parmara Fundacja Rockefellera nie tylko „świadomie wykorzystywała posiadane zasoby w celu systematycznej próby wsparcia rządu i akademii w celu zbudowania nowego globalnego konsensusu [kształtując] opinię publiczną" w latach 1939–1945, ale jego zdaniem odegrała kluczową rolę w zwrocie między „izolacjonizmem" a „globalizmem w polityce zagranicznej USA". Inderjeet Parmar, „«To Relate Knowledge and Action»: The Impact of The Rockefeller Foundation on Foreign Policy Thinking during America's Rise to Globalism 1939–1945", *Minerva* 40 (2002), 3: 235–263.

[98] W omawianym okresie do grupy tej należeli m.in. Paul G. Hoffman, McGeorge Bundy i David E. Bell, związani z Ford Foundation, czy John Foster Dulles, Dean Rusk, John J. McCloy czy Robert

Fundacja Rockefellera, podejmując decyzję zajęcia się dziedziną stosunków międzynarodowych, dokonała największego przeskoku w swojej dotychczasowej działalności[99]. Było to wyjście, jak nazwane zostałoby to współcześnie, ze strefy komfortu. W przyszłości miało ją to narazić na oskarżenia o działalność antyamerykańską i propagującą wrogie krajowi ideologie[100]. Fundacja stanęła jednak na stanowisku, że „rozważne, wnikliwe i bezstronne badania są w stanie zredukować narodowe uprzedzenia i przyczynić się do przyjaznego dostosowywania różnic narodowych". Fundacja zadeklarowała chęć dążenia do stworzenia środowiska, w którym eksperci i politycy rozwijaliby umiejętności „przynoszące owoce współpracy". Końcowym celem miało stać się „promowanie zrozumienia i redukowanie napięć, mogących prowadzić do konfliktów zbrojnych[101]. W ciągu 20 pierwszych lat program badawczy dotyczący relacji międzynarodowych stał się jednym z kluczowych w sekcji nauk społecznych Fundacji.

Jednym z pierwszych projektów międzynarodowych, realizowanych za środki uzyskane od Fundacji, był Instytut Studiów Międzynarodowych (Yale Institute of International Studies – YIIS) stworzony na Yale University. Program czteroletnich studiów licencjackich i magisterskich otwarto tam w 1926 roku. Po ośmiu latach był już na tyle okrzepły, że RF zdecydowała się udzielić pięcioletniego grantu na pierwsze badania naukowe w nowo powstałym instytucie. Pieniądze miały zapewnić współpracę specjalistów z rozmaitych dziedzin: historii, ekonomii, prawa i nauk politycznych. Rolą instytutu było dostarczanie „intelektualnego przywództwa", „zdolnego personelu"

Millikan, każdy związany w jakiejś formie z Rockefeller Foundation, zanim lub po tym, jak przeszli do sektora publicznego i prywatnego. Więcej nt. roli fundacji filantropijnych w kształtowaniu międzynarodowych elit za pomocą m.in. grantów i stypendiów zob. Renata Nowaczewska, „Creating International Intellectual Elite Identity through the System of Grants and Scholarships – the Case of American Private Foundations", w: *Cultural Diversity as a Source of Integration and Alienation-Nations, Regions, Organizations*, red. Oxana Kozlova, Agnieszka Kołodziej-Durnaś (Szczecin: Economicus, University of Szczecin, 2011), 173–197.

[99] Do 1928 r. słowo *international*, czyli międzynarodowy, w raportach RF pojawia się jedynie w kontekście działalności IHD, medycznej współpracy międzynarodowej, programów zdrowia Ligi Narodów. Na temat tego okresu zob. Joseph L. Barona, „The Rockefeller Foundation and the League of Nations: Public Health in Europe (1920–1945)", *História: Debates e Tendências* 21 (2021), 3: 34–53. Przełom nastąpił w 1929 r., kiedy po raz pierwszy RF wsparła Institute of International Affairs w Hamburgu; ufundowała projekty z obszaru „International and Interracial Studies"; udzieliła grantu w wysokości 240 tys. USD dla Institute of International Education i kolejnych 60 tys. USD na otwarcie nowojorskiego biura. Amerykańska biblioteka w Paryżu otrzymała grant na rozwój zasobów w dziedzinie stosunków międzynarodowych. W tym roku RF przyznała duży grant dla Graduate Institute of International Studies w Genewie. Przejmując spuściznę po LSRM, RF przyznała 0,5 mln USD na badania w dziedzinie stosunków międzynarodowych dla Harvardu, a we współpracy z Carnegie Endowment kolejne 60 tys. USD na projekt w dziedzinie prawa międzynarodowego. RF, *Annual Report of 1929*, 250–254.

[100] Zob. rozdział 1.

[101] RF, *Annual Report of 1930*, 227; *Annual Report of 1932*, 278.

i „produkowanie [kompetentnych] decydentów”[102]. Początkowo instytut miał zajmować się szeroko pojmowanymi problemami utrzymania pokoju, ale biorąc pod uwagę rozwój sytuacji w Europie i Azji, w tym dążenia nacjonalistyczne, postanowiono zmienić profil badań. Głównym celem stało się przygotowanie analiz formułujących praktyczne wnioski dla polityki zagranicznej USA, wynikające z doświadczeń przeszłych konfliktów[103].

Pięcioletni grant dla YIIS w wysokości 100 tys. USD stał się zapowiedzią długoletniej współpracy z uczelniami amerykańskimi na tym obszarze[104]. Szkoły wyższe wypełniały lukę możliwej współpracy pomiędzy agencjami rządowymi a fundacjami. Jednocześnie YIIS stał się pierwowzorem dla innych podobnych instytucji. Nazywany bastionem współczesnego realizmu, YIIS wywarł przemożny wpływ na definiowanie i kształtowanie teorii stosunków międzynarodowych[105]. W efekcie prowadzonych badań opracowano katalog memorandów i monografii[106] dla szerokiego grona odbiorców

---

[102] RAC, RF RG 1.1, series 200.S, box 417, folder 4947, Frederick Sherwood Dunn, *The place of university research agencies in international relations*. Note from Joeseph H. Willits, 5.01.1944. W memorandum sporządzonym dla RF Dunn wprost pisze o roli, jaką instytut ma odgrywać dla Departamentu Stanu, zajmując się kwestiami politycznie delikatnymi. Jednocześnie daje do zrozumienia, że YIIS, funkcjonujący w ramach prywatnego uniwersytetu, finansowany z prywatnych środków, mógł wykazać się większą elastycznością w badaniach i dysponował znacznie różnorodniejszym spektrum „analiz, technik i perspektyw”, przy wykorzystaniu których mogły być analizowane problemy stosunków międzynarodowych. Dunn dawał tym samym jasno do zrozumienia, że YIIS gwarantuje wyższość ponad Council on Foreign Relation, działającym w tajemnicy na rzecz Departamentu Stanu.

[103] RAC, RF, RG 1.1, series 200.S, box 416, folder 4941, Notes on the funding of international relations at Yale University, 17.05.1935. RF, RG 1.1, series 200.S, box 417, folder 4950, memo from J.H. Willits to F.S. Dunn, YIIS, 12.12.1950. Notatka dotyczyła spotkania Willitsa, dyrektora sekcji nauk społecznych, z Deanem Ruskiem w sprawie wykorzystania YIIS do przygotowywania rekomendacji dotyczących strategii postępowania dla Departamentu Stanu.

[104] Yale od 1935 do 1950 r. łącznie otrzymało kwotę 402 600 USD oraz kolejne 75 tys. USD (płatne po 25 tys. rocznie) na okres 1950–1952. RAC, RF, RG 1.2, series 200.S, box 548, folder 4684, Minutes of the Rockefeller Foundation (no. 51017) on Princeton University Institute of International Studies, 23.02.1951.

[105] RAC, RF, RG 1.1, series 200.S, box 417, folder 4950, F.S. Dunn, *The Growth of the Yale Institute of International Studies*; zob. też: Bruce Kuklick, *Blind Oracles: Intellectuals and War from Kennan to Kissinger* (Princeton, NJ: Princeton Univ. Press, 2013), 78–88; Parmar, „American hegemony”, 189–198; William C. Olson, Arthur J.R. Groom, *International Relations Then and Now: Origins and Trends in Interpretation*, 1st ed. (London: Harper Collins, 1991), 106–111.

[106] Dwie książki okazały się mieć długotrwały i kluczowy wkład w wypracowanie globalnej strategii Stanów Zjednoczonych, polityki bezpieczeństwa, a nawet stały się drogowskazem dla „powojennych planistów Pentagonu”. Autor pierwszej – William T.R. Fox, *The Superpowers: The United States, Britain, and the Soviet Union – Their Responsibility for Peace* (New York: Harcourt, Brace and Company, 1944) – wprowadził do słownika stosunków międzynarodowych nie tylko określenie „superpower”, ale scharakteryzował tę kategorię oraz zidentyfikował przynależne do niej państwa; zob. Olson, Groom, *International Relations*, 100. Książka Nicholasa J. Spykmana, *America's Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power* (New York: Harcourt, Brace and Company, 1942), była natomiast flagowym produktem geopolitycznego realizmu YIIS. Spykman, który był pierwszym dyrektorem YIIS, zdefiniował naturę „potęgi światowej”, wyzwania stojące przed USA na zachodniej półkuli i innych obszarach oraz przeanalizował „strategiczne możliwości” dostępne

z rozmaitych środowisk, w których analizowano politykę zagraniczną i metody, jakimi potęga USA mogła być rozwijana. W instytucie nie pomijano żadnego obszaru stosunków międzynarodowych, w tym regionalnej współpracy, relacji z Dalekim Wschodem, półkulą zachodnią czy Europą[107]. Podejmowano kwestie rosnącego nacjonalizmu, wpływów kwestii rasowych i populacyjnych na stabilność w regionach oraz oferowano metody wczesnego reagowania przez Stany Zjednoczone[108]. Fundacja zleciła m.in. stworzenie możliwych scenariuszy dla utrzymania pokoju w świecie, zbudowanym z „ograniczonej liczby dużych mocarstw i sporej liczby małych mocarstewek". W scenariuszach przewidywano możliwe miejsca zapalne i granice dla powstrzymywania konfliktów[109]. Podstawą tego procesu miała być współpraca USA z Wielką Brytanią, a w późniejszym okresie również funkcjonowanie organizacji międzynarodowych, jak ONZ. Obszarem najbardziej newralgicznym, objętym szczególną atencją badawczą, miały być relacje z ZSRR, krajami kolonialnymi i postkolonialnymi oraz Europą. W dalszym procesie instytut opracowywał sposoby osiągania „konsensusu w relacjach międzynarodowych", z uwzględnieniem nowej ideologii sowieckiej Rosji, roli organizacji ponadnarodowych, wizji tworzącej się „nowej Europy" i świata poza nią[110]. Efekty pracy YIIS z większą mocą pokazały konieczność powstania studiów strategicznych, skupiających uwagę na określonych obszarach globu[111].

Ameryce w obliczu toczącej się II wojny światowej. Książka, opublikowana jeszcze przed atakiem na Pearl Harbor, dowodziła konieczności przystąpienia do niej przede wszystkim ze względu na interesy kraju. Co więcej, Spykman wymieniał w niej najważniejsze czynniki determinujące utrzymanie pozycji światowej potęgi w przyszłości: ideologiczna klarowność, utrzymanie demokratycznych wartości, siła gospodarki oraz integracja regionalna, stały dostęp do surowców naturalnych, niezachwiana pozycja polityczna wykorzystująca wszelkie kanały dyplomatyczne i pozadyplomatyczne oraz ponad wszystko – pełna mobilizacja militarna.

[107] RAC, RF records, projects, RG 1.1, series 200.S, box 416, folder 4944, BKB, Report on research in international relations at Yale University, 1.07.1935– 30 1940, 1–5.

[108] RF, *Annual Report of 1943*, 14–15.

[109] RAC, RF records, projects, RG 1.1, series 200.S, box 416, folder 4945, Minutes of the Rockefeller Foundation regarding the study of international relations at Yale University, 1944.

[110] RAC, RF records, projects, RG 1.1, series 200.S, box 418, folder 4961–4970, Yale University – International Relations – Annual Reports 1946–1950. Instytut otrzymywał również granty na projekty specjalne od CCNY i Carnegie Endowment for International Peace. Efektem kilku lat badań pracowników instytutu było założenie czasopisma specjalizującego się w sprawach międzynarodowych, „World Politics", i publikacja kilkunastu monografii, w tym: *War and the Minds of Men*, autorstwa dyrektora instytutu Fredericka S. Dunna; *The Soviet Image of the United States*, autorstwa F.C. Barghoorna; *Congress and Foreign Policy* – Roberta A. Dahla, *The American People and Foreign Policy* – Gabriela A. Almonda; *The Mediterranean, Its Role in America's Foreign Policy* – Williama Reitzela, czy innych na temat miejsca Chin czy Wielkiej Brytanii na arenie międzynarodowej oraz konieczności międzynarodowej kontroli broni atomowej. RAC, RF, RG 1.1, series 200.S, box 417, folder 4950, F.S. Dunn, *The Growth of the Yale Institute of International Studies*, 1–8.

[111] Zlecenie YIIS przez Departament Wojny utworzenia szkoły studiów azjatyckich dla oficerów armii było kolejnym dowodem dla RF, że studia regionalne, obok stosunków międzynarodowych, są

Z prekursorskim dla omawianej dziedziny Instytutem Studiów Międzynarodowych na Yale wiąże się kontrowersyjna decyzja Fundacji Rockefellera ingerowania w autonomię uczelni. Jest także przykładem wspomnianego współzawodnictwa między uczelniami. W związku z konfliktem między dyrektorem Frederickiem S. Dunnem a nowym prezydentem Yale A. Whitneyem Griswoldem, instytut przeniesiono z Yale na Princeton. Podłożem tego okazała się rozbieżność wizji dalszych metod jego funkcjonowania i kierunku prowadzenia badań. Griswold (dawny członek YIIS) krytykował m.in. pracę zespołową, nadmierne koncentrowanie się na współczesnych problemach i przygotowywaniu strategicznych rekomendacji. Niepokoiło go również zbytnie zbliżenie z RAND Corporation[112] oraz perspektywa wkroczenia w kompetencje CFR[113]. W konsekwencji Dunn, wraz z pięcioma innymi naukowcami, przeniósł się na Uniwersytet Princeton, gdzie wzmocnił Woodrow Wilson School of Public and International Affairs, tworząc Center of International Studies. Kluczową rolę w przeniesieniu instytutu odegrała Fundacja Rockefellera, której warunki współfinansowania programu przez Yale nie zostały spełnione[114].

Granty celowe, podobne do tych otrzymywanych przez Yale Institute, przyznawano nowym, a także już mocno osadzonym w kontekście międzynarodowym instytucjom. W grupie tej warto wymienić: Canadian Institute of International Affairs, Harvard

---

kierunkiem, nad którymi sekcje studiów humanistycznych i społecznych powinny się skupić. RAC, RF, RG 1.1, series 200.S, box 418, folder 4961, 4970, YIIS, *Annual Report of 1946*, *Annual Report of 1943–1950*.

[112] RAND Corporation jest amerykańskim pozarządowym *think tankiem*, formalnie zarejestrowanym w 1948 r. Początkowo Project RAND (Research and Development) działał już od 1945 r. jako ośrodek badawczy przygotowujący analizy na potrzeby sił zbrojnych USA. RAND Corporation, *History and Mission*, https://www.rand.org/about/history.html [09.09.2024].

[113] Kuklick, *Blind Oracles*, 84–87.

[114] RAC, RF, RG 1.1, series 200.S, box 417, folder 4950, Yale University – International Relations, 1950; ibidem, folder 4951, J.H. Willits Memo on a telephone conversation with A. Whitney Griswold, President of Yale University, 29.01.1951; Willits Memo on the Meeting with Griswold, 12.03.1951; Telephone conversation with Arnold Wolfers, YIIS, 15.03.1951; Letter from Wolfers to Willits, on YIIS, 2.04.1954. RAC, RF, RG 1.2. series 200.S, box 548, folder 4684, Excerpt from Joseph H. Willits's *Diary*: Telephone conversation with Jacob Viner, Princeton University, 7.12.1950; Meeting with F.S. Dunn, Director of the Institute of International Studies, Yale, 8.12.1950; Telephone conversation with Dunn, 12.12.1950; J.H. Willits Memo on Developments at Yale, 26.12.1950; Excerpt for Social Sciences Meeting no. 86, 12.12.1951 on transfer from Yale to Princeton of Institute of International Studies; A project presented by Princeton University to the RF containing a proposal to relocate and reorganize YIIS, 30.01.1951 with a Cover letter form President of Princeton University to the RF, 29.01.1951; Minutes of the RF (no. 51017) on Princeton University Institute of International Studies, 23.02.1951. W 1951 r. na rozpoczęcie działalności i wykup instytutu od Yale Princeton otrzymał grant w wysokości 200 tys. USD. RF, Joseph H. Willits memo on the Request from Princeton University for $200,000 with which to buy YIIS, 31.01.1951; zob. też Minutes of the RF (no. 56064), 4.04.1956. Do 1962 r. Princeton otrzymał łącznie 440 tys. USD, co wskazywać może jednoznacznie o wzroście znaczenia stosunków międzynarodowych dla Fundacji. Minutes of the RF (no. 61136) on Princeton University Institute of International Studies, 20.10.1961.

University Center for International Affairs, Columbia University School of International Affairs, MIT, Johns Hopkins University School of Advanced International Studies czy wspomniany Geneva Graduate Institute of International Studies w Szwajcarii[115] oraz Institute of Pacific Relations[116]. Granty badawcze trafiły także do Council on Foreign Relations, Foreign Policy Association[117], Brookings Institution[118] oraz dla siostrzanych instytucji w Wielkiej Brytanii, Szwajcarii, Szwecji i Australii. Od początku II wojny światowej połowa rocznego budżetu nauk społecznych przeznaczana była na badania w dziedzinie stosunków międzynarodowych[119].

Przy realizacji grantów celowych w relacjach międzynarodowych, na wzór innych dziedzin, wykorzystywano zewnętrzne instytucje pośredniczące. RF najchętniej korzystała z pomocy Social Science Research Council. W 1931 roku instytucja ta otrzymała pierwszy grant na przygotowanie procedur „zachęcających" specjalistów z zewnątrz do przygotowania programów badawczych w skali mikro i makro, których celem było zyskanie oglądu „z lotu ptaka"[120]. Przykładem może być kooperacja między sekcjami i instytucjami pośredniczącymi. Sekcja Stosunków Międzynarodowych (International

---

[115] Od początku swojego istnienia instytut uzależniony był finansowo od LSRM. Po konsolidacji w 1929 r. RF nadal przyznawała środki, pozostając głównym fundatorem instytutu aż do 1954 r., kiedy ten uniezależnił się finansowo. Pierwszy duży grant w wysokości 850 tys. USD przyznano na 10 lat w 1929 r. RF, *Annual Report of 1929*, 251.

[116] Współpracę z instytutem rozpoczęła LSRM w 1926 r., a RF kontynuowała jego finansowanie w kolejnych latach. Finansowała m.in. odbywającą się co dwa lata międzynarodową konferencję nt. problemów regionu Pacyfiku, program badawczy i szkoleniowy. W 1930 r. przyznała grant w wysokości 250 tys. USD na działalność na kolejnych pięć lat. Instytut otrzymywał również środki od Carnegie Endowment for International Peace. RF, *Annual Report of 1929*, 252; *Annual Report of 1930*, 227–228; *Annual Report of 1931*, 246–247.

[117] CFR podjęła projekt przygotowania wielkiej historii II wojny światowej, na który RF przekazała środki w wysokości 139 tys. USD. RF, *Annual Report of 1946*, 188–189. FPA powstało w 1918 r., aby prowadzić „badania i szkolenia wspierające zrozumienie dla, i konstruktywny rozwój, amerykańskiej polityki zagranicznej". Wkrótce towarzystwo rozrosło się do 32 filii, a RF uczestniczyła w tym procesie, przyznając między 1933 a 1950 granty w wysokości ponad 800 tys. USD. RF, *Annual Report of 1933*, 259–260; RF, *Annual Report of 1950*, 209–210.

[118] Za pieniądze RF Brookings Institution przygotował kilka publikacji. Jedną z nich była ukazująca się co roku *Major Problems of United States Foreign Policy*. Poddawano w niej analizie miejsce zajmowane przez USA w relacjach międzynarodowych. W seryjnych wydawnictwach i artykułach wyszczególniano problemy zagrażające USA, instrumenty dyplomacji ekonomicznej oraz omawiano potencjalne metody zapewniania układów pokojowych. Brookings prowadził także serię seminariów na czołowych uczelniach amerykańskich, powiększając grupę „świadomych" odbiorców relacji międzynarodowych. RF, *Annual Report of 1950*, 207–209.

[119] Zob. RF, *Annual Reports of 1939–1945*. Od 1926 do 1945 r. RF wydała na stosunki międzynarodowe ponad 10 mln USD. Połowa z tej kwoty trafiła do instytucji poza uczelniami. RAC, RF, RG 3, series 910, box 8, folder 67, Program and Policy, Joseph W. Willits, *Postwar Policy in the Support of International Relations*, 14.05.1945.

[120] RAC, RF, RG 1.1, series 200, box 403, folder 4766, Minutes of the Rockefeller Foundation regarding the Social Science Research Council and their research planning into the field of international relations, 1934; zob. RF, *Annual Report of 1931*, 248.

Relations) współpracowała z Sekcją Studiów Regionalnych (Area Studies), delegując zadania zarówno do SSRC, jak i ACLS. Od 1949 roku Fundacja sponsorowała wydawanie tygodnika „Current Digest of the Soviet Press", w którym publikowano artykuły ukazujące się w 40 rosyjskich gazetach i czasopismach. Wyboru dokonywała SSRC. Za ich tłumaczenie odpowiadał Joint Committee on Slavic Studies przy ACLS. Artykuły publikowane w całości, w skrócie lub jedynie w formie streszczeń, bez jakichkolwiek komentarzy, okazywały się źródłem cennych informacji na temat wydarzeń zachodzących w ZSRR dla obu sekcji. Stanowiły również wartościowy materiał dla dziennikarzy, naukowców czy członków establishmentu amerykańskiego[121].

Głównym zadaniem wyznaczonym przez RF instytutom zajmującym się relacjami międzynarodowymi było służenie pomocą w tworzeniu fundamentów niepodległych i niezależnych państw oraz łagodzenie skutków ewentualnych konfliktów, które, w opinii RF, generowane były przez ścierające się ideologie odmiennych form cywilizacji. W konsekwencji konfrontowane antagonizmy prowadzić mogły do „materialnego spustoszenia i kulturalnej dezintegracji"[122]. Aby zapobiegać takim procesom, po niejakim okrzepnięciu w nowej dziedzinie, Fundacja przedsięwzięła strategię dwutorowego oddziaływania na obie strony.

Fundacja Rockefellera metodycznie włączyła się w proces integracji i promocji podmiotów kształtujących dziedzinę stosunków międzynarodowych. Członków tego elitarnego grona można zaszeregować do czterech kategorii: koncepcyjnej (zajmującej się opracowywaniem strategii), wykonawczej (w praktyce implementującej przygotowane scenariusze i techniki), opiniotwórczej (oferującej krytyczną analizę efektów prowadzonych działań) oraz popularyzatorskiej (nagłaśniającej zarówno cele, wartości, jak i wizję międzynarodowej roli USA). Oprócz finansowania instytutów badań w dziedzinie stosunków międzynarodowych, RF współorganizowała poświęcone temu obszarowi i problematyce konferencje[123], seminaria, kursy i programy szkoleniowe dla mło-

---

[121] RF, *Annual Report of 1950*, 211–212. RAC, RF, RG 1.1, series 200.S, box 400, folder 4736, David H. Stevens, Memo: Coordination of national and international agencies in social sciences and humanities, 8.10.1947.

[122] RF, *Annual Report of 1938*, 47–48.

[123] Na uwagę zasługuje konferencja zorganizowana przez RF w 1954 r. Lista uczestników i prelegentów odzwierciedlała spektrum intelektualnych możliwości ówczesnej Ameryki, jednocześnie gwarantując różnorodność przekonań. Reprezentowali oni każdy filar władzy, od publicznego, prywatnego, przez pozarządowy (fundacje, ale i *think tanki*), po czwartą władzę, czyli media. Znalazły się w tej grupie osoby, które już ugruntowały swoją pozycję i wywierały wpływ na proces kształtowania polityki zagranicznej. Były tam również osoby, które przez kolejne dwie, a nawet trzy dekady nadal wpływały na przekonania i funkcję USA w świecie. Promując „globalizm" i rozszerzanie wpływów amerykańskich, stały się mistrzami ceremonii fetującymi „amerykańskie stulecie" (nt. znaczenia tego poglądu lub „porządku" zob. Michałek, *Amerykańskie Stulecie*, 3). Wśród uczestników znaleźli się: James Reston („New York Times"), Walter Lippmann („Herald Tribune"), Paul Nitze (dyplomata i prezydent Foreign Service Educational Foundation), Dean Rusk (prezydent RF), Raymond

dych dyplomatów oraz członków establishmentu[124], a uczestnicy w większości stawali się czynnymi podmiotami procesu formułowania polityki zagranicznej, wielostronnej dyplomacji i międzynarodowej współpracy gospodarczej[125]. Pracownicy agencji rządowych, dyplomaci, pracownicy konsularni i departamentów spraw zagranicznych „zdobywali większe kompetencje i lepsze umiejętności radzenia sobie z ważnymi międzynarodowymi kwestiami". Proponowany program, uzupełniany stypendiami, tworzył całość w ramach tzw. *training for leadership*, czyli szkolenia do przywództwa. Skala przedsięwzięcia potwierdza realny wpływ, jaki Fundacja wywarła na promowanie wiedzy w tej dziedzinie[126].

Zdaniem RF „obiektywne badania" możliwe były do przeprowadzenia jedynie po spełnieniu podstawowego warunku, aby „myśl była wolna". Wolność mogła zaistnieć tylko tam, gdzie jest tolerancja, gdzie nie ma znaków „zakaz wstępu". W przekonaniu Fundacji bezstronne badania nie miały szansy być prowadzone w atmosferze przymusu

---

B. Fosdick (RF), Donald Price (FF), Robert Bowie (Departament Stanu), Kenneth W. Thompson (specjalista ds. stosunków międzynarodowych RF). Byli tam także profesorowie: McGeorge Bundy (Harvard), John Hertz (City College w Nowym Jorku), Hans J. Morgenthau (Centrum Badań nad Amerykańską Polityką Zagraniczną, Uniwersytet w Chicago), Reinhold Niebuhr (Union Theological Seminar), William T.R. Fox (Instytut Badań nad Wojną i Pokojem, Uniwersytet Columbia), Arnold Wolfers (prof. stosunków międzynarodowych, Yale). RAC, RF, RG 3, series 910, Box 8, folder 68–70, International Relations Conference 1954; nt. wielowymiarowego wydźwięku tej konferencji zob. Guilhot, *The Invention.*

[124] Oczywiście RF nie była wyłącznym sponsorem tych wydarzeń; o rozwoju konferencji, tematyce i wpływie na kształtowanie badań stosunków międzynarodowych zob. Katharina Elisabeth Rietzler, *American Foundations and the „Scientific Study" of International Relations in Europe, 1910–1940* (niepublikowana praca doktorska, University College London, 2009), 188–241.

[125] Należy nadmienić, że RF finansowała wiele takich instytutów. Oprócz już wymienionych w grupie tej były: Royal Institute of International Affairs, Londyn; German School of Political Science, Berlin; Notgemeinschaft der Deutschen Wissenschaft, Berlin; German School of Politics, Genewa; Research Center, International Institute of Public Law, Paryż; oraz kolejne podobne w Kopenhadze, Sztokholmie, Hadze, Tokio. RF, *Annual Report of 1932*, 281; *Annual Report of 1933*, 258–268; *Annual Report of 1938*, 261–278; *Annual Report of 1944*, 38–39; *Annual Report of 1960*, 26–31.

[126] Za przykład może posłużyć Instytut Stosunków Międzynarodowych na Yale. Początkowo skromne liczebnie roczniki absolwentów (17 osób w 1937–1938) zaczęły przynosić stałe spore grupy (1942–1943 powyżej 80 osób), co w efekcie dało łącznie około 800 alumnów do 1951 r., którzy zasilili wiele kluczowych instytucji, w przyszłości decydujących o kształcie polityki zagranicznej USA, w tym Departamenty Stanu i Wojny, Office of the Coordinator of Inter – American Affairs (kierowany przez Nelsona Rockefellera), służbę konsularną, CFR, FPA czy U.S. Tariff Commission. Wśród alumnów byli Bernard C. Cohen, Lucian Pye czy William C. Olson. Powołano nawet specjalny komitet, który miał opracować program kształcenia lepiej merytorycznie przygotowanych studentów do pracy w agendach rządowych oraz świadczyć usługi dokształcania praktykujących dyplomatów. Paulo J.B. Ramos, *The Role of the Yale Institute of International Studies in the Construction of the United States National Security Ideology, 1935–1951* (niepublikowana praca doktorska, University of Manchaster, 2003), 243–245, 372. Stypendystami programu stosunków międzynarodowych RF (International Relations Program) byli m.in. Hannah Arendt, Zbigniew Brzeziński, George F. Kennan, John Rowls, H.J. Morgenthau, Leo Strauss, Reinhold Niebuhr. RAC, RG 12, Officers' Diaries, *Kenneth Thompson*, https://dimes.rockarch.org/collections/2zqdrGA4vz4acKhHzsBUoE? [19.09.2023].

i represji. Pod naciskiem rządów dążących do wprowadzenia „zuniformizowanych ideologii" wolność intelektualna „podporządkowywana jest interesom dominującego reżimu"[127]. Ograniczone możliwości przekazywania wartości i ideałów, leżących u podstaw demokracji amerykańskiej, obcym rządom i społeczeństwom skłaniały do poszukiwania innych kanałów przesyłu informacji. Jedną z dróg, otwieranych przez RF, było stworzenie korzystnych warunków badawczych dla przedstawicieli nauki. Realizując swoje projekty, naukowcy mogliby eksplorować nowe metody, a jednocześnie zdobywać wiedzę na temat tworzenia polityki zagranicznej opartej na demokracji, co mogło mieć dodatkowy efekt – zrozumienie problemów polityki światowej. Za ich pośrednictwem możliwe było zaoferowanie szerszemu gronu odbiorców lepszego zrozumienia problemów polityki światowej.

Koniec II wojny światowej, największego w historii świata konfliktu, nie oznaczał zakończenia programu RF dotyczącego stosunków międzynarodowych. Wręcz przeciwnie, nigdy wcześniej nie było aż takiej potrzeby edukowania społeczeństw. W RF nadal rezonowały poglądy Elihu Roota, który stał na stanowisku, że w rzeczywistości politycznej, rządzonej przez systemy autokratyczne czy oligarchie, konflikty były „złowieszczym celem", w demokracji zaś były jedynie efektem „błędnych przekonań". Jego zdaniem świat mógł jedynie zyskać na ich zmianie. O ile „niemożliwa jest zamiana złego serca króla", o tyle bardzo prawdopodobne jest odwiedzenie ludzi od „wypaczonych opinii"[128]. RF uznała edukowanie ludzi w kwestiach stosunków międzynarodowych za priorytetowy cel swojej działalności na kolejne lata. Rolą Fundacji miało być zachęcanie innych do definiowania strategicznie ważnych celów oraz oferowanie wsparcia finansowego najbardziej kompetentnym agencjom i ludziom. Zadaniami na pierwsze lata po II wojnie światowej było m.in. unikanie błędów popełnionych po poprzedniej wojnie, wypracowanie „dojrzałej i zintegrowanej polityki zagranicznej" oraz wykorzystanie każdej możliwej sposobności, aby poznać kraj, o którym wiedza jest na tyle „niedostateczna, co ważna i oferująca szereg nowych możliwości"[129].

Jakże przewidujące okazały się te założenia zaledwie kilka lat później. Stanowisko i metody działania, wypracowane przez Fundację wobec panoszącego się nazizmu, okazały się równie słuszne w stosunku do komunizmu. Oba reżimy stanowiły, zdaniem RF, zagrożenie dla swobodnej wymiany intelektualnej myśli, w dalszej konsekwencji powodując ograniczenia swobód obywatelskich, co rzutowało na ograniczanie programów RF. Nie chcąc przyczyniać się do sponsorowania reżimów, Fundacja wstrzymywała lub zamykała wiele projektów, pozostawiając jedynie minimum w formie stypendiów

---

[127] RF, *Annual Report of 1935*, 217; *Annual Report of 1936*, 37, 53–54; *Annual Report of 1937*, 12–14.

[128] Cyt. w: RAC, RF, RG 3, series 910, box 8, folder 67, Program and Policy, Joseph W. Willits, *Postwar Policy in the Support of International Relations*, 14.05.1945.

[129] Ibidem.

indywidualnych lub czasem, jak w przypadku sowieckiej Rosji, w formie pomocy humanitarnej. W wyborach tych Fundacja nie kierowała się sentymentami, a jedynie, idąc za wskazówkami George'a Kennana, dobrze skalkulowaną polityką „zdecydowania, cierpliwości i zrozumienia, zaplanowaną tak, aby konfrontować Rosjan wszędzie tam, gdzie chcieliby wkraczać w stabilny pokój światowy". Zdaniem Fundacji należało to robić w „przyjazny i nieprowokujący sposób, nie pozostawiając miejsca na złą interpretację"[130].

Podsumowując, rola Fundacji Rockefellera w dziedzinie stosunków międzynarodowych jest nie do przecenienia[131]. Fundacja stała się rzecznikiem, jeśli nie animatorem rozszerzania politycznego i moralnego przywództwa USA w świecie[132]. Kolejne dekady po zakończeniu II wojny światowej przyniosły bardzo praktyczne zastosowanie wiedzy zdobywanej i opracowywanej przez ośrodki badawcze, instytuty, wydziały i samodzielnych pracowników naukowych. Analizy i rekomendacje, tworzone dzięki finansowaniu fundacji (np. Rockefellera), służyć miały Departamentowi Stanu USA w skuteczniejszym „oszacowywaniu nowych zagrożeń i wykorzystywaniu możliwości". W opinii Inderjeeta Parmara ostateczną cegiełką organizacji pozarządowych miało stać się „determinowanie interesu narodowego", kształtowanego pod dyktando wyznawanych przez USA wartości[133]. Zdaniem zaś Olsona i Grooma bez strategicznej „interwencji" Fundacji Rockefellera, wspieranej przez Carnegie Endowment for International Peace, a w późniejszym okresie również Ford Foundation, dziedzina stosunków międzynarodowych nie miałaby szansy rozwoju. Razem z Council on Foreign Relations fundacje te stworzyły „krytyczną instytucjonalną bazę, oddziałującą na sposó, w jaki [dziedzina ta] się rozwijała". W przeciwieństwie do autorytarnych systemów, gdzie dziedzina stosunków międzynarodowych stanowić miała jedynie „wyjaśnienie i uzasadnienie polityki

---

130 RAC, RF, RG 1.1, series 200.S, box 417, folder 4948, Tekst wykładu „«Trust» as a Factor in International Relations", wygłoszonego przez George'a F. Kennana w Yale Institute of International Studies w dniu 1.10.1946, 14, przesłany przez dyrektora F.S. Dunna do wiadomości RF, z komentarzem R.B. Fosdicka, 4.02.1947.

131 O roli RF i innych fundacji zob.: Rietzler, *American Foundations*. O wpływie RF na tworzenie „infrastruktury" studiów nad stosunkami międzynarodowymi w latach 1930–1950, o ludziach, programach, intelektualnym podłożu programu *international relations* zob. też Kento Morie, „In Search of the Intellectual Infrastructure of Studies of International Relations: Changing Characteristics of the International Relations Program by the Rockefeller Foundation and its Expectations", *Social systems: political, legal and economic studies* 22 (2019), 39–57.

132 W powszechnej opinii po II wojnie światowej wybrane prywatne fundacje stały się wręcz synonimem hegemonii amerykańskiej. Taki pogląd forsują m.in.: Edward H. Berman, *The Ideology of Philanthropy*: *The Influence of the Carnegie, Ford, and Rockefeller Foundations on American Foreign Policy* (Albany: SUNY Press, 1983); Fisher, „The Role", 206–233; Krige, *American Hegemony*.

133 Parmar, „American hegemony", 185; Inderjeet Parmar, *Foundations of the American Century: The Ford, Carnegie, and Rockefeller Foundations in the Rise of American Power* (New York: Columbia Univ. Press, 2012).

państwa", w krajach demokratycznych, pozbawiona kontroli i środków rządowych, ze wsparciem jedynie fundacji, mogła rozwijać się bez przeszkód[134].

Nicholas J. Spykman, którego książka nie przeszła bez echa w Fundacji Rockefellera, argumentował, że „żaden region na świecie nie jest zbyt odległy, aby być strategicznie nieistotnym, ani zbyt oddalony, aby go zaniedbać w kalkulacjach polityki siły". Studia regionalne stać się miały dlatego odpowiedzią na potrzeby artykułowane przez establishment amerykański, poszukujący narzędzi do egzekwowania globalnej strategii i broni, mającej zapewnić bezpieczeństwo narodowe w „permanentnej wojnie totalnej"[135].

Odmienną filozofię prezentowała Fundacja. Kierując się radą swojego stypendysty George'a Kennana, postanowiła najpierw poznać „wroga", inwestując w studia regionalne, zaprzyjaźnić się z nim, aby następnie skutecznie zadziałać na jego tyłach[136], gdzie z wykorzystaniem kształconych przez siebie liderów i z pomocą „polityki wiedzy" możliwe byłoby budowanie trwałych podstaw demokratycznych systemów i silnych społeczeństw obywatelskich. W społeczeństwach tych nauka stać miała się wolnym duchem, pozwalającym ludziom ją tworzącym i korzystającym z jej dobrodziejstw unosić się ponad murami podziałów.

5.1.4. Studia regionalne

Dwie wojny światowe unaoczniły izolującym się Stanom Zjednoczonym, jak słabo, jeśli nie wcale, były one na nią pod wieloma względami przygotowane. Skupiając się na własnej „parafialnej" rzeczywistości, z zapałem propagowano amerykański system demokratyczny, amerykańskie rozwiązania gospodarcze, język angielski i amerykański dorobek intelektualny. Ciasnota myślenia powodowała brak powszechnej wiedzy na temat

---

[134] Olson, Groom, *International Relations*, 74–76. Wielu autorów podejmuje dyskusję nt. historii powstania i dynamiki rozwoju stosunków międzynarodowych jako dziedziny naukowej i badawczej, jednocześnie podając w wątpliwość, czy powinna być uznana za oddzielną dyscyplinę. Zob.: Morton Kaplan, „Is International Relations a Discipline?", *Journal of Politics* 23 (1961), 462–476; Norman D. Palmer, „The Study of International Relations in the United States", *International Studies Quarterly* 24 (1980), 3: 343–364; David Long, „Who Killed the International Studies Conference?, *Review of International Studies* 32 (2006), 4: 603–622; Duncan Bell, „Writing the World: Disciplinary History and Beyond", *International Affairs* 85 (2009), 1: 3–22; Nicolas Guilhot, „The Realist Gambit: Postwar American Political Science and the Birth of IR Theory", *International Political Sociology* 2 (2008), 4: 281–404.

[135] Spykman zarzucił rozgraniczenie między okresem pokoju i wojny, twierdząc, że „wojna totalna jest wojną permanentną", dlatego żaden kraj nie może przygotowywać obrony narodowej na ewentualny przyszły konflikt. „Walka pomiędzy potęgami trwa nieprzerwanie", w: Spykman, *America's Strategy*, 40, 165.

[136] RAC, RF, RG 1.1, series 200.S, box 417, folder 4948. George F. Kennan, *„Trust" as a Factor in International Relations*.

sąsiadów i reszty świata, która pozwoliłaby na „inteligentne współżycie". Gdy reprezentujący ogólnie pojęty interes publiczny rząd amerykański zwracał się w stronę Dalekiego Wschodu, w kraju nie było żadnej szkoły oferującej akademicki program studiów orientalnych[137]. Znajomość języków i kultury równały się zeru. Brakowało kogokolwiek, kto byłby w stanie podjąć się interpretacji zawiłości zwyczajów, tradycji, idei. Nie był to stan reprezentatywny dla uczelni europejskich, gdzie, ze względu na imperialną przeszłość, takich szkół było przynajmniej kilka[138]. Jeszcze gorzej prezentował się stan wiedzy na temat drugiego bloku, ze Związkiem Radzieckim na czele. Kilka uniwersytetów oferowało kursy języka rosyjskiego i nic poza tym. Jedynie Uniwersytet Cornell miał w ofercie letnie kursy rosyjskiej kultury, historii, polityki, ekonomii, połączone z nauką języka rosyjskiego. Otwarte społeczeństwo amerykańskie było jednak źródłem cennych informacji dla Związku Radzieckiego. Brak elementarnej wiedzy stawał się już kwestią bezpieczeństwa lub jego braku. Nieumiejętność oszacowania przeciwnika, jego intencji, możliwości wytwórczych czy militarnych zaczynała być prawdziwym zagrożeniem, ponieważ najgorszym wrogiem jest brak wiedzy na temat potencjalnego przeciwnika. Przed takim stanem rzeczy ostrzegać zaczęli zarówno akademicy, jak i pracownicy fundacji filantropijnych[139].

Fundacja Rockefellera już w połowie lat 30. XX wieku za pośrednictwem ACLS zaczęła aktywnie wspierać naukę języka chińskiego, japońskiego i rosyjskiego oraz innych języków azjatyckich oraz Bliskiego Wschodu. Przygotowywane były słowniki, podręczniki gramatyki, materiały poglądowe, zaczęto tłumaczyć literaturę[140]. Zręby studiów regionalnych zaczęły nabierać kształtu podczas II wojny światowej. Aby sprawnie

---

137 O zainteresowaniu tym nowym obszarem zob. Michałek, *Amerykańskie Stulecie*, 61–66.

138 Jak wynikało z sondażu przeprowadzonego przez RF, takie kraje jak Niemcy, Francja, Wielka Brytania, Włochy i Holandia przystąpiły do wojny z dobrze ugruntowaną wiedzą na temat obcych języków i kultur, w wyżej podanej kolejności. Znajomość języków obcych, nawet w krajach, gdzie swobodnie posługiwano się językiem angielskim, okazywała się niezbędna, zarówno w wymianach akademickich czy handlowych, jak i relacjach politycznych. RAC, RF, RG 3.2, series 900, box 31, folder 165, David H. Stevens, *Proposal for a National Plan of Work on Foreign Languages, Institution, and Customs*, 7.06.1944, 1–2. Ważną rolę w propagowaniu nauki odgrywał Mortimer Graves z ACLS. „The Language Barrier to International Understanding", *The ANNALS of the AAPSS* 250 (March 1947), 1: 12–16.

139 Więcej zob. David C. Engerman, „The Ironies of the Iron Curtain: The Cold War and the Rise of Russian Studies in the United States", *Cahiers du Monde Russe* 45 (2004), 3–4: 465–496.

140 Dyrektorem sekcji nauk społecznych RF był Joseph H. Willits i to on był jednym z głównych inicjatorów powołania studiów regionalnych i relacji międzynarodowych. Przez prawie 20 lat kierowania sekcją wprowadził ją na nowe tory, zachęcając międzynarodowy sztab badaczy do współpracy. Dzięki *fellowships*, których był wielkim propagatorem, dał unikatową szansę nowemu pokoleniu w naukach społecznych. Jego decyzją program dla Europy został ograniczony po 1955 r., co otworzyło Fundację na odległe terytoria zamorskie. Więcej na jego temat zob. Darwin H. Stapleton, „Joseph Willits and The Rockefeller's European Programme in the Social Sciences", *Minerva* 41 (2003), 2: 101–114; RAC, RF, *Joseph H. Willits Papers*.

wyszkolić grupę specjalistów na potrzeby wojska, rząd amerykański wykorzystał uniwersytety do realizacji Wojskowego Programu Szkolenia Specjalistycznego (Army Specialized Training Program – ASTP)[141].

55 szkół szybko i skutecznie „dostarczyło" armii amerykańskiej 110 tys. absolwentów w 68 dziedzinach. Uznano, że wielu wykładowców sprawiło się na tyle zadowalająco, że mogli stać się źródłem szerszego programu studiów regionalnych już po wojnie. Jednocześnie SSRC, ze środków uzyskanych od RF, przygotowywała zbiór informacji etnograficznych i geograficznych na temat krajów biorących udział w konflikcie. Naturalnym przedłużeniem tych trzech inicjatyw był właśnie program studiów regionalnych, na który składać się miały pełne studia czteroletnie, a po nich podyplomowe na stopień doktora[142].

Program nauki języków obcych, Washington, D.C., 1944, ©RAC

Początkowo studia regionalne miały być sposobem na zrealizowanie zamierzenia postawionego w planie restrukturyzacji RF z 1928 roku. Chodziło o zintegrowanie nauk społecznych i humanistycznych, a przez nie – rozmaitych dyscyplin w celu lepszego zrozumienia kultury obowiązującej w określonym regionie. Idea studiów regionalnych oparta miała być na stosowaniu „wielu lub wszystkich dyscyplin nauk społecznych i humanistycznych, czasem nawet nauk przyrodniczych, w celu lepszego zrozumienia regionu,

---

[141] Sponsorowane przez fundacje kursy języków nie tylko dały początek studiom regionalnym i międzynarodowym, ale polegały na nich mocno agendy poprzedzające powstanie CIA, czyli Office of Strategic Services, i sekcja Research and Analysis; por. Irene L. Gendzier, „Play It Again Sam: The Practice and Apology of Development, w: *Universities and Empire: Money and Politics in the Sociacial Sciences during the Cold War*, red. Christopher Simpson (New York: The New Press, 1998), 57–95, tutaj 71.

[142] RAC, RF, RG 3.2, series 900, box 31, folder 165, Notes on a discussion of the future of Area Studies in post-war education, 1944. Program podzielono na trzy poziomy. Pierwszy polegał na ogólnej orientacji w instytucjach, zwyczajach danego kraju na poziomie studiów licencjackich (*junior college*); drugi obejmował poznawanie geografii, ekonomii, historii, literatury i filozofii w języku docelowym na poziomie magisterskim (*senior college*); trzeci natomiast przybrał formę specjalizacji dla przyszłych nauczycieli, wykładowców akademickich, służby konsularnej i sektora prywatnego na poziomie studiów podyplomowych, doktoranckich (*graduate/postgraduate studies*). RAC, RF, RG 3.2, series 900, box 31, folder 165, David H. Stevens, *Proposal for a National Plan of Work on Foreign Languages, Institution, and Customs*, 2–5.

definiowanego przez geografię i czas, z naciskiem na konkretną problematykę"[143]. Studia nad poszczególnymi cywilizacjami obejmowały historię kraju i regionu, geografię, zwyczaje i społeczeństwo, język, charakterystykę gospodarczą i systemu politycznego. Przez dogłębną naukę języka chciano uzyskać lepsze zrozumienie dostępnych materiałów, ich interpretację pozbawioną błędów literalnego tłumaczenia. Wiedza ta służyć miała czynieniu obserwacji, wyciąganiu wniosków, testowaniu prawdopodobnych scenariuszy. Komparatywne i multidyscyplinarne podejście miało zagwarantować większy obiektywizm badań i zminimalizować niepotrzebne bariery między dyscyplinami. Nikt nie wątpił w słuszność nowego podejścia ani w to, że przygotowywani dzięki tej nowej metodzie specjaliści okażą się wartościowym nabytkiem na uczelniach, w szkołach, w agencjach międzynarodowych, jako doradcy, lobbyści, w koncernach handlowych, instytucjach finansowych, liniach lotniczych, agencjach prasowych i innych. Nie było też wątpliwości co do prawdziwych pobudek, którymi kierowały się prywatne i pozarządowe instytucje oraz organizacje, rozwijające program studiów regionalnych[144].

Specjaliści otrzymujący szczodre granty od fundacji mieli w zamian umożliwić lepsze zrozumienie badanych krajów, dostarczyć wiedzę na temat ich rzeczywistych potrzeb, a więc umożliwić tym organizacjom oraz rządowi Stanów Zjednoczonych właściwe dostosowanie swoich programów i lepszą ich penetrację. Wiedza ta stać się miała podstawą międzynarodowego porozumienia. Co więcej, zadaniem studiów regionalnych było dostarczenie niezbędnych informacji liberalnym i konserwatywnym elitom, zaniepokojonym rosnącymi wpływami „obcych" kultur, teorii i ideologii. Brak wiedzy mógł stanowić poważne zagrożenie dla społecznej i politycznej stabilności, amerykańskich interesów, postępu, demokracji i kapitalizmu[145].

---

[143] RAC, RF, RG 3.2, series 900, box 31, folder 165, Charles B. Fahs, *Definition of area studies*, 10.06.1949, 1–4.

[144] Są autorzy, którzy podejmują kwestię prób wykorzystania, zwłaszcza przez służby wywiadowcze, uniwersyteckich centrów studiów regionalnych, pracowników i absolwentów czy wpływania na programy badawcze, ale były one rzadkie i bez większych sukcesów; zob. David L. Szanton, red., *The Politics of Knowledge: Area Studies and the Disciplines* (Berkeley: University of California, 2002). Przeciwnego zdania jest Sigmund Diamond, który pisze o „skompromitowanych uczelniach", poświęcających swoją autonomię akademicką dla zdobycia grantów. Uwagę skupia na programie Russian Research Center Uniwersytetu Harvarda, modelowym dla innych studiów regionalnych, ale będącym „wzorcowym" przykładem współpracy z CIA i FBI, donoszenia na kolegów, organizowania systemu „prania" środków przekazywanych przez CIA. Pokazuje cynizm obu stron i skalę inwigilacji prowadzoną przez FBI na kampusach. Diamond, *Compromised Campus*: por. Bruce Cumings, „Boundary Displacement: Area Studies and International Studies During and After the Cold War", w: *Universities and Empire*, 159–188.

[145] RAC, RF, RG 3.2, series 900, box 31, folder 165, Social science considerations in the planning of regional specialization in higher education and research, 1944, 1–16; RAC, RF, RG 3.2, series 900, box 31, folder 165, J. H. Willits, Memo to D.H. Stevens on area studies, 26.07.1944. Więcej nt. początków, natury i znaczenia studiów regionalnych w USA zob. Szanton, *The Politics*; Takeshi Matsuda, *Soft*

Fundacje Rockefellera, Forda i Carnegie Corporation odegrały kluczową rolę w procesie tworzenia studiów regionalnych. U schyłku wojny RF wraz z CCNY rozpoczęły programy pilotażowe studiów regionalnych na amerykańskich uczelniach, pełniąc funkcję katalizatora między nimi a rządem, zaspokajając zapotrzebowanie na specjalistów. Jednocześnie, spodziewając się rychłej konkurencji ze strony prywatnego biznesu, który wraz z otwarciem na świat zacząłby zabiegać o tych samych specjalistów, fundacje musiały w swoich kalkulacjach również uwzględnić odpływ ekspertów do tego sektora. W procesie organizacji studiów regionalnych czynnie uczestniczyły organizacje pośredniczące i jednostki zależne, m.in. SSRC, ACLS, CFR i FPA. Fundacje koordynowały spotkania przedstawicieli akademii reprezentujących rozmaite dziedziny. Przyczyniły się do dyskusji na temat „właściwego" podejścia do studiów regionalnych, ustalając obszary najbardziej potrzebujące odpowiednich środków finansowych[146]. „Identyfikacja [stref] strategicznie istotnych, towarzysząca przekonaniu o wszechstronnym i komparatywnym studiowaniu innych społeczeństw, narodów i obszarów kulturowych", była zdaniem Johna Gardnera, prezydenta CCNY, „metodą na wnikliwe i aktualne zrozumienie relacji międzynarodowych"[147].

Światowe przywództwo wymagało „kulturowego wzbogacenia przy jednoczesnym zwiększaniu wydolności spójnej polityki zagranicznej". Kiedy więc całkiem niespodziewanie regiony Azji, Ameryki Łacińskiej czy Europy Wschodniej znalazły się w światłach amerykańskich jupiterów, Fundacja Rockefellera stała w gotowości. Fundacja początkowo skupiła się na uniwersytetach Zachodniego Wybrzeża Stanów Zjednoczonych, które miały otwierać okna na te „niezwykłe obszary", przez innych nazywane „szarymi"[148]. Stały się one języczkiem u wagi nie z powodu swojej wyjątkowej tożsamości czy dziedzictwa kulturowego, ale z powodu światowego konfliktu i rozmaitych tarć lokalnych, mogących rzutować na globalną politykę. Uczelnie te z powodzeniem służyły ponadto jako laboratoria dla testowania tworzonych tam teorii[149].

Power and Its Perils: U.S. Cultural Policy in Early Postwar Japan and Permanent Dependency (Washington, D.C./Stanford, Calif.: Woodrow Wilson Center Press/Stanford Univ. Press, 2007).

146 Zanim doszło do konsultacji z ośrodkami akademickimi, RF przedstawiła swój projekt departamentom: Stanu, Armii, Marynarki Wojennej, Handlu i Rolnictwa. RAC, RF, RG 3.2, series 900, box 31, folder 165, David H. Stevens, *Proposal for a National Plan of Work on Foreign Languages, Institution, and Customs*, 7.06.1944.

147 John Gardner, *Memorandum, 1958*, cyt. za: Matthew Farish, *The Contours of American's Cold War* (Minneapolis: Univ. of Minnesota Press, 2010), 111.

148 Chociaż pierwszy tego określenia użył Thomas K. Finletter w swojej książce *Power and Policy* (New York, 1954), to spopularyzował je w artykule Henry Kissinger, „Military Police and Defense of the 'Grey Areas'", *Foreign Affairs* 33 (1955), 3: 416–428.

149 Koszt tego programu, w którym uczestniczyły Claremont College w Kalifornii, uniwersytety Stanforda, Berkeley, Pomona College, uniwersytety w Waszyngtonie i Kolorado, wyniósł 260 tys. USD.

Program sponsorowania studiów regionalnych na pełną skalę Fundacja Rockefellera zaczęła w 1949 roku. Trwał on 12 lat i został wygaszony wraz z wielkoformatowym zaangażowaniem Fundacji Forda oraz decyzją rządu federalnego o przejęciu większej odpowiedzialności finansowej w tej dziedzinie na początku lat 60. XX wieku[150].

Jeden z pierwszych dużych grantów RF trafił do Columbia University School of International Affairs, gdzie założono Russian Institute. Instytut był jednym z sześciu zajmujących się studiami nad regionami „władzy i problemów" na świecie; pozostałe to instytuty: francuski, niemiecki, wschodnioazjatycki, latynoamerykański, rosyjski i obszaru Wspólnoty Brytyjskiej. Celem Instytutu Rosyjskiego miało być przygotowanie kadr dla sektora publicznego, mających swoją ekspercką wiedzą doradzać i służyć w tworzeniu polityki zagranicznej, ale ponad wszystko pilnie wypełnić braki specjalistów służby konsularnej do spraw ZSRR. Po pierwszych pięciu latach instytut był w stanie przygotować 111 pracowników, którzy znaleźli zatrudnienie w amerykańskiej armii i siłach powietrznych, służbie dyplomatycznej dla Departamentu Stanu oraz na innych stanowiskach w administracji federalnej. Pracownicy instytutu wnosili dodatkowy wkład w poziom wiedzy ogólnej dzięki pracom naukowym i artykułom popularyzatorskim oraz prowadzonym wykładom gościnnym na National War College i Air War College. Upubliczniano mocne i słabe strony Związku Radzieckiego, stojące za decyzjami prawdopodobne motywy, możliwości i intencje. Z niewielkiego ośrodka badawczego, ze skromnym początkowo finansowaniem RF, instytut urósł więc do rangi kluczowego podmiotu doradczego i opiniotwórczego[151].

Program studiów regionalnych zarząd RF weryfikował w 1947, 1948 i 1954 roku. Dostosowywano go do zmieniającej się mapy geopolitycznej obecności USA w nowym, skurczonym świecie. W ciągu prawie dziesięciu lat Fundacja Rockefellera przeznaczyła na program studiów regionalnych ponad 8 mln USD. Oprócz Columbii podobne

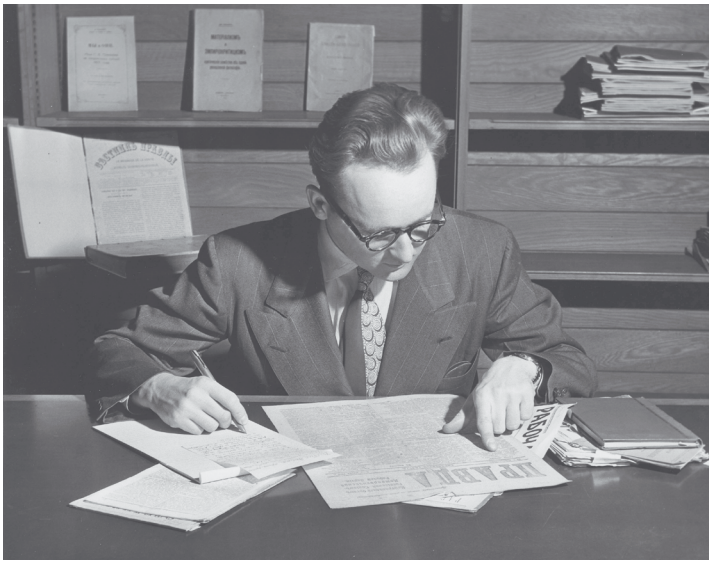

RF, *Annual Report of 1944*, 13–16; RAC, RF, RG 3.2, series 900, box 31, folder 165, D.H. Stevens, *Proposal for a national plan of work on foreign languages, institutions, and customs*, 7.06.1944.

[150] Fundacja Forda od 1952 do 1966 r. przeznaczyła na ten cel niebagatelną sumę 270 mln USD. W 1958 r., na mocy National Defense Education Act, Ustęp VI, Kongres przyznawał fundusze na badania, szkolenie w dziedzinie studiów regionalnych i nauki języków obcych (Public Law 85-864, 2.09.1958, 72 Stat. 1580). Zob. też krytyczną ocenę roli tych fundacji w: Berman, *The Ideology*, 99–105. W latach 1946–1953 CCNY ufundowała ponad 30 programów studiów regionalnych na 25 uniwersytetach. Rosenfield, *A World of Giving: Carnegie Corporation of New York – A Century of International Philanthropy* (New York: PublicAffairs, 2014), 741.

[151] W 1950 r. Russian Institute otrzymał trzeci już z kolei grant, tym razem w wysokości 420 tys. USD. Pierwszy w wysokości 250 tys. USD został przyznany w 1945 r. Jego uzupełnieniem była kwota 14,5 tys. USD dla Columbia University School of International Affairs na badania rosyjskiej polityki zagranicznej względem Dalekiego Wschodu. RF, *Annual Report of 1945*, 189–190; *Annual Report of 1950*, 204–207.

programy rozwijano w wielu innych ośrodkach[152]. W pierwszym rzucie były to studia bliskowschodnie w Princeton, dalekowschodnie na Uniwersytecie Waszyngtońskim, a studia słowiańskie na Uniwersytecie Stanforda[153]. Do 1954 roku w samych Stanach Zjednoczonych powstały 62 ośrodki studiów regionalnych w większości na najbardziej prestiżowych uczelniach, co miało wzmocnić powstawanie nowej profesjonalnej elity, sprawnej w relacjach międzynarodowych[154]. Wraz z rozwojem dziedziny na Harvardzie otwarto studia

Student programu *Russian Studies*, 29.12.1948, ©RAC

[152] Początkowo chciano stworzyć idealny podział specjalizacji między uniwersytetami na Wschodnim i Zachodnim Wybrzeżu oraz leżące na Środkowym Zachodzie. RAC, RF, RG 3.2, series 900, box 31, folder 165, David H. Stevens, *Proposal for a National Plan of Work on Foreign Languages, Institution, and Customs*, 6.07.1944, 2–3. Niestety, przede wszystkim z powodów ambicjonalnych nie udało się tego w pełni zrealizować. RF w wyborze instytucji, dla których przeznaczane były granty, kierowała się stopniem wyspecjalizowania centrum, położeniem uczelni, stopniem integracji nauk społecznych i humanistycznych, możliwościami kadrowymi i dotychczasowymi osiągnięciami oraz spójnością z ogólnym programem edukacyjnym uczelni. RG 3.2, series 900, box 31, folder 165, Charles B. Fahs, *Area Studies: an outline of humanities concern*, 3.12.1946. W efekcie stworzono podziały ze względu na obszar na: studia rosyjskie, dalekowschodnie, arabskie (wyspecjalizowały się w nich Uniwersytet Chicagowski i Uniwersytet Princeton), indyjskie (Uniwersytet Pensylwanii i Uniwersytet Yale), afrykańskie (podzielone na mniejsze regiony), Azji Południowo-Wschodniej (Harvard, Yale, Stanford we współpracy z europejskimi uczelniami), tradycyjne, czyli zachodnioeuropejskie (podejmujące zintegrowane podejście do krajów tego obszaru), oraz „inne", jak kanadyjskie, skandynawskie, bałkańskie, bałtyckie i wschodnioeuropejskie, iberyjskie, austroazjatyckie, latynoamerykańskie, karaibskie, chińskie, japońskie i koreańskie. RAC, RF, RG 3.2, series 900, box 31, folder 165, Ch.B. Fahs, *Brief on language and area studies in the United States*, 3.12.1946.

[153] W 1947 r. zarówno RF, jak i CCNY, niezadowolone z rezultatów osiąganych w dziedzinie studiów rosyjskich na Stanfordzie, postanowiły jednoznacznie skończyć z ambicjami tego ośrodka na powołanie Studiów Wschodnich, obcinając znacznie fundusze. Drugim argumentem było położenie uczelni. Uznano, że centrum badawcze o takim profilu powinno powstać bliżej Wschodniego Wybrzeża. Więcej nt. historii studiów rosyjskich, słowiańskich czy też wschodnich zob. David C. Engerman, *Know Your Enemy: The Rise and Fall of America's Soviet Experts* (New York: Oxford Univ. Press, 2009).

[154] Por. Nowaczewska, „Creating International", 173–197.

daleko- i bliskowschodnie oraz rosyjskie[155], a Fundacja Rockefellera sponsorowała dalszy ich rozwój na uczelniach za granicą, w Anglii, Kanadzie, Japonii i Francji[156].

Współpraca z ośrodkami za granicą najeżona była wieloma przeszkodami. Charakteryzowała się ograniczeniami w przepływie informacji i osób oraz zamiast wsparcia – nieustannymi podejrzeniami ze strony rządu. Fundacja musiała dokładać starań, aby na wzór ekwilibrysty balansować między Departamentem Stanu a beneficjentami programów w krajach komunistycznych, nie narażając się na oskarżenie o działalność antyamerykańską ani podejrzenia pełnienia funkcji rządowego szpiega. Tym bardziej rola Fundacji Rockefellera w popularyzacji studiów regionalnych na kilku kontynentach jest nie do przecenienia. Tak jak zapoczątkowała nowe metody badawcze w naukach społecznych i humanistycznych, tak tchnęła ducha w interdyscyplinarne podejście do nauki kilka dekad później[157].

Dostrzec należy także aktywne włączenie się w obszar studiów regionalnych dwóch pozostałych największych fundacji amerykańskich – Carnegie Corporation i Ford Foundation, które bardzo mocno rozwijały studia afrykańskie[158]. W latach 50. XX wieku nastąpił rodzaj przesytu niektórymi specjalistami, np. w dziedzinie studiów rosyjskich

---

[155] Studia rosyjskie na Harvardzie były finansowane w dużym stopniu przez CCNY. Dzięki tej fundacji Russian Research Center zostało przekształcone w jeden z kluczowych ośrodków badawczych w tej dziedzinie. Oprócz języka, ekonomii i historii Związku Radzieckiego (jak na Columbii), wykładano również kulturę, nauki humanistyczne, socjologię, psychologię, które miały ułatwić zrozumienie zachowań Rosjan. To właśnie tam ukształtowało się myślenie o ZSRR, że „bez względu na to, jakie będą cele, polityka rosyjska pozostanie w pewnych zdefiniowanych granicach. Granice te narzucane były przez tradycję, ideologię, ekonomię oraz sowieckie założenia na temat intencji wielkich mocarstw". Niestety z Centrum związanych było wiele kontrowersji, jak wspomniane już jego związki z rządem, pod którego dyktando dokonywano zmian programowych, tak jak dokonywano wyboru zastępcy dyrektora pod naciskiem CCNY; zob. Rosenfield, *A World of Giving*, 161–163. Na temat domniemanych i prawdziwych związków Russian Research Center na Harvardzie, innych centrów studiów rosyjskich oraz fundacji z Departamentem Stanu i agencjami rządowymi zob. Diamond, *Compromised*, rozdz. 3 i 4.

[156] Sekcja Nauk Humanistycznych (DH) przeznaczyła na studia regionalne w tym czasie ponad 6 mln USD, podczas gdy na nauki społeczne około 2 mln USD, co łącznie dało 8,026 mln USD. RAC, RF, RG 3.2, series 900, box 31, folder 165, *Over-all support for area studies,* January 1955; zob. Anne Kwaschik, „Transatlantic Exchanges: Fernand Braudel, the Rockefeller Foundation and the Cold War Origins of the Center for Area Studies in Paris", w: *La guerre froide et l'internationalisation des sciences: Acteurs, réseaux et institutions*, red. Corine Defrance, Anne Kwaschik (Paris: CNRS Éditions, 2016), 71–90, http://books.openedition.org/editionscnrs/28872 [21.09.2023].

[157] Więcej nt. różnic w dyscyplinach naukowych, takich jak studia regionalne w Europie i USA, oraz roli fundacji w ich rozwoju, ujednolicaniu, otwieraniu granic i likwidowaniu różnic zob. Neil Smith, *The Politics of Space: Jigsaw Geographies After Area Studies* (New York: SSRC, 2007), rozdz. 2: „Abysmal Ignorance": The Pre-Life of Area Studies, 1917–1958, http://www.ssrc.org/workspace/images/crm/new_publication_3/%7Bc1f55a7a-ec60-de11-bd80-001cc477ec70%7D.pdf [10.11.2022].

[158] Na temat roli CCNY w rozwoju studiów regionalnych, zwłaszcza w obszarze studiów afrykańskich, zob. Rosenfield, *A World of Giving*; nt. FF zob. Francis X. Sutton, David R. Smock, „The Ford Foundation and African Studies", *Africanist Studies 1955–1975* 6 (1976), 2/3: 68–72; Parmar, *Foundations*, rozdz. 6: *Ford, Rockefeller, And Carnegie in Nigeria And The African Studies Network*, 149–179.

czy chińskich, co powodowało problemy w znalezieniu przez nich pracy i brak możliwości uzyskania finansowania ich przez uniwersytety. Osiągnięto wiele, ale pozostało jeszcze bardzo dużo obszarów polityki zagranicznej Stanów Zjednoczonych wymagających wzmocnienia. Fundacja Rockefellera zamierzała zająć się do tej pory zaniedbywanymi obszarami, jak Korea, Indie i Pakistan. Większej uwagi wymagała m.in. sztuka Azji. Fundacja chciała skupić się na szkoleniu kadry profesjonalnej do służby publicznej lub też ułatwiać wprowadzanie studiów regionalnych jako kursów uzupełniających normalne programy innych kierunków, w tym ekonomii, nauk politycznych, filozofii, historii i literatury.

Zwrot w kierunku mediów spowodował, że planowano również stworzenie trzyletnich grantów indywidualnych dla korespondentów przygotowujących dogłębne analizy obszarów i problematyki cywilizacji pozazachodnich. Podobne stypendia eksperymentalne, poszukujące związków między społeczeństwami tradycyjnymi a nowoczesnymi, oferowano dla scenarzystów i reżyserów filmowych i telewizyjnych. Ostatnim rozwiązaniem było przerzucenie większych sił na bezkonkurencyjne pole, jakim były programy studiów regionalnych, ale za granicą. Chodziło o programy studiów amerykanistycznych, które dzięki Fundacji Rockefellera z powodzeniem rozwijały się w Niemczech, Wielkiej Brytanii i wielu innych krajach Europy Zachodniej, a także w Japonii[159]. Wszystkie nowe drogi wymagały od RF większej otwartości na pojawiające się propozycje badań czy kierunków, pozostawiając w sferze przeszłości bezpieczne przystanie znanych i do tej pory wspieranych dziedzin.

* * *

Każda z nowych dziedzin miała coś wyjątkowego do zaoferowania nie tylko odbiorcom w kraju, ale również międzynarodowej społeczności. Fundacja Rockefellera nie odgrywała w nich jakiejś wyjątkowej, przecierającej całkowicie nowe szlaki roli. Była raczej uważnym obserwatorem zachodzących wokół zmian, dobrym słuchaczem, umiejącym usłyszeć to, co niewypowiedziane, pilnym uczniem, który odrabia swoją pracę domową i zawsze przychodzi przygotowany. Mając odpowiednie zasoby, RF dawała odbiorcom to, czego najbardziej potrzebowali, dobrze wykorzystując koniunkturę, potencjał partnerów i maksymalizując rezultaty nawet niewielkich grantów.

Fundacja Rockefellera wspierała wiele nowych dziedzin, poza już omówionymi, w których liczyła na innowacyjne rozwiązania, odkrywcze programy i ambitnych naukowców. Przy odpowiednim finansowaniu mieli oni przyczynić się do likwidowania

[159] RAC, RF, RG 3.2, series 900, box 31, folder 165, Ch.B. Fachs, *A Reexamination of Rockefeller Foundation Program in Area Studies*, 24.10.1954, 1–4; Boyd Campton, *Area Studies*, 29.09.1961, 1–4.

społecznych przyczyn ludzkiego niedostatku i doskwierających bolączek, na przykład braku żywności, przeludnienia i urbanizacji. Nowe dziedziny obejmowały ulepszanie produkcji rolnej, czyli tzw. zieloną rewolucję, program populacyjny, program wspierania równych szans dla przedstawicieli mniejszości czy program rozwoju kultury albo poprawy środowiska naturalnego. Badania w tych nowych dziedzinach zintensyfikowano w latach 60. XX wieku. O ile nauki humanistyczne, społeczne, stosunki międzynarodowe i studia regionalne odegrały kluczową rolę w tworzeniu nowego porządku powojennego, opartego na solidnych podstawach demokratycznych systemów i pokojowego współistnienia, o tyle nowe dziedziny miały pełnić całkowicie odmienną funkcję. Miały sprawić, aby życie ludzkie w obszarach najbardziej zacofanych stało się o ile nie znośne, to przynajmniej dające pewną nadzieję rozwoju na przyszłość. Dawać miały także obietnicę lepszej przyszłości dla całej ludzkości na ziemi, w co pracownicy Fundacji Rockefellera święcie wierzyli.

5.2. Nowe sposoby funkcjonowania

Kolejnym krokiem do pełnej specjalizacji Fundacji Rockefellera było ustalenie mechanizmów, dzięki którym RF mogła stymulować proces badawczy w wybranych dziedzinach. Odbywało się to za pośrednictwem *fellowships*, czyli wyboru kandydatów na stypendia indywidualne, *grant-in-aid*, czyli granty pomocowe na ściśle określony projekt bądź program, a wreszcie funduszy zapewniających płynność finansową badań, czyli tzw. *fluid research funds*.

Bezspornie najważniejszy z perspektywy organizacyjnej dla sposobu funkcjonowania RF był raport sporządzony w 1932 roku, który określał przede wszystkim zasadność i skuteczność stypendiów. Jego autor, Thomas B. Appleget, podsumował nie tylko obowiązujące procedury, ale pokazał możliwości drzemiące w tej formie działalności dla fundacji, świata nauki i międzynarodowej współpracy. Wnioski płynące z jego raportu były podstawą dla rekomendacji poczynionych przez komisję rewizyjną w 1934 roku[160] i obowiązują do dziś.

[160] Zob. RAC, RF, RG 1.2, series 100, subseries 100E: International Fellowships, Scholarships, Training Awards, box 43, folder 318, Thomas B. Appleget, *Report on Fellowship Programs of the Rockefeller Foundation*, 1932.

5.2.1. *Fellowships*

Pierwszych stypendystów, nazywanych powszechnie *fellows*, wybrano już w 1915 roku w programie CMB. Fundacja Rockefellera program stypendialny rozpoczęła w 1917 roku, a rok później IMB. Początkowo dominująca liczba *fellows* wybierana była z dziedziny medycyny. Z czasem każda sekcja Fundacji zaczęła przyznawać swoje stypendia bezpośrednio, a ich liczba rosła lub malała w zależności od zapotrzebowania[161].

Przed I wojną światową wśród krajów najbardziej pożądanych do kształcenia i prowadzenia badań naukowych wymieniano Francję, Niemcy i Wielką Brytanię. Po wojnie do grona tego dołączyły Stany Zjednoczone. Było to możliwe dzięki programom stypendialnym Fundacji Rockefellera, Carnegie Corporation of New York, przy aktywnym współudziale takich organizacji jak Institute of International Education, Social Science Research Council, American Council of Learned Societies czy wreszcie National Research Council. Dzięki tym działaniom w USA stworzono nowe pokolenie badaczy w dziedzinie nauk społecznych, a uczelnie amerykańskie zaroiły się od studentów i naukowców z zagranicy. W 1923 roku, wyprzedzane jedynie przez Francję, Stany Zjednoczone przyjęły ponad 8 tys. stypendystów. W 1930 roku było ich już ok. 10 tys. Z każdym rokiem rosła nie tylko liczba uczestników, ale i organizacji oraz instytucji je fundujących. W zaledwie dziesięć lat kraj ten stał się liderem w wielu dziedzinach nauki[162]. W procesie tym zauważalną rolę finansową odegrała właśnie Fundacja Rockefellera – w 1915 roku była to kwota rzędu 10 tys. USD, w latach 40. XX wieku powyżej 0,5 mln USD, aż do 3,5 mln USD w 1963 roku. Zwyczajowo wydatki na *fellowships* stanowiły średnio 10% dostępnych aktywów[163].

Początkowo podejmowanie decyzji co do wyboru kandydatów przerzucano całkowicie na pracowników Fundacji. Oddelegowani do pracy w paryskim biurze, podróżując po ośrodkach naukowych Europy, przeprowadzali wywiady i zbierali niezbędną wiedzę

---

[161] Według raportu komisji skrutacyjnej z 1934 r. China Medical Board od 1915 do 1933 r. przyznała łącznie 314 *fellowships*; od 1917 do 1933 r. IHD przyznała ponad tysiąc stypendiów. W latach 1920–1933 Sekcja Nauk Medycznych (DMS) przyznała, łącznie ze stypendiami dla pielęgniarek, 1242 stypendia. Sekcja Nauk Przyrodniczych (DNS) nagrodziła 1467 *fellows* (od 1919 do 1933 r.), a Sekcja Nauk Społecznych (DSS) – 750 (1924–1933). Najpóźniej RF zaczęła przyznawać bezpośrednie stypendia w dziedzinie nauk humanistycznych, bo dopiero od 1929 r. i do 1933 r. było ich zaledwie 65. W całym tym czasie RF przekazała granty dla 4850 osób, warte prawie 13,5 mln USD. RAC, RF, RG 3.2, series 900, box 22, folder 170, *Report of the Committee on Appraisal and Plan*, 76–77; por. Aneksy 11, 12, 15.

[162] RAC, IIE Record, RG 3, series 1, box 1–2, IIE, Bulletin, series 11 (1930), series 12 (1931); Fellowships and Scholarships Open to Foreign Student for Study in the United States, series 15, No. 2 (1934). IIE, *Thirteenth Annual Report of the Director 1932*. New York, 1.10.1932.

[163] Zob. Aneksy 8, 10–12, 15; RAC, RF, RG 1.2, series 100, box 43, folder 319, European Fellowship 1917–1943.

na temat potencjału kandydatów. W dokonaniu tej weryfikacji pomocne okazywały się raporty skrupulatnie czynione w trakcie podróży, po każdym dniu spotkań i wizyt. Pracownicy Fundacji stworzyli wówczas rodzaj systemu patronatu nad naukowcami i ich karierami. System oparty był na niezwykle wnikliwych opiniach i ocenie „intelektualnego potencjału aplikantów oraz ich osobistych słabych i mocnych stron". Udostępniany wszystkim pracownikom był współczesną wersją bazy danych europejskich naukowców. W trakcie wieloletniej współpracy zażyłość, budowana na zaufaniu, wzajemnym szacunku i oddaniu, stworzyła sieć powiązań, mogących przetrwać globalny konflikt i pokonać żelazną kurtynę[164].

Reakcja europejskiego świata nauki na procedury wyboru kandydatów pokazała, jak bardzo odmienne okazały się światy nauki na obu kontynentach. Naukowcy z Austrii, Francji, Włoch, Czech i Słowacji gotowi byli zaakceptować subiektywną, paternalistyczną decyzję starszych kolegów w głęboko zhierarchizowanych instytutach, niż poddać ocenie osobiste osiągnięcia w otwartym procesie rekrutacji, pokonując konkurencję. Podważano kompetencje pracowników RF, a nawet istotę aktywności amerykańskich instytucji na terenie Europy. Nie pomagały zapewnienia prezydenta Fundacji Maxa Masona, że każda aplikacja traktowana jest jednakowo obiektywnie, a oceniają je również osoby spoza organizacji z właściwym przygotowaniem merytorycznym. Z mocą przekonywał, że relacja między Fundacją a światem nauki nie ograniczała się do rozpatrzenia podania. „Przedstawiciele Fundacji dokładają wszelkich starań, aby pozostawać w bliskim kontakcie z wybitnymi przedstawicielami każdej dziedziny, a w szczególności z byłymi stypendystami Fundacji"[165]. Ci ostatni w przyszłości wnosić mieli swój wkład w wybór kolejnych *fellows*.

Powszechny sprzeciw wobec procesu selekcji stypendystów sprawił, że od 1934 roku (zgodnie z rekomendacją komisji weryfikacyjnej) w dziedzinach pozostających poza bezpośrednim zainteresowaniem RF, stypendia miały być przyznawane również przez organizacje pośredniczące. Każda z dziedzin podlegała odmiennym procedurom. National Research Council realizowała stypendia w dziedzinie nauk przyrodniczych, fizyki czy chemii. W naukach społecznych proces komplikował bardzo szeroki wachlarz dziedzin, z którego należało wybierać stypendystów. Nie zawsze odzwierciedlały one obszary wybrane i zaakceptowane przez radę nadzorczą Fundacji dla swojego programu nauk społecznych. Drugą przeszkodą był zakres kompetencji. Paryskie biuro RF odpowiedzialne było za stypendia przyznawane i odbywane w Europie, podczas gdy SSRC – za te

---

[164] Te wyjątkowo zażyłe relacje przyczyniły się do takiego zaangażowania się pracowników RF w akcje ratowania naukowców z zagrożonych terenów w latach 30. i 40. XX w. Wspomniany system indywidualnego patronatu, będąc tak odmiennym od „bardziej bezosobowej i przypuszczalnie obiektywniejszej" praktyki *blind peer review*, powszechnie stosowanej po II wojnie, dawał znakomite efekty współpracy międzynarodowej. Krige, *American Hegemony*, 78–79.

[165] Cyt. za Fleck, *A Transatlantic*, 65.

w USA. Trzecim problemem była długość trwania stypendium – średni czas w naukach przyrodniczych wynosił 12,6 miesiąca, tymczasem w naukach społecznych aż 18,4 miesiąca. Świadczyło to o bardziej liberalnym podejściu do „odnawiania" grantów w tej drugiej dziedzinie. Kolejnym utrudnieniem byli sami stypendyści. W przeciwieństwie do innych dziedzin stypendia nauk społecznych nie były zarezerwowane tylko i wyłącznie dla pracowników naukowych uniwersytetów i ośrodków badawczych. Dostępne też były dla pracowników administracji publicznej, agencji społecznych, dziennikarzy i przedstawicieli biznesu. Ta grupa była dużo trudniejsza do weryfikacji niż pracownicy nauki.

Skomplikowane procedury administracyjne i ogromna liczba udzielanych stypendiów sprawiły, że początkowo skłaniano się do udzielania grantów raczej naukowcom po doktoratach, samodzielnych, z ustabilizowaną sytuacją naukową oraz określonymi osiągnięciami. Nie bez znaczenia były naciski czynione przez administrację amerykańską. Niewykonalne było udzielanie stypendiów wyłącznie jednostkom ponadprzeciętnym i wybitnym, z pominięciem stypendystów młodszych, z mniejszym dorobkiem, czy tzw. drugiej i trzeciej kategorii. Z podobnych przyczyn podważano zasadność przyznawania stypendiów w naukach społecznych przedstawicielom krajów Europy Wschodniej, którzy rzekomo nie gwarantowali poziomu adekwatnego do tego prezentowanego przez badaczy ze „starszych, renomowanych uczelni" Europy Zachodniej[166]. Tak restrykcyjne zasady w każdym przypadku na dłuższą metę oznaczać mogły paraliż systemu stypendialnego.

Wspomniane powyżej różnice uległy spotęgowaniu krótko po II wojnie światowej oraz w czasie zimnej wojny. W tym czasie procedura wyboru kandydatów uległa dodatkowo presji wydarzeń i znacznemu upolitycznieniu. Jednocześnie pod wieloma względami RF rozluźniła procedury, stawiając na szeroki odbiór i długofalowe efekty. Wnioski te potwierdzają dane zawarte w tzw. *fellowship cards*[167] – analizując je, możemy

---

[166] RF, RG 3.2, series 900, box 22, folder 170, *Report of the Committee on Appraisal and Plan*, 78–83; RAC, RF, RG 1.2, series 100, box 43, folder 318, Thomas B. Appleget, *Report on Fellowship Programs of the Rockefeller Foundation*, 1932. Zob. wspominany podział na kraje postępowe i zacofane, dokonany przez Augustusa Trowbridge'a z paryskiego biura IEB, na podstawie raportu prof. George'a Birkhoffa dla IEB i RF. RAC, IEB, series 1.1, box 12, folder 171, George D. Birkhoff, Final General Memorandum for Dr. A. Trowbridge, 8.09.1926; RAC, IEB, series 1.1, box 24, folder 345, Trowbridge to Rose, 8.06.1926.

[167] Każdy stypendysta miał założoną kartotekę, w której umieszczano całość dokumentacji dotyczącej jego stypendium. Zbiór Fellowship Recorder Cards dostępny jest w RAC. Jeden zbiór (RAC, RF, IHB, RG 10.2), składający się z 23 pudeł, obejmuje stypendia przyznawane przez IHB, zaś drugi (RAC, RF, RG 10.1) obejmuje dokumentację *fellowships* już wyłącznie RF i składa się z 495 pudeł dokumentacji z podziałem na kraje pochodzenia stypendystów oraz dziedziny. Oba zespoły dotyczą lat 1917–1979. Dostęp do kart osobowych starszych niż 20 lat jest otwarty. Karty osobowe zawierają informacje dotyczące samego kandydata, w tym informacje o życiu prywatnym, miejscu pochodzenia, późniejszej karierze. Dostępne są szczątkowe spisy osób; zob. Barnard Chester, *The Rockefeller Foundation Directory of Fellowship Awards for the years 1917–1950* (New York: RF, 1950). Niestety, jak wynika z efektów pracy zespołu badawczego pod kierunkiem Ludovica Tournès, który przebadał

uzyskać wiele informacji dotyczących każdego kandydata, przeprowadzonego wywiadu, rozmowy, korespondencji, przedstawionych referencji, a następnie raportów z przebiegu stypendiów i sporządzonych po ich zakończeniu. Na tej podstawie możliwe jest wyłonienie pewnego schematu działania Fundacji opisanego poniżej.

Proces selekcji kandydatów odbiegał od dotychczas przyjętych norm w innych organizacjach tego typu. Żaden kraj nie miał z góry przypisywanej liczby możliwych stypendystów. Żadna dziedzina nie otrzymywała określonej liczby miejsc. Wszystko uzależnione było od tego, jaką grupę „kompetentnych, wyjątkowych kandydatów, stanowiących obietnicę ewentualnych przyszłych zysków", uda się zebrać. Kwestie „rasy, koloru, religii czy opcji politycznej" były całkowicie bez znaczenia. Fundacja nie organizowała publicznych naborów. Selekcja kandydatów odbywała się na wniosek rządu, wydziału uniwersytetu, przełożonych czy innych kompetentnych podmiotów[168]. Najczęściej wyboru ewentualnego kandydata dokonywał bezpośrednio pracownik Fundacji w trakcie odbywanych wyjazdów studyjnych do krajów i instytucji, gdzie swoją działalność prowadziła RF. Przy tej okazji pracownik Fundacji mógł od razu zorganizować spotkanie i odbyć rozmowę rekrutacyjną, której przyszły stypendysta często nawet nie był świadomy. Nieformalna rozmowa pozwalała pracownikowi RF zebrać informacje na temat intelektu i osobowości stypendysty, jego ambicji i naukowych nadziei. Jeśli okazywały się one zbieżne z celami przyjmującej instytucji oraz istniały szanse znalezienia na to środków, wtedy jego kandydaturę można było brać pod uwagę z innymi – równie obiecującymi.

Prowadzone wywiady miały udzielić pracownikowi Fundacji odpowiedzi na wiele pytań, takich jak: stanowisko zajmowane przez kandydata w macierzystej uczelni oraz rodzaj projektu naukowego, jakiemu się poświęcał, na czym projekt polegał, w czym tkwiła jego siła i słabość, jakie napotykał trudności w jego realizacji. Oprócz celów badawczych dociekano ambicji naukowych, które miały stanowić gwarancję powrotu po odbytym stypendium i szansę na odegranie roli, np. jako „agenta zachodnich ideałów". Stopień zaawansowania naukowego, umiejętności oraz ewentualnie wiedzę oceniano nie w porównaniu z innymi kandydatami, lecz przede wszystkim w kontekście możliwości adaptacji do amerykańskiego systemu edukacji i współpracy badawczej. W świetle problemów, jakie nastręczały procedury Departamentu Stanu, o których poniżej, dla

---

1000 kart stypendystów z dziedziny nauk społecznych, odbiegają one od oficjalnych spisów będących w zasobach RAC. Ich zdaniem jest to ok. 10% wszystkich kart; zob. Ludovic Tournès, „The Rockefeller Foundation Fellows in Social Sciences (1920s–1970): Transnational Networks, Construction of Disciplines and Policy making in the Age of Globalization", *RAC Research Reports*, 2012, https://www.issuelab.org/resources/28005/28005.pdf [24.09.2023].

168 *Review of Program 1922*, *Review of Program 1924*, *Review of Program 1936*, w: RAC, RF, RG 3.1, series 908, box 23, folder 173, Thomas B. Appleget, *Agreements and announcements concerning policy and program of the Rockefeller Foundation*, 12.03.1946, 22–24.

RF ważne były ośrodki naukowe, którymi kandydat byłby zainteresowany, oraz ewentualne kontakty naukowe już utrzymywane z przedstawicielami danej dziedziny w USA, co mogło świadczyć na korzyść kandydata jako dowód jego otwartości na „zachodnie idee" oraz ewentualną dalszą gotowość do współpracy międzynarodowej. Biegła znajomość języka angielskiego była jednym z ważniejszych determinantów, jeśli zaś kandydat władał innymi językami obcymi, sugerowano odmienne od amerykańskich destynacje. Gros stypendiów RF realizowano w Europie, co nie wymagało przekraczania oceanu. Chociaż nie było granicy wieku, po wojnie zaczęto preferować kandydatów młodszych, już po doktoracie bądź na jego ukończeniu. Bardziej doświadczeni profesorowie wykorzystywani byli do ich rekomendowania. Dla naukowców z dorobkiem, określanych często jako „zbyt stary na podróż", przeznaczone były innego rodzaju granty – niewielkie pomocowe lub celowe na zespołowe projekty, które dodatkowo mogły służyć „szkoleniu młodych specjalistów". Wiele z notatek z takich rozmów opatrzonych było komentarzami w postaci: „jeszcze nie gotowy", „będzie gotowy za kilka lat", „musi popracować nad angielskim", „super kandydat, ale nie na tę chwilę", lub odnoszącymi się do cech osobowości: „przyjemny w obyciu", „bardzo atrakcyjna, ale włada zbyt słabym angielskim na podróż za granicę" czy nawet „musiałby popracować nad wadą wymowy"[169].

Otrzymane stypendium zapewniało komfortowe prowadzenie badań i realizowanie naukowych aspiracji pod okiem wyznaczonego mentora. W trakcie jego trwania zawsze można było liczyć na pomoc przedstawiciela Fundacji, który pozostawał w stałym kontakcie z przebywającym na stypendium pracownikiem naukowym. Zachęcano również do tego, aby stypendyście towarzyszyła rodzina, najczęściej jednak jedynie żona, która mogłaby poznać kulturę kraju, gdzie przebywał. Jeśli realizowany przez niego projekt przynosił satysfakcjonujące rezultaty, a jednocześnie istniała szansa na dalszy obiecujący rozwój badań, Fundacja chętnie przychylała się do przedłużenia stypendium. Warunkiem bezwzględnym, na ten czas i później, był powrót po odbytym stypendium do pracy na rzecz kraju i własnej społeczności. Wcześniej oczekiwano sprawozdania z osiągniętych rezultatów oraz wrażeń po pobycie.

Funkcja pracowników Fundacji nie kończyła się na tych działaniach. Po około roku od powrotu do rodzimego kraju stypendysta odwiedzany był ponownie przez przedstawiciela Fundacji i była to okazja do omówienia przyszłości alumna, ewentualnych

---

[169] RAC, RF RG 1.2, series 789, box 1, folder 4, Science Program 1956–1957 Jan.–February; RAC, RF 1.1, series 700 S, box 23, folder 169, Europe–Social Science Crane Robert visit, 1946–1948; folder 170, Robert Treat Crane, *Reports of his visit to British and French Universities*; *Crane's Diary*. RAC, RF, RG 12, S–Z, Officers' Diaries, 1911–1992. Warren Weaver, *Diary*, 1957. *Mission to Poland*, 26–28, 33–35; Weaver, *Diary*, 1958, 70–79. Temat został już podjęty w: Renata Nowaczewska, „Penetrating the Iron Curtain – the Rockefeller and Ford Foundations' Exchange Programs Directed to »Friendly« Poles, 1948–1962/68". *Pamięć i Sprawiedliwość* 1 (2023), 41; Nowaczewska, „»Winning the Hearts and Minds«: The Intellectual Cold War and the Rockefeller and Ford Foundations' Exchange Programs in Eastern Europe". *Res Gestae. Czasopismo Historyczne* 15 (2022).

trudności i braków dotyczących jego pracy, jak również efektów, jakie stypendium wywarło na jego karierę i osiągnięcia. RF bardzo często przyznawała dodatkowy *grant-in-aid* w celu zakupu potrzebnych materiałów, literatury czy sprzętu. *Fellows* Fundacji poprzednich edycji byli jednymi z najaktywniejszych aplikantów grantów projektowych, finansujących działalność ich instytutów czy laboratoriów.

Jak wynika z raportu zbiorczego za 1938 rok, od początku obowiązywania systemu stypendialnego przyznano łącznie 6266 indywidualnych stypendiów dla osób pochodzących z 74 krajów. Na podstawie zebranych danych z każdego roku należy sądzić, że liczba ta była o wiele wyższa, przekraczając liczbę 13 tys. przyznanych przez wszystkie podmioty stypendiów[170]. Jednym z najważniejszych czynników w liczbie przyznawanych stypendiów rocznie była sytuacja finansowa Fundacji, a właściwie stan gospodarki USA, który rzutował na wielkość zysków od odsetek kapitału. Rok 1938 był pierwszym, w trwającym od ośmiu lat kryzysie gospodarczym, kiedy wyniki finansowe Fundacji i sytuacja na rynku pozwoliły z optymizmem spojrzeć na przyszłe przedsięwzięcia oraz z większym marginesem planować wydatki na granty i stypendia. Mimo że dochód od kapitału wynosił zaledwie 7 mln USD, na wszystkie dziedziny i programy przekazano prawie 17 mln USD, z czego stypendiami o łącznej wartości 754 tys. USD postanowiono uhonorować 592 naukowców z 46 krajów. Wielkość środków wydatkowanych na stypendia, pomimo różnorodnej sytuacji finansowej Fundacji[171], stopniowo i niezmiennie rosła. W niektórych latach w efekcie dodatkowych kwot przeznaczonych na projekty realizowane przez organizacje pośredniczące, jak SSRC, NRC czy ACLS, zauważalne są spore skoki w finansowaniu stypendiów, dwukrotnie przewyższające kwotę bazową[172].

Podczas II wojny światowej RF wyraźnie zmniejszyła liczbę przyznawanych stypendiów, jednocześnie zmieniając mapę ich rozdziału. Wpływały na to słabe wyniki finansowe oraz racjonalne podejście do ograniczeń, jakie spowodowała wojna, co skutkowało niemożnością realizowania grantów i stypendiów przez mieszkańców wielu krajów. Po wybuchu wojny wielu naukowców z Europy podjęło decyzję o natychmiastowym

---

[170] RF, *Annual Report of 1938*, 71; zob. Aneksy 10, 11.

[171] RF, *Annual Report of 1938*, 71. Dochód roczny od posiadanych aktywów RF spadł, choć nieznacznie, w stosunku do poprzedniego w 1939, 1942, 1943, 1945, 1948, 1958 r. Przyczyny takiego stanu rzeczy były wielorakie. Głównie polityka fiskalna wpływająca na sytuację gospodarczą, która rzutowała na wartość rynkową papierów wartościowych, kurs dolara i złota. Drugą przyczyną była oczywiście sytuacja międzynarodowa, konflikty, produkcja przemysłowa nastawiona na produkcję wojenną, a po zakończeniu działań ulegająca stagnacji, ponadto nie bez znaczenia był wprowadzony w 1944 r. system z Bretton Woods oraz recesje przełomu 1937–1938 oraz 1957–1958; zob. Aneksy 14–16.

[172] Chodzi tutaj o dodatkowe dofinansowanie projektów na badania w dziedzinie nauk przyrodniczych czy matematycznych lub szkolenie personelu wojskowego w trakcie i po zakończeniu II wojny światowej. Dodatkowe granty z przeznaczeniem na *fellowships* przekazano również w okresie powojennym na projekty dla obszarów strategicznie ważnych, takich jak Europa w okresie zimnej wojny, czy np. tzw. specjalny program na rzecz nauki polskiej (*Polish Science Program*); zob. Aneks 15.

przerwaniu pracy za granicą i powrocie do domu, skutkiem czego było zastąpienie wiodących do tej pory prym Europejczyków przedstawicielami krajów latynoamerykańskich. We wspomnianym roku 1938 z ogólnej liczby 592 grantów[173] 30% przypadło w udziale krajom europejskim, a jedynie 7% krajom latynoamerykańskim. W raporcie z 1943 roku mowa jest już o 107 stypendystach z Ameryki Łacińskiej, z czego 61 osób kontynuowało grant z roku poprzedniego[174]. Sytuacja międzynarodowa, a także programowe przeorientowanie RF (idące w parze z rosnącym zainteresowaniem rządu USA tym obszarem) sprawiły, że liczba stypendystów z tego obszaru uległa zwielokrotnieniu[175].

Od 1940 do 1945 roku Fundacja stopniowo zmniejszała liczbę nowo przyznanych i samodzielnie administrowanych stypendiów z 283 do 201. W okresie tym z tej formy wsparcia łącznie korzystało odpowiednio od 453 stypendystów w pierwszym roku do 238 w ostatnim. Oprócz spadającej liczby nowych *fellowships*, można było dostrzec ograniczenia w liczbie stypendiów administrowanych przez podmioty zewnętrzne (z wyjątkiem SSRC i NRC) oraz przyznawanych w ramach niektórych dziedzin, w tym nauk społecznych. Pierwszeństwo natomiast zdawały się mieć obszary mogące bezpośrednio przyczynić się do wzmocnienia szans na zwycięstwo we wspólnym wysiłku wojennym – od IHD i nauk przyrodniczych począwszy, na naukach medycznych kończąc[176].

Od 1946 roku rejestrowano nieznaczne, ale stałe wzrosty do rekordowego roku 1948 i ogólnej liczby 719 *fellowships*, w tym 662 nowo przyznanych[177]. Równie wysokie wyniki,

---

[173] Zestawienia danych dotyczące liczby przyznanych stypendiów stanowią istotny problem do zweryfikowania. Częstym problemem były zmieniane kategorie (*fellowships* liczone łącznie lub osobno ze *scholarships*), liczby administrowanych stypendiów wyłącznie przez RF lub przez organizacje pośredniczące (za pieniądze od RF), podawane łącznie, innym razem oddzielnie. Kwestią sporną są zestawienia podawane w publicznych *Annual Reports* za dany rok, kiedy są porównane z raportami wewnętrznymi, zestawieniami czynionymi dekady później, podsumowaniami czy w raportach komisji weryfikacyjnych. Czasem dane podawane w raporcie prezydenta Fundacji odbiegały od tych podawanych przez sekretarza, skarbnika czy dyrektorów poszczególnych sekcji. Niejednokrotnie podawane liczby dotyczą wszystkich stypendiów będących w toku w danym roku, podczas gdy innym razem podawane są zaledwie te przyznane w konkretnym roku. Przykładem niech będzie liczba *fellows* za 1939 r. W raporcie z tego roku podana liczba łączna to 409 (taka liczba umieszczona została w zestawieniu w Aneksie 11, zob. też *Annual Report of 1939*, 74–75), co jest zgodne z liczbami podawanymi przez każdą z dziedzin z osobna. Zgadza się również liczba *fellowships* administrowana przez RF i inne organizacje, łącznie 583 (Aneks 10). W raporcie zbiorczym z 1943 r. za rok 1939 podanych jest 339 *fellows*. Jeśli wziąć pod uwagę liczbę stypendiów, które w związku z działaniami wojennymi zostały przerwane (154), nadal liczba ogólna jest odmienna (zob. *Annual Report of 1943*, 36).

[174] RF, *Annual Report of 1938*, 71, *Annual Report of 1943*, 35–36; zob. Aneksy 12, 18 i 19.

[175] Mimo że ogólna liczba *fellows* z Ameryki Łacińskiej (traktowani osobno od tych z Ameryki Północnej i Karaibów) zmalała między 1917–1950 (531 osób) a 1950–1955 (191 osób), to w relacji do innych obszarów zauważalny jest znaczący wzrost z 8% w pierwszym okresie do 21% w drugim; zob. Aneks 8.

[176] Zob. Aneksy 10 i 11.

[177] Na liczbę tę składały się 342 stypendia przyznane przez RF (zob. Aneks 11) oraz 320 przyznanych przez organizacje pośredniczące (zob. Aneks 10).

przekraczające liczbę 600 grantów rocznie, zanotowano w 1951 roku (617 stypendiów), a następnie od 1954 do 1963 roku (z wyjątkiem 1960 r.) widać stałe wzrosty w liczbie osób przebywających na stypendiach. W latach 1915–1963, w ciągu 48 lat programu stypendialnego, Fundacja Rockefellera nagrodziła łącznie ponad **15 tys**. *fellows* stypendiami trwającymi od roku do nawet kilku lat. Kolejnych 7288 osób nagrodzono stypendiami za pośrednictwem m.in. NRC, SSRC czy ACLS – pierwsza administrowała 3149 stypendiami, a kolejne odpowiednio 1871 i 478. Poza nimi znaczącym wkładem wykazały się również Canadian Social Science Research Council i British Medical Research Council. Przez prawie pół wieku z tej formy wsparcia skorzystało prawie **23 tys**. badaczy i naukowców z ponad 80 krajów. Najczęściej przyznawane stypendia były w dziedzinie edukacji medycznej, nauk medycznych, zdrowia publicznego, pielęgniarstwa, a następnie nauk przyrodniczych, rolnictwa, nauk społecznych i humanistycznych[178]. Prawidłowość ta odzwierciedlała fluktuację zainteresowań Fundacji. Niezmiennie od początku istnienia uwaga RF skupiona była na poprawie jakości zdrowia publicznego, likwidacji przyczyn powstawania chorób, podnoszeniu stanu opieki zdrowotnej przez szczepienia i programy edukacyjne. Niezmiennie też wymagała sporych nakładów i stale rosnącej liczby fundowanych stypendiów. Jedyne, co ulegało zmianie, to nazwa dziedziny lub sekcji.

Lata 50. XX wieku to wyraźny wzrost liczby stypendiów z dziedziny nauk społecznych i humanistycznych. Zmieniające się relacje międzyludzkie wymusiły takie właśnie decyzje na RF. „Zielona rewolucja" RF w Ameryce Łacińskiej, a następnie w Azji na przełomie lat 50. i 60. XX wieku, przechyliła języczek u wagi w stronę stypendiów w dziedzinie rolnictwa, z dużym udziałem beneficjentów z krajów tego regionu. W latach 1953–1963 największa liczba stypendystów pochodziła z Brazylii, Chile, Indii, Filipin, Kolumbii, Meksyku i Peru. Wyjątkiem była pomoc dla odbudowującej się Europy po II wojnie światowej i zwiększona liczba *fellowships* dla naukowców z tego regionu. Najwięcej stypendiów przypadało naukowcom z Niemiec, Austrii, Francji, Norwegii, Szwecji, Danii, Holandii, Belgii i Finlandii. Nieprzystającym do tego schematu przykładem kraju zza żelaznej kurtyny była Polska, która w ramach specjalnego Programu na rzecz rozwoju Nauki Polskiej (*Polish Science Program*) przez pięć lat otrzymała większą liczbę *fellowships* niż wiele z wcześniej wymienionych krajów Europy Zachodniej[179].

---

[178] Zob. Aneksy 10–12.

[179] W 1957 r. RF zatwierdziła program specjalny, jakiego żaden inny kraj nie doświadczył w takiej skali. RAC, RF, RG 1.2. series 789, box 1, folder 4, Trustee meeting, 3.04.1957; Appropriation no. 57088 for the Polish Science Program, 23.05.1957; RF, *Annual Report of 1961*, 29, 31. W okresie tym wyjechało 221 stypendystów. RF, *Annual Reports of 1957–1961*. Por. Nowaczewska, „Penetrating", 406–409; zob. też: Morgane Labbé, „The Rockefeller Foundation Turns to the East: Polish Social Sciences Fellows during the Interwar Period", *RAC Research Report*, 2011, https://rockarch.issuelab.org/resources/28014/28014.pdf; Olga Linkiewicz, „Polish Experts and American

Poza określonymi dla Europy i Azji ramami programowymi, wyróżniono Japonię i Wielką Brytanię, które traktowane były pod wieloma względami priorytetowo. Pierwszy z wymienionych krajów wybrano ze względu na bliską sercu członków rodziny Rockefellerów kulturę, a także pioniersko wprowadzane programy populacyjne[180]. Wielką Brytanię faworyzowano zaś ze względu na wspólne dziedzictwo kulturowe, bliską współpracę naukową, a także niedawną wspólną historię wojenną. Warto również zauważyć, że pomimo strat wartości aktywów, skutkujących obniżonymi dochodami, środki przeznaczane na *fellowships* stale rosły, zwyczajowo pochłaniając od 5 do nawet 10% dostępnego budżetu. Doliczając do tego dodatkowe środki przyznawane przez RF dla instytucji pośredniczących czy specjalne programy, jak stypendia dla weteranów II wojny światowej, Program na rzecz Nauki Polskiej oraz krajów rozwijających się Azji, Ameryki Łacińskiej i Afryki, wielkość finansowania *fellowships* przekraczała nawet te progi procentowe, stając się jednym z bardziej kluczowych czynników wpływających na indywidualny rozwój obiecujących i zdolnych naukowców z całego świata[181].

Powyższe wnioski potwierdzają zestawienia zbiorcze przygotowane przez RF. Od 1917 do 1955 roku najwięcej (47%) *fellowships* przyznano naukowcom z Europy, Ameryki Północnej i Karaibów (26,5%) oraz Azji i Pacyfiku (14,3%). Najpowszechniejsze były stypendia w dziedzinie medycyny i zdrowia publicznego, następnie nauk przyrodniczych i społecznych, a w przypadku Ameryki Łacińskiej – rolnictwa[182].

Trudno oszacować efektywność *fellowships*, których wartość w ogólnej karierze wybranych naukowców polegała najczęściej na tym, że nadchodziła w najwłaściwszym momencie, dostarczając dodatkowego bodźca i wsparcia, co pomagało wyjść poza ograniczające ramy normalnego procesu kształcenia czy kariery zawodowej. Pozwalała także skontaktować osoby o podobnych pasjach badawczych lub pokrewnych dziedzinach,

---

Internationalists in the Field of Social Science", *RAC Research Reports*, 2020, https://rockarch.issuelab.org/resources/37904/37904.pdf [20.09.2023].

[180] Rozwijano badania nad skutkami zastosowania bomby atomowej, badania w dziedzinie medycyny i zdrowia publicznego (genetyki, wirusologii) oraz Studia Japońskie w ramach *Area studies*, m.in. na Uniwersytecie Stanforda. Zob. RF, *Annual Report of 1958*. W roku tym Japonii przyznano największą liczbę stypendystów, bo aż 103. Żaden inny kraj (poza Polską) nie otrzymał tylu; zob. Aneks 12. Na temat działalności RF w tym obszarze zob. Renata Nowaczewska, „Fundacja Rockefellera a rozwój programów antypopulacyjnych w USA i na Dalekim Wschodzie", w: *Problem kontroli urodzeń i antykoncepcji. Krytyczno-porównawcza analiza dyskursów. Studia Humanistyczne Wydziału Farmaceutycznego UM we Wrocławiu*, red. Bożena Łonka-Syroka, Aleksandra Szlagowska (Wrocław: UM we Wrocławiu, 2013), 247–261.

[181] W latach 1915–1963 RF przekazała na *fellowships* kwotę prawie 36,5 mln USD. Sumując to ze środkami na stypendia w ramach ww. programów specjalnych i programów realizowanych przez podmioty zewnętrze, kwoty te były dublowane, przekraczając sumę 43 mln USD. Wyliczając wartość tych kwot na 2024 r., byłoby to odpowiednio ponad 370 i 440 mln USD; zob. Aneks 15.

[182] Odpowiednio, Europa w całym okresie z ogólnej liczby 7333 otrzymała łącznie 3442 stypendia, Azja i Pacyfik – 1054, Ameryka Łacińska – 722, a Afryka – 168; zob. RF, *Annual Report of 1955*, 12; por. Aneks 8.

a ich wspólna praca pobudzała do zwiększonego wysiłku, do podejmowania nowych prób, stawiania sobie wyzwań, do testowania innych dróg i rozwiązań. Prowadziła zatem do wspominanego *cross-fertilization of ideas*, czyli wzajemnego intelektualnego „zapładniania ideami".

Miarą wielkości stypendystów i znaczenia programu RF dla świata jest nie tylko liczba późniejszych Nagród Nobla. Ważniejsza była ich ogólna liczba, obecność w prawie każdej dziedzinie życia i nauki, osiągane sukcesy zawodowe i wpływ na rozwój intelektualny i naukowy praktycznie każdego kraju na świecie. II wojna światowa sprawiła, że Stany Zjednoczone wyprzedziły inne kraje w wielu dziedzinach, zyskując palmę pierwszeństwa, której nikt nie był w stanie im odebrać, a zimna wojna jedynie ugruntowała ich potęgę. Stypendia RF umożliwiły upowszechnianie zdobyczy wiedzy innym krajom przez wsparcie poszczególnych naukowców i ich badań.

Jak wynika z *fellowship cards*, RF śledziła losy swoich stypendystów. W 1954 roku sprawdzono, ilu ze 190 naukowców, którzy otrzymali 15 lat wcześniej stypendia, było nadal aktywnych w swoich dziedzinach. 76 osób zostało prezydentami, dziekanami i profesorami rodzimych instytucji, 45 pracowało w rządowych ośrodkach badawczych lub administracji, 29 kontynuowało kariery jako lekarze, pielęgniarki, naukowcy w prywatnych szpitalach i instytucjach pozarządowych, 7 osób pracowało w biznesie, 8 miało prywatne praktyki, 8 było aktywnych w dziedzinach pokrewnych, 5 zmieniło branżę, losy 2 były nieznane, 4 osoby znalazły się za żelazną kurtyną, a 6 zmarło[183].

Procedury i przeszkody

Do częściowo już omówionych zasad wyboru stypendystów należały procedury narzucane przez podmioty zewnętrzne, które w przyszłości mocno rzutowały na proces selekcji, przyjmowania i obsługi uczestników programów wymiany. Wprowadzono je po zakończeniu II wojny światowej jako element kontroli przed niepożądanymi, niebezpiecznymi, niezweryfikowanymi osobnikami, o wrogich przekonaniach, którzy mieliby wjechać na teren kraju.

W celu pozyskania stypendystów pracownicy RF musieli odbywać liczne podróże. Najwięcej problemów nastręczały kontakty z przedstawicielami krajów okupowanych i za żelazną kurtyną. Zaraz po wojnie wyjazd do krajów, którymi RF była szczególnie zainteresowana, okazywał się niezwykle utrudniony i odbywał się na ściśle określonych przez Departament Stanu (DoS) zasadach. Jedną z pierwszych przeszkód było uzyskanie właściwych zezwoleń od administracji stref okupacyjnych, stacjonujących na danym obszarze. Urzędnicy RF byli traktowani jak inni przedstawiciele sektora prywatnego,

[183] RF, *Annual Report of 1954*, 7–11.

„robiący" interesy na okupowanych obszarach lub chcący nawiązać jakiekolwiek kontakty. Musieli przedstawić szczegółowy plan podróży, określić jej cel, czas i miejsca, w których mieli przebywać, osoby, z którymi mieli się spotykać, oraz sposoby zapewnienia sobie transportu i noclegu z pominięciem zaplecza wojskowego. Ponieważ podróże pracowników Fundacji odbywały się dość często, zwłaszcza do Niemiec i Austrii, wypracowano z DoS nieco korzystniejsze zasady. Warunki te dotyczyły instytucji i organizacji, które prowadziły w tych krajach działalność „religijną, edukacyjną (…) i projekty mające na celu odbudowę demokracji". Pracownicy mediów, kultury, sztuki, wykładowcy i nauczyciele, działacze związkowi i pracownicy społeczni w związku ze swoją planowaną działalnością mogli liczyć na pomoc DoS[184].

Kolejne przeszkody to konieczność uzyskania właściwych wiz, pozwoleń z Departamentu Wojny na przejazd, a następnie zgód na wjazd od odpowiednich władz ZSRR, rezydujących w stolicy kraju docelowego. Procedury mogły zająć wiele miesięcy. Nieliczne kraje, np. Węgry, decydowały się na ich przyspieszenie, co było możliwe dzięki listom polecającym z ambasady USA oraz międzynarodowych instytucji, takich jak UNESCO. Jeśli jednak pracownik RF nie miał „specjalnego paszportu", czyli dającego przywileje dyplomatyczne, uzyskanie odpowiednich zezwoleń i wizy mogło zająć od trzech miesięcy nawet do pół roku i zakończyć się odmową. Osoby udające się w ten region musiały jeszcze uzyskać wizy tranzytowe w obie strony od Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Paryżu, ponieważ większość podróżujących z USA do Czechosłowacji, Jugosławii, Polski czy Węgier przejeżdżała właśnie przez Francję[185].

Wydarzenia, które w przyspieszonym tempie zaczęły następować od 1946 roku, jak ogłoszona Doktryna Trumana, wprowadzenie w życie planu Marshalla, a także przejęcie władzy przez komunistów w Bułgarii, Czechosłowacji i Rumunii, zjednoczenie stref okupacyjnych Niemiec oraz blokada Berlina, spowodowały wyraźne ochłodzenie obustronnych stosunków między dwoma blokami. W konsekwencji w 1948 roku władze komunistyczne podjęły decyzję o wstrzymaniu procedur przyznawania wiz wjazdowych i pozwoleń na wyjazdy zagraniczne, co całkowicie zamroziło kontakty i wymiany naukowe.

Programy te z założenia miały przebiegać na zasadzie „dobrowolnej wymiany osób i ideałów", stając się źródłem „zrozumienia i postępu". Wolontaryjny, pozbawiony uprzedzeń charakter wymian miał rację bytu wyłącznie przy obustronnej chęci uczestnictwa.

---

[184] RAC, RF, RG 3, administration program and policy, series 917, box 1, folder 8, DoS, Passport Division, Travel of Civilians in the Various Countries of the World, 22.10.1946; DoS, Interchange of Persons between the US and Austria, 31.03.1947.

[185] RAC, RF, RG 3, series 917, box 1, folder 8, A note from Andrew J. Wappen to Charles N. Leach, Director of RF for Europe, Paris Office, 16.12.1947; Leach to Wappen, 22.12.1947; Leach to Wappen, 23.12.1947; Council of Foreign Relations (CFR) to Gerard R. Pomerat, 6.02.1948; Letter to R. Letort, RF Paris Office from Floyd Lyle, 18.05.1948.

Opór ze strony przedstawicieli Europy Wschodniej nie tylko do wysyłania, ale i przyjmowania studentów oraz wykładowców z zagranicy przyniósł oczywiste rezultaty. Odpowiadając na wydany przez władze radzieckie zakaz na tego rodzaju programy, rząd amerykański podjął decyzję o zawieszeniu oficjalnych wymian. Relacje nieformalne, profesjonalne (dziennikarzy, lekarzy) i naukowe (międzyuczelniane bądź sponsorowane przez agencje pozarządowe) objęto pewnymi ograniczeniami[186].

Liczba wymian finansowanych przez podmioty prywatne wielokrotnie przewyższała te opłacane ze środków publicznych. I to właśnie podmioty prywatne najbardziej odczuły zaostrzenie procedur imigracyjnych. Rząd utrudniał, ale świadomie nie wstrzymywał Fundacji Rockefellera i innym podobnym organizacjom prawa na „sprowadzanie" stypendystów na badania i studia do USA. I czynił to z rozmysłem. Korzystając z „przykrywki" wolontaryjnych agencji o potencjalnie neutralnych zamiarach, pozostawiał drzwi w żelaznej kurtynie delikatnie uchylone. Zapewne służyło to wykorzystaniu każdej nadarzającej się okazji na to, aby obustronne nieformalne relacje kwitły, nie poddając się obawom przed totalitarnymi metodami, optymistycznie czyniąc początkowo niewielkie wyłomy w murze, sącząc cierpliwie i powoli ideały demokracji[187]. „Żadna armia nie pali mostów, chyba że jest w odwrocie, a demokratyczny styl życia w odwrocie nie był", czytamy w interpretacji nowych rozporządzeń Departamentu Stanu, wydanych przez Komisję Doradczą ds. Wymian Edukacyjnych[188].

Dając pewne poczucie decyzyjności, komisja zwróciła się z prośbą do tych organizacji o wyrażenie opinii na temat najbardziej doskwierających przeszkód w realizowaniu programów wymiany, w tym do krajów okupowanych. W odpowiedzi RF otwarcie skrytykowała regulacje określające procedury przyznawania wiz, prawo imigracyjne, które ograniczało czas pobytu, oraz brak zaufania władz do integralności dokonywanych

---

[186] Na temat procedur oraz problemów, jakich doświadczali polscy kandydaci i stypendyści wybierani przez RF i Fundację Forda, zob. Nowaczewska, „Penetrating", 407–415.

[187] Na temat znaczenia tych wymian między dwoma blokami zob. Yale Richmond, *Cultural Exchange and the Cold War: Raising the Iron Curtain* (University Park, Pa.: The Pennsylvania State Univ. Press, 2003). Jak stwierdza sam autor: „partnerstwo rządu Stanów Zjednoczonych z prywatnym sektorem", w którym działania tego pierwszego miały charakter peryferyjny, odegrały kluczową rolę w „zwiększaniu zachodnich wpływów wśród liczącej się grupy (...) – inteligencji". I chociaż trudno wprost określić pozytywne skutki takich wymian, to z pewnością Richmond przytacza wiele przykładów potwierdzających swoją tezę. O nieuświadomionej potrzebie, acz dużej skuteczności wykorzystania innych podmiotów poza rządowymi w edukacyjnych i kulturalnych programach za granicą zob. Charles Frankel, *The Neglected Aspect of Foreign Affairs. American Educational and Cultural Policy Abroad* (Washington, D.C.: The Brookings Institution, 1965); nt. wręcz porpagandowej roli tychże zob. Kenneth Osgood, *Total Cold War: Eisenhower's Secret Propaganda Battle at Home and Abroad* (Lawrence, Kansas: University Press of Kansas, 2006).

[188] RAC, RF, RG 3, series 917, box 1, folder 8, Letter from Harvie Branscomb, Chairman of the U.S. Advisory Commission on Educational Exchange (USACEE) to the Secretary of State, 19.10.1948, 1–3; Letter from Elinor P. Reams, Secretary of the USACEE to Raymond B. Fosdick, President of the RF, 23.11.1948.

wyborów przez organizację z tak długoletnim stażem w programach wymiany[189]. A przeszkody piętrzyły się z obu stron biurokratycznej machiny i nadchodziły w całkowicie niespodziewanych momentach i z nieoczekiwanej strony.

Stypendyści RF byli dwojakiego rodzaju. Część z nich przyjeżdżała na krótkie pobyty w celu konsultacji lub krótkiej współpracy z kolegami tej samej specjalności. Dla nich tzw. *short term visitor visa* na pół roku całkowicie wystarczała. Druga grupa dotyczyła studentów rozmaitych dziedzin, których zamiarem były zaawansowane badania, studia, szkolenia, częstokroć w rozmaitych ośrodkach na terenie całego kraju. Byli to najczęściej przedstawiciele nauk społecznych i nauk przyrodniczych. Dla tych drugich zwłaszcza znalezienie jednego ośrodka badawczego spełniającego ich oczekiwania było praktycznie niemożliwe i ze szkodą dla ich planów rozwojowych. Na okres ich pobytu najodpowiedniejsza byłaby wiza studencka, której nie chciano wydać, ponieważ osoby te formalnie nie rejestrowały się na stacjonarne kursy na uczelniach. Zdarzało się, że studentowi, który otrzymał stypendium RF na naukę w USA, odmawiano wizy amerykańskiej. Konsulaty argumentowały to cofnięciem oficjalnej akceptacji Fundacji Rockefellera jako instytucji edukacyjnej, mogącej przywozić studentów do USA, wydanej przez prokuratora generalnego (ministra sprawiedliwości). Niektóre konsulaty nie zostały poinformowane, że jak każda inna organizacja pozarządowa parająca się wymianami akademickimi, także RF, zobligowana wymogami ustawy imigracyjnej z 1924 roku, musiała uzyskać zgodę jedynie sekretarza ds. pracy. Działo się tak za sprawą dość „swobodnej" interpretacji przepisów przez same konsulaty, według których RF nie dysponowała kampusem ani programem nauczania, nie prowadziła kursów, nie powinna być zatem uznawana za instytucję edukacyjną. Nie pomagało to, że taki stan rzeczy, bez żadnych zastrzeżeń, uwag urzędów imigracyjnych czy naruszania jakichkolwiek przepisów, istniał od ponad 20 lat[190].

RF musiała zatem pośredniczyć w zdobywaniu potwierdzeń pobytu od każdej instytucji wyższej, na której stypendysta chciałby przebywać, dokładnie określając, gdzie i kiedy chciałby się przenieść. Przewidzenie tego z absolutną precyzją było z gruntu niemożliwe. Równie kłopotliwa była pomoc w staraniach o przedłużenie wizy stypendysty po upłynięciu sześciu miesięcy. Ponieważ stypendium przyznawano na rok, a wizę na

---

[189] Ibidem; RAC, RF, RG 3, series 917, box 1, folder 8, Memo from Flora M. Rhind i Eugene L. Bishop to G.R. Pomerat with his comments, 2.12.1948; Memo from Floyd Lyle to Flora M. Rhind, 2.12.1948.

[190] RAC, RF, RG 3, series 917, box 1, folder 8, Letter to George C. Payne, RF from L. W. Hackett, 23.08.1948; F. Lyle to J.L. Hydrick on Immigration procedures, 25.08.1948; Memo from F. Lyle, 2.12.1948. Stypendystom starającym się o przedłużenie wizy nakazywano wpłacenie kaucji w wysokości 500 USD, co ponownie bardzo utrudniało procedury obsługi finansowej tych osób przez RF. Letter from Thomas B. Appleget, RF to Elinor P. Reams, USACEE, 9.12.1948.

połowę tego okresu, w razie nieuzyskania przedłużenia stypendyście groziła bezwarunkowa deportacja[191].

DoS ponadto uzurpował sobie prawo wskazywania osób, które powinny być wybierane do programów wymiany. Miały być to osoby młode, na początku swojej kariery, które mogły zagwarantować pozytywną zmianę świadomościową w reprezentowanych przez siebie instytucjach. Musiały być osobami o nieposzlakowanej opinii, czystym koncie, bez działalności politycznej. W przypadku Niemiec ewentualni stypendyści musieli wykazać się jawnie antynazistowskimi poglądami i mocną wiarą w demokratyczne pryncypia. Osoby zza żelaznej kurtyny miały być, w miarę możliwości, sprawdzane, czy nie planują prowadzić działalności wywrotowej na terenie USA.

Ambicją DoS było przeciwdziałanie ewentualnej działalności politycznej osób przyjeżdżających. Klauzula neutralności restrykcyjnie określała „każdą osobę jakiejkolwiek totalitarnej maści, używającej przywilejów demokracji do agitowania na rzecz systemu rządów, chcącego tę demokrację obalić". Każdy podejrzany miał być natychmiast zidentyfikowany z wykorzystaniem „zasady wolności akademickiej i całego intelektualnego arsenału"[192].

O ile RF zgadzała się co do wyboru kandydatów „politycznie bezpiecznych", o tyle nie widziała możliwości wprowadzania ograniczeń dyktowanych wiekiem czy stażem pracy lub stopniem zaawansowania pracy naukowej. Każdy kandydat przechodził procedurę uzyskania certyfikatu bezpieczeństwa, czyli tzw. *clearance*, mającej ewentualnie wykluczyć agentów obcego wywiadu. Dzięki temu narzędziu to tak naprawdę DoS miał decydujący głos, ponieważ każda kandydatura mogła zostać po weryfikacji odrzucona. DoS sugerował, że RF, tak jak inne fundacje, np. Commonwealth czy Kellogg Foundation, powinna zwracać się o sprawdzenie kandydata, zanim zostanie ogłoszona lista nagrodzonych stypendystów[193]. Mimo sprzeciwu RF została zobligowana do poddania

---

[191] Zgodnie z paragrafem 201 Public Law 402, 80th Congress, osoba przyjęta na teren USA jako gość bez prawa do pobytu stałego (*nonimmigrant visitor*), jeśli nie miała możliwości kontynuowania swojego statusu, a nie opuściła dobrowolnie terenu kraju, lub która wdała się w działalność politycznie szkodliwą, na podstawie paragrafu 14 Prawa Imigracyjnego z 1924 r. (43 Stat. 162, 8 USC 214) musiała zostać natychmiast deportowana. RAC, RF, RG 3, series 917, box 1, folder 8, Don C. Cook, Voluntary Programs Branch Division of Exchange of Persons; DoS to R.B. Fosdick, President of RF, 6.05.1949; Federal Register, Title 22, Foreign Relations, Part 42- Visas: Exchange Visitors, Part 68- Exchange Visitor Program, 22.07.1949, 4591–4592.

[192] RAC, RF, RG 3, series 917, box 1, folder 8, USACEE, DoS, International Education Exchange, 1948, 6.

[193] W procederze tym attaché kulturalny otrzymywał aplikację fundacji (wprowadzono specjalny nowy formularz DSP-37 *Exchange-Visitor Program Application*), sprawdzał kandydatury i przedstawiał swoje rekomendacje. Aprobata wcale jednak nie gwarantowała przyznania wizy. W mniemaniu RF taka metoda selekcji stypendystów była nie do zaakceptowania. RAC, RF, RG 3, series 917, box 1, folder 8, Memo by Flora M. Rind from a meeting with Morrill Cody, Public Affairs Overseas Program Staff, DoS, 24.10.1949.

się temu procesowi ingerencji w wewnętrzne decyzje Fundacji[194]. Akceptacja narzuconych przez DoS procedur umożliwiła jednakże RF uzyskanie oficjalnego statusu partnerskiej organizacji w programach wymiany. Opór RF odniósł skutek, ponieważ po prawie pięciu latach biurokratycznej batalii, władze imigracyjne uznały rację RF i zaczęły przyznawać wizy na okres trwania stypendium, nie dłuższy jednak niż dwa lata, po których ewentualnie należało starać się o jej przedłużenie[195].

Wyłącznie osoby spełniające te czasem niejasne kryteria mogły przyjechać na program wymiany do USA, aby po zakończeniu trwającego od 6 do 12 miesięcy pobytu powrócić do kraju i budować demokrację. Sponsorami takiej wizyty mogły być organizacje pozarządowe, instytucje lub agencje rządu USA. Osoby wyjeżdżające zaś musiały również wykazać się dojrzałością sądów i doświadczeniem, umożliwiającym krytyczną ocenę otrzymywanych instrukcji, ewentualnych „negatywnych" wpływów czy „osobistych epizodów", i najbardziej praktycznie skorzystać z całego doświadczenia. Zgodnie z nowymi instrukcjami komisja rekomendowała, aby DoS ułatwiał ewentualny udział profesjonalistów z byłych krajów faszystowskich i zza żelaznej kurtyny w branżowych konferencjach, sympozjach i innych[196].

W 1959 roku DoS ustanowił nowy maksymalny czas pobytu dla stypendystów przyjeżdżających w ramach programów wymiany. Pielęgniarki mogły przebywać na stypendium do dwóch lat, a lekarze odbywający staże i rezydentury – do pięciu lat. Studenci zdobywający wykształcenie na uczelniach mogli przebywać aż do zdobycia odpowiednich tytułów naukowych i certyfikatów lub 18 miesięcy po ich zdobyciu, jeśli wymagano dodatkowego szkolenia praktycznego. Naukowcy prowadzący indywidualne prace badawcze mogli pozostać w USA do trzech lat. Nauczyciele i wykładowcy mogli uzyskać pozwolenie na pobyt do dwóch lat, a przedstawiciele biznesu i przemysłu na szkoleniach – do 18 miesięcy[197].

Docelowo, po przejściu całej biurokratycznej machiny i szczęśliwym uzyskaniu wizy oraz wszelkich zezwoleń, stypendysta mógł udać się w podróż do „intelektualnego raju". Na przybywających do portów amerykańskich statkami z Europy oczekiwały kolejne przeszkody. Zgodnie z wymogami stawianymi przez DoS osoby te musiały być

---

194 RAC, RF, RG 3, series 917, box 1, folder 8, DoS, To Organizations filing exchange-visitor applications, 14.11.1949; Letter from Francis J. Colligan, Chief Division of Exchange of Persons, DoS, to F.M. Rhind, Secretary of the RF, 31.02.1950.

195 RAC, RF, RG 3, series 917, box 1, folder 8, E.J. Shaughnessy, US Department of Justice, Immigration and Naturalization Service, to F. Lyle, 13.05.1953.

196 RAC, RF, RG 3, series 917, box 1, folder 8, DoS, Interchange of Persons between the US and Austria, 31.03.1947; Letter from Harvie Branscomb, Chairman of the USACEE to the Secretary of State, 19.10.1948, 2–3.

197 RAC, RF, RG 3, series 917, box 1, folder 9A, Memo from F.M. Rind, All program officers and secretaries, 14.05.1959.

odbierane przez przedstawicieli Fundacji. Biurokracja nastręczała po raz kolejny problemów. Paradoksalnie, pojawiły się trudności z uzyskaniem przepustek przez strefę celną dla większej liczby osób. Tego samego dnia do portu w Nowym Jorku przybywało kilka statków, na jednym mogło być nawet kilku pasażerów – stypendystów RF. Konieczna zatem była obecność więcej niż jednego przedstawiciela Fundacji[198]. Z czasem przyznano jedną przepustkę dla przedstawiciela Fundacji na port i jedną na międzynarodowe lotnisko im. J.F. Kennedy'ego[199].

5.2.2. *Grant-in-aid*

Drugim z wymienionych mechanizmów pomocy udzielanej przez RF był grant pomocowy – *grant-in-aid*, który wprowadzono w 1929 roku. Podobne formy aktywności istniały co prawda już wcześniej – była to pomoc rozwojowa dla laboratoriów i instytucji zajmujących się edukacją, raczej ograniczona do sekcji medycznej RF. W nowej odsłonie granty pomocowe miały trafiać, podobnie jak poprzednio, do indywidualnych aplikantów i stymulować ich rozwój osobisty oraz prowadzone przez nich badania naukowe. Adekwatnie do *fellowships*, wybór grantobiorców dokonywany był w efekcie odbywanych przez pracowników Fundacji podróży, podczas których prowadzili oni nie tylko spotkania i rozmowy indywidualne, ale przeprowadzali wywiady sondujące potrzeby. Kolejnym krokiem było zebranie szczegółowych danych z ankiet rozsyłanych do instytucji naukowych, z prośbami o następujące informacje: listy wydziałów, instytutów i nazwiska kadry. Proszono o wyrażenie opinii na temat programów kształcenia, ocenę prowadzonych projektów badawczych, a nawet opisy zaplecza, jak laboratoria, biblioteki, kwatery dla pracowników i dormitoria dla studentów. Zbierane informacje dostarczały w miarę kompletny obraz stanu i potrzeb. Gdy więc jakakolwiek instytucja zwracała się o grant do Fundacji, odpowiedzialna sekcja czy pracownik dysponował gotową dokumentacją. Procedura nie tylko przyspieszała, ale i ułatwiała podjęcie decyzji. W naukach ścisłych i naukach społecznych grant nazywano projektowym (*project grant*), gdyż jego przeznaczeniem było rozwiązanie konkretnego problemu badawczego we współpracy z zespołem spoza rodzimego instytutu. W przeciwieństwie do stypendiów grant ten

---

198 RAC, RF, RG 3, series 917, box 1, folder 8, Letter form F. Lyle, RF to Frank J. Liddy, Custom House, 1.04.1947

199 W 1965 r. służby celne podjęły decyzję o cofnięciu obu przepustek należących do przedstawicieli RF z końcem roku kalendarzowego. Po licznych odwołaniach uznano jednak racje Fundacji, zezwalając na posiadanie dwóch bezterminowych przepustek, uprawniających do poruszania się po obszarze portu i lotniska. RAC, RF, RG 3, series 917, box 1, folder 9A, Joseph P. Kelly, Collector of Customs, to J. Kellum Smith, RF, 30.12.1965.

raczej kierowany był do starszych, doświadczonych i samodzielnych pracowników nauki po doktoratach[200].

Środki mogły być wydawane przez beneficjentów według ich uznania – na zakup aparatury, zwierząt laboratoryjnych, wynagrodzenie – ich własne lub asystentów, podróże badawcze. Dla przykładu, wśród projektów na 1934 rok znalazły się granty pomocowe m.in. na: badania nad niskimi temperaturami prowadzone w Oksfordzie, publikację badań nad mieszkańcami regionu Plymouth przez University College w Exeter, badanie języka Indian z plemienia Siuksów, badania endokrynologiczne na Uniwersytecie Columbii czy ukończenie historycznej bibliografii na temat relacji Polski z sąsiadami w latach 1815–1925, przygotowywanej przez PAN w Warszawie[201].

Z wydzielonego przez zarząd budżetu granty te przyznawane były przez pracowników Fundacji lub też powoływane do konkretnego projektu komisje krajowe. Po zaledwie czterech latach ze skromnej sumy około 120 tys. USD budżet zwiększono do prawie 0,5 mln USD[202]. Metodę wprowadzono bez wyjątku do wszystkich sekcji Fundacji – nauk medycznych, przyrodniczych, społecznych i humanistycznych. Z roku na rok widoczny był wzrost ilościowy, z 13 grantów w 1929 roku do 150 w 1934 roku[203]. Wiele z wybieranych projektów z pewnością miało spore znaczenie dla obszarów, do których trafiały. Wystarczy wymienić badania dotyczące: geografii Alp, partii politycznych Szlezwik-Holsztynu czy lingwistyczne na Wyspach Kanaryjskich. Inny był przyznany w 1937 roku grant dla Uniwersytetu Yale na zbadanie efektywności mieszanych trybunałów arbitrażowych traktatu wersalskiego oraz dla Royal Institute of International Affairs na badania sprawdzające efektywność konwencji genewskiej na obszarze Górnego Śląska i w trakcie przeprowadzonego tam plebiscytu[204].

Zdaniem komisji rewizyjnej ta forma grantów była jednak zbyt rozdrobiona, zbyt szeroko rozrzucona po wszystkich dziedzinach, aby w krótkim czasie przynieść pożytek. Istniało zagrożenie, że kwoty nazywane „karmą dla kur" były tak nieznaczące, iż przyznawanie ich sprowadzało RF do nigdy niezamierzonej, a wręcz gorliwie unikanej, detalicznej działalności dobroczynnej, pozbawionej rozsądku i wizji, czyli wręcz szkodliwej.Tymczasem Fundacja Rockefellera, mając tak wielkie środki, powinna czynić

---

200 RAC, *Natural Sciences*, https://rockfound.rockarch.org/natural-sciences; *Social Sciences*, https://rockfound.rockarch.org/social-science-research-council [11.09.2022]; Krige, *American Hegemony*, 77–78.

201 RAC, RF, RG 3.2, series 900, box 22, folder 170, *Report of the Committee on Appraisal and Plan*, 85–87.

202 W kwocie tej mieściła się pomoc dla przesiedlonych niemieckich naukowców w ramach programu pomocy dla *refugee scholars*.

203 W 1933 r. przyznano 121 grantów, z czego m.in. 26 dla Niemiec, 2 – Islandii, 1 – Estonii, 3 – Polski, 7 – Szwajcarii, 16 – Anglii, 14 – Francji, 3 – Rosji, 2 – Brazylii i 1 dla Nowej Zelandii. RAC, RF, RG 3.2, series 900, box 22, folder 170, *Report of the Committee on Appraisal and Plan*, 87–88.

204 RF, *Annual Report of 1937*, 286–287.

i współtworzyć rzeczy wielkie[205]. Zgodnie jednak z założeniami naukowej filantropii małe inwestycje mogły przynieść stukrotny plon. Niewielki grant w wysokości minimum 1 tys. USD do maksimum 7,5 tys. USD, na okres nie dłuższy niż trzy lata, był znakomitą okazją do sprawdzenia, czy osoba bądź instytucja warta jest większego wsparcia. Swego rodzaju test mógł dawać nadzieję na dłuższą i korzystniejszą dla obu stron współpracę, która przynieść mogła niespodziewane i nieoczekiwanie pozytywne rezultaty[206].

Po II wojnie światowej wiele z grantów pomocowych wykorzystywano na pokrycie kosztów podróży do tej pory izolowanych europejskich naukowców. Miały one posłużyć nadrobieniu strat intelektualnych[207]. Wiele z nich miało sfinansować odbudowę struktur i zasobów ludzkich na uczelniach, szkolenia, podnoszenie kwalifikacji, ulepszanie warunków życia w domach studenckich i domach dla kadry, odbudowę bibliotek i ich zasobów, konferencje i sympozja poświęcone odbudowie wartości demokratycznych oraz studia nad międzynarodowymi relacjami ugruntowującymi porozumienie i pokój.

Od połowy lat 50. XX wieku poszczególne sekcje przeznaczały coraz większe granty pomocowe na programy skierowane do społeczeństw Trzeciego Świata, zwiększenie świadomości zdrowotnej, ulepszenie metod produkcji żywności, budowę podstaw systemów demokratycznych, budowę samodzielnych struktur na uczelniach czy programów edukacyjnych[208]. O ile lata 40. i początek 50. XX wieku należały do Europy, późniejsze

---

[205] RAC, RF, RG 3.2, series 900, box 22, folder 170, *Report of the Committee on Appraisal and Plan*, 88–90; RAC, RF, RG 3.1, series 908, box 23, folder 173, Thomas B. Appleget, *Agreements and announcements concerning policy and program of the Rockefeller Foundation*, 12.03.1946.

[206] RAC, RF, RG 3.1, series 915, box 2, folder 13, Warren Weaver, N.S. Notes on Officers' Techniques, 11.01.1946, 39–40.

[207] RF, *Annual Report of 1950*, 105–112.

[208] Szczególnie warte uwagi są programy RF, których celem była rozbudowa lokalnych systemów kształcenia i uniezależnienia się od ośrodków zachodnich. Kluczowe były dwa programy, trwające od 1961 do 1983 r. – University Development Program i Education for Development Program. James S. Coleman, „Professorial Training and Institution Building in the Third World: Two Rockefeller Foundation Experiences", *Comparative Education Review* 28 (1984), 2: 180–202; James S. Coleman, David Court, *University Development in the Third World: The Rockefeller Foundation Experience* (Oxford: Pergamon, 1993). Parmar, *Foundations* – w rozdz. 6, *Ford, Rockefeller, and Carnegie in Nigeria and the African Studies Network*, prezentuje niezwykle krytyczną ocenę projektów, jedynie jako realizujących strategiczne potrzeby i interesy USA. Innym równie ważnym był Mexican Agriculture Program, popularnie nazywany „Green Revolution", który dał początek podobnym w innych krajach rozwijających się. Był przykładem wykorzystania postępu i wiedzy zachodniej do „samopomocy, samowystarczalności, autonomii i emancypacji". Deborah Fitzgerald, „Exporting American Agriculture: The Rockefeller Foundation in Mexico, 1943–53", *Social Studies of Science* 16 (1986), 3: 457–483; John H. Perkins, „The Rockefeller Foundation and the Green Revolution, 1941–1956", *Agriculture and Human Values* 7 (1990), 6–18; David Nally, Stephen Taylor, „The politics of self-help: The Rockefeller Foundation, Philanthropy and the 'Long' Green Revolution", *Political Geography* 49 (2015), 51–63.

lata 50. – do Ameryki Łacińskiej i częściowo Azji, o tyle na początku lat 60. RF zwracała się już w stronę Afryki[209].

Granty pomocowe skierowane były nie tylko do odbiorców z tego regionu, ale także do wszystkich tych, których celem było określenie relacji z krajami afrykańskimi, poszukiwanie wspólnych płaszczyzn naukowych, kulturowych czy historycznych. Pogłębianie wiedzy o historii miało służyć m.in. lepszemu zrozumieniu przyszłych potrzeb i planów mieszkańców Afryki, ochronie dziedzictwa i tradycji plemiennych, literatury czy sztuk wizualnych[210]. Fundacja Rockefellera wspierała ponadto wszelkie formy wymiany międzykulturowej. Wśród inicjatyw, które były dofinansowywane przez RF w dziedzinie nauk humanistycznych, można wymienić: warsztaty poznawcze muzyki Orientu czy teatru Kabuki; anglojęzyczne tłumaczenia dzieł pisarzy latynoamerykańskich; naukę języka hiszpańskiego dla członków andyjskich plemion Indian; seminaria dziennikarskie dla uczestników z Azji, Bliskiego Wschodu, Afryki Północnej i Ameryki Łacińskiej; studia doktoranckie z historii USA na chilijskim Uniwersytecie Santiago; program dla uchodźców tybetańskich i kursy wiedzy na temat rękodzieła w zamian za szkolenia w dziedzinie rozwoju technik rolniczych i wiedzy na temat współczesnej gospodarki; wymiany radziecko-amerykańskie na kongresach orientalistów; intensywne kursy języka rosyjskiego; grant dla Congress for Cultural Freedom na tournée zachodnich kompozytorów i muzykologów po Azji[211]. Fundacja sponsorowała także niepowtarzalne badanie na temat wpływu kształcenia wyższego na wartości wyznawane przez studentów[212].

W dziedzinie nauk społecznych RF przyznawała granty na projekty badające współczesne problemy ekonomiczne, polityczne i społeczne, dotykające regionu Ameryki Łacińskiej i Azji. Wiele z tych przedsięwzięć prowadzono we współpracy z Ford

---

[209] Wyjątkowym zainteresowaniem w okresie pierwszej fazy zimnej wojny amerykańskie fundacje darzyły kraje uzyskujące niepodległość od Korony Brytyjskiej. Najbardziej aktywna, poza RF, była Fundacja Forda i CCNY. Więcej: Renata Nowaczewska, „Pomoc wybranych amerykańskich fundacji dla krajów należących do byłego Imperium Brytyjskiego w latach 1947–1962. Zasady i formy współpracy w budowaniu amerykańsko-brytyjskiej koalicji antykomunistycznej", w: *Czas Ameryki–American Era. Księga ku czci Profesora dr. hab. Krzysztofa Michałka*, red. Halina Parafianowicz (Białystok: Trans Humana, 2011), 287–301; por. Rosenfield, *A World of Giving*, passim.

[210] Granty przyznano m.in. dla University College of Rhodesia i Nyasaland oraz Wisconsin, USA. RF, *Annual Report of 1960*, 166–167.

[211] RF, *Annual Report of 1960*, 168–198.

[212] Badania te miały porównać wpływ studiów na wartości wyznawane przez studentów w uczelniach o „profilu" chrześcijańskim i pozachrześcijańskim. Z punktu widzenia Fundacji badanie to było o tyle ważne, że w żadnym innym kraju „rozbieżność pomiędzy wartościami wyznawanymi przez młode pokolenie nie odbiegała tak bardzo od starszego pokolenia jak w Japonii". Badanie miało ulepszyć metody naukowe, co oznaczać miało jedno – większą penetrację ideologią chrześcijańską. Grant na te badania został przyznany na okres pięciu lat dla International Christian University; RF, *Annual Report of 1960*, 199.

Foundation[213]. W Europie badano m.in. trendy unifikacyjne, kontrolę zbrojeń, prawne i polityczne konteksty eksploracji kosmosu, relacje amerykańsko-japońskie. Dostrzegając niedostatki kadrowe rodzących się nowych narodów Afryki i Azji, które potrzebowały „maszynerii" do prowadzenia samodzielnej polityki zagranicznej, postanowiono zorganizować program szkolenia dla dyplomatów. Fundacja Rockefellera dołączyła do działającej już na tym polu Carnegie Endowment for International Peace, przyznając kilkuletni grant w wysokości 500 tys. USD na stypendia dla pracowników służb dyplomatycznych. Zajęcia odbywały się w Columbia University's School of International Affairs w Nowym Jorku i Geneva Graduate Institute of International Studies w Szwajcarii. Dla tych, którzy służyli w ambasadach swoich krajów w Waszyngtonie lub byli członkami delegacji przy ONZ w Nowym Jorku, zorganizowano drugi program w Johns Hopkins University School of Advanced International Studies. Dzięki sponsorowanemu przez RF programowi umożliwiono również odbywanie studiów podyplomowych w Center for International Affairs Uniwersytetu Harvarda lub na Collegio de Mexico.

Takich i podobnych projektów międzynarodowych, dla których właśnie przeznaczane były *grant-in-aid*, było bardzo wiele, od Hagi i Brukseli, przez Londyn, Tokio, Toronto, Meksyk, Chile, Kolumbię, Brazylię, po wiodące uczelnie amerykańskie[214]. W każdym z tych regionów Fundacja Rockefellera, wykorzystując granty pomocowe i celowe, dążyła do wzmocnienia sił wewnętrznych, które pomogłyby społeczeństwom zbudować niezależność wobec niedawnych władz kolonialnych, wobec „niszczących" wpływów „wrogich" ideologii lewicowych, a także skrajnie prawicowych, pokazując im drogę „ku światłu", drogę prowadzącą do otwartej, partnerskiej współpracy międzynarodowej. Należy zauważyć, że przy okazji Fundacja Rockefellera wpisywała się w ogólny nurt przygotowywania gruntu pod „właściwe" idee zachodnich cywilizacji, od teorii rynkowych, przez wewnętrzne systemy wyborcze i prawne, techniki dyplomatyczne, po system edukacji, kształcenie młodych umysłów, a nawet popularyzację ideologii chrześcijańskich, co stanowi kwintesencję polityki wiedzy.

5.2.3. Granty celowe – podsumowanie wartości darowizn

Ostatnia metoda rozdzielania środków stanowiła bazę działalności Fundacji Rockefellera. Każda z dziedzin otrzymywała coroczne zapisy budżetowe w zależności od dostępnych aktywów, zaplanowanych zadań, stałych programów i projektów czasowych,

---

[213] Badania prowadzono jednocześnie na Uniwersytecie Rio Grande do Sul w Brazylii, Uniwersytecie Andyjskim w Bogocie, Kolumbia, Hitotsubashi University w Japonii, Instytucie Administracji Publicznej na Filipinach. RF, *Annual Report of 1960*, 209.

[214] RF, *Annual Report of 1960*, 210–245.

podyktowanych potrzebą chwili, wymogami lub wyjątkowością sytuacji społecznej, gospodarczej czy politycznej. Dyrektorzy poszczególnych sekcji, na podstawie rekomendacji pracowników niższego szczebla, dokonywali rozdziału środków.

Jedną ze składowych były tzw. *fluid research funds* – były to granty wspomagające badania naukowe, zapewniające płynność finansową i nieprzerwany cykl badań. Spora ich część trafiała do centrów badawczych, ośrodków naukowych i uczelni. Beneficjentami tych środków byli bez wyjątku pracownicy, kadra naukowa i czasem współpracujący studenci uniwersytetów, które wraz z grantami otrzymywały prawo dowolnego dysponowania nimi. Od 1913 do 1933 roku na zdrowie publiczne, nauki medyczne, nauki przyrodnicze, społeczne i humanistyczne (wraz z kosztami administracyjnymi i innymi pomniejszymi grantami) wydano około 225 mln USD. Najwięcej środków trafiło do odbiorców w Ameryce Północnej (125 mln USD), na Dalekim Wschodzie (42 mln USD) i w Europie Zachodniej (32 mln USD). Ameryka Południowa była na czwartym miejscu z kwotą 6,5 mln USD, jedynie nieznacznie wyprzedzając Europę Centralną i Wschodnią (6,1 mln USD). Jeśli dodamy do tego środki wydatkowane przez IEB wraz z LSRM, to otrzymamy łączną kwotę prawie 300 mln USD, z czego IEB wydała niewiele poniżej 18 mln USD, a LSRM ponad 55 mln USD. Regionem najbardziej dotowanym była Ameryka Północna (182,6 mln USD), Daleki Wschód (44 mln USD), Europa Zachodnia (41 mln USD) oraz Europa Centralna i Wschodnia (10 mln USD). Dziedzinami, na które przeznaczono najwięcej funduszy, były nauki medyczne i zdrowie publiczne[215]. Z innego zestawienia RF wynika, że w latach 1913–1952 Fundacja Rockefellera wydała 458 mln USD, z czego prawie połowę na zdrowie publiczne i nauki medyczne. Regionem, gdzie aktywa Fundacji odczuwalne były najmocniej, pozostały USA (307,7 mln USD), Europa (69 mln USD) i Daleki Wschód (35 mln USD)[216].

W ciągu pierwszych pięciu lat funkcjonowania *fluid research funds* uczelnie, poza normalnymi dotacjami, otrzymały łącznie prawie 4,5 mln USD. Z kwoty tej 2,15 mln USD wydano na nauki społeczne, prawie 700 tys. USD na humanistyczne, niewiele ponad 600 tys. USD na medyczne i 430 tys. USD na przyrodnicze, co pozostawia kwotę około 600 tys. USD na cele ogólne. Komisja rewizyjna przypominała o ograniczaniu wydawania środków na projekty odbiegające od bieżących zainteresowań Fundacji, nieprzekładające się na bezpośrednie korzyści dla społeczności lub niegwarantujące najwyższej

[215] Zob. Aneks 18. Wydatki RF, IEB, LSRM w okresie 1913–1933 w podziale na regiony geograficzne.

[216] Zob. Aneks 19. Wydatki RF (1913–1952) według wybranej dziedziny i obszaru geograficznego. Warto porównać dane z liczbą stypendiów przyznawanych według regionów; zob. Aneks 8.

jakości. Preferowano projekty w naukach społecznych, których rezultaty zgłębiały problem, budząc najwyższy podziw[217].

Bardziej szczegółowych danych dostarczają roczne raporty Fundacji Rockefellera z lat 1913–1963. Na podstawie sprawozdań prezydenta, sekretarza i skarbnika Fundacji możliwe było dokonanie bardziej spójnego podsumowania, które stanowić będzie podstawę do dalszych wniosków. Przy wartości księgowej aktywów na średnim poziomie około 170 mln USD rocznie i kapitału żelaznego o wartości średnio 140 mln USD, Fundacja osiągnęła dochód od posiadanych aktywów w łącznej wysokości **602 559 413** USD (średnio prawie 12 mln USD rocznie). W ciągu 50 lat działalności przyznano środki w łącznej kwocie **810 399 500** USD, średnio dystrybuując ponad 16,7 mln USD dolarów rocznie. Brakujące ponad 200 mln USD pokryto z kapitału żelaznego (ok. 133,6 mln USD) i innych źródeł, jak dary od osób postronnych czy nadwyżki z lat poprzednich, które pominięto w omawianych zestawieniach[218]. Wartość rynkowa kapitału, którym dysponowała RF, przewyższała wartość księgową wielokrotnie, a w zależności od kondycji rynku amerykańskiego i sytuacji gospodarczej za granicą, mogła być od kilku milionów niższa (1940 i 1941 r.) lub ponadtrzykrotnie wyższa[219]. Wyniki finansowe nie miały jednak większego przełożenia na planowany budżet czy wielkość przyznawanych środków[220]. W ciągu 50 lat przyznane środki aż 37 razy przekroczyły dostępne roczne dochody od aktywów, czasem nawet dwukrotnie[221].

---

[217] Tradycyjnie największymi beneficjentami były Uniwersytet Columbia, Vanderbilt, Harvard, Chicago, MIT, ale także UNC oraz uniwersytety w Paryżu, Sztokholmie czy Londynie. RAC, RF, RG 3.2, series 900, box 22, folder 170, *Report of the Committee on Appraisal and Plan*, 91–97.

[218] Por. Aneksy 7, 13, 14; zob. też podsumowanie finansowe za lata 1913–1952 w Aneksie 9.

[219] Zob. Aneksy 7, 14 wraz ze źródłami. W 1940 r. wartość księgowa aktywów wynosiła prawie 149 mln USD, podczas gdy rynkowa niewiele mniej niż 142 mln USD. W 1941 r. kwoty te odpowiednio wynosiły: 157 i 153 mln USD. W 1956 r. aktywa wynosiły rekordowe (w omawianym okresie) odpowiednio 205 i 650 mln USD. Od tego roku wartość rynkowa trzykrotnie przewyższała księgową, zapewniając stabilną sytuację Fundacji, która pewna swojej przyszłości, pomimo zmniejszającej się ogólnej kwoty kapitału żelaznego, mogła patrzeć optymistycznie na projekty rozwojowe na całym świecie. Nic nie mogło zaburzyć stabilizacji, która zaczęła się wraz z nadejściem lat 50. XX w., nawet niekorzystna aura polityczna w Waszyngtonie, roztaczana przez przesłuchania McCarthy'ego czy Komisję ds. Badań Działalności Prywatnych Fundacji (U.S. HR Select Committee to Investigate Tax-Exempt Foundations and Comparable Organizations).

[220] Dostrzegalne były pewne oszczędności np. w liczbie przyznawanych stypendiów (*fellowships*) administrowanych przez podmioty zewnętrzne; zob. Aneksy 10 i 11.

[221] Zob. Aneksy 13, 14 wraz ze źródłami. Reżim finansowy, ograniczający wydatki do osiąganych dochodów, nałożony został w kluczowych dla USA latach wojny, w 1942 i 1943 r. Nadwyżki w latach 50. XX w. były rezultatem restrukturyzacji Fundacji, zmianą dziedzin i synergią niektórych sekcji oraz były naturalną konsekwencją boomu gospodarczego, dzięki któremu Fundacja osiągnęła wyższy dochód. Pierwsze znaczące skoki w wielkości przyznanych środków w 1946–1948 i 1951 r. były konsekwencją dużych zapisów dla GEB i CMB. Ten pierwszy wywołał zresztą wspomnianą burzę, sprowadzając na głowy zarządu RF oskarżenia o finansowanie działalności komunistycznej przez zawoalowane programy edukacyjne. Dotyczyło to obszaru USA. Za granicą rolę pośredników, zdaniem

W latach 1936–1963 nauki społeczne otrzymały środki o łącznej wartości ponad 75 mln USD, a humanistyczne – 66 mln USD[222]. Trudno określić, ile każda z pozostałych dziedzin otrzymała środków w tym samym czasie, ponieważ sekcje zajmujące się naukami przyrodniczymi, medycznymi i zdrowiem publicznym ulegały wielokrotnie zmianom, podziałom i mariażom, co nie ułatwia prostej arytmetyki[223]. Jeśli więc w okresie tym (1913–1963) dodać środki przeznaczane łącznie na zdrowie publiczne, edukację i badania, otrzymamy kwotę ponad 84 mln USD. Jeśli podsumujemy wszystkie środki przyznane na nauki medyczne, nauki przyrodnicze i rolnictwo – otrzymamy sumę ponad 533 mln USD[224]. Chociaż były to dziedziny bliskie sercu głównych darczyńców, uznawane przez radę nadzorczą za kluczowe dla RF, to nie oznacza to wcale, że nauki społeczne i humanistyczne były traktowane mniej przychylnie. Najzwyczajniej wymagały innego rodzaju grantów, które nie pochłaniały tak ogromnych sum na organizację kosztownych laboratoriów, ośrodków badawczych, sprzętu, programów edukacji publicznej, pokazów pilotażowych w dziedzinie ochrony zdrowia, prewencji, szczepień. Mniej kosztochłonny proces przynosił całkowicie odmienne rezultaty, zwłaszcza tam, gdzie walka toczyć się miała nie o ciała, a o serca i umysły beneficjentów.

Odrzucone aplikacje

Po kilkunastu latach funkcjonowania stypendia Fundacji Rockefellera stały się nie tylko jedną z bardziej prestiżowych, ale i pożądanych form wsparcia działalności naukowej.

---

członków komisji, pełnić miały ACLS, SSRC, IIE, American Historical Association. To one miały pomagać Fundacji wspierać komunistów w kraju i rozwój komunizmu za żelazną kurtyną, m.in. przez programy rozwoju nauki. RAC, RF, Cox & Reece Committee, series 2 – Witness Files, Box 35, folder 676–682, 692–693; series 3 – Washington, D.C. Files, box 49, folder 811, 821–824; box 51, folder 851; series 1– Digest Files, box 19, folder 412–454.

222 W latach 1962–1963, w wyniku połączenia dwóch sekcji RF, obie dziedziny otrzymały środki w ramach wspólnego budżetu na łączną kwotę ponad 17 mln USD; zob. Aneksy 3B, 3C, 13.

223 Zob. Aneks 3C oraz legenda Aneksu 11.

224 Zob. Aneks 13. Należy pamiętać, że każdy milion wydany w 1940 r. warty byłyby prawie 22,4 mln w 2024 r., w 1945 r. – ponad 17,4 mln USD, w 1950 r. –13 mln USD, w 1955 r. – 11,7 mln USD, a w 1961 r. – 10,5 mln USD. Środki, które RF wydała na wszystkie dziedziny w tych latach, w 2024 r. byłyby odpowiednio warte: w 1940 r. – 221 711 963; w 1945 r. – 197 373 049; w 1950 r. – 146 339 279, w 1955 r. – 224 073 954, a 50 lat po założeniu RF w 1963 r. – 380 623 418 USD. Łączna wartość wszystkich środków wydanych w głównych programach przez Fundację Rockefellera w latach 1938–1963 wynosiła 810 399 500 USD, co w 2024 r. stanowiłoby łączną kwotę **12 590 292 585** USD; zob. https://www.officialdata.org [5.01.2025]; por. Aneks 16, prezentujący wartość rynkową środków przyznanych przez RF (w latach 1913–1963) na 2024 r. Dla porównania, w 2024 r. wnioskowany łączny budżet Departamentu Stanu i USAID wynosił 63,1 mld USD, z czego dla USAID na programy pomocy humanitarnej 10,5 mld USD. USAID, *Fact Sheet: Fiscal Year 2024 President's Budget Request for the United States Agency for International Development (USAID*) https://www.usaid.gov/sites/default/files/2023-03/USAID_FY2024_BudgetRequest_FactSheet3a.pdf [23.05.2024].

Ogromne zainteresowanie, cieszącą się nieposzlakowaną opinią, Fundacją Rockefellera, coraz częściej zmuszało ją do odmawiania wielu prośbom i aplikacjom o stypendia i granty.

Od 1937 do 1952 roku, kiedy praktyki tej zaprzestano, w raportach rocznych RF wymienia się liczbę odrzuconych podań, ich formę i czasem również ogólne przyczyny. W 1937 roku odrzucono 1050 podań, w 1938 roku – 2032 prośby, a w 1939 roku już 2459. Dramatyczna sytuacja w Europie spowodowała, że znacznie większa liczba aplikantów prosiła o pomoc finansową, czy to w ramach indywidualnych projektów, stypendiów, czy programu dla uciekających z Europy z powodów politycznych naukowców. W 1940 roku z odmową spotkało się 592 potencjalnych uchodźców, a rok później – aż 690. Lata, w których odrzucono najwięcej podań o *fellowships* i *scholarships*, to rok 1949 (1133), 1950 (1064) i 1952 (1652). Ze wszystkich kategorii odmownie załatwionych podań tych o stypendia było najwięcej, bo aż 10 825[225].

Kolejną kategorią traktowaną niezwykle rygorystycznie, w której pracownicy Fundacji zmuszeni byli odrzucać podania, były projekty badawcze i programy szkoleniowe. W latach 1937–1952 odrzucono 5261 takich podań. Na masowo napływające aplikacje z prośbą o dofinansowanie rozwoju instytucji, projektów i materiałów w dziedzinie kultury i edukacji, w ciągu 15 lat odpowiedź odmowną wystosowano do 4111 instytucji. Równie niechętnie RF finansowała projekty lokalnych instytucji, jak teatry, kościoły, szpitale, biblioteki czy muzea. We wspomnianym okresie odrzucono 3080 takich próśb. Pomoc indywidualną i medyczną oraz projekty wydawnicze odrzucono w liczbie 1561 i 1551 podań. Najmniejsza liczba odrzuconych podań dotyczyła projektów zorganizowania konferencji i spotkań naukowych, kontynuacji rozpoczętych projektów badawczych, projektów z dziedziny zdrowia publicznego. W ciągu całego tego okresu Fundacja Rockefellera odmownie załatwiła 34 060 aplikacji[226].

Istota pracy urzędników Fundacji oparta była na ich obecności w terenie, gdzie zbierali niezbędne informacje, wiedzę o wartościowych projektach, instytucjach i indywidualnych naukowcach. Podczas podróży i licznych spotkań podejmowali oni decyzje i czynili rekomendacje o przyznaniu grantów. Aplikację składano później i była ona często jedynie formalnym dopełnieniem procedury. Wiele z aplikacji wpływających do

---

[225] Zob. Aneks 17. Aplikacje odrzucone (1937–1952).

[226] Niestety, nie jest znana liczba łączna otrzymanych podań. RF, *Annual Report of 1937*, 61; *Annual Report of 1938*, 72–74; *Annual Report of 1939*, 76–77; RF, *Annual Report of 1940*, 66–67; *Annual Report of 1940*, 66–67; *Annual Report of 1941*, 54–55; *Annual Report of 1942*, 45; *Annual Report of 1943*, 39–40; *Annual Report of 1944*, 39–40; *Annual Report of 1945*, 37; *Annual Report of 1946*, 47–48; *Annual Report of 1943*, 39–40; *Annual Report of 1944*, 39–40; *Annual Report of 1945*, 37; *Annual Report of 1947*, 47; *Annual Report of 1948*, 51–52; *Annual Report of 1949*, 72–73; *Annual Report of 1950*, 21–22; *Annual Report of 1951*, 92–93; *Annual Report of 1952*, 93–94; zob. Aneks 17. Aplikacje odrzucone (1937–1952).

Fundacji Rockefellera, chociaż mieściło się w zakresie jej zainteresowań, na starcie było już na przegranej pozycji, bowiem ustępowały one bardziej obiecującym i mającym większe szanse powodzenia projektom bądź też nie były poparte bezpośrednią rekomendacją specjalisty. Większość reprezentowała obszary leżące poza usługami, które RF chciała świadczyć na rzecz społeczności. Fundacja nigdy nie udzielała grantów ani pożyczek indywidualnym aplikantom, nie finansowała patentów, przedsięwzięć dochodowych, nie pokrywała kosztów budowy czy utrzymania kościołów, szpitali i innych organizacji o lokalnym charakterze. Nigdy też nie angażowała się w kampanie, których celem było kształtowanie opinii publicznej w kwestiach społecznych i politycznych, bez względu na to, jak mogły one być ważne czy nawet bezstronne.

5.2.4. Kodeks pracowników Fundacji Rockefellera

Oprócz nowych technik przydziału środków, komisja weryfikacyjna rekomendowała odchodzenie od dotychczasowych niezależnych sekcji, reprezentujących różne dziedziny, na rzecz większej integracji wewnętrznej. Każda dziedzina miała być reprezentowana przez dyrektora, który dysponowałby ograniczonym budżetem, niewchodzącym w konkurencję z innymi. To od niego i podległych mu pracowników zależało, jaką umiejętnością przewidywania się wykażą, jak dogłębnie przeanalizują instytucje i organizacje aplikujące oraz proponujące projekty, a także jak zaprezentują swoją wizję radzie nadzorczej. Członkowie rady mogli jedynie zaakceptować kierunek podążania danej sekcji, udzielić rekomendacji lub obciąć budżet na kolejny rok. Jako grupa neutralnych osób musieli polegać na zdrowym rozsądku wykwalifikowanych specjalistów, ich doświadczeniu i wiedzy. To oni właśnie doprowadzili do decyzji zakończenia dotowania rozwoju nauki w bliskich sercu Rockefellera Juniora Chinach, skłaniając się bardziej w stronę racjonalniejszego celu, jakim był Meksyk, Indie czy kraje Ameryki Południowej[227].

Ugruntowaniu uległy pewne niepisane dotąd zasady lub te, które funkcjonowały jedynie częściowo, sporadycznie i raczej akcyjnie. Warto powtórzyć, że Fundacja Rockefellera nie angażowała środków w budowę bądź utrzymanie kościołów, szpitali, lokalnych organizacji, kampanii mających wpływać na opinię publiczną. Fundacja nie udzielała pomocy bezpośredniej (*outdoor relief*), polegającej na rozdawaniu drobnych sum pieniędzy potrzebującym, ubrań, jedzenia czy produktów pierwszej potrzeby. Fundacja

[227] Decyzja o zamknięciu CMB była wynikiem decyzji kolejnych dwóch komisji rewizyjnych z 1946 r., które rekomendowały skupienie się na procesach poznawczych zachowań ludzkich, na promowaniu lepszego życia w Ameryce i wzmacnianiu międzynarodowego porozumienia i współpracy. RF, RG 3.2, series 900, box 22, folder 170, *Report of the Committee on Appraisal and Plan*, 99–107; RAC, RF, RG 3.2, series 900, box 30, folder 163, RF, *Final Report: Trustee Program Review Committee*, 1973, 29.

z daleka trzymała się od kontrowersyjnych kwestii, kampanii politycznych, propagandy, kształtowania opinii publicznej w najbardziej nawet dobrej wierze czy spójnych i godnych wsparcia problemach. Fundacja stroniła od dziedzin mogących w efekcie wspierać przemysł. RF nie finansowała rozwoju instytucjonalnego, wznoszenia monumentów, z wyjątkiem budowania zaplecza dla uczelni. Odpowiedzialnością pracowników RF było wybieranie wyłącznie dobrze przygotowanych pod względem merytorycznym projektów. Nie wolno im było podejmować zobowiązań, które z założenia trwałyby w nieskończoność[228].

Najważniejszą rolę w promocji celów spójnych z fundacyjnymi odgrywali wyspecjalizowani pracownicy RF zwani „oficerami" – to oni stali u bram Fundacji, byli odźwiernymi, gospodarzami i przewodnikami jednocześnie. Gościom mieli poza kurtuazją okazywać cierpliwość, zainteresowanie, „absorbując, a nie emitując" informacje. Nie mogli popełniać „błędu robienia wykładów na temat RF, nauki i świata". Komunikacja z potencjalnymi aplikantami powinna być tak naturalna, jak to tylko możliwe, z pominięciem zbędnej biurokracji. Każda osoba czy instytucja ubiegająca się o grant, mogła składać go nie na formularzu, ale w najwygodniejszej dla siebie formie. Przedstawiciele RF mieli przykazane, aby nigdy nie składać deklaracji, których realizacja chociaż w najmniejszym stopniu mogła być zagrożona, nie z winy aplikanta czy Fundacji, ale nawet czynników zewnętrznych. Żadne obietnice nie powinny być składane bez decyzji zarządu, do którego należała ostateczna decyzja co do ewentualnego finansowania. Każda deklaracja przyjęcia bądź odrzucenia grantu czy przyznania środków przez Fundację powinna być potwierdzona pisemnie i formalnie zatwierdzona, a zgoda na przyjęcie grantu podpisana przez najwyższego władzą oficjela reprezentującego daną instytucję. Granty przyznawane były z wiarą w najwyższe kompetencje beneficjenta dotyczące możliwości przeprowadzenia projektu. Z tego powodu „oficerowie" nie mogą doradzać grantobiorcom w kwestii zarządzania projektem czy sposobów jego wykonania[229].

Dobrze przygotowany pracownik Fundacji musiał radzić sobie ze „złymi" i „dobrymi" sprzedawcami, czyli takimi, którzy nie mając aż tak wiele do zaoferowania, potrafili niezwykle skutecznie zabiegać o środki finansowe. Byli też i tacy, których należało nakłaniać do aplikowania lub ubiegania się o większe kwoty, ponieważ sami zupełnie tego nie potrafili. Byli też wyjątkowo „niebezpieczni" partnerzy, jak Robert Millikan, którego propozycje i potrzeby były duże i merytorycznie znakomicie przygotowane. Do tego był on niesamowicie skutecznym *fundraiserem*. W trakcie jego wizyt

---

[228] *Review of Program 1918*, *Review of Program 1923*, *Review of Program 1927*, *Report of the Committee on Appraisal and Plan*, 21.12.1934, *Review of Program 1944*, w: RAC, RF, RG 3.1, series 908, box 23, folder 173, Thomas B. Appleget, *Agreements and announcements concerning policy and program of the Rockefeller Foundation*, 12.03.1946, 24–33.

[229] Ibidem.

radzono, aby pracownicy „zamykali sejf, wyrzucali klucz za okno, wpychali watę do uszu i dopiero potem uważnie studiowali jego propozycje na piśmie”[230].

Oficerowie-specjaliści byli zobligowani prowadzić wspomniane już szczegółowe notatki ze wszystkich spotkań, rozmów i podróży, jakie odbywali. Raporty te charakteryzować miała „zwięzłość, klarowność, dokładność i kompletność najważniejszych detali”. Napisane prostym językiem, bez zbędnych gramatycznych ozdobników, wręcz równoważniki zdań, oddawać miały to, co najważniejsze, czyli ducha, istotę, a nawet subiektywne wrażenia, które podczas zagranicznych wizyt mogły nadać ewentualnym programom Fundacji zupełnie nowego wymiaru. Raporty mogły rzucić całkowicie nowe światło na polityczne czy społeczne tło, od którego mogło zależeć przyznanie bądź nie grantu czy stypendium. Wrażenia odniesione przy osobistym spotkaniu i ich opisy czynione z pierwszej ręki służyły zarządowi jako główne źródło wiedzy[231].

Interesujące były też wskazania dotyczące ponoszenia kosztów spotkań, obiadów i rozmaitych atrakcji, które pokrywane całkowicie przez przedstawicieli RF, powinny być skromne, nie ostentacyjne i z gustem. Chodziło o to, aby nie zawstydzać żyjących najczęściej bardzo skromnie naukowców czy pracowników uczelni. Chcąc zachować honor, byliby gotowi odwzajemnić się w sposób przekraczający ich możliwości, na co RF nie mogła zezwolić. Ostrożne wydatkowanie środków Fundacji, jako „poważnego publicznego trustu”, budziło szczególny respekt w krajach Ameryki Łacińskiej[232].

Urzędnikom RF każdego szczebla nie wolno było przyjmować nagród ani odznaczeń, honorowych tytułów akademickich, instytucjonalnych czy rządowych, a nawet uprzedzać ewentualną propozycję, „zdecydowanie zniechęcając” nawet do jej przedłożenia. Ewentualna odmowa mogła być nie tylko „kłopotliwie zawstydzająca, co pozbawiona taktu”[233]. Wszystkie te wytyczne znajdowały odzwierciedlenie w dokumentacji procesu aplikacji o środki finansowe w formie grantu czy wyboru odpowiedniego kandydata do stypendium. Bogato ilustrowane, wspomniane w tej sekcji, raporty i wspomnienia specjalistów z podróży, zapiski prowadzone w trakcie wywiadów przeprowadzanych z ludźmi spotkanymi gdzieś po drodze, to niezwykle zajmująca lektura, rzucająca światło nie tylko na pracę Fundacji, ale na rzeczywistość, w jakiej dane było żyć naukowcom w tamtych czasach[234].

---

[230] RAC, RF, RG 3.1, series 915, box 2, folder 13, Warren Weaver, N.S. Notes on Officers' Techniques, 11.01.1946, 1–6, 8–10.

[231] Ibidem, 13.

[232] Ibidem, 14–16.

[233] RAC, RF, RG 3.1, series 908, box 23, folder 173, Appleget, *Agreements and announcements concerning policy and program of the Rockefeller Foundation*, 12.03.1946, 44–47.

[234] Próbkę tychże można zyskać w lekturze artykułu autorki, „Penetrating the Iron Curtain”.

5.3. Czas na zmiany

Kolejne ważne dla sposobu funkcjonowania Fundacji Rockefellera zmiany nastąpiły po II wojnie światowej, na przełomie lat 50. i 60. ubiegłego wieku. Wydarzenia tego okresu na nowo kształtowały krajową i międzynarodową filantropię. Przesłanki tych procesów dostrzegli odpowiednio wcześniej przedstawiciele komisji rewizyjnej i prezydent Fundacji – Dean Rusk.

W realizacji stawianych sobie przez Fundację celów przeszkodzić mogła zataczająca coraz szersze kręgi zimna wojna, co zagrażało przekształceniem jej w wojnę totalną. Rozwój wrogich systemów totalitarnych stanął na drodze promowanemu przez Fundację rozwojowi osobistemu, „gwarantującemu wolność osobistą i intelektualną". Zdaniem komisji głównym zadaniem dla „wolnego demokratycznego człowieka powinno być znalezienie współczesnej koncepcji wolności, rozwinięcie praktycznych procedur ugruntowania jej i postawienia satysfakcjonującej granicy pomiędzy wolnością a restrykcjami koniecznymi do jej obrony". Przeszkodę stanowiły też dążenia nacjonalistyczne, w sposób „odmienny od przyjętego modelu zachodnich cywilizacji pojmujące tożsamość i samostanowienie", które okazywały się bardzo podatne na „penetrację [idei] komunistycznych". Nie bez znaczenia dla tych wyzwań była świadomość zależności między rosnącą lawinowo populacją świata a dostępnymi zasobami żywności. Ważnym elementem stawały się podmioty prywatne i publiczne, umożliwiające inwestowanie nieporównywalnych środków finansowych (przy jednocześnie spadającej sile nabywczej dolara w latach 1946–1955) w krajach słabiej rozwiniętych, zmieniając podejście do procesu „społecznego udoskonalania". Innym czynnikiem wymuszającym weryfikację działań Fundacji był powojenny *baby boom* i lawinowo rosnąca liczba nowych studentów, którym uczelnie nie mogły zapewnić odpowiednich warunków. Analizując tę nową rzeczywistość, Fundacja i pochodne jej organizacje kierowały większe wysiłki w stronę badań podstawowych, mogących okazać się zyskownymi, a ich pomoc finansowa na rzecz ulepszania zaplecza naukowego i badawczego oraz nowych projektów badawczych miała okazać się bezwzględnie konieczna[235].

Zmiany strukturalne, jakie nastąpiły po kolejnych weryfikacjach funkcjonowania Fundacji w 1951, 1955 i 1958 roku, miały zintensyfikować działalność sekcji w obszarze badań i edukacji oraz usprawnić przydzielanie środków. Zmiany objęły likwidację niezależnego tworu, jakim był International Health Division, a także połączenie

---

[235] RAC, RF, RG 3.2, series 900, box 30, folder 163, RF, *Final Report: Trustee Program Review Committee, The Rockefeller Foundation*, 3.12.1973, 31–32; RAC, RF, RG 3.1, series 900, box 23, folder 175, RF, *Report of the Special Committee on Policy and Program of the RF*, Trustees Minutes, 3–4.12.1946; RAC, RF, RG 3.2, series 900, box 29, folder 158, Dean Rusk, *Notes on the Rockefeller Foundation Program*, 22.03.1955, 1–2.

z funkcjonującą w latach 1929–1951 Sekcją Nauk Medycznych (DMS) w Division of Medicine and Public Health. Działająca od 1928 roku Sekcja Nauk Przyrodniczych (DNS) zyskała zaś nowy obszar odpowiedzialności, a mianowicie rolnictwo, w ramach nowego tworu – Sekcji Nauk Przyrodniczych i Rolnictwa (DNSA). Obie sekcje przetrwały jedynie cztery lata. W 1955 roku rozwijające się programy w rolnictwie zyskały niezależną komórkę (DA). Zbyt szeroki zakres odpowiedzialności DMPH wymusił podział na dwie sekcje – Division of Medical Education and Public Health (DMEPH) oraz Division of Biological and Medical Research (DBMR). Po kolejnych czterech latach utworzono, funkcjonującą od 1959 do 1970 roku, sekcję Medical and Natural Sciences (DMNS). Po raz pierwszy też w dotychczasowej historii RF nigdzie, w żadnej z sekcji fundacji, nie widniało określenie „zdrowie"[236]. Niezależnie funkcjonujące sekcje nauk społecznych i humanistyki zostały natomiast połączone w 1962 roku w jedną komórkę i w takiej formie działały do 1970 roku.

W związku z niepewną przyszłością Uniwersytetu Medycznego w Pekinie (PUMC) RF przyznała finalny grant dla China Medical Board w 1947 roku. Po zwycięstwie Mao Zedonga i proklamowaniu Chińskiej Republiki Ludowej PUMC znacjonalizowano w 1951 roku i tym samym Fundacja zlikwidowała jakąkolwiek pomoc dla Chin, utrzymując jedynie skromne dary dla innych regionów Azji Południowo-Wschodniej. Stopniowo wyciszano działalność General Education Board, wydatkując wszelkie pozostałe środki do 1964 roku[237].

Pod kierownictwem nowego prezydenta Fundacji Rockefellera – George'a Harrara pomyślnie rozwijała się Sekcja Nauk Rolniczych (DA). Odnoszone w Meksyku sukcesy skłoniły zarząd do rozpoczęcia podobnych programów, w ramach których badano możliwości zwiększenia plonów podstawowych produktów żywieniowych w diecie mieszkańców Azji i Ameryki Łacińskiej. Od 1961 roku sekcja ta należała do lepiej zorganizowanych i miała ponad 50 przedstawicieli w Chile, Indiach, Kolumbii, Meksyku i na Filipinach.

Weryfikacja dotychczasowej działalności była o tyle konieczna, że na „rynku" filantropii zaczęły pojawiać się nowe podmioty, wśród których były rządy podejmujące po bolesnych doświadczeniach kryzysu i wojny nowe funkcje. Powstawały nowe organizacje międzynarodowe czy nowe fundacje, dysponujące jeszcze znaczniejszymi zasobami finansowymi. W tej ostatniej grupie na uwagę zasługuje przede wszystkim Fundacja Forda, która chociaż powstała w 1936 roku, z wielkim rozmachem do międzynarodowej

---

[236] RAC, RF, RG 3.2, series 900, box 30, folder 163, RF, *Final Report: Trustee Program Review Committee*, 1973, 29; zob. też Aneksy 3A, 3B, 3C, 4, legenda Aneksu 11.

[237] Mary E. Ferguson, *China Medical Board and Peking Union Medical College: A Chronicle of Fruitful Collaboration, 1914–1951* (New York: China Medical Board of New York, 1970).

filantropii wkroczyła w 1950 roku[238]. Podmioty te nie stanowiły konkurencji dla Fundacji Rockefellera. Pamiętając jednak o zasadzie niemarnowania środków i wysiłku, należało programy międzynarodowe odpowiednio dostosować. Czasem wiązało się to z ustąpieniem pola większym i bardziej prężnym, czasem jedynie z dokonaniem korekt w programach, tak aby nie były powielane. Najczęściej jednak podejmowano pełną zrozumienia współpracę, polegającą na uzupełnianiu działań, przekazywaniu sobie „wartych" kandydatów na stypendia, rozdzielaniu zakresu pracy. To ostanie działanie najczęściej dotyczyło rozwoju szkolnictwa wyższego i rolnictwa na świecie[239].

Przesunięcia w programach RF zostały wymuszone również przez wspomniane już duże agendy i fundacje, takie jak: National Science Foundation, National Institutes of Health czy Atomic Energy Commission, które utrzymywane były ze środków federalnych. Doświadczenia wojny sprawiły, że rząd amerykański bardziej otwarcie spoglądał na konieczność stałego, wysokiego dotowania rozwoju nauki w celach ogólnych, ale i strategicznych. Kilkusetmilionowe budżety (wliczając budżet Departamentu Zdrowia, Edukacji i Opieki oraz Narodowe Instytuty Zdrowia, było to prawie 1,5 mld USD rocznie) stawiały pod znakiem zapytania racjonalność dalszego inwestowania przez fundacje w niektóre dziedziny. Z pewnością zwolniły Fundację Rockefellera z dotychczasowej wymuszonej aktywności na polu pobudzania badań naukowych, upowszechniania wiedzy medycznej, opieki i zdrowia publicznego oraz podnoszenia jakości kształcenia służb medycznych, otwierając nowe możliwości. W gronie organizacji międzynarodowych agendy ONZ, takie jak Bank Światowy czy Organizacja Narodów Zjednoczonych do spraw Wyżywienia i Rolnictwa, zaczęły przejmować pewne funkcje, które stały się kluczowym źródłem pomocy rozwojowej dla krajów tego potrzebujących. Obok organizacji transnarodowych część z dotychczasowych funkcji pełnionych przez RF została również przejęta przez program odbudowy Europy, plan Marshalla oraz Agencję

---

238 O początkach „wielkoformatowej" filantropii Fundacji Forda, jej historii i tzw. raporcie Gaithera zob. Renata Nowaczewska, „Fundacja Forda a problem uchodźców w Europie, 1950–56. Od wymiany akademickiej i programów pilotażowych do pomocy bezpośredniej", w: *Czas Wojny, Czas Pokoju: Stany Zjednoczone Ameryki w XX i XXI wieku*, t. II, red. Łukasz Niewiński (Oświęcim: Wydawnictwo Napoleon V, 2015), 106–107 (całość 105–118).

239 Utrata podium dla największej fundacji została przyjęta przez RF z pokorą. Nie tylko wsparła ona proces kształtowania programów Fundacji Forda, ale doradziła Waymanowi P. Fiske'owi w sformułowaniu pierwotnego programu. Co prawda, patrzono na jego starania z pobłażliwością. Dla pracowników RF był dość naiwny w kwestii filantropii i niewiele wiedział o „rozdawaniu pieniędzy". Fundacja Rockefellera z otwartością przyjęła jednak wszelkie formy współpracy, które kontynuowane są aż do czasów współczesnych. Obszarem najbliższej współpracy było „promowanie pokoju" i wzmacnianie podstaw systemów demokratycznych, współpraca przy przygotowaniu odpowiedzi dla Komisji Coxa i Reece'a oraz zielona rewolucja w rolnictwie krajów rozwijających się. Abrahamson, *Beyond Charity*, 143, 146, 212–222.

Międzynarodowego Rozwoju (United States Agency for International Development – USAID), która powstała w 1961 roku[240].

Biorąc pod uwagę wszystkie te czynniki, Fundacja Rockefellera, od 1955 roku począwszy, postanowiła skupić się na trzech obszarach:

– fizycznym środowisku człowieka,
– humanistycznym środowisku wspomagającym rozwój człowieka,
– moralnych oraz estetycznych wartościach.

W pierwszym segmencie ich twórca, Dean Rusk, widział podstawowe badania biologiczne i socjologiczne oraz prowadzenie badań stosowanych, zwiększających produkcję żywności na świecie. Chciał ponadto nieprzerwanie wspierać edukację lekarzy i personelu medycznego w USA i za granicą. Wiele z dotychczasowych programów miało być kontynuowanych, np. program badawczy nad chorobami wirusowymi, badania społeczne związane ze zdrowiem publicznym i z problemami populacyjnymi, badania fizjologii i socjologii płodności. W drugim segmencie chciano kłaść nacisk na stosunki międzynarodowe, które byłyby badane przez pryzmat procesów decyzyjnych w polityce zagranicznej. Dla pracowników RF oczywiste było, że nie mieli żadnych narzędzi bezpośredniego wpływu na zmianę polityki ani działań podejmowanych przez ZSRR. Fundacja natomiast mogła wspierać czasochłonne i kosztowne badania, pozwalające na zyskanie wiedzy na temat tła i procesów kształtujących obecną sytuację międzynarodową, które mogły okazać się pomocne Stanom Zjednoczonym w podejmowaniu właściwych decyzji. Zajmowano by się ponadto prognozowaniem, studiowaniem systemu Narodów Zjednoczonych oraz teorią stosunków międzynarodowych. Nie bez znaczenia pozostawały studia międzykulturowe i sukcesywne poszerzanie obszarów objętych tzw. studiami regionalnymi o Azję, Bliski Wschód i Afrykę. Rolą RF nie było produkowanie rozległych programów informacyjnych czy edukacyjnych. Fundacja mogła najlepiej przysłużyć się międzynarodowej społeczności i międzykulturowemu porozumieniu na poziomie intelektualnego przywództwa. Ostatni, trzeci segment miał zapewnić dbałość o wyższe wartości moralne i estetyczne, np. wspieranie sztuk pięknych, studia filozoficzne, etyczne, prawnicze oraz nad religiami świata[241].

Te właśnie nowe obszary stały się podstawą wspomnianych zmian strukturalnych. Na spojeniu drugiego i trzeciego segmentu powstały programy odbudowy fundamentów

---

[240] RAC, RF, RG 3.2, series 900, box 29, folder 158, Dean Rusk, *Notes on the Rockefeller Foundation Program*, 22.03.1955, 2; RAC, RF, RG 3.1, series 900, box 23, folder 175, RF, *Report of the Special Committee on Policy and Program of the RF*, Trustees Minutes, 3–4.12.1946; por. Abrahamson, *Beyond Charity*, 84, 143, 150–152.

[241] Dean Rusk, *Notes on the Rockefeller Foundation Program*, 1955, 4–10, 12–21; RAC, RF, RG 3.2, series 900, box 31, folder 166, Pro-Area 2: Charles Burton Fahs, *Widening Our Cultural Horizons*, 12.11.1954; RAC, RF, RG 3.2, series 900, box 56, folder 303–304, *Program and Policy, Morals and Ethics*, 1953; por. RF, *Annual Report of 1955*.

demokratycznych systemów w europejskich krajach posttotalitarnych, gdzie zrealizowane mogły być wskazania specjalnej komisji rewizyjnej z 1946 roku. Powoływana co pięć lat komisja (jedynym wyjątkiem była dłuższa przerwa na czas trwania wojny), analizując dotychczasowy program oraz metody pracy RF, stwierdziła: „naszym celem jest zrozumienie ludzkich zachowań, promowanie lepszego życia w Ameryce, umożliwianie międzynarodowego porozumienia i współpracy"[242]. Fundacja Rockefellera chciała powrócić do kształcenia, z większą atencją traktując dziedzinę „ekologii człowieka", zajmującą się otoczeniem człowieka w sposób interdyscyplinarny. Realizacja tych celów miała odbywać się z pominięciem dotychczas faworyzowanych wielkich ośrodków badawczych na rzecz „względnie skromnych grantów [przydzielanych] strategicznie [dobranym] wydziałom", co miało wzmocnić ich możliwości kształcenia. Zakładano powolne zwracanie się w kierunku nowych obszarów poza Europą[243]. Jednocześnie, wychodząc naprzeciw względom bezpieczeństwa USA, chciano utrzymać bliskie naukowe i polityczne relacje z krajami Europy. Naukowa wymiana zasypać miała wielką wyrwę powstałą w efekcie globalnego konfliktu, tworząc wspólnotę Zachodu, która miałyby stać się bastionem przeciw komunistycznej ideologii[244].

Zdaniem RF komunistyczny świat, dążący do popularyzacji doktryny „równania do dołu" (*levelling down*), eksploatował różnice w poziomie rozwoju krajów. Tymczasem odpowiedź Ameryki, której częścią były działania RF, zmierzała do „równania do góry" (*levelling up*), czyli stwarzania szans na rozwój[245]. Elementy składowe nowej odsłony, w jakiej zaczęła działać po wojnie Fundacja Rockefellera, spójnie odpowiadały na pojawiające się wyzwania społeczne i geopolityczne. Po raz kolejny Fundacja zdawała się reagować niezwykle wrażliwie na te zmiany, dostosowując szybko i praktycznie swoje sekcje, praktyki i metody. Korzyści z tego były oczywiście wielostronne – dla Fundacji, odbiorców, rządu amerykańskiego i międzynarodowej społeczności, o czym była już mowa.

Analiza i rekomendacje przygotowane przez Deana Ruska w 1955 roku tak naprawdę miały posłużyć nowemu prezydentowi Fundacji Rockefellera, George'owi Harrarowi[246],

---

242 RAC, RF, RG 3.1, series 900, box 23, folder 175, RF, *Report of the Special Committee on Policy and Program of the RF*, Trustees Minutes, 3–4.12.1946.

243 RF, *Annual Report of 1951*, 24.

244 Krige, *American Hegemony*, 10–12.

245 Rusk, *Notes on the Rockefeller Foundation Program*, 1955, 5.

246 George Harrar, obok Alana Gregga i Warrena Weavera, reprezentował najwyższej jakości umiejętności i cechy, na jakie tylko RF mogła liczyć. Był przykładem niespotykanego do tej pory sukcesu, długiej drogi na sam szczyt drabiny kariery w Fundacji. Zaczynał jako zwykły pracownik terenowy w Meksyku, jako biolog opracowywał nowe techniki podnoszenia jakości i ilości produkowanej żywności, stając się „głównym architektem" programu zielonej rewolucji. Po dziesięciu latach spędzonych w Meksyku objął stanowisko dyrektora sekcji ds. rolnictwa przy RF. Naukowiec z wykształcenia, okazał się być też zdolnym administratorem, który wprowadził Fundację Rockefellera w nowy, jeszcze bardziej wymagający okres zmian, jakie nastąpiły w latach 60. XX w. Podczas jego 10-letniej kadencji

który objął to stanowisko w 1961 roku. Zalecenia te otwierały nową stronę historii Fundacji, która po 15 latach wytężonej pracy przy fizycznej, społecznej, moralnej i duchowej odbudowie Europy, całą swoją uwagę kierowała w stronę krajów rozwijających się – Ameryki Łacińskiej, Afryki, Bliskiego Wschodu i niekomunistycznej Azji. Losy świata, zdaniem Ruska, wkrótce miały się rozstrzygnąć pod wpływem wydarzeń właśnie na tym obszarze. To, jak politycznie, ekonomicznie i kulturalnie rozwijać się miały te obszary, w równym stopniu rzutować miało na kraje rozwinięte. Im bardziej interdyscyplinarne byłyby programy RF, obejmujące szeroki front potrzeb – od zdrowia i edukacji po wysoką produktywność w rolnictwie i rozwój kulturalny – tym większe były szanse na ich powodzenie i pozostawienie „trwałego wkładu" w rozwój poszczególnych krajów[247].

Raport Ruska zawierał jeszcze jedną sugestię, która (jeśli zostałaby zaakceptowana przez zarząd RF) przyniosłaby rewolucyjną zmianę w sposobie administrowania Fundacją. Rusk chciał, aby podobnie jak GEB, pozwolono Fundacji na stałe wykorzystywanie nie tylko aktywów pochodzących z przychodu, ale także na sięganie po kapitał żelazny. Dałoby to Fundacji większe pole manewru i dodatkowe środki na realizację nowych i ambitnych projektów[248].

W 1961 roku ogłoszono definitywną zmianę głównego nurtu, którym płynęła pomoc Fundacji, z europejskiego na Trzeci Świat. „W przeszłości Europa Zachodnia skupiała większość uwagi Fundacji", jednak „ogromne potrzeby nowych krajów (…) powodowały, że RF w swoich programach musiała być bardzo selektywna". Fundacja skupiała się na kilku instytucjach o największym potencjalne, zachowując elastyczność, otwartość szans, podejmowała trudne decyzje kalkulujące, jak „osiągnąć maksimum społecznego i ekonomicznego postępu w jak najkrótszym czasie"[249]. Jak zauważono, dotychczas stosowane metody siłowe i wywrotowe nie odnosiły pożądanych skutków. Z tego powodu RF liczyła na większe powodzenie „podejścia kulturowego i ekonomicznego". Działania prywatnych agencji – RF, w przeciwieństwie do agend rządowych – Mutual Security Agency, Technical Cooperation Administration, Foreign Operations Administration, czy międzynarodowych – jak FAO, WHO czy plan Colombo, miały większe szanse powodzenia, ponieważ budziły mniej zastrzeżeń. Mogły być bardziej elastyczne i mogły

---

jako prezydenta Fundacji (1961–1971) RF zakończyła definitywnie program dla Europy, zwracając się w kierunku pracy w krajach rozwijających się. RF, *Annual Report of 1971*.

247 Rusk, *Notes on the Rockefeller Foundation Program*, 1955, 21–22.

248 Propozycja ta była o tyle postępowa, że o dekadę wyprzedzała narzucone przez reformę podatkową z 1969 r. normy, determinujące wydatkowanie określonych sum pieniędzy z posiadanych przez fundacje aktywów, rocznie i nietrzymanie kapitału w tzw. nieskończoność, chroniąc go w niewiadomym celu. Rusk, *Notes on the Rockefeller Foundation Program*, 1955, 23. W swojej historii Fundacja wielokrotnie przyznawała środki ponad wielkość posiadanych dostępnych aktywów, co oznaczało, że musiano posiłkować się kapitałem żelaznym; zob. Aneksy 13 i 14.

249 RF, *Annual Report of 1961*, 6–7, 14–16.

podejmować bardzo długoterminowe wyzwania i przyciągać personel o wyższych kwalifikacjach. Dla pełnego powodzenia konieczna jednak była współpraca obu sektorów[250].

Po pół wieku działalności Fundacja Rockefellera nie zwalniała tempa. Nieznacznie zmieniła kierunek z dziedzin, u podstaw których leżały zasady naukowej filantropii, zdobywania wiedzy (rozwój uczelni i badań) i jej popularyzowania (edukacji w naukach przyrodniczych, środowiskowych i opiece zdrowotnej), na rozwiązywanie globalnych problemów (mierząc się z fatum głodu czy problemami populacyjnymi i zagrożeniami dla środowiska naturalnego). Do motta przewodniego *for the well-being of humankind* dodano nowe – leżące u podstaw „amerykańskiego ducha" – *resilience*, rozumiane zarówno jako wytrwałość, jak i odporność. Fundacja wytrwale przewodziła, wspierała, uzupełniała reformatorów, edukatorów, badaczy w ich wysiłkach pokonywania „ubóstwa i systemowego rasizmu", wspierała rząd w jego „odpowiedzi na kryzys gospodarczy", a kiedy „światłom wolnej wypowiedzi i naukowych poszukiwań zagroziły totalitarne rządy", wraz z innymi niestrudzenie pracowała, aby „ochronić płomień wiedzy". Działania Fundacji, dotyczące sprawiedliwości społecznej, poszukiwania piękna, porozumienia, pokoju, skupiały światowe społeczeństwa na ideałach „wielkiego eksperymentu demokracji", jak nazwał je Alexis de Tocqueville[251].

* * *

Odrzucenie federalnego charteru dla Fundacji Rockefellera przez Kongres Stanów Zjednoczonych było niewątpliwie przykrym doświadczeniem dla rodziny. Należy jednak domniemywać, że okazało się to zbawienne w skutkach dla samej organizacji. Kilkuletnie „przepychanki" umocniły fundatora i zarząd w przekonaniu o wielkiej potrzebie powstania właśnie takiej fundacji. Pozwoliło to na dopracowanie statutu, na uszczegółowienie zamiarów, dobranie właściwych osób do rady powierniczej i zarządu. Największym beneficjentem tej odnowy była sama Fundacja.

Zbytnia kontrola Kongresu z łatwością upolitycznіłaby działania organizacji. Stały nadzór i jakże ograniczające regulacje skutecznie powstrzymywałyby odwagę, szalone

---

[250] RAC RF, RG 3.2, series 900, box 60, folder 332, John D. Rockefeller 3rd, *The Rockefeller Foundation Program – underdeveloped areas*, 7.12.1954, 1–2. Na temat struktury amerykańskiej pomocy zagranicznej tego okresu zob. W. Haven North, Jeanne Foote North, „Transformations in U.S. Foreign Economic Assistance", w: *Foreign Aid and Foreign Policy. Lessons for the Next Half-Century*, red. Louis A. Picard, Robert Groelsema, Terry F. Buss (London, New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2008), 263–301; nt. kwestii bezpieczeństwa narodowego w relacji do pomocy zagranicznej zob. Samuel Hale Butterfield, *U.S. Development Aid – An Historic First: Achievements and Failures in the Twentieth Century* (Westport, Conn.: Praeger Publishers, 2004).

[251] RAC, RF, RG 3.2, series 900, box 30, folder 163, RF, *Final Report: Trustee Program Review Committee*, 1973, 37–53; Abrahamson, Hurst, Shubinski, *Democracy and Philanthropy*, 90–91, 103, 113–114, 123–125, 243–245.

i romantyczne wizje naprawy świata, inwencję w doborze środków, metod, podmiotów i przedmiotów tychże działań. Gdyby proces rejestracji przebiegał z innym skutkiem, Fundacja Rockefellera wyglądałaby inaczej. Podobnie jak odmienny byłby współczesny obraz prywatnej filantropii w USA, a nawet na świecie.

Kształtowanie programów Fundacji, zdobywane przez nią nowe płaszczyzny aktywności człowieka, służyły jako pole testowe dla innych podobnych organizacji. Nie znaczy, że wszystkie solidarnie ją kopiowały. Raczej, tak jak czyniła to Fundacja Forda, korzystały na negatywnych doświadczeniach, unikając ideologicznie grząskiego gruntu, omijając niesprawdzone metody, porzucając „trudne" dziedziny. Podążając wypracowanymi przez organizacje dobroczynne w latach 20. i 30. XX wieku metodami, fundacje powoli zaczynały koordynować swoje działania, a nie współzawodniczyć. Dzięki wymianie informacji na temat potencjalnych stypendystów, instytucji, form działalności, potrzeb lokalnych partnerów i ich możliwości, unikały powielania wysiłków i marnotrawienia środków[252]. Już wtedy praktykowano zasadę *sharing and caring*, obecnie stosowaną w filantropi międzynarodowej, gdzie liczy się kolaboracja, wymiana danych, najlepsze praktyki, potrzeby i umiejętności. Fundacje powinny pełnić rolę inkubatorów pomysłów, które z czasem powinny być przejmowane przez rząd, udzielający właściwego koniecznego finansowania, zapewniającego nie tylko utrzymanie programów, ale ich poszerzanie. Aby skuteczność była większa, fundacje wiedzą tą muszą się dzielić[253].

W ciągu pierwszych 50 lat swojej działalności Fundacja Rockefellera z ambitnego planu powołania organizacji działającej na rzecz „dobrobytu gatunku ludzkiego", wspartego szczodrym finansowaniem największej fortuny tego okresu, stała się najskuteczniejszą, jeśli nie największą, machiną naukowej filantropii na świecie. Przecierała szlaki, angażując całą gamę podmiotów współpracujących przy realizacji odważnych projektów naukowych, bez zważania na „flagi, polityczne doktryny, kredo czy [religię]"[254]. Uznana za ekscentryczną fanaberię milionera, zabieg wizerunkowy czy też ucieczkę przed podatkami, Fundacja przekształcona została w sprawnie działające przedsiębiorstwo, generujące, niewspółmierne do nakładu, zyski dla nauki, świata i ludzi. Stworzyła nowe metody pracy i rozwinęła nowe dziedziny aktywności badawczej, wzbudzając przy tym niejeden sztorm i burzę, jednocześnie z uporem trzymając kurs wyznaczony przez założyciela i wyznawane przez Fundację wartości.

---

[252] Na temat procesu tworzenia sieci komunikacji wśród organizacji dobroczynnych we wspomnianym okresie zob. Nowaczewska, *Dobroczynna Ameryka*, rozdz. 1.

[253] Kasia Moreno, „10 trends in international philanthropy", *The Guardian*, 26.03.2015, http://www.theguardian.com/voluntary-sector-network/2015/mar/26/international-philanthropy-facts-data-trends [6.09.2023].

[254] RAC, RF, RG 1.1, series 717, box 2, folder 10, Raymond Fosdick to Felix Frankfurter, 7.12.1936.

Zakończenie

„W przeciwieństwie do starych żołnierzy, filantropi nie przemijają. Nie przechodzą na emeryturę”[1]. Stwierdzenie wypowiedziane przez członka trzeciego pokolenia rodziny Rockefellerów obrazuje powagę, z jaką traktowali oni filantropię. Odzwierciedla skalę społecznej odpowiedzialności za będące w ich posiadaniu środki finansowe, pochodzące z majątku zdobytego przez Johna D. Rockefellera Seniora. Od Seniora właśnie przejęli postawę ponadprzeciętnego poczucia obowiązku, pracowitości i skuteczności, broniąc się za wszelką cenę przed przypięciem łatki „nieefektywnego filantropa”. Żyjąc w innym świecie niż ojciec i dziadek, ustawicznie dążyli jednak do zajmowania się ważnymi problemami w nowej rzeczywistości. O ile dla pierwszego i drugiego pokolenia było to zdrowie, opieka medyczna, postęp medycyny, ubóstwo i zacofanie, o tyle kolejne pokolenie stawało wobec problemu przeludnienia, degradacji miast, praw mniejszości, ochrony środowiska i mecenatu sztuki. W każdej z tych kwestii na szali kładli poświęcenie – bez ograniczania się do użyczania nazwiska i pieniędzy, dawali swój czas, uwagę, myśli i energię. To był właśnie ich „duch dawania”.

W przemówieniu akceptującym medal National Institute of Social Science JDR III wyłuszczył najważniejsze zasady amerykańskiej filantropii. Filantropii, która nie miała sobie równych. Chociaż zasoby filantropii nigdy nie mogły równać się ze środkami dostępnymi rządowi czy prywatnemu sektorowi, to zdaniem Johna III są one:

> najbardziej efektywne, pełniąc funkcję kapitału wysokiego ryzyka w zaspakajaniu potrzeb społecznych – czasem w roli katalizatora, czasem funkcjonując jak [czwarte] koło dla równowagi, innym razem jak klin. Wielu jest zdania, że wraz z rozrostem społecznych funkcji rządu potrzeba filantropii ulega zmniejszeniu. Nic bardziej mylnego. Im większy rząd, tym bardziej różnorodne jego funkcje, tym większa istnieje potrzeba istnienia filantropii. Zawsze są rzeczy, których rząd nie jest w stanie zrobić dobrze lub których nie powinien robić wcale, lub co najwyżej we współpracy z filantropią. Ponadto, zakres i skomplikowanie problemów wykraczają poza możliwości rządu czy filantropii, ale nie obu razem wziętych. Naszym zadaniem w filantropii, co trudniejsze niż kiedykolwiek wcześniej, jest być kreatywnym,

[1] RAC, JDR 3rd Personal Papers, series 2, box 9, folder 85, Remarks by John D. Rockefeller 3rd, National Institute of Social Sciences, Family Award Dinner, Plaza Hotel, 28.11.1967, 5.

śmiałym, ryzykownym w poszukiwaniu efektywnych metod partnerstwa pomiędzy rządem i prywatną inicjatywą[2].

50 lat działalności Fundacji Rockefellera to historia śmiałych decyzji i niekonwencjonalnych działań, które ukształtowały jej niepowtarzalną rolę w społeczeństwie. Wizja Johna D. Rockefellera III, jego dziadka, ojca i braci była realizowana przez wybitnych pracowników Fundacji oraz współpracujące organizacje i instytucje, przyczyniając się do rozwoju nauki i poszerzenia dostępu do wiedzy dla grup nieuprzywilejowanych.

Przedstawiony w publikacji obraz Fundacji, choć mógł sprawiać pozory malowania laurki, taką jednak nie był. Obiektywnie rzecz ujmując, jest to obraz jednej z trzech najważniejszych w historii filantropii fundacji na świecie. Dwie pozostałe, w dowolnej kolejności, to oczywiście Ford Foundation i Bill and Melinda Gates Foundation. Z powodzeniem potwierdzenie znalazły wyrażone we wstępie hipotezy m.in. na temat roli rodziny Rockefellerów w kształtowaniu Fundacji jako organizacji wyrażającej pewien określony system wartości, relacji RF do podmiotów zewnętrznych, wpływu na sektor pozarządowy, aktywność rządu, wiele kwestii społecznych, relacje międzyludzkie, kariery i działalność instytucji i poszczególnych badaczy. Wpływ, jaki Fundacja Rockefellera wywarła na procesy poznawcze, tworzenie i upowszechnianie wiedzy, pozostaje bezsporny. Stwierdzenie to stoi w kontrze do opinii Howarda Zinna, że „nie istnieje coś takiego jak «czysty», nieskalany interpretacją fakt. Za każdym faktem przedstawianym światu (…) kryje się osąd"[3]. Podpierając się zatem osądem Donalda T. Critchlowa, piszącego o historii Brookings Institution jako o „pozapartyjnej, niezależnej, wolnej od nadzoru rządu", to ludzie kształtują organizacje i instytucje. Podobnie fundacje, choć założone przez przedstawicieli wąskiego grona przemysłowców o określonych poglądach, kształtowane były przez osoby wywodzące się z rozmaitych środowisk, klas, grup, wyznających różnorakie poglądy. Celem *think tanków* (jak wspomniany powyżej), podobnie jak fundacji je finansujących, było pozostawanie „ponad określonymi interesami gospodarczymi, politycznymi i klasowymi" i „reprezentowanie ogólnego dobra [całego] społeczeństwa". I chociaż były i są ważnymi „uczestnikami w procesie tworzenia polityki przez rząd", nie decydują o polityce publicznej. To zadanie Kongresu i administracji. Rolą *think tanków* pozostaje rekomendowanie, ewaluacja i konstruktywna krytyka wszystkiego, co z formułowaniem polityki publicznej się wiąże. Obiektywizm instytucji pośredniczących,

---

[2] Ibidem.

[3] Howard Zinn, *Ludowa historia Stanów Zjednoczonych. Od roku 1492 do dziś*, tłum. Andrzej Wojtasik, wstęp Artur Domosławski (Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej, 2016). Kindle Edition.

finansowanych przez fundacje, pozostaje niepodważalny, bo chociaż to fundacje „zapłaciły dudziarzowi, to nie one wybierały melodię”[4].

Celem autorki tej publikacji nie było powielanie teorii – najczęściej o konflikcie klasowym, traktujących o zmowie elit wykorzystujących (pod przykrywką „interesu narodowego”, pozostając w zmowie z rządem Stanów Zjednoczonych) swoje zasoby do poszerzania zakresu władzy[5]. Jeśli jednak zastosować miarę polityki wiedzy (*politics of knowledge*), przekładając ją na proces tworzenia grup wpływających na kształtowanie państwa, to fundacje bezspornie odegrały wiodącą rolę. Fundacja Rockefellera, jako prekursor tego procesu, odcisnęła trwałe piętno na organizmie, jakim jest społeczeństwo, lokalnie i globalnie. Założeniem autorki monografii było pokazanie nie tylko przemożnego, ale i obiektywnie neutralnego i z gruntu pozytywnego wpływu na świat.

Prawdą jest również to, że nie powinniśmy dać zwieść się pozorom całkowitej bezinteresowności filantropów, którzy przede wszystkim realizują (za pośrednictwem swoich fundacji) własną wizję świata, mniej lub bardziej kontrowersyjną i nie zawsze spójną z opiniami większości. Może to być sen o potędze Stanów Zjednoczonych w wielu wymiarach, a może być to marzenie lepszego, zdrowszego, zrównoważonego świata, bez konfliktów i zacofania. Działalność Fundacji Rockefellera zdaje się potwierdzać te ambicje. Dążeniem założyciela Fundacji, jego spadkobierców i kolejnych pokoleń, członków zarządu i szeregowych pracowników było budowanie kolosa na solidnych podstawach, którego wielkość, postura (o ile można użyć tego określenia) i charakter będą przykładem dla innych krajów i społeczeństw. Potężny jak Kolos Rodyjski, a piękny i perfekcyjny jak Dawid Michała Anioła, wzór pożądany i niedoścignięty.

Nie były to czcze mrzonki. Gospodarczy sukces ery industrialnej, zmiana układu sił po I wojnie światowej, wyjście z wielkiego kryzysu gospodarczego, a potem niekwestionowane zwycięstwo w II wojnie światowej dały podstawy oczekiwaniom, że Stany Zjednoczone staną się przywódcą wolnego świata. Siła atomu, rozwijająca się nauka, nowoczesne technologie, potężna gospodarka składały społeczeństwu amerykańskiemu obietnicę „postępu bez ograniczeń”. Te „wielkie oczekiwania” sięgały aż po krańce globu i poza, do kosmosu[6]. Aspiracje podsycane były przez przywódców kraju. W ich mnie-

---

[4] Donald T. Critchlow, *The Brookings Institution, 1916–1953. Expertise and the Public Interest in a Democratic Society* (DeKalb, Ill.: Northern Illinois Univ. Press.,1985), 3–5, 12–13. Użyty przez Critchlowa idiom „who paid the piper”, wywodzący się z folkowej opowiastki, wykorzystano jako tytuł głośnej demaskatorskiej książki, opublikowanej ponad dekadę później, autorstwa brytyjskiej dziennikarki Frances Stonor Saunders – *Who Paid the Piper? The CIA and the Cultural Cold War*.

[5] Zinn, *Ludowa historia*. Co prawda Zinn nie odnosi się wprost do prywatnych fundacji, to pieniądze będące źródłem ich filantropii już stanowią element „zniewolenia, wyzysku i manipulacji wąskiej elity politycznej i gospodarczej”, której ofiarą – zdaniem autora wstępu Artura Domosławskiego – jest znakomita większość Amerykanów.

[6] O tym, jak „ideały cywilizacji” kształtowały amerykańskie społeczeństwo, jak tworzyły wspólną tożsamość i jak zostały przekształcone w model dla innych oraz o wielkich aspiracjach i dalekosiężnych

maniu przed Stanami Zjednoczonymi nie tylko rozpościerała się pełna optymizmu przyszłość, ale światowe przywództwo narodowi się wręcz należało. To dobre samopoczucie zostało podchwycone przez publiczne i prywatne podmioty, które przy rytmach wystukiwanych na maszynach do pisania i w fabrykach haseł o „pokoju i postępie", zaintonowały pieśń o „amerykańskim stuleciu". Współautorami tej pieśni były właśnie prywatne fundacje (w tym Rockefellera), które siłę kraju widziały w pokonywaniu ograniczeń, w przekraczaniu granic. Odpowiedzią na te ograniczenia miał być internacjonalizm, a narzędziem wartości – wolność, demokracja i postęp. Światowy pokój i porządek mogły zostać zaprowadzone jedynie pod przewodnictwem Stanów Zjednoczonych, dzieląc się ze światem, jak przekonywał Henry Luce[7], amerykańską „Kartą Praw, Deklaracją Niepodległości, Konstytucją, wyjątkowymi produktami i technicznymi umiejętnościami. Internacjonalizm ludzi, dla ludzi i przez ludzi". Ameryka miała stać się dobrym samarytaninem całego świata, który nie tylko nakarmi i odzieje, ale który pociągnie go ku lepszemu, podzielając „pełne pasji poświęcenie dla wielkich amerykańskich ideałów". A były nimi zdaniem Luce'a: „umiłowanie wolności, równości szans, tradycja samodzielności i niepodległości oraz współpracy". Odziedziczywszy zasady zachodniej cywilizacji – sprawiedliwości, prawdy i miłości/dobroczynności[8], Stany Zjednoczone nie powinny ograniczać się jedynie do umocnienia tych ideałów czy zapewnienia wszystkim „obfitszego życia, opartego na wolności", one powinny stać się siłą napędową dla lepszego świata[9]. Obraz takiego „amerykańskiego stulecia" przemówił do wielu. Znalazł też licznych gorliwych wyznawców. A jeśli trafił na grunt nawożony mocnymi zasadami chrześcijaństwa, orany konserwatywnym pługiem Partii Republikańskiej, a siany mocną ręką kapitalisty, jak w przypadku rodziny Rockefellerów, to z pewnością plon wydał stukrotny.

W przedmowie do *Democracy and Filanthropy: The Rockefeller Foundation and the American Experiment*, publikacji wydanej z okazji 100-lecia tej Fundacji, Sandra Day O'Connor, pierwsza kobieta członkini Sądu Najwyższego Stanów Zjednoczonych, opisuje, czym jest demokratyczne społeczeństwo w Stanach Zjednoczonych i co oznacza odpowiedzialne obywatelstwo. Siłą demokracji jest branie pełnej odpowiedzialności nie tylko za swój los, ale i za los społeczności. Taką odpowiedzialność odczuwał John D. Rockefeller Senior, pozostając zaledwie powiernikiem swojego bogactwa. Opinia

---

projektach badawczych zob. James Spiller, *Frontiers for the American Century: Outer Space, Antarctica, and Cold War Nationalism* (New York: Palgrave Macmillan, 2015).

[7] Henry Luce, wydawca takich czasopism jak „Time", „Life" oraz „Fortune"; autor ukutego określenia nazywającego XX wiek „amerykańskim stuleciem".

[8] Użyte przez Luce'a słowo to *charity*, dwojako tłumaczone jako: miłość i dobroczynność.

[9] Henry R. Luce, „The American Century", *Life* 10 (17.02.1941), 7: 61–65; zob. też Alan Brinkley, *The Publisher. Henry Luce and His American Century* (New York: A.A. Knopf, 2010).

publiczna, której wyrazicielem był Kongres, z nieufnością jednak odnosiła się do jego filantropii. Podążając za głosem Thomasa Jeffersona, Jamesa Madisona i innych ojców założycieli, dawano upust obawom przed „korumpującym wpływem wielkiego bogactwa na demokrację". Kongres, mający reprezentować zbiór „cnotliwych obywateli, stanowiących przeciwwagę dla korumpującego bogactwa", chciał decydować, jak nadwyżki finansowe powinny być spożytkowane. Poczucie obywatelstwa – pisze dalej Sandra Day O'Connor – wykraczało poza „oddanie głosu, wymagało udziału w życiu obywatelskim", wymagało odwagi w mówieniu mocnym głosem o tym, co rząd robi źle, w opowiadaniu się po stronie słabszych, w umiejętności „zawierania kompromisów, budowania konsensusu, w poruszaniu społeczności i narodu w kierunku rozwiązywania ważnych kwestii dnia codziennego"[10].

Taką właśnie rolę, opisaną w *For the Well-being…*, przez pierwsze 50 i przez kolejne lata pełniła Fundacja Rockefellera. Wykonując jakże pionierskie zadania w rozwoju wielu dziedzin, od postępu w naukach medycznych czy matematyczno-przyrodniczych, kształtowała postawy, charakter i wartości obywatelskie w rozwoju międzynarodowego porozumienia, aż po wsparcie dla nauk społecznych, humanistycznych i sztuki. Przez ten czas Fundacja inicjowała programy promujące równe szanse dla wszystkich grup i mniejszości, aktywnie włączała się w tworzenie struktur i prężnie działających podmiotów, będących kwintesencją tego, co ojcowie założyciele wizualizowali jako społeczność obywatelską. Co więcej, Fundacja skutecznie promowała ten wzorzec poza granicami kraju, tworząc międzynarodową społeczność naukową i obywatelską. Dokonania Fundacji z pewnością przeczą wszelkim czarnym scenariuszom pisanym przez kongresmenów ponad 100 lat wcześniej. Ich najgorsze obawy dotyczące zagrożenia, jakie Fundacja może przynieść amerykańskiej demokracji, nie tylko nie ziściły się, ale okazały się czczym gadaniem, niepopartymi niczym groźbami o niebezpieczeństwie dla demokracji. Fundacja Rockefellera okazała się wręcz zbawienna, „stojąc na straży [amerykańskiej] wolności". Różnorodność filantropijnych instytucji nieprzerwanie dostarcza działaczom i reformatorom społecznym narzędzi do testowania nowych rozwiązań, służących do atakowania „najbardziej palących kwestii trapiących społeczeństwo"[11].

Fundacja Rockefellera stała się tubą, przez którą daleko poza granice państwa niesiona była wieść promująca wiedzę kluczową dla międzynarodowej społeczności. Jednocześnie rzekomo największa wada organizacji, czyli ogromne środki finansowe, podziałały jak lep przyciągający większą liczbę mniejszych organizacji i drobniejszych darczyńców, którzy wiedzeni sukcesem Fundacji, pragnęli dokonać podobnych zmian,

---

[10] Eric Abrahamson, Sam Hurst, Barbara Shubinski, *Democracy and Philanthropy: The Rockefeller Foundation and the American Experiment* (New York: The Rockefeller Foundation, 2013), przedmowa Justice Sandra Day O'Connor, 18–20.

[11] Ibidem.

pozostawić podobny ślad, stać się świadomą częścią społeczeństwa lokalnego bądź też globalnego, jak w przypadku Fundacji Rockefellera – bez której Stany Zjednoczone, Europa i świat wyglądałyby całkowicie inaczej, trudno powiedzieć, czy gorzej, ale z pewnością odmiennie.

Fundacja Rockefellera odcisnęła niebagatelne piętno na losach wielu naukowców, przyczyniając się do ich niewątpliwego sukcesu międzynarodowego, a za sprawą pośredniczących organizacji, jak SSRC, ACLS, NRC, ALA, IIE i wielu innych, przekształciła rzeczywistość w wielu obszarach, omówionych w tej monografii, ze szczególnym naciskiem na postęp medyczny i nauki ścisłe. Fundacja Rockefellera relatywnie wcześnie dostrzegła potrzebę sponsorowania dziedzin mniej spektakularnych, mniej profitowych, które w wielkim cywilizacyjnym wyścigu wydawały się zepchnięte poza margines uwagi publicznej. Przedstawicieli nauk społecznych i humanistycznych wyrwała z niebytu zapomnienia, niedofinansowania, niedocenienia, głęboko wierząc, że jakikolwiek postęp cywilizacyjny w już rozwiniętym czy też rozwijającym się świecie, jako czynnik niezbędny, potrzebuje wartości. Tak jak ciało utrzymywane jest przez zdrowy kręgosłup, tak wartości utrzymywałyby w ryzach ludzi ten postęp osiągających. Jedynie dzięki solidnym podstawom moralnym, zasadom demokratycznych rządów sprawiedliwości i równości społecznej osiągany postęp miał szansę nie ulec degeneracji.

We wstępie do publikacji *One Great Society: Humane Learning in the United States* na temat wartości, jakimi służą nauki humanistyczne i społeczne społeczeństwom, jej autor, przewodniczący zarządu ACLS Howard Mumford Jones, tak ocenił wagę tych nauk dla ogółu ludzkości: „Filolog nie ma nadziei współzawodniczyć z fizykiem jądrowym o uznanie czy środki (…), istnieją granice zaniedbania, poniżej których wielkie nacje nie mogą pozwolić sobie zejść, topiąc poparcie dla humanistycznego wykształcenia". Dążeniem rządu, biznesu i fundacji powinno być osiągnięcie „równowagi", bez zabierania przy tym środków przedstawicielom nauk ścisłych czy przyrodniczych, ani „nie odbierając pozycji, którą zdobyli przedstawiciele nauk społecznych, ale pokazując, że jakkolwiek wspaniałe są nauki ścisłe i jakkolwiek wpływowe nauki społeczne, nie stanowią one o całokształcie kultury". Zdaniem Jonesa „myślący przedstawiciele nauk ścisłych i nauk społecznych nigdy nie będą przekonywać, że jest inaczej". Publikacja *One Great Society* służyć miała właśnie tej część opinii publicznej, „zatroskanej o przyszłość amerykańskich wartości, która nie mając dostatecznej wiedzy na temat teorii i praktyki edukacji humanistycznej, pragnęła ją uzyskać"[12].

Publikację *For the Well-Being of All…* także napisano z nadzieją, że przybliży wielką rolę, jaką odegrała Fundacja Rockefellera nie tylko w postępie wiedzy i dostępie do zdobyczy, jakie nauka niosła, ale i w kształtowaniu międzyludzkiego porozumienia czy

[12] Howard Mumford Jones, *One Great Society: Humane Learning in the United States* (New York: Harcourt, Brace, 1959), ix.

współpracy między przedstawicielami instytutów i ośrodków badawczych z różnych dziedzin. W publikacji ukazano skalę zaangażowania, z jaką RF wspierała wysiłki przy odbudowie, zniszczonych po wojnie i pogłębianych przepaściami zimnej wojny, mostów, łączących naukowców i społeczeństwa po obu stronach Atlantyku. RF wspierała odbudowę struktur społeczności naukowej i zaplecza naukowego, otwierając nieprzebrane możliwości naukowej eksploracji, nieograniczanej barierami granic, różnic światopoglądowych, braku środków finansowych czy dostępu do najnowszych publikacji, do dzielenia się wynikami i osiągnięciami badawczymi, przy okazji budując demokratyczną społeczność międzynarodową, decydującą o przyszłym współistnieniu w warunkach pokoju i porozumienia. Podstawą tego miały być właśnie nauki humanistyczne i nauki społeczne. Takie były ideały założycieli i rady nadzorczej Fundacji Rockefellera. Taka wizja przyświecała również i autorce tej publikacji, która zaniepokojona, jak wielu wybitniejszych i szacowniejszych kolegów, pogarszającą się sytuacją w humanistyce, chciała dołożyć drobny kamyczek argumentacji do dyskusji o wartości tej dziedziny nauk dla społeczeństwa, dla cywilizacji i dla międzynarodowej społeczności.

Na tym jakże promieniującym optymizmem i radością obrazie Fundacji Rockefellera pojawia się kilka ciemnych chmur. Przygana należy się samym Rockefellerom. Gdy jakiś osobisty projekt filantropijny członka rodziny spotykał się z brakiem społecznego zrozumienia, czy akceptacji, sprowadzając na głowę pomysłodawcy falę krytyki, przekazywał go do realizacji Fundacji. Planowanie i przeprowadzenie takiego projektu wymagało negocjacji kilku stron, pracowników RF, zarządu i samych zainteresowanych, czy to uniwersytetów czy związków zawodowych, czy grup profesjonalnych, w zależności od dziedziny. RF dawała swobodę, zamykając drzwi przed „niepowołanymi", wścibskimi dziennikarzami. Mimo że te „osobiste" projekty przynosiły ostatecznie wiele korzyści badawczych i społecznych, to jednak to właśnie Fundacja podejmowała je pod wpływem członków rodziny uderzał w jej bezstronność i neutralność. Tak było w przypadku relacji w biznesie, eugeniki, badań nad seksualnością człowieka czy programami populacyjnymi.

Drugim zarzutem wobec RF może być to, że jeśli jakaś dziedzina była nazbyt kontrowersyjna, postępowa, dotykała wrażliwych strun społecznego poczucia moralności, estetyki, wartości religijnych i innych, Fundacja albo powoływała osobną agendę, albo korzystała z pośrednictwa innej organizacji bądź instytucji. Tak było w przypadku nauk społecznych i LSRM. Dopiero po kilku latach, kiedy odbiorcy dojrzeli, Fundacja przejęła program. Taki sposób postępowania był raczej dowodem rozwagi RF, która chciała uniknąć mogących zaszkodzić jej wizerunkowi nietrafionych decyzji.

Krytykę budzi również wspieranie tzw. centrów. W kraju podzielonym na regiony wyłaniano dominujący lub obiecujący ośrodek badawczy i naukowy, służący za wzór i nadający ton innym. W USA były to Harvard, Columbia, Yale, Princeton czy Stanford,

a za granicą London School of Economics, Uniwersytet Sztokholmski czy Deutsche Hochschule für Politik w Berlinie. Współpraca ze sprawdzonymi ośrodkami wiązała się z niewielkim ryzykiem, jakie Fundacja podejmowała, ponieważ w większości powielały one ustalone normy i zasady. Co więcej, nie była to kwestia zwyczajnego *cliché*, a celowa reprodukcja wartości wyznawanych przez założycieli i zarząd RF, klasowych, systemowych oraz ideologicznych. Oczywiście pozostaje pytanie, czy były to wybory przynoszące korzyść, czy stratę dla dobra ogólnoludzkiego, dla Stanów Zjednoczonych, amerykańskiego i światowego społeczeństwa, dla postępu nauki, wiedzy, współpracy na każdej możliwej płaszczyźnie? Odpowiedź jest oczywista – nie. Jakiekolwiek zarzuty postawimy Fundacji i jej pracownikom, saldo końcowe w większości wypadków będzie korzystne i nie jest konieczne cytowanie zasady, że cel uświęca środki. Kilka niepopularnych decyzji podjętych przez Fundację po drodze było niezwykle słusznych i w efekcie przyniosło samej organizacji, ale i odbiorcom, i światu nauki więcej pożytku. Skutkiem tych decyzji były zmiany organizacyjne, najmocniej rzutujące na sekcję nauk społecznych i humanistycznych, na nowe dyscypliny, jak relacje międzynarodowe i studia regionalne oraz studia amerykanistyczne, na nowe techniki, jak granty celowe czy stypendia, a także nowe techniki wyposażania bibliotek czy praca u podstaw z młodym pokoleniem, któremu można było wpajać wartości demokracji. Odejście od wielkiej wizji rozwoju nauk, jak medycyna czy nauki przyrodnicze, na rzecz rozwoju poszczególnych dyscyplin, zamieniając wysiłek wkładany w postęp wiedzy na jej upowszechnianie, spowodowało większą koncentrację środków na mniejszej liczbie przedsięwzięć, bardziej wyspecjalizowanych, skierowanych do mniejszej liczby odbiorców celowych, w nadziei na osiągnięcie rezultatu tsunami[13].

Oceniając rolę, jaką fundacje mogą odgrywać w życiu intelektualnym, należy się zgodzić, że z tej perspektywy rzeczywiście fundacje są strażnikami twórczości lub raczej procesu twórczego. Wyznając własny system wartości, fundacje mogą uznać pewne dokonania za wartościowe lub wartości tej zaprzeczyć. Wartością zwykle faworyzowaną jest strona praktyczna. Możliwość bezpośredniego aplikowania wyników badań w życiu codziennym, realnego zastosowania dla „polepszenia" życia ludzkiego[14] stawiane były ponad wszelkie inne cele. To, czy projekty miały za zadanie wynalezienie nowego leku na chroniczną chorobę, stworzenie lepszych warunków bytowania dla grup nieuprzywilejowanych czy wzmacnianie podstawowych wartości społecznego współistnienia, wyłącznie zależało od decydentów fundacji. Im większe możliwości finansowe i szersze

[13] RAC, RF, RG 3, series 900, box 2, folder 166, Pro-15: General Programs, New Projects and Surveys of Bard Divisions, 1926; Pro-21: RF activities, statement prepared for JDR 3rd, June 1930.

[14] Zob. Lewis A. Coser, *Men of Ideas: A Sociologist's View* (New York: The Free Press Paperbacks, 1997), 345.

zaplecze ludzkie oraz infrastruktura organizacyjna, tym rozleglejszy zakres wyznawanych i pielęgnowanych wartości.

Filantropia jest metodą odpowiadania na nowe wyzwania, które nieustannie pojawiają się w życiu człowieka. Dzięki filantropii możliwe jest przypuszczenie frontalnego ataku na kluczową kwestię społeczną, bez konieczności upewniania się, że przyniesie on oczekiwany rezultat. Tak jest w przypadku nauk ścisłych. Nowe technologie, metody i techniki rozwiązywania wielu problemów życia codziennego, leczenia chorób, przeciwdziałania niekorzystnym uwarunkowaniom klimatycznym, geograficznym, społecznym, zanim stały się powszechne i łatwo dostępne, były jedynie mrzonką fantasty, projektem badawczym szalonego naukowca, hipotezą utopisty, któremu właśnie filantropia otwierała drzwi spełnienia. Przy starcie, kiedy całe otoczenie jest wyłącznie sceptycznie nastawione do projektu, filantropia stawała się dla naukowca paliwem rakietowym. Kiedy planowany projekt nie przynosił zamierzonych efektów, filantropia stawała się bezpiecznym lądownikiem. I tylko kiedy lot w przestworza nauki stawał się realnie możliwy, gwarantując chociaż częściowe powodzenie, filantropię zastąpić mogło finansowanie publiczne.

Nauka jest odpowiedzią na głód wiedzy człowieka, aby go zaspokoić, konieczne są ogromne nakłady finansowe, które filantropia po części oferuje. Filantropi biorą na siebie ogromną odpowiedzialność. Inwestując zasoby finansowe będące w ich posiadaniu, muszą wykazać się wrażliwością na potrzeby ludzkie i zrozumieniem istoty stojących przed nimi wyzwań.

Wartość celów osiągniętych przez Fundację Rockefellera nie jest mierzona posiadanymi i wydawanymi środkami, gdyż nigdy nie dorównają zasobom przeznaczanym na pomoc wewnętrzną i zagraniczną przez rząd amerykański. Efekty osiągane przez Fundację Rockefellera pozostają w dużym stopniu niewymierne, częściej pośrednie i długofalowe. Mimo to, dostrzegając zarówno proces kształtowania motta: *for the well-being of mankind throughout the world*, jak i wysiłek włożony w rzeczywiste promowanie „dobra dla ludzkości na świecie" – warte są poświęconej im w tej publikacji uwagi.

Aneksy

1. Liczba prywatnych fundacji (przyznających granty) raportowanych w spisach fundacji (*foundation directories*) od 1915 do 1964 roku 448
2. Drzewo genealogiczne rodziny Rockefellerów 449
   – pierwsze trzy pokolenia
   – potomkowie Johna D. Juniora i Abby Aldrich Rockefeller – kolejne pokolenia
3. Filantropia Rockefellerów 453
4. Spis dyrektorów sekcji (*divisions*) i programów (1913–1963) 457
5. Lista kluczowych pracowników Fundacji Rockefellera: prezydentów, wiceprezydentów, sekretarzy i skarbników (1913–1963) 458
6. Lista członków rady powierniczej (*trustees*) RF (1913–1963) 459
7. Wartość księgowa *vs*. rynkowa kapitału żelaznego (1913–1963) 461
8. Stypendia (*fellowships*) przyznawane według regionu i dziedziny 463
9. Podsumowanie finansowe za lata 1913–1952 464
10. Liczba stypendiów administrowanych przez inne podmioty (1915–1963) 466
11. Liczba stypendiów administrowanych przez RF według dziedzin (1915–1963) 468
12. Liczba stypendiów (*fellowships*) przyznana według krajów pochodzenia kandydatów przebywających w danym roku na stypendium (1923–1934/1944–1963) 471
13. Środki przyznane przez RF według dziedzin i obszarów działalności na rok rozliczeniowy kończący się 31 grudnia (1913–1963) 474
14. Wartość aktywów, dochód na rok rozliczeniowy kończący się 31 grudnia *vs*. środki przyznane (1913–1963) 477
15. Środki wydatkowane na stypendia (*fellowships*) w danym roku (1915–1963) 479
16. Rynkowa wartość środków przyznanych przez RF w latach 1913–1963 na 2024 rok 481
17. Aplikacje odrzucone (1937–1952) 483
18. Wydatki RF, IEB, LSRM w okresie 22.05.1913–31.12.1933 w podziale na regiony geograficzne 484
19. Wydatki Fundacji Rockefellera 1913–1952 485
   – wydatki RF według wybranej dziedziny, 22.05.1913–31.12.1952
   – wydatki według obszaru geograficznego, 22.05.1913–31.12.1952
20. Tradycja Filantropii według Roberta Paytona 487

Aneks 1. Liczba prywatnych fundacji (przyznających granty) raportowanych w spisach fundacji (*foundation directories*) od 1915 do 1964 roku*

Rok publikacji	Nazwa spisu	Liczba fundacji
1915	*American Foundations*[1]	27
1920	*American Foundations*[1]	54
1924	*American Foundations*[1]	127
1926	*American Foundations*[1]	179
1930	*American Foundations for Social Welfare*[1]	185
1931	*American Foundations and Their Fields*[2]	122
1932	*American Foundations and Their Fields*[2]	129
1934	*American Foundations and Their Fields*[2]	123
1938	*American Foundations for Social Welfare*[1]	188
1939	*American Foundations and Their Fields*, vol. 4[3]	243
1942	*American Foundations and Their Fields*, vol. 5[3]	314
1946	*American Foundations for Social Welfare*[1]	505
1948	*American Foundations and Their Fields*, vol. 6[3]	899
1955	*American Foundations and Their Fields*, vol. 7[4]	4162
1958	*The Foundation Directory*, Edition 1[5]	5202
1962	*The Foundation Directory,* Edition 2[6]	6007
1965	*The Foundation Directory,* Edition 3[7]	6803

[1] Shelby M. Harrison, F. Emerson Andrews, *American Foundations* (New York: Russell Sage Foundation, 1946).

[2] Evans Clark, red., *American Foundations and Their Fields*, vol. 1–3 (New York: Twentieth Century Fund, 1931, 1932, 1934).

[3] Geneva Seybold, *American Foundations and Their Fields*, vol. 4 (New York: Raymond Rich Associates, 1939); vol. 5 (New York: Raymond Rich Associates, 1942); Wilmer Shields Rich, Neva R. Deardorff, red., *American Foundations and Their Fields*, vol. 6 (New York: Raymond Rich Associates, 1948).

[4] Wilmer Shields Rich, red., *American Foundations and Their Fields* (New York: American Foundations Information Service, 1955). Inne źródła podają dużo mniejszą liczbę 1500 fundacji prywatnych.

[5] *The Foundation Directory*, First Edition (1960), podaje dodatkowo liczbę 7 tys. fundacji, które jednak nie mieszczą się w stworzonej przez to centrum definicji fundacji (min. 50 tys. USD aktywów), prowadząc znikomą działalność grantową (powyżej 10 tys. USD).

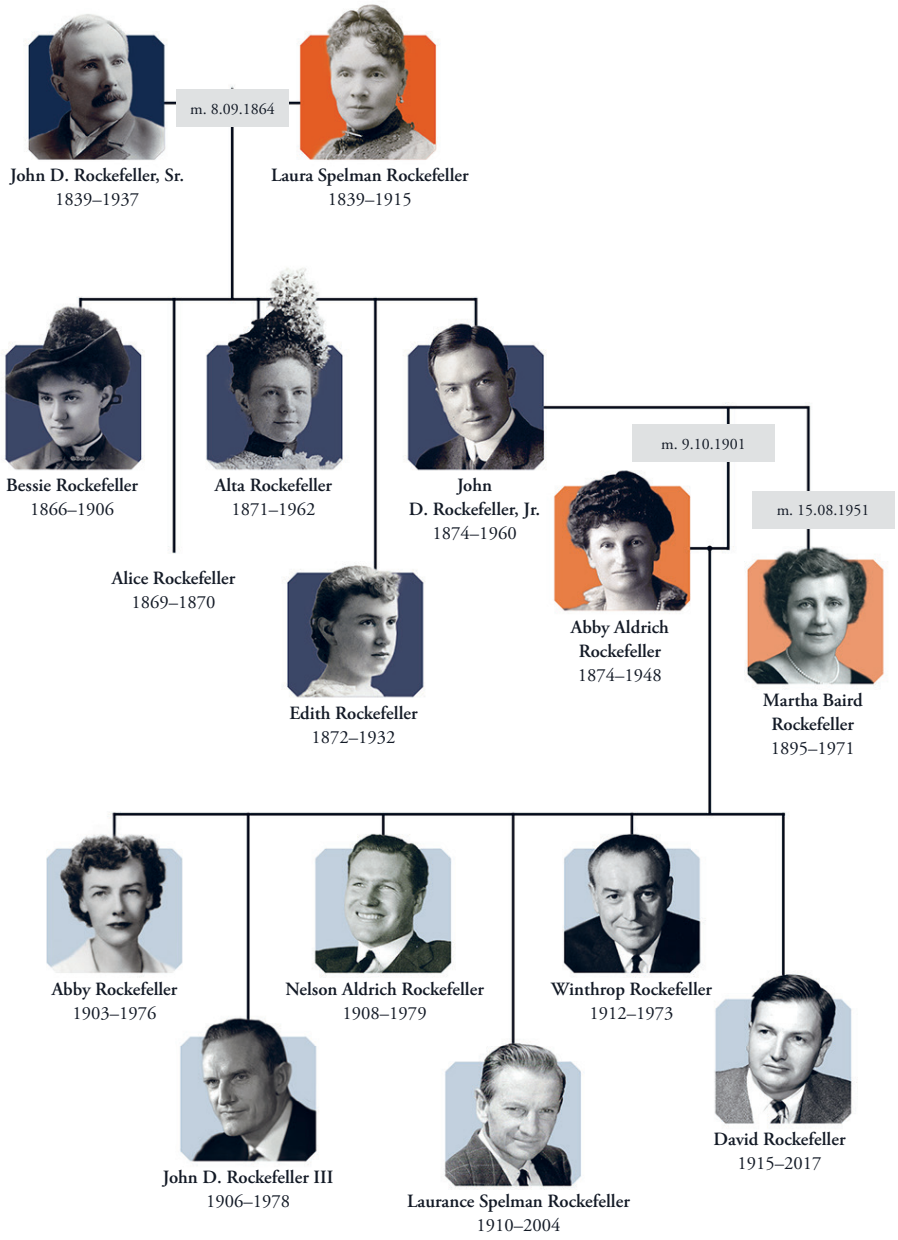
[6] *The Foundation Directory*, Second Edition (1965), minimalny próg to 100 tys. USD aktywów.

[7] *The Foundation Directory*, Third Edition (1967), minimum to 200 tys. USD. Tymczasem w wydaniu 5 z 1975 r. było to 1 mln USD aktywów lub 500 tys. USD wydatkowanych grantów. Prawie połowa z funkcjonujących 22 500 fundacji miała środki nieprzekraczające 50 tys. USD.

* Por. C. Eugene Steuerle, Benjamin Soskis, *Taxes and Foundations: A 50th Anniversary Overview*, 8.02.2020, Tax Policy Center, Urban Institute & Brookings Institution, https://www.urban.org/sites/default/files/publication/103608/taxes-and-foundations-a-50th-anniversary-overview_3.pdf, 3–4 [12.09.2023].

Aneks 2. Drzewo genealogiczne rodziny Rockefellerów

Pierwsze trzy pokolenia

RAC, https://rockarch.org/resources/about-the-rockefellers [20.09.2023].

Potomkowie Johna D. Juniora i Abby Aldrich Rockefeller – kolejne pokolenia

1. **Abigail Aldrich „Babs" Rockefeller** (1903–1976)
   1. (m. 1925 – rozw. 1954) z David M. Milton; 2. (m. 1946 – zm. 1949) z Irving H. Pardee; 3. (m. 1953 – zm. 1974) z Jean Mauzé (2 dzieci, 8 wnucząt, 18 prawnucząt):
   a) **Abigail Rockefeller „Abby" „Mitzi" Milton O'Neill** (1928–2017) m. z George Dorr O'Neill, Sr. (6 dzieci, 18 wnucząt);
   b) **Marilyn Ellen Milton** (1931–1980) m. z William Kelly Simpson:
      – Laura Knickerbacker Simpson (1954–2012),
      – Abigail Rockefeller Simpson (ur. 1958).

2. **John Davison Rockefeller III** (1906–1978)
   (m. 1932) z Blanchette Ferry Hooker (1909–1992) (4 dzieci, 10 wnucząt, 8 prawnucząt):
   a) **Sandra Ferry Rockefeller** (1935–2024);
   b) **John Davison „Jay" Rockefeller IV** (ur. 1937) (m. 1967) Sharon Percy (4 dzieci):
      – **John Davison „Jamie" Rockefeller V** (ur. 1969) m. Emily Tagliabue:
        – Laura Chandler Rockefeller (ur. ok. 2000),
        – Sophia Percy Rockefeller (ur. ok. 2002),
        – **John Davison Rockefeller VI** (ur. 2007),
      – **Valerie Blanchette Rockefeller Wayne** (ur. 1971) 1. (m. 2000 – rozw. ok. 2003) z James Douglas Carnegie; 2. (m. 2004) z Steven William Wayne:
        – Percy Rockefeller Wayne,
        – Lucy Rockefeller Wayne,
        – Davis Rockefeller Wayne,
      – **Charles P. Rockefeller** (ur. 1973),
      – **Justin Aldrich Rockefeller** (ur. 1979) m. z Indré Vengris (2 dzieci);
   c) **Hope Aldrich Rockefeller** (ur. 1938) (m. 1959) z John Spencer:
      – **David „Dave" Hooker Spencer** (ur. 1961),
      – **Benjamin Murray Spencer** (1964–1989),
      – **Theodore Spencer** (ur. 1966);
   d) **Alida Ferry Rockefeller Messinger** (ur. 1948) 1. (m. 1978 – rozw. 1986) z Mark Dayton; 2. małżeństwo z William Messinger:
      – Eric Dayton,
      – Andrew Dayton,
      – córka z 2. małżeństwa.

3. **Nelson Aldrich Rockefeller** (1908–1979)
   1. (m. 1930 – rozw. 1962) z Mary Todhunter Clark; 2. (m. 1963–1979) z Margaretta Large „Happy" Fitler (1926–2015) (7 dzieci, 15 wnucząt):
   a) **Rodman Clark Rockefeller** (1932–2000) 1. (m. 1953 – rozw. 1979) z Barbara Ann Olsen; 2. (m. 1980–2000) z Alexandra von Metzler (4 dzieci):
      – **Meile Rockefeller** (ur. 1955),

- **Peter C. Rockefeller** (m. 1987) z Allison Whipple:
  - William Rockefeller (ur. 1984),
  - Hall Rockefeller (ur. 1987),
  - Lily Rockefeller (ur. 1990),
- Stuart A. Rockefeller,
- Michael S. Rockefeller;

b) **Ann Clark Rockefeller Roberts** (1934–2024) – m. 1. Robert L. Pierson; 2. Lionel R. Coste, Jr.; 3. T. George Harris (4 dzieci, 9 wnucząt, 4 prawnucząt):
- **Clare Marie Pierson** (ur. 1956),
- **Joseph Anthony Pierson** (ur. 1957),
- **Mary Louise Pierson** (1959–2024),
- **Rachel Ann Pierson Gumina** (ur. 1960);

c) **Steven Clark Rockefeller** (ur. 1936) 1. (m. 1959 – rozw. 1970) z Anne-Marie Rasmussen; 2. (m. 1977 – rozw. b/d) z Dori Selene Liles; 3. (m. 1991 – b/d) z Barbara Bellows:
- **Steven Clark Rockefeller, Jr.** (ur. 1960) (3 dzieci),
- **Ingrid Rasmussen Rockefeller** (ur. 1963),
- **Jennifer Rasmussen Rockefeller** (ur. 1964) (4 dzieci),
- **Laura Selene Rockefeller** (ur. 1981);

d) **Mary Clark Rockefeller Morgan** Callard (ur. 1938) 1. (m. 1961–1974) William J. Strawbridge; 2. Thomas B. Morgan (m. 1974 – b/d); 3. David J. Callard:
- Geoffrey Tod Strawbridge (ur. 1963),
- Michael Rockefeller Strawbridge (ur. 1965),
- Sabrina Vaux Strawbridge (ur. 1968);

e) **Michael Clark Rockefeller** (1938–1961);

f) **Nelson Aldrich Rockefeller, Jr.** (ur. 1964);

g) **Mark Fitler Rockefeller** (ur. 1967) (4 dzieci).

4. **Laurance Spelman Rockefeller** (1910–2004)
m. 1934 z Mary French (1910–1997)

a) **Laura Spelman Rockefeller Chasin** (1936–2015) (3 dzieci);

b) **Marion French Rockefeller** (ur. 1938);

c) **Lucy Rockefeller Waletzky** (ur. 1941) (2 dzieci);

d) **Laurance Rockefeller, Jr.** (ur. 1944) (m. 1982) z Wendy Gordon (2 dzieci).

5. **Winthrop Rockefeller** (1912–1973)
1. (m. 1948 – rozw. 1954) z Jievute „Bobo" Paulekiute; 2. (m. 1956 – rozw. 1971) z Jeannette Edris:

a) **Winthrop Paul Rockefeller** (1948–2006) 1. (m. 1971 – rozw. 1979) z Deborah Cluett Sage; 2. (m. 1983–2008) Lisenne Dudderar (8 dzieci):
- Andrea Davidson Rockefeller (ur. 1972),
- Katherine Cluett Rockefeller (ur. 1974),

- Winthrop Paul Rockefeller, Jr. (ur. 1976),
- William Gordon Rockefeller (ur. 1986),
- Colin Kendrick Rockefeller (ur. 1990),
- John Alexander Camp Rockefeller (ur. 1992),
- Louis Henry Rockefeller (ur. 1996),
- Grace Rockefeller – adoptowana córka.

6. **David Rockefeller** (1915–2017)
   (m. 1940) Margaret McGrath (1915–1996):
   a) **David Rockefeller, Jr.** (ur. 1941) 1. (m. 1940, rozw.) Diana Newell-Rowan; 2. (m. 2008) Susan Cohn:
      - Ariana Rockefeller (ur. 1982),
      - Camilla Rockefeller (ur. 1984);
   b) **Abigail Rockefeller** (ur. 1943);
   c) **Neva Goodwin Rockefeller** (ur. 1944) 1. (m. 1966 – rozw. 1981) z Walter J. Kaiser; 2. (m. 1981– zm. 2016) z Bruce Mazlish (1923–2016) (2 dzieci, 3 wnucząt):
      - David Walter Kaiser (1969–2020),
      - Miranda Kaiser (ur. 1971);
   d) **Margaret Dulany „Peggy" Rockefeller** (ur. 1947) (1 dziecko);
   e) **Richard Gilder Rockefeller** (1949–2014) 1. m. z Nancy C. Anderson; 2. m. z Nancy King:
      - Clayton Rockefeller (ur. 1978),
      - Rebecca Rockefeller;
   f) **Eileen Rockefeller** (ur. 1952) m. Paul Growald (2 dzieci).

b/d – brak danych
m. – małżeństwo
rozw. – rozwód
ur. – urodzony
zm. – zmarł

Aneks 3. Filantropia Rockefellerów

3A. Spis fundacji i organizacji wraz z datą utworzenia/przekształcenia/zamknięcia

Uniwersytet w Chicago (1890)
Rockefeller Institute for Medical Research (1901) – od 1965 – Rockefeller University
General Education Board (1902–1953/1964*)
International Education Board (1923–1938)
Rockefeller Sanitary Commission for Eradication of Hookworm Disease (1909–1914)
    International Health Commission (1913–1916)
    International Health Board (1916–1927)
    International Health Division (1927–1951)
Rockefeller Foundation (1913)
China Medical Board (1914)
Bureau of Social Hygiene (1911–1934/1940*)
Laura Spelman Rockefeller Memorial (1918–1929 fuzja z RF)
Spelman Fund of New York (1928–1948)
Colonial Williamsburg (1926)
Rockefeller Center (1928–1939)
Davison Fund (1934–1952)
The Cloisters (1938)
Sealantic Fund (1938–1973 fuzja z RBF)
Rockefeller Brothers Fund (1940)
Jackson Hole Preserve (1940)
American International Association for Economic and Social Development (1946–1968)
International Basic Economy Corporation (1947)
Sleepy Hollow Restoration (1951) – od 1986 – Historic Hudson Valley
The Population Council (1952)
Agricultural Development Council (1953)
The Asia Society (1956)
Ramon Magsaysay Award Foundation (1957)
Martha Baird Rockefeller Fund for Music (1957)
JDR III Fund (1963)
Rockefeller Family Fund (1968)
Greenacre Foundation (1971)
Winrock International (1975)
Winthrop Rockefeller Foundation (1975, przekształcona z powołanej w 1956 Rockwin Fund)
David Rockefeller Fund (1989)
Rockefeller Philanthropy Advisors (2002)

* Koniec działalności/formalne rozwiązanie organizacji.

3B. Podział RF na sekcje (*divisions*) wraz ze zmianą lub konsolidacją

Nauki medyczne, zdrowie, badania populacyjne (*Medical, Health, and Population Sciences*)

Medical Education	1919–1929
Division of Studies	1923–1927
Medical Science	1929–1951
Natural Science	1928–1951
Medicine and Public Health	1951–1955
Medical Education and Public Health	1955–1959
Biological and Medical Research	1955–1959
Medical and Natural Sciences	1959–1970
Biomedical Sciences	1970–1974
Health Sciences	1974–
Population Division/Population Sciences	1978–

Rolnictwo (*Agriculture*)

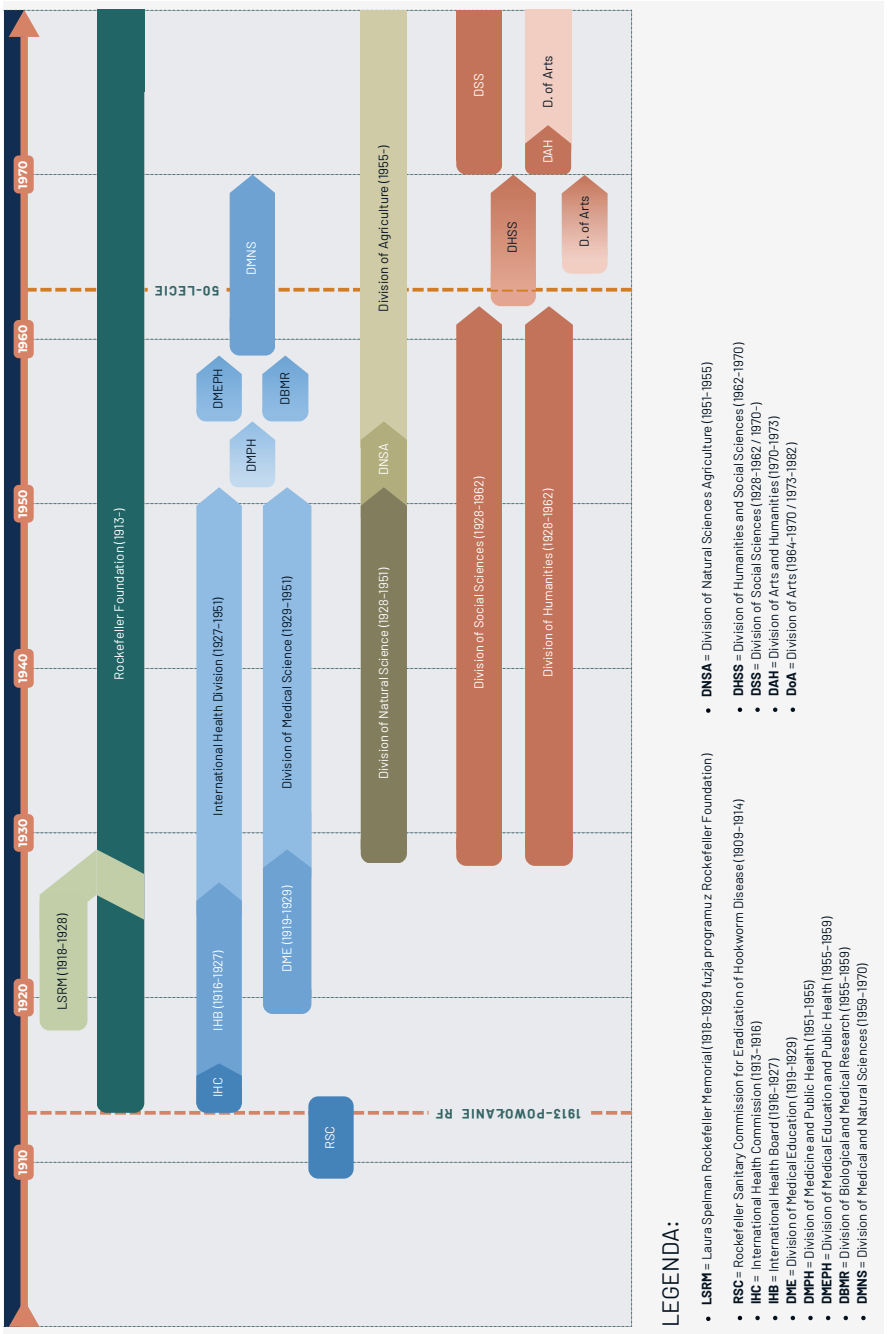
Natural Science and Agriculture	1951–1955
Agriculture	1951–

Sztuka, nauki humanistyczne i społeczne (*Arts, humanities and social sciences*)

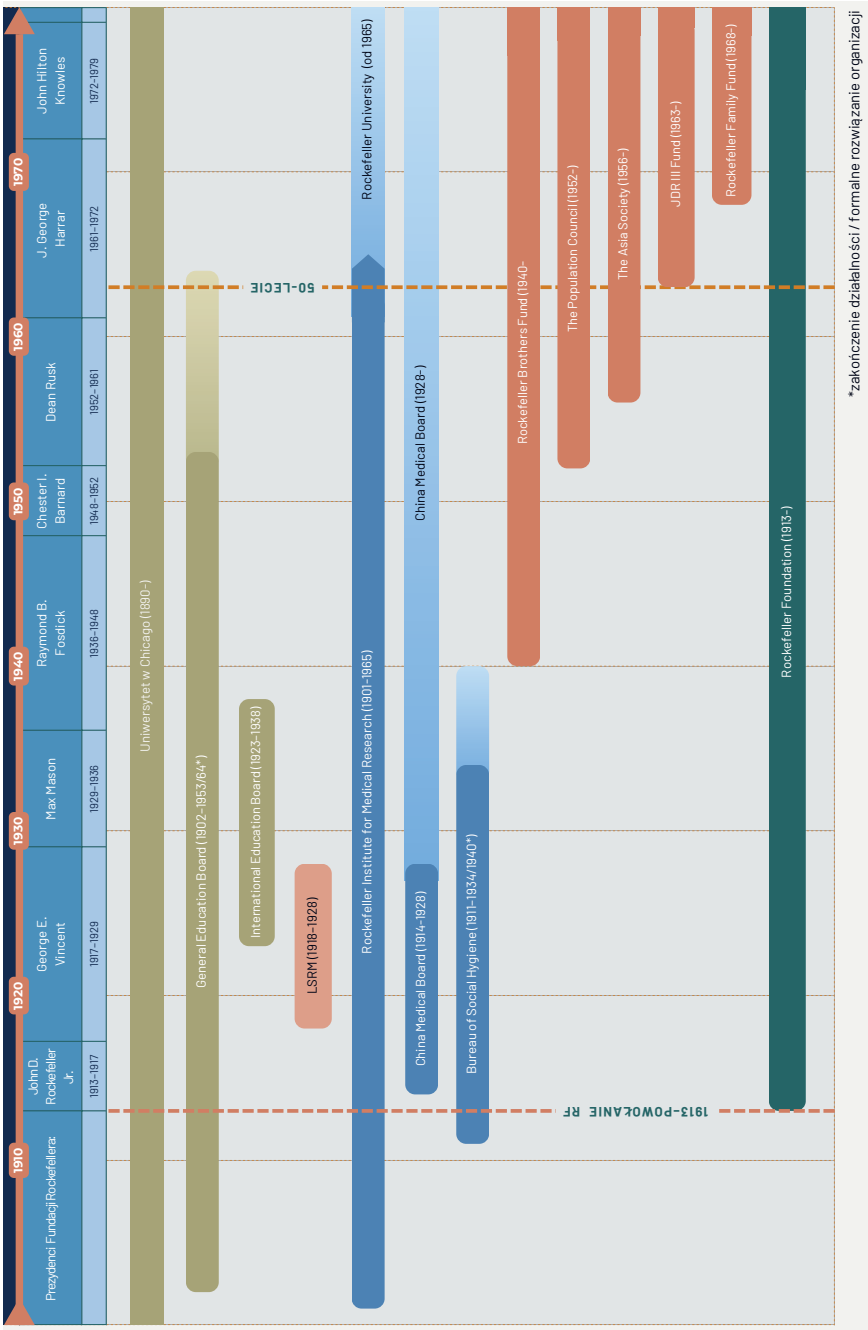
Social sciences	1928–1962
Humanities	1928–1962
Humanities and social sciences	1962–1970
Arts	1964–1970
Arts and humanities	1970–1973
Social sciences	1970–
Arts	1973–1982
Arts and humanities	1983–

Stosunki Międzynarodowe (*International relations*) 1976–

Podział RF na sekcje (*divisions*) wraz ze zmianą lub konsolidacją (prezentacja graficzna)

3C. Organizacja i dokonywane zmiany (oś czasu)

Aneks 4. Spis dyrektorów sekcji (*divisions*) i programów (1913–1963)

Zdrowie Publiczne (***Public Health***)

Wickliffe Rose	1913–1923
Frederick F. Russell	1923–1935
Wilbur A. Sawyer	1935–1944
George K. Strode	1944–1951
Andrew J. Warren	1951–1955
John C. Bugher	1955–1959

Nauki Medyczne (***Medical Sciences***)

Richard M. Pearce	1919–1930
Alan Gregg	1930–1951
Robert S. Morison	1955–1964
John M. Weir	1964–

Nauki Społeczne (***Social Sciences***)

Edmund E. Day	1928–1937
Syndor H. Walker	1937–1938
Joseph H. Willits	1939–1954
Leland C. DeVinney	1954–1955
Norman S. Buchanan	1955–1958
Kenneth W. Thompson	1960–1961
Joseph E. Black	1970–1978
Bernard E. Anderson	1979–

Nauki Przyrodniczne (***Natural Sciences***)

Max Mason	1928–1929
Herman A. Spoehr	1930–1931
Warren Weaver	1932–1951
Warren Weaver (DNSA)	1951–1955
Robert S. Morison	1955–

Nauki Humanistyczne (***Humanities***)

Edward Capps	1929–1930
David H. Stevens	1932–1949
Charles B. Fahs	1949–1962
Joel Colton	1974–1981
Alberta Arthurs	1982

Rolnictwo (***Agricultural Sciences***)

J. George Harrar	1955–1959
Albert H. Moseman	1959–

Nauki Humanistyczne i Społeczne (***Humanities and Social Sciences***)

Kenneth W. Thompson	1962–1964
Joseph E. Black	1964–1970

Aneks 5. Lista kluczowych pracowników Fundacji Rockefellera: prezydentów, wiceprezydentów, sekretarzy i skarbników (1913–1963)

PREZYDENT

John D. Rockefeller, Jr.	1913–1917
George E. Vincent	1917–1929
Max Mason	1929–1936
Raymond B. Fosdick	1936–1948
Chester I. Barnard	1948–1952
Dean Rusk	1952–1961
J. George Harrar	1961–1972

WICEPREZYDENT

Selskar M. Gunn	1927–1931
Roger S. Greene	1927–1929
Edwin R. Embree	1927
Selskar M. Gunn	1932–1941
Thomas B. Appleget	1932–1949
Lindsley F. Kimball	1949–1960
Alan Gregg	1951–1956
Warren Weaver	1955–1959
J. George Harrar	1959–1961
Charles W. Cole	1960–1961
Kenneth W. Thompson	1961–1974
Kenneth Wernimont	1963–1973

SEKRETARZ

Jerome D. Greene	1913–1916
Edwin R. Embree	1917–1924
Norma S. Thompson	1925–1947
Flora M. Rhind	1948–1964

SKARBNIK

Louis G. Myers	1913–1932
Lefferts M. Dashiell	1932–1938
Edward Robinson	1938–1962
Kenneth Wernimont	1962–1967

Aneks 6. Lista członków rady powierniczej (*trustees*) RF (1913–1963)

Przewodniczący Rady Powierniczej (*Chairman of the Board of Trustees*)

John D. Rockefeller, Jr.	1917–1939
Walter W. Stewart	1939–1950
John Foster Dulles	1950–1952
John D. Rockefeller III	1952–1972

Członkowie rady powierniczej (*Trustees*) alfabetycznie (1913–1963)

Agar, John G.	1920–1928	Gasser, Herbert S.	1937–1954
Aldrich, Winthrop W.	1935–1951	Gates, Frederick T.	1913–1923
Angell, James R.	1928–1936	Gifford, Walter S.	1936–1950
Arnett, Trevor	1928–1936	Goheen, Robert F.	1963
Barnard, Chester I.	1940–1952	Greene, Jerome D.	1913–1917, 1928–1939
Bingham, Barry	1958–1963	Hadley, Herbert Spencer	1927
Bowles, Chester	1954–1961	Hardin, Clifford M.	1961–1963
Brace, Lloyd D.	1957–1963	Harrar, J. George	1961–1963
Bradfield, Richard	1957–1961	Harrison, Wallace K.	1951–1961
Bronk, Detlev W.	1953–1963	Hepburn, A. Barton	1914–1922
Bunche, Ralph J.	1955–1963	Hesburgh, Theodore M.	1961–1963
Buttrick, Wallace	1917–1926	Heydt, Charles O.	1913–1917
Claflin, William H.	1950–1958	Hopkins, Ernest M.	1928–1942
Coggeshall, Lowell T.	1960–1963	Houghton, Arthur A., Jr.	1958–1963
Compton, Karl T.	1940–1953	Howland, Charles P.	1928–1932
Davis, John W.	1922–1939	Hughes, Charles E.	1917–1921, 1925–1928
Dickey, John S.	1947–1969	Judson, Harry Pratt	1913–1924
Dillon, C. Douglas	1960–1961	Kellogg, Vernon L.	1922–1934
Dodds, Harold W.	1937–1954	Kerr, Clark	1960–1963
Douglas, Lewis W.	1935–1947, 1950–1960	Kimberly, John R.	1953–1963
Dryfoos, Orvil E.	1960–1963	Loeb, Robert F.	1947–1960
DuBridge, Lee A.	1956–1963	Lovett, Robert A.	1949–1961
Dulles, John Foster	1935–1952	Mason, Max	1930–1936
Edsall, David L.	1927–1936	McCloy, John J.	1946–1949, 1953–1958
Eliot, Charles W.	1914–1917	McKelway, Benjamin M.	1957–1961
Flexner, Simon	1913–1930	Moe, Henry Allen	1944–1960
Fosdick, Harry Emerson	1916–1921	Murphy, Starr J.	1913–1921
Fosdick, Raymond B.	1921–1948	Myers, William I.	1941–1957
Franks, Oliver S.	1961–1963	Parkinson, Thomas I.	1935–1946
Freeman, Douglas S.	1937–1951	Parran, Thomas	1941–1958

Richards, Alfred N.	1937–1941	Strauss, Frederick	1916–1931
Rockefeller, John D.	1913–1923	Sulzberger, Arthur Hays	1939–1957
Rockefeller, John D., Jr.	1913–1940	Swift, Harold H.	1931–1950
Rockefeller, John D., III	1931–1963	Trowbridge, Augustus	1928–1934
Rose, Wickliffe	1913–1928	Van Dunsen, Henry P.	1947–1963
Rosenwald, Julius	1917–1931	Vincent, George E.	1917–1929
Rusk, Dean	1950–1961	Watson, Thomas J., Jr.	1963–1968
Ryerson, Martin A.	1916–1928	Whipple, George H.	1927–1943
Smith, Geoffrey S.	1950–1955	White, William Allen	1923–1935
Sproul, Robert G.	1940–1956	Wilbur, Ray Lyman	1923–1940
Stanton, Frank	1961–1963	Wood, W. Barry, Jr.	1954–1963
Stevens, Robert T.	1952–1953	Woods, Arthur M.	1928–1935
Stewart, Walter W.	1931–1950	Woods, George D.	1961–1963
Stokes, Anson Phelps	1928–1932	Young, Owen D.	1928–1939

Aneks 7. Wartość księgowa *vs*. rynkowa kapitału żelaznego (1913–1963)

Rok	Kapitał żelazny (*principal fund*) wartość księgowa (b)	Kapitał żelazny wartość rynkowa (a)	Wartość księgowa wszystkich aktywów (b)	Wartość rynkowa wszystkich aktywów (b)
1	2	3	4	5
1913	34 579 552	b/d	35 965 384	b/d
1914 (c)	100 320 079	b/d	105 146 764	b/d
1915	101 751 749	b/d	107 202 041	b/d
1916	102 034 447	b/d	108 151 721	b/d
1917	122 293 425	b/d	120 765 865	105 000 000
1918	120 765 865	b/d	125 994 175	b/d
1919	174 186 828	b/d	183 776 432	b/d
1920	179 299 807	b/d	188 222 068	b/d
1921	174 511 957	b/d	206 403 026	b/d
1922	165 321 424	b/d	194 204 924	b/d
1923	165 291 624	b/d	194 874 331	b/d
1924	165 204 624	b/d	199 031 338	b/d
1925	165 291 624	b/d	196 910 902	b/d
1926	165 281 624	b/d	194 081 490	b/d
1927	162 291 624	b/d	192 183 124	b/d
1928	150 291 624	b/d	172 632 613	b/d
1929	147 373 921	b/d	218 290 272	b/d
1930	148 675 978	b/d	214 993 367	b/d
1931	141 375 978	b/d	208 589 076	b/d
1932	147 522 644	b/d	205 192 479	b/d
1933	153 578 785	b/d	198 668 308	b/d
1934	153 609 942	b/d	193 906 368	b/d
1935	153 659 942	b/d	175 781 326	b/d
1936	151 459 942	b/d	172 546 008	b/d
1937	150 259 942	b/d	172 073 541	b/d
1938	148 004 942	b/d	157 339 992	b/d
1939	146 159 942	b/d	156 387 813	b/d
1940	145 068 366	b/d	148 948 591	141 716 725
1941	144 970 630	b/d	157 176 201	153 196 700
1942	145 891 089	b/d	162 595 207	168 702 704

1	2	3	4	5
1943	145 160 334	b/d	163 790 389	195 206 272
1944	144 833 347	b/d	162 586 939	203 933 412
1945	146 473 524	b/d	167 789 939	236 678 996
1946	138 005 205	b/d	167 609 145	236 647 757
1947	118 071 816	198 229 909	152 280 588	232 438 681
1948	114 883 971	b/d	151 390 412	222 723 924
1949	114 884 394	b/d	147 588 489	220 181 242
1950	118 735 747	b/d	152 241 857	270 711 218
1951	131 491 910	315 070 601	163 654 758	347 245 448
1952	137 156 143	336 556 038	164 292 660	363 692 554
1953	141 969 594	318 228 633	173 643 321	345 153 514
1954	156 316 804	442 958 445	187 459 726	474 101 366
1955	162 800 434	547 450 313	196 524 595	581 174 475
1956	162 426 294	565 456 661	204 728 194	650 589 531
1957	142 401 485	492 365 671	200 462 130	550 426 316
1958	135 594 715	578 661 640	197 481 640	640 548 564
1959	130 524 412	518 219 214	196 761 516	584 456 318
1960	129 323 164	469 576 720	191 269 430	531 522 986
1961	120 664 622	553 530 293	181 737 928	614 603 599
1962	173 523 727	568 969 605	204 757 583	600 203 460
1963	170 867 559	683 579 852	233 139 539	720 608 796
Łącznie	7 262 439 121	6 588 853 595	8 829 225 525	9 391 464 558

(a) Na podstawie raportów prezydenta Fundacji Rockefellera na dzień 31 grudnia danego roku.
(b) Na podstawie raportów skarbnika i sekretarza.
(c) Raport za lata 1913–1914 wspólny.

Opracowanie własne na podstawie raportów rocznych Fundacji Rockefellera, zob. spis źródeł na końcu aneksów.

Aneks 8. Stypendia (*fellowships*) przyznawane według regionu i dziedziny

Region	Medycyna i zdrowie publiczne	Nauki przyrodnicze	Nauki społeczne	Nauki humanistyczne	Rolnictwo	Łącznie	
1917–1950							
Afryka i Bliski Wschód	104	5	11	2	0	122	
Europa	1475	799	714	52	49	3089	
Azja i Pacyfik	606	77	108	40	9	840	
Ameryka Północna i Karaiby	1240	187	69	344	12	1852	
Ameryka Łacińska	413	48	2	34	34	531	8%
Łącznie	3838	1116	904	472	104	6434	
1950–1955							
Afryka i Bliski Wschód	22	4	1	19	0	46	
Europa	135	103	72	36	7	353	
Azja i Pacyfik	106	26	45	31	6	214	
Ameryka Północna i Karaiby	33	18	3	27	14	95	
Ameryka Łacińska	60	49	4	1	77	191	21%
Łącznie	356	200	125	114	104	899	

RF, *Annual Report of 1955*, 12.

Aneks 9. Podsumowanie finansowe za lata 1913–1952

Wydatki RF w okresie 22.05.1913–31.12.1952 (USD)

Rok	Na ziemię, budynki i sprzęt	Na fundusz wieczysty i fundusze kapitałowe	Na bieżące wsparcie instytucji, agencji, projektów i *fellowships*	Kwota łączna
1	2	3	4	5
1913–1914	852 202		1 719 701	2 571 903
1915	222 895	1 228 851	1 963 841	3 415 587
1916	369 613	1 921 149	3 744 748	6 035 510
1917	232 991	3 000 000	8 219 979	11 452 970
1918	1 866 547		13 182 539	15 049 086
1919	2 432 552		5 304 833	7 737 385
1920	2 776 830	100 000	4 189 855	7 066 685
1921	1 506 235	1 000 000	5 041 770	7 548 005
1922	2 088 603	9 677 113	4 138 733	15 904 449
1923	1 449 937	2 600 000	4 359 346	8 409 283
1924	1 348 140	1 093 299	4 846 912	7 288 351
1925	3 080 809	344 622	5 683 694	9 109 125
1926	3 631 617	185 820	5 916 268	9 733 705
1927	4 772 074	596 347	5 832 738	11 201 159
1928	2 480 184	13 889 169	5 268 570	21 637 923
1929	2 849 350	3 592 651	12 596 920	19 038 921
1930	4 630 087	850 000	10 246 772	15 726 859
1931	2 628 994	2 604 479	12 242 429	17 475 902
1932	995 896	1 284 821	11 453 766	13 734 483
1933	1 736 178	961 205	12 047 695	14 745 078
1934	805 085	962 694	10 816 345	12 584 124
1935	518 676	1 947 069	10 245 819	12 711 564
1936	365 802	2 122 699	10 877 833	13 366 334
1937	551 208	479 423	9 550 760	10 581 391
1938	791 939	444 011	11 502 772	12 738 722
1939	478 710	1 823 081	10 594 603	12 896 394
1940	312 077	2 450 339	8 000 360	10 762 776
1941	130 960	600 000	9 346 008	10 076 968
1942	19 737	500 000	8 601 468	9 121 205
1943	88 303		6 974 475	7 062 778

1	2	3	4	5
1944	149 808		6 507 760	6 657 568
1945	111 830		7 541 245	7 653 075
1946	29 199		9 774 569	9 803 768
1947	423 571	10 091 855	11 784 919	22 300 345
1948	879 230	153 259	12 738 226	13 770 715
1949	317 253		12 546 220	12 863 473
1950	95 212		12 426 267	12 521 479
1951	46 483	1 500 000	15 259 871	16 806 354
1952	205 027	2 000 000	17 010 650	19 215 677
(a)	48 271 844	70 003 956	340 101 279	458 377 079

(a) Nie zawiera wydatków LSRM przed połączeniem jej z RF.

RF, *Annual Report of 1952*, 16–17.

Aneks 10. Liczba stypendiów administrowanych przez inne podmioty (1915–1963)

Rok	ORGANIZACJA/PROGRAM									Inne podmioty łącznie	Liczba krajów	RF łącznie (Aneks 11)	Wszystkie przyznane *fellowships*	Ogólna liczba aktywnych stypendiów	
	NRC [1]	SSRC	ACLS	CSSRC	BMRC	ASCS	ALA	NTC	Inne instytucje (b)						
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	
1915										b/d	b/d	15	15	15	
1916										b/d	b/d	42	42	42	
1917										1	b/d	60	61	61	
1918										19	b/d	65	84	84	
1919										*	b/d	57	57	57	
1920										71	13	49	120	120	
1921	34								1	35	18	122	157	157	
1922	73									73	23	164	237	237	
1923	113				4				203	320	21	316	636	636	
1924	121				10				4	135	33	729	864	864	
1925	106	15			13				52	186	44	656	842	842	
1926	149	12			14				55	230	48	659	889	889	
1927	143	17			14				77	251	31	732	983	983	
1928	171	17			12				53	253	28	414	667	667	
1929	173	25			13				11	222	33	660	882	882	
1930	194	102			12				16	324	37	665	989	989	
1931	234	95	26		13				19	387	43	689	1076	1076	
1932	198	30	17		15				19	279	b/d	579	858	856	
1933	38	15			13				13	79	35	625	704	704	
1934	216	30	31		12				14	303	b/d	546	849	849	
1935	19	26			13				118	176	b/d	342	518	518	
1936	91	26	15		6	13			14	165	b/d	452	617	669	
1937	76	23	2		7	7			20	135	37	478	613	613	
1938	73	32	2		13	8			18	146	46	446	592	592	
1939	76	48	5		7	8	7		23	174	46	409	583	583	
1940	63	58	27		1	6	8	7		170	36	283	453	453	
1941	66	48				3	7	12		136	34	276	412	412	(a)
1942	59	37				2	3	18		119	29	255	374	374	(a)
1943	32	32								64	b/d	147	211	313	
1944	13	17								30	19	140	170	230	
1945	23	14								37	23	114	151	238	
1946	22	28			8				7	65	16	240	305	305	(d)
1947	132	28			18				6	184	b/d	283	467	584	(c)
1948	96	113	54	4	15				38	320	47	342	662	719	
1949	102	78	69	12	13			2	7	283	49	376	659	659	(e)
1950	50	76	82	16	11			12		247	49	174	421	588	
1951	52	65	61	26	14			24		242	49	214	456	617	
1952	19	31	38	18	6			5		117	49	170	287	496	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1953	31	69	49	34	12			1		196	43	142	338	517
1954	20	61		31	12					124	44	169	293	458
1955	18	52		31	12					113	44	176	289	470
1956	14	69		13	18				35	149	47	256	405	607
1957	14	72		18	13				35	152	53	248	400	684
1958	16	81			13				6	116	51	279	395	696
1959	9	87			12				9	117	49	291	408	747
1960		78			11				7	96	46	234	330	675
1961		56			11				6	73	56	324	397	825
1962		49			11				21	81	58	265	346	804
1963		59			12				22	93	52	276	369	802
	3149	1871	478	203	414	47	25	81	929	7288		15 645	22 933	27 258

NRC – National Research Council, SSRC – Social Science Research Council, CSSRC – Canadian Social Science Research Council, ASCS – American School of Classical Studies, Athens, ALA – Author's League of America, NTC – National Theatre Conference, BMRC – British Medical Research Council (wcześniej Medical Reaserch Council, London), ACLS – Amerian Council of Learned Societies.

(a) W 1941 i 1942 r. ACLS dodatkowo otrzymała środki na odpowiednio 30 i 32 granty, które nie zostały ujęte w ogólnym zestawieniu.

(b) Wśród nich był PUMC (1936), IHB, CMB, Canadian Humanities Research Council, Association for Asian Studies, a od 1962 r. Population Council.

(c) W 1947 r., ze 132 *fellowships* administrowanych przez NRC 99 zostało przeznaczonych dla weteranów II wojny światowej jako pomoc w ich powrocie do przerwanych karier naukowych i prac badawczych (G.I. Bill).
SSRC przyznała jedynie 28 nowych stypendiów, chociaż ogólna liczba administrowanych przez tę organizację stypendiów na 1947 r. wynosiła 159.

(d) W 1946 r. zostało dodatkowo przyznanych 342 stypendiów weteranom wojennym w uzupełnieniu dla G.I. Bill.

(e) Do raportu z 1949 r. wkradł się błąd w kalkulacji i podawana jest błędna suma stypendiów administrowanych przez organizacje zewnętrze; w raporcie jest 273, a powinno być 283, oraz 649, a powinno być 659; zob. s. 352.

[1] Współpraca z NRC rozpoczęta została w 1922 r., kiedy przyznano pierwsze fundusze na stypendia. W latach 1922–1937 łącznie przyznano za pośrednictwem NRC 237 stypendiów.

* Dane niewystarczające do określenia precyzyjnej liczby stypendystów.

Opracowanie własne na podstawie raportów rocznych Fundacji Rockefellera, zob. spis źródeł na końcu aneksów.

Aneks 11. Liczba stypendiów administrowanych przez RF według dziedzin (1915–1963)

Rok	Dziedzina																		Liczba krajów	Łącznie liczba przyznanych w roku stypendiów	Łącznie liczba aktywnych stypendiów w danym roku
	Zdrowie publiczne	IHD	Pielęgniarstwo	Sekcja Badań (DS)	Sekcja Edukacji Medycznej (DME)	Sekcja Nauk Medycznych (DMS)	Sekcja Nauk Przyrodniczych (DNS) (f)	Nauki społeczne	Nauki humanistyczne	Sekcja Medycyny i Zdrowia Publicznego (e) (DMPH)	Sekcja Nauk Przyrodniczych i Rolnictwa (f) (DNSA)	Sekcja Badań Biologicznych i Medycznych (DBMR) (e)	Sekcja Edukacji Medycznej i Zdrowia Publicznego (DMEPH) (e)	Sekcja Nauk Medycznych i Przyrodniczych (DMNS) (e)	Rolnictwo	China program/CMB	Pomoc węgierskim uchodźcom (Hungarian Refugee Program)	Program pomocy dla polskiej nauki (Polish Science Program)			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
1915	15															(b)			b/d	15	15
1916	42															(b)			b/d	42	42
1917	60															(b)			b/d	60	60
1918	65															(b)			b/d	65	65
1919	57															(b)			b/d	57	57
1920	49															(b)			b/d	49	49
1921	(a)	54			16											52			18	122	122
1922	(a)	79			22											63			23	164	164
1923	(a)	130			51											135			21	316	316
1924	(a)	157		23	399			16								150			33	729	729
1925	147	197		52	135			24								101			44	656	656
1926	253	170		62	*			44								130			48	659	659
1927	242	163	41		111			48								127			31	732	732
1928	(a)	201	43					45								125			b/d	414	414
1929	(a)	187	36			108	89	130	*							110			33	660	660
1930	(a)	173	34			102	100 (h)	115	14							127			37	665	665
1931	123 (i)	(a)	35			89	152	133	26							131			43	689	689
1932 (c)	225	(a)	46			*	132	56/ (**167**)	*							120			b/d	579	690
1933	197	(a)	32			101	89	45/ (**163**)	31							130			35	625	743
1934	218	(a)	(d)			80	74	53	31							90			b/d	546	546
1935	(a)	188	(d)			72	83	35	12							140			b/d	342	342
1936	202	(a)	(d)			77	89	84	52							*			b/d	452	504
1937	102	(a)	53			72	95	75	66							15			37	478	478

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
1938	106	(a)	47			68	81	61	73							10			46	446	446
1939	112	(a)	30			60	77	58	68							4			46	409	409
1940	98	(a)	22			37	37	29	53							7			36	283	283
1941	107	(a)	22			53	18	26	41							9			34	276	276
1942	110	(a)	25			42	15	15	39							9			29	255	255
1943	53/ (53)	53/ **(123)**				13/ **(30)**	11/ **(24)**	1/ **(3)**	11/ **(11)**							5			b/d	147	249
1944	*	69/ **(107)**				16/ **(26)**	7/ **(18)**	16/ **(17)**	32/ **(32)**										19	140	200
1945	*	50/ **(115)**				12/ **(26)**	20/ **(28)**	14	18										23	114	201
1946	84	119				77	21	32	26										16	240	240
1947		147				39/ **(75)**	30/ **(56)**	28/ **(29)**	47/ **(93)**										b/d	283	400
1948		130				45/ **(75)**	27/ **(54)**	46/ **(46)**	94										47	342	399
1949		130				70	70	33	73										49	376	376
1950		97				88	74	34	48										49	174	341
1951							51/ **(82)**	33/ **(51)**	33/ **(49)**	97/ **(193)**									49	214	375
1952								28	23	87	32								49	170	379
1953								19/ **(45)**	21/ **(44)**	68/ **(163)**	34/ **(69)**								43	142	321
1954								18/ **(41)**	22/ **(48)**	71/ **(149)**	58/ **(96)**								44	169	334
1955								20/ **(40)**	30/ **(50)**	29/ **(106)**	30/ **(94)**	8/**(8)**	44/ **(44)**		15/ **(15)**				44	176	357
1956								26/ **(46)**	45/ **(75)**	0/**(39)**	0/**(46)**	51/ **(59)**	66/ **(110)**		68/ **(83)**				47	256	458
1957								38/ **(69)**	30/ **(79)**			41/ **(91)**	72/ **(147)**		45/ **(123)**		12/ **(13)**	10/ **(10)**	53	248	532
1958								36/ **(81)**	28/ **(67)**			43/ **(86)**	77/ **(167)**		43/ **(107)**		1/**(11)**	51/ **(61)**	51	279	580
1959								35/ **(79)**	24/ **(60)**					136/ **(285)**	53/ **(111)**		0/**(3)**	43/ **(92)**	49	291	630
1960								34/ **(71)**	27/ **(59)**					123/ **(282)**	48/ **(128)**		0/**(1)**	2/**(38)**	46	234	579
1961								52/ **(111)**	27/ **(74)**					115/ **(264)**	130/ **(298)**			0/**(5)**	56	324	752
1962								**(g)**	88/ **(194)**					78/ **(231)**	99/ **(298)**				58	265	723
1963								**(g)**	71/ **(191)**					84/ **(200)**	121/ **(318)**				52	276	709
	2667	2494/ (2667)	466	137	871	1321/ (1428)	1442/ (1558)	2138/ (2191)	1324/ (1914)	352/ (737)	154/ (337)	143/ (244)	259/ (468)	536/ (1262)	622/ (1481)	1790	13/ (28)	106/ (206)		15 645	20 201

(a) Liczba stypendiów w dziedzinie zdrowie publiczne jest niemożliwa do określenia, niespójna metodologia, brak precyzyjnego stwierdzenia, kto jest administratorem stypendiów: RF czy IHD.

(b) Liczba stypendiów w latach 1915–1920 w raportach podawana jedynie dla programu zdrowia publicznego albo CMB.

(c) Pierwsza liczba oznacza liczbę nowo przyznanych stypendiów, natomiast liczba w nawiasie oznacza liczbę osób przebywających na stypendiach RF w danym roku, łącznie z przyznanymi w latach ubiegłych.

(d) Liczba stypendystów w dziedzinie pielęgniarstwo podawana łącznie z dziedziną zdrowie publiczne lub IHD.

(e) Sekcja Medycyny i Zdrowia Publicznego (Division of Medicine and Public Health – DMPH) została utworzona w 1951 r. po konsolidacji IHD i Sekcji Nauk Medycznych (Division of Medical Sciences – DMS).

Ze względu na wspomnianą restrukturyzację DMPH przyznano granty w 1951 r., chociaż formalnie nie rozpoczęła jeszcze swej działalności, a środki nie zostały wydane przed 31 grudnia tego roku.
W 1955 r. DMPH została podzielona na dwie sekcje: Division of Medical Education and Public Health (DMEPH) i Division of Biological and Medical Research (DBMR).
W 1958 r. obie sekcje połączono w Division of Medical and Natural Sciences (DMNS). W tej formie sekcja funkcjonowała od 1959 do 1970 r.; zob. Aneks 3C.

(f) Sekcja nauk przyrodniczych (DNS) została przemianowana na Sekcję Nauk Przyrodniczych i Rolniczych (DNSA) w 1951 r. W 1955 r. pozostawiono jedynie sekcję rolnictwo.

(g) Liczba przyznanych stypendiów dla nauk humanistycznych i społecznych podana łącznie.

(h) W raporcie z 1930 r. łączna liczba stypendiów dla nauk przyrodniczych za lata 1924–1930 to 570. W poszczególnych raportach nie były one wykazywane w tej dziedzinie; zob. RF, *Annual Report of 1930*, 207.

(i) W raporcie z 1931 r. liczba stypendiów w dziedzinie zdrowia publicznego oszacowana została na 1028 w latach 1917–1931; zob. *Report of 1931*, 117.

* Dane niewystarczające do precyzyjnego określenia liczby stypendystów.

Opracowanie własne na podstawie raportów rocznych Fundacji Rockefellera, zob. spis źródeł na końcu aneksów.

Aneks 12. Liczba stypendiów (*fellowships*) przyznana według krajów pochodzenia kandydatów przebywających w danym roku na stypendium (1923–1934/1944–1963)

Lp.	Kraj	1924–1934	Rok																					Łącznie
			1944	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24
1	Algieria																				1	1	2
2	Argentyna		1	4								3	2	5	4	8	12	9	5	21	23	20	117
3	Australia	34										9	7	8	9	13	13	10	9	6	1	3	88
4	Austria	26										2	3	2			2	3	3	3	1		19
5	Belgia	3			15							3	1	2	2	2	3	3	5	5	3	1	45
6	Birma													1	1	1	1						4
7	Boliwia			5													1	1		4	4	4	19
8	Brazylia		4	14								33	29	43	56	39	27	43	54	62	54	45	503
9	Brytyjskie Indie Zachodnie		4	5									1	1									11
10	Gujana Brytyjska		1																				1
11	Bułgaria	12																					12
12	Cejlon											2	1	1	2	1	3	2	3	5	3	3	26
13	Chile		14	18								11	14	14	18	24	28	24	23	43	49	55	335
14	Chiny	11	6	9								2		2	1	1		1	1	1			24
15	Czechosłowacja	25			23																		23
16	Dania	10		1	31							7	9	4	4	2	2	4	6	4	1	3	78
17	Dominikana			1																			1
18	Egipt											1		2	3	2		1					9
19	Ekwador		2	3								2	1			1	1			1	3	6	20
20	Estonia	5																					
21	Etiopia																			2	6	8	16
22	Filipiny												3	10	20	19	17	25	27	45	39	47	252
23	Finlandia	7		1	12							8	5	2	3	2	3	5	2				43
24	Formoza												3										3
25	Francja	49			16							16	13	10	7	7	4	4	4	3	5	5	94
26	Ghana																1	1	1	3	5	5	16
27	Grecja	3			2											1	1	1					5
28	Gwatemala											1		1	2	2	1	1		1	3	3	15
29	Hiszpania											2	2	1									5
30	Holandia	18		1	19							3	6	5	4	3	3	4	2	1	1	2	54
31	Honduras		1									1	2	1	2	1					1	2	11
32	Indie		3	14								29	22	29	50		60	54	41	66	61	57	486
33	Indonezja												1	2	8	12	9	9	8	13	12	8	82
34	Irak											3	2		3	3	1				2	2	16
35	Iran															1	3	1	3	3	5	3	19
36	Islandia		1	2											2	2				1	1	1	10

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24
37	Izrael															2	2			1	1		6
38	Jamajka											1			3	3	2	3	3	2	5	5	27
39	Japonia											32	36	34	67	95	103	89	91	91	61	48	747
40	Jugosławia	8			15							3							2	2	1		23
41	Kanada	6	16	11								3	3			1	2	2	2	1			41
42	Kenia																			1		2	3
43	Kolumbia		2	9								3	15	19	27	30	38	38	32	79	91	110	493
44	Kongo																					1	1
45	Korea												1	5	5	3	3	4	2	3	5	3	34
46	Kostaryka											1	1	1	3	3		1	2	3	8	9	32
47	Kuba											1	1	1									3
48	Liban											5	6	7	11	13	10	5		2	1		60
49	Libia															1	1						2
50	Litwa	2																					2
51	Łotwa	5																					5
52	Maroko																				1	1	2
53	Meksyk	1	11	17								5	9	19	27	32	32	26	40	78	80	75	451
54	Niemcy	68			1							17	17	13	10	9	7	8	9	10	5	1	107
55	Nigeria																	1	3	9	17	27	57
56	Nikaragua		1	1											2	2				2	2	1	11
57	Norwegia	9			35							5	3	6	5	5	6	6	5	4	7	6	93
58	Nowa Zelandia											2	3	2	2	2	1	1	2	2	1		18
59	Pakistan											4	3	2	3	4	7	4	2	8	11	9	57
60	Peru		3	7								8	14	15	12	8	3	1	3	15	18	27	134
61	Panama			1																			1
62	Polska	26			11											10	61	124	87	52	35	22	402
63	Portugalia			1								5	2	2	3	1	2	3	1	1	1		22
64	Rodezja																				2	2	4
65	Portoryko														2	2	2						6
66	Rumunia	11			1																		1
67	Salwador											2	2					3	3	4	5	4	23
68	Senegal																					1	1
69	Sudan																			1	1	2	4
70	Szwecja	12			15							16	16	9	6	10	7	4	5	2	1		91
71	Szwajcaria	4			3							8	4	4	4	2	3	3	3	3	2		39
72	Syria	3											1	1	1								3
73	Tajlandia														1	1	5	8	8	10	14	18	65
74	Trynidad														2	1	1		1	1	3	3	12
75	Turcja	3										5	5	6	11	25	25	29	21	15	12	16	170
76	Uganda													1	1	1	1			5	7	7	23
77	Urugwaj		2	3								4	6	10	7		2	1	2	4	3	1	45
78	USA	4	24	21								18	23	16	13	14	13	13	8	10	9	8	190
79	Wenezuela		11	15																1	1	1	29
80	Węgry	15														16	14	4	1				35
81	Wietnam																			5	6	2	13

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24
82	Włochy	20			1							9	12	11	4	5	6	11	9	6	3		77
83	Wielka Brytania	92			40							19	17	19	17	16	16	18	15	14	8	3	202
84	ZEA											5				2	2	2	3	4	7	7	32
85	ZPA	2											2	2	2			2	2				10
86	Organizacje międzynarodowe																						0
87	WHO											2	5	6	4	6	7	8	12	6	4	3	63
88	International Cooperation Administration														1			0	1	1			3
89	UN Relief and Works Agency																	1	2	1			4
90	Works Agency																	1					1
91	Institute of Nutrition of Central America and Panama														1								1
92	Dodatkowe stypendia lub nieprecyzujące kraju pochodzenia		33	32												60							125
Liczba ogólna (a)							399	376	341	375	379												1870
Łącznie		494	140	196	240	0	0	0	0	0	0	321	334	357	458	532	580	630	579	752	723	709	8440

W okresie 1914–1934 Australia i Nowa Zelandia podane zostały łącznie; Wielka Brytania i Irlandia – łącznie.

(a) Dla lat 1947–1952 brak cząstkowych danych. Podana jedynie liczba ogólna.

Opracowanie własne na podstawie raportów rocznych Fundacji Rockefellera, zob. spis źródeł na końcu aneksów.

Aneks 13. Środki przyznane przez RF według dziedzin i obszarów działalności na rok rozliczeniowy kończący się 31 grudnia (1913–1963)

Rok	Zdrowie publiczne	Edukacja medyczna/ (DME) (i)	Sekcja badań (DS) (i)	CMB	IHB	Nauki medyczne (DMS) (i)	Nauki przyrodnicze	Nauki społeczne	Nauki humanistyczne	Medycyna i zdrowie publiczne (DMPH) (i)	Nauki przyrodnicze i rolnictwo (DNSA) (i)	Badania biologiczne i medyczne (DBMR) (i)	Edukacja medyczna i zdrowie publiczne (DMEPH) (i)	Nauki medyczne i przyrodnicze (DMNS) (i)	Rolnictwo (g)	Granty ogólne	Inne (c)	Wielkość przyznanych środków (*appropriations*) w danym roku łącznie (j)	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	
1913–1915																		4 033 330	
1916				1 072 429	111 557												2 656 465	3 840 451	
1917	165 090	2 137 156		843 110	856 362												8 198 870	12 200 588	
1918	193 917	175 425		2 196 635	1 341 043												9 567 793	13 474 813	
1919	302 737	60 701		4 054 026	1 924 397		70 000										3 102 160	9 514 021	
1920	433 155	1 014 096		3 911 054	2 420 099		120 000										1 520 402	9 418 806	
1921	984 443	2 500 584		1 854 646	2 338 407		72 100										362 379	8 112 559	
1922	7 547 755	5 113 445		1 433 586	2 850 121		120 000										235 512	17 300 419	
1923	422 000	4 783 038		1 804 721	2 891 177		165 000										313 667	10 379 603	
1924	425 000	2 596 981	1 088 011	1 444 550	3 248 285												185 871	8 988 698	
1925	25 000	3 880 040	725 771	1 474 260	4 245 437												192 666	10 543 174	
1926	12 500	1 974 169	877 648	1 539 913	4 148 810												260 397	8 813 437	
1927	3 785 718	4 097 343															3 340 063	11 223 124	(a)
1928	3 042 339	17 266 153															1 382 246	21 690 738	
1929	2 408 579																16 630 548	19 039 127	(b)
1930	2 769 399					559 418	198 878	642 001								2 067 506	9 491 436	15 728 638	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	
1931	3 586 820					528 363	34 287	126 039								2 887 069	10 314 647	17 477 225	
1932	2 539 057															1 035 344	10 163 457	13 737 858	
1933	3 286 063															699 492	10 768 267	14 753 822	
1934	2 799 296															366 982	9 513 496	12 679 774	
1935	2 443 179															313 859	9 968 401	12 725 439	
1936	2 368 127					1 617 891	1 105 101	3 077 041	3 748 860								1 460 490	13 377 510	
1937	2 206 500					2 392 100	1 144 055	1 962 325	816 920								1 327 797	9 849 697	
1938	2 725 000					5 344 700	2 829 870	3 762 500	999 500							286 092	919 425	16 867 087	
1939	2 000 000					1 927 180	2 005 831	2 027 700	992 180							276 926	975 099	10 204 916	
1940	2 750 000					1 285 034	2 188 180	1 499 000	1 074 780							261 728	840 775	9 899 497	
1941	2 450 000					2 120 700	1 271 535	1 227 279	1 020 770							269 228	880 787	9 240 299	
1942	2 700 000					1 433 710	814 895	1 325 575	982 350							242 858	752 957	8 252 345	
1943	2 450 000					1 529 040	599 150	1 068 130	1 055 410							241 368	741 891	7 684 989	
1944	3 200 000					1 253 170	1 090 460	2 193 160	1 547 670							244 287	770 211	10 298 958	
1945	3 500 000					1 751 850	1 988 570	1 942 400	1 162 900							266 295	718 674	11 330 689	
1946	2 450 000					1 395 985	2 510 140	2 633 677	1 304 200							287 465	8 875 653	19 457 120	(d)
1947	2 250 000					1 521 125	1 670 090	3 051 375	1 508 600							320 374	12 724 494	23 046 058	(e)
1948	3 000 000					1 771 845	2 799 098	2 229 300	1 495 846							362 605	3 244 556	14 903 250	(f)
1949	1 850 000					1 545 935	2 110 835	1 796 625	1 181 580							374 441	2 177 012	11 036 428	
1950	2 326 840					1 240 900	2 092 515	2 122 085	1 491 250							493 127	1 481 247	11 247 964	
1951								4 586 895	1 658 072	3 796 270	3 680 208					646 993	6 790 442	21 158 880	(g)
1952								4 366 835	1 335 075	3 599 698	3 862 150					1 369 720	2 106 877	16 640 355	
1953								3 597 285	1 763 490	3 819 585	5 428 832					151 500	2 010 890	16 771 582	
1954								3 041 530	3 335 267	5 102 796	4 830 220					818 000	1 979 852	19 107 665	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
1955								3 332 155	3 550 330			2 601 860	3 597 470		3 411 950	435 000	2 223 588	19 152 353
1956								3 290 260	5 963 605			5 501 100	4 290 605		4 877 400	2 184 000	3 968 335	30 075 305
1957								3 570 525	10 873 670			5 255 235	8 298 260		5 621 400	6 466 710	2 713 116	42 798 916
1958								4 300 160	3 620 582			6 201 225	4 239 160		6 274 205	3 690 250	3 266 575	31 592 157
1959								4 049 350	4 052 211					12 300 071	6 769 070	3 459 933	3 558 705	34 189 340
1960								3 968 080	4 471 298					10 250 060	6 713 314	4 131 799	3 299 420	32 833 971
1961								4 304 510	4 666 090					9 619 635	8 712 650	5 972 598	3 237 934	36 513 417
1962								(h)	7 095 460					8 056 360	6 129 175	5 283 901	3 482 140	30 047 036
1963								(h)	10 323 936					6 318 220	7 371 750	9 446 356	3 685 810	37 146 072
Łącznie	35 858 340	45 599 131	2 691 430	21 628 930	26 375 695	29 218 946	27 000 590	75 093 797	83 091 902	16 318 349	17 801 410	19 559 420	20 425 495	46 544 346	55 880 914	55 353 806	188 383 495	810 399 500

Wartości przyznawanych środków podawane są do 1951 r. na podstawie raportów sekretarza i skarbnika. Od 1952 r. nie ma już osobnych raportów sekretarza, dlatego wartości podawane są za raportem skarbnika i prezydenta.

(a) W 1927 r. ze względu na restrukturyzację – CMB zyskała niezależność, IHB została rozwiązana podobnie jak DS, funkcje zostały przejęte odpowiednio przez IHD i DME.

(b) Od 1929 r. w raportach wyszczególniane są, poza zdrowiem publicznym, m.in. cele: kształcenie, badania, rozwój, instytuty badawcze, bez wyszczególniania kwot przekazanych na sekcje.

(c) Inne wydatki mogły zawierać granty na program dla IIE, GEB, War Relief, Food Relief for Europe, Special Fund for European Scholars, koszty administracyjne oraz na badania i rozwój, trudne do przypisania w dziedzinie.

(d) Tak duży wzrost w 1946 r. w wysokości przyznanych środków wynika z grantu dla GEB w wysokości 75 mln USD.

(e) GEB otrzymał 1,5 mln USD, CMB – 10 mln USD.

(f) GEB otrzymał 1,5 mln USD.

(g) W 1951 r. GEB otrzymał grant w wysokości 5 001 625 USD.

(h) w 1962 i 1963 r. kwoty przyznane zostały łącznie na nauki społeczne i humanistyczne podobnie jak stypendia.

(i) Zmiany w organizacji sekcji – konsolidacja Sekcji Nauk Medycznych, Zdrowia Publicznego i Nauk Przyrodniczych z Rolnictwem; zob. Aneks 3A, 3B, 3C, legenda Aneksu 11.

(j) Kolorem szarym wyróżniono kwoty wydatków poniżej dostępnych środków dochodu na dany rok. W pozostałych latach kwoty przewyższały dochód, co oznaczało czerpanie z kapitału żelaznego.

Opracowanie własne na podstawie raportów rocznych Fundacji Rockefellera, zob. spis źródeł na końcu aneksów.

Aneks 14. Wartość aktywów, dochód na rok rozliczeniowy kończący się 31 grudnia *vs*. środki przyznane (1913–1963)*

Rok	Wartość księgowa aktywów	Wartość rynkowa aktywów	Dochód roczny od posiadanych aktywów uzyskany w danym roku rozliczeniowym	Wielkość przyznanych środków (*appropriations*) w danym roku łącznie (a)	Kapitał żelazny (*principal fund*)	Dodatkowe środki pozyskane z kapitału żelaznego	Udział procentowy środków przyznanych dla odbiorców z USA	Udział procentowy środków przyznanych dla odbiorców zza granicy
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1913	35 965 384	b/d	1 447 242	346 140	34 579 552			
1914	105 146 764	b/d	5 568 652	1 645 000	100 320 079			
1915	107 202 041	b/d	5 131 050	2 042 190	101 751 749			
1916	108 151 721	b/d	6 226 709	3 840 451	102 034 447			
1917	120 765 865	105 000 000	7 153 852	12 200 588	122 293 425	5 000 000		
1918	125 994 175	b/d	7 610 825	13 474 813	120 765 865			
1919	183 776 432	b/d	7 090 983	9 514 021	174 186 828			
1920	188 222 068	b/d	8 727 730	9 418 806	179 299 807			
1921	206 403 026	b/d	8 702 690	8 112 559	174 511 957			
1922	194 204 924	b/d	8 836 309	17 300 419	165 321 424			
1923	194 874 331	b/d	8 822 879	10 379 603	165 291 624			
1924	199 031 338	b/d	8 191 506	8 988 698	165 204 624			
1925	196 910 902	b/d	8 237 303	10 543 174	165 291 624			
1926	194 081 490	b/d	9 075 022	8 813 437	165 281 624			
1927	192 183 124	b/d	9 221 986	11 223 124	162 291 624	3 000 000		
1928	172 632 613	b/d	9 175 550	21 690 738	150 291 624	12 000 000		
1929	218 290 272	b/d	14 139 949	19 039 127	147 373 921	55 924 581		
1930	214 993 367	b/d	12 435 558	15 728 638	148 675 978			
1931	208 589 076	b/d	11 074 094	17 477 225	141 375 978			
1932	205 192 479	b/d	10 327 352	13 737 858	147 522 644	2 509 833		
1933	198 668 308	b/d	8 257 418	14 753 822	153 578 785	6 064 800		
1934	193 906 368	b/d	8 207 622	12 679 774	153 609 942			
1935	175 781 326	b/d	7 895 855	12 725 439	153 659 942			
1936	172 546 008	b/d	9 497 684	13 377 510	151 459 942	2 200 000		
1937	172 073 541	b/d	9 923 666	9 849 697	150 259 942			
1938	157 339 992	b/d	7 087 106	16 867 087	148 004 942	3 755 000	75	25
1939	156 387 813	b/d	6 627 433	10 204 916	146 159 942	1 845 000	75	25
1940	148 948 591	141 716 725	7 605 342	9 899 497	145 068 366	1 150 000	77	23
1941	157 176 201	153 196 700	8 734 992	9 240 299	144 970 630	600 000	74	26
1942	162 595 207	168 702 704	8 271 037	8 252 345	145 891 089			
1943	163 790 389	195 206 272	8 079 487	7 684 989	145 160 334			

1	2	3	4	5	6	7	8	9
1944	162 586 939	203 933 412	8 209 807	10 298 958	144 833 347		72	28
1945	167 789 939	236 678 996	7 700 535	11 330 689	146 473 524			
1946	167 609 145	236 647 757	8 492 732	19 457 120	138 005 205	9 883 000	64	44
1947	152 280 588	232 438 681	10 011 756	23 046 058	118 071 816	20 000 000	39	61
1948	151 390 412	222 723 924	8 861 149	14 903 250	114 883 971	5 298 120		
1949	147 588 489	220 181 242	10 985 524	11 036 428	114 884 394			
1950	152 241 857	270 711 218	12 828 195	11 247 964	118 735 747		65	35
1951	163 654 758	347 245 448	16 972 914	21 158 880	131 491 910			
1952	164 292 660	363 692 554	16 893 519	16 640 355	137 156 143			
1953	173 643 321	345 153 514	17 586 148	16 771 582	141 969 594			
1954	187 459 726	474 101 366	17 820 713	19 107 665	156 316 804			
1955	196 524 595	581 174 475	19 633 245	19 152 353	162 800 434			
1956	204 728 194	650 589 531	22 369 496	30 075 305	162 426 294			
1957	200 462 130	550 426 316	23 297 131	42 798 916	142 401 485			
1958	197 481 640	640 548 564	22 692 469	31 592 157	135 594 715			
1959	196 761 516	584 456 318	23 044 032	34 189 340	130 524 412			
1960	191 269 430	531 522 986	23 764 531	32 833 971	129 323 164			
1961	181 737 928	614 603 599	23 709 683	36 513 417	120 664 622			
1962	204 757 583	600 203 460	24 233 991	30 047 036	173 523 727	4 381 759		
1963	233 139 539	720 608 796	26 066 960	37 146 072	170 867 559			
Łącznie			602 559 413	810 399 500	7 262 439 121	133 612 093		

Wartości na podstawie raportów sekretarza i skarbnika na dzień 31 grudnia danego roku, w pełnej kwocie (bez liczb po przecinku).

* Wyjątkiem jest pierwszy rok działalności za rok rozliczeniowy 22.05.1913–31.12.1913.

Kolorem szarym zaznaczono lata, w których wydatkowano poniżej kwoty dochodu.

(a) Szczegóły środków przyznanych por. Aneks 13.

Opracowanie własne na podstawie raportów rocznych Fundacji Rockefellera, zob. spis źródeł na końcu aneksów.

Aneks 15. Środki wydatkowane na stypendia (*fellowships*) w danym roku (1915–1963)

Rok	Wartość przyznanych *fellowships*	Dodatkowe środki przyznane w danym roku	Razem	Kwota łącznie *fellowships* wraz z *grant-in-aid*	
1	2	3	4	5	
1915	10 672		10 672		
1916	33 264		33 264		
1917	44 515		44 515		
1918	51 653		51 318		
1919	39 568		39 568		
1920	29 095		29 095		
1921	27 422		27 422		
1922					
1923	302 838		302 838		
1924	585 148		585 148		
1925	792 655		792 655		
1926					
1927					
1928					
1929	494 486			1 088 322	
1930	397 673			1 180 251	
1931	534 983			1 509 502	
1932	604 493			1 516 060	
1933	608 305			1 519 661	
1934	502 307			1 735 817	
1935	444 086			1 410 635	
1936	852 500	357 000	1 210 000		
1937	740 000				
1938	504 000	250 000	754 000		(a)
1939	540 000	235 000	775 000		(b)
1940	589 000		589 000		
1941	594 000		594 000		
1942	585 897		585 897		
1943	618 000		618 000		
1944	285 000	555 000	840 000		(c)
1945	295 000	320 000	615 000		(d)
1946	570 000	800 000	1 370 000		(e)

1	2	3	4	5	
1947	520 000		520 000		
1948	650 000	775 000	1 425 000		(f)
1949	812 000		812 000	1 762 000	
1950	925 000		925 000		
1951	1 010 000		1 010 000		
1952	1 050 000		1 050 000		
1953	1 000 000	475 000	1 475 000		(g)
1954	1 025 000	275 000	1 300 000		(h)
1955	1 175 000	485 000	1 660 000		(i)
1956	1 255 000	700 000	1 955 000		
1957	1 400 000	1 325 000	2 725 000		(j), (k)
1958	1 425 000	1 725 000	3 150 000		(j), (k)
1959	1 375 000	1 325 000	2 700 000		(k)
1960	1 525 000	1 375 000	2 900 000		(k)
1961	2 950 000		2 950 000		
1962	3 200 000		3 200 000		
1963	3 525 000		3 525 000		
Suma	36 498 560	10 977 000	43 149 392	1 762 000	

Puste komórki oznaczają brak wystarczających danych do określenia kwoty, jaką RF przeznaczyła na stypendia administrowane bezpośrednio, a nie przez inne organizacje.

(a) Dodatkowe środki przyznano m.in. dla NRC – 65 tys. USD, ACLS – 15 tys. USD, SSRC – 40 tys. USD.

(b) W ogólnej liczbie mieści się grant na stypendia w wysokości 180 tys. USD dla NRC, 30 tys. USD dla ACLS i 25 tys. USD dla NTC.

(c) W 1944 r. w dziedzinie nauk przyrodniczych dodatkowo przyznano 335 tys. USD dla NRC i 20 tys. USD na program rozwoju matematyki stosowanej na Brown University.

100 tys. USD przyznano w dziedzinie nauk humanistycznych na szkolenia personelu po II wojnie światowej (G.I. Bill) oraz w naukach społecznych – 100 tys. USD dla SSRC.

(d) W 1945 r. dodatkowe granty na *fellowships* zostały przyznane przez RF dla SSRC w wysokości 200 tys. USD, BMRC – 20 tys. USD i w celu realizacji stypendiów dla weteranów (G.I. Bill) – 100 tys. USD.

(e) W 1946 r. SSRC otrzymała 100 tys. USD, ACLS – 150 tys. USD, NRC (łącznie w naukach przyrodniczych i naukach medycznych) 450 tys. USD, a dla weteranów przeznaczono grant zamykający program w wysokości 50 tys. USD.

(f) Granty te obejmowały kwotę 330 tys. USD dla SSRC, 325 tys. USD dla ACLS, 55 tys. USD dla NRC i inne.

(g) W 1953 r. SSRC otrzymała dodatkowo 345 tys. USD, a CSSRC 125 tys. USD.

(h) W 1954 r. RF przyznała dodatkowo 150 tys. USD dla NRC i 125 tys. USD dla BMRC.

(i) W 1955 r. kwotę tę przyznano SSRC na stypendia do wykorzystania do 30.06.1959 r.

(j) W kwocie tej mieścił się m.in. specjalny program na rzecz nauki polskiej (Polish Science Program) w wysokości 175 tys. USD; ponadto w 1948 r. przyznano również 400 tys. USD, a w 1959 r. – 300 tys. USD.

(k) Przyznawano dodatkowe środki na program stypendialny dla mieszkańców Ameryki Łacińskiej, Azji, Bliskiego Wschodu, Afryki; w 1957 r. – 1,15 mln USD, w 1958 r. – 1,325 mln USD.

Opracowanie własne na podstawie raportów rocznych Fundacji Rockefellera, zob. spis źródeł na końcu aneksów.

Aneks 16. Rynkowa wartość środków przyznanych przez RF w latach 1913–1963 na 2024 rok (USD)

Rok	Wielkość przyznanych środków (*appropriations*) w danym roku łącznie	Wartość w 2024 roku
1	2	3
1913	346 140	10 962 778
1914	1 645 000	51 578 646
1915	2 042 190	63 398 474
1916	3 840 451	110 473 920
1917	12 200 588	298 864 841
1918	13 474 813	279 801 368
1919	9 514 021	172 433 656
1920	9 418 806	146 662 389
1921	8 112 559	142 104 841
1922	17 300 419	322 887 606
1923	10 379 603	190 321 857
1924	8 988 698	164 818 028
1925	10 543 174	188 902 350
1926	8 813 437	186 767 860
1927	11 223 124	202 240 695
1928	21 690 738	398 724 416
1929	19 039 127	349 104 105
1930	15 728 638	295 310 358
1931	17 477 225	360 522 957
1932	13 737 858	314 414 445
1933	14 753 822	355 848 568
1934	12 679 774	296 695 357
1935	12 725 439	291 243 500
1936	13 377 510	301 761 979
1937	9 849 697	214 468 944
1938	16 867 087	375 080 949
1939	10 204 916	230 196 475
1940	9 899 497	221 711 963
1941	9 240 299	197 093 692
1942	8 252 345	158 742 716
1943	7 684 989	139 283 984
1944	10 298 958	183 478 277

1	2	3
1945	11 330 689	197 373 049
1946	19 457 120	312 858 516
1947	23 046 058	324 037 910
1948	14 903 250	193 895 611
1949	11 036 428	145 397 056
1950	11 247 964	146 339 279
1951	21 158 880	255 166 327
1952	16 640 355	196 888 680
1953	16 771 582	196 954 906
1954	19 107 665	222 720 080
1955	19 152 353	224 073 954
1956	30 075 305	346 693 078
1957	42 798 916	477 562 794
1958	31 592 157	342 756 320
1959	34 189 340	368 384 852
1960	32 833 971	347 804 930
1961	36 513 417	382 899 962
1962	30 047 036	311 959 869
1963	37 146 072	380 623 418
Łącznie	810 399 500	12 590 292 585

Wielkość przyznanych środków zob. Aneks 14.
Wartości przeliczone na podstawie CPI, *Inflation Calculator*, www.oficialdata.org.

Opracowanie własne na podstawie raportów rocznych RF, zob. spis źródeł na końcu aneksów.

Aneks 17. Aplikacje odrzucone (1937–1952)

Rok	Konferencje i spotkania	Kontynuacja rozpoczętych projektów	Środki zaradcze, teorie, wynalazki	Rozwój instytucji, projektów, materiałów w dziedzinie kultury i edukacji	Europejscy uchodźcy/pomoc wysiedleńcom od 1945 roku	Stypendia (*fellowships/scholarships*), granty	Lokalne instytucje (teatry, szpitale, biblioteki, muzea, kościoły)	Pomoc indywidualna i medyczna	Planowanie powojenne	Projekty zdrowia publicznego	Projekty wydawnicze	Projekty badawcze i programy szkoleniowe	Projekty w dziedzinie sztuk pięknych	Działalność charytatywna	Inne	Łącznie
1936			74	130			229			24	75	270			118	920
1937			116	180			234			41	99	277			103	1050 (a)
1938	8	23	112	222	112	593	204	146		40	97	313			162	2032
1939	22	31	127	247	205	710	218	77	9	42	139	383			249	2459
1940	13	10	79	169	592	468	185	93		33	77	354			339	2412
1941	10	29	94	370	690	451	99	80		66	73	397			19	2378
1942	6	16	70	333	189	229	40	26		15	82	108			7	1121
1943	7	15	48	126	28	200	86	87	41	13	49	152			68	920
1944	7	21	43	90	11	278	85	34		25	43	189			51	877
1945	7	19	37	109	21	382	90	22		22	39	196			84	1028
1946	13	44	59	209	46	681	180	68		30	72	319			118	1839
1947	26	26	70	298	44	1 055	217	111		18	106	414			125	2510
1948	83	55	66	338	48	956	231	158		27	140	452			148	2702
1949	76	44	90	381	56	1 133	255	119		36	184	498		42	103	3017
1950	73	53	51	390		1 064	263	161		31	134	241	359	49	120	2989
1951	38	25	65	306	11	973	340	183		20	105	618	94	48	323	3149
1952	43	52	70	343	8	1 652	353	196		24	112	350	99	18	257	3577
1953																(b)
1954																
Suma	432	463	1 197	4 111	2 061	10 825	3 080	1 561	50	483	1551	5 531	552	157	2 276	34 060

(a) Lista odrzuconych aplikacji w 1937 r. nie zawiera próśb wysyłanych bezpośrednio do centrali lub oficerów czy biur regionalnych, ani też znacznej liczby próśb o pomoc indywidualną i stypendia.

(b) Od 1953 r. począwszy, RF zaprzestała wyszczególniania liczby aplikacji, które odrzucono, czy to w formie ogólnej liczby, czy z wyszczególnieniem.

Opracowanie własne na podstawie raportów rocznych Fundacji Rockefellera, zob. spis źródeł na końcu aneksów.

Aneks 18. Wydatki RF, IEB, LSRM w okresie 22.05.1913–31.12.1933 w podziale na regiony geograficzne (USD)

Region	Fundacja Rockefellera							Łącznie Fundacja Rockefellera	International Education Board				Łącznie International Education Board	LSRM	Łącznie RF + IEB + LSRM
	zdrowie publiczne	nauki medyczne	nauki przyrodnicze	nauki społeczne	nauki humanistyczne	różne	administracja		nauka	rolnictwo	różne	administracja			
Ameryka															
Północna	28 889 388	19 960 814	9 434 259	15 642 062	1 588 836	40 966 364	8 980 772	125 462 495	4 030 671	117 095	4 468 719	421 876	9 038 361	48 124 945	182 625 801
Centralna i Wschodnia	910 397	936						911 333							911 333
Południowa	5 501 747	988 076	8 153			2 500		6 500 476	2 311				2 311		6 502 787
Karaiby (Indie Zachodnie)	1 043 562	68 585						1 112 147							1 112 147
Europa															
Zachodnia	7 283 161	15 529 270	2 981 962	2 148 950	300 501	3 725 370	693 638	32 662 852	2 865 392	3 280 672	1 001 400	279 480	7 426 944	1 747 504	41 837 300
Centralna i Wschodnia	3 273 239	1 276 619	767 633	375 679	41 800	398 345		6 133 315	297 238	420 760	500 000		1 217 998	2 814 349	10 165 662
Niesklasyfikowane	57 938	1 260 652	81 501	69 100	28 378	1 774 544		3 272 113							3 272 113
Liga Narodów	1 487 533			100 425				1 587 958							1 587 958
Afryka	942 643	10 871	6 436	8 154				968 104	2 312	2 450	3 000		7 762		975 866
Azja															
Bliski Wschód	355 792	1 296 063		58 117	219 545	1 415 504		3 345 021						757 614	4 102 635
Daleki Wschód	1 069 313	38 218 717	1 755 718	766 977		80 458	363 241	42 254 424	18 496	22 053	70 241		110 790	1 895 397	44 260 611
Australazja	324 491	450 844	119 033	187 069				1 081 437	16 184	17 153			33 337		1 114 774
Łącznie	51 139 204	79 061 447	15 154 695	19 356 533	2 179 060	48 363 085	10 037 651	225 291 675	7 232 604	3 860 183	6 043 360	701 356	17 837 503	55 339 809	298 468 987

W wydatkach ujęto koszty stypendiów (*fellowships*) liczone jako średni koszt na osobę.

RAC, RF, RG 3.2, series 900, box 22, folder 170, Raymond B. Fosdick, James Rowland Angell, Walter W. Stewart, *Report of the Committee on Appraisal and Plan*, 11.12.1934.

Aneks 19. Wydatki Fundacji Rockefellera 1913–1952

Wydatki RF według wybranej dziedziny, 22.05.1913–31.12.1952 (USD)

Zdrowie publiczne i nauki medyczne	227 981 638
Nauki przyrodnicze i rolnicze	43 335 198
Nauki społeczne	63 775 805
Nauki humanistyczne	26 816 321
	361 908 962

Wydatki według obszaru geograficznego, 22.05.1913–31.12.1952 (USD)

USA	307 731 550
Ameryka Północna (poza USA)	16 404 827
Ameryka Środkowa	1 334 252
Ameryka Południowa	14 752 788
Indie Zachodnie	2 017 058
Europa	69 252 079
Afryka	1 932 248
Bliski Wschód	5 451 195
Daleki Wschód	35 044 412
Australazja	1 613 234
Inne (Liga Narodów, ONZ)	2 803 962
	458 337 605

RF, *Annual Report of 1952*, 16–18.

Aneksy 7, 10–17 opracowanie własne na podstawie poniższych źródeł

Rockefeller Foundation

Annual Report of 1913–14, 9–10, 93–119
Annual Report of 1916, 341–355
Annual Report of 1917, 20, 64, 285–328
Annual Report of 1918, 48, 57, 339–390, 254–257, 263–336
Annual Report of 1919, 45, 61, 297, 349–389
Annual Report of 1920, 36–37, 72–74, 260–262, 293–339
Annual Report of 1921, 72–73, 50–52, 81–84, 339–390
Annual Report of 1922, 56–57, 79–81, 359–417
Annual Report of 1923, 10–11, 352–353, 61–66, 253–256, 287–291, 305–357
Annual Report of 1924, 46–48, 55–56, 64–68, 357–393
Annual Report of 1925, 59–61, 79–85, 105, 241, 270–272, 433–470
Annual Report of 1926, 50–59, 69–73, 334–337, 348, 377–413
Annual Report of 1927, 8, 11–15, 23, 53–55, 229–231, 251–252, 273–286, 299–349
Annual Report of 1928, 13–17, 186–187, 361–411
Annual Report of 1929, 13–21, 176–178, 184–187, 264–277, 287–351
Annual Report of 1930, 14–21, 106–107, 152–155, 171, 207–209, 214–216, 237–239, 259–322
Annual Report of 1931, 10–20, 116–118, 186–191, 223–225, 262–264, 295–260
Annual Report of 1932, 12–21, 150–151, 207–226, 252–255, 267–269, 311–312, 317–386
Annual Report of 1933, 5–14, 107–108, 179–181, 223–225, 244–245, 316, 337–408
Annual Report of 1934, 4–13, 20, 63–67, 104–106, 148–150, 180–183, 240– 241, 273–346
Annual Report of 1935, 5, 60–61, 98–99, 176–179, 201–204, 298–299, 341–343
Annual Report of 1936, 53–57, 63–65, 218–220, 254–255, 337–345, 349–421
Annual Report of 1937, 6–7, 59–60, 68, 291–293, 335–338, 374–375, 381–386
Annual Report of 1938, 5, 71–74, 79–80, 138–139, 184–188, 248–251, 298–302, 343–344, 384–390
Annual Report of 1939, 6, 72–78, 83–84, 146–150, 198–201, 241–243, 289–292, 340–341, 347–348, 380–386
Annual Report of 1940, 64–67, 73–74, 361–368
Annual Report of 1941, 5, 53–55, 61, 324–326
Annual Report of 1942, 5, 44–45, 51–52, 100–102, 132–133, 162–163, 193–195, 233, 255–256, 274–287
Annual Report of 1943, 38–40, 45, 137–138, 150–154, 169–170, 194–195, 214–215, 221–224, 262–298, 343–270
Annual Report of 1944, 19–24, 39–40, 45, 107–110, 170–174, 207–210, 248–249, 262–295, 274, 280–282, 262–295
Annual Report of 1945, 37, 43, 97–98, 132–133, 176–178, 216–217, 250–251, 262, 272, 280, 283, 296
Annual Report of 1946, 5–7, 13, 47–48, 53, 79, 125–127, 172–173, 215–216, 219–221, 250–253, 270–273
Annual Report of 1947, 47, 53, 88–89, 126–128, 171–173, 217–219, 259–261, 279
Annual Report of 1948, 49–52, 57, 110, 203–204, 263–265, 305–309, 330–334, 342–370
Annual Report of 1949, 16–19, 72–73, 102, 351–354, 359–361
Annual Report of 1950, 21–23, 297–310
Annual Report of 1951, 5–6, 92–93, 103, 443–447, 452–455
Annual Report of 1952, 6–8, 16–17, 22, 93–94, 192–194, 297–301, 353–358, 421–422
Annual Report of 1953, 32, 329–334, 331–333, 350–351
Annual Report of 1954, 3–4, 283–286, 304–308
Annual Report of 1955, 8, 192–194, 216–219
Annual Report of 1956, 3–4, 258–261, 290–297
Annual Report of 1957, 3, 271–274, 304–307
Annual Report of 1958, 125, 267–270, 403–406, 440–446
Annual Report of 1959, 3, 267–270
Annual Report of 1960, 7, 299–302, 332–333
Annual Report of 1961, 3, 29–31, 242–244
Annual Report of 1962, 67–68, 70, 240–250
Annual Report of 1963, 62–63, 65, 252–262

Aneks 20. Tradycja Filantropii według Roberta Paytona*

1. Tradycja żywa:
   – wartości nadrzędne,
   – nieustanne przemiany.
2. Filantropia będzie zawsze z nami, gdyż:
   – „dzieje się źle" i ludzie potrzebują pomocy,
   – rzeczywistość zawsze może być lepsza.
3. Potrzeba dostarczania dóbr materialnych:
   – ograniczenia rynku,
   – ograniczenia rządu.
4. Filantropia uosabia dwie wartości:
   – współczucie (dobroczynność),
   – społeczność (filantropia).
5. Dialektyka filantropii:
   – ja i inni,
   – miłość i strach,
   – miłosierdzie i sprawiedliwość,
   – dobrowolny i obligatoryjny,
   – pomoc (*relief*) i rozwój.
6. Czyny miłosierne
   – dla ciała,
   – dla duszy.
7. Metody filantropii:
   – wzajemna pomoc,
   – dawanie wiary we własne siły i samopomoc,
   – bez zobowiązań,
   – mieszana ekonomia (kwestie opieki społecznej – *welfare*).
8. Dynamika filantropii:
   – od impulsu do zwyczaju,
   – od prostej do złożonej,
   – od indywidualnej do zbiorowej,
   – od dobrowolnej do obowiązkowej,
   – od prywatnej do publicznej,
   – od pomocy do rozwoju.
9. Istnieją dwa typy aktywności filantropijnej:
   – organizowanie, rekrutowanie i zbieranie funduszy,
   – dostarczanie usług, ekspertyz, pieniędzy.

---

* Robert Payton, *Philanthropy: Voluntary Action for the Public Good* (New York: American Council on Education/Macmillan Publishing Company, 1988), 38–40, tłumaczenie R.N.

10. Istnieje sześć głównych obszarów aktywności filantropijnej:
    - religia,
    - zdrowie,
    - edukacja,
    - opieka społeczna,
    - kultura,
    - sprawy obywatelskie i społeczności lokalnych.
11. Istnieją dwie kategorie osobistego uczestnictwa:
    - wolontaryjne:
        - expert,
        - non-expert,
    - opłacane:
        - profesjonalne/zarządzające/techniczne,
        - sekretarskie/urzędnicze/serwis – konserwacja

Bibliografia

Źródła archiwalne

Rockefeller Archive Center, Sleepy Hollow, NY, USA

Bureau of Social Hygiene Records
China Medical Board Records
Frederick Gates Papers
General Education Board Records
Institute of International Education Records
International Education Board Records
John Marshall Papers
Joseph H. Willits Papers
Laura Spelman Rockefeller Memorial Records
Officers' Diaries Records
Rockefeller Family Archive:
- John D. Rockefeller, SR. Papers
- John D. Rockefeller 3rd Personal Papers
- Nelson Rockefeller (NAR) Personal Papers
- Office of the Messrs. Rockefeller Records

Rockefeller Brothers Fund Records
Rockefeller Foundation Records
Social Science Research Council Records

Ruth Lilly Special Collections and Archives, Indiana University Purdue University Indianapolis, USA

Commission on Foundations and Private Philanthropy Records, 1949–1970
Commission on Private Philanthropy and Public Needs, 1964–1980
Independent Sector Records, 1971–1996

Roosevelt Institute for American Studies (do 2016 r. Roosevelt Study Center), Middelburg, Holandia

Dwight D. Eisenhower Papers, Part 1: Office Files 1953–61 Eisenhower Administration Series

Źródła drukowane

1. Raporty Fundacji

• General Education Board (GEB)

GEB, *Report of the Secretary, 1916–1917*.

GEB, *The General Education Board: An Account of Its Activities, 1902–1914*.

GEB, *Annual Report of the General Education Board, 1927–1928*. New York: The General Education Board, 1929.

• Rockefeller Foundation (RF)

RF, *Annual Report of 1913–1914*

RF, *Annual Report of 1915*

RF, *Annual Report of 1916*

RF, *Annual Report of 1917*

RF, *Annual Report of 1918*

RF, *Annual Report of 1919*

RF, *Annual Report of 1920*

RF, *Annual Report of 1921*

RF, *Annual Report of 1922*

RF, *Annual Report of 1923*

RF, *Annual Report of 1924*

RF, *Annual Report of 1925*

RF, *Annual Report of 1926*

RF, *Annual Report of 1927*

RF, *Annual Report of 1928*

RF, *Annual Report of 1929*

RF, *Annual Report of 1930*

RF, *Annual Report of 1931*

RF, *Annual Report of 1932*

RF, *Annual Report of 1933*

RF, *Annual Report of 1934*

RF, *Annual Report of 1935*

RF, *Annual Report of 1936*

RF, *Annual Report of 1937*

RF, *Annual Report of 1938*
RF, *Annual Report of 1939*
RF, *Annual Report of 1940*
RF, *Annual Report of 1941*
RF, *Annual Report of 1942*
RF, *Annual Report of 1943*
RF, *Annual Report of 1944*
RF, *Annual Report of 1945*
RF, *Annual Report of 1946*
RF, *Annual Report of 1947*
RF, *Annual Report of 1948*
RF, *Annual Report of 1949*
RF, *Annual Report of 1950*
RF, *Annual Report of 1951*
RF, *Annual Report of 1956*
RF, *Annual Report of 1957*
RF, *Annual Report of 1958*
RF, *Annual Report of 1959*
RF, *Annual Report of 1960*
RF, *Annual Report of 1961*
RF, *Annual Report of 1962*
RF, *Annual Report of 1963*

• **Rockefeller Brothers Fund (RBF)**

RBF, *Annual Review Report of 1941–1950*
RBF, *Annual Review of 1951–1953*
RBF, *Annual Review of 1954–1955*
RBF, *Annual Review of 1956*
RBF, *Annual Review of 1957*
RBF, *Annual Review of 1958*
RBF, *Annual Review of 1959*
RBF, *Annual Review of 1960*

• **Social Science Research Council (SSRC)**

SSRC, *Six Annual Report 1929–1930 with Officers and Committees for 1930–31*. New York, 1930.
SSRC, *Annual Report, 1931–32*. New York, 1932.

• **The Institute of International Education (IIE)**

IIE, *First Annual Report of the Director*. New York, 1920.

IIE, *Thirteenth Annual Report of the Director 1932*. New York, 1.10.1932.

IIE, *Fourth Annual Report of the Director*. New York, 10.02.1923.

IIE, *The Problem of Fellowships for Foreign students in American Universities and Fellowships for American Students in Foreign Universities*. New York, 1.03.1924.

IIE, *Third Annual Report of the Director*. New York, 15.02.1922.

IIE, *Twenty Seventh Annual Report of the Director*. New York, 1.10.1946.

• **International Health Commission (IHC)**

IHC, *Second Annual Report*, 1.01.1915–31.12.1915

• **Laura Spelman Rockefeller Memorial (LSRM)**

LSRM, *Final Report of the Laura Spelman Rockefeller Memorial*. New York, 1933.

• **New York Foundation**

Forty Year Report, 1909–1949. New York, 1952.

• **American Council of Learned Societies (ACLS)**

ACLS, *Bulletin No. 1*. New York: ACLS, 1920.

2. Decyzje Sądu Najwyższego Stanów Zjednoczonych i innych instancji

Brown v. Board of Education of Topeka, 347 U.S. 483 (1954).

Cornell University v. Fiske, 136 U.S. 152 (1890).

Plessy v. Ferguson, 163 U.S. 537 (1896).

Slaughterhouse Cases, 83 U.S. 36 (1873).

Standard Oil of New Jersey v. United States, 221 U.S. 1 (1911).

Tilden v. Green, 28 N.E. 880, 130 N.Y. 29 (1891).

Trustees of Dartmouth Coll. v. Woodward, 17 U.S. 518 (1819).

Vidal v. Girard's Executors, 43 U.S. 127 (1844).

3. Dokumenty administracji i Kongresu USA

Administrative Aspects of United States Foreign Assistance Programs. US Senate, 85th Congress, 1st Sess. Study by the Brookings Institution. Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1957.

An Act to Award a Congressional Gold Medal to Laurance Spelman Rockefeller. Public Law 101–296, 104 Stat. 197–199, U.S. Senate 1853, 101st Congress, 17.05.1990.

An Act to Protect Trade and Commerce Against Unlawful Restraints and Monopolies (*Sherman Antitrust Act*), 26 Stat. 209, 15 U.S.C., 2.07.1890.

Bill S. 6888, 61st Cong., 2nd Session. Hearing before Committee on the District of Columbia on the Bill to Incorporate the Rockefeller Foundation, 2.03.1910.

Commission on Foundations and Private Philanthropy. Peter G. Peterson, *Foundations, Private Giving and Public Policy: Report and Recommendations of the Commission on Foundations and Private Philanthropy*. Chicago: University of Chicago Press, 1970.

Commission on Industrial Relations, 1912–1915. *Final Report and Testimony Submitted to Congres by the U.S. Commission on Industrial Relations,* 64th Congress, 1st Session. Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1916.

Commission on Industrial Relations. *Final Report*. Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1915.

Commission on Industrial Relations. *Hearings and Reports*. Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1915.

Commission on Private Philanthropy and Public Needs. *Giving in America: Toward a Stronger Voluntary Sector: Report.* Washington, D.C.: The Commission, 1975.

Committee on Foreign Affairs. Point Four. Background and Program. International Technical Cooperation Act of 1949. Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, July 1949.

Committee on the Judiciary. House of Representatives. *Hearings on the Nomination of Nelson A. Rockefeller to be Vice President of the United States*. 93rd Cong., 2nd sess. Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1974.

Committee on Ways and Means. House of Representatives. *Hearings on Revenue Revision of 1942*. 77th Congress, 2nd Session, 1942, vol. 1.

Congressional Record, 82nd Congress, 2nd Session, Vol. 98, 1952.

Congressional Record, 83rd Congress, 1st Session, Vol. 99, 1953.

Congressional Record, 84th Congress, 1st Session, Vol. 101, 1955.

Cox, E.E. *Investigation of Certain Educational and Philanthropic Foundations*: Remarks, 1 August 1951. *Congressional Record*, 82nd Congress, 1st Sess., Vol. 97, part 14 (12.07.1951–17.09.1951).

Current Tax Payment Act of 1943 Public Law 68, Ch. 120, 57 Stat. 126, 9.06.1943.

Department of Commerce, Office of Business Economics, *National Income*, 1954 Edition. *A Supplement to the Survey of Current Business*. Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1954.

Department of Treasury. *Commission on Private Philanthropy and Public Needs: Research Papers*, vol. I–V. Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1977.

Elementary and Secondary Education Act (ESEA). Public Law 89–10, 11.04.1965, U.S. Stat, Vol. 79.

Executive Order No. 10668. Amendment of the Executive Order No. 2859 Relating to the National Research Council, 10.05.1956.

Executive Order No. 2859. Defining the Duties and Functions of the National Research Council, 11.05.1918.

Foreign Economic Assistance Act of 1950, P.L. 535, 64 Stat. 198, U.S. House R. 7797, 81st Congress, 2nd Session, appr. 5.06.1950. Title IV: Act for International Development; 64 Stat. 204.

Foreign Relations of the United States (FRUS), 1922, vol. I; 1923, vol. I; 1924, vol. I; 1925, vol. I; 1927, vol. I; 1928, vol. I; 1929, vol. I.

Hospital Survey and Construction Act (Hill-Burton Act). Public Law 79–725, 60 Stat. 1040, 79th US Congress 1946.

House Un-American Activities Committee (HUAC). *Internal Security Act*. Public Law 81–831, 64 Stat. 987, 81st Congress, 1950.

Internal Revenue Code of 1954. Public Law 83–591, 68A Stat. 3, 83rd Congress, 1954.

National Academy of Science. *An Act to Incorporate the National Academy of Sciences*. Senate and HR of the U.S. Congress, 3.03.1863.

National Defense Education Act (NDEA) of 1958. Public Law 85–864, 2.09.1958, HR, 72 Stat. 1580.

National Defense Education Act (NDEA) of 1964. Public Law 88–665, 16.10.1964, U.S. Stat. 78, 1100–1109.

National Foundation on the Arts and the Humanities Act of 1965. P.L. 89–209, 29.09.1965, Stat. 79.

Revenue Act of 1950, Internal Revenue Code, §6033 (b), Ch. 994; §341, 64 Stat. 906, 960.

Select (Cox) Committee to Investigate Tax-Exempt Foundations and Other Organizations. *Final Report.* U.S. House R. 561, 82nd Congress, 2nd Sess. Washington, D.C.: Government Printing Office, 1953.

Select (Cox) Committee to Investigate Tax-Exempt Foundations and Other Organizations. *Hearings.* U.S. House R. 561, 82nd Congress, 2nd Session. Washington, D.C.: Government Printing Office, 1953.

Select House Committee on Small Business. *Chairman's (Patman) Report*. Tax-Exempt Foundations and Charitable Trusts: Their Impact on Our Economy. 87th Congress, 2nd Sess., 31.12.1962.

Senate Subcommittee on Interstate and Foreign Commerce. 80th Congress, 2nd Session, 1948.

Servicemen's Readjustment Act of 1944 (*G.I. Bill*), Public Law 78-346, 58 Stat. 284, 78th US Congress, 22.06.1944.

Special (Reece) Committee to Investigate Tax-Exempt Foundations and Comparable Organizations. *Final Report*. U.S. House R. 2681, 83rd Congress, 2nd Session, 16 Dec. 1953. Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1954.

Special (Reece) Committee to Investigate Tax-Exempt Foundations and Comparable Organizations. *Hearings*. U.S. House R. 217, 83rd Cong., 2nd Session. Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1954.

Special (Reece) Committee to Investigate Tax-Exempt Foundations and Comparable Organizations. *The Report of Norman Dodd*, Director of Research, (1.11.1953–30.04.1954).

Tax Reform Act of 1969, *Hearings on* U.S. House R. 13270, Senate Committee on Finance, 91 Cong., 1969.

Tax Reform Act of 1969, Public Law 91-172, 83 Stat. 487, 91st Congress, 30.12.1969.

The Dodd Report to the Reece Committee on Foundations. New York: Long House, c1954.

The National Science and Technology, Organization, and Priorities Act of 1976, U.S. House R. 10230, 94th Congress, P.L. 94-282.

The Use of Private Contractors in Foreign Aid Programs, Special Committee to Study the Foreign Aid Program, US Senate, 85th Cong., 1st Session. Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1957.

United States Strike Commission, *Report on the Chicago Pullman Strike*. Washington, D.C.: Government Printing Office, 1894.

4. Źródła pamiętnikarskie

Carnegie, Andrew. *The Autobiography of Andrew Carnegie and His Essay the Gospel of Wealth*. New York: Signet Classics, 2006.

Flexner, Abraham. *I Remember: The Autobiography of Abraham Flexner*. New York: Simon and Schuster, 1940.

Ford, Gerald R. *A Time to Heal. The Autobiography.* London: W.H. Allen, 1979.

Fosdick, Raymond B. *Chronicle of a Generation: An Autobiography*. New York: Harper, 1958.

Gates, Frederick T. *Chapters in My Life*. New York: The Free Press, 1977.

Kissinger, Henry. *White House Years*. Boston: Little, Brown and Company, 1979.

Morgan, Mary Rockefeller. *When Grief Calls Forth the Healing: A Memoir of Losing a Twin*. New York: Open Road, 2014.

Rockefeller, David. *Memoirs*. New York: Random House, 2003.

Rockefeller, Eileen. *Being a Rockefeller, Becoming Myself: A Memoir*. New York: Plume, 2013.

Rockefeller, John D. *Random Reminiscences of Men and Events*. New York: Doubleday, Page & Company, 1909.

Stevens, David Harrison. *A Time of Humanities: An Oral History. Recollections of David H. Stevens as Director in the Division of the Humanities, Rockefeller Foundation, 1930–1950*. Narrated to Robert E. Gard by David H. Stevens, red. Robert E. Yahnke. Madison: Wisconsin House Publishers, 1976.

5. Wycinki Prasowe

Chicago Inter-Ocean

Philadelphia Inquirer

The American Legion Magazine

The Independent

The New York Times

The Survey

The Washington Times

6. Piśmiennictwo współczesne

Allen, William H. *Rockefeller: Giant, Dwarf, Symbol*. New York: Institute for Public Service, 1930.

Allstorn, Oliver. *Old Rocky: The World's First Billionaire Centenary, 1839–1939*. Chicago: M.A. Donohue & Company, 1939.

Andrews, F. Emerson. *Corporation Giving*. New York: Russell Sage Foundation, 1952.

Andrews, F. Emerson. *Philanthropic Foundations*. New York: Russell Sage Foundation, 1956.

Andrews, F. Emerson. *Philanthropic Giving*. New York: Russell Sage Foundation, 1950.

American University Union. *American University Union in Europe*. December 1917 – June 1919 (1.06.1919), 3–32.

American University Union. *The American University Union in Europe. An Account of Its Present and Past. A Statement of Its Plans for the Future*. New York: AUU in Europe, 1921.

Ayres, Leonard Porter. *Seven Great Foundations*. New York: Russel Sage Foundation, 1911.

Brown, Marcus. *A Study of John D. Rockefeller: The Wealthiest Man in the World*. Cleveland, Ohio: s.n., 1905.

Butler, Nicholas Murray. „Scientific Research and Material Progress". W: *Addresses Delivered at the Opening of the Laboratories in New York City, 11 May 1906*. New York: Rockefeller Institute for Medical Research, 1906.

Carnegie, Andrew. „The Best Fields for Philanthropy", *The North American Review* 149 (1889), 397: 682–698.

Carnegie, Andrew. „Wealth", *North American Review* 148 (1889), 391: 653–664.

Carnegie, Andrew. *The Gospel of Wealth. And Other Timely Essays*. New York: The Century Co., 1900.

Carnegie, Andrew. „The Three-Legged Stool of Capital, Labor and Management". W: *The Empire of Business*. New York: Doubleday, Page & Co., 1902.

China Medical Commission of the Rockefeller Foundation, *Medicine in China*. [New York]–Chicago: University of Chicago Press, 1914.

Clark, Evans, red. *American Foundations and Their Fields*, vol. 1–3. New York: Twentieth Century Fund, 1931, 1932, 1934.

Coon, Horace. *Money to Burn. Great American Foundations and Their Money*. London–New York: Longmans, Green, and Co., 1938.

Egan, Maurice F., John B. Kennedy. *The Knights of Columbus in Peace and War*. New Haven: Knights of Columbus, 1920.

Engelbrecht, Curt E. *Neighbor John: Intimate Glimpses of John D. Rockefeller*. New York: The Telegraphic Press, 1936.

Flexner, Abraham. *Funds and Foundations: Their Policies Past and Present*. Współpr. Esther S. Bailey. New York: Harper and Brothers Publishers, 1952.

Flexner, Abraham. *Medical Education in the United States and Canada. A Report to the Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching*. „Bulletin No. Four". New York: The Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching, 1910.

Flexner, Abraham. *The American College: A Criticism.* New York: Arno Press, 1969.

Flynn, John T. *God's Gold. The Story of Rockefeller and His Times*. London: George G. Harrap, [1932].

Fosdick, Raymond B. *The War Work of the Rockefeller Foundation: Making the Present Serve the Future*. New York: The Rockefeller Foundation, 1943.

Fosdick, Raymond B. *The Story of the Rockefeller Foundation*. New York: Harper & Brothers, 1952.

Fosdick, Raymond B. *John D. Rockefeller Jr.: A Portrait*. New York: Harper & Brothers Publishers, 1956.

Fosdick, Raymond B. *Adventure in Giving: The Story of the General Education Board*. New York: Harper & Row, 1962.

George, Henry. *Progress and Poverty: An Inquiry into the Cause of Industrial Depressions and of Increase of Want with Increase of Wealth; The Remedy*. Monee, Il.: Vega Publishing, 1879.

Harrar, George. *The Agricultural Program of the Rockefeller Foundation*. New York: The Rockefeller Foundation, 1956.

Harrison, Shelby M., F. Emerson Andrews. *American Foundations for Social Welfare*. New York: Russell Sage Foundation, 1946.

Holliday, Wallace T. *John D. Rockefeller, 1839–1937: Industrial Pioneer and Man.* New York: Newcomen Society of England, American Branch, 1948.

Hubbard, Silas. *John D. Rockefeller and His Career.* New York: Silas Hubbard, 1904.

Hoover, Herbert. *American Individualism*. Garden City, New York: Doubleday, Page & Company, 1922.

International Institute of Intellectual Cooperation. *A Record of a First International Study Conference on the State and Economic Life: With Special Reference to International Economic and Political Relations*, Milan, 23–27.05.1932. Paris: Institute of International Education, 1932.

Josephson, Matthew. *The Robber Barons: The Great American Capitalists, 1861–1901*. New York: Harcourt, Brace and Company, 1934.

Kellogg, Paul U. *Ten Years of the Foreign Policy Association, 1918–1928*. New York: Foreign Policy Association, 1929.

Kelso, Robert W. „Is there a Dividing Line Between the Cases which the Public Agency Should Take over and those which Should be Handed by Private Social Agencies?". *Proceedings of the National Conference of Social Work*, 22–29.06.1921.

Keppel, Frank. *The Foundation. Its Place in American Life*. New York: Macmillan, 1930.

Laski, Harold J. *The Dangers of Obedience and Other Essays*. New York: Harper and Brothers., 1930.

Lindeman, Eduard C. *Wealth and Culture. A Study of One Hundred Foundations and Community Trusts and Their Operations during the Decade 1921–1930.* New Brunswick: Hartcourt, Brace and Company Inc., 1936.

Lloyd, Henry Demarest. *Wealth Against Commonwealth*. New York: Harper & Brothers Publishers, 1894.

Lundberg, Ferdinand. *America's Sixty Families*. New York: Vanguard Press, 1937.

Lundberg, Ferdinand. *The Rich and the Super-Rich: A Study in the Power of Money Today*. New York: Lyle Stuart, 1968.

McClung, C.E. „Biographical Memoir of Vernon Lyman Kellogg, 1867–1937". *NAS Biographical Memoirs* 20 (1938), 9: 243–257. http://www.nasonline.org/publications/biographical-memoirs/memoir-pdfs/kellogg-vernon.pdf [14.07.2023].

Mather, Cotton. *Essays to Do Good Addressed to all Christians, Whether in Public or Private Capacities*. New York: American Tract Society, 1840.

McLaurin, John. *Sketches in Crude Oil*. Harrisburg, Pa.: John J. McLaurin, [1896] 1898.

Pritchett, Henry S. *The First Twenty Years of Carnegie Corporation*. New York: Carnegie Corporation of New York, 1931.

Riis, Jacob. *How the Other Half Lives*. New York: C. Scribner's Sons, 1890.

Rockefeller Brothers Fund, *Prospects for America: The Rockefeller Panel*. Garden City, N.Y.: Doubleday & Co., 1961.

Rockefeller, Nelson. *The Story of Rockefeller Center: An Address*. New York, 1937.

Rockefeller, Nelson A. *The Rockefeller Report on the Americas: The Official Report of a United States Presidential Mission for the Western Hemisphere*. Chicago: Quadrangle Books, 1969.

Rockefeller, Nelson A. *Commission on Critical Choices for Americans, Vital Resources: Reports on Energy, Food, and Raw Materials*. Lexington, Mass.: Lexington Books, 1977.

Rich, Wilmer Shields, Neva R. Deardorff, red. *American Foundations and Their Fields*, vol. 6. New York: Raymond Rich Associates, 1948.

Rusk, Dean. *The Role of the Foundation in American Life*. Claremont: Claremont University College, 1961.

Seybold, Geneva. *American Foundations and Their Fields*, vol. 4–5. New York: Raymond Rich Associates, 1939/1942.

Shotwell, James T. introduction to Edith E. Ware, red. *The Study of International Relations in the United States: Survey for 1934*. New York: Columbia University Press, 1934.

Sinclaire, Upton. *The Jungle*. New York: Doubleday-Sage, 1906.

Spargo, John. *Socialist View of Mr. Rockefeller*. Chicago: Charles H. Kerr & Company, 1905.

Tarbell, Ida M. *The History of the Standard Oil Company*. New York: McClure, Phillips and Co., 1904.

The War Department Commission on Training Camp Activities. Washington, D.C.: The War Department, ca. 1917.

Tocqueville, Alexis de. *Democracy in America*. Garden City, N.Y.: Doubleday, 1969.

Veblen, Thorstein. *The Theory of the Leisure Class*. New York: Macmillan Company, 1899.

Vincent, George E. *The Rockefeller Foundation: Review for 1920. Public Health and Medical Education in Many Lands*. New York, Rockefeller Foundation, 1920.

Weaver, Warren. *U.S. Philanthropic Foundations: Their History; Structure, Management and Record*. New York: Harper & Row, 1967.

Weber, Max. *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. New York: Scribner, 1930.

Winkleman, Barnie F. *John D. Rockefeller, The Authentic and Dramatic Story of the World's Greatest Money Maker and Money Giver*. Chicago: J.C. Winston Company, 1937.

Winkler, John K. *John D. A Portrait in Oils*. New York: Vanguard Press, 1929.

Young, Josiah R. *Satan's Reception of John D., a Satirical Poem*. New York: The Knapp Press, 1907.

7. Pozostałe źródła

Ajschylos. *Prometeusz skowany.* Tłum. Jan Kasprowicz. *Arcydzieła literatury światowej*. Kraków: Wydawnictwo Zielona Sowa, 2003.

American Library Association. International Relations Committee. „ALA's New International Relations Office". *ALA Bulletin* 51 (1957), 6: 445–446.

Arnsberger, Paul, Melissa Ludlum, Margaret Riley, Mark Stanton. „A History of the Tax-Exempt Sector: An SOI Perspective". *Statistics of Income Bulletin* (2006). https://www.irs.gov/pub/irs-soi/tehistory.pdf [12.08.2023].

Arystoteles. *Etyka nikomachejska*. Tłum. Daniela Gromska. *Arytoteles: Dzieła wszystkie*, t. V. Warszawa: PWN, 1996.

Asian Society. „John D. Rockefeller 3rd on the Need for 'Mutual Understanding and Respect' Between East and West". *Excerpts from a speech by Asia Society's founder on May 16, 1967, in New York City*. https://asiasociety.org/john-d-rockefeller-3rd-need-mutual-understanding-and-respect-between-east-and-west [24.08.2023].

Burkhardt, Frederick. „Remarks on the 75th Anniversary of the ACLS". *ACLS Newsletter* 4.2 (1994): 2–3. https://www.acls.org/wp-content/uploads/2021/10/FHBurkhardt_ACLS_Newsletter_4-2_1994.pdf [13.09.2024].

Carnegie, Andrew. „The Gospel of Wealth". W: Andrew Carnegie, *The Autobiography of Andrew Carnegie and His Essay the Gospel of Wealth*. New York: Signet Classics, 2006.

Chabad.org. „Maimonides' Eight Levels of Charity". *Mishneh Torah, Laws of Charity*, 10: 7–14. http://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/45907/jewish/Eight-Levels-of-Charity.htm [27.01.2024].

Colton, Joel, Malcolm Richardson, *The Humanities and „The Well-Being of Mankind". The Humanities and the Rockefeller Foundation Since 1928*, unpublished manuscript. New York, 1982. RAC, 361.706 COL. Library Collection.

Declaration of Independence: A Transcription. National Archives. https://www.archives.gov/founding-docs/declaration-transcript [3.01.2023].

Ernst, Joseph W., red. *„Dear Father" / / „Dear Son". Correspondence of John D. Rockefeller and John D. Rockefeller, Jr.* New York: Fordham University Press, 1994.

Edward C. Elliot, M.S. Chambers. *Charters of Philanthropies: Studies of the Charters of Twenty-Nine American Philanthropic Foundations*. New York: Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching, 1939.

Eliot, Charles W. *Some Roads Toward Peace: A Report to the Trustees of the Carnegie Endowment on Observations Made in China and Japan in 1912*. Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, 1913.

Florino, Joanne, David Bass. *Protecting Your Legacy. A Wise Giver's Guide to Honoring and Preserving Donor Intent*. Washington, D.C.: Philanthropy Roundtable, 2020. https://www.philanthropyroundtable.org/wp-content/uploads/2022/02/protectingyourlegacy.pdf [12.09.2023].

Foundation Center. *The Foundation Directory*, 1st Edition. New York: Russell Sage Foundation, 1960.

Foundation Center. *The Foundation Directory*, 2nd Edition. New York: Russell Sage Foundation, 1965.

Foundation Center. *The Foundation Directory*, 3rd Edition. New York: Russell Sage Foundation, 1967.

Foundation Center. *The Foundation Directory*, 5th Edition. New York: Foundation Center, 1975.

Gramsci, Antonio. *Selections form the Prison Notebooks*. New York: International Publishers, 1971.

Hamilton, Alexander. *The Federalist Papers: No. 1*. The Avalon Project, Documents in Law, History and Diplomacy. http://avalon.law.yale.edu/18th_century/fed01.asp [3.01.2023].

Hawke, David Freeman, red. *The William O. Inglis Interview with John D. Rockefeller, 1917–1920.* New York: Meckler Publishing; Rockefeller Archive Center–19 microfiches and a printed index, 1984.

Historical U.S. Federal Individual Income Tax Rates and Brackets. Tax Foundation. https://taxfoundation.org/data/all/federal/historical-income-tax-rates-brackets [18.08.2023].

Kant, Immanuel. *Uzasadnienie metafizyki moralności*. Tłum. Mścisław Wartenberg (przejrzał i poprawił Roman Ingarden). Warszawa: PWN, 1971.

Kass, Amy A., red. *Giving Well, Doing Good, Readings for Thoughtful Philanthropists*. Bloomington, In.: Indiana University Press, 2008.

Kinsey, Alfred C., Wardell Baxter Pomeroy, Clyde E. Martin, *Sexual Behavior in the Human Male*. Philadelphia: Saunders, 1948.

Koch, Theodore Wesley, Herbert Putnam. *War Service of the American Library Association*. Washington, D.C.: ALA War Service, Library of Congress, 1918.

Mill, John Sturart. *Utylitarizm*. Warszawa: PWN, 1979.

National Academy of Engineering (NAE). *National Academy of Engineering: The First Ten Years.* Washington, D.C.: NAE, 1976.

National Academy of Sciences (NAS). Archives, *Committee for Research in Problems of Sex, 1920–1965*. http://www.nasonline.org/about-nas/history/archives/collections/crps-1920-1965.html [14.07.2023].

National Academy of Sciences (NAS). Archives, *Committees on Biological Effects of Atomic Radiation, 1954–1964*. http://www.nasonline.org/about-nas/history/archives/collections/cbear-1954-1964.html [14.07.2023].

National Academy of Sciences (NAS). Archives, *Committees on Drug Addiction, Drug Addiction (Advisory), and Drug Addiction* & *Narcotics, 1928–1965*. http://www.nasonline.org/about-nas/history/archives/collections/cda-1928-1965.html [14.07.2023].

National Academy of Sciences (NAS). *National Academy of Sciences: The First Hundred Years 1863–1963*. Washington, D.C.: NAS, 1978.

Olson, Steve. „The National Academy of Sciences at 150". *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* (PNAS) 111 (24.06.2014), Suppl. 2: 9364. http://www.pnas.org/content/111/Supplement_2/9327.full.pdf [13.07.2023].

Orosz, Joel J., Cynthia C. Phillips, Lisa Wyatt Knowlton. „Agile philanthropy: Understanding foundation effectiveness". *Philanthropic and Nonprofit Knowledge Management Series Monograph* 1 (2003). https://folio.iupui.edu/bitstream/handle/10244/41/AgilePhilanthropy.pdf?sequence=1 [4.12.2023].

Refugee Scholars, 1936–1940. RAC, RF, RG 1, subgroup 1.1, series 200.GEN. https://iiif.rockarch.org/pdfs/FttzmCizWtisEwUKzDZyoa [19.09.2023].

Refugee Scholars, Dec. 1940–1963. RAC, RF, RG 1, subgroup 1.1, series 200.GEN. https://iiif.rockarch.org/pdfs/fHCCw6VFvdEsbpdf6QWUYZ [17.09.2023].

Robinson, Geroid Tanquary „The Russian Institute, 27.11.1944". RAC. http://rockefeller100.org/items/show/5195 [19.09.2023].

Roosevelt, Theodore. „Address of President Roosevelt at the Laying of the Corner Stone of the Office Building of the House of Representatives Saturday, 14.04.1906 (The Man with the Muck-Rake)".

Salamon, Lester M. *America's Nonprofit Sector: A Primer*. New York: Foundation Center, 1992.

Science. The Endless Frontier. A Report to the President by Vannevar Bush, July 1945. Reprint in celebration of the National Science Foundation's 70th anniversary, 1950–2020. Foreword by France A. Córdova, 14the Director of NSF. https://www.nsf.gov/about/history/EndlessFrontier_w.pdf [25.09.2023].

Science. The Endless Frontier. Report to the President on a Program for Postwar Scientific Research by Vannevar Bush, Director of OSRD. Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1945.

Seneca, Lucius Annaeus. „On benefits". W: *Seneca Six Pack 2: Six More Essential Texts*. Los Angeles: Enhanced Media, 2017.

The Constitution of the United States, XVI Amendment. https://www.gpo.gov/fdsys/pkg/CDOC-110hdoc50/pdf/CDOC-110hdoc50.pdf [18.01.2024].

Torah, Mishneh. „Gifts to the Poor", 10: 7–14. https://www.sefaria.org/Mishneh_Torah,_Gifts_to_the_Poor.10.7-14?lang=bi [27.01.2024].

Truman, Harry S. *Inaugural Address*. Harry S. Truman Library & Museum, 20.01.1949. https://www.trumanlibrary.org/publicpapers/index.php?pid=1030 [11.09.2023].

Trumn, Harry. *Special Message to the Congress on Greece and Turkey: The Truman Doctrine*, 12.03.1947. https://www.trumanlibrary.gov/library/public-papers/56/special-message-congress-greece-and-turkey-truman-doctrine [29.07.2023].

United States Senate. *The Censure Case of Joseph McCarthy of Wisconsin* (30.07.1954). https://www.senate.gov/about/powers-procedures/censure/133Joseph_McCarthy.htm [15.08.2023].

Vincent, Carol Hardy, Elizabeth Rybicki. CRS Report for Congress. *Committee Numbers, Sizes, Assignments, and Staff: Selected Historical Data*. Washington, D.C.: Congressional Research Service, 1.02.1996.

Weaver, Warren. *Max Mason, 1877–1961. A Biographical Memoir by Warren Weaver*. Washington, D.C: National Academy of Sciences, 1964. http://www.nasonline.org/publications/biographical-memoirs/memoir-pdfs/mason-max.pdf [21.08.2023].

Winston, Churchill, *The Sinews of Peace* („Iron Curtain Speech"), https://winstonchurchill.org/resources/speeches/1946-1963-elder-statesman/the-sinews-of-peace [29.07.2023].

Winthrop, John. *A Model of Christian Charity* (1630). https://www.winthropsociety.com/doc_charity.php [28.07.2023].

Encyklopedie i Słowniki

Hinduizm. Encyklopedia PWN. https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/hinduizm;3911771.html [27.06.2023].

Humanism. Merriam-Webster Dictionary. https://www.merriam-webster.com/dictionary/humanism [1.01.2023].

Humanizm. Słownik Języka Polskiego PWN. https://sjp.pwn.pl/slowniki/humanizm.html [1.01.2023].

Konfucjanizm. Encyklopedia PWN. https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/konfucjanizm;3924941.html [27.06.2023].

Philanthropy. Encyclopedia Britannica. https://www.britannica.com/topic/philanthropy [29.01.2023].

Philanthropy. Merriam-Webster. https://www.merriam-webster.com/dictionary/philanthropy [12.01.2023].

Start-up. Encyklopedia Zarządzania, https://mfiles.pl/pl/index.php/Start-up [2.01.2023].

Venture capital. Encyklopedia Zarządzania, https://mfiles.pl/pl/index.php/Venture_capital [2.01.2023].

Opracowania

• Monografie

Aaserund, Finn. *Redirecting Science: Niels Bohr, Philanthropy and the Rise of Nuclear Physics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.

Abels, Jules. *The Rockefeller Billions. The Story of the World's Most Stupendous Fortune*. New York: Macmillan, ca 1965.

Abrahamson, Eric John. *Beyond Charity: A Century of Philanthropic Innovation*. New York: The Rockefeller Foundation, 2013.

Abrahamson, Eric, Sam Hurst, Barbara Shubinski. *Democracy and Philanthropy: The Rockefeller Foundation and the American Experiment*. New York: The Rockefeller Foundation, 2013.

Anderson, Eric, Alfred A. Moss, Jr. *Dangerous Donations: Northern Philanthropy and Southern Black Education, 1902–1930*. Columbia, Mo.: Univ. of Missouri Press, 1999.

Anderson, James D. *The Education of Blacks in the South, 1860–1935*. Chapel Hill: Univ. of North Caroline Press, 1988.

Andrews, Birdie, Mary Brow Bullock. *Medical Transition in Twentieth-Century China*. Bloomington: Indiana Univ. Press, 2014.

Andrews, F. Emerson. *Patman and Foundations: Review and Assessment.* New York: The Foundation Center, 1968. Asian Society. *A Passion for Asia. The Rockefeller Legacy*. New York–Manchester: Hudson Hills Press, 2006.

Balfour, Alan. *Rockefeller Center: Architecture as Theater*. New York: McGraw-Hill, 1978.

Barzun, Jacques. *The American University: How it Runs, Where it is Going*, 2nd ed. Chicago: Univ. of Chicago Press, 1968.

Barzun, Jacques. *The House of Intellect*. New York: Harper & Row, 1959.

Batóg, Włodzimierz. *Wywrotowcy? Komunistyczna Partia USA we wczesnym okresie zimnej wojny (1945–1954)*. Warszawa: Wydawnictwo TRIO, 2003.

Bender, Thomas. *Community and Social Change in America*. New Brunswick, N.J.: Rutgers Univ. Press, 1978.

Berman, Edward H. *The Ideology of Philanthropy: The Influence of the Carnegie, Ford, and Rockefeller Foundations on American Foreign Policy*. Albany: SUNY Press, 1983.

Bliss, Michael. *The Discovery of Insulin*. Chicago: University of Chicago Press, 1982.

Bonner, Thomas Neville. *Iconoclast: Abraham Flexner and a Life in Learning*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2002.

Bowers, John Z. *Western Medicine in a Chinese Palace: Peking Union Medical College, 1917–1951.* Philadelphia, Penn.: William F. Fell for the Josiah Macy Jr. Foundation, 1972.

Boyer, Paul S. *Oxford Companion to United States History*. New York: Oxford University Press, 2001.

Bremner, Robert H. *American Philanthropy*. Chicago: The University of Chicago Press, 1960.

Brilliant, Eleanor L. *Private Charity and Public Inquiry. A History of Filer and Peterson Commissions*. Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press, 2000.

Brinkley, Alan. *The Publisher. Henry Luce and His American Century*. New York: A.A. Knopf, 2010.

Brown, E. Richard. *Rockefeller Medicine Men: Medicine and Capitalism in America*. Berkeley: University of California Press, 1979.

Bullock, Mary Brown. *An American Transplant: The Rockefeller Foundation and Peking Union Medical College*. Berkley and Los Angeles: University of California Press, 1980.

Bullock, Mary Brown. *The Oil Prince's Legacy: Rockefeller Philanthropy in China*. Washington, D.C.: Woodrow Wilson Center Press/Stanford: Stanford University Press, 2011.

Butterfield, Samuel Hale. *U.S. Development Aid – An Historic First: Achievements and Failures in the Twentieth Century*. Westport, Conn.: Praeger Publishers, 2004.

Callahan, David. *The Givers: Wealth, Power, and Philanthropy in a New Gilded Age*. New York: Knopf, 2017.

Carnoy, Martin. *Education as Cultural Imperialism*. New York: D. McKay Co., 1974.

Chernow, Ron. *Tytan. Życie Johna D. Rockefellera*. Warszawa: Wydawnictwo Magnum, 1998.

Chernow, Ron. *Titan: The Life of John D. Rockefeller, Sr*. New York: Vintage Books, 2004.

Chester, Barnard. *The Rockefeller Foundation Directory of Fellowship Awards for the years 1917–1950*. New York: RF, 1950.

Cobbs, Elizabeth. *The Rich Neighbor Policy: Rockefeller and Kaiser in Brazil*. New Haven: Yale University Press, 1992.

Cochrane, Rexmond C. *The National Academy of Sciences: The First 100 Years, 1863–1963*. Washington, D.C.: NAS, 1978.

Coleman, James S., David Court. *University Development in the Third World: The Rockefeller Foundation Experience*. Oxford: Pergamon, 1993.

Collier, Peter, David Horowitz. *The Rockefellers: An American Dynasty.* New York: Holt, Rinehart and Winston, 1976.

Colwell, Mary A. *Private Foundations and Public Policy: The Political Role of Philanthropy*. New York: Garland, 1993.

Coon, Horace. *Money to Burn. Great American Foundations and Their Money*. New Brunswick, London: Transaction Publishers, 1990.

Corner, George W. *A History of the Rockefeller Institute, 1901–1953. Origins and Growth*. New York: Rockefeller Institute Press, 1964.

Coser, Lewis A. *Men of Ideas: A Sociologist's View*. New York: The Free Press Paperbacks, 1997.

Coysh, Joanne. *Human Rights Education and the Politics of Knowledge*. London, New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2017.

Critchlow, Donald T. *The Brookings Institution, 1916–1953. Expertise and the Public Interest in a Democratic Society*. DeKalb, Ill.: Northern Illinois University Press,1985.

Cull, Nicholas John. *The Cold War and United States Information Agency: American Propaganda and Public Diplomacy, 1945–1989*. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 2010.

Cuninggim, Merrimon. *Private Money and Public Service. The Role of Foundations in American Society*. New York: McGraw-Hill Book Company, 1972.

Curti, Merle. *American Philanthropy Abroad: A History*. New Brunswick: Rutgers University Press, 1963.

Curti, Merle, Roderick Nash. *Philanthropy in the Shaping of American Education*. New Brunswick: Rutgers University Press, 1963.

Delanty, Gerard. *Challenging Knowledge: The University in the Knowledge Society*. Philadelphia: The Society for Research into Higher and Open University Press, 2001.

DeVoto, Bernard. *The Easy Chair*. Boston: Houghton Miffin, 1955.

Diamond, Sigmund. *Compromised Campus. The Collaboration of Universities with the Intelligence Community, 1945–55*. New York, Oxford: OUP, 1992.

Doherty, Thomas. *Cold War, Cool Medium: Television, McCarthyism, and American* Culture. New York: Columbia University Press, 2003.

Domosławski, Artur. *Ameryka Zbuntowana. Siedemnaście dialogów o ciemnych stronach imperium wolności*. Warszawa: Świat Książki, 2007.

Donahue, John D. *The Privatization Decision: Public Ends, Private Means*. New York: Basic Books, 1989.

Dowie, Mark. *American Foundations: An Investigative History*. Cambridge, MA: MIT Press, 2001.

Duggan, Stephen, Betty Drury. *The Rescue of Science and Learning: The Story of the Emergency Committee in Aid of Displaced Foreign Scholars*. New York: The Macmillan Company, 1948.

Edsel, Robert M., Bret Witter. *The Monuments Men: Allied Heroes, Nazi Thieves and the Greatest Treasure Hunt in History*. New York: Little, Brown and Company, 2009.

Ellwood, David. *Rebuilding Europe: Western Europe, America, and Postwar Reconstruction*. London: Longman's, 1992.

Engerman, David C. *Know Your Enemy: The Rise and Fall of America's Soviet Experts*. New York: Oxford University Press, 2009.

Espejel, Carlos. *The Nelson A. Rockefeller Collection of Mexican Folk Art*. San Francisco: The Mexican Museum, 1987.

Ettling, John. *The Germ of Laziness: Rockefeller Philanthropy and Public Health in the New South*. Cambridge: Harvard University Press, 1981.

Farish, Matthew. *The Contours of American's Cold War* Minneapolis: University of Minnesota Press, 2010.

Farley, John. *To Cast Out Disease: A History of the International Health Division of the Rockefeller Foundation, 1913–1951*. Oxford: Oxford University Press, 2004.

Fedunkiw, Marianne. *Rockefeller Foundation Funding and Medical Education in Toronto, Montreal, and Halifax*. Montreal: McGill-Queen's University Press, 2005.

Ferguson, Mary E. *China Medical Board and Peking Union Medical College: A Chronicle of Fruitful Collaboration, 1914–1951*. New York: China Medical Board of New York, 1970.

Finletter, Thomas K. *Power and Policy*. New York: Harcourt, Brace and Company, 1954.

Fisher, Donald. *Fundamental Development of the Social Sciences: Rockefeller Philanthropy and the United States Social Science Research Council*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1993.

Fleck, Christian. *A Transatlantic History of the Social Sciences: Robber Barons, the Third Reich and the Invention of Empirical Social Research*. London: Bloomsbury Academic, 2011.

Fleishman, Joel L. *The Foundation: A Great American Secret: How Private Wealth is Changing the World*. New York: Public Affairs, 2009.

Fleishman, Joel L., J. Scott Kohler, Steven Schindler. *Casebook for the Foundation: A Great American Secret*. New York: Public Affairs, 2007.

Fogel, Robert William. *The Fourth Great Awakening & the Future of Egalitarianism*. Chicago, London: University of Chicago Press, 2000.

Folsom, Burton W. *The Myth of the Robber Barons: A New Look at the Rise of Big Business in America*. Herndon: Young America's Foundation, 2010.

Foucault, Michel. *Power/Knowledge*. New York: Pantheon, 1977.

Fox, William T.R. *The Superpowers: The United States, Britain, and the Soviet Union – Their Responsibility for Peace*. New York: Harcourt, Brace and Company, 1944.

Frankel, Charles. *The Neglected Aspect of Foreign Affairs. American Educational and Cultural Policy Abroad*. Washington, D.C.: The Brookings Institution, 1965.

Fremont-Smith, Marion R. *Foundations and Government. State & Federal Law & Supervision*. Hartford, Conn.: Russell Sage Foundation, 1965.

Fremont-Smith, Marion. *Philanthropy and the Business Corporation*. New York: Russell Sage Foundation, 1965.

Friedman, Max Paul. *Nazis and Good Neighbors: The United States Campaign against the Germans of Latin America in World War II*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

Frumkin, Peter. *Strategic Giving. The Art and Science of Philanthropy*. Chicago: Chicago University Press, 2006.

Gasman, Marybeth, Noah D. Drezner, Edward Epstein, Tyrone Freeman, and Vida L. Avery. *Race, Gender, and Leadership in Nonprofit Organizations.* New York: Polgrave Macmillan, 2011.

Geiger, Roger L. *To Advance Knowledge: The Growth of American Research Universities, 1900–1940*. New York: Oxford University Press, 1986.

Gellhorn, Walter F. *Security, Loyalty, and Science*. Ithaca: Cornell University Press, 1950.

Gellman, Irwin F. *Good Neighbor Diplomacy: United States Policies in Latin America, 1933–1945*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1979.

Geremek, Bronisław. *Litość i szubienica: dzieje nędzy i miłosierdzia*. Warszawa: Czytelnik, 1989.

Gitelman, Howard M. *Legacy of the Ludlow Massacre: A Chapter in American Industrial Relations*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1988.

Gołębiowski, Marek. *Dzieje kultury Stanów Zjednoczonych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2004.

Goodstein, Judith R. *Millikan's School: A History of the California Institute of Technology*. New York: W.W. Norton & Company, 1991.

Gould, Lewis L. *America in the Progressive Era, 1890–1914*. Harlow: Pearson Education, 2001.

Grant, Peter. *The Business of Giving. The Theory and Practice of Philanthropy, Grantmaking and Social Investment*. London: Palgrave Macmillan, 2012.

Gray, George W. *Education on an International Scale*. New York: Harcourt, Brace and Company, 1941.

Green, David. *The Containment of Latin America: A History of the Myths and Realities of the Good Neighbor Policy*. Chicago: Quadrangle Books, 1971.

Greer, William. *The Plague Killers*. New York: Charles Scribner's, 1969.

Grose, Peter. *Continuing the Inquiry. The Council on Foreign Relations from 1921 to 1996*. New York: CFR, 1996. https://cdn.cfr.org/sites/default/files/book_pdf/Continuing_The_Inquiry.pdf [1.06.2023].

Hagedorn, Herman. *Brookings: A Biography*. New York: Macmillan, 1936.

Hall, Peter Dobkin. *Inventing the Nonprofit Sector and Other Essays on Philanthropy, Voluntarism, and Nonprofit Organizations*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 1992.

Hammack, David C., Helmut K. Anheier. *A Versatile American Institution: The Changing Ideals and Realities of Philanthropic Foundations*. Washington, D.C.: Brookings Institution Press, 2013.

Hanson, Elizabeth. *The Rockefeller University Achievements: A Century of Science for the Benefit of Humankind, 1901–2001*. New York: The Rockefeller University Press, 2000.

Harley, John Eugene. *International Understanding: Agencies Educating for a New World*. Stanford: Stanford University Press, 1931.

Harper, Tim, Sunil S. Amrith. *Histories of Health in Southeast Asia: Perspectives on the Long Twentieth Century*. Bloomington: Indiana University Press, 2014.

Harr, John Ensor, Peter J. Johnson. *The Rockefeller Century: Three Generations of America's Greatest Family*. New York: Charles Scriber's Sons, 1988.

Harr, John Ensor, Peter J. Johnson. *The Rockefeller Conscience: An American Family in Public and in Private*. New York: Charles Scribner's Sons, 1991.

Hawke, David Freeman. *John D. The Founding Father of the Rockefellers*. New York: Harper & Row, 1980.

Hawks, John. *For a Good Cause? How Charitable Institutions Become Powerful Economic Bullies*. Secaucus: Carol Publishing Group, 1997.

Hayes, Walter. *Henry: A Life of Henry Ford II*. New York: Grove Press, 1990.

Hiltzik, Michael. *Iron Empires. Robber Barons, The Railroads, and the Making of Modern America*. Boston: Houghton Mufflin Harcourt, 2020.

Hoffman, Carl. *Savage Harvest: A Tale of Cannibals, Colonialism, and Michael Rockefeller's Tragic Quest for Primitive Art*. New York: William Morrow, 2014.

Hofstadter, Richard. *Social Darwinism in American Thought*. New York: George Braziller, [1944] 1959.

Hofstadter, Richard. *The Progressive Movement: 1900–1915*. New York: Simon and Schuster, [1963] 1986.

Hogan, Michael. *The Marshall Plan: America, Britain, and the Reconstruction of Western Europe, 1947–1952*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.

Iriye, Akira. *The Globalizing America, 1913–1945*. Vol. III: *The Cambridge History of American Foreign Relations*. Cambridge: Cambridge University Press, 1993.

Jones, Howard Mumford. *One Great Society: Humane Learning in the United States*. New York: Harcourt, Brace, 1959.

Jordan, Wilbur Kitchener. *Philanthropy in England, 1480–1660. A Study of the Changing Pattern of English Social Aspirations*. London, New York: Toutledge, 1959.

Joyce, Henry. *Tour of Kykuit: The House and Gardens of the Rockefeller Family*. Tarrytown, N.Y.: Historic Hudson Valley Press, 1994.

Kargon, Robert A. *The Rise of Robert Millikan: Portrait of a Life in American Science*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1982.

Karl, Barry Dean. *Charles E. Merriam and the Study of Politics*. Chicago: Chicago University Press, 1974.

Kay, Lily. *The Molecular Vision of Life: Caltech, the Rockefeller Foundation, and the Rise of the New Biology*. New York: Oxford University Press, 1993.

Kellermann, Henry J. *Cultural Relations as an Instrument of US Foreign Policy: The Educational Exchange Program between the United States and Germany, 1945–1954*. Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1978.

Kępski, Czesław. *Idea miłosierdzia a dobroczynność i opieka*. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2003.

Kent P., Donald. *The Refugee Intellectual: The Americanization of the Immigrants of 1933–1941*. New York: Columbia University Press, 1953.

Kert, Bernice. *Abby Aldrich Rockefeller. The Woman in the Family*. New York: Random House, 1993.

Khan, Sabith, Shariq Siddiqui. *Islamic Education in the United States and the Evolution of Muslim Nonprofit Institutions*. Northampton, Mass.: Edward Elgar Publishing, 2017.

Kiger, Joseph Charles. *Operating Principles of the Larger Foundations.* New York: Russell Sage Foundation, 1954.

Kiger, Joseph Ch. *Philanthropic Foundations in the Twentieth Century*. Westport, Conn.: Greenwood Press, 2000.

Kirk, John. *Winthrop Rockefeller: From New Yorker to Arkansawyer, 1912–1956*. Fayetteville: The University of Arkansas Press, 2022.

Kohler, Robert E. *Partners in Science: Foundations and Natural Scientists, 1900–1945*. Chicago: Chicago University Press, 1991.

Kramer, Michael, Sam Roberts. *I Never Wanted to Be the Vice-President of Anything*. New York: Basic Books Inc., 1976.

Krige, John. *American Hegemony and the Postwar Reconstruction of Science in Europe*. Cambridge, Mass.–London, England: MIT Press, 2006.

Krinsky, Carol Herselle. *Rockefeller Center*. New York: Oxford University Press, 1978.

Krohn, Claus-Dieter. *Intellectuals in Exile: Refugee Scholars and the New School for Social Research*. Amherst: University of Massachusetts Press, 1994.

Kuisel, Richard F. *Seducing the French: The Dilemma of Americanization*. Berkeley, Los Angeles, Oxford: University of California Press, 1993.

Kuklick, Bruce. *Blind Oracles: Intellectuals and War from Kennan to Kissinger*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2013.

Kutz, Myer. *Rockefeller Power: America's Chosen Family*. New York: Simon and Schuster, 1974.

Kuźma-Markowska, Sylwia. *Zdrowe matki, chciane dzieci. Ruch kontroli urodzeń w stanie Illinois (1923–1941)*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2009.

Kuźma-Markowska, Sylwia. *Dziecko, rodzina i płeć w amerykańskich inicjatywach humanitarnych i filantropijnych w II Rzeczypospolitej*. Warszawa: WUW, 2018.

La Berge, Ann E. Fowler. *Mission and Method: The Early Nineteenth-Century French Public Health Movement*. Cambridge: CUP, 1992.

LaGamma, Alisa, Joanne Pillsbury, Eric Kjellgren, Yaëlle Biro. *The Nelson A. Rockefeller Vision. Arts of Africa, Oceania, and the Americas*. New York: The Metropolitan Museum of Art, 2014.

Lagemann, Ellen Condliffe. *Private Power for the Public Good. A History of the Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching*. Middletown, Conn.: Wesleyan University Press, 1983.

Lagemann, Ellen Condliffe. *The Politics of Knowledge. The Carnegie Corporation, Philanthropy, and Public Policy*. Chicago, London: University of Chicago Press, 1989.

Lankford, John. *Congress and the Foundations in the Twentieth Century*. River Falls: Wisconsin State University, 1964.

Larson, Edward J. *Sex, Race, and Science: Eugenics in the Deep South*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996.

Laughlin, Rosemary. *The Ludlow Massacre of 1913–14*. Greensboro, N.C.: Morgan Reynolds Pub., 2006.

Lee, Sherman E. *Treasures of Asian Art: The Asia Society's Mr. and Mrs. John D. Rockefeller 3rd Collection*. New York: Asia Society Galleries, Abbeville Press, 1994.

Leś, Ewa. *Od filantropii do pomocniczości. Studium porównawcze rozwoju i działalności organizacji społecznych*. Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa, 2000.

Leś, Ewa. *Zarys historii i dobroczynności i filantropii w Polsce*. Warszawa: Prószyński i S-ka, 2001.

Lieberman, William S. *Twentieth Century Art from the Nelson Aldrich Rockefeller Collection*. New York: The Museum of Modern Art, 1969.

Lieberman, William S., Lee Boltin, Dorothy Canning Miller. *The Nelson A. Rockefeller Collection: Masterpieces of Modern Art*. New York: Hudson Hills Press, 1981.

Light, Paul C. *Sustaining Nonprofit Performance: The Case for Capacity Building and the Evidence to Support It*. Washington, D.C.: Brookings Institution Press, 2004.

Loebl, Suzanne. *America's Medicis. The Rockefellers and Their Astonishing Cultural Legacy*. New York: Harper, 2010.

Lohmann, Roger A. *The Commons. New Perspectives on Nonprofit Organizations, Voluntary Action and Philanthropy*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers, 1992.

Loth, David. *The City within a City: The Romance of Rockefeller Center*. New York: Morro, 1986.

Lundberg, Ferdinand. *The Rockefeller Syndrome*. Secaucus, N.J.: Lyle Stuart, Inc., 1975.

Mania, Andrzej. *Department of State 1789–1939. Pierwsze 150 lat udziału w polityce zagranicznej USA*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2011.

Mania, Andrzej. *Department of State i Foreign Service w polityce zagranicznej USA lat gorącej i zimnej wojny, 1939–1989*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2019.

Martelle, Scott. *Blood Passion: The Ludlow Massacre and Class War in the American West*. New Brunswick, New Jersey, London: Rutgers University Press, 2007.

Mason, Charles Max, Warren Weaver. *The Electromagnetic Field*. Chicago: University of Chicago Press, 1929.

Matsuda, Takeshi. *Soft Power and Its Perils: U.S. Cultural Policy in Early Postwar Japan and Permanent Dependency*. Washington D.C./Stanford, Calif.: Woodrow Wilson Center Press/ Stanford Univ. Press, 2007.

McCarthy, Kathleen D. *Lady Bountiful Revisited: Women, Philanthropy, and Power*. New Brunswick: Rutgers University Press, 1990.

McCarthy, Kathleen D. *Women's Culture: American Philanthropy and Art, 1830–1930*. Chicago: University of Chicago Press, 1991.

McCarthy, Kathleen D. *Women, Philanthropy and Civil Society*. Bloomington: Indiana University Press, 2001.

McCully, George. *Philanthropy Reconsidered: Private Initiatives– Public Good– Quality of Life*. Bloomington, IN: AuthorHouse, 2008.

McGregor, F.A. *The Fall and Rise of Mackenzie King*. Toronto: Macmillan, 1962.

Medawar, Jean, David Pyke. *Hitler's Gift: Scientists Who Fled Nazi Germany*. London: Piatkus, 2000.

Merriam, Charles E. *A History of American Political Theories*. New York: Kelly, 1969.

Meyer, Karl E., Shareen Blair Brysac. *The China Collectors: America's Century-Long Hunt for Asian Art Treasure*. New York: Palgrave Macmillan, 2015.

Michałek, Krzysztof. *Poza granice kontynentu: teoria pogranicza Fredericka Jacksona Turnera a idea ekspansji dalekowschodniej w amerykańskiej polityce zagranicznej, 1893–1922*. Warszawa: WUW, 1992.

Michałek, Krzysztof. *Na drodze ku potędze: historia Stanów Zjednoczonych Ameryki, 1861–1945*. Warszawa: Książka i Wiedza, 1993.

Michałek, Krzysztof. *Mocarstwo. Historia Stanów Zjednoczonych Ameryki, 1945–1992*. Warszawa: Książka i Wiedza, 1995.

Michałek, Krzysztof. *Amerykańskie Stulecie. Historia Stanów Zjednoczonych Ameryki 1900–2001*. Warszawa: MADA, 2004.

Milward, Alan S. *The Reconstruction of Western Europe, 1946–1951*. Berkley: University of California Press, 1984.

Morris, Charles R. *The Tycoons: How Andrew Carnegie, John D. Rockefeller, Jay Gould, and J.P. Morgan Invented the American Supereconomy*. New York: Henry Holt and Company, 2005

Morris, Charles R. *Giganci: Jak Andrew Carnegie, John D. Rockefeller, Jay Gould i J.P. Morgan stworzyli amerykańską supergospodarkę*. Tłum. Tomasz Misiorek. Gliwice: Wydawnictwo Helion, 2006.

Morris, Joe Alex. *Nelson Rockefeller. A Biography*. New York: Harper, 1960.

Moscow, Alvin. *The Rockefeller Inheritance*. Garden City, New York: Doubleday& Company, Inc., 1977.

Myrdal, Karl Gunnar. *An American Dilemma: The Negro Problem and Modern Democracy*. New York: Harper & Row, 1944.

Nasaw, David. *Andrew Carnegie*. New York: Penguin, 2006.

Nathanson, Constance A. *Disease Prevention as Social Change the State, Society, and Public Health in the United States, France, Great Britain, and Canada*. New York: Russell Sage Foundation, 2007.

Nevins, Allan. *John D. Rockefeller, The Heroic Age of American Enterprise*. T. 1–2. New York: Scribner's Sons, 1940.

Nevins, Allan. *The Study in Power. John D. Rockefeller. Industrialist and Philanthropist*. T. 1–2. New York: Scribner's Sons, 1953.

Nicholas, Lynn. *The Rape of Europa: The Fate of Europe's Treasures in the Third Reich and the Second World War*. New York: Vintage Books, 1994.

Nielsen, Waldemar A. *The Big Foundations*. New York, London: Columbia University Press, 1972.

Nowaczewska, Renata. *Dobroczynna Ameryka. Walka ze skutkami Wielkiego Kryzysu w latach 1929–1937*. Warszawa: WUW, 2009.

O'Connor, Alice. *Social Science for What?: Philanthropy and the Social Question in a World Turned the Right Side Up*. New York: Russell Sage Foundation, 2007.

Oates, Mary J. *The Catholic Philanthropic Tradition in America*. Bloomington, Indiana: IUP, 1995.

Okrent, Daniel. *Great Fortune: The Epic of Rockefeller Center*. New York: Penguin, 2003.

Olasky, Marvin. *The Tragedy of American Compassion*. Wheaton, IL: Crossway Books, 1995.

Olson, William C., Arthur J.R. Groom. *International Relations Then and Now: Origins and Trends in Interpretation*, 1st ed. London: Harper Collins, 1991.

Osgood, Kenneth. *Total Cold War: Eisenhower's Secret Propaganda Battle at Home and Abroad*. Lawrence, Kansas: University Press of Kansas, 2006.

Palmer, Steven Paul. *Launching Global Health: The Caribbean Odyssey of the Rockefeller Foundation*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2010.

Parafianowicz, Halina. *Zapomniany Prezydent. Biografia polityczna Herberta Clarka Hoovera*. Białystok: Zakłady Wydawnicze „Versus", 1993.

Parmar, Inderjeet. *Foundations of the American Century: The Ford, Carnegie, and Rockefeller Foundations in the Rise of American Power*. New York: Columbia University Press, 2012.

Patterson, James T. *America's Struggle against Poverty in the Twentieth Century*. Cambridge, Mass., London, Harvard University Press, 2003.

Payton, Robert L., Michael P. Moody. *Understanding Philanthropy: Its Meaning and Mission*. Bloomington, IN: Indiana University Press, 2008.

Payton, Robert. *Philanthropy: Voluntary Action for the Public Good*. New York: American Council on Education/Macmillan Publishing Company, 1988.

Pemberton, Jo-Anne. *The Story of International Relations, Part Two: Cold-Blooded Idealists*. Cham: Springer Intl. Publishing, 2020. Kindle Edition.

Penfield, Wilder. *The Difficult Art of Giving: The Epic of Alan Gregg*. Boston: Little, Brown,1967.

Persico, Joseph E. *The Imperial Rockefeller. A Biography of Nelson A. Rockefeller*. New York: Simon and Schuster, 1982.

Phillips, Kevin. *Wealth and Democracy. A Political History of the American Rich*. New York: Broadway Books, 2002.

Pierson, Mary Louise, Ann Rockefeller Roberts, Cynthia Altman. *The Rockefeller Family Home: Kykuit*. New York: Abbeville Press, 1998.

Pringle, Henry F. *The Life and Times of William Howard Taft*. New York: Farrar and Reinhart, 1939.

Radwan-Pragłowski, Janusz, Krzysztof Frysztacki. *Społeczne dzieje pomocy człowieka: Od filantropii greckiej do pracy socjalnej*. Katowice: Wydawnictwo Śląsk, 1998.

Read, Florence Mathilda. *The Story of Spelman College*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1961.

Reagan, Patrick D. *Designing a New America: The Origins of New Deal Planning, 1890–1943*. Amherst, MA: University Massachusetts Press, 2000.

Reeves, Thomas C. *Foundations under Fire*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 1970.

Reich, Cary. *The Life of Nelson A. Rockefeller. Worlds to Conquer, 1908–1958*. New York: Doubleday, 1996.

Richmond, Yale. *Cultural Exchange and the Cold War: Raising the Iron Curtain*. University Park, Pa.: The Pennsylvania State University Press, 2003.

Rivas, Darlene. *Missionary Capitalist. Nelson Rockefeller in Venezuela*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2002.

Rogers, Dan T. *As a City on a Hill: The Story of America's Most Famous Lay Sermon*. Princeton: Princeton University Press, 2018.

Rorimer, James J. *The Cloisters: The Building and the Collection of Medieval Art*. New York: The Metropolitan Museum of Art, 1938.

Rosenfield, Patricia L. *A World of Giving: Carnegie Corporation of New York – A Century of International Philanthropy*. New York: PublicAffairs, 2014.

Rubinoff, Lionel. *The Pornography of Power*. Chicago: Quadrangle Books, 1968.

Ruswick, Brent. *Almost Worthy: The Poor, Paupers, and the Science of Charity in America, 1877–1917*. Indianapolis: Indiana University Press, 2013.

Saunders, Frances Stonor. *Who Paid the Piper? The CIA and the Cultural Cold War*. London: Granta Books, 2000.

Schenkel, Albert F. *The Rich Man and the Kingdom: John D. Rockefeller, Jr. and the Protestant Establishment*. Minneapolis: Fortress Press, 1995.

Schmidt-Nielse, Bodil. *August and Marie Krogh: Lives in Science*. New York: Oxford University Press, 1995.

Schneider, William H. *Rockefeller Philanthropy and Modern Biomedicine: International Initiatives from World War I to the Cold War*. Bloomington, Ind.: IUP, 2002.

Schrecker, Ellen. *No Ivory Tower: McCarthyism and the Universities.* New York: Oxford University Press, 1986.

Sealander, Judith. *Private Wealth and Public Life: Foundation Philanthropy and the Reshaping of American Social Policy from the Progressive Era to the New Deal*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 1997.

Shaplen, Robert. *Toward the Well-Being of Mankind: Fifty Years of the Rockefeller Foundation*. Garden City, NY: Doubleday & Company, Inc., 1964.

Siegmund-Schultze, Reinhard. *Rockefeller and the Internationalization of Mathematics Between the Two Wars: Documents and Studies for the Social History of Mathematics in the 20th Century*. Basel: Birkhäuser Verlag, 2001.

Simpson, Marc, Patricia A. Junker. *The Rockefeller Collection of American Art at the Fine Arts Museum of San Francisco*. New York: The Museums, 1994.

Skowronek, Stephen. *Building a New American State. The Expansion of National Administrative Capacities, 1877–1920*. Cambridge: Cambridge University Press, 1982.

Smith, Neil. *The Politics of Space: Jigsaw Geographies After Area Studies*. New York: SSRC, 2007. http://www.ssrc.org/workspace/images/crm/new_publication_3/%7Bc1f55a7a-ec60-de11-bd80-001cc477ec70%7D.pdf [10.11.2022].

Smith, Richard Norton. *On His Own Terms: A Life of Nelson Rockefeller*. New York: Random House, 2014.

Spero, Joan E. *Charity and Philanthropy in Russia, China, India, and Brazil*. New York: Foundation Center, 2014.

Spiller, James. *Frontiers for the American Century: Outer Space, Antarctica, and Cold War Nationalism*. New York: Palgrave Macmillan, 2015.

Spykman, Nicholas J. *America's Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power*. New York: Harcourt, Brace and Company, 1942.

Sullivan, Peggy. *Carl H. Milam and the American Library Association*. New York: H.W. Wilson, 1976.

Syga-Dubois, Judith. *Wissenschaftliche Philanthropie und Transatlantischer Austausch in der Zwischenkriegszeit: Die Sozialwissenschaftlichen Förderprogramme der Rockefeller Stiftungen in Deutschland*. Wien: Böhlau Verlag, 2019.

Thimmesch, Nick. *The Condition of Republicanism*. New York: W.W. Norton, 1968.

Thomas, Dorothy Swaine, Richard S. Nishimoto. *The Spoilage: Japanese American Evacuation and Resettlement.* Berkeley: University of California Press, 1946.

Thuesen, Sarah Caroline. *Greater than Equal: African American Struggles for Schools and Citizenship in North Carolina, 1919–1965*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2013.

Tournès, Ludovic. *Philanthropic Foundations at the League of Nations: An Americanized League?* Abigndon, Oxon: Routledge, Taylor & Francis Group, 2022.

Turner, Michael. *The Vice President as Policy Maker: Rockefeller in the Ford White House*. Westport, Conn.: Greenwood Press, 1982.

Underwood, James E., William J. Daniels. *Governor Rockefeller in New York: The Apex of Pragmatic Liberalism in the United States*. Westport, Conn.: Greenwood Press, 1982.

Urwin, Cathy Kunzinger. *Agenda for Reform: Winthrop Rockefeller as Governor of Arkansas, 1967–71*. Fayetteville: University of Arkansas Press, 1991.

Vaughan, Patrick. *Zbigniew Brzeziński*. Warszawa: Świat Książki, 2010.

Vilar, Joseph Lluis Barona. *The Rockefeller Foundation, Public Health and International diplomacy, 1920–1945*. London: Routledge, Taylor & Francis, 2016.

Wagner, Lilya. *Diversity and Philanthropy: Expanding the Circle of Giving*. Santa Barbara, Ca.: Praeger, 2016.

Wall, Joseph Frazier. *Andrew Carnegie*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1989.

Wang, Jessica. *American Science in an Age of Anxiety: Scientists, Anticommunism, and the Cold War*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1999.

Ward, John L. *Winthrop Rockefeller, Philanthropist: A Life of Change.* Fayetteville: University of Arkansas Press, 2004.

Webber, Carolyn, Aaron B. Wildavsky. *A History of Taxation and Expenditure in the Western World*. New York: Simon and Schuster, 1986.

Wheatley, Steven C. *The Politics of Philanthropy: Abraham Flexner and Medical Education*. Madison: University of Wisconsin Press, 1988.

White, G. Edward. *Alger Hiss's Looking-Glass Wars: The Covert Life of a Soviet Spy*. New York: Cambridge University Press, 2004.

Wilson, Edwin Bidwell. *History of the Proceedings of the National Academy of Sciences, 1914–1963*. Washington, D.C.: NAS, 1966.

Winks, Robin. *Laurance S. Rockefeller: Catalyst for Conservation*. Washington, D.C.: Island Press, 1997.

Worcester, Kenton. *Social Science Research Council, 1929–1998*. New York: SSRC, 2001.

Wtay, Matt. *Not Quite White. White Trash and the Boundaries of Whiteness*. Durham and London: Duke University Press, 2006.

Young, Edgar B. *Lincoln Center: The Building of an Institution*. New York: New York University Press, 1980.

Zinn, Howard. *Ludowa historia Stanów Zjednoczonych. Od roku 1492 do dziś*. Tłum. Andrzej Wojtasik. Wstęp Artur Domosławski. Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej, 2016. Kindle Edition.

Zunz, Oliver. *Philanthropy in America. A History*. Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2012.

• Prace zbiorowe/rozdziały

Anheier, Helmut K., David C. Hammack, red. *American Foundation: Roles and Contributions*. Washington, D.C.: Brookings Institution Press, 2010.

Arnove, Robert F. red. *Philanthropy and Cultural Imperialism: The Foundation at Home and Abroad*. Boston: G.K. Hall, 1980.

Augustyniak, Urszula, Andrzej Karpiński, red. *Charitas. Miłosierdzie i opieka społeczna w ideologii, normach postępowania i praktyce społeczności wyznaniowych w Rzeczpospolitej XVI–XVIII wieku*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, 1999.

Barker-Benfield, Graham J. „The Origins of Anglo-American Sensibility". W: *Charity, Philanthropy, and Civility in American History*, red. Lawrence Friedman, Mark D. McGarvie, 71–89. New York: Cambridge University Press, 2003.

Barona, Joseph L. „The League of Nations and the Rockefeller Foundation: International Activism in Public Health". W: *The League of Nations' Work on Social Issues: Visions, Endeavours and Experiments*, red. Magaly Rodriguez Garcia, Davide Rodogno, Liat Kozma, 59–73. Geneva: United Nations, 2016.

Bender, Thomas. „Politics, Intellect, and the American University, 1945–1995". W: *American Academic Culture in Transformation: Fifty Years, Four Disciplines*, red. Thomas Bender, Carl E. Schorske, 17–54. Princeton: Princeton University Press, 1997.

Biesaga, Tadeusz. „Etyka obowiązku I. Kanta, a etyka szczęścia Arytotelesa". W: *Philosophia vitam alere. Prace dedykowane ks. prof. R. Darowskiemu SJ z okazji 70-lecia urodzin*, red. Stanisław Ziemiański SJ, 141–149. Kraków: Ignatianum–WAM, 2005.

Brison, Jeffrey. „The Political Economy of Rockefeller Support for the Humanities in Canada, 1941–1957". W: *American Philanthropic Support for Communication, Culture, and the Humanities in the Twentieth Century*, red. William Buxton, 195–225. Lanham, Maryland: Lexington Books, a division of Rowman and Littlefield Publishers, Inc., 2009.

Burlingame, Dwight F., red. *The Responsibility of Wealth*. Indianapolis, IN: Indiana University Press, 1992.

Clotfelter, Charles T., Thomas Ehrlich, red. *Philanthropy and the Nonprofit Sector*. Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press, 2001.

Crocker, Ruth. „From Gift to Foundation: The Philanthropic Lives of Mrs. Russell Sage". W: *Charity, Philanthropy, and Civility in American History*, red. Lawrence J. Friedman, Mark D. McGarvie, 199–215. New York: Cambridge University Press, 2003.

Cueto, Marcos, red. *Missionaries of Science: The Rockefeller Foundation and Latin America*. Bloomington: Indiana University Press, 1994.

Cumings, Bruce. „Boundary Displacement: Area Studies and International Studies During and After the Cold War". W: *Universities and Empire: Money and Politics in the Social Sciences during the Cold War*, red. Christopher Simpson, 159–188. New York: The New Press, 1998.

Eaton, Lori, Bob Clark, Jack Meyers, red. *Advancing Foundation Archives: Advocacy, Strategies, and Solutions*. Sleepy Hollow, NY: Rockefeller Archive Center, 2019.

Ekström, Anders, Hampus Östh Gustafsson. „Politics of Knowledge and the Modern History of the Humanities". W: *The Humanities and the Modern Politics of Knowledge. The Impact and Organization of the Humanities in Sweden, 1850–2020*, red. Anders Ekström, Hampus Östh Gustafsson, 7–36. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2022.

Finkenbine, Roy E. „Law, Reconstruction, and African American Education in the Post–Emancipation South". W: *Charity, Philanthropy, and Civility in American History*, red. Lawrence Friedman, Mark D. McGarvie, 161–178. New York: Cambridge University Press, 2003.

Fleishman, Joel L. „Public Trust in Not-for-Profit Organizations and the Need for Regulatory Reform". W: *Philanthropy and the Nonprofit Sector*, red. Charles T. Clotfelter, Thomas Ehrlich, 172–197. Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press, 2001.

Friedman, Lawrence, Mark D. McGarvie, red. *Charity, Philanthropy, and Civility in American History*. New York: Cambridge University Press, 2003 [przedruk 2008].

Fullinwider, Robert K., red. *Civil Society, Democracy, and Civic Renewal*. Lanham, et.al.: Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 1999.

Gellhorn, Walter F., red. *The States and Subversion*. Ithaca: Cornell University Press, 1952.

Gemelli, Giuliana, red. *The „Unacceptables": American Foundations and Refugee Scholars between the Two Wars and After*. Brussels: Peter Lang, 2000.

Gemelli, Giuliana, Roy M. MacLeod, red. *American Foundations in Europe: Grant-Giving Policies, Cultural Diplomacy and Trans-Atlantic Relations, 1920–1980*. Brussels: Peter Land, 2003.

Greene, Theodore M., Charles C. Fries, Henry M. Winston, red. *Liberal Education Re-Examined: Its Role in a Democracy*. New York: Harper & Brothers, 1943.

Grimm, Jr., Robert T. red., *Notable American Philanthropists, Biographies of Giving and Volunteering*. Westport, Conn.: Greenwood Press, 2002.

Gross, Robert. „Giving in America: From Charity to Philanthropy". W: *Charity, philanthropy, and civility in American history*, red. Lawrence J. Friedman, Mark D. McGarvie, 29–69. New York, NY: Cambridge University Press, 2003.

Guilhot, Nicolas, red. *The Invention of International Relations Theory: Realism, the Rockefeller Foundation, and the 1954 Conference on Theory*. New York: Columbia University Press, 2010.

Heimann, Fritz red. *The Future of Foundations*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice–Hal, Inc. 1973.

Hall, Peter Dobkin, George E. Marcus. „Why Should Men Leave Great Fortunes to Their Children? Class, Dynasty, and Inheritance in America". W: *Inheritance and Wealth in America*, red. Robert K. Miller, Stephen J. McNamee, 139–171. New York: Plenum Press, 1998.

Hall, Peter Dobkin. „A Historical Overview of Philanthropy, Voluntary Associations, and Nonprofit Organizations in the United States, 1600–2000". W: *The Nonprofit Sector: A Research Handbook*, red. Walter W. Powell, Richard Steinberg. Wyd. 2, 32–65. New Haven: Yale University Press, 2006.

Hammack, David C. „Failure and Resistance: Pushing the Limits in Depression and Wartime". W: *Charity, Philanthropy, and Civility in American History*, red. Lawrence Friedman, Mark D. McGarvie, 263–280. New York: Cambridge University Press, 2003.

Howe, Barbara. „The Origins of the Rockefeller Foundation". W: *Philanthropy and Cultural Imperialism: The Foundation at Home and Abroad*, red. Robert F. Arnove, 1–25. Boston: G.K. Hall, 1980.

Gendzier, Irene L. „Play It Again Sam: The Practice and Apology of Development". W: *Universities and Empire: Money and Politics in the Social Sciences during the Cold War*, red. Christopher Simpson, 57–95. New York: The New Press, 1998.

Ilchman, Warren F., Stanley N. Katz, Edward L. Queen II, red. *Philanthropy in the World's Traditions*. Bloomington, In.: Indiana University Press, 1998.

Illingworth, Patricia, Thomas Pogge, Leif Wenar, red. *Giving Well: The Ethics of Philanthropy*. Oxford: OUP, 2011.

Karl, Barry D., Alice W. Karl, „Foundations and the Government. A Tale of Conflict and Consensus". W: *Philanthropy and the Nonprofit Sector*, red. Charles T. Clotfelter, Thomas Ehrlich, 52–72. Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press, 2001.

King, David P. „Religion, Charity, and Philanthropy in America". W: *Oxford Research Encyclopedia of Religion in America,* red. John Corrigan. Oxford: Oxford University Press February 2018. DOI:10.1093/acrefore/9780199340378.013.435.

Kwaschik, Anne. „Transatlantic Exchanges: Fernand Braudel, the Rockefeller Foundation and the Cold War Origins of the Center for Area Studies in Paris". W: *La guerre froide et l'internationalisation des sciences: Acteurs, réseaux et institutions*, red. Corine Defrance, Anne Kwaschik, 71–90. Paris: CNRS Éditions, 2016. http://books.openedition.org/editionscnrs/28872 [21.09.2023].

Latham, Earl, red., *John D. Rockefeller. Robber Baron or Industrial Stateman?* Boston: D.C. Heath and Company, 1949.

Lawlor, Leonard, John Nale, red. *The Cambridge Foucault Lexicon*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.

Litsios, Socrates. „The Rockefeller Foundation's Struggle to Correlate Its Existing Medical Program with Public Health Work in China". W: *Uneasy Encounters: The Politics of Medicine and Health in China, 1900–1937*, red. Iris Borowy, 177–203. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2009.

McDonald, Deirdre. „The Spooks in the Stacks: Academic Libraries and the National Security State Since 9/11". W: *The CIA on Campus. Essays on Academic Freedom and the National Security State*, red. Philip Zwerling, 88–112. Jefferson, N.C.: McFarland & Company, 2011.

McGravie, Mark D. „The Dartmouth College Case and the Legal Design of Civil Society". W: *Charity, Philanthropy, and Civility in American History*, red. Lawrence Friedman, Mark D. McGarvie, 91–105. New York: Cambridge University Press, 2003.

North, W. Haven, Jeanne Foote North. „Transformations in U.S. Foreign Economic Assistance". W: *Foreign Aid and Foreign Policy. Lessons for the Next Half-Century*, red. Louis A. Picard, Robert Groelsema, Terry F. Buss, 263–301. London, New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2008.

Novak, Michael. „The Essay on »Public« and »Private«". W: *Philanthropy. Four Views*, red. Robert Payton, Michael Novak, Brian O'Connell. New Brunswick: Social Philosophy & Policy Center, 1988.

Nowaczewska, Renata. „Migracje kobiet: od 'Lady Bountiful' do kobiecej filantropii – awans zawodowy i/czy społeczny? Rola kobiet w rozwoju dobroczynności w Stanach Zjednoczonych". W: *Kobiety i Procesy Migracyjne*, red. Agnieszka Chlebowska, Katarzyna Sierakowska, 225–240. Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2010.

Nowaczewska, Renata. „Creating International Intellectual Elite Identity through the System of Grants and Scholarships – the Case of American Private Foundations". W: *Cultural Diversity as a Source of Integration and Alienation-Nations, Regions, Organizations*, red. Oxana Kozlova, Agnieszka Kołodziej-Durnaś, 173–197. Szczecin: Economicus, University of Szczecin, 2011.

Nowaczewska, Renata. „Pomoc wybranych amerykańskich fundacji dla krajów należących do byłego Imperium Brytyjskiego w latach 1947–1962. Zasady i formy współpracy w budowaniu amerykańsko-brytyjskiej koalicji antykomunistycznej" W: *Czas Ameryki–American Era. Księga ku czci Profesora dr. Hab. Krzysztofa Michałka*, red. Halina Parafianowicz, 287–301. Białystok: Trans Humana, 2011.

Nowaczewska, Renata. „Fundacja Rockefellera a rozwój programów antypopulacyjnych w USA i na Dalekim Wschodzie". W: *Problem kontroli urodzeń i antykoncepcji. Krytyczno-porównawcza analiza dyskursów.* Studia Humanistyczne Wydziału Farmaceutycznego UM we Wrocławiu, red. Bożena Łonka-Syroka, Aleksandra Szlagowska, 247–261. Wrocław: UM im. Piastów Śląskich we Wrocławiu, 2013.

Nowaczewska, Renata „USIA – Creating a positive image of «hated Americans» during the early Cold War period". W: *Polish Perspectives on American History. Insights, Interpretations, Revisions*, red. Halina Parafianowicz, 241–256. Białystok: Wydawnictwo UwB, 2013.

Nowaczewska, Renata. „From »Gospel of Wealth« to »Gospel of Health«: The Rockefellers in the South". W: *The Scourges of the South? Essays on »The Sickly South« in History, Literature, and Popular Culture*, red. Thomas Ærvold Bjerre, Beata Zawadka, 15–36. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2014.

Nowaczewska, Renata. „Fundacja Ford a problem uchodźców w Europie, 1950–56. Od wymiany akademickiej i programów pilotażowych do pomocy bezpośredniej". W: *Czas wojny. Czas pokoju: Stany Zjednoczone Ameryki w XX i XXI wieku*. T. II, red. Łukasz Niewiński, 105–118. Białystok: Wyd. UwB, 2015.

Nowaczewska, Renata. „Starość w Stanach Zjednoczonych: droga do powszechnego zabezpieczenia obywateli amerykańskich «na wypadek starości» – od wojny secesyjnej do 1940 roku". W: *Ludzie starzy i starość na ziemiach polskich od XVIII do XXI wieku (na tle porównawczym).* T. I: *Metodologia, demografia, instytucje opieki*, red. Agnieszka Janiak-Jasińska, Katarzyna Sierakowska, Andrzej Szwarc, 331–348. Warszawa: DiG, 2016.

Nowaczewska, Renata. „Out of the Spotlight: Abby Aldrich Rockefeller and Women's Philanthropy in the World of Art". W: *For the Vote and More. Stories of Women Changing America*, red. Halina Parafianowicz, Łukasz Niewiński, 189–214. Białystok: Wydawnictwo UwB, 2021.

Nowaczewska, Renata. „«Uczynić świat bezpiecznym dla demokracji». Miejsce amerykańskich fundacji filantropijnych w kształtowaniu międzynarodowych pozycji USA w XX wieku". W: *Ameryka w zmiennych perspektywach historiograficznych i kulturowych. Studia dedykowane Profesor Halinie Parafianowicz,* red. W. Batóg, I. Wawrzyczek, 197–217. Białystok: Wydawnictwo UwB, 2023.

O'Connor, Alice. „The Politics of Rich and Rich: Postwar Investigations of Foundations and the Rise of Philanthropic Right". W: *American Capitalism: Social Thought and Political Economy in the Twentieth Century*, red. Nelson Lichtenstein, 228–248. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2006.

Odendahl, Teresa Jean, Michael O'Neill, red. *Women and Power in the Nonprofit Sector*. San Francisco: Jossey-Bass, 1994.

Parafianowicz, Halina. „Amerykańska filantropia i jej «Ojcowie założyciele». Doświadczenia historyczne". W: *Wiara i poznanie: księga pamiątkowa dedykowana jego eminencji profesorowi Sawie (Hrycuniakowi) prawosławnemu metropolicie warszawskiemu i całej Polski*, red. Marian Brendza, et.al., 536–550. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2008.

Parmar, Inderjeet. „American hegemony, the Rockefeller Foundation, and the Rise of Academic International Relations in the US". W: *The Invention of International Relations Theory*, red. Nicolas Guilhot, 182–209. New York: Columbia University Press, 2011.

Pawlak, Wiesław. „Z dziejów pojęcia »humanitas« (do wieku XVII)". W: *Humanitas. Projekty antropologii humanistycznej. Paradygmaty – tradycje – profile historyczne*, red. Alina Nowicka-Jeżowa, t. 1., 165–204. Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2009–2010.

Porterfield, Amanda. „Protestant Missionaries: Pioneers of American Philanthropy". W: *Charity, Philanthropy, and Civility in American History*, red. Lawrence Friedman, Mark D. McGarvie, 49–69. New York: Cambridge University Press, 2003.

Reingold, Nathan. „Refugee Mathematicians in the United States, 1933–1941". W: *The Muses Flee Hitler: Cultural Transfer and Adaptation, 1930–45*, red. Jarrell C. Jackman, Carla M. Borden, 203–232. Washington, D.C.: Smithsonian Institution Press, 1983.

Robbins, Kevin C. „The Nonprofit Sector in Historical Perspective: Traditions of Philanthropy in the West". W: *The Nonprofit Sector: A Research Handbook*, red. Walter W. Powell, Richard Steinberg, 13–31. Wyd. 2, New Haven: Yale University Press, 2006.

Rose, Kenneth W., Darwin H. Stapleton, red. *Establishing Foundation Archives: A Reader and Guide to First Steps*. Washington, D.C.: Council on Foundations, 1991.

Rosenberg, Emily S. „Missions to the World: Philanthropy Abroad". W: *Charity, Philanthropy, and Civility in American History*, red. Lawrence J. Friedman, Mark D. McGarvie, 241–257. New York: Cambridge University Press, 2003.

Rubio, Fernando Domínguez, Patrick Baert, red. *The Politics of Knowledge*. London, New York: Routledge, 2012.

Rusk, Dean. „Building a Professional Staff". W: *Proceedings of the New York University Second Biennial Conference on Charitable Foundations*, red. Henry Sellin, 178–179. New York: Matthew Bender & Company, 1955.

Ryan, Jennifer, Lincoln C. Chen, Tony Saich, red. *Philanthropy for Health in China.* China Medical Board. Centennial Series. Bloomington: Indiana Univ. Press, 2014.

Savitt, Todd L., James Harvey, red. *Disease and Distinctiveness in the American South.* Knoxville: The University of Tennessee Press, 1988.

Schneider, William H. „The Men who Followed Flexner: Richard Pearce, Alan Gregg, and the Rockefeller Foundation Medical Divisions, 1919–1951". W: *Rockefeller Philanthropy and Modern Biomedicine: International Initiatives from World War I to the Cold War*, red., William H. Schneider, 7–60. Bloomington, Ind.: Indiana University Press, 2003.

Sealander, Judith. „Curing Evils at Their Source: The Arrival of Scientific Giving". W: *Charity, Philanthropy and Civility in American History*, red. Friedman McGarvie, 217–239. New York: Cambridge University Press, 2003.

Siegmund-Schultze, Reinhard. „Support by Rockefeller's International Education Board for the Cooperation of Physics and Mathematics at Göttingen and Paris in the 1920s and 1930s". W: *American Foundations and Large-Scale Research: Construction and Transfer of Knowledge*, red. Giuliana Gemelli, 51–67. Bologna, Italy: Clueb, 2001.

Skocpol, Theda. „How Americans Became Civic". W: *Civic Engagement in American Democracy*, Theda Skocpol, Morris P. Fiorina, red., 37–39. Washington, D.C.: Brookings Institution Press, 2004.

Smith, David H., red. *Religious Giving for the Love of God*. Bloomington & Indianapolis: IUP, 2010.

Smith, James Allen. „The Evolving American Foundation". W: *Philanthropy and the Nonprofit Sector*, red. Charles T. Clotfelter, Thomas Ehrlich, 34–51. Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press, 2001.

Smith, James Allen. „Why Foundation Archives Matter". W: *Establishing Foundation Archives: A Reader and Guide to First Steps*, red. Rose, Kenneth W., Darwin H. Stapleton. Washington, D.C.: Council on Foundations, 1991.

Smith, Steven Rathgeb. „Civic Infrastructure in America. The Relationship between Government and the Voluntary Sector". W: *Civil Society, Democracy, and Civic Renewal*, red. Robert K. Fullinwider, 127–150. Lanham, et.al.: Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 1999.

Soskin, Benjamin. „A History of Associational Life and the Nonprofit Sector in the United States". W: *The Nonprofit Sector: A Research Handbook*, red. Walter W. Powell, Patricia Bromley, 23–80. Wyd. 3, Stanford, California: Stanford University Press, 2020. Kindle Edition.

Stannard-Stockton, Sean. „The Evolution of The Tactical Philanthropist". W: *Mapping the New World of American Philanthropy*, red. Susan U. Raymond, Mary Beth Martin, 73–77. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, 2007.

Swee-Hock, Saw, Mustafa Izzuddin. „Understanding the Politics of Knowledge. The Asian Perspective". W: *The Politics of Knowledge*, red. Saw Swee-Hock, Danny Quah, 12–33. Singapure: ISEAS, LSE, 2009.

Szanton, David L., red. *The Politics of Knowledge: Area Studies and the Disciplines*. Berkeley: University of California, 2002.

Taylor, Dianna, red. *Michel Foucault: Key Concepts*. Durham: Acumen Publishing Ltd., 2011.

Wall, Joseph Frazier, red. *The Andrew Carnegie Reader*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1992.

Warren, Mame, red. *Our Shared Legacy: Nursing Education at Johns Hopkins, 1889–2006*. Baltimore: Johns Hopkins Univ. Press., 2006.

Warren, Stephen. „Rethinking Assimilation: American Indians and the Practice of Christianity, 1800–1861". W: *Charity, Philanthropy, and Civility in American History*, red. Lawrence Friedman, Mark D. McGarvie, 107–127. New York: Cambridge University Press, 2003.

Weindling, Paul. „The Rockefeller Foundation and German Biomedical Sciences, 1920–1940: From Educational Philanthropy to International Science Policy". W: *Science, Politics and the Public Good: Essays in Honour of Margaret Gowing*, red. Nicolaas A. Rupke, 119–140. Basinstoke: Macmillan, 1988.

White, Leonard D., red. *The New Social Science*. Chicago: Chicago University Press, 1930.

Whitfield, Stephen J. „In Defense of Diversity: Jewish Thought from Assimilationism to Cultural Pluralism". W: *Charity, Philanthropy, and Civility in American History*, red. Lawrence Friedman, Mark D. McGarvie, 301–317. New York: Cambridge University Press, 2003.

Ylvisaker, Paul N. „The Spirit of Philanthropy and the Soul of Those Who Manage It". W: *Giving Well, Doing Good, Readings for Thoughtful Philanthropists*, red. Amy A. Kass. Bloomington, In.: Indiana University Press, 2008.

Żuk, Mahmud Taha. „Miłosierdzie w Koranie". W: *Charitas. Miłosierdzie i opieka społeczna w ideologii, normach postępowania i praktyce społeczności wyznaniowych w Rzeczpospolitej XVI–XVIII wieku*, red. Urszula Augustyniak, Andrzej Karpiński, 87–96. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, 1999.

• Artykuły naukowe

Ahmad, Salma. „American Foundations and the Development of the Social Sciences between the Wars: Comment on the Debate between Martin Bulmer and Donald Fisher". *Sociology* 25 (1991), 3: 511–520.

Allison, Sarah E. „Ann Wolf's Dream: Establishment of a Collegiate Nursing Education Program". *Journal of Nursing Scholarship* 25 (1993), 2: 127–132.

Anderson, James D. „Northern Foundations and the Shaping of Southern Black Rural Education, 1902–1935". *History of Education Quarterly* 18 (1978), 4: 371–396.

Andrew III, John. „Cracks in the Consensus: The Rockefeller Brothers Fund Special Studies Project and Eisenhower's America". *Presidential Studies Quarterly* 28 (1998), 3: 535–552.

Baick, John S. „Cracks in the Foundation: Frederick T. Gates, the Rockefeller Foundation, and the China Medical Board". *The Journal of the Gilded Age and Progressive Era* 3 (2004), 1: 59–89.

Balińska, Marta A. „The Rockefeller Foundation and the National Institute of Hygiene, Poland 1918–1939". *Social History of Medicine* 9 (1996), 3: 427–445.

Barnard, Chester I. „Warren Weaver, AAAS President-Elect". *Science* (New Series) 117 (1953), 3034: 174–176.

Barona, Joseph L. „The Rockefeller Foundation and the League of Nations: Public Health in Europe (1920–1945)". *História: Debates e Tendências* 21 (2021), 3: 34–53.

Beaven, John. „The Rockefeller Foundation, New York". *Nature* 179 (1957): 174– 177.

Belcher, John R., Carolyn J. Tice. „Protestant Church Charity: History, Trends, and Implications". *Journal of Religion & Spirituality in Social Work: Social Thought* 30 (2011), 2: 164–177.

Bell, Duncan. „Writing the World: Disciplinary History and Beyond". *International Affairs* 85 (2009), 1: 3–22.

Berelson, Bernard. „In Memoriam: John D. Rockefeller 3rd, 1906–1978". *Studies in Family Planning* 9 (1978), 7: 178–179.

Blakey, Roy G. „The War Revenue Act of 1917". *The American Economic Review* 7 (1917), 4: 791–815.

Bowers, John Z. „The Founding of Peking Union Medical College: Policies and Personalities". *Bulletin of the History of Medicine* 45 (1971), 4: 305–321.

Brown, Theodore M., Elizabeth Fee. „Raymond B. Fosdick (1883–1972): Ardent Advocate of Internationalism". *American Journal of Public Health* 102 (2012), 7: 1285.

Bryson, Dennis. „Lawrence K. Frank, Knowledge, and the Production of the «Social»". *Poetics Today* 19 (1998), 3: 401–421.

Bulmer, Martin. „Philanthropic Foundations and the Development of the Social Sciences in the Early 20th Century: A Reply to Donald Fisher". *Sociology* 18 (1984), 4: 572–579.

Bulmer, Martin. „Support for Sociology in the 1920s: The Laura Spelman Rockefeller Memorial and the Beginnings of Modern, Large-Scale, Sociological Research in the University". *The American Sociologist* 17 (1982), 4: 185–192.

Bulmer, Martin, Joan Bulmer. „Philanthropy and Social Science in the 1920s: Beardsley Ruml and The Laura Spelman Rockefeller Memorial, 1922–29". *Minerva* 19 (1981), 3: 347–407.

Buxton, William J. „John Marshall and the Humanities in Europe: Shifting Patters of the Rockefeller Foundation Support". *Minerva* 41 (2003), 2: 133–153.

Callahan, David. „He Played the Long Game: David Rockefeller's Philanthropy and Legacy". *Inside Philanthropy*, 21.08.2017.

Chen, Kaiyi. „Quality Versus Quantity: The Rockefeller Foundation and Nurses' Training in China". *The Journal of American-East Asian Relations* 5 (1996), 1: 77–104.

Cohen, Stanley. „Foundation Officials and Fellowships: Innovation in the Patronage of Science". *Minerva* 14 (1976), 2: 225–240.

Coleman, James S. „Professorial Training and Institution Building in the Third World: Two Rockefeller Foundation Experiences". *Comparative Education Review* 28 (1984), 2: 180–202.

Corner, George Washington. „John Davison Rockefeller, Jr. 1874–1960". *Biographical Memoirs of Fellows of the Royal Society* 6 (1960), 247–257.

Craver, Ealene. „Patronage and the Directions of Research in Economics: the Rockefeller Foundation in Europe, 1924–1938". *Minerva* 24 (1986), 2–3: 205–222.

Czernecki, Igor. „An intellectual offensive: the Ford Foundation and the destalinization of the Polish social sciences". *Cold War History* 13 (2013), 3: 289–310.

De Luca Barrusse, Virginie. „Health education in France during the interwar period: an example of the fight against tuberculosis". *Population and Economics* 6 (2022), 2: 35–54.

Dittrich, Klaus. „Embracing Allied Approaches to Public Health: Luxembourg's Industrial Elites and the Rockefeller Mission against Tuberculosis in France after the First World War". *Bulletin of the History of Medicine* 95 (2021), 3: 379–407.

Engerman, David C. „The Ironies of the Iron Curtain: The Cold War and the Rise of Russian Studies in the United States". *Cahiers du Monde Russe* 45 (2004), 3–4: 465–496.

Erken, Ali. „The Rockefeller Foundation, John Marshall and the Development of the Humanities in Modern Turkey: 1950–1965". *Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*. *Journal of Interdisciplinary Studies* 1 (2015), 113–144.

Feingold, Mordechai. „Philanthropy, Pomp, and Patronage: Historical Reflections upon the Endowment of Culture". *Daedalus* 116 (1987), 1: 155–178.

Fisher, Donald. „Philanthropic Foundations and the Social Sciences: A Response to Martin Bulmer". *Sociology* 18 (1984), 4: 580–587.

Fisher, Donald. „The Role of Philanthropic Foundations in the Reproduction and Production of Hegemony: Rockefeller Foundations and the Social Sciences". *Sociology* 17 (1983), 2: 206–233.

Fitzgerald, Deborah. „Exporting American Agriculture: The Rockefeller Foundation in Mexico, 1943–53". *Social Studies of Science* 16 (1986), 3: 457–483.

Fosdick, Raymond B. „The Commission on Training Camp Activities". *Proceedings of the Academy of Political Science* 7 (1918), 4: 163–170.

Fosdick, Raymond B. „Night over Europe". *The Scientific Monthly* 51 (1940), 4: 365–368.

Frank, Roberta. „Interdisciplinary: The First Half Century". SSRC, *Items* 42 (1988), 3: 73–78.

Geiger, Roger L. „American Foundations and Academic Social Science, 1945–1960". *Minerva*, 26, (1988), 3: 315–341.

Goodwin, W.A.R. „The Restoration of Colonial Williamsburg". *The National Geographic Magazine* 71 (1937), 4: 402–444.

Graves, Mortimer. „The Language Barrier to International Understanding". *The Annals of the AAPSS* 250 (1947), 1: 12–16.

Greenspan, Anders. „How philanthropy can alter our view of the past: a look at Colonial Williamsburg". *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations* 5 (1994), 2: 193–203.

Guilhot, Nicolas. „The Realist Gambit: Postwar American Political Science and the Birth of IR Theory". *International Political Sociology* 2 (2008), 4: 281–404.

Hall, Peter Dobkin. „Philanthropy, the Nonprofit Sector, and the Democratic Dilemma". *Daedalus* 2 (2013), 139–158.

Hathorn, Billy B. „Friendly Rivalry: Winthrop Rockefeller Challenges Orval Faubus in 1964". *The Arkansas Historical Quarterly* 53 (1994), 4: 457–458.

Hauptmann, Emily. „From Opposition to Accommodation: How Rockefeller Foundation Grants Redefined Relations between Political Theory and Social Science in the 1950s.". *American Political Science Review* 100 (2006), 4: 643–649.

Hewa, Soma. „The Protestant Ethic and Rockefeller Benevolence: The Religious Impulse in American Philanthropy". *Journal for the Theory of Social Behaviour* 27 (2001), 4: 419–452.

Hiatt, Mark D., Christopher G. Stockton. „The Impact of the Flexner Report on the Fate of Medical Schools in North America after 1909". *AAPS, Journal of American Physicians and Surgeons* 8 (2003), 2: 37–40.

Hofstetter, Rita, Bernard Schneuwly. „The International Bureau of Education (1925–1968): A Platform for Designing a »Chart of World Aspirations for Education«". *European Educational Research Journal* 12 (2013), 2: 215–230.

Jones, Thomas Jesse. „Recent Progress in Negro Education". *Bulletin of the Department of the Interior, Bureau of Education* 27 (1919): 3–4, 6–7, 13–14.

Kalkan, Hasibe. „On the Role of the Rockefeller Foundation in Establishing Theatre Education Programmes and Transnational Theatrical Spaces in Turkey during the Cold War". *Journal of Global Theatre History* 4 (2020), 2: 40–54.

Kaplan, Morton. „Is International Relations a Discipline?". *Journal of Politics* 23 (1961), 462–476.

Karl, Barry D., Stanley N. Katz. „The American Private Foundation and the Public Sphere, 1890–1930". *Minerva* 19 (1981), 236–270.

Karl, Barry D., Stanley N. Katz. „Grantmaking and Research in the US, 1933–1983". *Proceedings of the American Philosophical Society* 129 (1985), 1: 1–19.

Karl, Barry D., Stanley N. Katz. „Foundations and Ruling Class Elites". *Daedalus* 116 (1987), 1: 1–40.

Katz, Stanley N. „What Does It Mean to Say that Philanthropy is »Effective«? The Philanthropists' New Clothes". *Proceedings of the American Philosophical Society* 149 (2005), 2: 123–131.

Katz, Stanley N., Barry Sullivan, B., Capt. Paul Beach. „Legal Change and Legal Autonomy: Charitable Trusts in New York, 1777–1893". *Law and History Review* 3 (1985), 51–89.

Kevles, Daniel J. „George Ellery Hale, the First World War, and the Advancement of Science in America". *Isis* 59 (1968), 4: 427–437.

Kevles, Daniel. „The National Academy in the American Democracy 1863–1963". W: Steve Olson, „The National Academy of Sciences at 150". *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* (PNAS) 111 (24.06.2014), 9327–9331.

Khan, Sabith. „New Styles of Community Building and Philanthropy by Arab-American Muslims". *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations* 26 (2015), 1: 941–957.

Kohler, Robert E. „The Management of Science: The Experience of Warren Weaver: and the Rockefeller Foundation Program in Molecular Biology". *Minerva* 14 (1976), 3: 279–306.

Kohler, Robert E. „A Policy for the Advancement of Science: The Rockefeller Foundation 1924–29". *Minerva* 16 (1978), 4: 480–515.

Kohler, Robert E. „Science and Philanthropy: Wickliffe Rose and the International Education Board". *Minerva* 13 (1985), 1: 75–95.

Kuran, Timur. „The provision of public goods under Islamic law: Origins, contributions and limitations of the waqf system". *Law and Society Review*, 35 (2001), 4, 841–897.

Kurz, Harry. „The Future of Modern Language Teaching". *The Modern Language Journal* 27 (1943), 7: 460–469.

Kuźma-Markowska, Sylwia. „Polska rodzina, amerykańska nowoczesność: Opieka nad matką i dzieckiem w działalności Fundacji Rockefellera w II Rzeczpospolitej". *Przegląd Historyczny* 103 (2012), 4: 813–835.

Lamberti, Marjorie. „The Reception of Refugee Scholars from Nazi Germany in America: Philanthropy and Social Change in Higher Education". *Jewish Social Studies: History, Culture, Society* (New Series) 12 (2006), 3: 157–192.

Larrabee, Harold A. „Review of Money to Burn: What the Great American Philanthropic Foundations Do with Their Money by Horace Coon, New York, 1938". *Bulletin of the American Association of University Professors (1915–1955)* 25 (1939), 5: 604–606.

Leccese, Stephen R. „John D. Rockefeller, Standard Oil, and the Rise of Corporate Public Relations in Progressive America, 1902–1908". *The Journal of The Gilded Age and Progressive Era* 16 (2017), 3: 245–263.

Linton, Matthew D. „Any Enlighted Government: Mortimer Graves' Plan for a National Center for Far Eastern Studies, 1935–46". *The Journal of American –East Asian Relations* 24 (2017), 1: 7–26.

Lisenby, Foy. „Winthrop Rockefeller and the Arkansas Image". *The Arkansas Historical Quarterly* 43 (1984), 2: 143–152.

Livingstone, David W. „On Hegemony in Corporate Capitalist States: Material Structures, Ideological Forms, Class Consciousness, and Hegemonic Acts". *Sociological Inquiry* 46 (1976), 3–4: 235–250.

Lohmann, Roger A. „The Commons: A Multidisciplinary Approach to Nonprofit Organization, Voluntary Action, and Philanthropy". *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly* 21 (1991), 3: 309–324.

Lomax, Leonard D. „The Laura Spelman Rockefeller Memorial: Some of Its Contributions to Early Research in Child Development". *Journal of the History of the Behavioral Sciences* 13 (1977), 283–293.

Long, David. „Who Killed the International Studies Conference?". *Review of International Studies* 32 (2006), 4: 603–622.

Löwy, Illana, Patrick Zylberman. „Medicine as a Social Instrument: Rockefeller Foundation, 1913–1945". *Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences* 31 (2000), 3: 370.

Luce, Henry R. „The American Century". *Life* 10 (1941), 7: 61–65.

Madison, James H. „John D. Rockefeller's General Education Board and the Rural School Problem in the Midwest, 1900–1930". *History of Education Quarterly* 24 (1984), 2: 181–199.

McGreevy, Michael. „Review of Rulings and Forms for Reporting". W: *Proceedings of the New York University Sixth Biennial Conference on Charitable Foundations*, red. Henry Sellin, 175–213. New York: Matthew Bender & Company, 1963.

Meiksins, Rob. „Strategic Philanthropy: The Good, the Bad, and the Ugly". *Nonprofit Quarterly* (29.08.2013). https://nonprofitquarterly.org/2013/08/29/strategic-philanthropy-the-good--the-bad-and-the-ugly [18.07.2023].

Miller, Helen Hill. „Investigating the Foundations". *Reporter* 9 (1953), 37–40.

Millikan, Robert A. „The new opportunity in science". *Science* 50 (1919), 1291: 285–297.

Morie, Kento. „In Search of the Intellectual Infrastructure of Studies of International Relations: Changing Characteristics of the International Relations Program by the Rockefeller Foundation and its Expectations". *Social Systems: Political, Legal and Economic Studies* 22 (2019), 39–57.

„Mr. Rockefeller's Address – Dedication of the Peking Union Medical College". *China Medical Journal* 36 (1922), 1: 35–43.

Mueller, Tim B. „The Rockefeller Foundation, the Social Sciences, and the Humanities in the Cold War". *Journal of Cold War Studies* 15 (2013), 3: 108–135.

Morey, Maribel. „Rockefeller, Carnegie, and the SSRC's Focus on Race in the 1920s and 1930s". SSRC, *Items* (8.01.2019), https://items.ssrc.org/insights/rockefeller-carnegie-and-the-ssrcs--focus-on-race-in-the-1920s-and-1930s [7.09.2023].

Murard, Lion, Patrick Zylberman, „Seeds for French Health Care: Did the Rockefeller Foundation Plant the Seeds between the Two World Wars?". *Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences* 31 (2000), 3: 463–475.

Nally, David, Stephen Taylor. „The Politics of Self-help: The Rockefeller Foundation, Philanthropy and the »Long« Green Revolution". *Political Geography* 49 (2015), 51–63.

Nowaczewska, Renata. „Andrew Carnegie's New Concept of Philanthropy, Theory of Distribution". *Annales Neophilologiarum* 1 (2003), 55–66.

Nowaczewska, Renata. „Andrew Carnegie's New Concept of Philanthropy, Practice of Distribution, 1901–1911". *Annales Neophilologiarum* 2 (2004), 267–277.

Nowaczewska, Renata. „»Winning the Hearts and Minds«: The Intellectual Cold War and the Rockefeller and Ford Foundations' Exchange Programs in Eastern Europe". *Res Gestae. Czasopismo Historyczne* 15 (2022), 165–181.

Nowaczewska, Renata. „Penetrating the Iron Curtain – the Rockefeller and Ford Foundations' Exchange Programs Directed to »Friendly« Poles, 1948–1962/68". *Pamięć i Sprawiedliwość* 1 (2023), 41: 401–419.

Olson, Keith. „The G.I. Bill and Higher Education: Success and Surprise". *American Quarterly* 25 (1973), 5: 596–610.

Page, Benjamin B. „The Rockefeller Foundation and Central Europe: A Reconsideration". *Minerva* 40 (2002), 3: 283–286.

Palmer, Norman D. „The Study of International Relations in the United States". *International Studies Quarterly* 24 (1980), 3: 343–364.

Parker, Franklin. „George Peabody, 1795–1869: His Influence on Educational Philanthropy". *Peabody Journal of Education* 49 (1972), 2: 138–145.

Parmar, Inderjeet. „American Foundations and the Development of International Knowledge Networks". *Global Networks* 2 (2002), 1: 13–30.

Parmar, Inderjeet. „ «To Relate Knowledge and Action»: The Impact of The Rockefeller Foundation on Foreign Policy Thinking during America's Rise to Globalism 1939–1945". *Minerva* 40 (2002), 3: 235–263.

Perkins, John H. „The Rockefeller Foundation and the Green Revolution, 1941–1956". *Agriculture and Human Values* 7 (1990), 6–18.

Peterzell, Jay. „The Trilateral Commission and the Carter Administration". *Economic and Political Weekly* 12 (17.12.1977), 51: 2097–2099, 2101–2104.

Porter, Michael E., Mark R. Kramer. „Philanthropy's New Agenda: Creating Value". *Harvard Business Review* 77 (1999), 6: 121–130.

Pritchard, Earl H. „The Foundations of the Association for Asian Studies, 1928–48". *The Journal of Asian Studies* 22 (1963), 4: 513–525.

Prutkin, Jordan M. „Abraham Flexner and the development of the Yale School of Medicine". *Yale Journal of Biology and Medicine* 83 (2010), 3: 151–159.

Ravitch, Diane. „A Different Kind of Education for Black Children". *The Journal of Blacks in Higher Education* 30 (2000/2001), 99–106.

Reingold, Nathan. „Choosing the Future: The U.S. Research Community, 1944–1946". *Historical Studies in the Physical and Biological Sciences* 25 (1995), 2: 301–328.

Richardson, Malcolm. „Philanthropy and the Internationality of Learning: The Rockefeller Foundation and Nationalist Socialist Germany". *Minerva* 28 (1990), 1: 21–58.

Rockefeller, David. „The Changing Role of Business in Our Society". *Proceedings of the American Philosophical Society* 107 (1963), 2: 112–116.

Rockefeller, Jr., John D. „The Genesis of the Williamsburg Restoration". *The National Geographic Magazine* 71 (1937), 4: 401.

Rose, Marsha Shapiro. „The Legacy of Wealth: Primogeniture Among the Rockefellers". *Journal of Family History* 27 (2002), 2: 172–185.

Samuels, Sarah. „An Outstanding and Unusual Contribution: The Emergency Committee in Aid of Displaced Foreign Scholars". *Penn History Review* 24 (2019), 2: 71–99.

Schenck, Marian Albright. „One Day on Timbered Island: How the Rockefellers' Visits to Yellowstone Led to Grand Teton National Park". *Montana: The Magazine of Western History* 57 (2007), 2: 22–39, 93–94.

Schneider, William H. „The Model American Foundation Officer: Alan Gregg and the Rockefeller Foundation Medical Divisions". *Minerva* 41 (2003), 2: 155–166.

Scott, Eugenie. „Defending Science at the Local Level". W: Steve Olson, „The National Academy of Sciences at 150". *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* (PNAS) 111 (2014), Suppl. 2: 9364.

Sloane, Harvey I., Edward J. Burger, Jr., Richard G. Farmer, „Making Friends and Saving Lives". *World Policy Journal* 18 (2001/2002), 4: 46.

Smith, Henry L. „The World Federation of Education Associations". *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 235 (1944), 107–112.

Smoleń, Ewa. „Analiza wpływu Międzynarodowej Rady Pielęgniarek i Fundacji Rockefellera na początki pielęgniarstwa w Polsce". *Pielęgniarstwo XXI wieku: pismo nowoczesnych pielęgniarek* 2 (2013), 57–61.

Solow, Herbert. „Refugee Scholars in the United States". *The American Scholar* 11 (1942), 3: 374–378.

Sroka, Marek. „The American Library Association and the post-World War II rebuilding of Eastern European libraries". *IFLA Journal* 45 (2019), 1: 26–33.

Staley, David J. „The Rockefeller Foundation and the Patronage of German Sociology, 1946–1955". *Minerva* 33 (1995), 3: 251–264.

Stapleton, Darwin H. „Joseph Willits and The Rockefeller's European Programme in the Social Sciences". *Minerva* 41 (2003), 2: 101–114.

Sulek, Marty. „On the Classical Meaning of »Philanthrôpía«". *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly* 39 (2010), 3: 385–408.

Sulek, Marty. „On the Modern Meaning of Philanthropy". *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly* 39 (2010), 2: 193–212.

Sutton, Francis X., David R. Smock, „The Ford Foundation and African Studies". *Africanist Studies 1955–1975* 6 (1976), 2/3: 68–72.

Sutton, Francis X. „American Foundations and the Social Sciences". SSRC, *Items* 39 (1985), 4: 57–64.

Sutton, Francis X. „The Ford Foundation: The Early Years". *Deadalus* 116 (1987), 1: 41–91.

Taylor Jr., Philip B. „Hemispheric Defense in World War II". *Current History* 56 (1969), 334: 333–339.

The National Research Council and the Rockefeller Foundation". *Science* 50 (1919), 1284: 134–135.

Thi Chot, Nguyen. „The Significance of Charity (Dāna) According to Buddhist View". *Imperial Journal of Interdisciplinary Research* 2 (2016), 8: 1722–1726.

Thomas, Karen Kruse. „The Hill-Burton Act and Civil Rights: Expanding Hospital Care for Black Southerners, 1939–1960". *The Journal of Southern History* 72 (2006), 4: 823–870.

Thompson, Susan Otis. „The American Library in Paris: An International Development in the American Library Movement". *The Library Quarterly* 34 (1964), 2: 179–190.

Tournès, Ludovic. „The Rockefeller Foundation and the Transition from the League of Nations to the UN (1939–1946)". *Journal of Modern European History* 12 (2014), 3: 323–341.

Urwin, Cathy Kunzinger. „»Noblesse Oblige« and Practical Politics: Winthrop Rockefeller and the Civil Rights Movement". *The Arkansas Historical Quarterly* 54 (1995), 1: 30–52.

Vogel, Ann, Alan Shipman. „Elite Philanthropy and Applied Economics: The Rockefeller Foundation's Role in Post-war Research Direction". *Cambridge Journal of Economics* 47 (2023), 1–19.

Walsh, Frank P. „Perilous Philanthropy". *The Independent* 83 (1915), 262–264.

Weindling, Paul. „Public Health and Political Stabilisation: The Rockefeller Foundation in Central and Eastern Europe between the Two World Wars". *Minerva* 31 (1993), 3: 253–267.

Wiendling, Paul. „Philanthropy and World Health: The Rockefeller Foundation and the League of Nations Health Organization". *Minerva* 35 (1997), 3: 269–281.

Williams, Charles H. „The World Federation of Education Associations". *Childhood Education* 5 (1929), 7: 375.

Yu, Pauline. „ACLS and the Promotion of Chinese Studies in the United States, 1928–1958". *Journal of the American Oriental Society* 141(2021), 4: 895–910.

Yuhong, Jiang. „Shaping modern nursing development in China before 1949". *International Journal of Nursing Sciences* 4 (2017), 19–23.

• Publicystyka prasowa

„A Giant's Gift: David Rockefeller gives $100 million for undergraduate education". *Harvard Magazine*, 25.04.2008. http://harvardmagazine.com/breaking-news/a-giants-gift. [10.08.2023].

„American History's Great Philanthropists". *Philanthropy Magazine* (Winter 2013). https://www.philanthropyroundtable.org/philanthropy-magazine/article/american-historys-great-philanthropists [10.02.2019].

Arenson, Karen W. „Turning 90, a Rockefeller Gives the Presents: Millions to University and the Museum of Modern Art". *New York Times*, 9.06.2005.

„Beardsley Ruml, 65, Tax Planner, Dead". *New York Times*, 19.04.1960, 1, 37.

Bernstein, Adam. „Laurance Rockefeller Dies at 94". *Washington Post*, 12.07.2004, B04.

„Billion-Dollar Dynasties: These Are the Richest Families in America". *Forbes*, 17.12.2020. https://www.forbes.com/sites/kerryadolan/2020/12/17/billion-dollar-dynasties-these-are-the-richest-families-in-america [31.08.2023].

Blackman, Andrew. „The Surprising Relationship Between Taxes and Charitable Giving". *The Wall Street Journal*, 12.12.2015, https://www.wsj.com/articles/the-surprising-relationship-between-taxes-and-charitable-giving-1450062191 [14.03.2023].

Blumenthal, Larry. „How to Be an Effective Philanthropist in Eight Easy Steps". *Philanthropy News Digest*, 15.06.2010. https://philanthropynewsdigest.org/commentary-and-opinion/how-to-be-an-effective-philanthropist [15.07.2023].

Broad, William J. „Billionaires with Big Ideas Are Privatizing American Science". *The New York Times*, 15.03.2014. https://www.nytimes.com/2014/03/16/science/billionaires-with-big-ideas-are-privatizing-american-science.html [26.07.2023].

Bukszpan, Daniel. „Meet today's mega-philanthropists: They're super rich and super generous". *Fortune*, 19.03.2015. http://fortune.com/2015/03/19/philanthropists-billionaires-charity [15.03.2023].

Bargo, Julie A. „The Hill-Burton Act of 1946: America's First Health Policy". *PA TIMES Magazine*, 14.03.2020. https://patimes.org/the-hill-burton-act-of-1946-americas-first-health-policy [14.08.2023].

Cohen, Rick. „The Challenge of Maintaining Andrew Carnegie's Library Legacy". *Nonprofit Quarterly*, 10.07.2013. https://nonprofitquarterly.org/2013/07/10/the-challenge-of-maintaining-andrew-carnegie-s-library-legacy [17.07.2023].

„David Rockefeller, Sr." *Forbes*, 20.03.2017. https://www.forbes.com/profile/david-rockefeller-sr [30.08.2023].

Di Mento, Maria. „David Rockefeller's Gift to Museum of Modern Art Top $228 Million". *The Chronicle of Philanthropy*, 8.02.2019. https://www.philanthropy.com/article/David-Rockefeller-s-Gift-to/245653 [3.06.2023].

Edwards, Willard. „Defense of Red Scholarships Jolts Probes". *Chicago Daily Tribune*, 118 (18.05.1949).

Egan, Leo. „Foundations' Rise Laid to Tax Laws". *The New York Times*, 2.03.1954.

Eisberg, Pablo. „»Strategic Philanthropy« Shifts Too Much Power to Donors". *The Chronicle of Philanthropy*, 20.08.2013. https://www.philanthropy.com/article/Strategic-Philanthropy-/154451 [18.07.2023].

Embree, Edwin R. „Timid Billions. Are the Foundations Doing Their Job?". *Harper's Magazine* (4 March 1949), 28–34.

Falk, Charles F. „The Obama Center is sure to disappoint". *Chicago Tribune*, 23.01.2018. http://www.chicagotribune.com/news/opinion/letters/ct-obama-center-jackson-park-uchicago-20180123-story.html [14.03.2023].

Foundation Head Defies Criticism". *The New York Times*, 21.05.1955.

Frankel, Todd C. „Charities fear tax bill could turn philanthropy into a pursuit only for the rich". *The Washington Post*, 23.12.2017.

Fulton, William. „Let's Look at Our Foundations". *The American Legion Magazine* 53 (1952), 2: 22–23.

Gaddis, John Lewis. „Was the Truman Doctrine a Real Turning Point?". *Foreign Affairs* 52 (1974), 2: 386–402.

Gelles, David. „Giving Away Billions as Fast as They Can". *The New York Times*, 20.10.2017.

Gentilucci, Michael. „Why So Many People Are Waiting for David Rockefeller to Die". *Inside Philanthropy*, 10.09.2014. http://www.insidephilanthropy.com/home/2014/9/10/why-so-many-people-are-waiting-for-david-rockefeller-to-die.html [10.02.2023].

Genzlinger, Neil. „Peter Collier, Author and Leading Conservative Voice, Dies at 80". *The New York Times*, 8.11.2019.

Kandell, Jonathan. „David Rockefeller, Banker on a Global Mission, Dies at 101". *The New York Times*, 21.03.2017, A1.

Kaufman, Michael T. „Laurance S. Rockefeller, Passionate Conservationist and Investor, Is Dead at 94". *New York Times*, 12.07.2004.

Khan, Shamus. „The Rich Haven't Always Hated Taxes". *Time*, 18.09.2012, http://ideas.time.com/2012/09/18/the-rich-havent-always-hated-taxes [5.03.2023].

Kissinger, Henry. „Military Police and Defense of the »Grey Areas«". *Foreign Affairs* 33 (1955), 3: 416–428.

Fosdick, Raymond B. „The League of Nations as an Instrument of Liberalism". *The Atlantic Monthly* (1920).

Hughes, Frank. „Red Gospel Advanced by Fund Grants. Exempt Trusts Pay Writers". *Chicago Tribune*, 7.11.1948.

Liusuwan, Nicholas. „Generosity in Buddhism". *Huffingtonpost*, 9.02.2018. https://www.huffingtonpost.com/nicholas-liusuwan/generosity-in-buddhism_b_14487312.html [17.07.2023].

MacDonald, William. „A Dead Past (Review) W.H. Allen, *Rockefeller: Giant, Dwarf, Symbol*, New York, 1930". *The Saturday Review of Literature*, 17.01.1931, 536.

Maneker, Marion. „Christie's Announces Rockefeller Sale for Spring 2018". *Art Market Monitor*, 7.06.2017. http://www.artmarketmonitor.com/2017/06/07/christies-announces-rockefeller-sale-for-spring-2018 [11.08.2023].

Martin, Emmie, Tanza Loudenback. „The 20 most generous people in the world". Business Insider, *The Independent*, 2.12.2015. https://www.independent.co.uk/news/people/the-20-most-generous-people-in-the-world-a6757046.html [15.03.2023].

Martineau, Paris. „How Should We Feel about Mark Zuckerberg's Philanthropic Ambitions?". *New York Magazine*, 25.10.2017.

McLaughlin, Abraham. „America has no nobles. How much noblesse oblige?". *The Christian Science Monitor*, 29.01.2003. https://www.csmonitor.com/2003/0129/p01s02-usec.html [2.08.2023].

Milstein, Adam. „Three Secrets to Being an Effective Philanthropist". *Huffington Post*, 27.06.2017. https://www.huffingtonpost.com/entry/three-secrets-to-being-an-effective-philanthropist_us_5952968ee4b0c85b96c65d1d [15.07.2023].

Moley, Raymond. „The Foundation Investigation". *Newsweek*, 20.12.1954, 88.

„MoMA to Receive $100 Million From David Rockefeller". *The Washington Post*, 14.04.2005, C05.

Moreno, Kasia. „10 trends in international philanthropy". *The Guardian*, 26.03.2015. http://www.theguardian.com/voluntary-sector-network/2015/mar/26/international-philanthropy-facts-data-trends [6.09.2023].

Morozov, Evgeny. „Rockefeller gave away money for no return. Can we say the same of today's tech barons?". *The Guardian*, 16.10.2016. https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/oct/15/mark-zuckerberg-philanthropy-rockefeller [18.03.2023].

Mulhere, Kaitlin. „These 20 Colleges Ranked in the Biggest Donations Last Year". *Money*, 27.01.2016.

Naughton, John. „New-tech moguls: the modern robber barons?". *The Guardian*, 1.07.2012. https://www.theguardian.com/technology/2012/jul/01/new-tech-moguls-robber-barons [12.08.2023].

Nielsen, Waldemar A. „How Solid Are the Foundations?". *New York Times Magazine*, 21.10.1962, 27.

Nietzel, Michael T. „Philanthropy for U.S. Colleges Up 6,9% In 2021; Tops $52 Billion". *Forbes*, 17 Febr. 2022. https://www.forbes.com/sites/michaeltnietzel/2022/02/17/philanthropy-for-us-colleges-up-69-in-2021-tops-52-billion [17.08.2023].

Nowaczewska, Renata. „Demaskatorzy i naprawiacze". W: *Pomocnik Historyczny POLITYKI* 10 (2013): „Stany Zjednoczone Ameryki. Jak rodziła się potęga".

Purdum, Todd S. „A Toast to David Rockefeller". *The New York Times*, 21.03.2017.

„Reece Committee Report". *New York Times*, 21.12.1954, 26.

Roberts, Sam. „Why Are Rockefellers Moving From 30 Rock? 'We Got a Deal'". *New York Times*, 24.11.2014, Sec. A, 1.

Rockefeller, David. „Corporate Capacity for Public Responsibility". *The Business Lawyer* 28 (1973): 53–59.

„Rockefeller family". *Forbes*, 16.12.2020. https://www.forbes.com/profile/rockefeller [31.08.2023].

„Rockefeller Gifts Total $530,853,632". *The New York Times*, 24.05.1937.

Santora, Marc. „Son of David Rockefeller Dies in Small-Plane Crash". *The New York Times*, 13.06.2014.

Sargent, Aaron M. „The State of Our Union". Address delivered at the Annual Meeting of the National Society, Sons of the American Revolution, 24 May 1955. Colorado Springs *Gazette--Telegraph,* 18 June 1955.

Scott, Janny. „Alger Hiss, Divisive Icon of the Cold War, Dies at 92". *The New York Times*, 16.11.1996.

„Special Reports to Executives on Foundations, Investigating the Foundations". *Business Week*, 19.06.1952, 1–8.

Stannard-Stockton, Sean. „The Three Core Approaches to Effective Philanthropy". *Stanford Social Innovation Review*, 29 .03.2011. https://ssir.org/articles/entry/the_three_core_approaches_to_effective_philanthropy [18.07.2023].

Strom, Stephanie. „Manhattan: A Rockefeller Plans a Huge Bequest". *New York Times*, 21.11.2006.

Sullivan, Paul. „How Top Philanthropists Wield Power Through Their Donations". *The New York Times*, 14.04.2017.

„Tainted Money". *The New York Times*. 26.04.1905.

Taubman, Howard. „Mrs. Rockefeller Leaves Lincoln Center $10 Million". *The New York Times*, 4.02.1971.

„Two Million Have Hookworm". *New York Times*, 13.10.1909.

Vigdor, Neil. „Obama Breaks Ground on Presidential Center in Chicago After Lengthy Discord". *The New York Times*, 28.09.2021.

Vogel, Carol. „MoMA to Receive Its Largest Cash Gift". *New York Times*, 13.04.2005.

„Tells Food Plight of central Europe; Dr. Kellogg, Who Studied Conditions for Administration, Back with Report. Distribution in Germany – Sees One Remote Danger of Military menace Reviving. Food Countering Bolshevism. Transportation Difficult Problem. Present Food Conditions Bad". *The New York Times*, 3.03.1919, 11.

Varney, Harold Lord. „Are the Foundations Untouchable?". *American Legion Magazine* 58 (1955), 6: 18–19.

Wilhelm, Ian. „Warren Buffett Shares His Philanthropic Philosophy". *The Chronicle of Philanthropy*, 8.03.2010. https://www.philanthropy.com/article/Warren-Buffett-Shares--His/225907 [26.08.2023].

• Inne

ACLS [American Council of Learned Societies]. *A Summary Statement of its work and its plans for a Fiftieth Anniversary Capital Development Program*. https://www.acls.org/uploadedFiles/Programs_and_Publications/Historical_Materials/50thAnniversary.pdf [12.05.2023].

ACLS. *Our History*. https://www.acls.org/our-history [8.09.2023].

ACLS. *The First Century: Advancing the Humanities Since 1919*, 1.05.2019. https://www.acls.org/history/the-first-century [8.09.2023].

ALA [American Library Association]. *About ALA – 1917*. https://www.ala.org/aboutala/1917 [17.08.2023].

ALA. *Code of Ethics of the ALA*. https://www.ala.org/tools/ethics; *Library Bill of Rights*. https://www.ala.org/advocacy/intfreedom/librarybill [17.08.2023].

ALA. *Freedom to Read*. http://www.ala.org/advocacy/intfreedom/freedomreadstatement [17.08.2023].

ALA. *History. Preliminary Beginnings.* http://www.ala.org/aboutala/history [22.08.2023].

ALA. *Periodicals: Index of Titles*. http://libguides.ala.org/ala-periodicals [19.08.2023].

ALA. *Round Tables*. http://www.ala.org/aboutala/rts [17.08.2023].

Almanac of Higher Education. *Major Private Gifts to Higher education*, 3.03.2020. https://www.chronicle.com/article/Major-Private-Gifts-to-Higher/128264 [24.07.2023].

American Legion. http://www.legion.org [15.02.2023].

American Library in Paris. *History of the Library*. https://americanlibraryinparis.org/history [17.08.2023].

Barack Obama Presidential Library. *About US*. https://www.obamalibrary.gov/about-us [9.08.2023].

Birell, Ian. *The Charitable Giving of Modern Day Robber Barons Like Jeff Bezos Isn't Philanthropy, It's Hypocrisy*, 16.09.2018. https://inews.co.uk/opinion/comment/charitable-giving-robber--barons-jeff-bezos-philanthropy-198017 [12.08.2023].

Bloomberg, Michael R. „My Commitment to Giving" *The Giving Pledge*. https://givingpledge.org/Pledger.aspx?id=172 [21.03.2023].

Candid. *About*. https://candid.org/about [8.08.2024].

Candid. *How are nonprofits funded?* https://learning.candid.org/resources/knowledge-base/how-are-nonprofits-funded [12.08.2023].

Candid. *Key Facts on U.S. Nonprofits and Foundations*. June 2021. https://www.issuelab.org/resources/38265/38265.pdf [25.09.2024].

Cara. *Our History*. https://www.cara.ngo/who-we-are/our-history [17.09.2023].

Carnegie Medal of Philanthropy. https://www.medalofphilanthropy.org [9.08.2023].

China Medical Board. *Centennial Timeline*. https://centennial.chinamedicalboard.org [22.08.2023].

Christie's. *Rockefeller sales total $832.6 million – highest ever for a single collection*. https://www.christies.com/features/Rockefeller-sales-final-report-9206-3.aspx [5.06.2023].

Council on Foundations. *Family Foundations*. https://cof.org/foundation-type/family-foundations [25.09.2024].

Council on Foundations. *Foundation Basics*. https://www.cof.org/content/foundation-basics, [20.02.2024].

CPI. *Inflation Calculator*. https://www.officialdata.org [5.01.2025].

Craig, John E. Jr. *The Archives of U.S. Foundations. An Endangered Species*. Commonwealth Fund, 2012 Annual Report, Washington, D.C. 2012. http://www.commonwealthfund.org/~/media/files/publications/annual-report-essay/2012/2012_evp_report_final2.pdf [25.07.2024].

Foundation Center, *Foundation Stats*. http://data.foundationcenter.org/#/foundations/all/nationwide/total/list/2014 [20.02.2018].

Foundation Center. Historical Foundation Collection, IUPUI. *Research Guides*, Library of Congress. https://guides.loc.gov/nonprofit-sector/form-990 [12.08.2023].

Foundation Source, *What is a Private Foundation?* https://www.foundationsource.com/learn-about-foundations/what-is-a-private-foundation [20.02.2024].

Frank, Robert. "4 Secrets to raising Wealthy Kids, According to the Billionaire Rockefeller Family". CNBS, 26.05.2018. https://www.cnbc.com/2018/03/26/david-rockefeller-jr-shares-4-secrets-to-wealth-and-family.html [31.01.2023].

Geneske, Jay. *A World Changed: 100 Years of Philanthropy*. The Rockefeller Foundation, 14 Nov. 2013. https://www.rockefellerfoundation.org/blog/world-changed-100-years-philanthropy [25.08.2024].

Giving USA. *2022 Giving Overview*. https://givingusa.org/giving-usa-limited-data-tableau-visualization [9.08.2023].

Giving USA: Total U.S. Charitable Giving Declined in 2022, News Release, 20.06.2023, Lilly Family School of Philanthropy. https://philanthropy.iupui.edu/news-events/news-item/giving-usa:-total-u.s.-charitable-giving-declined-in-2022-to-$499.33-billion-following-two-years-of-record-generosity.html?id=422 [9.08.2023].

Harvey, Kate. „What's in a Name? The delicate dance behind some of today's largest gifts". *Philanthropy Roundtable*, Spring 2017. https://www.philanthropyroundtable.org/magazine/spring-2017-whats-in-a-name [19.03.2023].

Historic Hudson Valley. *Union Church of Pocantico Hills*. http://www.hudsonvalley.org/historic-sites/union-church-pocantico-hills [20.08.2023].

History of Federal Income Tax Rates: 1913–2023. Bradford Tax Institute. https://bradfordtaxinstitute.com/free_resources/federal-income-tax-rates.aspx [18.08.2023].

IIE [Institute of International Education]. *Rescuing Scholars. Historical Perspectives, Contemporary Challenges*. https://www.iie.org/publications/rescuing-scholars [12.08.2023].

Institute for Defense Analyses, Science & Technology Policy Institute. *The National Defense Education Act of 1958: Selected Outcomes*, March 2006. https://www.ida.org/-/media/feature/publications/t/th/the-national-defense-education-act-of-1958-selected-outcomes/d-3306.ashx [13.05.2023].

International House at the University of Chicago. *90th Anniversary: Explore Our History*. https://ihouse.uchicago.edu/90th-anniversary/90th-anniversary-explore-our-history [15.08.2023].

International Houses Worldwide. *A Brief History*. http://ihouseworldwide.org/about/a-brief-history [15.08.2023].

IRS [Internal Revenue Service]. *Private operating foundation*. https://www.irs.gov/pub/irs-tege/eotopicn84.pdf [20.02.2024].

IRS. *Search for Tax Exempt Organizations.* https://www.irs.gov/charities-non-profits/search-for-tax-exempt-organizations [12.08.2023].

Kerstein, Arin. *7 Traits of Philanthropic People Who See Success.* The Borgen Project, 7.07.2015. https://borgenproject.org/7-traits-philanthropic-people-see-success [9.08.2023].

KIPP. *Knowledge is Power Program*. https://www.kipp.org [31.07.2023].

Kirk, John. *Winthrop Rockefeller: Arkansas Politics*. https://rockarch.issuelab.org/resource/winthrop-rockefeller-arkansas-politics.html [30.08.2023].

Labbé, Morgane. „The Rockefeller Foundation Turns to the East: Polish Social Sciences Fellows during the Interwar Period". *RAC Research Report*, 2011. https://rockarch.issuelab.org/resources/28014/28014.pdf [20.09.2023].

Linkiewicz, Olga. „Polish Experts and American Internationalists in the Field of Social Science". *RAC Research Reports*, 2020. https://rockarch.issuelab.org/resources/37904/37904.pdf [20.09.2023].

Living Cities. https://livingcities.org [11.08.2023].

Laura and John Arnold Foundation. *About*. http://www.arnoldfoundation.org/about [30.12.2017].

Laura and John Arnold Foundation, *Philosophy of Philanthropy*. http://www.lauraandjohnarnold.com/philosophy [2.01.2018].

Lundeen, Elizabeth A. „The General Education Board's Involvement in Higher Education for African Americans: The Case of North Carolina College for Negroes, 1909–1930". *RAC Research Reports*, 2014. https://rockarch.issuelab.org/resource/the-general-education-board-s-involvement-in-higher-education-for-african-americans-the-case-of-north-carolina-college-for-negroes-1909-1930.html [4.09.2023].

Luscombe, Mark. *Historical Income Tax Rates*. Wolters Kluwer, 30.12.2022. https://www.wolterskluwer.com/en/expert-insights/whole-ball-of-tax-historical-income-tax-rates [15.08.2023].

MacArthur Foundation. *Living Cities: National Community Development Initiative* (NCDI). https://www.macfound.org/grantee/living-cities-national-community-development-initiative-36248 [11.08.2023].

Mead, Rebecca. *Learn Different. Silicon Valley disrupt education*, 7.03.2016. https://www.newyorker.com/magazine/2016/03/07/altschools-disrupted-education [19.03.2023].

MoMA [Museum of Modern Art]. „In Memoriam: Blanchette Hooker Rockefeller, 1909–1992". *MoMA* 13 (1993), 1.

MoMA. *Press Release.* https://press.moma.org/wp-content/uploads/2019/02/7_MoMA_David Rockefeller_February2019PressRelease_FINAL.pdf [5.06.2023].

MoMA. „The Museum of Modern Art Announces More Than $200 Million Bequest from the Estate of David Rockefeller". *Museum of Modern Art Press Release*, 5.05.2019.

Monuments Men and Women. https://www.monumentsmenandwomenfnd.org/monuments-men-and-women [6.09.2024].

National Endowment for the Humanities. *History.* http://www.neh.gov/about/history [18.08.2023].

National Philanthropic Trust. *A History of Modern Philanthropy*. http://www.historyofgiving.org [28.07.2023].

National Academy of Sciences. *Constitution and ByLaws*, 28.04.1992. https://www.nap.edu/catalog/21331/national-academy-of-sciences-constitution-and-bylaws-april-28-1992 [14.09.2023].

National Academy of Sciences. *History.* https://www.nasonline.org/about-nas/history/archives/milestones-in-NAS-history/organization-of-the-nrc.html [9.09.2023].

NISS. *The Gold Medal*. https://www.socialsciencesinstitute.org/the-gold-medal [31.08.2023].

Peachey, Jenny. *Shining a light. The future of public libraries across the UK and Ireland*. Carnegie UK Trust, April 2017. https://d1ssu070pg2v9i.cloudfront.net/pex/carnegie_uk_trust/2017/04/Policy-Report-Shining-a-Light.pdf [17.07.2023].

Pew Charitable Trust. *Projects*. https://www.pewtrusts.org/pl/projects?status=active&sortBy=relevance&sortOrder=asc&page=1 [11.08.2023].

Pew Research Center. *America's Changing Religious Landscape*, 12.05.2015. http://assets.pewresearch.org/wp-content/uploads/sites/11/2015/05/RLS-08-26-full-report.pdf [20.07.2024].

Pew Research Center. *Modeling the Future of Religion in America*, 13.09.2022. https://www.pewresearch.org/religion/2022/09/13/modeling-the-future-of-religion-in-america [20.07.2024].

Philanthropy and Philanthropist; What do they Mean? Nonprofit Information. http://nonprofitinformation.com/philanthropy-philanthropist-mean [29.01.2023].

RAC [Rockefeller Archive Center]. *Abby Aldrich Rockefeller, 1874–1948*. https://rockarch.org/resources/about-the-rockefellers/abby-aldrich-rockefeller [10.08.2023].

RAC. *A Bibliography of Scholarship at the Rockefeller Archive Center, 1975–2014*. https://archive.org/details/ABibliographyOfScholarshipAtTheRockefellerArchiveCenter19752014/page/n3/mode/2up [30.08.2023].

RAC. *Bibliography of Scholarship*. https://www.zotero.org/groups/222650/rac [5.01.2025].

RAC. *John D. Rockefeller, 1839–1937*. https://rockarch.org/resources/about-the-rockefellers/john-d-rockefeller-sr [22.08.2023].

RAC. *Laurance S. Rockefeller, 1910–2004*. https://rockarch.org/resources/about-the-rockefellers/laurance-s-rockefeller [30.08.2023].

RAC. *Natural Sciences*. https://rockfound.rockarch.org/natural-sciencessciences [11.09.2022].

RAC. RE: SOURCE. https://resource.rockarch.org [5.01.2025].

RAC. RE: SOURCE, *An Overview of Rockefeller Foundation Support for the Performing Arts in the 20th Century*. https://resource.rockarch.org/story/an-overview-of-rockefeller-foundation--support-for-the-performing-arts-in-the-20th-century [20.09.2023].

RAC. RE: SOURCE, *Funding a Sexual Revolution: The Kinsey Reports*. https://resource.rockarch.org/story/funding-a-sexual-revolution-the-kinsey-reports [12.08.2023].

RAC. RE: SOURCE, *Legitimizing the Social Sciences: The Laura Spelman Rockefeller memorial in the 1920s*. https://resource.rockarch.org/story/history-of-laura-spelman-rockefeller-memorial-legitimizing-social-sciences-1920s [12.08.2023].

RAC. RE: SOURCE, *Philanthropy Fight Against Tuberculosis in World War I France*. https://resource.rockarch.org/story/philanthropys-fight-against-tuberculosis-in-world-war-i-france [1.09.2023].

RAC. RE: SOURCE, *Rockefeller Foundation Support for Communications Media in the 1930s and 1940s*. https://resource.rockarch.org/story/rockefeller-foundation-support-for-communications-media-in-the-1930s-and-1940s [21.09.2023].

RAC. RE: SOURCE, *Understanding the Business Cycle: Funding Economics Research*. https://resource.rockarch.org/story/understanding-the-business-cycle-funding-economics-research--rockefeller-foundation [20.09.2023].

RAC. *Rockefeller Foundation Centennial Project*. https://resource.rockarch.org/rockefeller-foundation-centennial-project [25.08.2024].

RAC. *Social Science.* https:// rockfound.rockarch.org/social-science-research-council [11.09.2022].

RAND Corporation. *History and Mission*. https://www.rand.org/about/history.html [9.09.2024].

Reuters. *Billionaire Philanthropist David Rockefeller Dies at Age 101 in New York*, 20.03.2017. https://www.reuters.com/article/us-people-rockefeller-idUSKBN16R1T5 [30.08.2023].

Rockefeller Brothers Fund. *David Rockefeller Gift Raises Rockefeller Brothers Fund Endowment to $1.2 Billion*, 25 Oct. 2018. https://www.rbf.org/news/david-rockefeller-gift-raises-rockefeller-brothers-fund-endowment-12-billion [1.06.2023].

Rockefeller Brothers Fund. *Endowment Summary*. https://www.rbf.org/sites/default/files/2024-12/RBF%20Factsheet%2010.31.24_0.pdf [9.01.2025].

Rockefeller Brothers Fund. *Grants Search*. https://www.rbf.org/grants-search [6.01.2025].

Rockefeller Brothers Fund. *Lincoln Center for the Performing Arts*. https://www.rbf.org/75/lincoln-center [25.05.2023].

Rockefeller Brothers Fund. *Monthly Report*, 31.10.2024. https://www.rbf.org/sites/default/files/2024-12/RBF%20Factsheet%2010.31.24_0.pdf [10.01.2025].

Rockefeller Brothers Fund. *Rockefeller Brothers Fund Timeline*. https://www.rbf.org/about/about--us/timeline [6.01.2025].

Rockefeller Brothers Fund. *Program Impact and Learning*. https://www.rbf.org/programs/program-impact-and-learning [11.08.2023].

Rockefeller Foundation, *About US*. https://www.rockefellerfoundation.org/about-us [26.07.2024].

Rockefeller Foundation. Barbara Shubinski. *Behind the Curtain: Founding the Real Life Monuments Men*. https://www.rockefellerfoundation.org/blog/behind-curtain-funding-real-life [16.08.2024].

Rockefeller Foundation. *Thomas Appleget*. https://web.archive.org/web/20140504161822/http://rockefeller100.org/biography/show/thomas-appleget [8.09.2023].

Rockefeller Foundation. *100 Years: The Rockefeller Foundation.* https://web.archive.org/web/20130414173915/http://rockefeller100.org [25.08.2024].

Rockefeller Foundation. *Bellagio Center– Villa Serbelloni. A Brief History*. https://www.rockefellerfoundation.org/wp-content/uploads/Bellagio-Center-History-Consolidated.pdf [16.09.2023].

Rockefeller Foundation. *Frederick F. Russell*. https://web.archive.org/web/20130929092940/http://rockefeller100.org/biography/show/frederick-f--russell [21.08.2023].

Rockefeller Foundation. *Health.* https://www.rockefellerfoundation.org/commitment/health [2.09.2023].

Rockefeller Foundation. *Press Releases: The Rockefeller Foundation Launches Global Centennial Initiative to Identify and Pursue Innovative Solutions for the Next 100 Years*, 19 April 2012. https://www.rockefellerfoundation.org/about-us/news-media/the-rockefeller-foundation--launches-global-centennial-initiative-to-identify-and-pursue-innovative-solutions-for-the--next-100-years [25.08.2024].

Rockefeller University. *Awards & Honors*. https://www.rockefeller.edu/about/awards [6.01.2025].

Rockefeller University. *David Rockefeller Pledges $100 million to Rockefeller University*, 6.06.2005. https://www.rockefeller.edu/news/3441-david-rockefeller-pledges-100-million-to-rockefeller-university [5.06.2023].

Rockefeller University. *History*. https://www.rockefeller.edu/about/history [6.01.2025].

Rose, Kenneth W. „The Rockefeller Foundation's Fellowship Program in Turkey, 1925–1983". *RAC Research Report*, 2008. https://www.issuelab.org/resources/27981/27981.pdf [20.09.2023].

Scheibner, Tamás. „American Philanthropy and Post–1956 Hungarian Refugee Aid". *RAC, Research Reports*, 2021. https://rockarch.issuelab.org/resources/38712/38712.pdf [10.09.2023].

Shared Value Initiative. *About*. http://www.sharedvalue.org/about-shared-value [18.07.2023].

Sleeper, Sally, Rena Rudavsky. *Assessing the Future of Carnegie Library of Pittsburgh. Pathways to Sustainability*. Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2009. https://www.rand.org/pubs/technical_reports/TR638.html [17.07.2023].

Steuerle, C. Eugene, Benjamin Soskis. *Taxes and Foundations: A 50th Anniversary Overview*, 8 Feb. 2020. Tax Policy Center, Urban Institute & Brookings Institution. https://www.urban.org/sites/default/files/publication/103608/taxes-and-foundations-a-50th-anniversary-overview_3.pdf [12.09.2023].

Tax Policy Center, Urban Institute & Brookings Institution. *Major Enacted Tax Legislation, 1950–1959*. https://www.taxpolicycenter.org/laws-proposals/major-enacted-tax-legislation-1950-1959 [15.08.2023].

The 1969 Private Foundation Law: Historical Perspective on its Origins and Underpinnings, Caplin & Drysdale, 1.01.2000. https://www.caplindrysdale.com/publication-the-1969-private-foundation-law-historical-perspective-on-its-origins-and-underpinnings [18.08.2023].

The 2016 U.S. Trust® Study of High Net Worth Philanthropy. Lilly Family School of Philanthropy, IUPUI, October 2016. http://www.ustrust.com/publish/content/application/pdf/GWMOL/USTp_ARMCGDN7_oct_2017.pdf [09.08.2023].

The 2021 Bank of America Study of Philanthropy: Charitable Giving by Affluent Households. Full Report. Lilly Family School of Philanthropy, IUPUI, September 2021. https://scholarworks.iupui.edu/server/api/core/bitstreams/ff2ebcdc-fe48-41fe-baf9-6437b62f8bfa/content [09.08.2023].

The Bogle Pratt Award. https://www.ala.org/aboutala/offices/iro/awardsactivities/boglepratthistory [11.09.2023].

The Giving Pledge. *About the Giving Pledge*. https://givingpledge.org/about [2.08.2024].

The History of J. P. Morgan Chase & Co. 200 Years of Leadership in Banking. https://www.calameo.com/read/000046992b7e1be4117b9 [12.08.2023].

The Monuments Men. George Clooney, reż. Columbia Pictures, Babelsberg Studio, 2014.

Thuesen, Sarah Caroline. „The General Education Board and the Racial Leadership of Black Education in the South, 1920–1960". *RAC Research Reports*, 2001. https://rockarch.issuelab.org/resources/27844/27844.pdf [3.09.2023].

Tournès, Ludovic. „The Rockefeller Foundation Fellows in Social Sciences (1920s–1970): Transnational Networks, Construction of Disciplines and Policy making in the Age of Globalization". *RAC Research Reports*, 2012. https://www.issuelab.org/resources/28005/28005.pdf [24.09.2023].

Unrau, Harlan D. *The Evacuation and Relocation of Persons of Japanese Ancestry during World War II: A Historical Study of the Manzanar War Relocation Center*, National Park Service, 1996. https://www.nps.gov/parkhistory/online_books/manz/hrs.htm [12.05.2024].

USAID. *The Idea and Practice of Philanthropy in the Muslim World*, September 2005. https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/media/csis/pubs/the_idea_of_philanthropy_in_the_muslim_world.pdf [3.07.2023].

USAID. *Fact Sheet: Fiscal Year 2024 President's Budget Request for the United States Agency for International Development (USAID)*. https://www.usaid.gov/sites/default/files/2023-03/USAID_FY2024_BudgetRequest_FactSheet3a.pdf [23.05.2024].

Vanderbilt University Medical Center. *History*. https://medschool.vanderbilt.edu/history [02.09.2023].

Vautrin, Murielle. „Nelson Rockefeller and the Promotion of Culture in New York City". *RAC Research Reports*, Spring 1997. https://rockarch.org/publications/resrep/rr1997.pdf [25.05.2019].

W.K. Kellogg Foundation. *History and Legacy*. https://www.wkkf.org/who-we-are/history-legacy [22.07.2023].

Ward, Evan R. „The Worlds of John D. Rockefeller 3rd, Asia, Aesthetics, and Ambiguity". *RAC Research Reports*, 2010. https://rockarch.issuelab.org/resources/28080/28080.pdf [23.08.2023].

Watts, Michael. *The Art of Giving: Remembering David Rockefeller*. Christies. 20.03.2018. https://www.christies.com/features/David-Rockefeller-and-the-art-of-giving-8963-3.aspx [30.08.2023].

Werthelmer, Jack. *Giving Jewish. How Big Founders Have Transformed American Jewish Philanthropy*. The Avi Chai Foundation, March 2018. https://avichai.org/knowledge_base/giving-jewish-how-big-funders-have-transformed-american-jewish-philanthropy [2.07.2023].

„What is Philanthropy?" *Nonprofit Quarterly* (1.11.2015). https://nonprofitquarterly.org/2015/11/01/what-is-philanthropy [12.01.2023].

What Makes Someone a Good Philanthropist Characteristics to Follow, Faster Capital, 10 June 2023. https://fastercapital.com/content/What-Makes-Someone-a-Good-Philanthropist--Characteristics-to-Follow.html [9.08.2023].

Woyton, Michael. *Storage Being Built for Rockefeller Archives*. https://patch.com/new-york/tarrytown/storage-being-built-rockefeller-archives [9.08.2023].

Yale University. *200 Years of Medicine at Yale*. https://medicine.yale.edu/news/medicineatyale/article/200-years-of-medicine-at-yale-110106 [23.08.2023].

• Niepublikowane prace doktorskie

Blew, John David („Bo"). *Laboratories of Government: Private Foundations in Modern American Political History*, niepublikowana praca doktorska, Uniwersytet Purdue, 2023.

Boulos, Daniel. *Fortresses of Culture: Cold War Mobilization, Urban Renewal, and Institutional Identity in the Repertory Theatre of Lincoln Center and Center Theatre Group*, niepublikowana praca doktorska. University of California, Santa Barbara, 2018.

Harmon, Elizabeth A. *The Transformation of American Philanthropy: From Public Trust to Private Foundation, 1785–1917*, niepublikowana praca doktorska. University of Michigan, 2017.

Jiang, Xiao-yang. *Cross-cultural Philanthropy as a Gift Relationship: The Rockefeller Foundation and Peking Union Medical College, 1913–1921*, niepublikowana praca doktorska. Bowling Green State University, 1993.

Ma, Qiusha. *The Rockefeller Foundation and Modern Medical Education in China, 1915–1951*, niepublikowana praca doktorska. Case Western Reserve University, 1995.

Mills, John Cameron. *College Men Go to War: The American University Union in Europe during World War I*, niepublikowana praca doktorska. North Carolina State University, 2017.

Ramos, Paulo J.B. *The Role of the Yale Institute of International Studies in the Construction of the United States National Security Ideology, 1935–1951*, niepublikowana praca doktorska. University of Manchaster, 2003.

Rietzler, Katharina Elisabeth. *American Foundations and the „Scientific Study" of International Relations in Europe, 1910–1940*, niepublikowana praca doktorska. University College London, 2009.

Seim, David Lee. *„Perhaps we can hit upon some medium of course": Rockefeller Philanthropy, Economic Research, and the Structure of Social Science – 1911–1946*, niepublikowana praca doktorska. Iowa State University, 2007.

Solorzano, Armando. *The Rockefeller Foundation in Mexico: Nationalism, Public Health, and Yellow Fever 1911–1924*, niepublikowana praca doktorska. University of Wisconsin, Madison, 1990.

Vautrin, Murielle. *Government and Culture: New York and Its Cultural Institutions, 1870–1965*, niepublikowana praca doktorska, Brandeis University, 1997.

Indeks nazwisk

Abels Jules 153
Addams Jane 64, 279
Agar John G. 296, 459
Ajschylos 58
Albright Horace M. 191
Aldrich Nelson 159, 185, 286
Aldrich Winthrop W. 193, 459
Allen Paul 82
Allen William H. 113
Almond Gabriel A. 384
Altmann Maria 80
Anderson Bernard E. 457
Anderson Elizabeth Milbank 64
Andrews F. Emerson 32, 40, 41, 108
Andrews Samuel 151
Angell James Rowland 270, 301, 372, 459
Anheier Helmut K. 15
Appleget Thomas Baird 330, 370, 400, 458
Arendt Hannah 388
Arnett Trevor 459
Arnoldowie, rodzina 83
Arnove Robert F. 317
Arthurs Alberta 457
Arystoteles 60
Astor Jacob 149
Attlee Clement 363

Baker Newton 313
Baldwin William H., Jr. 229
Barghoorn F.C. 384
Barnard Chester Irwing 337, 342, 456, 458, 459
Barr Alfred H. 175, 176
Barr Joseph 133
Barzun Jacques 376
Baum L. Frank 353
Bell David E. 381
Bennett Floyd 331
Berelson Bernard 183
Berle Adolf 257
Berman Edward H. 49
Beveridge William 245
Bingham Barry 459
Birkhoff George 304, 403
Black Joseph E. 457
Bliss Lillie P. 175
Bloch Marc 333, 334
Bloomberg Michael R. 80–82, 85, 98
Bogle Sarah (właśc. Sarah Comly Norris Bogle) 276
Bohr Niels 238, 239, 242, 323
Borowy Wacław 331
Bostwick Jabez A. 151
Bowie Robert 388
Bowles Chester 459

Brace Lloyd D. 459
Bradfield Richard 459
Branson Joan 82
Branson Richard 82
Braque Georges 200
Breasted James H. 171
Bremner Robert H. 25, 55, 100, 281
Bronk Detlev W. 250, 459
Brønsted Johannes Nicolaus 239
Brown E. Richard 207, 215
Brown Marcus 42
Bryan William Jennings 353
Brzeziński Zbigniew 199, 388
Buchanan Norman S. 457
Budda 69
Buffet Warren 82, 98, 99, 201
Bugher John C. 457
Bunche Ralph J. 363, 459
Bundy McGeorge 381, 388
Bunyan John 105
Bush George H.W. 140, 191, 271
Bush George W. 94
Bush Vannevar 337, 338
Butler Nicholas Murray 215, 279
Buttrick Wallace 223, 229, 296, 300, 459

Calkins Robert 247
Callahan David 81
Callard David J. 451
Candler Duncan 175
Capps Edward 311, 367, 457
Carnegie, rodzina 85
Carnegie Andrew 11, 12, 26, 42, 52, 61, 64, 65, 72, 73, 79, 81–83, 88, 103, 106, 107, 109, 145, 149, 150, 153, 154, 157, 166, 168, 180, 192, 211–213, 231, 263, 265, 281, 282, 284, 288, 375
Carnegie James Douglas 450
Castro Fidel 199
Cezanne Paul 201
Chagall Marc 176
Chałasiński Józef 258, 332
Chenery William L. 313
Chernow Ron 43, 44, 157, 284
Chruszczow Nikita 199
Churchill Winston 120
Claflin William H. 459
Clark Bob 39
Clinton Bill 271
Clinton George 188
Coggeshall Lowell T. 459
Cohen Bernard C. 388
Cohn Alfred E. 326
Cole Charles W. 458
Collier Peter 45, 189, 207, 208
Colton Joel 457
Compton Karl T. 313, 459
Conant James Bryant 313
Coolidge Calvin 66, 103
Coon Horace 113, 114
Corner George Washington 215
Coste Lionel R., Jr. 451
Cox Eugene E. 122
Creel Dana S. 250
Critchlow Donald T. 438, 439
Cuninggim Merrimon 134
Curry Jabez L.M. 229
Curti Merle 101
Cushman Robert E. 138

Dahl Robert A. 384
Dashiell Lefferts M. 458
Davis John W. 300, 459

Day Edmund E. 249, 310, 457
Dayton Andrew 450
Dayton Eric 450
Dayton Mark 450
Dennison Henry 248
Derain André 201
Deryng Antoni 332
Devine Edward Thomas 107
DeVinney Leland C. 457
DeVoto Bernard 130
Diamond Sigmund 394
Dickey John S. 459
Dillon C. Douglas 459
Dodd Norman 128
Dodds Harold W. 313, 459
Dollard Charles 123
Domosławski Artur 439
Doroszewski Witold 330
Douglas Lewis W. 459
Dryfoos Orvil E. 459
DuBridge Lee A. 459
Duggan Laurance H. 136
Duggan Stephen, Sr. 279, 326
Dulles Alan 199
Dulles John Foster 182, 199, 381, 459
Dunn Frederick Sherwood 383–385, 390
DuPont, rodzina 42
Dyboski Roman 332

Edsall David L. 308
Ehrlich Ludwik 332
Eisenhower Dwight D. 116, 121, 187, 189, 191, 266, 271, 357
Eliot Charles W. 293, 296, 459
Embree Edwin R. 115, 116, 236, 296, 301, 302, 368, 458

Fahs Charles Burton 457
Faubus Orval 194, 195
Fermi Enrico 240
Field Frederick Venderbilt 125
Filene Edward 64, 65
Filer John H. 135
Finkenbine Roy E. 33
Finletter Thomas K. 395
Fisk James 150
Fiske Wayman P. 430
Flagler Henry Morrison 151, 152
Fleishman Joel L. 32, 79, 93, 95
Flexner Abraham 41, 47, 50, 224, 233, 234, 240, 244, 301, 326, 368, 376
Flexner Bernard 326
Flexner Simon 214, 223, 224, 239, 293, 296, 301, 302, 308, 326, 459
Flynn John T. 42
Folsom Burton W. 150
Foner Eric 146
Ford, rodzina 103, 207
Ford Edsel 14, 103
Ford Gerald R. 185, 188, 191, 271
Ford Henry 14, 81, 103, 106
Ford Henry II 14, 123
Fosdick Harry Emerson 296, 300, 459
Fosdick Raymond B. 46, 50, 106, 143, 172, 207, 230, 241, 242, 247, 260, 275, 296, 300, 301, 305, 311–313, 320, 322–324, 330, 335, 338, 342, 365, 368, 369, 372, 375, 376, 379, 387, 388, 456, 458, 459
Foucault Michel 34
Fox William T.R. 383, 388
Frank Lawrence K. 244, 363
Frank Roberta 258
Franklin Benjamin 23, 70, 71
Franks Oliver S. 459

Freeman Douglas S. 313, 459
Frick Henry Clay 150
Frisch Ragnar 363
Frumkin Peter 93
Fuad I 171

Gaitskell Hugh 363
Gardner John 26, 40, 395
Gasser Herbert S. 313, 459
Gates, rodzina 85
Gates Bill 80, 82, 201
Gates Frederick T. 11, 12, 50, 73, 153, 154, 158, 169, 211–215, 218, 229, 232, 283, 284, 292, 295, 296, 299, 300, 315, 359, 366, 367, 459
Gates Melinda 201
Gauguin Paul 201
Geffen David 177
Gellhorn Walter F. 138
Gifford Walter S. 459
Gillin John 259
Gilman Daniel C. 229
Gladden Washington 206
Goff Frederick H. 71
Goheen Robert F. 459
Gompers Samuel 106, 287
Gorbaczow Michaił 199
Gosnell Harold 245
Gould Jay 81, 150
Gramsci Antonio 35, 36
Grant John Black 228
Grassi Giovanni Battista 350
Graves Mortimer 265, 343, 392
Green David 346
Greene Jerome D. 260, 292, 293, 295, 296, 300, 316, 367, 370, 372, 458, 459
Greene Roger S. 458
Greene Warwick 297
Greenleaf William 43, 207
Greenspan Anders 170
Gregg Alan 233, 325, 326, 369, 370, 432, 457, 458
Griswold A. Whitney 385
Groom Arthur J.R. 390
Growald Paul 452
Gunn Selskar M. 228, 260, 360, 458

Hadley Herbert Spencer 459
Hagemejer Włodzimierz 332
Haldane John B.S. 137
Hale George Ellery 268–270, 300
Hall Peter Dobkin 135
Halpert Edith 175
Hamilton Alexander 71, 287
Hammack David C. 15, 336
Hardin Clifford M. 459
Harding Warren G. 66, 103
Harkness Edward 64
Harkness Stephen V. 151
Harley John Eugene 277
Harlowe Harry 259
Harmon Elizabeth A. 72
Harr John Ensor 45, 165, 168, 169, 211, 284
Harrar J. George 47, 429, 432, 456–459
Harris T. George 451
Harris Robert 259
Harrison Wallace K. 181, 250, 459
Hawke David Freeman 43, 152, 153
Hay John 226
Hays Brooks 122
Hays Wayne 126, 128, 130
Hearst William Randolph 42, 104
Heifetz Jascha 340
Heinsheimer Alfred 332

Heisenberg Werner 240
Hepburn A. Barton 293, 296, 300, 459
Hertz John 388
Hesburgh Theodore M. 459
Hevesy György von 239
Hewlett, rodzina 85
Heydel Adam 325, 326, 332
Heydel Wojciech 326
Heydt Charles O. 293, 300, 459
Hiss Alger 125, 136, 137
Hitler Adolf 141, 320, 324, 339
Hoffman Carl 204
Hoffman Paul G. 123, 381
Hoover Herbert 66, 110, 243, 246, 256, 259
Hopkins Ernest M. 459
Horowitz David 45, 189, 207, 208
Horowitz Vladimir 340
Hoster William 153
Houghton Arthur A., Jr. 459
Howland Charles P. 459
Hubbard Silas 42
Hughes Charles E. 300, 459
Hull Cordell 186
Humphrey Lloyd 259
Hunt Edward Eyre 256
Husajn Saddam 199
Hutchins Robert M. 313

Inglis William O. 43, 153, 157
Ittleson Henry 333

Javits Jacob 126
Jefferson Thomas 343, 441
Jerzy V, król 344
Jesup Morris K. 229
Jewkes John 363
Jobs Steve 82
Johnson Alvin Saunders 333, 335
Johnson Bird 191
Johnson Lyndon B. 133, 191
Johnson Peter J. 45, 165, 168, 169, 211, 284
Johnson Robert Wood 94
Joliot-Curie Frédéric 137, 139
Joliot-Curie Irène 137
Jones Howard Mumford 442
Josephson Emanuel M. 141
Judson Harry Pratt 223, 292, 296, 459

Kaiser David Walter 452
Kaiser Miranda 452
Kaiser Walter J. 452
Kalkan Hasibe 377
Kant Immanuel 60
Kapuściński Ryszard 204
Kellogg Paul U. 41
Kellogg Vernon Lyman 272, 300–302, 459
Kellogg Will Keith 85
Kelso Robert W. 65
Kennan George F. 388, 390, 391
Kennedy, rodzina 207
Kennedy John F. 133
Keppel Frederick Paul 41, 49, 109–112, 256, 257, 313
Kerr Clark 459
Kert Bernice 159
Keynes John Maynard 363, 364
Kiger Joseph Charles 123, 125
Kimball Lindsley F. 458
Kimberly John R. 459
King Martin Luther, Jr. 195
King William Lyon Mackenzie 295, 296, 359
Kinsey Alfred C. 126, 127, 170, 246, 273
Kissinger Henry 187–189, 199
Kitasato Shibasaburō 350

Kittredge Tracy 360
Klimt Gustav 80
Kluckhohn Clyde 259
Knowles John Hilton 456
Koch, rodzina 206
Koch Charles 80
Koch David 80
Koch Robert 350
Konfucjusz 69
Kopeć Stefan 326
Kotarbiński Tadeusz 331
Kramer Mark R. 92
Krogh August (właśc. Schack August Steenberg Krogh) 239
Krogh Marie 239
Krzyżanowski Julian 332
Kuryłowicz Jerzy 332
Kuźma-Markowska Sylwia 48
Kuznets Simon 363

La Follette Philip 313
La Guardia Fiorello 180, 197
Lagemann Ellen Condliffe 65
Lambert Robert A. 325
Landsteiner Karl 350
Laski Harold J. 258
Laskowski Michał 331
Lasswell Harold 245
Lattimore Owen 136
Lauder Leonard 80
Lauder Ronald 80
Lazarsfeld Paul 373
Lednicki Wacław 332
Lehman Herbert 332
Lieberman Joseph 93
Lieftinck Peter 363
Light Paul C. 336
Lilly, rodzina 103
Lilly Eli, Jr. 103
Lincoln Abraham 268
Lindbergh Charles 331
Lindeman Eduard C. 50, 110
Lippmann Walter 387
Loeb Robert F. 459
Lohmann Roger A. 26
Lovett Robart A. 459
Löwy Illana 298
Luce Henry R. 440
Lundberg Ferdinand 45, 130, 207

Madison James H. 441
Majmonides 57
Malinowski Bronisław 257
Malone Dumas 343
Mandelbaum David 259
Mann Albert R. 238
Mao Zedong 429
Mars, rodzina 206
Marshall John 266, 356, 371, 373, 377
Marshall Leon 245
Martin Clyde E. 127
Mason Max (właśc. Charles Max Mason) 111, 305, 311, 312, 370, 371, 402, 456–459
Mather Cotton 70
Matisse Henri 176, 201
Mauzé Jean 450
Mayo Elton 247
Mazlish Bruce 452
McCain John 93
McCarran Pat 121, 130
McCarthy Eugene 126
McCarthy Joseph 105, 119, 120, 131, 357, 422
McCloy John J. 381, 459
McCormick Harold F. 213, 284

McCully George 26
McKelway Benjamin M. 459
McLaren Samuel B. 323
McLaurin John 42
Mead Margaret 258
Means Gardiner 257
Mellon, rodzina 85
Mellon Andrew 103, 150
Mercer Robert Leroy 80
Merriam Charles Edward 245–247, 255
Merriam John C. 255
Messinger William 450
Meyers Jack 40
Michał Anioł 439
Michałek Krzysztof 52, 53
Miecznikow Ilja 350
Milam Carl H. 276
Millikan Robert A. 270, 272, 273, 300, 302, 381, 382, 426
Milton David M. 450
Milton John 371
Milton Marilyn Ellen 450
Mitchell Wesley Clair 248
Moe Henry Allen 459
Moley Raymond 143, 144
Moody Michael P. 69, 90
Moore Harry 159
Morgan John Pierpont 42, 81, 150, 173, 175, 260
Morgan Thomas B. 451
Morgan Thomas Hunt 272
Morgenthau Hans J. 388
Morison Robert S. 457
Mościcki Michał 331
Moseley Henry G.J. 323
Moseman Albert H. 457
Mosley Philip E. 363
Mrozowski Stanisław 328
Murphy Starr J. 293, 296, 300, 459
Murrow Ed 326
Mussolini Benito 323
Myers Louis G. 458
Myers William I. 178, 459
Myrdal Alva 363
Myrdal Karl Gunnar 126, 256, 363

Nevins Allan 43, 46, 106, 152, 157, 158, 207, 284
Niebuhr Reinhold 388
Nielsen Waldemar A. 74, 134
Nitze Paul 387
Nixon Richard 133, 134, 187, 189
Nowiński Wiktor W. 328

O'Connor Alice 72
O'Connor Sandra Day 440, 441
O'Neill George Dorr, Sr. 450
Obama Barack 77
Odum Howard W. 245, 246
Ogburn William Fielding 257
Ogden Robert C. 229
Olson William C. 388, 390
Oppenheimer Robert 240
Osler William 213, 223

Pace Frank, Jr. 203
Packard, rodzina 85
Page Walter H. 229
Pardee Irving H. 450
Park Robert 245
Parkinson Thomas I. 459
Parmar Inderjeet 49, 377, 380, 381, 390
Parran Thomas 459
Parton Dolly 85

Pasteur Louis 350
Patman Wright 30, 106, 132, 133
Pauling Linus 137
Payton Robert L. 25, 60, 61, 69, 90, 487
Peabody Francis Greenwood 223
Peabody Francis W. 223
Peabody George 223, 229
Peabody George Foster 223, 229
Pearce Richard M. 233, 234, 239, 301, 302, 307, 310, 457
Pelc Hynek 325
Peterson Peter G. 134
Pew, rodzina 85
Pfost Gracie 128, 130
Phipps Henry 213
Picasso Pablo 201
Pierson Clare Marie 451
Pierson Gumina Rachel Ann 451
Pierson Joseph Anthony 451
Pierson Mary Louise 451
Pierson Robert L. 451
Platon 56
Pomeroy Wardell Baxter 127
Porter Michael E. 92
Porterfield Amanda 32
Powell Jobs Laurene 82
Premji Azim 82
Price Donald 388
Pritchett Henry Smith 41, 109, 111
Prowazek Stanislaus Josef von 323
Prudden Theophil Mitchell 214
Ptolemeusz I Soter 56
Pulitzer Joseph 104
Putnam Herbert 276
Pye Lucian 388

Rabi Isidor 240
Rachmaninow Siergiej 340
Reagan Patrick D. 255
Reece B. Caroll 125–127, 129, 130
Reitzel William 384
Reston James 387
Revere Paul 70
Rhind Flora M. 458
Richards Alfred N. 308, 313, 460
Robinson Edward 458
Rockefeller (z d. Aldrich) Abby 37, 159–163, 166, 168, 173–177, 183–185, 193, 206, 449, 450
Rockefeller Abigail Aldrich 197, 452
Rockefeller (z d. von Metzler) Alexandra 450
Rockefeller Alice 158, 167, 449
Rockefeller (z d. Whipple) Allison 451
Rockefeller Andrea Davidson 451
Rockefeller (z d. Rasmussen) Anne-Marie 451
Rockefeller Ariana 452
Rockefeller (z d. Bellows) Barbara 451
Rockefeller (z d. Olsen) Barbara Ann 450
Rockefeller (z d. Hooker) Blanchette Ferry 37, 174, 181–183, 204, 450
Rockefeller Camilla 452
Rockefeller Charles P. 450
Rockefeller Chasin Laura Spelman 191, 451
Rockefeller Clayton 452
Rockefeller Colin Kendrick 452
Rockefeller David 37, 43, 45, 160, 162, 163, 173, 176, 177, 182–184, 187, 193, 196–201, 203–206, 208, 281, 449, 452
Rockefeller David, Jr. 197, 452
Rockefeller (z d. Sage) Deborah Cluett 451
Rockefeller (z d. Newell-Rowan) Diana 452
Rockefeller (z d. Liles) Dori Selene 451
Rockefeller Eileen 45, 197, 452

Rockefeller (z d. Davison) Eliza 150, 155
Rockefeller (z d. Tagliabue) Emily 450
Rockefeller Grace 452
Rockefeller Hall 451
Rockefeller (z d. Vengris) Indré 450
Rockefeller Ingrid Rasmussen 451
Rockefeller (z d. Edris) Jeannette 451
Rockefeller Jennifer Rasmussen 451
Rockefeller (z d. Paulekiute) Jievute „Bobo" 195, 451
Rockefeller John Alexander Camp 452
Rockefeller John D., Jr. (Junior) 11, 12, 14, 20, 21, 37, 64, 65, 99, 106, 152, 155, 157–178, 181, 184, 185, 189–191, 194, 196, 197, 203, 205, 206, 211–214, 223, 233, 237, 238, 242, 250–253, 281, 283–286, 290, 292–296, 298, 300, 304, 311, 313, 318, 319, 330, 331, 369, 372, 379, 425, 449, 450, 456, 458–460
Rockefeller John D., Sr. (Senior) 14, 21, 37, 42–44, 64, 113, 149–160, 162–169, 173, 178, 188, 189, 200, 203–207, 209, 211–214, 226, 229, 234, 242, 243, 250, 253, 283–286, 290, 292, 295, 296, 298–300, 315, 318, 353, 379, 437, 440, 449
Rockefeller John Davison III (JDR III, John III) 21, 30, 37, 45, 123, 134, 135, 160, 162, 163, 170, 173, 174, 177–184, 187, 188, 195, 196, 198, 202–204, 208, 209, 250, 253, 281, 313, 314, 350, 437, 438, 449, 450, 459, 460
Rockefeller John Davison VI (JDR VI) 209, 450
Rockefeller John Davison „Jamie" V 209, 450
Rockefeller John Davison „Jay" IV 209, 450
Rockefeller Justin Aldrich 450
Rockefeller Katherine Cluett 451
Rockefeller (z d. Spelman) Laura Celestia 158, 190, 242, 449
Rockefeller Laura Chandler 450
Rockefeller Laura Selene 451
Rockefeller Laurance „Larry" Spelman, Jr. 191, 451
Rockefeller Laurance Spelman 37, 160–163, 173, 182–184, 190–194, 196, 203, 204, 250, 449, 451
Rockefeller Lily 451
Rockefeller (z d. Dudderar) Lisenne 451
Rockefeller Louis Henry 452
Rockefeller Margaret Dulany „Peggy" 176, 197, 452
Rockefeller (z d. McGrath) Margaret „Peggy" 197, 452
Rockefeller (z d. Fitler) Margaretta Large „Happy" 185, 450
Rockefeller Marion French 191, 451
Rockefeller Mark Fitler 451
Rockefeller (z d. Baird) Martha 173, 181, 250, 449
Rockefeller (z d. French) Mary 191, 451
Rockefeller (z d. Clark) Mary Todhunter 185, 450
Rockefeller Mauzé Abigail Aldrich „Abby", „Babs" 37, 160, 162, 184, 203, 250, 449, 450
Rockefeller McCormick Edith 151, 158, 167, 213, 449
Rockefeller McCormick John 213
Rockefeller Meile 450
Rockefeller Messinger Alida Ferry 450
Rockefeller Michael Clark 176, 451
Rockefeller Michael S. 451
Rockefeller Milton O'Neill Abigail, „Abby", „Mitzi" 250, 450
Rockefeller Morgan Callard Mary Clark 451
Rockefeller (z d. King) Nancy 452
Rockefeller (z d. Anderson) Nancy C. 452

Rockefeller Nelson Aldrich 37, 43, 45, 160–163, 172–174, 176–178, 180–191, 193–196, 198, 199, 203, 204, 208, 250, 346, 357, 388, 449, 450
Rockefeller Nelson Aldrich, Jr. 451
Rockefeller Neva Goodwin 197, 452
Rockefeller Peter C. 451
Rockefeller Prentice Alta 158, 167, 449
Rockefeller Rebecca 452
Rockefeller Richard Gilder 197, 452
Rockefeller Roberts Ann Clark 451
Rockefeller Rodman Clark 185, 450
Rockefeller Sandra Ferry 450
Rockefeller (z d. Percy) Sharon 450
Rockefeller Sophia Percy 450
Rockefeller Spencer Hope Aldrich 450
Rockefeller Steven Clark 451
Rockefeller Steven Clark, Jr. 451
Rockefeller Strong Elizabeth „Bessie" 449
Rockefeller Stuart A. 451
Rockefeller (z d. Cohn) Susan 452
Rockefeller Waletzky Lucy 191, 451
Rockefeller Wayne Valerie Blanchette 450
Rockefeller (z d. Gordon) Wendy 451
Rockefeller William (ur. 1841) 37, 151
Rockefeller William (ur. 1984) 451
Rockefeller William Avery 150, 155
Rockefeller William Gordon 452
Rockefeller Winthrop 37, 160, 162, 163, 182, 184, 192–197, 203, 449, 451
Rockefeller Winthrop Paul 195, 451
Rockefeller Winthrop Paul, Jr. 452
Rockefellerowie, rodzina 12–14, 16, 17, 19, 21, 29, 33, 37, 38, 41, 42, 44, 46, 47, 85, 105, 114, 122, 141, 143, 147, 149–151, 158, 159, 161, 164, 167, 169–178, 180, 181, 183, 184, 187–189, 191, 193–195, 198, 199, 202, 204–206, 208, 211, 212, 216, 218, 223, 227, 229, 233–236, 242–244, 248–250, 253, 262, 281, 284, 287, 288, 296, 304, 308, 310, 367, 369, 374, 379, 409, 437, 438, 440, 443, 449, 453
Rogers Dan T. 17
Roll Eric 363
Roosevelt, rodzina 207
Roosevelt Franklin Delano 105, 118, 141, 186, 247, 248, 259, 271, 337, 348
Roosevelt Theodore 76, 102, 105, 353
Root Elihu 270, 279, 389
Rose Wickliffe 216, 218, 219, 228, 229, 233–242, 271, 272, 282, 293, 296, 300–303, 305, 307, 311, 351, 457, 460
Rosenfield Patricia L. 46, 109
Rosenwald Julius 64, 65, 80, 87, 296, 333, 375, 460
Rowls John 388
Ruml Beardsley 240, 243–249, 255, 256, 262, 282, 293, 359, 360
Rumsfeld Donald 188
Rusk Dean 50, 123, 131, 138, 142, 143, 179, 381, 383, 387, 428, 431–433, 456, 458, 460
Russell Frederick F. 219–221, 228, 307, 310, 457
Ryerson Martin A. 296, 460

Sage Olivia 64
Salamon Lester M. 26
Samuelson Paul A. 363
Sawyer Wilbur A. 220, 457
Schiff Jacob 332
Schlesinger James 188
Schmidt-Nielsen Bodil 239
Schneider William H. 340
Schwarzschild Karl 323
Sealander Judith 64
Seneka 61

Shaw Albert 229
Shepard Edward M. 229
Shipman Alan 364
Shotwell James T. 260
Simpson Abigail Rockefeller 450
Simpson Laura Knickerbacker 450
Simpson William Kelly 450
Skaug Arne 363
Skłodowska-Curie Maria 137
Skowronek Stephen 66
Sloan Alfred P. 79, 94, 193
Smith Geoffrey S. 460
Smith Thomas Vernon 245
Sokrates 59
Soros George 80, 85, 94
Spargo John 42
Spelman Harvey Buell 158
Spelman Lucy Henry 158
Spencer Benjamin Murray 450
Spencer David „Dave" Hooker 450
Spencer John 450
Spencer Theodore 450
Spoehr Herman A. 457
Sproul Robert G. 460
Spykman Nicholas J. 383, 384, 391
Stalin Józef 141
Stanton Frank 460
Stein Fred M. 326
Stettinius Edward R. 186
Stevens David Harrison 338, 370, 371, 373–375, 457
Stevens Robert T. 460
Stewart Walter W. 372, 459, 460
Stokes Anson Phelps 367, 368, 460
Stokes Anson Phelps, Jr. 367, 370
Strauss Frederick 296, 460
Strauss Leo 388
Strawbridge Geoffrey Tod 451
Strawbridge Michael Rockefeller 451
Strawbridge Sabrina Vaux 451
Strawbridge William J. 451
Strode George K. 220, 334, 457
Sullivan Mary Quinn 175
Sulzberger Arthur Hays 460
Sutton Francis X. 41, 263
Swift Harold H. 460

Śliżyński Bronisław M. 328

Taft William Howard 287
Tarbell Ida Minerva 106, 151
Tarski Alfred 328
Taubenschlag Rafał 331
Thompson Kenneth W. 388, 457, 458
Thompson Norma S. 458
Tinbergen Jan 363
Tisdale Wilbur Earle 303
Tocqueville Alexis de 70, 287, 434
Toscanini Arturo 340
Tournès Ludovic 403
Trowbridge Augustus 238, 303, 304, 403, 460
Truman Harry S. 120, 140, 186
Trump Donald 78
Turner Frederick Jackson 227
Turner Michael 188
Turner Ted 82
Turyn Aleksander 331

Untermyer Samuel 108

Valentiner Wilhelm R. 175
Van Dunsen Henry P. 460
Van Sickle John V. 360

Vanderbilt Cornelius 81, 149
Vincent George E. 111, 294, 296, 297, 301, 302, 304, 305, 311, 456, 458, 460
Vogel Ann 364

Walker Ella, księżna della Torre e Tasso 356
Walker Syndor H. 457
Walsh Edmund A. 380
Walsh Frank P. 106, 108, 295
Walton, rodzina 206
Warburg Felix 326, 332, 333
Warburg Paul 332
Warren Andrew J. 457
Washington Booker T. 231
Watson Thomas J., Jr. 460
Wayne Davis Rockefeller 450
Wayne Lucy Rockefeller 450
Wayne Percy Rockefeller 450
Wayne Steven William 450
Weaver Warren 31, 32, 50, 233, 242, 305, 337, 338, 432, 457, 458
Weber Max 168
Weindling Paul 303
Weir John M. 457
Welch William Henry 214, 223, 268
Wernimont Kenneth 458
Whipple George H. 308, 460
White Leonard D. 245
White William Allen 300, 460
Wiktoria, królowa 344
Wilbur Ray Lyman 300, 460
Williams Tennessee 372
Willits Joseph H. 330, 383, 392, 457
Wilson Woodrow 101, 106, 268, 269
Winkler John K. 42
Winks Robin W. 193
Winthrop John 17, 70
Wolcott Jesse P. 129
Wolf Ann 224
Wolfers Arnold 388
Wood John 121
Wood W. Barry, Jr. 460
Woods Arthur M. 460
Woods George D. 460
Yale, rodzina 158
Yale Caroline Ardelia 158
Yerkers Robert 255
Ylvisaker Paul N. 32
Young Owen D. 260, 460

Zinn Howard 438, 439
Złotowski Ignacy 328
Znaniecki Florian 258
Zuckerberg Mark 80–82
Zunz Oliver 72
Zygmund Antoni 328
Zygmunt III Waza 171
Zylberman Patrick 298

Spis ilustracji

John D. Rockefeller, Senior, 1895, Office of the Messrs Rockefeller records, Portraits – J.D. Rockefeller Photographs, series H, Rockefeller Archive Center, Sleepy Hollow, New York 150

Frederick T. Gates, Rockefeller Foundation records, photographs, series 100, Rockefeller Archive Center, Sleepy Hollow, New York 154

John D. Rockefeller Jr. 1933, autor Frank Ehrenford, John D. Rockefeller Jr. Papers, family photographs, series 1005, Rockefeller Archive Center, Sleepy Hollow, New York 160

Portret rodziny Rockefellerów – Junior i jego żona Abby oraz dzieci, ok. 1921, John D. Rockefeller Jr. Papers, family photographs, series 1005, Rockefeller Archive Center, Sleepy Hollow, New York 161

Portret grupowy rodziny – JDR i Senior, ok. 1916, John D. Rockefeller Jr. Papers, family photographs, series 1005, Rockefeller Archive Center, Sleepy Hollow, New York 165

Portret rodzinny – Junior, Senior, Abby i wszystkie dzieci, ok. 1918, autor H.T. Koshiba John D. Rockefeller Jr. Papers, family photographs, series 1005, Rockefeller Archive Center, Sleepy Hollow, New York 166

Abby Aldrich Rockefeller, 1922, autor H.T. Koshiba, John D. Rockefeller Jr. Papers, family photographs, series 1005, Rockefeller Archive Center, Sleepy Hollow, New York 174

Bracia Rockefellerowie – od lewej John III, Nelson, Laurance, Winthrop i David, John D. Rockefeller Jr. Papers, family photographs, series 1005, Rockefeller Archive Center, Sleepy Hollow, New York 182

Rodzeństwo Rockefellerów – od lewej Laurance, David, Nelson, Abby „Babs”, John III, Winthrop, Boże Narodzenie 1964/1965, John D. Rockefeller Jr. Papers, family photographs, series 1005, Rockefeller Archive Center, Sleepy Hollow, New York 184

Bracia Rockefellerowie z ojcem Juniorem, ok. 1940, John D. Rockefeller Jr. Papers, family photographs, series 1005, Rockefeller Archive Center, Sleepy Hollow, New York 190

Bracia Rockefellerowie z ojcem Juniorem, 1949, John D. Rockefeller Jr. Papers, family photographs, series 1005, Rockefeller Archive Center, Sleepy Hollow, New York 197

„Centrum testowania i badania tęgoryjca, Tennessee", Rockefeller Foundation records, photographs, series 248H, box 60, folder 1355, Tennessee–Hookworm, Rockefeller Archive Center, Sleepy Hollow, New York 217

„Peking Union Medical College, biblioteka i studenci" China Medical Board records, RG 1, series 1048, Rockefeller Archive Center, Sleepy Hollow, New York 226

Laura Spelman Rockefeller, Rockefeller Family records, photographs, series 1003 Family Album Laura S. Rockefeller, Rockefeller Archive Center, Sleepy Hollow, New York 242

John D. Rockefeller Senior i Junior, 1921, Rockefeller Family records, Rockefeller Family photographs, series 1003, Rockefeller Archive Center, Sleepy Hollow, New York 284

Raymond B. Fosdick, Rockefeller Foundation records, photographs, Series 100, Rockefeller Archive Center, Sleepy Hollow, New York 313

Telegram George'a K. Storde'a w sprawie Marca Blocha, Rockefeller Foundation records, projects, RG 1.1, series 200, box 48, folder 550, Rockefeller Archive Center, Sleepy Hollow, New York 334

Cyclotron, Lawrence Radiation Laboratory, University of California Berkeley, 1942, Rockefeller Foundation records, projects, RG 1.1, series 205.D, Rockefeller Archive Center, Sleepy Hollow, New York 339

Program nauki języków obcych, Washington, D.C., 1944, Rockefeller Foundation records, photographs, series 200.R, Rockefeller Archive Center, Sleepy Hollow, New York 393

Student program *Russian studies*, 29.12.1948, Rockefeller Foundation records, photographs, series 200.S, box 41, Rockefeller Archive Center, Sleepy Hollow, New York 397

Streszczenie

For the Well-being of Mankind. Fundacja Rockefellera – od filantropii naukowej do polityki wiedzy

Niniejsza publikacja stanowi pierwszą na polskim rynku wydawniczym syntetyczną prezentację historii powstania, funkcjonowania i efektów działalności przez pierwsze 50 lat Fundacji Rockefellera. Jako jedna z pierwszych o tak dużym zasięgu Fundacja Rockefellera dokonała przełomu w dziedzinie filantropii amerykańskiej zarówno w kraju, jak i za granicą. Jej wsparcie finansowe pozostawiło trwały ślad w niemal każdej dziedzinie, czyniąc życie współczesnych ludzi zdrowszym, bezpieczniejszym, otwartym na świat i innych oraz podnoszącym jakość życia. Wizja założyciela oraz całej rodziny Rockefellerów, realizowana z pasją przez najlepszych przedstawicieli swoich dziedzin i pracowników Fundacji Rockefellera, zmieniła oblicze życia wielu ludzi na każdym kontynencie.

Przezwyciężając wiele przeciwności i stając w obliczu krytyki i ataków, Fundacja umożliwiła dokonanie wielu przełomowych odkryć naukowych w dziedzinach takich jak medycyna, chemia, fizyka i wiele innych. Wsparła również rozwój nauk humanistycznych i społecznych, podnosząc poziom edukacji medycznej i opieki zdrowotnej w wielu krajach. W niniejszej monografii autorka opowiada o amerykańskiej tradycji dobroczynności oraz o systemie wartości, który ukształtował wielu filantropów amerykańskich, w tym rodzinę Rockefellerów. Przedstawia historię kształtowania się organizacji, procesu doboru kadry, testowania różnych metod alokacji środków oraz poszukiwania najskuteczniejszych partnerów organizacyjnych i obiecujących stypendystów. Jest to także opowieść o odwadze w popełnianiu błędów i o ewolucji myślenia, postaw i działań programowych Fundacji wobec problemów społecznych, zmieniających się relacji społecznych oraz wyzwań wewnętrznych i zewnętrznych.

Osią przemiany filozofii Fundacji Rockefellera było przejście od tradycyjnej filantropii naukowej, która koncentrowała się na atakowaniu przyczyn problemów społecznych przez wiedzę ekspercką, po politykę wiedzy, czyli ułatwianie dostępu do wiedzy dla wszystkich dzięki edukacji.

Celem autorki tej monografii jest wreszcie przybliżenie polskiemu czytelnikowi świata prywatnej filantropii w Stanach Zjednoczonych Ameryki, procesu samoorganizacji sektora pozarządowego oraz globalnego zasięgu wielu inicjatyw propagujących otwarty dostęp do wiedzy i międzynarodową współpracę, aby promować ogólnoludzkie dobro.

Summary

For the Well-being of Mankind: The Rockefeller Foundation – From Scientific Philanthropy to the Politics of Knowledge

This book represents the first comprehensive presentation on the Polish publishing market of the history of the establishment, functioning, and impact of the Rockefeller Foundation over its first fifty years. As one of the earliest large-scale foundations, the Rockefeller Foundation made a breakthrough in the field of American philanthropy both domestically and internationally. Its financial support left a lasting mark in almost every field, making the lives of contemporary people healthier, safer, of higher quality, and more open to the world and others. The vision of the founder and the entire Rockefeller family, passionately implemented by the best representatives of their fields among the Rockefeller Foundation's staff, changed the lives of many people on every continent.

Overcoming many obstacles and facing criticism and attacks, the Foundation facilitated numerous groundbreaking scientific discoveries in fields such as medicine, chemistry, physics, and many others. It also supported the development of humanities and social sciences, raising the level of medical education and healthcare in many countries. This book tells the story of the American tradition of philanthropy and the value system that shaped many American philanthropists, including the Rockefeller family. It presents the history of the organization's formation, the process of staff selection, the testing of various methods of resource allocation, and the search for the most effective organizational partners and promising scholars. It is also a story of the courage to make mistakes and the evolution of thinking, attitudes, and programs by the Foundation in the face of social problems, changing social relations, and internal and external challenges.

The axis of the Rockefeller Foundation's transformation of the philanthropic philosophy was the shift from traditional *scientific philanthropy*, which focused on addressing the root causes of social problems through expert knowledge, to the *politics of knowledge*, facilitating access to knowledge for all through education.

Finally, this monograph aims to familiarize the Polish reader with the world of private philanthropy in the United States of America, the process of self-organization of the non-governmental sector, and the global reach of many initiatives promoting open access to knowledge and international cooperation, aimed at promoting the common good.

RENATA NOWACZEWSKA – amerykanistka i historyczka, pracuje w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Szczecińskiego. Autorka kilkudziesięciu publikacji, w tym monografii *Dobroczynna Ameryka. Walka ze skutkami Wielkiego Kryzysu w latach 1929–1937*. Absolwentka Centrum Studiów Amerykańskich Uniwersytetu Warszawskiego, doktorat obroniła na Wydziale Historycznym UW.

Stypendystka Departamentu Stanu USA, Polskiej Akademii Umiejętności oraz Roosevelt Institute for American Studies. Laureatka licznych grantów i stypendiów, przyznanych m.in. przez Rockefeller Archive Center, Indiana University-Purdue University oraz Freie Universität Berlin. Członkini Polskiego i Europejskiego Towarzystwa Studiów Amerykańskich oraz Fulbright Alumni Association.

Jej badania koncentrują się na historii filantropii w Stanach Zjednoczonych, roli III sektora w kształtowaniu polityki społecznej oraz wpływie prywatnych fundacji na amerykańską politykę zagraniczną, zwłaszcza w okresie zimnej wojny.

Praca niniejsza jest pierwszą taką próbą na gruncie polskim. Autorka ze znawstwem porusza się po niezwykle szeroko zakrojonej tematyce, wykazując świetne rozeznanie w kwestiach amerykańskiej filantropii XX wieku, a w szczególności Fundacji Rockefellera oraz jej rozległej i wielorakiej działalności w okresie półwiecza (...) Autorka wykonała tytaniczną pracę, jej rezultatem jest niezwykle ciekawa i nowatorska monografia. (...). Może zainteresować nie tylko środowisko naukowe, a więc kadrę i studentów różnych dyscyplin, np. historii, stosunków międzynarodowych, politologii, zarządzania, amerykanistyki, socjologii, prawa, etc. Potencjalnymi odbiorcami mogą też być działacze i aktywiści organizacji non-profit, kręgi biznesowe a także media.

Z recenzji
prof. zw. dr hab. Haliny Parafianowicz

Omawiana praca to (...) całościowa monografia fundacji. Jej zawartość oprócz prezentacji i analizy procesu rozwijania idei i praktyki w sferze dobroczynności i filantropii umożliwia zrozumienie źródeł postawy społeczeństwa i fundatorów. Dodajmy, że obraz działania Rodziny Rockefellerów sam z siebie interesujący zaprezentowany na szerokim tle debat, krytyki wobec filantropii i Rodziny jest interesujący, a nawet lepiej powiedzieć zastanawiający i prowokujący dalsze studia.

Z recenzji
prof. zw. dr. hab. Andrzeja Mani

WYDAWNICTWO NAUKOWE US

71-101 Szczecin, ul. Mickiewicza 64
tel. 91 444 20 06, 91 444 20 09
e-mail: wydawnictwo@usz.edu.pl
www.wn.usz.edu.pl

ISBN 978-83-7972-819-0 (online)
ISBN 978-83-7972-818-3 (print)

9 788379 728183